

पुराणमिति तु पूर्वकालार्थकात् पुराऽप्ययात् 'सायं चिरमिति ल्युटि तस्या-
 ऽनादेशे 'पूर्वकालैक'—इति निपातनात्तदभावे च सिद्ध्यति । यद्वा—पुरा—अतीतान गता-
 वर्थावर्णतीति शब्दार्थकादण् धातोः पचाद्यचि व्युत्पादितत्वादतीताऽनागतार्थवर्णनात्मकत्वेन
 पुराणानां पुराणत्वमन्वर्थमेव । 'इतिहासपुराणान्यां वेदार्थमुपबृंहयेत्' इति श्रीमहाभारत-
 प्रामाण्यादाख्यानोपाख्याने वेदार्थममुपबृंहकाणां पुराणानामन्वर्थता सर्वथाऽऽतैव । पुराणेषु
 विगोपतश्च श्रीमद्भागवतमहापुराणे तु—सर्गविसर्गस्थानपरोपयोगिभ्यन्तरेणानुक्रमानिरोध-
 मुत्पत्त्याध्यायाणां वर्णनाद्वायत्रीपुरूपसूक्तदिरूपाणां वेदानां समुपबृंहकत्वं समुल्लसत्येवेति
 नावशिष्यते कस्याऽप्यत्राऽनन्वर्थकत्वशोकापङ्ककलङ्कलेशावकाशः । एवं च संक्षेपेणोक्तानां
 वेदार्थानां समुपबृंहकं पुराणैरेव भवतीति सिद्धम् ।

ननु कोशेषु तु—सर्गश्च प्रतिसर्गश्च धंशो भन्वन्तराणि च भूयादेक्षैव संस्थानं पुराण
 पञ्चलक्षणमिति पुराणानां पञ्चलक्षणत्वं परिलक्ष्यते इति चेन्न तस्य पुराणोपपुराणविषयत्वात्
 'एतच्छ्रीमद्भागवतस्य तु द्वितीयस्कन्धमस्ति दशमाध्यायगतप्रथमद्वितीयवर्षदर्शितदिशा स्वयं
 दशलक्षणवत्स्यैव प्रतिपादितत्वाच्च ।

'अथ महतो भूतस्य निःशसितमेतद् ऋग्वेदो, यजुर्वेदः, सामवेदो ऽथर्वाङ्गिरस
 इतिहासः, पुराणं विद्या उपनिषदः श्लोकः सृष्टायजुस्यात्यानाग्निं व्याख्यानान्वस्यैतानि
 सर्गाणि निःशसितानि. (अथ्या० २ ब्राह्म० ४ ख १०)' इति बृहदारण्यकश्रुत्या ।
 'ऋषः सामानि च्यन्दांसि पुराणं यजुरा सह, उद्भिष्टाज्जिरे सर्वे दिवि देवा विविभ्रिताः,
 (११।४।२४)' इत्यथर्वश्रुत्या । 'सहोवाच ऋग्वेदं भगवोऽप्येभि यजुर्वेदं सामवेद-
 माथर्वणं यदुर्थमितिहासपुराणं यज्ञं वेदानां वेदमिति (७।१।२)' छान्दोग्य श्रुत्या-
 शनेक्युतिस्मृतिप्रोक्तप्रवक्तृप्रमाणरूपायैः पुराणानि यज्ञानिःशसितरूपावयवौहवेयावयेवेति
 मनातनो राजाग्नाः सर्वैरेव शास्त्रकृद्भिः स्वीकृतः ।

पूर्णपूर्णमुदरपणे (अध्या० १०।८।२३) इति न्यायाद्यर्थतन्मद्भूतं सर्वत्र
 सर्वथा सर्वदा परिपूर्णं तथैव तस्मादेवोत्पन्नं तद्वाङ्मयावताररूपं श्रीभागवतमहापुराणमपि
 सर्वत्र सर्वथा सर्वदा परिपूर्णं भवितुमर्हति । इदञ्च विज्ञान-कर्म-समुपायना-प्रत्ययाचारक-
 रस्यचतुर्विधप्रयोगमभेदान् परापरसोपानम्वितानां धर्मनिष्ठावतां मानवानामपि रस-
 मेष्टोऽभ्यानेदृष्टया तत्र तत्रानुष्ठानयोग्यकर्मभक्तमोपदेशेन समननमेकमेव धर्म-
 मुपदिशति । अथासममनशामेन विदितवेत्तेन कृष्णदेवायनमहर्षिणा निजिज्ञमुचकतां
 परमकल्याणोपादानार्थं निपदिष्टं भवत्युदेव मुधाचारा. परमं यद् धर्मायानन्दोक्तं

वितरन्हीकृष्णचरितामृतसत्त्वादनशीलभगवद्भक्तजनानां चेतसि भक्तिमन्दाकिन्याः
सततधारां सिञ्चति, इयदेव न किन्त्वद्वैतपथपथिकोपास्थचरणसरोरुह-स्वाराज्यसिंहासनलब्ध-
दीक्षपरमहंसाभाराममुनीनामपि चेतसि परापरधोश्यामसुन्दरसौन्दर्यमाधुर्यं प्रतिष्ठापय-
न्नक्तिरसामृतानन्तपारावारे तास्मिज्जयतीति नाविदितमिदं श्रीकृष्णविचित्रचरित्रविभ्रितश्रीमद्-
भागवतरहस्यपरिश्रीलनशीलानां विलक्षणविचक्षणानां धीधनानाम् ।

काठम्, कौथुम, वाजसनेय, तैत्तिरीयमित्यादिका यथा शास्त्रानामाख्याः प्रवचना-
देव न तु करणान्तथा श्रीभागवतमपि, अत्र भगवतः पाणिनेः सूत्रमपि—‘तेन प्रोक्तम्’
प्रमाणं स्यात् संस्मरन्ते, अथवा ‘हस्तो अन्ते’ हस्तोन्तेनैव सिद्धौ ‘तेन प्रोक्तम्’—मिति सूत्र-
रम्भणं व्यर्थमेव स्यात् ।

श्रीमद्भागवतस्य ‘सर्ववेदेतिहामानां सारं सारं समुद्धृतम्, सर्ववेदान्तसारं हि श्री-
भागवतमिष्यते, व्यासः समाधिना सर्वमाह कृष्णोक्तमादितः, समाधिभाषा व्यासस्य,
इति सर्ववेदेदान्तसाररूपस्यो कृष्टविद्यातपोयोगममाधिष्टार्थवचनमात्रात्मक-
तया देवर्षिः—श्रीनारदोपदेशापरमात्मनमेव श्रीव्यासेनास्मृतस्य लोकहिताय च प्रोक्तवा-
द्देवत्वं स्वतः प्रामाण्यं समुज्जयते ।

वेदाचार्यस्य भगवतः श्रीकृष्णद्वैपायनस्य परमात्मतमत्वं हि भगवद्भारावणाव-
तारत्वेन निरतिशयशानैर्धर्मकल्याणगुणकतया निरस्तसमस्तविप्रलम्भादिदोषसंभाव-
नत्वात्, कलिबलमन्दाधिकारिमनुष्यानुग्रहाय व्यस्तसमस्तवेद्यात्, अत्रतारलीलायामपि
चतुर्मुखशंकरनारदादिप्रसादलब्धदिव्यज्ञानवत्त्वेन, प्रकृततपोयोगबलेन करामल-
वत्त्वात् कृतपरावरसकलवस्तुयाथाभ्यार्थाद्वैदार्थस्याज्ञानमंशपरिपर्ययपरिजिहीर्ष्याप्रणीतरश्मवे-
दत्वात्, स्वतपोबलेन अत्रिंशं विधामित्र द्वाश्रणीकृतगतो भगवतो यमिष्टस्य
नसत्वात्, यतिष्टपुलस्ययरप्रदानलब्धदेवतायाभ्यार्ष्यज्ञानपुराणसंहितादि कर्तृत्वादि-
विषयवशातिशयतया भगवतः पाराशरस्य चापरयादान्त्यसाधारणतपःसमाधिविशेष-
आरोपपरिपूरजितत्वाच्च सुप्रसिद्धमेव सर्वत्र धृतिस्मृतीतिहासमन्त्रनिष्पन्नादिषु ।

केचन श्रीभागवतकर्ता व्यासस्तथा ब्रह्मसूत्रप्रणेता वेदव्यासः कृष्णद्वैपायन
इति तत्र द्विविधं व्यासनाम विलोम्य एतद्विद्वयं भिन्नमिति कल्पयन्ति परं न तत्र यथं कि-
मपि निशिष्टं प्रमाणमुपलभामहे येनैतत्सम्भेदनिर्णयं निर्येतुं शक्नुवाम । सन्त्यपि व्यासना-
मानोऽनेके ग्रन्थकाराः परं श्रीमद्भागवतादिमहापुराणप्रामाण्यगीतप्रवेत्ताव्यासस्वभिस-
पेक्षेति न तिरोहितं श्रीभागवतान्तरप्रमाणप्रमाणितपाराशर्यावेदव्यासतन्मवेद-
विभाजनसंहितादि कर्तृत्वादिषु प्राप्तपरिचयानां धर्मैः प्रख्यातानामिदानीन्तनानां सनातन-
धर्मोद्धारकर्तृत्वात् तन्निर्णयतापेक्षि विदुषाम् ।

श्रीभागवतस्य वोपदेय कर्तृकत्वेतु—

“वोपदेव कृतये च वोपदेव पुराभवे, कथं टीका कृता संस्युर्हनुमच्चिमुखादिभिः”

इति भागवततात्पर्यानिर्णयकाराद्यनेकाचार्याणां वचनानि कथं समञ्जसम् ।
वोपदेवपूर्वभवेजगद्गुरुश्रीशङ्कराचार्यपरमगुरुश्रीगौडपादाचार्यादिभिः स्वस्वग्रन्थेषु
प्रमाणत्वेनोद्धृतानि श्रीभागवतपद्यान्वेव श्रीभागवतस्य तद्वदुत्तराकालिकवमुद्धावयन्ति ।
देवगिरौ चाद्वयशीलयमहादेवनृपते षष्ठ्यधिकद्वादशशतसंवत्सरतो द्वासप्तत्यधिक-
द्वादशशतकान्ते शासनसमये समुपस्थितेन श्रीभागवतमधिकृत्य हरिलीलामृतप्रणेत्रा
श्वर्यं वोपदेवेनाऽपि तदारम्भे तत्प्रमासौ च ‘श्रीभागवतस्कन्धाऽध्यायाध्यांदि निरूपयते,
त्रिदुषा वोपदेवेन मन्त्रिहेमाद्रितुष्टये । ‘इति भागवतस्यानुक्रमणी रमणाकृता विदुषा
वोपदेवेन भिषक्शेषसूनुना’—इति वदता स्वकृतं हरिलीलामृत श्रीभागवतानुक्रमणि-
कात्वेन स्पष्टमेवोदरीकृतम् । ‘विव्यास वेदान् यस्मात्स तस्माद्व्यास इति स्मृतम्’—इति महा-
भारतोक्ते दृष्ट्यद्वैपायनव्यास एव वेदांस्तदर्थरूपानि पुराणानि च व्यासितवानिति निश्चयम् ।
अनादायस्मिन्निदाने ‘धाता यथा पूर्णमकलयत्, यो ब्रह्माणं विदधाति पूर्णं यो वै वेदोश्च
प्रहिणोति तस्मै, युगान्तर्हितान् वेदान् सेतिहासान् । महर्षयः, खेभिरे तपसापूर्णमनुज्ञाता
स्वयम्भुवा’—इति श्रुतिस्मृत्यादिभिः, सुप्तप्रबुद्ध, न्यायेनचानादिसिद्धानां पुराणानां लाभ
एव निर्दिश्यते स्मृत्यां द्रष्टुं च ननु कुत्रापि व्यासादिभ्यः कवमुपलभ्यते इतः सुतरां
सिद्धमेव यापुराणानि प्रयत्नरूपतया श्रीव्यासेन निबद्धानि ननु निर्मितानि । एतेनैव च
प्रतिश्रव्य पूर्णकलयदेव सर्पिः प्रति सन्निधाना अपि प्रसूयन्ते ।

पुराणेति तिहासभेदे य परिलक्ष्यते स तु कलभेदाभेदो बोद्धव्यः । यस्मिन्
काले यज्ञोक्तान्मृष्टिप्रगाहं प्रवहति तस्मिन् काले तल्लोकाधिष्ठातुरेव प्राधान्यं परिगीयन्
‘यद्विवाहस्तद्गीतगानमिति’ न्यायात्तोके यद्भूरयोर्विवाहस्तत्सम्बन्धेव गानं गीयते,
तथा तत्तदेवतापुराणादिषु तत्तदेवतामाहात्म्यवाक्यानि स्यभायत एवोपपद्यन्ते इति
नापि कापि पत्तिर्न च बोधो विरोध परस्परं पुराणानि मिति ।

इत्युक्ते स्वयं परब्रह्मैव । किं बहुना—अत्र श्रीभागवते सर्वं भगवत एवेति राज-
वंशादिवर्णनमपि संसारस्यासारत्वोपदेशेन भगवच्चरणशरणप्राप्त्यर्थमेव ।

ये केचिद्वदन्ति यदग्र वर्णितं श्रीकृष्णचरित्रं तत्सर्वं रूपकमेव नतु तत्र किमप्यैति-
हासिकं तथ्यम्, तदेतत्कथनं तु तेषां शास्त्रोपदिष्टोपदार्थतत्त्वप्रतिपत्तिपरिशीलनमन्द-
मतीनामनल्पविकल्परूपनानां पञ्चब्राह्मिपाण्डित्यानामभ्रान्तिमूलकमेव, स्वतः प्रमाण-
भूतेषु ऋग्वेदादिष्वपि श्रीकृष्णचरितस्य तथैवोपलब्धेः ।

अत्र चन्द्रोद्याकरणशास्त्रनियमविरुद्धानि यानि कानिचिदप्यनानि विदग्धे तानि
धार्म्यत्वात्तथैव शुद्धानि, तेषां तथैवोच्चारणे नास्माकमपि कोऽपि प्रत्यवायः । अपि तु शुभ-
फलभूयस्त्वमेव । 'छन्दोवत्कवयः कुर्वन्ति'—इति भाष्येष्टया स्मृतोतिहासपुराणेषु वेद-
तुल्यत्वादिदेशः । श्रुतिस्मृतिपुराणैतिहासप्रशङ्काभिः विदितवेद्यानामविगतयाथातथ्यानां
श्रीभ्यासादिमहामुनीनां व्याकरणादिनियमपारतन्त्र्यमावात्तेषां तपोयोगबलेना-
ऽप्यधरोऽपि साधव एव शब्दाः, -- इति कैयटनागेशादिभिरप्यङ्गीकृतमिदं यत्नं विस्तरेण ।

अनन्यसाधारणमहत्त्वपरिपूर्णस्यास्य ग्रन्थस्वादसीयमंस्करणो सुदृष्टाङ्क-
(प्रूफ) पत्राणां शोधनेऽस्माकं यत्सीमावर्गं संजातं तत्तु भगवदनुक्रमयैव । 'अनुदिन-
मिदमायु सर्वदाऽमरप्रपगीर्बहुविधारितापै चोप्यते व्यथंमेव'—इत्युक्तेरेतादृशमगम्यसम्बन्धि-
कार्येषु यदि स्वल्पोऽपि कालो व्यतीतः स्यात्तर्हि स जनुषो विद्यायाश्च सर्वस्य साफल्ययैव ।

अत्र पाठशोधने प्रयुक्तानामस्माकं निखिलशास्त्रपारावारपारीणपुत्रीण-विद्यावा-
चस्पति-मथुरास्थ म. म. पाठक श्रीदशरथद्वारकाप्रिमाहिव्याचार्यैः, मथुरास्थश्रीद्वारका-
संस्कृतविद्यालय प्रधानाध्यापक-विद्यावारिधि--व्यायस्याकरणसाहि यत्रागोश-सर्वतन्त्रप्रसक्तम्
म. म. श्री श्रीवरशास्त्रिचतुर्वेदगुरुवर्यैश्च पाठान्तरेषूपस्थितेषु सम्मान्यपाठाभ्ये
खेनाष्ट्रीकाविभूतिसुद्दिनस्वकीयश्रीमद्भागवतप्रदानेन च यस्याहास्यं समनुष्ठितं
तद्वयं कदापि न विस्मरिष्यामः । किमधिकं एवमपर्याप्त्यमेताभ्यां द्वाभ्यामादिष्टेनैव
मयेदं समनुष्ठेयाऽनुष्ठानमनुष्ठितम् ।

महामहनीयवन्द्यतमस्यास्य ग्रन्थस्याऽस्मिन् संस्करणेऽद्यद्विपञ्चोपनायास्यन्तं

कृतेऽपि प्रयत्ने मदनवधानत्वाद्दृष्टिद्वयवशादक्षरमयोजकशोभान्मुदणकाले य-त्रा-
 रोपिताऽक्षरपट्टगतमात्राऽनुस्वारादिप्रम्वलनवशाद्वा या काश्चिदशुद्धयोऽवशिष्टास्ता
 अविगणय्य ह्रस्वशब्दाद्येन गुरौक्यवपातिनो दयावदो विद्वांसो विद्यार्थिनश्चास्मदीयाद
 सीयायास सशुद्धपाठविधिना सकलयन्तु । अग्रिमे च संस्करणोऽवशिष्टा अशुद्धयोऽपि
 सशेषयित्यन्ते । पर्यावसाने च पुण्यधार्मिकग्रन्थप्रकाशनसमुद्यत्तेभ्यो धर्मप्रचारार्थं
 त्रिहितभूरिद्रविण्ययेभ्यो मथुरास्थध्रीगोवर्धनपुस्तकालयाध्यक्षश्रेष्ठिप्रवरश्रीगोवर्धनदास
 भरतिया महोदयेभ्यो धन्यवादाशीर्वाङ्प्रदानैस्तमुत्साहयन्तु विद्वन्मणयो विद्वांसश्चात्रा
 श्वेति- भृशमभ्यार्थयते—

श्रीवैष्णवविदुषां वरविद

सेवादानाऽभिजन —

वि० भू० क० भू० आचार्य परमानन्द शास्त्री मिश्र त्रिगुरायकः

अध्यापक —

मथुरास्थ—श्रीद्राक्षेशसहृत्त विद्यालयस्य

॥ श्रीः ॥

श्रीमद्भागवतपूजापाठविधिः सप्ताहक्रमश्च

कृत्स्नानो विहितनिरुपक्रियश्चाचक्ष्य प्राणानायस्य गुरुन् भगवन्तं च ध्यात्वा
'मानोभद्रा' इत्यादिमङ्गलमन्त्रपाठपूर्वकं सङ्कल्पं कुर्यात् तद्यथा—'अथेत्यादि देशकालौ
मंकीर्य श्रीगणेशतिस्रसाष्टरुद्रेश्वरोक्तपूजनपूर्वकं श्रीभगवत्स्वरूपस्य श्रीमद्भागवत-
प्रण्यस्य समर्चनं करिष्ये । ततः षोडशोपचारैर्विद्यालब्धोपचारैर्मा गणेशादीन् सम्पूज्य श्रीभाग-
वतमन्त्रं संपूजयेत् । ततः पाठप्रारम्भापूर्वं 'ॐ नमो भगवते वासुदेवाय'—इति द्वादशा-
क्षरमन्त्रं 'ॐ ह्रीं कृष्णाय गोविन्दाय गोपीजनवद्धभाय स्वाहा' इत्यष्टादशाक्षरं गोपाल-
मन्त्रं वाऽष्टोत्तरशतारं जपेत्, ततो निम्नलिखितरीत्या विनियोगं विद्ध्ययात् ।

विनियोगः—

ॐ अस्य श्रीमद्भागवतावयवस्तोत्रमन्त्रस्य नारदऋषिर्बृहतीच्छन्दः श्रीकृष्णः
परमात्मा देवता मङ्गलं धीजं भक्तिः शक्तिर्ज्ञानवैराग्ये कीलकं मम श्रीमद्भागवतप्रसाद-
सिद्धयर्थं पाठे विनियोगः ।

ऋध्यादि न्यासः—

'ॐ नारदपंथे नमः' शिरसि । 'ॐ बृहतोच्छन्दसे नमः' मुखे । 'ॐ श्रीकृष्ण-
परमात्मदेवतायै नमः' हृदि । 'ॐ मङ्गलवीजाय नमः' गुह्ये । 'ॐ भक्तिशक्तये नमः'
पादयोः । 'ॐ ज्ञानवैराग्यकीलकाय नमः, नाभी । ॐ श्रीमद्भागवतप्रसादसिद्धयर्थक-
पाठविनियोगाय नमः, सर्वाङ्गे ।

ततो द्वादशाक्षरमन्त्रेण करग्र्यायं हृदयाद्यङ्गन्यासं च कुर्यात्—

करन्यासः -

'ॐ नमो भगवते वासुदेवाय' अङ्गुष्ठाय नमः । 'ॐ नमो भगवते वासुदेवाय'
मङ्गलीयान् नमः । 'ॐ नमो भगवते वासुदेवाय' मध्यमाय नमः । 'ॐ नमो भगवते
वासुदेवाय' अनामिकाय नमः । 'ॐ नमो भगवते वासुदेवाय' कनिष्ठिकाय नमः ।
'ॐ नमो भगवते वासुदेवाय' कर्णलकाङ्गुष्ठाय नमः । एवम्—(वज्रः-शिरः-शिरः-
बाहू-नेत्रम्-मध्यमं कर्णं इति) हृदयादित्रयेणोपपुञ्जरीया हृदयाद्यङ्गन्यासं कुर्यात् ।

अथेवम् करग्र्यानाङ्गन्यासात् कुर्यात्—तथादि—

करन्यासः —

ॐ ह्रीं अक्षयाम्या नमः । ॐ ह्रीं तर्जनीभ्यां नमः । ॐ ह्रूं मध्यमाभ्यां नमः ।
ॐ ह्रौं अनामिकाभ्यां नमः । ॐ ह्रौं कनिष्ठिकाभ्यां नमः । ॐ ह्रूं करतलकर-
पृष्ठाभ्यां नमः ।

अथाङ्ग न्यासः—

ॐ ह्रीं हृदयाय नमः ॐ ह्रीं शिरसे स्वाहा । ॐ ह्रीं शिखायै वारट् । ॐ ह्रीं कवचाय हुम् । ॐ ह्रीं नेत्रत्रयाय वीपट् । ॐ ह्रीं कक्षस्थलाय कट् ।

अथ ध्यानम्

उद्यत्कोटिदिवाकराभमनिशं शङ्खं गदां पद्मजं
चक्रं विभ्रतमिन्दिरावसुमतीलंशोभिपार्श्वद्वयं
कोटीराड्दहार्कण्डलधरं पाताम्बरं कौस्तुभो-

दीप्तं विश्वधरं स्ववत्सि लसच्छीवत्सचिन्हं भजे ॥ (व० क० दी)

अथवा-कस्तूरीतिलकमित्यादिभिर्भीष्टध्यानपदैः स्वाभिमतस्वरूपं ध्यायेत् ।

अथ सप्ताह वाचन क्रमः -

पञ्चमे आद्ये हिरण्याक्षपद्मे, द्वितीये भरतावधि । तृतीये ह्यश्विमतथनं, चतुर्थे कृष्णजम्भ च ।
 षष्ठे ओद्धवाद्रुक्म । सप्तमेऽहि समासिश्च सप्ताहकम ईरितः ॥
 द्वितीयक्रमस्तु—कौशिकसंहितान्तर्गतश्रीभागवतमाहात्म्ये—

समाह्वे पाठनियमं शृणु शौनक संवत् । संतुर्द्धमपवादपर्यन्तं प्रथमेऽहनि ॥

ऋषभाश्वयानपर्यन्तं द्वितीये त्रिसे वदेत् । तृतीये दिवसे कुर्यात् सप्तमस्कन्धपूरणम् ॥
 कृष्णाविभांशपर्यन्तं चतुर्थेऽहनि वाचयेत् । रविमण्युदाहरणं पञ्चमेऽह्नि वदेत्सुधीः ॥
 श्रीहस्ताश्वयानपर्यन्तं षष्ठेऽह्नि वाचयेद्भुवम् । सप्तमे दिवसे कुर्यात्स्त्रीमन्नागवतपूरणम् ॥
 सप्ताहक्रमोऽयं पूर्वोक्तं पद्यं कुत्राप्यमिति न ज्ञायते, परन्त्वस्मामिदं
 पूज्यचरणस्वपितृवेजादानोपस्वर्गाप्येदेवेदन्ताः प्रायश्चीचिरजीलालमिध्रिगुणायकेभ्योऽवगतम्
 तत्तथैव संरक्षितम् । सप्ताहक्रमोऽप्येतत्प्रद्योतप्रकारक एव प्रायः प्रचलितः
 परिदृश्यते सर्वत्र ।

श्रीहरिः

श्रीमद्भागवत-सप्ताहमुहूर्तम्

‘मित्रचित्प्रचरध्वे रविशुभा-हे लग्नवर्गे विदो ।
जीवस्याऽपि तनौ गुरौ निगदिता धर्मक्रिया तद्वले’ इति रामाचार्याः ।

यस्मिन् कस्मिन्नपि लग्ने गुरुबुधयोः पद्वर्गे सति तनौ लग्ने गुरौ च सति कर्तुं च
गुरुबले सति धर्मक्रिया शुभदेयार्थः । पद्वर्गविचारस्त्वस्मात्कृतटीकोपेतलग्नचन्द्रिकायां विस्त-
रतो द्रष्टव्यः । दीपिकायां च- शुभप्रहार्कवारेषु मृदुचिप्रभुबोडुषु शुभराशिबिलग्रेषु शुभं
शान्तिकर्षौष्टिकम्, शान्तिकं धर्मकृत्यं कोटिहोमादिकमिति वीथूपधाराकारः । प्रहा-
यनिष्ठफलशान्तये यद्धोमादिकं विधीयते तच्छान्तिकम्, आयुर्दंष्ट्यादिवृद्धयर्थं यत्क्रियते
तत्पौष्टिकम् । ‘चिप्रभुवान्यचरमैत्रमयासु शस्त स्याच्छान्तिकं च सह मङ्गलपौष्टिका-
भ्याम्’-इति रामाचार्याः । पाप्मेतु स्वयं भगवता व्यासेनैवोक्तम् तथाहि- भौमाहि-
वर्जिता वारा भानि ध्रुवमृदूनि च शुभयोगे तिथौ लग्ने कथारम्भः प्रशस्यते, नित्यायाञ्च कथा-
याञ्च पुराणां मुनीश्वर, द्वादशी वर्जयेत्प्राज्ञ सूतसूतकसम्भवात् । सप्ताहे न निषेधोऽस्ति
प्राहुरेवं पुराविदः । तत्रैव मासो अपि प्रोक्ताः-‘सर्वे मासाः शुभाः प्रोक्ताः पौषचैत्रविवर्जिताः
सप्ताह एवेतयोनिषेधो न तु मासपारायणादौ । विष्णुधर्मोत्तरे तु-‘चैत्रे वा फाल्गुने वाऽपि
ज्येष्ठे वा माधवे तथा माघमासेऽपि कर्तव्यो विष्णुयागः शुभावहः । न नारदीये च-‘फाल्गुने-
वाऽथ चैत्रे वा माघदशास्त्रयोरपि । ज्येष्ठे मासे तथा पौषे विष्णुयागः प्रशस्यते’ इति चैत्र-
पौषयोरपि यद्प्रहर्षा इत्यते तच्च होमामकविष्णुयागपरकं ज्ञेयमिति न तत्र कोऽपि
विरोधः । न च ‘यज्ञः सर्वोऽध्वरो यागः’ इति कोशवलाद्यागशब्दयोः पर्यायत्वेन कथनाच्छ्री
मद्भागवतसप्ताहस्यापि-‘सप्ताहयज्ञेन कलौ पुनन्ति ते’- इत्याद्यनेकवाक्यैर्यज्ञत्वेनैव स्पष्ट-
मुक्तवाक्यमुच्यते यद् विष्णुधर्मोत्तरनारदवचनानि होमामकविष्णुयागपरकारयेज्येति
चेन्न तत्र व्यासवक्त्ये ‘पुराणानां कथारम्भः इति कथायां विशिष्य चैत्रपौषयोर्वर्ज्यत्वेन
गृहीतवाद्य होमामकविष्णुयागस्यैव ग्रहीतुमुचितत्वादिति दिक् । इदं काम्यारम्भ एव
ज्ञेयम् । निष्कामतया कर्तव्येषु तु ‘न श्रः श्रमुपासीत को हि मनुष्यः श्रो वेद’- इति श्रुतेर्यदेव
श्रद्धोपपद्येत तदैव धर्मारम्भः कार्यो न तु तत्र काऽपि मुहूर्तविचारचर्चा । अतएव परशुरामेणा-
प्युक्तम्-‘यदैव जायते चित्तं चित्तं धन्दासमन्वितं तदैव पुण्यकालोऽयं यतोऽनियत-
बोधितमिति ।

उद्यापनविधिः

तत्रोद्यापनकर्ता सप्ताहसमासेर्द्वितीयेऽहि नित्यवत् प्रातरावश्यककृत्यानि विधाय मण्डपाग्रे समागच्छेत्तत्र सपत्नीक प्राङ्मुख उदङ्मुखो वोपविश्य दीपं प्रज्वलय्य धृतमङ्गलतिलक आचम्य प्राणानायम्य प्रतिदिनवत् सकल्पस्वस्तिवाचनपूर्वक पूर्वस्थापितगणपयादिदेवानां दैनिकीमर्चां कृत्वा प्रधानसंकल्पं कुर्यात्-अथ हेत्यादि० अमुकोऽह सकल्पपश्यताम सकलकामनासिद्धये श्रीकृष्णानुग्रहप्राप्तये श्रीकृष्णप्रसादार्थं वाचितरस्यैतच्छ्रीमद्भागवतसप्ताहस्य परिपूर्यर्थं तदुद्यापनं करिष्ये । सत्पूर्वाङ्गत्वेन गणेशमातृकादिपूजनाभ्युदयिकश्राद्धपुण्याहवाचनादि करिष्ये इति संकल्प्य, उद्यापनपूर्वाङ्गत्वेन तत्तत्पूजनादिकर्म विधायाचार्यादिरण कुर्यात् ततः पूर्वनिर्मिते सद्योनिर्मिते वा सर्वतोभद्रेऽष्टदले वा 'सर्वतोभद्र चेत् तत्र तन्मण्डलस्थदेवान् पूर्वं पूजयेत्' ततो विधित्स्थापितकलशोपरि सद्योनिर्मितसुवर्णमयी श्रीकृष्णप्रतिमां रुक्मिणीसहितां, धातुनिर्मितां प्रतिष्ठितां मूर्तिं शालग्रामशिलां वा सस्थापयेत् (सद्योनिर्मितसुवर्णादिप्रतिमा चेतस्या पूर्वमन्युत्तारणं प्राणप्रतिष्ठा च कृत्वा तत् पूजनं कर्तव्यमिति न विस्मर्तव्यम्, पूर्वप्रतिष्ठितमूर्तिं शालग्रामशिलायां वा नान्युत्तारणं प्राणप्रतिष्ठा च भवतीति बोध्यम्) ततो द्वारपूजां कृत्वाऽङ्गन्यासकरन्यासाश्च कुर्यात्, तत पीठपूजनं कृत्वा पञ्चासृतेन संस्तव्य षोडशोपचरै पुरुषसूक्तेन यथाविधि सपूजयेत् ततोऽङ्गपूजामावरणपूजां च विदध्यात् । 'मण्डपदेवतपूजनम्, अग्निप्रतिष्ठा सूर्यादिप्रज्ञावाहनपूजने' इति धर्मसिन्धुसारोक्तक्रमेणाग्निप्रतिष्ठादिप्रदपूजान्तं सर्वकर्म कृत्वा कुशकण्टिकाञ्जवाधानानन्तरं द्रव्यस्यागसंकल्पपूर्वकमग्निं संपूज्याज्येनाग्रावाज्यभागी च कृत्वा तिलादिभिश्च प्रदहोमं विधाय साज्यपायसेन तिलादिद्रव्यैश्च गायत्रीमन्त्रेण श्रीभागवतश्लोकैर्वा प्रधानहोमं कुर्यात्, स्विष्टकृतं च हुवा मण्डलदेवताभूराद्या नवाहुती हुत्वा यद्विहोममस्त्रप्राशनार्थं प्रणीताविमोक्तान्तं कर्म कुर्यात् । दक्षिणादि दत्त्वा द्राक्षणां भोजयेदाशिपश्च गृह्णीयादिति सछेपः । अन्यच्च शय्यादानाभियेकादिकं च यत् कर्तव्यं कर्म तत् सर्वं स्वयमेवोद्यं विद्वद्भिः । नात्र विस्तरत केनापि सर्वमुद्वृत्तं शययतेऽरुपकलेवरे कंगले, इति प्रापयते ।

परमानन्दशास्त्री मिश्रत्रिगुणापरः ।

❀ समाहात्म्यश्रीमद्भागवतविषयाऽनुक्रमणिका ❀

अध्याये

विषयाः

अध्याये

विषयाः

माहात्म्ये

(५ सपुराणान्तर्गते)

- १ नारदस्य सनकादेश समागमः, नारदद्वारा भक्तिज्ञानवैराग्यवृत्तान्तनिवेदनं च ।
- २ भक्तेः कष्टनिरासाय नारदस्योद्योगः ।
- ३ सनकादितः श्रीमद्भागवतं ध्रुवा भक्ते-
स्तुष्टिर्ज्ञानप्रेराभयोः पुष्टिश्च ।
- ४ सप्तादिकथायां भगवतः प्राकट्यम्,
गोकर्णोपाख्यानञ्च ।
- ५ धुन्धुकारिणः प्रेतवप्राप्तिस्ततो गोकर्ण-
कृपया तन्मुक्तिश्च ।
- ६ श्रीमद्भागवतसप्ताहपारायणविधिः ।

प्रथमस्कन्धे

- १ श्रीमद्भागवतविषये सूतं प्रति शौन-
कादीनां प्रश्नः ।
- २ सूतस्योत्तरदानम्, भगवत्कथाया निःश्रे-
यसकरत्वं भगवद्भक्तेर्महत्त्वकथनं च ।
- ३ संक्षेपेण भगवत्श्रुतुर्विशत्यवताराणां
वर्णनम् ।
- ४ श्रीव्यासस्यापरीतोऽस्तदाश्रमे नारद-
स्यागमनं च ।
- ५ नारदव्यासयोः संवादः, भगवद्गुणकर्म-

णां वर्णनस्य महत्त्वं देवर्षिवर्तकं
स्वपूर्वजन्मवृत्तान्तकथनं च ।

- ६ पूर्वजन्मवृत्तान्तस्यावशिष्टांश - नारदस्य
भगवद्पारायणया ब्रह्मणः सकाशा-
जन्मग्रहणम् ।
- ७ नारदोपदेशाद् व्यासद्वारा श्रीमद्भागवता-
रम्भः, अश्वत्थामकृतृकं सुप्तानां द्रौपदी
सुप्तानां वधः, अश्वत्थामास्तिर-
स्कारश्च ।
- ८ परीक्षितो रत्नम्, कुन्ती-
कृतृका श्रीकृष्णस्तुतिः, युधिष्ठिरानु-
तापश्च ।
- ९ युधिष्ठिरादीनां भीष्मपार्श्वे गमनम्,
विविधधर्मानुपदिश्य श्रीकृष्णस्तवन-
पूर्वकं भीष्मस्य महाप्रयाणं च ।
- १० श्रीकृष्णस्य द्वारकागमनम् ।
- ११ द्वारकायां भगवतोऽभिनन्दनम्,
नगरप्रवेशवर्णनं च ।
- १२ परीक्षितो जन्मोत्सवः ।
- १३ विदुरस्योपदेशेन गान्ध्यायां सह द्रुत-
राष्ट्रस्य घने गमनम् ।
- १४ दुर्निमित्तानि दृष्ट्वा युधिष्ठिरस्य चिन्ता,
द्वारकापुरीतोऽर्जुनस्यागमनं च ।

अध्याये

विषयाः

१२ अर्जुनाद् यदुर्वराविनाशं श्रीकृष्णति-
रोधानं च श्रुत्वा, पाण्डवानामुत्तरदिशि
महाप्रस्थानम् ।

११ परीक्षितो राज्यप्राप्तिः, द्विजजयः,
भूमिधर्मयोः संवादश्च ।

१० परीक्षितमंसवादः, कलिनिग्रहणं च ।

९ परीक्षिते मुनिकुमारस्य शापः ।

८ परीक्षितो गङ्गातीरे प्रायोपवेशनम्,
शुक्रं प्रति, राज्ञः प्रश्नश्च ।

द्वितीयस्कन्धे

१ शुकप्रवचनम्, ध्यानविधिः, विराट्-
पत्य दर्शनं च ।

२ योगिनी योगधारणयोक्तमणस्य वर्णनं
सद्योमुक्तिप्रमसुखयोर्निरूपणं च ।

३ नागाकामनासिद्धये तत्तद्देवानामुपा-
सनम् ।

४ सूतोक्तिः, राज्ञः सृष्टिविषये प्रश्नः,
शुकस्य कथारम्भश्च ।

५ प्रह्लादं प्रति नारदस्य प्रश्नः, महाबल-
निर्माणवर्णनं च ।

६ पुरुरूपकान्तेन विराट्स्वरूपस्य
वर्णनम् ।

७ पराहावतारात्मभृति श्रीकृष्णायतारान्तं
संश्लेषतयाऽप्यतारचरित्रवर्णनम् ।

८ राज्ञः परीक्षितः प्रश्नः ।

९ शुकस्योत्तरम्—भगवता प्रह्लादे चतु-

अध्याये

विषयाः

श्लोकभागवतोपदेशदानम् ।

१० पुराणलक्षणानि, विराट्पुरुषदे-
हं हिन्दियामुत्पत्तिश्च ।

तृतीयस्कन्धे

१ एतत्प्राप्तं यत्वा गतस्य विदुरस्योद्वेग-
सह समागमः ।

२ प्रभुविरहपीडितेनोद्वेगे संश्लेषतः
श्रीकृष्णयाज्ञचरित्रवर्णनम् ।

३ मधुरायां द्वारकायां च कृतानां
श्रीकृष्णचरित्राणां वर्णनम्, यदुनां
प्रभासक्षेत्रे गमनं च ।

४ यदुकुलसंहारोक्तिः, ज्ञान—प्राप्तये
विदुरस्य मैत्रेयसमीपे गमनम् ।

५ मैत्रेयवक्त्रं सृष्टिकर्मवर्णनम्—
तत्तद्देवानामुत्पत्तिः, तत्तद्देवानामुत्पत्ति-
भगवत्सत्त्वित्तिश्च ।

६ विराट्प्रह्लादोत्पत्तिवर्णनम् ।

७ विदुरस्य प्रश्नः ।

८ विष्णोर्नाभिः कृष्णोत्पत्तिवर्णनम् ।

९ प्रह्लादं भगवत्सत्त्वित्तिवर्णनम्, भगवतो
प्रह्लादे वरदानं च ।

१० दशरिचसृष्टिवर्णनम् ।

११ मन्वन्तरादिनालपरिमाणनिरूपणं
मनुष्यदेवादीनामायुषो वर्णनं च ।

१२ सनकाश्चैवैवादीनां शोष-
वर्णनम्, प्रह्लादोद्भवः भगवत्सत्त्वित्ति-

अध्याये	विषया	अध्याये	विषया
मनोः शतरूपायाश्च जन्म ।		२४ कपिलावतार, नवकन्यानां विवाह,	
१३ प्रथमो नासारन्धाप्रादुर्भूतस्य यज्ञ- राहस्य सप्तसचरितम्, श्रपिकर्तृक भगवत्स्त्वचनं च ।		कर्दमकपिलसंवाद, कर्दमस्य भग- वत्पदप्राप्तिश्च ।	
१४ त्रितिकश्यपयोः संवाद, द्विते—गर्भ- स्थापनं च ।		२५ देवहूतिकर्तृत्वसंवाद, कपिलकृत भक्तियोगनिरूपणं च ।	
१५ वैकुण्ठधामप्रणयनम्—तत्र सनका- दीनां जयविजययोः शापदानं भगवतो दर्शनं च ।		२६ तपानामुपसिधत्तुनं सदर्भ- वर्णनं च ।	
१६ भगवद्द्वारा सनकादीनां सान्त्वनम्, वैकुण्ठाजयविजययोरथ पतनं च ।		२७ प्रकृतिपुरुषयोजनं मोक्षप्राप्ति- वर्णनं भक्तियोगेन प्रकृतेस्तिरोधानं च ।	
१७ हिरण्याक्षहिरण्यकशिप्वोज्ज्वल, उरपात दर्शनम्, हिरण्याक्षविजयश्च ।		२८ सगुणस्य भगवत् पृथगङ्ग ध्यानवर्णनं च ।	
१८ पृथिव्युदारे हिरण्याक्षवराहयोः समा- गमो युद्धवर्णनं च ।		२९ भक्तियोगरहस्यं कालप्रभाववर्णनं च ।	
१९ मलय, प्रार्थनया वराहद्वारा हिरण्याक्षवधः ।		३० कुटुम्बासत्तनरायामयोगति- वर्णनम् ।	
२० मङ्गलविधिप्रतिष्ठणं च ।		३१ मातु कुर्वी जीवस्य देहप्राप्तिवर्णनं गर्भे जीवद्वारा भगवत्स्तुति, जीवस्य क्षेत्रवर्णनं च ।	
२१ मनुवशावर्णनं कर्दमस्य भगवद्दर्शनम्, कर्दमाद्यमं स्वायम्भुव मनोरागमश्च ।		३२ विभिन्नगतिः, कर्मसंलग्नचेतसां निन्दा, भक्त्येकचेतसां च ।	
२२ कर्दमदेवप्रतिष्ठा, मनोमंदा वर्णनं गमनं च ।		३३ देवहूतिकर्तृका भगवत्स्तुति, कपित- स्य गमनम् देवहूतेर्मध्यमावशास्तिश्च ।	
२३ कर्दमस्य देवप्रतिष्ठा सेवा कर्दमद्वारा दिव्यविमाननिर्माणम् तत्र तयोर्विदारो नवकन्यानां मुक्तिश्च ।		चतुर्थस्कन्धे	
		१ मनुकन्यायशवर्णनं, यज्ञदत्तयो रवतारश्च ।	
		२ विष्णुश्री यज्ञे दक्षिणयोरैरमुनस्य	

अध्याये	विषयाः	अध्याये	विषयाः
	तो मिथ शपवचनञ्च ।		श्रुतिभिर्विषयः ; तद्गुरुमयनाभिप्रा-
३ यज्ञोत्सवे गन्तुम् सत्या शिवा-			दोत्पत्तिश्च ।
स्वीकृतिप्रार्थनं शिवद्वारा गमन-		१५ वेनभुजाभ्यां पृथोरर्चिपश्चोत्पत्तिश्च	
निषेधश्च ।		पृथो राज्यामिषेकश्च ।	
४ सत्या यज्ञे गमनं तत्र पत्यप-		१६ वन्दितजनद्वारा पृथो स्तवनम् ।	
मानदर्शनाद् योगेन देह यागश्च ।		१७ प्रस्तवीजां पृथिवीं हन्तुकामस्य पृथो	
५ वीरभद्रकृतो यज्ञविध्वंसः, दण्डयधश्च ।		पृथिव्याः स्तवनम् ।	
६ ब्रह्मणा सह कैलासे गत्वा देवानां		१८ पृथ्वीवात्ययास् पृथक् पृथग्गत्सपान्नादि	
रद्रस्य स्तवनं च ।		कृत्वा भूमेर्वोदनम् ।	
७ रद्रवरदानं दण्डीजन यज्ञसंघान		१९ अश्वमेधयज्ञे विभक्तारमिन्द्रं हन्तु-	
सर्वदेवकृता विष्णुस्तुतिश्च ।		प्रवृत्तस्य पृथोऽङ्कोपदेशेन यजादि-	
८ विमातुर्दुर्ध्वसः भुवस्य वने		रति ।	
गमनं नारदोपदेशेन तत्र भगवदारा		२० भगवतो दर्शनं भगवत्पृथुसंवाद्श्च ।	
धर्मं च ।		२१ स्वप्रजाये महाराजपृथुकृतो भग-	
९ भुवस्य भगवद्दर्शनं स्तुतिश्च सर्व		वदमोणामुपदेशः ।	
लब्ध्वा भगवद्गमनं राज्यप्राप्तिश्च ।		२२ पृथवे सनत्कुमारकृतो ज्ञानो-	
१० यच्चै कृतास् स्वभ्रातृत्तमस्य वधात्		पदेशः ।	
कृपितस्य भुवस्य यद्यायां संहारा-		२३ पृथोर्वने तपःकरणम् योगेन पृथो-	
रम्भः ।		रर्चिपश्च सहैव ब्रह्मप्राप्तिः ।	
११ स्वायम्भुवमनुद्वारा भुवस्य सान्त्वन		२४ पृथुवंशः, रद्रप्राचेतससमागमः,	
शुद्धविरामश्च ।		रद्रगीतश्च ।	
१२ भुवाय कुशेरभ्य वरदानं भुवस्य तपः,		२५ माचीनर्षाहिनिरदसंचाद पुरज्जनोपाख्या-	
भुवपदप्राप्तिश्च ।		न च ।	
१३ भुवस्य वशस्तत्रोपश्रवणस्य स्वपुत्र-		२६ पुरज्जनमृगयावर्णनं तस्मिन् प्रणयकोपश्च	
प्रेनृत्तपापेन गृहत्यागश्च ।		२७ अष्टदेवगत्याक्रमणं कालकन्याचरित्रा-	
१४ राज्येऽभिरिक्तस्य वेनस्य पापिवाद्		स्थानञ्च ।	

अध्याये	विषयाः
२८ पुरज्जनस्य शोकः, स्त्रीभावापत्तिः हंसो- पदेशान्मुक्तिश्च ।	
२९ पुरज्जनोपाख्यानस्य तात्पर्यं नारदोपदेशः प्राचीनवर्द्धिपो मोक्षश्च ।	
३० दशप्रचेतसां भगवद्वर्णनं वरप्राप्ति- दंष्ट्रोपपत्तिश्च ।	
३१ गृह्णाक्षिगंतानां प्रचेतसां नारदोप- देशान्मुक्तिः ।	

पंचमस्कन्धे

- १ प्रियव्रतचरितम् ।
- २ आत्मीयचरितम्, आत्मीयस्य नवपुत्रो-
त्पत्तिः ।
- ३ नाभेश्वरितम्—नाभेश्वरदेव्यामृतभक्षणा-
द्यतारः ।
- ४ अरुणदेवहत्यालौकिकचरितम् ।
- ५ इत्युग्रस्य अरुणस्योपदेशः स्वस्य
प्रयत्नश्च ।
- ६ अरुणदेवस्य प्रह्लादप्राप्तिः ।
- ७ भक्तोपाख्यानं गुह्यहाधमगमनं तप-
ध्वरणं च ।
- ८ भरतस्य मृगमहामृगयोर्ना जन्म मृग-
शरीरयागश्च ।
- ९ जटभरतस्य जन्म वृत्तिप्रदानार्थं नीलस्य
तस्य भद्रप्राप्त्या रक्षणं च ।
- १० सिधिका वरुणस्य विज्ञानमयश्चम-
नं तस्मिन् ज्ञात्वा रूपायस्य समारपणम् ।

अध्याये	विषयाः
११ जटभरतस्य ज्ञानोपदेशो संसारमिच्छास्य- वर्णनम् ।	
१२ सप्तमागमप्रशंसा स्वपूर्णजन्मवर्णनञ्च	
१३ भवाटवीवर्णनम्, रूपायस्यदेहनिवासश्च	
१४ भवाटव्याः सुराष्ट्रतया विवरणम्	
१५ भरतवंशवर्णनम् ।	
१६ भृगोलवर्णनम् ।	
१७ भागीरथीवर्णनमिलाशूने वर्षे शङ्करकृता सङ्घर्षस्तुतिश्च ।	
१८ विभिन्नवर्णा वर्णनम् ।	
१९ किमुग्रभारतवर्षोर्वर्णनं देवगीतं उपश्लेषवर्णनं च ।	
२० प्रशादिरद्वीपानां लोकांलोकपर्वतस्य च वर्णनम् ।	
२१ रङ्गोलस्य सूर्यस्य तत्त्वज्ञेयं वर्णनम् ।	
२२ चन्द्रादिप्रहाणां वर्णनम् ।	
२३ विष्णुरक्षस्य शिशुमारस्य च वर्णनम् ।	
२४ राक्षादिभ्योऽरतलादिभूविचाराणां च विवरणम् ।	
२५ सङ्घर्षदेशस्य स्मृतिस्तदीया स्तुतिश्च ।	
२६ नरकगतोर्ना वर्णनम्	

षष्ठस्कन्धे

- १ अत्रामिनोपाख्यानं विष्णुतपसमृतानां
संवादश्च ।
- २ विष्णुतपस्य भागवतधर्मनाममाहात्म्य-
वर्णनं वाग्देवशमुपात्रामिनस्य भगवदा-

अध्याये

विषयाः

- राधनं परमधामप्राप्तिरथ ।
 ३ यमयमदूतसंवादः, वैष्णवानामुत्कर्षवर्णनं च ।
 ४ दधजन्म, हस्तगृहस्तोत्रं दधभगवत्संवादश्च ।
 ५ नारदोपदेशेन दधपुत्राया विरक्तिर्देवकतु-
 क शापदानं च ।
 ६ दधस्य कन्यानां वंशविस्तारः ।
 ७ हृद्भङ्गता गुरोरवज्ञा, विरवरूपस्य पौरो-
 हित्ये वर्णा च ।
 ८ विधिरूपकृत हृद्भाय नारायणवर्णोपदेशः ।
 ९ विधिरूपवधः, धृत्रस्तोत्रोपनिर्देशकृत्का भग-
 वत्स्तुतिः भगवतो वरप्रदानं च ।
 १० दधीचे सकाशाद्देवानामस्त्रियाचनं वज्र
 निर्माणां देवदानवयुद्धं च ।
 ११ धृत्रस्य भक्तितानवीराभ्ययुक्तपौरोचितोक्तिः ।
 १२ हृद्भङ्गप्रयुद्धं धृत्रस्य वधश्च ।
 १३ ब्रह्महत्याभयादिन्द्रस्य पलायनम्, अथ-
 मेधगङ्गेन ब्रह्महायातो मुक्तिरथ ।
 १४ चित्रकेतुवानगानम्, चङ्गिरोवरलब्ध-
 ह्यमुत्तविनाशः चित्रनेतोस्तन्यन्तशोकः,
 कृतघ्नतोर्विलापरश्च ।
 १५ चित्रकेतवेऽङ्गितो नारदकृतोपदेशः ।
 १६ जीपस्योक्तिः, नारदस्य सङ्कल्पमन्त्र-
 प्रदानं समापनं पिपाघारत्वप्राप्तिः शेषस्य
 दर्शनं च ।
 १७ शिरस्योपहृत्यान् पार्श्वतोऽपानेन चित्र-
 केतोर्ग्रन्थप्राप्तिः ।

अध्याये

विषयाः

- १८ दितिवशवर्जान् मरुद्गणोत्पत्तिरथ ।
 १९ पुसवनयतविधिः ।
सप्तमस्कन्धे
 १ जयविजययोर्दैत्यजन्मप्राप्तिः ।
 २ हिरण्यकशिपोः प्रजापतीद्वन्द्वमाज्ञा दिते
 स्वजातीनां च सान्निधनम् ।
 ३ हिरण्यकशिपोस्तपः, मरुद्गणो वरदानञ्च ।
 ४ हिरण्यकशिपुकृतं शासनम्, प्रह्लादस्यो-
 त्पत्तिस्तदगुणानां च वर्णनम् ।
 ५ हिरण्यकशिपुप्रह्लादसंवादः, प्रह्लादमारणार्थं
 प्रयत्नाः, प्रह्लादस्य पुनरपि गुरुगृहे स्था-
 पनं च ।
 ६ दैत्यबालकेभ्यः प्रह्लादकृतोपदेशः ।
 ७ मातुर्गर्भे प्रह्लादस्य नारदमुखादुपदेश
 भवणम् ।
 ८ प्रह्लादवधोद्योगः, मत्स्यभासृसिद्धांतरारः,
 हिरण्यकशिपोर्वधः, ब्रह्मादिदेवानां भग-
 वत्स्मृतवनं च ।
 ९ प्रह्लादकृतभगवत्स्तुतिः ।
 १० प्रह्लादवृत्तिर्गन्वादः, वरप्रदानं राज्ञे-
 ऽभिषेकः, भगवतोऽन्तर्धानं त्रिवुर-
 दहनानुपानं च ।
 ११ मनातनो धर्मः, यथार्थमे, स्त्रीधर्मश्च ।
 १२ ब्रह्मधर्मवानप्रस्थाधर्मयोर्वर्माः ।
 १३ संन्यासधर्मवर्णनम्, अथर्वणद्वन्द्व-

अध्याये

विषया

मवादर्च ।

१४ गृहस्थधर्मकथनम् ।

१५ मोक्षधर्मनिरूपणं नारदस्य स्वपूर्व-
जमर्थनं च ।

अष्टमस्कन्धे

१ मन्वन्तरवर्णनं यज्ञायतारचरितं च ।

२ गजप्रादुर्गद्यवर्णनम् ।

३ गजेन्द्रकृत भगवत्स्तवनं प्राहातस्य
मोक्षार्थं च ।

४ गजप्रादुर्गो पूर्वजन्मवर्णनम् तपोर-
क्षारक्ष्य ।

५ वैवस्वताश्रममन्वन्तरवर्णनम्, चाक्षुषेऽग्नि-
तापनारवर्णनम्, देवैः सह प्रकृतं
भगवत्स्तवनं च ।

६ सगुहमग्न्यार्थमन्दरपर्वतानयनम् ।

७ ह्यालादलोपति शिवस्तुति, विष्णुपानं च ।

८ अश्वत्थमानागुपति — सप्तम्ययतारस्तया
भगवतो पर्याप्तं मोहिनीरूपधारणम् ।

९ देवानामृतपानं दैत्यवधनं राक्षसि-
रक्षेदक्ष ।

१० देवागुरतप्राप्ते दैत्यमापानिर्माणं हरे
प्राकृत्यं मापानिरासकम् ।

११ बले पराभय, दैत्याणां विनाश, नारद
कपनेन मुदयमाप्ति, बले संजीवनं च ।

१२ मोहिनीरूपे महादेवस्य मोहः ।

१३ भविष्यत्कृत्यतारवर्णनम् ।

अध्याये

विषया

१४ मन्वादीनां पृथक्पृथक्कर्मनिरूपणम् ।

१५ बलिद्वारा स्वर्गपिण्ड, देवानां
पलायनं च ।

१६ करयपस्यादित्ये पयोधतोपदेशः ।

१७ भगवतोऽदित्ये वरदानम्, भगवत्तेजसो
प्रकृतं स्तवनं च ।

१८ वामनस्य प्रादुर्भाव, बलियने गमनम्,

१९ बलियामनसंवाद, शुक्रद्वारा दान-
निषेधश्च ।

२० पदत्रयमितभूमिदानं विराट्— रूप
प्रदर्शनं च ।

२१ बलेऽर्चनं भगवतो वचनं च ।

२२ बनिवचनं प्रकृतं वचनं भगवत्कृता
बले प्रशंसा वरदानं च ।

२३ बले मुक्तजलोढे गमनं वामनस्योपेन्द्र-
पदेऽभिषेकश्च ।

२४ महापरायतारकथा ।

नवमस्कन्धे

१ सूर्यवंशवर्णनं वीरसूतमनो पुत्रस्य
क्षीयम् ।

२ पृथङ्गविहरन्तरिपन्तद्विष्टानां परा-
विस्तारः ।

३ मुक्त्यापत्तिं देवतान्याचरितं च ।

४ नाभगवत्कृतम्, अश्वत्थोपाख्यानं
दुर्गाम् पलायनं च ।

५ अश्वत्थोपाख्यानात्

अध्याये

विषया

अश्वरोपप्रसा, तस्य भगवद्रूपता-
सिद्धिः ।

६ हृषवाकुवंशवर्णने सान्धातुश्चरितं सौमर्षा-
वर्णनं च ।

७ त्रिशंकुवृत्तान्तः, हरिश्चन्द्रचरितं च ।

८ सगरचरितम् ।

९ गङ्गाधतरणवर्णनम् भगोत्थवृत्तं सौ-
दासचरितं च ।

१० श्रीरामचरितम् ।

११ श्रीरामादिवंशवर्णनं स्वपदारोहणं च ।

१२ हृषवाकृष्णौ कुशादिमुमिप्रान्तानां
वर्णनम् ।

१३ निर्मिवशवर्णनम्—निमेदैहत्यागो विदेह-
वंशश्च ।

१४ चन्द्रवंशवर्णनं सुधस्य जन्म, गुरुरवस
उपाख्यानं च ।

१५ ऋषीकजमद्भिपरशुरामचरितं सहस्रा-
जुनवधश्च ।

१६ जमदग्निवधः, परशुरामऋकः क्षत्रिया-
णां संहारः, विष्णुमित्रवंशवर्णनं च ।

१७ अश्वत्थारजिरम्भावेनसां वंशवर्णनम् ।

१८ ययानिचरितम् ।

१९ ययातेर्गृहत्यागः ।

२० पूषवंशवर्णने दुष्यन्तभरतयोश्चरितम् ।

२१ भरतवधः, रन्तिदेवचरितम् ।

२२ दियोदासादिवंशवर्णनम्, ऋषवंशे

अध्याये

विषया

पाण्डवादीनामुत्पत्तिश्च ।

२३ अनुद्रुह्युत्तुर्वसुयदूनां वंशकथनम् ।

२४ यदुवशवर्णनं तत्र श्रीकृष्णवतार-
निर्देशः ।

दशमस्कन्धे

(पूर्वाध्याये)

१ देवकीप्रयाये सजाताऽऽकाशराण्यास्त-
दुज्जवाःस्वनिवनश्रुत्वा देवकीवधोद्यतो
वसुदेवकथनाच्चित्तं कंसस्तयो पद्-
सुतानवधीत् ।

२ विष्णोर्देवकीगर्भेऽनुप्रवेशः, द्रुपदादि-
देवानां तदीयां स्तुतिर्देव-
क्याःसाम्बन च ।

३ अश्वतोषस्य श्रीकृष्णस्य, वसुदेवदेवकीकृत
स्तवने पितुर्गोकुले नयनं ततो यशोदा-
सुताया आनयनं च ।

४ हस्तमुद्यतस्य कंसस्य हस्तान्मुक्ताया
देव्या अयतारकथनं तदीयदुर्मन्त्रिणां
दुर्मन्त्रणं च ।

५ गोकुले श्रीकृष्णस्य जातकमहोत्सवः,
नन्दस्य मथुरायामागमनं नन्दवसुदेवयो
संशयश्च ।

६ पूतनावधः ।

७ शकटभञ्जनम्, मृषावर्तवधः, मुने मात्रे
विषदर्शनं च ।

अध्याये

विषयाः

८ गंगागमनं जातककथनपूर्वकं नामकरणं
मृदुभक्षणक्रीडया यशोदायै विश्वरूप-
स्य प्रकटीकरणं च ।

९ दाम्ना श्रीकृष्णस्योत्पत्तौ चन्दनम् ।

१० वमलाश्रुनपोरुद्धारः ।

११ गोकुलतो बृन्दावने गमनं तत्र
श्रीकृष्णकृतो वत्सतृकासुरयोर्वधः ।

१२ अघासुरवधः ।

१३ सपालवासतुन्दे मय्या हते श्रीकृष्ण-
स्तत्तद् पेणाद्यं यथापूर्वं व्यवहृतम् ।

१४ मय्यस्तुतिः सपालव सानयनं च ।

१५ गोधारणं, धेनुकासुरवधः, कालिपविप-
द्वृत्ताम्बुपानमृतगोपानां पुनरु-
ज्जीवनं च ।

१६ कालिपदमनम्—तागनागरतीकृतं श्री-
कृष्णस्तवनं ।

१७ कालिपदस्य धमुनायां निवासकारण-
फलनं यज्ञीकृतां दामनादाद्य-
यम् ।

१८ प्रलम्भासुरवधः ।

१९ मुक्तादस्यां गोगोपीनां दामाप्रितो
रक्षणम् ।

२० वपांशरदक्षरयोर्वर्णनं च ।

२१ वेणुगीतम्—भगवतो मधुरं वेणुनादं
श्रुत्वा गोपीभिस्तद्गुणगानकरणम् ।

२२ श्रीहरणलीलावर्णनम् ।

अध्याये

विषयाः

२३ अन्नयास्त्राभिपेक्ष यज्ञपत्रीपुत्रनुग्रहकर-
यम् ।

२४ इन्द्रयज्ञमङ्गश्च ।

२५ यज्ञं नाशयितुं मुसलधारावर्षं वर्षतीन्द्रे
यज्ञीकृतां आणार्थं गोवर्धनधारणम् ।

२६ श्रीकृष्णस्यालौकिकचेष्टितैश्चकितान्
गोपान् प्रति नन्दस्य गर्तोवधनु-
वदनम् ।

२७ विश्वस्तमदस्येन्द्रस्य श्रीकृष्णतः
जमाप्रार्थनं श्रीकृष्णस्याभिपेक्षश्च ।

२८ असमयेऽवगाहनाद् वर्यदूर्तनीतस्य
नन्दस्य कृष्णद्वारा पुनरानयनम् ।

२९ वेणुनादमारुण्याऽगताभिर्गोपीभिः सह
श्रीकृष्णस्य रासारम्भः, मध्येऽन्तर्धानं
च ।

३० गोपीद्वारा श्रीकृष्णस्याऽनुसन्धानं
तल्लीलानुकरणञ्च ।

३१ गोपीगीतम्—विरहात्तांतां तासां पुलिने
भगवद्दर्शनाय प्रार्थनम् ।

३२ श्रीकृष्णस्याऽविर्भावः, गोपीनामा
वासनं च ।

३३ महारामवर्णनं, परीक्षितः शङ्कायाः शुरु-
कृतं समाधानं च ।

३४ अजगरमुत्ताद्यन्मोचनम्, अजगरस्य
विद्याधरस्वरूपमाप्तिः शङ्खचूडवधश्च ।

३५ युगलगीतम्—गर्वाचारणाय वर्णनं

अध्याये

विषयाः

यातस्य भगवतो गोपीनां गुण-
गानम् ।

३६ अरिष्टासुरवधः, कंसस्य रामकृष्ण-
नयनायाऽक्रूरप्रेषणम् ।

३७ केशिबधः, नारदस्य भगवत्स्वयं
निलायनक्रीडायां भ्योमासुरवधश्च ।

३८ वंसाज्ञयाऽक्रूरस्य गोकुले गमनं राम-
कृष्णद्वारा साकारश्च ।

३९ श्रीकृष्णबलयोगमथुरां प्रति गच्छतो
गोपीनां करुणोद्गाराः कालिन्ध्यामक्रूरस्य
भगवद्धामदर्शनं च ।

४० अक्रूरकृतं भगवत्स्वयनम् ।

४१ रामकृष्णयोगमथुराप्रवेशः रजकञ्च,
वायकमालाकारयोरनुग्रहार्थं च ।

४२ कुञ्जोपर्यनुग्रहः, धनुर्मङ्गः, मत्त-
शालायाःसञ्जीकरणं च ।

४३ कुयलवापीदञ्चः श्रीकृष्णस्य मत्त-
शालाप्रवेशः, चाणूरेण संभाषणम् ।

४४ चाणूरमुष्टिकादिवृषपूर्वकं कंसस्य
पथं ।

४५ वामुदेवदेवस्यादितानवनम्, उग्रमेन-
स्य राज्येऽभिषेकः, रामकृष्णयोर्विद्या-
भ्ययनं गुह्यतनुशानयनं च ।

४६ भविरहपीडितगोपगोपीनां साम्बनार्थ-
मुद्वेगप्रेषणम् ।

४७ दशगोपसंवादः, अमरगौतमः, उद-

अध्याये

विषयाः

वस्य पुनर्मथुरागमनं च ।

४८ श्रीकृष्णस्य कुञ्जाऽभिलाषपूर्तिकरणम्
अक्रूरगृहे गमनं पाण्डवसमाचार-
प्राप्तये तस्य हस्तिनापुरं प्रति
प्रेषणं च ।

४९ अक्रूरस्य हस्तिनापुरगमनं कुण्या
करणकथा अक्रूरधृतराष्ट्रसंवादः ।

(उत्तरार्धे)

५० रामकृष्णयोजनसन्धेन सह युद्धकरणं
द्वारकादुर्गनिर्माणं च ।

५१ मुमुक्षुद्वारा कालयज्ञविनाशः,
मुमुक्षुद्वक्तृका भगवतः स्तुतिश्च ।

५२ बलरामस्य विवाहः, श्रीकृष्णाय
दक्षिणपथाः सन्देशप्रेषणम् ।

५३ कृष्णस्य कुण्डिनपुरे प्रस्थानं ततो यत्नाद्
हरणं च ।

५४ वैद्यपयीयगुपायां पराजयः, दक्षिण
पराभवः, दक्षिणश्रीकृष्णविशद्वेषः ।

५५ प्रद्युम्नस्य जन्म शङ्करासुरवधश्च ।

५६ स्वयन्तकमण्येरुपासयानं मिथ्यावस्तु
परिमाज्जनं जाय्यरतोमत्यमामयो
प्राणिप्रहयं च ।

५७ सत्राजितं हत्वा शतधन्यनो वज्रः,
अक्रूरस्य पतापनं पुनर्द्वारकायागम-
नं च ।

५८ कालिन्धीमित्रविन्दुतापामद्राक्षसमर्षाः

अध्याये

विषयाः

दीनां परिणयनम् ।

५६ मुरमौमासुरयोर्वधः, भौमाहृतपोदशस-
हस्रराजकन्याभिर्विवाहः पारिजात-
हरणं च ।

६० रुक्मिणीश्रीकृष्णयोः प्रेमकलहः ।

६१ श्रीकृष्णसन्तानवर्णनम्, अनिरुद्ध-
विवाहः रुक्मिण्यश्च ।

६२ ऊपाऽनिरुद्धयोस्तमागमः, अनिरुद्ध-
मन्थनं च ।

६३ श्रीकृष्णबाणासुरयोर्युद्धम् तत्र रौक्म-
ज्वरेण शिवेन च भगवत्स्तवनम् ।

६४ नृगनृपतेस्त्वेदारः ।

६५ बलदेवस्य द्रजे गमनं यमुनाया-
कर्मणं च ।

६६ पौण्ड्रकाशिराजयोर्वधः, सुदक्षिणस्य
विनाशः, सुदर्शनेन काश्यादहनं च ।

६७ रैवतके द्विविद्वधः ।

६८ साम्बविवाहः, बलदेवेन इस्तिनापुरस्य
कर्मणं च ।

६९ देवर्पिनारदस्य श्रीकृष्णगृहचर्याया
विलोकनम् ।

७० श्रीकृष्णस्याद्विरुक्तयवर्णनं युधिष्ठिर-
सन्देशं नीत्वा नारदस्य, जरासन्ध-
काराऽवरुद्धानां नृपाणां सन्देशं गृही-
त्वा दूतस्य चागमनम् ।

७१ उद्धवेन सह सम्मन्त्र्य श्रीकृष्णस्येन्द्रप्रस्थ-

अध्याये

विषयाः

गमनम् ।

७२ राजसूयोपक्रमे पाण्डवकृतो दिग्विजयः,
भीमेन जरासन्धग्रहणम् ।

७३ जरासन्धरुद्धानां राज्ञां कारा-
गृहान्मोचनम् ।

७४ भगवतोऽग्रपूजनाद्गुह्यस्य दुर्गादन्तः शिशु-
पालस्य श्रीकृष्णेन वधः ।

७५ अवभृज्यान्महोत्सवः, मयनिर्मितयु-
धिष्ठिरसभायां जलस्यलभ्यामया दुष्यो-
घनस्यावमानः ।

७६ शात्वकृतं यदुभिः सह युद्धम् ।

७७ श्रीकृष्णेन सौभमहितस्य शात्वकस्य
विनाशः ।

७८ दन्तवज्रविदूरथवधः, बलरामेण सूतशिरः-
कर्तनञ्च ।

७९ बल्लवधः सूतहयानिरासाय
बलभद्रस्य तीर्थयात्रा ।

८० सुदामोपाख्यानम्-भार्योक्त्या सुदाम्नः
श्रीकृष्णान्तिके गमनं तत्र तस्य
सत्कारश्च ।

८१ सुदाम्नो भगवद्भक्तवैभवमुपलभ्य भगवद्-
गुणगानम् ।

८२ प्रभासे सूर्यग्रहणे कुरुणां मन्दादि-
गोपानां च समागमः ।

८३ द्रोपदीं प्रति श्रीकृष्णपत्नीनां स्वस्व-
विवाहवृत्तान्तकथनम् ।

अध्याये

विषयाः

- ८४ ऋषिबुन्दकृता भगवत्स्तुतिः, वसुदेव-
यज्ञोत्सवः, चन्दूनां प्रस्थापनाविर्कं च ।
८५ वसुदेव द्वारा भगवत्तत्त्वप्रतिपादनं
देवयै सम्मृतपुत्राणां दर्शनं च
८६ सुभद्राहरयो श्रीकृष्णस्य मिथिला-
गमनं तत्र च बहुलाश्रुतदेवयोगृहे
समसमय एव प्रवेशः ।
८७ वेदस्तुतिः ।
८८ शिवाद्युतयोः स्वभावेनैकवर्ण्यं बटुरूपेण
विष्णुना शम्भोर्मुक्तसुरभयाद्भक्त्या च ।
८९ भृगोस्त्रिदेवपरीक्षणं तत्र विष्णोः श्रेष्ठता
पार्थेन सह महाकालपुरं याया
श्रीकृष्णेन प्राण्यगृह्यतपुत्राङ्गनयनं च ।
९० श्रीकृष्णमर्षलीलानां संक्षेपतो वर्णनं
तत्पत्नीनां तस्मिन्प्रेमाभिन्त्यम् यदुर्वशी-
यानामानन्त्यप्रतिपादनं च ।

एकादशस्कन्धे

- १ ऋषीणां यदुर्वशीविनाशशापः ।
२ वसुदेवाय देवविनाशदृश्योपदेश -- भा-
गवत्तत्त्वमभागवतलक्षणयोदधिवर्णनम् ।
३ मायायास्तत्सन्तरोपायस्य च कथनं
ब्रह्मकर्मादिवर्णनं च ।
४ भगवद्वताराणां वर्णनम् ।
५ भक्तिरहितपुत्राणां निष्ठायाः प्रतियुगे
पूजाविधेयं भेदवर्णनम् ।

अध्याये

विषयाः

- ६ श्रीकृष्णोद्धवसंवादारम्भः ।
७ उद्धवाय 'ज्ञानोपदेशप्रपञ्चेनावधूतोपा-
स्थानेऽष्टगुरुभ्य उपदेशप्रदृश्यवर्णनम् ।
८ अवधूतस्याजगरादिनवगुरुणां कथनम् ।
९ कुरादिसप्तगुरुणां वर्णनम्, अवधूतो-
पास्थानसमाप्तिश्च ।
१० आत्मनः संसारे बन्धनं देहाध्यासाद्यु-
त्पत्त इति बोधनम्, जगतो मिथ्यात्व-
निरूपणं च ।
११ बटमुक्तयोः सानूनां च लक्षणं सत्कृति-
प्राप्त्युपायस्य च वर्णनम् ।
१२ सप्तसङ्गमहिमा, कर्मानुष्ठानस्य कर्मत्याग-
स्य च व्यवस्थाया वर्णनम् ।
१३ भगवता कृतो ब्रह्मणे ज्ञानोपदेशः ।
१४ भक्तोर्महत्त्वं ध्यानयोगस्य वर्णनं च ।
१५ अष्टादशसिद्धीनां वर्णनम् ।
१६ भगवतो विभूतीनां वर्णनम् ।
१७ वर्णाधर्मनिरूपणम्, ब्रह्मचारिगृहस्थयो-
र्धर्मवर्णनं च ।
१८ धानप्रत्यसंन्यासाधर्मनिरूपणम् ।
१९ भक्तेः साधनस्य यमविप्रमादोनां च
वर्णनम् ।
२० ज्ञानकर्ममक्तियोगानां निरूपणम् ।
२१ द्रव्यदेशादिगुणदोषाणां वर्णनम् ।
२२ तत्त्वानां संख्या पुरुषप्रकृतयोर्विवेकश्च ।
२३ सितिष्ठद्वित्रि—भिष्णुगीतम् ।

अध्याये	विषयाः	अध्याये	विषयाः
२४ सांख्ययोगस्य वर्णनम् ।		५ परमार्थोपदेशेन परीक्षितो नृपस्य भय- दूरीकरणम् ।	
२५ सत्त्वादिगुणत्रयवृत्तिवर्णनम् ।		६ परीक्षितो देहत्यागः संप्रयत्नो वेदानां शास्त्राविभाजनञ्च ।	
२६ ऐलगीतम् ।		७ अथर्ववेदविभागः पुराणलक्षणवर्णनं च	
२७ साङ्गक्रियायोगवर्णनम् ।		८ मार्कण्डेयस्य तपस्या तत्कर्तृका नर- नारायणयोः स्तुतिश्च ।	
२८ परमार्थनिरूपणम् ।		९ मार्कण्डेयस्य भगवन्मायाकृतमहाप्रलय- लीलावलीकनम् ।	
२९ भागवतधर्मनिरूपणम्, उद्धवश्च यदरि- काश्रमं प्रतिगमनं च ।		१० मार्कण्डेयाय शङ्करस्य वरदानम् ।	
३० यदुर्वशविनाशवर्णनम् ।		११ साङ्गोपाङ्गायुधस्य भगवतः स्वरूप- कथनं सूर्यव्यूहवर्णनं च ।	
३१ भगवतः स्वधामगमनम् ।		१२ श्रीमद्भागवतप्रोक्तपञ्चविषयाणां संचेनेण विवरणम् ।	
द्वादशस्कन्धे		१३ विभिन्नपुराणेषु श्लोकसंख्याकथनं श्रीमद्भागवतमहत्त्ववर्णनञ्च ।	
१ कलियुगोत्तराजवंशकथनम् ।			
२ कलियुगधर्मनिरूपणं कल्मषवतारस्य कृतयुगागमस्य च समयः ।			
३ भूमिगीतं कलिदोषदूरीकरणोपायः, युगधर्मनिरूपणं कलौ हरिनामकीर्तन- स्य माहात्म्यवर्णनं च ।			
४ चतुर्विधप्रलयप्रकारः ।			

अस्माकन्तु निसर्गसुन्दर विराञ्चेतो निमग्नं व्यधी—
त्यस्मानन्दनिधे तयाऽपि तरलं नाद्यापि सन्तृप्यते ।
तन्नाथ खरितं विधेहि करुणां येन स्वदेकात्मताम्
याते चेतसि नाम्नवाम शतशो याम्याः पुनर्यातनाः ॥१॥

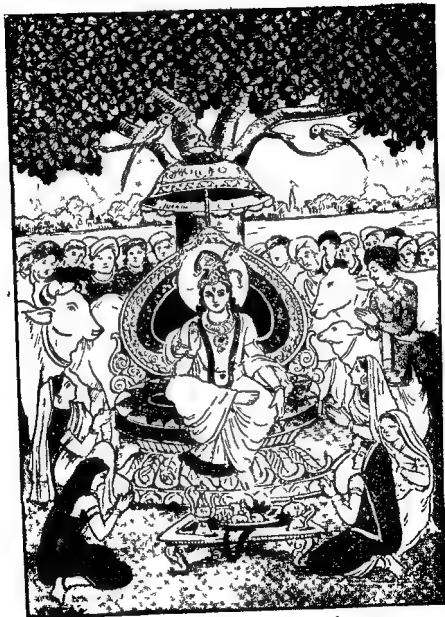
॥ समाप्ताऽनुक्रमणी ॥

❀ श्रीभगवन्नाम-संकीर्तनम् ❀

अच्युताष्टकम्

अच्युतं केशवं रामनारायणं कृष्ण-दामोदरं वासुदेवं हरिम् ।
 श्रीधरं माधवं गोपिकावल्लभं जानकीनायकं रामचन्द्रं भजे ॥ १ ॥
 अच्युतं केशवं सत्यभामाधवं माधवं श्रीधरं राधिकाराजितम् ।
 इन्दिरामन्दिरं चेतसा सुन्दरं देवकीनन्दनं नन्दजं सन्दधे ॥ २ ॥
 विष्णवे जिष्णवे शङ्खिने चक्रिणे रुक्मिणी-रामिणे जानकीजानये ।
 बल्लवीवल्लभायार्चितायात्मने कम्पविध्वंसिने वंशिने ते नमः ॥ ३ ॥
 कृष्णगोविन्द हे राम नारायण श्रीपते वासुदेवाजित श्रीनिधे ।
 अच्युतानन्त हे माधवाधोक्षज द्वारकानायक द्रौपदीरक्षक ॥ ४ ॥
 राक्षसक्षोभितः सीतया शोभितो दण्डकारण्य-भूपुरयताकारणः ।
 लक्ष्मणेनान्वितो वानरैः सेवितोऽगस्त्य सपूजितो राघवः पातु माम् ॥ ५ ॥
 धेनुकाऽरिष्टकानिष्टकृद् द्वेपिहा केशिहा कंसहृद्दंशिकापादकः ।
 पतना-कोपनः सरजाखेलनो बालगोपालकः पातु मां सर्वदा ॥ ६ ॥
 विद्युदुद्योतवत्प्रस्फुरद्वाससं प्रावृढम्भोदवत्प्रोल्लसद्विग्रहम् ।
 वन्यया मालया शोभितोरःस्थलं लोहितांगिद्वयं वारिजाचंभजे ॥ ७ ॥
 कुञ्चितेः कुन्तलं अर्जमानाननम् रत्नमालिं लभत्कुण्डलं गण्डयोः ।
 हारकेपूरकं कङ्कणप्रोज्ज्वलम् सिङ्खिलीमञ्जुलं श्यामलं तं भजे ॥ ८ ॥
 अच्युतस्याष्टकं य पठेदिष्टदं प्रेमतः प्रत्यहं पूरुषः सस्पृहम् ।
 वृत्ततः सुन्दरं कर्तुं विश्वम्भरस्तस्य वश्यो हरिर्जायते सत्वरम् ॥ ९ ॥

भगवान् भीष्म के दिव्य दर्शन

॥ ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥

श्रीमद्भागवतमाहात्म्यम्

—:XO-:#:—OX:—

✽ अथ प्रथमोऽध्यायः ✽

सच्चिदानन्दरूपाय विश्वोत्पत्त्यादिहेतवे । तापत्रयघिनांशाय श्रीकृष्णाय वयं नमः ॥ १ ॥

यं प्रपन्नान्तमनुपेतमरेतकृत्यं द्वैपायनो विरहकातर आनुहाध ।

पुत्रेति तन्मयतया त्रयोऽभिनेदुस्तं सर्वभूतहृदयं मुनिमानतोऽस्मि ॥ २ ॥

नैमिषे सूतमासीनमभिवाध महामतिम् । कथामृतरसास्वादकुशलः शौनकोऽग्रवीत् ॥ ३ ॥

॥ शौनक उवाच ॥

अज्ञानध्वान्तविध्वंसकोटिसूर्यसमप्रभ । सूताख्याहि कथासारं मम कर्णरसायनम् ॥ ४ ॥

भक्तिज्ञानविरागाप्तो धिवेको वर्धते महान् । मायामोहनिरासश्च वैष्णवैः क्रियते कथम् ॥ ५ ॥

इह घोरे फलो प्रायो जीवश्चासुरतां गतः । क्लेशाकान्तस्य तस्येव शोधने किं परायणम् ॥ ६ ॥

श्रेयसां यज्ञवेच्छेय-पावनानां च पापघनम् । कृप्यग्राहकं शश्वसाधनं तद्वदाधुना ॥ ७ ॥

चिन्तामणिलोप्सुखं सुरदुः स्वर्गसम्पदम् । प्रयच्छति गुरः प्रीतो धैरुयुक्तं योगिदुर्लभम् ॥ ८ ॥

॥ सूत उवाच ॥

प्रीतिः शौनक चितो ते ह्यतो यस्मि विचार्य च । सर्वसिद्धान्तनिष्पन्नं शंसारभयनाशनम् ॥ ९ ॥

भक्त्योषधर्वनं यद्य कृणुसंतोषहेतुकम् । तदहं तेऽभिधास्यामि सावधानतया शृणु ॥ १० ॥

कालस्यालमुत्प्रासप्रासनिर्णाशहेतवे । श्रीमद्भागवतं शास्त्रं कलौ कीरेण भाषितम् ॥ ११ ॥

एतस्मादपरं किञ्चिन्मन-शुद्ध्यै न विद्यते । जन्मान्तरे भवेत्पुण्यं तदा भागवतं लभेत् ॥ १२ ॥

परीक्षिते कथां वक्तुं सभायां संस्थिते शुके । सुधाकुम्भं गृहीत्वैव देवास्तत्र समागमन् ॥ १३ ॥

शुकं न वाचदन्त्यै स्वकार्यकुशलाः सुराः । कथासुधां प्रयच्छन्व गृहीत्वैव सुधामिमाम् ॥ १४ ॥

एवं विनिमये जाते सुधा राज्ञा प्रपीयताम् । प्रपास्यामो वयं सर्वे श्रीमद्भागवतामृतम् ॥ १५ ॥

क सुधा क कथा लोके क काच-क मणिर्महान् । ग्रहारातो विचार्यैवं तदा देवाज्जहास ह ॥ १६ ॥

अभक्तस्तांश्च विज्ञाय न ददौ स कथामृतम् । श्रीमद्भागवती वार्ता सुराणामपि दुर्लभा ॥ १७ ॥

राज्ञो मोक्ष तथा दीप्य पुरा धातापि विस्मृत । सत्यलोके तुलां बद्ध्वाऽतोलय साधनान्यस्य ॥१॥
 लघून्धन्यानि जातानि गौरवेण इदं महत् । तदा ऋषिगणा सर्वे विस्मयं परमं ययुः ॥१॥
 मेनिरे भगवद्रूपं शास्त्रं भागवतं कनौ । पठनाच्छ्रवणात्सद्यो वैकुण्ठफलदायकम् ॥२॥
 सप्ताहेन श्रुतं चैतत्सर्वाया मुक्तिदायकम् । सनकाद्यैः पुरा प्रोक्तं नारदाय दयापरे ॥३॥
 यद्यपि ब्रह्मसम्बन्धाच्छ्रुतमेतन्महर्षिणा । सप्ताहश्रवणविधिं कुमारैस्तस्य भाषितं ॥४॥

॥ शौनक उवाच ॥

लोकेविप्रहमुक्तस्य नारदस्यास्थिरस्य च । विधिब्रूवे कुत प्रीति संयोगं कुत्र तैः सह ॥५॥

॥ सूत उवाच ॥

अत्र ते कीर्तयिष्यामि भक्तियुक्तं कथानकम् । श्रुत्वेन मम यं प्रोक्तं रहं शिष्यं विचार्यं च ॥६॥
 पुरुषा हि विद्यालायां चाचारं ऋषयोऽभला । सत्सङ्गं समायाता ददृशुस्तत्र नारदम् ॥७॥

॥ कुमार उवाच ॥

कथं ब्रह्मन्दीनमुल्लुखितक्षितातुलो भवान् । त्वरितं गम्यते कुत्र कुतश्चागमनं तव ॥८॥
 इदानीं शून्यचित्तोऽसि गतचित्तो यथा जन । तवेदं मुक्त्यङ्गस्य नोचितं वद कारयन् ॥९॥

॥ नारद उवाच ॥

अहं तु पृथिवीं यातो ज्ञात्वा सर्वोत्तममिति । पुष्करं च प्रयागं च काशीं गोदावरीं तथा ॥१०॥
 हरिचेष्टं कुरुचेष्टं धोरुजं सेतुबन्धनम् । एवमादिषु तीर्थेषु भ्रममाण इतस्ततः ॥११॥
 नापरयं कुत्रचिच्छर्म मनसन्तोषकारकम् । कलिनाऽधर्ममित्रेण धरेर्यं वधिताऽधुना ॥१२॥
 स यं नास्ति तप शौचं दया दानं न विप्रते । उदरभ्रंशेण जीवा पराका कृन्नापिण ॥१३॥
 मन्दां सुमदमत्तयो मन्दभाग्या ह्युपद्रुता । पापवह्निरता सन्तो विरक्ता सर्णप्रज्ञा ॥१४॥
 तरुणीयभुता गेहे ख्यालको बुद्धिदायकः । कन्याविक्रयिणोऽसौ भाग्यपतीनां च कथनम् ॥१५॥
 आश्रमा ययनैः रहस्यतीर्थानि सरितस्तथा । देवतायतना यत्र दुष्टैर्नष्टानि भूरिश ॥१६॥
 न योगी नैव सिद्धो न ज्ञानी सक्रियो नरः । कलिदावानलेनाथ साधनभस्मतां गतम् ॥१७॥
 अटशूला जनपदा शिवभूना द्विनासयः । फामिन्यं केराशुलिन्यं सम्भवन्ति कलापिह ॥१८॥
 एतं परयन् कलेर्दोषान् पर्वटप्रानीमहम् । वामुनं तटमापन्नो यत्र लीला हरैर्भूरः ॥१९॥
 सप्राथम्यं मया दृष्टं ध्रुवतां तमुनीधरा । पृष्ठां मु तदयो सत्रं निरयणा निरमानया ॥२०॥
 मृदां द्रौ पतितीं पार्श्वे नि षसत्तावचेतनौ । शुद्धयतीं प्रयोधनीं रदतीं च सपो पुरः ॥२१॥
 दण्डिषु निरीपती रश्मिहारं निषं ययुः । धोयमाना शतजीभिर्बोध्यमाना मुहुर्मुहुः ॥२२॥

दृष्ट्वा दूरदत्त सोऽहं कौतुकेन तदन्तिकम् । मां दृष्ट्वा चोत्थिता बाला विह्वला चाप्रवीक्षतः ॥४१॥

॥ बालोवाच ॥

भो भो साधो ह्यहं तिष्ठ मच्चिन्तःमपि नाशय । दर्शनं तव लोकस्य सर्वपापहरं परम् ॥ ४२ ॥
चतुः । तव वाक्येन दुःखशान्तिर्भवति । यदा भाग्यं भवेद्भूरि भवतो दर्शनं तदा ॥ ४३ ॥

॥ नारद उवाच ॥

कासि त्वं काविमौ चेमा नार्यःकाःपद्मलोचनाः । वद देवि सविस्तारं स्वस्य दुःखस्य कारणम् ॥४४॥

॥ बालोवाच ॥

अहं भक्तिरिति स्याता इमौ मे तनयौ मतौ । ज्ञानपरायणनामानौ कालयोगेन जर्जरौ ॥४५॥
गङ्गाधराः सरितश्चेमा म सेवार्थं न्स्मागताः । तथापि न च मे श्रेयः सेवितायाः सुरैरपि ॥४६॥
इदानीं शृणु मद्वातां सचित्तस्त्वं तपोधन । वातां मे वितताप्यस्ति तां श्रुत्वा सुखमावह ॥४७॥
उपता द्रविडे साहं वृद्धि कर्णाटके गता । क्वचित्कचिन्महाराष्ट्रे गुर्जरं जीर्यतां गता ॥४८॥
सत्र घोरकलैर्योगापास्यद्वैः खण्डिताङ्गका । दुर्बलाहं चिरं याता पुत्राभ्यां सह मन्दताम् ॥४९॥
वृन्दावनं पुनः प्राप्य नयीनेव सुरुषिणी । जाताहं युवती सम्यक्प्रेष्टरूपा तु साम्प्रतम् ॥५०॥
इमौ मुण्यिताथग्र सुतौ मे विलस्यतःश्रमात् । इदं स्थानं परित्यज्य विदेशं गम्यते मया ॥५१॥
जटायुः समायातौ तेन दुःखेन दुःखिता । साहं तु तरणी कस्मिन् सुतौ वृद्धाविमौ कुतः ॥५२॥
प्रयाणां सङ्चारिषाद्वैपरीत्यं कुतः स्थितम् । घटते जटा माता तरणी तनयाविति ॥५३॥
अत शोचामि चात्मान विस्मयाविष्टमानसा । वद योगनिधे धीमन् कारणं चाग्र किं भवेत् ॥५४॥

॥ नारद उवाच ॥

ज्ञानेनात्मनि पर्यामि सर्वमेतत्तज्ज्ञानधे । न विशदस्त्वया कार्यो हरिः । शं ते करिष्यति ॥५५॥

॥ सूत उवाच ॥

पश्यमात्रेण तज्ज्ञात्वा वाक्यमूचे मुनीश्वरः ॥ ५६ ॥

॥ नारद उवाच ॥

शृणु शयविता बाले युगोऽयं दारुणः कलिः । तेन ह्यसु सदाचारो योगमार्गस्तथासि च ॥ ५७ ॥

जना अपामुरायन्ते शाठ्यदुष्कर्मकारिणः । इह सन्तो विरोदन्ति ग्रहप्यन्ति ह्यसाधवः ।

धो धैर्यं तु यो धीमान् स धीरः पवित्रतोऽथवा ॥ ५८ ॥

अपूरपानप्लोत्थेयं शेरभारकरी घरा । ययं ययं प्रमाणाता मङ्गलं नापि दृश्यते ॥५९॥

न श्यामपि सुतं मार्क कोऽपि परयति साम्प्रतम् । उपेक्षितानुरागान्धर्जर्जरूपेन संस्थिता ॥६०॥

वृन्दावनस्य मंयोगागुनस्यं तरणी नया । धन्यं वृन्दावनं तेन भक्तिनृप्यति यत्र च ॥६१॥

अत्रेयौ प्राहृभावात् जरापि मुद्यत । त्रिभिर्नाममुपेनेह प्रसुतिर्नन्यतेऽनयोः ॥६२॥

। भक्तिरुवाच ॥

कथं परीक्षित्वा राज्ञा स्थापितो ह्यशुचिः कलिः । प्रवृत्ते तु कञ्चि सर्वसारः कुत्र गतो महान् ॥६३॥
करुणापरेण हरिणाप्यधर्मः कथमीदृश्यते । इमं मे संशयं क्षिन्धि त्वद्वाचा सुखितुल्यमहम् ॥६४॥

॥ नारद उवाच ॥

यदि पृष्टस्त्वया बाले प्रेमतः श्रवणं कुरु । सर्वं वक्ष्यामि ते मदे करमलं ते गमिष्यति ॥६५॥
यदा मुकुन्दो भगवान् क्वां त्यक्त्वा स्वपदं गतः । तद्दिनात्कलिरायातः सर्वसाधनबाधकः ॥६६॥
दृष्टो दिग्विजये राज्ञा दीनवः ङ्करणं गतः । न मया मारणीयोऽयं सारङ्ग इव सारमुक्त्वा ॥६७॥
यत्फलं नास्ति तपसा न योगेन समाधिना । तत्फलं लभने सम्यक्करो केशवकीर्तनात् ॥६८॥
एकाकारं कलिं दृष्ट्वा सारयत्सारनीरमम् । विष्णुरातः स्थापितवान्कलिजानां सुरया यः ॥६९॥
कुकर्माचरणात्सारः सर्वतो निर्गतोऽपुरा । पश्याः संस्थिता भूमौ बीजदीनस्तु रायया ॥७०॥
विप्रेर्भागवतो वार्तां गेहे गेहे जने जने । कारिता कण्ठतोमेन कथासारस्ततो गतः ॥७१॥
अत्युग्रभूरिकर्माणो नास्तिका रौरवा ज ॥ । तेऽपि तिष्ठन्ति तोषेण तोष्यसारस्ततो गतः ॥७२॥
कामक्रोधमहालोमगृध्याभ्याकुलचेतसः । तेऽपि तिष्ठन्ति तपसि तपःसारस्ततो गतः ॥७३॥
मनसश्चाजयाहोभाद्भात्याखण्डसंश्रयात् । शास्त्रानम्यमनाद्यैव ध्यानयोगफलं गतम् ॥७४॥
पवित्रतास्तु कनत्रेण रमन्ते मदिषा इव । पुत्रस्योत्पादने दद्याद्यदेषा मुक्तिमाधने ॥७५॥
न हि वैष्णवता कुत्र संमदाद्यपुरःसरा । एवं प्रलयतां प्राप्नो यस्तुसारः स्थले स्थले ॥७६॥
अयं ॥ युगधर्मो हि वर्तते कश्च दूषणम् । अतस्तु पुत्रदरीकायः सहते निरुदे स्थितः ॥७७॥

॥ सूत उवाच ॥

इति तद्वचनं श्रुत्वा विरमधं परमं गता । भक्तिरूपे बभौ भूयः धूयतां तद्य शौनक ॥७८॥

॥ भक्तिरुवाच ॥

सुरपे त्वं हि धर्म्योऽसि मद्भाष्येन समागतः । तापनां दग्धं लोके सर्वसिद्धिकरं परम् ॥७९॥

जयति जगति माया यच्च कायाधरस्ते वषट्पणमेकं क्षेत्रं धारयन्त्यय ।

भूयःपदमपि यातो य वृत्तातो भूयोऽयं सकलजगन्नाथं मद्भाष्यं गतास्मि ॥ ८० ॥

इति धीरघपुराणे उत्तराखण्डे श्रीमद्भागवतमहात्म्ये भक्तिनारदमहात्म्ये नाम प्रथमोऽध्यायः ॥

॥ अथ द्वितीयोऽध्यायः ॥

॥ नारद उवाच ॥

कृपा श्रेष्ठमयं पापे यद्वो गित्तुः कथम् । श्रीकृष्णपराशरभोऽहं गतं मुनिं गमिष्यति ॥ १ ॥
प्रपदी न परिगता येन वीरयश्चमनात् । पानिता मोक्षमुन्द्वेयं कृष्णः वयापि नो गतः ।
त्वं तु भक्तिः शिवा तस्य गतां प्राप्नोऽधिष्ठा । त्वयाऽदूनम् भगवत्प्राप्तिं मोक्षदुःखवि ॥ २ ॥

सत्यादिवियुगे नोववैराग्यौ मुक्तिपाधकौ । कलौ तु केवला भक्तिर्लक्ष्म्यायुज्यकारिणी ॥ ४ ॥
 इति निश्चय चिद्रूपः सद्रूपां त्वां ससज्जं ह । परमानन्दचिन्मूर्तिः सुन्दरीं कृष्णपल्लवाम् ॥ ५ ॥
 यद्भवाञ्जलि त्वयापृष्टं किं करोमीति चैकदा । त्वां तदाऽऽज्ञापयत्कृष्णो मद्रक्तान्णोरयेति च ॥ ६ ॥
 श्रद्धाकृतं त्वया तद्वै प्रसन्नोऽभूदरिस्तदा । मुक्तिं दासौ ददौ तुभ्यं ज्ञानवैराग्यकाविसौ ॥ ७ ॥
 पोषणं स्वेन रूपेण चैकुण्ठे त्वं करोषि च । भूमौ भक्तविपोषाय छाया रूपं त्वया कृतम् ॥ ८ ॥
 मुक्तिं ज्ञानं विरक्तिं च सह कृत्वा गता भुवि । कृताद्विद्वत्परस्यान्तं महानन्देन संस्थिता ॥ ९ ॥
 कलौ मुक्तिः क्वयं प्राप्ता पाखण्डामयपीडिता । त्वदाज्ञया गता शीघ्रं चैकुण्ठं पुनरेव सा ॥ १० ॥
 स्मृताखयापि चात्रैव मुक्तिरायाति याति च । पुत्रीकृत्य त्वयेमौ च पार्श्वे स्वदैव रक्षितौ ॥ ११ ॥
 उपेक्षातः कलौ मन्दौ बृद्धौ जातौ सुतौ तव । तथापि चिन्तां मुञ्च त्वमुपायं चिन्तयाम्यहम् ॥ १२ ॥
 कलिना सदृशः कोऽपि युगो नास्ति वरानने । तस्मिन्स्थां स्थापयिष्यामि गेहे गेहेनने जने ॥ १३ ॥
 अन्यधर्मास्तिरस्कृत्य पुरस्कृत्य महोत्सवाम् । तदा नाहं हरेर्दासो लोके त्वां न प्रवर्तये ॥ १४ ॥
 त्वदन्विताश्च ये जीवा भविष्यन्ति कलाविद्व । णिनीोऽपि गमिष्यन्ति निर्भयं कृत्यामन्दिरम् ॥ १५ ॥
 येषां चित्ते वसेद्वक्तिः सर्वदा प्रेमरूपिणी । न ते पश्यन्ति कीर्तनां स्वप्नेऽप्यमलमूर्तयः ॥ १६ ॥
 न प्रेतो न पिशाचो वा राक्षसो वासुरोऽपि वा । भक्तियुक्तमनस्कानां स्पर्शाने न प्रभुर्भवेत् ॥ १७ ॥
 न तपोभिर्न येदैश्च न ज्ञानेनापि कर्मणा । इति हि साध्यते भक्त्या प्रमाणं तत्र गोपिकाः ॥ १८ ॥
 गृणां जन्ममहत्सेषा भक्ती प्रीतिर्हि जायते । कलौ भक्तिः कलौ भक्तिर्भक्त्या कृत्याः पुरःस्थिताः ॥ १९ ॥
 भक्तिद्वोद्वक्ता ये च ते सोदन्ति जगत्त्रये । दुर्वासा दुःखमापत्तः पुनः भक्त्यग्निद्वक्ताः ॥ २० ॥
 घलं प्रतीरलं तीर्थरलं योगीरलं मयि । अलं ज्ञानरूपालापैर्भक्तिकैश्च मुक्तिदा ॥ २१ ॥

॥ सूत उवाच ॥

इति नारदनिर्णीतं स्वमाहात्म्यं निशम्य सा । सर्वान्पुष्टिभ्युक्ता नारदं यावत्प्रमतीत् ॥ २२ ॥

॥ भक्तिरुवाच ॥

अहो नारद धन्योऽसि प्रीतिस्ते मयि निश्चयः । न कदाचिदिमुञ्चामि विरो स्यादयमि सर्वदा ॥ २३ ॥
 शृणुनात्यया साधोमहाबा ध्येसिता वृणु । पुत्रयोधेतना नास्ति ततो बोधय बोधय ॥ २४ ॥

॥ सूत उवाच ॥

तस्या ययः ममाह्वयं कारुण्यं नारदो गतः । तयोर्वैरवतरेने कतामेव निमदंयत् ॥ २५ ॥
 शुभं संपोष्य कथान्ते शब्दमुच्येः समुद्यत् । ज्ञान प्रवृत्त्यां शीघ्रं वैराग्य प्रवृत्त्यताम् ॥ २६ ॥
 येदैवदानापोषिष्य गीतापाठैर्मुहुर्मुहुः । बोध्यमानौ तदा तेन कदाचिद्योधितौ यत्नान् ॥ २७ ॥
 मेघैरनयलोन्नी तुभन्तौ मालमायुभौ । वयं नलितौ प्रापः शुभ्रस्त्राष्टमाहकौ ॥ २८ ॥
 इत्यमौ तौ नितीरध्वं पुनः स्वायत्तायतौ । अतिश्रित्नापते जातः किं विधेयं मयेति च ॥ २९ ॥

अज्ञो निद्रा कथं याति बृद्ध व च मत्तरम् । चिन्तयन्निति गोविन्दं स्मरयामास भार्गव ॥१॥
 श्योमपाणी तदैवाभून्मा कपे खिप्रतामिति । उद्यमः सफज्जस्तेऽयं भविष्यति न संशयः ॥२॥
 एतदर्थं तु स कर्त्रे सुरपे त्वं समाचर । ततो कर्माभिवास्यान्ति साधवःसाधुभूषणा ॥३॥
 स कर्मणि कृते तस्मिन् सनिद्रा बृद्धताऽनयोः । गमिष्यति क्षणाद्भक्तिः सत्त्वं प्रसृत्यति ॥४॥
 इत्याकाशवचः स्पष्ट तत्सर्वैरपि विश्रुतम् । नारदो विस्मयं लेभे नेदं ज्ञातमिति मुबन् ॥५॥

॥ नारद उवाच ॥

अनयाऽऽकाशवाद्यापिगोप्यत्वेन निरूपितम् । किंवा तत्साधनं कार्यं येन कीर्यं भवेत्तयोः ॥१॥
 अभविष्यति सन्तस्नेक्यं दास्यन्ति साधनम् । मयाऽत्र किं प्रकृतं यदुक्तं श्योमभाषया ॥२॥

॥ सूत उवाच ॥

तत्र ह्यापि संस्थाप्य निगंतो नारदो मुनिः । तीर्थं तीर्थं विनिष्कलय पृथङ्मार्गे मुनीश्वरान् ॥१॥
 ५॥ तान्तः श्रूयते सर्वैः किञ्चिन्निश्चित्य नोच्यते । असाध्यं केचन प्रोचुर्दुर्लभमिति चापरे ।

मूरीभूतास्तथान्ये तु कियन्तस्तु पलायिताः ॥२॥

हाहाकारो महानामोत्प्रेलोरये विस्मयावहः । वेदवेदान्तघोषैश्च गीतागार्ढ्विबोधितम् ॥१॥
 भक्तिजानिपरागाणां नोदतिष्टन्निर्कं यदा । उपायो नापरोऽस्तीति कथं कथंऽनपजना ॥२॥
 योगिना नारदेनापि श्रूयं न ज्ञायते तु यत् । तत्कथं शक्यते यत्कृमिर्तरिह मानुषं ॥३॥

एतद्विषयैः पृथैर्मिथोयुक्तं दुरासदम् ॥४॥

ततश्चिन्तातुरः शोऽथ बदरीवनमागतः । तपश्चरामि चाप्रेति तदर्थं कृतनिश्चयः ॥१॥
 तावददं पुरतः सनकादीन्मुनीश्वरान् । कोटिसूर्यसमाभासानुयाच मुनिमत्तम ॥२॥

॥ नारद उवाच ॥

इवानं भूरिभाषेन भवन्तिः सन्नमोऽभवत् । कुमारा द्रुवतां शीघ्रं कृतां कृत्वा समोपरि ॥१॥
 भग्नो योगिनः सर्वे बुद्धिमन्तो बहुश्रुताः । पञ्चहायनमयुक्ताः पूर्वैरामपि पूर्वा ॥२॥
 यदा धिगुत्थन्निलया हरिकोर्तनतपराः । लीलाभूतरसोन्मत्ताः कथामाश्रयन्निविन ॥३॥
 हरिः शास्त्रमेवं हि निर्व्यं येषां मुने वषः । यतः कालममादिष्टा जरा युष्माकं बाधने ॥४॥
 येषां भूभद्रमाश्रेण द्वारपाला हरिः पुरा । भूमौ निरतितां मर्द्यां य कृताः पुरं गता ॥५॥
 यदो भाषय्य योगेन दयनं भयतामिह । अनुप्रवृत्तु कर्तव्यो मयि दोने दयापरीः ॥६॥
 यमारीष्टगिराणं यत्किञ्च साधनमुपयुक्तम् । अनुष्ठेयं कथं ताव प्रवृत्तु सविस्तरम् ॥७॥
 भक्तिजानिपरागाणां मुग्धमुग्धयो कथम् । व्यापनं सर्ववर्णेषु प्रेमपूर्णं प्रयत्नत ॥८॥

॥ कुमार उवाच ॥

। कु. १५०० ह. १ पितो सनायः । उपाय मुग्धगात्रयोऽत्र वर्तते पूं पृ. ६

अहोनारद धन्योऽसि विष्णोऽसि शिरोर्मण्यः । सदा श्रीकृष्णदासानामप्रणयिर्गोभारकरः ॥२४॥
 स्वयि चित्रं न मन्तव्यं भक्त्यर्थमनुवर्तिनि । घटते कृष्णदासस्य भक्तेःसंस्थापना सदा ॥२५॥
 कपिभिर्बन्धुयो लोके पन्थानः प्रकटीकृताः । श्रममाध्यांश्च ते सर्वे प्रायः स्वर्गफलप्रदाः ॥२६॥
 वैकुण्ठसाधकःपन्थाःस ॥ गोप्यो हि वर्तते । तस्योपदेष्टा पुरुषःनायो भग्येन लभ्यते ॥२७॥
 सत्कर्म तव निदिष्टं व्योमवाचा ॥ यत्पुरा । तदुच्यते शृणुष्वपि स्थितचित्तः प्रसन्नधीः ॥२८॥
 द्रव्ययज्ञास्तरोयज्ञा योगयज्ञास्तथापरे । स्वाध्यायज्ञानयज्ञाश्च ते तु कर्मविसूचकाः ॥२९॥
 सत्कर्मसूचको नृनं ज्ञानयज्ञः स्मृतो बुधैः । श्रीमद्भागवतालापःस तु गीतःशुकादिभिः ॥३०॥
 भक्तिज्ञानविरागाणां तद्घोषेण बलं महत् । प्रजिप्यति द्वयोःकष्टं सुखं भक्तेर्भविष्यति ॥३१॥
 प्रलयं हि गमिष्यन्ति श्रीमद्भागवतध्वनेः । कलेर्दोषा इमे सर्वे सिद्धशब्दात् वृथा इवा ॥३२॥
 ज्ञानवैराग्यसंयुक्ता भक्तिः प्रेमरसावहा । प्रतिगोहं प्रतिजनेन ततः क्रीडां करिष्यति ॥३३॥

॥ नारद उवाच ॥

वेदवेदान्तघोषैश्च गीतापाठैः - प्रघोषितम् । भक्तिज्ञानविरागाणां नोदतिष्टत्प्रिकं यदा ॥३४॥
 श्रीमद्भागवतालापात्तत्कथं बोधमेप्यति । तत्कथासु तु वेदार्थःश्लोके श्लोके पदे पदे ॥३५॥
 छिन्दन्तु संशयं ह्येनं भवन्तोऽमोघदर्शनाः । विलम्बो नात्र कर्तव्यःशरणागतवत्सलः ॥३६॥

॥ कुमार उवाच ॥

पेदोपनिर्दां साराज्जाता भागवती कथा । अत्युत्तमा ततो भाति पृथग्भूता कलाकृतिः ॥३७॥
 श्रामुल्लापं रसस्तिष्ठन्नास्ते न स्वाद्यते यथा । स भूयःसगृथग्भूतः फले विश्वमनोहरः ॥३८॥
 यथा दुग्धे स्थितं रपिर्न स्वादायोष्णकल्पते । पृथग्भूतं हि तद्वर्ण्यं देवानां रसवर्धनम् ॥३९॥
 इच्छामामपि मध्यान्तं शर्करा व्याप्य तिष्ठति । पृथग्भूता च सा मिष्टातथा भागवती कथा ॥४०॥
 इदं भागवतं नाम पुराणं ब्रह्मसम्मितम् । भक्तिज्ञानविरागाणां स्थापनाय प्रकाशितम् ॥४१॥
 वेदान्तवेदसुखाते गीताया अपि कर्तरि । परितोपवर्ति व्यासे मुह्ययज्ञाङ्गनागरे ॥४२॥
 तदा स्वया पुरा प्रोक्तं चतुःश्लोकसमन्वितम् । तद्वीथ्यध्वणाःसद्यो निर्बाधो वादरायणः ॥४३॥
 तत्र ते विरमयः केन यतःप्रश्नकरो भवान् । श्रीमद्भागवतं श्राव्यं शोबदुःखविनाशनम् ॥४४॥

॥ नारद उवाच ॥

यदर्शनं च विनिहन् यशुभानि सद्यः श्रेयस्तनोति भवदुःखउवादितानाम् ।
 निःशेषशेषमुखगीतकथैरुपानाः प्रेमप्रकाशकृतये शरणं यतोऽस्मि ॥४५॥
 भाग्योदयेन बहुक्रमसमाजितेन सत्सद्गमेन लभते पुरुरो यदा वै ।
 यज्ञानहेतुकृतमोहमदान्धकारनाशं विवाय हि तदोदयते विरेकः ॥४६॥
 इति श्रीपद्मपुराणे उत्तरखण्डे श्रीमद्भागवतमाहात्म्ये कुमारनारदसंवादे नाम द्वितीयोऽध्यायः ॥

* अथ तृतीयोऽध्यायः *

॥ नारद उवाच ॥

ज्ञानयज्ञं करिष्यामि शुक्रशास्त्रकथोज्ज्वलम् । भक्तिज्ञानविरागाणां स्थापनार्थं प्रयत्नतः ॥ १ ॥
 कुत्र कार्यो मया यज्ञः स्थलं तद्वाच्यतमिह । महिमा शुक्रशास्त्रस्य वक्तव्यो वेदपारगः ॥ २ ॥
 कियद्भिर्देवसैः श्रव्या श्रीमद्भागवती कथा । को विधिरतत्र कर्तव्यो ममेदं वदतामिह ॥ ३ ॥

॥ कुमार उवाच ॥

शृणु नारद वक्ष्यामि विनम्राय विवेकिने । गङ्गाद्वारसमीपे ॥ तटमानन्दनामकम् ॥ ४ ॥
 नानाकृपिण्यैर्दृष्टं देवसिद्धिनिपेक्षितम् । नानातल्लताकीर्णं नवकोमलप्राप्तकम् ॥ ५ ॥
 रम्यमेकान्तदेशस्थं हेमपद्मसुसौरभम् । यासमीत्यजोबानां वैरं चेतसि न स्थितम् ॥ ६ ॥
 ज्ञानयज्ञस्त्वया तत्र कर्तव्यो ह्यप्रयत्नतः । अपूर्वं स्वरूपा च कथा तत्र भविष्यति ॥ ७ ॥
 पुरः स्थं निर्वलं चैव जराजीर्णकलेषरम् । तद् द्रव्यं च पुरस्कृत्य भक्तिस्तत्रागमिष्यति ॥ ८ ॥
 यत्र भागवती धीर्ता तत्र भव यादिकं प्रजेत् । कथाशब्दं समाकर्ष्य तस्मिन् तरणायते ॥ ९ ॥

॥ सूत उवाच ॥

एवमुक्त्वा कुमारस्ते नारदेन समं ततः । गङ्गातटं समाजमुः कथापानाय सवराः ॥ १० ॥
 यदा यातास्ततः ते तु तदा कोलाहलोऽप्यभूत् । भूलोकं देवलोकं च मह्यलोकं तथैव च ॥ ११ ॥
 श्रीभागवतगीयूपणनाथ रसलम्पटाः । छावन्तोऽप्यावयुः सर्वे प्रथमं ये च वैष्णवाः ॥ १२ ॥

भृगुर्षसिष्ठश्च्यवनश्च गौतमो मेधातिथिर्देवलदेवरातौ ।

रामस्तथा गाधिसुतश्च शाकलो मूकण्डपुत्रात्रिप्रपिप्लादाः ॥ १३ ॥

योगेश्वरौ व्यासपराशरौ च छायाशुक्रौ जाजबिजह्नुमुपमाः ।

सर्पेऽयमी मुनिगणाः सहपुत्रशिष्याः स्वस्त्रीभिराययुरतिप्रणयेन युक्ताः ॥ १४ ॥

वेदान्तानि च वेदाश्च मन्त्रास्तन्त्राः समूर्तयः । दशसप्तपुराणानि षट्शास्त्राणि तथाऽऽयुः ॥ १५ ॥

गङ्गाद्याः सरितस्तत्र पुष्करादिसरांसि च । क्षेत्राणि च दिशः सर्वा दण्डकादिवनानि च ॥ १६ ॥

नगादयो ययुस्तत्र देवगन्धर्वादानवाः । गुरुवात्तत्र नायाताभृगु सम्बोध्य चानयत् ॥ १७ ॥

दीक्षिता नारदेनाथ दत्तमासनमुत्तमम् । कुमार वन्दिताः सर्वैर्निपेदुः कृष्णतपराः ॥ १८ ॥

वैष्णवाश्च विरक्ताश्च न्यासिनो मन्त्रचारिणः । सुलभागे स्थितास्ते च तद्ग्रे नारदः स्थितः ॥ १९ ॥

पृथ्वागे कृपिणास्तद्वन्यत्र दिवौरसः । वेदोपनिषदोऽन्यत्र तीर्थान्यत्र स्त्रियोऽन्यतः ॥ २० ॥

जयशब्दे नम शब्दः शत्रुशब्दस्तथैव च । चूर्णलाजाप्रसूनानां निषेधः सुमहानभूत् ॥ २१ ॥

विमानानि समारुह्य कियन्तो देवनायकाः । कल्पवृक्षप्रसूनिस्तान् सर्वास्तत्र समाकिरन् ॥ २२ ॥

॥ सूत उवाच ॥

पुंवं तेष्वेकचित्तोपु श्रीमद्भागवतस्य च । माहात्म्यमूचिरे स्पष्टं नारदाय महात्मने ॥ २३ ॥

॥ कुमाग उचुः ॥

अथ ते व्रण्यतेऽस्माभिर्महिमा शुक्रशास्त्रजः । यस्य श्रवणमात्रेण मुक्तिः करतले स्थिता ॥ २४ ॥

सदा सेव्या सदा सेव्या श्रीमद्भागवती कथा । यस्याः श्रवणमात्रेण हरिश्चित्तं समाश्रयेत् ॥ २५ ॥

प्रत्योऽष्टादशसाहस्रो द्वादशस्कन्धसम्मितः । परीक्षिच्छुक्रसम्वादः शृणु भागवतं च तत् ॥ २६ ॥

तावत्संसारचक्रेऽस्मिन् भ्रमतेऽज्ञानतः पुमान् । यावत्कर्णगता नास्ति शुक्रशास्त्रकथा द्रष्टुम् ॥ २७ ॥

किं श्रुतैर्बहुभिः शास्त्रैः पुराणैश्च भ्रमावहैः । एकं भागवतं शास्त्रं मुक्तिदानेन गर्जति ॥ २८ ॥

कथा भागवतस्यापि नित्यं भवति यद्गृहे । तद्गृहं तीर्थरूपं हि वसतां पापनाशनम् ॥ २९ ॥

अश्वमेधसहस्राणि वाजपेयशतानि च । शुक्रशास्त्रकथायाश्च कलां नाहन्ति षोडशीम् ॥ ३० ॥

तावत्पापानि देहेऽस्मिन्निवसन्ति तपोधनाः । यावन्न श्रूयते सम्यक्श्रीमद्भागवतं नरैः ॥ ३१ ॥

न गंगा न गया काशी पुष्करं न प्रयागरुम् । शुक्रशास्त्रकथायाश्च फलेन समतां नयेत् ॥ ३२ ॥

श्लोकार्धं श्लोकपार्श्वं वा नित्यं भागवतोद्भवम् । पठस्व स्वमुखेनैव यदीच्छसि परां गतिम् ॥ ३३ ॥

वेदादिर्वेदमाता च पौरुषं सूक्तमेव च । त्रयी भागवतं चैव द्वादशाक्षर एव च ॥ ३४ ॥

द्वादशात्मा प्रयागश्च कालः संवत्सराभ्रकः । ब्राह्मणाश्चाग्निहोत्रं च सुरभिर्द्वादशी तथा ॥ ३५ ॥

तुलसी च वसन्तश्च पुरुषोत्तम एव च । एतेषां तत्त्वतः प्राज्ञैर्न पृथग्भाव इत्यते ॥ ३६ ॥

यश्च भागवतं शास्त्रं ध्यायेदर्थतोऽनिशम् । जन्मकोटिकृतं पापं नश्यते नात्र संशयः ॥ ३७ ॥

श्लोकार्धं श्लोकपार्श्वं वा पठेद्भागवतं च यः । नित्यं पुण्यमवाप्नोति राजसूयाश्चमेधयोः ॥ ३८ ॥

उक्तं भागवतं नित्यं कृतं च हरिचिन्तनम् । तुलसीपौरुषं चैव धेनूनां सेवनं समम् ॥ ३९ ॥

अन्तर्काले तु येनैव श्रूयते शुक्रशास्त्रवाक् । प्रीत्या तस्यैव वैकुण्ठं गोविन्दोऽपि प्रयच्छति ॥ ४० ॥

हेमसिंहयुतं चैतद् दैत्ययाय ददाति च । कृष्णेन सह सायुज्यं स पुमांस्तभते भुङ्क्ते ॥ ४१ ॥

आजन्ममात्रमपि येन शठेन किञ्चित्चित्तं विधाय शुक्रशास्त्रकथा न पीता ।

चाण्डालवत्च स्वरवद् बत तेन नीतं मिथ्या स्वजन्म जननोद्भिदु खभाजा ॥ ४२ ॥

जीवच्छुचो निगदितः स तु पापकर्मा येन धृतं शुक्रकथावचनं न किञ्चित् ।

धिक् तं नरं पशुसमं भुवि भाररूपमेवं वदन्ति दिवि देवसमाजमुण्याः ॥ ४३ ॥

तुल्यभैव कथा लोके श्रीमद्भागवतोद्भवा । कोटिजन्मसमुत्थेन पुण्येनैव तु लभ्यते ॥ ४४ ॥

तेन योगनिधे धीमन् श्रोतव्या सा प्रयत्नतः । दिनानां नियमो नास्ति सर्वदा अध्ययं मतम् ॥ ४५ ॥

सत्येन ब्रह्मचर्येण सर्वदा श्रवणं मतम् । अशक्यत्वात्कलौ शोष्यो विश्वोऽग्र शुकाजयः ॥ ४६ ॥

मनोवृत्तिजयश्चैव नियमाचरणं तथा । दीर्घं कतुमशक्यत्वात् सप्ताहश्रवणं मतम् ॥ ४७ ॥

अदात. श्रवणे नित्यं माधे तावदि यत्फलम् । तत्फलं शुक्रदेवेन सप्ताहश्रवणे कृतम् ॥४८॥
 मनसश्चाजयाद्गोपा पुंसां चैवायुयः दयात् । कलेर्दोषबहुत्वाच्च सप्ताहश्रवणं मतम् ॥४९॥
 यत्फलं नास्ति तपसा न योगेन समाधिना । अनायासेन तु सर्वं सप्ताहश्रवणे लभेत् ॥५०॥
 मन्त्राद् गर्जति सप्ताहः सप्ताहो गर्जति प्रतात । तपसो गर्जति प्रोच्चैस्तीर्थान्नित्यं हि गर्जति ॥५१॥
 योगाद् गर्जति सप्ताहो ध्यानाज्ज्ञानाच्च गर्जति । किं ब्रूमो गर्जनं तस्य रे रे गर्जति गर्जति ॥५२॥

॥ शौनक उवाच ॥

साश्चर्यमेव कथितं कथानकं ज्ञानादिधर्मान् विगणय्य साम्प्रतम् ।

नि. श्रेयसे भागवतं पुराणं जातं बुद्धो योगनिश्चिदिसूचकम् ॥५३॥

॥ सूत उवाच ॥

यदा कृष्णो च । त्यक्त्वा स्वर्गं गन्तुमुद्यतः । पृथग्दर्शनं पश्चिन्त्यापुनर्द्वयो वाक्यमब्रवीत् ॥५४॥

उद्धय उवाच

त्वं तु यास्यसि गोविन्द भक्तकार्यं विनाय च । मन्त्रिणो मङ्गली चिन्ता तां श्रुत्वा सुप्तमावह ॥५५॥
 आगतोऽयं कलिबोरो भविष्यन्ति पुनः खड्गाः । तं संगेनैव मन्तोऽपि गमिष्यन्त्युग्रतां यदा ॥५६॥
 तदा भारतवती भूमिर्गौरुर्येयं कमाधयेत् । अन्यो न दृश्यते घ्राता त्वत्त. कमललोचन ॥५७॥
 अतः मत्सु दयां कृत्वा भक्तनस्सल मा प्रज । भक्त्यर्थं सगुणो जातो निराकारोऽपि चिन्तयः ॥५८॥
 ग्वद्वियोगेन ते भक्ताः कथं स्थास्यन्ति भूतले । निगुणोपासने कष्टमत्तः किञ्चिद् विचारय ॥५९॥
 इत्युद्धयवचः श्रुत्वा प्रभासेऽचिन्तबद्धरिः । भक्तावलम्बनार्थाय किं विधेयं मयेति च ॥६०॥
 स्वकीयं यद्भजेत्तत्तच्च भागवतेऽदधात् । तिरोधाय प्रविष्टोऽयं श्रीमद्भागवतार्णवम् ॥६१॥
 तेनेयं काङ्क्षया मूर्तिः प्रयत्ना वर्तते हरेः । सेवनाच्छृङ्गणात्पाठाद् दर्शनात्पापनाशिनी ॥६२॥
 सप्ताहश्रवणं तेन सर्वेभ्योऽप्यधिकं कृतम् । साधनानि तिरस्कृत्य कलौ धर्मोऽयमीरितः ॥६३॥
 दुःखदारिद्र्यदौर्भाग्यपण्यप्रज्ञालनाय च । कामश्लोघत्रयार्थं हि कलौ धर्मोऽयमीरितः ॥६४॥
 अन्यथा वैष्णवी माया देवैरपि सुदुस्त्वजा । कथं त्याज्या भयेषुमि. सप्ताहोऽतः प्रकीर्तितः ॥

॥ सूत उवाच ॥

एवं नगाहश्रवणोत्थमं प्रकीर्तयमाने भूपिभिः समायाम् ।

आश्चर्यमेकं समभूतदानि तदुच्यते संश्रुणु शौनक त्वम् ॥ ६६ ॥

भक्ति. सुती तौ तरुणौ गृहीत्वा प्रेमैकरूपा सहसाऽऽविरासीत् ।

श्रीऋषेण गोविन्द हरे मुरारे नाथेति नामानि सुदुर्बन्तो ॥६७॥

तां चागतं भागवतार्थभूयां सुचारवेण ददृशुः सदस्याः ।

कथं पवित्रा कथयामासेयं मये मनीषासिनि नर्तयन्त ॥ ६८ ॥

उचुः कुमारा वचनं तदानीं कथार्थतो निष्पत्तितापुनेयम् ।

एवं गिरः सा समुत्ता निशम्य सनत्कुमारं निजगाद नम्रा ॥ ६६ ॥

॥ भक्तिरुवाच ॥

भवद्भिरधैव कृतास्मि पुष्टा कलिप्रण्टापि कथारसेन ।

काहं तु तिष्ठाम्यधुना ब्रुवन्तु ब्राह्मा इदं तां गिरमूचिरे ते ॥ ७० ॥

भक्तेषु गोविन्दसरूपकर्त्री प्रेमैरुच्यते भवरोगहन्त्री ।

सा त्वं च तिष्ठस्व सुधैर्यसंश्रया निरन्तरं वैष्णवमानसानि ॥ ७१ ॥

ततोऽपि द्वोपाः कलिजा इमे त्वां ब्रुधुं न शक्ताः प्रभवोऽपि लोके ।

एवं तदाज्ञावसरेऽपि भक्तिस्तदा निरण्या हरिदासचित्ते ॥ ७२ ॥

सकलभुवनमध्ये निर्वजनास्तेऽपि धन्या निवसति हृदि येषां श्रीहरेर्भक्तिरेका ।

हरिरपि निजलोकं सर्वथातो विहाय प्रविशति हृदि तेषां भक्तिसूत्रोपबद्धः ॥ ७३ ॥

धूमोऽद्य ते किमधिकं महिमानमेवं ब्रह्मात्मकस्य भुवि भागवताभिधेय ।

यसंश्रयाग्निरादिते लभते सुयक्ता ओतापि कृष्णसमतामलमन्यधर्मैः ॥ ७४ ॥

इति श्रीपद्मपुराणे उत्तरखण्डे श्रीमद्भागवतमाहात्म्ये भक्तिकण्ठनिवर्तनं तृतीयोऽध्यायः ॥ ३५ ॥

* अथ चतुर्थोऽध्यायः *

। सूत उवाच ॥

अथ वैष्णवचित्तोषु दृष्टा भक्तिमलौकिकोऽयम् । निजलोकं परिस्थाय भगवान् भूक्तस्तलः ॥ १ ॥

घनमाली घनश्यामः पीतवासा मनोहरः । काञ्चीकलापरुषिरोहसन्मुकुटकुण्डलः ॥ २ ॥

ग्रिभङ्गललितश्चास्त्रकौस्तुभेन विराजितः । फोटिमगमथलावण्यो हरिचन्दनधर्षितः ॥ ३ ॥

परमानन्दचिन्मूर्तिर्मधुरो मुरलीधरः । प्रविवेश स्वभक्तानां हृदयान्ममलानि च ॥ ४ ॥

धैर्यकुण्ठवासिनो ये च वैष्णवा उद्धवाद्यः । तत्त्वथाश्रवणार्थं ते गूढरूपेण संस्थिताः ॥ ५ ॥

तथा जयजयारावो रसपुष्टिरलौकिकी । धूर्तप्रसूनवृष्टिश्च मुहुः शत्रुरवोऽप्यभूत् ॥ ६ ॥

तसमासंस्थितानां च दहगेहात्मविसृतिः । दृष्ट्वा च तन्मयावस्थां नारदो वाक्यमब्रवीत् ॥ ७ ॥

अलौकिकोऽयं महिमा मुनीश्वराः सप्ताहजन्योऽयं विलोकितो मया ।

मूढाः शठा ये पशुपक्षिणोऽत्र सर्वेऽपि निष्पापतमा भवन्ति ॥ ८ ॥

अतो नृलोके ननु नास्ति किञ्चित्तस्य शोघाय कलौ पवित्रम् ।

अपौधविध्वंसकरं तथैव कथासमानं भुवि नास्ति चान्यत् ॥ ९ ॥

के के विशुद्धयन्ति वदन्तु मया सप्ताहयज्ञेन कथामयेन ।

कृपालुभिलोकहितं विचार्य प्रकाशितः कोऽपि भवीनमार्गः ॥ १० ॥

न स्वसुश्रूषा प्रसूताया दूतो बालरतु वर्तते । तामाकार्यं गृहे रक्ष सा तेऽर्भं पोषयिष्यति ॥६०॥
 पतिना तत्कृतं सर्वं पुत्ररक्षणहेतवे । पुत्रस्य धुन्धुकारीति नाम मात्रा प्रतिष्ठितम् ॥६१॥
 त्रिमासे निर्गते चाथ सा धेनुः सुपुत्रेऽर्भकम् । स्वाङ्गसुन्दरं दिव्यं निर्मलं कनकप्रभम् ॥६२॥
 दृष्ट्वा प्रसन्नो विप्ररतु संस्कारान् स्वयमादधे । मवाऽऽश्चर्यं जनाः सर्वे दिदृक्षार्थं समागताः ॥६३॥
 भाग्योदयोऽधुना जात आत्मदेवस्य पश्यत । धेन्वा बालः प्रसूतरतु देवकरोति कौतुकम् ॥६४॥
 न ज्ञातं तद्रहस्यं तु येन,पि विधियोगतः । गोकर्णं तं सुतं दृष्ट्वा गोकर्णं नाम चाकरोत् ॥६५॥
 क्रियकालेन सौ जातौ सरयौ तनयाधुमौ । गोकर्णः परिहृतो ज्ञानो धुन्धुकारी महाबलः ॥६६॥
 दानशीलप्रियाहोभो दुर्भङ्गो बोधवाधतः । दुष्पणप्रशङ्कर्ता च शयहस्तेन भोजनम् ॥६७॥
 शौरः सर्वजनद्वेषी परेश्वरमप्रदीपकः । लालनायार्भकान् श्रुत्वा सद्यः कूपे न्यपातयत् ॥६८॥
 हिंसकः शत्रुधारी च दीनान्धानां प्रपीडकः । चारुडालाभिरतो नित्यं पाशहस्तः श्वसङ्गतः ॥६९॥
 तेन वेर्यादुःकृतेन पितृत्वं वित्तं तु नाशितम् । पुरुडा पितरौ ताव्यपात्राणि स्वयमाहरन् ॥७०॥
 तपिता कृपणः प्रोद्धेनलोभो ररोदह । बन्धत्वं तु समीचीनं कुपुत्रो दुःखदायकः ॥७१॥
 कृतिष्ठामि क गच्छामि यो मे दुःखं व्यणोहयेत् । प्राणस्थजामि दुःखेन हा कष्टं मम संस्थितम् ॥७२॥
 तदानीं तु समागत्य गोकर्णो ज्ञानसंयुतः । बोधयामास जनकं वैराग्यं परिदर्शयन् ॥७३॥
 असारः खलु संसारो दुःखरूपी विमोहकः । सुतः कस्य धनं कस्य स्नेहवाङ्मलतेऽनिशम् ॥७४॥
 न चेन्द्रस्य सुखं किञ्चिन्न सुखं चक्रवर्तिनः । सुखमस्ति विरक्तस्य मुनेरेकाग्रजीविनः ॥७५॥
 मुद्राज्ञान प्रजारूपं मोहतो नरके गतिः । निपतिष्यति वेदाङ्गं सर्वं त्यक्त्वा यत्नं यज ॥७६॥
 तद्वाक्यं ॥ समाकर्ष्य गन्तुकामः पिताम्रवीत् । किं कर्तव्यं यने तात तत्तत्तं वद सचिरतरम् ॥७७॥
 अन्धकृमे स्नेहपाशे बद्धः पद्भिरहं बद्धः । कर्मणा पतितो नूनं मामुद्धर दयानिधे ॥७८॥

॥ गोकर्ण उवाच ॥

देहेऽस्थिमांसरधिरभिर्मति व्यज त्वं जायासुताऽपि सदा ममतां धिमुद्य ।
 पर्यानिर्गन्तं गदिदं षण्भङ्गनिष्ठं वैराग्यरागरसिको भव भक्तिनिष्ठः ॥७९॥
 धर्मं भजस्य सनतं त्वज लोकधर्मान् सेवस्य माधुपुराजहि कामनृप्याम् ।
 अन्यस्य दोषगुणचिन्तनमाशु मुखं वा सेवाकथारसमद्भो नितरः पिब त्वम् ॥८०॥
 एवं मुक्तं निश्च्युतोऽपि गृहं विहाय यातो वनं स्थिरमतिर्गतपटिररः ।
 युक्तो हरेरनुदिनं परिचर्यमासौ धोक्त्वा माप नियतं दशमस्य पाठात् ॥८१॥
 इति श्रीपद्मपुराणे उत्तरपरवदे श्रीमद्भागवतमाहात्म्ये विप्रमोक्षे

अथ पंचमोऽध्यायः

॥ सूत उवाच ॥

पितर्यु परमे तेन जननी ताडिता भृशम् । क वितं तिष्ठति दृहि हनिष्ये लक्ष्म्या न चेत् ॥१॥
इति तद्वाक्यदस्त्रासाज्जनन्या पुत्रदुःखतः । कूपे पातः कृतो रात्रौ तेन सा निधनं गता ॥२॥
गोकर्णस्तीर्थयात्रार्थं निर्गतो योगसंस्थितः । न दुःख न सुखं तस्य न वैरी नापि बान्धवः ॥३॥
धुन्धुकारी गृहेऽतिष्ठ पञ्चपरिवधधृतः । अल्पप्रसन्नवर्ता च तत्पौण्ड्रविमूढधीः ॥४॥
एकदा कुलटास्तासु भूदणान्यभिलिप्सवः । तदर्थं निर्यतो गेहाकामान्धो रघुमस्मरन् ॥५॥
यतस्ततश्च संहृत्य वित्तं वैरम पुनर्गतः । ताम्योऽयच्छ सुवस्त्राणि भूयसानि क्रियन्ति च ॥६॥
यदुचित्तचर्यं दृष्ट्वा रात्रौ नार्यो ज्यचारयन् । चौर्यं करोत्यसौ नित्यमतो राजा प्रोप्यति ॥७॥
वित्तं हृत्वा पुनश्चैनं मारयिष्यति निश्चितम् । क्रतोर्ध्वरुस्ये गृहमस्माभिः किं न हस्यते ॥८॥
निहत्यैनं गृहीत्वार्थं यास्यामो यत्र कुप्रश्चित् । इति सा निश्चयं कृत्वा सुप्तं सन्वदय रश्मिभिः ॥९॥
पार्श्वं कण्ठे निधायास्य तन्मृदुमुपचक्रमुः । त्वरितं न ममारासौ चिन्तायुक्तास्तदाभय ॥१०॥
तसाङ्गरसमूहाश्च तन्मुपे हि विचित्रिषुः । अग्निज्वालासितदुःखेन व्याकुलो निधनं गतः ॥११॥
तं देहं मुमुक्षुर्गते प्रायः सगृहिकाः क्षिपः । न ज्ञातं तद्रहस्यं तु केनापीदं तथैव च ॥१२॥
लोकैः पृष्टा घटन्ति स्म दूरं यातः प्रियो हि न । आगमिष्यति यः स्मिन् वित्तलोभं विकरितः ॥१३॥
स्त्रीणां नैव तु विश्वासं दुष्टानां वारयेद् बुधः । विश्वासे यः स्थितो मूढः स दुःखे परिभूयते ॥१४॥
सुधामयं वचो यासां कामिनां रत्नवर्धनम् । हृदयं क्षुरधाराभं प्रियः यो नाम योपिताम् ॥१५॥
संहृत्य वित्तं ता याताः कुलटा द्रुमवृक्षाः । धुन्धुकारी रघूवाथ महान् प्रेतः बुधमेतः ॥१६॥
वा यारूपधरो निर्यं धावन् दशदशोऽन्तरम् । शीतातपपरिहिष्टो निराहारः पिपासितः ॥१७॥
न लेभे शरणं वापि हा दैर्घ्येन मुहुर्ददन् । वियत्कालेन गोकर्णं कृतं लोकादबुध्यतः ॥१८॥
अनर्थं तं विदि धैव गयाश्राद्धमधीकृतम् । यस्मिंस्तीर्थे तु रुंयाति तत्र श्राद्धमदत्तं यत् ॥१९॥
एवं भ्रमन् स गोकर्णः स्वपुरं समुन्विष्टवान् । रात्रौ गृहाङ्गणे स्वतुमागतोऽलक्षितः परैः ॥२०॥
तत्र सुप्तं ॥ विज्ञाय धुन्धुकारी स्वबान्धवम् । निशीथे दशयामास महारौद्रतरं वपुः ॥२१॥
सकृन्मेघः सकृदस्ती सकृच्च महिरोऽभवत् । सकृदिन्द्रः सकृच्चान्निः पुनश्च पुरोऽभवत् ॥२२॥
धैर्योऽयमिन्द्रं दृष्ट्वा गोकर्णो धैर्यसदुतः । द्रव्यं दुर्गतिकः कोऽपि निश्चि याथ तस्मद्वीर्य ॥२३॥

॥ गोकर्ण उवाच ॥

वर यदुप्रतरो रात्रौ पुतो यातो दशमिमाम् । किं वा प्रेत पिशाचो वा राक्षसोऽसीति शंस नः ॥२४॥

॥ सूत उवाच ॥

एवं शृणुतां तेन शरोक्षेण पुनः पुनः । क्रशन्तो वचनोच्चारं संशामात्रं चकार ह ॥२५॥

ततोऽङ्गलौ जलं कृत्वा गोकर्णं तमुदैत्यत् । तत्सेकहतपापोऽसौ प्रवक्तुमुपचक्रमे ॥२६॥

॥ प्रेत उवाच ॥

अहं भ्राता वदीयोऽस्मि धुन्धुकारीति नामतः । स्वकीयेनैव दोषेण ब्रह्मत्वं नाशितं मया ॥२७॥
कर्मणो नास्ति संख्या मे महाज्ञाने विवर्तिनः । लोकानां हिंसकः सोऽहं स्त्रीभिर्दुःखेन मारितः ॥२८॥
अतः प्रेत वमापन्नो दुर्दर्शा च बहाम्यहम् । वाताहारेण जीवामि दैवाधीनफलोदयात् ॥२९॥
अहो बन्धो कृपासिन्धो भ्रातर्मांसाशु मोचय । गोकर्णो वचनं श्रुत्वा तस्मै वाक्यमथाप्रवीत् ॥३०॥

॥ गोकर्ण उवाच ॥

त्वदर्थं नु गयापिण्डो मया वक्तो विधानतः । तत्कथं नैव मुक्तोऽसि ममाश्चर्यमिदं महत् ॥३१॥
गयाभ्राद्वा न मुक्तिश्चेदुणयो नापरस्तिवह । किं विधेयं मया प्रेत तत्त्वं वद सविस्तरम् ॥३२॥

॥ प्रेत उवाच ॥

गयाभ्राद्वशतेनापि मुक्तिर्मे न भविष्यति । उपायमपरं कञ्चित्त्वं विचारय साम्प्रतम् ॥३३॥
इति तद्वाक्यमाकर्ण्य गोकर्णो विरमयं गतः । शतधाद्धैर्न मुक्तिश्चेदसाध्यं मोचनं तव ॥३४॥
इदानीं नु निजं स्थानमातिष्ठ प्रेत निर्भयः । त्वन्मुक्तिसाधकं किञ्चिदाचरित्ये विचार्य च ॥३५॥
धुन्धुकारी निजस्थानं तेनादिष्टस्ततो गतः । गोकर्णं क्षिन्तयामास तां रात्रिं न तदप्यगात् ॥३६॥
प्रातस्तमागतं दृष्ट्वा लोकाः प्रीत्या समागताः । तत्सर्वं कथितं तेन यस्मात्तं च यथा निशि ॥३७॥
विद्वांसो योगनिष्ठाश्च ज्ञानिनो ब्रह्मवादिनः । तन्मुक्तिं नैव तेऽपरयन् परयन्तः शास्त्रसंघयान् ॥३८॥
ततः सर्वैः सूर्यवाक्यं तन्मुक्तिं स्थापितं परम् । गोकर्णः स्वम्भनं चक्रे सूर्यवेगस्य वै तदा ॥३९॥
तुभ्यं नमो जगत्सात्विन् ब्रूहि मे मुक्तिहेतुकरम् । तच्छ्रुत्वा दूरतः सूर्यः स्फुटमन्यम्यभाषत ॥४०॥
श्रीमद्भागवतान्मुक्तिः सप्ताहं वाचनं कुरु । इति सूर्यवचः सर्वैर्मर्मरूपं नु विधुतम् ॥४१॥
सर्वेऽधुवन् प्रयत्नेन कर्तव्यं सुकरं शिद्दम् । गोकर्णो निश्चयं कृत्वा वाचनार्थं प्रवर्तितः ॥४२॥
तत्र संश्रवणार्थाय देशप्रामाजना ययुः । पङ्क्त्यन्धवृक्षमन्दाश्च तेऽपि पापहृदाय वै ॥४३॥
समाजस्तु महाज्ञातो देवविस्मयकारकः । यदैवासेनमास्थाय गोकर्णोऽकथयत्कथाम् ॥४४॥
मं प्रेतोऽपि तदायातः स्थानं पश्यन्निवस्ततः । सप्तप्रन्ययुतं तत्रापरय कीचकमुच्छ्रितम् ॥४५॥
तन्मूलच्छिद्रमागिरय ध्रुवार्थं स्थितो ह्यसौ । वातरूपो स्थितिं कर्तुं मशक्तो यशमाविरात् ॥४६॥
दण्डेणं ब्राह्मणं मुखं श्रोतारं परिहृत्य सः । प्रथमस्कन्धतः स्पष्टमास्थानं धेनुजोऽकरोत् ॥४७॥
दिनान्ते सतिता गाया तदा चित्रं चमूव ह । यशस्कप्रन्धिभेदोऽभूत्सशब्दं पश्यतो सताम् ॥४८॥
द्वितीयेऽह्नि तया साकं द्वितीयप्रन्धिभेदनम् । तृतीयेऽह्नि तया साकं तृतीयप्रन्धिभेदनम् ॥४९॥
च सप्तदिनैरेव सप्तप्रन्धिभेदनम् । कृत्वा स द्वादशस्कन्धध्रुवणाग्रेततो जहौ ॥५०॥
न्यरूपधरो जातस्तु तमोदाममरिडतः । पीतवासा धनरयामो नुकुटीं पृथङ्गलान्वितः ॥५१॥

ननाम आतरं सद्यो गोकर्णमिति चाब्रवीत् । त्वयाहं मोचितो बन्धो कृपया प्रेतकश्मलात् ॥२२॥
 धन्या भागवती वार्ता प्रेतपीडाविनाशिनी । सप्ताहोऽपि तथा धन्यः कृष्णलोक फलप्रदः ॥२३॥
 कम्पन्ते सर्वपापानि सप्ताहश्रवणे स्थिते । अस्माकं प्रलयं सद्यः कथा चेयं करिष्यति ॥२४॥
 आर्द्रं शुष्कं लघु स्थूलं वाह्मनः कर्मभिः कृतम् । श्रवणं विदहेत्पापं पाचकः समिधो यथा ॥२५॥
 अस्मिन् वै भारते वरं सूरिभिर्देवसंसदि । अकथा श्रविष्ठां पुंसां निष्फलं जन्म कीर्तितम् ॥२६॥
 किं मोहतो रक्षितेन सुपुष्टेन बलीयसा । ऋध्रुवेण शरीरेण शुक्शास्त्रकथां विना ॥२७॥
 अस्थिस्तम्भं द्वायुबद्धं मांसशोणितलेपितम् । चर्मोवनद्धं दुर्गन्धं पात्रं मूत्रपुरीषयोः ॥२८॥
 जराशोकविपाकर्तं रोगमन्दिरमासुरम् । दुष्पूरं दुघ्नं दुष्टं सदोषं क्षणभंगुरम् ॥२९॥
 कृमिविड्भस्मसंज्ञान्तं शरीरमिति वर्णितम् । अस्थिरेण स्थिरं कर्म कुतोऽयं साधयेन्न हि ॥३०॥
 यः प्रातः संस्कृतं चाहं सायं तच्च विनश्यति । तदीयरससंगुष्टे काये का नाम निव्यता ॥३१॥
 सप्ताहश्रवणाद्धोके प्राप्यते निकटे हरिः । अतो दोषनिवृत्त्यर्थमेतदेव हि साधनम् ॥३२॥
 बुद्बुदा इव तायेषु मशका इव जन्तुषु । जायन्ते मरणाप्येव कथाश्रवणवर्जिताः ॥३३॥
 जडस्य शुष्कवंशस्य यत्र ग्रन्थिविभेदनम् । चित्रं किमु तदा चित्रग्रन्थिभेदः कथाश्रवात् ॥३४॥
 भिद्यते हृदयग्रन्थिशिद्धयन्ते सर्वसंशयाः । क्षीयन्ते चास्य कर्माणि सप्ताहश्रवणे कृते ॥३५॥
 संसारकर्दमालेपप्रक्षालनण्डीयसि । कथातीर्थे स्थिते चित्ते मुक्तिरेव बुधैः स्मृता ॥३६॥
 एवं भुवति वै तस्मिन् विमानमागमत्तदा । वैकुण्ठवासिभिर्भुक्तं प्रस्फुरद्दीप्तिमण्डलम् ॥३७॥
 सर्वेषां पश्यतां भजे विमानं पुष्पुलीसुतः । विमाने वैष्णवान् वीक्ष्य गोकर्णो पापयमप्रवीत् ॥३८॥

॥ गोकर्ण उवाच ॥

अग्रैव बहवः सन्ति श्रोतारो मम निर्मला । आनीतानि विमानानि न तेषां युगपद्भुतः ॥३९॥

श्रवणं समभागेन सर्वेयमिह हरयते । फलभेदः कुतो जातः प्रदुषन्तु हरिप्रियाः ॥४०॥

॥ हरिदासा क्युः ॥

श्रवणस्य विभेदेन फलभेदोऽत्र संस्थितः । श्रवणं तु कृतं सर्वैर्यथा मननं कृतम् ।

फलभेदस्ततो जातो भजनादपि मनद ॥४१॥

सत्साराग्रमुपोष्येव प्रेतेन श्रवणं कृतम् । मननादि तथा केन स्थिरचित्तो कृतं भृशम् ॥४२॥

ऋष्टं च हतं ज्ञानं प्रमादेन हतं ध्रुतम् । सन्दिग्यो हि हतो मन्त्रो व्यग्रचित्तो हतो जपः ॥४३॥

अवैष्णवो हतो देशो हतं आदमपाश्रकम् । हतमश्रोत्रिये दानमनाचारं हतं कुलम् ॥४४॥

विधासो गुरुत्वाप्येषु स्वस्मिन्दीनत्वभावना । मनोदोरजयश्चैव कथायां निश्चला मतिः ॥४५॥

एवमादि कृतं चेत्पात्तदा वै श्रवणे फलम् । पुनः श्रवान्ते सर्वेषां वैकुण्ठे वसतिर्भुवम् ॥४६॥

गोकर्णं तव गोविन्दो गोलोकं दास्यति स्वयम् । एव मुक्त्वा ययुः सर्वे वैकुण्ठं हरिकीर्तनाः ॥४७॥

रावणे मासि गोरुणः कथामूचे तथा पुनः । सप्तसुखती भूयः श्रवणं तैः कृतं पुनः ॥७८॥

कथासमाप्ता यज्ञातं श्रूयतां तच्च नारद ॥७९॥

वेमानैः सह भक्तैश्च हरिराविरिभूव ह । जयशब्दा नमः-यन्नास्तत्रासन् बहवस्तदा ॥८०॥

पाञ्चजन्यध्वनिं चक्रे हर्षात्तत्र स्वयं हरिः । गोरुणैः तु समातिङ्ग्याकरोत्स्वपशं हरिः ॥८१॥

श्रोतृनन्यान् धनश्यामान् पीतकौशेयवासयः । किरीटिनः कुण्डलिनस्तथा चक्रे हरिः स्रग्गताम् ॥८२॥

तदुग्रामे ये स्थिता जीवा आधवाण्डालजातयः । विमाने स्थापितास्तेऽपि गोरुणैः कुर्या तदा ॥८३॥

प्रेषिता हरिलोके ते यत्र गच्छन्ति योगिनः । गोरुर्ह्येन स गोपालो गोजोर्कं गोपबलमम् ॥८४॥

कथाश्रवणतः प्रीतो निरयौ भक्तवत्सलः ॥८५॥

अयोध्यावासिनः पूर्वं यथा रामेण सङ्गताः । तथा कृष्णेन ते भीता गोलोकं योगिदुर्लभम् ॥८६॥

यत्र सूर्यस्य सोमस्य सिद्धानां न गतिः कदा । तं लोकं हि गतास्ते तु श्रीमद्भागवतश्रवात् ॥८७॥

प्रमोडत ते किं फलवृन्दमुत्पलं सप्ताहयज्ञेन कथासु सञ्चितम् ।

कृष्णेन गोरुणैः कथाकरो येः पीतश्च ते गर्भगवा न भूयः ॥८८॥

वाताम्बुपर्णाशान् देहयो ग्नीस्तपोभिर्ह्यश्विरकालसञ्चितैः ।

योगैश्च संयान्ति न तां गतिं वै सप्ताहगाथाश्रवणेन यान्ति याम् ॥८९॥

इतिहासार्थमं पुण्यं शायिदृश्योऽपि मुनीधरः । पठते चित्रकूटस्यो मङ्गलानन्दपरिचुतः ॥९०॥

आलयाननेतत्परमं पवित्रं श्रुतं सकृद् वै विश्वेर्ध्वधिम् ।

आद्ये प्रयुक्तं पितृभूमिमावशेक्षित्यं सुपादादपुनर्भवं च ॥९१॥

इति श्रीपद्मपुराणे उत्तरखण्डे श्रीमद्भागवतमाहात्म्ये गोरुणैर्मोक्षयज्ञेन नाम पञ्चमोऽध्यायः ॥९२॥

॥ अथ पण्डोऽध्यायः ॥

॥ कुमार उवाच ॥

अथ ते सम्प्रवक्ष्यामः सप्ताहश्रवण्ये विधिम् । सप्तार्चनं मुनिश्चैत्र प्रायः साधयो विधिं स्मृतः ॥९३॥

दैवतं तु समाहूय मुहूर्ते पृच्छय यज्ञतः । विवाहे यादवं वित्तं सादरं परिकरयेत् ॥९४॥

जन्मस्य आश्विनोर्जो च मर्गशीर्षः शुचिर्नमाः । एते मासाः कथारम्भे श्रोतॄणां मोक्षसूचकाः ॥९५॥

मासानां विप्र हेतानि तानि व्याख्यानि सर्वथा । सहायाश्चेतरे तत्र कर्तव्याः सोपमाश्रये ॥९६॥

देशे देशे तथा सर्वे वृत्ताः प्रेष्या यज्ञतः । भविष्यति कथा चात्र अगन्तव्यं वृत्तमिति ॥९७॥

वृत्ते हरिकथा । कंचिद्वरे चाप्युत्कृष्टतनाः । द्वियः शुद्धादयो ये च तेन बोधो यतो भवेत् ॥९८॥

देशे देशे विरक्तये वैश्याः फोतं नो मुक्ताः । तेष्वेव परं प्रेष्यं च तत्तत्तत्त्वमिदं विरितम् ॥९९॥

सत्रां समाजो भविता सप्तरात्रं मुहूर्तम् । अपूर्वरसस्वीक कथा चात्र भविष्यति ॥१००॥

श्रीभागवतपीयूषपानाय रसलब्धताः । भवन्तरच तथा शीघ्रमायात प्रेमतरपरा ॥१६॥
 नावकाशः कदाचिच्छेद्दिनमात्रं तथापि तु । रुच्यं वागमनं कार्यं चक्षोऽत्रैव सुदुर्लभः ॥१७॥
 एवमाकारणं तेषां कर्तव्यं विनयेन च । आगन्तुकानां रुच्यं वास्तुस्थानानि कल्पयेत् ॥१८॥
 तीर्थं वापि घने वापि गृहे वा श्रवणं मतम् । विशाला वसुधा यत्र कर्तव्यं तत्कथास्थलम् ॥१९॥
 शोधनं मार्जनं भूमेर्लेपनं धातुमरदनम् । गृहोपस्करमुद्धृत्य गृहकोणे निवेशयेत् ॥२०॥
 ऋक्षावपद्माहूतो यत्नादास्तीर्णानि प्रमेलयेत् । कर्तव्यो मण्डपः प्रोक्षे कदलीसरद्वन्द्वितः ॥२१॥
 फलपुष्पद्रव्यैर्विष्वग्वितानेन विराजितः । चतुर्दिक्षु ध्वजारोपो बहुसम्प्रद्विराजितः ॥२२॥
 ऊर्ध्वं ससैव लोकारच कल्पनीयाः रुचिस्तरम् । तेषु विप्रा विरक्ताश्च स्थापनीयाः प्रबोध्य च ॥२३॥
 पूर्वं तेषामासनानि कर्तव्यानि यथोत्तरम् । वक्तुरचापि तदा दिव्यमासनं परिकल्पयेत् ॥२४॥
 उदङ्मुखो भवेद्ब्रह्मा श्रोता धै प्राङ्मुखस्तदा । प्राङ्मुखश्चेन्न रेदुवक्ता श्रोता चोदङ्मुखस्तदा ॥२५॥
 अथवा पूर्वदिक्ष्वेवा पूज्यपूजकमभ्यतः । श्रोतृणां मागमे प्रोक्ता देशकालादिकोविदैः ॥२६॥
 विरक्तो धैर्यवो विप्रो वेदशास्त्रविशुद्धिकृत् । दृष्टान्तकुशलो घोरो यक्ता कायौऽतिनिःस्पृहः २०
 अनेकधर्मविभ्राताः कैष्णाः पाशरहषादिनः । शुक्लास्त्रकयोधारे त्याग्यास्ते यदि परिहृताः ॥२१॥
 वक्तुः पार्श्वे साहायार्थमन्यः स्थाप्यरतथाग्निधः । परिहृतः संशयश्चेत्ता लोकबोधनतत्परः ॥२२॥
 यत्रा शीरं प्रकर्तव्यं दिनादवाग्यतातये । अरण्योदयेऽसौ निर्वार्यं शौचं स्नानं समाचरेत् ॥२३॥
 नियं संशेषतः कथा सन्ध्यायं स्थं प्रयत्नतः । कथाविघ्नविघाताय गणनाथं प्रपूजयेत् ॥२४॥
 पितृन् संतप्यं शुद्धयं प्रायश्चित्तं समाचरेत् । मण्डलं च प्रकर्तव्यं तत्र स्थप्यो हरिरतथा ॥२५॥
 कृष्णमुद्गिरय मन्त्रेण चरेत्पूजाविधिं क्रमात् । प्रदक्षिणमनकारान् पूजान्ते स्तुतिमाचरेत् ॥२६॥
 सत्सारसागरे मग्नं धीनं मां करुणानिधे । कर्ममोहगृहीतान् मामुद्धर भगवांन्वात् ॥२७॥
 श्रीमद्भागवतस्यापि ततः पूजा प्रयत्नतः । कर्तव्या विधिना प्रीत्या धूपदीपसन्मन्विता ॥२८॥
 एतस्तु श्रीफलं धृत्वा नमस्कारं समाचरेत् । स्तुतिः प्रदक्षिणचित्तेन कर्तव्या केवलं तदा ॥२९॥
 श्रीमद्भागवताप्योऽर्थं प्रत्यक्षः कृष्ण एव हि । स्वीकृतोऽसि मया नाथ मुक्त्यर्थं भगवागरे ॥३०॥
 मनोरथो मदीयोऽर्थं रूपलः रूपं वा खया । निर्विघ्नैव कर्तव्यो दासोऽहं तव केशव ॥३१॥
 एव धीनवचः प्रोच्य यत्तारं पाथ पूजयेत् । सम्भूय्य घञ्जभूषाभिः पूजान्ते तं च संस्तवेत् ३२
 शुक्लं प्रबोधनं सूर्यशास्त्रविशारद । एतत्कथाप्रकाशेन मदज्ञान विनाशाय ॥३३॥
 तदमे नियमः पश्चात्कर्तव्यः श्रेयसे मुदा । सत्तरत्रं यथाशक्त्या धारणीयः स एव हि ॥३४॥
 वरणं पञ्चविप्रायै कथाभङ्गनिवृत्तये । कर्तव्यस्तैर्देवैर्जाप्यं द्वादशाक्षरविधया ॥३५॥
 भास्वणान् दिव्यव्रीह्यान्वास्तथा कीर्तनकारिण । नचा मन्पूज्य दत्तात्रेयव्यमासनमाविशेत् ॥३६॥
 शोभित्यनागारपुष्पचिन्तां म्युदरं च । कथाचित्तः शुद्धमतिः स लने पन्नमुत्तमम् ॥३७॥

आसूयोदय मारुत्य सार्धत्रिपहरान्तकम् । वाचनीया कथा सम्यग्धीरकण्ठं सुधीमता ॥२८॥
 कथाविरामः कर्तव्यो मध्याह्ने घटिकाद्वयम् । तत्कथामनु कार्यं वै कीर्तनं वैष्णवैस्तदा ॥२९॥
 मलमूत्रजयार्थं हि लब्धाहारः सुखावहः । हविष्यान्नेन कर्तव्यो ह्येकवारं कथार्थिना ॥३०॥
 उपोष्य सप्तरात्रं वै शक्तिश्चेच्छृणुयात्तदा । शृतपानं पयःपानं कृत्वा वै शृणुयात्सुखम् ॥३१॥
 फलाहारेण वा भाव्यमेकभुक्तेन वा पुनः । सुखसाध्यं भवेद्यत्तु कर्तव्यं श्रवणाय तत् ॥३२॥
 भोजनं तु यत् न भवे कथाश्रवणकारकम् । नोपवासो वरः प्रोक्तः कथाविप्रकरो यदि ॥३३॥
 सप्ताहप्रतिनां पक्षां नियमाऽष्टद्वयं चारदः । विष्णुदोषाविहीनः नाधिकारः कथाश्रवे ॥३४॥
 ब्रह्मचर्यमधःसुतिः पत्रावृत्या च भोजनम् । कथासमाप्तां भुक्तिं च कुर्यान्नित्यं कथाप्रती ॥३५॥
 द्विदलं मधु तैलं च गरिष्ठान्नं तथैव च । भावदुष्टं पशुपितं जह्यान्नित्यं कथाप्रती ॥३६॥
 कामं क्रोधं मदं मानं मत्सरं लोभमेव च । दम्भं मोहं तथा द्वेषं दूरयेच्च कथाप्रती ॥३७॥
 वेदवैष्णवविप्राणां गुरुनोद्यतिनां तथा । क्षीराजमहतां निन्दां वर्जयेच्च कथाप्रती ॥३८॥
 रजस्वलान्पयजस्तेऽपसितप्राप्त्यैस्तदा । द्विजद्विज्वेदशास्त्रैश्च न वदेद्यः कथाप्रती ॥३९॥
 सत्यं शौचं दयां मौनमाजैवं विनयं तथा । उदारमानसं तद्देवं कुर्यात्कथाप्रती ॥४०॥
 दरिद्रश्च क्षयी रोगी निर्माभ्यः पापकर्मवान् । अनपयो मोररामः शृणुयाच्च कथामिमाम् ॥४१॥
 अपुष्पा काकवन्ध्या च कन्ध्या या च मृताभर्काः स्ववदग्मां च या नारी तथा श्राम्या प्रयत्नतः ॥४२॥
 एतेषु विधिना श्रावे तदुच्यते भवेत् । अत्युत्तमा कथा दिव्या कोटियज्ञफलप्रदा ॥४३॥
 एवं कृत्वा प्रतविधिमुद्यापनमप्यचरेत् । जन्माष्टमीप्रतमिव कर्तव्यं फलकांक्षिभिः ॥४४॥
 अकिञ्चनेषु भक्तेषु प्रायो मोद्यापनामदः । श्रवणेनैव पूनास्ते निष्कामा वैष्णवा यतः ॥४५॥
 पुनं नगाहपक्षेऽस्मिन् समाप्ते श्रोतृभिस्तदा । पुस्तकस्य च यत्तुश्च पूजा कार्यातिभक्तिः ॥४६॥
 प्रसादतुलसीमाला श्रोतृभ्यश्चाथ दीयताम् । मृदङ्गतालललितं केतव्यं कीर्तनं ततः ॥४७॥
 जयशब्दं नमः शब्दं शङ्करशब्दं च कारयेत् । विप्रेभ्यो वाचकेभ्यश्च वित्तमग्नं च दीयताम् ॥४८॥
 विरक्तश्चेन्नवेत्प्रोता गोता पाश्या परेऽग्निः । गृहस्थश्चेत्तदा होमः कर्तव्यः फर्मशान्तये ॥४९॥
 प्रतिश्लोकं ॥ शृणुयाद्विधिना दशमस्य च । पायसं मधु सर्पिश्च तिलाम्बादिर्मयुतम् ॥५०॥
 अथवा हयनं कुर्यादगापय्या मुमुक्षाहितः । तन्मयस्यापुराणस्य परमस्य च तत्परतः ॥५१॥
 होमाशक्त्यै पुनो होम्यं दद्यात्त फलसिद्धये । नानादिद्वन्द्वनिरोधार्थं न्यूनताधिरतानयोः ॥५२॥
 दोषयोः प्रशमार्थं च परेऽग्नौ प्रदद्यात्तुम् । तेन स्वात्म्यजनं सर्वं नास्त्यः सादृश्यात् यतः ॥५३॥
 द्वादशा मासपान् परेषां होजयेन्मुरागणैः । दद्यात्पुष्पकं धेनुं च मत्तपूजां हृतये ॥५४॥
 शरीं फलप्रयतिं रवणमिदं विषाध च । तत्रास्य पुस्तकं स्थाप्यं निम्बेन सलितामरम् ॥५५॥
 मत्तपूजावाहनादरेन दुपचारैः सद्दिपम् । यन्मूर्तयगन्धाद्यै र्जिताय यतात्मने ॥५६॥

आचार्याय सुधीर्दरा मुक्तः स्याद्भवबन्धनेः । एवं कृते विधाने च सर्वपापनिवारणे ॥६७॥
फलदं स्यात् पुराणं तु श्रीमद्भागवतं शुभम् । धर्मकामार्थमोक्षायां साधनं स्यान्न संशयः ॥६८॥

॥ कुमाग उवाच ॥

इति ते कथितं सर्वं किं भूयः श्रोतुमिच्छसि । श्रीमद्भागवतेनैव भुक्तिमुक्ती करे स्थिते ॥६९॥

॥ सूत उवाच ॥

इत्युक्त्वा ते महात्मानः प्रोचुर्भागवतीं कथाम् । सर्वपापहरां पुराणां भुक्तिमुक्तिप्रदायिनीम् ॥७०॥
श्रवतां सर्वभूतानां सप्ताहं नियतात्मनाम् । यथाविधि ततो देवं सुष्टुषुः पुरुषोत्तमम् ॥७१॥
तदन्ते ज्ञानवैराग्यभक्तौनां पुष्टता परं । तारुण्यं परमं चाभूत्सर्वभूतमनोहरम् ॥७२॥
नारदश्च कृतार्थोऽभूत्सिद्धे स्वीये मनोरथे । पुलकीकृतसर्वाङ्गः परमानन्दसम्भृतः ॥७३॥
एवं कथा समाकर्ण्य नारदो भगवत्प्रियः । प्रेमगद्गदया धावा तानुवाच कृताञ्जलिः ॥७४॥

॥ नारद उवाच ॥

धर्मोऽश्म्यनुगृहीतोऽस्मि भवद्भिः कुरुणापरैः । अद्य मे भगवांश्चन्द्रः सर्वपापहरो हरिः ॥७५॥
श्रवणं सर्वधर्मेभ्यो वरं मन्ये तपोधनः । वैकुण्ठस्थो यतः कृष्णः श्रवणाद्यस्य लभ्यते ॥७६॥

॥ सूत उवाच ॥

एवं ब्रुवति वै तत्र नारदे वैष्णवोत्तमे, परिभ्रमन् समायातः शुको योगेश्वरस्तदा । ७७॥
तत्राययौ षोडशवार्षिकस्तदा व्यासात्मजो ज्ञानमहाविधचन्द्रमाः ।
कथावसाने निजलाभपूर्यः प्रेम्णा पठन् भागवतं शनैः शनैः ॥७८॥
दृष्ट्वा सदस्याः परमोत्तेजसं सद्यः समुत्थाय द्दुर्महासनम् ।
प्रीत्या सुरार्पितमपूजयत्सुखं स्थितोऽवदत्संश्रुतामलां गिरम् ॥७९॥

॥ श्रीशुक उवाच ॥

निगमकल्पतरोर्गनितं फलं शुकमुत्वादसुतद्रवसंयुतम् ।

पिबत भागवतं रसमालयं मुहुर्हो रसिका भुवि भावुकाः ॥८०॥

धर्मः प्रोक्तिरुतकैतवोऽयं परमो निर्मलसराणां सतां वेद्यं वास्तवमत्र वस्तु शिवदं तापत्रयोन्मूलनम् ॥
श्रीमद्भागवते महामुनिकृते किं वा परैरीश्वरः सद्यो हृद्यरह्यतेऽत्र कृतिभिः शुश्रूषुमिस्तत्त्वज्ञानम् ॥
श्रीमद्भागवतं पुराणतिलकं यद्वैष्णवानां धनं यस्मिन् पारहंस्यमेवममलं ज्ञानं परं गीयते ।
यत्र ज्ञानविरागभक्तिसहितं नैकर्म्याविष्कृतं तच्छृण्वन् प्रपठन्विचारणपरो भक्त्या विमुच्येन्नरः ॥
स्वर्गं सत्ये च कैलासे वैकुण्ठे नारदस्य रसः । अतः पियन्तु सद्भाग्या मा मा मुञ्चत कर्हिचित् ॥८१॥

॥ सूत उवाच ॥

एव मुवाणे सति मादरायणौ मध्ये सभायां हरिराशिरासीत् ।

प्रह्लादपुत्रोऽप्युदवफालुनादिभिरुत्त सुरास्त्वमपूजयच्च तान् ॥ ८४ ॥

इष्टा प्रसन्नं मददासने हरिं ते चक्रिरे कीर्तनमप्रतस्तदा ।

भवो भवान्या कमलासनस्तु तत्रागमत्कीर्तनदर्शनाय ॥ ८५ ॥

प्रह्लादस्तालधारी तरलगतितया चोद्धव कांस्थधारी वीणाधारी सुरपि स्वरकुशलतया

रागकर्तारुर्नोऽभूत् ।

इन्द्रोऽवादीन्मृदङ्गजयजयसुकरा कीर्तने ते कुमारश्चाम्रेभाववक्तासरसरेचनपाण्यासपुत्रोऽबभूव

ननतं मध्ये त्रिकनेव तत्र भरत्यादिकानां नटवत्सुतेजसाम् ॥

अलौकिक कीर्तनमेतदीक्ष्य हरिं प्रसन्नोऽपि बभोऽब्रवीत्तत् ॥ ८६ ॥

मत्तो वर भाववृताद् दृष्टुं च प्रीत कथाकीर्तनतोऽस्मि साम्प्रतम् ।

श्रुत्वेति तद्वाक्यमतिप्रसन्ना प्रेमाङ्गचित्ता हरिर्मूर्धरे ते ॥ ८७ ॥

नगाहगाथासु च सर्वभक्तैर्भिरुचया भाव्यमिति श्रयज्ञान् ।

मनोरथोऽयं परिपूर्णीयस्तथेति चोक्तवान्तरघोषताप्युत ॥ ८८ ॥

ततोऽनमस्तधरयोषु नारदस्तथा शुफादीनपि तापसाश्च ।

अथ प्रहृष्टा परिनष्टमोहा सर्वे ययुः पीतकथामतास्ते ॥ ८९ ॥

भक्तिं सुताभ्यां सह रक्षिता सा शास्त्रे स्पर्शयेत्तदा शुकेन ।

यतो हरिर्भागवतस्य सेवनाशितं समायाति हि वैष्णवानाम् ॥ ९० ॥

दारिद्र्यदुःखदुःखद्विधातानां आयापिशाचीपरिमर्दितानाम् ।

संसारसिन्धो परिपातितानां चेमाप वै भागवतं प्रयवर्ति ॥ ९१ ॥

॥ शौनक उवाच ॥

शुकेनोक्तं कदा राज्ञे गौत्रेण कदा पुनः । सुरपे कदा ब्राह्मणैश्चिन्धि मे संशयं विमम् ॥ ९२ ॥

॥ सूत उवाच ॥

प्राह्मणनिर्गमप्रशङ्कापिप्लवे क्लृप्ता । नवमीतो नभस्ये च कथारम्भं शुनोऽकरोत् ॥ ९३ ॥

ग्रीष्माप्यवसाने च क्लृप्ता यः शतद्वये । श्रुत्वे शुचौ नवम्यां च धेनुोऽरुपयन्वयाम् ॥ ९४ ॥

तस्मादपि क्लृप्ता प्राप्ते प्रशङ्कयेन सति । ऋतुहर्त्रे सिते पक्षे नवम्यां ब्रह्मण मुता ॥ ९५ ॥

इत्येतान् समाप्यान्तं यत्पृष्टोऽहं त्वयानय । कथौ भागवती यतां भवरोगविनाशिनौ ॥ ९६ ॥

वृष्णार्द्रं सङ्गराकम्, नाशन च मुखं येहेतुमिह भक्तिपिलाहकारि ।

सततं कथयन्कमिदं पिबज्जद्रेण खोके हि तोषर्पश्चोत्पन्नमेवया किम् ॥ ९७ ॥

स्वेपुरात्मपि वीक्ष्य पाशहस्तं वदति यमः किल तस्य कर्णमूले ।

परिहर भगव केषासु मत्तान् प्रभुरहमन्यनृणां न वैष्णवानाम् ॥६६॥

असारे संसारे विश्ववि रसङ्गाकुलधिःसर्षार्घं चेमार्घं पिबतु शुक्रगायातु नसुधाम् ।

किमर्थं व्यर्थं भो व्रजत कुपथे कुत्सितकथे परीक्षित्साक्षी यच्छ्रवणगतमुत्सुक्यकिरुधने ॥१००॥

रसपुवाहसंस्थेन श्रीशुकेनेमिता कथा । कण्ठे सम्बध्यते येन स वैकुण्ठपूभुर्भवेत् ॥१०१॥

इति च परमगुह्यं सर्वसिद्धन्तसिद्धं सपदि निगदितं ते शास्त्रपुञ्जं विलोक्य ।

जगति शुक्रकथातो निर्मूलं नास्ति किञ्चित्पिब परमुखहेतोर्द्वादशस्कन्धमारम् ॥१०२॥

एतां यो नियततया शृणोति भक्त्या यश्चैनां कथयति शुद्धवैष्णवाग्रे ।

तौ सम्यग्निधिकरणात्फलं लभेते याथाव्याञ्च हि भुवने किमप्युसाध्यम् ॥१०३॥

इति श्रीमद्यपुराणे उत्तरखण्डे श्रीमद्भागवतमाहात्म्ये अवध-
विधिरूपनं नाम षष्ठोऽध्यायः ॥६॥

विधिरूपनं नाम षष्ठोऽध्यायः ॥६॥

समाप्तमिदं श्रीमद्भागवतमाहात्म्यम्

ॐ हरिः ॐ तत्सत् ॐ

ॐ श्री बासुदेवाय नमः ॐ

श्रीमद्भागवतम्

—ॐ—

प्रथमस्कन्धः .

अथ प्रथमोऽध्यायः

जन्माद्यस्य यतोऽन्यथादितरस्तथायैष्वभिज्ञः स्वराट् तेने प्रह्लादं हृद्वा यथादिकवये मुह्यन्ति य सूरयः ।
तेजोवारिमृदा यथा विनिमयो यत्र त्रिसर्गोऽमृता धाम्ना स्वेन मदानिरस्तकुहकं सत्यं परं धीमहि ।
धर्मः प्रोज्झितकैतवोऽत्र परमो निर्मास्तराणां मतां येयं वास्तवमत्र वस्तु शिवदं तापत्रयोन्मूलनम् ।
श्रीमद्भागवते महामुनिकृते किं वा परैरीश्वरः सद्यो हृद्यस्त्वयतेऽत्र कृतिभिः शुश्रूषुभिस्तरङ्गणात् २

निगमरूपतरंगितं फलं शुकमुखादमृतद्रवमंयुतम् ।

पिबत भागवतं रममालयं मुहुरहो रसिका भुवि भायुकाः ॥ ३ ॥

नैमिषेऽनिमिषेत्र ऋषयः शौनकादयः । सत्रं स्वर्गायलोकाय सहस्रममर्मायत ॥ ४ ॥
त एकदा तु मुनयः प्रातहुतहुताग्रयः । सकृत् सूतमासीनं पप्रच्छुरिदमाश्रय ॥ ५ ॥

॥ ऋषय ऊचुः ॥

न्यथा खलु पुराणानि सेतिहामानि चानव । आत्मातान्यप्यधीतानि धर्मशास्त्राणि यान्युत ॥ ६ ॥
यानि वेदविदां श्रेष्ठो भगवान् वादरायणः । अन्ये च मुनयः सूत परापरविदो विदुः ॥ ७ ॥
वेद्यस्य सौम्य सत्यं तत्परतस्तदनुग्रहम् । श्रुयुः श्रिगम्य शिष्यस्य गुरवो गुह्यमप्युत ॥ ८ ॥
तत्र तत्राजमायुष्मन् भवता यद्विनिश्चितम् । पुंमामेकान्ततः धेयस्तत्रः शंनिमुमर्हन्ति ॥ ९ ॥
प्रायेणाख्यायुतः सौम्य कृत्वा श्मिन् युगे जनाः । मन्दाः सुमन्दमनसो मन्दभागा द्युपहृताः ॥ १० ॥
भूरीणि भूरिकर्माणि श्रोतव्यानि विभागशः । अतः माधोऽत्र वास्तारं समुद्धूय मनीषया ।

ब्रूहि नः अद्यानानां येनात्मा सम्यगोदति ॥ ११ ॥

सूत जानानि भद्रं ते भगवान् सात्त्विको पतिः । देवस्यां यमुदेवस्य जातो यस्य चिदीश ॥ १२ ॥

तच्चः शुभ्रपमाणानामर्हस्यज्ञानुपनिषुम् । यस्यावतारो भूतानां येमाय च भवोय च ॥ १३ ॥
चापत्र. संगति घोरी यन्नाम पिशरो गृह्यन् । ततः मद्यो विमुच्येत यद्बिभेति स्वर्प भवम् ॥ १४ ॥

यत्पादसंश्रयाः सूत मुनयः प्रशमायनाः । सद्यः पुननन्त्युपस्पृष्टाः स्वर्धुभ्यापोऽनुसेवया ॥१६॥
 को वा भगवतस्तस्य पुण्यश्लोकेऽयकर्मणः । शुद्धिकामो न शृणुयाद्यशः कलिमलापहम् ॥१७॥
 तस्य कर्माण्युदाराणि परिगीतानि सूरभिः । भूहि नः श्रद्धानानां लीलया दधतः कलाः ॥१७॥
 अथाख्याहि हरेर्धोमन्त्रवतारकथाः शुभाः । लीला विदधतः स्वैरमीश्वरस्यात्ममायया ॥१८॥
 वयं तु न घित्प्याम उत्तमं श्लोकविक्रमे । यच्छृण्वतां रसज्ञानां स्वादु स्वादु पदे पदे ॥१९॥
 कृतवान् किल धीर्याणि सह रामेण केशवः । अतिमर्त्यानि भगवान् गूढः कपटमानुषः ॥२०॥
 कलिमागतमाज्ञाय चेत्येऽस्मिन् वैष्णवे वयम् । आसीना दीर्घसन्धेय कथार्या सत्तणा हरेः ॥२१॥
 एवं नः सन्दर्शितो धात्रा हुस्तरे निस्तितीरताम् । कलिं सखहरं पुंसां कर्णधार इवार्णवम् ॥२२॥
 भूहि योगेश्वरे कृप्यो ब्रह्मण्ये धर्मवर्मणि । स्वां काष्ठामधुनोपेतं धर्मः कं शरणं गतः ॥२३॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां प्रथमस्कन्धे नैमिषीयोपाख्यानं

प्रथमोऽध्यायः ॥१॥

अथ द्वितीयोऽध्यायः

॥ व्यास उवाच ॥

इति सम्प्रदासंक्षुप्तो विप्राणां रौमहर्षिभिः । प्रतिपूय वचस्तेषां प्रवक्तुमुपचक्रमे ॥ १ ॥

॥ सूत उवाच ॥

यं प्रयजन्तमनुपेतमनेतकृत्यं द्वैपायनो विरहकातर आशुहाय ।

पुत्रेति तन्मयतया तत्रोऽभिनेदुस्तं सर्वभूतहृदयं मुनिमानसोऽस्मि ॥ २ ॥

यः स्वानुभावमखिलश्रुतिसारमेकमध्यात्मदीपमस्तितीरतां तमोऽन्धम् ।

लंसारिणां करुणयाह पुराणगुह्यं तं व्याससूनुमुपयामि गुह्यं मुनीनाम् ॥३॥

नारायणं नमस्कृत्य नरं चैव नरोत्तमम् । देवीं सरस्वतीं व्यासं सतो जयमुदीरयेत् ॥४॥

मुनयः साधु पृष्टोऽहं भवद्भिलोकमङ्गलम् । यत्कृतः कृष्णसंप्रश्नो येनात्मा संप्रसीदति ॥५॥

॥ ६ ॥ पुंसां परो धर्मो यतो भक्तिरघोचजे । अद्वैतुक्यप्रतिहता ययात्मा सम्प्रसीदति ॥६॥

यासुदेवे भगवति भक्तियोगः प्रयोजितः । जनयत्याशु धैराम्यं ज्ञानं च यदद्वैतकम् ॥७॥

धर्मः स्वनुष्ठितः पुंसां विष्वक्सेनकयासु यः । नोत्पादयेद्यदि रतिं धम एव हि केवलम् ॥८॥

धर्मस्य ह्यापवर्गस्य नार्थोऽर्थार्थोपकल्पते । नार्थस्य धर्मैकान्तस्य कामो लाभाय हि स्मृतः ॥९॥

कामस्य मेन्द्रियप्रीतिलोभो जीवेत यावता । जीवस्य तत्त्वजिज्ञासा नार्थो यश्चेह कर्मभिः ॥१०॥

वदन्ति तत्तत्प्रविदस्तत्त्वं यज्ज्ञानमद्वयम् । ग्रहोति परमात्मेति भगवानिति श्रूयते ॥११॥

तच्छ्रद्धानां मुनयो ज्ञानवैराग्ययुक्ता । पश्यन्त्यात्मनि चात्मानं भक्त्या श्रुतगृहीतता ॥१२॥

अतः पुमिर्द्विजघ्नेषु वर्णाश्रमविभागशः । स्वनुष्ठितस्य धर्मस्य संसिद्धिर्हरितोऽयम् ॥१३॥

तस्मादेवेन मनसा भगवान् सात्वतां पतिः । श्रोतव्यः कीर्तितव्यश्च श्रेयः पूज्यश्च नित्यदा ॥१४॥
 यदनुध्यासिना युक्ताः कर्मग्रान्थनिबन्धनम् । छिन्दन्ति कोविदास्तस्य को न कुर्यात्कथारतिम् ॥१५॥
 शुश्रूषोः श्रद्धातस्य वासुदेवकथारतिः । स्यान्महत्सेवया विप्राः पुण्यतीर्थनिपेक्षयात् ॥१६॥
 श्रवतां स्वस्वो कृत्यः पुण्यश्रवणकीर्तनः । हृद्यन्तःस्थो ह्यमदाणि विपुनोति सुहृत्सताम् ॥१७॥
 नष्टप्रायेष्वभद्रेषु नित्यं भागवतसेवया । भगवत्युत्तमश्लोके भक्तिर्भवति नैष्टिकी ॥१८॥
 तदा रजस्तमोभावाः कामलोभादयश्च ये । चेत् पतैरनाविद्धं स्थितं सत्त्वे प्रसीदति ॥१९॥
 एवं प्रसन्नमनसो भगवद्भक्तियोगतः । भगवत्तत्त्वविज्ञानं मुक्तसङ्गस्य जायते ॥२०॥
 भिद्यते हृदयप्रभिरिष्टद्यन्ते सर्वमंशयाः । चीयन्ते चास्य कर्माणि दृष्ट एवात्मनीश्वरे ॥२१॥
 अतो वै कथयो नित्यं भक्तिं परमया मुदा । वासुदेवे भगवति कुर्वन्त्यात्मप्रसादनीम् ॥२२॥

सत्त्वं रजस्तम इति प्रकृतेर्गुणास्तैर्युक्तः परः पुरुष एक इहास्य धत्ते ।

स्थित्याद्ये हरिर्विरिञ्चिहरोत्त संज्ञाः श्रेयांसि तत्र द्रष्टुं सत्त्वतनोर्नृणां स्युः ॥२३॥

पार्थिवादाख्यो धूमस्तस्मादग्निस्त्रयीमयः । तमस्तस्य रजस्तस्मात्सत्त्वं यद्द्रव्यदर्शनम् ॥२४॥
 भेजिरे मुनयोऽधामे भगवन्तमघोषजम् । स्त्वं विशुद्धं सेमाय कल्पन्ते येऽनु तानिह ॥२५॥
 सुमुह्यो घोररूपान् हिवा भूतगतीन्ध । नारायणकलाः शास्ता भजन्ति ह्यनसूयवः ॥२६॥
 रजस्तमः प्रकृतयः समग्रीला भजन्ति वै । पितृभूतप्रजेशादीन् श्रियेश्वरप्रजैस्तथ ॥२७॥
 वासुदेवपरा देवा वासुदेवपरा भक्षाः । वासुदेवपरा योगा वासुदेवपराः प्रियाः ॥२८॥
 वासुदेवपरं ज्ञानं वासुदेवपरं तपः । वासुदेवपरो धर्मो वासुदेवपरा गतिः ॥२९॥
 स एवेदं ससर्गाग्ने भगवानात्ममायया । सदसद्रूपया चासौ गुणमयया गुणो विभुः ॥३०॥
 तथा विलसितेन्द्रेषु गुणेषु गुणवानिह । अन्तः प्रविष्ट आभाति विज्ञानेन विभृग्भिन्त ॥३१॥
 यथा ह्यप्यतो यद्विद्वद्भिरप्येकं स्वयोनियु । नानेव भाति विधात्मा भूतेषु च तथा पुमान् ॥३२॥
 अतो गुणमयैर्मायैर्भूतसूत्रेन्द्रियात्मभिः । स्वनिर्मितेषु निर्विण्डो मुहुक्तं भूतेषु तद्गुणान् ॥३३॥
 मापय यैर सत्त्वेन लोवान् ये लोकाभावनः । लीलावतारानुरतो देवतियेन्द्ररात्रिषु ॥३४॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे ८८ महर्षेणां सहितया प्रथमस्कन्धे त्रिभिर्गोपयोग्यानां

द्वितीयोऽध्यायः ॥२॥

॥ अथ तृतीयोऽध्यायः ॥

॥ सूत उवाच ॥

जगृहे पौरुषं रूपं भगवान् महदादिभिः । सम्भूतं पोट्यकलमादौ लोकसिद्धयया ॥१॥
 यस्याग्भसि शशानस्य योगनिद्रा वितन्वतः । नामिदुद्गमुजादासीद्ग्रह्या त्रिषष्ट्यां पतिः ॥२॥
 अस्याद्ययवसंस्थानैः फलितो लोकविस्तरः । तद्वै भगवतो रूपं विशुद्धं सारमूर्जितम् ॥३॥

पश्यन्त्यदो रूपमदश्रचक्षुषा सहस्रपादोरुमुजाननानुतम् ।

सहस्रमूर्धंश्रवणाक्षिनासिकं सहस्रमौल्यम्बरकुण्डलोराख्यम् ॥ ४ ॥

पुतन्नानावताराणां निधानं बीजमन्ययम् । यस्यांशोऽंशेन सृज्यन्ते देवतिर्यङ्गरादयः ॥५॥
 स एव प्रथमं देवः कौमारं सर्गमास्थितः । चचार दुश्चरं ब्रह्मा ब्रह्मचर्यमखण्डितम् ॥६॥
 द्वितीयं तु भवायास्य रसातलगतां महिम् । उद्धरिष्यन्नुपादत्त यज्ञेशः सौकरं वपुः ॥७॥
 तृतीयमृषिसर्गं च देवपितृवमुपेत्य सः । तत्रं सात्वतमाचष्ट नैष्कर्म्यं कर्मणां यतः ॥८॥
 तुर्यं धर्मकलासर्गं नरनारायणावृषी । भूत्वात्मोपशमोपेतमकरोद् दुश्चरं तपः ॥९॥
 पञ्चमं कपिलो नाम सिद्धेशः कालविप्लुतम् । प्रोवाचासुरये साख्यं तत्त्वग्रामविनिर्णयम् ॥१०॥
 षष्ठे अग्नेरपरयात्रं धृतः प्रासोऽनसूयया । आन्वीक्षिकीमलकायं प्रज्ञादादिभ्य ऊचिषान् ॥११॥
 ततः सप्तमं आकूत्सां रघेयज्ञोऽभ्यजायत । स यामासौः सुरगणैरपास्तथायम्भुवान्तरम् ॥१२॥
 अष्टमे मेरुदेव्यां तु नाभेर्जात उरुक्रमः । दर्शयन् वत्सं धीराणां त्र्यश्रमनमस्कृतम् ॥१३॥
 ऋषिभिर्याचितो भेजे नवमं पार्थवं वपुः । दुग्धेमामौघधीविप्रास्तेनायं स उद्यत्तमः ॥१४॥
 रूपं स जगृहे मात्स्यं चाक्षुषोदधिसम्प्लवे । नाप्यारोप्य महौमप्यामपाद्भवत्तं मनुम् ॥१५॥
 सुरासुराणामुदधिं मग्नतां मन्दराचलम् । दधे कमठरूपेण षष्ठं एकादशे विभुः ॥१६॥
 धान्यगन्तरं द्वादशमं त्रयोदशममेव च । अयाययः सुरानग्यान्मोहिन्या मोहयन् क्षिया ॥१७॥
 चतुर्दशं नारसिंहं बिभ्रद्द्वैत्येन्द्रमृजितम् । ददार करजैश्चरयेत्कां वटकुक्ष्यां ॥१८॥
 पञ्चदशं धामनकं कल्याणादभ्वरं बलेः । पदत्रयं वाचमानः प्रत्यादित्सुष्टिर्विष्टपम् ॥१९॥
 अषट्ठारे षोडशमे पश्यन् ब्रह्मदुहो नृपान् । त्रिःसप्तकृत्वः कुपितो निःउत्रामकरोन्महोम् ॥२०॥
 ततः सप्तदशे जातः सत्यवत्यां पराशरात् । चक्रे वेदतरो शाखा दृष्ट्वा पुंसोऽरुपमेधसः ॥२१॥
 नरदेवत्वमापन्नः सुरकार्यचिकीर्षया । समुद्रनिग्रहादीनि चक्रे वीर्यारयत्, परम् ॥२२॥
 एकोनविंशे विशतिमे वृष्टिषु प्राप्य जन्मनी । रामकृष्णायिति भुवो भगवानहर्क्षरम् ॥२३॥
 ततः कलौ सम्प्रवृत्तो सम्मोहाय सुरद्विषाम् । बुद्धो नास्त्राजिनसुतः दीददेषु भविष्यति ॥२४॥
 अथासौ युगसन्ध्यायां दस्युप्रायेषु राजसु । जनिता दिप्युयशस्तो नास्त्रा परिदुर्गपतिः ॥२५॥
 अवतारा ह्यस्तयेया हरेः सप्तविंशेर्हिजाः । यथाविदास्तिनः कुह्याः सररुः स्युः सहस्रशः ॥२६॥
 ऋषयो मनवो देवा मनुषुषा महौजसः । कलाः सर्वे हरेरेव रूपजापतयस्तथा ॥२७॥
 पूते चांशकलाः पुंसः कृष्णस्तु भगवान् स्वयम् । इन्द्रारिष्याकुलं लोकं मृदयन्ति युगे युगे ॥२८॥
 जन्म गुह्यं नगरतो य एतत्प्रयतो नरः । सायं प्रातर्गृणन् भक्त्या दुःखप्रानाद्विमुच्यते ॥२९॥
 पुनर्दूषं भगवतो ह्यरूपस्य चिदात्मनः । मायागुणैर्विरचितं मद्भदादिभिरात्मनि ॥३०॥
 यथा नभसि मेघौघो रेणुर्वा पाथिषोऽनिले । एवं द्रष्टरि दृश्यत्वमारोपितमशुद्धिभिः ॥३१॥

अतः परं यद्व्यक्तमन्युः शुण्यहितम् । अष्टाश्रुतवस्तु वात् स जीवो य'पुनर्भव ॥३२॥
 यत्रैमे सदसद्रूपे प्रतिपिद्धे स्वसंविदा । अविद्ययाऽऽत्मनि कृते इति तद्वद्दर्शनम् ॥३३॥
 यद्येपोपरता देवो माया वैशारदी मतिः । सम्पद्य एवेति विदुर्महिम्नि च महीयते ॥३४॥
 एवं जन्मानि कर्माणि ह्यस्तुंरजनस्य च । वर्णयन्ति स्म कवयो वेदगुह्यानि ह पतेः ॥३५॥

स वा इदं विश्वममोघलीलः सृजयत्यस्ति न सज्जतेऽस्मिन् ।

भूतेषु चान्तर्हित आत्मतन्त्रः पाद्वर्गिकं जिघ्रति पद्गुणेशः ॥३६॥

न चास्य कश्चिन्निपुणेन घातुरवेति कन्तुः कुम्भीप ऊतीः ।

नामानि रूपाणि मनोवचोभिः सन्तन्वतो नटचर्यामिवाज्ञः ॥३७॥

स वेद घातुः पदवीं परस्य दुरन्तवीर्यस्य रथाङ्गपाणेः ।

योऽमायया सन्ततयानुवृत्त्या भजेत सत्पादसरोजगन्धम् ॥३८॥

अथेह धन्या भगवन्त इत्थं यद्वासुदेवेऽस्त्रलोकनाथे ।

कुर्वन्ति सर्वात्मकमात्मभावं न यत्र भूयः परिवर्त उग्रः ॥३९॥

इत्तं भागवर्तं नाम पुराणं महासम्मितम् । उत्तमश्लोकचरितं चकार भगवानृषिः ॥४०॥

निःश्रेयसाय लोकस्य धन्यं स्वस्त्ययनं भवत् । तदिदं ब्राह्मणमास सुतमात्मवर्ता वरम् ॥४१॥

सर्ववेदेतिहासानां सारं सारं समुद्धृतम् । स तु संभावयामास महाराजं परोक्षितम् ॥४२॥

प्रायोपविष्टं गङ्गायां परोक्षं परमर्षिभिः । कृष्ये स्वधामोपगते धर्मज्ञानादिभिः सह ॥४३॥

कलौ नष्टशामेप पुराणार्कोऽप्युनोदितः । सत्र कीर्तयतो विप्रा विप्रर्षेभिरितेजसः ॥४४॥

अहं चाभ्यगमं तत्र निविष्टस्तदुग्रज्ञात् । सोऽहं वः श्रावयिष्यामि यथाधीतं यथामति ॥४५॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमर्हस्यां संहितायां प्रथमस्कन्धे नैमिषीयोपाख्याने

तृतीयोऽध्यायः ॥३॥

अथ चतुर्थोऽध्यायः

॥ व्यास उवाच ॥

इति श्रुत्वा संस्तुय मुनीर्ना दीर्घसत्रिणाम् । बृह-कुलपतिः सूतं बद्धूचः शौनकोऽम्बोद ॥१॥

॥ शौनक उवाच ॥

सूत सूत महाभाग वद नो वदतां वर । कथां भागवतीं पुण्यां यदाह भगवाञ्जुक् ॥२॥

कस्मिन् युगे प्रवृत्तेयं स्थाने वा केन हेतुना । कुतः सञ्चोदितं कृष्णः कृतवान् संहितां मुनिः ॥३॥

तस्य पुत्रो महायोगी समदृष्टिर्विकल्पकः । एकान्तमतिस्त्रिहो गूढो मूढ इवेयते ॥४॥

इष्टानुपान्तमृषिमात्मजमप्यनघं देव्यो हिया परिदधुर्न सुतस्य विप्रम् ।

तद्वीक्ष्य शृण्वति मुनी जगदुस्तवास्ति क्षीणमिदा न तु सुतस्य विविक्तदृष्टेः ॥५॥

कथमावहितः पौरः सम्प्राप्तः कुरुजाङ्गलान् । उन्मत्तमूकः डवद्विचरन् गजसाङ्गये ॥६॥
 कथं वा पारद्वेषस्य राजर्भुनिना सह । संवादः सम्भूतः तात यथैष सावती श्रुतिः ॥७॥
 स गोदोहनमाश्रं हि गृहेषु गृहमेधनाम् । श्रवेक्षते महाभागस्तीर्थीकुर्वत्तदाश्रमम् ॥८॥
 श्रमिन्मन्युसुतं सूतः प्राहुर्भागवतोत्तमम् । तस्य जन्म महाश्रमं कर्माणि च गृहीहि नः ॥९॥
 स सद्माद् कस्य वा हेतोः पाण्डूनां मानवधनं । प्रायोपविष्टो गङ्गायामनारत्याधिराद्श्रियम् ॥१०॥
 नमन्ति यत्पादनिवेतमात्मनः शिवाय हानीय धनानि शत्रवः ।
 कथं स वीरः धियमग्नं दुस्त्यजां युवैः सतोत्प्लुप्तमहो सहस्रसुभिः ॥११॥
 शिवाय लोकस्य भवाय भूतये य उदमश्लोकनरायणा जनाः ।
 जीवन्ति नाभार्यमसौ पराश्रयं मुमोच निर्विघ्नं कुतः कलेवरम् ॥१२॥
 तत्सर्वं नः समाचक्ष्व पृष्टो यदिह किञ्चन । मन्ये वा विप्रये वाचां स्नातमप्यत्र द्वान्दसात् ॥१३॥

॥ सूत उवाच ॥

द्रापरे समनुप्राप्ते मृतीये युगपर्यये । जातः पञ्चाशराद्योनी वासव्यां कलया हरेः ॥१४॥
 स कदाचित् सरस्वत्या उपरपृश्य जलं शुचिः । विविक्तदेश आसीन उदिते रविमण्डले ॥१५॥
 परावरतः स ऋषिः कालेनाव्यक्तं रहसा । युगधर्मव्यतिकरं प्रांस भुवि युगे युगे ॥१६॥
 भौतिकानां च भावानां शक्तिहासं च तत्कृतम् । अग्रह ज्ञानाग्निं सञ्चारं दुर्मेधान् हृषितायुः ॥१७॥
 दुर्मेगाश्च जनान् वीक्ष्य मुनिर्दिध्येन चक्षुषा । सर्ववर्णाश्रमाणां यद्व्याप्तं तितममोघम् ॥१८॥
 चातुर्होत्रं कर्म शुद्धं प्रजानां वीक्ष्य वैदिकम् । व्यदधाद् यज्ञस्तन्त्यं वेदमेकं चतुर्विधम् ॥१९॥
 ऋग्यजुः सामाथर्वाण्या वेदाश्च चार उद्धृताः । इतिहासपुराणं च गद्यमो वेद उच्यते ॥२०॥
 तत्रैवैदधरः पैलः सामगो जैमिनिः ऋषिः । वैशम्पायन एवैको निध्यातो यशुषामुत ॥२१॥
 अथवाङ्मिरसामासीत् सुमन्तुर्दारणो मुनिः । इतिहासपुराणानां पिता मे रोमहर्षण ॥२२॥
 त एत ऋषयो वेदं स्यं रवं व्यम्बजनेषुधा । शिष्ये प्रशिक्ष्येस्तन्निष्पत्यैवेदास्ते शास्त्रिनोऽभवन् ॥२३॥
 त एव वेदा दुर्मेधैर्धार्यन्ते पुरीषैरथा । एवं चकार मरुचान् व्यास कृष्णवास्तलः ॥२४॥
 श्रीशूद्रद्विजबन्धूनां त्रयो न श्रुतिगोचरा । कर्मथेयसि मृदानां श्रेय एवं भवेदिह ॥

इति भारतमोक्षानं कृपया मुनिना कृतम् ॥ २५ ॥

एवं प्रवृत्तस्य सदा भूतानां श्रेयसि द्विजाः । रुर्वा मन्वेनापि यदा न नृपयदुष्टदयं ततः ॥२६॥
 नातिप्रसीददुष्टदयः सस्वप्यास्तटे शुची । दितर्कयन् विवित्तस्य हृदं प्रोराच धर्मवित् ॥२७॥
 एतमतेन हि मया सुन्दासि गुरवोऽग्रयः । मन्विता निर्व्यलीकेन गृहीतं चानुशाम्यनम् ॥२८॥
 भारतमप्यपेक्षेन द्वाप्रापार्थं दर्शितः । दृश्यते यत्र धर्मादि श्रीशूद्रादिभिरप्युत ॥२९॥
 तथापि वत मे देहो द्वात्मा चैवामना विभुः । अस्तमप्य द्वाभाति यद्भार्यस्यसत्तम ॥३०॥

किं वा भागवता धर्मा न प्रायेण निरूपिताः । प्रियाः परमहंसानां त एव ह्यच्युतप्रियाः ॥३१॥
तस्यैवं खिलमात्मानं मन्यमानस्य खिद्यत । कृष्णस्य नारदोऽभ्यासादाश्रमं प्रागुदाहृतम् ॥३२॥
तमभिज्ञाय सहसा प्रत्युत्थायागतं मुनिः । पूजयामास विधिवन्धारदं सुरपूजितम् ॥३३॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां प्रथमस्कन्धे नैमिषीयोपाख्याने

चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

अथ पंचमोऽध्यायः

॥ सुत उवाच ॥

अथ तं सुखमासीन उपासीनं बृहच्छूवाः । देवर्षिः प्राह विप्रर्षिं वीणापाणिः समयन्निव ॥१॥

॥ नारद उवाच ॥

पाराशर्यं महाभाग भवतः कश्चिदात्मना । परितुष्यति शारीरं आत्मा मानस एव वा ॥२॥

जिज्ञासितं सुसम्पन्नमपि ते महद्दुःखम् । कृतवान् भारतं यत्सर्वं सर्वार्थपरिहृ हितम् ॥३॥

जिज्ञासितमधीतं च यत्तद्ब्रह्म सनातनम् । अथापि शोचस्यात्मानमकृतार्थं इव प्रभो ॥४॥

॥ व्यास उवाच ॥

अस्त्येष मे सर्वमिदं त्वद्योक्तं तथापि नात्मा परितुष्यते मे ।

तन्मूलमप्यक्तमगाधघोषं पृच्छामहे । स्वात्ममवात्मभूतम् ॥ ५ ॥

स वै भवान् वेदं समस्तगुह्यमुपासितो यत्पुङ्गवः पुराण ।

पराधरेशो मनसि च विधे सृजत्यवत्यति गुणैरसङ्ग ॥ ६ ॥

त्वं पर्यटन्नकं इयं त्रिलोकीमन्तश्चरो वायुरिवात्मसाक्षी ।

पराधरे ब्रह्मणि धर्मतो ज्ञाते चातस्य मे म्यूनमलं विचिन्व ॥ ७ ॥

॥ नारद उवाच ॥

भवतानुदितप्रार्थं यशो भगवतोऽमलम् । येनैतस्मै न तुष्येत मन्ये तद्दर्शनं तिलम् ॥८॥

यथा धर्मादिवैश्वार्थं मुनिवर्णानुकीर्तिता । न तथा वासुदेवस्य महिमा तन्नुपाश्रित ॥९॥

न यद्वचश्चित्रपदं हरेर्वशो जगत्पवित्रं प्रगृणीत कर्हिपित् ।

तद्वापसं तीर्थं मुशन्ति मानसा न यत्र हंसा निरमन्युश्चिरधयाः ॥ १० ॥

तद्वाग्विसर्गो जनतापधिप्रवो यस्मिन् प्रतिष्ठोऽम्बद्वयवपि ।

नामान्यनन्तस्य यशोऽङ्कितानि यत्पृथ्वन्ति गायन्ति शृण्वन्ति साधवः ॥११॥

नैष्वर्ग्यमप्यच्युतभाषवर्जितं न शोभते ज्ञानमलं निरञ्जनम् ।

कुतः पुनः शब्दमद्रमोघरे न धार्पितं कर्म यदप्यकारणम् ॥१२॥

अथो महाभाग भवानमोघद्वं शुचिधयाः स यस्मै धृतप्रतः ।

उरजमस्यालितसन्धमुत्पये समाधिनानुस्मर तद्विचिन्वितम् ॥१३॥

ततोऽन्यथा किञ्चन यद्विवर्ततः पृथग्दशस्तकृतरूपनामभिः ।
न कुत्रचित्कापि च दुःस्थिता मतिर्लभेत वासाहतनौरिवास्पदम् ॥१४॥
जुगुप्सितं धर्मकृतोऽनुशासतः स्वभावस्तस्य महान् व्यतिक्रमः ।
यद्वाक्यतो धर्म इतीतरः स्थितो न मन्यते तस्य निवारणं जनः ॥१५॥
विचक्षणोऽस्याहंति चेद्वित्तुं विमोहमन्तपारस्य निवृत्तितः सुखम् ।
प्रवर्तमानस्य गुणैरनात्मनस्ततो भवान् दर्शय चेष्टितं विभोः ॥१६॥
त्यक्त्वा स्वधर्मं चरणाभ्युजं हरेर्भजन्नपकोऽथ पतेत्ततो यदि ।
यत्र क्व वाभद्रमभूदमुष्य किं को वार्थं आसोऽभजतां स्वधर्मतः ॥१७॥
तस्यैव हेतोः पयतेत कोविदो न लभ्यते यद्भ्रमतामुपर्यधः ।
तल्लभ्यते दुःखवदन्यतः सुखं कालेन सर्वत्र गभीररंहसा ॥१८॥
न धी जनो जातु कथञ्चनाप्रजेन्मुकुन्दसेव्यन्यवदङ्ग संवृत्तिम् ।
स्मरन्मुकुन्दाहूयुपगृह्णं पुनर्विहातुमिच्छेन्न रसप्रदो यतः ॥१९॥
इदं हि विश्वं भगवानिचेतरो यतो जगत्स्थाननिरोधसम्भवाः ।
तद्वि स्वयं वेद भर्तास्तथापि धीं प्रादेशमात्रं भवतः प्रदर्शितम् ॥२०॥
स्वमात्मनात्मानमवेह्यमोघेष्क् परस्य पुंसः परमात्मनः कलाम् ।
अजं प्रजातं जगतः शिवाय तन्महानुभावाभ्युदयोऽधिगणयताम् ॥२१॥
इदं हि पुंसस्तपसः श्रुतस्य वा स्विष्टस्य सूक्तस्य च बुद्धिदत्तयोः ।
अविद्युतोऽर्थः क्वपिभिर्निरूपितो यदुत्तमश्लोऽरुणानुवर्णनम् ॥२२॥
अहं पुरातीतभवेऽभवं मुने दास्यास्तु कस्याश्चन वेदवर्षादिनाम् ।
निरूपितो बालक एव योगिनां शुश्रूषणे प्राप्नुयि निर्विचिन्ताम् ॥२३॥
ते मय्यपेतापिलचापक्षेऽर्भके दान्तेऽष्टतक्रोडनकेऽनुवर्तिनि ।
चमः कृपां यद्यपि तुल्यदर्शनाः शुश्रूषमाणे मुनयोऽल्पभाषिणि ॥२४॥
उच्छिद्यलेपाननुमोदितो द्विजैः सङ्गुस्म भुञ्जे तदपास्तकिञ्चिदपः ।
एवं प्रवृत्तस्य विशुद्धचेतसस्तद्वर्गं पृथात्मरुचिः प्रजायते ॥२५॥
तत्राग्न्यहं कृष्णकृष्णः पुगायतामनुग्रहेणाग्न्यामं मनोहराः ।
ताः श्रद्धया मेऽनुपदं विश्रवतः प्रियश्रवस्यद्ग ममाभ्युदधिः ॥२६॥
तस्मिंस्तदा लघ्वरचेर्महामुने प्रियश्रवस्यस्यलिता मतिर्मम ।
यथाहमेतत्सदस्यवामयथा परये मयि ब्रह्मणि क्वचित्तं परे ॥२७॥

इत्थं शतप्रादृषिकावृत्तु हरोर्विश्ववतो मेऽनुसर्व यशोऽमलम् ।

सङ्को यमानं मुनिभिर्महा भूमिभक्तिः प्रवृत्तात्परजस्तमोपहा ॥२८॥ ।

तस्यैवं मेऽनुरक्तस्य प्रश्रितस्य हृतेनसः । अद्घानस्य बालस्य दान्तस्यानुचरस्यच ॥२९॥
ज्ञानं गुह्यतमं यत्तात्साक्षाद्भागवतोदितम् । श्रुत्वोचोन् गमिष्यन्तः कृपया दीनवत्सलाः ॥३०॥
येनैवाहं भगवतो वासुदेवस्य वेधसः । ज्ञायानुभावमविर्दं येन गच्छन्ति तत्पदम् ॥३१॥
एतत्संस्मृचितं ब्रह्मस्तापत्रयचिकित्सितम् । यदीश्वरे भगवति कर्म ब्रह्मणि भावितम् ॥३२॥
ग्राम्यो यश्च भूतानां जायते येन सुदत्त । तदेव ह्यामयं त्रय्यं न पुनरिति चिकित्सितम् ॥३३॥
एवं वृणां क्रियायोगाः सर्वे संघटितहेतवः । त एवात्मविनाशाय कल्पन्ते कल्पिताः परे ॥३४॥
यद्ग्रन्थियते कर्म भगवत्परितोषणम् । ज्ञानं यत्तदधीर्हि न भक्तियोगसमन्वितम् ॥३५॥
कुर्वाणा यत्र कर्माणि भगवत्पिङ्गव्यासकृत् । गृह्णन्ति गुणनामानि कृष्यस्यानुस्मरन्ति च ॥३६॥
नमो भगवते त्रय्यं वासुदेवाय धीमहि । प्रभुज्ञायानिरुद्धाय नमः सङ्कल्पणाय च ॥३७॥
इति सूर्यमिधानेन मन्त्रमूर्तिसमूर्तिकम् । वजते यज्ञपुरुषं स सत्यवर्धनः पुमान् ॥३८॥
इमं स्वनिगमं ब्रह्मज्जवाय मदनुष्ठितम् । अदान्ते ज्ञानमैश्वर्यं स्वस्मिन् भावं च कैशवः ॥३९॥

स्वमप्यदभ्यभुत विश्रुतं विमोः समाप्यते येन विद्वां बुभुक्षितम् ।

आरयाहि दुःखैर्मुहुरदितामनां संकलेशनिर्वाणमुशन्ति बान्धवा ॥४०॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां प्रथमस्कन्धे व्यासभारदसंवादे

पञ्चमोऽध्यायः ॥५॥

अथ षष्ठोऽध्यायः

॥ सूत उवाच ॥

एवं निशम्य भरवान् देवर्जस्य कर्म च । भूयः प्रपच्छ तं ब्रह्मन् स्यासः सत्यवतीसुतः ॥१॥

॥ व्यास उवाच ॥

भिष्टुभिर्विप्रवसिते विज्ञानादेष्टुमिस्तव । वर्तमानो वयस्याद्ये ततः किमकरोद्भवान् ॥२॥

स्वायम्भुव कया वृषया वर्तितं ते परं वयः । कथं चेदमुदस्रावी काले प्राप्ते फलेवरम् ॥३॥

प्राञ्जल्यविन्यासेता स्मृति ते मुरसत्तम । न ह्येव व्यवधात् कालं पूय सर्वनिराकृतिः ॥४॥

॥ नारद उवाच ॥

भिष्टुभिर्विप्रवसिते विज्ञानादेष्टुमिमम । वर्तमानो वयस्याद्ये तत एतदकारयम् ॥१॥

एकात्मज्ञा मे जननी योपिन्मूढा च किङ्करी । मय्यात्मजोऽनन्यगतां बद्धे जेहापुवन्धनम् ॥२॥

सास्वतन्त्र्या न कल्पयासीद्योगधेमे ममेच्छती । ईशस्य हि वरो लोको योया दारमयी यया ॥३॥

एहं च तद्वद्बहुले उपिवास्तदवेक्षया । दिग्देशकालान्युत्पन्नो बालकः पञ्चदायनः ॥४॥

एकदा निर्गतां गेहादुहन्तीं निशि गां पथि । सपौंडशत् पदा स्पृष्टः कृपणां कालचोदितः ॥६॥
 तदा तदहमोशस्य भक्तानां शमभीप्सतः । अनुग्रहं मन्यमानः प्रातिष्ठं दिशमुत्तराम् ॥१०॥
 स्फीताङ्गनपद्मास्तत्र पुरम्नामग्रजाकरान् । खेटखर्वट्वाटोश्च वनान्युपवनानि ॥११॥
 चित्रधातुविचित्राद्ग्रीनिभमभ्रभुजहुमान् । जलाशयाज्जिह्वजलाक्षलिनीः सुरसेविताः ॥१२॥
 चित्रस्यनैः पश्यथैर्विभ्रमद्भ्रमरश्रियः । नलयेषुशरस्तम्बकुशकीचनगह्वरम् ॥१३॥
 एक एवातियातोऽहमद्राघं विपिनं महत् । घोरं प्रतिभयाकारं व्यालोलूकशिखारिम् ॥१४॥
 परिश्रान्तेन्द्रियारमाहं नृत्परीतो बुभुक्षितः । ज्वाला पीत्वा हुदे नद्या उपस्पृष्टो गतश्रमः ॥१५॥
 तस्मिन्निर्मनुजोऽरख्ये पिप्पलोपस्य आस्थितः । आत्मनाऽऽमानप्राप्तस्य यथाश्रुतमचिन्तयम् ॥१६॥
 व्यायतश्चरणाम्भोजं भावनिर्जितचेतसा । औरुण्यश्रुक्लाचस्य हृदासीन्मे शनैर्हरिः ॥१७॥
 प्रेमातिभरनिर्भिन्नपुलकाङ्गोऽर्तिनिरृतः । आनन्दसङ्गवे लीनो नापरयमुभयं मुने ॥१८॥
 रूप भगवतो यत्तन्मनःकान्तं शुचापहम् । अपश्यन् सहस्रोत्सये वैकुण्ठादुर्मना ह्य ॥१९॥
 दिदृक्षुस्तद्दं भूयः प्रणिधाय मनो हृदि । वीरमाणोऽपि नापरयमवितृप्त इवातुरः ॥२०॥
 गयं यतन्तं विजने मामाहागोचरो गिराम् । गम्भीररूपशया बाधा शुचः प्रशमयसिध ॥२१॥
 हन्तास्मिजन्मनि भगवन् मां द्रष्टुमिहाहति । अविशक्त रायाणां दुर्दशोऽहं कुयोगिनाम् ॥२२॥
 दृष्ट्वाहंशितं रूपमेतत्कामाय तेऽनघ । मत्काम शनकैः साधुः सर्वान् मुञ्चति हृष्टयान् ॥२३॥
 मत्सेवयादीर्घया ते जाता मयि दृढा मतिः । हिवायद्यमिमं लोकं गन्ता मज्जनतामसि ॥२४॥
 मतिर्मयि निषद्धेयं न विपद्येत कर्हिचित् । प्रजासर्गनितोयेऽपि स्मृतिश्च मदनुग्रहात् ॥२५॥
 एतावदुक्-योगरराम तन्महद्भूत नमोलिङ्गमलिङ्गमीश्वरम् ।
 अहं च तस्मै महतां महीयसे शीष्णांवनामं विरुधेऽनुकम्पितः ॥२६॥
 नामाभ्यनन्तस्य हतग्रयः पठन् गुह्यानि भद्राणि कृतानि च स्मरन् ।
 गां पर्यटंस्तुष्टमना गतरुष्टः कालं प्रतीचन् विमदो विमसर ॥२७॥
 एवं कृण्वतेग्रंथग्रमलस्यामलात्मनः । कालः प्रादुरभूत् काले तद्विस्तौदामनी यया ॥२८॥
 प्रयुग्यमाने मयि तां शुद्धां भागवतीं तनुम् । आरब्धकर्मनिर्वाको न्यपतत् पाद्यभौतिकः ॥२९॥
 कथंभूत इदमादाय शयानेऽभ्यस्युदन्वतः । शिरसि शिरनुप्राणं विविरोऽन्तरहं विभोः ॥३०॥
 मन्त्रप्रयुगपपन्तः उपायेऽहं तिसृषुतः । मरौचिमिश्रा पश्यः प्राणेष्वोऽहं च जहिरि ॥३१॥
 अन्तर्बहिश्च लोकांश्चोन् पथेभ्यस्त्वन्दिदग्रतः । अनुग्रहान्महाविष्णोरविघातगतिः क्वचित् ॥३२॥
 देवदत्तमिमं धीणां स्वरमप्यभिभूयिताम् । मूर्खंयिष्या हरिष्यां गायमानमरागपहम् ॥३३॥
 पृगायन ह्यर्वायिष्य तीर्थगादः पियूषवाः । प्राहृत इव मे रीर्यं दर्शनं यानि चेदमि ॥३४॥
 एतद्वपुःपुरचित्तानां मात्रारूपशेषद्वया मुहुः । भगसिन्धुप्रवां दष्टो हरिष्यांनुवर्णनम् ॥३५॥

मत्तं प्रमत्तमुन्मत्तं सुप्तं बालं क्षियं जडम् । प्रपन्नं विरथं भीतं न रिपुं हन्ति धर्मवित् ॥३६॥
 स्वप्राणान् यः परप्राणैः प्रपुण्यात्पुण्यं कृतः । तद्वधस्तस्य हि श्रेयो यदोपाद् यात्यधः पुमान् ॥३७॥
 प्रतिश्रुतं च भवता पाञ्चाल्यै शृण्वतो मम । आहरिष्ये शिरस्तस्य यस्ते मानिनि पुत्रहा ॥३८॥
 तदसौ वधस्तां पाप आतताय्या मरुधुहा । मर्तुश्च विप्रियं धीर कृतवान् कुलपासनः ॥३९॥
 एवं परीक्षता धर्मे पार्थः कृप्येन चोदितः । ईच्छदुःखं तुरसुतं यद्यप्यात्महनं महान् ॥४०॥
 अधोपेत्य स्वशिविरं गोविन्दप्रियसारथिः । न्यवेदैयत् तं प्रियायै शोचन्त्या आत्मजान् हतान् ॥४१॥
 तथाऽऽहतं पशुवत्पाशबद्धमवाङ्मुखं कर्मजुगुप्सतेन ।

निरीप्य कृष्णापकृतं गुरोः सुतं वामस्वभावाकृपया ननाम च ॥४२॥

उवाच बालहन्तयश्च कंधनानदन सती । मुख्यतां मुख्यतामेव प्राकृत्यो नितरां गुरु ॥४३॥
 सरहस्यो धनुर्बद्धः सचिसर्गोपसंयमः । अरुग्रामश्च भवता शिक्षितो यद्वत्प्राप्त ॥४४॥
 स एव भगवान् द्रोणः प्रकाशरूपेण वर्तते । तस्यात्मनोऽर्धं पत्न्यास्ते नाभगाद्वीरसू कृपी ॥४५॥
 तद्वर्मज्ञ महाभाग अर्धजिह्वीरव कुलम् । इजिनं नार्हति प्राप्तुं पूज्यं वन्द्यमभीषणम् ॥४६॥
 मा रोदोदस्य जननी गौतमी पतिदेवता । यथाहं मृतवत्सार्ता रोदियश्चमुखा मुहुः ॥४७॥
 यैः कोपितं प्रहृष्टुलं राजन्यैरजितात्मभिः । तत्कुलं प्रदहत्याशु सानुकर्णं शुचापितम् ॥४८॥
 ॥ सूत उवाच ॥

धर्म्यं न्यारयं सकरणं निर्व्यलीकं समं महत् । राजा धर्मसुतो राज्ञ्याः प्रत्यनन्दद्वौ द्विजा ॥४९॥
 नकुलः सहदेवश्च युधुधानो धनञ्जयः । भगवान् देवकीपुत्रो ये चाप्येवास्मयोपितः ॥५०॥
 तत्राहामर्षितो भीमस्तस्य श्रेयान् वधः स्मृतः । न भर्तुर्नात्मनश्चार्थे योऽहन्सुसाञ्जिशून् वृथा ॥५१॥
 निशम्य भीमगदितं द्रौपद्याश्च चतुर्भुजः । आलोक्य बद्धं सप्युरिदमाह हसन्निव ॥५२॥

॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥

प्रह्वयन्पुनं हन्तव्य आततायी बधार्हणः । मयैवोभयमाघ्रातं परिपाह्यनुशासनम् ॥५३॥
 कुरु प्रतिश्रुतं सार्थं यत्तत्साम्बधता प्रियम् । प्रियं च भीमसेनस्य पाञ्चाल्या महामेव च ॥५४॥

॥ सूत उवाच ॥

अर्जुनः सहसाऽऽज्यह हरेर्हार्दमथासिना । मणिं जहार मूर्धन्यं द्विजस्य सहमूर्धजम् ॥५५॥
 विमुच्य रथनाभदं बालहत्याहतप्रभम् । तेजसा मणिना हीनं शिथिराभिरयापयत् ॥५६॥
 वपनं द्रविणादानं स्वानाञ्जिर्यापणं तथा । एष हि प्रह्वयन्पुनं वधो नान्योऽस्ति वैहिकः ॥५७॥
 पुत्रशोकातुरा सयं पाण्डवाः सह कृष्णया । स्थानां मृतानां यत्कर्तव्यं चक्रुर्निहंरणादिकम् ॥५८॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां प्रथमस्कन्धे द्रौपिनिग्रहो नाम

सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

अथाष्टमोऽध्यायः

॥ सूत उवाच ॥

अथ ते सम्परेतानां स्वानामुदकमिच्छताम् । दातुं मरुच्छा गङ्गायां पुरस्कृत्य ययुः स्त्रियः ॥१॥
ते निनीयोदकं सर्वं विलप्य ॥ भृशं पुनः । आप्लुता हरिपादाब्जरजःपूतसरिजले ॥ २ ॥
तत्रासीनं कुर्याति पृतराष्ट्रं सहानुजम् । गान्धारी पुत्रशोकतां पृथां कृष्णां च माधवः ॥३॥
साम्बयामास मुनिभिर्हस्तबन्धुर्भुचारिपितान् । भूतेषु कालस्य गतिं दर्शयन्नप्रतिप्रियाम् ॥४॥
सार्धं चित्वाजातशयोः स्वं राज्यं कितवैहं तम् । घातयित्वा सतो राज्ञः कचस्पर्शं ततामुपः ॥५॥
यात्र चित्वाश्वमेधैस्तं त्रिभिरत्तमस्वरूपैः । तद्यशः पावनं दिष्टं शतमन्योरिवातनोत् ॥ ६ ॥
आमन्त्र्य णण्डपुत्रांश्च शौनेयोदकं द्युतः । द्वैपायनादिभिर्विद्वैः पूजितं प्रतिपूजितः ॥७॥
गन्तुं कृतमतिप्रहृष्टः द्वारकां त्यक्त्वा स्थितः । उपलेभेऽभिधावन्तीमुत्तरां भयनिह्वलाम् ॥८॥

॥ उत्तरो उवाच ॥

पाहि पाहि महायोगिन् देवदेव जगत्पते । नाभयं त्वदभयं परमे यत्र सृज्यः परस्परम् ॥९॥
अभिर्द्वेषति मामीश शररत्तसायसो विभो । कामं दहतु मां नाथ मा मे गर्भो निपात्यताम् ॥१०॥

॥ सूत उवाच ॥

उपधार्यं वक्ष्ये तस्या भगवान् भक्तवत्सलः । अघारहर्षमिवं वर्तुं द्वैरेरुदममुद्यतः ॥११॥
तद्धोषाद्य मुनिर्धृष्ट पारदवाः पञ्च सायकान् । आत्मनोऽभिमुखान् क्षीतानालस्याखारयपाददुः ॥१२॥
व्यसनं धीपय तत्तेषामनः सविद्यात्मनाम् । सुदर्शनेन स्वास्त्रेण स्वानां रक्षां व्यधाद्विभुः ॥१३॥
अगतस्य सर्वभूतानामात्मा योगेश्वरो हरिः । स्वमाययाऽऽश्रूणोद् गर्भं वैराग्याः कुरुतन्तरो ॥१४॥
यद्यप्यर्धं महाशिरस्त्वमोघं चाप्रतिप्रियम् । वैष्णवं तेज आसाद्य समस्ताय द्भृगुदह ॥१५॥
मा मंस्या ह्येतदाश्चर्यं सर्वाश्चर्यमयेऽस्तुते । य इदं मायया देव्या सृज्यवर्तते हस्तयजः ॥१६॥
महत्तेजोविनिर्मुक्तैरामजैः सह कृष्या । प्रयाणाभिमुखं कृष्यन्दिमाह पृथा स्तौ ॥१७॥

॥ पुन्युवाच ॥

नमस्ये पुनः त्वाऽऽष्टमीधरं प्रकृतेः पदम् । चलत्ययं सर्वभूतानामन्तर्बहिरवस्थितम् ॥१८॥
मायात्रयनिकापुष्टमज्ञाधोपजमप्ययम् । न लप्ससे मूढराज नरो नाह्वयरो यथा ॥१९॥
तथा परमहंसानां मुनीनाममलात्मनाम् । भक्तियोगविधानार्थं यथं परमेमहि स्त्रियः ॥२०॥
कृष्याथ वामुदेवाय देवकीनन्दनाय च । नन्दगोपकुमाराय गोविन्दाय नमो नमः ॥२१॥
नमः पञ्चजनाभाय नमः पञ्चजमालिने । नमः पञ्चजनेत्राय नमस्ते पञ्चज्ञाह्वये ॥२२॥

यथा हृणोक्तेन बलेन देवरी कर्मण स्वरातिष्ठिरं शुभादिता ।

विमोचिताहं च सहात्मना विभो त्वयैव नाथेन मुहुर्विपश्याम् ॥२३॥

विरात्महागेः पुरुषाददर्शनादसत्सभोयां वनवासकृच्छ्रतः ।

मृधे मृधेऽनेकमहारयास्ततो द्रौण्यस्ततश्चास्म हरेऽभिरक्षिताः ॥ २४ ॥

विपदः सन्तु नः शश्वतत्र तत्र जगद्गुरो । भवतो दर्शनं यत्स्यादपुनर्भवदर्शनम् ॥ २५ ॥

जन्मैर्धर्मधुनश्रीभिरेषमानमदः पुमान् । नैवाहं त्यमिवातुं वै त्वामकिञ्चनगोचरम् ॥ २६ ॥

नमोऽकिञ्चनचित्ताय निवृत्तगुणवृत्तये । धामारामाय शान्ताय कैवल्यपतये नमः ॥ २७ ॥

मन्ये त्वां कालमोक्षानमनादिनिधनं विभुम् । समं परन्तं सर्वत्र भूतानां यन्मिथः कलिः ॥ २८ ॥

न चेद् कश्चिद्गण्यश्चिकीर्षितं तत्तेहमाप्तस्य नृणां विदम्बनम् ।

न यस्य कश्चिद्व्यतिष्ठति कश्चिच्चिद् द्वेष्यश्च यस्मिन् विषमः मतिनृणां ॥ २९ ॥

जगम कर्म च विद्यामन्नजन्माकर्तुं रात्मनः । तिर्यङ्मनुष्येषु यादस्तु तदत्यन्तविदम्बनम् ॥ ३० ॥

गोप्याददे त्वयि कृतागसि दाम तावद् यां ते दशाश्रुकलिलाङ्गनसन्ममाक्षतः ।

वार्त्तां निनीय भयभावनया स्थितस्य सा मां विमोहयति भीरपि यद्विभेति ॥ ३१ ॥

केचिद्वाहुरजं ज्ञातं पुण्यश्लोकरस्य कीर्तये । यदोः प्रियस्यान्ववाये मलयस्येव चन्दनम् ॥ ३२ ॥

अररे वसुदेवस्य देवत्यां याचितोऽप्यगात् । अर्भकस्य चेमाय वधाय च सुरद्विषाम् ॥ ३३ ॥

भारवतारणायान्ये भुवो नाव इवोदधी । सीदन्त्या भूरिभारेण जातोऽह्यात्मभुवार्थितः ॥ ३४ ॥

भवेऽस्मिन् क्षिप्रमाभानामविद्याकामकर्मभिः । ध्रुवश्चस्मरणाहं वि करिष्यामि किं केचन ॥ ३५ ॥

श्रुत्वन्ति गायन्ति गृणन्त्यभीष्टण्यः स्मरन्ति नन्दन्ति तवेष्टितं जनाः ।

त एव परममयचिरेण तावकं भवप्रवाहोपरमं पदाम्बुजम् ॥ ३६ ॥

अप्यद्य नरसं स्वकृतेहितप्रभो जिहाससि स्वित्सुहृदोऽनुजीविनः ।

येतां न चान्यद्भवतः पदाम्बुजात्परायणं राजसु योजितां हिसाम् ॥ ३७ ॥

के वयं नामरुण्यो यदुनिः सह पायडवाः । भवतोऽदर्शनं यदहं हृषीकायामिनेशितुः ॥ ३८ ॥

नेयं शोभिष्यते तत्र यथेदानीं गङ्गाधर । त्वरदैरक्षिता भासि स्वलक्षणविलक्षितैः ॥ ३९ ॥

इमे जनपदाः स्तब्धाः सुपत्नीयधिवोरचः । वनादिननुदन्वन्तो ह्येधन्ते तव धीवितैः ॥ ४० ॥

अथ विधेश विधात्मन् विधमूर्ते स्वर्केषु मे । स्नेहपाशमिमं क्षिप्रं हृदं पारदुषु वृष्टिषु ॥ ४१ ॥

अपि मेऽनन्यविद्या मतिर्मनुष्यतेऽपकुर । रतिमुद्रताददा मन्त्रे बौधमुदन्वति ॥ ४२ ॥

श्रीकृष्ण कृष्णमख कृष्णस्मरन्निधु गुराक्ययं गदहनामपयगं वीर्यं ।

भोर्वन्द गोविन्दसुरार्तिहरावतार योगेश्वराखिलगुरो भगवन्नगस्ते ॥ ४३ ॥

॥ स्त उवाच ॥

पृथयेत्यं कलपदैः परिणृताखिलोदयः । मन्दं जहास धैरुण्यो मोहयन्निव मायया ॥ ४४ ॥

तां बाहिर्युपामन्य प्रविश्य गजसाह्वयम् । क्षियश्च स्वपुरं यास्यन् प्रेम्णा राजा निवारितः ४५

व्यासाद्यैरीश्वरहर्षैः कृष्णेनाहुतकर्मणा । प्रबोधितोऽपीतिहासीन् । यत शुचापितः ॥४६॥
 आह राजा धर्मसुतश्चिन्तयन् सुहृदां वधम् । प्राकृतेनात्मना विप्राः स्नेहमोदवशं गतः ॥४७॥
 अहो मे पश्यताज्ञानं हृदि रुढं दुरात्मनः । पारस्वस्येव देहस्य बह्व्यो मेऽर्चाहिणीहताः ॥४८॥
 बालद्विजसुहन्मिप्रपितृभ्रातृगुरुदुः । न मे स्मृतिरस्यान्मोहो ह्यपि व गायुतायुतैः ॥४९॥
 नैनो राज्ञः प्रजामर्तुधर्मयुद्धे वधो द्विराम् । इति मे न तु बोधाप्र कलरते शासनं वचः ॥५०॥
 स्त्रीणां मद्वतवधूनां द्रोहो योऽसाविहोत्यतः । कर्मभिर्गृहमेवीयेनाहं करो व्यपोहितुम् ॥५१॥
 यथा पङ्केन पङ्काम्भः सुरया वा सुराकृतम् । भूतहत्यां तथैवैकां न यज्ञैर्मापुमर्हति ॥५२॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे प्रथमस्कन्धे कुन्तीस्तुतिर्भुष्टिरानुतापो नामाष्टमोऽध्यायः ॥८॥

अथ नवमोऽध्यायः

॥ सूत उवाच ॥

इति भीमः प्रजाम्रोहान् सर्वधर्मविविक्तया । ततो विनश्यन् प्रागाद् यत्र देवव्रतोऽनृतम् ॥१॥
 तदा ते भ्रातरः सर्वे सदृशैः स्वर्णभूपितैः । अन्वगच्छन् रथैर्विप्रा व्यासधीन्यादयन्तथा ॥२॥
 भगवानपि विप्रैर् रथेन सधनजयः । स तैर्भ्यरोचत नृपः कुबेर इव गुह्यकैः ॥३॥
 द्वा निपतितं भूमीं दिक्वच्युतमिवामरम् । प्रणेषुः पायडवा भोष्मं सानुगाः सह चकिष्णाः ॥४॥
 तत्र ब्रह्मर्षयः सर्वे देवर्षयश्च सत्तम । राजर्षयश्च तत्रासन् द्रष्टुं भरतपुङ्गवम् ॥५॥
 पर्वतो नारदो धौम्यो भगवान् बादरायणः । बृहदश्वो भरद्वाजः सशिष्यो रेणुकासुतः ॥६॥
 वसिष्ठ इन्द्रप्रमरक्षितो गृत्समदोऽसितः । कवीवान् गीतमोऽग्निश्च कौशिकोऽथ सुदर्शनः ॥७॥
 अन्ये च मुनयो ब्रह्मन् ब्रह्मरातादयोऽमलाः । शिष्यीकरोता आजगमुः कश्यपाक्षिरसादयः ॥८॥
 तान् समेतान् महाभागानुपलभ्य वसूतमः । पूजयामास धर्मज्ञो देशकालविभागवित् ॥९॥
 कृष्णं च तत्प्रभावश्च आसीनं जगदीश्वरम् । हृदिस्थं पूजयामास माययोपात्तविभ्रम् ॥१०॥
 पाण्डुपुत्रानुपासीतान् प्रश्रयमेसमज्ञतान् । अभ्याचष्टानुरागावैरन्धीभूतेन चहुपा ॥११॥
 ब्रह्मो कष्टमहोऽप्यार्यं यद्व्यं धर्मनन्दनाः । जीवितुं नार्ह्यं क्लिष्टं विरचमांस्तुताश्रयाः ॥१२॥
 संस्थितेऽतिरथे पाण्डवौ पृथा बालप्रजा वधूः । युष्मत्कृते बहून् क्लेशान् प्राप्ता तोकवती मुहुः ॥१३॥
 सर्वे कालकृतं मन्ये भवतां च यदप्रियम् । सपालो यद्वशे लोको वायोरेव घनावलिः ॥१४॥
 यत्र धर्मसुतो राजा गदापाण्डित्यकोदरः । कृष्णोऽस्त्री गायिहर्षं चापि सुहृत्कृष्णस्ततो विपद् ॥१५॥
 न ह्यस्य कर्हिचिद्भ्राजन् पुमान् वेद विधित्तितम् । यद्विजिज्ञासया युक्ता मुह्यन्ति कवयोऽपि हि ॥१६॥
 तस्मादिदं दैवतन्त्रं ध्यवस्य भरतर्षभ । तस्यानुविहितोऽनाथा नाथ पाहि प्रजाः पुभो ॥१७॥
 एव वै भगवान् साक्षादाद्यो नारायणः पुमान् । मोहयन्मायया लोकं गृह्यति वृष्णिषु ॥१८॥
 अस्यानुभाषं भगवान् वेद गुह्यतमं शिवः । देवर्षिर्नारदः साक्षाद् भगवान् कपिलो नृप ॥१९॥

यं मन्यसे मातुलेयं प्रिय मित्रं सुहृत्तमम् । अक्रुतोः सचिवं दूतं सौहृदादथ सारथिम् ॥२०॥
 सर्वात्मनः समदर्शो हृदयस्यानहङ्गतेः । ताकृतं मतिर्वै म्यं निरवद्यस्य न वचित् ॥२१॥
 तथाप्येकान्तभक्तेषु परय भूषानुकम्पितम् । यन्मेऽभूत्स्वयजतः साक्षात्कृणोदर्शनमागतः ॥२२॥
 भक्त्याऽऽवेग्य मनो यस्मिन् वाचा यन्नाम कीर्तयन् । त्यजन् कलेवरं योगो मुच्यते कामकर्मभिः ॥२३॥

स देवो भगवान् प्रतीक्षतां कलेवरं यावाद्ददं हिनोम्यहम् ।

प्रमदहासारुण्यलोचनोऽस्यमुखाङ्गुजो ध्यामपथश्चतुर्भुजः ॥२४॥

॥ सूत उवाच ॥

युविष्टिरस्तदाकरणं शयानं शरपञ्जरः । अष्टच्छदं विविधान् धर्मान्पुत्रीणां चानुश्रवताम् ॥२५॥
 पुरुरवभावविहितान् यथावर्णं यथाश्रमम् । वैराग्यरागोपाधिभ्यामाज्ञानोभयलक्षणान् ॥२६॥
 शानधर्मान् राजधर्मान् मोक्षधर्मान् विभागशः । स्त्रीधर्मान् भगवद्धर्मान् समामग्यासपोगतः ॥२७॥
 धर्मार्थकाममोक्षाश्च सहोपायान् यथा मुने । न नाख्यानेतिहासेषु वर्णयामास तत्रविद् ॥२८॥
 धर्मं पृथक्तस्तस्य स कालः पूत्युपस्थितः । यो योगिनश्छन्दस्योर्वाङ्मनस्युत्तराग्रणः ॥२९॥

तत्रोपसङ्गय गिरः सहस्रणीर्विमुक्तसङ्गं मन आदिपूरये ।

कृणो सप्तपीतृष्वे चतुर्भुजे पुरःस्थितेऽमीक्षितरम्यधारयन् ॥३०॥

विशुद्धया धारणया हताशुभहतदीर्घवैयाशु गतायुधन्वयः ।

निवृत्तसर्वेन्द्रियवृत्तिविभ्रमहेतुशाय वःयं विसृज्यनाशनम् ॥३१॥

श्रीभीष्म उवाच

इति मतिरपकल्पिता विद्वेषा भगवति सा वतपुङ्गवे विभूतिः ।

स्वसुखमुपगते वचिद्विहर्तुं प्रकृतिमुपैषुपि यज्ञवपूयाहः ॥३२॥

त्रिभुवनक्रमेण तमालवर्णं रविकरगौरवरम्भरं ध्याने ।

वपुरलककुलावृताननान्जं विजयसुखे रतिरस्तु मेऽनवधा ॥३३॥

युधि तुरगरजोविधूषविध्वक्कचलुलितश्रमवार्धलदृतास्ये ।

मम निशितशरंविमिष्टमानर्वाच दिदृक्षन्वचोऽस्तु कृष्ण आत्मा ॥३४॥

मर्पाद् सखिवचो निशम्य मध्ये निजपरयोर्वलयो रथं निवेश्य ।

स्थितवति परमेनिकायुरध्वा हतवति पार्श्वस्थे रतिर्मामस्तु ॥३५॥

व्यग्रहितपृतनामुखं निरीक्ष्य स्वजनपथाद् विमुखस्य क्षो पुन्दरा ।

कुर्मतिमहरदात्मविधया यश्चरणरतिः परमस्य तस्य मेऽस्तु ॥३६॥

स्वनिगममपहाय प्रपत्तिशामृतमधिकर्तुमवप्लुतो रथस्थः ।

श्मरमचरणोऽभ्ययाध्वलदग्धुरिदिव हन्तुमिमं गतोत्तरीयः ॥३७॥

शितविशिखहतो विशीर्षादंशः क्षतजपरिप्लुत आततायिनो मे ।
 प्रसभमभिसम्भार मद्दधार्थं स भवतु मे भगवान् गतिर्मुकुन्दः ॥३८॥
 विजयरयकुटुम्ब आत्ततोत्रे घृतहयरश्मिनि तच्छ्रियेक्षणीये ।
 भगवति रतिरस्तु मे मुमूर्षोर्भिमिह निरीक्ष्य हता गताः सरूपम् ॥३९॥
 कलितगतिविलासवल्गुहासप्रणयनिरीक्षणरुहिरतोरमानः ।
 कृतमनुकृतस्य उन्मदान्वाः प्रकृतिभगन् किलयस्य गोण्वप्यः ॥४०॥
 मुनिगणनृपवर्यसंकुलेऽन्तःसदसि युधिष्ठिरराजस्य एवम् ।
 अर्हणमुपपेद ईक्षणीयो मम इशिभोचर एव आविरात्मा ॥४१॥
 तमिममहमज्ञं शरीरभाजां हृदि हृदि घिष्टितमात्मरूपितानाम् ।
 प्रतिदर्शामिव मैरुधाकमेकं समधिगतोऽस्मि विधूतभेदमोहः ॥४२॥

॥ सूत उवाच ॥

कृष्ण पुरं भगवति मनोवाग्दृष्टिभिः । आत्मन्यात्मानप्रावेश्य सोऽन्तःधास उपारमन् ४३
 मगधमानमाज्ञाय भ्रातृन् प्रह्लाधि निष्कले । सर्वे यधुवृत्ते नृप्यो वयांसीय दिनात्यये ॥४४॥
 तत्र दुन्दुभयो नेदुर्ध्वमानववादिताः । शर्गसुः साधरो राजा सारसेतुः पुष्पवृष्टयः ॥४५॥
 तस्य निर्हरणादीनि सम्प्रेतस्य भाग्यं । युधिष्ठिरः कारयिष्या मुहूर्तं दुरितोऽभवन् ॥४६॥
 सुष्टुभुवनयो हृष्टाः कृष्णं तद्गुह्यनाम्भिः । ततस्ते हृष्टहृदयाः स्याध्रमान् प्रययुः पुनः ॥४७॥
 ततो युधिष्ठिरो गन्धा सहकृष्णो गजाद्वयम् । पितरं साम्प्रयामास गान्धारीं च तपस्विनीम् ४८
 दिग्वा चानुमतो राजा वासुदेवानुमोदितः । चकार राज्यं धर्मेण पितृपैतामहं विभुः ॥४९॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां प्रथमस्कन्धे युधिष्ठिरराज्यपूलाग्नौ नाम
 चतुर्थोऽध्यायः ॥६॥

अथ दशमोऽध्यायः

॥ शौनक उवाच ॥

इत्वा श्ररिक्थस्त्वृथ आततायिनो युधिष्ठिरो धर्मभूतो परिष्टः ।
 सहानुजः प्रणयस्त्वभोजनं कथं प्रकृतः किमवारोत्ततः ॥१॥
 ॥ सूत उवाच ॥

धर्मं पुरोर्विशदवाग्निदग्धं शरोहमित्था भवभावनो हरिः ।
 निवेशयिष्या निजराज्य ईधरो युधिष्ठिरं प्रीतमना बभूव ह ॥२॥
 निराग्य भीष्मोत्तमपाप्युतोत्तं प्रवृत्तविशानविधूतविधमः ।
 यथास गामिन्द्र ह्याजिनामयः परिपुगान्तामनुजानुरातिनः ॥३॥

कामं ववर्ष पर्जन्यः स्यकोमदुधा मही । सिन्धुः स्म ब्रजान् गावः पयसोधस्वतीमुदा ॥४॥
 नद्यः समुद्रा गिरयः सवनस्पतिवीरुधः । फलन्त्योपधयः सर्वाः काममन्वृतु तस्य वै ॥५॥
 नाधयो व्याधयः क्लेशा दैवभूतात्महेतवः । अजातशत्रावभवञ्जन्तूनां राज्ञि कर्हिचित् ॥६॥
 उपित्वा हास्तनपुरे मासान् कतिपयान् हरिः । सुहृदां च विशोकाय स्वसुश्च प्रियकाम्यया ॥७॥
 आमन्त्र्य चाभ्यनुज्ञातः परित्वज्यामिवाद्य तम् । आरुरोह रथं कैश्चित्परित्वक्तोऽभिधादितः ॥८॥
 सुभद्रा द्रौपदी कुन्ती विराटनया तथा । गान्धारी छतराष्ट्रश्च युयुत्सुर्गौतमो यमौ ॥९॥
 वृकोदरश्च धौम्यश्च स्त्रियो मन्स्यसुतादयः । न सेहिरे विमुह्यन्तो विरहं शार्ङ्गधन्वनः ॥१०॥
 तत्सङ्गान्मुक्तदुःसङ्गो हातुं नोत्सहते बुधः । कीर्त्यमानं यशो यस्य सकृदाकर्त्यं रोचनम् ॥११॥
 तस्मिन्त्यस्तधियः पार्थाः सहेन् विरहं कथम् । दर्शनस्पर्शसंलापशयनासनभोजनैः ॥१२॥
 सर्वे तेऽविमिषैरहैस्तमन्वृत्तचेतसः । धीमन्तः खेहसम्बद्धा विषेलुस्तत्र तत्र ह ॥१३॥
 न्यहन्धन्नुद्गलद्वापमौत्फयध्यादेवकीसुते । निर्यात्यगाराणोऽभद्रमिति स्याद्वाधवस्त्रियः ॥१४॥
 मृदङ्गशङ्खभेर्यश्च वीणापणवगोमुक्ताः । धुन्धुर्यानरुघण्टाद्या नेदुन्दुन्दुभयस्तथा ॥१५॥
 प्रासादशिखराकृष्टाः कुरुनार्यो दिदृक्ष्या । वज्रपुः कुमुदैः कृष्णं प्रेमदीडाहिमतेक्षणाः ॥१६॥
 सितातपत्रं जम्बाह मुक्तादामविभूषितम् । रत्नदर्णं गुहाकेशः प्रियः प्रियतमस्य ह ॥१७॥
 उद्धवः सारथ्यकैश्चैव ध्यजने परमाहुते । विकीर्यमाणः कुसुमै रेजे मधुपतिः पथि ॥१८॥
 अभ्युद्यन्ताशिपः सत्यास्तत्र तत्र द्विजेरिताः । नानुरूपानुरूपाश्च निर्गुणस्य गुणात्मनः ॥१९॥
 अन्योन्यमासीत्सञ्जपञ्चमल्लोक्तचेतसाम् । कौरवेन्द्रपुरस्त्रीणां सर्वश्रुतिमनोहरः ॥२०॥
 स धी क्लिप्तार्थं पुरुषः पुरातनो य एक आसीदविशेष आत्मनि ।
 अग्रे गुणैर्भ्यो जगदात्मनीश्वरे निमीलितारमस्त्रिणि सुसशक्तिपु ॥२१॥
 स एव भूयो निजधीर्यं चादितां स्वजीवमायां प्रकृतिं सिसृक्षतीम् ।
 अनामरूपात्मनि रूपनामनी विधिसमानोऽनुससार शास्त्रकृत् ॥२२॥
 स वा अयं यत्पदमग्न सूरयो जितेन्द्रिया निर्जितमातरिभनः ।
 परयन्ति भवत्युत्कलितामलात्मना नन्वेव सत्वं परिमार्ष्टमर्हति ॥२३॥
 स वा अयं सख्यनुगीतसत्कथो वेदेषु गुह्येषु च गुह्यवादिभिः ।
 य एक ईशो जगदात्मलीलया सजत्यवत्यसि न तत्र सज्जते ॥२४॥
 यदा ह्यवमेष तमोधिषो नृपा जीवन्ति तत्रैव हि सत्त्वतः किल ।
 घते भगं सत्यमृतं दयां यशो भवाय रूपायि दधन्ते युगे ॥२५॥
 अहो अलं क्षाण्यतमं यदोः कुलमहो अलं पुण्यतमं मयोर्वनम् ।
 यदेष पृथ्वाग्रपमः श्रियः पतिः स्वजन्मना चट्कमण्येन चाश्नति ॥२६॥

अहो बत स्वयंशसस्तिरस्करी कुशस्थली पुण्ययशस्करी भुवः।
 परयन्ति नित्यं यदनुग्रहेपितं स्मितावलोकं स्वपति स्म यत्प्रजा ॥२७॥
 नूनं व्रतघ्नानहुतादिनेश्वरः समर्चितो ह्यस्य गृहोत्तपोऽग्निभिः।
 पिबन्ति याः सख्यधरामृतं मुहुर्ग्रजस्त्रिय सम्मुमुहुर्ग्रदाशयाः ॥२८॥
 या वीर्यशुक्लेन हता स्वयंवरं प्रमथ्य वैद्यप्रमुखान् हि शुम्भिनः॥
 प्रयुक्तसाम्बाभ्यमुतादयोऽपरा याश्चाहता भीमवधे सहस्रशः ॥२९॥
 एताः परं स्त्रीभ्रमपास्तपेशलं निरस्तशौचं वत साधु कुर्वते।

यासां गृहाः पुष्करलोचनपत्तिर्न जात्यपैत्याहतिभिर्हृदि स्मृतान् ॥३०॥
 प्रविधा तदगतीनां स गिरः पुरयोऽपताम् । निरीक्षणेनाभिनन्दन् सन्निभेन ययौ हरिः ॥३१॥
 अजातशत्रुः पृतनां गोपीधाय मधुद्विप । परमेय्यं शङ्कितः खेहात्मायुक्त्वा चतुरङ्गिणीम् ॥३२॥
 अथ दूरागताऽर्द्धैरिः कौरवान् विरहातुरान् । सन्निवर्त्य ददुःखिणान् प्रायाः स्वयनगरीं प्रियेः ॥३३॥
 कुरुजाङ्गलपाञ्चालान् शूरसेनान् सयामुनान् । द्रुपदोऽपि कुरुक्षेत्रं मरुतान् सारस्वतानथ ॥३४॥
 मरुधन्वमतिक्रम्य सौधीराभीरवोः परान् । आनतान् भागवोपागाश्चान्तवाहो मनाग्निमु ॥३५॥
 तत्र तत्र ह सत्रस्यैर्हरिः प्रत्युद्यताहंशः । सायं भेजे दिशं पश्चाद्द्विष्टो गौ रातस्तदा ॥३६॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमर्त्या संहितायां प्रथमस्कन्धे नैमिषोपाख्यानं
 दशमोऽध्यायः ॥१०॥

अथैकादशोऽध्यायः

॥ सूत उवाच ॥

आनतान् स उपव्रज्य स्वृडाज्जनपदान् स्वकान् । दध्मो द्रवरं तेषां विपादं शमयन्निष्ठ ॥१॥
 स उच्चकारो धनलोदरो द्रोऽप्युरजमस्याधरशोखशोखिमा ।
 दाभ्यायमानः करकजसम्पुटे वषाच्छरच्छे क्रनहंस उत्स्वनः ॥ २ ॥
 तमुपश्रुत्य निनदं जगद्भयभयानहम् । प्रत्युद्यु प्रजा सर्वा भूतं दर्शनलालसाः ॥३॥
 तत्रोपनीतघलवो श्वेदोपमिवाहताः । आत्मारामं पूर्णकर्म निजलाभेन नित्यदा ॥४॥
 श्री युक्लमुखाः प्रोबुर्धर्मगद्गदया गिराः । पितरं सर्वसुहृदमवितारमिवार्भकाः ॥५॥
 नता स्म ते नाथ सदाह्निपङ्कजं विरिञ्चयैरिञ्ज्यपुनरेवन्दितम् ।
 परायणं चेममिहेच्छतां परं न यत्र कालः प्रभवैः परः प्रभु ॥ ६ ॥
 भवाय नस्त्वं भव विषयभावन त्वमेव माताथ सुहृत्पतिः पिता ।
 त्वं सद्गुरोर्नः परमं च दैवतं यस्यानुकृत्या कृत्तिनो बभूविम ॥ ७ ॥
 अहो सनाथा भवता स्म यद्वयं त्रैविष्टपानामपि दूरेदर्शनम् ।
 प्रेमास्मत्स्निग्धनिरीक्षणानर्न परमेय रूपं तव सर्वसौभगम् ॥ ८ ॥

यहंभुजापाससार भो भवान् कुरुन्मधून् वायु सुहृदिरवया ।

तत्राद्दकोटिप्रतिमः क्षणो भवेद्रवि विनाशोऽरिब भस्तवान्युत । १६ ॥

इति, प्रोदीरिता वाचः प्रजानां भक्त्यः सलः । श्रृणोऽनुम्रं दृष्ट्या वितन्वन् प्रविशत्पुरीम् । १०

मधुभोजदशाहं हंकु कुरान्वकृष्णिभिः । आत्मतुल्यबलीगुंतां नागैर्भोगवतीमिव ॥ ११ ॥

सर्वतुं सर्वविभवपुण्यपृच्छलताश्रमैः । उद्यानोपवनारामैर्दृत्तपद्मकरश्रियम् ॥ १२ ॥

गोपुरद्वारमार्गेषु कृतकौतुकतोरणाम् । चित्रप्यजपताकाग्रैरन्तः प्रतिहतातपाम् ॥ १३ ॥

सम्मार्जितमहामार्गैरप्यापणकचक्रवारम् । सिक्तां गन्धजलैरुतां फलपुष्पाक्षताङ्कुरैः ॥ १४ ॥

द्वारि द्वारि गृहाणां च दध्यस्तफलेक्षुभिः । अजङ्गतां पूर्णकुम्भैर्बलिभिर्धूपदीपकैः ॥ १५ ॥

निशम्य प्रेष्टमाथान्तं वसुदेवो महामनाः । अक्रूरश्चोपवेन रामश्चाहुतविक्रम ॥ १६ ॥

प्रद्युम्नश्चारदेयश्च साम्बो जायवतीसुतः । प्रहर्षवेगोच्छ्रितशयनानसनभोजनाः ॥ १७ ॥

वारयेन्द्रं पुरस्कृत्य प्राणैः ससुमङ्गलैः । शङ्खतुर्यनिनादेन वल्लभोपेण चारताः ।

प्रयुज्यन्तु रथैर्हृष्टाः प्रणयागतसाध्वसाः ॥ १८ ॥

वारमुल्याश्च शतशो धानैस्तद्दर्शनोत्सुकाः । क्षसत्कुण्डलनिर्भातकपोलवदनश्रियः ॥ १९ ॥

नटनतकगन्धर्वाः सूतमागधवन्दिनः । गायन्ति चोत्तमस्रोकरितान्यद्भुतानि च ॥ २० ॥

भगवन्तस्तत्र बन्धूनां पौराणामनुवर्तिनाम् । यथाविध्युपसङ्गम्य सर्वेषां मानमाद्ये ॥ २१ ॥

प्रह्वाभिवादनारलेपकरस्पर्शस्मितेक्ष्यैः । आद्यास्य चाश्रपाक्रेम्योवरैश्चाभिमतैर्विभुः ॥ २२ ॥

स्वयं च गुरुभिर्विभ्रैः सदारैः स्थविरैरपि । आशीर्भिर्धुंयमानोऽन्यैर्बन्दिभिरचाधिशत्पुरम् ॥ २३ ॥

राजमार्गे गते कृष्णे द्वारकायाः कुलक्षिपः । हर्म्याभ्यास्तुहुर्विप्रः तदीक्ष्यमहोत्सवाः ॥ २४ ॥

नित्यं निरीक्षमायानां यदपि द्वारकीकृतम् । न वितृष्यन्ति हि दशः श्रियो धामाङ्गमप्युत्तम ॥ २५ ॥

क्षियो निवासो यस्योरः पानपात्रं मुखं दृशाम् । बाहवो लोकपालानां सारहाणां पदाम्बुजम् ॥ २६ ॥

सितातपत्रप्यजनैरुपस्कृतः पूसूनवरैर्भविर्पितः पथि ।

पिशङ्गवासा वनमालया बभौ घनो यथाकौटुपचापैद्युतैः ॥ २७ ॥

पूर्विष्टस्तु गृहं पित्रोः परिष्वक्तः स्वमातृभिः । वन्दे शिरसा सप्त देवकीपुमुखा मुदा ॥ २८ ॥

साः पुत्रमङ्गमारोप्य स्नेहस्तुतपयोधराः । हर्षविह्वलितात्मानः सिपिचुर्नैर्ग्रजैर्जलैः ॥ २९ ॥

अथाविशत्स्वभवनं सर्वकाममनुत्तमम् । पूसादा यत्र पञ्जीनां सहस्राणि च पोटश ॥ ३० ॥

पत्न्यः पतिं प्रोष्य गृहानुपायतं विलोक्य सज्जातमनोमहोत्सवाः ।

उत्तस्थुरारासहसाऽऽसनाशयात् सार्कं प्रतैर्दीदितलोचनामनाः ॥ ३१ ॥

तमात्मजैर्दृष्टिमिरन्तरात्मना दुरन्तभावाः परिरंभेरे पतिम् ।

निस्त्रुमप्याद्यदम्बु नेत्रयोर्विलज्जतीनां मृगुवयं वैष्टवात् ॥ ३२ ॥

यद्यप्यसौ पार्श्वगतो रहोगतस्तथापि तस्याद्द्वियुगं नव नवम् ।

पदे पदे का विरमेत-तत्पटाच्चलापि यच्छीर्णं जहाति कर्हिचित् ॥३३॥

एवं नृपाणां वितिभारजन्मनामकौहिनीभिः परिवृत्ततेजसाम् ।

विधाय धैरं शस्रनो यथानल मियो-वधेनोप-तो निगयुधः ॥३४॥

स एव नरलोकेऽस्मिन्नवतीर्णः स्वमायया । रेमे खीरवकृदस्यो भगवान् प्राकृतो यथा ॥३५॥

उद्दामभावापिशुनामलवल्गुहासग्रीडावलोकनिहतो मदनोऽपि यासाम् ।

सम्मुद्य चापमजहात्प्रमदोत्तमास्ता यरयेन्द्रियं विमथितुं कुङ्कैर्न शुकुः ॥३६॥

तमयं मन्यते लोको ह्यसङ्गमपि सङ्गिनम् । आत्मीयस्येन मनुजं व्यापूरवानं यतोऽबुधः ॥३७॥

एतदीशानमीशस्य प्रकृतिस्थोऽपि तद्गुणैः । न युज्यते सदात्मस्थैर्यथा बुद्धिरतदाश्रया ॥३८॥

तं मेनिरेऽश्वला मूढाः क्षेणं चानुवर्तं रहः । अप्रमाणविदो भर्तुरीश्वरं मतयो यथा ॥३९॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां प्रथमस्कन्धे नैमिशियोपाख्याने श्रीकृष्ण-

द्वारकाप्रवेशो नामैकादशोऽध्यायः ॥११॥

अथ द्वादशोऽध्यायः

॥ शौनक उवाच ॥

अथयानोपसृष्टेन प्रहारीष्योऽस्तेजसा । उत्तराया हतो गर्भं ईशोनाजीवितः पुनः ॥१॥

तस्य जन्म महाबुद्धेः फर्माणि च महात्मनः । निधनं च यथैवासीत्स प्रेत्य गतवान् यथा ॥२॥

तदिदं श्रोतुमिच्छामो गदितुं यदि मन्यसे । ब्रूहि नः श्रद्धधानानां यस्य ज्ञानमदास्तुतः ॥३॥

॥ सूत उवाच ॥

अपीपलद्धमराजः पितृवद्वज्रयन् प्रजाः । निःस्पृहः सर्वकामेभ्यः कृष्णपादाब्जसेवया ॥४॥

सम्पदः प्रतपो लोका महिषी भ्रातरो मही । जगूद्दीपाधिरस्यं च यशश्च त्रिदिवं गतम् ॥५॥

किं ते कामाः सुरस्यार्हा मुकुन्दमनसो द्विजाः । अघिजहु मुद्रं राक्षः क्षुधितस्य यथेतरं ॥६॥

मातुर्गर्भगतो घोरः स तदा भृगुनन्दन । ददर्श पुरुषं कञ्चिद्दमामानोऽभ्रतेजसा ॥७॥

अद्भुतमाश्रममलं स्फुरत्पुण्ड्रमौलिनम् । अपीप्यदर्शनं श्यामं तदिदं ससमन्वृतम् ॥८॥

श्रीमदीर्षचतुर्बाहुं तप्तकाञ्चनकुण्डलम् । एतज्जाह्वं गदापाणिमात्मनः सर्वतोदिशम् ।

परिभ्रमन्तमुल्काभां भ्रामयन्तं गदां मुहुः ॥९॥

अजलेजः स्वगदया नीहारमिव गोपतिः । विभ्रमन्तं सघ्निकं चर्येत्त क ह्ययमौ ॥१०॥

विधूय तदमेयात्मा भगवान् धर्मगुहं विभुः । मिश्रतो दशमासस्य तथैवान्तर्दधे हरिः ॥११॥

ततः सर्वगुणोदकं सानुहलप्रहोदये । जले वंशधरः पाण्डोर्भ्यः पाण्डुरियोजिता ॥१२॥

तस्य प्रीतमनो राजा विप्रैर्घौर्ग्यकृपादिभिः । जातकं कारयामास वाचयित्वा च मङ्गलम् ॥१३॥
 हिरण्यं गां मही ग्रामान् हस्त्यश्वान्नृपतिवरान् । प्रादात्स्वध च विप्रेभ्यः प्रजातीर्थे स तीर्थवित् ॥१४॥
 तमृचुर्याहणास्तुष्टा राजान प्रश्रयान्वितम् । एष हस्मिन् प्रजातन्ती पुरुषां पौरवर्धन ॥१५॥
 देवेनाप्रतिघातेन शुक्ले संस्थामुषेयुषि । रातो वोऽनुग्रहार्थाय विष्णुना प्रभविष्णुना ॥१६॥
 तस्मान्नाम्ना विष्णुना त इति लोके बृहच्छ्रवाः । भविष्यति न सन्देहो महाभागवतो महान् ॥१७॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥

अप्येष वयान् राजर्षीन् पुरुषश्लोकान् महात्मनः । अनुचरितांस्विद्यशसा साधुरादेन सत्तमाः ॥१८॥

॥ ब्राह्मणा ऊचुः ॥

पार्थ प्रजायिता साक्षादिष्वभुवि मानवः । ब्रह्मण्यः स यस्यन्धश्च रत्नो दाशरथिर्वया ॥१९॥
 एष दाता शरण्यश्च यथा ह्यौशीनरः शिधिः । यशो वितनिता स्वानां द्रौप्यन्तिरिव यज्वनाम् ॥२०॥
 धन्विनामप्रणीरेष गुह्यश्चाङ्गुनयोऽङ्गयोः । हुताश इव दुर्धरः समुद्र इव दुरतरः ॥२१॥
 मृगेन्द्र इव विक्रान्तो निषेव्यो हिमवानिव । सतिष्ठन्सुधेवासौ सहिष्णुः पितराविव ॥२२॥
 पितामहसमः साये प्रमादे गिरीशोपमः । आश्रयः सर्वभूतानां यथा देवो रमाश्रयः ॥२३॥
 सर्वसद्गुणमाहात्म्य एष कृष्णमनुमतः । इन्तिदेव इवोदारो ययातिरिव धार्मिकः ॥२४॥
 धृत्या बलिसमः कृष्णो ब्रह्मा इव सद्भ्रमः । आहर्तरोऽधमेधानां वृद्धानां पर्युपासकः ॥२५॥
 राजर्षीणां जनयिता शास्ता चोत्पथगामिनम् । निप्रसीता कलेरेव भुवो धर्मस्य कारणात् ॥२६॥
 तक्षकादात्मनो मृत्युं द्विजपुत्रोपसर्जितात् । प्रपत्स्यत उपश्रुय मुक्तपङ्कः पदं हरेः ॥२७॥
 जिज्ञासितात्मयाथाल्यो मुनेभ्यः ससुतादसौ । हित्वेदं नृप गङ्गायां यास्यत्यद्वाकुतोभयम् ॥२८॥
 इति राज उपादिश्य विप्रा जातककोविदाः । लब्धापचितयः सर्वे प्रतिजग्मुः स्वकान् गृहान् ॥२९॥
 स एष लोकविख्यातः परीक्षित इति यत्प्रभुः । गर्भरष्टमनुष्यायन् परीक्षेत निरेष्विह ॥३०॥
 स राजपुत्रो वरुव आशु शुक्ल इवोद्भुपः । आपूर्यमाणः विभूभिः काष्ठाभिरिव सोऽन्वहम् ॥३१॥
 यथ्यमाणोऽभ्यधेन ज्ञातिद्रोहजिज्ञासया । राजालब्धयनो दध्याधन्यत्र करदण्डयोः ॥३२॥
 तदभिप्रेतमालक्ष्य आतरोऽच्युतचोदिताः । धनं प्रदीक्षमाजह रदीच्या दिशि भूरिशः ॥३३॥
 तेन सम्मृतसम्भारो धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः । याजिमैषैस्त्रिभिर्भूतो यज्ञैः समयजद्वरम् ॥३४॥
 आहूतो भगवान् राजा याजयित्वा द्वित्रैर्नृपम् । उवाच कतिचिन्मासान् सुहृदां प्रियक्राम्यया ॥३५॥
 ततो राजाभ्यनुज्ञातः कृष्णया सह वन्धुभिः । ययौ द्वारवतीं ब्रह्मन् सानुर्जो यदुभितृतः ॥३६॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां प्रथमस्कन्धे नैमिरीयोपाख्याने

परीक्षितमात्मकरो नाम द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

अथ त्रयोदशोऽध्यायः

सूत उवाच

विदुरस्तीर्थयात्रायां मंत्रेयादात्मनो गतिम् । जा बागादास्तिनपुरं तथावाप्तविर्विस्ततः ॥ १ ॥
यावतः कृतवान् प्रभान् क्षत्ता कौपारवः प्रतः । जातैरुभक्तिर्गोविन्दे तेभ्यश्चौपरराम ह ॥ २ ॥
तं बन्धुमागतं दृष्ट्वा धर्मपुत्रः सहानुजः । उत्तराष्ट्रो युयु सुश्रू सृतः शारद्वतः पृथा ॥ ३ ॥
गान्धारी द्रौपदी ब्रह्मन् सुभञ्ज चोत्तरा कृपो । अन्याश्च जामयः पाण्डोर्जातयः ससुताः क्षियः ४
प्रत्युज्जग्मुः प्रहर्षेण प्राणं तन्य इवागतम् । अभिसङ्गम्य विधिवत्परिष्वङ्गाभिवादनैः ॥ ५ ॥
सुमुचुः प्रेमयाप्यौघ चिरहौ फल्गुकातराः । राजा तमर्हयाञ्चक्रे कृतासनपरिग्रहम् ॥ ६ ॥
नं मुक्तवन्तमासीनं विश्राप्तं सुरमासने । प्रश्रयायनतो राजा प्राह तेषां च शूरवताम् ॥ ७ ॥

युधिष्ठिर उवाच

अपि स्मरथ नो युष्मत्पक्षच्छायासमेधितान् । विपदश्चाद्विगमन्यादमोचिता यत्समावृताः ॥ ८ ॥
कया दृष्ट्या वर्तितं वध्वरग्निः चित्तिमण्डलम् । तीर्थानि चैत्रमुख्यानि सेवितानीह भूतले ॥ ९ ॥
भवद्विधा भागवतास्तीर्थभूता स्वयं विभो । तीर्थीकुर्वन्ति तीर्थानि स्वान्तस्थेन गदाभृता १०
अपि नः सुहृदरतात यान्धवा कृष्णदेवताः । दृष्टाः श्रुता वा यदरः स्वतुर्यां सुखमासते ॥ ११ ॥
इत्युक्तो धर्मराजेन सर्वं तत्समवर्णयत् । यथाभूतं श्रमशो विना यदुकुलक्षयम् ॥ १२ ॥
नन्वप्रियं दुर्विपहं नृणां स्वयमुपस्थितम् । नावेदयत्स्फरणो दुःखितान् द्रष्टुमन्तम ॥ १३ ॥
कश्चिकालमथावासीत्सकृतो देववत्सुखम् । आतुर्ज्यैष्ठ्यस्य श्रेयस्कृत्सर्वेषां प्रीतिमावहन् ॥ १४ ॥
अभिभ्रव्यमा ददत्तं यथावदघकारिषु । यावदधार शूद्ररवं शापाद् वर्यशतं यम ॥ १५ ॥
युधिष्ठिरो लब्धराज्यो दृष्ट्वा पौत्रं कुलन्धरम् । आतृभिलोकपालाभैर्मुमुदे परया श्रिया ॥ १६ ॥
एवं गृहेषु सक्तानां प्रमत्तानां तदीहया । अत्यन्तमदविज्ञातः कालः परमदुरतरः ॥ १७ ॥
विदुरस्तदभिप्रेत्य उत्तराष्ट्रमभाषत । राजन्निर्गम्यतां शीघ्रं पश्येद् भयमागतम् ॥ १८ ॥
प्रतिक्रिया न यस्येह कुतश्चिर्कहिचिप्रभो । स एव भगवान् कालः सर्वेषां न समागतः ॥ १९ ॥
येन चैवामिपन्नोऽर्थः प्राणैः प्रियतमैरपि । जनः सद्यो वियुज्येत किमुतान्येधनादिभिः ॥ २० ॥
पितृभ्रातृसुहृत्पुत्रा इतास्ते विगतं वयः । आत्मा च जरया ग्रस्तः परमोऽमुपासते ॥ २१ ॥
अहो महीयसी जन्तोर्जीविताया यया भवान् । भोमेनावर्जितं पिण्डमादत्ते गृहपालवत् ॥ २२ ॥
अग्निर्निसृष्टो दत्तश्च गरो दाराश्च दूषिताः । हतं चैत्रं घनं येषां तद्वैतरसुभिः कियत् ॥ २३ ॥
तस्यापि तव देहोऽयं कृपणस्य जिजीविषोः । परित्यजिच्छतो जीर्णो जरया वाससी इव ॥ २४ ॥
गत्स्वार्थमिमं देहं विरक्तो मुक्तबन्धनः । अविज्ञातगतिर्जिह्वात्स वै धीर उदाहृतः ॥ २५ ॥

यः स्वकात्परतो वेह जातनिर्वेद आत्मवान् । हृदि कृत्वा हरिं मेहात्प्रजेत्स नरोत्तमः ॥२६॥
अथोदीचीं दिशं यातु स्वैरज्ञातगतिर्मवान् । इतोऽर्वात्रायशः कालः पुंसां गुणविकर्षणः ॥२७॥

पुंसां राजा विदुरेणानुजेन, प्रज्ञाचक्षुर्वोधितो ह्याजमोहः ।

द्वित्वा स्वेपु खेहपाशान् द्रविशो निश्चराम आतृमन्दर्शिताध्वा ॥२८॥

पतिं प्रयान्तं सुबलस्य पुत्री पतिव्रता चानुनगाम साध्वी ।

हिमालयं न्यस्तदण्डप्रहर्षं मनस्विनामिव सरसप्रहारः ॥२९॥

अजातशत्रुः कृतमैत्रो हुताग्निर्विप्राज्ञत्वा तिलगोभूमिरुमैः ।

गृहं प्रष्टो गुरुवन्दनाय न चापश्यत्पितरौ सौख्यं च ॥३०॥

तत्र सञ्जयमासीन पप्रच्छोद्विप्रमानसः । गावल्गणे कं नस्तातो वृद्धो हीनश्च नेत्रयोः ॥३१॥

अथा च हतपुत्राऽऽर्ता पितृव्यः कं गतः सुहृत् । अपि मय्यकृतप्रज्ञे हतबन्धुः स भार्यया

आशंसमानः शमल गङ्गायां दुःखितोऽपतत् ॥३२॥

पितर्युपरते पाण्डौ सर्वाङ्गः सुहृदः शिष्टश्च । अरुदतां प्यसनतः पितृव्यौ कं गताः सः ॥३३॥

॥ सूत उवाच ॥

कृपया स्नेहवैहृष्यान्सृतो विरहकशितः । आत्मेधरमचक्षायो न प्रत्यादातिपीडितः ॥३४॥

विमृश्याधूणि पाणिभ्यां विष्टम्यात्मानमात्मना । अजातशत्रुं प्रत्युचे प्रभो पादावनुस्मन् ॥३५॥

॥ संजय उवाच ॥

माहं वेदं व्यवसितं पित्रोर्बन्धु कुलनन्दन । गान्धार्या वा महायाहो मुनिस्तोऽस्मि मद्वा मभिः ॥३६॥

अथाजगाम भगवान्छारदः सहस्रमुखः । प्रत्युत्थायाभिवाद्याह सानुजोऽभ्यर्चयन्निव ॥३७॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥

माहं वेदं गतिं पित्रोर्मग्नश्च कं गतावितः । अम्बा वा हतपुत्राऽऽर्ता कं गता च तण्डिनीश्च

कर्णधारः ह्वापारे भगवान् पाण्डुर्लोकः । अथात्रभाषे भगवान्छारदो मुनिसत्तमः ॥३८॥

मा कञ्चन शुचो राजन् यद्विचरवशं जगत् । लोकाः सपाला यस्येमे बहन्ति बलिमीशितुः ।

स मंजुनक्ति भूतानि स एव विजुनक्ति च ॥३९॥

यथा गावो नसि प्रोतास्मन्या बद्धा स्वदामभिः । चात्तन्त्या नःमभिर्वद्धा बहन्ति बलिमीशितुः ४१

यथा श्रीडोण्डकराणां संयोगविगमाविह । इच्छया प्रीदितुः स्थातां तथैवेच्छया वृणाम् ४२

यन्मन्यसे भुव लोकत्रयं वा न चोभयम् सर्वथा हि न शोच्यास्ते खेहादन्यत्र मोहजाया ४३

तस्मान्नष्टाङ्ग वैहृन्मयज्ञानवृत्तमात्मनः । कथं न्वनायः कृष्णा वर्तैरंस्ते च मां विना ४४

कालरुमंगुण्याद्यो नो देहोऽयं पाञ्चमीतिह । कथमन्यास्तु गोपाये सर्पत्रयो यथा परम् ४५

अहस्तानि सहस्तानामपदानि चतुष्पदाम् । फल्गूनि तत्र महतां जीवो जीवस्य जीवनम् ॥४६॥
 तदिदं भगवान् राज्ञेक आत्माऽऽत्मनां स्वदृक् । अन्तरोऽनन्तरो भाति पश्य तं माययोरधा ॥४७॥
 सोऽयमद्य महाराज भगवान् भूतभावनः । कालरूपोऽवतीर्णोऽस्यामभावाय सुरद्विपाम् ॥४८॥
 निष्पादितं देवकृत्यमवशेषं प्रतीक्षते । तावद्ययमवेक्ष्य भवेद्यावद्वेश्वरः ॥४९॥
 धृतराष्ट्रः सह भ्रात्रा गान्धार्या च स्वभार्यया । दक्षिणेन हिमवत ऋषीणामाश्रमं गत ॥५०॥
 स्रोतोभिः सप्तभिर्वा वै स्पर्धुनी सप्तधा व्यधात् । सप्तानां प्रीतये नाना सप्तस्रोतः प्रचलते ॥५१॥
 आत्मानुसवनं तस्मिन् हुत्वा चाग्नीन् यथाविधि । अम्भश्च उपशान्तात्मा स आस्ते विगतपण ॥५२॥
 जितासनो जितश्वासः प्रत्याहृतपद्भिन्द्रिय । हरिभावनया ध्वस्तरजःस्रवतमोमलः ॥५३॥
 विशानात्मनि संयोज्य क्षेत्रजे प्रविलाप्य तम् । प्रहसत्यात्मानमाधारे घटाग्निरभिवाम्भरे ॥५४॥
 अहस्तमायागुणोदकौ निरङ्ककरणाशयः । निवर्तितखिलाक्षर आस्ते स्थाणुरिवाचलः ।
 तस्यान्तरायो मेवाभूः संन्यस्ताखिलकर्मणः ॥५५॥

स वा अद्यतनाद् राजन् परतः पञ्चमेऽहनि । कलेवरं हासयति एव तच्च भस्मीभविष्यति ॥५६॥
 यक्षमानेऽग्निभिर्देहे पयुः पर्णो सहोदजे । यहिःस्थिता पतिं साध्वी तमग्निमनुवेक्ष्यति ॥५७॥
 विदुरस्तु तदाश्चर्यं निशाग्न्य पुरनन्दन । हर्षशोऽयुतस्तस्माद् गन्ताः तीर्थनिपेयकः ॥५८॥
 इयुक्ताधारहारस्वर्गं नारदः सहस्रबुधः । युधिष्ठिरो वचरतस्य हृदि कृत्वाजहाच्छुचः ॥५९॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्या संहितायां प्रथमस्कन्धे त्रिभिर्षोडशोऽध्यायः ॥ १३ ॥

अथ चतुर्दशोऽध्यायः

॥ सूत उवाच ॥

सम्प्रस्थिते द्वारकायां जिष्णौ बभूविद्विषया । ज्ञातुं च पुण्यश्लोकस्य कृष्णस्य च विचेष्टितम् ॥१॥
 व्यतीता कतिचिन्मासास्तदा नायाततोऽर्जुनः । ददर्श घोररूपाणि निमित्तानि कुरूदहः ॥ २ ॥
 फालस्य च गतिं रौद्रा विपर्यस्ततुर्धर्मिणः । पापीयसीं नृणां धातां ब्रोधलोभानृतात्मनाम् ॥३॥
 जिह्मप्रायं व्यवहृतं शास्त्रमिश्रं च सौहृदम् । पितृमातुसुहृद्भ्रातृदण्डं नां च परूकनम् ॥ ४ ॥
 निमित्तान्यत्यरिष्टानि पालेः वजुगते नृणाम् । लोभाद्यधर्मप्रवृत्तिं दृष्ट्वा घातनुजं नृपः ॥ ५ ॥

युधिष्ठिर उवाच

सम्प्रेषितो द्वारकायां जिष्णुर्बभूविद्विषया । ज्ञातुं च पुण्यश्लोकस्य कृष्णस्य च विचेष्टितम् ॥६॥
 गताः सप्ताधुना मात्सा भीमसेन तथानुजः । नायाति यस्य वा हेतोर्नाहं वेदेदमजसा ॥ ७ ॥
 अपि देवविद्याऽऽदिष्टः स कालोऽयमुपस्थितः । यदाऽऽत्मनोऽङ्गमाप्नीदं भगवानुत्तिसृषति ॥८॥
 यस्माच्च सम्पदो राज्यं दारा प्राणा कुलं प्रजाः । आसन् सपत्रविश्वयो लोकाश्च यदनुमहाव ॥९॥

परयोपावासरध्याम दिव्यान् भौमान् सदैहिकान् दास्यान् संसतोऽनूराद् भय नो बुद्धिमोहनम् ॥ १० ॥
 ऊर्ध्वचिदाहवो महं स्फुरन्त्यङ्ग पुनः पुनः । वेपथुश्चापि हृदय आराद् दास्यन्ति विप्रियम् ॥ ११ ॥
 शिवैपोद्यन्तमादित्यमभिरौच्यनलानना । मामङ्ग सारमेयोऽयमभिरीति ह्यमीरवत् ॥ १२ ॥
 शङ्कताः कुर्वन्ति मां सर्वं दक्षिणं पशवोऽपरे । बाहाश्च पुरुषान्याघ लभ्ये रक्षतो मम ॥ १३ ॥
 मृदुदतः कपोतोऽयमुल्कः कम्पयन्मन । प्रयुल्लङ्घ्य कृह्णनैरनिरिद्री शून्यमिच्छत ॥ १४ ॥
 धूम्रा दिशः परिधदः कम्पते भूः सहाग्निमि । निघातश्च महाहस्तात साकं च स्तनयिषुभि ॥ १५ ॥
 धातुर्वाति खरस्पर्शो रजसा विसृजंस्तम । असृग् वरं गति जलदा भीमस्तमिव सर्वत ॥ १६ ॥
 सूर्य हतप्रभं पश्य प्रभरं मिथो दिशि । ससङ्कलैर्मतगणैर्व्वनिते ह्य रोदसी ॥ १७ ॥
 नद्यो नद्याश्च क्षुमिताः सरांसि च मनोसि च । न च्चलत्पत्रिराज्येन कालोऽप्यकिं विधास्यति ॥ १८ ॥
 न पिबन्ति रत्नं घसा न दुहन्ति च मातरः । रुद्रयन्त्रमुखा गावो न हृष्यन्त्य भा प्रजे ॥ १९ ॥
 दैवसानि रदन्तीव स्थिद्यन्ति क्षुब्धलन्ति च । इमे जनपदा प्रमाः पुरोधानाकराश्रमाः ॥ २० ॥

॥

अष्टश्रियो निरानन्दाः किं दृश्यन्ति न ॥ २० ॥

संभ्य एतैर्महोपातैर्नूनं भगवतः पदे । अनयपुरुषाश्चीभिर्हीना भूतैस्तैर्भता ॥ २१ ॥
 इति चित्तयत्नस्तस्य ह्यो रिष्टेन देहता । रात्रः प्रत्यारम्भं द्रष्टुं यदुदुर्गा वपिबज्ज ॥ २२ ॥
 तं पादयोनिपतितमययादुर्वमं तुरम्भे । कषोवदममविद्यदूरकुक्षतं नयनारजयोः ॥ २३ ॥
 विलोकोद्विग्नहृदयो विच्छिद्यमनुजं नृप । पृच्छति रम सुहृन्मये संरमसारक्षेरितम् ॥ २४ ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच

कच्चिदानर्तपुर्यां नः रघुनां कुक्षमाकृते । नृभोजदशाहं हिंसावतामघकृष्यय ॥ २५ ॥
 शूरो मातामहः कच्चि रघुस्वयस्ते वाय सारिप । मातुलः सानुज कच्चित्पुत्राख्यानपदुगुभि ॥ २६ ॥
 सप्त रघुसारस्त पन्थो मातुलान्य सहामजा । आसते सस्तुपाः चेमे देवकीप्रमुखा स्वयम् ॥ २७ ॥
 कच्चिद्राजाहुको जीवयस्तपुत्रोऽस्य चानुज । हृदीकः ससुतोऽमूरो जयन्तगदसारयाः ॥ २८ ॥
 आसते कुशलं कच्चिद्र ये च शत्रुजिदादयः कच्चिदास्ते सुखं रामो भगवान् सावतां मधु ॥ २९ ॥
 प्रपुत्रः सर्वदृष्टीनां कुक्षमारस्ते महारथ । गम्भीरयोऽनिरुद्धो धर्तते भगवानुत ॥ ३० ॥
 कुपेयश्चारदेप्यश्च सानो जागरवतीसुतः । अये च कर्णिकप्रवराः सपुत्रा फा भोदय ॥ ३१ ॥
 तथैवानुचराः शौरैः श्रुतदेवोदवादय । सुनन्दनन्दशौरैर्या ये चान्ये सावतपंभा ॥ ३२ ॥
 अपि रघुसास्ते सर्वे रामकृप्यभुजाश्रयाः । अपि हन्ति पुशलमरमाकं बद्धसीहदा ॥ ३३ ॥
 भगवानपि गोविन्द्रो प्रह्वयो भक्तवत्सलः । कच्चि पुरे सुधर्मायां कुलमास्ते सुहृद्वृतः ॥ ३४ ॥
 मङ्गलाय च लोकानां सेमाय च भवाय च । आस्ते यदुक्षुलामोपावाचोऽनन्तरुस पुमान् ॥ ३५ ॥

य पादशुश्रूषामुख्यकर्मणा स यादया । द्वयष्टमहस्रयोपितः ।

निर्जिय संख्ये त्रिदशोस्तदाशिखो हरन्ति वज्रायुधवल्ग्वभोचिताः ॥३७॥

तद्बाहुदण्डाभ्युदयाज्जीविनो यदुप्रवीरा ह्युत्तोभया सुहृः ।

अधिस्मन् यद्धिभिराहता बलात् समो सुधर्मा सुरसत्तमोचिताम् ॥३८॥

वक्षिसेऽनामयं तात अष्टेजा विभासि मे । श्लेष्मन्मानोऽवज्ञातः किं वा तात चिरोपितः ॥३९॥

वक्षिष्यामिहरोऽभावं शब्दादिभिरमङ्गलैः । न दत्तमुक्तमर्थमय आशया यत्प्रतिश्रुतम् ॥४०॥

वक्षिष्यं प्राक्ष्यां बालं मां वृद्धं शोणिषं स्त्रियम् । शरशोपसृतं सुखं नायाक्षीः शरणप्रदः ॥४१॥

वक्षिष्वनागमोऽंगम्यो गगन्यां वारः कृतो स्त्रियम् । पराजितो वाथ भवाप्तोत्तमैर्नासमैः पथि ॥४२॥

अपि स्तिरपर्यभुङ्क्ष्यासत्वं सेभोऽयान् वृद्धबालकान् । जुगुप्सितं कर्म किञ्चित्कृतयास्येदं प्रथमम् ॥४३॥

वक्षिष्येष्टमेनाथ हृदयेना मदन्धुना । शून्योऽस्मि रहितो नि यं मन्यसे तेऽन्यथा न रुक् ॥४४॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां सहितायां प्रथमस्कन्धे युधिष्ठिरवर्तिकौ नाम

चतुर्दशोऽध्यायः ॥१४॥

अथ पंचदशोऽध्यायः

॥ सूत उवाच ॥

एवं वृण्वसलः कृण्वो भ्रात्रा राज्ञा विकल्पितः । नानाशङ्कास्पदं रूपं कृण्वन्निष्पेक्षितः ॥१॥

शोकेन शुष्यद्वदन्तुः सरोजो हतप्रभः । विशुं तमेवानुध्यायैकाशत्रोऽप्रतिभास्विणम् ॥२॥

वृष्टेण संस्तभ्य शुचः पाणिनाऽऽमृज्य नैत्रयोः । परोक्षेण समुत्तद्वप्रणयौः कण्ठ्यकांतरः ॥३॥

सख्यं मैत्र्यं सौहृदं च सारण्यातिषु संस्मरन् । नृणाम्प्रजमित्याह वार्ष्णेन दग्दया गिरा ॥४॥

॥ अर्जुन उवाच ॥

वक्षितोऽहं महाराज हस्तिना वन्धुरपिण्या । येन मेऽण्डहृतं तेजो देवविस्मयपर्वः महत् ॥१॥

यस्य चण्डियोगेन लोकोऽक्षप्रियदर्शनः । उरधेन रहितो ह्येष मृतकः प्रोत्पत्ते मथा ॥२॥

वासं धयाद् द्रुपदगेहमुपगतां नाराज्ञीं स्वयं वरमुखे स्मरदुर्मदानाम् ।

तेजो हृतं सख्यं मया मिहतश्च मत्स्यः समीकृतेन धरुपाधिगता च कृण्वता ॥३॥

य-सञ्ज्ञिवापहसु स्वास्त्वमप्रयेऽदामिन्द्रं च सामरागणं तरसा विजितम् ।

सञ्ज्ञा सभा मयकृताऽद्भुतशिवरमाया दिग्योऽहरक्षपत्यो बलिसध्वरे ते ॥४॥

योजसा नृपशिरोऽद्धिमहन्मन्त्रार्थे आयोऽनुजस्तथा गजायुतसयवीर्यः ।

तेनाहताः प्रमथनायमराय भूया यन्मोचितास्तदनयत् बलिसध्वरे ते ॥५॥

पत्न्यास्तवाधिमत्स्यत्समहाभिषेकसाधिष्ठातृवरं, क्रितयैः समायाम् ।

रूपं विकीर्य पदयोः पतिताधुमुक्ता यस्तस्मिन्निष्पृष्टा इत्यपि मुनिर्यथा ॥१०॥

यो नो जुगोप वनमेत्य दुरन्तकृच्छाद् दुर्वाससोऽपि विविताद्युताग्र मुग्यः ।
 शाकाशिशिष्टसुप्रभुञ्ज्य यतस्त्रिलोकीं कृतामभस्त सलिले विनिमग्नमहम् ॥ ११ ॥
 यत्तेजसाथ भगवान् युधि शूलपाणिर्विस्मापित सगिरिजोऽभ्रमदाक्षिजं मे ।
 अन्येऽपि चाहममुनैव कलेवरेण प्राप्तो महेन्द्रमवने महदासनार्धम् ॥ १२ ॥
 तत्रैव मे विहरतो भुजदण्डयुग्म गाढीवलक्षणमरातिवधाय देवा ।
 सेन्द्राः श्रिता यदनुभावितमाजमीड तेनाहमद्य मुगितं पुरुषेण भूत्वा ॥ १३ ॥
 यद्वाग्धवः कुरबलादिघमनन्तपारमेको रथेन ततरेऽहमतायैस्तवम् ।
 प्रत्याहृतं बहु धनं च मया परेरां तेजस्पर्दं मणिमयं च हृतं शिरोम्य ॥ १४ ॥
 यो भीष्मकर्णगुरुशल्यचमूष्वदभराजन्पर्वरथमण्डलमण्डितासु ।
 अग्रेश्वरो मम विभो रथयथपानामायुर्मेनासि च दशा सह योज आरज्ज्वत् ॥ १५ ॥
 यद्गोषु मा मण्डितं गुरुभीष्मकर्णद्रौण्यत्रिगर्तशलसैन्धवबाह्निकाद्यैः ।
 अस्त्रायसोवमहिमानि निरूपितानि नो पस्पृष्टान् हरिदासमिवासुराणि ॥ १६ ॥
 सौत्ये घृत कुमतिनाऽऽमर्द् ईश्वरो मे यत्पादपद्मभवाय भजन्ति भगवा ।
 मा आन्तबाहमरयो रथिनो मुविष्ट न प्राहरन्यदनुभावनिरस्तचित्ता ॥ १७ ॥
 नर्माण्युदाररश्मिरस्मिन्तशोभितानि हे पार्थ हेऽङ्गेन सखे कुरुनन्दनेति ।
 सज्जिपितानि भरदेव हृदिस्पृशानि स्मर्तुंलुङ्गन्ति हृदयं मम माधवस्य ॥ १८ ॥
 शय्याऽऽसनाटनविकथनभोजनादिव्यैक्यादयस्य क्रतवानिति विप्रलब्ध ।
 सण्डुः सलेश पितृवत्तनयस्य सर्वे सेहे भवान् महितपा कुमतेरर्धं मे ॥ १९ ॥
 सोऽहं नृपेन्द्र रहित पुरुषोत्तमेन सत्त्वा प्रियेण सुहृदा हरयेन शून्य ।
 अध्वयुरक्रमपरिग्रहमहं रक्षन् गोपैरसज्जिरबलेव विनिर्जितोऽस्मि ॥ २० ॥
 तद्वै धनुस्त इषव स रथो ह्यवास्ते सोऽहं रथी नृपतयो यत आनमन्ति ।
 सर्वं च योऽन तदभूदसदीशारिणं भस्मन् हुतं कुहकरादमिवोसमृप्याम् ॥ २१ ॥

राजंस्त्वनमिपृष्टानां सुहृदां न सुहृदपुरे । विप्रशापविमूढानां निरततां मुष्टिभिर्मिथः ॥ २२ ॥
 धारुणीं मदिरां पीन्धा मद्रोन्मथितचेतसाम् । अजानतामिवान्योन्यं चतु पञ्चावरोशितः ॥ २३ ॥
 प्रायेणैतद्भगवत ईश्वरस्य विचेष्टितम् । मिथो निक्षन्ति भूतानि भावयन्ति च यन्मिथ ॥ २४ ॥
 जलौकसां जले यद्रन्महान्तोऽदन्तयथीयसः । दुर्बलान् बलिनो राजन् महान्तो बलिनो मिथ ॥ २५ ॥
 एव बलिष्टैर्यदुभिमहद्भिरितरान् विभु । यदून् यदुभिरन्योन्यं भूमारान् सज्जहार ह्यः ॥ २६ ॥
 देशकालार्थयुक्तानि कृत्तापोपशमानि च । हरन्ति स्मरतश्चिन्तां गोविन्दाभिहितानि मे ॥ २७ ॥

॥ सूत उवाच ॥

पूर्वं चिन्तयतो जिह्णोः कृष्णपादसरोरुहम् । सौहार्देनातिगाढेन शान्ताऽऽसीद् विमला मतिः ॥२८॥
वासुदेवाङ्गं धनुष्यानपरिचूर्णिततरुहसा । भक्त्या निर्मथितारोपकपायधिपणोऽर्जुनः ॥२९॥
गीतं भगवता ज्ञानं यत्तत्सङ्ग्राममूर्धनि । कालकर्मन्तरोरुद्धं पुनरध्यगमत् प्रभुः ॥३०॥
विरोको ब्रह्मसम्पत्त्या संक्षिप्तद्वैतसंशयः । लीनप्रकृतितैर्गुण्यादलिङ्गत्वादसम्भवः ॥३१॥
निरात्म्य भगवन्मार्गं स्वं यदुकुलस्य च । स्वःपथाय मतिं चक्रे निभृतात्मा युधिष्ठिरः ॥३२॥

पृथाप्यनुश्रुत्य धनञ्जयोदितं नाशं यदनां भगवद्गतिं च ताम् ।
एकान्तभक्त्या भगवत्पथो वजे निवेशितात्मोपरराम संसृतेः ॥३३॥

यथाहरद् भुवो भारं तां तनुं विजहावजः । कण्टकं कण्टकेनेव द्वयं चापीशितुः समम् ॥३४॥
यथा मत्स्यादिरूपाणि धत्ते जहाद यथा नटः । भूभारः क्षपितो येन जहौ सच कलेवरम् ॥३५॥

यदा मुकुन्दो भगवानिमां मही जहौ रथतया श्रवणीयसकथ ।
तदाहरेवाप्रतिबुद्धचेतसामधर्महेतुः कलिरन्ववर्तत ॥३६॥

युधिष्ठिरहृत्परिसर्पणं क्षुधः पुरे च राष्ट्रे च गृहे तदात्मनि ।

विभाज्य सोभागृतजिह्वा हि स नाद्यधर्मचक्रं रमनाय पर्यधात् ॥३७॥

रराट् पौत्रं विनयिनमात्मनः सुरुमं गुणैः । तोयनीय्याः पतिं भूमेरभ्यदिशद् गजाङ्घ्रये ॥३८॥

मधुरायां तथा ध्वजं शूरसेनपतिं ततः । प्राजापत्यां निरुप्येष्टिमग्नीनपिबन्धुधरः ॥३९॥

विश्वस्य तत्र तत्सर्वं दुकूलयलयादकम् । निर्ममो निरहङ्कारः संक्षिप्तारोपधन्धनः ॥४०॥

वाचं जुहाय मनसि तत्प्राण इतरे च तम् । मृत्यावपानं सोत्सर्गं तं पञ्चत्वे ह्यजो हवीत् ॥४१॥

त्रिंशे ह्युवाच पञ्चयं तच्चैकत्वेऽनुदोऽर्जुनि । सर्वमात्मन्यनुदोद् ब्रह्मण्या मानमव्यये ॥४२॥

धीरवासा निराहारो बद्धबाहुमुक्तमूर्धजः । दर्शयन्नात्मनो रूपं उदोऽमत्तदिशाचरत् ॥४३॥

अनवेक्षमाणो निरगादश्वरथन् बध्नरो यथा । उदीचीं प्रविवेशाशं गतपूर्वां महात्मभिः ।

हृदि ब्रह्म परं ध्यायन्नायतंत यतो गतः ॥४४॥

सर्वे तमनु निर्जमुष्मन्तरः कृतनिधयाः । कलिनाधर्ममित्रेण हृष्टा रथशः प्रजा भुवि ॥४५॥

ते साधुकृतसर्वायां ज्ञात्वाऽऽयन्ति फलामनः । मनसा धरयामासुर्वैकुण्ठचर्यानुजम् ॥४६॥

तद्व्यापानोद्दिष्टया भक्त्या विशुद्धचिन्ता परे । तस्मिन्पारायणपदे एकान्तमनयो गतिम् ॥४७॥

अग्रापुदुरवापां ते असन्निविद्यात्मभिः । विधूतकल्मषाः स्थानं विरजेना मर्त्ये हि ॥४८॥

विदुरोऽपि परित्यज्य प्रभासे देहमात्मयान् । कृष्णवेशेन तच्चित्तः पितृभिः स्वर्गं ययौ ॥४९॥

मौपदी च तदाऽऽज्ञाय पतीनामनरेचताम् । वामुदेवे भगवति ह्येकान्तमतिराप तम् ॥५०॥

यः श्रद्धयैतद् भगवत्प्रियाणां पार्श्वोः सुतानामिति सम्प्रयाणम् ।

शृणो यत्ने स्वस्थयनं विवित्रं लब्ध्वा हरी भक्तिमुपैति सिद्धिम् ॥११॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्या संहितायां प्रथमस्कन्धे पारश्वरवगारोहणं

नाम पञ्चदशोऽध्यायः ॥१६॥

अथ षोडशोऽध्यायः

॥ सूत उवाच ॥

ततः परीक्षित द्विजवर्षशिष्या भर्तुः महाभागवतः शशास ह ।

यथा हि स्यामभिजातकोविदाः समादिशन् विप्र महद्गुणस्तथा ॥१॥

सु उत्तरस्य तनूयामुपयेम हरावतीम् । जनमेजयादींश्चतुरस्रस्यामुत्पादयत् कुतान् ॥२॥

आजहारोश्चमेधांसीन् गङ्गायां भूरिदक्षिणान् । शारङ्गं तु कृत्वा देवा यथादिगोचराः ॥३॥

निजप्राहौजसा वीरः कलि विम्बिजये कश्चित् । नृपलिङ्गधरं युद्धं मन्तं गोमिथुनं पदा ॥४॥

॥ शौनक उवाच ॥

वस्य हेतोर्निजप्राह कलि विम्बिजये नृपः नृपेवक्षिणधक् युद्धः कोऽसौ गौ यः पदाहनत् ।

॥१॥ तत्कथ्यतां महाभाग यदि कृप्यकथाश्रयम् ॥२॥

अथवस्य पद्मान्मोजमकरान्वलिहां स्तान् । किमयैरसदात्तापैरायुः यदसदुत्थयः ॥३॥

पुत्रायुतां नृयामङ्ग मया नाभूतमिच्छताम् । इहोपहृतो भगवान् सुयुः शामित्रकर्मणि ॥४॥

न कश्चिन्निघ्नयते तावद् वाषदास्त इहान्तकः । एतदर्थं हि भगवानाहूतः परमर्षिभिः ।

॥५॥ अहो नृलोके पीयेत हरिलीलादृतं वचः ॥६॥

मन्दस्य मन्दप्रश्नस्य यमो मन्दायुषश्च वै । निद्रया ह्रियते नक्तं दिवा च व्यर्थकर्मभिः ॥७॥

॥ सूत उवाच ॥

यदा परीक्षितं पुरुजाङ्गले वसन् कलिं प्रविष्टं निजचक्रवर्तिनं ।

॥१॥ निशम्य यातामनन्तिमियां ततः शरासनं संयुगयौश्चिदुराददे ॥२॥

स्वलंकृतं श्यामतुरङ्गयोजितं रथं मृगेन्द्रध्वजमाश्रितः पुरात् ।

वृत्तो रथाधद्रिपक्षितयुक्तया स्वसेनया द्विम्बिजयास्र निर्गतः ॥३॥

भद्रोऽथ वेनुमालं च भारतं धीतरान् कुरुन् । किमुदशाद्रीनि वर्षाणि विजित्वा जगृहे बलिम् ॥४॥

तत्र तथोपश्रवणानः स्वपूर्वेषां महात्मनाम् । प्रगीयमानं च यथा कृप्यसाहाय्यसूचकम् ॥५॥

आयमानं च पिरिशातमथ यज्ञोऽमृतजनसः । स्नेहं च वृष्णिशर्मानो ज्ञेयां भक्तिं च केशवे ॥६॥

तस्य पञ्चमन्तुष्ट प्रीत्युज्ज्वलितलोचन । महाघनानि नासांसि ददौ हारान् महामता ॥१५॥

सारथ्यपारपदसंवनस्वयद्वैत्यवीरासनानुगमनस्तवनप्रणामम् ।

स्निग्धेषु पादेषु जगत्प्रशंतिं च विष्णोर्भक्तिं करोति नृपतिश्चरणारविन्दे ॥१६॥

तस्यैव वर्तमानस्य पूर्वं । वृत्तिमन्वङ्गम् । नातिदूरे किलाश्रयं यदामीत् तन्निबोध मे ॥१७॥

धर्मं पदैकेन चरन् विच्छायासुरलग्नस्य गाम् । पृच्छन्ति स्माश्रुवदनां चित्रमामित्रमोतरम् ॥१८॥

॥ धर्म उवाच ॥

कश्चिद्भेदोऽनामयमा मनस्ते विच्छायासि ग्लायतेऽङ्गमुत्प्लेन ।

आलक्ष्ये भवतीमन्तराधि दूरेषु शोचसि कञ्चनान्ध ॥१९॥

पादैर्न्यूनं शोचसि मैकपादमा मान्वा वृषलैर्मोक्षयमाणाम् ।

आहो सुरादीन् हृतयज्ञभागान् प्रजा उत स्वित्मन्ववयवति ॥२०॥

अरक्ष्यमाणा स्त्रिय उर्वि बालान् शोचस्यथो पुरुषदैरिवातान् ।

वाच देवी प्रहसकुले पुत्रमैश्वर्यप्रहारये राजकुले कुलाम्बान् ॥२१॥

किं क्षत्रवन्धून् कलिनोपसृष्टान् राष्ट्राणि वा तैरवरोपितानि ।

इतस्ततो वाशनपानवास खान्ध्यवायोन्मुरजीवलोक्रम् ॥२२॥

यद्गान्ध्य ते भूरिभरावतारकृतावतारस्य हरेर्धरिप्रि ।

अन्तर्हितस्य स्मरती विसृष्टा कर्माणि निर्वाणविलम्बितानि ॥२३॥

इदं ममाचक्ष्व तवाधिमूल वसुन्धरं येन विकशितासि ।

कालेन वा ते बलिनां वचीयसा सुरार्चितं किं हृतमग्न्य सौभगम् ॥२४॥

॥ धरण्युवाच ॥

भगवान् हि वेदं त सर्वं यन्मां धर्मानुपृच्छसि । यत्तुभिर्वर्तसे येन पादैर्लोकमुत्सावहे ॥२५॥

सत्यं शौचं दया शान्तिरुयाग सन्तोष आर्जवम् शमोऽहमस्तप साम्य तितिषोरपति श्रुतम् ॥२६॥

ज्ञानं विरक्तिरैश्वर्यं शौचं तेजो बलं स्मृतिः । स्वतन्त्र्यं कौशलं कान्तिर्धैर्यं मार्दवमेव च ॥२७॥

प्रागश्च प्रथमं शीलं बह्व्योर्जो बलं भग । गान्धीर्यं शैर्यमास्तित्य वीर्यमांनोऽनङ्कृतिः ॥२८॥

पुनश्चान्ये च भगवसि श्या यत्र महागुणाः । प्राप्यां महिष्विमिच्छन्निर्भ्रियन्ति स्म कर्हिचिन् ॥२९॥

नेनाहं गुणपात्रेण धीनिवासेन साम्प्रतम् । शोचामि रहितं लोकं पाप्मना कलिनेघितम् ॥३०॥

आत्मानं चानुरोचामि भवतं चामरोत्तमम् । देवान् पितॄन् दीन्साधून् सर्वान् वर्णान् सभाऽऽश्रमान् ॥३१॥

महादयो बहुतिथं यदपाङ्गजोपकामास्तपः समचरन् भगवन्प्रपन्नाः ।

सा धीः स्वयासमाविन्द्य न विहाय य पादसीभगमलं भजतेऽनुरक्ता ॥३२॥

॥ सूत उवाच ॥

अभ्यर्थितस्तदा तस्मै स्थानानि कलये ददौ । द्यूतं पानं खियः सूना यत्राधर्मश्चतुर्विधः ॥१८॥
 पुनश्च याचमानाय जातरूपमदात्मसुः । ततोऽनृतं मदं कामं रजो धैरं च पञ्चमम् ॥१९॥
 अमूनि पञ्च स्थानानि ह्यधर्मप्रभवः कलिः । अतरेयेण दत्तानि न्यवसत्तद्विदेशकृत ॥२०॥
 अथैतानि न सेवेत बुभूषुः पुरुरः षचित् । विरोदतो धर्मशीलो राजा लोकपतिगौरः ॥२१॥
 द्यूतस्य नष्टांघ्रीन् पादोस्तपःशौचं दयामिति । प्रतिसन्दध आशास्य महीं च समवर्धयत् ॥२२॥
 एष एतद्व्यास्त आसनं पार्थिवोचिंतम् । पितामहेनोपन्यस्तं राजारण्यं विविशता ॥२३॥
 आस्तेऽधुना स राजपिः कौरदेन्द्रधियोत्तमन् । गजाद्वये महाभागश्चक्रवर्ती दृढपृष्ठाः ॥२४॥
 ह्यथमभूतानुभावोऽयमभिमानयुसुतो नृपः । यस्य पालयतः चोर्षां द्यूतं सत्रायदीक्षिताः ॥२५॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां प्रथमस्कन्धे कलिनिग्रहो नाम
 सप्तदशोऽध्यायः ॥१७॥

अथाष्टादशोऽध्यायः

॥ सूत उवाच ॥

यो धि द्रौपद्यस्त्रविश्लुष्टो न मातुरदरे कृतः । अमुग्रशब्दं भगवतः दृष्ट्वास्पाद्भुतकर्मणः ॥ १ ॥
 मल्लनीपोरिधनाद् परतु सङ्क्रान्तायविप्रवात् । न समुमोहोरभयाद् भगवत्पतिताशयः ॥ २ ॥
 उच्यते मर्यतः सङ्गं विजाताजितसंस्थितिः । धीवासकेज्जही शिष्यो गङ्गाया रवं कलेवरान् ॥ ३ ॥
 मोक्षमभ्योरयार्तानां क्षुपतां तारक्याश्रुतम् । स्यात्सम्प्रमोऽन्तकालेऽपि स्मरतां तत्पदाम्बुजमृत
 ताव कलिनं - प्रमयेऽविष्टोऽपीह सर्वतः । यावदोरो महानुष्यामाभिमानय पुराद् ॥ ४ ॥
 यस्मिन्नहनि यद्वैभवं भगवानुससत्तं गाम् । तदैवेहानुवृत्तोऽमावधर्मप्रभवः कलिः ॥ ५ ॥
 नानुद्वेष्टि कलिं सत्राद् मारुह्य सारभुक् । कुशलाग्याशु मिदपणित नेतराणि हृत्तानि यत् ॥
 किं नु शालेषु गुरोय वनिना धीरमीरया । अप्रमत्तः प्रमत्तेषु यो हरो गृध्रं वीर्यते ॥ ८ ॥
 उपर्यायितमेतद् वः गुह्यं पारीषितं मया । वामुदेवकथोदेतमाश्रयान् पश्यतुत ॥ ९ ॥
 या याः कथा भगवतः कथनीयोरुमंतः । गुह्यमर्थाधयाः पुत्रिभिः संवेत्वास्ता बुभूषुभिः ।
 अथय ऊतुः

गुप्त जीव मयाः तस्य ज्ञानाविनिर्गदं यमः । अस्मिन् शोभति कृष्णस्य म दानाममूर्तं हि न. १ :
 कर्मण्यमिदनापाये बुद्ध्यामर्तना भवान् । द्वापययति गोविन्दराजपद्मार्थं मयि ॥११॥
 गुप्तयाम त्वयेनानि न स्यान् मापुमर्तम् । भगवन्तद्विगङ्गस्य मर्त्यानां हिमुतादिरः ॥१२॥
 को नम नृपेद् रमविश्रभायां महर्षिदामनरायदाय ।
 नमः गुप्तनामगुप्तरप जगुर्वीरिषा ये भवभाद्रगुप्ताः ॥ १४ ॥

तन्नो भवान् वै भगवत्प्रधानो महत्तमैकान्तपरायणस्य ।
हरेस्त्वं चरितं विशुद्धं शुश्रूतां नो वितनोतु विद्वन् ॥१५॥
स वै महाभागवतः परीक्षित् येनापवर्गाख्यमद्भुतं ।
ज्ञानेन वैद्यासकिशब्दिनेन भेजे खगेन्द्रध्वजरादमूलम् ॥१६॥
तन्नः परं पुण्यमसंवृतार्थमाख्यानमयद्भुतयोगनिष्ठम् ।
आख्याद्यन्ताचरितोपपन्नं पारीक्षितं भागवताभिरामम् ॥१७॥

॥ सूत उवाच ॥

अहो वयं जन्ममृतोऽप्य हास्म शृद्धानुश्रयापि विज्ञोमम्राताः ।
दौष्टुत्यमार्तिं विधुनोति शीघ्रं महत्तमानामभिधानयोगः ॥१८॥
कुतः पुनर्गुणतो नाम तस्य महत्तमैकान्तपरायणस्य ।
योऽनन्तशक्तिर्भगवाननन्तो महद्गुणत्वाद् यमनन्तमाहुः ॥१९॥
एतावतास्तं ननु सूचितेन शृण्वैरसान्यानतिशायनस्य ।
द्विष्वेतरान् प्रार्थयतो विभूतिर्यस्याद्घ्रिरेणुं जुपतेऽनभीप्सोः ॥२०॥
अथापि यत्पादनत्वावसष्टं जगद्विरिञ्चोपहृताहंणाम्भः ।
सेशं पुनात्यन्यतमो मुकुन्दात् को नाम लोके भगवत्पदार्थः ॥२१॥
यप्रानुरक्ताः सहसैव धीरा न्यपोह्य देहादिषु सङ्गमूढम् ।
प्रजन्ति तत्पारमहंस्यमन्त्यं यस्मिन्नाहंसोपशम. स्वधर्मः ॥२२॥
अहं हि पृष्टोऽयमणो भवज्जिराचक्ष आत्मावगमोऽग्र यावान् ।
नभः पतन्त्यात्मसमं पतरिणस्तथा समं विष्णुगतिं विप्रश्चितः ॥२३॥

एकदा धनुराद्यम् विचिन्त्यगवां यने । मृगाननुगतः श्रान्तः क्षुधितस्पृषितो भृशम् ॥२४॥
जलाशयमचवायः प्रविशेत्तमाश्रमम् । ददर्श मुनिमासीनं शान्तं मीलितलोचनम् ॥२५॥
प्रतिरुद्धेन्द्रियप्राणमनोबुद्धिसुपारतम् । स्थानत्रयात्परं प्राप्तं प्रक्षभूतमविक्रियम् ॥२६॥
विप्रकीर्णजटाच्छृङ्गं रौवेणाजिनेन च । विशुष्यत्तालुरदकं तथाभूतमयाचत ॥२७॥
अलक्ष्यवृणभूम्यादिरसग्रासार्णसूनुः । अज्ञातमिग्रात्मानं मन्यमानश्चकोप ह ॥२८॥
अभूत्पूर्वं सहसा घृत्तृदृग्पामर्दितात्मनः । प्राक्ष्य प्रत्यभूद् ग्रहन्मन्सरो मन्दुरेव च ॥२९॥
स तु प्रक्षक्षपेत्से गतामुसुरां रुश । विनिर्गन्धन् धनुःकोट्या निधाय पुरमागमन् ॥३०॥
एव किं निभृताशेषकरणो मीलितेक्षणः । मृषासमाधिराहोतिरिचिर्किं नु स्यात्प्रयवन्तुभिः ॥३१॥
तस्य पुत्रोऽर्जततेजस्वी विहरन् यत्सकोऽर्जकैः । राक्षसं प्रापितं तातं ध्रुवा त प्रेदमप्रवीन् ॥३२॥

ब्राह्मणैः सत्रवन्धुर्हि द्वारपालो निरूपितः । कथं तद्गृहे द्वा स्थ. समायं भोक्तुमर्हति ॥३४॥
 कृणोते गते भगवति शास्त्रयुक्तधर्माभिनाम् । तद्विघ्नसेतूनद्याहं शारिम पर्यत ने बलम् ॥३५॥
 इत्युक्त्वा रोदताम्राक्षो वयस्यानुविशालकान् । कौशिक्याप उपस्पृश्य वान्वज्रं विसर्जं ह ॥३६॥
 इति लङ्घितमाहं सचकः सप्तमेऽङ्गिना दंध्यति स्म कुलाङ्गारं चोदितो मे ततद्दुहम् ॥३७॥
 सतोऽभ्येत्पाश्रमं यालो गले स कलेवरम् । पितरं धीक्षत्र दुःखात्तो मुक्तरूपतो रुरोऽह ॥३८॥
 स वा आङ्गिरसो वयन् श्रुत्वा सुतविलापनम् । उन्मोह्य शनैर्नैत्रे दृष्ट्वा स्वांसे मृतोरगम् ॥३९॥
 विमृज्य पुत्रं पश्यन् वत्स कस्माद्धि रोदधि । केन वा ते प्रतिकृतमियुक्तं स न्यवेदयत् ॥४०॥

निशम्य शतमंतदहं नरेन्द्रं । स ब्राह्मणो ना मजमभ्यनन्दत् ।

अहो घतोऽहो महदज्ञ ते कृतमल्पीयसि द्रोह उहर्दमो धृतः ॥४१॥

न वै नृभिर्नरदेवं पराण्यं सम्मातुमर्हस्यविपववबुद्धे ।

पत्तेजसा हुर्विहेण गुप्ता विन्दन्ति भद्राण्यकुतोभयाः प्रजाः ॥४२॥

अलक्ष्यभाष्ये नरदेवनास्ति रेयाङ्गवायावयमङ्ग लोकः ।

तदा हि चौरप्रचुरो विनंक्ष्यारक्ष्यमाणोऽविवरूपवचणात् ॥४३॥

तदद्य नः पापमुपैत्यनन्वयं यज्ञेनाधस्य वसोर्विशुष्पकात् ।

परस्परं प्रगति शपन्ति वृञ्जते पश्यन् स्त्रियोऽर्षान् पुरुदस्ययो जनाः ॥४४॥

तदाऽऽर्यधर्मश्च विलीयते नृणां वर्णाश्रमाचारयुवज्जयीमयः ।

ततोऽर्थकामाभिनिवेशितामनां शुनो कपीनामिव वर्णसङ्करः ॥४५॥

धर्मपालो नरपतिः स तु सम्राड् बृहद्भूवाः । साक्षान्महाभागयतो राजर्षिर्हंसेधवाद् ।

सृष्टृधर्मयुतो दीनो नैवास्मच्छापमर्हति ॥४६॥

अपापेषु स्वभूयेषु बालेनापववबुद्धिना । पापं कृतं तद्गमेवान् सर्वान्मा चन्तुमर्हति ॥४७॥

तिरस्कृता विप्रलब्धाः शप्ताः क्षिप्ता हता अपि । नास्य त प्रतिपुङ्गन्ति तद्गताः प्रभवोऽपि हि ॥४८॥

इति पुत्रकृताधेन सोऽनुतप्तो महाभुनिः । स्वयं विप्रकृतो राजा नैवाधं तद्विचिन्तयत् ॥४९॥

प्रायशः साधवो लोके परेर्द्वन्द्वेषु योजिताः । न व्ययन्ति न हृष्यन्ति यत आ माऽगुणाभयः ॥५०॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमर्हस्यो संहितायां प्रथमस्कन्धे विप्रशापोपलभनं

नामाष्टादशोऽध्यायः ॥१०॥

अथैकोनविंशोऽध्यायः

सुन उवाच

महोपतिभ्यश्च त कर्म गहं विचिन्तयन्नामृतं सुदुर्मनाः ।

अहो मया नीचमनार्थमाकृतं निरागमि मल्लणि गृहतेजनि ॥१॥

ध्रुवं ततो मे कृतदधहेलनाद् दुरत्ययं व्यसन नातिदीर्घात् ।
 तदस्तु कामं न्यघनिष्कृताय मे यथा नं कुर्यां पुनरेवमद्वा ॥२॥
 अर्घ्यं राज्यं बलमृद्धकोशं प्रक्रीपितमहाकुलानलो मे ।
 दहवभद्रस्य पुनर्न मेऽस्तु पापीयसी धीर्द्विजदेवगोम्यः ॥३॥
 स चिन्तयन्नित्यमथाश्रयोद् यथा मुनेः सुतोतो निरुत्तिस्तद्वक्त्राय ।
 स साधु मेने नचिरेण तत्कानलं प्रसक्तस्य विरक्तिकारणम् ॥४॥
 अथो विश्रायेमममुं च लोकं विमर्शितौ हेयतया पुरस्तात् ।
 कृष्णाङ्घ्रिसेवामधिमन्यमान उपाविशत् प्रायममर्थनद्याम् ॥५॥
 यो धै सत्सङ्गीतुलसीविमिश्रकृष्णाङ्घ्रिरेष्वन्यधिराधुनेषी ।
 पुनाति लोकानुभयत्र सेरान् कस्तां न सेवेत मरिच्यमाणः ॥६॥
 इति व्यथच्छ्रुत् स पाण्डुरेयः प्रायोपवेशं प्रति विष्णुपद्याम् ।
 दधौ मुकुन्दाङ्घ्रिमनन्यभावो मुनिव्रतो मुक्तसमस्तसङ्गः ॥७॥
 संजोषजमुभैवर्नं पुनाना महानुभावा मुनयः सशिव्याः ।
 प्रायेण तीर्थाभिगमापदेतैः स्वयं हि तीर्थानि पुनन्ति सन्तः ॥८॥
 अग्निर्घंसिष्टश्च्यवनः शरद्धानरिष्टनेमिभृत्पुनर्द्विराश्व ।
 पराशरो गार्धिसुतोऽथ राम उत्तम्य इन्द्रप्रमदेभ्यमाही ॥९॥
 मेधातिथिर्द्वल आर्ष्टिपेणो भारद्वाजो गौतमः विष्णुसादः ।
 मैत्रेय शौचः कवः कुम्भयोनिर्द्विपावनो भगवात्तरदश्व ॥१०॥
 अग्रे च देवर्षिमहर्षिर्वा राजर्षिर्वा अरुणादयश्च ।
 नानापेयप्रवरान् पुरतः समेतानभ्यर्च्य राजा शिरसा षण्दे ॥११॥
 सुतोपविष्टेष्वथ तेषु भूयः कृतप्रणामः स्वचिक्रीतं यत् ।
 विज्ञापयामास विविक्तचेता उपस्थितोऽग्रेऽभिगृह्यतपाणिः ॥१२॥

॥ राजोवाच ॥

अहो यथं धन्यतमा नृपाणां महत्तमानुग्रहणीयशीलाः ।
 राज्ञो कुलं ब्राह्मणपादयौचाद् दूराद्विमुक्तं यत् गच्छंरुमं ॥१३॥
 तर्दय मेऽथस्य पराशरेशो, व्यासप्रचित्तस्य गृहेष्वमीषणम् ।
 निर्वेदमूलो द्विजरापरूपो यत्र प्रमणो भयमाशु धत्ते ॥१४॥
 तं मोषयातं प्रतियन्तु विप्रा गङ्गा च देवो एतचित्तमीशे ।

पुनश्च भूयाद् भगवत्यनन्ते रतिः प्रसङ्गश्च तदाश्रयेषु ।
 महत्सु यां यामुपथामि सृष्टिं मैत्र्यस्तु सर्वत्र नमो द्विजेभ्यः ॥१६॥
 इति स्म राजाध्यवसाययुक्तः प्राचीनमूलेषु कुशेषु धीरः ।
 उदङ्मुखो दक्षिणभ्रूस्त आस्ते समुदपत्न्याः स्वसुतन्यस्तमारः ॥१७॥
 पृथं च तस्मिन्नरदेवदेवे प्रायोपविष्टे द्विवि देवसङ्घाः ।
 प्रशस्य भूमौ ग्यकिरन् प्रसूनैर्मृदा मुहुर्दुःसुमयश्च नेदुः ॥१८॥
 महर्षयो वै समुपागता ये प्रशस्य साध्वित्यनुमोदमानाः ।
 ऊषुः प्रज्ञात्प्रशीलसारा यदुत्तमलोकगुणामिरूपम् ॥१९॥
 न वा इदं राजर्षिर्वयं चित्रं भवत्सु कृण्वं समनुव्रतेषु ।
 येऽप्यासन्न राजकिरीटजुष्टं सद्यो जन्तुर्मगवत्पार्श्वकामाः ॥२०॥
 सर्वे धर्यं तावदिहास्महेऽद्य कलेवरं यावदसौ विहाय ।
 लोके परं विरजस्कं विशोकं यास्य ययं भागवतप्रधानः ॥२१॥
 आश्रुत्य तर्पणमवचः परीक्षितसमं मधुच्युद् गुरु चाभ्यलीकम् ।
 आभापतैनानमिनन्ध युक्तं शुश्रूवमाणश्चरितानि विष्णोः ॥२२॥
 समागताः सर्वत एव सर्वे वेदा यथा मूर्तिधरास्त्रिष्टुष्टे ।
 नेहाधवामुग्र च कश्चनार्थं फले परानुग्रहमात्मशीलम् ॥२३॥
 ततश्च व वृष्ट्यग्निमं विवृष्ट्यै विथम्य विद्या इतिकृत्यतायाम् ।
 सर्वात्मना त्रियमाणैश्च कृत्यं द्युष्टं च तन्नामृशताभिपुक्ताः ॥२४॥
 तन्नामवद् भगवान् व्यासपुत्रो यदृष्ट्या गामदमानोऽनरेवः ।
 अलक्षपलिङ्गो निजलाःस्तुष्टो घृतश्च बालैरवधूतवेष्टः ॥२५॥
 तं हृद्यदवर्षं सुकुमारपादकरोत्वाहंसकपोलगात्रम् ।
 चार्वायतासोभसतुल्यकर्णसुभ्रवाननं कमलसुजातकण्ठम् ॥२६॥
 निगदजश्रुं पृथुतुङ्गवचसमावर्तनाभिं बलिवल्गुदरं च ।
 दिगम्बरं धत्तत्रविमोर्णकेशं प्रलम्बबाहुं स्वमरोत्तमाम्बरम् ॥२७॥
 श्यामं सदापीज्यवयोऽङ्गलफण्यास्त्रीणां मृनोजं रश्मिरस्मितेन ।
 प्रत्युत्थितास्ते मुनयः स्वासनेभ्यस्तद्वचसा अपि गूढवर्चसम् ॥२८॥
 स विष्णुरातोऽतिथय आगताय तस्मै सपर्यां शिरसाऽऽङ्गहार ।
 ततो निवृत्ता ह्यनुधाः स्त्रियोऽर्भका मदासने सोपविशे पूजितः ॥२९॥

स सवृतस्तत्र महान् महीयसां ब्रह्मरिजर्विद्वर्षिसहै ।
 व्यरोचताल मगवान् यथेन्दुर्ग्रहर्तारानिहरे परीत ॥३०॥
 प्रशान्तमासीनमकुलमेधम मुनिं नृपो भागवतोऽभ्युपेत्य ।
 प्रणम्य मूर्ध्नाबहित कृताञ्जलिर्नत्वा गिरा सूनृतयान्वष्टुच्छत् ॥३१॥

॥ परीक्षिदुवाच ॥

अहो अद्य धय ब्रह्मन् स सेन्या सद्यबन्धव । १ पयातिदिरूपेण भवद्भिस्तीर्यका कृता ॥३२॥
 येषां सस्मरणात् पुसां सद्यः शुद्धयन्ति वै गृहा । किं पुनर्दर्शनस्पर्शपादशौचासनादिभि ॥३३॥
 साक्षिभ्यास्ते महायोगिन् पातकानि महान्त्यपि । सद्यो नश्यन्ति वे पुसां विष्णोर्विव सुरेतरा ३४
 अपि मे भगवान् प्रीत कृष्ण पाण्डुसुतप्रिय । पैतृष्वस्त्रेयम्री यर्थं तद्गोत्रस्यात्तवान्धव ॥३५॥
 अथया तेऽन्यत्तगनेर्दर्शनं न कथं नृणाम् । नितरां त्रियमाणानां ससिद्धस्य धनीयस ॥३६॥
 अत पृच्छामि ससिद्धिं योगिनां परमगुरुम् । पुरास्येह यत्कार्यं त्रियमाणस्य सर्वथा ॥३७॥
 यच्छ्रोतव्यमथो जाप्य यत्कर्तव्यं नृभि प्रभो । स्मर्तव्यं भजनीयं वा ब्रूहि यद्वा विपर्ययम् ॥३८॥
 नूनं भगवतो ब्रह्मन् गृहेषु गृहमेधिनाम् । न लक्ष्यते ह्यवस्थानमपि गोदोहनं क्वचित् ॥३९॥

॥ सूत उवाच ॥

एवमाभासित पृष्टं स राज्ञा श्रुत्वा गिरा । प्रत्यभाषत धर्मज्ञो भगवान् वादरायणि ॥४०॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां सहितायां प्रथमस्कन्धे शुकागमने
 एकोनविंशतितमोऽध्यायः ॥ १६ ॥

इति प्रथम स्कन्धः समाप्तः

* हरि ॐ तत्सत् *

ॐ श्री वासुदेवाय नमः ॐ

श्रीमद्भागवतम् द्वितीय स्कन्धः

अथ प्रथमोऽध्यायः

॥ श्रीशुक उवाच ॥

वरीयानेव ते प्रभ. कृनो लोकहितो नृप । आत्मवित्तमत्तः पुंसां श्रोतव्यादिषु यः परः ॥१॥
श्रोतव्यादीनि राजेन्द्र नृणां सन्ति सङ्क्षयाः । अपश्यतामा मत्तत्त्वं गृहेषु गृहमेधिनाम् ॥२॥
निद्रया हिपते नक्तं व्यवायेन च वा वयः । दिवा चार्थेहया राजन् कुटुम्बभरणेन वा ॥३॥
देहापत्यकलत्रादिष्वामसैन्येष्वसत्स्वपि । तेषां प्रमत्तो निधनं पश्यन्नपि न पश्यति ॥४॥
तस्माद् भारत सर्वाऽमा भगवान्हरिरीधरः । श्रोतव्यः कीर्तितव्यश्च स्मृतंयश्चेच्छ्रुताभयम् ॥५॥
पुतावान् सांख्ययोगाम्नां स्वधर्मपरिनिष्ठया । जन्मलाभः परः पुंसांमन्ते नारायणस्मृतिः ॥६॥
प्रायेण मुनयो राजन् निरुक्ता विधिपेवतः । नैर्गुण्यस्या रमन्ते स्म गुणानुबन्धने हरेः ॥७॥
इदं भागवतं नाम पुराणं महासम्मितम् । अघोनवान् द्वापरादौ पितुर्द्विपायनाग्रहम् ॥८॥
परिनिष्ठितोऽपि नैर्गुण्य उक्तमल्लोकलीलया । गृहीतचेना राजर् आप्ताशनं यदधीतवान् ॥९॥
तद्दं तेऽभिधास्यामि महापौरुषिको भवान् । यस्य श्रद्धतामाशु स्थान्मुकुन्दे मतिः सती ॥१०॥
पुतश्चिद्विघ्नमानामाभिच्छ्रुतामबुतोभयम् । योगिनां नृप निर्णतं हरेर्नामानुकीर्तनम् ॥११॥
किं प्रमत्तस्य बहुभिः परोक्षेर्हाप्यनैरिह । वरं मुहूर्तं विदितं घटेत श्रेयमे यतः ॥१२॥
एतद्वाङ्मो नाम राजर्निर्ज्ञानैव्यत्तामिहायुधः । मुहूर्तोऽसर्वमुत्सृज्य गतवानभयं हरिम् ॥१३॥
तथायेतर्हि कौरव्य मसाहं जीवितावधिः । दण्डकहरय तत्सर्वं तावद् यस्याम्परायिकम् ॥१४॥
अन्तकाले तु पुहर् आगते गतसांभवसः । धिक्कादमङ्गलश्रेण स्पृहां देहेऽनु ये च तम् ॥१५॥
गृहान् प्रमजितो धीरः पुण्यतीर्थंरुलाप्लुतः । शुचौ विविक्त आमीनो विधिवन् कल्पितासने ॥१६॥
अभ्यसेन्मनसा शुद्धं शिष्टदमकाचरं परम् । मनो यच्चैजितश्चासौ प्रज्ञयो जमविस्मरन् ॥१७॥
नियच्छेद् विरयेर्भ्योऽशान्मनसा शुद्धिसारथिः । मनः कर्मभिराविसं शुभार्थं चाप्येदं धिया ॥१८॥
तत्रैकाग्रयणं ध्यायेद्युच्छिद्यक्षेण चेतसा । मनो निर्विरयं युद्धं कृत्वा ततः विद्वान न स्मरेत् ।

यद् तत्परमं विद्योमंग्ये यत्र प्रसीदति ॥१९॥

रजस्तमोभ्यामाक्षिप्तं विमृदं मन आत्मनः । यच्छेद्धारण्या धीरोहन्ति या तत्कृतंमलम् ॥२०॥
यस्यां सन्धार्यमाणायां योगिनो भक्तिलक्षणः । आशु सम्पद्यते योग आश्रयं भद्रमीक्षतः ॥२१॥

॥ राजो घाच ॥

यथा सन्धार्यते ब्रह्मन् धारणा यत्र सम्मता । यादृशी वा हरेदाशु पुरुषस्य मनोमलम् ॥२२॥

॥ श्रीशुक उवाच ॥

जिनासनो लितधासो जितमङ्गो जिनेन्द्रियः । स्थूले भगवतो रूो मनः सन्धारयेद् घिया ॥२३॥
विशेस्तस्य देहोऽयं स्पष्टिष्ठश्च स्थवीयसाम् । यत्रेदं हरयते विश्वं भूतं भव्यं भवच्च सत् ॥२४॥
आपदकोशे शरीरेऽस्मिन् सप्तावरणसंयुते । धैराजः पुरुषो योऽसौ भगवान् धारणाश्रयः ॥२५॥

पातालमेतस्य हि पादमूलं पठन्ति पाप्मिप्रपदे रसातलम् ।

महातलं विश्वमूर्धोऽथ गुल्फी तलातलं वै पुरुषस्य जह्मे ॥२६॥

द्वे जानुनी सुतलं विश्वमूर्तेरुद्धयं वितलं चातलं च ।

महीतलं तजघनं महीपते नभस्तलं नाभिसरो गृणन्ति ॥२७॥

उरःस्थलं ज्योतिरनीकमस्य प्रोवा महर्बदनं वै जनोऽस्य ।

तपो रराटीं विदुरादिपुंसः सत्यं तु शीर्षाणि सहस्रशीर्ष्यः ॥२८॥

इन्द्रादयो बाहवः आहुरुक्ताः कर्णो दिशः श्रोत्रमुप्य शब्दः ।

नासस्थदंष्ट्रा परमस्य नासे घ्राणोऽस्य गन्धो मुखमग्निरिदः ॥२९॥

धौरिषियो चक्षुरभूत् पतङ्गः पक्ष्माणि विष्णोरहनी उभे च ।

तद्भ्रूयिजृम्भः परमेष्ठिधिष्यमापोऽस्य तालू रस एव जिह्वा ॥३०॥

छन्दास्यनन्तस्य शिरो गृणन्ति र्ष्णा यमः स्नेहकला द्विजानि ।

हासो जनोन्मादकरी च माया दुरन्तसर्पो यदपाङ्गमोचः ॥३१॥

ग्रीवोत्तरोऽधर एव लोमो घर्मः स्तनोऽधर्मपयोऽस्य गृष्टः ।

कस्तस्य मेढ्रं वृषणौ च मित्रौ कुक्षिः समुद्रा गिरयोऽस्त्रिसङ्घाः ॥३२॥

नयोऽस्य नाट्योऽथ तनूरुहाणि महीरुहा विश्वतनोर्नृपिन्द्र ।

अनन्तवीर्यः शसितं मातरिश्वा गतिर्ध्वजः कर्म गुणप्रवाहः ॥३३॥

ईशस्य केशाश्च विदुरमुखकण्डाश्च कासस्तु सङ्घाः कुर्ययं भूधरः ।

अव्यक्तमाहुर्हृदयं मनश्च स चन्द्रमाः सर्वविकारकोशः ॥३४॥

विज्ञानशक्तिं महिमा मनन्ति सर्वात्मनोऽन्तःकरणं गिरिव्रम् ।

अथाश्वत्थुर्गृगजा नखानि सर्वे मृगाः पशवः शोणितेयाः ॥३५॥

वयांसि तद्व्याकरणं विचित्रं मनुर्मनोषा मनुजो निशसः ।

गन्धर्वविद्याधरचारणाप्सरःस्वरस्पृशोरसुरानीकवीर्यः ॥३६॥

प्रह्वाननं चतुर्भुजो महात्मा विह्वलहृन्निश्चितकृष्णवर्णः ।

नानामिधामीत्यगणोपपन्नो द्वय्यात्मकः कर्म वितानयोगः ॥३७॥

इयानसावीशरविग्रहस्य यः सखिवेशः कथितो मया ते ।

सन्धार्यतेऽस्मिन् वपुषि स्यविष्टे मनः स्वबुद्ध्या भयतोऽस्ति किञ्चित् ॥३८॥

स सर्वबोधायनुभूतसर्वं आत्मा यथा स्वप्रजनेक्षितकः ।

तं सत्यमानन्दनिधिं भजेत नान्यत्र सज्जेद् यत आत्मपातः ॥३९॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां द्वितीयस्कन्धे महापुरुषसंस्थानुवर्णने

प्रथमोऽध्यायः ॥१॥

अथ द्वितीयोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

एवं पुरा धारण्याऽऽत्मयोनिर्नष्टा स्मृतिं प्रत्यवस्थस्य तुष्टात् ।

तथा ससर्जदममोघदृष्टिर्यथाप्ययात् प्राम्पवसायबुद्धिः ॥ १ ॥

शब्दस्य हि ब्रह्मण एव ग्रन्था यन्नामभिधायति धोरपार्थः ।

परिभ्रमस्तत्र न विन्दतेऽर्थान् मायामये वासनया शयानः ॥ २ ॥

अतः कविर्नामसु बाधार्थः स्यादप्रमत्तो व्ययवायबुद्धिः ।

सिद्धेऽन्यथार्थे न यतत तत्र परिभ्रमं तत्र समीक्षमाणः ॥ ३ ॥

साद्यो क्षितिं किं कश्चिपोः प्रयासैर्बाहो स्वसिद्धेऽपबर्हणैः किम् ।

संयत्नतो किं पुरषाध्रपात्र्या दिम्बकलादौ सति किं दुकूलैः ॥ ४ ॥

वीराणि किं एषि न सन्ति दिशन्ति मिषा नैषादृमिषाः परस्मृतः सरितोऽप्यशुष्यन् ।

रक्षा गुहाः किमजितोऽयति नोपसन्नान् कस्माद् भजन्ति कवयो घनदुर्मदान्धान् ॥ ५ ॥

एवं स्वचित्ते स्वत एव सिद्ध आत्मा प्रियोऽर्थो भगवानन्तःतः ।

तं निवृत्तो नियतार्थो भजेत संसारहेतूरमथ यत्र ॥ ६ ॥

कस्तां त्वनाहत्य परानुचिन्तामृते पशूनमतीं नाम युष्मयात् ।

परयत्नं पतितं पितरण्यां स्वर्भञ्जान् परितापाशु पाणम् ॥ ७ ॥

केचिद्वेदेहान्तर्द्वेद्यायकाशे प्रादेशमाश्रं पुरुषं वसन्तम् ।

अमुञ्जं कर्त्रयाङ्ग्याङ्गदाधरं धारण्या स्मरन्ति ॥ ८ ॥

योगधराणां गतिमाहुरन्तर्बहिर्बिलोप्या पवनान्तरात्मनाम् ।
 न ह्यभिस्तां गतिमाप्नुवन्ति विद्यातपोयोगसमाधिभाजाम् ॥२३॥
 ध्यानं याति विहायसा गतं सुपुत्रया ब्रह्मपथेन शोचिना ।
 दिग्बलकोऽयं हरेरदस्तात् प्रयाति चक्रं नृप दीशुमारम् ॥२४॥
 तद्विरचनाभिस्तत्रार्थं विष्णोरर्थयसा विरजेनामनैः ।
 नमरहन्तं ब्रह्मविदामुपैति कल्पायुषो यद्विबुधा रमन्ते ॥२५॥
 अपो घनतस्य सुरानलेन दन्द्यमानं स नितेष्व विश्वम् ।
 निर्वाति सिद्धेस्वाजुष्टधिष्यं यद् द्वेपराध्यं तद् पारमेष्ठ्यम् ॥२६॥
 न यत्र शोको न जरा न मृत्युमार्तिर्न चोद्वेगश्च ते कुञ्चिन् ।
 यच्चित्तोदकृपयानिद्विदां दुरन्तदुःखप्रभवानुदशनात् ॥२७॥
 सतो विद्येयं प्रतिपद्य निभयस्तेनामनापोऽनजमूर्तिरत्यरन् ।
 ज्योतिर्मयो धायुमुपेत्य काले वायव्यात्मना खगुश्च मलिकम् ॥२८॥
 प्रायेण गन्ध रसनेन धैरस रूपं तु दृष्ट्वा श्वसनं च वैव ।
 ओषेय चोपेत्य नभोगुणं च प्रायेण चाकृतिमुपैति योगी ॥२९॥
 स भूतसूक्ष्मेन्द्रियसन्निकर्षं मनोमयं देवमयं विहार्यम् ।
 संसाद्य गच्छा सह तेन याति विज्ञानतत्त्वं गुणसन्निरोधम् ॥३०॥
 तेनामनाऽऽमानमुपैति शान्तमानन्दमानन्दमयोऽवसाने ।
 एतां गतिं भागवती गतो यः स धैर्यं पुनर्नेह विजतः ॥३१॥
 एते स्मृतिं ते नृप वेदगोते त्वया भितृष्टे ह सनातने च ।
 ये वै पुरा ब्रह्मण्य आह पृष्ट आराधितो भगवान् वासुदेव ॥३२॥

न ह्यतोऽयं शिवः पञ्चाविशतः संसृताविह । वासुदेवं भगवन्ति भक्तियोगो यतो भवेत् ॥३३॥
 भगवान् ब्रह्म कात्स्न्येन त्रिरन्वीक्ष्य मनोपया । तदध्यवस्यत्कृत्स्नो रतिराभूत् यतो भवेत् ॥३४॥
 भगवान् सर्वभूतेषु ललितं स्वामना हरि । इत्यैवैन्द्रयादिभिर्दृष्टा लक्ष्यैरनुमापकैः ॥३५॥
 तस्मात् सर्वात्मना राजन् हरि सर्वत्र सर्वदा श्रोतव्यं कीर्तितव्यं स्मृतव्यं भगवान्मया ॥३६॥

पिबन्ति ये भगवन्त आत्मनः सतां कथासूत अथवापुष्टेषु समृत्तम् ।

पुनन्ति ते विषयविद्वृषिताश्च ब्रजन्ति तच्चरणसरोरुहान्ति क्रमम् ॥३७॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां द्वितीयस्कन्धे पुरुषस्थावर्णनं नाम
 द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

अथ तृतीयोऽध्यायः

॥ श्रीशुक उवाच ॥

एवमेतस्मिन्दितं पृष्टवान् यद्ववान् मम । नृणां यन्त्रियमाणानां मनुष्येषु मनोपिणाम् ॥१॥
मह्यर्चसकामस्तु यजेत ब्रह्महस्वपतिम् । इन्द्रमिन्द्रियकामस्तु-प्रजाकामः प्रजापतीन् ॥२॥
देवीं मायां तु श्रीकामस्तेजस्कामो विभावसुम् । वसुकामो वसून् रुद्रान् वीर्यकामोऽथ वीर्यवान् ।
अज्ञातकामस्तद्वित् स्वर्गकामोऽदितेः सुतानां विधान् देवान् राज्यकामः साध्यान् संसाधको विद्याम् ।
आयुष्कामोऽश्विनौ देवौ पुष्टिकाम इलां यजेत् । प्रतिष्ठाकामः पुरो रोदसी लोकमातरी ॥३॥
रूपाभिकामो गन्धर्वान् स्त्रीकामोऽम्बरउर्वशीम् । आधिपत्यकामः सर्वे । यजेत परमेष्ठिनम् ॥४॥
यजं यजेद् यशस्कामः कोशकामः प्रचेतसम् । विद्याकामस्तु गिरिं दाम्पत्यार्थं उमां सतीम् ॥५॥
धर्मं यजन् उरुमशोकं तन्तुं तन्वन् पितृन् यजेत् । रक्षाकामः पुण्यजनानोत्तस्कामो मरुद्व्यान् ॥६॥
राज्यकामो मनु । देवासिक्कंतिं त्वभिचरन् यजेत् । कामकामो यजेत् सोममरामः पुरं परम् ॥७॥
अकामः सर्वकामो वा मोक्षकाम उदारधीः । सांख्येय भक्तियोगेन यजेत पुरं परम् ॥८॥
पुत्रावानेन यजतामिह निःश्रेयसोदयः । भगवत्यचलो भावो यद्भागवतसङ्गतः ॥९॥
ज्ञानं यदाप्रतिनिवृत्तगुणोर्मिचक्रमात्मप्रसाद उत यत्र गुणोऽयमङ्गः ।

कैवल्यसम्मतपथस्त्वथ भक्तियोगः को निवृत्तो हरिकथासु रतिं न कुर्यान् ॥१०॥

॥ शौनक उवाच ॥

इयमिष्याहन्तं राजा निराश्रय भरतर्षभ । किमन्यन् पृष्टवान् भूयो धियास्तस्मिन्पि वधिम् ॥११॥
एतत्पुत्रपुत्रतां विदन् सूनोर्हसि भादितुम् । कथा हरिकथोदकाः सतां स्युः सदसि भूयम् ॥१२॥
स धि भागवतो राजा पाण्डवेषो महारथः । बालक्रीडनकैः क्रीडन् कृष्णक्रीडां च चादरे ॥१३॥
द्वयामश्निभ भगवान् वामुदेवपरायणः । उरगायगुणोद्गराः सतां स्युर्हि ममागमे ॥१४॥
आपुर्हसति धि पुंसामुद्यच्छसं न वञ्चसी । तत्सर्वं यच्छस्यो भीत उत्तमश्लोकपातं वा ॥१५॥
तारः किं न जीवन्ति भग्नाः किं न शसस्युन । न श्वादन्ति न मेहन्ति किं प्रामपराधोऽपरे ॥१६॥
श्वविह्वलाहोद्गतरैः संस्तुतः पुराः पशुः । न यच्छस्योऽप्योरेतो जानु नाम गदाग्रजः ॥१७॥

बिले बहोस्त्रमविजमान् ये न गुरुवतः कस्यपुटे नश्यन् ।
त्रिद्वामनी दादुरिवैव भूत न चोपगायपुरगायगाथाः ॥१८॥
भारः परं पट्टकरीटगुणमपुष्पमाहं न ममेन्मुहुर्नृपम् ।
शाश्वी कशी मो भुङ्गन्ः सर्वेषां हरेस्तंकाग्रनकटुपी वा ॥१९॥
बह्विधे ते नयने नराणां सिद्धानि विष्णोर्न निरीक्षतो ये ।
पाशे मृषां ती ह्रस्वजम्भाश्वौ चेन्नापि मानुषकतो हरेषां ॥२०॥

जीवद्भवो मागवताद्वाघ्रेणुं न जातु मर्योऽभिलभेत यस्तु ।

श्रीविष्णुपदा मनुजस्तुलस्या श्वसद्भवो यस्तु न वेद गन्धम् ॥२३॥

तदश्मसार हृदय बतेदं यद् गृह्यमाखैर्हस्तिनामधेयै ।

न विमिश्रिताय तत्र विकारो नेत्रे जलं गात्ररहेषु हर्ष ॥२४॥

अथाभिप्रेक्ष्य मनोऽनुवृत्त प्रभापसे भागवतप्रधान ।

अथाह वैयासकिरात्मविद्याविशारदो मूर्धनि साधु शृष्ट. ॥२५॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहिताया द्वितीयस्कन्धे कृतीषोऽध्याय ॥३॥

अथ चतुर्थोऽध्यायः

॥ सूत उवाच ॥

वैपासकेरिति वचस्तत्त्वनिश्चयमात्मन । उपधार्य मतिं कृत्वा धौतरेय सतीं पृथगात् ॥१॥

आत्मजायासुताभारपशुद्विषयबन्धुषु । राज्ये स्वाविकले नित्य विरुद्धो ममता जहौ ॥२॥

पञ्चस्त्वैममेवाथ यमा पृथुथ सत्तमा । कृष्णानुभावश्रवणे श्रद्धाभो महामना ॥३॥

मस्यां विज्ञाय संवस्य कर्मैव गिक च यत् । यासु देवे भगवति आत्मभाव इदं गतं ॥४॥

॥ राजोपाच ॥

समीचीन धर्मो यज्ञान् सर्वज्ञस्य तत्त्वामघ । तमो विशीर्यसे मद्यं हरे कथयत कथाम् ॥२॥

भूय एव विविं'सामि भगवानात्ममायया । यथेदं सृजते विरय दुविभाष्यमधीरवरैः ॥१॥

यथा गोपायति विभुर्यथा रूपच्छते पुनः । यां यां शक्तिमुपाश्रित्य पुरुशक्तिं परं पुमान् ।

आत्मान प्रीदयन् प्रीढन् करोति विकरोति च ॥७॥

नून भगवतो पद्वन् हरेद्भुतकर्मण्य । दुर्विभाग्यमिवाभाति क्वचिमिश्रापि चेहितम् ॥८॥

मया गुणोस्तु । कृत्यैर्युगपज्जमशोऽपि वा । विभति भूरिशस्त्रेकं कुर्यन् कर्माणि जन्मनि ॥६॥

विचिकित्सितमेतन्मे प्रवीतु भगवान् यथा । शाब्दे महायि निष्णात पररिमश्च भवान् एतत् ॥

६ ॥ सूत उवाच ॥

हृदयपामन्त्रितो राजा गुणानुकम्पने हरे । हृषीकेशमनुस्मृत्य प्रतिवक्त प्रथक्कमे ॥११॥

॥ श्रीशक उवाच ॥

✓ नमः परस्मै पुराय भूयसे सद्ब्रह्मस्थाननिरोधकीलया ।

गृहीतश्च त्रिप्रितयाय देहिनामन्तर्भवायानुपलक्ष्यवर्भने ॥१२५॥

भयो नमः सद्वृत्तिवर्द्धिदेऽमृतममभयायास्तिलसखमूर्तये ।

पुंसां पुन पारमहंस्य भाद्यमे व्यवस्थितानामनुमृग्यदाशुपे ॥१२॥

यद्विज्ञानो यदाधारो यत्परस्त्वं यदात्मकः । एकः सृजसि भूतानि भूतैरेवाभिसायया ॥ ४ ॥
 यामन् भावयसे तानि न पराभावयन् स्वयम् । आत्मशक्तिमबध्यम् उर्णनाभिरिवाहम् ॥ ५ ॥
 नाहं चेद् परं ह्यस्मिन्नापरं न समं विभो । नामरूपगुणैर्भावं सदर्शात्क्रिययत् ॥ ६ ॥
 म भवानचरद् घोरं यत्तपः सुसमाहितः । तेन खेदयसे नस्त्वं पशङ्कां प्रयच्छसि ॥ ७ ॥
 एतन्मे पृच्छत सर्वे सर्वज्ञ सकलेश्वर । विजानीहि तथैवेदमहं बुद्धयेऽनुशासितः ॥ ८ ॥

ब्रह्मोवाच

मम्यकार्हायिक-वेद्यं यत्स ते विचिकित्सितम् । यदहं चोदितः सौम्य भगवद्गोपदर्शने ॥ ९ ॥
 नानृतं तव तच्चापि यथा मां प्रवीचीषि भोः । अविज्ञाय परं मत्त एतावच्च यतो हि मे ॥ १० ॥
 येन स्वरोचिषा घिरवं रोचितं रोचयाम्यहम् । यथाकौश्रियंथा सोमो यथर्षप्रतारका ॥ ११ ॥
 नस्मै नमो भगवते वासुदेवाय धीमहि । यन्मायया दुर्जयया मां ह्रुवन्ति जग्द्गुरुम् ॥ १२ ॥
 विलज्जमानया यश्च स्थातुमीषाहयेऽमुया । विमोहिता किंकर्णन्ते ममाहमिति दुर्ध्रुवः ॥ १३ ॥
 द्रष्टुं कर्म च कालश्च स्वभावो जीव एव च । वासुदेवापरो ब्रह्मज्ञ चान्योऽर्थोऽस्ति तत्त्वतः ॥ १४ ॥
 नारायणपरा वेदा देवा नारायणाङ्गजाः । नारायणपरा लोका नारायणपरा मत्ताः ॥ १५ ॥
 नारायणपरो योगो नारायणपरं तपः । नारायणपरं ज्ञानं नारायणपरा गतिः ॥ १६ ॥
 तस्यापि त्र्यदुरीशस्य कूटस्थस्याखिलात्मनः । सृज्यं सृजामि सृष्टोऽहमीषधैर्वाभिचोदितः ॥ १७ ॥
 सर्वं स्रजस्तम इति निगुणस्य गुणाखयः । स्थितिसर्गनिरोधेषु गृहीता मायया विभो ॥ १८ ॥
 कार्यकारणकृत् चैव द्रव्यज्ञानक्रियाश्रयाः । यद्गन्ति नित्यदा मुक्तं मायिनं पुरुः गुणाः ॥ १९ ॥
 स एव भगवोऽस्मिन्निभिरभिरोद्धतः । स्वलक्षितगतिर्धर्मस्तु सर्वेषां मम चेश्वरः ॥ २० ॥
 कालं कर्म स्वभावं च मायेशो मयया स्वया । आध्मन् यदच्छया प्राप्तं विबुधैरुपपादे ॥ २१ ॥
 कालाद् गुणव्यतिकरः परिणामः स्वभावतः । कर्मणो जन्म महतः पुरुषाधिष्ठितादभूत् ॥ २२ ॥
 महत्तत्तु विबुर्वाणाद्भज-रुचोपबृंहितात् । तम प्रधानस्वभयद् द्रव्यज्ञानक्रियात्मकः ॥ २३ ॥
 सोऽहं ज्ञात इति श्रोतो विबुवं समभूत्प्रिया । वैकारिकस्तैजसश्च तामसश्चेति यज्जिज्ञा ।

द्रव्यशक्ति क्रियाशक्तिर्ज्ञानशक्तिरिति प्रभो ॥ २४ ॥

तामसादपि भूतार्देर्विबुर्वाणादभूत्प्रभः । तस्यामात्रा गुणः शब्दो लिङ्गं यद् द्रष्टृदृश्ययोः २५
 ममसोऽयं विबुर्वाणादभूत्स्पर्शगुणोऽनिलः । परान्वयाच्छब्ददर्शाश्च प्राग्य भोज सद्गो बलम् ॥ २६ ॥
 वायोरपि विबुर्वाणात्कालकर्मस्वभावतः । उदययत तेजो वै रूपवत्स्पर्शशब्दवत् ॥ २७ ॥
 तेजस्तत्तु विबुर्वाणादासीदभूतो रसात्मकम् । रूपवत्स्पर्शवच्चाभो धोपवच्च परान्वयात् ॥ २८ ॥
 विशेषस्तु विबुर्वाणादभूत्सो गन्धवानभूत् । परान्वयाद्गन्धस्पर्शशब्दरूपगुणान्वितः ॥ २९ ॥
 वैकारिकाग्नौ जज्ञे देवा वैकारिका दृश । दिव्याताकप्रवेतोऽध्वन-होन्द्रोपेन्द्रमित्रवाः ॥ ३० ॥

तेजसात्तु विकुर्वाणादिन्द्रियाणि दशाभवन । ज्ञानशक्तिः त्रिशाशक्तियुद्धिः प्राणस्तु तैजसा ।
 श्रोत्रं त्वग्नाग्निहविर्वाग्दोमैर्वाङ्मृगिपायवः ॥३॥ १॥

यदैतेऽमङ्गता भावा भूतेन्द्रियमनोगुणाः । यदायतननिर्माणे न शेकुर्बलवित्तम ॥३॥ २॥
 तदा संहत्य चान्योन्यं भगवच्छक्तिचोदिताः । सदसत्त्वमुपादाय चोभयं ससृजुर्लदः ॥३॥ ३॥
 वरं पूगासहस्रान्ते तदण्डमुदकेशयम् । कालकर्मस्वभावस्यो जीवोऽजीवमजीवयत् ॥३॥ ४॥
 स एव पुरस्तस्मादण्डं निर्भिद्य निर्गतः । सहस्रोर्वङ्मृगिवाह्वः सहस्राननशीर्षवान् ॥३॥ ५॥
 यस्येहावयवैर्लोकान् कल्पयन्ति मनीषिणः । कथादिभिरप्यः सप्त सप्तोर्ध्वं जघनादिभिः ॥३॥ ६॥
 पुराणस्य मुखं प्रज्ञ चरमेतस्य बाहवः । ऊर्वोर्वंस्यो भगवतः पद्भ्यां शूद्रोऽभ्यजायत ॥३॥ ७॥
 भूर्लोकं कश्चित् पद्भ्यां भुवर्लोकोऽस्य नाभितः । हृदा स्वर्लोक उरसा महर्लोको महामनः ॥३॥ ८॥
 प्रोयायां जनलोकश्च तपोलोकः स्तनद्वयात् । मूर्धभिः सत्यलोकस्तु ब्रह्मलोकः सनातनः ॥३॥ ९॥
 तत्कट्यां चातलं बल्लस्तमूर्ध्या वितलं विभोः । जानुभ्यां सुतलं शुद्धं जह्नाभ्यां तु तलातलम् ४०
 महातलं तु गुल्फाभ्यां प्रपदाभ्यां रसातलम् । पातालं पादतलत इति लोकमयः पुमान् ॥३॥ १०॥
 भूर्लोकः कल्पितः पद्भ्यां भुवर्लोकोऽस्य नाभितः । स्वर्लोकः कश्चितो मूर्ध्ना इति वा लोककल्पना ॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां द्वितीयस्कन्धे पञ्चमोऽध्यायः ॥३॥ ११॥

अथ षष्ठोऽध्यायः

ब्रह्मोपाच

याचो यद्देर्मुखं चेष्टं छन्दसां सप्त धातयः । हव्यकम्पामृताक्षानां जिह्वा सर्वरसस्य च ॥३॥ १॥
 सर्वांसूनां च वायोश्च तन्नासे परमायने । अधिनोरोरधोनां च घ्राणो मोदप्रमोदयोः ॥३॥ २॥
 रूपाणां तेजसां चक्षुर्दिव सूर्यस्य चाक्षिणी । कर्णौ दिशां च तीर्थाणां श्रोत्रमाकाशशब्दयोः ॥
 तन्नात्रं वस्तुमाराणां सौभगस्य च भाजनम् ॥३॥ ३॥
 त्वगस्य स्पर्शवायोश्च सर्वमेघस्य चैव हि । रोमाण्युद्भिज्जगतीनां वीरां पशस्तु सम्भृतः ॥३॥ ४॥
 केशरमभ्रनरान्यस्य शिलालोहाप्रविद्युताम् । बाहवो लोकपालानां प्रायशः सेमकर्मणाम् ॥३॥ ५॥
 वित्रमो भूर्गुहः स्वध सेमस्य शरणस्य च । सरङ्कामपरस्यापि हरेश्चरण आस्पदम् ॥३॥ ६॥
 घराणीयस्य सर्गस्य पञ्चन्यस्य प्रज्ञापने । पुंसः शिष्य उपस्यस्तु प्रज्ञाप्यानन्दनिर्गुणः ॥३॥ ७॥
 पायुषं मयस्य मित्रस्य परिमोघस्य नारदः । हिसायां निष्कृतेऽर्थोऽनिरयस्य गुदः स्मृतः ॥३॥ ८॥
 परामृतेरधर्मस्य सममश्रापि पश्चिमः । नाट्यो नदनदीनां तु गोत्राणामस्मिन् इति ॥३॥ ९॥
 भव्यगदसमिन्धूनां भूतानां निघनस्य च । उदरं विदितं पुंसो हृदयं मनसः पदम् ॥३॥ १०॥
 धर्मस्य मम गुह्यं च कुमाराणां भयस्य च । विज्ञानस्य च सत्यस्य परस्याग्ना परायणम् ॥३॥ ११॥

अहं भवान् भगवन् त इमे मुनयोऽप्रजाः । सुरासुरनरा नागाः खगा मृगसरीसृपाः ॥१२॥
 गन्धर्वाप्सरसो यक्षा रक्षोभूतगणोरगाः । पशवः पितरः सिद्धा जिघांशाश्चरणा हुमाः ॥१३॥
 अन्ये च विविधा जीवा जलस्थलनभौंसः । प्रचैकेनवस्तारास्तद्वितः स्तनयित्रवः ॥१४॥
 सर्वे पुरश् एवेदं भूतं भव्यं भवच्च यत् । तेनेदमावृतं विध्वं वितस्तिमधितिष्ठति ॥१५॥
 स्वधिष्यत्यं प्रतपन् प्राणो बहिश्च प्रतप यसां । एवं विराजं प्रतपंस्तपयन्तर्बहिः पुमान् ॥१६॥
 सोऽमृतस्याभयस्येशो मर्त्यमश्नं यद्यग्रात् । महिमेयं ततो ब्रह्मन् पुरुषस्य दुरत्ययः ॥१७॥
 पावेपु सर्वभूतानि पुंसः स्थितिपदो विदुः । अमृतं क्षेमममयं त्रिमूर्धोऽधायि मूर्धसु ॥१८॥
 पावास्त्रयो बहिश्चासन्नप्रजानां य आश्रमाः । अन्तस्त्रिलोक्यास्त्वपरो गृहमेघोऽवृहद्मत् ॥१९॥
 सृती विचज्जने विवद्धः साशानानशने उभे । यद्विद्या च विद्या च पुरस्त्वभयाश्रयः ॥२०॥
 यस्मादवर्द्धं विराट् जज्ञे भूतेन्द्रियगुणा मरुः । तद् द्रव्यमत्यगाद्विरवं गोमिः सूर्यं द्वातपन् ॥२१॥
 यदास्य नाम्यान्नलिनाद्दहमासं महात्मनः । नाविर्दं यज्ञसम्भारान् पुरषावयवाहते ॥२२॥
 तेषु यज्ञस्य पशवः सवनस्पतयः कुशाः । इदं च देवयजनं कालश्चोत्पुणान्वितः ॥२३॥
 वस्तुन्योपधयः स्नेहा रसलौहमृदो जलम् । ऋचो यजूंषि सामानि चातुर्होत्रं च सत्तमः ॥२४॥
 नामधेयानि मन्त्राश्च दक्षिणाश्च व्रतानि च । देवतानुक्रमः कल्प सङ्कलरस्तन्ममेव च ॥२५॥
 गतयो मतयः श्रद्धा प्रायश्चित्तं क्षमपणम् । पुरुषावयवैरतेः सम्भाराः सम्भृता मया ॥२६॥
 इति सम्भृतसम्भारः पुरुषावयवैरहम् । तमेव पुरुः यज्ञं तेनैवायजमीश्वरम् ॥२७॥
 ततस्ते आतर इमे प्रजानां पतयो नव । अयजन् व्यक्तमव्यक्तं पुरुः सुसमाहिताः ॥२८॥
 ततश्च मनवः काले ईजिरे ऋषयोऽपरे । पितरो विबुधा दैत्या मनुष्याः प्रभुभिर्विभुम् ॥२९॥
 नारायणो भगवति तदिदं विश्वमाहितम् । गृहीतमायोत्पुण सर्गादावपुणः स्वतः ॥३०॥
 सृजामि तक्षियुक्तोऽहं हरो हरति तद्वशः । विरवं पुरुषकृण्य परिपति त्रिशक्तिधृक् ॥३१॥
 इति तैऽभिहितं तात यथेदमनुपृच्छसि । नान्यद्भगवत् । त्रिचिद्भाष्यं सदसदात्मकम् ॥३२॥
 न भारती मेऽङ्ग मृगोपलप्यते न वै वचिन्मे मनसो मृषा गतिः ।
 न मे हवीर्राणि पतन्त्यसत्ये यन्ने हवीरूपलवता धृतो हरिः ॥३३॥
 सोऽहं समाधायमयस्तपोमयः प्रजापतीनामभिवन्दितः पतिः ।
 आस्थाय योगं निपुणं समाहितस्तं नाप्यगच्छं यत् आत्मसम्भवः ॥३४॥
 • नतोऽग्न्यहं तच्चरणं समीयुषां भगवद्भवं स्वस्त्ययनं सुमङ्गलम् ।
 यो ह्यात्ममायाविमवं स्म पर्यगाद्यथा नभः स्वान्तमयापरे कुतः ॥३५॥
 नाहं न शूयं यदातां गतिं विदुर्न वामदेवः विमुता परे सुराः ।
 तन्मायया मोहितबुद्धयस्त्विदं त्रिनिर्मितं चात्मसमं विचक्ष्महे ॥३६॥

यस्याघतारकर्माणि गायन्ति ह्यस्मदादयः । न यं विदन्ति तत्त्वेन तस्मै भगवते नमः ॥३७॥
स पृथग् आद्यः पुरुषः कल्यो कल्यो सृजत्यज्ञः । आत्माऽऽमन्यात्मनाऽऽत्मानं संयच्छति ॥ पाति च
विशुद्धं केवलं ज्ञानं प्रत्यक्सम्यगर्वास्थितम् । सत्यं पूर्णमनाद्यन्तं निर्गुणं नित्यमद्वयम् ॥३८॥
ऋषे विदन्ति मुनयः प्रशान्तात्मेन्द्रियाशया । यदा तदेवास्तत्तत्कैस्तिरोधीयेत विप्लुतम् ॥३९॥

आद्योऽन्तारः पुरुषः परस्य कालः स्वभावः सदसन्मनश्च ।
द्रव्यं विकारो गुण इन्द्रियाणि विराट् स्वराद् स्थास्तु चरिष्यु भूतः ॥४०॥
अहं भवो यज्ञ इमे प्रजेश दद्यादयो ये भवदादयश्च ।
स्वर्लोकपालाः खगलोकपाला नृलोकपालास्तल्लोकपालाः ॥४१॥
गन्धर्वविद्याधरचारणेशा ये यक्षचोरगनागनाथाः ।
ये वा ऋषीणामृषभाः पितृणां दैत्येन्द्रसिद्धे शरदानवेन्द्राः ।
अन्ये च ये प्रेतपिशाचभूतवृष्माण्डयादोमृगपक्ष्यधीशाः ॥४२॥
यत्किञ्च लोके भगवन्महस्वदोजः सहस्वद्वलवत्समावत् ।

श्रीहीविभूर्याः सवदहुतार्थं तत्त्वं परं रूपवदस्वरूपम् ॥४३॥
प्राधान्यतो यानृप आमनन्ति लीलावतारान् पुराण्य भूतः ।
आपीयतां कर्णकपायशोपाननुप्रमिष्ये त इमान् सुपेशान् ॥४४॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां द्वितीयस्कन्धे पष्ठोऽध्यायः ॥४५॥

अथ सप्तमोऽध्यायः

॥ ब्रह्मोवाच ॥

यत्रोद्यतः क्षितितलोद्धरणाय बिभ्रत्क्रीडीं तनुं सकलयज्ञमयीमनन्तः ।
अन्तर्महार्णवं उपागतमादिदैत्यं तं दंष्ट्याद्रिमिव यज्ञधरो ददार ॥१॥
जातो ह्येव जनयत्सुयमान् सुयज्ञ आकृतिस्तुनुरमरानथ दक्षिणायाम् ।
लोपत्रयस्य महतीमहरघदाति स्वायम्भुवेन मनुना हरिरित्यनूतः ॥२॥
जने च कर्दमगृहे द्विज देवहूत्यां स्त्रीभिः समं नवभिरात्मगतिं स्वमात्रे ।
ऊचे ययाऽऽमशमलं गुणसङ्गपङ्कमस्मिन् विधूय कपिलस्य गतिं प्रपेदे ॥३॥
अग्रेरपन्चममिहोत्त आह पुष्टो दत्तो मयाहमिति यद्गगवान् स दत्तः ।
यत्पादपङ्कजपरागपवित्रदेहो योगदिमापुरमयीं यदुद्देहयाद्याः ॥४॥
तप्तं तपो विविधलोऽसिसृक्षया मे आदौ सनास्यतपसः स चतुःसनोऽमूय ।
आमृत्यसङ्गवनिष्टमिहात्मतत्त्वं सम्यग्जगाद मुनयो यदप्यतान् ॥५॥

धर्मस्य दण्डद्वित्यर्जनस्य मूर्त्यां नारायणो नर इति स्वतः प्रभावः ।
 द्वाऽऽत्मनो भगवतो नियमावलोपं देव्यस्य न ह्यतना घटितुं न शक्नुः ॥९॥
 कामं दहन्ति घृतिनो ननु रोषदृष्ट्या रोषं दहन्त्यसहम् ।
 सोऽयं यदन्तरमलं निविशन् पिबेति कामः कथं नु पुनरस्य मनः श्रयेत् ॥१०॥
 पिबः सपान्युदितपग्निभिरन्ति राज्ञो बालोऽपि सन्नपगतस्तपसे यनानि ।
 तस्मा अद्याद् भुवर्गतिं गृण्यते प्रसन्नो दिव्याः रत्नान्तं मुनयो यदुपर्यधस्तात् ॥११॥
 यद्वेनमुपगतं द्विजगण्यवज्रविप्लुष्टपौरुषभगं निरये पतन्तम् ।
 प्रावर्धयितो जगति पुत्रपदं च लेभे दुग्धा वसूनि यमुष्मा सकलानि येन ॥१२॥
 भाभेरसाष्टपम आस मुदेविसूनुषां धी चचार समदग्जडयोगचर्याम् ।
 यत्पारमर्श्यगृह्यः पदमामनन्ति श्वस्यः प्रशान्तकरणः परिमुक्तसङ्गः ॥१०॥
 सत्रे ममास भगवान् हयरीरवायो साक्षात् यज्ञपुरयस्तपनीयवर्णः ।
 छन्दोमयो मरामयोऽखिलदेशतात्मा वाचो यभूयुरातीः श्वमतोऽस्य नस्तः ॥११॥
 मारयो युगान्तसमये मनुजोपलब्धः कोणीमयो निखिलजीवनीकायकेतः ।
 विवर्तितानुरुमये सलिले मुक्ताम्ने आदाय तत्र विजहार ह वेदमार्गान् ॥१२॥
 श्रीरोदधावमरदानवयूथपानामुन्मत्तताममृतलब्धय आदिदेवः ।
 गृहेन कच्छपवपुर्विदधार गोश्रं निद्राश्लेषोऽग्निपरिवर्तकपाणकः ॥१३॥
 प्रैविष्टपोरुभयहा स नृसिंहरूपं कृत्वा अमद्भुक्तिर्वृक्षरासवव्रतम् ।
 दैत्येन्द्रमाशु गदयामि पतन्तमारादुरी निपात्य विद्वार नलैः स्फुरन्तम् ॥१४॥
 अन्तःसरस्युरबलेन पदे गृहीतो आह्वेय यूथपतिरशुजहस्त आतः ।
 आह्वेदमादिपुरुषाखिललोकनाथ तीर्थश्रवः श्रवणमङ्गलनामधेय ॥१५॥
 श्रुत्वा हरिस्तमराणार्थिनमप्रमेयश्रकायुधः पतगराजमुज्जाधिरुडः ।
 चक्रेण भ्रमवदनं विनिपात्य तस्मादस्ते प्रगृह्य भगवान् कृपयोजहार ॥१६॥
 श्यायान् गुणैरवरजोऽप्यदितेः सुतानां लोकांश्च विचक्रम इमान् यदयाधियज्ञः ।
 यमां वामनेन जगृहे त्रिपदच्छलेन यात्रामृते पथि चरन् प्रभुभिर्चाख्यः ॥१७॥
 नार्थो बलेरयमुक्तामपादशौचमापः शिखा घृतवतो विबुधाधिपत्यम् ।
 यो वै प्रतिश्रुतमृते न चिकीर्षदन्वदात्मामङ्ग शिरसा हरयेऽभिमेने ॥१८॥
 मुष्यं च नारद भूशं भगवान् विवृद्धभावेन साधुपरितुष्ट उवाच योगम् ।
 ज्ञानं च भागवतात्मसत्तत्त्वदीपं यद्वासुदेवशस्या विदुरजसैव ॥१९॥

चक्रं च दिक्ष्विहृतं दशसु स्वतेजो म वतरेषु मनुवशधरो विभति ।
 दुष्टेषु राजसु दम न्यदघात् स्वकीर्तिं स ये त्रिष्टुभ उशर्ता प्रथयश्चरित्रै ॥२७॥
 धन्व-तरिश्च भगवान् स्वयमेव कीर्तिर्नाम्ना नृणां पुरस्तां रुज आशु हन्ति ।
 यज्ञे च भागममृतायुरवाधरुध आयुश्च वेदमनुशास्यवतीर्य लोके ॥२८॥
 यत्र क्षयाय विधिनेषभृत महा मा ब्रह्मध्रुगुञ्जितपथ नरकातिलिप्सु ।
 उद्धन्यसाधवनिकण्टकमुप्रवीर्यसि सप्तकृच उरधारपरस्वधेन ॥२९॥
 अस्मत्प्रसादसुमुख कलया कलेश इध्वोबुधश अवतीर्य गुरोर्निदशे ।
 तिष्ठन् धन सदयितानुज आविवेश यस्मिन् विरुध्य दशकन्धर आतिमाच्छ्रित ॥३०॥
 यस्मा अवादुद्विष्टभयाङ्गवेपो माग सपथरिपुर हरवद्विधक्षो ।
 दूरे सुहृन्मधितरोपसुशोणदृष्टा तातप्यमानमकरोरगनक्रचक्र ॥३१॥
 वष स्थलस्पर्शरम्यमहेन्द्रवाहदन्तैर्विडम्बितरुकुटजुष उदहासम् ।
 सद्योऽसुभि सह विनप्यति दारहर्तुर्विस्फूर्जितधनुष उच्चरतोऽधितैये ॥३२॥
 भूमे सुरेतरवर्यविमदिताया ह्येन्यथाय कलया सितहृष्यश्रेण ।
 जात करिष्यति जनानपलक्ष्यमाणं कमायि चा ममहिमोपनिबन्धनानि ॥३३॥
 तोकेन जीवहरण यदुल्लङ्घिकायास्त्रैमांसिकस्य च पदा शकटोऽपवृत्त ।
 यन्निष्कृता-तरगतनेन दिविस्पृशोर्वा उन्मूलन वितरयाजुनयोर्न भाग्यम् ॥३४॥
 यद्वै मजे मजपशून् विपतोयपीथान् पालांस वजोययदुद्गृहहरद्विदृष्टा ।
 तच्छुद्धयेऽतिविषवीर्यघिलोलजिह्वमुच्चार्थयप्यदुरग विहरन् हुवि-याम् ॥३५॥
 तत्कर्म दिव्यमिव यस्मिंशि नि शयान दावाग्निना शुचिघने परिहृत्माने ।
 उद्धेप्यति प्रजमतोऽवसितान्तकाल नेत्रे पिशाचस्य सखलोऽनर्धिरगश्ववीर्य ॥३६॥
 गृहीत पद्यदुपम धममुप्य माता शुल्य सुतस्य न ह तत्तदमुप्य माति ।
 यस्मिन्मतोऽस्य वदने भुवनानि गोपी सवीर्यश श्रितमना प्रतिबोधिताऽऽसीत् ३७
 नन्द च मोदयति भयाद् वरणस्य पाशाद् गोपान् बिलेषु पिहितान्मयसूनुना च ।
 अह्मपापृतं निशि शयानमतिश्रमेण लोके चिकुण्ठ उपनेप्यति गोजुल स्म ॥३८॥
 गोपैर्मते प्रतिहते ब्रजविप्राया दवेऽभिवर्षन्ति पशून् कृपया रिरुष्ट ।
 घर्तोच्छ्रुती-भमिव सप्त दिनानि सप्तवर्गं महीभ्रमनधैककरे सलोलम् ॥३९॥
 मीढन् घने निशि निशाकररश्मिगौर्यां रासो-सुर कलपदायतमूर्च्छितन ।
 उदीपितस्मरस्तां मजभृद्भूनां हर्तुं हर्षिष्यति शिरो धनदानुगस्य ॥४०॥

ये च प्रलयपरदुर्गेश्वरिष्ठमन्त्रे भक्तसंयचनाः कुजपौष्टकाद्याः ।
 अन्ये च शास्त्रकपिबलदन्तवक्त्रस्तोत्रराश्वरविदूषणस्त्रिमुखाः ॥३४॥
 ये वा मृधे समितिशालिन आत्तचापाः काम्बोजमस्त्यवृक्षैक्यसूत्राद्याः ।
 पात्यन्यदर्शनमलं बलभीमपार्थव्याजाल्लयेन हरिणा निलयं तदीयम् ॥३५॥
 कालेन मौलितपिथामरमूर्य नृणां स्तोकायुषां स्वनिगमो यत दूरपारः ।
 आविर्हितस्त्वनुयुगं स हि सत्यवयां येद्द्रुमं विटपशो विभजिष्यति स्म ॥३६॥
 देवद्विपो निगमार्थनि निष्ठितानां पूर्वमंयेन विहिताभिरद्वयवर्णिभिः ।
 लोकान् भूतां मतिविमोहमतिप्रलोभं येऽ विघातं यदु आप्यत औपधर्म्यम् ॥३७॥
 यद्यान्तयेवपि सतां न हरेः कथाः स्युः पाण्डिजनो द्विजजना वृषला वृदेवाः ।
 स्वाहा स्वधा यः किति स्म गिरो न यत्र शास्ता भविष्यति कचेर्भगवान् युगान्ते ॥३८॥
 सर्वे तपोऽङ्गुष्ठयो नव ये प्रजेशाः स्थाने च धर्ममखमन्वमरावनीयाः ।
 यन्ते स्वधर्मद्वरमनुयुषशासुराद्या मायाविभूतय इमाः पुरस्कृतिभाजः ॥३९॥
 विष्णोर्भुवो धीर्यगणना धतमोऽहंतीह यः पार्थिवान्यपि कविर्विममे रजोसि ।
 स्वस्वम्भ यः स्वरभूतोऽस्त्वलता त्रिष्टुभं यस्मात्प्रिसाम्यसदनादुत्कृष्टपयानम् ॥४०॥
 भान्तं विदाम्यहममी मुनयोऽप्रजास्ते मायाबलस्य पुरपत्य कुतोऽपरे ये ।
 गायन् गुणान् दशशतानन आदिदेव शेषोऽधुनापि समवस्यति नास्य पारम् ॥४१॥
 येषां स एव भगवान् दययेदन्तः सर्वात्मनाऽऽधितपदो यदि निर्भयलीकम् ।
 ते दुस्तरामतितरन्ति च देवमायां नैषां ममाहमिति धीः अलगालभ्ये ॥४२॥
 वेदाहमङ्ग परमस्य हि योगमायां यूयं भवश्च भगवानयं दैत्यवर्गः ।
 पक्षी मनोः स च मनुश्च तदामजाश्च ग्रीचीनर्हिर्भक्षुरङ्ग उत भुवश्च ॥४३॥
 ह्यवाङ्मुरेहमुपुकुन्दविदेहगाधिरध्वम्बरीपसगरा गयनाहुपाद्याः ।
 मान्धाप्रलर्कशतधन्वनुरन्तिदेशा देवव्रतो बलिरमूर्तरयो दिलीपः ॥४४॥
 सौमर्यतङ्कशिबिदेवबिष्णुलादसारस्वतोदयपराशरभूरिपेणाः ।
 येऽन्ये विभीषणहनुमदुपेन्द्रदत्तपार्थाष्टिपेणविदुरश्रुतदेववर्गाः ॥४५॥
 ते वै विद्वन्मतितरन्ति च देवमायां क्षीयद्गृह्णन्तंरा अपि पापजीवाः ।
 यद्यद्भुतक्रमपरायणशीलशिवास्तिर्यग्जना अपि किमु श्रुतधारणा ये ॥४६॥
 शधत्प्रशान्तमभयं प्रतिबोधमात्रे शुद्धं समं सदसतः परमात्मतपम् ।
 शब्दो न यत्र पुरस्कारकवान् म्रियार्थो माया परैत्यभिमुखे च विलज्जमाना ॥४७॥

तद्वै पदं भगवत्. परमस्य पुंसो ब्रह्मेति यद्विदुरजस्रसुखं विशोकम् ।

सधपद् नियम्य यतयो यमकर्तहेति जह्युः स्वरादिव निपानखनिग्रमिन्द्रः ॥४८॥

॥ श्रेयसामपि विभुर्भगवान् यतोऽस्य भावस्वभावविहितस्य सतः प्रसिद्धिः ।

देहे स्वधातुविगमेऽनुविशीर्यमाणे व्योमेव तत्र पुरुषो न विशीर्यतेऽजः ॥४९॥

सोऽयं तेऽभिहितस्तात भगवान् विश्वभावनः । समासेन हरेर्नान्यदन्यस्मात् सदसच्च यत् ॥५०॥

इदं भागवतं नाम यन्मे भगवतोदितम् । सङ्ग्रहोऽयं विभूतीनां त्वमेतद्विपुलीकुरु ॥५१॥

यथा हरौ भगवति नृणां भक्तिर्भविष्यति । सर्वाभ्यन्तलिलाधार इति सङ्कल्प्य धर्यम् ॥५२॥

मायां धर्ययतोऽमुष्य ईश्वरस्यानुमोदतः । श्रवतः श्रद्धयानित्यं माययाऽऽमा नमुह्यति ॥५३॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्योऽसंहितायां द्वितीयस्कन्धे ब्रह्मनारदसंवादे सप्तमोऽध्यायः ७

अथाष्टमोऽध्यायः

॥ राजो वाच ॥

प्रक्षणा चोदितो प्रक्षान् गुणाख्यानेऽगुणस्य च । यस्मै यस्मै यथा प्राह नारदो देवदर्शनः ॥ १ ॥

एषद्वेदितुमिच्छामि सार्धं वेदविदां वर । हरेस्तुतवीर्यस्य कथा लोकरुमङ्गलाः ॥ २ ॥

व्यपस्व महाभाग यथाहमखिलात्मनि । कृण्वे निवेश्य निःसङ्गमनस्यध्वे कलेवरम् ॥ ३ ॥

एवतः श्रद्धया नित्यं गृण्यतश्च स्वर्चष्टितम् । कालेन नातिदीर्घेण भगवान् विद्यते हृदि ॥ ४ ॥

प्रविष्टः कर्णरन्ध्रेण स्वानां भावसरोरुम् । धुनोति शमलं कृण्वः सलिलस्य यथा शरत् ॥ ५ ॥

घोतात्मा पुरुषः कुण्डपादमूलं न मुह्यति । मुक्तमर्बणैर्विलेशः पान्थः स्पर्शरर्णं यथा ॥ ६ ॥

पदधातुमतोः प्रक्षान् देहारम्भोऽस्य धातुभिः । यदृच्छ्या हेतुना या भजन्तो जागते यथा ॥ ७ ॥

आसीद्यदुदरात् पशं लोकरुसंधानलक्षणम् । यावानर्यं वै पुरः इयत्तावयवैः पृथक् ।

तावानसाविति श्रोतुं संस्थावयवयानिव ॥ ८ ॥

धजः सृजति भूतानि भूतात्मा यदनुग्रहात् । ददरो येन तद्रूपं नाभिपश्यन्मुद्वजः ॥ ९ ॥

स चापि यत्र पुरषो दिशस्त्रियुद्गाप्यथः । मुक्त्वाऽऽममायां मायेरः शेते सर्वगुहाशयः ॥ १० ॥

पुररायपवैलौकाः सपालाः पूरंरुक्षिताः । लोकैरमुष्यावयवाः सपालैरिति शुभ्रम् ॥ ११ ॥

पात्रान् कल्पो विस्त्रपो वा यथा कालोऽनुमीयते । भूतमप्यभयच्छन्द आयुर्मानं च यत्नतः ॥ १२ ॥

कालस्यानुगतिर्या ॥ लक्ष्यतेऽर्यो वृत्त्यपि । यावयः कर्मगतयो यादरीर्द्विजयतम ॥ १३ ॥

परिमन् कर्मममावायो यथा येनोपगृह्णते । गुणानां गुणिनां चैव परिणाममभोष्यताम् ॥ १४ ॥

भूगतालकरुष्मोमप्रङ्गनवप्रभृताम् । सरित्समुद्रद्वीपानां सम्प्रत्येनदोरुपाम् ॥ १५ ॥

ममाणमण्डोरस्य बाह्याभ्यन्तरभेदतः । महतां धानुचरितं वर्णाभ्रमपिनिश्रयः ॥ १६ ॥

ये च प्रलब्धस्वरदुर्गरेख्यरिष्टमन्त्रेभक्तसयचनाः कुञ्जपौष्टकाद्याः ।
 अन्ये च शास्त्रव्यवस्थितवत्प्रसक्तोक्तशम्भरविदुरधरविमुरयाः ॥३४॥
 ये वा सृष्टे समितिशालिन आत्तचापाः काम्बोजमलस्यकुरकैक्यसृष्टयाद्याः ।
 यास्यन्त्यदर्शनमलं बलमीमपार्थव्याजाह्वयेन हरिणा निलयं तदीयम् ॥३५॥
 कालेन मीलितधियामवसूर्य नृणां स्तोकायुषां स्वनिगमो वत् दूरपारः ।
 आविर्हितस्त्वनुयुगं ह्य हि सत्यव यां वेद्ममं विद्यशो विभजिष्यति स्म ॥३६॥
 देशद्विरी निगमधर्मिनि निष्ठितानां पूर्वमयेन विहितभिरहरयत्निभिः ।
 लोकोन्मतां मतिधिमोहमतिप्रलोभं वेऽ विधाय बहु भाष्यत औपधर्म्यम् ॥३७॥
 यद्वातलेयवपि सतां न हरेः कथाः स्युः पाण्डिजो द्विजजना वृषला नृदेवाः ।
 स्याद्वा स्त्रिया य इति स्म गिरो न यत्र यास्ता भविष्यति कनैर्भगवान् युगान्ते ॥३८॥
 सर्वो तपोऽइमुद्यो नव ये प्रजेशाः स्थाने च धर्ममलमन्वमरावनीराः ।
 अन्ते त्वधर्महरमन्युवशासुराद्या मायाविभूतय इमाः पुरुषोत्तिभाज ॥३९॥
 विष्णोर्नृ वीर्यगणना यतमोऽर्हतीह यः पार्थिवान्यपि कविर्विममे रजोसि ।
 यत्कम्भे यः स्वरभस्मोत्पलता त्रिष्टुष्टं यस्मात्प्रिसाम्यसदनादुत्कम्पयानम् ॥४०॥
 भान्तं विदाम्यहममो मुनयोऽप्रमास्ते मायाबलस्य पुरपस्य कुतोऽपरे ये ।
 गायन् गुह्यान् दशशतानन आदिदेवः शेषोऽपुनापि समवस्थति नास्य पारम् ॥४१॥
 येषां ह्य एव भगवान् दययेदमन्त सर्वात्मनाऽऽश्रितपदो यदि निर्भयलीकम् ।
 ते दुस्तरामतितरन्ति च देवमायां दीपां ममाहमिति धीः असृगालभयै ॥४२॥
 वेदाहमङ्ग परमस्य हि योगमायां यूयं भवश्च भगवानर्थ दैत्यवर्गः ।
 पक्षी मनीः, स न मनुश्च तदात्मजाश्च ग्रीचीनवर्हिर्भुरङ्ग उत ध्रुवश्च ॥४३॥
 इषवाफुरैलमुचुकुन्दविदेहगाधिरध्वम्बरीपसगरा गयनाहुषाद्याः ।
 माध्याग्रलर्कशतवन्धुरमिति देवा देवप्रतो बलिरमूर्तरयो दिलीप ॥४४॥
 सौभर्यतद्भुविदेवलपिप्पलादस्यारस्वतोद्वपराशरभूरिपेयाः ।
 येऽन्ये विभीषणहनूमदुपेन्द्रदत्तपार्थाहिपेणविदुरश्रुतदेववर्गः ॥४५॥
 ते वै विद्वन्मतितरन्ति च देवमायां खीशद्भृहस्पतिरा अपि पापजीवाः ।
 यद्यद्गतक्रमपरायणशीलशिलास्तिर्यग्जना अपि किमु श्रुतधारणा ये ॥४६॥
 श्राद्धप्रदान्तमभयं प्रतिबोधमात्रं शुद्धं समं सदसत् परमात्मतत्त्वम् ।
 शब्दो न यत्र तुरकारकान् क्रियार्थो माया परैत्यभिमुदे च विलसमाना ॥४७॥

तद्वै पदं भगवत्. परमस्य पुंसो ब्रह्मेति यद्विदुरजसुरा विशोकम् ।
 सधपद् नियम्य यतयो यमकर्तहेति जह्युः स्वरादिव निपानखनिग्रमिन्द्र ॥४८॥
 स श्रेयसामपि विमुर्भगवान् यतोऽस्य भावस्वभावविदितस्य सतः प्रसिद्धिः ।
 देहे स्वधातुविगमेऽनुविशीर्यमाणे व्योमेव तत्र पुरुषो न धिरीर्यतेऽज. ॥४९॥
 सोऽयं तेऽभिहितस्तात भगवान् विश्वभावनः । समासेन हरेर्नान्यदन्यस्मात् सदसच्च यत् ॥५०॥
 इदं भागवतं नाम यन्मे भगवतोदितम् । सद्ब्रह्मोऽयं विभूतीनां त्वमेतद्विपुलीकुरु ॥५१॥
 यथा हरौ भगवति नृणां भक्तिर्भविष्यति । सर्वाभन्यस्तिलाधार इति सङ्कल्प्य वर्णय ॥५२॥
 मायां वर्णयतोऽमुष्य ईश्वरस्थानुमोदत. । शृण्वतः श्रद्धया नित्यं माययाऽऽत्मा न मुह्यति ॥५३॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्योऽसंहितायां द्वितीयस्कन्धे ब्रह्मनारदसंवादे सप्तमोऽध्यायः ॥

अष्टमोऽध्यायः

॥ राज्ञो वाच ॥

ब्रह्मणा चोदितो ब्रह्मन् गुणाख्यानेऽगुणस्य च । यस्मै यस्मै यथा प्राह नारदो देवदर्शनः ॥ १ ॥
 एयद्वेदितुमिच्छामि तत्त्वं वेदविदां वर । हरेरनुतवीर्यस्य कथा लोकरुसुमङ्गला. ॥ २ ॥
 कथयस्व महाभाग यथाहमखिलात्मनि । कृप्यो निवेश्य निःसङ्गमनस्यक्षये कलेवरम् ॥ ३ ॥
 शृण्वतः श्रद्धया नित्यं शृण्यतश्च स्वचैष्टितम् । कालेन नातिशीर्षेण भगवान् विशते हृदि ॥ ४ ॥
 प्रसिद्धं कर्णरन्ध्रेण स्वानां भावसरोरुम् । धुनोति शमलकृष्णः सलिलस्य यथा शरत् ॥ ५ ॥
 धीतात्मा पुरः कृष्णपादमूर्जं न मुह्यति । मुक्तमर्षणैरिवलेशः पान्थः स्वशरणं यथा ॥ ६ ॥
 पदधातुमतो ब्रह्मन् देहारम्भोऽस्य धातुभिः । यदृच्छ्यां हेतुना वा भवन्तो जानते यथा ॥ ७ ॥
 चासीधनुदरात् परं लोकरसंस्थानलक्षणम् । यावानयं वै पुरः इयत्तावययै. पृथक् ।

तावानसाविति प्रोक्तं संस्थावयवगानि ॥ ८ ॥

धजः श्रुति भूतानि भूतात्मा यदनुप्रशत. । दत्तो येन तद्वर्षं नाभिपन्नमुद्गरः ॥ ९ ॥
 स चापि यत्र पुरपो दिशस्थि युद्धाप्ययः । मुरचाऽऽत्ममायां मायेऽशेते सचंगुहाशय. ॥ १० ॥
 पुरायावयवैर्लोकाः सपालाः पूर्वरूपिताः । लोकेरमुष्यावयवाः सपालैरिति शुभ्रम् ॥ ११ ॥
 पावान् बरुषो विरुषो वा यथा कालोऽनुमीयते । भूतमयमवच्छिद्य चायुर्मानं च यासत ॥ १२ ॥
 कालस्यानुगतिर्या ॥ लक्ष्यतेऽखी बृहयपि । यावयः यमगतयो यादरीर्द्विजमतम् ॥ १३ ॥
 परिमन् कर्मसमापापो यथा येनोपगृह्यते । गुणानां गुणिनां चैव परिणाममभीप्सताम् ॥ १४ ॥
 भूरातामरुः कृप्योऽमप्रह्नपत्रभूताम् । सरिसमुद्वीणनां सम्भरयेत्तदोऽस्याम् ॥ १५ ॥
 प्रमाणमपदरोतस्य बाह्याभ्यन्तरभेदत. । महतां चानुपसितं वर्णाश्रमशिक्षिण्यः ॥ १६ ॥

अवतारानुचरितं यदाश्रयतमं हरे । युगानि युगमानं च धर्मो यश्च युगे युगे ॥१७॥
 नृणां साधारण्यो धर्मं सविशेषश्च यास्यः । श्रेणीनां राज्ञीणां च धर्मं कृच्छ्रेषु जीवताम् ॥१८॥
 तत्त्वानां परिसंख्यानं लक्षणं हेतुलक्षणम् । पुरपातावनविधिर्योगस्याध्यात्मिकस्य च ॥१९॥
 योगेश्वरैश्वर्यगतिर्लिङ्गभङ्गस्तु योगिनाम् । वेदोपवेदधर्माणामितिहासपुराणयोः ॥२०॥
 सङ्ग्रहः सर्वभूतानां विक्रमः प्रतिसंक्रमः । इष्टापूर्तस्य काम्यानां त्रिवर्गस्य च यो विधिः ॥२१॥
 यक्षानुशाधिनां सगं पाखण्डस्य च सम्भवः । आत्मनो वन्धमोक्षौ च व्यवस्थानं स्वरूपतः ॥२२॥
 यथाऽऽत्मतन्त्रो भगवान् विक्रीडत्यात्ममायया । विसृज्य वा यथा मायामुदास्ते साक्षिवद्विभुः ॥२३॥
 सर्वमेतच्च भगवन् पृच्छते मेऽनुपूर्वशः । तत्त्वतोऽहंस्तुदाहर्तुं प्रपन्नय महाभुने ॥२४॥
 अत्र प्रमाणं हि भवन् परमेष्ठी यथाऽऽत्मन् । परे चेहानुतिष्ठन्ति पूर्वेषां पूर्वजैः कृतम् ॥२५॥
 न मेऽसौ परायन्ति ब्रह्मजनशनादमी । पित्रतोऽप्युतपीयूषमन्यत्र कुपिताद् द्विजात् ॥२६॥

॥ सूत उवाच ॥

स उपामन्त्रितो राज्ञा कथायामिति संपते । महारातो भृशं प्रीतो विष्णुरातेन संसृष्टि ॥२७॥
 ग्राह भागवतं नाम पुराणं ब्रह्मसंमितम् । ब्रह्मणे भगवत्प्रोक्तं ब्रह्मकल्प उपागते ॥२८॥
 यक्षापरीक्षितपथः पाण्डूनामनुवृद्धति । आनुपूर्व्येण तत्संबन्धाख्यातमुपचक्रमे ॥२९॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यो संहितायां द्वितीयस्कन्धे ब्रह्मविधिर्नामाष्टमोऽध्यायः ॥८॥

अथ नवमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

आत्ममायामृते राजन् परस्यानुभवात्मन । न घटे तथैसकवन्धः स्वमद्गुरुरिवाञ्जसा ॥ १ ॥
 बहुरूप इवाभाति मायया बहुरुचर्या । रममाणो गुणेष्वस्या ममाहमिति मन्यते ॥ २ ॥
 यद्दि वाच महिम्नि स्वे परस्मिन् कालमाययो । रमेत गतम्यमोहस्यबलौदास्ते तदोभयम् ॥ ३ ॥
 आत्मतत्त्वविशुद्धयर्थं यदाह भगवानुतम् । ब्रह्मणे दर्शयन् रूपमन्यलोकप्रतादितः ॥ ४ ॥

स आदिदेवो जगतां परो गुरुः स्वधिष्यमास्थाय सिसृक्ष्यैवत ।

तां नाऽप्यगच्छद्दृश्यमत्र सम्मतां प्रपन्ननिर्माणविधिर्यथा भवेत् ॥ ५ ॥

॥ चिन्तयन् इत्येकमेकदाम्भस्त्युपाश्रयोद् द्विर्नदितं यचो विभुः ।

स्पर्शेषु यत्पोडशमेकैकितं निष्किञ्चनानां नृप यद्धनं विदुः ॥ ६ ॥

निशम्य तद्भक्तृदिदृक्षया दिशो विलोस्य तत्रान्यदपश्यमानः ।

स्वधिष्यमास्थाय विमृश्य तद्वितं तपस्त्युपादिष्ट ह्वादधे मनः ॥ ७ ॥

दिव्य सहस्रानन्दममोषदर्शनो जितानिलाल्मा विजितोभयेन्द्रियः ।

अतप्यत स्माश्लिललोकतापनं तपस्तपीयांस्तपतां समाहितः ॥ ८ ॥

तस्मै स्वलोकं भगवान् सभाजितः सन्दर्शयामास परं न यत्परम् ।
 ध्येतेतसंक्लेशविमोहसाधनं स्वदृष्टवद्भिविभुवैरभिष्टुतम् ॥६॥
 प्रवर्तते यत्र रजस्तमस्तयोः सत्रं च मिश्रं न च कालविन्मः ।
 न यत्र माया किमुत्तापरे हरेरनुग्रहा यत्र सुरासुरार्चिताः ॥१०॥
 श्यामावदाताः शतपत्रलोचनाः पिशङ्गवक्त्राः सुरचः सुपेशसः ।
 सर्वे चतुर्बाहव उन्मिन्मणिप्रवेकनिष्काभरणाः सुवर्चसः ।
 भवालवैदूर्यमृणालवर्चसः परिस्फुरकुण्डलमौलिमालिनः ॥११॥
 आजिष्णुभिर्भयः परितो विराजते लसद्दिमानाश्लिभिर्महात्मनाम् ।
 विद्योत्तमानः प्रमदोत्तमाद्यभिः सविमुद्भ्रावलिभिर्मथैव नभः ॥१२॥
 श्रीर्यत्र रूपितयुग्मायपादयोः करोति मानं बहुधा विभूतिभिः ।
 मेढ्रं श्रिता या कुसुमाकरानुगैर्विगीयमाना प्रियकर्म गायती ॥१३॥
 पदसं तत्राखिलसात्वतां पतिं श्रियः पतिं यक्षपतिं जगत्पतिम् ।
 सुनन्दनन्दप्रमत्ताहंशादिभिः स्वपार्षदमुख्यैः परिसेवितं विभुम् ॥१४॥
 भृत्यप्रसादाभिमुख्यं ह्यासत्वं प्रसन्नदाग्गणलोचनाननम् ।
 किरीटिन कुण्डलिनं चतुर्भुजं पीताम्बरं यक्षसि ललित श्रिया ॥१५॥
 अध्वर्युणीयासनमास्थित परं धृतं चतुःशोडशशक्तिभिः ।
 युक्तं भगैः स्वीरितरत्र चाध्रुवैः स्व एव धामन् रममाणमीश्वरम् ॥१६॥
 सदर्शनाह्लादपरिप्लुतान्तरो हृष्यन्तनुः प्रेमभराश्रुलोचनः ।
 ननाम पादाङ्गुलमस्य विधस्यन् यत्पारमहंस्येन पथाधिगम्यते ॥१७॥
 तं प्रीयमाणं समुपस्थितं तदा प्रजाधिसर्गे निजशासनाहंशम् ।
 बभौर् ईर्ष्यात्मतथोचिना गिरा प्रियः प्रियं प्रीतमनाः करे स्पृशन् ॥१८॥

॥ श्रीभगवानुवाच ॥

स्वपाहं तोषितः सम्यग्देशगर्भे सिसृक्षया । चिरं शृणु तपसा दुरतोपः कूटयोगिनाम् ॥१९॥
 वरं वरय भद्रं ते चरेशं माभिवाञ्छितम् । प्रह्लादकृत्यः परिश्रमः पुंसो मदर्शनावधिः ॥२०॥
 मनोपितानुभावोऽर्थमम लोकावलोकनम् । यदुपश्रुत्य रहसि पृथक् परमं तपः ॥२१॥
 भत्यादिष्टं मया तत्र त्वयि कर्मविमोहिते । तपो मे हृदयं साक्षादात्माहं तपसोऽनघ ॥२२॥
 राजामि तपसैवेदं प्रयामि तपसा पुनः । बिभर्मि तपसा विश्वं योग्यं मे दुश्चरं तपः ॥२३॥
 ब्रह्मोवाच
 भगवन् सर्वभूतानामध्यक्षोऽवस्थितो गुह्यम् । वेदं ह्यप्रतिरुद्धेन प्रशानेन चिकीर्षितम् ॥२४॥

तथापि नाथमानस्य नाथ नाथय नाथितम् । परावरे यथा रूपे जानीयां ते वरूपिण ॥२५॥
 यथाऽऽत्ममायायोगेन नानाशक्त्युपवृत्तितम् । विलुपन् विसृजन् गृह्णन् बिभ्रदात्मानमात्मना ॥२६॥
 क्रीडस्यमोघसङ्कल्प उर्ध्वानभिर्धयोर्धुते । तथा तद्विषया चेहि मनोर्वा मयि माधव ॥२७॥
 भगवच्छिन्नितमहं करवाणि ह्यतन्द्रितः । नेहमान प्रजासर्गं वध्येयं यदनुग्रहात् ॥२८॥

यावत्सखा सप्युरिवेश ते कृत प्रजाविसर्गे विभजामि भो जनम् ।

अरिक्वष्टे परिकुर्मणि स्थितो मा मे समुद्रमदोऽजमानिन ॥२९॥

श्रीभगवानुवाच

ज्ञानं परमगुह्यं मे यद्विज्ञानसमन्वितम् । सरहस्यं तदङ्गं च गृहाण गदित मया ॥३०॥
 यावानहं यथाभावो यद्रूपगुणकर्मकं । तथैव तत्त्वविज्ञानमस्तु ते मद्गुप्रहात् ॥३१॥
 अहमेवासमेवाम्रे नान्यद्य सदसपरम् । पश्चादहं यदेतच्च योजयिष्येत् सोऽस्म्यहम् ॥३२॥
 ऋतेऽर्थं यत्प्रतीयेत न प्रतीयेत चात्मनि । तद्विद्यादात्मनोऽभायां यथाऽऽभासो यथा तम ॥३३॥
 यथा महान्ति भूतानि भूतेष्व्यावेष्वनु । प्रविष्टान्यप्रविष्टानि तथा तेषु न तेष्वहम् ॥३४॥
 एतावदेव जिज्ञास्यं तत्त्वजिज्ञासुनाऽऽत्मनः । अन्वयन्यतिरेकस्या यत्स्यात् सर्वत्र सर्वदा ॥३५॥
 एतन्मतं समातिष्ठ परमेष्ठ समधिना । भवान् कल्पविक्रमेण न विमुह्यति कश्चित् ॥३६॥

॥ श्रीशुक उवाच ॥

सम्प्रदिश्यैवमजनो जनानां परमेष्ठिनम् । पश्यतस्तस्य तद्रूपमात्मनो न्यरुणद्धरि ॥३७॥
 अन्तर्हितेन्द्रियार्थाय हरये बिहिनाञ्जलि । सर्वभूतमयो विरच ससर्जद ॥ पूर्ववत् ॥३८॥
 प्रजापतिर्धर्मपतिरेकदा नियमान् यमान् । भद्र प्रजानामन्विच्छासिष्टत्वात् स्थाय्यकाम्यया ॥३९॥
 तं नारद प्रियतमो रिक्थादानामनुयत । शुश्रूयमाण शीलेन प्रश्रयेण हमेन च ॥४०॥
 मायां विविदिषन् विष्णोर्मायेरस्य महासुनि । महाभागवतो राजन् पितरं पर्यतोदयत् ॥४१॥
 हुष्टं निरागम्य पितरं लोकानां प्रपितामहम् । देवाः परिपश्यन् भवान् यन्मानुष्यकृति ॥४२॥
 तस्मा इदं भागवतं पुराणं दशलक्षम् । प्रोक्तं भगवता ब्राह्मणेन पुत्राय भूतकृत् ॥४३॥
 नारद ब्राह्मणे सरस्वत्यास्तटे नृप । ध्यायते ब्रह्म परम व्यासायामिततेजसे ॥४४॥
 यदुताहं त्वया पृष्टो वैराजात् पुरुषादिदम् । यथाऽऽसीत्तदुपास्यास्ये प्रभान योश्च हृत्परा ॥४५॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां द्वितीयस्कन्धे नमोऽध्यायः ॥१॥

अथ दशमोऽध्यायः

॥ श्रीशुक उवाच ॥

अत्र सर्गो विमर्गश्च स्थानं पोषणमूतयः । मन्वन्तरेषांनुकथा नितोद्यो मुक्तिराश्रयः ॥१॥
 विशुद्धार्थं नरानामिह लक्षणम् । वर्णयन्ति महात्मनः श्रुतेनार्धेन चाजसा ॥२॥

भूतमात्रेन्द्रियधियां जन्म सर्ग उदाहृतः । प्रलणो गुणवैश्याद् विसर्गः पौरुषः स्मृतः ॥ ३ ॥
 स्थितिर्वैकुण्ठविजयः पोषणं तदनुग्रहः । मन्वन्तराणि सद्धर्म उतयः फर्मवासनाः ॥ ४ ॥
 अवतारानुचरितं हरेश्चास्यानुवर्तिनाम् । पुंसामीशरूपाः प्रोक्ता नानाख्यानोपवृंहिताः ॥ ५ ॥
 निरोधोऽस्यानुशयनमात्मनः सह शक्तिभिः । मुक्तिर्हित्वान्यथा रूपं स्वरूपेण व्यवास्थितिः ॥ ६ ॥
 आभासश्च निरोधश्च यतश्चाध्यवसीयते । स आश्रयः परं ब्रह्म परमात्मेति शब्दयते ॥ ७ ॥
 योऽध्यात्मिकोऽयं पुरुषः सोऽसावेवाधिदैविकः । यस्तजोमयविच्छेदः पुरुषो ह्याधिभौतिकः ॥ ८ ॥
 एकमेकतराभावे यदा नोपलभामहे । त्रितयं तत्र यो वेद स आत्मा स्वाश्रयाश्रयः ॥ ९ ॥
 पुरुषोऽहं विनिर्भिद्य यदासौ स विनिर्गतः । आत्मनोऽपनमन्विच्छद्गुणपोऽष्टादशोऽक्षुचिः शुचीः ॥ १० ॥
 तास्ववासीत् स्वसृष्टासु सहस्रपरिवत्सरान् । तेन नारायणो नाम यदापः पुरुषोद्भवाः ॥ ११ ॥
 द्रव्यं कर्म च कालश्च स्वभावो जीव एव च । यदनुग्रहतः सन्ति न सन्ति यदुपेक्षया ॥ १२ ॥
 एको नाना धर्मन्विच्छन् योगतत्त्वात् सुसुत्थितः । वीर्यं हिरण्यमयं देवो मायया व्यसृजत् त्रिधा ॥ १३ ॥
 आधिदैवमथाध्यात्ममधिभूतमिति प्रभुः । अथैकं पौरुषं वीर्यं त्रिधाभिधत्त तच्छृणु ॥ १४ ॥
 अन्तःशरीर आकाशात् पुरुषस्य विचेष्टतः । ओजः सहो बलं जज्ञे ततः प्राणो महानसुः ॥ १५ ॥
 अनुमायन्ति यं प्राणाः प्राणन्तं सर्वजन्तुषु । अपानन्तमपानन्ति नरदेवमिवानुगाः ॥ १६ ॥
 प्राणेन विपता कुतूहन्तरा जायते प्रभो । पिपासतो जघत्तश्च प्राणमुख निरभिद्यत् ॥ १७ ॥
 मुखतस्तालु निर्भिन्न जिह्वा तत्रोपजायते । ततो नानासो जज्ञे जिह्वा योऽधिगम्यते ॥ १८ ॥
 विवक्षोर्मुखतो भूक्षो पक्षिर्वाग्याहृतं तयोः । जले वै तस्य सुचिरं निरोधः समजाय ॥ १९ ॥
 नासिके निरभिद्येता दोषयति नभस्वति । तत्र वायुर्गन्धवदो प्राणो नसि जिघृक्षतः ॥ २० ॥
 यदात्मनि निरालोकमात्मानं च दिदृक्षतः । निर्भिन्ने ह्यक्षिणी तस्य उद्योतिश्चक्षुर्गुणप्रदः ॥ २१ ॥
 बोध्यमानस्य ऋषिभिरात्मनस्तज्जिघृक्षतः । कथं च निरभिद्येतां दिश श्रोत्रं गुणप्रदः ॥ २२ ॥
 यस्तुनो मृदुकाटिन्यलघुगुर्वोष्णशीतताम् । जिघृक्षतस्त्वहं निर्भिन्ना तस्यां रोममहं रुहाः ॥ २३ ॥
 तत्र चान्तर्बहिर्वातस्त्वच्चा लब्धगुणो वृतः ॥ २३ ॥

हस्तौ रश्मस्तुस्तस्य नानाकर्मचिकीर्ष्या । तयोस्तु चलमिन्द्रश्च आदानमुभयाश्रयम् ॥ २४ ॥
 गतिं जिगीक्षतः पादो रूहातेऽभिकाभिकाम् । पद्भ्यां यज्ञं स्वयं हव्यं कर्मभिः क्रियते नृभिः ॥ २५ ॥
 निरभिद्यत शिक्षो वै प्रजानन्दासृटार्थिनः । उपस्थ आसीत् कामानां प्रियं तदुभयाश्रयम् ॥ २६ ॥
 उक्षिप्तोर्ध्वान्तुमलं निरभिद्यत वै गुदम् । ततः पायुस्ततो मित्रं उत्सर्गं उभयाश्रयः ॥ २७ ॥
 आसिस्त्वप्सोः पुरः पुर्यां नाभिद्वारमपानतः । तत्रापानस्ततो मूत्रं पृथक्त्वमुभयाश्रयम् ॥ २८ ॥
 आदित्सोरक्षपानानामासन् कुक्ष्यन्त्रनाडयः । नद्यः समुद्राश्च तयोस्तुष्टिः पुष्टिस्तदाश्रये ॥ २९ ॥
 निदिध्यासोरात्ममार्गा हृदयं निरभिद्यत । ततो मनस्ततश्चन्द्रः सङ्कल्पः काम एव च ॥ ३० ॥

एवचर्ममाप्सरधिरमेदोमवास्थिधातवः । भूम्यसेजोमयाः सप्त प्राणो व्योमाग्नुवायुभिः ॥१॥
 गुणामकानीन्द्रियाणि भूतादिप्रभया गुणाः । मनः सर्वविकारात्मा बुद्धिर्विज्ञानरूपिणो ॥२॥
 एतद्भगवतो रूपं स्थूलं ते व्याहृतं मया । महादिभिश्चावरणैरष्टभिर्वहिरावृतम् ॥३॥
 अतः परं सूक्ष्मतममप्यर्कं निर्विशेषम् । अनादिमप्यनिघर्नं निथं बाह्यमनसः परम् ॥४॥
 अमुनी भगवद्भूये मया ते अजुवर्णिते । उभे यपि न गृह्णन्ति मायासृष्टे विपश्चितः ॥५॥
 ॥ वायव्याचकृतया भगवान् प्रह्मरूपधृक् । नामरूपप्रिया धत्ते सकर्माकर्मकः परः ॥६॥
 प्रजापतोन् भवन् देवान् ग्रीन् विष्णुगणान् पृथक् । सिद्धचारुण्यगन्धान् विद्याधामुरगुह्यकान् ॥७॥
 किन्नराप्सरसो नामान् सर्वान् किमुत्तरोत्तमान् । मातृ रघुपियाचींश्च प्रेतभूतविनायकान् ॥८॥
 कृष्णायटोन्मादयेतालान् पातुधानान् प्रज्ञानपि । रत्नान् मृगान् पशून् पृथ्वान् गिरीन्पलसीसृपान् ॥९॥
 द्विविधाश्चतुर्विधा येऽन्ये जलस्थलनभौकयः । कुशलाकुशला मिथ्याः कर्मणां गतयदि वमाः ॥१०॥
 सप्तं रजस्तम इति तिस्रः सुरगुणारकाः । तत्राप्येकैश्चो राजन् मिथ्यन्ते गतयस्त्रिधा ।

यदेकैकतरोऽन्याभ्यां स्वभाव उपहन्यते ॥११॥

स एवेदं जगद्वाता भगवान् धर्मरूपधृक् । पुष्पाति स्वापयन् विश्वं तिर्यङ्नरसुरासभिः ॥१२॥
 ततः कालाप्तिरद्रास्मा धासृष्टमिदमात्मनः । सन्नियच्छति कालेन घनानीकमिवानिलः ॥१३॥
 इत्थंभावेन कथितो भगवान् भगवन्तमे । नेत्यंभावेन हि परं ब्रह्ममङ्गिति सूरयः ॥१४॥
 नास्य कर्मणि जन्मादौ परस्यानुविधीयते । कर्तृत्वप्रतिपेक्षार्थं माययाऽऽरोपितं हि तत् ॥१५॥
 अयं तु ब्रह्मण्य कल्पः सविक्लवं उदाहृत । विधिः साधारण्यो यत्र सर्गाः प्राकृतवैकृताः ॥१६॥
 परिमाणं च कालस्य कल्पलब्धविप्रभम् । यथा पुरस्ताद् व्याख्यास्ये पार्श्वं कल्पमयोऽष्टौ ॥१७॥

॥ शौनक उवाच ॥

पदाह नो भवान् सूत एता भागवतोत्तमः । चचार तीर्थानि भुवस्त्यक्त्वा यन्धूरं सुदुरत्यजान् ॥
 कुत्र कौपारवेस्तस्य संवादोऽध्यात्मसंश्रितः । यद्वा स भगवांस्तस्मै पृष्टस्तत्त्वमुवाच ह ॥१८॥
 भूहि नस्तदिदं सौम्य बिदुरस्य विचेष्टितम् । अगुत्यागनिमित्तं च तथैवागतवान् पुनः ॥१९॥

॥ सूत उवाच ॥

राज्ञा परीक्षितां पृष्टो यदबोचन्महामुनिः । तद्बोधिषास्येऽशुखं राज्ञः प्रभानुसारतः ॥२०॥
 इति धीमन्नागवते महापुराणे द्वितीयस्कन्धेऽष्टादशसाहस्र्यां संहितायां पुरुषसंस्थानुवर्णनं
 नाम दशमोऽध्यायः ॥२०॥

इति द्वितीयः स्कन्धः समाप्तः

ॐ श्री वासुदेवाय नमः ॐ

श्रीमद्भागवतम् तृतीयस्कन्धः

—

अथ प्रथमोऽध्यायः

॥ श्रीशुक उवाच ॥

एवमेतत् पुरा पृष्ठो मैत्रेयो भगवान् किल । सत्त्वा वनं प्रविष्टेन त्यक्त्वा स्वगृहमृद्धिमत् ॥१॥
यद्वा श्रपं मन्त्रकृद्धो भगवानखिलेश्वरः । पौरवेन्द्रगृहं हिवा प्रधिवेशात्मसाकृतम् ॥२॥

॥ राजोवाच ॥

कुत्र चतुर्भंगवता मैत्रेयेणास सङ्गमः । कदा वा सह संवाद एतद्वर्णय नः प्रभो ॥३॥
न ह्यल्पार्थोदयस्तस्य विदुरस्यामलात्मन । तस्मिन् वरीयसि प्रभ. साधुनादोषवृद्धितः ॥४॥

॥ सूत उवाच ॥

स एवमृषिर्नर्योऽयं पृष्ठो राजा परीक्षिता । प्रयाह तं सुबहुविप्रीतात्मा श्रूयतामिति ॥५॥

॥ श्रीशुक उवाच ॥

यदा ॥ राजा स्वसुतानसाधून् पुण्यश्रधर्मेण विनष्टदृष्टिः ।
भ्रातुर्यद्विष्टस्य सुतान् विबन्धून् प्रवेश्य लाक्षाभवने ददाह ॥६॥
यदा सभायां कुरुदेवदेव्याः केशाभिमर्शं सुतकर्म गार्ह्यम् ।
न वारयामास नृपः स्नुषायाः स्यात्सैर्हंरन्त्या कुचकुङ्कुमानि ॥७॥
धृते त्वधर्मेण जितस्य साधो सत्यावलम्बस्य वनागतस्य ।
न याचतोऽदात्समयेन दायं तमो जुषाखो यदजातशत्रोः ॥८॥
यदा च पार्थप्रहितः सभायां जगद्गुरुर्यानि जगाद कृष्णः ।
न तानि पुंसाममृतायनानि राजोर मेने स्रुतपुण्यलेशः ॥९॥
यदोषहृतो भवनं प्रविष्टो मन्त्राय पृष्टः किल पूर्वजेन ।
अयाह तन्मन्त्रदशां वरीयान् यन्मन्त्रिणो वैदुरिकं वदन्ति ॥१०॥
अजातशत्रोः प्रतियच्छ दायं तितिक्षतो दुर्विपहं तवागः ।
सहानुजो यत्र वृकोदराहिः श्वसन् रुया यत्प्रमलं बिभेपि ॥११॥

पार्थास्तु देवो भगवान् मुकुन्दो गृहीतवान् ॥ कितिदेवदेवः ।
 आस्ते स्वपुत्रा यदुदेवदेवो विनिर्जिताशेषनृदेवदेवः ॥१२॥
 स पर दोषः पुराद्विदास्ते गृहान् प्रविष्टो यमगम्य या ।
 पुण्यासि कृष्णाद् विमुक्तो गतश्रीस्त्यजार्चयशैवं कुञ्जकौशलाय ॥१३॥
 इत्येचिवांस्तत्र सुयोधनेन प्रवृद्धकोपम्फुरिताघरेण ।
 असत्कृतः सत्पृहणीयशीलः क्षत्ता सरुणांनुजसीबलेन ॥१४॥
 क एनमशेषजुडाव जिह्वं दास्याः सुतं यद्वचलिनैव पुष्टः ।
 तस्मिन् प्रतीपः परकृ य आस्ते निरास्यतामाशु पुराच्छ्वसानः ॥१५॥
 स इत्थमप्युत्पण्णकण्ठबाणैर्भ्रातुः पुरो मर्मसु ताडितोऽपि ।
 स्वयं धनुर्द्वारि निधाय भायां गतव्ययोऽयादुरु मानयान् ॥१६॥
 स निर्गतः कौरवपुण्यलब्धो गजाङ्घ्र्यात्तीर्यपद पदानि ।
 अन्वाक्रमत् पुण्यचिकीर्षयोऽप्यां स्वधिष्ठितो यानि सहस्रमूर्तिः ॥१७॥
 पुरेषु पुरयोष्वनाद्रिकुञ्जेष्वपङ्क्तोयेषु सरित्सरःसु ।
 अनन्तलिङ्गैः समलङ्कृतेषु चचार तीर्थायसनेष्वनन्यः ॥१८॥
 गां पर्यटन् मेघ्यविविक्तवृत्तिः सदाऽऽप्नुतोऽध शयनोऽवधूतः ।
 क्लृप्तचित्तः स्थिरवधूतवेधो द्रतानि चेरे हरितोपणानि ॥१९॥
 इत्थं द्रजन् भारतमेव धर्षं कालेन यावद्गतवान् प्रभासम् ।
 तायच्छशास कितिमेव चक्रामेकातपत्रामजितेन पाथः ॥२०॥
 तत्राय शुश्राव मुहूर्तिनष्टं वनं यथा वेणुजवह्निसंश्रयम् ।
 संस्पृश्या दग्धमयानुशोचन् सरस्वती प्रत्यगियाय कृष्णीम् ॥२१॥
 तस्यां त्रितस्योशनसो मनोश्च पृथोरथाग्नोरसितस्य वायो ।
 तीर्थं सुदासस्य गवां गुहस्य यच्छूद्रदेवस्य ॥ आसिपेवे ॥२२॥
 अन्यानि चेह द्विजदेवदेवैः कृतानि नानायतनानि विष्णोः ।
 प्रत्यङ्गमुख्याङ्कितमन्दिराणि यद्दर्शनात् कृष्णमनुस्मरन्ति ॥२३॥
 ततस्त्वितिमत्रय सुराष्ट्रमृद्धं सौवीरमत्स्यान् कुरजाङ्गलांश्च ।
 कालेन तावद्यमुनामुत्थं तत्रोद्धवं भागवतं ददर्श ॥२४॥
 स यासुदेगानुचरं प्रशान्तं वृद्धस्पते प्राप्तनयं प्रतीतम् ।
 आलिङ्ग्य गाढं प्रणयेन भद्रं स्वानामष्टच्छुद् भगवज्जानाम् ॥२५॥

अहो पृथापि ध्रियतेऽर्मेकार्थे राजर्षिर्वयं विनापि तेन ।
 यस्त्वेकवीरोऽधिरथो विजिग्ये धनुर्द्वितीयः ककुभश्चतस्रः ॥ ४० ॥
 सौम्यानुशोचे तमधःपतन्तं आत्रे परेताय विद्महे यः ।
 नियापितो येन सुहृत्स्वपुर्णं अहं स्वपुत्रान् समनुग्रहेन ॥ ४१ ॥
 सोऽहं हरेर्मर्त्यविदग्धनेन द्यौ नृणां चालयतो विधातुः ।
 नान्योपलब्धयः पदवीं प्रसादाच्चरामि परयन् गतविस्मयोऽत्र ॥ ४२ ॥
 नूनं नृपाणां श्रिमदोत्पथानां महौ मुहुश्चालयतां चमभिः ।
 वधाऽपस्मार्तिजिहोर्पथेयोऽप्युपैक्षतां भगवान् कुरुणाम् ॥ ४३ ॥
 अजस्य जन्मोत्पथनाशनाय कर्मण्यकर्तुं ग्रहणाय पुंसाम् ।
 नन्यग्यथा कोऽहंति देहयोमं परो गुणानामुत कर्मतन्त्रम् ॥ ४४ ॥
 तस्य प्रपन्नाखिललोकपानामवस्थितानामनुशासने स्वे ।
 अर्थाय जातस्य यदुप्यजस्य वार्तां सखे कीर्तय तीर्थकीर्तेः ॥ ४५ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां तृतीयस्कन्धे विदुरोद्दयसंवादे
 प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

अथ द्वितीयोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

इति भागवतः प्रष्टुः क्षत्रा वार्तां प्रियाश्रयाम् । प्रतिरक्तुं ने चोत्सेह श्रीस्कण्डास्मारितेश्वरः ।
 यः पद्महायनो मात्रा मातराशाय वार्चितः । तस्मै च्छुद्धचयन् यस्य सपर्यां चाललीलया ॥ १ ॥
 स कथं सेवया तस्य कालेन जरसं गतः । प्रष्टो वार्तां प्रतिश्रूयाद्भुतः पादावभुस्मरन् ॥ २ ॥
 स सुहृत्तमभूत्पूर्णं कृष्णाद्भिस्सुधया भृशम् । तीक्ष्ण मत्तियोगेन निमग्नः साधु निरुतः ॥ ३ ॥
 पुलकोद्भिन्नसर्वाङ्गो मुग्धमूर्खलक्षणा शुचः । पूर्णाभी लक्षितस्तेन स्नेहप्रसरमग्लुतः ॥ ४ ॥
 शनकैर्भगवद्भोक्तानुलोकं पुनरागतः । विमृश्य नेवे विदुरं प्रत्याहोद्भव उत्स्रयन् ॥ ५ ॥

॥ उद्दय उवाच ॥

कृष्णसुमणिनिम्नोचे गीर्णेष्वजगरेण ह । किं नु नः कुशलं भूयां गतध्रीषु गृहेष्वहम् ॥ ७ ॥
 दुर्भङ्गो यत लोकोऽयं यद्वो नितरामपि । ये संवसन्तो न विदुर्हरिं मोना इवोद्दयम् ॥ ८ ॥
 हृदितज्ञाः पुरप्रीडा एकारामाश्च साख्यताः । साख्यतामृगं सर्वं गतावामममंसत ॥ ९ ॥
 देवस्य मायया सृष्टा ये चान्यद्सदाश्रिता । आप्न्यते धीनं तद्वाक्यैराम्बुनुसात्मनो हरि ॥ १० ॥
 प्रदर्यातसत्पसामवितृप्तदरां नृणाम् । आद्यापान्तरथाद्यसु स्वयिञ्च सोऽल्लोचनम् ॥ ११ ॥

यन्मर्यादालोपयिकं स्वयोगमायाबलं दर्शयता गृहीताम् ।

पिस्मापनं स्वस्य च सौभाग्यैः परं परं भूयन्मृग्याङ्गम् ॥ १२ ॥

यद्धर्मसूनोर्वत राजसूये निरोध्य हवस्वस्त्ययनं त्रिलोकः ।
 काःस्यैन चायेह भूत विघातुर्वाक्सुतौ कौशलमित्यमन्यत ॥१३॥
 यस्यानुरागप्लुतहासरासलीलावलोकप्रतिलब्धमाना ।
 व्रजस्त्रियो हम्भिरनुप्रवृत्तधियोऽवतस्थुः किल कृत्यशेषाः ॥१४॥
 स्वशान्तरूपेभ्योऽपि स्वरूपैरभ्यर्चमानेष्वनुकम्पिताः ॥१५॥
 परावरेणो महर्दशयुक्तो ह्यजोऽपि जातो भगवान् यथाग्नि ॥१६॥
 मां स्नेहयत्येतदजस्य जन्मविद्वन्मनं यद्वसुदेवगेहे ।
 व्रजे च वासोऽरिभयादिव स्वयं पुराद् व्यवासीघदनन्तवीर्यः ॥१७॥
 दुनोति चेत्तः स्मरतो ममैतच्चदाह पादावभिवन्द्य पित्रोः ।
 ताताम्ब कंसादुदुहृष्टिमानां प्रसीदतं नोऽकृतनिष्कृतोत्तमा ॥१८॥
 को वा अमुप्याङ्घ्रिसरोजरेणुं विस्मर्तुमीशीत पुमान् विजिघ्रन् ।
 यो विस्फुस्वद्भ्रविटपेन भूमेभारं कृतान्तेन तिरश्चकार ॥१९॥
 इष्टा भवन्निर्नु राजसूये चैतस्य कृष्णं द्विपतोऽपि सिद्धिः ।
 यां योगिनः संस्पृहयन्ति सम्यग्योगेन कस्तदिरिहं सहेत ॥२०॥
 तथैव धाम्ने नरलोकवोरा य आहवे कृष्णमुखारविन्दम् ।
 नेत्रैः पियन्तो नयनाभिरामं पार्थावपूताः पदमापुरस्य ॥२१॥
 स्वयं त्वसाम्यातिशयस्त्र्यधीशः स्वराज्यलक्ष्म्यासममस्तकामः ।
 बलिं हरन्निश्चिरलोकपालीः किरीटकोट्येडितपादपीठः ॥२२॥
 सत्तस्य कैङ्कर्यमलं भूतास्तो विग्लापयत्यङ्ग यदुग्रदेवम् ।
 तिष्ठन्निषण्णं परमेष्ठिधिष्ये न्ययोधयरेव निवारयेति ॥२३॥
 अहो बकी यं स्तनकालकूटं जिघांसयापाययदप्यसाध्वी ।
 स्नेहे गतिं धात्र्युचितां ततोऽन्यं कं वा दयालुं शरणं व्रजेम् ॥२४॥
 मन्येऽसुरान् भागवतास्त्यधीशे संरम्भमार्गाभिनिविष्टचित्तान् ।
 ये संयुगेऽवच्छत तात्पर्यपुत्रमंसे सुनाभायुधमापतन्त्रम् ॥२५॥

यसुदेवस्य देवक्यां जातो भोजेन्द्रवन्धने । चिकीर्षु भगवानस्याः शमजेनाभियुचितः ॥२६॥
 ततो नन्दप्रजमितः पित्रा कंसाद्विनिग्नता । एकादश समास्तत्र गूढाचिःसयलोऽवसत् ॥२७॥
 परीतो यत्सपैवसांश्चारयन् व्यहरद्विभुः । यमुनोपवने कृञ्जद्विजसबुलिताङ्घ्रिपे ॥२८॥
 कौमारीं दर्शयंश्चेष्टां प्रेक्षणीयां व्रजौकसाम् । रुदन्निव हसन्मुग्धबालसिंहवलोक्तनः ॥२९॥
 स एव गोधनं लक्ष्म्या निवेष्टं सितगोचरम् । चारयन्ननुगान् गोपान् रणद्वेषु रीरमन् ॥३०॥

प्रयुक्तान् भोजराजेन मायिनः वामरूपिणः । लीलया न्यनुदत्तोस्तान् बाल, क्रीडनकानिव १०
 विपन्नान् विपथानेन निगृह्य भुजगाधिपम् । उत्थाप्यापाययद्वावस्ततोयं प्रकृतिस्थितम् ॥३१॥
 अयाजयद्गोसयेन गोपराजं द्विजोत्तमैः । वित्तस्य चोरभारस्य चिकीर्षन् सद्दयधं विभुः ३२
 वर्षतोन्म्रे मज्ज, कोपाद्भ्रममानेऽतिविह्वलः । गोत्रलीलातपत्रेण आतो भद्रानुगृह्यता ॥३३॥
 शरच्छशिकरैर्मृष्टं मानयन् रजनीमुखम् । गायन् कलपदं रेमे स्त्रीणां मण्डलमण्डनः ॥३४॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारहंस्योऽसंहितायां तृतीयस्कन्धे विदुरोद्भवसंवादे द्वितीयोऽध्यायः २।

अथ तृतीयोऽध्यायः

उद्धव उवाच

ततः स आगत्य पुरं स्वपित्रोश्चिकीर्षया शं बलदेवसंयुतः ।
 निपात्य तुङ्गाप्रिपुयूयनायं हतं व्यकपद् न्यसुमोजसोन्म्याम् ॥१॥
 सान्दीपनेः सकृद्योक्तं ब्रह्माधीत्य सविस्तरम् । तस्मै प्रादाद्भरं पुनं मृतं पञ्चजनोदरान् ॥२॥
 समाहुता भीष्मककन्यया ये श्रियः सवर्णेन बुभूवपेषाम् ।
 गान्धर्वद्वया मिपतां स्वभागं जहो पदं मूर्तिं दग्धमुपशं ॥३॥
 धनुस्तोऽविद्धनसो दमिवा स्वयंवरे नाप्रजितोमुवाह ।
 तद्भ्रममानानपि वृध्यतोऽज्ञाज्जनेऽक्षतः शस्त्रमृतं स्वशस्त्रैः ॥४॥
 प्रियं प्रभुर्भ्राज्य इव मियाया विधिपुराच्छब्दं युतं यदर्थं ।
 वज्रयाद्रवत्तं सगच्छो हयान्धः प्रीदासृगो नूनमयं वधूनाम् ॥५॥
 सुतं मृधे खं वपुषा प्रसन्तं दृष्ट्वा सुनाभोग्मथितं घरिष्या ।
 आमन्त्रितस्तत्तनयाय शेषं दत्ता तदन्तःपुरमाविवेश ॥६॥
 तत्राद्वैतारता । नरदेवकन्याः कुजेन दृष्ट्वा हरिमातंश्चक्षुः ।
 उवाच सद्यो जगृहुः प्रहर्षप्रीडानुरागप्रहितावलोकैः ॥७॥
 आसौ मूर्तं एकस्मिन्नानागारेषु योपिताम् । सविधं जगृहे पाथीननुरूपः स्वमायया ॥८॥
 तास्वपत्यान्यजनयदात्मतुल्यानि सपंतः । एकैकस्यां दश दश प्रकृतोर्विभूयया ॥९॥
 बालमागधशाल्वादीननीकै रून्धतः पुरम् । अजीघनस्वयं दिव्यं स्वपुंसोत्तेज आदिशन् ॥१०॥
 शम्बरं द्विविदं बाणं मुरं बल्ललमेव च । अन्याश्च दन्तवक्त्रादीनयधी कांश्च घातयन् ॥११॥
 अथ ते भ्रातृपुत्राणां पथयोः पतिताक्षुपान् । चचाल भुः सुरचेयं येषामायतता बलैः ॥१२॥
 सकण्डं शासनसौमलानां कुम्भत्रपाकेन हतश्चिथायुषम् ।
 सुयोधन सानुचरं शयानं भग्नोऽस्मृत्यां न नतन्द परयन् ॥१३॥

क्रियान् भुवोऽयं क्षपितोरमारो यज्ञोष्णीष्माजुंभमीममूलैः ।
अष्टादशाक्षीहिणिको मर्दक्षीरास्ते बलं दुर्विपहं यदूनाम् ॥१४॥
मिथो यदैरां भविता विवादो मध्यामदाताम्रविलोचनानाम् ।
नैरां वधोराय इयानतोऽन्यो मरयुधतेऽन्तदंघते स्वयं स्म ॥१५॥

एवं सञ्चिन्त्य भगवान् स्वराज्ये स्थाप्य धर्मजम् । नन्दयामास सुहृदः साधूनां वरं दर्शयन् ॥१६॥
उत्तरायां धृतः पुरोर्वशः साध्वभिमन्युना । वैद्वीत्यस्त्रसंक्षिप्तः पुनर्भगवता धृतः ॥१७॥
अथाजयद्धर्ममुत्तमश्चमेधैस्त्रिभिर्विभुः । सोऽपि चामानुजैरवन् रेमे कृष्णमनुव्रतः ॥१८॥
भगवानपि विधामा लोकवेदपथानुगः । काष्ठान् सिपेवे द्वावैत्यामसक्तः सांख्यमास्थितः ॥१९॥
स्निग्धस्मितावलोकनेन वाचा पीयूषकल्पया । चरित्रेणानवद्येन श्रीनिस्तेन चात्मना ॥२०॥
इमं लोकममुं चैव रमयन् सुतरां यदून् । रेमे चण्डया दत्तचण्डीचणसौहृदः ॥२१॥
तस्यैवं रममाणस्य संवत्सरगणान् बहून् । गृहमेधेषु योगेषु विरागः समजायत ॥२२॥
दैवाधीनेषु कामेषु दैवाधीनः स्वयं पुमान् । को विलम्बेत योगेन योगेधरमनुव्रतः ॥२३॥
पुषां कदाचिच्छ्रीक्रीडार्ज्यदुभोजकुमारकैः । कोपिता मुनयः शेषुभंगयन्मतक्रोविदाः ॥२४॥
ततः कतिपयैर्मासैर्वृष्टिभोजान्धकादयः । ययुः प्रभासं संहृष्टा रथैर्दैवविमोहिताः ॥२५॥
तत्र स्नात्वा पितृन्देवानृषींश्चैव तदम्भसा । तर्पयि वायं विप्रैर्म्यो गावो बहुगुणा ददुः ॥२६॥
हिरण्यं रजतं शर्यां यासांस्यजिनकञ्चलान् । यानं रथानि भान् कन्या धरां वृत्तिक्रीमपि ॥२७॥
अन्नं चोहरसं तेभ्यो दद्या भगवदर्पणम् । गोविप्रार्थासबः शूराः प्रणोमुर्भुवि भूधभिः ॥२८॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमर्हस्यां संहितायां तृतीयस्कन्धे विदुरोद्धसंवादे तृतीयोऽध्यायः ३

अथ चतुर्थोऽध्यायः

॥ उद्धव उवाच ॥

अथ ते तदनुज्ञाता भुक्त्वा पीत्वा घ वारुणीम् । तया विभ्रंगितज्ञाना दुःकृतैर्ममं परुष्टशुः ॥१॥
तेषां मैरेयदोषेण विप्रमीकृतचेतसाम् । निम्लोर्चति रवावासीद्वेणूनामिव मर्दनम् ॥२॥
भगवान् स्वात्ममायाया गतिं तामलोक्य सः । सरस्वतीमुत्पृश्य वृक्षमूलमु गविशन् ॥३॥
अहं चोक्तो भगवता प्रपञ्चार्तिहरेण ह । बदरी त्वं प्रयाडीति स्वकुचं संजिहोय ॥४॥
अथपि तद्भिप्रैः जानन्नहमरिन्दम । पृष्टतोऽन्वगमं भर्तुः पादविक्षेपणात्मनः ॥५॥
अद्राक्षमेकमासीनं विचिन्वन्दयितं पतिम् । श्रीकिंकेतं सरस्वतीं कृतकेतमकेतनम् ॥६॥
श्यामावदातं चिरजं प्रशान्ताखणलोचनम् । दोर्मिश्रतुर्भिविदितं पीतक्रीशाम्बरेण च ॥७॥
वाम ऊरावधिश्रित्य दक्षिणाद्द्विसरोरुहम् । अपाध्रितार्भाकशत्यमकृशं स्वक्त्रिपालम् ॥८॥

तस्मिन्महाभागवतो द्वैपायनसुहृत्सखा । लोकाननुचरन् सिद्ध आससाद् यदृच्छया ॥ ६ ॥

तस्यानुरक्तस्य मुनेर्मुकुन्दः प्रमोदभावानतकन्धरस्य ।

आश्रयतो मामनुरागहाससमीक्षया विश्रमयन्नुवाच ॥ १० ॥

श्रीभगवन्नुवाच

वेदाहमन्तमनसोप्लितं ते ददामि यत्तद् दुरवापमन्यै ।

सत्ये पुरा विश्वसृजां वसूनां मत्सिद्धिकामेन वयोऽवयेष्टः ॥ ११ ॥

स एष साधो चरमो भवानामासादितस्ते मदनुग्रहो यत् ।

यन्मां नृलोकान् रह उत्सृजन्तं दिष्ट्या दृष्टभान् विशादनुग्रया ॥ १२ ॥

पुरा मया प्रोक्तमजाय नाम्ये पक्षे निषण्णाय ममादिसर्गे ।

ज्ञानं परं मम्महिमावभानं यत्सूरयो भागवतं वदन्ति ॥ १३ ॥

इत्यादितोक्तः परमस्य पुंसः प्रतिक्षणासुप्रहभाजनोऽहम् ।

स्नेहोत्परोमा स्खलिताक्षरस्तं मुञ्चन्नुचः प्राञ्जलिराबभाषे ॥ १४ ॥

को म्वीश ते पादसरोजभाजां सुदुर्लभोऽर्थपु चतुर्ध्वपीह ।

हृषापि नाहं प्रष्टुमि भूम्न् अक्षयप्रदाम्भोजनिषेवणोत्सुकः ॥ १५ ॥

कर्माख्यनोदस्य भवोऽभवस्य ते दुर्गाधयोऽधारिभयात्पलायनम् ।

कालात्मनो यत्प्रमदायुताश्रयः स्वाभन् रते विचयि धीर्विदामिह ॥ १६ ॥

मन्त्रेषु मां वा उपहृय यत्प्रमकुण्ठितात्प्रणदसदात्मबोधः ।

पृच्छेः प्रभो सुख इवाप्रमत्तस्तथो मनो मोक्षयतीव देव ॥ १७ ॥

ज्ञानं परं स्वाभरहः प्रकाशं प्रोवाच कस्मै भगवान् समग्रम् ।

अपि कर्म नो प्रष्टव्य भर्तव्यं भगवन् यद् वृजिनं तरेम ॥ १८ ॥

इत्यावेष्टितहादाय मया स भगवान् परः । आदिदेशारविन्देषु आत्मनः परमां स्थितिम् ॥ १९ ॥

स धृवमाराधितपादतीर्थाधीततारा मविरोपमानं ।

प्रणम्य पादौ परित्यज्य देवमिहागतोऽहं विरहादुरात्मा ॥ २० ॥

सोऽहं तच्छान्ताद्वाद्ययोगातिव्रुतः प्रभो । गमिष्ये दयितं तस्य च दर्शयाममण्डलम् ॥ २१ ॥

यत्र नारायणो देवो नरश्च भगवानृषिः । शृद् तीर्थं तपो दीर्घं तेषां लोकमाप्नो ॥ २२ ॥

श्रीशुक उवाच

शृणुदवातुपावर्यं मुहूर्तं दुःसहं ययम् । ज्ञानेनारायणपूजा शोकमुपतितं पुनः ॥ २३ ॥

तं महाभागवतं प्रपन्नं कौरवर्षभः । विप्रभादग्न्ययतेऽहं मुन्यं हृष्यन्निप्रिहं ॥ २४ ॥

विदुर उवाच

ज्ञानं परं स्वात्मरहस्यं यदाह योगेश्वर ईश्वरस्ते ।

वक्तुं भवान्नोऽर्हति यद्धि विष्णोर्मृत्त्याः सृष्ट्यायंकृतश्चरन्ति ॥२१॥

उद्धव उवाच

ननु ते तत्परमं रास्यं करिः कौपारकोऽन्ति मे । साक्षाद्भागवताऽऽदिष्टो मयं लोकं जिहासता ॥२२॥

श्रीशुक उवाच

इति सह विदुरेण विश्वमूर्तेर्गुणकथया सुधया प्रावितोरुतापः ।

क्षणमिव पुलिने यमस्वसुस्तौ समुपितौ श्रीपद्मविनिर्वातौ ॥२३॥

॥ राजोवाच ॥

निधनमुपगतेषु दृष्टिभोजेष्वधिरययूपयूपेषु मुख्यः ।

स तु कथमवशिष्ट उद्धवो यद्हरिरपि तत्पञ्च आकृतिं व्यधीशः ॥२४॥

श्रीशुक उवाच

महाशापापदेशेन कालेनामोषवाञ्छितः । संहृत्य स्वकुलं नूनं त्यक्त्यन् वेदमचिन्तयत् ॥२५॥

अस्माहोकाहुपरते भयि ज्ञानं मदाध्वयम् । अहं युद्धं पृथायां सम्प्रत्यात्मजलां वरः ॥२६॥

मोक्षयोऽर्थापि मग्न्यूनो यद्गुणैर्नादितः प्रभुः । असौ मद्रयुनं लोकं ग्राहयन्निह तिष्ठतु ॥२७॥

एष त्रिस्तोकगुरुणा सन्दिष्टः शब्दयोनिवा । यदपार्थममासाद्य हरिमीजे समाधिना ॥२८॥

विदुरोऽप्युद्धवाच्छ्रुत्वा कृष्णस्य परमात्मनः । क्रीडयोपात्तदेहस्य कर्माणि स्थापितानि च ॥२९॥

देहत्यागं च तस्यैव धीराणां धैर्यवर्धनम् । अन्येषां दुष्करतरं परानां पिशुन्यात्मनाम् ॥३०॥

आत्मानं च पुरश्चेष्टृष्येन मनसेषितम् । ध्यायन् गते भागवते ररोद् भ्रमेपि ह्वलः ॥३१॥

कालिन्ध्याः फतिभिः सिद्धं चहोभिर्भरतर्षभः । प्रापद्यत स्य सरितं यत्र मिश्रासुतो मुनिः ॥३२॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमर्हस्यो संहितायां तृतीयस्कन्धे विदुरोद्धवसंवादे

चतुर्थोऽध्यायः ॥४॥

अथ पञ्चमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

हारि शुनया रूपमः कुर्यात् मदैवमासीनमगाधबोधम् ।

उत्तोपमूषाभ्युतमावशुदः पश्यद् सौशील्यगुणाभिभूतः ॥ १ ॥

विदुर उवाच

शुग्गाय कर्माणि करोति लोको न तौ भुगं वान्यदुपारमं वा ।

विन्देत भूयस्तत एव दुःखं यदत्र सुखं भगवान् वदेयः ॥ २ ॥

जनस्य कृष्णाद्विमुखस्य दैगदधर्मशोलस्य सुदुःखितस्य ।
 अनुप्रशयेह चरन्ति नूनं भूतानि भव्यानि जनार्दनस्य ॥ ३ ॥
 तस्माधुवयादिश वर्त्म शं नः संराधितो भगवान् येन पुंसाम् ।
 हृदि स्थितो यच्छ्रुति भक्तिपूते ज्ञानं सतत्त्वाधिगमं पुराणम् ॥ ४ ॥
 करोति कर्माणि कृतावतारो यान्यात्मतन्त्रो मृगवांस्र्यधीशः ।
 यथा ससर्जाम् इदं निरीहः संस्थाप्य वृत्तिं जगतो विवर्त्ते ॥ ५ ॥
 यथा पुनः स्वे ख इदं निवेदय शेते गुहायां स निवृत्तवृत्तिः ।
 योगेधराधीश्वर एक एतद्-प्रविष्टो बहुधा यथाऽऽसीत् ॥ ६ ॥
 क्रीडन् विधत्ते द्विजगोसुराणां चेमाय कर्माण्यवतारभेदैः ।
 मनो न तृप्यत्यपि शृण्वतां नः सुश्लोकमौलेश्रितामृतानि ॥ ७ ॥
 दैस्तत्त्वभेदैरक्षिलोकनाथो लोकानलोकान् सह लोकपालान् ।
 अचीवजपचक्रं हि सर्वसत्त्वनिकायभेदोऽधिकृतः प्रसीतः ॥ ८ ॥
 येन प्रजानामुत आत्मकर्मरूपामिधानां च भिदां व्यधत् ।
 नारायणो विश्वसृष्टात्मयोनिरेतच्च नो वर्ण्य विप्रवर्य ॥ ९ ॥
 परावरेणां भगवान् प्रतानि श्रुतानि मे व्यासमुत्तादभीक्ष्णम् ।
 अतृप्तुम शुद्धसुखावहानां तेषामृते कृष्णकयामृतौघात् ॥ १० ॥
 फस्तृप्तुयातीर्थपदोऽभिधानात् सत्रेषु वः सुरिभिरिद्व्यमानात् ।
 यः कर्णनाडीं पुरुरस्य यातो भवप्रदां गेहरति क्षिणति ॥ ११ ॥
 मुनिर्विवृष्टभगवद्गुणानां सखापि ते भारतमाह कृष्णः ।
 यस्मिन्नृणां ग्राम्यसुखानुवादैर्मतिगृहीता नु हरेः कथायाम् ॥ १२ ॥
 सा श्रद्धानस्य विवर्धमाना विरक्तिमन्यत्र करोति पुंसः ।
 हरेः पदानुस्मृतिनिवृत्तस्य समस्तदुःखात्ययमाशु धत्ते ॥ १३ ॥
 ताज्ज्ज्योष्यशोच्यानविदोऽनुशोचे हरेः कथायां विमुखानयेन ।
 विप्रोति देवोऽनिमिरस्तु येषामायुर्ध्यावादगतिस्मृतीनाम् ॥ १४ ॥
 तदस्य कौशर्यं शर्मदातुं हरेः कथामेव कथासु सारम् ।
 उद्वृष्य पुष्येभ्य इवार्तबन्धो शिष्याय नः कीर्तय तीर्थकीर्तः ॥ १५ ॥
 विप्रजन्मस्वतिसंयमार्ये कृतावतारः प्रगृहीतशक्तिः ।
 चकार कर्माण्यतिपुराणि यानीश्वरः कीर्तय तानि महाम् ॥ १६ ॥

श्रीशुक उवाच

॥ परं भगवान् पृष्टः सखा कौपारविर्मुनिः । पुंसां निःश्रेयसाद्येन तमाह बहु मानयन् ॥१७॥

मैत्रेय उवाच

साधु पृष्टं स्वया साधो लोकान् साधनुगृह्णता । कीर्ति वितन्वता लोके श्रीमनोऽधोऽज्ञात्मनः ॥१८॥
नैतच्चित्रं स्वयि चत्वर्यदरायणवीर्यजे । गृहीतोऽनन्यभावेन यत्रया हरिरीश्वरः ॥१९॥
माण्डव्यशापाद् भगवान् प्रजामंयमनो यमः । आतु-सेये भुजिष्यायां जातः सत्यवतीसुतात् ॥२०॥
भवान् भगवतो नित्यं सम्मतः सानुगस्य च । यस्य ज्ञानोपदेशाय मादिशद् भगवान् प्रजन् ॥२१॥
अथ ते भगवद्गीता योगमायोपट्टहिताः । विश्वसि युद्धज्ञान्तार्थां वर्णयाग्यनुपूर्वशः ॥२२॥
भगवानेक आसेदमप्र आत्माऽऽत्मनां विभुः । आत्मेष्कानुगतावात्मानानाम् पुपलक्ष्णः ॥२३॥
स वा एष तदा द्रष्टा नापरयद् द्रव्यमेकराद् । मेनेऽप्यन्तमिवात्मानं सुसशस्त्रिसुसह्यः ॥२४॥
सा वा एतस्य सन्दुष्टुः शक्तिः स्रष्टात्मिका । माया नाम महाभाग यवेदं निर्मेने विभु ॥२५॥
कालव्याया तु मायायां गुणमस्यामधोऽक्षः । पुरणेशात्मभूतेन वीर्यमाधत्त वीर्यवान् ॥२६॥
सतोऽभयन्महत्तममव्यक्ताकालचोदितात् । विज्ञानात्माऽऽत्मदेहस्य विश्वं व्यञ्जस्तमोनुदः ॥२७॥
सोऽप्यंशगुणकालात्मा भगवद्दृष्टिगोचरः । आत्मानं व्यकरोदात्मा विश्वस्यास्य सिसृक्षवा ॥२८॥
महत्तमाद्विबुर्वाणादहंतां व्यजायत । कार्यकारणकार्यान्मा भूतेन्द्रियमनोमयः ॥२९॥
वैकारिकस्तेजसश्च ताममश्वेत्यहं त्रिधा । अहंताद्याद्विबुर्वाणान्मनो वैकारिकादभूत् ।

वैकारिकाश्च ये देवा अर्धाभिष्यजनं पतः ॥ ३० ॥

तैजसान्तीन्द्रियाद्येष ज्ञानकर्ममयानि च । तामसो भूतसूक्ष्मादिर्यतः रं लिङ्गमात्मनः ॥३१॥
कालमायाशयोगेन भगवद्दीक्षितं नमः । नमसोऽनुसृतं स्पर्शं विदुर्विभिर्भेदनिमित्तम् ॥३२॥
अनिजोऽपि किंवांशो नभसोऽवलान्वितः । सत्यं रूपतन्मात्रं ज्योतिर्लोऽस्य लोचनम् ॥३३॥
अनिलेनान्वितं ज्योतिर्विकुर्वपरवीक्षितम् । आधत्ताम्भो रसमयं कालमायाशयोगतः ॥३४॥
ज्योतिराग्नेऽनुसृतं विकुर्वद्महावीक्षितम् । महौ गन्धगुणामाधा कालमायाशयोगतः ॥३५॥
भूतानां नभसादीनां यदन्त्यावराधम् । तेषां परानुसंसर्गाद् यथासंख्यं गुणान् विदुः ॥३६॥
एते देवाः कला विन्योः कालमायाशलिङ्गिनः । नानावान् स्यप्रियानीशाः प्रोचुः प्राञ्जलयो विभुम्

देवा ऊचुः

नमाम ॥ देव पदसिन्दुं प्ररक्षतापोपशमापप्रम् ।

पन्मूलक्रेता यतयोऽज्ञसोऽहं संसारदुःखं बहिरिष्यन्ति ॥३८॥

धातपदंश्मिन् भय ईश जीवास्तापत्रयेषोरदृता न यनं ।

आनेत्रमन्ते भगवन्तपाट्प्रिप्तापो सविधाम् आधयेन ॥३९॥

मार्गान्ति यत्ते मुखपद्मनीदैरुद्धन्दः सुपणैर्कपयो विविके ।

यस्याधमोर्दसद्विरायाः पदं पदं तीर्थपदः प्रपन्नाः ॥ ४० ॥

यच्छ्रद्धया श्रुतवत्या च भक्त्या सम्पृश्यमाने हृदयेऽद्य य ।

ज्ञानेन वैराग्यबलेन धीरा यजेम तत्तेऽङ्घ्रिस्तरोजपीठम् ॥ ४१ ॥

विश्वस्य जन्मस्थितिसंयमायै कृतावतारस्य पदाम्बुजं ते ।

यजेम सर्वे शरणं यदीश स्मृतं प्रयच्छत्यभयं स्वपुंसाम् ॥ ४२ ॥

यत्सानुबन्धेऽस्तति देहगेहे ममार्हमित्यूढुर्राग्रशायाम् ।

पुंसां सुदूरं वसतोऽपि पुयां यजेम तत्ते भगवन् पदाब्जम् ॥ ४३ ॥

तान् वै ह्यसद्वृत्तिभिरक्षिभिर्ये पराहृतान्तर्मनसाः परेश ।

आधो न पश्यन्त्युरगाय नून येते पदग्यासविलासलक्ष्याः ॥ ४४ ॥

पानेन ते देव कथासुधायाः प्रवृद्धभक्त्या विशदाशया ये ।

वैराग्यसारं प्रतिलभ्य बोधं यथाज्ञसाङ्गीयुरकुण्डलित्ययम् ॥ ४५ ॥

तथापरे चात्मसमाधियोगबलेन जिघा प्रकृतिं बलिष्ठाम् ।

त्वामेव धीराः पुरुषं विशन्ति सेषां श्रमः स्वाक्ष तु सेवया ते ॥ ४६ ॥

तत्ते वयं लोकसिम्बसाध त्वयानुसृष्टास्त्रिमिरा मभिः स्म ।

सर्वे विपुलाः स्वविहारतन्त्रं न शक्नुमस्तत्प्रतिहर्तवे ते ॥ ४७ ॥

यावद्वलि तेऽज हराम काले यथा वयं चाक्षमशम यत्र ।

ययोभयेगं त इमे हि लोका बलिं हरन्तोऽजमदन्यनृदाः ॥ ४८ ॥

त्वं नः सुरायामासि सान्वयानां कूटस्थ पापः पुरयः पुराणः ।

त्वं देव शक्त्यां गुणकर्मणोनौ रेतस्वजायां कविमादधेऽजः ॥ ४९ ॥

ततो वयं सध्रमुखा यदर्थं बभूविमात्मन् करवाम किं ते ।

त्वं नः रक्षयस्वः परितेहि शक्त्या देव त्रियार्थं यदनुग्रहायाम् ॥ ५० ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां तृतीयस्कन्धे पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

अथ षष्ठोऽध्यायः

असपिरुयाच्च

इति तार्का स्वराज्ञीनां सतीनामममेव सः । प्रमुहलोऽतन्त्राणां निशाम्य गतिमीचरः ॥

कालसंज्ञो तदा देवीं विभ्रच्छक्तिमुत्तम । प्रयोविशतितराज्ञां गवां युगपदाविश ॥ २

सोऽनुप्रविष्टो भगवांश्चेष्टारूपेण तं गणाम् । मिथं संयोगयामास सुसं कर्म प्रबोधयत् ॥ ३

प्रमुदकमां दैवेन त्रयोविशतिको गणः । प्रेरितोऽज्जनयत् स्वाभिर्मात्राभिरधिपूरयम् ॥४॥
 परेण विशता स्वस्मिन् मात्रया विशसृग्गणः । चुक्षोभान्योन्यमासाद्य यस्मिंश्चोकाश्वराचराः ॥५॥
 हिरण्यमयः स पुरः सहस्रपरिवत्सरान् । आण्डकोश उवासाप्सु सजसत्सोपवृंहितः ॥६॥
 त्रैविंशतृजो गर्भो देवकर्मात्मशक्तिमान् । विबभाजाम्बनाऽऽमानमेकधा दशधा त्रिधा ॥७॥
 एतद्दशोत्तरावानामात्मांशः परमात्मनः । आधोऽन्तरो यत्रासौ भूतग्रामो विभाव्यते ॥८॥
 साध्यात्म साधिदैवश्च साधिभूत इति त्रिधा । विराट् प्राणो दशविध एकधा हृदयेन च ॥९॥
 स्मरन् विश्वमृजामीशो विज्ञापितमधोऽजः । विराजमतपत् स्वेन तेजसेषां विवृतये ॥१०॥
 अथ तस्याभितसस्य कति चाशतनानि ह । निरभिघ्नन्त देवानां तानि मे गदतः शृणु ॥११॥
 तस्याग्निराह्यं निर्भिन्नं लोकपालोऽविशत् पदम् । वाचा स्वांशेन यत्तत्त्वं ययासौ प्रतिपद्यते ॥१२॥
 निर्भिन्नं तालु वरणो लोकपालोऽविशदरे । जिह्वांशेन च रसं ययासौ प्रतिपद्यते ॥१३॥
 निर्भिन्ने अधिनी नासे विष्णोराविशतां पदम् । घ्राणेनांशेन गन्धस्य प्रतिपत्तिर्यतो भवेत् ॥१४॥
 निर्भिन्ने अक्षिणी त्वष्टा लोकपालोऽविशद् विभोः । चक्षुःशेन रूपाणां प्रतिपत्तिर्यतो भवेत् ॥१५॥
 निर्भिन्नान्वस्य चर्माणि लोकपालोऽनिलोऽविशत् । घ्राणेनांशेन संस्पर्शं येनासौ प्रतिपद्यते ॥१६॥
 कर्णायस्य विनिर्भिन्नं धिष्यं रसं विविशुर्दिशः । श्रोत्रेणांशेन शब्दस्य सिद्धिं येन प्रपद्यते ॥१७॥
 त्वचमस्य विनिर्भिन्नं विविशुर्धिष्यमोदधीः । शंशेन रोमभिः कण्डूं धरसौ प्रतिपद्यते ॥१८॥
 मेरुं तस्य विनिर्भिन्नं स्वधिः श्वं क उपाविशत् । रेतसांशेन येनामावाहनन्दं प्रतिपद्यते ॥१९॥
 गुदं पुंसो विनिर्भिन्नं मित्रो लोकेऽवविशत् । पायुनांशेन येनामौ विमर्गं प्रतिपद्यते ॥२०॥
 हस्तावस्य विनिर्भिन्नायिन्द्रः स्वपंतिराविशत् । पातंशेन पुद्गे यया वृत्तिं प्रपद्यते ॥२१॥
 पादावस्य विनिर्भिन्नौ लोकेऽव विष्णुराविशत् । गत्या स्वांशेन पुनरो यया प्राप्यं प्रपद्यते ॥२२॥
 बुद्धिं चास्य विनिर्भिन्नं वागीशो धिष्यमाविशत् । बोधेनांशेन बोद्धव्यप्रतिपत्तिर्यतो भवेत् ॥२३॥
 हृदयं चास्य निर्भिन्नं चन्द्रमा धिष्यमाविशत् । मनसांशेन येनामौ विविशौ प्रतिपद्यते ॥२४॥
 आग्रामं चास्य निर्भिन्नमभिमानोऽविशत् पदम् । कर्मणांशेन येनामौ परमं प्रतिपद्यते ॥२५॥
 रसं चास्य विनिर्भिन्नं मदान् धिष्यमाविशत् । पितेनांशेन येनामौ विज्ञानं प्रतिपद्यते ॥२६॥
 शीर्षोऽस्य शीर्षं पद्मणी रसं नाभेऽदयद्यत । गुप्तानां कृण्वो येषु प्रोपन्ते मुरादयः ॥२७॥
 आप्यन्ति तेन रसेन दिवं देवाः प्रवेदिरे । घरा रज स्वभावेन पद्मपो येष ताननु ॥२८॥
 तातोऽपि स्वभावेन भगवच्छाभिमाधिताः । उभयोरेन्नरं श्वोम ये रुद्रपादं गताः ॥२९॥
 गुप्तोऽन्तः प्रपद्मं पुद्गस्य वरुदः । यन्मुरावद् वरुनां मुक्पोऽभूत्मास्त्रो गुदः ॥३०॥
 वरुणोऽन्तः प्रपद्मं रुद्रिणां रुद्रतः । यो जालय यो वरुनां पदः कटुकतात् ॥३१॥
 विरोऽन्तः प्रपद्मं मरुतोऽसौ वृत्तिरतीर्विभोः । धीरपत्तुर्दुग्धो बालो नृपां यः समयां वरु ॥३२॥

पद्मार्थं भगवतो जले शुश्रूषा धर्मसिद्धये । तस्यां जातः पुरा शूद्रो यद्ब्रूयात्तुप्यते हरिः ॥३३॥
 एते वर्णाः स्वधर्मेण यजन्ति स्वगुहं हरिम् । श्रद्धयाऽऽमविशुद्धयर्थं यज्जाताः सह वृत्तिभिः ॥३४॥
 एतत्तत्तभगवतो दैवकर्मामरूपिणः । कः श्रद्धयादुपाकर्तुं योगमायाबलोदयम् ॥३५॥
 अथापि कीर्तयाम्यङ्गं यथामति यथाश्रुतम् । कीर्तिं हरेः स्वां सत्कर्तुं निगमन्याभिवासतो ॥३६॥
 एकान्तलाभं वचसो नु पुंसां सुश्लोकमौलेर्गुणवादमाहुः ।

भुक्तेश्च विद्वद्भिरुपाकृतायां कथासुधावामुपसम्प्रयोगम् ~ ॥३७॥

आत्मनोऽवसितो यत्स महिमा कविनाऽऽदिता । संवत्सरसहस्रान्ते धिया योगविपक्षया ॥३८॥
 अतो भगवतो माया मायिनामपि मोहिनी । यत्स्वयं चात्मवर्मात्मा न वेद् किमुतापरे ॥३९॥
 यतोऽप्राप्य न्यवर्तन्ते वाचश्च मनसा सह । अहं चाप्य इमे देवास्तस्मै भगवते नमः ॥४०॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां तृतीयस्कन्धे षष्ठोऽध्यायः ॥६॥

अथ सप्तमोऽध्यायः

॥ श्रीशुक उवाच ॥

एवं सुवार्थं मैत्रेयं द्वैपायनसुतो बुधः । प्रीणयन्निव भारत्या विदुरः प्रत्यभाषत ॥१॥

॥ विदुर उवाच ॥

ब्रह्मन् कथं भगवत्क्षिप्त्वा तस्याविवारिणः । लीलया चापि पुत्रयेरभिगुणस्य गुणाः त्रिधाः ॥२॥
 श्रीदायामुद्यमोऽर्भस्य कामक्षिक्रीडिषान्यतः । स्वतस्तृप्तस्य च कथं विवृतस्य सदान्यत ॥३॥
 अस्वाचीद् भगवान् विधं गुणमय्याऽऽभमायया । तथा संस्थापयत्येतज्जयः प्रत्यभिधास्यति ॥४॥
 देशतः कालतो योऽसावगच्छातः स्वतोऽन्यतः । अविलुप्तावबोध्यात्मा स पुत्रयेताजपायथम् ॥५॥
 भगवानेक एवैव सर्वज्ञेयवस्थितः । अमुष्य दुर्भगत्वं वा ह्ये शो वा कर्मभिः पुत ॥६॥
 एतस्मिन् मे मनो विद्वन् तिष्ठतेऽज्ञानसङ्कटे । तच्च पराशुद विभो करमलं मानसं महत् ॥७॥

श्रीशुक उवाच

स इत्थं चोदितः शत्रा तत्त्वजिज्ञासुना मुनिः । प्रयाह भगवन्निवः स्मयन्निव रत्तस्मयः ॥८॥

॥ मैत्रेय उवाच ॥

सेयं भगवतो माया यद्येन विरूप्यते । ईश्वरस्य विमुक्तस्य कार्पण्यमुत बन्धनम् ॥९॥
 यदर्धेन विनामृष्य पुंस आत्मविपर्ययः । प्रतीपत उपद्रुषुः स्वचिररवेदनादिकः ॥१०॥
 यथा जतो चन्द्रमसः कर्पादिस्तृणो गुणः । इरयेतोऽपस्त्रिं द्रष्टारामनो नामनो गुणः ॥११॥
 स धी निवृत्तिधर्मेण वामुदेवानुक्रमया । भगवन्नविषयोऽनं तिरोचते शरीरिह ॥१२॥
 ज्ञेयिदयोपरात्मोऽथ द्रष्टारामनि परे हरी । विजोयन्ते तदा ह्येकाः संमुक्तस्यैव शृङ्खला ॥१३॥

एतान् मे पृच्छतः प्रभान् हरेः कर्मविग्नसया । ब्रूहि मेऽस्य मित्रं वादजया नष्टचक्षुः ॥४०॥
सर्वे वेदाश्च यज्ञाश्च तपो दामानि चानव । जीवामयप्रदानस्य न कुर्वीरन् कलामपि ॥४१॥

॥ श्रीशुक उवाच ॥

स इत्यमाष्टपुराणकल्प. कुरुप्रधानेन मुनिप्रधानः ।
प्रबृद्धहर्षो भगवत्प्रियायां सञ्चोदितस्तं प्रहसन्निवाह ॥ ४२ ॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां तृतीयस्कन्धे सप्तमोऽध्यायः ॥७॥

अथाष्टमोऽध्यायः

॥ मैत्रेय उवाच ॥

सस्तेवनीयो यत पूर्वशो यल्लोकपालो भगवत्प्रधानः ।
बभूविधेहाजितकीर्तिमालां पदे पदं नूतनयस्यभीषणम् ॥१॥
सोऽहं नृणां कुलसुखाय दुःखं महद्गतानां विरमाय तस्य ।
प्रवर्तये भागवतं पुराणं यदाह सावाद् भगवानृषिभ्यः ॥२॥
आसीनमुष्यां भगवन्तमाद्यं सङ्कर्षणं देवमकुपटसत्त्वम् ।
विविधसवस्तारवमत. परस्य कुमारमुष्या मुनयोऽन्वष्टुञ्चन् ॥३॥
स्थमेव विप्लवं बहु मानयन्तं यं वासुदेवाभिधमामवन्ति ।
प्रत्यष्टताचाम्भुजक्रोशमीपदुन्मीलयन्तं विशुधोदयाय ॥४॥
स्वर्धुन्युदाह्रैः स्वजटाकलापैस्त्वष्टुशन्तश्चरणोपचानम् ।
पथं यद्वचन्यहिराजकन्याः संप्रेमनानावलिभिर्वरार्याः ॥५॥
मुहुर्गुणन्तो यच्चसालुरागस्खलपदेनास्य कृतानि तज्जगः ।
किरीटसाहस्रमणिप्रवेकप्रद्योतितोऽहमकणासहस्रम् ॥६॥
प्रोक्तं किलैतद्भगवत्तमेन भिक्षुत्तिथिर्माभिरताय तेन ।
सनत्कुमाराय स षाह पुष्टः सांस्थायनायाह्व एतवताय ॥७॥
सांस्थायनः पारमहंस्यमुख्यो विवशमाणो भगवद्भिर्भूतीः ।
जगाद् सोऽस्मद्गुरवेऽन्विताय पराशरायाय धृष्टस्तेष्व ॥८॥
प्रोवाच मह्यं स दयालुराख्यो मुनि. पुलस्तयेन पुराणभाषय ।
सोऽहं जयितुं प्रययामि त्वत्तं शृङ्गालये नित्यमुनयताय ॥९॥
उदात्तुतं विश्वमिदं तदासीद्यद्विद्वयामीलितरदन्यमीलयन् ।
अग्नीन्द्रतत्त्वेऽधिगम्य पुरुः कृतपथः स्वामरतो निरीहः ॥१०॥

सोऽन्तःशरीरेऽर्पितभूतसूक्ष्म. कालामिकां शक्तिमुदीरयाणः ।
 उवास तस्मिन् सलिले पदे स्वे यथानलो दारणि रूढवीर्यं ॥ ११ ॥
 चतुर्युगानां च सहस्रमप्सु स्वपन् स्वयोदीरितया स्वशक्त्या ।
 कालारययाऽऽसादितकर्मतन्त्रो लोकानपोतान् दृश्ये स्वदेहे ॥ १२ ॥
 तस्यार्थसूक्ष्माभिनिविष्टष्टेरन्तर्गतोऽर्थो रजसा तनीयान् ।
 गुणेन कालानुगतेन विद्धः सूप्यंस्तदाभिद्यत नामिदेशात् ॥ १३ ॥
 स पद्यकोशः सहस्रोदतिष्ठत् कालेन कर्मप्रतियोधनेन ।
 स्वरोचिषा तसलिलं विशालं विद्योतयन्नर्क इयात्मयोनिः ॥ १४ ॥
 तल्लोकपद्मं स उ एव विष्णुः प्राचीविशत् सर्वगुणावभासम् ।
 तस्मिन् स्वयं वेदमयो विधाता स्वयम्भुवं यं स्म वदन्ति सोऽभूत् ॥ १५ ॥
 तस्यां स चाम्भोरहर्कर्णिकायामवस्थितो लोकमपश्यमानः ।
 परिक्रमन् प्योम्नि विवृत्तनेत्रधत्वारि सेभेऽनुदिशं मुद्रानि ॥ १६ ॥
 तस्माद् युगान्तश्चसनययूयंजलोर्मिचक्रात् सलिलाद् विरूढम् ।
 उपाधित. कञ्जमु लोयतत्वं नात्मानमद्वाधिददादिदेवः ॥ १७ ॥
 क एष योऽसावहमज्जपृष्ट एतत्कुतो बान्धननन्यदप्सु ।
 अस्ति ह्यधस्तादिदि विञ्चनैतदधिष्ठितं यत्र सता जु भाष्यम् ॥ १८ ॥
 स इत्थमुद्दीप्य तद्वज्रनालनाद्योभिरन्तर्जलमाविवेश ।
 नार्वाग्गतस्तत्परनालनालनाभि विचिन्वंस्तद्विन्दताजः ॥ १९ ॥
 तमस्यपारे विदुरात्मसर्गं विचिन्वतोऽभूत् सुमहांस्त्रिणेभिः ।
 यो देहभाजा भयमीरयाणः परिचिन्वोत्थायुरजस्य हेति ॥ २० ॥
 ततो निवृत्तोऽप्रतिलब्धकामः स्वधिष्यमासाद्य पुनः स देवः ।
 शनैर्जित्वासनिवृत्तचित्तो न्यपीददारूढममाधिपोगः ॥ २१ ॥
 कालेन सोऽजः पुरुषायुषामिप्रवृत्तयोगेन विरूढपोषः ।
 स्वयं तदन्तर्दयेऽवभातमपश्यतापरयत यद्य परम् ॥ २२ ॥
 मृषास्तगौरायतशेषभोगपर्यङ्क एकं पुरुषं शयानम् ।
 पद्यातपप्रायुतमूर्धंरत्नमुर्मिहंतप्वान्तयुगान्ततोये ॥ २३ ॥
 प्रेषां विपन्तं हरितोपलादेः सन्ध्याधनीवेस्तरममूर्धः ।
 रजोऽधारीपधिसौमनस्यनराजो येनुमुजाद्विपाद्ये ॥ २४ ॥

आयासतो विस्तरतः स्वमानहेन लोकत्रयसङ्ग्रहेण ।
 विचित्रदिन्याभरणाशुकानां कृतश्रियापाशितवेरदेहम् ॥ २५ ॥
 पुंसां स्वकामाय विविक्तमार्गैरभ्यर्चतां कामदुष्टाङ्घ्रिपद्मम् ।
 प्रदर्शयन्तं कृपया नखेन्दुमयूखभिन्नाङ्गुलिचारुपद्मम् ॥ २६ ॥
 मुखेन लोकांतिहरस्मितेन परिस्फुरत्कुण्डलमण्डितेन ।
 शोणायितेनाधरबिम्बभाषा प्रत्यर्हयन्तं सुनसेय मुभूवा ॥ २७ ॥
 कदम्बविजलकपिशङ्कवाससा स्थलद्वृतं मेघसखा नितम्बे ।
 हारेण चानन्तधनेन वत्सं श्रीवत्सवहःस्थलवज्रभेन ॥ २८ ॥
 परार्धवेद्यूरमणिप्रवेकपर्यस्तदोर्दण्डसहस्रशास्त्रम् ।
 अध्यक्षमूलं भुवनाङ्घ्रिपेद्गमहीन्द्रभोगैरधिधीतवक्ष्यम् ॥ २९ ॥
 चराचरीको भगवन्महीध्रमहीन्द्रबन्धुं सलिलोपगूढम् ।
 किरीटसाहस्रहिरण्यशृङ्गमाविर्भवत्कीस्तुभरन्नगर्भम् ॥ ३० ॥
 निधीतमाक्तायमधुप्रतश्रिया स्वकीर्तिमय्या वनमालया हरिम् ।
 सूर्येन्दुवारवन्धगमं त्रिधामभिः परिक्रमत्याधनिकैर्दुरासदम् ॥ ३१ ॥
 तर्ह्येव तन्नाभिसर सरोजमात्मानममभः शसनं वियच्च ।
 ददर्श देवो जगतो विधाता नात परं लोकविसर्गदष्टि ॥ ३२ ॥
 स कर्मबीजं रजसोपरकः प्रजाः सिसृक्षन्निपदेव दृष्ट्वा ।
 अस्तौद् विसर्गाभिमुखस्तमीढ्यमव्यक्तवर्त्मन्यभिवेशितात्मा ॥ ३३ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां तृतीयस्कन्धे अष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

अथ नवमोऽध्यायः

ब्रह्मोवाच

ज्ञातोऽसि मेऽथ सुचिराध्वनु-देहभार्जा न ज्ञायते भगवतो गतिरित्यवधम् ।
 नान्यत्रदस्ति भगवन्नपि तन्न शुद्धं भाषागुणव्यतिकराचदुर्विमामि ॥ १ ॥
 रूपं यदेतदयथोघरसोदयेन शशन्निरुत्तमतसः सदनुप्रपांय ।
 आदौ गृहीतमवतारयत्तैरुबीजं यन्नाभिपद्ममवनादहमाविरासम् ॥ २ ॥
 नातः परं परम यज्ञवतः स्वरूपमानन्दमाश्रमविरूपमविदधत् ।
 पद्यामि विषसृजमेकमविधमात्मन् भूतेन्द्रियात्मकमदस्त उपाश्रितोऽस्मि ॥ ३ ॥
 तद्वा इदं भुवनमङ्गल मङ्गलाय ध्याने स्म नो दर्शितं च उपासकानाम् ।
 तस्मै नमो भगवतेऽनुविप्रेम मुग्धं योऽनादतो नरकमाग्निरसप्रसक्तः ॥ ४ ॥

ये ॥ त्वदीयचरणाम्बुजकोशगन्धं जिघ्रन्ति कर्णविषयैः श्रुतिवातनीतम् ।
 भक्त्या गृहीतचरणः परया च तेषां नापैपि नाय हृदयाग्नुरहात्स्वपुंसाम् ॥ २ ॥
 तावद्भयं द्रविष्यतेहसुहृन्निमित्तं शोकः हृद्वा परिभवो विपुलश्च लोभः ।
 तावन्ममेत्यसद्वग्रह आतिमूलं यावन्न तेऽङ्घ्रिमभयं प्रवृणोत लोकः ॥ ६ ॥
 दैवेन ते हतधियो भवतः प्रसङ्गात्सर्वाशुभोपशमनाद् विमुचेन्द्रिया ये ।
 कुरन्ति काममुखलेशलबाध दौना लोभामिभूतमनसोऽनुश्लानि शब्दत् ॥ ७ ॥
 क्षुत्तृष्टिघातुभिरिमा मुहुरर्घमाणाः शीतोष्णवातघर्षैरितरेतराद्य ।
 कामाग्निनाच्युत रुषा च सुदुर्भरेण सम्पदयतो मन उरुज्जम सीदते मे ॥ ८ ॥
 पावापृथक्त्वमिदमात्मन इन्द्रियार्थमायाबलं भगवतो जन ईश परयेत् ।
 तावन्न संसृतिरसौ प्रतिसङ्क्रमेत स्वर्थापि दुःखनिबहं बहसी क्रियार्था ॥ ९ ॥
 अह्मणावृतातंकरया निशि निःशयाना नानामनोरथधिया चक्षुभ्रमनिद्राः ।
 दैवाहतार्थरचना क्षयकोऽपि देव युष्मत्प्रसङ्गविमुखा इह संसरन्ति ॥ १० ॥
 यं भावयोग परिभाषितहृत्सरोज आस्ते श्रुतेचित्तपथो ननु नाथ पुंसाम् ।
 यद् यदिया त उरगाद्य विभावयन्ति तत्तद्वपुः प्रणयमे सद्गुप्रहाय ॥ ११ ॥
 नातिप्रसीदति यमोपचितोपचारैराराधितः सुरगणैर्हृदि शब्दकामैः ।
 यत्सर्वमूतद्वययामदलग्नयैको नानाजनेष्वरहितः सुहृदन्तरारामा ॥ १२ ॥
 पुंसामतो विविधधर्मभिरप्यराधैर्दानेन चोन्नतपद्मा प्रतर्पयया च ।
 आराधनं भगवत्तव सत्क्रियार्थं धर्मोऽर्पितः कर्हिचिद्भियते न यत्र ॥ १३ ॥
 शब्दस्वरूपमहसि य निपीतभेदमोहाय बोधैर्धियाय नमः परमैः ।
 विद्योद्भ्रमक्षितिलयेषु निमित्तलीलारामाय ते नम इदं षट्मेधराय ॥ १४ ॥
 यस्यापतारगुणकर्मविदम्बनानि नामानि येऽनुविगमे पिपशा गृणन्ति ।
 ते नैरजन्मरामलं महमैव हिंसा संशान्यपातृतमृतं तमजं प्रपद्ये ॥ १५ ॥
 यो या यद् च गिरिशय विभुः स्वयं च स्विद्युज्ज्वलप्रलम्बेतर आममूनम् ।
 भिरात्रिपादूथ एक उग्ररोहन्तस्मै नमो भगवते भुवनट्टमाय ॥ १६ ॥
 लोको विरमनिरतः गुरान्ते प्रसतः यनेत्ययं षट्पुद्गो भवदर्पणे न्ये ।
 यस्तापदस्य यन्बाहिर्ग्रीविताराशो मन्दरिद्धनयनिभिराय नमोऽनु गस्मै ॥ १७ ॥
 यस्माद् विभेद्यहमपि द्विपराधैरप्यनप्यामितः स्वरजोऽवमगहनं यः ।
 तं तपो यदुपयोऽपरदममानस्मरमै नमो भगवतेऽधमगाय गुन्यम् ॥ १८ ॥

तिर्यङ्मनुयचिनुधादिषु जीवयोनिष्वामेच्छयाऽऽमृन्तस्तुपरीप्सया यः ।
 रेमे निरस्तरतिरप्यवरुद्धदेहस्तस्मै नमो भगवते पुरुषोत्तमाय ॥ १६ ॥
 योऽविद्ययानुपहतोऽपि दशार्घ्यतृया निद्रामुवाह जठरीकृतलोभ्याग्रः ।
 अन्तर्जलेऽहिकशिपुस्पर्शानुकूलो भीमोर्मिमालिनि जनस्य सुरं विवृणु ॥ २० ॥
 यत्नाभिपद्मभवनादहमासमीक्ष्य लोकत्रयोपकरणो यदनुग्रहेण ।
 तस्मै नमस्त उदरस्यमवाय योगनिद्रावसानविकसन्नलिनेक्षणाय ॥ २१ ॥
 सोऽयं समस्तजगतां सुहृदेक आत्मा सत्त्वेन यन्मृह्यते भगवान् भगेन ।
 तेनैव मे दशमनुस्मृताताद् यथाहं स्वयामि पूर्ववदिदं प्रणतप्रियोऽसौ ॥ २२ ॥
 एतं प्रपन्नवरदो रमयात्मशक्त्या यद् यत्करिष्यति गृहीतगुणावतारः ।
 तस्मिन् स्वविक्रममिदं सृजतोऽपि चेतोयुज्जीत कर्मशमलं च यथा विजह्याम् ॥ २३ ॥
 नाभिहुशदिह सतोऽम्भसि पश्य पुंसो विज्ञानशक्तिरहमासमनन्तशक्तेः ।
 रूपं विचित्रमिदमस्य विदुष्यतो मे मा रीरिपीष्ट निगमस्य गिरां विसर्गः ॥ २४ ॥
 सोऽसावद्वक्त्ररूपो भगवान् विदुष्वप्रेमस्मिनेन नयनः स्फुरद् विजृम्भन् ।
 उत्थाय विश्वविजयाय च नो विपादं माभ्या गिरापन्नयतात्पुरुषः पुराणः ॥ २५ ॥
 मैत्रेय उवाच

मैत्रेय उवाच

स्वस्तम्भं निशान्तर्यैव सपोविद्यासमाधिभिः । यावन्मनोवचः स्तुवा विरराम ॥ खिलवत् ॥ २६ ॥
 अथाभिप्रेतमन्वीक्ष्य ब्रह्मणो मधसूदनः । विरयणचेतसं तेन कल्पव्यतिकराम्भसा ॥ २७ ॥
 लोकसंस्थानविज्ञान आत्मनः परित्तिष्ठतः । तमाहागाधया वाचा करमलं शमयशिव ॥ २८ ॥

श्रीभगवानुवाच

मा वेदगर्भं गास्तर्द्रीं सर्गं उच्यमानवह । तन्मयाऽऽपादितं ह्यग्रे यन्मो प्रार्थयते भवान् ॥ २९ ॥
 भूयस्त्वं तप आतिष्ठ विद्यां चैव मदाश्रयाम् । ताम्यामन्तर्हृदि ब्रह्मन् लोकान् द्रष्टव्यस्य पातृत्वात् ।
 तत आत्मनि लोके च भक्तियुक्तः समाहितः । द्रष्टासि मां तत्तं ब्रह्मन्मयि भोक्तास्त्वमात्मनः ॥ ३१ ॥
 यदा तु सर्वभूतेषु दारप्यग्निरिव स्थितम् । प्रतिचक्षीत मां लोको जह्यात्तर्ह्येव कः मलम् ॥ ३२ ॥
 यदा रहितमात्मानं भूतेन्द्रियगुणाश्रयैः । स्वरूपेण मयोदेतं पश्यन् स्वाराध्यमृच्छति ॥ ३३ ॥
 नानाकर्मवितानेन प्रजा बद्धीः सिसृक्षतः । नात्मावसोऽद्वयस्मिंस्ते वर्णोपायमदनुग्रहः ॥ ३४ ॥
 रूपिमाद्यं न ब्रूयाति पापीयांस वा रजोगुणः । यन्मनो मयि निबद्धं प्रजाः संसृजतोऽपि ते ॥ ३५ ॥
 ज्ञातोऽहं भवता त्वद्य दुर्विज्ञेयोऽपि देहिनाम् । यन्मो त्वं मन्यसेऽयुक्तं भूतेन्द्रियगुणात्मभि ॥ ३६ ॥
 नुम्यं मद्विचिकित्सायामात्मा मे दर्शितोऽपहि । नात्वेन सलिले मूलं पुष्करस्य विचिन्वतः ॥ ३७ ॥
 यद्यन्याङ्गं मस्तोऽहं मत्कथाम्युदयाद्वितम् । यदा तपसि ते निष्टा स एव मदनम्रः ॥ ३८ ॥

प्रीतोऽहमस्तु भद्रं ते लोकानां विजयेच्छ्रया । यदस्तोपीगुणमयं निर्गुणं मानवणयन् ॥३६॥
य पुतेन पुमाश्रित्यं स्तुत्वा स्तोत्रेण मां भजेत् । तस्याशु सम्प्रसीदयं सर्वकामवरेभरः ॥३७॥
पूतेन तपसा यज्ञैर्दानैर्योगसमाधिना । राद्धं निःश्रेयसं पुंसां मप्रीतिस्तत्त्वविन्मत्तम् ॥३८॥
अहमात्माऽऽत्मनां धातः प्रेष्टः सन् प्रेयसामपि । अतो मयि रतिं कुर्याद् देहादिर्यत्कृते प्रियः ॥३९॥
सर्ववेदमयेनेदमात्मनाऽऽमाऽऽमयोनिना । प्रजाः सृज यथापूर्वं याश्च मय्यनुशेरेते ॥४०॥

मैत्रेय उवाच

तस्मा एवं जगत्क्षप्रे प्रधानपुरषेभरः । भ्यः येदं स्वेन रूपेण कज्जनाभस्तिरोदधे ॥४१॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां तृतीयस्कन्धे नवमोऽध्यायः ॥६॥

अथ दशमोऽध्यायः

विदुर उवाच

अन्तर्हिते भगवति प्रह्ला लोकरुषितामहः । प्रजाः ससृजं कतिधा दैविकीनां नसीविंशुः ॥१॥
ये च मे भगवद् वृष्टात्तत्त्वव्याधां बहुजितन । तान् उदस्वानुपूर्व्येण द्विन्वि नः सर्वसंशयान् ॥२॥

॥ सुत उवाच ॥

परं सद्योदितस्तेन यथा कौशरवो मुनिः । प्रीतः प्रत्याह तान् प्रभान् हृदिस्थानय भागव ॥

मैत्रेय उवाच

विरिञ्चोऽपि तथा चक्रे दिव्यं चर्दशतं तपः । आत्मन्यात्मानमावेरय यदाह भगवानननः ॥४॥
तद्विलोभयज्जसम्भूतो पायुन यदधिष्ठितः । पद्ममभश्च तत्कालकृतवीर्येण कम्पितम् ॥५॥
तपसा ह्येधमानेन विधया चात्मसंस्थया । विरूढविज्ञानलोभ्यपाद् पायुं सहाग्मसा ॥६॥
तद्विलोभय विषद्व्यापि पुच्छरं यदधिष्ठितम् । अनेन लोकान् प्राग्ग्रीनान् कल्पितारमी यच्छितयत् ॥७॥
पद्मकोशं तदाऽऽविरय भगवत्संघोदितः । एकं व्यभाहृसीदुरधा त्रिधा भाग्यं द्विसप्तधा ॥८॥
एतापाञ्जीरलोभस्य संस्थानेदः समाहृतः । धर्मस्य हानिमित्तस्य विपाकः परनेष्टपत्नी ॥९॥

विदुर उवाच

यदाय यदुरूपस्य हरेरुत्तमंशः । कालाख्यं लक्षणं प्रह्वान् यथाऽर्थाय नः प्रभो ॥१०॥

मैत्रेय उवाच

गुणव्यतिकराकारो निर्विशोऽप्रतिष्ठितः । पुरस्स्तदुपादानमात्मानं लीलयागृजन् ॥११॥
विषं धि मङ्गलमात्रं गंस्थितं विष्णुमायया । ईश्वरेण परिच्छिन्नं फालेनास्पृक्तमूर्तिना ॥१२॥
यथेदानीं तथापि च पश्चादप्येतदीदृशम् । सर्गो नरविधन्तरस्य प्राहृतो धिः सतस्तु यः ॥१३॥
कामद्रव्यगुणैरस्य त्रिविधः प्रतिगृह्यतः । आपास्तु मृतः सर्गो गुणधर्म्यमात्मनः ॥१४॥

द्वितीयस्य वदमो यत्र द्रव्यज्ञानक्रियोदयः । भूतसर्गवृत्तीयस्तु तन्मात्रो द्रव्यशक्तिमान् ॥१५॥
 चतुर्थं ऐन्द्रियः सर्गो यस्तु ज्ञानक्रियात्मकः । वैकारिको देवसर्गः पञ्चमो यन्मयं मनः ॥१६॥
 षष्ठस्तु तमसः सर्गो यस्त्वबुद्धिकृतः प्रभो । पट्टिने प्राकृताः सर्गा वैकृतानपि मे शृणु ॥१७॥
 रजोभाजो भगवतो लीलेयं हरिमेवसः । सप्तमो मुत्पसर्गस्तु पट्विवस्तस्थुषां च यः ॥१८॥
 वनस्पत्योऽधिलताः च वसारां वीरधो द्रुमाः । उत्स्रोतसस्तमः प्राया अन्तःस्पर्शा विशेषेण ॥१९॥
 तिस्रश्चामष्टम सर्गः सोऽष्टाविंशद्विधो मतः । अविदो भूतिमयो घ्राणज्ञा हृद्यवेदिन ॥२०॥
 गौरजो महिरः कृष्णः सूकरो गवयो रुहः । द्विराकाः पशवश्चेन अविहृक्ष सत्तम ॥२१॥
 एतरोऽश्वोऽश्वतरो गौरः शरभश्चनरी तथा । एते चैकराकाः सत्तः शृणु पञ्चनखान् पशून् ॥२२॥
 आ सृगाखो वृको व्याघ्रो मार्जारः शशश्चकौ । सिंहः कर्गिर्गजः कूर्मो गोधा च मकरादयः ॥२३॥
 कङ्कगृध्रवटश्चैतन्नाममहल्लूकवर्हिणः । हंससारसचक्राह्वकाजुकादयः खगाः ॥२४॥
 अवबिलोतस्तु नवमः सत्तरेकविधो नृणाम् । रजोऽधिकाः कर्मपरा दुःखे च सुखमानिनः ॥२५॥
 वैकृतास्त्रय ऐवैते देवसर्गश्च सत्तम । वैकारिकस्तु यः प्रोक्तः कौमारस्तु भया मकः ॥२६॥
 देवसर्गश्चाष्टविधो विबुधाः पितरोऽसुराः । गन्धर्वाः अरसः सिद्धा यक्षरक्षसि चारणाः ॥२७॥
 भूतमेतपिशाचाश्च विद्याघ्राः किन्नरादयः । दसीते विदुरावयताः सर्गास्ते विश्वलूकृताः ॥२८॥
 अतः परं प्रयक्ष्यामि वंशान्मन्वन्तराणि च । एवं रजःप्लुतः स्रष्टा कल्पादिवात्मभूर्हरिः ।

सृज यमोपसङ्गरूप आत्मीयमानमानमाना ॥२९॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां तृतीयस्कन्धे दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥
 अथैकादशोऽध्यायः

॥ मैत्रेय उवाच ॥

चरमः स द्विशेषाणामनेकोऽर्धयुतः सशः । परमाणुः स विशेषो नृणामैक्यधर्मो यतः ॥१॥
 सप्त एव पदार्थस्य स्वरूपाः स्थितस्य यत् । कैवल्यं परममहानविशेषो निरन्तरः ॥२॥
 एतं कालोऽप्यनुमितः सौख्ये स्थौल्ये च सत्तम । संस्थानभुजे या भगवानन्यतो व्यक्तभुग् विभुः ॥३॥
 स कालः परमाणुर्वै यो भुङ्क्ते परमाणुताम् । सतोऽविशेषभुग् यस्तु कालः परमो महान् ॥४॥
 अशुद्धौ परमाणू स्यात्प्रसरणेषु छयः स्मृतः । जालार्कं रम्यवगतः समेवानुपतन्नगात् ॥५॥
 असरे गुत्रिकं भुङ्क्ते यः कालः स शुद्धिः स्मृतः । शतभागस्तु वेवः स्यात्तैस्त्रिभिस्तु स्रष्टः स्मृतः ॥६॥
 निमेषस्त्रिजो ज्ञेयः आघ्रातस्ते त्रयः क्षणः । क्षणान् पञ्च विदुः पाठां सद्यु ता दश पञ्च च ॥७॥
 लघूनि धै समाघ्रातः दश पञ्च च नादिका । ते द्वे मुहूर्तः प्रहरः पञ्चमः सत वा नृणाम् ॥८॥
 द्वादशार्धपलोन्मानं चतुर्भिश्चतुरङ्गलैः । स्वर्णमापैः कृतचिद्रं यावत्प्रत्यक्षलप्लुतम् ॥९॥
 चतस्रो मर्त्यानामहनी उभे । पञ्चः पञ्चदशाहानि शुभः कृत्वा मानः ॥१०॥

तयोः समुच्चयो मासः पितृणां तदहर्निशम् । द्वौ तादृतुः पठ्यन् दक्षिणं चोत्तरं दिवि ॥११॥
अथने चाहनी प्राहुर्वत्सरो द्वादश स्तुतः । संवत्सरशतं नृणां परमायुर्निरूपितम् ॥१२॥
प्रवृत्तं ताराचक्रस्यः परमास्वादिना जगत् । संवत्सरावसानेन पर्पत्यनिमित्ते विभुः ॥१३॥
संवत्सरः परिवत्सर इडावत्सर एव च । अनुवत्सरो वत्सरश्च विदुरैवं प्रभष्यते ॥१४॥

यः सृज्यशक्तिमुखोच्छ्रयसयन् स्वशक्त्या पुंसोऽभ्रमाय दिवि धावति भूतभेदः ।

कालाख्यया गुणमयं प्रभुभिर्वित्तवंस्तस्मै बलि हरत वत्सरपञ्चाय ॥१५॥

विदुर उवाच

पितृदेवमनुयाणामायुः परमिदं स्मृतम् । परेषां गतिमाचक्ष्व ये स्युः कल्पाद् बहिर्विदुः ॥१६॥
भगवान् वेद कालस्य गतिं भगवतो जनु । विधं विचक्षते धीरा योगराक्षेन चक्षुषा ॥१७॥

मैत्रेय उवाच

कृत्वा त्रेता द्वापरं च कलिमेति चतुर्गुम् । दिव्यैर्द्वादशभिर्धनैः सावधानं निरूपितम् ॥१८॥
चत्वारि त्रीणि द्वे चैकं कृतादिषु यथाश्रमम् । संख्यातानि सहस्राणि द्विगुणानि शतानि च ॥१९॥
संख्यायायोरन्तरेण यः कालः शतसंख्ययोः । तमेवाहुर्गुणं तज्ज्ञा यत्र धर्मो विधीयते ॥२०॥
धर्मश्चतुष्पाङ्गमनुजान् कृते समनुवर्तते । स एवाग्न्येवधर्मेण स्येति पादेन वर्धता ॥२१॥
त्रिलोक्या युगसाहस्रं बहिराग्रहणो दिनम् । तावत्स्येव निशा तावत् यस्मिन्मिलति विश्वसृक् ॥२२॥
निशावसान आरब्धो लोककल्पोऽनुवर्तते । यावद्दिनं भगवतो मनून् भुञ्जश्चतुर्दश ॥२३॥
एवमेव कालं मनुर्भुङ्क्ते साधिकां ह्येकसहस्रतिम् । मन्वन्तरेषु मनस्तद्वत्तया ऋषयः सुराः ।

भवति चैव युगपत्सुरेशाश्चानु ये च तान् ॥२४॥

पृथुर्देनन्दिनः सगौ ब्रह्मस्रैलोक्यवर्तन । तिर्यङ्मृदुपितृदेवानां सम्भजो यत्र कर्मभिः ॥२५॥
मन्वन्तरेषु भगवान् विभ्र सप्तं स्वमूर्तिभिः । मन्वादिभिरिदं विश्वमवत्युद्दिप्तपौरुषः ॥२६॥
तमोमात्रमुपादाय प्रतिसंरुद्धविक्रमः । कालेनानुगताशेष आस्ते तूर्ण्यी दिनात्यये ॥२७॥
तन्नेव ग्वपिधीयन्ते लोका भूरादयस्त्रयः । निशायामनुवृत्तायां निर्मुक्तशशिभास्करम् ॥२८॥
त्रिलोक्या दह्यमानायाः शक्र या सङ्करंशाग्निना । यान्त्यूमणा महर्लोकज्जनं भृगवादयोऽर्दिताः ॥२९॥
तावत्त्रिभुवन सद्यः कल्पात्तैधितसिन्धवः । प्रावयन्त्यु कटादोपचण्डवातेरितोमयः ॥३०॥
अन्तः स तस्मिन् सलिल आस्तेऽनन्तासनो हरिः । योगनिद्रानिमिलान्नः स्तूयमानो जनालयैः ॥३१॥
एवमिवैरहोरात्रैः कालगत्योपलब्धितैः । अपचितमिवास्यापि परमायुर्वयःशतम् ॥३२॥
यदधमायुस्तस्य परार्धमभिधीयते । पूर्वं परार्धोऽप्यव्रान्तो ह्यपरोऽथ प्रवर्तते ॥३३॥
पूर्वस्यादौ परार्धस्य ब्रह्मो नाम महान्भूत् । कल्पो यत्राभवद् ब्रह्मा शब्दवह्नेति यं विदुः ॥३४॥
तत्परे चान्ते कल्पोऽभूद् यं पाश्रममिचक्षते । यद्वरेर्नाभिसरस आसीद्योक्तसरोरुहम् ॥३५॥

अथ ॥ कथितः कण्ठो द्वितीयस्यापि भारत । वाराह इति विख्यातो यत्रासीत्सूक्तो हरिः ३६
 कालोऽयं द्विपराधाख्यो निमेष उपचर्यते । अय्याकृतस्यानन्तस्य अनादेर्जगदा मनः ॥३७॥
 कालोऽयं परमाख्याद्विपराधान्त ईश्वरः । नैरेक्षितुं प्रमुर्भूय ईश्वरो धाममानिनाम् ॥३८॥
 विकारैः सहितो युक्तैर्विशेषादिभिरावृतः । आरढकोशो बहिरस्य पञ्चाशः कोटिर्विस्तृतः ॥३९॥
 दशोत्तरार्धैर्यत्र प्रविष्टः परमाणुवत् । लक्ष्यतेऽन्तर्गताश्चान्ये कोटिशो ह्यष्टादशस्य ॥४०॥
 तदाहुरचरं ब्रह्मा सर्वकारणकारणम् । विष्णोर्धाम परं साक्षात्पुरुषस्य महात्मनः ॥४१॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमर्हस्या संहितायां तृतीयस्कन्धे एकादशोऽध्यायः ॥११॥

अथ द्वादशोऽध्यायः

मैत्रेय उवाच

इति ते वक्षितः क्षत, कालाक्षयः परमा मन । महिमा वेदगर्भोऽर्थं यथासाक्षीक्षिवो धर्मे ॥१॥
 ससर्जोऽस्य तामिस्रमथ तामिस्रमादिकृत । महामोहं च मोहं च तमश्चाज्ञानवृत्तयः ॥२॥
 दृष्ट्वा पापीयसीं सृष्टिं नाभमानं बद्धमन्वत । भगवद्भयानपूतेन मनसान्यां ततोऽसृजत् ॥३॥
 सनकं च सनन्दं च सनातनमथा मभूः । सनकुमारं च मुनीर्क्षित्वायानूर्ध्वरेतस ॥४॥
 तान् यथापे स्वम्, पुत्रान् प्रजाः सृजत पुत्रकः । तत्रैच्छन्मोऽधर्माणो वायुदेवपरायणाः ॥५॥
 सोऽवस्थातः सुतैरेण प्रत्याख्यातानुरासवैः । क्रोधं दुर्विदं जातं नियन्तुमुपचक्रमे ॥६॥
 घिया निगृह्णाम्योऽपि अधोर्मध्या प्रजापतेः । सद्योऽज्ञायत तन्मन्युः कुमारो नीललोहितः ७
 स वै हरोद् देवानां पूर्वजो भगवान् भव । नामानि कुरु मे धात, स्थानानि च जगद्गुरो ॥८॥
 इति तस्य वचः पाप्मो भगवान् परिपालयन् । अभ्यध द् भद्रया वाचा मा रोदीस्तत्करोमिति ॥९॥
 यद्रोदी, सुरध्रेष्ट सोद्रेग इव बालकः । ततस्त्वामभि शरयति नास्ति रुद्र इति प्रजाः १०
 हृदिन्द्रियाण्यसुष्योम वायुरग्निर्जलं महो । सूर्यश्चन्द्रस्तपश्चैव स्थानाम्यग्रे कृतानि मे ॥११॥
 मन्युर्मनुर्महिनयो महाजिह्वश्चतुष्टयः । प्रेतो भवः कालो धामदेवो धृतमत ॥१२॥
 धीर्दृष्टिस्तनोमा च नियुक्तापेरिलाभिका । इरावती सुधा दीप्तो रुद्रायो रुद्रते क्षियः १३
 गृदायैतानि नानानि स्थानानि च सयौषण । एभिः सृज प्रजा यद्भीः प्रजानामसि यत्पति ॥१४॥
 इत्यादिष्टः स गुरणा भगवाञ्जीललोहित । सत्प्राकृतिस्त्वभावेन ससर्जात्मसमाः प्रजाः ॥१५॥
 रुद्राणां रुद्रसृष्टानां समन्ताद् प्रसर्ता जगत् । निशाम्यादंख्यशो यूयान् प्रजापतिरशङ्कत ॥१६॥
 अलं प्रजामिः सृष्टाभिरौषधीभिः सुरोत्तम । मया रुद्र दहःतीभिर्दिशश्चक्षुर्भिरुष्ये ॥१७॥
 तप आतिष्ठ भद्र ते सर्वभूतसुखावहम् । तपसैव यथापूर्वं सृष्टा विश्वमिदं भवान् ॥१८॥
 तपसैव परं उद्योतिर्भगवन्तमघोरजम् । सर्वभूतगुहावासमग्रेसरा विन्दते पुमान् ॥१९॥

मैत्रेय उवाच

एवमात्मभुवाऽऽदिष्टः परिक्रम्य गिरां पतिम् । बाढमित्यमुमामन्त्र्य विवेश तपसे वनम् ॥२०॥
 अथ भिध्यायतः सर्गं दश पुत्राः प्रजज्ञिरे । भगवच्छक्तियुक्तस्य लोकसन्तानहेतवः ॥२१॥
 मरीचिरन्यङ्गिरसौ पुलस्त्यः पुलहः प्रभुः । मृगुर्वसिष्ठो दक्षश्च दशमस्तत्र नारदः ॥२२॥
 उत्सङ्गाचारदो जज्ञे दक्षोऽद्भुष्टास्वयम्भुवः । प्राणोद वसिष्ठः सञ्जातो भृगुस्त्वचि करात्कृतुः ॥२३॥
 पुलहो नाभितो जज्ञे पुलस्त्यः कर्णयोर्ऋषि । अङ्गिरा मुखतोऽप्लोऽत्रिर्मरीचिर्मनसोऽभवत् ॥२४॥
 धर्मः स्तनाद् दक्षिणतो यत्र नारायणः स्वयम् । अधर्मः पृष्ठतो यस्मान्मृगुलोकं भयङ्करः ॥२५॥
 हृदि कामो भुवः प्रोथो लोभश्चाधरदच्छदात् । आस्याद्वाक्सिन्धवो मेढ्रास्त्रिर्ऋतिः पायोरघाश्रयः
 छायायाः कर्दमो जज्ञे देवहूत्याः पतिः प्रभुः । मनसो देवतश्चेदं जज्ञे विश्वकृतो जगत् ॥२७॥
 वाचं दुहितरं तन्वीं स्वयःभृहर्त्ता जनः । आकामां चफमे दत्तः सकाम इति नः श्रुतम् ॥२८॥
 तमधर्मे कृतमर्ति विलोक्य पितरं सुताः । मरीचिमुख्या मुनयो विश्रम्भाः प्रत्ययो धयन् ॥२९॥
 नैतत्पूर्वं कृतं स्वप्ने न करिष्यति चापरे । यत्वं दुहितरं गच्छेरनिपृष्टाङ्गजं प्रभुः ॥३०॥
 तेजीयसामपि होतव्यं सुश्लेष्यं जगद्गुरो । यद्वृत्तमनां तद्वत् वै लोकः सेमाय कल्पते ॥३१॥
 तस्मै नमो भगवते य इदं स्वेन शोचिषा । आत्मस्थं व्यजयामास स धर्मं पातुमर्हति ॥३२॥
 स इत्थं गृणत् पुत्रान् पुरो दृष्ट्वा प्रजापतीन् । प्रजापतिपतिस्तन्वं तत्प्राज ग्रीहितस्तदा ।

तां दिशो जगृहुर्गौरां नीहारं यद्विदुस्तमः ॥ ३३ ॥

कदाचिद् ध्यायतः स एवैदा आसंश्चतुर्भुजः । कथं सत्पराग्यहं लोकान् समवेतान् यथा पुरा ॥३४॥
 चातुर्होत्रं कर्मतन्मुपवेदनयः सह । धर्मस्य पदाश्चत्वारस्तथैवाश्रमवृत्तयः ॥३५॥

विदुर उवाच

स वै विश्वसृजामीशो वेदादीन् मुखतोऽसृजत् । यद् नद् येनासृजद् देवस्तन्मे ब्रूहि तपोधन ॥३६॥

मैत्रेय उवाच

अग्न्यनुसामाधर्वाख्यान् वेदान् पूर्वादिभिर्मुखैः । शास्त्रमिष्यां स्तुतिस्तोमं प्रायश्चित्तं त्वधात्मनात्
 आयुर्वेदं धनुर्वेदं गान्धर्वं वेदमात्मनः । स्थापत्य चासृजद् वेदं क्रमात्पूर्वादिभिर्मुखैः ॥३७॥
 इतिहासपुराणानि पञ्चमं वेदमीश्वरः । सर्वेभ्य एव धर्मैभ्यः ससृजे सर्वदर्शनः ॥३८॥
 षोडशयुक्थौ पूर्ववक्त्रात्पुरीष्यमिष्टुतावय । आप्तोर्यानातिरात्रौ च वाजस्यं सगोसत्रम् ॥३९॥
 विद्या दानं तपः सत्यं धर्मस्येति पदानि च । आश्रमाश्च यथासंख्यमसृजत्सह वृत्तिभिः ॥४०॥
 सावित्रं प्राजापरयं च ब्राह्मं चाथ बृहत्तया । गार्तां सत्रयशालीनशिलोन्ध इति वै गृहे ॥४१॥
 दैतानमा वालखिल्यौ दुःधराः पेनपा वने । न्यासे कुटीचक्रः पूर्वं बह्मोदो हंसनिष्क्रियौ ॥४२॥
 आन्धीसिन्धो त्रयो वार्ता द्रवन्तीतिस्तथैव च । पुरं व्याहृतयत्रासन् प्रणयो ह्यस्य दहतुः ॥४३॥

तस्योष्णिगासीहोमभ्यो गायत्री च त्वचो विभोः । त्रिष्टुभ्मासास्तुतोऽनुष्टुप्पञ्चमस्तुतः प्रजापतेः
मजायाः षट्त्तरिंशद्वा बृहती प्राश्नोऽभवत् । स्पर्शस्तस्याभवज्जीवः स्वरो देह उदाहृत ॥४६॥
अमायमिन्द्रियारयादुत्तस्या धलमात्मनः । स्वराः सप्त विहारेण भवति स्म प्रजापतेः ॥४७॥
शब्दब्रह्मात्मनस्तस्य ध्यक्तान्यत्तात्मनः परः । द्वावभाति विततो नानाशक्त्युपट्टितः ॥४८॥
ततोऽपरामुपादाय स सर्गाय मनो दधे । ऋषीणां भूरिवीर्याणामपि सर्गमवित्तुतम् ॥४९॥
ज्ञात्वा तदुष्टदये भूयश्चिन्तयामास कौरव । अहो अद्भुतमेतन्मे द्यापृतस्यापि नित्यदा ॥५०॥
न ह्येधन्ते प्रजा नूनं दैवमत्र विघातकम् । एवं युक्तकृतस्तस्य दैव चावेक्षतस्तदा ॥५१॥
कस्य रूपमभूद् द्वेधा यत्कायमभिचक्षते । ताम्यां रूपविभागाभ्यां मिथुन समपद्यत ॥५२॥
यस्तु तत्र पुमान् सोऽभून्मनुः स्वायम्भुव स्वराट् । सौ याऽऽसीच्छतृणां स्या महीप्यस्य महा मन
तदा मिथुनधर्मेण प्रजा होचान्वभूवरे । ॥ चापि रश्तरूपायां पञ्चापत्यान्यजीजनत् ॥५३॥
प्रियद्रुतौत्तानणाधौ तिस्रः क्रयाश्च भारत । आकृतिर्देवहूतिश्च प्रसूतिरिति सत्तम ॥५४॥
आकृतिं हव्ये प्रादात्कर्दमाय तु मध्यमाय । दद्यादाद्यप्रसूतिं च यत आपूरितं जगत् ॥५५॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां तृतीयस्कन्धे द्वादशोऽध्यायः ॥१२॥

अथ त्रयोदशोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

निशम्य चार्चं वदतो मुनेः पुण्यतर्मां नृप । भूयः पप्रच्छ कौरव्यो वासुदेवकथास्तः ॥ १ ॥

विदुर उवाच

स वै स्वायम्भुवः सत्राट्प्रियः पुत्रः स्वयम्भुव । प्रतिलभ्य प्रियां रक्षी किं चकार ततो मुने ॥ २ ॥
चरितं तस्य राजर्षेन्द्रिराजस्य सत्तम । ब्रूहि मे ब्रह्मघानाय विष्वक्सेनाश्रयो ह्यसौ ॥ ३ ॥
ध्रुतस्य पुंसां सुचिरश्रमस्य नन्वञ्जसां सूरिभिरीडितोऽर्थः ।
यत्तद्गुणानुश्रवणं सुकुन्दपादारविन्दं हृदयेषु येषाम् ॥ ४ ॥
॥ श्रीशक उवाच ॥

इति शुवाणं विदुरं विनीतं सहस्रशीर्षांश्ररणोपधानम् ।
प्रहृष्टरोमा भगवत्पयायां प्रणीयमानो मुनिरभ्यवष्ट ॥ ५ ॥

मैत्रेय उवाच

यदा स्वभार्यायां सार्कं जातः स्वायम्भुवो भव । प्राञ्जलिः प्रणतश्चेद् येदगर्भमभापत ॥ ६ ॥
त्वनेरुः सर्वभूतानां जन्मकृद् वृत्तिदः पिता । अद्यापि नः प्रजानां ते शुभ्रपावेन वा भवेत् ॥ ७ ॥
तद्विधेहि नमस्तुभ्यं कर्मवीर्यायशक्तिषु । य कृण्वेद् यशो विप्यगमुत्र च भवेद् गतिः ॥ ८ ॥

ब्रह्मोवाच

प्रोतस्तुभ्यमहं तात स्वस्ति स्ताद्वो जितोत्तर । यच्चिर्व्यंलीकेन हृदा शाधि मेत्यात्मनापितम् ॥ ६ ॥
 एतावत्यात्मजैर्वीर कायां ह्यवचितिगरी । शक्त्याप्रमत्तैर्गृह्येत सादरं गतम सरैः ॥ १० ॥
 स त्वमस्यामपत्यानि सदृशान्यात्मनो गुणैः । उत्पाद्य शास धर्मेण गां यज्ञैः पुरां यज ॥ ११ ॥
 परं शुश्रूषणं मह्यं स्यात्प्रजारक्षया नृप । भगवांस्ते प्रजाभर्तुर्हृदपोकेशोऽनुतुष्यति ॥ १२ ॥
 येषां न सुष्टो भगवान् यज्ञजिह्वो जनार्दनः । येनाश्रमो ह्यपार्थाय यज्ञ मा नादत्त स्वयम् ॥ १३ ॥

मनुरवाच

आदेशोऽहं भगवतो वर्तयामीवसूदन । स्थानं त्रिहानुजानीहि प्रजानां मम च प्रभो ॥ १४ ॥
 यदोरुः सर्वमवधानां मही ममा महाभसि । अस्या उद्धरणे यज्ञो देव देव्या विधीयताम् ॥ १५ ॥

मैत्रेय उवाच

परमेष्ठी त्वपां मध्ये तथा सन्नामनेष्य गाम् । कथमेनां समुत्प्रेष्य इति दृष्यी धिया चिरम् ॥ १६ ॥
 सृजतो मे चित्तिर्वाभिं ध्यायमाना रसां गता । अथात्र किमनुष्टेयमस्माभिः सर्गयोजितैः ।

यस्याहं हृदयादासं स ईशो विदधातु मे ॥ १७ ॥

हृष्यभिध्यायतो नासाविवराः सहसान्तर । बराहतोको • निरगाद्गुह्यपरिमाणकः ॥ १८ ॥
 तस्याभिरक्षयतः स्वस्थं हृष्येन क्लिप्त भारत । गजमात्रः प्रवृद्धे तद्वन्तुतमभूमहत् ॥ १९ ॥
 मरीचिप्रमुलैर्वित्रैः कुमारैर्मनुना सह । दृष्ट्वा तत्सौकरं रूपं तर्कयामास चित्रधा ॥ २० ॥
 किमेतत्सौकरव्याजं सत्त्वं दिव्यम्वस्थितम् । ग्रहो यथाश्चर्यमिदं नासाया मे विनि सृतम् ॥ २१ ॥
 दृष्टोऽद्भुतशितोमात्र । शृणोद्भृष्टशिनांसम् । अपि स्विद्भगवानेव यज्ञो मे खेदयन्मनः ॥ २२ ॥
 इति मीमांसतस्तस्य प्रक्षणं सः सन्तुभिः । भगवान् यज्ञपुरुषो जगज्जिगेन्द्रसन्निभः ॥ २३ ॥
 प्रक्षायं हर्षयामास हरिस्तांश्च द्विजोत्तमान् । स्वर्गजिनेन ककुभ प्रतिस्वनयता विभुः ॥ २४ ॥

निशम्य ते धर्षरितं स्वखेदक्षयिष्णु मायामयसूरुरस्थ ।

जनस्तप सत्यनिवासिनस्ते त्रिभिः पवित्रैर्मुनयोऽगृणन् स्म ॥ २५ ॥

तेषां स्मृतां वेदवितानमूर्तिर्ग्रहावधार्यात्मगुणानुवादम् ।

विनष्ट भूयो विजुबोदयाय गजेन्द्रलो लो जलमाविशे ॥ २६ ॥

उत्तिष्ठत्वालः खचरः कठोरः सटा विधुन्वन् खररोमशरयम् ।

सुराहताभ्रः सितदंष्ट्र ईक्षाज्योतिर्बभासे भगवान्महीध्रः ॥ २७ ॥

• प्राख्येन पृथ्व्याः पदवीं विजिघ्रन् प्रोढापदेशः स्वयमध्वराह्नः ।

बराहदंष्ट्रोऽप्यकरालहृम्यामुद्गीक्ष्य विप्रान् गृणतोऽविशरुम् ॥ २८ ॥

त वज्रसूत्राङ्गनिपातयेगविशीर्णदुःखिः स्तनयन्नुद्वान् ।
 उत्सृष्टदीर्घोर्मिभुजैरिवातश्चुम्बो यज्ञेश्वर पाहि मेति ॥ २६ ॥
 सुरैः शूरप्रैदरयंस्तदाप उत्पारपारं त्रिपङ्क रसायाम् ।
 ददर्श गां तत्र सुपुष्पुत्रमे यां जीववानो स्वयमभ्यधत् ॥ ३० ॥
 स्वदंष्ट्रयोदधत्य मर्दो निमग्नो स उल्लितः संरुचे रसायाः ।
 सप्रापि दैत्यं गदयाऽऽपतन्तं सुनाभसन्दीपिततीव्रमनुः ॥ ३३ ॥
 उधान रुधानमसह्यविक्रमं स लोलयेमं मृगगदिवाम्भक्षि ।
 सद्रक्तपङ्कङ्कितगच्छतुण्डो यथा गजैर्द्रो जगती विभम्बद् ॥ ३२ ॥
 तमालनीलं सितदन्तकोट्या चामुत्थितं गजलीलयाङ्ग ।
 प्रक्षाय बद्धाञ्जलयोऽनुवाकैर्विरिञ्चिमुग्धः उपतस्तुरीयम् ॥ ३३ ॥

ऋषय ऊचुः

जितं जितं तेऽजितं यज्ञभावन त्रयीं तनं स्वां परिधुग्धे न ॥ १ ॥
 यद्रोमगर्तेषु निजितपुराश्चरास्तस्मै नमः कारयामुच्छरां ते ॥ १३ ॥
 रूपं तवैतन्ननु दुष्कृतात्मनां दुर्दर्शनं देव यद्वरास्तत्कम् ।
 छन्दोसि यस्य त्वच्च बर्हिरोमस्वाग्यं दधि त्वङ्गुलिषु चातुर्द्वैत्रम् ॥ १४ ॥
 सुवतुण्ड आसीत्सुवर् ईश नासयोरिदोदरे चमसाः कर्णरन्ध्रे ।
 प्राशिप्रमास्ये प्रपन प्रहास्तु ते यच्चार्णवं ते भगवन्नग्निशोत्रम् ॥ १५ ॥
 वीचानुजन्मोपसदः शिरोधरं त्वं प्रायणीयोदयापिदृष्टः ।
 जिह्वा प्रधर्म्यस्तवशी कं प्रतोः सम्पावमर्षं चितयोः वो हि ते ॥ ७ ॥
 सोमस्तु रेतः सवनान्यवस्थितिः दंष्ट्राविभेदास्तव देव घातवः ।
 सप्राणि सर्वाणि शरीरसन्धिस्त्वं सर्वयज्ञकुरिद्विगन्धवः ॥ ३१ ॥
 नमो नमस्तेऽपिलमन्त्रदेवताद्रव्याय सर्वैकतवे त्रियात्मने ।
 वैराग्यभक्त्या मया नुभावितज्ञानाय विद्यागुरवे नमो नमः ॥ ३६ ॥
 दंष्ट्राभक्तोऽप्य भगवंस्त्वया घृता विराजते भूधर भूः समूधरा ।
 यथा वनाधिःसरतो दत्ता घृता मतङ्गजेन्द्रस्य सपत्न्यद्विनी ॥ ३० ॥
 श्रीमयं रूपमिदं च सौकरं भूमगदनेनाथ दत्ता घृतेन ते ।
 चकारित श्चन्द्रोदग्नेन भूयसा कुलाचलेन्द्रत्य यथैव विभ्रमः ॥ ४१ ॥
 संस्थापयैनां जगतां सतस्थुषां लोकाय पञ्चीमसि मातरं पिता ।
 विधेम धार्यं नमसा सद् त्वया यस्यां स्वतेजोऽग्निमिवारणाधवाः ॥ ४२ ॥

कः श्रद्धयितान्यतमस्तव प्रभो रसां गताया भुव उद्विबर्हणम् ।
न विस्मयोऽसौ चयि विस्मयिस्मये यो माययेद् ससृजेऽतिविस्मयम् ॥४३॥
विधुन्वता वेदमयं निजं वपुर्जनस्तपःसत्यनिवासिनो वयम् ।
सदाशिक्षोद्भूतशिवाग्न्युबिन्दुभिर्विमृज्यमाना भृशमशीश पाविताः ॥४४॥
स वै यत अष्टमतिस्तवैर ते यः कर्मणां पारमपारकर्मणः ।
ययोगमायागुणयोगमोहितं विश्वं समस्तं भगवन् विधेहि शम् ॥४५॥

॥ मैत्रेय उवाच ॥

इत्युपस्थीयमानस्तैर्मुनिभिर्गङ्गादिभिः । सलिले स्वसुराक्रान्त उपाधत्ताघितावनिम् ॥४६॥
स इत्थं भगवानुवाच विष्वक्सेनः प्रजापतिः । रसाया लीलपोद्गीतामप्यु न्यस्य ययी हरिः ॥४७॥
य एवमेतां हरिमेव सो हरेः कथां सुमद्रां कथनीयमायिनः ।
शृण्वीत भक्त्या श्रवयेत बोधतीं जनार्दनोऽस्याशु हृदि प्रसीदति ॥४८॥
तस्मिन् प्रसङ्गे सरलाशिखी प्रभो किं दुर्लभं ताभिरस्य लवात्मभिः ।
अनन्यदृष्ट्या भजतां गुहाशयः स्वयं विधत्ते स्वर्गाति परः पराम् ॥४९॥
को नाम लोके पुरुषार्थसारविपुराकथानां भगवत्कथासुधाम् ।
आपीय कर्णाञ्जलिभिर्भवापहामशो विरज्येत विना नरेतरम् ॥५०॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यी संहितायां तृतीयस्कन्धे वराहमूढाभाषानुवर्णने

प्रयोदशोऽध्यायः ॥१३॥

अथ चतुर्दशोऽध्यायः

॥ श्रीशुरू उवाच ॥

निताम्य कौवारिण्योपवर्णितां हरेः कथां फारणसूकरात्मनः ।
पुनः स पप्रच्छ तमुद्यताञ्जलिर्न पातिवृत्तो विदुरो धृतमतः ॥१॥

विदुर उवाच

तेनैव तु मुनिश्रेष्ठ हरिणा यज्ञमूर्तिना । आदिदेवो हिरण्याक्षो हत इत्यनुशुभम् ॥२॥
तस्य चोदतः बोधो स्वदंष्ट्रापेयलोलया । दैवराजस्य च यज्ञम् यस्मादेतोरभ्यनृपः ॥३॥

मैत्रेय उवाच

साधु धीर त्वया शृण्वन्तारकथां हरेः । यत्तं पृच्छसि मार्गानां शृणुपाशविशातनीम् ॥४॥
यथोत्तानरः पुत्रो मुनिना गीतपामंभः । शृण्वोः कृषिषू मूष्यन्ट्प्रिमारोह हरेः पदम् ॥५॥
अथाप्राप्तीतिहासोऽयं श्रुतो मे वर्णितः पुरा । महाया देवदेवेन देव नामनुत्पद्यताम् ॥६॥
दितिर्दांष्टापथो चणनरीषं करपणं पतिम् । अरण्याग्रमा चक्रमे सन्ध्यायां ह्यनुपादिता ॥७॥

इष्टाग्निजिह्वं पयसा पुरपं यजुषां पतिम् । निम्नोक्त्यर्कं आसीनसम्भ्यगारे समाहितम् ॥८॥

दितिरवाच

एष मां वाकुले विद्वन् काम आत्तशरासनः । दुनोति दीनां विक्रम्य रम्भामिव मतङ्गः ॥९॥
 तद्वान्ददमनानायां सपत्नीनां समृद्धिभिः । प्रजापतीनां भद्रं ते मय्यायुक्तामनुग्रहम् ॥१०॥
 भर्तार्यासोरुमानानां लोकानाविशते यश्च । पतिर्भवेद्विधो यासां प्रजया-न्तु जायते ॥११॥
 पुरा पिता नो भगवान्मुच्यो बुद्धित्वं सल । कं वृणीत परं वत्सा इत्यब्रूच्छत न पृथक् ॥१२॥
 स विदित्वाऽऽत्मजानां नो भावः सन्तानभावनः । त्रयोदशदत्तासां वास्ते शीलमनुमत ॥१३॥
 अथ मे कुरु वक्ष्याथ कामं कञ्चिलोचन । आर्तोपसर्पणं भूमदमोषं हि महीयसि ॥१४॥
 इति तां वीर मारीचं वृषणो बहुभारिणीम् । प्रयाहानुनयन् वाचा अरुद्धानङ्गरमलाम् ॥१५॥
 एष तेऽहं विधास्यामि प्रियं भीरु वदिविच्छंसि । तस्या कामं न क कुर्वांसिद्विष्वैर्वर्गिकी यत ॥१६॥
 सर्वाभ्रमाङ्गादीय इन्द्राश्रमेण कलत्रवान् । स्वसनाश्वमस्येति जलपावैर्यथार्णवम् ॥१७॥
 यामाहुरात्मनो ह्यर्घ्यं श्रेयस्कामस्य मानिनि । वर्यां स्वपुरमप्यस्य पुमांश्चरति विश्वर ॥१८॥
 यामाश्रित्येन्द्रियारातीन्दुर्जयानितराश्रमैः । क्षमं जयेम हेलाभिर्दस्यूरुदुर्गपतिर्वया ॥१९॥
 न वयं प्रभवतां विमानुक्तां गृहेऽहं । अप्यायुगा वा कास्त्वेन ये भान्ये गुणगृहवः २०
 अथापि काममेतं ते प्रजापत्यै करवाण्यसम् । यथा मां नातिबोध्यन्ति मुहूर्तं प्रतिपालय ॥२१॥
 एषा घोरतमा वेला घोराणां घोरदर्शना । चरन्ति यस्यां भूतानि भूतेशानुचराणि ह ॥२२॥
 एतस्यां साध्वि सन्ध्यायां भगवान् भूतभावन । परीतो भूतपर्वजिवृषेणादति भूतराट् ॥२३॥

रम्भानचक्रानिलधूलिधूत्रविकीर्णविद्योतजटाकलापः ।

भस्मावगुण्टामलरसमद्भो देवस्त्रिभिः परयति देवरस्ते ॥२४॥

न यस्य लोके स्वजनः परो वा नात्मादतो भोत वशिद्विगर्हाः ।

वयं प्रतयंश्चरणापत्रिदामाशास्महेऽज्ञां यत भुक्तमोगाम् ॥२५॥

यस्यानवघाचरितं समीपिणो गृणन्त्यविद्यापटल विमित्तव ।

निरस्तसाम्प्रतिशयोऽपि यस्त्वय पिशाचचर्यामचरद्गतं सताम् ॥२६॥

इह सन्ति यस्याचरितं हि ह्रुर्भगाः स्वात्मन् रतस्याविरुप समीहितम् ।

वैर्वल्लमाख्याभरणानुलेपनं, शमोजनं स्वात्मतयोपलालितम् ॥२७॥

अष्टादशो यकृतसंतुणला यकारणं विधमिदं च माया ।

आज्ञाकरी तस्य पिशाचचर्यां ग्रहो विभूश्चरितं विदग्धनम् ॥२८॥

मैत्रेय उवाच

सविदिते भद्रां मन्मथोन्मथितेन्द्रिया । जग्राह वासो प्रह्वं वृषलीव गतप्रपा ॥२९॥

स विदिवाथ भार्यायास्त निर्वन्ध विकर्मणि । न वा दिष्टाय रहसि तयाधोऽविवेश ॥५०॥
अथोपस्पृश्य सलिल प्राणानायम्य वाग्यत । ध्यायन्नजापविरज ब्रह्म व्योति सनातनम् ॥५१॥
दितिस्तु द्रोहिता तेन कर्मात्रयेन भस्त । उपमङ्गल्य विप्रिर्मधोमुक्थम्यभापत ॥५२॥

दितिरुवाच

मा मे गभमिम ब्रह्मन् भूतानामृषभो वधोव । रुद्र पतिर्हि भूतानां यस्याकरवमहसम् ॥५३॥
नमो रुद्राय महते देवायोम्रय मीढुपे । शिराय न्यस्तदृढाय घृतदण्डाय मन्यवे ॥५४॥
स न प्रनोदतां मामो भगवानुर्वनुम्रष्ट । व्याधस्याप्यनुकम्प्यानां स्त्रीणां देव सतीपति

मैत्रेय उवाच

स्वसर्गस्याशिर लोबयामाशासानां प्रवेपतीम् । निरुत्तसन्धानियमो भार्यामाह प्रजापति ॥५५॥

कश्यप उवाच

अत्रायथादात्मनस्ते दोषान्मीहूर्तिंकादुत । मन्त्रिदेशातिवारेण देवानां चातिहेलनात् ॥५६॥
भविष्यत्स्तवाभद्रावभद्रे जाठराधमौ । लोकान् सवालार्त्तक्षिण्डि मुदुराग्रन्दयिष्यत ॥५७॥
प्राणित्वा हन्यमानानां दीनानामकृतागम्यम् । स्त्रीणां निगृह्यमाणानां कोपितेषु महात्मसु ॥५८॥
तदा विश्वेश्वर मुद्धो भगवोऽहोरुभावत । हनिष्यत्यवतीर्थासौ यथाद्रीन् शतपर्वण्डम् ॥५९॥

दितिरुवाच

यथ भगवता साक्षात्सुनाभोद्वारयाहुना । आशासे पुत्रयोर्महा मा क्रुद्धाद्माह्वयाद्विभो ॥६०॥
न ब्रह्मदण्डश्च य न भूतभयदश्य च । नारकाश्चातुऽहन्ति यां यां योर्निमयी गत ॥६१॥

कश्यप उवाच

कृतशोकानुत्तारेण सद्यः प्रत्ययमर्शनात् । भगवयुरमानाद्य भवे मर्यपि चादरात् ॥६२॥
पुत्रस्यैव तु पुत्राणां भवितैक सतां मत । गारयन्ति यद्यथा शुद्धं भगवद्यतता समम् ॥६३॥
योगैर्मैत्रेय दुर्वर्गं भावयिष्यन्ति साधव । निर्वैरादिभिरात्मानं यच्छोलमनुवर्तितुम् ॥६४॥
पद्मसादादिद विरज प्रसीदति यदात्मकम् । स ह्यदम्भगवान् यस्य तोष्यतेऽनन्यया दशा ॥६५॥

स धी महाभागवतो महामा महान्भायो महतां महिष्ट ।

प्रपूज्यमस्त्या ह्यनुभाविताशये निरेख्य धीरुल्लभिम विदास्यति ॥ ४० ॥

अलम्पट शीलधरो गुणाकरो ह्य परदयां स्पृधितो ह्यु रित्नेषु ।

कभूतरागुजंगत शोकहर्ता नैदाधिकं तापमिरोदुरात्र ॥ ४८ ॥

अतर्बहिष्कामलमञ्जनेत्रं स्वपूरेष्वानुगृह्येतस्वयम् ।

पौश्रस्तव धीलतनाललाम द्रष्टा स्फुरत्सदलमविदनामनम् ॥ ४६ ॥

॥ मैत्रेय उवाच ॥

श्रुत्वा, भागवत पौत्रममोदत त्रितिभृशम् । पुत्रयोश्च वध कृष्णाद्विदिवाऽऽसीन्महामना ५०
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंसा सहितायां तृतीयस्कन्धे दितिकथनसंवादे
चतुर्दशोऽध्यायः ॥१४॥

अथ पञ्चदशोऽध्यायः

मैत्रेय उवाच ।

प्राजापत्ये ॥ तत्तेज परतेजोह्वनं त्रिति, । दधार, वर्षाणि शत शङ्कमाना सुरार्द्धनात् ॥१॥
लोके तेन हतालोके लोकगला हतौजस । न्यवेद्यन् विधसृजे ध्वान्तव्यतिकर दिशाम् ॥२॥

देवा ऊचुः

तम एतद्विभो वेद्य सवित्रा यद्वय भृशम् । न ह्यव्यक्तं भगवत कालेनास्पृष्टवर्त्मन ॥३॥
देवदेव जगद्धातुर्लोकनाथशिक्षामण्ये । परेषामपरेषां च भूतानामसि भाववित् ॥४॥
नमो विज्ञानवीर्याय माययेदमुपेयुषे । गृहीतगुणभेदाय नमस्तेऽव्यक्तयोनये ॥५॥
ये त्वानग्येन भावेन भावयन्त्या मभावनम् । आमनि श्रोतभुवन पर सदसदात्मकम् ॥६॥
तेषां सुपङ्कयोगान् जितप्राप्तेन्द्रियात्मनाम् । लब्धयुष्मत्प्रसादानां न कुतश्चिपराम्भ ॥७॥
यस्य वाचा प्रजा सर्वा गावस्तन्येव यन्निता । हरन्ति बालमायत्तास्तस्मै मुत्थाय ते नम ॥८॥
॥ त्वं विधत्स्व श भूमस्तमसा लुप्तकर्मणाम् । अदभ्युदयया हृष्टया आपन्नानर्हसीक्षितम् ॥९॥
युष देव दितेर्गर्भं ओज कारयपमर्षितम् । दिशस्तिमिरयन् सर्वा बधतेऽस्मिरिषैषसि ॥१०॥

मैत्रेय उवाच

॥ प्रहृष्य महापाहो भगवान् शब्दगोचर । प्रथापष्टामभूद्वाद् ग्रीणन् हरिचरया गिरा ॥१॥

ब्रह्मोवाच

मानसा मे सुता सुष्म-पूर्वाजा सनकादयः । चेरपिहायसा लोकोल्लोकेषु विगतस्पृहा ॥१२॥
त एकदा भगवतो धैकुण्डरयामलात्मनः । ययुषैकुण्डनिलय सर्वलोकनमस्कृतम् ॥१३॥
वसन्ति यत्र पुरया सर्वे धैकुण्डमूर्तय । येऽनिमित्तनिमित्तेन धर्मेणाराधयन् हरिम् ॥१४॥
यत्र चाद्य पुमानास्ते भगवान् शब्दगोचर । सद्य विष्टम्य विरजंस्त्वानां नो शृङ्गयन् पृथ ॥१५॥
यत्र नैधेयसं नाम धनं कामदुग्धं मे । सर्वतुं श्रीभिजिभ्राज धैक्यमिव मूर्तिमत् ॥१६॥
धैर्मानका सललनाश्रितानि यत्र गोचन्ति लोकाशमलपणानि भर्तु ।

अन्तर्जलेऽनुविक्स मधुमाधवीनां गन्धेन शरिदत्तपियोऽव्यनिल दिपत ॥१७॥

पारायता यभृतसारसचक्रवाक्यायूहसशुक्लतिक्तिरिबार्हियां य ।

जोलाहलो विरमतेऽचिरमाप्रमुत्यैर्गृह्णाधिरे हरिकयामिव गायमाने ॥१८॥

- १ न ह्यन्तरं भगवतीह समस्तकुशावात्मनमात्मनि नमो नभसीव धीराः ।
 परयन्ति यत्र युवयोः सुरलिङ्गिनोः किं व्युपादितं ह्युदरभेदिभ्यं यतोऽस्य ॥३३॥
 तद्धाममुप्य परमस्य विकुण्ठमर्तुः कर्तुं प्रकृष्टमिह धोमहि मन्दधीभ्याम् ।
 लोकानितो यज्जतमन्तरभावदृष्ट्या पापीयसस्य इमे रिपवोऽस्य यत्र ॥३४॥
 तेपामितोरित्तमुभावधायं घोरं तं ब्रह्मदण्डमनिवारणमल्लपूरीः ।
 सद्यो हरेरनुचराखुरु विभ्यतस्तत्पादप्रक्षालयततामस्तिकातरेण ॥३५॥
 भूयाद्घोनि भगवज्जिरकारि दण्डो यो नौ हरेत सुरहेलनमप्यशेषम् ।
 मा वोऽनुतापकलया भगवत्स्मृतिघ्नो मोहो भवेदिह ॥ नौ यज्जतोरथोऽथः ॥३६॥
 एवं तदैव भगवान्नरविन्दनाभः स्वानां विबुध्य सदतिक्रममायंहृष्टाः ।
 तस्मिन् ययौ परमहंसमहाशुनीनामन्वेषणीयचरणी चलयन् सदधीः ॥३७॥
 तं त्वागतं प्रतिहृतौपयिकं स्वपुष्पिस्तेऽचक्षताक्षत्रिभ्यं स्वसमाधिभाग्यम् ।
 हंसश्रियोर्ध्वजनयोः शिववायुलोलच्छुभ्रातपत्रशशिकेशरशीकराभुन् ॥३८॥
 कृत्स्नप्रसादसुमुखं स्पृहणीयधाम स्नेहावलोककलया हृदि संस्पृशन्तम् ।
 श्यामे पृथावुरसि शोभितयो श्रियास्वभ्रूझामर्षि सुभगयन्तमिवात्मधिष्यन् ॥३९॥
 पीतांशुके पृथुनिस्त्रिभुवन विस्फुरन्त्या काङ्क्षालिभिर्विस्तया वनमालया च ।
 वल्गुप्रकोष्ठवलयं विनतासुतासि विन्यस्तहस्तमितरेण धुनानमन्तम् ॥४०॥
 विद्युत्तिरग्नमकरकुण्डलमण्डनार्हगण्डस्थतोन्नतमुखं न मणिमकिरीटम् ।
 दोदण्डदण्डविवरे हरता पराभ्यङ्गरेण वङ्गरगतेन च कौस्तुभेन ॥४१॥
 अग्नोपसृष्टमिति चोत्सितमिन्दिरायाः स्वानां श्रिया विरचितं बहुसौष्टवात्म्यम् ।
 मर्दं भवस्य भवता च भजन्तमहं नेमुर्निरीष्य नवितृत्तरयो मुदा कैः ॥४२॥
 तद्द्वारविन्दनयनस्य पदारविन्दकिञ्चलमिभ्रतुलसीमकरन्दवायुः ।
 अन्तर्गतः स्वविवरेण चकार तेषां संशोममलरत्नशामपि चित्ततन्त्रैः ॥४३॥
 ते वा अमुप्य वदनासितपद्मकोशमुद्वीष्य सुन्दरतराधरतुन्दहासम् ।
 लब्धाशिशः पुनरवेक्ष्य तदीयसङ्घिद्वन्द्वं नरान्धमणिश्रयणं निदप्युः ॥४४॥
 पुंसां गतिं मृगयतामिह योगमार्गध्यानास्पदं बहु मत्तं नयनाभिरामम् ।
 पौंसं वपुर्दंशयानमनन्यसिद्धैरीत्यक्तिकैः समगृह्यन् युतमष्टभोगैः ॥४५॥

॥ कुमार उवाच ॥

योऽन्तर्हितो हृदि गतोऽपि दुरात्मना यं सोऽयैव नो नयनमूलमनन्त राज्ञः ।
 यदैव कर्णचिह्नरेण गुहां गतो नः पिशानुवर्णितरहा भगदुर्गतेन ॥४६॥

तत्त्वा विदाम भगवन् परमा मतस्य सत्त्वेन संग्रति रति रचयन्तमेवाम् ।
 यत्तेऽनुतापविदितेऽहमकियोगैरुद्ग्रययो हृदि विदुर्मुनयो विरागा ॥४७॥
 नात्यक्तिकं विगणयन् यपि ते प्रसाद् किञ्च यदपि तमयं भ्रुव उन्नयस्ते ।
 येऽहं स्वदङ्घ्रिशरणा भक्त, कथाया कीर्तन्यतीर्ययशस कुशला रसज्ञा ॥४८॥
 काम भव स्वर्गजनेनिरयेषु न स्ताद्येतोऽलिखद् यदि नु ते पदयो रमेत ।
 चाचश्च नस्तुलसिखद् यदि तेऽङ्घ्रिशोभा पूर्येत ते गुणगणैर्यदि कर्णरन्ध्र ॥४९॥
 प्रानुश्चर्यं यदिद पुरहूत रूप तेनेश निर्वृत्तिमवापुरलं द्यो न ।
 तस्मा इदं भगवते नम इद्विधेय योऽनात्मनां दुरुदयो भगवान् प्रसीत ॥५०॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे तृतीयस्कन्धे अष्टविंशत्योऽध्यायः १६

अथ पौंड्रशोऽध्यायः

ब्रह्मोवाच

इति तद् गृणतां तेषां मुनीनां योगधर्मिणाम् । प्रतिनन्द्य जगादेव विदुष्वनिलयो विभु ॥१॥

श्रीभगवानुवाच

एतौ तौ पार्यदौ महा जयो विजय एष च । कथोक्त्य मां यद्वो बह्वक्तात्मतिप्रमम् ॥२॥
 यस्त्वेतयोश्चैते दण्डो भवद्भिर्मानुमते । स एवानुमतोऽस्माभिर्मुनयो देवहेलनात् ॥३॥
 तद्व प्रमादयावद्य ब्रह्म द्वैव परं हि मे । तद्री यात्मकृतं मन्वे यस्वपुम्भिरसकृता ॥४॥
 यन्मामाणि च गृह्णाति लोको भूये कृतागसि । सोऽसाधुवादस्तत्कीर्तिहिंस्ति त्यजमिवामय ॥५॥

यस्यामृतामलयर श्रवणावगाह सद्य पुनाति जगदाश्रयघाद् विकुण्ठ ।

सोऽहं भवद्रथ ढलपुत्रोतीर्थ कीर्तिरिद्वन्धा स्वबाहुमपि च प्रतिकूलवृत्तिम् ॥६॥

यस्तेवया चरणपद्मविश्रेणुं सद्य चैतास्त्रिजगल प्रतिलब्धशोलम् ।

न श्रीविरक्तमपि मां विजहाति यस्या प्रेणालवार्ध इतरे नियमान् वहन्ति ॥७॥

नाहं तथापि यत्रमानश्चिर्विताने द्योतद्वृत्तपुत्रमद्व हुतभुट सुपेन ।

यद्वाद्वायस्य सुपतश्रतोऽनुधासं तुष्टस्य मय्यवहितैर्निजस्मं पाकै ॥८॥

येरा बिभर्ग्यहमपष्टद्विकुण्ठयोगमायाविभूतिरमलाद्घिरत्र क्रिरीट ।

विमोस्तु को न विरहेत यदहेणान्ध सद्य पुनाति सङ्घद्रसलामलोकात् ॥९॥

ये मे तन्निजवरान्दुहतीमदीया भूतान्यन्यघराणि च मेदपुद्गल ।

दृश्यन्त्यपपतरशो हृदिमन्यवस्तान् गृध्रा रुरा मम कुप्य यदिदष्टनेषु ॥१०॥

ये ब्राह्मणान्मयि धिया विपनोऽप्यन्तस्तुष्टद्व स्मितमुधोषितपद्मवराः ।

यान्पानुरागकलयाऽऽमनवद् गूयन्ता सम्भोषयन् यद्विमिहाहमु गहनर्तः ॥११॥

दृष्टान्यांश्च मञ्जोपातानतत्तत्त्वविद् प्रजा । ब्रह्मपुत्रानृते भीता मेनिरे विश्वसम्भवेम् ॥ ११ ॥
तावादिदेवौ सहसा द्यज्यमानात्मपौरुषौ । कृष्णोत्तरेण कायेनाद्रिपती इव ॥ १२ ॥

दिविस्पृष्टौ हेमकिरीटकोटिभिर्निरुद्धकाष्ठौ स्फुरदङ्गदाभुजौ ।

गां कम्पयन्तौ चरणौ पदे पदे कट्या मुकाञ्ज्याकर्मतीत्य तस्यतु ॥ १३ ॥

प्रजापतिर्नाम तयोरकार्षीद् य प्राक् स्वदेहाद् भयमयोरजायत ।

त वै हिरण्यकशिपुं विदुः प्रजा य त हिरण्यार्चमसूत साप्रतः ॥ १४ ॥

चक्रं हिरण्यकशिपुर्दोर्भां ब्रह्मवरेण च । वरो सपालालोकांघ्रिनकुतोन्मुकुदत ॥ १५ ॥

हिरण्याघोऽनुजस्तस्य प्रिय प्रीतिकृदन्वहम् । गदापाकिर्दिव यातो युयुःसुम्भगम् रणम् २०

तः शीघ्रं दुःसहजवं रणत्काञ्चननूपुरम् । वैजयन्त्या लज्जा क्षुद्रमसन्वस्तमहागदम् ॥ २१ ॥

मनोवीर्यवरोत्सिक्तमसृण्यमकुतोभयम् । भीता निलिखिरे देवास्तापयं प्रस्ता इवाह्वय ॥

स वै तिरोहितान् दृष्ट्वा महसां स्वेन दैत्यराट् । सेन्द्रान्देवगणान् श्रीमानपश्यन् व्यनद्भृशम्

ततो निवृत्तं प्रीदिष्यन् गम्भीरं भीमनि स्वनम् । विजगाहे महासत्त्वो वायि मत्त इव द्विप ॥ २४ ॥

तस्मिन् प्रविष्टे वरुणस्य सैनिका यादोर्गणा सन्नचियः सताध्यसा ।

अहन्यमाना अपि तस्य वर्चसां प्रधर्तिता वृतरत प्रदुर्दुषु ॥ २२ ॥

स वर्षपूगानुदधौ महावलक्षरम्महोर्मोऽङ्गुवर्णैरितान्मुहुः ।

मौन्याभिजग्रे गदया विभावरीमासेदिवास्तात पुरीं प्रचेतस ॥ २६ ॥

तत्रोपलभ्यासुरलोकपालकं यादोर्गणानामृग्भं प्रचेतसम् ।

रम्यन् प्रलम्बु प्रणिवय नीचवज्रगाद मे देहाधिराज सधुगम् ॥ २७ ॥

स्य लोरुपालोऽधिगतिर्दृष्ट्वा बीर्यागहो दुर्मदवीरमानिनाम् ।

विजिय लोकेऽसिलदैत्यदानवान् प्रदाजसूयेन पुरायजत् प्रभो ॥ २८ ॥

स एवमुत्सिक्तमदेन विद्रिगा इह प्रलम्बो भगवानपि पति ।

रोधं समुध शमयन् स्वया धिया व्यबौचदङ्गोपशमं गता वयम् ॥ २९ ॥

परयामि नान्य पुराणपुरातनाद् य सधुगे त्वां रणमार्गं कोविदम् ।

आराधयिष्यत्यसुरपंमेहि त मनस्विनो यं गृणते भवराजा ॥ ३० ॥

त वीरमारादभिपद्य विस्मयः शयिष्यसे वीरराये अभिर्तु ।

यस्त्वद्विधानाममतां प्रशान्तये रूपाणि घते सद्गुप्त्रेष्टया ॥ ३१ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमर्हस्यो संहितायां तृतीयस्कन्धे हिरण्यापदिमजये
सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥

अथाष्टादशोऽध्यायः

मैत्रेय उवाच

तदेवमाकर्ण्य जलेशमापितं महामनास्तद् विगणय्य दुर्मदः ।
 हरेर्भिदिश्वर गतिमङ्ग नारदाद् रसातलं निर्विक्रो रो स्वरान्वितः ॥ १ ॥
 ददर्श तत्राभिजितं घराघरं प्रोक्षीयमानानग्निमप्रदृष्ट्वा ।
 सुष्णान्तमवस्थां स्वकचोऽङ्गश्रिया जहाम चाहो वनगोचरो मृगः ॥ २ ॥
 आह्वेनमेवञ्च महीं विमुञ्च नो रसौकसां विधसृजेयमर्पिता ।
 न स्वस्ति यास्यस्यनया समेषत सुराधमासादितसूकराकूरे ॥ ३ ॥
 एवं नः सपत्नैरभगाय किं मृतो यो मायया हन्त्यसुरान् परोक्षजित् ।
 त्वो योगमायायलमवपौरुषं संस्थाप्य मूढ, प्रमृजे सुहृन्नुचः ॥ ४ ॥
 त्वयि संस्थिते गदया शीर्णशीर्षण्यस्सुहृजच्छ्रुतया ये च तुभ्यम् ।
 बलिं हरन्त्यस्यो ये च देवाः स्वयं सर्वे न भविष्यन्त्यमृता ॥ ५ ॥
 अस्तु त्वमानोऽरिदुरक्ततोमरेर्दष्टृग्रां गामुपलप्य भीताम् ।
 त्तोदं मृषस्त्रिगादम्बुमध्याद् ग्राहाहतः सकरेण्यथैभः ॥ ६ ॥
 तं निःपरन्तं सलिलाद्बुद्धतो हिरण्यवेशो द्विरदं येषां भव ।
 करालवष्ट्रोऽशननि स्वनोऽप्रमोद् गतह्रियां किं त्यक्तां विगर्हितम् ॥ ७ ॥
 स गामुदस्तात्सलिनस्य गोचरे विन्यस्य तस्यामदधास्यमवम् ।
 अभिष्टुतो, विधसृजा प्रसूनैरापूर्यमाणो विबुधैः पश्यतोऽरेः ॥ ८ ॥
 परानुत्तकं सपत्नीयोपकृष्टं महागदं काञ्चनचिग्रदंशम् ।
 मर्माप्येभीषणं प्रतुदन्तं दुरतै प्रचण्डमन्युः प्रहसंस्तं यभापे ॥ ९ ॥

श्रीभगवानुवाच

मयं धर्मं भो वनगोचरा मृगा युष्मद्विधान्मृगये ग्रामसिहान् ।
 न मृयुपाशं प्रतिमुक्तस्य घोरा विकथनं तव गृह्णन्त्यमद् ॥ १० ॥
 एते धर्मं न्यासद्वारा रसौकसां गतह्रियो गदया द्रावितोस्ते ।
 तिष्ठामहेऽद्यापि कथञ्चिदज्ञौ स्थेनं य यामो यज्ञिनोऽपाय वैरम् ॥ ११ ॥
 एवं पदमानो विज्ज यूयपाधिगो घट्टस्व नोऽप्युस्तय आधनुह ।
 संस्थप्य चास्मान् प्रमृजाम्भु स्वकानी य. स्वां प्रविशं नातिविपत्त्यमन्यः ॥ १२ ॥

मैत्रेय उवाच

विहो भगवता प्रकञ्च्य रसाभृशम् । आनन्दारोहरणं प्रोचं श्रीव्यमानोऽहिरादिव ।

स तं निशाग्यात्तरथाङ्गप्रतो व्यस्यितं पद्मपलाशलोचनम् ।

विलोम्य चामरं परिप्लुतेन्द्रियो रुग स्वदन्तच्छ्रुमादशब्दवत् ॥७॥

रालदंष्ट्रशृङ्गा सद्यज्ञायो दहन्निव । अभिप्लुत्य स्वगदया हतोऽसीत्याहनदरिम् ॥८॥

दा सत्येन तां साधो भगवान् यज्ञसुकरः । लीलया मिपतः शत्रोः प्राहरद्वातरंहसम् ॥९॥

प्राह चादुधमाधृत्य घटश्च त्वं जिगीर्षसि । ह्युक्तः स तदा भूयस्ताडयन् व्यनद् भृशम् ॥१०॥

स आपतती वीक्ष्य भगवान् समवस्थितः । कप्राह लीलया प्रासां गरुमानिव पन्नगोम् ॥११॥

पौरुषे प्रतिहते हतमानो महासुरः । नैच्छद्गदां वीर्यानां हरिषा विगतप्रभः ॥१२॥

प्राह त्रिशूलं शूलं ज्वलज्वलनलोलुपम् । यज्ञाय धृतरूपाय विप्रायाभिचरन् यथा ॥१३॥

तदोजसा दीप्यमहाभरपितं चवासदन्तः स्व उदीर्यदीधिति ।

चक्षणे चिच्छेद् निशातनेमिना हरिष्या तादृशपतः प्रमुग्धितम् ॥१४॥

धृक्पणे स्वशूले बहुघारिणा हरैः प्रयेत्य विस्तीर्यसुरो विभूतिम् ।

प्रद्वरोपः स ऋदोस्मुष्टिना नदन् प्रद्वयाग्निरधीयतासुरः ॥१५॥

नेथमाहतः चतुर्भगवानादिसुकरः । नाकपत सनाक् क्वापि स्रजा हत इव द्विपः ॥१६॥

धोक्वासृजन्मायां योगमायेधरे हरौ । वा विलोक्य प्रजास्रस्ता मेनिरेऽव्योपसंयमम् ॥१७॥

शुर्वीपयश्चरद्वास्तमः पांसवमैरघन् । दिग्भ्यो निपेतुर्ग्रावाणः शेषयैः प्रहिता इव ॥१८॥

निर्दंभगयाभ्रौघैः सविद्युस्तनयितुभिः । वर्षद्भिः पृथक्केशास्त्रिष्वप्रास्योनि चासकृत् ॥१९॥

रयः प्रयदरपत नानायुधमुचोऽनघ । दिग्वासतो यातुधान्यः शूलिन्यो मुक्तध्वंजाः ॥२०॥

हृमिर्यंजरलोभिः पश्यन् शत्रुजरीः । आततायिभिरु सृष्टा हिंसा वाचोऽतिपैशसाः ॥२१॥

दुष्कृतानां मायानामासुरीणां विनाशयत् । सुदर्शनार्चं भगवान् प्रासुहृत्स्वितं त्रिपात् ॥२२॥

दा दितेः समभवत्सहसा हृदि वेपथुः । स्मरन्त्या भर्तुरादेशं स्तनोद्यास्क् प्रसुखे ॥२३॥

नष्टास्तु स्वमायास्तु भूयःप्राप्य केशवम् । रुरोपगृह्णमानोऽमुं ददरोऽवस्थितं बहिः ॥२४॥

मुष्टिनिर्विमिश्रतां यज्ञसारैरधोजः । करेण कर्णमूलेऽहन् यथा स्वायं मरुपतिः ॥२५॥

स आहतो विभ्रजिता ह्यवश्या परिभ्रमद्गान् उदस्तलोचनः ।

विशीर्यबाह्वर्ध्निशिरोरहोऽपतद् यथा नगोद्गो लुलितो नभस्वता ॥२६॥

चित्तां शयानं तमकुण्डलवर्चसं करालदंष्ट्रं परिदष्टदृष्टम् ।

अजादयो वीक्ष्य शर्मासुरास्ततां अहो हर्षा को नु लभेत संस्थितिम् ॥२७॥

यं धोगिनी योगसमाधिना रहो ध्यायन्ति लिङ्गादयतो मुमुक्षवा ।

तस्यैव दीप्यन्प्रभः पदाहतो मुखं प्रपश्यन्स्तनमुत्सर्ज ह ॥२८॥

ती ती पार्षदावस्य शपाद् यातावत्सूगतिम् । पुनः कतिपयं स्वानं प्रपश्येत् जन्मभिः ॥२९॥

१२

देहा ऊचुः

नमो नमस्तेऽखिलपद्मन्तवे स्मितौ गृहीतः प्रतप्तमूर्ध्नि ।

१. दिष्टया हतोऽर्थं जगतामस्तुदस्त्वरूपादमकरा वयमोऽस्य निवृत्ताः ॥३०॥

मैत्रेय उवाच

यद्यं हिरण्याक्षमयद्विक्रमं स सादयित्वा हरिरादिमूकरः ।

जगाम लोकं स्वमकरिडतोत्सर्जं समोदितः पुष्परविष्टरादिभिः ॥३१॥

मया यथानूक्तमग्रादि ते हरेः कृताधनारस्य सुमित्र चेष्टितम् ।

यथा हिरण्याक्ष उदाराचिक्रमो महामृगे क्रीडनमसिगृहतः ॥३२॥

॥ स्तन उवाच ॥

इति कौपारवत्यातामाश्रुय भगवत्कथाम् । चत्वारः नरः परं लेभे महाभागः सतो द्विज ॥३३॥

अन्ये रां पृथक्छोडानामुद्दामयशसां सताम् । उपधृत्य भवेन्मोदः श्रीमत्साङ्गस्य किं पुन ॥३४॥

यो गजेन्द्रं कुरुप्रताप्यायतां चरयान्नुत्तम । मोक्षतीर्त्तां करेणूनां कृद्गतोऽमोघेयद् हुतम् ॥३५॥

१. स्वाराध्यदृशुभिर्नयशरैर्नृभिः । कृतज्ञः को न सेवेत दुराराध्यममाशुभिः ॥३६॥

यो वै हिरण्याक्षस्य महासुतां विव्रीष्टिां कारयन्मूकराग्र्यनः ।

शृणोति नाथ यमुमोदनेऽज्ञाता विदुः कृते बहव्यशार्त्तप द्विजाः ॥३७॥

एतन्महापुरुषमलं कवित्रं धन्यं यशस्यं पद्मपुराशिराम् ।

प्रायेन्द्रियाणां सुखि शीर्षवर्धनं नारायणोऽन्ते गतिरहम् शृण्वताम् ॥३८॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंसा मंहितायां तृतीयस्कन्धे हिरण्याक्षप्रबोधो नाम

पञ्चोत्तमोऽध्यायः ॥३९॥

अथ विंशतितमोऽध्यायः

शौनक उवाच

मर्षी प्रतिहस्तप्रायः सौमि श्यामभुजो मरुः । कौप्यम्विहृद् द्वांशलि म मं पावर्त्तिमराग ॥१॥

उत्ता महाभागवतः हृत्प्रायः कान्तिः सुन्दरः । यशसायान्ममं कृत्वे स्तव्यमस्तवनि ॥२॥

द्विपायनादनरतो मर्दिने तस्य देहजः । मर्षीमना धितः कृत्वा मन्त्राभाषकृत् ॥३॥

तिमन्वदृष्टमैत्रेयं विरजाम्भीधमेव । उरगम्य कुतश्च यासीत् तद्विन्मम ॥४॥

तयोः संवरणोः सून मृत्ता ह्यमयाः कथः । आसौ गच्छा ह्यमयीहरेः पारः पुनः ॥५॥

ता मं वीर्यं मुदं ते श्री विद्योदाहमंयः । रगतः को न कृत्तेन हरिर्लसाम् ॥६॥

पद्मपुराणाय नमः । अथ विंशतितमोऽध्यायः । अथ विंशतितमोऽध्यायः ॥३९॥

॥ सूत उवाचे ॥

हरेर्धृतकोडतनोः स्वमायया निगम्य गोरद्वरणं रसातलात् ।

लीलां हिरण्याक्षमवज्ञया हतं सज्जातहर्षो मुनिमाह भारतः ॥८॥

विदुर उवाच

प्रजापतिपतिः सृष्ट्वा प्रजासर्वे प्रजापतीन् । किमारभत- मे ब्रह्मन् प्रमूढाप्यत्तमार्गवित् ॥९॥
ये मरीच्यादयो विप्रा यस्तु स्वायम्भुवो मनुः । ते वै ब्रह्मण आदेशात्कथमेतदभावयन् ॥१०॥
सद्वितोयाः किमसृजन् स्वतन्त्रो उत कर्मसु । आहोर्हित्संहताः सर्व इदं स्म समकल्पयन् ॥११॥

मैत्रेय उवाच

दैवेन द्रुवितकथेण परेणानिमित्तेण च । जातस्रोत्राङ्गवतो महानासीद् गुणप्रयात् ॥१२॥
रजःप्रधानान्महूतकिसिद्धो देवचोदितात् । जातः ससृज भूतादिविद्यदादीनि पञ्चशः ॥१३॥
तानि चैदैकशः सृष्टुमसमर्थानि भौतिकम् । संहत्य देवयोगेन ह्यममरदमयासृजन् ॥१४॥
सोऽश्रयिष्ठाब्धिसलिले आरुढकोशो निरात्मकः । सार्धं वै सर्वसाहस्रमन्ववात्सीत्तमीधरः ॥१५॥
तस्य नाभेरभूःपैत्रं सहस्राक्षंरुदीधिति । सर्वजीवनिकायौको यत्र स्थयमभूत्सवराद् ॥१६॥
सोऽनुविष्टो भगवता यः शेते सलिलाशये । लोकरूपं स्यां यथापूर्वं निर्ममे संस्थया स्वयम् ॥१७॥
ससृजंछायाया विद्यां पञ्चपर्वाणमग्रतः । तामिहमन्धतामिहं ज्ञमो मोहो महातमः ॥१८॥
वेससर्जात्मनः कार्यं नाभिनन्दस्तमोमयम् । जगदुद्वरणांसि रात्रिं क्षुत्तृप्तमुज्ज्वाम् ॥१९॥
क्षुत्तृष्ट्यामुपसृष्टास्ते तं जग्धुमभिदुदुधुः । मा रक्षतेनं जलध्वमित्यूषुः क्षुत्तृष्टिताः ॥२०॥
दैवस्तानाह सविप्रो मा मां जघत रक्षत । अहो मे यच्चरणांसि प्रजा यूयं बभूविथ ॥२१॥
देवताःप्रभया या या दीप्यन् प्रमुखतोऽमृजत् । ते अहा दुर्दैवयन्तो विसृष्टां तां प्रभामहः ॥२२॥
देवोऽदेवाञ्जघनतः सृजति स्मातिलोलुपान् । त एनं लोलुपतया मेधुनायामिषेदिरे ॥२३॥
रतो हसन् स भगवानसुरैर्निष्पत्रपैः । अन्वीयमानस्तरसा क्रुद्धो भीतः परापतत् ॥२४॥
त उपमस्य परदं प्रपन्नातिहर्षं हविम् । अदुर्ग्रहाय भक्तानामनुरूपा मदर्शनम् ॥२५॥
पाहि मां परमात्मस्ते प्रेषयेनासृजं प्रजाः । ता इमा यजितुं पापा उपाक्रामन्ति मां प्रभो ॥२६॥
एवमेकः किल लोकांतां किलष्टानां क्लेशनाशनः । एवमेकः क्लेशदस्तेरामनासन्नपदां तव ॥२७॥
सोऽवधार्यास्य कार्पस्यं विविक्ताप्यात्मदर्शनं । विमुक्तात्मतनुं धोरामि युक्तो विमुमोच ॥२८॥
तां कृणश्चरणाम्भोजां मदविहसललोचनाम् । काञ्चीकलापविलरुद्गुलच्छन्नरोधसम् ॥२९॥
अग्न्योन्यश्चेपयोत्तुङ्गनिरन्तरपयोधराम् । सुनासां सुदिजां क्षिप्रदासलीलावलोकनाम् ॥३०॥
गूङ्गन्तीं दीढ्याऽऽमानं नीलालकवस्थिनीम् । उपलभ्यासुरां घर्म्मं रुर्वै सर्ममुहुः क्षियम् ॥३१॥
अहो रूपमहो धैर्यमहो अस्या नवं वयः । मध्ये वामयमानानाममामेव विसर्पति ॥३२॥

वतकयन्ता बहुधा तां सन्ध्यां प्रमदाकृतम् । अभिसम्मान्य विश्रम्भात्पयं दृक्कुन् कुमेधसः ।
 कासि कस्यासि रम्भोः को वायंस्तेऽत्र मामिति । रूपद्रविणपश्येन दुर्भंगाग्रो विबाधते ॥३४॥
 या वा काचिद्व्यमयले दिष्ट्या सन्दर्शनं तव । उल्लुभोपीक्षमाणां कन्दुकक्रीडया मनः ।
 नैकत्र ते जयति शालिनि पादरत्नं प्रन्या मुहुः करतलेन पतपतङ्गम् ।

मध्यं विभीदति बृहत्स्तनभारभीतं शान्तेव दृष्टिमत्ता सुरित्वासमूहः ॥३५॥
 इति सायन्तर्वां सन्ध्यामसुराः प्रमदायतीम् । प्रलोभयन्तीं जगृहुर्मत्वा मूढधियः क्षियम् ॥३६॥
 ग्रहस्य भावगम्भीरं विघ्नस्यात्मानमात्मना । कान्त्या ससर्ज भगवान् गृध्रवंशरसां गत्यान् ॥३७॥
 विससर्ज नुतं तां धैः उद्योत्सो कान्तिमतीं प्रियाम् । त एव चाद्रुः प्रीत्या विधावसुपुरोगमः ॥३८॥
 सृष्ट्वा भूतपिशाचोश्च भगवानात्मतन्द्रया । दिग्वाससो मुक्तकेशान् वीर्यं चामीलपद् ॥३९॥
 जगृहुस्तद्विसृष्टां तां जृम्भयाण्यां तनुं प्रभोः निद्रामिन्द्रियविकलेदो यया भूतेषु ध्रुवते ।

येनोच्छिष्टान्धपर्यन्ति तमुन्मादं प्रवृत्ते ॥४०॥

ऊर्जस्यन्तं मन्यमान आत्मानं भगवानजः । साध्यान् गत्यान् पितृगत्यान् परोचेयासृजप्रभु ॥४१॥
 त आत्मसर्गं तां कार्यं पितरः प्रतिपेदिरे । साध्येभ्यश्च पितृभ्यश्च कवयो यद्वित्तम्यते ॥४२॥
 सिद्धान् विधाधराश्चैव तिरोधानेन सोऽपृजन् । तेभ्योऽद्दात्तमात्मानमन्तर्धानापयमस्तुतम् ॥४३॥
 स किञ्चिन्न किम्पुत्रान् प्रधातयेनासृजप्रभुः । मानयद्यात्मनाऽऽत्मानमात्माभासं विलोकयन् ॥४४॥
 ते तु तज्जगृह् रूपं त्यक्तं चापरमेष्ठिना । मिथुनीभूय गावन्तस्तमेवोऽसि कर्मणिः ॥४५॥
 देहेन धै भोगयता शयानो बहुचिन्तया । सर्गोऽनुपचिते ओधादुराससर्ज ह तद्रुपः ॥४६॥
 येऽहीयन्तामुतः केशा अहयस्तेऽङ्ग जग्निरे । सर्पाः प्रसर्पतः मूरा नागा भोगोदकधराः ॥४७॥
 त आत्मानं मन्यमानः कृतकृत्यमित्राभम् । तदा मनुन् ससर्जान्ते मनसा लोकभावनाम् ॥४८॥
 तेभ्यः सीऽप्यसृजदवीर्यं पुरं पुरमात्मवान् । तान्द्रष्टा ये पुरा मृष्टाः प्रशयोस्तुः प्रजापतिम् ॥४९॥
 अहो पतजगासष्टः सुकृतं बत ते हृन्म् । प्रतिष्ठिताः क्रिया यस्मिन् साकमजमदामहे ॥५०॥
 तपसा विधया युक्तो योगेन सुसमाधिना । जपीनृपिद्विषीकेशः सप्तजोभिम्ताः प्रजाः ॥५१॥
 तेभ्यश्चैवैकशः स्वस्य देहस्याशमदाजः । यत्तसमाधिगोर्द्विद्विषोविद्याविराजन् ॥५२॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमर्श्यां संहितायां तृतीयस्कन्धे विंशतितमोऽध्यायः ॥२०॥

अर्थकविशतितमोऽध्यायः

विदुः उपान

भ्यायः भुवस्य च भोगेशः परमप्रमत्तः । कथंतां भगवन् यत्र मीपुनेर्निरं पृताः ॥१॥
 प्रियमतोत्तानपादी मुनी स्वायम्भुवस्य धैः ययाधर्मं जगृधुः गतद्वीरवर्गी महीम् ॥२॥

तस्य वै दुहिता ब्रह्मन्देवहृतीति विभ्रता । पत्नी प्रजापतेरुक्ता कर्दमस्य त्वयानघ ॥ ३ ॥
तस्यां स वै महायोगी युक्तायां योगलक्षणेः । ससर्जं कतिधा वीर्यं तन्मे शुश्रूपवे घद ॥ ४ ॥
रचिर्यो भगवान् ब्रह्मन्दक्षो वा ब्रह्मणः सुतः । यथा ससर्जं भूतानि लब्ध्वा भार्यां च मानवीम्

मैत्रेय उवाच

प्रजाः सृजेति भगवान् कर्दमो ब्रह्मण्योदितः । सरस्वत्यां तपस्तेपे सहस्राणां समा दश ॥ ६ ॥
ततः समाधियुक्तेन क्रियायोगेन कर्दमः । सम्प्रपदे हरिं भक्त्या प्रणन्नवरदाशुपम् ॥ ७ ॥
तावत्प्रसन्नो भगवान् पुष्कराक्षः कृपे युगे । दर्शयामास तं वृत्तः शब्दं ब्रह्म दधत्तुः ॥ ८ ॥
स तं विजमरुतां सितपद्मोऽपलक्षजम् । स्निग्धनीलालकद्रातवरत्नाब्जं विरजोऽम्बरम् ॥ ९ ॥
किरीटिनं कुण्डलिनं शङ्खचक्रगदाधरम् । श्वेतोऽपलक्ष्मीडनकं मनःस्पर्शस्मिनेक्षणम् ॥ १० ॥
निग्यस्तचरणाम्भोजमंसदेशे गरुमतः । हृष्टा स्वेऽवस्थितं वक्त्रं श्रियं कौस्तुभकरुणधरम् ॥ ११ ॥
जातहर्षोऽपतन्मूर्ध्ना द्विती लब्धमनोरथः । गोभिर्वन्ध्यागृणाश्रीतिस्वभावात्मा कृताजलिः ॥ १२ ॥

अदिकुवाच

जुष्टं वताघाखिलरुच्यराशेः सांस्थिमन्वणोस्तव दर्शनान्नः ।
यद्दर्शनं जन्मभिरीड्य सन्निराशासते योगिनो रुद्रयोगाः ॥ १३ ॥
ये मायया ते हतमेघसत्त्वपादारविन्दं भवतिन्धुपोतम् ।
उपासते कामलबाय तेषां रासीश कामाक्षिरयेऽपि ये स्युः ॥ १४ ॥
तथा च चाहं परिवोदुक्तामः समानशीलां गृहमेधधेनुम् ।
उपेयिष्यामूलमशेषमूलं दुराशयः कामदुवाङ्मिपस्य ॥ १५ ॥
प्रजापतेस्ते वचसाधीश तन्त्या लोकः किलार्थं कामहतोऽनुबद्धः ।
अहं च लोकांनुगतो बहामि वर्ति च शुक्लानिमिश्राय तुभ्यम् ॥ १६ ॥
लोकांश्च लोकांनुगतान् पशंश्च हित्वा श्रितास्ते चरणातपत्रम् ।
परस्परं त्वद्गुणवादसीधुरीयूपनिर्यापितदेहधर्माः ॥ १७ ॥
न तेऽजराक्षमिरायुरेषां प्रबोद्धारं त्रिशतं पष्टिपरं ।
पश्यन्मनन्तच्छ्रदि यत्त्रिणाभिकरालस्रोतो जगदाद्भिद्य धावत् ॥ १८ ॥
एकः स्वयं सत्तगतः सिमन्तयाद्वितीययाऽऽमन्त्रधियोगमायया ।
सजस्यदः पासि पुनर्ग्रसिष्यसे यथोर्ध्वानाभिर्भगवन् स्वराक्षसिभिः ॥ १९ ॥
नैतद्वचतापीश पदं तवेष्टितं यन्मायया नस्तनुं भूतसूक्ष्मम् ।
अमुप्रहायास्वपि र्थाहं मायया लसत्तुलस्या तनुगं विलक्षितः ॥ २० ॥

तं नानुभूयोपूरतक्रियार्थं स्वमायया वर्तितलोकतन्त्रम् ।
नमान्यभीष्टं नमनीयपादसरोजमलोयसि कामवर्षम् ॥२१॥

इत्यव्यलीकं प्रणुतोऽञ्जनाभस्तमायमाये वचसामृतेन ।
सुपर्णपक्षोपरि रोचमानः प्रेमस्मितोद्गच्छविभ्रमद्भूः ॥२२॥

श्रीभगवानुवाच-

विदिष्व तव चैत्यं मे पुरेव समयोजितं त्वं । यदर्थमात्मनियमैस्त्वयैवाहं समर्चितं ॥२३॥
न वै जातु नृपैव स्यात्प्रजाप्यस्य महर्षणम् । भवद्विधेष्वतितरां मयि संगृभिताः सनाम् ॥२४॥
प्रजापतिसुतः सन्नायमनुविधातमङ्गलः । ब्रह्मावतं योऽधिवसद्भ्राष्टि सत्सार्थो महीम् ॥२५॥
स चेह विप्र राजर्षिर्महिष्या शतरूपया । आयास्यति विरुद्धस्त्वां परयो धर्मकोविद ॥२६॥
आत्मजामसितापाङ्गीं धयः शीलगुणाधिताम् । मृगयन्तीं पतिं दास्यत्यनुरूपाय ते प्रभो ॥२७॥
समाहितं ते हृदयं यन्नेमान् परिवत्सरान् । सा त्वां ब्रह्मनृपवधूः काममाशु भजिष्यति ॥२८॥
या त आत्मभृतं धीर्यं नवधा प्रसविष्यति । धीर्यं वशीये ऋषय आघास्यन्त्यञ्जसाऽऽमनः ॥२९॥
त्वं च सग्यगनुष्टाय निदेशं म उपत्तमः । मयि तीर्थीकृताशेषक्रियार्थो मां प्रपश्यसे ॥३०॥
कृत्वा दयां च जीवेषु दयां चाभयमात्मवान् । मद्यात्मानं सह जगद् व्रष्यस्यात्मनि चापि माम् ॥३१॥
सहाहं स्वांशकलया वद्वीथेश महामुने । तव क्षेत्रे देवहूयां प्रयोष्ये तत्त्वसंहिताम् ॥३२॥

॥ मैत्रेय उवाच ॥

एव तमनुभाष्याथ भगवान् प्रतीयैषजः । जगाम बिन्दुसरस सरस्वत्या परिधिताम् ॥३३॥

निरीकृतस्तस्य ययावशेऽसिद्धेशराभिष्टतसिद्धमार्गः ।
आकर्ष्यन् पञ्चरथेन्द्र पञ्चैवचारितं स्तोममुदीर्यसाम ॥३४॥

अथ सग्नस्थिते शुद्धे कर्दमो भगवानुविः । आस्ते स्म बिन्दुसरसि तं कालं प्रतिपालयन् ॥३५॥
मनुः शयनमास्थाय शातकौम्भपरिच्छदम् । आरोप्य स्वां दुहितरं सभायः पर्वटमहीम् ॥३६॥
तस्मिन् सुधन्वन्नहनि भगवान् यत्समादिशत् । उपायादाश्रमपदं मुनेः शान्तप्रतप्य तत् ॥३७॥
यस्मिन् भगवतो नेत्राग्न्यपतन्नश्रुबिन्दवः । कृपया सम्परीतस्य प्रपन्नेऽपितया भृशम् ॥३८॥
तद्दे हिन्दुमरो नाम सरस्वत्या परिप्लुतम् । पुर्यं शिवामृतजलं महर्षिगणसेवितम् ॥३९॥
पुर्यद्रुमलताजालैः कूजपुष्पसृग्द्विजैः । सर्वतुङ्गलपुष्पाढ्यं यनराजिध्रियान्वितम् ॥४०॥
मत्तद्विजगणैर्घुष्टं मत्तभ्रमरविभ्रमम् । मर्याद्विन्दुतोषमाद्भ्यग्नमत्तकोकिलम् ॥४१॥
कदम्बघण्टाशोवकरज्जबकुलासनेः । कुन्दमन्दारकुटैश्च तपोतेरलङ्कितम् ॥४२॥
पुण्ड्रैः पुण्ड्रैः पुरंजलकुटैः । सारसीश्रवणैश्च चकोरैर्वन्तु कृतम् ॥४३॥

तथैव हरिणैः फोडेः श्वविद्वगवय हुजरेः । गोपुच्छैर्हरिभिर्मर्कैर्नकुनैर्नाभिभिवृत्तम् ॥४४॥
प्रविश्य सतीर्थवरमादिराजः सहात्मजः । ददर्श मुनिमसीनं तस्मिन् हुतहुताशनम् ॥४५॥
विद्योतमानं वपुषा तपस्युग्रयुजा चिरम् । नातिहामं भगवतः स्निग्धापाङ्गावलोकनात् ।

तद्व्याहृतामृतकलापीयूपध्रुवणेन च ॥४६॥

प्रांशुं पद्मपलाशाक्षं जटिलं चीरवाससम् । उपसंश्रित्य मलिनं यथाङ्गमसंस्कृतम् ॥४७॥
अथोदजमुपायातं नृदेवं प्रणतं पुरः । सपर्यया पर्यगृह्णा प्रतिनन्दानुरूपया ॥४८॥
गृहीताह्वयमासीनं संयतं ग्रीष्मयन्मुनिः । स्मरन् भगवद्देशमिवाह श्लक्ष्णया गिरा ॥४९॥
मूर्धं चङ्क्रमणं देव सतां संरक्षणाय ते । वधाय चासतां यस्त्वं हरेः शक्तिर्हि पालिनी ॥५०॥
योऽकैन्द्वमीन्द्रवायूनां यमधमश्चेतयाम् । रुगाणि स्थान आधसे तस्मै शुक्लार्थं ते नमः ॥५१॥
न यदा रथमास्थाय जैत्रं मणिगणार्पितम् । विस्फूर्ज्य हृदकोद्दण्डो रथेन त्रासपन्नवान् ॥५२॥
स्वसैन्यचरणदुष्टेण वेद्यन्मण्डलं भुवः । विकर्तुं वृत्तीं सेनां पर्यटर्प्यशुमानिव ॥५३॥
तदैव सेतवः सर्वे वर्णाश्रमनिग्रन्थनाः । भगवद्भिता राजान् मिथेन बत दस्युभिः ॥५४॥
अधमंश्च समेधेत लोलुपैर्व्यद्वृक्षैर्नृभिः । शयाने त्वयि लोकोऽयं दस्युग्रतो विनङ्क्यति ॥५५॥
अथापि पृच्छेत्वा चीर यद्वयं त्वमिदगत्तः । तद्वयं निर्म्यलीकेन प्रतिपद्यामहे हृदा ॥५६॥
इति श्रीमद्भगवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां तृतीयस्कन्धे पञ्चविंशतितमोऽध्यायः ॥२१॥

अथ द्वाविंशतितमोऽध्यायः

मैत्रेय उवाच

एवमाविष्कृताशेषगुणकर्मोदयो मुनिम् । समीढ इव स सन्नद्धपारतमुशच ॥५१॥

मनुरुवाच

ब्रह्मासृजस्वमुखतो युष्मानात्मपरीप्सया । छन्दोमयस्नोविद्यायोगयुक्तानलम्पटान् ॥ २ ॥
तत्रायायासज्जचारमन्दोःसद्व्यारमहत्तपात् । हृदयं तस्य हि ब्रह्म अथमहं प्रचक्षते ॥३॥
अतो ह्यन्योन्यमात्मानं ब्रह्म चक्षुः च रक्षतः । रक्षति स्माव्ययो देवः स यः सदसदात्मकः ॥४॥
तव सन्दर्शनादेव चिच्छा मे सर्वसंशयाः । यत्स्वयं भगवान् प्रीत्या धर्ममाहरिरक्षिणोः ॥५॥
दिष्टया मे भगवान् दष्टो दुर्दर्शो योऽकृतात्मनाम् । दिष्टया पादरजः स्पृष्टं शीष्णां मे भवतः शिवम् ॥६॥
दिष्टया त्वयानुशिष्टोऽहं कृतश्रानुग्रहो महान् । अपावृतेः कर्णरन्ध्रे जुष्टा दिष्टयोऽशतोर्गिरः ॥७॥
॥ भवान्दुहितृस्नेहपरिविलष्टात्मनो मम । श्रोतुमर्हसि दीनस्य आवृतं कृपया मुने ॥८॥
प्रियप्रतोत्तानपदोः स्वसेनं दुडिता मम । अन्विच्छति पतिं युक्तं वयःशीलगुणादिभिः ॥९॥
यदा तु भवतः शीलश्रुतरूपाव्योगुणान् । अश्रयोच्चारदादेव स्वय्यासीकृतनिश्चया ॥१०॥

तत्प्रतीच्छ हि ज्ञानम्येषां श्रद्धयोपहृतां मेधा । सर्वात्मिन नुह्यां ते गृहमेधिषु कर्मसु ॥११॥
 उद्यतस्य हि कामस्य प्रतिवादो न शस्यते । अपि निर्मुक्तपङ्क्तस्य कामरक्तस्य किं पुन ॥१२॥
 य उद्यतमनादस्य कीनाशमभियाचते । क्षीयते तद्यशः स्फोटं मानश्चापत्या हत ॥१३॥
 अहं वा शृण्वं विद्वन् विवाहार्थं समुद्यतम् । अतस्त्वमुपकुर्वीष्य प्रतां प्रसिगृहाण मे ॥१४॥

ऋषिरवाच

बाहमुद्रोदुका मोऽहमप्रता च तवामजा । आवयोरनुरूपोऽसावाचो वैवाहिको विधिः ॥१५॥

काम ॥ भूयाधरदेव तेऽस्या पुत्र्याः समाग्रायविधौ प्रतीत ।

क एव ते तनयां जात्रियेत स्वयैव काम या शिपतीमिष श्रियम् ॥१६॥

या हर्षपृष्ठे ववणदङ्घ्रिशोभां विक्रीडतां कन्दुकविह्वलाक्षीम् ।

विधावसुन्यपतत्स्वादिमानादिलोभ्य सम्मोहमिडुचेता, ॥१७॥

तां प्रार्थयन्ती ललनाललाममसेवितधीचरयैरदृष्टाम् ।

वसां मनोरुच्यपद स्वसारं को नानुमन्येत बुधोऽभियाताम् ॥१८॥

अतो भजिष्ये समयेन साध्वीं यावत्तेजो बिभृषादात्मनो मे ।

अतो धर्मान् पारमहस्यमुत्पान् शरलप्रोक्तान् बहु मन्येऽविहिस्तान् ॥१९॥

यतोऽभवद्भिर्भमिर्दं विचित्रं संस्थास्यते यत्र च यावत्तिष्ठते ।

प्रजापतीनां पतिरेव मया परं प्रमाणं भगवाननन्त ॥२०॥

मैत्रेय उवाच

स उग्रधन्वन्निषदेवाग्रभाष आसीच्च तूष्णीमरविन्दनाभम् ।

धियोपगृह्णन् स्मितरोभितेन मुखेन चेलो लुलुभे देवहृत्या ॥ २१॥

तोऽनुज्ञाया व्यवसित महिष्या दुहितुः स्फुटम् । तस्मै गुणगत्याख्याय ददौ त्वयां प्रहर्षित ॥२२॥

शतरूपा महाराज्ञी पारिवर्त्तमन्दाधनान् । वृषाणो पर्यदात्प्रीत्या भूरायास परिच्छिदान् ॥२३॥

प्रतां दुहितरं सभ्राट् सङ्घाय गतम्यय । उपगृह्य च बाहुभ्यामौक्कण्ड्योऽभिधाशय ॥२४॥

अशक्नुवस्तद्विरहं मुञ्चन् वाक्प्रकलां मुहुः । आसिञ्चदग्नं घत्सेति नेत्रो दैर्दुहितुः शिष्या ॥२५॥

आमन्य तं मुनिवरमनुज्ञात सद्गानुग । प्रतस्थे रथमारुह्य समार्यं स्वपुरं नृप ॥२६॥

उभयोर्ऋषिकुल्याया सरस्वया सुरोद्यमो । ऋषीणामुपशान्तानां परयत्नाभमसम्पद ॥२७॥

तमायान्तमभिप्रेत्य प्रह्लादवर्तां प्रजः पतिम् । गीतसस्तुतिवादिषु प्रयुद्भेषु प्रहर्षिता ॥२८॥

वर्हिष्मती नाम पुरी सर्वसम्प समधिता । न्यपतन् यत्र रोमाणि यज्ञस्याह विधुपत ॥२९॥

काशास्त पृथासन्धुषद्वरितवर्चस । ऋषयो यं पराभाष्य यज्ञघ्नान् यज्ञमीतिरे ॥३०॥

पर्वितास्तीर्थं भगवान्मनु । यवजत्रजपुरं लक्ष्म स्थानं यतो भुवम् ॥३१॥

बहिष्मती नाम विभुयां न विंशत्यसमावसत् । तस्यां प्रविष्टो भवनं तापत्रयविनशनम् ॥३२॥
सभार्यः सप्रजः कामान् बुभुजेऽन्याविरोधतः । रुद्धीयमानस्त्वकीर्तिः सखीभिः सुरगायकैः ।

प्रत्यूषेऽनुबद्धेन हृदा श्रवन् हरेः कथाः ॥३३॥

निष्णातं योगमायासु भुवि स्वायम्भुवं मनुम् । यदा अंशयितुं भोगा न शेरुर्भवात्परम् ॥३४॥
अयातयामास्तस्यासन् यामाः स्वान्तरथापनाश्चरन्तो ध्यायतो विष्णोः कुर्वन्तो ध्रुवतः कथाः ॥३५॥
स एतं स्वान्तरं निन्द्य युगानामेकसप्ततिम् । वासुदेवप्रसङ्गेन परिभूतगतिप्रयः ॥३६॥
शरीरा मानसा दिव्या वैयासे ये च मानुषाः । भौतिकाश्च कथं क्लेशा बाधन्ते हरिर्लभ्यम् ॥३७॥
य पृष्टो मुनुभिः प्राह धर्माज्ञानाविधाऽबुभुमान् । नृणां वर्णाश्रमाणां च सर्वभूतहितः सदा ॥३८॥
एतत्त आदिराजस्य मनोश्चरितमद्भुतम् । वर्णितं वर्णनीयस्य तदपत्योदयं शृणु ॥३९॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां तृतीयस्कन्धे द्वाविंशतिसर्गोऽध्यायः २२

अथ त्रयोविंशोऽध्यायः

॥ मैत्रेय उवाच ॥

ऐतृष्यः प्रस्थिते साध्वी पतिमिङ्गितकोविदा । नि यं पर्यचरन्तीत्या भवानीव भवं प्रभुम् ॥१॥
विश्रम्भेणाऽमशौचेन गौरवेण दमेन च । शुश्रूषा सौहृदेन वाचा मधुरया च भोः ॥२॥
वितृष्य कामं दग्धं च द्वेषं लोभमघं मदम् । अप्रमत्तोद्यता नित्यं तेजोयांसमतोपयत ॥३॥
॥ वै देवपितृव्यस्तां मानवां समनुमताम् । देवाङ्गरीयसः पुराणासानां महाशिरः ॥४॥
कालेन भूयसा जामां कशितां प्रतचर्या । प्रेमगद्गदया वाचा पीडितः कुपया प्रवीत ॥५॥

कदम उवाच

पुष्टोऽहमपि तव मानवि मानदायाः शुश्रूषया परमया परया च भवया ।
यो देहिनामयमतीव मुहत्स्वदेहो नावेक्षितः समुचितः क्षपितुं मर्त्ये ॥६॥
ये मे स्वधर्मनिरतस्य तपःसमाधिषास्त्रयोगविजिता भगवत्प्रसादा ।
तानेव ते मद्गुणसेवनयावरदान् ददामि प्रपश्य वितराभ्यमयानशोकान् ॥७॥
अन्ये पुनर्भगवतो भुव उद्दिष्टमवैश्रितार्थरचनाः किमुल्लभस्य ।
सिद्धासि मुह्यन् विभवाग्निज्जर्मदोहान्दित्यान्नरेन्दुरधिगान्धूषविप्रियाभिः ॥८॥
एतं युवाणमजलापिलयोगमायाविद्याविचक्षणमवेक्ष्य गताधिरामीत् ।
सगप्रश्रयप्रणयविह्वलया गिरिदध्नीढावलोकविलसद्दृष्टिताननाऽऽह ॥९॥

देवहूतिरुवाच

रादं यत द्विजृषेतेद्रमोद्योगमायाधिने त्वयि विभो तद्वर्धमि भक्तः ।
यस्तेऽन्यथापि समयः सत्सङ्गसङ्गो भूयाङ्गरीयसि गुणः प्रसूतः सखीनाम् ॥१०॥

तत्रेतिह्यमुपनिषत् यथोपदेशं येनेव मे वर्णितोऽन्तरारंस्याऽऽमा ।

सिद्धयेत ते कृतमनोभगवताया दीनस्तदीय भवन् सदृशं विचक्ष्व ॥ ११ ॥

मैत्रेय उवाच

प्रियायाः प्रियमन्विच्छन् कर्दमो योगमास्थितः । विमानं कामयं चतस्तद्वे वाविरर्च्यकरत् ॥ १२ ॥

सर्वकामदुग्धं दिव्यं सर्वरश्मसमन्वितम् । सर्वदुग्धपचयोदकं मण्डितमर्भरामकृतम् ॥ १३ ॥

दिन्योपकरणोपेतं सर्वकालसुखावहम् । पट्टिकाभिः पताकाभिर्विचित्राभिरलङ्कृतम् ॥ १४ ॥

स्वर्माविचित्रमालयाभिर्मञ्जुशिञ्जत्पद्मप्रभिः । हुक्कूलसौमकीशेयैर्नानावस्त्रैर्विजितम् ॥ १५ ॥

उपर्युपरि दिव्यस्तनिलयेषु धृत्यशुभम् । विलसं कशियुभिः कान्तं पर्यङ्कयजनासने ॥ १६ ॥

तत्र तत्र विनिसितनानाशिल्पोपशोभितम् । मङ्गामरफुल्लवत्या जुष्टं विद्रुमवैदिभिः ॥ १७ ॥

द्राक्षुःसु विद्रुमदेहवत्या भातं वज्ररुपाटवत् । शिखरेव्दिन्द्रनीलेषु हेमकुम्भैरधिभ्रतम् ॥ १८ ॥

चक्षुष्मपधारागाम्प्रागैवंभित्तिषु निर्मितैः । जुष्टं विचित्रयतानमेहार्हं हेमतोषधौ ॥ १९ ॥

हंसपारावतयासैस्तत्र तत्र निवृजितम् । कृश्रिमाण्मन्यमानैः स्वानधिरष्टाधिरक्ष च ॥ २० ॥

विहारस्थानविभ्रामसंवेशप्राङ्गुल्याजिरैः । यथोपजोषं रचितैर्विस्मापननिवा मनः ॥ २१ ॥

ईक्षुगृहं तपश्यन्तीं नातिमीतेन चेतसा । सर्वभूताशयामिश्रं प्रावोचकईम स्वधम् ॥ २२ ॥

निमज्ज्यास्मिन् हुदे भीरु विमानमिदमाह्वः । इदं शुभ्रकृतं तीर्थमाशिषां यापकं नृणाम् ॥ २३ ॥

सा तज्जतुः समादाय यच्च कुशलयेषणा । सरजं निभ्रती वासो वेषीभूताश्च मूर्जान् ॥ २४ ॥

अङ्गं च मलयङ्गेन संछन्नं शबललस्तनम् । आविवेश सरस्वत्याः सरः शिवजलाशयम् ॥ २५ ॥

सान्तःसरसि चेरगत्या शतानि दश फन्यकाः । सर्वाः किशोरवयसो द्दशोत्पलरान्ध्रव ॥ २६ ॥

तां दृष्ट्वा सहस्रो धाय प्रोचुः प्राञ्जलय स्त्रिय । वयं कर्मकरीस्तुभ्यं शशि भः करवाम किम् ॥ २७ ॥

ज्ञानेन तां महाहोषं आपयित्वा मनस्विनीम् । हुक्कूले निर्मले नूत्रे ददुरस्य च मानवाः ॥ २८ ॥

भूषणानि पराभ्यानि वरीयांसि धूम्रानि च । अङ्गं सर्वगुणोदेतं पानं वैवाभूतासवम् ॥ २९ ॥

अपादर्शं स्वमात्मानं स्वस्वितं विरजाम्बरम् । विरजं कृतस्वस्वययनं कन्याभिर्बहुमानितम् ॥ ३० ॥

छातं कृतशिरं छातं सर्वाभरणभूषितम् । निष्वग्निं च यज्ञयिनं कूजरकाञ्चननूपुरम् ॥ ३१ ॥

श्रोत्रयोरोभ्यस्तथा काञ्चया काञ्चया बहुरत्नया । हार्दये च महाहोषं रचकेन च भूषितम् ॥ ३२ ॥

सुदता सुभ्रवा श्लक्ष्णखिग्वापाङ्गेन चक्षुषः । दशकोशस्थया नीलैरलकैश्च ललन्मुपमम् ॥ ३३ ॥

यदा सरमार अक्षं शुभीर्णां द्युतिं पतितम् । तत्र चास्ते सह स्त्रीभिर्यत्रास्ते स प्रजापतिः ॥ ३४ ॥

भर्तुः पुरस्तादात्मानं खीलहसद्भुत तदा । निराग्न्य तथोगर्गतिं संशयं प्रापयत ॥ ३५ ॥

स तां कृतमनश्चानां विभ्राजन्वीमर्ध्ववम् । आत्मनो विभ्रतीं रूपं संवीतरचिरस्तनीम् ॥ ३६ ॥

विद्याधरीसदृशैश्च लेखमानां सुरात्मसम् । जातभावो विम नं तदारोहयदमिग्रहम् ॥ ३७ ॥

तस्मिन्नलुप्तमहिमा प्रिययानुक्तो विद्याधतेभिरुपचीर्णपुर्विमाने ।

बभ्राज उच्चकुमुद्वज्रान्वानपीच्यस्तारामिरावृत इवोद्भुपतिर्नभस्यः ॥२८॥

रे नाष्टलोकपविहारकुलाचलेन्द्रोणीस्वनङ्गसखमारतसौमगासु ।

सिद्धैर्नुतो शुधुनिपातशिवस्वनासु रेमे चिरं धनदवज्जलनावरुधी ॥२९॥

१३३० मे सुरसने नन्दने पुष्पभद्रके । मानसे चैत्ररथे च सा रेमे रामया रतः ॥३०॥

आजिष्णुना विमानेन कामगेन महोयसा । वैमानिकानत्यरेत चरैश्चोकान् यथानिलः ॥३१॥

किं दुरापादनं तेषां पुंसामुद्दामचेतसाम् । यैराश्रितस्तोर्थपदशरणो व्यसनाच्ययः ॥३२॥

प्रेक्षयित्वा भुवो गोलं फन्यै यावान् स्वसंख्यया । बह्वाश्रयं महायोगी रयाश्रमाय न्यवर्तत ॥३३॥

विभज्य नवधाऽऽत्मानं मानवी सुरतोत्सुवाम् । रामां निरमयन् रेमे वर्षपूगान्मुहूर्तवत् ॥३४॥

तस्मिन् विमान उक्कृष्टां शय्यां शक्तिकरीं श्रिता । न चाशुष्यत तं कालं पत्यापीध्येन सङ्गता ॥३५॥

एव योगानुभावेन दम्पत्यो रममाणयोः । शतं व्यतीयुः शरदः कामलालसयोर्मनाक् ॥३६॥

तस्यामाधत्त रेतस्तां भावयन्नात्मनाऽऽमवित् । नोधा विधाय रूपं स्वं सर्वरुङ्गस्पर्षविद्विभुः ॥३७॥

अतः सा सुपुत्रे सद्यो देवहूतिः स्त्रियः प्रजाः । सर्वास्ताश्चारसर्वाङ्गपो लोहितोऽपलगन्धयः ॥३८॥

पति सा प्रव्रजिष्यन्तं तदाऽऽलक्ष्योशती सती । स्मयमाना विह्वलेन हृदयेन विदूयता ॥३९॥

लिखन्मधोमुखी भूमिं पदा नखमणिश्रिया । उवाच ललितां वार्धं निरप्याश्रुकलां शनैः ॥४०॥

देवहूतिरुवाच

सर्वं तद्भगवान्महामुपोवाह प्रतिश्रुतम् । अथापि मे प्रदद्याया अभयं दातुमर्हसि ॥४१॥

ब्रह्मन् दुहितृभिरनुभवं विमुक्त्याः पतयः समाः । वञ्चित्स्यामि विशोकाय वयि प्रव्रजिते वनम् ॥४२॥

एतावतालं कालेन व्यतिप्रान्तेन मे प्रभो । इन्द्रियार्थप्रसङ्गेन परित्यक्तपरात्मनः ॥४३॥

इन्द्रियाभेषु सज्जन्या प्ररुङ्गस्त्वयि मे कृतः । अजानन्त्या परं भावं तथाप्यहं वभयाय मे ॥४४॥

रुङ्गो यः संस्तेर्हैतुरससु विहितोऽधिषा । स एव साधुषु कृतो निःसङ्गरथाय कल्पते ॥४५॥

नेह धर्म्मं धर्म्माय न विरागाय वदन्ते । न तीर्थपदसेवायै जीवन्नपि मृतो हि सः ॥४६॥

साहं भगवतो नूनं यञ्जिता मायया दृढम् । यथा विमुक्तिर्दं प्राप्य न मुमुक्षेय यन्धनात् ॥४७॥

इति धीमन्नागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां तृतीयस्कन्धे कापिलेधोपाख्याने

त्रयोविंशोऽध्यायः २३

अथ चतुर्विंशतितमोऽध्यायः

॥ मंत्रेय उवाच ॥

निषेदनादिनीमेवं मनोदुहितरं मुनिः । दयालुः शालिनोमाह शुद्धाभिध्यातं स्मरन् ॥१॥

अपि क्वाच

मा लिखे राजपुत्रोत्थमात्मानं प्रयनिन्दिते । भगवांस्तेऽचरो गर्भदूरात्सम्प्रस्यते ॥ २ ॥

धनप्रतापि भद्रं ते दमेन निग्रमेन च । तपोद्विषण्दानैश्च श्रद्धया चेश्वरं भज ॥ ३ ॥
स खयाऽऽराधितः शुक्रो वितन्वन्मामरुं यशः । छेता ते हृदयग्रन्थिमौदर्यो ब्रह्मभावनः ॥ ४ ॥

मैत्रेय उवाच

देवहूत्यपि सन्देशं गौरवेण प्रजापते । सम्यक् श्रद्धाय पुरुषं कूटस्थमभजतु रुम् ॥ ५ ॥
तस्यां बहुतिथे काले भगवान्मधुसूदनः । कर्दमं वीर्यमापन्नो जज्ञेऽग्निरिव दारणि ॥ ६ ॥
अथादयंस्तदा स्योम्नि वादित्राणि घनाघनाः । गायन्ति तं स्म गर्भधर्वा नृ यन्त्यस्तरतो मुदा ॥ ७ ॥
पेतुः सुमनसो दिव्याः खेचरैरपवर्जिताः । प्रसेदुश्च दिशः सर्वा आभसि च मनसि च ॥ ८ ॥
तत्कर्दमाश्रमपथं सरस्वत्या परिश्रितम् । स्वयम्भूः साकृन्निर्मितोऽप्यादिमिरम्ययात् ॥ ९ ॥
भगवन्तं परं ब्रह्म सरनेनाशेन शशुहन् । तत्त्वसंस्थानविज्ञः परं जातं विद्वानमः स्वराट् ॥ १० ॥
समाजयन् विशुद्धेन चेतसा तच्चिह्नं स्तितम् । ब्रह्मपमाखैरसुभिः कर्दमं चेदमम्यधात् ॥ ११ ॥

ब्रह्मोवाच

खया मेऽपचितिस्तातकल्पिता निर्गुलीकृतः । यन्मे सज्जगृहे वाक्यं भवान्मानसं मानप्रभु ॥ १२ ॥
यत्तावत्वेव शुश्रूष कार्या पितरि पुत्रकैः । बाढमिथ्युनमन्येत गौरवेण गुरोर्वचः ॥ १३ ॥
हृमा दुहितरः सभ्य तव वत्स सुमभ्यमाः । संगमेतं प्रभावैः स्वैर्वृंहयिष्यन् यनेकवा ॥ १४ ॥
अतस्त्वमपिमुपयेभ्यो यथाशीलं यथारवि । अ. १२ वाः परिदेह्य विस्मृणीहि यतो भुवि ॥ १५ ॥
वेदाहमार्गं पुरुषमवतीर्णं स्वमायया । भूतानां शेषाधि विश्राण्यं कपिलं मुने ॥ १६ ॥
ज्ञानविज्ञानयोगेन कर्मणामुद्धरन् जटाः । द्विरक्ष्यकेशं यथाच. पद्ममुद्रापदागुजः ॥ १७ ॥
पृथुमानवि ते गर्भं प्रविष्टं कैटभाङ्गनं । अविद्यासंशयग्रन्थं क्षिप्वा गौ विचरिष्यति ॥ १८ ॥
अथ सिद्धगणाधीशः साङ्ख्ययाचार्यैः सुसम्मतः । लोके कपिल इत्याख्या गन्ता ते कीर्तिवर्धन ॥ १९ ॥

मैत्रेय उवाच

तावाधास्य जगत्त्रिष्टा कुमारैः सहनारदः । हंसो हंसेन यानेन त्रिधामपरमं ययौ ॥ २० ॥
गते शतधनौ क्षतः कर्दमस्तेन चोदितः । यथोदितं स्वदुहितुः प्राद्विधमवां ततः ॥ २१ ॥
मरिचये कलां प्रादात्तसूयामथाग्रये । धर्माद्विररतेऽप्यच्छुलसयाप हविर्भुङ्क्त्वा ॥ २२ ॥
पुलंदाय गतिं युक्तां तत्रवेच क्रियां सतीर्थम् । ख्यातिं च भृगवेऽप्यच्छुद्रसिद्ध्यापरम्यतीम् ॥ २३ ॥
अथवेयोऽदार्द्रास्ति यथा यज्ञो वितन्यते । विदं भान्कनोद्गाहान् सदारां समज्जालयत् ॥ २४ ॥
ततस्तत् रूपयः क्षतः कृतदारा निमन्यतम् । प्रातिष्ठन्नद्रिमापन्नाः स्वस्त्रमाश्रममण्डलम् ॥ २५ ॥
तत्र चावतीर्थं त्रियुगमाश्रयं विबुधैर्मम । विविक्त उपमह्मस्य ग्रन्थस्य सम्भासत ॥ २६ ॥
अदो पापस्यमानानां निरये स्त्रैरमङ्गलैः । कालेन भूयमा नृवं प्रमोदनीह देयनाः ॥ २७ ॥
बहून् मन्त्रिकेन सम्यग्योग्यमाधिना । द्रष्टुं यतन्ते यतयः श्रुत्यागारं पृथग् ॥ २८ ॥

स एवं भगवानद्य हेलनं जगत्पथ नः । गृहेषु जातो ग्राम्याणां यः स्वानां पक्षपोषणः ॥२६॥
स्वीयं वाक्यमृतं कर्तुमवतीर्णोऽसि मे गृहे । चिक्रीषुं भगवान् ज्ञानं भक्तानां मानवधनः ॥२७॥
तान्येव तेऽभिरूपाणि रूपाणि भगवंस्तव । यानि यानि च रोचन्ते स्वजनानामरूपिणः ॥२८॥

त्वां सुरभिस्तत्त्वबुभुक्षुः सदाभिवादाहंणपादपीठम् ।
प्रेम्यैवैराग्ययशोऽवबोधवीर्यश्रिया पूर्तमहं प्रपद्ये ॥२९॥
परं प्रधानं पुरुषं महान्तं कालं कविं त्रितृतं लोकरूपालम् ।
आत्मानुभूत्यानुगतप्रपञ्चं स्वच्छन्दशक्तिं कपिलं प्रपद्ये ॥३०॥
आ स्मभिष्टुष्टेऽद्य पतिं प्रजानां त्वयावतीर्णार्ण उतासकामः ।
परिग्रजपदवीमास्थितोऽहं चरित्ये त्वां हृदि युजन् विशोकः ॥३१॥

श्रीभगवानुवाच

मया प्रोक्तं हि लोकस्य प्रमाणं सत्यलौकिके । अथाजनि मया सुमं यदबोधमृतं मुने ॥३२॥
एतस्मै जन्म लोकेऽस्मिन्मुमुक्षुणां दुराशयात् । प्रमत्तयानाय सत्त्वानीं सम्प्रतायात्मदर्शने ॥३३॥
एव आत्मपथोऽव्यक्तो नष्टः कालेन भूयसा । तं प्रवर्तयितुं देहमिमं विद्धि मया भूतम् ॥३४॥
गच्छ कामं मया दृष्टो मयि संन्यस्तकर्मणा । जित्वा सुदुर्जयं मृत्युममृतं चायं मां भज ॥३५॥
मामात्मानं स्वयं ज्योति सर्वभूतगुहाशयम् । आत्मन्येवात्मना वीक्ष्य विशोकोऽभयमृच्छसि ॥३६॥
मात्रे आचारिमर्कं विद्यां शमनीं सर्वकर्मणाम् । वितरित्ये यया चासौ भयं चातितीरयति ॥३७॥

मैत्रेय उवाच

एवं समुदितस्तेन कपिलेन प्रजापतिः । दक्षिणीकृतं य तं प्रीतो वनमेव जगाम ह ॥३८॥
मृतं ह आस्थितो मौनमात्मैकशरणो मुनिः । नि सन्नो व्यवहरत्पौमीमनमिरनिकेतनः ॥३९॥
मनो ब्रह्मणि युजानो यत्तसदस्ततः परम् । गुणावभासे विगुण एकभक्त्यानुभाषिते ॥४०॥
निरहंकृतिर्निर्ममश्च निर्द्वन्द्वः समदृक् स्वदृक् । प्रत्यक्षप्रशान्तधीर्धैरः प्रशान्तोर्मिरिवोदधिः ॥४१॥
वासुदेवे भगवति संप्रपे प्रत्यगात्मनि । परेण भक्तिभावेन लब्ध्वात्मा मुक्तबन्धनः ॥४२॥
आत्मानं सर्वभूतेषु भगवन्तमवस्थितम् । अपश्यत्सर्वभूतानि भगवद्यपि चात्मजि ॥४३॥
इच्छाद्वेषविहीनेन सर्वत्र समचेतसा । भगवद्भक्तियुक्तेन प्राप्ता भगवती गतिः ॥४४॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां तृतीयस्कन्धे कपिलेये
चतुर्विंशतितमोऽध्यायः ॥२४॥

अथ पंचविंशतितमोऽध्यायः

शौनक उवाच

कपिलस्तत्त्वसंस्थाता भगवानात्ममायया । जातः स्वयमजः साक्षादात्मप्रदत्तये नृणाम् ॥१॥

न हस्य वर्मणः पुंसां वरिष्णः सर्वयोगिनाम् । विश्रुतौ श्रुतदेवस्य भूरि तृप्यन्ति मेऽसव ॥२५॥
यद्यद्विधत्ते भगवान् स्वच्छन्दात्माऽऽत्ममायया । तानि मे श्रद्धानस्य कीर्तन्मान्यनुकीर्तय ॥२६॥

॥ सूत उवाच ॥

द्वैपायनसत्सत्त्वेन मैत्रेयो भगवांस्तथा । ग्राहेदं विदुरं प्रीत आन्वीक्षिक्यां प्रचोदितः ॥२७॥

मैत्रेय उवाच

पितरि प्रस्थितेऽरुण्यं मातुः प्रियचिकीर्षया । तस्मिन् बिन्दुसरेऽवार्त्सीद्भगवान् कपिलः किल ॥२८॥
तमासीनमकर्मार्थं तत्त्वमार्गप्रदर्शनम् । स्वसुतं देवहूत्याह धातुः संस्मरती वचः ॥२९॥

देवहूतिरुवाच

निर्विण्या नितरां भूमश्चसदिन्द्रियतरङ्गात् । येन सम्मान्यमानेन प्रपन्नान्धं तमः प्रभो ॥३०॥
तस्य त्वं तमसोऽन्धस्य दुष्पारस्याद्य पारगम् । सञ्चक्षुर्जन्मानामन्ते लब्ध्वं मे त्वदनुग्रहात् ॥३१॥
य आद्यो भगवान् पुंसांभीश्वरो वै भवान् किल । लोकस्य तमसांश्चस्य चक्षुः सूर्यं द्वौ दित ॥३२॥
अथ मे देव सम्मोहमपाकष्टुं त्वमहंसि । योऽवग्रहोऽहममेतीत्येतस्मिन् योजितस्त्वया ॥३०॥
तं त्वा गताहं शरणां शरण्यं स्वभृत्यसंसारतरोः कुठारम् ।

जिज्ञासयाहं प्रकृतेः पूरयस्य नमामि सद्धर्मविदां वरिष्ठम् ॥३१॥

मैत्रेय उवाच

इति स्वमातुर्निरवद्यमोक्षितं निशम्य पुंसामपवर्गवर्धनम् ।

धियाभिनन्द्यात्मवतां सतां गतिर्बभाष ईपस्मितशोभिताननः ॥३२॥

श्रीभगवानुवाच

योग आध्यात्मिकः पुंसां कृतो निःश्रेयसाय मे । शन्यन्तोपरतिर्यग्र दुःखस्य ॥ सुखस्य च ॥३३॥
तमिदं ते प्रवक्ष्यामि धर्मबोधं पुरानघे । ऋषीणां श्रोतुकामानां योगं सर्वाङ्गनैपुणम् ॥३४॥
चेतः स्रष्टव्यस्य बन्धाय मुक्तये चारमनो मतम् । गुणेषु सक्तं बन्धाय रतं वा पुंसि मुक्तये ॥३५॥
अहंममामिमानोत्थैः कामलोभादिभिर्मलैः । धीर्तं यदा मनः शुद्धमदुःखमसुखं समम् ॥३६॥
तदा पुरुष आत्मानं केवलं प्रहृतेः परम् । निरन्तरं स्वयं ज्योतिरधिमानमखण्डितम् ॥३७॥
ज्ञानवैराग्ययुक्तेन भक्तियुक्तेन चारमना । परिपरयत्युदासीनं प्रकृतिं च हतीजसम् ॥३८॥
न शुज्यमानया अकृत्वा भगवत्यखिलात्मनि । सद्योऽस्ति शिषः पन्था योगिनां प्रदक्षिद्यये ॥३९॥
पूतङ्गमजर्जरं पारामारमनः कवयो विदुः । स एव साधुषु कृतो मोक्षद्वारमपाटनम् ॥४०॥
सति तपसः कारुणिकाः सुहृदः सर्वदेहिनाम् । अजातराग्रवः शान्ताः साधवः साधुमृगणाः ॥४१॥
मन्यनन्येन भावेन भक्तिं कुर्वन्ति ये ह्यहम् । भवन्ते त्यक्तकर्माणां यत्तत्स्वजनबान्धवाः ॥४२॥
मृष्टाः शृण्वन्ति कथयन्ति च । तपन्ति विविधास्तापा नैतान्मदृतचेतयः ॥४३॥

॥ एते साधवः साध्वि सर्वसङ्गविवर्जिताः । सङ्गस्तेष्वय ते प्रार्यः सङ्गदोषहरा हि ते ॥२४॥
 सतां प्रसङ्गान्मम वीर्यसंविदो भवन्ति हृत्कण्ठरसायनाः कथाः ।
 तज्जोषणादाश्वपवर्गवर्त्मनि श्रद्धा रतिर्भक्तिरनुक्रमियति ॥२५॥
 भक्त्या पुमाञ्जातविराग ऐन्द्रियाद् दृष्टश्रुतान्मद्रचनानुचिन्तया ।
 चित्तस्य यत्तो प्रज्ञे योगयुक्तो यतिष्यते ऋतुभिर्योगमार्गैः ॥२६॥
 असेवयायं प्रकृतेर्गुणानां ज्ञानेन वैराग्यविजृम्भितेन ।
 योगेन मय्यपि सत्या च भक्त्या मां प्रत्यगात्मानमिहावरुधे ॥२७॥

देवहूतिरुवाच

काचिन्नरयुचिता भक्तिः कीदृशी मम गोचरा । यया पदं ते निर्वाणमञ्जसान्वाभवा अहम् ॥२८॥
 यो योगो भगवद्वाणो निर्वाणामंस्त्वयोदितः । कीदृशः कति चाङ्गानि यतस्तत्रावशोधनम् ॥२९॥
 तदेतन्मे विजानीहि यथाहं मन्दधीर्हरि । सुखं बुद्धये दुर्बोधं योषा भवदनुग्रहात् ॥३०॥

मैत्रेय उवाच

विदित्वायं कपिलो मातुरित्थं जातस्नेहो यत्र तन्वाभिजातः ।
 तत्राङ्गायं यत्रवदन्ति सांख्यं प्रोवाच वै भक्तिवितानयोगम् ॥३१॥

श्रीभगवानुवाच

देवानां गुणलिङ्गानामानुश्रविककर्मणाम् । सत्त्वं पृथक्मनसो वृत्तिः स्वाभाविकी तु या ॥३२॥
 अनिमित्ता भागवती भक्तिः सिद्धेर्गरीयसी । जरयत्याशु या कोशं निगीर्णमनलो यथा ॥३३॥
 नैकात्मतां मे स्पृहयन्ति केचिन्मत्पादसेवाभिरता मदीहाः ।
 येऽन्योन्यतो भागवताः प्रसज्य सभाजयन्ते मम पौरुषाणि ॥३४॥
 पश्यन्ति ते मे रचिराख्यस्य सन्तः प्रसन्नप्रवृत्तारण्यलोचनानि ।
 रूपाणि दिव्यानि वरप्रदानि साकं वाचं स्पृहणीयां वदन्ति ॥३५॥
 तैर्दर्शनीयावयवैरुदारविलासहासेदितवामस्मै ॥
 हतात्मनो हतप्राणाश्च भक्तिरनिच्छतो मे गतिमपरां प्रयुङ्क्ते ॥३६॥
 अथो विभूतिं मम मायाविनस्तामैश्वर्यमष्टाङ्गमनुप्रवृत्तम् ।
 ध्रियं भागवतीं वास्पृहयन्ति भद्रां परस्य मे तेऽनुव्रते ॥ लोके ॥३७॥
 न कर्हिचिन्मत्पराः शान्तरूपे नद्वेषन्ति नो नेऽनिमिशो लेदि हेतिः ।
 ये गमहं प्रिय आत्मा सुतश्च सखा गुरुः सुहृदो दैवमिष्टम् ॥३८॥
 इमं लोकं तथैवामुमात्मानमुभयायिनम् । आत्मानमनु ये चेह ये रायः परावो गृहाः ॥३९॥
 चिन्मय सर्वांनन्याश्च मामेवं विश्वतोमुखम् । अजन्त्यनन्यया भक्त्या वान्मृयोरतिपारये ॥४०॥

नान्यथ मद्भागवतः प्रधानपुरप्रेषरात् । आत्मानः सर्वभूतानां भयं तीव्रं निवर्तते ॥४१॥
 मद्भयाद्वाति वातोऽयं सूर्यस्त्वपि मद्भयात् । वपंतीन्द्रो दहत्यग्निमृत्सुश्ररति मद्भयात् ॥४२॥
 ज्ञानवैराग्ययुक्तेन भक्तियोगेन योगिनः । चेमाय पादमूलं मे प्रविशन्त्यदुतोभयम् ॥४३॥
 एतावानेव लोकेऽस्मिन् पुंसां निःश्रेयसोदयः । तीव्रेण भक्तियोगेन मनो मय्यर्पितं स्थिरम् ॥४४॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे तृतीयस्कन्धे कापिलेयोपाख्याने पञ्चविंशतितमोऽध्यायः २६

अथ पञ्चविंशतितमोऽध्यायः

श्रीमद्भागवानुवाच

अथ ते सम्प्रवक्ष्यामि तत्त्वानां लक्षणं पृथक् । यद्विदित्वा विमुच्येत पुरुरः प्राकृतैर्गुणैः ॥ १ ॥
 ज्ञानं निःश्रेयसार्थाय पुरुरस्यात्मदर्शनम् । यदाहुर्वर्णये तत्ते हृदयग्रन्थिमेदनम् ॥ २ ॥
 अनादिरात्मा पुरुषो निर्गुणः प्रकृतेः परः । प्रत्यग्वाप्ता स्वयंज्योतिर्विश्वं येन समन्वितम् ॥ ३ ॥
 स एष प्रकृतिं सृष्ट्वां वैवं गुणमयीं विभुः । यद्वच्छ्रेयोवोपगतामभ्यपद्यत लीलया ॥ ४ ॥
 गुणैर्विचित्राः सृजतीं सरूपाः प्रकृतिं प्रजाः । विलोक्य मुमुहे तद्यः स इह ज्ञानगूढया ॥ ५ ॥
 एवं पराभिधानेन कर्तृत्वं प्रकृतेः पुमान् । कर्मसु क्रियमाणेषु गुणैरात्मनि मन्यते ॥ ६ ॥
 तदस्य संसृतिर्बन्धः पारतन्त्र्यं च तत्कृतम् । भवत्यकर्तुरीशस्य साविद्यो निर्दुःखतामनः ॥ ७ ॥
 कार्यकारणकर्तृत्वे कारणं प्रकृतिं विदुः । मोक्षत्वे सुखदुःखानां पुरुषं प्रकृतेः परम् ॥ ८ ॥

देवहूतिरुवाच

प्रकृतेः पुरुषस्यापि लक्षणं पुरुषोत्तम । इह कारणयोरस्य सदसच्च यदात्मकम् ॥ ९ ॥

श्रीमद्भागवानुवाच

यत्तत्प्रिगुणमभ्यक्तं नित्यं सदमदात्मकम् । प्रधानं प्रकृतिं प्राहुरविशेषं विशेषवत् ॥ १० ॥
 पञ्चभिः पञ्चभिर्महा चतुर्भिर्दशभिस्तथा । एतच्चतुर्विंशतिकं गुणं प्राधानिकं विदुः ॥ ११ ॥
 महाभूतानि पञ्चैव भूरापोऽग्निमरुद्भ्यः । तन्मात्राणि च तावन्ति गन्धादीनि मतानि मे ॥ १२ ॥
 इन्द्रियाणि दश श्रोत्रं त्वग्दमनकांतिकाः । वाक्श्रोत्रचरखौ मेढ्रं पायुर्दंशम उच्यते ॥ १३ ॥
 मनो बुद्धिरदहकारश्चित्तमिन्द्रियात्मकम् । चतुर्धा लक्ष्यते भेदे शृष्ट्या लक्षणरूपया ॥ १४ ॥
 एतावानेव सद्गुणयो मल्लयः सगुणस्य ॥ सध्रिवेशो मया प्रोक्तो यः कासः पञ्चविंशकः ॥ १५ ॥
 प्रभावं पौरुषं प्राहुः कालमेते शतो भवम् । यद्वद्भारविमूढस्य कर्तुः प्रकृतिमीयुषः ॥ १६ ॥
 प्रकृतेर्गुणसाम्यस्य निर्विशेषस्य मानवि । चेष्टा यतः ॥ भगवान् काल इत्युपलक्षितः ॥ १७ ॥
 अन्तः पुरुषरूपेण कालरूपेण चो बहिः । समन्वेयेष सप्तानां भगवानात्ममायया ॥ १८ ॥
 दीपाश्चमिधर्मिण्यां स्वस्यां योनीं परः पुमान् । आद्यत वीर्यं मासूत महत्तनं हिरण्यम् ॥ १९ ॥

विश्रमात्मगतं व्यञ्जन् कृतस्यो जगतङ्कुरः । स्वतेजसापिबन्तीप्रमात्मप्रस्वापन्नं तमः ॥२०॥
यत्तत्सत्पुण्यं स्वच्छं शान्तं भगवत् पदम् । यदाहुर्वासुदेवाख्यं चित्तं तन्महदात्मकम् ॥२१॥
स्वच्छत्वमविकारित्वं शान्तत्वमिति चेतसः । वृत्तिर्भिलक्ष्यं प्रोक्तं यथापां प्रकृतिः परा ॥२२॥
महत्तत्त्वाद्विकुर्वाणाद्भगवद्दीयं सम्भवात् । क्रियाशक्तिरहङ्कारस्त्रिविधः समपद्यत ॥२३॥
वैकारिकस्त्वैतसश्च तामसश्च यतो भवः । मनसश्चेन्द्रियाणां च भूतानां महतामपि ॥२४॥
सहस्रशिरसं साक्षाद्यमनन्तं प्रचक्षते । सङ्कर्षणाख्यं पुरुषं भूतेन्द्रियमनोमयम् ॥२५॥
कर्तृत्वं करणत्वं च कार्यत्वं चेति लक्षणम् । शान्तघोरविमूढत्वमिति वा श्यादहङ्कृतेः ॥२६॥
वैकारिकाद्विकुर्वाणाग्मनस्तत्त्वमजायत । यत्सङ्कल्पविकल्पाभ्यां वर्तते कामसम्भवः ॥२७॥
यद्विदुर्हानिरुद्धाख्यं हृषीकायामधीश्वरम् । शारदेन्द्रीवरस्यामं संराध्य योनिभिः शनैः ॥२८॥
तैजसात्तु विकुर्वाणाद् बुद्धितत्त्वमभूत्सति । द्रव्यस्फुरणविज्ञानमिन्द्रियाणामनुग्रहः ॥२९॥
संशयोऽथ विपर्यासो निश्चयः स्मृतरेव च । स्वाप इत्युच्यते बुद्धेलक्षणं वृत्तिः पृथक् ॥३०॥
तैजसान्निद्रियात्वेयं क्रियाज्ञानविभागश्च । प्राणस्य हि क्रिया शक्तिर्वुद्धेर्विज्ञानशक्तिता ॥३१॥
तामसाच्च विकुर्वाणाद्भगवद्दीयं चोदितात् । शब्दमात्रमभूत्स्मादाद्यः श्रोत्रं तु शब्दगम् ॥३२॥
अर्थाश्रयत्वं शब्दस्य दृष्टिर्लक्ष्यमेव च । तन्मात्रत्वं च नभसो लक्षणं कवयो विदुः ॥३३॥
भूतानां छिद्रवानृत्तं यद्विरन्तरमेव च । प्राणोन्द्रियात्मविषयत्वं नभसो वृत्तिलक्षणम् ॥३४॥
नभसः शब्दतन्मात्रात्कालगत्या विकुर्वत । स्पर्शोऽभवत्ततो वायुस्त्वक् स्पर्शस्य च संप्रदः ॥३५॥
मृदुत्वं कठिनत्वं च दीप्यमुष्णत्वमेव च । एतत्स्पर्शस्य स्पर्शत्वं तन्मात्रं नभस्यतः ॥३६॥
चालनं व्यूहनं प्राप्तिर्नैतत्त्वं द्रव्यशब्दयोः । सर्वेन्द्रियाणामात्मत्वं वायोः कर्माभिलक्षणम् ॥३७॥
वायोश्च स्पर्शतन्मात्राद्रूपं दैवेरितादभूत् । समुत्थितं ततस्तेजश्च रूपोपलभनम् ॥३८॥
द्रव्याकृतिर्यं गुणता ध्यत्तिसंस्थात्वमेव च । तेजसत्वं तेजसः साध्वि रूपमात्रस्य वृत्तयः ॥३९॥
द्यौतनं पचनं पादमर्दनं हिममर्दनम् । तेजसो वृत्तयस्त्येताः शोषणं कुतूहेव च ॥४०॥
रूपमात्राद्विकुर्वाणात्तेजसो दैवचोदितात् । रसमात्रमभूत्स्मादग्भो जिह्वा रसप्रदः ॥४१॥
कपायो मधुरस्तिकः कट्वम्ल इति त्रैकया । भौतिकानां विकारेण रस एको विभिद्यते ॥४२॥
हृन् दनं पियडनं वृत्तिः प्राणनाप्यायनोन्दनम् । तापापनोदो भूयस्त्वमभसो वृत्तयस्त्रिमाः ॥४३॥
रसमात्राद्विकुर्वाणादग्भसो दैवचोदितात् । गन्धमात्रमभूत्स्मात्पृथ्वी प्राणस्तु गन्धगः ॥४४॥
करम्भपृत्तिसौरम्यशान्तोप्राग्लादिभिः पृथक् । द्रव्यावयववैषम्याद्गन्ध एको विभिद्यते ॥४५॥
भावनं प्रक्षयं स्थानं धारणं सद्दिशेषणम् । सर्वस्त्वगुणोद्भेदः पृथिवीवृत्तिलक्षणम् ॥४६॥
नभोगुणविशेषोऽर्थो यस्य तच्छूद्रमुच्यते । वायोर्गुणविशेषोऽर्थो यस्य तत्स्पर्शनं विदुः ॥४७॥
तेजोगुणविशेषोऽर्थो यस्य तच्छब्दरच्यते । अग्मोगुणविशेषोऽर्थो यस्य तद्रसनं विदुः ।

भूमेर्गुणविशेषोऽर्थो यस्य स ध्याय उच्यते ॥४८॥

परस्ये दश्यते धर्मो ह्यपरस्मिन् समन्वयात् । अतो विशेषो भावानां भूमावेवोपलभ्यते ॥४९॥
एतान्यसहस्य यदा महदादीनि सप्त वै । कालकर्मगुणोपेतो जगदादिरुपाविशद् ॥५०॥
ततस्तेन नुविद्धेभ्यो युक्तेभ्योऽष्टमचेतनम् । उत्थितं पुरुषो यस्मादुदतिष्ठत्सौ विराट् ॥५१॥
एतदष्टदश विशेषाख्यं क्रमवृद्धैर्दशोत्तरेः । तोयादिभिः परिवृतं प्रधानेन वृत्तैर्बहिः ।

यत्र लोकवितानोऽयं रुरं भगवतो हरेः ॥५२॥

हिरण्यमादण्डकोरादुत्थाय सलिलेऽयान् । समाविश्य महादेशो बहुधा निर्बिभेद एव ॥५३॥
निरभिघतास्य प्रथमं मुखं वाणी ततोऽभवत् । वाण्या बह्विरपो नासे प्राणोऽतो घ्राण एतयोः ॥५४॥
घ्राणाद्वायुरभिघेतामर्चिणी चक्षुरेतयोः । तस्मात्सूर्यो व्यभिघेतो कर्णौ श्रोत्रं ततो दिश ॥५५॥
निर्बिभेद विराजस्त्वप्रोमरमध्वादयस्ततः । तत ओषधयश्चासङ्गिर्भर्ष निर्बिभेदे ततः ॥५६॥
रेतस्तस्मादाप आसन्निरभिघत वै शुद्धम् । शुद्धादपानोऽपानाद्य मृत्युर्लोकभयङ्करः ॥५७॥
हस्तौ च निरभिघेता बलं ताम्बा ततः स्वराट् । पादौ च निरभिघेता गतिस्ताम्बा ततो हरिः ॥५८॥
नाभ्योऽप्य निरभिघन्त ताम्बा लोहितमाभृतम् । नयस्ततः समभवन्मुदरं निरभिघत ॥५९॥
क्षुत्पिपासे ततः स्यातां समुद्रस्त्वेतयोरमूत् । अथास्य हृदयं भिर्षं हृदयान्मन उत्थितम् ॥६०॥
मनसश्चन्द्रमा जातो बुद्धिर्बुद्धेर्गिरा पतिः । अहङ्कारस्ततो रुद्रश्चित्तं चैत्यस्ततोऽभवत् ॥६१॥
एते षडभ्युत्थिता देवा नैवास्त्योत्थापनेऽशक्व । पुनराविशुः खानि तमुत्थापयितुं क्रमात् ॥६२॥
बह्विधां चान्मुत्तं भेजे नोदतिष्ठत्तदा विराट् । घ्राणेन नासिके वायुर्नोदतिष्ठत्तदा विराट् ॥६३॥
अर्चिणी चक्षुः ॥६४॥ नोदतिष्ठत्तदा विराट् । श्रोत्रेण कर्णौ च दिशो नोदतिष्ठत्तदा विराट् ॥६५॥
त्वर्च रोमभरोपभ्यो नोदतिष्ठत्तदा विराट् । रेतसा शिथमापस्तु नोदतिष्ठत्तदा विराट् ॥६६॥
गुदं मृत्युरपानेन नोदतिष्ठत्तदा विराट् । हस्ताविन्द्रो बलेनैव नोदतिष्ठत्तदा विराट् ॥६७॥
विष्णुर्गर्ग्यै च चरणौ नोदतिष्ठत्तदा विराट् । नाडीर्नभो लोहितेन नोदतिष्ठत्तदा विराट् ॥६८॥
क्षुत्तृष्ण्यामुदरं सिन्धुर्नोदतिष्ठत्तदा विराट् । हृदयं मनसा चन्द्रो नोदतिष्ठत्तदा विराट् ॥६९॥
बुद्ध्या प्रज्ञापि हृदयं नोदतिष्ठत्तदा विराट् । रुद्रोऽभिमत्या हृदयं नोदतिष्ठत्तदा विराट् ॥७०॥
चित्तेन हृदयं चैत्यः सेत्रश्च प्रोचिराद्यदा । विराट् तदैव पुरः सलिलादुदतिष्ठत् ॥७१॥
यथा प्रमुक्तं पुरुषं प्राणेन्द्रियमनोधिपः । प्रभवन्ति विना येन नोत्थापयितुमोज्या ॥७२॥
तस्मिन् प्रत्यगात्मानं धिया योगप्रवृत्त्या । भवत्या विरक्त्या ज्ञानेन विविच्यामनि चिन्तयेत् ॥७३॥
ति श्रीमद्भागवते महापुराणे तृतीयस्कन्धे कापिलेये सप्तसमाग्नये षड्विंशतिसमोऽध्यायः ॥२६॥

अथ सप्तशितितमोऽध्यायः

भगवानुवाच

प्रवृत्तिस्थोऽपि पुरुषो नाज्यते प्राकृतैर्गुणैः । अविकारादकर्तृत्वाद्भिर्गुणैश्च जल कं वत् ॥१॥
 स एव यर्हि प्रकृतेर्गुणेष्वभि विपज्जते । अहङ्क्रियाविमूढात्मा कर्तास्मीत्यभिमन्यते ॥२॥
 तेन संसारपदवीमवशोऽभ्येत्यनिवृत्तः । प्रासङ्गिकैः कर्मदोषैः सदसंमिश्रयोनिषु ॥३॥
 अर्थे ह्यविद्यमानेऽपि संसृतिर्न निवर्तते । भक्तियोगेन तीव्रेण विरक्त्या च नयेद्वशम् ॥४॥
 अत एव शनैश्चित्तं प्रसक्तप्रसक्तां पथि । भक्तियोगेन तीव्रेण विरक्त्या च नयेद्वशम् ॥५॥
 यमादिभिर्योगपथैरभ्यसन् श्रद्धयान्वितः । मयि भावेन सत्येन मत्कथाश्रवणेन च ॥६॥
 सर्वभूतसमावेन निर्वैरेणाप्रसङ्गतः । प्रज्ञाचर्येण मौनेन स्वधर्मेण बलीयसा ॥७॥
 यद्विद्योपलब्धेन सन्तुष्टो मितभुङ्क्षुनिः । विविक्तशरणः शान्तो मैत्रः ऋण आत्मवान् ॥८॥
 सानुबन्धे च वेहेऽस्मिन्नकुर्वन्सदाग्रहम् । ज्ञानेन दृष्टत्वेन प्रकृतेः पुरुरस्य च ॥९॥
 निवृत्ताबुद्धयवस्थानो दूरीभूताभ्यदर्शनः । उपलभ्यात्मनाऽऽत्मानं च हृषेवाकमारमदक् ॥१०॥
 मुक्तिर्ज्ञेया सदाभासमसति पृतिपद्यते । सतो बन्धुमसचष्टु सर्वांनुत्पूतमद्रयम् ॥११॥
 यथा जलस्य आभासः स्थलस्थेनावदृश्यते । स्वाभासेन तथा सूर्यो जज्ञस्थेन विवि स्थितः ॥१२॥
 एवं त्रिवृदहङ्कारो भूतेन्द्रियमनोमयैः । स्वाभासैर्लक्षितोऽनेन सदाभासेन सत्पदक् ॥१३॥
 भूतसूक्ष्मेन्द्रियमनोबुद्ध्यादिष्विह निद्रया । लोनेष्वसति यस्तत्र विनिद्रो निरहङ्क्रियः ॥१४॥
 मन्यमानस्तदाऽऽत्मानमनष्टो नष्टवन्मुखा । नष्टेऽहङ्करणे दृष्टा नष्टविद्य इवाधुरः ॥१५॥
 एवं पूत्यबमूरयासावात्मानं पृतिपद्यते । साहङ्कारस्य द्रव्यस्य योऽवस्थानमनग्रः ॥१६॥

देवहूतिरुवाच

पुरुरं पृकृतिर्ब्रह्म विमुञ्चति कर्हिचिद् । अन्योन्यापाश्रयत्वाच्च नित्यत्वादनयोः पूर्णोऽ॥१७॥
 यथा गन्धस्य भूमेश्च न भावो व्यतिरेकतः । अपारसस्य च यथा तथा बुद्धेः परस्य च ॥१८॥
 अकर्तुः कर्मबन्धोऽयं पुरुरस्य यदाश्रयः । गुणेषु सत्सु प्रकृतेः कैवल्यं तेष्वतः कथम् ॥१९॥
 अचिन्तावावमशेन निवृत्तं भयमुल्लवणम् । अनिवृत्तनिमित्तात्वात्पुनः पूत्यवतिष्ठते ॥२०॥

श्रीभगवानुवाच

अनिमित्तानिमित्तेन स्वधर्मेणामलात्मना । तीव्रया मयि मक्त्या च श्रुतसम्भृतया चिरमूरः ॥२१॥
 ज्ञानेन दृष्टत्वेन वैराग्येण बलीयसा । तपोयुक्तेन योगेन तीव्रेणात्मसमाधिना ॥२२॥
 प्रकृतिः पुरुरस्येह दक्षमाना त्वहर्निशम् । तिरोभवित्री शनैर्भ्रमोर्निरिवारणिः ॥२३॥
 मुक्तमोहा परित्यक्ता दृष्टदोषा च नित्यया । नेष्टव्याशुभं धरो स्वे महिम्नि स्थितस्य च ॥२४॥
 यथा ह्यपृतिबुद्धस्य पूस्वापो बह्वनर्थभृत् । स एव प्रतिबुद्धस्य न वै मोहाय कल्पते ॥२५॥

एवं विदिततत्त्वस्य प्रकृतिमयि मानसम् । युञ्जतो नापुस्त आत्मारामस्य कर्हिचित् ॥२६॥
 यदैवमध्यात्मरतः कालेन बहुजन्मना । सर्वत्र जातवैराग्य आग्रहभवनान्मुनिः ॥२७॥
 मद्भक्तः प्रतिबुद्धार्थो मत्पसादेन भूयसा । निःश्रेयसं स्वसंख्यं न कैवल्यार्थं मदाश्रयम् ॥२८॥
 प्रामोतीहाञ्जसा धीरः स्वदृशा द्विषसंशय । यद्वत्वा न निवर्तेत योगी लिङ्गाद्विनिर्गमे ॥२९॥

यदा न योगोपचितासु चेतो मायासु सिद्धस्य विपज्जतेऽङ्कः ।

अनन्यहेतुष्वय मे गतिः स्यादात्यन्तिकी यत्र न मृत्युहासः ॥३०॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां तृतीयस्कन्धे कापिलेयोपाध्यायने
 सप्तविंशतितमोऽध्यायः ॥२७॥

अथाष्टाविंशतितमोऽध्यायः

॥ श्रीभगवानुवाच ॥

योगस्य लक्षणं वक्ष्ये सवीजस्य नृपात्मजे । मनो येनैव विधिना प्रसन्नं याति सत्पथम् ॥१॥
 स्वधर्माचरणं शक्या विधर्माच्च निवर्तनम् । दैवाह्वयेन सन्तोष आत्मविचारणार्चनम् ॥२॥
 प्रान्यधर्मनिवृत्तिश्च मोक्षधर्मरतिस्तथा । मितमेध्यादनं शश्वद्विक्रमेमवेवम् ॥३॥
 ग्रहिणा सत्त्वमस्तयं बाधदर्शपरिग्रहः । मल्लर्चय तपः शौचं स्वाध्यायः पुनराचनम् ॥४॥
 मौनं सदाऽऽसनजयः स्थैर्यं प्राणजयः शनैः । प्रत्याहारश्चेन्द्रियाणां विन्यामनसा हृदि ॥५॥
 स्वधिष्ययानामेकदेशे मनसा प्राणधारयम् । धैर्यं क्षीलाभिधानं समाधानं तथाऽऽत्मनः ॥६॥
 एतैरन्यैश्च पथिभिर्मनो दुष्टमस्तप्यम् । बुद्ध्या युञ्जीतशनकैर्जितप्राणो हतन्द्रितः ॥७॥
 शुची देशे प्रतिष्ठाप्य विजितासन आसनम् । तस्मिन् स्वस्ति समासीनः कञ्चुकाय समभ्यसेत् ॥८॥
 प्राणस्य शोधये मार्गं पूरकुम्भकरचक्रे । प्रतिकूलेन वा चित्तं यथा स्थिरमचञ्चलम् ॥९॥
 मनोऽचिरात्स्याद्विरजं जितधासस्य योगिनः । वारवर्गिभ्यां यथा लोहं ध्मातं त्यजति धै मनम् ॥१०॥
 प्राणायामैर्द्देहोपाधारणाभिश्च कियिष्यन् । प्रत्याहारेण संसर्गान्प्यानेनानीधरान् गुणान् ॥११॥
 यदा मनः स्वं विरजं योगेन सुममाहितम् । काष्ठां भगवतोऽप्यायेत्स्वनासाप्राबलोकनम् ॥१२॥
 असन्नपदनाम्भोजं पद्मगर्भाख्येणयम् । नीलोत्पलदंलश्यामं सहस्रपत्रगदाधरम् ॥१३॥
 नसत्पद्मजकिञ्चलपीतक्रीशेयनाससम् । श्रीवत्सवत्रमं भाजकौस्तुभासुक्तान्वरम् ॥१४॥
 मत्तद्विरेककलया परितं घनमालया । परार्धवहारखलवकिरीटाङ्गरूपुरम् ॥१५॥
 काशीगुणोत्तमच्छोणि दद्याम्भोजविष्टम् । दर्शनीयतमं शान्तं मनोनयनवर्धनम् ॥१६॥
 अपीप्यदर्शनं शश्वत्संलोकनमस्कृतम् । सन्तं यपसि कैशोरे नृपानुग्रहकातरम् ॥१७॥
 कीर्तन्यतीर्थयशसं पुण्यलोक्यशस्करम् । प्यायेरेयं समप्राप्तं वायस्य स्वधने मनः ॥१८॥
 स्थितं मज्जन्तमायोर्न शयानं वा गुहाशरम् । प्रेषणीयेहिन् प्यायेत्पुद्गमायेन चेतया ॥१९॥

स्मिंस्तद्वपदं चित्तं सर्वोपयवसस्थितम् । विलम्बैकत्र संयुज्यादङ्गे भगवतो मुनिः ॥२०॥
 सञ्चि तयेद्भगवतश्चरणारविन्दं वज्रक्षिप्यध्वजसरोरुलाञ्छनाढ्यम् ।
 उत्तुङ्गरक्तवल्सन्नखचक्रालज्यो स्नाभिराहतमहदृष्टदयान्धकारम् ॥२१॥
 यच्छ्रौचनि सृतसरित्प्रवरोदकेन तोयेन भूष्येच्छिकृतेन शिव शिवोऽभूत् ।
 ध्यातुर्मानं शमलशेलनिसृष्टवज्रं ध्यायेच्चिरं भगवतश्चरणारविन्दम् ॥२२॥
 जानुद्वयं जलजलोचनया जनन्या लक्ष्म्यारिलस्य सुरवन्दितया विधत्तु ।
 ऊर्वोर्निधाय करपल्लवरोचिषा यत्संलालित हृदि विभोरभवस्य कुर्यात् ॥२३॥
 ऊरु सुपर्णमुजयोरधिरोभमानावोजोनिधी अतसिकाकुसुमावभासौ ।
 शालम्बिपीतवराससि वर्तमानकाञ्चीकलापपरिरम्भि नित्यव्यिम्बम् ॥२४॥
 भाभितुर्व सुत्रनकोशगुहोदरस्थं यत्रात्मयोनिधिरणाखिललोकपत्रम् ।
 द्यूहं हरिर्मणितृस्तनयोरमुष्य ध्यायेद्द्वयं विरङ्गहारमयूयगौरम् ॥२५॥
 वशोऽधिवाससु रभस्य महाविभूते पुसां मनोनयननिर्गुप्तमाधवानम् ।
 कण्ठं च कौस्तुभमणोरधिभूषणार्थं कुर्यान्मनस्यखिललोकमस्कृतस्य ॥२६॥
 बाहुश्च मन्दरगिरे परिवर्तनेन निश्चितराहुवलयानधिलोकपालात् ।
 सञ्चिन्तयेद्दशशतारमसद्यतेजः शङ्खं च तकरसरोरुद्वाराजहंसम् ॥२७॥
 कौमोदकीं भगवतो दयितां स्मरेत् दिग्धामरातिभटशोणितरुद्धमेन ।
 मालां मधुप्रतवरूपगिरोऽगुष्टां चैवस्य तावममलं मणिमस्य कण्ठे ॥२८॥
 भृत्यानुग्रहितधियेह गृहीतमूर्ते सञ्चिन्तयेद्भगवतो वदनारविन्दम् ।
 यद्विस्फुरन्मकरजुण्डलवह्निगतेन विद्योसितामलकपोलमुदारनासम् ॥२९॥
 यच्छ्रीनिकेतमलिभिः परिसेव्यमानं भूदं स्वया कुट्टिनकुन्तलवृन्दजुष्टम् ।
 मौनद्वयाश्रयमधिलिपिपदब्जनेत्रं ध्यायेन्मनोमयमतन्निद्रत उल्लसद्भु ॥३०॥
 तस्यावलोकनमधिकं कृपयातिघोरतापत्रयोपशमनाय निसृष्टमप्यथो ।
 स्निग्धस्मितानुगुणितं विपुलप्रमार्दं ध्यायेच्चिरं विपुलभावनया गुहायाम् ॥३१॥
 हासं हरेरवनताखिललोक्तोऽशोकाश्रुसागरविशेषणमशुदारम् ।
 सम्मोहनाय रचितं निजमाययास्य भ्रमण्डल मुनिकृते मकरध्वजस्य ॥३२॥
 ध्यानायनं ग्रहसितं बहुलाघरोष्टभासारुण्ययिततनुद्विजकुन्दपट्टिक ।
 ध्यायेत्स्वदेहकुहरेऽवसितस्य विष्णोर्भक्त्याऽऽर्पितमनान पृथरिदृष्टे ॥३३॥
 एतद्गुरौ भगवति प्रतिलब्धभावा भक्त्या द्रवदृष्टदय उत्पुलक प्रमोदात् ।
 शौरकरद्वयाप्यलया मुहुरर्धमानस्तथापि चित्तवद्विषं शनैर्विपुलकं ॥३४॥

मुक्ताश्रयं यद्दि निर्विषयं विरक्तं निर्वाणमृच्छति मनः सहसा यथाचि ।
 आत्मानमत्र पुरुषोऽव्यवधानमेकमन्वीचते प्रतिनिवृत्तगुणप्रवाहः ॥३२॥
 सोऽयेतया चरमया मनसो निवृत्त्या तस्मिन्महिम्न्यवसितः सुखदुःखबाह्ये ।
 हेतुत्वमप्यसति कर्तरि दुःखयोर्यत्स्वात्मन् विघ्न उपलब्धपरात्मकाष्ट ॥३६॥
 देहं च सं न चरमः स्थितमुत्थितं वा सिद्धो विपरयति यतोऽव्यगमत्स्वरूपम् ।
 देवादुपेतमथ देववशादपेतं वासो यथा परिकृतं मदिरामदान्धः ॥३७॥
 देहोऽपि देववशाः खलु कर्म बाधत्स्वारम्भकं प्रतिसमीक्षत एव सासुः ।

तं संपपञ्चमधिरुडसमाधियोगः स्वप्नं पुनर्न भजते प्रतिबुद्धवस्तुः ॥३८॥

यथा पुत्राश्च वित्ताश्च पृथङ्मर्त्यः प्रतीयते । अप्यात्मवेनाभिमताद्देहादेः पुरुषस्तथा ॥३९॥
 यथोल्मुकाद्विस्फुलिङ्गाद्धूमाद्वापि स्वसम्भवात् । अप्यात्मवेनाभिमताद्यथामि पृथगुल्मुकात् ॥४०॥
 भूतेन्द्रियान्तःकरणाग्रधानाजीवसंज्ञितात् । आत्मा तथा पृथग्द्रष्टा भगवान् ब्रह्मसंज्ञितः ॥४१॥
 सर्वंभूतेषु चात्मानं सर्वंभूतानि चात्मनि । ईषेतानन्यभावेन भूतेष्विव तदात्मताम् ॥४२॥
 स्वयोनिषु यथा ज्योतिरेकं नाना प्रतीयते । योनीनां गुणवैभवात्तथाऽऽत्मा प्रकृतौ स्थितः ४३
 तस्मादिमां स्वां प्रकृतिं देवीं मदमदारिद्र्याम् । दुर्धिमाभ्यां पराभात्य स्वरूपेणावतिष्ठते ॥४४॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे तृतीयस्कन्धे काविलेये साधनानुष्ठानं नामाष्टविंशतितमोऽध्यायः २६

अथैकोनत्रिंशत्तमोऽध्यायः

देवहूतिरुवाच

लक्षणं महदादीनां प्रकृतेः पुरुषस्य च । स्वरूपं लक्ष्यतेऽमीषां येन तत्पारमार्थिकम् ॥ १ ॥
 यथा सांख्येषु कथितं यन्मूलं तत्प्रवचते । भक्तियोगस्य मे मार्गं दृढि बिस्तारः प्रभो ॥ २ ॥
 विरागो येन पुरो भगवन् सर्वतो मयेन् । आचक्ष्य जीवलोकस्य विविधा मम संसृतीः ॥३॥
 कालस्येश्वररूपस्य परेषां च परस्य ते । स्वरूपं यत् कुर्वन्ति बद्धतोः कुशलं जनाः ॥ ४ ॥
 लोहस्य मिष्यामिमेरचष्टपश्चिं प्रसुप्तस्य तमस्यनाश्रये ।

श्रान्तस्य कर्मण्वनुविद्धया धिया स्वमाविरासीः किल योगमाहरः ॥५॥

॥ मैत्रेय उवाच ॥

इति मातुर्ध्वं लक्षणं प्रतिनम्य महात्मनि । आरमापे कुरश्रेष्ठ प्रीतमतां कद्वारिस्तः ॥ ६ ॥

श्रीभगवानुवाच

भक्तियोगो षट्पद्भिः मार्गैर्भाषिनि भाष्यते । स्वमाङ्गुणमार्गेण पुंसां भावो विमिष्यते ७ ॥
 यो हिंसां दुग्धं मातृव्यमेववा । मरम्भी भिद्यन्मातृं मयि कुर्वाणः ताममप्रमत्त

विषयानभिसन्धाय यशः श्रेष्ठमेव वा । अर्चादायचंचेद्यो मां पृथग्भावः स राजसः ॥६॥
यमनिर्हारमुद्दिश्य परस्मिन् वा तदर्पणम् । यजेददृशमिति च । पृथग्भावः ॥ सात्त्विकः ॥ १०॥
मद्गुणधुतिमाग्रेण मयि सर्वगुहाशये । मनोगतिरविच्छिन्ना यथा गङ्गा यस्य ऽयुधौ ॥ ११॥
लक्षणं भक्तियोगस्य निर्गुणस्य ह्युदाहृतम् । अर्हंतुल्यव्यवहिता या भक्तिः पुरुषोत्तमे ॥ १२॥
सालोक्यसाष्टिसामीप्यसारूप्यैकवन्धुतः । दीयमानं न गृह्णन्ति विना मसेवनं जनाः ॥ १३॥
स एव भक्तियोगाख्य आख्यन्तिक उदाहृतः । येनातिप्रियं त्रिगुणं भद्रावाधोपपद्यते ॥ १४॥
निर्वधेतेनानिमित्तेन स्वधर्मेण महीयसा । क्रियायोगेन शस्तेन नार्तहिंसेण नित्यशः ॥ १५॥
मन्दिष्यदर्शनस्पर्शपूजास्तुत्यभिवन्दनैः । भूतेषु भद्रावनया सर्वेनासङ्गमेव च ॥ १६॥
महतां बहुमानेन दीनानामनुकम्पया । मैत्र्या चैवात्मतुल्येषु यमेन नित्यमेव च ॥ १७॥
आध्यात्मिकानुश्रवणासामसङ्कीर्तनाद्य मे । आर्जुनेनार्यसङ्गेन निरहङ्कृत्यया तथा ॥ १८॥
महर्षणो गुणैरैतैः परिसंशुद्ध आशयः । पुरपस्याजसाम्येति श्रुतमात्रगुणं हि माम् ॥ १९॥
यथा वातरथो घ्राणमावृष्टो गन्ध आशयात् । एवं योगरतं चेत् आत्मानमविकारि यत् ॥ २०॥
अहं सर्वेषु भूतेषु भूताभावस्थितः सदा । तमवशाय मां मर्त्यः कुरतेऽर्चाविद्वान्मन ॥ २१॥
यो मां सर्वेषु भूतेषु सन्तमात्मानमीश्वरम् । हित्वाचां भजते मौढ्याद्भस्ममेव जुहोति सः ॥ २२॥
द्विषतः परकाये मां मानिनो भिन्नदर्शिनः । भूतेषु बद्धैरस्य न मनः शान्तिमृच्छति ॥ २३॥
अहमुद्याद्यैर्द्रव्यैः क्रिययोऽपन्नयानये । नैव तुल्येऽर्चितोऽर्चायां भूतप्राभावमनिनः ॥ २४॥
अर्चादायचंचेत्तावदीश्वरं मां स्वकर्मकृत् । यावन्न वेद इह हि सर्वं भूतेष्ववस्थितम् ॥ २५॥
आत्मनश्च परस्यापि यः करोत्यन्तरोदरम् । तस्य भिन्नस्थो मृत्युविदधे भयमुल्लसन् ॥ २६॥
अथ मां सर्वं भूतेषु भूतात्मानं कृतालयम् । अर्हयेद्भानमानाभ्यां मैत्र्याभिज्ञेन चक्षुषा ॥ २७॥
जीवाः श्रेष्ठा ह्यजीवानां ततः प्राणभृतः शुभे । ततः सचित्ताः प्रवरास्ततश्चेन्द्रियवृत्तयः ॥ २८॥
सत्रापि स्पर्शवेदिभ्यः प्रवरा रसवेदिनः । तेभ्यो गन्धविदः श्रेष्ठास्ततः शब्दविदो वराः ॥ २९॥
रूपभेदविदस्तत्र ततश्चोभयतोदतः । तेषां बहुपदाः श्रेष्ठाश्चतुष्पादस्ततो द्विपादः ॥ ३०॥
ततो यणाश्च चत्वारस्तेषां ग्राहण उत्तमः । ग्राह्येष्वपि वेदज्ञो ह्यर्थज्ञोऽभ्यधिकस्ततः ॥ ३१॥
अर्थज्ञास्त्वयच्छ्रेष्ठा ततः श्रेयान् स्वकर्मकृत् । मुक्तसङ्गस्ततो भूयानदोग्धा धर्ममात्मनः ॥ ३२॥
तस्मान्मर्यापिताशेषक्रियार्थात्मा निरन्तरः । मर्यापितात्मनः पुंसो मयि संन्यस्तकर्मणः ।

न पर्यामि परं भूतमर्तुः समदर्शनात् ॥ ३३॥

मनसैतानि भूतानि प्रणमेद्बहु मानयन् । ईश्वरो जीवरूजया प्रविष्टो भगवानिति ॥ ३४॥
भक्तियोगश्च योगश्च मया मानग्युदीरितः । ययोरेकतरेणैव पुरुषः पुरुषं प्रजेत् ॥ ३५॥
एतद्भागवतो रूपं ब्रह्मणः परमात्मनः । परं प्रधानं पुरुषं देवं कर्मविचेष्टितम् ॥ ३६॥

रूपमेदास्पदं दिव्यं काल इत्यभिधीयते । भूतानां महदादीनां यतो भिन्नदशा भवन् ॥२७॥
 योऽन्तः प्रविश्य भूतानि भूतैरप्यखिलाश्रयः । सविष्णवाख्योऽधिपज्ञोऽयं कालः कथयतां प्रभु ॥२८॥
 न चास्य कश्चिद्विद्यो न द्वेष्यो न च बान्धवः । आविश्यत्यप्रमत्तोऽसौ प्रमत्तं जनमन्तकृत् ॥२९॥
 यज्ञयाद्वाति वातोऽयं सूर्यस्तपति यज्ञयात् । यज्ञयाद्भूते देवो भगवो भाति यज्ञयात् ॥३०॥
 यद्नस्पतयो भीता लताश्चोपधिभि सह । स्वे स्वे कालेऽभिगृह्णन्ति पुष्पाणि च फलानि च ॥३१॥
 स्रवन्ति सरितो भीता मो सर्पस्युद्विष्यतः । अग्निरिन्ध्रे सगिरिभिर्भूर्न मज्जति यज्ञयात् ॥३२॥
 नभो ददाति श्वसतां पदं यज्ञियमादत् । लोकं स्वदेहं तनुते महान् सप्तभिरावृतम् ॥३३॥
 गुणाभिमानिनो देवाः सर्गादिव्यस्य यज्ञयात् । वर्तन्तेऽनुयुग येन वश एतच्चराचरम् ॥३४॥
 सोऽनन्तोऽन्तकर कालोऽनादिरादिकृदव्ययः । जन जनेन जनयन्मारयन्त्युनान्तकम् ॥३५॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे तृतीयस्कन्धे कालपरोक्षोपाख्यानं पूजोर्नाशतमोऽध्यायः ॥२६॥

अथ त्रिंशत्तमोऽध्यायः

कपिता उवाच

तस्यैतस्य जनो नूनं नार्यं वेदोखविक्रमम् । काश्यमानोऽपि बलिनो वायोरिव घनावलि ॥१॥
 यं यमधमुपावृत्ते दुःखेन सुखहेतवे । तं तु धनोति भगवान् पुमाङ्गोचितं यत्कृते ॥२॥
 यद्भूषणस्य देहस्य सायुक्थस्य दुर्मतिः । ध्रुवाणि मग्नये मोहाद् गृह्णेत्यसूनि च ॥३॥
 जन्तुर्वै भव एतस्मिन् यां यां योनिमनुयजेत् । तस्यां तस्यां स लभते निवृत्तिं न विरज्यते ॥४॥
 नरपत्न्योऽपि देहं वै न पुमांस्यकुमिच्छति । नारक्या निवृत्तौ सथां देवमायाविमोहित ॥५॥
 आ मजायासुतागारपशुविविण्वन्धुषु । निरुद्धमूलहृदय आत्मानं बहु मग्नये ॥६॥
 सन्दह्यमानसर्वाङ्ग एषामुद्वेगनाधिना । करो यविरतं मूढो दुरितानि दुराशय ॥७॥
 आक्षिप्ताग्नेन्द्रियः स्त्रीणामसतीनां च मायया । रहो रचितयाऽस्तापैः शिशूनां हलभ रिणाम् ॥८॥
 गृहेषु कूटधर्मेषु दुःखतन्त्रेष्वतन्द्रित । कुर्वन्दु खप्रतीकारं सुखैव मग्नये गृही ॥९॥
 अर्थैरापादितैर्गुण्यै हिंसयेतस्ततश्च तान् । पुष्पाति येन पोषेण शेषमुग्र्याप्यथ स्वयम् ॥१०॥
 वार्तायां लुप्यमानायामारब्धायां पुन पुन । लोमाभिभूतो नि सपः परार्थं कुरुते स्तब्धम् ॥११॥
 कुटुम्बरणाकल्यो मन्दभाग्यो व्योद्यम । श्रिया विहीन कृपणोऽध्यायऽध्वसिति मूढधी ॥१२॥
 एवं स्वभरणाकल्यं तत्कलत्रादयस्तथा । नाद्रियन्ते यथापूर्वं कीनाशा इव गोजरम् ॥१३॥
 तत्राप्यजातनिर्वेदो म्रियमाण स्वयमभ्युत । जरयोपातवैरूप्यो मरणाभिमुखो गृहे ॥१४॥
 आत्तेऽयम पोषण्यस्त्वं गृहपाल इवाहरन् । आम्रयाप्यप्रदीप्ताग्निस्त्वाहारोऽप्यचेष्टितः ॥१५॥
 आधुनोऽक्रमतोत्तार कफसरुद्धनाडिक । कासश्वासकृतायास्तं कष्टे पुरपुरायते ॥१६॥

शयानः परिशोचद्भिः परिवीतः स्वबन्धुभिः । वाच्यमानोऽपि न द्यूते कालपाशवशं गतः ॥१७॥
 एवं कुटुम्बभरणे व्यापृतात्मात्तिन्द्रियः । म्रियते रुद्रतां स्वानामुत्सेदनयास्तधीः ॥१८॥
 यमदूतौ तदा प्रसौ भोमौ सरमयेक्षणौ । स दृष्ट्वा त्रस्तहृदयः शकुन्मूयं विमुञ्चति ॥१९॥
 यातनादेह आवृत्य पाशैर्बद्ध्वा गले बज्रान् । नयतो दीर्घमध्वानं दशज्यं राजमटा यथा ॥२०॥
 तयोर्निर्मिषहृदयस्तर्जनैर्जातवेपथुः । पथि श्वभिर्भक्ष्यमाण आर्तोऽयं स्वमनुस्मरन् ॥२१॥

शुत्तर्परीतोऽर्कद्वानलानिलैः सन्तप्यमानः पथि तप्तवालुके ।

कृच्छ्रेण पृष्ठे कशया च ताडितश्चलत्यशक्तोऽपि निराश्रमोदके ॥२२॥

तत्र तत्र पतञ्जलान्तो मूर्च्छितः पुनरस्थितः । पथा पापीयसा नीतस्तमया यमसादनम् ॥२३॥
 योजनानां सहस्राणि नवति नव चाध्वनः । त्रिभिर्मुहूर्तैर्द्रोण्यां वा नीतः प्राप्नोति यातनः ॥२४॥
 आदीपनं स्वगात्राणां वेष्टयि वोल्मुकादिभिः । आत्ममांसादनं चापि स्वकृत्वा परतोऽपि वा ॥२५॥
 जीवतश्चान्द्राभ्युद्धारः श्वगृध्रैर्ममसादने । संपवृश्निरुदंशाधैर्दशङ्गिश्चात्मवैशसम् ॥२६॥
 हृन्तनं चावयवशो गङ्गादिभ्यो भिदापनम् । पातनं गिरिशङ्केभ्यो रोधनं चाम्बुगतयोः ॥२७॥
 परस्तामिच्छान्धतामिला रौरवाद्याश्च यातनाः । भुङ्क्ते नरो वा नारी वा मिथः सङ्गेन निर्मिताः ॥२८॥
 अथैव नरकः स्वर्ग इति मातः प्रचक्षते । या यातना वै नारक्यस्ता इहाप्युपलब्धिताः ॥२९॥
 एवं कुटुम्बं बिभ्राण उदरम्भर एव वा । विसृज्येहोभयं प्रेय भुङ्क्ते तत्फलमीदृशम् ॥३०॥
 परुः प्रपद्यते ध्वान्तं हि वेदं स्वरुलेवरम् । कुशलेतरपाथेयो भूतद्रोहेण यदभूतम् ॥३१॥
 दैवेनासादितं तस्य शमलं निरये पुमान् । भुङ्क्ते कुटुम्बपोरस्य हतवित्त इहातुरः ॥३२॥
 केवलेन ह्यधर्मेण कुटुम्बभरणो सुकः । योति जीवोऽप्यतामिषं चरमं तमसः पदम् ॥३३॥
 अधस्तात्तरलोरुस्य यावतीयातनादयः । क्रमशः समनुक्रम्य पुनरग्राप्नोत्युचिः ॥३४॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे तृतीयस्कन्धे कापिलेयोपार्याने कर्मविपाक्यो नाम
 त्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥३०॥

अथैकत्रिंशत्तमोऽध्यायः

श्रीमद्भागवानुवाच

कर्मणा दैवनेत्रेण जन्तुर्देहोपपत्त्ये । श्रियाः प्रविष्ट उदरं पुंसो रेत कणाश्रयः ॥१॥
 कललं त्येकरात्रेण पञ्चरात्रेण बुद्धुदम् । दशाहेन तु कर्त्तव्यः पेशययं वा ततः परम् ॥२॥
 मासेन तु शिरो द्वाभ्यां यादृष्ट्यापद्भविप्रः । नरलोमास्थिचर्माणि लिङ्गच्छिद्रोद्गयस्त्रिभिः ॥३॥
 चतुर्भिर्धातवः सप्त पञ्चभिः हृत्तृदुद्रवः । पद्भिर्जरायुणा धीतः कुक्षौ धाम्यति दक्षिणे ॥४॥
 मातुर्जन्धाद्यपानाघैरेधदानुरसम्मते । शेते त्रिभूयस्योर्गते स जन्तुर्जन्तुसम्भवे ॥५॥
 कृमिभिः पतमर्वाङ्गः सौकुमार्याप्रतिपणम् । मूर्च्छामामो युरश्शेस्तत्र यः शुचिर्न मुहुः ॥६॥

कदुतीक्ष्णोष्णलेवरुचाम्लादिभिरुत्तमैः । मातृभुक्तैरुत्पृष्टः सर्वाङ्गोत्थितवेदनः ॥७॥
 उल्घेन संवृतस्मिन्नन्त्रैश्च बहिरावृतः । आस्ते कृत्वा शिरः कुशौ भुमृष्टशिरोधरः ॥८॥
 अकल्पः स्वाङ्गचेष्टायां शकुन्त इव पञ्जरे । तत्र लब्धस्मृतिर्देवात्मकं जन्मरातोद्भवम् ।

स्मरन्दीर्घमनुच्छ्वासं शर्म किं नाम विन्दते ॥९॥

आरभ्य सप्तमान्मासाह्वयबोधोऽपि वेपितः । नैकशास्ते स्मृतिवातैर्विष्टाभूरिव सोदरः ॥१०॥
 नाथमान कपिर्भक्तिः सप्तवयसि कृताञ्जलिः । स्तुवीतसं विह्वलया चाचा येनोदरेऽर्पितः ॥११॥

जन्तुरुवाच

तस्योपपन्नमवितुं जगदिच्छयाऽऽस्तनानातनोर्भुवि चलचरणारविन्दम् ।
 सोऽहं ब्रजामि शरणं ह्यकुतोभयं मे येनेदृशी गतिरदर्यसतोऽनुरूपः ॥१२॥
 यस्तत्र बद्ध इव कर्मभिरावृतात्मा भूतेन्द्रियाशयमयीमवलम्ब्य सायाम् ।
 आस्ते विशुद्धमविकारमलण्डबोधमातप्यमानहृदयेऽवसितं मनसि ॥१३॥
 यः पञ्चभूतरचिते रहितः शरीरेच्छन्नो यथेन्द्रियगुणार्थविदारमनोऽहम् ।
 तेनाविकुर्यंमहिमानमूर्पि तमेनं धन्दे परं प्रकृतिपूरुषयोः पुनोत्तम् ॥१४॥
 यन्माययोस्तुल्यकर्मनिबन्धनेऽस्मिन् सांसारिके पथि चरंस्तदभिभ्रमेण ।
 नष्टस्मृतिः पुनरप्यं प्रवृणीत लोके युक्त्वा कथा महद्गुणप्रहमन्तरेण ॥१५॥
 ज्ञानं यदेतद्दृष्टात्कृतमः स देवकैकालिकं स्थिरचरेष्वनुवर्तिताशः ।
 तं जीवकर्मपदवोमनुवर्तमानास्तापत्रयोपशमनाय पर्यं भजेम ॥१६॥
 देशान्यदेशधियरे जठराग्निमासृग्निष्पृग्प्रकृपपतितो भूरातसदेहः ।
 हृष्टप्रसितो विवसितुं गच्छयन् स्वमासाश्रित्वास्थिते कृपणधीर्भगवन् कदा नु ॥१७॥
 येनेदृशीं गतिमसी दशमास्य ईश सङ्ग्राहितः पुरन्दयेन भवाररोह ।
 स्वर्गेनैव तुप्यन् कृतेन स दीननाथः को नाम तत्रति विनाञ्जलिमस्य पुर्पात् ॥१८॥
 परयात्ययं धियण्यां ननु यस्तत्रभिः शारीरके दमशरीर्यपरः स्वदेहे ।
 यस्तृष्ट्याऽऽसं तमहं पुराणं पुराणं परये बहिर्हृदि च वैपयिष्य प्रतीतम् ॥१९॥
 सोऽहं यस्तत्रपि विभो बहुदुःखासं गर्मासं निजिगमिषे यदिरन्ध्रहरे ।
 यत्रोपयातमुपसर्पति देवमाया सिप्यामतिर्पदनु संसृतिचक्रमोतम् ॥२०॥
 तस्माद्दहं विगतविहङ्ग उद्धरिष्य आत्मानमाशु तममः सुहृदाऽऽनयैव ।
 भूयो यथा व्यसनमेतदनेकरन्ध्रं मा मे भविष्यदुपसादिगिणिपुत्रादः ॥२१॥

॥ कपिल उवाच ॥

। कृतमसिगर्भे दशमास्यः रतुपन्नुविः । सद्यः दिप्ययाधीनं प्रमूये स्मृतिमादयः ॥२२॥

नावसृष्टः सहसा कृत्वाचाक्षिर आतुरः । विनिष्कामति कृच्छ्रेण निरच्छवासो हतस्मृतिः ॥२३॥
 पतितो भुव्यसृष्ट्मूढे विष्टाभूरिव चेष्टते । रोह्यति गते ज्ञाने विपरीतां गतिं गतः ॥२४॥
 परच्छन्दं न विदुषा पुण्यमाणो जनेन सः । अनभिप्रतमापन्नः प्रत्याख्यातुमनीधरः ॥२५॥
 शायितोऽशुचिपर्यङ्के जन्तुः स्वेदजदूषिते । नेशः कण्डूयनेऽङ्गानामासनोत्थानचेष्टने ॥२६॥
 तुदग्यामस्वचं दंशा मशका मकुषादयः । रुदन्तं विगतज्ञानं कृमयः कृमिकं यथा ॥२७॥
 इत्येवं शैशवं भुक्त्वा दुःखं पौण्ड्रमेव च । छलद्वधाभीप्सितोऽज्ञानादिदमन्युः शुचापितः ॥२८॥
 सह देहेन मानेन वर्धमानेन मन्थुना । करोति विप्रं कामी कामिप्यन्ताय चात्मनः ॥२९॥
 भूतैः पद्मभिरारब्धे देहे देहबुधोऽसकृत् । अहंममेत्यसद्व्रम हः करोति कुमतिर्मतिम् ॥३०॥
 सार्धं कुरुते कर्म यद्वद्वो याति संसृतिम् । योऽनुयाति ददत्ते शमविद्याकर्मबन्धनः ॥३१॥
 यद्यसन्निः पथि पुनः शिभोदरकृतोद्यमैः । आस्थितो रमते जन्तुस्तमो विशति पूर्ववत् ॥३२॥
 सत्यं शौचं दया मौनं बुद्धिः श्रीर्हार्दयशः क्षमा । शमो दमो भगश्चेति यत्सङ्गाद्याति सङ्ख्यम् ॥३३॥
 तेष्वशान्तेषु मूढेषु खण्डिताः सस्वसाधुषु । सङ्गं न कुर्यात्क्षोभ्येषु योषित्क्रीडामृगेषु च ॥३४॥
 न तथास्य भवेन्मोहो बन्धश्चान्यप्रसङ्गतः । योषित्सङ्गाद्यथा पुंसो यथा तः सङ्गित्सङ्गतः ॥३५॥
 प्रजापतिः स्वां दुहितरं दृष्ट्वा तदूषधपितः । रोहिद्वृतां सोऽन्वधावदस्वरूपी हतव्रतः ॥३६॥
 तत्सृष्टसृष्टसृष्टेषु को न्यखारिडतधीः पुमान् । ऋषि वारायणमृते योषिन्मयेह मायया ॥३७॥
 बलं मे पश्य मायायाः स्त्रीमय्या लयिनो दिशाम् । या करोति पदाक्रान्तान् भूवितृम्भेण केवलम् ॥
 सङ्गं न कुर्यात्प्रमदासु जातु योगस्य पारं परमारुह्युः ।
 मत्सेवया प्रतिलब्धात्मलाभो वदन्ति या निरयद्वारमस्य ॥३८॥

योपयाति शनैर्माया योपिदेयविनिर्मिता । तामीषेतात्मनो मृत्युं तृणैः कूपमिवाधृतम् ॥३९॥
 यां मन्यते पतिं मोहान्मन्मायामृपभायतीम् । स्त्रीत्वं स्त्रीसङ्गतं प्राप्नोति तापस्यगृहप्रदम् ॥४०॥
 तामात्मनो विजानीयात्पथ्यपथ्यगृहात्मकम् । दैवोपसादितं मृत्युं भृगयोगीयन यथा ॥४१॥
 देहेन जीवभूतेन लोकास्त्रोकमनुव्रजन् । सुज्ञान एव कर्माणि करोत्यविरतं पुमान् ॥४२॥
 जीवो ह्यस्यानुगो देहो भूतेन्द्रियमनोमय । तच्चित्तोघोऽस्य मरणमाविर्भावस्तु सम्भवः ॥४३॥
 द्रव्योपलब्धिस्थानस्य द्रव्येष्टायोग्यता यदा । तत्पञ्चवमहंमानादुपतिर्द्रव्यदर्शनम् ॥४४॥
 यथाऽणोर्द्रव्यावयवदर्शनयोग्यता यदा । तदैव चतुरो द्रष्टुर्द्रष्टृत्वायोग्यतानयोः ॥४५॥
 तस्माच्च कार्यः सन्नासो न कार्पण्यं न सम्भ्रमः । बुद्ध्या जीवमतिं धीरो मुक्तयङ्गश्चरेदिह ॥४६॥
 सम्यग्दर्शनया बुद्ध्या योगवैराग्ययुक्तया । मायाविरचिते लोके चरेन्न्यस्य कलेवरम् ॥४७॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे तृतीयस्कन्धे कापिलेयोपाख्याने जीवगतिर्नामैकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥३१॥

अथ द्वात्रिंशोऽध्यायः

कपिल उवाच

अथ यो गृहं धीयान्धर्मान्निवात्रसन् गृहे । काममर्थं च धर्मान् स्वान् दोग्ध भूयः पिपर्तितान्
 स चापि भगवद्धर्मात्काममूढः पराङ्मुखः । यजते व्रतभिर्देवान् पितॄंश्च श्रद्धयान्वितः ॥२४॥
 तच्छ्रद्धयाऽऽक्रान्तमतिः पितृदेवव्रतः पुमान् । गत्वा चान्द्रमसं लोकं लोमपाः पुनरेष्यति ॥२५॥
 यदा चाहीन्द्रशय्यायां शेतेऽनन्तासनो हरिः । तदा लोका लयं यांति त एते गृहमेधिनाम् ॥२६॥
 ये स्वधर्मांश्च दुहन्ति धीराः कामार्थहेतवे । निःसङ्गा न्यस्तकर्माणः प्रशान्ताः शुद्धचेतसः ॥२७॥
 निवृत्तिधर्मनिरता निर्ममा निरहङ्कृताः । स्वधर्माण्येन साधेन परिशुद्धेन चेतसा ॥२८॥
 सूर्यद्वारेण ते यांति पुरुषं विधतोमुखम् । परावरेणं प्रकृतिमस्योत्पश्यन्तभावनम् ॥२९॥
 द्विपराद्धावसाने यः प्रलयो द्रष्टव्यस्तु ते । सावदध्यासते लोकं परस्य परचिन्तकाः ॥३०॥

धर्माग्नोऽनलानिलवियन्मनइन्द्रियार्थभूतादिभिः परिवृतं प्रतिसज्जिहीषुः ।

अध्याकृतं विशांतं यर्हि गुणत्रयात्मा कालं पराख्यमनुभूय परः स्वयम्भूः ॥३१॥

एवं परस्य भगवन्तमनुप्रविष्टा ये योगिनो जितमहन्मनसो विरागाः ।

तेनैव साधनमृतं पुरुषं पुराणं ब्रह्म प्रधानमुपशान्त्यगताभिमानाः ॥३०॥

अथ तं सर्वभूतानां हृत्पद्मे कृतालयम् । श्रुतानुभावं शरणं ब्रज भावेन भामिनि ॥३१॥
 आद्यः स्थिरचराणां यो वेदगर्भः सहर्षिभिः । योगेश्वरैः कुमारार्चैः सिद्धैर्योगप्रवर्तकैः ॥३२॥
 भेदब्रह्माभिमानेन निःसङ्गेनापि कर्मणा । कर्तृत्वात्सगुणं ब्रह्म पुरुषं पुरपर्यभम् ॥३३॥
 स संसृज्य पुनः काले कालेऽधर्ममूर्तिना । ज्ञाते गुणव्यतिकरे यथापूर्वं प्रजायते ॥३४॥
 ऐश्वर्यं पारमेष्ठ्यं च तेषां धर्मविनिर्मितम् । निषेव्य पुनरायांति गुणव्यतिकरे सति ॥३५॥
 ये त्विहामक्तमनसः कर्मसु श्रद्धयान्विताः । कुर्वन्त्यप्रतिपिदानि निर्याम्यपि च कृच्छरा ॥३६॥
 रजसा कुण्डमनसः कामात्मानोऽज्जितेन्द्रियाः । पितॄन् यजन् यनुदिनं गृहेष्वभिरताशयाः ॥३७॥
 शैवर्गिकास्ते पुराणं विमुखा हरिमेधमा । कथायां कथनीयोऽस्विक्रमस्य मधुदिग्ः ॥३८॥
 नूनं हवेन विहता ये चाच्युतकथासुषाम् । हित्वा गृहस्थान्यन्यद्व्याधाः पुरीरमिव विहमुजः ॥३९॥
 दक्षिणेन पथायम्भुः पितृलोकं व्रजन्ति ते । प्रजामनु प्रजायन्ते श्मशानान्नाक्रियाट्टाः ॥४०॥
 राक्षसे चोणमुक्ताः पुनर्लोकमिमं सति । पतन्ति विवशा देवैः सद्यो विध्वंसितादयाः ॥४१॥
 राक्षसाश्च सर्वभावेन भद्रस्य परमेष्ठिनम् । तद्गुणाश्रयया भक्त्या भजनीयपदाऽपुजम् ॥४२॥
 वासुदेवे भगवति भक्तियोगः प्रयोजितः । जनपायाशु धीराण्यं ज्ञानं यद्महद्वर्शनम् ॥४३॥
 पदस्य चित्तमर्पेण समेष्ट्विन्द्रियवृत्तिभिः । न विपृह्यति क्षण्यं प्रियमप्रियमित्युत ॥४४॥
 पदैवात्मनाऽऽत्म न निःमलं समश्नोन् ॥ देवोपादेयरहितमालं पदमीजते ॥४५॥

ज्ञानमात्रं परं ब्रह्म परमात्मेश्वरः पुमान् । दद्यादितिः पृथग्भावैर्भगवानेक ईयते ॥२६॥
 एतावानेव योनेन समग्रोऽखेह योगिनः । युज्यतेऽभिमतो ह्यर्थो यदसङ्गस्तु कृच्छशः ॥२७॥
 ज्ञानमेकं पराधीनैरिन्द्रियैर्ब्रह्म निर्गुणम् । श्रवभात्यर्थरूपेण भ्रान्त्या शब्दादिधर्मिणा ॥२८॥
 यथा महानहंरूपस्त्रितृपञ्चविधः स्वराट् । एकादशविधस्तस्य वपुरण्डं जगद्यतः ॥२९॥
 एतद्वै श्रद्धया भक्त्या योगाभ्यासेन नित्यशः । समाहितात्मानिःसङ्गो विरक्त्या परिपश्यति ३०
 इत्येतकथितं गुर्वि ज्ञानं तद्ब्रह्मदर्शनम् । येनानुबुध्यते तत्त्वं प्रकृतेः पुरुषस्य च ॥३१॥
 ज्ञानयोगश्च भस्मिष्ठो सैर्गुण्यो भक्तिलक्षणः । द्वयोरप्येक एवार्थो भगवच्छब्दलक्षणः ॥३२॥
 यथेन्द्रिष्ठः पृथग्द्वारैरर्थो बहुगुणाधरः । एको ज्ञानेयते तद्ब्रह्मगवान् शास्त्रवर्मभिः ॥३३॥
 कियथा प्रभुभिर्दानैस्तपस्याभ्यायमर्शनैः । आत्मेन्द्रियजयेनापि संन्यासेन च कर्मणाम् ॥३४॥
 योगेन विविधाङ्गेन भक्तियोगेन चैव हि । धर्मेणोभयचिह्नेन यः प्रवृत्तिनिवृत्तिमान् ॥३५॥
 आत्मतत्त्वावयोधेन धैर्यायेण ददेन च । ईयते भगवानेभिः सगुणो निर्गुणः स्वदक् ॥३६॥
 भावोचं भक्तियोगस्य स्वरूपं ते चतुर्विधम् । कालस्य चाभ्यक्तगतेर्योऽन्तर्भावति जन्तुषु ॥३७॥
 जीवस्य संभतीर्बद्धीरविद्याकर्मनिर्मिताः । यास्वङ्गप्रविशन्नात्मा न वेद गतिमात्मनः ॥३८॥
 नैतत्खलायोपदिशेन्नाविनीताय कर्हिचित् । न स्तब्धाय न भिषाय नैव धर्मश्वजाय च ॥३९॥
 न लोलुपायोपदिशेत् गृह्णारूढचेतसे । नाभक्ताय च मे जातु न मन्त्रकद्विपामपि ॥४०॥
 श्रद्धाभाय भक्ताय विनीतायानसूयवे । भूतेषु कृतमैत्राय शुभ्रूपाभिरताय च ॥४१॥
 बहिर्जातविरागाय शान्तचित्ताय दीयताम् । निर्मत्सराय शुचये यस्याहं प्रयेसां प्रियः ॥४२॥
 यः इदं शृणुयादन्व श्रद्धया पुरुष सकृत् । यो वामिधरो मच्चितः ॥ ह्येति पदवीं च मे ॥४३॥
 तं श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां तृतीयस्कन्धे कापिलेये द्वात्रिंशोऽध्यायः ३२

अथ त्रयस्त्रिंशच्चमोऽध्यायः

मैत्रेय उवाच

एवं निशम्य कपिलस्य वचो जनित्री सा कर्दमस्य दयिता किल देवहूतिः ।

विशस्तमोहपटला तमभिप्रणम्य तुष्टाव तत्त्वविन्याङ्कितसिद्धिभूमिम् ॥ १ ॥

देवहूतिरुवाच

१ अथाप्यजोऽन्तःसलिले शयानं भूतेन्द्रियार्थात्ममयं वपुस्ते ।

गुणप्रवाहं सदशेषधीर्जं दृष्यौ स्वयं यज्जठराब्जजातः ॥ २ ॥

स एव विश्वस्य भवान् विषत्ते गुणप्रवाहेण विमक्तवीर्यः ।

सर्गाद्यनीहोऽवितयाभिसन्धिप्राप्तेऽश्वरोऽस्तर्क्यसहस्रशक्तिः -

॥ ३ ॥

स एवं भूतो मे जठरेण नाथ कथं नु यस्योदर एतदासीत् ।
 विभं युगान्ते वटपत्र एकः शेते स्म मायाशिशुरङ्घ्रिपान ॥ ४ ॥
 एवं देहतन्त्रः प्रशमाय पाप्मना निदेशभाजा च विभो विभतये ।
 यथायतारास्तव सुकरादयस्तथायमध्यात्मपयोपलब्धये ॥ ५ ॥
 यश्चांमयेयश्रवणानुकीर्तनाद्यह्मणाद्यस्मरणादपि हृत्पि ।
 आदोऽपि सद्य सवनाय कथ्यते कुतः पुनस्ते भगवन्नु दर्शनात् ॥ ६ ॥
 अहो बत अपचोऽतो गरीयान् यजिह्वाग्रे वर्तते नाम तुभ्यम् ।
 तेपुरस्तरस्ते शुहुवुः सस्तुरायां मङ्गनूषुर्नाम गृणन्ति ये ते ॥ ७ ॥
 तं त्वामहं मङ्ग परं पुमांसं प्रत्यस्मिन्नोत्स्यान्मनि संविभाव्यम् ।
 स्वतेजसा ध्वस्तगुणप्रवाहं बन्दे विष्णुं कपिलं वेदगर्भम् ॥ ८ ॥

मैत्रेय उवाच

ईडितो भगवानेवं कपिलाख्यः परः पुमान् । वाचाविक्रबयेत्याह मातरं मातृवत्सलः ॥ ९ ॥

कपिल उवाच

मार्गेणानेन मातस्ते सुसेव्येनोदितेन मे । आस्थितेन परां काष्ठमचिदावृतोऽप्यसि ॥ १० ॥
 अद्वैतैतन्मस्तं मङ्गं जुष्टं यद्महावादिभिः । येन मामभवं याया मृत्युमृष्यन् दतद्विदः ॥ ११ ॥

मैत्रेय उवाच

इति प्रदूर्य भगवान् सतीं तामामनो गतिम् । स्वमात्रा महावादिन्या कपिलोऽनुमतो ययौ ॥ १२ ॥
 सा चापि तनयोक्तेन योगादेशेन योगयुक् । तस्मिन्नाश्रम आपीदे सरस्वत्याः समाहितः ॥ १३ ॥
 अभीष्टयावगाहकपिशान् जटिलान्जटिलालकान् । आत्मान चोद्यतपसा विभ्रती चोरिणं कृशम् ॥ १४ ॥
 प्रजापतेः कर्दमस्य तपोयोगविजृम्भितम् । स्वगाहं स्थ्यमनौपग्यं प्रार्थ्य वैमानिकैरपि ॥ १५ ॥
 पयःकेननिभाः शय्या दान्ता स्नमपरिच्छदाः । आसनानि च हैमानि सुस्पृशस्तिरयानि च ॥ १६ ॥
 शङ्खचक्रकटिकुण्डलपु मङ्गामारकतेषु च । श्वप्रदीपा आभान्ति खलनारत्नसंयुताः ॥ १७ ॥
 गृहोद्यानं कुसुमितै रम्यं बहुमरुदुमैः । वृजद्विहङ्गमिधुन गायनमत्तमधुपतम् ॥ १८ ॥
 यत्र श्रविष्टमात्मान विबुधानुचरा जगुः । वाप्यामुपलगन्धिन्यां कर्दमेनोपललितम् ॥ १९ ॥
 हित्वा तदीप्सिततममप्याखरडलपोषिताम् । किञ्चिच्चकार वदनं पुत्रविरलेपयातुरा ॥ २० ॥
 वनं प्रमज्जिते बत्यावप यविरहातुरा । शततत्राप्यमृष्टे वसे गौरिव वत्सला ॥ २१ ॥
 तमेव ध्यायती देवमपर्यं कपिलं हरिम् । यभूवाचिरतो वत्स निःस्पृहा तारो गृहे ॥ २२ ॥
 ध्यायती भगवदूर्पं यथाह ध्यानगोचरम् । मुक्तः प्रसन्नजडं समस्तव्यस्तचित्तया ॥ २३ ॥

३३ मैत्रेयस्य बलीयसा । युक्तानुष्ठानजातेन ज्ञानेन प्रकृष्टेन ॥ २४ ॥

विशुद्धेन तदाऽऽमानमात्मना विचलतोमुत्तम । स्वानुभूत्या तिरोमूतमायागुणविशेषम् ॥ २५ ॥
 प्रहस्यवस्थितमतिभगवत्पात्ममन्त्रये । निवृत्तजीवापशिवात्पीयूषकेशाऽऽसनिवृत्ति ॥ २६ ॥
 निवारदसमाधिरात्परानृतागुणभ्रमा । न सस्मारतदाऽऽमानम्यमे दृष्टमिरोत्थित ॥
 तदेव परत पोषोऽप्यकृताश्चाप्यसम्भवात् । चमौ मलैरवच्छन्न सधूम इव पावक ॥ २७ ॥
 स्वाङ्ग तपोयोगमयं मुक्तकेशं गताम्बरम् । दैर्गुप्तं न पुत्रुषे वासुदेवप्रविष्टधी ॥ २८ ॥
 एव सा कपिलोक्तेन भागैणाचिरत परम् । आत्मानं प्रह्न निर्वाणं भगवन्तमवाप ह ॥ २९ ॥
 तद्दीरासीत्पुण्यतम चेन्न त्रैलोक्यविश्रुतम् । नाग्रा सिद्धपदं यत्र सा ससिद्धिमुपेयुगी ॥ ३० ॥
 तस्यास्तयोगविधुतमार्यं मय्यमभूत्सरित् । श्रोतसां प्रवरा सौम्य सिद्धिदा सिद्धसेविता ॥ ३१ ॥
 कपिलोऽपि महायोगी भगवान् पितुराश्रमात् । सत्तरं समनुज्ञाप्य प्रागुदीचीं दिश ययौ ॥ ३२ ॥
 सिद्धचारण्यगन्धर्वैर्मुनिभिश्चाप्सरोगणैः । स्तूयमान समुद्रेण दधार्हणनिकेतन ॥ ३३ ॥
 आस्ते योग समाख्याय सांख्याचार्यैरभिष्टुत । त्रयाणामपि लोकानामुपशान्त्यै समाहित ॥ ३४ ॥
 एतन्निगदित तात यत्पृष्टोऽहं तवानघ । कपिलस्य च संवादो देवहूत्याश्च पावन ॥ ३५ ॥
 य इदमनुशृणोति योऽभिष्टो कपिलमुनेर्मतमात्मयोगगुह्यम् ।
 भगवति कृतधी सुपण्केतावुपलभते भगवत्पदारविन्दम् ॥ ३६ ॥

—*—*—*—
 इति भीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां तृतीयस्कन्धे
 कपिलेयोपाख्याने त्रयविंशतितमोऽध्याय ॥ ३३ ॥

—*—*—*—
 इति तृतीयःस्कन्धः समाप्तः

—*—*—*—

॥ हरिः ॐ तत्सत् ॥

श्रीमद्भागवतम्

चतुर्थस्कन्धः

—ॐ—

अथ प्रथमोऽध्यायः

मैत्रेय उवाच

मनोस्तु शतरूपायां तिस्रः कन्याश्च जज्ञिरे । आकृतिर्देवहूविश्व प्रसूतिरिति विश्रुताः ॥ १ ॥
 आकृतिं रचये प्रादादपि आतृमतीं नृपः । पुत्रिकाधर्ममाश्रित्य शतरूपानुमोदितः ॥ २ ॥
 प्रजापतिः स भगवान् रुचिस्तस्यामजीजनत् । मिथुनं ब्रह्मवर्चस्वी परमेय समाधिना ॥ ३ ॥
 यस्तयोः पुरयः साक्षाद्विष्णुर्व्यंशस्वरूपधृक् । या स्त्री सा दक्षिणा भूतेरंशभूतानपादिनी ॥ ४ ॥
 आनिम्ये स्वगृहं पुत्र्याः पुत्रं विततरोचिषम् । स्वायम्भुवो मुदा युक्तो रुचिर्जग्राह दक्षिणाम् ॥ ५ ॥
 तां कामवानां भगवानुयाह यज्ञयां वति । तुष्टायां तोषमापन्नोऽजनयद् द्वादशात्मजान् ॥ ६ ॥
 तोषः प्रतोषः सन्तोषो भद्रः शान्तिरिदमपतिः । इष्मः कर्षिर्विभु स्वह्र सुदेवो रोचनो द्विपद् ॥
 तुषिता नाम ते देवा आसन् स्वायम्भुवान्तरे । मरीचिमिश्रा ज्ञापयो यज्ञं सुरगणेष्वर ॥ ८ ॥
 प्रियप्रतोषानपादौ मनुपुत्री महौजसी । तत्पुत्रपौत्रनप्तृणामनुवृत्तं तदन्तरम् ॥ ९ ॥
 देवहूतिभवात्तात कर्दमायात्मजां मनु । तत्सम्बन्धि भुक्तप्रायं भवता गदतो मम ॥ १० ॥
 द्वापय ब्रह्मपुत्राय प्रसूतिं भगवान्मनु । प्रायच्छष्टकृतं सर्गं स्त्रिलोक्यां विततो महान् ॥ ११ ॥
 याः कर्दमसुता प्रोक्ता नन ब्रह्मर्षिपञ्चयः । तासां प्रसूतिप्रसवं प्रोच्यमानं निबोध मे ॥ १२ ॥
 पत्नी मरीचेस्तु कला सुपुत्रे कर्दमात्मजा । करयर्षं पूषिमानं च ययोरापूर्तिं जगत् ॥ १३ ॥
 पूषिमासूत विरजं विष्णुं च परन्तप । देवकुर्यां हरे पादसौचाष्ठाभूत्सरिदि ॥ १४ ॥
 अत्रे पत्न्यनसूया ग्रीजसे सुयशस सुतान् । दत्तं देवांसमं सोममा मेराग्रक्षसम्भवात् ॥ १५ ॥

विदुर उवाच

अत्रेगृहे सुरभेषाः स्त्रियुत्पत्त्यन्तहेतवः । विद्विच्चिकीर्षयो जाता एतदाख्याहि मे गुरो ॥ १६ ॥

मैत्रेय उवाच

ब्रह्मणा नोदितं सृष्टावत्रिर्व्यंशविदो वरः । सह पत्न्या यथावृष्टं कुलाद्रि तपसि स्थित ॥ १७ ॥
 तस्मिन् प्रसूनस्तम्बरुपलाशारोककानने । बार्हिःसवह्निरुद्गुष्टे निर्विग्नयायाः सम्भूतः ॥ १८ ॥
 संयम्य मनो चरंशतं मुनि । अतिदेवपादेन निर्द्वन्द्वोऽननभोजनः ॥ १९ ॥

शरणं तं प्रपद्येहं य एव जगदीश्वरः । प्रजामात्मसमां मह्यं प्रयच्छत्वित्तिचिन्तयन् ॥२०॥
तप्यमानं त्रिभुवनं प्राणायामैश्चमाग्निना । निमित्तेन मुनेर्मूर्धः समीपं प्रभवत्तथः ॥२१॥

अप्सरोमुनिगन्धर्वसिद्धविद्याधरोरगैः । वितायमानयशस्तदाश्रमपदं ययुः ॥२२॥

त प्रादुर्भावसंयोगविद्योत्तितमना मुनिः । उत्तिष्ठन्नेरुपादेन ददर्श विबुधर्षभान् ॥२३॥

प्रणम्य दयद्वन्द्वमावुपतस्थेऽर्हन्ताञ्जलिः । वृहत्संस्तुपर्णस्थान् स्वैः स्वैश्चिद्वैश्व चिद्विद्वान् ॥२४॥

रत्नावलोकेन हसदग्नेनोपलम्भितान् । तद्भोचिषा प्रतिहते निमोक्ष्य मुनिरक्षिणी ॥२५॥

तस्तत्प्रवणं युञ्जन्नुत्तावीरमंहताञ्जलिः । रुषण्या सृक्षया वाचा सर्वलोकगरीयसः ॥२६॥

अत्रिस्वाच

विद्योऽवस्थितिलयेषु विभज्यमानैर्मायागुणैरनुयुगं विगृहीतदेहः ।

ते ब्रह्मविष्णुगिरिवाः प्रणसोऽस्म्यहं वस्तेभ्यः क एव भवतां म ह्युपहृतः ॥२७॥

एको मयेह भगवान् विविधप्रधानैश्चित्तोक्त प्रजन्तनाय कथं नु पूयम् ।

अप्रागतास्तनुमृतां मनसोऽपि दूराद् मृत प्रसोदत मऽनिह विस्मयो मे ॥२८॥

मैत्रेय उवाच

इति तस्य वचः श्रुत्वा त्रयस्ते विबुधर्षभाः । प्रायाहुः रुषण्या वाचा प्रहस्य तप्तृपि प्रभो ॥२९॥

देवा ऊचुः

यथा कृतस्ते सङ्कल्पो भाव्यं तेनैव नान्यथा । सत्सङ्कल्पस्य ते ब्रह्मन् यद्वै ध्यायति ते धयम् ॥३०॥

अथारम्भदशभूतास्ते आत्मजा लोकविश्रुताः । भवितारोऽङ्ग भद्रं ते विद्वत्स्यन्ति च ते यशः ॥३१॥

एवं कामवरं दश प्रतिजग्मुः सुरेश्वराः । समाजितास्तयोः सप्रशङ्गपत्न्योर्मिंयतोस्ततः ॥३२॥

सोमोऽभूदप्रहर्षोऽंशेन दत्तो विष्णोस्तु योगवित् । दुर्वासा शक्रस्याशो निषोधाङ्गिरसः प्रजाः ॥३३॥

श्रद्धा त्वङ्गिरसः पत्नी चतस्रोऽसूत कन्यकाः । सिनीवाली कुहू राका चतुर्व्यनुमतिस्तथा ॥३४॥

तत्पुत्रावपरावास्तां क्याप्ती स्वारोचिषेऽन्तरे । उतप्यो भगवान् सापादमसिष्टश्च घृष्टपतिः ॥३५॥

पुलस्त्योऽज्जनयत्पत्न्यामगस्त्यं च हविर्भुवि । सोऽन्यजन्मनि दत्ताग्निर्विश्रवाश्च महातपाः ॥३६॥

तस्य यक्षपतिर्देवः कुबेरस्त्वद्विडासुतः । रावणः कुम्भकर्णश्च तथान्यस्यां विभीरण ॥३७॥

पुलहस्य गतिर्भार्या ग्रीनसूत सती सुताम् । कर्मश्रेष्ठं वरीयांसं सदिष्णुं च महामते ॥३८॥

कतोरपि क्रिया भार्या वालखिल्यानसूयत । ऋषीन् पट्टिसहस्राणि ज्वलतो ब्रह्मतेजसा ॥३९॥

ऊर्जायां जज्ञिरे पुत्रा वसिष्ठस्य परन्तप । चित्रकेतुप्रधानास्ते सप्त ब्रह्मर्षयोऽमलाः ॥४०॥

चित्रकेतुः सुरोचिश्च विरजा मित्र एव च । उल्बणो वसुमृषानो धुमाङ्गस्तथादयोऽपरे ॥४१॥

चित्तिस्त्वपरेणः पत्नी लेमे पुत्रं घृतवतम् । दध्यज्जमरवशिरसं भृगोर्वशं निषोच मे ॥४२॥

भृगुः क्यात्यां महाभागः पत्न्यां पुत्रानजीजनत् । धातारं च त्रिधातारं शिशुं च भगवत्परां ॥४३॥

आयातं नियतिं चैव सुते मेरस्तयोरदात् । ताम्यां तयोरभवतां मृकण्डः प्राण एव च ॥४४॥
 मार्कण्डेयो मृकण्डस्य प्राणद्वेदशिरा मुनिः । कविश्च भार्गवो यस्य भगवानुशाना सुतः ॥४५॥
 त एते मुनयः सत्तलौकान् सगैरभावयन् । एष कर्दमर्षी हि प्रसन्नतान कथितस्तव ।

शृण्वतः श्रद्धानस्य सच. पापहरः परः ॥४६॥

प्रसूतिं मानवां दत्त उपयेमे ह्यजात्मजः । तस्यां ससर्जं दुहितुः पोडशामललोचनाः ॥४७॥
 त्रयोदशादादमाय यथैकामप्रये विभुः । पितृभ्य एकां युक्तंभ्यो भवायैकां भवच्छिदे ॥४८॥
 श्रद्धा मैत्री दया शान्तिस्तुष्टिः पुष्टिः क्रियोन्नतिः । शुद्धिर्मेधा तितित्वा हीर्मूर्तिधर्मस्य पत्रयः ॥४९॥
 श्रद्धासूत शुभं मैत्री प्रसादमभयं दया । शान्तिः सुखं मुद्रं तुष्टिः स्मर्यं पुष्टिरसूयत ॥५०॥
 योगं क्रियोन्नतिर्वर्धनं शुद्धिरसूयत । मेधा सृष्टिं तितित्वा तु चेर्म ह्योः प्रश्रयं सुतम् ॥५१॥

मूर्तिः सर्वगुणोत्पत्तिर्नारायणादृपी ॥५२॥

ययोर्जन्मन्यदो विधमभ्यनन्दसुनिर्दृतम् । मनांसि ककुभो वाताः प्रसेदुः सरितोऽद्वयः ॥५३॥
 दिव्यवाद्यन्त तूषाणि पेतु कुसुमदृष्टयः । सुनयस्तुष्टुस्तुष्टा जगुर्गन्धर्वकिन्नराः ॥५४॥
 नृपयन्ति स्म स्त्रियो देव्य आसीत्परममङ्गलम् । देवा ब्रह्मादयः सर्वे उपतस्थुरभिष्टवैः ॥५५॥

देवा ऊचुः

यो मायया विरचितं निम्नयाऽऽत्मनोद स्वे रूपमेदमिव तत्प्रतिचक्षयाय ।

एतेन धर्मसदने ऋषिमूर्तिनाथ प्रादुर्भकार पुरुषाय नमः परस्मै ॥५६॥
 सोऽयं स्थितिव्यतिक्रोपशमाय सृष्टान् सत्त्वेन न सुरगणाननुमेयतव ।

हरयाददभ्रकरणेन विलोकनेन यच्छ्रीनिवेतममलं क्षिपतारविन्दम् ॥५७॥

एवं सुरगणैस्तात भगवन्तावभिष्टुतौ । लब्ध्वावलोकैयंतुरर्चितौ गन्धमादनम् ॥५८॥

ताविमौ धी भगवतो हरेरंशाविहागती । भारव्ययाय च भुवः कृण्वी यदुकुरुद्वहौ ॥५९॥

स्वाहाभिमानिनः प्राप्ते रात्मजांस्त्रीनजीजन । पावर्कं पवमानं च शुचिं च हुतभोजनम् ॥६०॥

तेभ्योऽन्नयः सममर्धश्चत्वारिंशच्च पञ्च च । त एतेनोपपञ्चाशत्सार्कं पितृपितामहैः ॥६१॥

वैतानिके कर्मणि यन्नाममिदं ब्रह्मादिभिः । आग्नेय्य इष्टयो यज्ञे निरूप्यन्तेऽनयस्तु ते ॥६२॥

अग्निवाता बहिर्हृदः सौम्याः पितर आज्यपाः । साम्नयोऽनग्नयस्तेषां पत्नी दाद्यायणी स्वधा ॥६३॥

तेभ्यो दधार कन्ये द्वे वयुनां धारिणीं स्वधा । उभे ते ब्रह्मादिन्यौ ज्ञानविज्ञानमारगे ॥६४॥

भवस्य पत्नी तु सती भयं देवमनुजतो । आत्मनः सस्यं पुत्रं न लेभे गुणशीलतः ॥६५॥

पितर्यप्रतिरूपे स्वे भवायानागसे रुरा । अर्घ्यं देवात्मनाऽऽत्मानमनहाद्योगसंयुता ॥६६॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्योऽंशे संहितायां चतुर्थस्कन्धे विदुरस्यैव संधादे

प्रथमोऽध्यायः ॥१॥

अथ द्वितीयोऽध्यायः

घिदुर उवाच

भवे शीलवतां श्रेष्ठे दक्षो दुहितृवत्सलः । विद्वेपमकरो कस्मादनादयात्मजां सतीम् ॥१॥
कस्तं चराचरगुलं निर्वैरं शान्तविप्रम् । आत्मरामं कथं द्वेष्टि जगतो दैवतं मद्वत् ॥२॥
एतदाख्याहि मे ब्रह्मजन्मातुः श्वशुरस्य च । विद्वेपस्तु यतः प्राणैस्तत्प्रेजे दुस्त्यजान् सती ॥३॥

मैत्रेय उवाच

पुरा विश्वसृजां सत्रे समेताः परमपंथः । तथामरगणाः सर्वे सानुगा मुनयोऽनयः ॥४॥
तत्र प्रविष्टमृषयो दृष्ट्वाकमिव रोचिषा । भ्राजमानं विसिमिरं कुर्वन्तं तन्महत्सदः ॥५॥
उदतिष्ठन् सवस्याते स्थधिष्वेभ्यः सहाग्नयः । कृते विरिञ्चं शर्वं च तन्नासाक्षिसचेतसः ॥६॥
सदसस्तृप्तिभिर्दक्षो भगवान् साधु सकृत् । अजं लोकगुरुं नत्वा निरसाद् तदाश्रया ॥७॥
प्राङ्निपपणं मृदं दृष्ट्वा नासृज्यत्तदनादतः । उवाच वामं च दृष्ट्वा ममिषीद्वय दहन्निव ॥८॥
भूयतां ब्रह्मपंथो मे सहदेवाः सहाग्नयः । साधूनां प्रवतो वृत्तं नाज्ञानाच्च च भरसरात् ॥९॥
अयं तु लोकपालानां यशोभो निरपन्नपः । सद्गिराचरितः पन्था येन स्तब्धेन वृत्तिः ॥१०॥
एष मे शिष्यतां प्राप्तो यन्मे दुहितृप्रतीव । पार्ष्णि विप्राम्निमुखतः सावित्र्या इय साधुरत् ॥११॥
गृहीत्वा मृगशायादयः पार्ष्णि मरुतलोचनः । प्रयुत्थानाभिवादाद्धैवाचाप्यकुन मोक्षितम् ॥१२॥
शुसन्निवायाशुचये मानिने भिन्नसेतवे । अग्निच्छन्नपदां बालां शूद्रायेवोद्यतीं गिराम् ॥१३॥
प्रेतावासेषु घोरेषु प्रेतैर्भूतगणैर्दृतः । अट्युन्मत्तवस्त्रतो भ्युत्तकेशो हसन् रुदन् ॥१४॥
चित्ताभरमकृतज्ञानः प्रेतजडस्त्रिभुग्णः । शिवापदेशो ह्यशिवो मत्तो मत्तजनप्रियः ।

पतिः प्रमथभूतानां तमोमात्रात्मका मनान् ॥१५॥

तस्मा उन्मादनाथाय नष्टशौचाय दुर्हृदे । दत्ता वत मया साध्वी चोदिते परमेष्ठिना ॥१६॥

॥ मैत्रेय उवाच ॥

विनिन्द्यैव स गरिशमप्रतीपमवस्थितम् । दक्षोऽथाप उपस्पृश्य क्रुद्धः शतं प्रचक्रमे ॥१७॥
अयं ॥ देवयजन इन्द्रोपेन्द्रादिभिर्भव । सह भागं न लभतां देवैर्देवगणाधमः ॥१८॥

निपिष्यमानः ॥ सदस्यमुख्यैर्दक्षो गिरिन्नाय विस्मय्य शापम् ।

तस्माद्विनिष्क्रम्य विवृद्धमन्युर्जंगाम कौरव्य निजं, निकेतनम् ॥१९॥

विज्ञाय शापं गिरिस्तानुगाप्रवीर्नन्दीश्वरो रोकपायदूषितः ।

दृष्ट्वा शापं विससर्ज दारणं ये चान्वमोर्दन्तदवाच्यतां द्विजाः ॥२०॥

य एतन्मर्त्यमुद्दिश्य भगवयप्रतिबुद्धि । मुह्यन्त्यशः पृथग्दृष्टस्तत्प्रवतो विमुक्तो भवेत् ॥२१॥

गृहेषु कृष्णर्षेण सत्तो प्राग्यमुखेच्छया । कर्मतन्त्रं वितनुने वेदवादविपक्षधीः ॥२२॥
 बुद्ध्या पराभिधायिन्या विस्मृतात्मगतिः पशुः । स्त्रीकाम सोऽस्वतितरां दहो वस्तुमुलोऽचिराद्
 विद्याकुदिरविद्यायां कर्ममध्यामसौ जटः । संसर्गन्वहये चामुमनु शर्वावमानिनम् ॥२३॥
 गिरः श्रुतायाः पुष्पिण्या मधुगन्धेन भूरिणा । मन्ना चोन्मथितात्मानः समुद्गन्तु हरद्विः ॥२४॥
 सर्वभक्षा द्विजा वृष्यै घृतविधातगोत्रताः । वित्तदेहेन्द्रियारामा याचका विचरन्निवह ॥२५॥
 तस्यैवं ददतः शापं श्रुत्वा द्विजकुलाय वै । शृगुः प्रयच्छन्नक्ष्णं ब्रह्मदण्डं दुराययम् ॥२६॥
 भवव्रतधरा ये च ये च तान् समनुव्रताः । पाखण्डिनस्ते भवन्तु सङ्घातपरिपन्थिनः ॥२७॥
 नष्टशौचां मूढधियो जटाभस्मास्थिधारिणः । विशन्तु शिवदीपायां यत्र देवं सुरासवम् ॥२८॥
 ब्रह्म च ब्राह्मण्यश्चैव यद्ययं परिनिन्द्य । सेतुं विचारणं पुंसामतः पाखण्डमाभिजाः ॥२९॥
 एव एव हि लोकानां शिवः पन्थाः सनातनः । यं पूर्वं चानुमन्तस्थुर्यध्रमायं जनार्दनः ॥३०॥
 तदुब्रह्म परमं शुद्धं सतां वर्त्म सनातनम् । विगर्हं यात पाखण्ड देवं यो यत्र भूतराट् ॥३१॥

मैत्रेय उवाच

तस्यैवं वदतः शापं शृगोः ॥ भगवान् भवः । निश्चकाम ततः किञ्चिद्विमना इव सानुग ॥३२॥
 तेऽपि विश्वसृज. अत्र सहस्रपरिघासरान् । संविधाय महेष्यास यत्रैव्य कपभो हरिः ॥३३॥
 आप्तुत्यावभृथं यत्र गङ्गा यमुनयान्विता । विरजेनारमना सर्वैस्त्वं स्वं भःम ययुस्तत ॥३४॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्या संहितायां चतुर्थस्कन्धे दशशो नाम द्वितीयोऽध्यायः २

अथ तृतीयोऽध्यायः

मैत्रेय उवाच

सदा विद्विपतोरेवं कालो वै ध्रियमाणयोः । जामातुः श्वशुरस्यापि सुमहानतिचक्रमे ॥१॥
 यदाभिपत्तो दृष्टस्तु प्रहृष्टा परमेष्ठिना । प्रजापतीनां सर्वे रामाधिः ये स्म योऽभवत् ॥२॥
 इष्टा स वाजरेयेन महिष्ठानमिभूय च । गृहस्पतिसर्वं नाम समारम्भे कृतमम् ॥३॥
 तस्मिन् महार्यय सर्वे देवर्षिर्किन्देवराः । आसन् कृतस्वस्थयनास्त पन्थ्यश्च समन्तः काः ॥४॥
 तदुपश्रव्य नमसि श्वेधराणां प्रजलताम् । सती दाद्यापणी देवी पितृपुत्रमहोत्सवम् ॥५॥
 ब्रजन्तीः सर्वतो दिग्य उपदेवधरिषिषः । विमानयानाः सप्रेष्टा निष्कण्ठयोः सुवाससः ॥६॥
 इष्टा स्वनिब्रपान्मारो लोलाणोऽष्टकुण्डलाः । पति मृतपति देवमीमुष्यादगममापत ॥७॥

सत्युवाच

प्रजापतेस्ते श्वशुरस्य सामग्रतं निर्धापिनो वज्रमहोत्सवः किम् ।

यत् ॥ तत्राभिसराम याम ते यद्यर्थितानी विनुया ब्रजन्ति हि ॥८॥

तस्मिन् भगिन्यो मम भर्तृभिः स्वकैर्धुवं गमिष्यन्ति सुहृदिहवः ।
 अहं च तस्मिन् भवताभिक्रामये सहोपनीतं परिवर्द्धमर्हितुम् ॥६॥
 तत्र स्वसर्मे ननु भर्तृसम्मिता मातृष्ववसूः क्षिप्रधियं च मातरम् ।
 द्रष्टुं चितोत्कण्ठमना महर्षिभिरुच्यमानं च मृदाप्वरप्वजम् ॥१०॥
 त्वय्येतदाश्रयंमजात्ममायया विनिर्मितं भाति गुणत्रयात्मकम् ।
 तथाप्यहं धोविदत्तत्त्वविच से दीना दिदृक्षे भव मे भववितिम् ॥११॥
 पश्य प्रयान्तीरभवान्वयोपितोऽयलङ्कता कान्तसत्ता वरूथशः ।
 यासां प्रजन्निः शितिकण्ठ मण्डितं नमो विमानैः कलहसपाण्डुभिः ॥१२॥
 कथं सुताया पितृगेहकौतुकं निशम्य देहः सुरवर्य नेङ्गते ।
 अनाहुता अप्यभियन्ति सौहृदं भर्तुर्गुरोर्देहकृतश्च केतनम् ॥१३॥
 तन्मे प्रसीदेदममर्थं धाञ्छितं कर्तुं भवान् कारुणिको वताहति ।
 त्वयाऽऽत्मनोऽर्धेऽहमदमचक्षुषा निरूपिता मानुषदृश्या याचित् ॥१४॥

ऋषिरुवाच

पदं गिरिप्रः प्रिययाभिभाषितं प्रत्यभ्यक्षतं प्रहसन् सुहृदिप्रियः ।
 संस्मारितो ममभिदः कुवागिरून् यानाह को विश्वघ्नां समवतः ॥१५॥

श्रीभगवानुवाच

स्वयोदितं शोभनमेव शोभने अनाहुता अप्यभियन्ति वन्तु ।
 ते यद्यनुत्पादितदोषदृष्टयो मलीयसानात्म्यमरेण मन्थुना ॥१६॥
 विद्यातपोधित्तवपुर्वय कुले सतां गुणैः पद्भिरसत्तमेतरं ।
 स्मृतौ हतायां श्रुतमानदुर्दशः स्तब्धा न परयन्ति हि धाम भूयसाम् ॥१७॥
 नीतादृशानां स्वजनम्यरुषया गृहान् प्रतीयन् न वसितात्मनाम् ।
 येऽभ्यागतान् वरूथियाभिचक्षते आरोपितभूभिरमर्याणां विभिः ॥१८॥
 तथा रिमिनं व्यथने शिलीमुखे शेतेऽर्दिताङ्गो हृदयेन दूयता ।
 स्वानां यथा वरूथियां दुरुक्तिमिर्दिशानिशं तप्यति ममंतादितः ॥१९॥
 व्यक्तां रश्मिं दृष्ट्वाते प्रजापते प्रियाऽऽमतानाममि मुञ्च मममाता ।
 अयापि मानं न पितुः प्रणस्यसे मदाध्याकः परितप्यसे यतः ॥२०॥
 पापव्यमानेन हृदाऽऽपुतेन्द्रियं सगृह्णिभिः परशुद्विस्तापिणाम् ।
 अमृत्युप्यामधिरोद्धमजसा पदं परं द्वेष्टि ययामुरा हरिम् ॥२१॥

प्रसुप्तमप्रश्रयणाभिवादनं विधीयते साधु मिय सुमन्धमे ।
 प्राज्ञे परस्मै पुरपाय चेतसा गुहाशयायैव न देहमानिने ॥२२॥
 सध्वं विशुद्धं वसुदेवशब्दितं यदीयते तत्र पुमानपावृत ।
 सत्त्वे च तस्मिन् भगवान् वासुदेवो ह्यधोऽक्षो मे मनसा विधीयते ॥२३॥
 तत्ते निरीक्ष्यो न पितापि देहकृद्दक्षो मम द्विद् तदनुमताश्च ये ।
 यो विन्दतुम्यङ्गतं बरोह मामनागतं दुर्वचसाऽकरोत्तिर ॥२४॥
 यदि व्रजित्यस्यतिहाय मद्वचो मद्वचो भवया न ततो भविष्यति ।
 सम्भावितस्य स्वप्ननात्पराभवो यदा स सद्यो मरणाय कल्पते ॥२५॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां चतुर्थस्कन्धे उमाकृदसम्वादे तृतीयोऽध्यायः ।

अथ चतुर्थोऽध्यायः

मैत्रेय उवाच

एतावदुक्त्वा विरराम शङ्कर पन्थङ्कनाश ह्युभयत्र चिन्तयन् ।
 सुहृदिष्ठं परिशङ्किता भवास्त्रिष्णामती निर्विशती द्विधाऽऽस सा ॥१॥
 सुहृदिष्ठप्रतिघातदुर्मना स्नेहान्मुदयश्रुकलातिविह्वला ।
 भव भवान्यप्रतिपूरुष रुगा प्रधक्षयतीवैद्यत जातवेपथु ॥२॥
 ततो विमि अस्य सती विहाय त शोकेन रोपेण च दूयता ददा ।
 पित्रोरगा कौण्विमूढधीर्गृहान् प्रेम्णाऽऽ मनो योऽधमदात् सतां मिय ॥३॥
 तामचगच्छन्मुसविक्त्रा सतीमेकां त्रिनेत्रालुचरा सदस्य ॥
 सपार्पदयत्ता मणिमन्मदादय पुरोवृषेद्वास्तरसा गतध्वधा ॥४॥
 तां सारिकाकन्दुकदंष्ट्राम्बुजभेतातपत्रयजनस्रगादिभि ॥
 गीतायनैर्दुन्दुभिशृङ्खलेभिरुषेन्द्रमारोप्य विटङ्किता ययु ॥५॥
 आग्रहाणो रोहितयज्ञवैरास विप्रार्पितुष्ट विमुपैत्र सधंश ॥
 मृदावंय काञ्चनदर्भचर्मभिर्निस्पृष्टभारद यजन समाविशत् ॥६॥
 तामागतं तत्र ॥ कथनाद्विद्यद्विमानितां यज्ञकृतो भयाजन ।
 श्रुते स्वसृष्टे जननीं च सादरा प्रेमाश्रुकण्ठ्य परिपस्वजुर्मुदा ॥७॥
 सौदर्यसंग्रभसमर्थजातया मात्रा च मातृष्वसमिध सादरम् ।
 दत्तां सपर्यां वरमासनं च सा नादत्त पित्राप्रतिनिदिता सती ॥८॥
 शरद्रभाग तमवेपथु चाप्यर पित्रा च दधे शृतहेलनं विभौ ।
 अनारता यज्ञसदस्यधीधरी शुकोप लोकानिव धषयती रुगा ॥९॥

जगहं सामर्पविपन्नया गिरा शिवद्विपं धूमपयश्चमस्मयम् ।
स्वतेजसा भूतगणान् समुत्थिताग्निगृह्य देवी जगतोऽभिभृश्वतः ॥१०॥

श्रीदेव्युवाच

न यस्य लोकेऽस्त्यतिशयनः प्रियस्तथाप्रियो देहभृतां प्रियात्मन ।
तस्मिन् समस्तात्मनि मुक्तवैरये ऋते भवन्तं कृतम प्रतीपयेत् ॥११॥
दोषान् परेषां हि गुणेषु साधवो गृह्णन्ति केचिद्य भवादशा द्विज ।
गुणांश्च परगून् बहुलीकरिष्यवो महत्तमास्तेष्वविद्वद्भवानघम् ॥१२॥
नाश्वर्यमेतच्चदत्तास्तु सर्वदा महद्भिनिन्दा कुण्ठात्मवादिषु ।
सेव्यं महापुरुषपादपांसुभिर्निरस्ततेज सु तदेव शोभनम् ॥१३॥
यद् द्वयवरं नाम गिरेरितं नृणां सट्प्रसङ्गादयमाशु इन्ति सत् ।
पवित्रकीर्ति तमलहृदयासन भवानहो द्वेष्टि शिवं शिवेतर ॥१४॥
यत्पादपद्मं महतां मनोऽलिभिर्निपेयितं प्रह्वरसासवार्षिभि ।
लोकस्य यद्वर्षति चाशिरोऽर्धिनस्तस्मै भवान् द्रुहति विश्वबन्धवे ॥१५॥
किं वा शिवाग्न्यमशिषं न विदुस्चक्षुषे ब्रह्मादयस्तमरकीर्यं जटा रमशाने ।
तन्माल्यमभस्मनूरुपाल्यवसपिशाचैर्यै मूर्धमिदं धति सचरण्यावसृष्टम् ॥१६॥
कथं पिशाच निरयाचदकल्प ईशे धर्मावितर्कसङ्गिभिर्नृभिरस्यमाने ।
क्षिप्याप्रसङ्ग रणतीमसतीं प्रभुश्चेज्जिह्वाभसूनपि ततो विभूजे स धर्म ॥१७॥
अतस्तवोत्पन्नमिदं कलेवरं न चारयिष्ये शितिकण्ठमहिष्यः ।
जगत्स्य मोहादि विशुद्धिमन्धसो जुगुप्सितस्योदरणं प्रचपते ॥१८॥
न वेदवादाननुवर्तते मतिः स्व एव लोके रमतो महामुने ।
यथा गतिर्देवमनुष्ययो नृथक् स्व एव धर्मे न परं चिरेत्स्थित ॥१९॥
कर्म प्रवृत्तं च निवृत्तमप्युतं वेदे विविच्योभयलिङ्गमाश्रितम् ।
विरोधि तद्योगपदैककर्तरि द्वयं तथा ब्रह्मणि कर्म नन्दति ॥२०॥
मा य पदव्य पितरस्मदास्त्रिणा या यज्ञशालासु न धूमशर्मभि ।
सदप्रतप्तैरमुभृज्जितीक्ष्ता दस्यत्तलिङ्गा दस्यत्तसेविता ॥२१॥
नेतेन देहेन हरे इतागमो देहोद्भवेनालमलं कुञ्जमना ।
मीढा ममाभूत्कुपनप्रमद्वृत्तस्तमन्म जियो महतामप्रचक्षुः ॥२२॥
गोत्रं त्वदीयं भगवान् वृषध्वजो दापायणीत्याह यदा मुदुमनाः ।
व्यपेतनर्मस्मितमाशु सद्यहं ध्युत्पद्य पृत्युत्पद्यं त्वदङ्गनम् ॥२३॥

मैत्रेय उवाच

इत्यध्वरे दत्तमनूय शतुहन् वितायुदीची निरसाद शान्तवाक् ।
 सृष्ट्वा जलं पीतदुकूलसंवृता निमील्य हर्म्योगपथं समाविशत् ॥२४॥
 कृत्वा समानावनिलौ जितासना सोदानमुत्थाप्य च नाभिचक्रत ।
 शनैर्हंदि स्थाप्य धियोरोसि स्थितं कण्ठाद्भ्रुवोर्मध्यमनिन्दितामयत् ॥२५॥
 एवं स्वदेहं महतां महोयसा मुहुः समारोपितमङ्गमादरात् ।
 जिहासती दक्षरुषा मनस्विनी दक्षार गात्रेष्वनिलाभिघारयाम् ॥२६॥
 सतः स्वभक्तुं शरणाग्नजास्रं जगद्गुरोश्चिन्तयती न चापरम् ।
 ददर्श देहो हतकल्मषः सती सद्यः प्रजग्वाक्ष समाधिजाग्निना ॥२७॥
 तापरयतां ले भुवि चाहुतं महदाहेति वादः सुमहानजायत ।
 हन्त प्रिया दैवतमस्य देशी जहावसुन् केन सती प्रकोपिता ॥२८॥
 अहो अनात्म्यं महदस्य परयत्त प्रजापतेर्यस्य चराचरं प्रजा ।
 जहावसुन् यद्विमताऽऽत्मजा सती मनस्विनी मानममीषणमईति ॥२९॥
 सोऽयं दुर्मर्षद्वयो मल्लधुक् च लोकेऽपकीर्तिं महतीमवाप्स्यति ।
 यदङ्गजां स्वां पुरुषद्विद्वयतां न प्रत्ययेवन्मृतयेऽपराधतः ॥३०॥

अदत्येव अने सत्या दृष्टानुत्यागमहतम् । दवं तत्पापंदा इत्तुमुदतिश्नुदायुधा ॥३१॥
 तेपामापततां वेगं निशाम्य भगवान् शृणुः । यज्ञमग्नेन यजुषा क्षिप्यामौ जुहाव ॥३२॥
 अध्वर्युणा ह्यमाने देवा उत्येतुरोजसा । ऋग्वो नाम तपसा सोमं प्राप्ताः सहस्रम् ॥३३॥
 तैरतातायुधै सर्वे प्रमथाः सङ्गुहकाः । इम्यमाना दिशो भेजुस्तन्निर्गमतेजसा ॥३४॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमईस्यां संहितायां चतुर्थस्कन्धे सतीदेहोत्सर्गो नाम

चतुर्थोऽध्यायः ॥४॥

अथ पंचमोऽध्यायः

मैत्रेय उवाच

अगो भवान्या निघ्नं प्रजापतेरसकृताया अवगम्य नारदात् ।
 स्वपापं दुर्लभं च तदध्वरभूमिर्विद्रावित क्रोधमपारमादधे ॥१॥
 क्रुद्ध सुदृष्टोऽपुटः स घूर्जटिर्जटां तद्विद्व ह्रिसटोऽग्रोचिरम् ।
 उल्लस्य रुद्र सदसोत्थितो हसन् गम्भीरनादो विसर्ज्य तं भुवि ॥२॥
 ततोऽतिकायस्तनुवा सृष्टान्दिवं सहस्रबाहुर्धनरक्त्रिसूर्यदक् ।
 करालदंष्ट्रो ज्वलदग्निमूर्धज कपालमाली विवधोद्यतायुधः ॥३॥

तं किं करोमीति गुणन्तमाह बद्धाञ्जलि भगवान् भूतनाथः ।
 दधं सयज्ञं जहि मद्गतानां स्वमप्रणी रद्र भटोरगो मे ॥४॥
 आशुत एवं कुपितेन मय्युना स देवदेवं परिचक्रमे विभुम् ।
 मेने तदाऽऽमानमसङ्करं हसा महीयसा तात सहः सहिष्णुम् ॥५॥
 अन्वोयमानः स ॥ रद्रपापं दैर्भृशं नदन्निर्व्यनदसुमैखम् ।
 उद्यम्य शूलं जगदन्तकान्तकं स प्राद्रवद् घोषणमूषणाद्धिः ॥६॥
 अथर्विजो यजमानः सदस्याः ककुप्सुदीप्यां प्रसमीप्य रेणुम् ।
 ७म् किमेतत्कुत एतद्रजोऽभूदिति द्विजा द्विजपत्न्यश्च दप्युः ॥७॥
 वाता न वान्ति न हि सन्ति दस्यवः प्राचीनर्षार्हिर्जीवति होमद्रवः ।
 गाधो न काण्यन्त इदं कुतो रजो लोकोऽधुना किं प्रलयाय कलते ॥८॥
 प्रसूतिमिश्राः क्षिय उद्विप्रचित्ता ऊचुर्विपाको वृजिनस्यैव तस्य ।
 यः पश्यन्तीनां दुहितृणां प्रजेशः, सुतां, सतीमवदध्यावनामाम् ॥९॥
 यस्त्यन्तकाले ध्युसजटाकलापः स्वशूलसूच्यर्पितदिग्गजेन्द्रः ।
 वितस्य नृत्यत्युदिताखदोर्ध्वजानुष्ठाटहासस्तनयितुभिन्नदिक् ॥१०॥
 अमर्षयिष्या तमसद्वतेजसं मय्युप्लुतं दुर्विपहं भ्रुकृत्वा ।
 करालदंष्ट्राभिरुदस्तभागणं स्यात्स्वस्ति किं कोपयतो विधातुः ॥११॥
 बद्धेषमुद्विग्नोऽप्यमाने जनेन दक्षस्य मुहुर्महात्मनः ।
 उन्नेतुवपाततमाः सहस्रशो भयावहा दिवि भूमौ च पर्यक् ॥१२॥
 तावत्स रद्रानुचरैर्मखो महाक्षानायुधैर्वाग्मिनैरुदायुधैः ।

विक्रैः पिशङ्गैर्मकरोदराननैः पर्याङ्गवन्निर्विदुरान्वरुणत ॥१३॥

केचिद्व्यभङ्गः प्राग्वंशं पत्नीशालां तथापरे । सद आग्नीध्रशालां च तद्विहारं महानसम् ॥१४॥
 रुत्तुर्यज्ञपात्राणि तथैकेऽग्नीननाशयन् । कुण्डेष्वमृशयन् केचिद्विभिदुर्वेदिमेखलाः ॥१५॥
 अबाधन्त मुनीनन्य एके पत्नीतरजयन् । अपरे जगृहुर्देवान् प्रत्यासन्नान् पलायितान् ॥१६॥
 भृगुं वचन्ध मणिमान् वीरभद्रः प्रजापतिम् । चबहोशः पूषणं देवं भगं नन्दीधरोऽप्रहोत् ॥१७॥
 सर्वं एवर्विजो दृष्ट्वा सदस्याः सदिधौकसः । तैरर्घ्यमानाः सुभृशं प्रावर्भिनैकधाद्रवन् ॥१८॥
 उद्धतः क्षुवहस्तस्य रमश्रूणि भगवान् भवः । भृगोर्लुलुब्धो सदसियोऽहसच्छमश्रु दर्शयन् ॥१९॥
 भगस्य नेत्रे भगवान् पातितस्य रुपाः सुवि । उज्जहार सद स्योऽक्षणा यः शपन्तमस्सुचत ॥२०॥
 पूष्णश्चापातयदन्तान् कालिङ्गस्य यथा बलः । शप्यमाने गरिमणि योऽहसदर्शयन्दतः ॥२१॥
 आक्रम्योरसि उदस्य शितधारेण हेतिना । छिन्दन्नपि तदुद्धर्तुं नाशकोत्पद्यचकस्तदा ॥२२॥

शस्त्रै रक्षान्वितैरेवमनिर्भिन्नत्वचं हरः । विस्मयं परमापन्नो दध्यौ पशुपतिश्चिरम् ॥२३॥
 दृष्ट्वा संज्ञपनं, योगं पशूनां स पतिर्मले । यजमानपशोः कस्य कायात्तेनाहरच्छिरः ॥२४॥
 माधुवादस्तदा तेषां कर्म तत्तस्य शंसताम् । मृतप्रेतपिशाचानामन्येषां तद्विपर्ययः ॥२५॥
 जुदावैतच्छिरस्तस्मिन् दक्षिणाप्रावमर्षितः । तदेवयजनं दग्ध्वा प्रातिष्ठद्गुह्यकालयम् ॥२६॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे धारमर्ष्यां संहितायां चतुर्थस्कन्धे द्वाव्यवस्रो नाम
 पञ्चमोऽध्यायः ॥२॥

अथ पष्ठोऽध्यायः

मैत्रेय उवाच

अथ देवगणाः सर्वे रुद्रादीकैः पराजिताः । शूलपट्टिगनिर्भिन्नगदापरिघमुद्गरैः ॥ १ ॥
 रंद्धिस्तभिन्नमर्वाङ्गाः सन्निवसन्त्या भयाकुलाः । स्वयम्भुवे नमस्कृत्य कार्त्स्न्येनैतन्नयवेदयन् ॥२॥
 उपलभ्य पुरैर्वैतद्भगवान्भजसम्भवः । नारायणश्च विश्वरामा न कस्याध्वरमीयतुः ॥३॥
 तदारुण्यं विभुः प्राह तेजीयसि कृतागसि । चेमाय तत्र सा भूपाश्च प्रायेण बुभूस्ताम् ॥ ४ ॥
 अथापि यूयं कृतविल्बिषा भवं ये बर्हिषो भागभाजं परादुः ।
 प्रमादयध्वं परिशुद्धचेतसा चिप्रप्रसादं प्रगृहीताङ्घ्रिपद्मम् ॥ ५ ॥
 आज्ञासाना जीवितमध्वरस्य लोकः सपालः कुपिते न परिमन् ।
 तमाशु देव प्रियया विहीनं समापयध्वं हृदि विदं दुरक्तैः ॥ ६ ॥
 नाहं न यज्ञो न च यूयमन्ये ये देहभाजो मुनयश्च सत्त्वम् ।
 विदुः प्रमाणं बलवीर्ययोर्वा यस्यात्मतन्त्रस्य क उपायं विधिस्तैः ॥ ७ ॥
 म इत्थमादिरय सुरानजस्तैः समन्वितः पितृभिः सप्रजेरीः ।
 यद्यौ स्वधिष्य्यान्निधयं पुरद्विषः कैलासमद्रिप्रवरं प्रियं प्रभोः ॥ ८ ॥

जन्मौपक्षितपोमन्त्रयोगसिद्धैर्नरैरतैः । जुष्टं किञ्चरगन्धर्वैरप्सरोभिपूतं सदा ॥ ९ ॥
 नानामणिमयैः शृङ्गैर्नानाधातुविचित्रितैः । नानाहुमलतागुल्मैर्नानामृगपाशाभूतैः ॥१०॥
 नानामलमलवर्णैर्नानाकन्दरसानुभिः । रमणं विहरन्तीनां रमयैः सिद्धयोपिताम् ॥११॥
 मयूरकेकाभिरुतं मदान्धालिविमूर्च्छितम् । प्रावितै रक्तकण्ठानां कञ्जितैश्च पतत्रिणाम् ॥१२॥
 आह्वयन्तमिवोद्धतैर्द्विजान् कामदुष्टैर्द्रुमैः । धजन्तमिव मातङ्गैर्गुणन्तमिव निर्मलैः ॥१३॥
 मन्दाहैः पारिजातैश्च सरलैश्चोपशोमितम् । तमालैः शालतालैश्च कोविदारासनाजुनैः ॥१४॥
 चूतैः कदम्बैर्नपिश्च नागपुष्पागच्छपकैः । पाटलाशोकबकुलैः कुन्दैः कुरयकैरपि ॥१५॥
 स्वर्णार्यशतपत्रैश्च वररेशुकजातिभिः । कुञ्जकैर्मल्लिकाभिश्च माधवीभिश्च मण्डितम् ॥१६॥
 पनसोदुम्बराश्च पञ्चन्यप्रोपहिङ्गुभिः । मञ्जरीपद्मभिः पुरीराजपद्मैश्च जम्बुभिः ॥१७॥

खर्जुराभ्रातकाम्राचैः प्रियालमधुकेहू दैः । द्रुमजातिभिरन्यैश्च राजितं वेणुकीचकैः ॥१८॥
 कुमुदोपलकङ्कारशतपत्रवनदिग्भिः । नलिनीषु कलं कूजस्त्रगृन्दोपशोभितम् ॥१९॥
 मृगैः शास्त्रामृगैः क्रोदैर्मृगेन्द्रैर्हृद्यैश्चर्यकैः । गव्यैः शरभैर्न्याग्रैश्चरभिमहिषादिभिः ॥२०॥
 कर्णाग्रैकपदाभ्यास्यैर्निर्गुणैः वृकनाभिभिः । कदलीपण्डसंरुद्धनलिनीपुलिनश्रियम् ॥२१॥
 पर्यस्तं नन्दया सत्याः स्नानपुण्यतरोदया । विलोक्य भूतेशगिरिं विदुषा विस्मय ययुः ॥२२॥
 ददृशुस्तत्र ते रम्यामलकां नाम वै पुरीम् । वनं सौगन्धिकं चापि यत्र तन्नाम पङ्कजम् ॥२३॥
 नन्दा चालकनन्दा च सरितौ बाह्यतः पुरः । तीर्थपादपदाम्भोजरजसातीव पावने ॥२४॥
 ययोः सुरस्त्रियः चत्तरवरश्च स्वधिरव्ययः । क्रीडन्ति पुंसः सिञ्चन्त्यो विगाढा रतिकर्षिताः ॥२५॥
 ययोस्तस्नानविभृष्टनवकुङ्कुमपिञ्जरम् । विनृपोऽपि पिबन्त्यम्भः पाययन्तो गजा गजीः ॥२६॥
 तारहेममहारजविमानशतसङ्कुलाम् । जुष्टां पुटयजनघ्नीमिर्यया ख सतदिदघनम् ॥२७॥
 हिवा यक्षेश्वरपुरीं वनं सौगन्धिकं च तत् । हुमैः कामदुर्घटं च चित्रमाख्यपलच्छदैः ॥२८॥
 रक्तकण्ठरगानीकस्वरमण्डितपट्टपदम् । कलहंसकुलप्रोष्ठं खरदण्डजलाशयम् ॥२९॥
 वनकुञ्जरसंपृष्टहरिचन्दनवायुना । अधि पुण्यजनघ्नीयां मुहुर्लम्पयन् मनः ॥३०॥
 वैदूर्यकृतसोपाना वाच्य उपलमालिनी । प्रासं किणुर्यर्षंश्चा त आरादृशुर्वटम् ॥३१॥
 स योजनशतोत्सेधः पादोनविटपायतः । पर्यवृताचलच्छायां निर्नादस्तापवर्जितः ॥३२॥
 तस्मिन् महायोगमये मुमुक्षुराखे सुराः । ददृशुः शिवमासीनं त्यक्तामर्पमिवान्तरम् ॥३३॥
 सनन्दनाद्यैर्महासिद्धैश्चान्तैः संशान्तविप्रैश्च । उपास्यमानं सत्या च भद्रां गुह्यकरचसाम् ॥३४॥
 विद्यातपोयोगपथमास्थितं तमधीश्वरम् । चरन्तं विश्वमुद्दं वात्सल्याल्लोकमङ्गलम् ॥३५॥
 लिङ्गं च तापसाभीष्टं भस्मदण्डजटाजिनम् । अङ्गेन सन्ध्याभ्रदवा चन्द्रलेपां च बिभ्रतम् ॥३६॥
 उपविष्टं दर्भमर्यां वृष्ट्यां प्रद्वज सनातनम् । नारदाय प्रबोचन्तं पृच्छते श्रव्यतां सताम् ॥३७॥
 कृत्वा चोरीं दक्षिणे सम्यं पादपत्रं च जानुनि । बाहुं प्रकोटोऽपमालामासीनं तर्कमुद्रया ॥३८॥

तं प्रह्वनिर्वाणमभिमाधितं ध्युपाधितं गिरिं योगकृषाम् ।

सलोकपाला मुनयो भनूनामाद्यं भनून् प्राञ्जलयः प्रणेषुः ॥३९॥

स तृपसम्यागतमागम्योनिं सुरागुरेन्दौरभिवन्दिताहृदिभिः ।

उत्पाय चक्रे शिरसाभिवन्दनमर्जुनः कस्य यथैव विष्णुः ॥४०॥

तथापरे सिद्धगया महापिण्डे ये समन्तादनु भोजलोहितम् ।

नमस्कृतः प्राह शशाङ्कोपरं कृत्वा प्रणामं प्रहसन्निवाग्मः ॥४१॥

ब्रह्मोऽस्य

माने त्वामोऽयं विश्वस्य जगतो योनिबोत्रयोः । शक्यः शिवस्य च परं यच्छ्रद्धया निरन्तरम् ॥४२॥

त्वमेव भगवन्नेतत्पुण्यवशयोः सारूपयोः । विश्वं सृजसि पात्यसि त्रीदन्तूर्योऽतो यथा ॥४३॥

त्वमेव धर्मार्थदुषामिदृशेन दत्तेन सूत्रेण ससर्जिधाध्वरम् ।

त्ययैव लोकेऽवसिताश्च सेतवो यान् धाढ्याः श्रद्धते धृतप्रताः ॥ ४४ ॥

त्वं कर्मणां मङ्गल मङ्गलानां कर्तुः स्म लोकं तनुपे स्वः परं वा ।

शमद्भुलानां च तमिस्रमुत्तमं विपर्ययः केन तदेव कल्पचिरम् ॥ ४५ ॥

न मे सतां स्वचर्यार्पितात्मनां भूतेषु सर्वेष्वभिरयतां तव ।

भूतानि चात्मन्यपृथग्दिरुतां प्रायेण रोपोऽभिभवेयथा पशुम् ॥ ४६ ॥

पृथग्वियः कर्मरयो दुरारायाः परोदयेनापितद्भुजोऽनिराम् ।

परान् दुरक्तैर्वितुदन्त्यस्तुशस्तान् मा यवीरैववधान् भवद्विधः ॥ ४७ ॥

यस्मिन् यदा पुष्करनाभमायया दुरन्तया स्पृष्टधियः पृथग्दशः ।

कुर्वन्ति तत्र ह्यनुकम्पया कृपां न साधवो वैवशलाकृते क्रमम् ॥ ४८ ॥

भवास्तु पुंसः परमस्य मायया दुरन्तयास्पृष्टमतिः समस्तरक् ।

तथा ह्यसाम्भवानुकर्मचेतःस्वनुप्रां कर्तुमिहाहंसि प्रभो ॥ ४९ ॥

कुर्वन्ध्वरयोद्धर्यं हतस्य भो त्वयासमाप्तस्य मनो प्रजापतेः ।

न यत्र भागं तव भागिनो ददुः कुर्याद्विनो येन सखो निनीयते ॥५०॥

जीवताद्यजमानोऽयं प्रपद्येतांविणी भगः । शृगोःरमशूखि रोहन्तु पूणोदन्ताश्च पूर्वधत् ॥१॥

देवानां भग्नग्रायाणामृत्विजां चायुधाश्चमभिः । भवतानुगृहीतानामाशु मन्योऽस्त्वनानुरम् ॥२॥

एव ते रुद्र भागोऽस्तु यदुच्छिद्योऽध्वरस्य वै । यज्ञस्ते रुद्रभागेन कवचतामघ यज्ञहन् ॥३॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंसा संहितायां चतुर्थस्कन्धे रुद्रसान्त्वने नाम पष्ठोऽध्यायः ६

अथ सप्तमोऽध्यायः

॥ मैत्रेय उवाच ॥

इत्यर्जेनानुनीतेन भवेन परितुष्यता । अन्यथापि महाबाहो ग्रहस्य श्रूयतोमिति ॥ १ ॥

श्रीमहादेव उवाच

मार्गं प्रजेश बालानां वर्णये नानुचिन्तये । देवमार्गाभ्युत्तानां दशदशत्रु पृतो मया ॥ २ ॥

प्रजापतेर्दग्धशीर्ष्णो भवन्वजमुखं शिरः । मित्रस्य चक्षुषेतेन भागं स्वयं यद्विपो भगः ॥ ३ ॥

पूरा तु यजमानस्य दक्षिणेतु पिठमुक् । देवाः प्रकृतसर्वाङ्गा ये ऽऽ उच्छेप्यं ददुः ॥ ४ ॥

त्रिनोः पूष्यो हरताम्यां कृतबाहवः । भवन्वचयैवश्चान्वे वस्तरमधुभुं गुर्ववे ॥ ५ ॥

मैत्रेय उवाच

तदा सर्वाणि भूतानि श्रुत्वा मोदुष्टमोदितम् । परितुष्टात्मभिस्तात साधु साध्वि'यथायुवन् ॥६॥
ततो मीढ्वांसमामन्य शुनामीराः सहर्षिभिः । भूयस्तद्वेद्यजनं समीद्वेद्यो ययुः ॥७॥
विवायकात्स्न्येन तद्यदाह भगवान् भव । सन्धुः कस्य कायेन सवनीयपरोः शिरः ॥८॥
सन्धोयमाने शिरसि दत्तो रुद्राभिवीक्षितः । सद्यः सुप्त इवोत्तस्थौ ददौ चाग्रतो मृदम् ॥९॥
तदा वृषभजद्वेपकलिलात्मा प्रजापतिः । शिवावलोकदभवच्छरदृध्रुव इवामलः ॥१०॥
भवस्तवाय कृतधीर्नाशकोऽनुरागतः । औत्कण्ठ्यादृचापकलया सम्परेतां सुतां स्मरन् ॥
कृष्णारसंस्तभ्य चमनः प्रेमविह्वलितः सुधीः । शयंस निर्व्यलीकेन भावेनेयं प्रजापतिः ॥१२॥

दक्ष उवाच

भूयाननुग्रह ग्रहो भवता कृतो मे दण्डस्त्वया मयि मृतो यदपि प्रलब्धः ।
न प्रहसन्नुषु च वा भगवन्नृजा तुभ्यं हरेश्च कृत एव धृतमतेषु ॥१३॥
विघातपोमत्तधरान् मुखतः स्म विप्रान् प्रज्ञाः मतस्त्वमवितुं प्रथमं त्वमन्नाक् ।
तद्द्राक्ष्यान् परमं सर्वविषसु पासि पालः पशुनि विभो प्रहृष्टोतदण्डः ॥१४॥
योऽपौ मयाविदिततत्त्वज्ञा सभायो विप्रो दुरक्तिविशिलैरगण्यय तन्माम् ।
अर्वाक् पतन्तमहं तमनिन्दयापाद दृष्ट्वाऽऽर्द्रया स भगवान् स्वहृतेन तुष्येत् ॥१५॥

मैत्रेय उवाच

चमार्थेयं स मीढ्वांसं प्रहणा चानुमन्त्रितः । कर्म सन्तानयामास सोपाध्यायर्विगादिभिः ॥१६॥
पैण्यं यज्ञसन्तये शिकपालं द्विजोत्तमाः । पुरोडाशं निरवपन् वीरसंसर्गशुद्धये ॥१७॥
अध्वर्युणाऽऽत्तद्विषा यजमानो विशाम्पते । धिया विशुद्धया दध्यौ तथा प्रावुरभूदरिः ॥१८॥
तदा स्वप्रभया तेषां शोतयन्त्या दिशो दश । सुष्णं स्तेज उषावीतस्तत्प्रेष्य स्तोत्रयाजिना ॥१९॥
श्यामो हिरण्यरशनोऽर्ककिरोदजुष्टो नीलालकभ्रमरमण्डितकुरङ्गलास्यः ।
कान्यज्जवकशरचापमर्दासि वर्मभ्यमैर्द्विरयमपशुः प्रिव कर्णिकारः ॥२०॥
यस्यधिष्ठितवधूर्ध्वनमाख्युदारहासावलोकरुक्लया रमयंश्च विधम् ।
पाशंभ्रमद्व्यजनचामरराजैः श्वेतातरग्रशिनोपरि रयमानः ॥२१॥
तमुपागतमालय स रौ सुखयादयः । प्रयेमुः सऽसोत्थाय महेन्द्रद्वयनायकाः ॥२२॥
तत्तेजसा हतरुचः सन्नजिह्वाः सताप्यसाः । मूर्ध्ना घृताञ्जलिपुटा उपतस्त्रुरपोचमम् ॥२३॥
अप्ययागृ शयो यस्य महि त्वात्ममुवाद्यः । ययामति गृणन्ति स्म कृतानुग्रहविप्रहम् ॥२४॥
ददौ गृहीताहंसादन्नोत्तमं यत्नेभ्यं विधसृजौ परं शुद्धम् ।
सुनन्दनन्दाद्यनुगैर्हृतं मुदागृणन् प्रपेदे प्रयतः कृताञ्जलिः ॥२५॥

दक्ष उवाच

शुद्धं स्वयाम्बुपरताखिलबुद्धयस्त्रिंशिमात्रमेकमभयं प्रतिपिष्य मायाम् ।
तिष्ठंस्तथैव पुरुषत्वमुख्यं तस्यामास्ते भगवानपरिशुद्ध इवात्मतन्त्रः ॥२६॥

ऋत्विज ऊचुः

तत्त्वं न ते वयमनञ्जन रदशापाकर्मण्यवग्रहघिषो भगवन् विदाम् ।
घर्मोपलक्षणमिदं त्रिवृद्व्यवसायं ज्ञातं यदर्थमधिदैवमदोष्यवस्था ॥२७॥

सदस्या ऊचुः ॥

वत्पापप्यन्यथारण्य उरुहो शतुर्गोऽन्तकोप्रग्यालान्विष्टे विरयमृगगृह्यामगोदोहभारः ।
इन्द्रधमे खलमृगमये शोरुदाचेऽन्तर्माधः पादौकस्ते शरण्यं कदा याति वामोमृष्टः ॥२८॥

रुद्र उवाच

तव धरद धराश्रमायासिपेहान्निवार्यो ह्यपि मुनिभिर्मलैरादरेणाहंणीये
यदि रक्षितधियं माविचलोकोऽपविद्धं ज्वरति न गणये तत्र वरानुग्रहेण ॥२९॥

॥ भृगु उवाच ॥

यन्मायया गहनवापहनात्मकोऽयं महाद्वयस्तनुगृह्यस्तमसि श्वरम् ।
भाग्यम् धितं नव विदमयपुनापि तत्रैवं सोऽयं प्रसीदतु भवान् प्रयत्नात्मकम् ॥३०॥

सिद्धा ऊचुः

अयं स्वत्कथामृष्टपीयूषनद्यां मनोवारण्यः क्लेशदावाग्निदग्धः ।
तृपातौऽवगाढो न सस्मार दावं न निष्क्रामति ब्रह्मसम्पन्नवधः ॥३५॥

॥ यजमान्युवाच ॥

स्वागतं ते प्रसीदेश सुख्यं नमः श्रीनिवास श्रिया कान्तया ग्राहि नः ।
त्वामृतेऽधीश नाङ्गैर्मलं शोभते शीर्षहीनः कबन्धो यथा पूरुः ॥३६॥

लोकपाला ऊचुः

इष्टः किं नो रम्भिरसद्ग्रहेस्त्वं प्रत्यग्दृष्टा दृश्यते येन दृश्यम् ।
माया ह्येषा भवदीया हि भूमन् यस्त्वं पष्टः पञ्चभिर्भासि भूतैः ॥३७॥

योगेश्वरा ऊचुः

प्रेयास्य तेऽन्योऽस्त्यमुतस्त्वयि प्रभो विधात्मनीचेष्टः पृथग्य चात्मनः ।
अथापि भक्त्येशतयोपधावतामनन्यदृष्टयानुगृहाण वसन्तः ॥३८॥
जगदुद्भवस्थितिलयेषु दैवतो बहुभिद्यमानगुणयाऽऽत्ममायया ।
रचितात्मभेदमतये स्वसंस्थया विनिवर्तितभ्रमगुणात्मने नमः ॥३९॥

ब्रह्मोवाच

नमस्ते श्रितस्तवाय धर्मादीनां च सूतये । निर्गुणाय च यत्काष्टो नाहं वेदापरेऽपि च ॥४०॥

॥ अग्निरुवाच ॥

यत्तेजसाहं सुसमिद्धतेजा हव्यं वह्ने स्वप्वर आग्न्यसितम् ।
तं यद्विषं पञ्चविधं च पञ्चभिः स्विष्टं यदुभिः प्रणतोऽस्मि यज्ञम् ॥४१॥

देवा ऊचुः

पुरा कथपापाये स्वष्टतमुदरीष्टव्यं विहृतं त्वमेवाद्यस्तस्मिन् सलिल उरगेन्द्राधिराजने ।
पुमान् शोषे सिद्धैर्हृदि विमृशिताध्यात्मपदवि स पुराणाप्योर्वः पथि चरसि भूत्यामयमिनः ॥४२॥

गन्धर्वा ऊचुः

चंशोरास्तो देव मरीच्यादय एने ब्रह्मेन्द्राद्या देवगणा रद्रपुरोगाः ।
म्रीदाभारद विरयमिदं यस्य विभूमस्तस्मै नित्यं नाथ नमस्ते करपाय ॥४३॥

विद्याधरा ऊचुः

एवमापयार्थमभिपद्य कलेवरेऽस्मिन् कृष्णा ममाहमिति दुर्मतिरपर्यैः सदैः ।
दितोऽप्यमत्रियसालस आत्ममोहं युष्मकपान्मृत्तियेषक उद् द्युदरेन ॥४४॥

॥ ब्राह्मणा ऊचुः ॥

त्वं प्रभुस्त्वं हविरुत्वं हुताशः स्वयं त्वं हि मन्त्रः समिदर्मपात्राणि च ।
 त्वं सदस्यविजो दम्पती देवता अग्निहोत्रं स्वधा सोम आरयं ण्डुः ॥४१॥
 त्वं पुरा गां रसाया महासूकरो दंष्ट्रया पश्चिनीं बारयेन्द्रो यथा ।
 स्तूयमानो नैष्ठिकीलया योगिमिषुञ्जहर्षं ग्रयोगात्र यज्ञकतुः ॥४२॥
 हा प्रसीद त्वमस्माकमाकाङ्क्षतां दर्शनं ते परिश्रष्टमकर्मणाम् ।
 कीर्त्यमाने नृभिर्नामि यज्ञेय ते यज्ञविद्वाः स्वयं याप्ति तस्मै नमः ॥४३॥

मैत्रेय उवाच

इति दशः कविर्यज्ञं भद्रं रुद्रावमर्शितम् । कीर्त्यमाने हृषीकेशे सन्निभे यज्ञभावेन ॥४४॥
 भगवान् स्वेन भागेन सर्वात्मा सर्वभागभुक् । दूर्ध्वं बभाप आमाप्य प्रीयमाण इवानघ ॥४५॥

श्रीभगवानुवाच

अहं ब्रह्मा च शर्वश्च जगतः कारणं परम् । आत्मेश्वर उपद्रष्टा स्वयंदगविशेषणः ॥४६॥
 आत्ममायां समाविरय सोऽहं गुणमयीं द्विजसृजन् रक्तं हरन् विषं दध्ने संशो क्रियोचिताम् ॥४७॥
 तस्मिन् ब्रह्मण्यद्वितीये केचले परमात्मनि । ब्रह्मरूपी च भूतानि भेदेनाज्ञोऽनुपश्यति ॥४८॥
 यथा पुमान् स्वाङ्गेषु शिरःपादवादिषु वक्षिन् । पारस्व्यबुद्धिं कुक्षे पृथं भूतेषु मःपरः ॥४९॥
 अयाणामेकभावानां यो न परयति वै भिदाम् । सर्वभूतात्मना ब्रह्मन् स शान्तिमधिगच्छति ॥५०॥

मैत्रेय उवाच

एवं भगवताऽऽदिष्टः प्रजापतिपतिर्हरिम् । अर्चिषा कतुना स्वेन देवानु भयतोऽयजन् ॥५१॥
 ह्यं च स्वेन भागेन ह्युपाधावसमाहितः । कर्मणोदवसानेन सोमपानितरानपि ।

उदयन् सहरिर्गमिः सखावकभृत् ततः ॥५२॥

तस्मात्तुभ्यनुभावेन स्वेनैजाहातरापसे । धर्मं एव मतिं दाया त्रिदशास्ते दिवं ययुः ॥५३॥
 दूर्ध्वं दाक्षायणीं हित्वा सती पूर्वकलेवरम् । जज्ञे हिमवतः क्षेत्रे मेनायामिति शुश्रुम ॥५४॥
 तमेव दयितं भूय आवृङ्क्ते पतिमग्निं च । अनन्यमाचैकगतिं शक्तिः सुसेव पूरयत् ॥५५॥
 एतद्भगवतः शम्भो कर्म दशाप्सरसुह । अतं भागवताच्छिष्यादुदयान्मे बृहस्पतेः ॥५६॥

इदं पवित्रं परमीशचेष्टितं यशस्यमायुष्यमधौघमर्षणम् ।

यो नित्यदाऽऽकुर्यं यतोऽनुजीतयेदुनुतोषयं कौरव भक्तियोगतः ॥५७॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमर्श्यां संहितायां चतुर्थस्कन्धे दशवृत्तन्यायं नाम
 सप्तमोऽध्यायः ॥७॥

अथाष्टमाध्यायः

मैत्रेय उवाच

सनकाद्या नारदश्च ऋभुर्हंसोऽरिष्यतिः । नैते गृहान् ब्रह्मसुता ह्यावसन्ध्वरेतस ॥१॥
मृषाधर्मस्य भार्याऽसीदम्भं भार्यां च शत्रुहन् । असूत मिथुनं तत्तु निर्मूर्तिर्जगृहेऽप्रजः ॥२॥
तयोः समभवहोभो निकृतिश्च महामते । ताम्यां क्रोधश्च हिंसा च यदुरक्ति स्वसा कलिः ॥३॥
दुर्लभै कलिराधत्त भयं मृत्युं च सत्तम । तयोश्च मिथुनं जज्ञे यातना निरयस्तथा ॥४॥
संप्रहेण मयाऽऽख्यातः प्रतिसर्गस्तवानघ । त्रिः श्रुत्वेत पुमान् पुण्यं त्रिधुनोऽप्यात्मनो मलम् ॥५॥
अयातः कीर्तये वंशं पुण्यकीर्तैः कुरुद्वह । स्वायम्भुवस्यापि मनोहरैरंशांशजन्मनः ॥६॥
प्रियव्रतोत्तानपादौ शतरूपपतेः सुतौ । वासुदेवस्य कलया रक्षायां जगतः स्थितौ ॥७॥
जाये उत्तानपादस्य सुनीतिः सुरचिस्तयो । सुरचिः प्रेयसी पत्युर्नैतरा यः सुतो ध्रुव ॥८॥
एकदा सुरचेः पुत्रमङ्गमारोप्य लालयन् । उत्तमं नारदचन्त ध्रुवं राजाभ्यनन्दत ॥९॥
तथा चिकीर्षन्मार्गं तं सपत्न्यास्तनयं ध्रुवम् । सुरचिः मृण्वतो राज्ञः सौम्यमाहातिगर्विता ॥१०॥
न वास नृपतेर्धिष्ययं भवानारोढुमर्हति । न गृहीतो मया यत्वं कुषावपि नृपात्मज ॥११॥
बालोऽसि यत्तात्मानमन्यस्त्रीगर्भं पशून्तम् । नूनं वेद भवान् यस्य दुर्लभेऽर्थे मनोरथ ॥१२॥
तपसाऽऽराध्य पुर्यं तस्यैवानुग्रहेण मे । गर्भे त्वं साधयात्मानं यदीच्छसि नृपासनम् ॥१३॥

मैत्रेय उवाच

मातुः सपत्न्याः स दुरस्तिविद्धः श्वसन् रपा ददद्वहतो यथाहिः ।
हित्वा मिश्रन्तं पितरं सद्यवाचं जगाम मातुः प्रहृन् सहाशम् ॥१४॥
तं निःशस्त्रं स्फुरिताधरोष्ठं सुनीतिरुसङ्ग उद्वह्य बालम् ।
निशम्य तत्पौरमुत्क्रान्तान्तं सा विव्यधे यद्वदितं सपत्न्या ॥१५॥
सौमसूय धैर्यं विललाप शोरुदाबामिना दावलतेव बाला ।
वाक्यं सपत्न्याः स्मरती सरोजश्रिया दशा वाक्पकलामुवाह ॥१६॥
दीर्घं श्वसन्ती वृजिनस्य पारमपरयती बालकमाह बाला ।
मामङ्गलं तात परेषु मंस्या भुङ्क्ते जनो यत्परदुःखदस्तत् ॥१७॥
सत्यं सुरस्याभिहितं भवान्मे यद् दुर्भगाया उदरे गृहीतः ।
स्तन्येन वृद्धश्च विलज्जते यां भार्येति वा वोढुमिदस्पतिर्मां ॥१८॥
आतिष्ठ तत्तात विमत्सरस्त्वमुक्तं समाश्रापि यद्व्यलीकम् ।
आराधयाधोषजपादपथं यदीच्छसेऽप्यासनमुत्तमो यथा ॥१९॥

यस्याह्निपन्नं पारचर्यं विश्वविभावनायात्तगुणामिश्रितैः ।
 अजोऽप्यतिष्ठत् खलु पारमेष्ठ्यं पदं जितात्मधसनाभिवन्द्यम् ॥२०॥
 तथा मनुर्वो भगवान् पितामहो यमेकमया पुरुदक्षिणैर्मखैः ।
 इष्टाभिपेदे दुरवापमन्यतो भौमं सुखं दिव्यमशपवर्ग्यम् ॥२१॥
 तमेव चरसाश्रय मृत्यवरसलं मुमुक्षुमिर्मृग्यपदाब्जपदतिम् ।
 अनन्यभावे निजधर्मभाविता मनस्यवस्थाप्य भजस्व पूराम् ॥२२॥
 नान्यं ततः पञ्चरत्नाशलोचनाद् हु.खचिद्धं ते मृगयामि कञ्चन ।
 यो मृग्यते हस्तदृशोतपद्मया श्रियेतरैरङ्ग विमृग्यमाणाया ॥२३॥

मैत्रेय उवाच

एवं सङ्गिरतं मातुराकण्यांयांगमं वचः । सन्निगम्यात्मनाऽऽत्मानं निश्चक्राम पितुः पुरात् ॥
 नारदस्तदुपाकल्पं ज्ञात्वा तस्य विकीरितम् । स्मृष्ट्वा मूर्खन्यवक्षेन पाणिना प्राह विस्मितः २२
 अहो तेजः सन्निवाणां मानभङ्गमनृप्यताम् । बालोऽप्ययं हृदा धत्ते यासमातुरसद्वचः ॥२३॥

नारद उवाच

नाधुनाप्यवमार्त्तं ते सत्मानं यापि पुत्रक । लक्ष्यामः कुमारस्य सत्तरस्य व्रीडनादिषु ॥२०॥
 विकल्पे विद्यमानेऽपि न ह्यसन्तो हेतवः । पुंसो मोहसृते भिन्ना यत्लोकैः निनर्म्मभिः ॥२१॥
 परितुष्येत् सत्सत्तात तावन्माश्रेय पूरः । दैवोपसादितं यावद् वीक्ष्येच्चरगतिं बुधः ॥२२॥
 अथ माश्रोपदिष्टेन योगेनापदृशसति । यत्प्रसादं स धि पुंसो दुराराप्ये मतो मम ॥२३॥
 मुनयः पद्वीं यस्य निःसङ्गेनोरुजग्मभिः । न विदुर्मृगयन्तोऽपि सीमयोगसमाधिना ॥२४॥
 अतो निवर्ततामेव निषं घस्तव निष्कलः । यतिप्यति भवान् काले श्रेयसो समुपस्थिते ॥२५॥
 यस्य यद् दैवविहितं स तेन सुखदुःखयोः । आत्मानं तोरयन् देहो तममः पारसृजति ॥२६॥
 गुणाधिक्यामुदं लिप्सेऽनुक्रोशं गुणाधमा ॥ मैत्रीं समानादम्बिपदेन तारैरभिभूयते ॥२७॥

भुध उवाच

सौम्यं शमो भगवता सुखदुःखहतात्मनाम् । दक्षितः कृत्वा पुंसो दुर्दशोऽश्मद्विधैरनु यः ॥२८॥
 अथापि मेऽविनीतस्य पात्रं योरसुखयुः । मुरुरया दुष्पथोवायेनं भिन्ने अयतो हृदि ॥२९॥
 पद्मं त्रिभुवनोत्कृष्टं जिगीशोः सातु वार्त्तं मे । मृदारमत्पिभूमिप्रसङ्गव्यरिप्यनधिष्ठताम् ॥३०॥
 नूनं भवान् भगवतो योऽङ्गवः परनेष्टिनः । विमुरुरयने कोला हितार्थं जगतोऽकं वय ॥३१॥

मैत्रेय उवाच

हृत्पुदाहतमाकर्ष्य भगवान् नारदम्पदा । प्रीतः प्रपाह तं वार्त्तं सद्वापमनुपपदा ॥३२॥

नारद उवाच

जगत्प्रतिष्ठितः पन्थाः स धि नि श्रेयसाय ते । भगवान् बाधुदेवमं भज तन्प्रवशांमना ॥३३॥

धर्माधिक्याममोक्षाख्यं य इच्छेच्छेय आत्मनः । एकमेव हरेस्तत्र कारणं पादसेवनम् ॥४१॥
तत्तात गच्छ भद्रं ते यमुनायास्तटं शुचि । पुण्यं मधुवनं यत्र साक्षिष्यं नित्यदा हरेः ॥४२॥
स्नात्वानुसवनं तस्मिन् कालिन्ध्याः सलिले शिवे । कृचोचितानि निवसन्नात्मनः कश्चिदात्मनः ॥४३॥
प्राणायामेन त्रिभुता प्राणोद्भयमनोमलम् । शनैर्बुद्ध्याभिध्यायेन्मनसा गुरुणा गुरुम् ॥४४॥
प्रसादाभिमुखं शश्वत्प्रसन्नवदनेचणम् । सुनासं सुभुवं चारुणोत्तं सुरसुन्दरम् ॥४५॥
शरणं रमणीयाङ्गमरूपोद्भेदनाथम् । प्रणताश्रयणं नृणां शरणं करुणार्णवम् ॥४६॥
श्रीवत्साङ्गं घनरयामं पुरुषं घनमालिनम् । शङ्खचक्रगदापद्मैरभिव्यक्तचतुर्भुजम् ॥४७॥
किरीटिनं कुण्डलिनं केयूरधरायान्वितम् । कौस्तुभाभरणप्रोचं पीतकौशेयवाससम् ॥४८॥
काञ्चीकलापपर्यस्तं लसत्काञ्चननूपुरम् । दर्शनीयतमं शान्तं मनोनयनवर्धनम् ॥४९॥
पद्भ्यां नलमणिश्रेण्या विलसद्भ्यां समचंताम् । हृत्पद्मकर्णिकाधिपत्यमाक्रम्याः सन्ध्यावस्थितम् ॥५०॥
रमयमानमभिध्यायेत् सानुरागावचोक्तम् । नियतेनैकभूतेन मनसा वरदरंभम् ॥५१॥
एवं भगवतो रूपं सुभद्रं ध्यायतो मनः । निरुत्था परया तूष्णं सम्पन्नं न निवर्तते ॥५२॥
ज्येष्ठश्च परमो गुह्यः श्रूयतां मे नृपात्मज । यं सत्सरात्रं प्रपठन् पुमान् परयति देवचरान् ॥५३॥

‘ओ३म् नमो भगवते वासुदेवाय ।’

मन्त्रेणानेन देवस्य कुर्याद् द्रव्यमयीं बुधः । सपत्नीं विविवैद्व्येदेशकालविभागवित् ॥५४॥
सलिलैः शुचिभिर्माल्यैर्वर्ग्यैर्मूलफलादिभिः । शस्ताङ्कुरांशुकैश्चाचैश्चतुलस्या प्रियया प्रभुम् ॥५५॥
लब्ध्वाद्वाद्रूपमयीमर्चाक्षित्यम्वादिषु वाचयेत् । आभृतात्मा मुनिः शान्तो यतवाङ् मितवन्धुभूः ॥५६॥
स्वेच्छायात्तरचरितैरचिन्त्यनिजमायया । करिष्यत्युत्तमशोकस्तद्भ्यायेद्दृष्टव्यम् ॥५७॥
परिचर्यां भगवतो यावयः पूर्वसेविता । ता मन्त्रहृदयेनैव प्रयुज्ज्यान्मन्त्रमूर्तये ॥५८॥
एवं कायेन मनसा वचसा च मनोगतम् । परिचर्यमाणो भगवान् भक्तिमत्परिचर्यया ॥५९॥
पुताममायिनां सगर्भजतां भाववर्धन । श्रेयो दिशत्यभिमतं यद्दमादिषु देहिनाम् ॥६०॥
विरक्तखेन्द्रियरतौ भक्तियोगेन भूयसा । तं निरन्तरभावेन भजेताद्वा विमुक्तये ॥६१॥
इत्युक्तं परिब्रज्य प्रणम्य च नृपामङ्कः । ययौ मधुवनं पुण्यं हरेश्वरणचर्चितम् ॥६२॥
तपोवनं गते तस्मिन् प्रविष्टोऽन्तःपुरं मुनिः । अर्द्धिताडणको राशौ सुखासीन उपाच तमा ॥६३॥
नारद उवाच

राजन् किं ध्यायसे दीर्घं मुनेन परिशुष्यता । किं वा न रिप्यते कामो धर्मो वार्थेन संयुत ॥६४॥

राजोपाच
मुतो मे बालको महान् खेनेनाकरुणात्मनाः निर्वासितः पञ्चवर्षः सः मात्रा महान् कविः ॥६५॥
अप्यनार्थं घने महान् मास्मादन्धमर्भकं वृकाः । दान्तं शयानं प्रथितं परिम्लानमुखागुणम् ॥६६॥

अहो म भूत दौरात्म्यं श्रीजितस्योपधारय । योऽङ्गं प्रेम्णाऽऽरुहन्त नाभ्यनन्देमसत्तमं ॥७॥

नारद उवाच

मा मा शुचः स्वतनयं देवगुप्तं विशाम्पते । तत्प्रभावमविज्ञाय प्राट्टुक्ते यद्यशो जगत् ॥८॥
सुदुष्करं कर्म कृत्वा लोकपालैरपि प्रभुः । एष्यत्यचिरतो राजन् यशो विपुलयस्तव ॥९॥
॥ मैत्रेय उवाच ॥

इति देवर्षिणा प्रोक्त विश्रुत्य जगतीपतिः । राजलक्ष्मीमनादृत्य पुत्रमेवान्वचिन्तयत् ॥१०॥
तत्राभिविक्तः प्रपतस्तामुपोष्य विभावरीम् । समाहितः पर्यचरदध्यादेशेनः पूरयम् ॥११॥
त्रिरात्रान्ते त्रिरात्रान्ते कपित्थयदराशनः । आत्मदृष्ट्यनुसारेण मासं ग्निम्येऽर्चयन् हरिम् ॥१२॥
द्वितीयं च तथा मासं पष्टे पष्टेऽङ्गको दिने । तृणपर्णादिभिः शीर्षैः कृताहोऽभ्यर्चयन् विभुम् ॥१३॥
तृतीयं चानयन्मासं नवमे नवमेऽहनि । अङ्गमस उत्तमश्लोकमुपाधावसमाधिना ॥१४॥
चतुर्थमपि वै मासं द्वादशे द्वादशेऽहनि । वायुमहो जितश्वसो ध्यायन् देवमधारयत् ॥१५॥
पञ्चमे मास्यनुप्राप्ते जितश्वसो वृषात्मजः । ध्यायन् ब्रह्म पदैकेन तस्यै स्थाणुरिवाचलः ॥१६॥
सर्वतो मन आकृष्य हृदि भूतेन्द्रियाशयम् । ध्यायन् भगवतो रूपं नाद्राहीत् किञ्चनापरम् ॥१७॥
आधारं महदादीनां प्रधानपुरुषेश्वरम् । ब्रह्मधारयमाश्रय्य श्रयो लोकाश्चकम्पिर ॥१८॥
यदैकपादेन स पाथिव मङ्कस्तस्यै तद्वद्वृत्तिपीडिता मही ।
ननाम तत्रार्धमिमेन्द्रधिष्ठिता तरीव सत्येतरतः पदे पदे ॥१९॥
तस्मिन्मिध्यायति विश्वमात्मनो द्वारं निरुध्यामुमनन्यया धिया ।
लोका निरुद्धास्तनिपीडिता भूयः सलोकपालाः शरणं ययुर्हरिम् ॥२०॥

देवा ऊचुः

नैव विदामो भगवन् प्राणरोधं चराचरस्याखिलसत्त्वधात्र ।
विधेहि तसो वृजिनादिमोक्षं प्राप्ता धर्मं त्वां शरणं शरण्यम् ॥२१॥

श्रीभगवानुवाच

मा मैष्ट बालं तपसो दुरत्ययास्त्रिवर्तयित्वे प्रतिपात स्वधाम ।
यतो हि व प्राणनिरोध आसीदीतानपादिर्मयि सङ्गतात्मा ॥२२॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यं संहितायां चतुर्थस्कन्धे प्रवचरितेष्टमोऽध्यायः ॥२३॥

अथ नवमोऽध्यायः

मैत्रेय उवाच

॥ एवमुत्तमभया उरुक्रमे कृतावनामाः प्रययुस्त्रिविष्टपम् ।
सद्वृत्तशीर्षाणि ततो गत्यमता मधोर्धनं भृत्यदिदृश्या गतः ॥२४॥

स वै धिया योगविपाकतीव्रया हृत्पद्मकोशे स्फुरित तडिप्रभम् ।
 तितेहितं सहस्रोपलक्ष्य बहि स्थित तदवस्थं ददर्श ॥२॥
 तदृशनेनागतसाध्वसः शिताववदताङ्गं विनमरय द्रव्यत् ।
 दग्ध्या प्रपश्यन् प्रपिचन्निवामं कश्चुम्बन्निवास्थेन मुजैरिवाश्लिपन् ॥३॥
 स त विचक्षन्तमतद्विदं हरिर्ज्ञात्वास्य सर्वस्य च हृद्यस्थित ।
 कृताञ्जलिं ब्रह्ममयेन कम्बुना पस्पर्श बालं कृपया कपोले ॥४॥
 स वै तदैव प्रतिपादितां गिरं दैवीं परिज्ञातपरामर्ण्यम् ।
 त भक्तिभावोऽभ्यगृणादसत्त्वर परिश्रुतोरुश्रवसं ध्रुवचित्ति ॥५॥

ध्रुव उवाच

योऽन्त प्रविश्य मम वाचमिमी प्रसुप्तां सञ्जीवयत्यखिलशक्तिरर स्वधाज्ञा ।
 अग्न्याश्च हस्तचरणश्रवणत्वगादीन् प्राणाक्षमो भगवते पुरुषाय तुभ्यम् ॥६॥
 एकस्त्वमेव भगवन्निदमात्मशब्दा मायाख्ययोरुगुणया मद्वाचरोपम् ।
 सृष्ट्वानुविश्य पुरस्तदसद्गुणेषु नानेव दास्यु विभावसुवद्विभासि ॥७॥
 त्वह्त्तया ध्युनयेदमचष्ट विश्वं सुप्तप्रबुद्ध इव नाथ भवत्प्रपन्न ।
 तस्यापचर्यंशरयं तव पादमूलं विस्मर्यते कृतविदा पथमातङ्गयो ॥८॥
 नूनं विमुष्टमतयस्तव मायया ते ये त्वां भवाभ्ययविमोचमन्यहेतोः ।
 अचान्तिं कटपकतहं कुणपोपभोग्यमिच्छन्ति यस्पर्शं निरयेऽपि नृणाम् ॥९॥
 या निवृत्तिस्तनुभृतां तव पादपद्मप्यानाद्भवज्जनरुपाश्रयणेन वा स्यात् ।
 सा प्रपूजि स्वमहिमन्यपि नाथ मा भूत्किं स्वन्तःकासिललितात्पततां विमानात् ॥१०॥
 भक्तिं मुहुः प्रवहतां स्वयि मे प्रसन्नो भूषादनः महताममलाशयानाम् ।
 येनाऽसौख्यणमुरग्यसर्नं भवाब्धिं नेष्ये भवद्गुणकयामृतपानमतः ॥११॥
 ते न स्मरन्त्यतितरां प्रियमीय मर्य ये धान्यद सुतसुहृद्गृहवित्तदारा ।
 ये त्यजन्नाभ भवदीयपदारविन्दसौगन्धलुब्धद्वयेषु कृत्तमस्तङ्गाः ॥१२॥
 तिर्यङ् नगद्भिजसरांसृपदेशदैयमर्यादिभिः परिचित सदसद्दिशेषम् ।
 रूप स्थपिष्टमजं मे महदाधनेक नात परं परम धेहि न यत्र वाद् ॥१३॥
 पक्ष्मांत पृथुखिलं अठरेण गृह्णन् शोणे पुमान् स्वस्वगन्तमरास्तदङ्गे ।
 पक्षाभिसिपुटदकाग्रनलोरुपन्नगर्भे धुमान् भगवते प्रणतोऽस्मि तस्मै ॥१४॥
 त्वं निःपमुत्परिशुद्धविबुद्ध आत्मा कूटम् आदिपुरतो भगवत्सपरीत ।
 यद्गुदपवस्थितमराट्टितया स्वदृष्टपाद्रेण स्थितावधिमन्यो व्यतिरिक्त आससे ॥१५॥

यस्मिन् विरुद्धगतयो ह्यनिशं पतन्ति विद्यादयो विविधशक्तय आनुप्यात् ।

तद्वद्वा विध्वम्भवमेकमनन्तमाद्यमानन्दमाश्रमविकारमहं प्रपद्ये ॥ १६ ॥

सत्याशिषो हि भगवंस्तव पादपद्मश्रीस्तथानुमज्जत पुरुषार्थमूर्तेः ।

अप्येवमयं भगवान् परिपाति दीनान् वाधेव व सक्रमनुग्रहाकारोऽस्मान् ॥ १७ ॥

मैत्रेय उवाच

अपाभिष्टुत एवं वै सत्सङ्कल्पेन धीमता । मृत्यानुरक्ते भगवान् प्रतिनन्दोदममवीत् ॥ १८ ॥

श्री भगवानुवाच

वेदाहं ते व्यवसितं हृदि राजन्यबालक । तत्रयच्छामि भद्रं ते दुरापमपि सुमत् ॥ १९ ॥

नान्यैरजिष्टितं भद्रं यद्भाजिष्य ध्रुवमिति । यत्र प्रहर्षताराणां ज्योतिषां चक्रमाहितम् ॥ २० ॥

मेढ्रां गोचरवत्स्यान्नु परस्तात्कल्पवासिनाम् । धर्मोऽस्मि करुणः शुको मुनयो ये वनोक्त ।

चरन्ति दक्षिणीकृत्य भ्रमन्तो यत्सतारका ॥ २१ ॥

प्रस्थिते तु वनं पित्रा दत्त्वा गो धर्मसंभयः । पट्टमिश्रद्वर्पाह्वं रक्षिताभ्याहतेन्द्रियः ॥ २२ ॥

त्वद्भ्रातृपुत्रमे नष्टे मृगयायां तु तन्मना । अन्वेदन्ती वनं मातादायामि सा प्रवेक्ष्यति ॥ २३ ॥

इष्टा मां यज्ञहृदयं यज्ञैः पुष्कलदक्षिणैः । शुक्ला चेहाशिषः सत्या अन्ते मां संस्मरिष्यति

ततो गन्तासि मत्स्थानं सर्वलोकनमस्कृतम् । उपरिष्ठादप्यभ्यस्त्वं यतो नावर्तते गतः ॥ २४ ॥

मैत्रेय उवाच

हृत्पचितः स भगवानविदिश्यात्मनः पदम् । बालस्य परयतो धाम स्वमगाद्गच्छज ॥ २५ ॥

सोऽपि सङ्कल्पजं क्षिण्यो पादसेवोपसादितम् । प्राप्य सङ्कल्पनिर्वाणं नातिप्रीतोऽभ्यगात् पुरः ।

विदुर उवाच

सुदुर्लभं यत्परमं पदं हरिमांयाविनस्तत्परणाचं नाजितम् ।

लब्ध्वाप्यसिद्धार्थमिवैकजन्मना कथं स्वमात्मानममन्यतार्थविद ॥ २६ ॥

मैत्रेय उवाच

मातुः सपत्न्या बाम्बाणैर्हृदिविद्वस्तु तान् स्मरन् । नैष्ठिकमुक्तिपतेर्मुक्तिरस्मात्तापमुपेयिवाद् ॥ २७ ॥

ध्रुव उवाच

समाधिना नैकमवेन यत्पदं विदुः सनन्दादय ऊर्ध्वरेतसः ।

मासैरहं पट्टमिरुष्य पादयोरेखायामुपेत्यागतः पृथङ्मतिः ॥ २८ ॥

आहो यत समानार्थं मन्दमाग्यस्य पश्यत । भवच्छिदुः पादमूलं गत्वायाचे यदन्तवत् ॥ २९ ॥

मतिर्विद्विषिता देवैः पतञ्जिरमहिष्यभिः । यो नादवचस्तर्ष्यं वाक्त्र हिमममत्त ॥ ३० ॥

देवीं मायामुपाश्रित्य प्रसुप्त इव भिन्नदक् । त्रप्ये द्वितीयेऽप्यसति आतृभ्रातृभ्यद्भुजा ॥

मयैतद्वर्धितं च्यर्थं चिकि सेव गतायुषि । प्रसन्न जगदात्मान तपसा दुःप्रसादनम् ।

भवच्छिदमथाचेऽहं भवं भाग्यविवर्जितम् ॥३४॥

स्वाराज्यं यच्छ्रुतो मौढ्यान्मानो मे भिक्षितो यतः । ईधरात् षोणपुरयेन फलीकारनिवाधनः ३५

मैत्रेय उवाच

न वै मुकुन्दस्य पदारविन्दयो रजोजुपस्तात भगवत्पुत्रा जनाः ।

वाञ्छन्ति तदास्यमृतेऽयमात्मनो यदच्छ्रया लब्धमनःसमृद्धयः ॥३६॥

आरुण्यात्मजमायान्तं सम्परेत्य यथाऽऽगतम् । राजा न श्रद्धे भद्रमभद्रस्य कुतो मम ॥३७॥

श्रद्धाय वाक्यं देवपेहंपवेगेन धर्षितः । धार्ताहर्तुरतिप्रीतो हारं प्रादान्महाधनम् ॥३८॥

सदरं रथमारुह्य कार्तस्वरपरिष्कृतम् । ब्राह्मणैः कुलवृद्धैश्च पर्यस्तोऽमात्यबन्धुभिः ॥३९॥

शङ्खदुन्दुभिनादेन ब्रह्मघोषेण वेणुभिः । निश्चक्राम पुरात्तूर्णमात्मजाभीक्ष्ण्योत्सुकः ॥४०॥

सुनीतिः सुरक्षिश्चास्य मद्विष्यौ रुक्मभृतिः । आरुह्य शिबिकां सार्धमुत्तमेनाभिजग्मतुः ॥४१॥

तं द्रष्टुमनाभ्याश आयातन्तं तरसा रथात् । अवरुह्य नृगस्थूर्णमासाद्य प्रेमविद्वलः ॥४२॥

परिरेभेऽङ्गुलं दोभ्यां दीर्घोत्कण्ठमनाः श्वसन् । विष्यक्सेनाध्वनिस्पर्शहताशेषाघेयन्धनम् ॥४३॥

अयाजिग्रन्मुदुर्भूमिं शीतैन्यनवारिभिः । स्त्रापयामास तनयं जातोऽहममनोरथः ॥४४॥

अभिवन्द्य पितुः पादावाशीर्भिश्चाभिमन्त्रितः । ननाम मातरौ शीष्ण्यौ सत्कृतः सज्जनाप्रणीः ॥४५॥

सुरुचिस्तं समुत्थाप्य पादावनतमभङ्गम् । परिष्वज्याह जीवेति आप्पगद्गद्या गिरा ॥४६॥

यस्य प्रसन्नो भगवान् गुणैर्मैश्यादिभिर्हरिः । तस्मै नमन्ति भूतानि निम्नमाप ह्य स्वयम् ॥४७॥

उत्तमश्च ध्रुवश्चोभयान्योन्यं प्रेमविद्वलौ । अङ्गसङ्गादुत्पुलकावलीधं मुहुर्मुहुः ॥४८॥

सुनीतिरस्य जननी प्रायेभ्योऽपि प्रियं सुतम् । उपगुह्य जहावाधि तदङ्गस्पर्शनिवृत्ता ॥४९॥

पयः स्तनाभ्यां मुञ्चाद्य नेत्रजैः सलिलैः शिथैः । तदाभिषिष्यमानाभ्यां वीरवीरसुषो मुहुः ५०

तां शरीमुज्जना राज्ञीं दिष्ट्या ते पुत्र आतिहा । प्रतिलब्धश्चिरं नष्टो रचिता मण्डलं भुयः ५१

अभ्यर्धितस्त्वया नूनं भगवान् प्रण्यतातिहा । यदनुष्यायिनो धीरा शृणुं क्रिःपुः सुदुर्जयम् ५२

स्त्रापयमानं जनैरेवं ध्रुवं सम्रातरं नृपः । आरोप्य करिणीं हृष्टः स्तूपमानोऽविद्यत् पुरम् ५३

तत्र सद्योपसङ्गत्सैर्लसन्मकरतोरणैः । सट्टन्दैः कदलीस्तम्भैः पूगपोतैश्च सद्दिधेः ५४

भूतपक्षयशास तट् मुक्तादाम्बिलम्बिभिः । उपस्कृतं प्रतिद्वारमपां कुम्भैः सदीपकैः ५५

आचार्यगोपुरागारैः शातकुम्भपरिष्यदैः । सर्वतोऽप्यङ्कृतं श्रीमद्भिमानशिखरधुभिः ५६

वृष्टाचररण्याटमार्गं चन्दनधर्षितम् । साज्जाप्रीः पुष्पजैस्तण्डुलैर्बलिमिदुतम् ५७

भूषाय पथि दृष्टाय तत्र तत्र पुरक्षिपः । सिद्धार्थोपतदप्यमुदूर्वापुष्पफञ्जानि ५८

वृष्टाचरः प्रयुज्जाना पासत्त्वादाश्रितः सतीः । शृण्वंस्तदस्युकीर्तानि प्राविशन्नपनं पितुः ५९

महामणिप्राप्तमये ॥ तस्मिन् भवनोत्तमे । लालितो नितरां पित्रा न्यवसद्विवि देववत् ॥६०॥
 पयःकेनभिः शय्या दान्ता रक्मपरिच्छदाः । आसनानि महार्हाणि यत्र रौक्मा उपस्करा ॥६१॥
 यत्र रफदिरुद्येषु महामारकतेषु च । मणिप्रदीपा आभान्ति ललनारत्नसंयुताः ॥६२॥
 उद्यानानि च रम्याणि विचित्रैरमरद्रुमैः । वृजद्विहङ्गमिथुनैर्गायन्तमधुवतैः ॥६३॥
 चाप्यो वैदूर्यसोपानाः पद्मोपलङ्गमुद्रतीः । हंसकारण्डचक्रलैर्जुष्टाश्चक्राह्वसारसैः ॥६४॥
 उत्तानपादो राजर्षिः प्रभावं तनयस्य तम् । श्रुत्वा दृष्टानुवृत्तमं प्रवेदे विस्मयं परम् ॥६५॥
 वीथयोद्वयसं तं च प्रकृतीनां च सम्मतम् । अनुरक्तपत्रं राजा ध्रुवं चक्रे भुवः पतिम् ॥६६॥
 आत्मानं च प्रचयसमाकलय्य विशान्पतिः । यत्र विरक्तः प्रातिष्ठद् विमृशन्नात्मनो गतिम् ॥६७॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां चतुर्थस्कन्धे ध्रुवराज्याभिषेकवर्णनं नाम

नवमोऽध्यायः ॥६८॥

अथ दशमोऽध्यायः

मैत्रेय उवाच

प्रजापतेर्दुहितरं शिशुमारस्य वै ध्रुवः । उपयेमे अग्निं नाम तस्मिन् कल्पवत्सरौ ॥१॥
 इलायामपि भार्यायां वायोः पुत्र्यां महाबलः । पुत्रमुत्कलनामानं योविद्वत्तमजीजनत् ॥२॥
 उत्तमस्तवकृतोद्वाहो मृगयायां बलीयसा । इतः पुण्यजनेनादौ तन्मातारस्य गतिं गताम् ॥३॥
 ध्रुवो भ्रातृवधं श्रुत्वा कोपामर्षशुचापितः । जैश्वस्यन्दनमास्याय गतः पुण्यजनालयम् ॥४॥
 गत्वोदोचो दिशं राजा रुद्रानुचरसेविताम् । ददर्श हिमवद्दोण्यां पुरीं गुह्यकसङ्कुलाय ॥५॥
 दृष्ट्वा शङ्खं घृहदपाहुः खं दिशश्चानुनादयन् । येनोद्विग्नस्य कृत्तव्यदेशोऽत्र सन् श्रुताम् ॥६॥
 ततो निष्क्रम्य बलिन उपदेवमहाभटाः । असहन्तस्तक्षिणादमभिनेतुस्त्वापुधाः ॥७॥
 स तानापततो वीर उग्रधन्वा महारथः । एकैकं युगपत्सर्वां बहन् बाणैश्चिभिर्बिभिः ॥८॥
 ते वै ललाटलम्पैस्तेरिपुभिः सर्व एव हि । मवा निरस्तमात्मानमार्शसन् कर्म तस्य तत्पु ॥९॥
 तेऽपि चासुमन्यन्तः पादस्पर्शमिवोरगाः । शरैरविभ्यन् युगपद् द्विगुणं प्रचिकीर्षवः ॥१०॥
 सतः परिगर्जितैः प्रासशूलपरधरैः । शक्यदृष्टिभिर्भुशुब्दीभिक्षिप्रवाजैः शरैरपि ॥११॥
 अभ्यवर्पन् प्रकृषिताः सारथं सहस्रारथिम् । हृदन्तस्तत्प्रतीकृतुमयुतानि त्रयोदश ॥१२॥
 औत्तानपादिः स तदा शङ्खध्वंश भूरिणा । न उपादरयत्तच्छ्वश आसारेण यथा गिरिः ॥१३॥
 हाहाकारस्तदैवासीत् सिद्धानां द्विवि पश्यताम् । हतोऽयं मानवः सूर्यो मग्नः पुण्यजनायवो ॥१४॥
 नदसु यातुधानेषु व्यथकाश्वधो रूपाः । उद्विग्नदृष्टस्तस्य जीहारोद्वि भास्करः ॥१५॥
 यनुर्विस्मृज्यन् दिव्यं द्विस्तां खेदमुद्वहन् । अर्घ्यं व्यधमदृषाद्यैष नानोक्तिमिवानिल ॥१६॥
 ते चापनिर्मूढ भिक्षा यमं वि रक्षमाकायान विचिनुस्तिग्मा गिरीनशनयो यथा ॥१७॥

भक्षेः संहिषमानानां शिरोभिश्चास्कुण्डलैः । उरभिर्हेमतालामैर्दोर्भिर्वलयवल्गुभिः ॥१८॥
हारकेयूरमुकुटैरणीयैश्च महाधनैः । आस्तृतास्ता रणमुवो रेजुर्वीरमनोहराः ॥१९॥

हतावशिष्टा इतरे रणाजिराद्रघोगणाः चत्रियपर्यसायकैः ।

प्रायो विवृण्णावयवा विदुहुवुष्टं मेन्द्रविनीहितयूथपा इव ॥२०॥

अपर्यमानः स तदाऽऽततायिनं महामृधे कञ्जन मानवोत्तमः ।

पुरीं दिदृक्षन्नपि नाविशद् द्विषां न मायिनां धेदु चिकीर्षितं जनः ॥२१॥

इति ब्रुवंश्चित्ररथः स्वसारथिं यत्तः परेषां प्रतियोगशङ्कितः ।

शुश्राव शब्दं जलधेरिवेरितं नमस्वतो दिष्ट रजोऽन्वदश्यत ॥२२॥

ज्योनापद्मादितं ज्योम घनानीयेन सर्वतः । विस्फुरत्तडिता दिष्ट त्रासयस्तनयितुना ॥२३॥

बहुषु रुधिरौघासृक्पूयविष्मूत्रमेदसः । निपेतुर्गंगनादस्य क्वब्धान्यम्रतोऽनघ ॥२४॥

ततः खेऽदश्यत गिरिनिपेतुः सर्वतोदिशम् । गदापरिघनिस्त्रिशुमुसलाः सारभवपिण्यः ॥२५॥

अहयोऽशनिनिःश्वासा घमन्तोऽर्गजगन्निभः । अन्यघावन् गजा मत्ताः सिंहव्याघ्राश्च यूथरा २६

समुद्र ऊर्मिभिर्भौमः ज्वालयन् सर्वतो भुवम् । आससाद् महाहादः कल्पान्तं दव भीषणः ॥२७॥

एवविधान्यनेकानि आसनान्यमनस्विनाम् । ससृजुस्तिग्मगतय आसुर्या माययासुराः ॥२८॥

ध्रुवे प्रयुक्तामसुरैस्तां मायामतिदुस्तराम् । निशाम्य तस्य मुनयः शमारांसन् समागता ॥२९॥

मुनय ऊचुः

श्रीतानपादे भगवांस्तव शार्ङ्गधन्वा देवः क्षिणोत्खवनतार्तिहरो विपशान् ।

यक्षामधेयमभिधाय निशम्य चादा लोकोऽज्ञसा तरति दुस्तरमङ्गं हृद्युम् ॥३०॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां चतुर्थस्कन्धे दशमोऽध्यायः ॥१०॥

अथैकादशोऽध्यायः

मैत्रेय उवाच

निशम्य गदतामेवमृषीणां धनुषि ध्रुवः । सन्दधेऽस्त्रमुग्रस्पृश्य यक्षारावणनिर्मितम् ॥१॥

सन्धीयमान एतस्मिन् माया गुह्यकनिर्मिताः । क्षिप्रं विनेशुर्विदुर क्लेशा ज्ञानोदये यथा ॥२॥

तस्यार्षांश्च धनुषि प्रयुज्जतः सुवर्णपुङ्खाः कलहंसवाससः ।

विनिःसृता आविविशुर्द्विन्दुबलं यथा वनं भीमरवा शिखिजिनः ॥३॥

तैस्तिग्मधारैः प्रधने शिलीमुखैरितस्ततः पुरयजना उपद्रुताः ।

तसम्प्रधावन् कुपिता उदायुधाः सुपर्णमुचक्षुरा इवाहयः ॥४॥

स तान् शृङ्गैरभिघादतो रुधे निकृत्तवाहूरशिरोधरोदरान् ।

निनाय लोकं परमकमपटलं द्रजन्ति निमिषं यमूर्ध्वरेततः ॥५॥

तान् हन्यमानानभिवीक्ष्य गुह्यकाननागसन्निधयेन भूरशः ।
 द्यौस्तानणादि कृप्या पितामहो मनुजंगादोपगतः सहर्षिभि ॥६॥
 ॥ मनुस्वाच ॥

अलं यत्सातिरोपेण समोद्गारेण प्राप्मना । येन पुण्यजनानेतानवधीस्त्वमनागसः ॥७॥
 नास्मकुलोचितं तात कर्मतस्द्विगर्हितम् । वधो यदुण्देवानामारब्धस्तेऽकृतैनसाम् ॥८॥
 नन्देकस्याप्राधेन प्रसङ्गादुबहवो हताः । आतुर्वंशमितसेन खपाङ्ग आह्वसल ॥९॥
 नाप मागो हि साधूनां हृषीकेशानुवर्तिनाम् । यदात्मानं परामृष्ट पशुवन्मृतवैशसम् ॥१०॥
 सध्वंभूतात्मभावेन भूतावासं पहरिं भवान् । आराध्यापु दुरारार्धं विप्योस्तत्परमं पदम् ॥११॥
 स त्वं हरेरनुष्पातस्तत्पुंसामपि सम्मतः । कथं त्वयं दृष्टवाननुशिकन् सतां प्रतम् ॥१२॥
 तितित्तया कक्षया मैत्र्या चाखिलजन्तुषु । समन्वेन च सर्वात्मा भगवान् सम्प्रसीदति ॥१३॥
 सप्रसन्ने भगवति पुरुषः प्राकृतेर्गुणैः । विमुक्तो जीवनिर्मुक्तो ब्रह्म निर्वाणसृष्टि ॥१४॥
 भूतैः पञ्चभिरारब्धैर्षोपिपुरुष एव हि । तयोर्ग्यवायात्सम्भूतिर्योपिपुरुषयोरिह ॥१५॥
 एवं प्रवर्तते सर्गः स्थितिः संयम एव च । गुण्ययत्तिकराद् राजन् मायया परमात्मन ॥१६॥
 निमित्तमात्रं तत्रासीन्निरुणः पुरथर्षम । व्यक्ताव्यक्तमिदं विश्वं यत्र भ्रमति लोहवत् ॥१७॥

स खल्विदं भगवान् कालशक्या गुणप्रवाहेण विमक्तवीर्यः ।

करोत्यकर्तैव निहन्त्यहन्ता चेष्टा विभूजः खलु दुर्विभाव्या ॥१८॥

सोऽनन्तोऽनन्तकरः कालोऽनादिरादिकृदव्ययः । जन जनेन जनयन् मारयन् मृत्युनास्तकम् ॥१९॥

न वै स्वप्नोऽस्य विषय एव वा परस्य मृत्योर्विशतः सम प्रजाः ।

तं धावमानमनुधावन्त्यमीशा यथा रजांस्यनिर्लभूतसङ्गाः ॥२०॥

आयुषोऽपचयं जातोऽस्यैषोऽपचयं विभुः । उभाभ्यां रहित स्वस्य दुःस्वस्य विद्वत्प्राप्तसौ ॥

वेचित्कर्म वदन्त्येनं स्वभावाप्रपरे नृप । एके काले परे दैवं पुंसः काममुतापरे ॥२२॥

अप्यक्तस्याप्रनेयस्य नानाशक्युदयस्य च । वै चिद्विरोपितं तात को वेदाय स्वसम्भवस्य ॥२३॥

न चैते पुत्रक आतुर्हन्तारो घनदानुगाः । विसर्गादानयोस्तात पुंसो दैवं हि कारयम् ॥२४॥

स एव विश्वं सृजति स एवायति हन्ति च । यथापि ह्यनहङ्काराज्ञायते गुणकमभिः ॥२५॥

एष भूतानि भूतात्मा भूतेशो भूतभावनः । स्वशक्या मायया युक्तः सृजत्यसि च पाति च २६

तमेव मृत्युममृतं तात दैवं सर्वान्मनोपेदि जगत्परायणम् ।

यस्मै शलिं विश्वमृजो हरन्ति गावो यथा वै नसि दामयन्प्रिताः ॥२७॥

यः पञ्चवर्षो जननीं त्वं विहाय मातुः सपत्न्या वचसा निब्रमर्मा ।

नेमे मूर्तिं पदं त्रिलोक्याः ॥२८॥

तमेनमङ्गात्मनि मुक्तविग्रहे व्यणश्रित निर्गुणमेकमहम् ।

आत्मानमन्विच्छ विमुक्तमात्मन् चस्मिदिदं मेदमसम्पतीयते ॥२६॥

त्वं प्रप्यगात्मनि तदा भगवत्यनन्त आनन्दमात्र उपपन्नसमस्तशक्ती ।

भक्ति विधाय परमां शनकैरविद्याप्रान्थि विभेस्पसि ममाहमिति प्रकृतम् ॥३०॥

संयच्छ रोषं भद्रं ते प्रवीष श्रेयसां परम् । श्रुतेन भूयसा राजस्यदेन यथाऽऽमयम् ॥३१॥

येनोपसृष्टापुराणोक्त उद्दिजते भृशम् । न युषस्तद्वशं गच्छेद्विद्वत्प्रभयमात्मन ॥३२॥

हेतुर्न गिरिशभातुर्धनदस्य त्वया कृतम् । यज्जग्निज्ञान् पुण्यज्जनान् आकृमानित्यमर्षित ॥३३॥

तं प्रसादय वत्सासु सन्नत्या प्रश्रयोक्तिभि । न यावन्महतां तेज कुल नोऽभिभविष्यति ॥३४॥

एवं स्वायम्भुव पौत्रमनुशास्य मनुधुंयम् । तेनाभिबन्धित साकम्पिभि स्वपुरं ययौ ॥३५॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहर्ष्या सहितायां चतुर्थस्कन्धे एकादशोऽध्यायः ॥११॥

अथ द्वादशोऽध्यायः

मैत्रेय उवाच

ध्रुव निवृत्तं प्रतिबुद्धय धीरासादपेतमन्युं भगवान् धनेश्वर ।

तत्रागतश्चाश्चर्यचक्रिन्नरं सन्त्यमानोऽप्यपदव कृताञ्जलिम् ॥१॥

धनं उवाच

भो भो चन्निपदायाद परितुष्टोऽस्मि तेऽनघ । यस्यं पितामहादेसाद्वैरं दुस्त्यजमप्यज ॥२॥

न भवानप्यौघपात्र यथा भ्रातरं तव । काल एव हि भूतानां प्रमुखाप्ययमावयो ॥३॥

अहं त्वमियपायां धीरज्ञानालुहरस्य हि । स्वाग्नीषाभापतद्वयानाघया यन्विषयैर्षी ॥४॥

तद्वत्तु भुव भद्रं ते भगवन्तमयोचजम् । सर्वभूताममोयेन सर्वभूतामपिप्रदम् ॥५॥

भक्तस्य भक्तनीयाहमिममयाय भक्तियुद्धम् । युतं विरहितं शत्रूणां गुणमस्याऽऽममायया ६

कृषीहि कामं नृप यन्मनोगतं मतस्त्वमीशानपदेऽविराट्त्वित् ।

वरं वराहोऽनुजगामवायोरनन्तरं । तं ययमन्न शुभ्रम् ॥७॥

मैत्रेय उवाच

स राजराजेन वराय चोदितो भूतो महाभागवतो महामतिः ।

हरी स यतोऽपलितो स्मृतिं यथा तत्तापयत्रेन दुराण्यर्थं तत्र ॥८॥

तस्य प्रीतेन मनसा तां दृष्टेद्विद्वत्ता । परपतोऽन्तर्ध्वं सोऽपि स्वपुरं प्रपश्यत ॥९॥

अथायजत यज्ञेनं मनुभिर्भूरुद्वितीयै । द्रव्यक्रिया देवतायां कर्म कर्मोत्पन्नम् ॥१०॥

मर्षात्मन्युनेऽपरे तीमैषां मन्दिपुरद्वम् । ददर्शाग्निं भूतेषु ततोवापसितं विभुम् ॥११॥

तमेवं शीलसम्पन्नं वक्ष्ये दीनव सलम् । गोप्तारं धर्मसेतूनां मेनिरे पितरं प्रजाः ॥१२॥
 पट्त्रिंशद्रूपसाहस्रं शशास चितिमण्डलम् । भोगैः पुष्पचयं कुर्वन्नभोगीशुभचयम् ॥१३॥
 पर्वः बहुसर्वं कालं महात्माविचलेन्द्रियः । त्रिवर्गोपयिक्तं नी वा पुत्रायादानुपासनम् ॥१४॥
 मन्यमानं हृदं विश्वं भाषारचितमात्मनि । अविद्यारचितस्वप्नगन्धर्वनगरोपमम् ॥१५॥

आत्मरन्ध्रपत्यसुहृदो बलमृद्धकोशमन्तःपुरं परिविहारभुवश्च रम्याः ।

भूमण्डलं जलधिनेखलमाकलद्य कासोपसृष्टमिति तत्र प्रययौ विशालाम् ॥ १६ ॥

तस्यो विशुद्धकरणः शिववाविगाह्य बद्ध्वाऽऽसनं जितमस्त्रमनया हताक्षः ।

स्थूले दधार भगवत्प्रतिरूपं प्लवद्भ्यायंस्तद्व्यवहितो व्यसृजत्समाधौ ॥ १७ ॥

भक्तिं हरौ भगवति प्रबह्वजसमानन्दबाष्पकलया मुहुरर्धमानः ।

विक्लेशमानहृदयः पुलकाचिताङ्गो नात्मानमस्मरदसाविति मुक्तलिङ्गः ॥ १८ ॥

स दृश्यं विमानाप्रयं नभसोऽवतरद्भुयः । विभ्राजयद्दश दिशो राकापतिमिवोदितम् ॥१९॥

सत्रानु देवप्रचरो चतुर्भुजौ श्यामौ किशोरावरुणाभुजेक्षणौ ।

स्थिताववष्टभ्य गदां सुवाससौ किरीटहाराङ्गदधारकुण्डलौ ॥२०॥

विशाय ताद्युत्तमगायकिङ्करावमुत्थितः साध्वसर्विस्मृतक्रमः ।

ननाम नामानि गृणन् मधुद्रियः पार्षदप्रवाविति संहताञ्जलिः ॥२१॥

तं कृष्णपादामिनिविष्टचेतसं बद्धाञ्जलिं प्रभयनघ्नरन्ध्रम् ।

सुनन्दनः पादुपसृत्य सस्मितं प्रयुचतुः पुष्करनाभसम्मती ॥२२॥

सुनन्दनन्दावूचतुः

भो भो राजन् सुभद्रं ते वाचं नोऽवहितं श्रुत्वा यः पञ्चवर्षस्तपसा भवान् देवमतीवृपत् ॥२३॥

तस्यास्त्रिलजगदातुरावां देवस्य शार्ङ्गिण्यः । पार्षदाविह सम्प्राप्तौ नेतुं त्वां भगवदम् ॥२४॥

सुदुर्जयं विष्णुपदं जितं त्वया यत्सुरयोऽप्राप्य विचक्षते परम् ।

प्रातिष्ठ तच्चन्द्रदिवाकरादयो प्रहर्षताराः परियन्ति दक्षिणम् ॥ २५ ॥

अनास्थितं ते पितृभिरत्यैरप्यङ्गं कर्हिचित् । प्रातिष्ठ जगतां वन्द्यं तद्विष्णोः परमं पदम् ॥२६॥

एतद्विमानप्रवरमुक्तम्लोकमौलिना । उपस्थापितमायुष्मन्मन्त्रिणोऽहं त्वमर्हसि ॥२७॥

मैत्रेय उवाच

निशम्य वैकुण्ठनिषोऽयमुत्पयोर्मधुच्युतं वाचमुक्तममित्रियः ।

कृताभिप्रेतः कृतनि यमङ्गलो मुनीन् प्रणम्याशिष्यमन्यधादयत् ॥ २८ ॥

‘विष्णुप्राप्तं’ पार्षदावभिवन्द्य च । इयेष तद्विष्टातुं विभ्रदूर्ध्वं हिरयमपम् ॥२९॥

तदोत्तानपदं पुत्रो ददर्शान्तकमागतम् । मृत्योर्मुर्ध्नि पदं दत्त्वा आरुरोहाद्भुतं गृहम् ॥३०॥
तदा दुन्दुभयो नेदुर्गं वङ्गपणवादय । गन्धर्वमुखाः प्रजगुः पेतुः कुनुमृष्टयः ॥३१॥
स च स्वर्लोकरुमारोषयन् सुनीतिं जननीं भ्रुवः । अन्वस्मरदगं हित्वा दीनां यास्ये त्रिविष्टपम् ॥
इति ध्यवसित तस्य ध्यवसाय गुरोत्तमौ । दर्शयामासतुर्देवीं पुरो यानेन गच्छतीम् ॥३३॥
तत्र तत्र प्रशंसन्नि पथि धैमानिकैः सुरैः । अवकीर्यमाणो ददशे कुमुदैः क्रमशो प्रहान् ॥३४॥
त्रिलोकीं शेषयानेन सोऽतिव्रज्य मुनीनपि । परस्तापद्वा वगतिर्विष्णोः पदमथाभ्यगात् ॥३५॥

यद् आजमानं स्वर्त्तैव सर्वतो लोकास्त्रयो ह्यनु विभ्राजन्त एते ।

यन्नामजजन्तुषु येऽननुग्रहा मज्जन्ति भद्राणि चरन्ति येऽनिशम् ॥ ३६ ॥

शान्ताः समष्टाः शुद्धाः सर्वभूतानुरज्जनाः । यान्त्यञ्जसाच्युतपदमच्युतप्रियवान्धवा ॥३७॥
इत्युत्तानपदः पुत्रो भ्रुवः कृष्णपरायणः । अभूत्थयाशां लोकानां च्छामयिरिवामलः ॥३८॥
गम्भीरवेगोऽनिमिषं ऽयोत्तिषां चक्रमाहितम् । यस्मिन् भ्रमति कौरुष्य मेढ्यामिव गवां गणः ॥३९॥
महिमानं बिलोक्त्यास्य नारदो भगवानृषिः । आसौ च विदुदञ्छोकान् सत्रेऽगायप्रचेतसाम् ॥

नारद उवाच

नूनं हृषीतेः पतिर्देवतायास्तप प्रभावस्य सुतस्य तां गतिम् ।

दृष्ट्वाभ्युपायानपि वेदयादिनो नैवाधिगन्तुं प्रमरन्ति किं नृपाः ॥४१॥

यः पञ्चवर्षो गुरुदारवाकशरैर्भिन्नेन यातो हृदयेन दूयता ।

घनं मदादेशकरोऽजितं प्रभुं जिगाय सन्नतगुणैः पराजितम् ॥४२॥

यः स्रग्धुर्भुवि तस्याधिरूढमन्वास्त्रचेदपि वर्षपूरी ।

पट्पञ्चवर्षो यदहोभिरह्वीः प्रसाद्य धैकुरठमवाप सप्तदम् ॥४३॥

॥ मैत्रेय उवाच ॥

एतत्तेऽभिहितं सर्वं वरष्टोऽहमिह त्वया । भ्रुवस्योदामयशसश्चरितं सम्मतं सताम् ॥४४॥
धन्यं यशस्यमासुष्यं पुण्यं स्वस्त्ययनं महत् । स्वर्ग्यं प्रीत्यं सौमनस्यं प्रशस्यमथमर्पणम् ॥४५॥
ध्रुवैतच्छ्रद्धयाभीष्टमच्युतप्रियचेष्टितम् । भवेन्नक्तिभंगवति यया स्या क्लेशमंथयः ॥४६॥
महर्षिमिच्छतां तीर्थं श्रोतुः शोलादयो गुणाः । यत्र तेजस्तदिच्छन्नां मानो यत्र मनस्विनाम् ॥
प्रयत कीर्तयेत्प्रातः समवाये द्विजन्मनाम् । सायं च पुरय शीरस्य ध्रुवस्य चरितं महत् ४८
पौर्णमास्यां सिनीवास्यां द्वादस्यां ध्रुवोऽधरा । दिनस्येव्यतीपाते सटक्त्रनेऽर्कदिनेऽपि वा ॥४९॥
आययेच्छ्रेष्ठानानां तीर्थपादपदाग्रयः । नेच्छंस्तत्रारमनाऽऽत्मानं सन्तुष्ट इति सिध्यति ५०
शानमज्ञाततत्त्वाप यो दत्तारस्तपयेऽमृतम् । कृपासोर्दीननाथस्य देवास्तस्यानुगृह्यते ५१॥

विदुर उवाच

तस्य शीलनिधेः साधोर्व्रह्मण्यस्य महात्मनः । राज्ञः कथममूषा प्रजा यद्विमना ययौ ॥२१॥
किं वाहो वेन उद्दिश्य ब्रह्मदण्डमयूयुजन् । दण्डवतवरे राज्ञि मुनयो धर्मकोविदाः ॥२२॥
नावधेयः प्रजापालः प्रजाभिरवधानपि । यदसौ लोकपालानां विभक्त्योजः स्वतेजसा २३
एतदाख्याहि मे ब्रह्मन् सुनीधात्मजचेष्टितम् । श्रद्धाघानाय भक्ताय त्वं परावरवित्तमः ॥२४॥

मैत्रेय उवाच

अह्नोऽश्वमेध राजर्षिराजहार महाव्रतम् । नाजन्मुद्वेयतास्तस्मिन्नाहुता ब्रह्मपादिभिः ॥२५॥
समूचुर्विस्मितास्तत्र यजमानमर्थावेज । हवीं प हूयमानानि न ते गृह्णन्ति देवताः ॥२६॥
राजन् हवींष्यदुष्टानि श्रद्धयाऽऽसादितानि ते । छन्दांस्ययातयामानि योजितानि ष्टतम्रैः ॥२७॥
न विदामेह देवानां हेलनं वयमण्यपि । यन्न गृह्णन्ति भागान् स्वान् ये देवाः कर्मसाक्षिणः

मैत्रेय उवाच

अह्नो द्विजवचः श्रुत्वा यजमानः सुदुर्मनाः । त प्रष्टुं व्यसृजद्वार्षं सदस्यास्तदनुज्ञया ॥२८॥
नागच्छन् याहुता देवा न गृह्णन्ति प्रह्वीनिह । सदसस्पतयो मृत किमवधं मया कृतम् ॥२९॥

मन्दसस्पतय ऊचुः

नरदेवेह भवतो नार्धं तावन्मनाक् स्थितम् । अस्त्येकं प्राक्तनमर्घं यदिहेत् स्तमप्रजः ॥३०॥
तथा साधय भद्रं ते आरमानं सुप्रजं नृप । इष्टस्ते पुत्रकामस्य पुत्रं दास्यति यज्ञमुक्त्वा ॥३१॥
तथा स्वभागधेयानि प्रदीप्यन्ति दिवौकसः । यद्यश्च पुरुषः साक्षादपस्याय हरिद्वृतः ॥३२॥
तांस्तान् कामान् हरिर्वृथाद्यान् यान् कामयते जनः । आराधितो यथैषैव तथा पुंसां फलोदयः ॥३३॥
इति ध्यवसिता विप्रास्तस्य राज्ञः प्रजातये । पुरोडाशं निरवपशः शिपिविष्टाय विष्णवे ॥३४॥
तस्मात्पुरुष उतस्यौ हेममात्यमलाभ्वरः । हिरण्यमेन पात्रेण सिद्धमादाय णयसम् ॥३५॥
स विप्रानुमतो राजा गृहीत्वाक्षलिनौदनम् । अवघ्राय मुदा युक्तः प्रादात्पत्न्या उदारधी ॥३६॥
सा तत्पुंसवनं राज्ञी प्राश्य वै पत्युरादधे । गर्भे काल उपावृत्ते कुमारं सुपुत्रेऽप्रजा ॥३७॥
स बाल एव पुरुषो मातामहमनुयत । अघर्माशोद्वह मृत्युं तेनाभवदधार्मिकः ॥३८॥
स शशासनमुद्यम्य मृगयुवंनगोचरः । हन् यसापुमृगान् दीनान् वेनोऽप्यवित्थरौजनः ॥३९॥
आक्रीडे क्रीडतो बालान् वयस्यानतिदारुणः । प्रसह्य निरनुक्रोशः पशुमारममारयत् ॥४०॥
तं विचक्ष्य खल पुत्रं शासनैर्विदिधेनृप । यदा न शासितुं कल्पो मृशमासीत्तुदुर्मना ॥४१॥
प्रायेणान्यचित्तो देवो येऽप्रजा गृहभेधिनः । कदपत्यमृतं दुःखं ये न विन्दन्ति दुर्भरम् ॥४२॥
यत पापीयसी कीर्तिरधर्मश्च महानृणाम् । यतो विरोधः सर्वैः यत आधीरनन्तकः ॥४३॥
कस्तं प्रजापदेशं वै मोहबन्धनमात्मनः । पण्डितो बहु मन्येत यदर्थः क्लेशदा गृहाः ॥४४॥

कदपत्यं वरं मन्ये सद्यत्पाच्छुचां पदात् । निर्विघ्नेत गृहान्मयीं यत्कृशनिवहा गृहाः ॥४६॥
 एवं स निर्विण्णमना नृपो गृहान्विशीय उत्थाय महोदयोदयात् ।
 अलब्धनिद्रोऽनुपलक्षितो नृमूर्तिर्हत्वा गतो वेनसुव प्रसुप्तम् ॥४७॥
 विज्ञाय निर्विघ्नं गतं पतिं प्रजाः पुरोदतामात्यसुदृढगुणाय ।
 विचित्रयुख्यामतिशोककातरा यथा निगूढं पुरुषं कुयोगिन ॥४८॥
 अलक्ष्यन्तः पदवीं प्रजापतेर्हंतोद्यमाः प्रत्युपस्थाप्य ते पुरीम् ।
 कृपोन् समेतानभिवन्द्य साधवो न्यवेदयन् पौरव भर्तृविभूषणम् ॥४९॥
 इति श्रीमद्भागवतमहापुराणे पारमहंस्यां संहितायां चतुर्थस्कन्धे त्रयोदशोऽध्यायः ॥१३॥

अथ चतुर्दशोऽध्यायः

मैत्रेय उवाच

भृग्वाद्ययस्ते मुनयो लोकानां चेमर्शिनः । गोष्ठयंसिन्धु वै नृणां पश्यन्तः पशुसाम्यताम् ॥१॥
 वीर मातरमाहूय सुनीथां ब्रह्मरादिनः । प्रकृत्यसम्मतं वेनमग्न्यविह्वलं पतिं शुभ ॥२॥
 श्रुत्वा नृपगुरुनगरं वेनमत्युग्रशसनम् । निलिल्युर्दस्थवः सद्यः सर्पशस्ता इवास्त्रवः ॥३॥
 'स आरुढनृपस्थान उच्चोदोऽष्टविभूतिभिः । अवमेने महाभायान् रतस्थः सम्भावितः स्वतः' ॥४॥
 'एवं मदान्ध उल्लिख्य निरङ्कुश इव द्विषः । पर्यटन् रथमास्थाय कम्पयन्निव रोदसी' ॥५॥
 न यदर्थं न दातव्यं न होतव्यं द्विजाः क्वचित् । इति न्यवारयद्धर्मं मेरीचोपेण सर्वशः ॥६॥
 'वेनस्यावेपथ्य मुनयो दुष्टैस्तस्य विचोदतम् । विमृश्य लोपध्वसनं कृपयोषु स्म सन्निधौ' ॥७॥
 'अहो उभयतः प्राप्तं लोकरस्य व्यसनं महत् । दारुण्युभयतो दीप्त इव तस्करपालयोः' ॥८॥
 'अराजकमयादेष कृतो राजातदर्थेण । ततोऽप्यासीद्धयं त्यक् कथं स्यात्स्वस्तित् देहिनाम्' ॥९॥
 'अहेरिष पथःपोषः पोषकस्याप्यनर्थभृत् । वेनः प्रकुर्यथ खलः सुनीपागर्भसम्भवः' ॥१०॥
 निरुपितः प्रजापाल स जिघांपति वै प्रजाः । तथापि सान्त्वयेमान् नास्मोस्तः पातकंश्चरोत् ॥११॥
 तद्विद्वन्निरसद्वृत्तो वेनोऽस्माभिः कृतो नृपः । सान्त्वितो यदि नो धावं न शरीरपथधमं हन् ॥१२॥
 लोकधिकारसमृद्धं दहिष्यामः स्वतेजसा । एवमध्यवसायेन मुनयो गूढमन्यन् ॥

उपमन्याप्रवन् वेन सान्त्वयि वा च सामभि ॥१३॥

मुनय ऊचुः

नृपवर्यं निबोधैतद्यत्ते विज्ञापयाम मोः । चायुः श्रीरत्नवीर्तिनां तव तात् विवर्धनम् ॥१४॥
 धमं थाचरितः पुंसां बाधमनःकायशुद्धिभिः । लोकात् विशोकान् यितर यथानन्दममङ्गिनाम् ॥
 स ते मा विनयेद्गौरं प्रजानां चेमनक्षणाः । यस्मिन् विनष्टे नृपतिरर्थार्थोदयोदिति ॥१५॥

राजस्राध्वमात्येभ्यश्चोरादिभ्यः प्रजा नृपः । रक्षन् यथा बलिं गृह्णहिह प्रेत्य च मोदते ॥१७॥
यस्य राष्ट्रे पुरे चैव भगवान् यज्ञरूपः । इज्यते स्वेन धर्मेण जनैर्वर्णाश्रमाग्नितैः ॥१८॥
तस्य राज्ञो महाभाग भगवान् भूतभावनः । परितुष्यति विधात्मा तिष्ठतो निजशासने ॥१९॥
तस्मिंस्तुष्टे किमप्राप्यं जगतामीश्वरेश्वरः । लोकाः सणाला ह्येतस्मै हरन्ति बलिमादताः ॥२०॥

तं सर्वं नो कामरयज्ञसङ्ग्रहं त्रयीमयं द्रव्यमयं तपोमयम् ।

यदैविचित्रैर्यजतो भवाय ते राजन् स्वदेशाननुरोद्धमर्हसि ॥२१॥

यज्ञेन युष्मद्विरये द्विजातिभिर्वितायमानेन सुराः कला हरेः ।

स्विष्टाः सुतुष्टाः प्रविशन्ति वाञ्छितं तद्धेलनं नार्हसि वीर चेष्टितुम् ॥२२॥

घेन उवाच

बालिशा बत यूयं वा अधर्मे धर्ममानिनः । ये श्रुतिर्दं पतिं हित्वा जारं पतिमुयासते ॥२३॥

भवजानन्त्यमी मूढा नृपरूपिणमीश्वरम् । नानुबिन्दन्ति ते भद्रमिह लोके परत्र च ॥२४॥

को यज्ञपुरुषो नाम यत्र वो भक्तिरोदयो । भर्तृहविद्वराणां यथा जारे कुयोदिताम् ॥२५॥

विष्णुविरिञ्चो गिरिश इन्द्रो वायुर्यमो रविः । पर्जन्यो धनदः सोमः क्षितिर्गिरिपाम्पतिः ॥२६॥

एते चान्ये च विबुधाः प्रभवो वरशापयोः । देहे भवन्ति नृरतेः सर्वदेवमयो नृपः ॥२७॥

तस्मान्मां कर्मभिर्विप्रा यजध्वं गतमत्सराः । बलिं च मह्यं हरत मत्तोऽन्यः कोऽप्रभुर्गुमान् ॥२८॥

मैत्रेय उवाच

इत्थं विपर्ययमतिः पापीयानुत्पथं गतः । अनुनोयमानस्तथात्मानं चक्रे भ्रष्टमङ्गल ॥२९॥

इति तेऽसःकृतास्तेन द्विजाः परिहृतमानिना । भद्रायां भद्रयाचनायां तस्मै विदुरं बुकुधु ॥३०॥

हन्त्यतां हन्यतामेव पापः प्रकृतिदारुणः । जीवजगदसावाशु कुरुते भस्मसाद् ध्रुवम् ॥३१॥

नायमहं त्यसद्वृत्तो मरदेवरासनम् । योऽधियज्ञर्पातिं विष्णुं विनिन्दत्यनपत्रपः ॥३२॥

को धीनं परिचक्षीत वेनमेकमृतेऽशुभम् । प्राप्त ईदृशमैश्वर्यं यदनुग्रहभाजनः ॥३३॥

इत्थं व्यवसिता हन्तुमृषयो रुष्टमन्यवः । निजं प्रभुं हृतैर्वेनं हतमप्युतनिन्दया ॥३४॥

ऋग्भिः स्वाश्रमपदं गते पुत्रकलेवरम् । सुनीथा पालयामास विद्यायोगेन शोचती ॥३५॥

एकदा मुनयस्ते तु सरस्वरसलिलाप्लुताः । हुत्वा प्रीन सत्कथाश्रक्कुरपविष्टाः सरित्पदे ॥३६॥

वीचयोत्थितान् महोत्पातानाहुर्लोकभयङ्करान् । अप्यभद्रमनायाया दस्युभ्यो न भवेदुचः ॥३७॥

एवं मृगान्त भृशयो धावतां सर्वतोदिशम् । पांसु समुथितो भूरिश्वोराणामभिलुग्नताम् ॥३८॥

तदुपद्रवमाज्ञाय लोकस्य वसु रुग्णताम् । भर्तुं पुरते तस्मिन्नन्योन्यं च जिघसिताम् ॥३९॥

धोरमायं जनपदं हीनसत्त्वमराजकम् । लोकाश्चावारयन् शक्त्य अपि तद्वोददृशिनः ॥४०॥

भाषणः समदृक् शान्तो दोनानां समुपेचकः । खवते प्रह्म तदपि भिन्न भावदात्तयो यथा ॥४१॥

नाङ्गस्य वंशो राजपरेष संस्थातुमर्हति । शमोषवीर्या हि नृप वंशेऽस्मिन् केशवश्रयाः ॥२॥
 विनिर्वाशयन्मृगयो विपन्नस्य महीपतेः । ममन्धुरं तरसा तत्रासीदबाहुको नरः ॥३॥
 काकहृणोऽतितृम्बाह्नौ ह्रस्वबाहुर्महाहनुः । ह्रस्वणभिन्ननासाग्रो रत्नास्तान्नमूर्धजः ॥४॥
 तं तु तेऽनतं दानं किं करोमीति वादिनम् । निषीदेत्युवस्तात स निरादस्ततोऽभवत् ॥५॥
 तस्य वंशास्तु नैरादा गिरिकाननगोचराः । येनाहुरज्जायमानो येनकल्पमुत्पन्नम् ॥६॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंसां संहितायां चतुर्थस्कन्धे पृथुचरितं निषादोपनिर्णाम

चतुर्दशोऽध्यायः ॥१४॥

अथ पंचदशोऽध्यायः

मैत्रेय उवाच

अथ तस्य पुनर्विघ्नैरपुत्रस्य महीपतेः । बाहुभ्यां मन्थनानाम्नां मिथुनं समपद्यत ॥१॥
 तद् दृष्ट्वा मिथुनं जातमृगयो व्रजवादिनः । उजुः परमसन्तुष्टा विदित्वा भगवत्कलाम् ॥२॥

ऋषय ऊचुः

एष विष्णोर्भगवतः कला भुवनपालनी । इयं च लक्ष्म्याः सम्भूतिः पुरुषस्थानपायिनी ॥३॥
 अयं तु प्रथमो राज्ञो पुमान् प्रथयिता यशः । पृथुर्नाम महाराजो भविष्यति पृथुश्रवाः ॥४॥
 इयं च सुव्रती देवी गुणभूषणभूषणा । अर्चिर्नाम वरारोहा पृथुमेवावस्थन्वती ॥५॥
 एष साध्वद्वरेणो जातो लोकविरचया । इयं च तत्परा हि श्रीरत्नज्ञेऽननयिनी ॥६॥

मैत्रेय उवाच

प्रशंसन्ति स्म तं विभ्रा गन्धर्वप्रवरा जगः । सुसुबुः सुमनोधाराः सिद्धा नृपयन्ति स्व क्षियः ॥७॥
 शङ्खध्वजमृषङ्गाद्या नेदुदुन्दुभयो दिवि । तत्र सर्वं उपाज्यमुद्वर्षिषितृणां गणाः ॥८॥
 ब्रह्मा जगदगुरुर्धैः सदासत्य सुरेश्वरैः । वैष्णवश्च दक्षिणे हस्ते दृष्ट्वा चिह्नं गदाभृतः ॥९॥
 पादपोरारविन्दं च तं वी मेने हरो कलाम् । यस्याप्रतिहतं चक्रमंशः ॥ परमेष्ठिनः ॥१०॥
 तस्याभिषेक आरब्धो ब्राह्मणैर्ब्रह्मवादिभिः । आभिषेचनक्रान्त्यस्मा आजहुः सर्वतो जनाः ॥११॥
 अस्मिन्सुप्ता गिरयो नागा गावः खगा मृगाः । घोः विति सर्वभूतानि समाजहृत्पायनम् ॥१२॥
 सोऽभिषिक्तो महाराज सुवासाः साध्वलङ्कृतः । पञ्चाचिपालङ्कृतश्च विरेजेऽग्निरिवापरः ॥१३॥
 तस्मै जडार धनदो हीमं धीर वरासनम् । वरणः सुलिलचाबमातपत्र शशिप्रभम् ॥१४॥
 वायुश्च बालव्यजने धर्मः कीर्तिर्मयी यज्ञम् । इन्द्रः किरीटमुकृष्टं दण्ड संयमनं यमः ॥१५॥
 ब्रह्मा ब्रह्ममयं वर्म भारती हारमुत्तमम् । हरिः सुदर्शन चक्रं तत्पन्द्यव्याहतां श्रियम् ॥१६॥
 दशचन्द्रमसि रुद्र शतचन्द्रं तथाग्निका । सोमोऽमृतमयानर्थास्त्वष्टा रूपाश्रयं रथम् ॥१७॥
 अमराजगव चाथ सूर्यो रश्मिमयानिपून् । मृः पादुके योगमयी घोः पुष्पावलिमवहम् ॥१८॥

नाद्वयं सुगीतं वादिग्रन्थान्तर्धानं च खेचराः । शृण्वन्नाश्रितः सत्याःसमुद्रः शङ्खमारमजम् ॥१६॥
सिन्धवः पर्वता नद्यो रथवीथीर्महात्मनः । सूतोऽथ मागधो बन्दी तं स्तोतुमुपतस्थिरः ॥२०॥
स्तावकांस्तानभिप्रे य पृथुर्वैन्यः प्रतापवान् । मेघनिर्हाराया वाचा ग्रहसंनिधौ ॥२१॥

पृथुर्वाच

भोः सूत हे मागध सौम्य बन्दिहोकेऽधुनास्पृशस्य मे श्यात् ।

किमाश्रयो मे स्तव एव योज्यतां मा मय्यभूवन् वितया गिरो यः ॥२२॥

तस्मात्परोचेऽस्मदुपश्रुतान्यलङ्कारिण्यथ स्तोत्रमपीच्छवाचः ।

सत्युत्तमश्लोकगुणानुवादे जुगुप्सितं न स्तवयन्ति सम्भाः ॥२३॥

महद्गुणानामग्नि कर्तुमीशः कः स्तावकैः स्तावयतेऽप्यतोऽपि ।

तेऽस्याभविष्यन्निति विप्रलब्धो जनावहासं कुमतिर्न वेद् ॥२४॥

प्रभवो ह्यात्मनः स्तोत्रं जुगुप्सन्त्यपि विभ्रुताः । ह्रीमन्तः परमोदाराः पौर्यं वा विगर्हितम् ॥२५॥

वयं स्वविदिता लोके सूताद्यापि वरीमभिः । कर्मभिः कथमात्मानं गापयिष्याम शालवना ॥२६॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमर्श्यां संहितायां चतुर्थस्कन्धे पृथुचरिते

पञ्चदशोऽध्यायः ॥१२॥

अथ षोडशाऽध्यायः

मैत्रीय उवाच

इति मुवाचं नृपतिं गायका मुनिचोदिताः । तुष्टुपुस्तुष्टमनस्तद्भागवतसेवया ॥१॥

नालं वयं ते महिमानुवर्णने यो देववर्षोऽप्यतार मायया ।

येनाङ्गजातस्य च पौरुषाणि ते वाचस्पतीनामपि बभ्रमुर्धियः ॥२॥

अथाप्युदारभ्रमसः पृथोर्हरेः कलावतारस्य वयामृताः ॥३॥

यस्योपदेशं मुनिभिः प्रचोदिताः श्रद्ध्यानि कर्माणि वयं वितन्महि ॥४॥

एव धर्ममृतां श्रेष्ठो लोकं धर्मेऽनुवर्तयन् । गोप्ता च धर्ममेतानां शास्ता स परिपन्थिनाम् ॥५॥

एव वै लोकपालानां विभ्रयैकस्मिन् तन् । काले काले ययामागं लोकयोः प्रयोहितम् ॥६॥

यसु काल उपादत्ते काले चायं विमुञ्चति । समः सर्वेषु भूतेषु प्रनयन् सूर्यपदिभुः ॥७॥

तितितयः क्रमं धन्य उपयांशमनामपि । भूतानां कर्त्तुः शब्दात्तानां चित्तिवृत्तिमान् ॥८॥

देवैः शरणागतैः देवो नरदेवपुङ्गवः । शृष्टृमाणाः प्रजा ह्ये रक्षित्वाय जनेन्द्रवाम ॥९॥

आप्यायययगौ लोकं यदनामृतमूर्तिना । मानुरागायसोकेन त्रिभुवनपाशना ॥१०॥

अप्यप्यनैः निगूह्यैः गम्भीरपेया उपपुमयितः ।

अनन्तमाहात्म्यगुणैरुपाना पृथुः प्रचेता ह्य मन्त्राणाम् ॥११॥

दुरासदो दुर्विपह आसबोऽपि विदुस्त्वत् । नवाभिर्भवत् शक्यो वेनारण्युत्थितोऽनलः ॥ ११ ॥
 अन्तर्बहिश्च भूतानां पश्यन् कर्माणि चारणैः । उदासीन इवाप्यवो वायुरामेव देहिनाम् ॥ १२ ॥
 नादृश्य' दृश्यत्येष सुतमात्मदिशामपि । दृश्यत्या मज्जमपि दृश्यं धर्मपथे स्थितः ॥ १३ ॥
 अस्याप्रतिहतं चक्रं पृथोरामानसाचलात् । वर्तते भगवानर्को यावत्पति गोगणैः ॥ १४ ॥
 रञ्जयिष्यति यल्लोन्मयमात्मविचेष्टितैः । अथामुमाह राजानं मनोरजनकैः प्रजाः ॥ १५ ॥
 दृढव्रतः सत्यसन्धो ब्रह्मययो वृद्धसेवकः । शरण्यः सर्वभूतानां मानदो वीनकरसलः ॥ १६ ॥
 मातृभक्तिः परस्त्रीषु पत्न्यामर्धं इवात्मनः । प्रजासु पितृवस्त्रिग्वः किङ्करो ब्रह्मवादिनाम् ॥ १७ ॥
 देहिनामात्मवत्प्रेष्टः सुहृदां नन्दिवर्धनः । मुक्तसङ्गप्रसङ्गोऽयं दृढपाणिरसाधुषु ॥ १८ ॥

अथ तु साक्षाद्भगवांस्त्वकीशः कूटस्थ आत्मा कलयावतीर्यः ।

यस्मिन्नविचारार्थं निरर्थकं पश्यन्ति नानात्वमपि प्रतीतम् ॥ १९ ॥

अयं भुवो मण्डलमोदयाद्रेर्गोप्तैकवीरो नरदेवनाथः ।

आस्थाय जैत्रं रथमात्तषापः पर्वस्यते' दक्षिणतो यथार्कः ॥ २० ॥

अस्मै नृपालाः किल तत्र तत्र बलि हरिष्यन्ति सलोकपालाः ।

मस्यन्त एषां स्त्रिय आदिराजं चक्रायुधं तथश उद्धरन्त्यः ॥ २१ ॥

अयं मही गां दुदुहेऽजिराजः प्रजापतिर्नृत्तिकरः प्रजानाम् ।

यो लीलयाद्दीन् स्वशरासकोत्था भिन्दन् समां गामकरोद्यधेन्द्रः ॥ २२ ॥

विस्फूर्जयन्नाजगव धनुः स्वयं यदाचरन्मामविपक्षमाजौ ।

तदा निलितशुर्दिशि दिश्यसन्तो लाङ्गूलमुद्यम्य यथा सुगेन्द्रः ॥ २३ ॥

एषोऽधमेधान् शतमाजहार सरस्वती प्रादुरभावि यत्र ।

अहारपीथस्य हयं पुरन्दरः शतक्रन्ध्रराने वर्तमाने ॥ २४ ॥

एष स्वसद्योपवने समेत्य सनकुमारं भगवन्तमेकम् ।

आराधय भक्त्या लभतामर्लं तज्ज्ञानं यतो ब्रह्म परं विद्वन्ति ॥ २५ ॥

तत्र तत्र गिरस्तास्ता इति विद्युतविक्रमः । श्रोष्यत्यात्माप्रिता गाथाः पृथुः पृथुपराक्रमः ॥ २६ ॥

विशो विजिग्याप्रतिरुद्धचक्रः स्वतेजपोत्पादितसोक्यालयः ।

सुरासुरेन्द्रैरशरीयमानमहानुभावो भजिता पतिर्भुवः ॥ २७ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमर्हस्यां संहितायां चतुर्थस्कन्धे पौडगोऽध्यायः ॥ १६ ॥

अथ सप्तदशोऽध्यायः

मैत्रेय उवाच

कथापितो गुणकमभिः । हृन्द्यामास तान् कार्मः प्रतिपूयाभिनन्द्य च ।

प्राज्ञानप्रमुखान् वर्णान् भृत्यामात्यपुरोधसः । पौराजानपदान् श्रेणीः प्रकृतीः समपूजयत् ॥२॥

विदुर उवाच

कस्माद्धार गोरूपं धरित्री बहुरूषिणी । यादुदोह पृथुस्तत्र कोवत्सो दोहनं ॥ किम् ॥ ३ ॥
प्रकृत्या विपमा देवी कृता तेन समा कथम् । तस्य मेघं हयं देवः कस्य हेतोरपाहरत् ॥ ४ ॥
सन कुमाराद्भगवतो ब्रह्मन् ब्रह्मविदुत्तमात् । लब्ध्या ज्ञानं सविज्ञानं राजर्षिः कां गतिं गतः ॥ ५ ॥
प्रधान्यदपि कृष्णस्य भवान् भगवतः प्रभो । श्रवः सुश्रवसः पुण्यं पूर्वदेहकथाश्रयम् ॥ ६ ॥
भक्ताय मेऽनुरक्ताय तव चाधोऽजस्य च । वक्तुमर्हसि योऽदुष्टद्वैत्यरूपेण गामिमाम् ॥ ७ ॥

सूत उवाच

चोदितो विदुरेयैवं वासुदेवकथां प्रति । प्रशस्य तं प्रीतमना मैत्रेयः प्रयभाषत ॥ ८ ॥

मैत्रेय उवाच

यदाभिविक्तः पृथुरङ्ग विप्रैरामन्त्रितो जनतायाश्च पालः ।
प्रजा निरन्त्रे क्षितिपृष्ठ एव्यं सुन्धामदेहाः पतिमभ्यवोचन् ॥ १ ॥
ययं राजज्ञाढरेणाभितप्ता ययाग्निना कोटरस्थेन वृषाः ।
त्वामद्य याताः शरणं शरण्यं यः साधितो वृत्तिकरः पतिर्नः ॥ १० ॥
तप्तो भवानोऽस्तु रातयेऽद्यं सुधादितानां नरदेवदेव ।
यावद्य नृप्यामह उज्जितोर्जा वार्ताण्तिर्यं किल लोकपालः ॥ ११ ॥

मैत्रेय उवाच

पृथुः प्रजानां करणं निशम्य परिदेवितम् । दीर्घं दृष्ट्वा कुरश्रेष्ठ निमित्तं सोऽन्यपद्यत ॥ १२ ॥
इति स्वयसितो बुद्ध्या प्रगृहीतशरासनः । सन्दधे विशिखं भूमेः सुदन्त्रिपुरदा यथा ॥ १३ ॥
प्रपेयमाना धरणी निशाम्योदायुषं च तम् । गौः सवपाद्रवद्रोता मृगीय गृगपुद्गता ॥ १४ ॥
सामन्वधावत्तद्वैत्यः क्षुपितोऽयदशेषणः । शरं धनुषि सन्धाय यत्र यत्र पलायते ॥ १५ ॥
सा दिशो विदिशो देयो रौद्रसी भान्तरं तयोः । धावन्ती तत्र तत्रैनं ददृशानृपतायुधम् ॥ १६ ॥
लोके नाविन्दत श्रापं येन्यान्मृग्योरपि प्रजाः । प्रस्ता तदा निवृत्ते हृदयेन विदृषता ॥ १७ ॥
उपायः ॥ महाभागं धर्मज्ञपदव्यसल । प्राहि मामपि भूतानां पासनेऽश्विनो भवान् ॥ १८ ॥
स यं जिघांसते कस्मादीनामकृतकिल्बिषात् । ग्रहनिप्यकथं योर्गं धर्मज्ञ इति यो मगः ॥ १९ ॥
प्रहरन्ति न वै स्त्रीषु कृतामस्त्वपि जन्तवः । विमुक्तवद्विधा रात्रन् वरुणा दीनव्यमलाः ॥ २० ॥
मो विपाट्याजरी नार्यं यत्र पिबं प्रतिष्ठितम् । चाग्मानं च प्रजाधेमाः कथमगमि पात्यसि ॥ २१ ॥

पृथुक्याच

अपुं न्वां वधिष्यामि मय्यासनपराङ्मुगीम् । मार्गं बर्हिषि या हृत् स्तेनसजोतिषजो वसु ॥ २२ ॥

यवसं जग्ध्यनुदिनं नैव दोग्ध्यौघसं पयः । तस्यामेवं ही दुष्टायां दण्डो नात्र न शस्यते २३
 त्व खल्वोपधिषीजानि प्राक् सृष्टानि म्वयम्भुवा । प्र मुञ्चस्यात्मरद्धानि मामवज्ञाय मन्दधीः ॥ २४ ॥
 अमू ॥ वृत्परीतानामार्तानां परिदेवितम् । शमयिष्यामि मद्बाणैर्मितायास्तव मेदसा ॥ २५ ॥
 पुमान् योपिदुत ह्रीव आत्मसम्भावनोऽधमः । भूतेषु निरनुकोशो नृपाणां तद्बधोऽवध ॥ २६ ॥
 र्था स्तन्धां दुर्मदां नीत्वा मायागां तिलशः शरैः । आत्मयोगबलेनेमा धारयिष्याम्यहं प्रजाः ॥ २७ ॥
 एवं मन्पुमर्थो मूर्ति कृतान्तमिव बिभ्रतम् । प्रणता प्राञ्जलिः प्राह मही सजातवेपथुः ॥ २८ ॥

॥ धरोवाच ॥

नमः परस्मै पुरुषाय मायया विन्यस्तनानातनवेऽगुल्याऽग्ने ।
 नमः स्वरूपानुभवेन निर्भूतद्रव्यक्रियाकारकविभ्रमोर्मये ॥ २९ ॥
 येनाहमात्मायतनं विनिर्मिता धात्रा यतोऽयं गुणसर्गसङ्ग्रहः ।
 स एव मां हन्तुमुदायुधः स्वराहुपस्थितोऽयं शरणं कमाध्रये ॥ ३० ॥
 य एतदादावसृजश्चरारं स्वमाययाऽऽत्माध्रययावितर्कया ।
 तथैव सोऽयं क्लिप्त गोप्तुमुद्यतः कथं नु मां धर्मपरो जिघांसति ॥ ३१ ॥
 नूनं यतेशस्य समोदितं जनेस्तन्मायया दुर्जयया कृताम्भभिः ।
 न लक्ष्यते यस्त्वकरोदकारयघोऽनेक एकः परतश्च ईधरः ॥ ३२ ॥
 सर्गादि योऽस्यानुरुणद्धि शक्तिभिर्द्रव्यक्रियाकारकचेतनात्मभिः ।
 तस्मै समुच्चद्वन्द्वद्वशक्तये नमः परस्मै पुरुषाय वेधने ॥ ३३ ॥
 स वै भवानात्माविनिर्मितं जगद्भूतेन्द्रियान्तःकरणात्मकं विभो ।
 संस्थापयिष्यन्न मां रसातलादभ्युज्जहाराम्भस आदिसूक्तः ॥ ३४ ॥
 अपामुपस्थे मयि नाव्यवस्थिताः प्रजा भवानघ रिरादिपुः क्लिप्त ।
 ए वीरमूर्तिः समभूद्वराधरो यो मां पयस्सुप्रशरो जिघांसति ॥ ३५ ॥
 नूनं जनैरीहितमीश्वरायामस्मद्विधैस्तद्गुणसर्गमायया ।
 न ज्ञायते मोहितचित्तवत्संभित्तेभ्यो नमो वीरयशस्करोभ्यः ॥ ३६ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां चतुर्थस्कन्धे पृथुविजये धरित्रीनिप्रक्षो
 नाम सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥

अथाष्टादशोऽध्यायः

मैत्रेय उवाच

इत्थं पृथुमभिष्टूय रगा प्रस्फुरिताधरम् । पुनराहावनिर्भोऽसंस्तम्यामानमात्मना ॥ १ ॥
 च्छाममो मन्युं निबोध आचितं चमे । सर्वतः सारमादत्ते यथा मधुक्रो गुपः ॥ २ ॥

अस्मिंल्लोकेऽथवामुष्मिन् दुर्निभस्तत्त्वदर्शिनः । दृष्टा योगाः प्रयुक्ताश्च पुंसां ध्येयः प्रसिद्धये ॥३॥
तानातिष्ठति यः सम्यगुपायान् पूर्वदर्शितान् । श्रवरः श्रद्धयोपेत उपेयान् विन्दतेऽञ्जसा ॥४॥
ताननाह-य यो विद्वानर्पणानारभते स्वयम् । तस्य व्यभिचरन्त्यथा आरब्धाश्च पुनः पुनः ॥५॥
पुरा सृष्टा ह्योपधयो ब्रह्मणा या विशाभ्यते । भुज्यमाना मया दृष्टा असन्निहृतमतेः ॥६॥
अपालितानादृता च भवद्भिलोकपालकैः । चोरीभूतेऽयं लोकेऽहं यज्ञार्थेऽग्रममोपधीः ॥७॥
नूनं ता वीरधः क्षीणा मयि कालेन भूयसा । तत्र योगेन दृष्टेन भवानादातुमर्हति ॥८॥
वत्सं कल्पय मे वीर येनाहं वत्सला तव । घोष्ये क्षीरमयान् कामाननुरूपं च दोहनम् ॥९॥
दोन्धारं च महाबाहो भूतानां भूतभावन । अन्नमीप्सितमूर्जस्वद्भगवान् वाञ्छते यदि ॥१०॥
समां च कुरु मां राजन् देवदृष्टं यथा पयः । अपतांवपि भद्रं ते उपायतेत से विमो ॥११॥
इति प्रियं हितं वाक्यं भुव आदाय भूपतिः । वत्सं कृत्वा मनुं पाथावदुहत् सकलौपधीः ॥१२॥
तथा परे च सर्वत्र सारमाददते बुधाः । ततोऽन्ये च यथाकामं दुदुहुः पृथुभाविताम् ॥१३॥
ऋषयो दुदुहुर्वैवीमिन्द्रियेष्वथ सत्तम । वत्सं वृहस्पतिं कृत्वा पयश्छन्दोमयं शुचि ॥१४॥
कृत्वा वत्सं सुरगणा इन्द्रं सोममदुहन् । हिरण्यमेन पात्रेण वीर्यमोजो बलं पयः ॥१५॥
दैतेया दानवा वत्सं प्रह्लादमसुरपंभम् । विधायावदुहन् क्षीरमयः पात्रे सुरासवम् ॥१६॥
गन्धर्वाप्सरसोऽधुजन् पात्रे पद्ममये पयः । वत्सं विधावमृत् कृत्वा गान्धर्वं मधु सौभगम् ॥१७॥
व सेन पितरोऽर्यगणा कव्यं क्षीरमधुजत । आमपात्रे महाभागाः श्रद्धया श्राद्धदेवताः ॥१८॥
प्रकल्प्य वत्सं कपिलं सिद्धा. सङ्कल्पनामयीम् । सिद्धिर्नभसि विधां च ये च विद्याधरादयः ॥
अन्ये च मायिनो मायामन्तर्धानान्मुतात्मनाम् । मयं प्रकल्प्य वत्सं ते दुदुहुर्धारणामयीम् ॥२०॥
यश्चरत्तासि भूतानि पिशाचाः पिशिताशनाः । भूतेशवत्सा दुदुहुः कपाले क्षतजासवम् ॥२१॥
तथाहयो दन्दशूकाः सर्पा नागाश्च तच्छरम् । विधाय वत्सं दुदुहुर्विलपात्रे विपं पयः ॥२२॥
पशवो यवसं क्षीरं वत्सं कृत्वा च गोवृषम् । अरण्यपात्रे चापुच्छन्मृगेन्द्रेण च दंष्ट्रिणः ॥२३॥
ऋष्यादाः प्राणिनः ऋष्यं दुदुहुः स्वे कलेवरं । सुपर्णवत्सा बिहगाश्चरं चाचरमेव च ॥२४॥
वटवत्सा वनस्पतयः पृथग्रसमयं पयः । गिरयो हिमवद्वत्सा नानाधातून् स्वसानुपु ॥२५॥
सर्वे स्त्रमुत्पयवसेन स्वे स्वे पात्रे पृथक् पयः । सर्वकामदुघां पृथ्वीं दुदुहुः पृथुभाविताम् ॥२६॥
एवं पृथादयः पृथ्वीमज्जादाः स्वन्नमामनः । दोहवत्सादिभेदेन क्षीरभदं कुरुद्वह ॥२७॥
ततो महीपतिः प्रीतः सर्वकामदुघां पृथुः । दुहितृत्वे चकारेमां प्रेम्णा दुहितृवत्सलः ॥२८॥
चरणयन् स्वधनुष्कोट्या गिरिकूटानि राजराट । मूमण्डलमिदं दैन्यः प्रायश्चक्रे समं विमु-प- ॥२९॥
अथास्मिन् भगवान् दैन्यः प्रजानां वृत्तिदः पिता । निवासान् कल्पयाश्चक्रे तत्र तत्र यथाहृतः ३०
भ्रामान् पुरः पत्तनानि दुर्गाणि विपधानि च । घोषान् वज्रान् सशिविरानाकरान् खेटखर्गटान् ३१

प्राक्पृथोरिह नैवैषा पुरमामादिरूपना । यथासुखं वसन्ति स्म तत्र तत्राकुतोभया ॥२२॥
इति श्रीमद्भागवतो महापुराणे पारमहंस्या संहितायां चतुर्थस्कन्धे पृथुविजयेऽष्टादशोऽध्यायः ॥१८॥

अथैकोनविंशतिर्नमोऽध्यायः

मैत्रेय उवाच

अथादीक्षत राजा तु हयमेघशतेन सः । प्रह्लावर्ते मनोः खेपे यत्र प्राची सरस्वती ॥१॥
तदभिप्रेत्य भगवान् कर्मातिशयमात्मनः । शतव्रतान् मनुष्ये पृथोर्वैष्णवोत्सवम् ॥२॥
यत्र यज्ञपतिः साक्षाद्भगवान् हरिरीश्वरः । अन्वभूयत सर्वात्मा सर्वलोकादुरः प्रभुः ॥३॥
अन्वितो ब्रह्मशर्वाभ्यां लोकपालैः सहानुगैः । उपगोयमानो गन्धर्वैर्निभिश्चाप्सरोगणैः ॥४॥
सिद्धा विद्याधरा दैत्या दानवा गुह्यकादयः । सुनन्दनन्दप्रमुखाः पार्षदप्रवरा हरेः ॥५॥
कर्पलो नारदो दत्तो योगेशः सनकादयः । तमन्वीयुर्भांगवता ये च तत्सेवनोत्सुकाः ॥६॥
यत्र धर्मदुधा भूमिः सर्वकामदुघा सती । दोग्धि स्माभीप्सितानपर्यान् यजमानस्य भारत ॥७॥
ऊहुः सर्वरसाक्षयः वीरदध्यन्नगोरसान् । तस्यो भूरिवर्ष्माणः प्रासूयन्त मनुच्युतः ॥८॥
सिन्धवो रत्नमकरान् गिरयोऽथ चतुर्विधम् । उपायनमुपाजुः सर्वे लोकाः सपालकाः ॥९॥
इति चाघोरजेशस्य पृथोस्तु परमोदयम् । असूयन् भगवानिन्द्रः प्रतिघातमधीकृतम् ॥१०॥
चर्मणेणाश्वमेधेन यजमाने यजुष्पतिम् । धैर्ये यज्ञपशु स्पर्धन्तपोबाहू तिरोहितः ॥११॥
तमश्रिर्भगवानैश्वरमार्या विहायसा । आमुक्तमिव पाखण्डं योऽध्वमं धर्मविभ्रम ॥१२॥
अत्रिणा चोदितो हन्तुं पृथुपुत्रो महारथः । अन्वधायत सङ्क्रुद्धस्तिष्ठतिष्ठेति चाग्रधीत् ॥१३॥
तं तादृशाकृतिं वीक्ष्य मेने धर्मं शरीरिणम् । जटिलं भस्मनाच्छ्रवं तस्मै बाणं न मुञ्चति ॥१४॥
वधाश्लिष्टं तं भूयो हन्तवेऽत्रिरचोदयत् । जहि यशहन्तात महेन्द्रं विदुर्भायमम् ॥१५॥
एवं धैर्यसुतः प्रोक्तस्वरमार्या विहायसा । अन्वद्रवदमिक्रुद्धो रावणं गृध्रादिव ॥१६॥
सोऽथ रूपं च तद्वित्वा तस्मा अन्तर्हितः स्वराट् । वीरः स्वपशुमादाय पितृयज्ञमुपेयिषाम् ॥१७॥
तत्तस्य आहूतं कर्म विक्षप्य परमर्षयः । नामधेयं ददुस्तस्मै विजिताय इति प्रभो ॥१८॥
उपसृज्य तमस्तीर्थं जहराश्वं पुनर्हरिः । कपालखट्वाङ्गधरं धीरो नैनमवाधत ॥१९॥
अत्रिणा चोदितस्तस्मै सन्दधे विशिखं रुगम् । सोऽथ रूपं च तद्वित्वा तस्यावन्तर्हितः स्वराट् ॥२०॥
वीरश्चाश्वमुपादाय पितृयज्ञमयाजयत् । तदवयं हरे रूपं जगृहुर्जानुर्धुलताः ॥२१॥
यानि रूपाणि जगृहे इन्द्रो हयजिह्वीर्षया । तानि पापस्य खण्डानि लिङ्गं खण्डमिदोप्यते ॥२२॥
न हरायश्वं धैर्ययज्ञजिघांसया । तद्गृहीतविक्षेपे पापखण्डेषु सतिगृह्याम् ॥२३॥

मर्म इत्युपधर्मेषु नम्ररक्तपटादिषु । प्रायेण सज्जते भ्रान्त्या पेशलेषु च वाग्मिषु ॥२५॥
तदभिज्ञाय भगवान् पृथुः पृथुपराक्रमः । इन्द्राय कुपितो दायणमादत्तोद्यतकार्मुकः ॥२६॥

तस्मैविजः शक्रवधामिसन्धितं विचक्ष्य दुष्प्रेक्ष्यमसक्षरं हसम् ।

निवारयामासुरहो महामते न युज्यतेऽग्रान्यकथः प्रचोदितान् ॥ २७॥

वयं मरुधन्तमिहार्थनाशनं ह्यगामदे स्वच्छ्रवसा हतस्विपम् ।

अयातयामोपहवैरनन्तरं प्रसह्य राजन् जुह्वाम तेऽहितम् ॥२८॥

इत्यामन्त्र्य ऋतुर्षिं विदुरास्यर्षिञ्चो रुशः । सुश्वस्ताञ्जुह्वतोऽश्वेत्य स्वयम्भूः प्रन्यपेयत ॥२९॥

न वषपो भवतामिन्द्रो यद्यज्ञो भगवत्तनुः । यं जिघांसय यज्ञेन यस्येष्टास्तनयः सुराः ॥३०॥

तदिदं परयत महदमं यत्किं द्विजाः । इन्द्रेणानुष्ठितं राज्ञः कर्मैतद्विजिघांसता ॥३१॥

पृथुकीर्तेः पृथोर्भूयात्क्षेत्रकोनशतक्रतुः । अक्षं ते क्रतुभिः स्विष्टैर्यज्ञवान् मोक्षयमं वित ॥३२॥

नैनात्मने महेन्द्राय रोपमाहर्तुमर्हसि । उभावपि हि भद्रं त उचमस्योक्त्विप्रहौ ॥३३॥

मास्मिन् महाराज कृथाः स्म क्तितां निशामवास्मद्वच्च धारतात्मा ।

यदपायतो देवहन्तं नु कर्तुं मनोऽतिरिष्टं विशते तमोऽन्धम् ॥३४॥

ऋतुर्षिरमतामेव देवेषु दुरवग्रहः । धर्मस्यतिरुहो यत्र पाखण्डेरिन्द्रनिर्मितैः ॥३५॥

यमिरिन्द्रोपलसृष्टैः पाखण्डैर्हारिभिर्जनम् । हियमाणं विचक्ष्वैनं यस्ते यज्ञभ्रगरवमुद ॥३६॥

भवान् परित्रातुमिहावतोर्षो धर्म जनानां समयानुरूपम् ।

वेनापचारादवलुप्तमदः तदेहतो विष्णुकलासि वैन्य ॥३७॥

स त्वं विमृश्यास्य भवं प्रजापते सङ्कलनं विरवसृजां पिपीपृहि ।

पेन्द्रौ च मायामुपधर्ममातरं प्रचक्षेदपाखण्डपथं प्रभो जहि ॥३८॥

मैत्रेय उवाच

इत्थं स लोकागुह्यं समादिष्टो विशाम्पतिः । तथा च कृत्वा चात्सर्वं मयोनापि ॥ सन्वधोः ॥३९॥

कृतायमृयन्नानाय पृथगे भूरिकमण्डे । धरान् ददुस्ते धरदा ये तद्दर्शयिषि तर्पिताः ॥४०॥

विप्राः सत्याशिपस्तुष्टाः श्रद्धया लब्धदविणाः । आशिषो युयुजुः चत्तरादिराजाय सङ्कृताः ॥४१॥

त्वयाऽऽहूता महायादो सर्व एव समागताः । पूजिता दानमानाभ्यां पितृदेवर्षिमानवाः ॥४२॥

इति श्रीमन्नागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां चतुर्थस्कन्धे एकोनविंशतितमोऽध्यायः ॥१॥

अथ विंशतिः तमोऽध्यायः

मैत्रेय उवाच

भगवानपि धैरुकृष्टः साकं मधवतः विभुः । यज्ञैर्यज्ञपतिस्तुष्टो यज्ञमुकृतं तमभापत ॥१॥

श्रीभागवानुवाच

एष तेऽनारपीन्द्रं हयमेघशतस्य ह । एमापयत आत्मानममुष्य सन्तुमर्हसि ॥ २ ॥
 सुधियः साधवो लोके नरदेव नरोत्तमाः । नामिद्व्रजन्ति भूतेभ्यो यर्हि नात्मा कलेवरम् ॥ ३ ॥
 पुरा यदि मुञ्चन्ति स्वाद्या देवमायया । श्रम एव परं जातो दीर्घया वृद्धसेवया ॥ ४ ॥
 अतः कायमिमं विद्वानविद्याकामस्ममिभिः । आरब्ध इति नैवास्मिन् प्रतिबुद्धोऽनुजिते ॥ ५ ॥
 असंस्तुतः शरीरेऽस्मिन्नमुनोपादिते गृहे । अपत्ये द्रवियो वापि कः कुर्यान्ममतां दुष्टः ॥ ६ ॥
 एकः शुद्धः स्वयं ज्योतिर्निर्गुणोऽसी गुणाश्रयः । सर्वगोऽनाकृतः साक्षी निरात्माऽऽत्माऽऽत्मनः परः ॥ ७ ॥
 य एषं सन्तमात्मानमात्मस्थं येदं पूरयः । नाप्यते प्रकृतिस्थोऽपि तद्गुणैः ॥ मयि स्थितः ॥ ८ ॥
 यः स्वधर्मेण मां नित्यं निराशीः श्रद्धयान्वितः । भजते शनैस्तस्य मनो राजन् प्रसीदति ॥ ९ ॥
 परित्यक्तगुणः सम्यग्दर्शनो विशदाशयः । शान्तिं मे समवस्थानं ब्रह्म कैवल्यमरनुते ॥ १० ॥
 उदासीनमिवाभ्यर्चं द्रव्यज्ञानक्रियात्मनाम् । कूटस्थमिममात्मानं यो वेदामोति शोभनम् ॥ ११ ॥

भिक्षस्य लिङ्गस्य गुणप्रवाहो द्रव्यक्रियाकारकचेतनात्मनः ।

दृष्टानु सम्पत्सु विपत्सु सूरयो न विक्रियन्ते मयि बद्धसौहृदाः ॥ १२ ॥

समः समानोत्तममध्यमाधमः सुखे च दुःखे च जितेन्द्रियाशयः ।

मयोपकृष्टाखिललोकसंयुतो विघ्नस्त्व वीराखिलकोरुचयम् ॥ १३ ॥

श्रेयः प्रजापालनमेव राजो यत्साम्पराये सुकृतात् पट्टमंशम् ।

हर्तान्यथा हतपुण्यः प्रजानामरक्षिता करहारीऽधमसि ॥ १४ ॥

एषं द्विजाग्रयानुमतानुवृत्तधर्मप्रधानोऽन्यतमोऽवितास्या ।

ह्रस्वेन कालेन गृहोपयातान् द्रष्टासि सिद्धाननुरक्तलोकः ॥ १५ ॥

परं च मत् कञ्चन मानवेन्द्र वृणीस्य तेऽहं गुणशीलयन्त्रितः ।

नाहं मलैर्वै सुलभस्तपोभिर्योगेन वा यत्समचित्तवर्ती ॥ १६ ॥

मैत्रेय उवाच

स इत्थं लोकगुरुर्या विष्वक्सेनेन विश्वजित् । अनुशासित आदेशं शिरसा जगृहे हेरेः ॥ १७ ॥

स्पृशन्तं पादयोः प्रेम्णा व्रीडितं स्वेन कर्मणा । शतक्रतुं परिष्वज्य विद्वेषं विसर्ज ॥ १८ ॥

भगवानथ विश्वात्मा पृथुनोपहृताईशः । समुज्जिह्वानया भक्त्या गृहीतचरणाम्बुजः ॥ १९ ॥

प्रस्थानाभिमुखोऽप्येनमनुग्रहविलम्बितः । परयत् पद्मपलाशाक्षो न प्रतस्थे सुहृत्सताम् ॥ २० ॥

स आदिराजो रक्षिताञ्जलिर्हिरिं विलोकितुं नाशकदश्रुलोचनः ।

न किञ्चनोवाच स बाष्पविक्रवो हृदोपगुह्यामुभयादवस्थितः ॥ २१ ॥

अथावमृश्याश्रुकला विलोकयन्नृत्तदृग्गोचरमाह पुरुषम् ।

पदा सृशन्तं क्षितिमंस उच्यते विन्यस्तहस्ताग्रमुरङ्गविद्विषः ॥ २२ ॥

पृथुरुवाच

धरान् विभो त्वद्वरदेशराद् बुधः कथं वृणीते गुणविक्रियात्मनाम् ।

ये नारकाणामपि सन्ति देहिनां तानीश कैवल्यपते वृण्वे न च ॥ २३ ॥

न कामये नाय तदप्यहं हचिन्न यत्र शुष्मच्चरणांगुजासवः ।

महत्तमान्तर्हृदयान्मुखच्युतो विघ्नस्त्व कर्णाद्युतमेप मे धरः ॥ २४ ॥

स उत्तमश्लोक महन्मुखच्युतो भवत्पदाम्भोजसुधाकणानिलः ।

स्मृतिं पुनर्विस्मृततत्त्ववर्मनां बुयोगिनां नो वितरत्यर्क्षं वरैः ॥ २५ ॥

यशः शिवं सुश्रव आर्यसङ्गमे यदृच्छया चोपशृणोति तै सकृत् ।

कथं गुणज्ञो विरमेद्दिना पशुं श्रीर्यमवधो गुणसङ्ग्रहेच्छया ॥ २६ ॥

अथाभजे त्वास्त्रिलपदयोत्तमं गुणालयं पञ्चकरेव लालसः ।

अध्याययोरैकपतिस्पृधोः कलिर्न स्यात्कृतत्वचरणैकतानयोः ॥ २७ ॥

जगज्जनन्यां जगदीश वैशसं श्यादेव यत्कर्मणि नः समीहितम् ।

करोपि फल्ग्वयुरु दीनयत्सलः स्व एव क्षिप्येऽभिरतस्य किं सया ॥ २८ ॥

भजन्त्यथ त्वामत एव साधवो ह्युदस्तमायागुणविभ्रमोदयम् ।

भवत्पदानुस्मरणादते सतां निमित्तमन्यद्भगवच्च विभ्रमे ॥ २९ ॥

मन्ये गिरं ते जगतां विमोहिनीं वरं वृणीष्वेति भजन्तमात्य यत् ।

वाचा न तन्त्या यदि ते जनोऽसितः कथं पुनः कर्म करोति मोहितः ॥ ३० ॥

त्वन्माययाद्वा जन ईश स्वयिदतो यदन्यदाशास्त ऋतात्मनोऽबुधः ।

यथा चरेद्बालहितं पिता स्वयं तथा त्वमेवार्हसि न समीहितम् ॥ ३१ ॥

मैत्रेय उवाच

इत्यादिराजेन नृतः स विश्वदृक् तमाह राजन् मयि भक्तिरस्तु ते ।

दिष्टेष्टी धीर्मयि ते कृता यया मायां मदीयां तरति स्म दुस्तराम् ॥ ३२ ॥

तावं कुरु मयाऽऽदिष्टमप्रमत्तः प्रजापते । मदादेशकरो लोकः सर्वत्रामोति शोभनम् ॥ ३३ ॥

मैत्रेय उवाच

इति धैर्यस्य गजोदरः प्रतिजन्त्यायं हृदयः । पञ्चितोऽज्जुष्टीर्यैर्न गन्तुं चक्रेऽव्युतो मतिम् ॥ ३४ ॥

देवर्षिपितृगन्धर्वसिद्धचारणपन्नगाः । किन्नराप्सरसो मयाः समा भूतान्यनेकयः ॥ ३५ ॥

यज्ञेश्वरधिया राज्ञा वाग्मिताञ्जलिभक्तिः । समाजिता ययुः सर्वे वैकुण्ठानुगतास्ततः ॥ ३६ ॥

भगवानपि राजर्षेः सोणध्यायस्य चाच्युतः । हरश्चिव मनोऽमुष्य स्वधाम श्रत्यपद्यत ॥३७॥
 अक्षय नमस्कृत्य नृपः सन्दर्शितात्मने । अन्यत्वाय च देवानां देवाय स्वपुरं ययौ ॥३८॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां चतुर्थस्कन्धे विंशतितमोऽध्यायः ॥२०॥

अथैकविंशतितमोऽध्यायः

मैत्रेय उवाच

मौक्तिकैः कुसुमजम्बिदुकूलैः स्वर्णतोरणैः । महासुरभिभिर्वैभवं विहृतं तत्र तत्र वै ॥१॥
 चन्दनागुस्तोपाद्रंस्थाचक्षुर्मार्गवात् । पुष्पाक्षतफलैस्तोत्रमैलांजैरधिभिरर्चितम् ॥२॥
 सद्यन्वै, कदलीस्तम्भैः पूगपोतैः परिप्लुतम् । तरुणवृक्षमालाभिः सर्वतः समलङ्कृतम् ॥३॥
 प्रजास्त दीर्घजलिभिः, सम्भृताशेषमङ्गलैः । अभीयुष्टैकन्याश्च मृष्टकुण्डलमण्डिताः ॥४॥
 शङ्खदुन्दुभिषोपेण ब्रह्मणोपेण चर्दिजाम् । विवेश भवनं वीरः स्तूयमानो गतस्मयः ॥५॥
 पूजितः पूजयामास तत्र तत्र महायशः । पौराजानपदास्तांस्तान् प्रीतः प्रियवरप्रदः ॥६॥

त एवमाक्षोन्यनवद्यचेष्टितः कर्माणि भूयसि महान् महत्तमः ।

कुर्वन् यशसाधनिमल्लयशः स्फूर्तं निधायाररहे . परं पदम् ॥७॥

सुत उवाच

तदादिराजस्य यशो वृज्जम्भितं गुणैर्योरेगुणवरयभाजितम् ।
 यत्ता महाभागवतः सद्गुरुं क्रीपारवि प्राह गृह्यन्तमर्चयन् ॥८॥

चिदुर उवाच

सोऽभिषिक्तः पृथुर्विमैलं व्याशेषसुरार्हणः । विभ्रत् स वैष्णवं तेजो बाह्योर्ध्वान् विदोह गाम् ॥
 को न्वस्य कालि न शणो यमिशो यद्विभ्रमोत्पिष्टमयोभूपाः ।
 लोकाः सपाला उपजीवन्ति काममवापि तन्मे वद वरं शुद्धम् ॥९॥

मैत्रेय उवाच

गङ्गायमुनयोर्नदीरन्तराचैत्रमावसत् । आरब्धानेव बुभुजे भोगान् पुण्यजिहासवा ॥१॥
 सर्वत्रास्त्रलितादेशः सप्तदीपैकदण्डदृक् । अन्यत्र ब्राह्मणकुलान्यत्रायुतगोत्रतः ॥२॥
 एकदाऽऽसीन्महासत्प्रदीपा तत्र दिनैकसाम् । समाजो मल्लयैषां च राजर्षीणां च सत्तम ॥३॥
 तस्मिन्नहं पु सर्वेषु स्वर्चितेषु ययार्हतः । उच्यितः सदसो मध्ये ताराणामुदरादिषु ॥४॥
 प्रांशुः पीनायतभुजो गौरः कज्जारुचेक्षणः । सुनासः सुमुखः सौम्यः पीनासः सुदिनस्मितः ॥५॥
 मूढवृक्षा मृष्टप्योषिर्वालिबल्लादलोदरः । आवर्तनाभिरोजस्वी काष्ठनोस्तरप्रपातः ॥६॥
 मूढमवकासितस्त्रिग्वभूर्ध्वजः कम्बुकम्बरः । महाधने दुकूलाग्र्ये परिधायोपनीय च ॥७॥
 भ्यजिताशेरगात्रधार्निर्धमे न्यस्तभूषणः । कृष्णाजिनपरः श्रीमान् कुन्दापाणिः कृतोचितः ॥८॥

शिशिरस्निग्धताराधः समेषु समन्ततः । अचिदानिदुर्बोश, यद् संहर्षयस्त्रिव ॥१६॥
चार चित्रपदं श्लक्ष्णं मृष्टं गृहमविकृतम् । सर्वेषामुपकारार्थं तदा अनुवदन्निव ॥२०॥

राज्ञोवाच

सभ्याः शृणुत भद्रं यः साधवो य इहागताः । ससु जिज्ञासुभिर्धर्ममावेद्यं स्वमनोपितम् ॥२१॥
अहं दण्डधरो राजा प्रजानामिह योजितः । रक्षिता वृत्तिदः श्रेयः सेतुयुस्य पिता गृध्रक ॥२२॥
तस्य मे तदनुष्ठानाद्यानाहुर्वक्ष्यादिन । लोकाः स्यु कामयन्द्रोहा यस्य तुप्यति दिष्टदक् ॥२३॥
य उदरेत्करं राजा प्रजा धर्मेव्यशिवयन् । प्रजानां शमलं भुङ्क्ते भगं च स्वं जहाति स ॥२४॥
तन् प्रजा भर्त्पितृदार्थं स्वार्थमेयानसूयवः । कुरुताघोचजद्विषस्तर्हि मेऽनुग्रहः कृतः ॥२५॥
यूयं तदनुमोदथ्य पितृदेवर्षयोऽमलाः । कर्तुं शास्तरनुशातुस्तुल्यं यामेव स कनम् ॥२६॥
अस्ति यक्षपतिर्नाम केयाद्विदहंसतामाः । इदामुय चक्षयन्ते ज्योराद्यावरयः कश्चिन्मया ॥२७॥
मनोरत्तानपादस्य ध्रुवस्यापि महीपतेः । प्रियव्रतस्य राजर्षेरङ्गस्वारमपि तु पितुः ॥२८॥
ईप्स्यानामयाम्येभमन्नस्य च भगस्य च । प्रह्लादस्य यलेऽपि कृत्यमस्ति गदाभृता ॥२९॥
दाहित्रादीनृते गृह्यो गोप्यान् धर्मविमोदितान् । यतस्तेर्गापजर्गाणां प्रायेणैकाग्रहेतुना ॥३०॥

यत्पादमेवामिर्यस्तपस्विनामशेवजन्मोपचितं मलं धियः ।

सद्यः पिणो यन्महमेधती सती यथा पदाङ्गुलिनिःसृता सरित् ॥३१॥

यिनिधुंताशेषमनोमनः पुमानसङ्गितानविशेषयोयान् ।

यदृष्टमिमूले कृतक्रेतनः पुनर्न संगतिं कृशवहो प्रपद्यते ॥३२॥

तमेव यूयं भजतामनृतिभिर्मनोवच कायगुणैः स्वकर्मभिः ।

अन्नापिनः कामदघातं प्रियव्रजं यथाधिरारायसितार्णमिदयः ॥३३॥

यत्सेनयाशेषगुहापयः स्वराद् विप्रप्रियस्तुष्यति काममोरवर ।
 तदेव तद्गमपरैर्विनीतैः सर्वाभना ग्रहाकुलं निषेयताम् ॥ ३६ ॥
 पुमोऽप्यभेतानन्तिरेलमात्मनः प्रसीदतोऽत्यन्तशमं स्वत स्वयम् ।
 यस्मिन्समस्तमन्विषेयया ततः परं किमत्रास्ति मुक्तं हविर्भुजाम् ॥ ४० ॥
 अभात्यनन्तः खलु तत्त्वकोविदैः श्रद्धाहुत यन्मुख इज्यनामभिः ।
 न वै तथा चेतनया यद्विष्कृते हुताशने पारमहंस्यपर्यगु ॥ ४१ ॥
 यद्ग्रहा निषेयं विरजं सनातनं श्रद्धासपोमङ्गलमौनसंयमैः ।
 समाधिना विभ्रति हार्थदृष्टये यत्रेदमादर्शं इवायमासते ॥ ४२ ॥
 तेषामहं पादसरोजरेणुमायां बहेयाधिकिरीटमायुः ।
 यं नित्यदा विभ्रत आशु पाप नश्यत्यमुं सर्वगुणा भजन्ति ॥ ४३ ॥
 गुणायनं शीलघनं कृतज्ञं वृद्धाभयं सद्युक्तेऽनु सम्पदः ।
 प्रसीदतां ग्रहाकुलं मया च जनार्दन सानुचरश्च ममम् ॥ ४४ ॥

मैत्रेय उवाच

इति श्रुत्वाणं नृपतिं पितृदेवद्विजातयः । शुद्धयुक्तमनसः साधुवादेन साधव ॥ ४५ ॥
 पुत्रेय जयते लोकानिति सत्यवतीश्रुतिः । ग्रहादखड्गतः पापो यद्वेनोऽत्यतरतम ॥ ४६ ॥
 हिरण्यकशिपुश्चापि भगवन्निन्दया तमः । विविधुरस्यगात् सूनोः प्रह्लादस्यानुभावत ॥ ४७ ॥
 वीर्यधर्मं पितः पृच्छ्या समा सजीव शाश्वती । यस्येष्टस्यच्युते भक्तिः सर्वलोकैकमर्तार ॥ ४८ ॥
 अहो वयं ह्यप्यपवित्रकोतैः त्वयैव नाथेन मुकुन्दनायाः ।

य उत्तमशोकतमस्य विष्णोर्ब्रह्मण्यदेवस्य कयां म्यनति ॥ ४९ ॥

नात्यद्भुतमिदं नाथ तवाजीव्यानुशासनम् । प्रजानुरागो महतां प्रकृतिः कस्यात्मनाम् ॥ ५० ॥
 अथ नस्तमसः पारस्वयोपासादितः प्रभो । भ्राम्यतां नष्टरष्टीनां कर्मभिर्देवसंज्ञितैः ॥ ५१ ॥
 नमो विद्वत्सनाय पुरपाय महीयसे । यो ग्रहा स्रग्माविश्य बिभर्तीदं म्वतेजसा ॥ ५२ ॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां चतुर्थस्कन्धे एकविंशतितमोऽध्यायः २१

अथ द्वाविंशतितमोऽध्यायः

॥ मैत्रेय उवाच ॥

जनेषु प्रगृणस्वेनं पृथुं पृथुलविश्रमम् । तत्रोपजग्मुर्मुनयश्चत्वारः सूर्यवचसः ॥ १ ॥
 तास्तु सिद्धेश्वरान् राजा म्योऽश्वतरतोऽर्चिषा । लोभनपापान् कुर्वत्या सानुगोऽचलचित्तान्
 तदर्शनोद्गतान् प्राणान् प्रयादिभुरिवोत्थितः । ससदस्यानुगो धैर्य इन्द्रियेशो गुणान्वितः ॥ ३ ॥

गौरवाद्यन्त्रितः सभ्यः प्रश्रयानतकन्धरः । विधिं पूजयात्रके गृहीताध्यङ्ग्यासनान् ॥ ४ ॥
तत्पादशौचसलिलैर्माज्जितालकबन्धनः । तत्र शीलवता वृत्तमाचरन्मानयन्निव ॥ ५ ॥
हाटकासन आसीनान् स्वधिष्येष्विव पावकान् । श्रद्धासंयमसंयुक्तः प्रीतः प्राह भगवान् ॥ ६ ॥

पृथुस्वाच

अहो आचरितं किं मे मङ्गलं मङ्गलायनाः । यस्य वो दर्शनं ह्यासीद् दुर्दर्शानां च योगिभिः ॥ ७ ॥
किं तस्य दुर्लभतरमिह लोके परत्र च । यस्य विप्राः प्रसीदन्ति शिवो विष्णुश्च शानुगः ॥ ८ ॥
नैव लक्ष्यते लोको लोकान् पर्यटतोऽपि यान् । यथा सर्वदृशं सर्वं आत्मानं येऽस्य हेतवः ॥ ९ ॥
अधना अपि ते धन्याः साधवो गृहमेधिनः । यद्गृहा ह्यईवर्षांशुतृणभूमीधराधराः ॥ १० ॥
व्यालालपद्ममा वै तेऽपरिक्कारिलसम्पदः । यद्गृहास्तीर्थपादीयपादतीर्थविवाजिताः ॥ ११ ॥
स्वागतं यो द्विजश्रेष्ठा यद्व्रतानि मुमुषवः । चरन्ति यद्यथा धीरा बाला एव गृह्णन्ति च ॥ १२ ॥
यच्चित्रः कुशलं नाथा इन्द्रियायांयवेदिनाम् । न्यसनावाप एतस्मिन् पतितानां स्वकर्मभिः ॥ १३ ॥
भवन्सु कुशलप्रभ आभाराम्नेषु नेष्यते । कुशलाकुशला यत्र न सन्ति मतिदृत्तयः ॥ १४ ॥
तदहं कृविश्रम्भः सुहृदो वस्तपरिधनाम् । सम्पृच्छे भव एतस्मिन् चेमः केनाज्जसा भवेत् ॥ १५ ॥
व्यक्तमात्मवतामात्मा भगवानात्मभावनः । स्वानामनुग्रहायेमां सिद्धरूपी चरत्यजः ॥ १६ ॥

मैत्रेय उवाच

पृथोस्तत्सूक्तमाकर्ण्य सारं सुष्ठु मितं मधु । श्रयमान इव प्रीत्या कुमारः प्रयुवाच ॥ १७ ॥

सनत्कुमार उवाच

माधु पृष्टं महाराज सर्वभूतहितात्मना । भवता विदुषा चापि साधूनां मतिरीदृशी ॥ १८ ॥

सङ्गमः रज्जु साधूनामुभयेषां च सम्मतः । यत्सम्भाषणसम्प्रभः सर्वेषां वितनोति शम् ॥ १९ ॥

असत्येव राजन् भवतो मधुद्विपः पादारविन्दस्य गुणानुवादने ।

रतिदुःरापा विधुनोति नैष्टिकी कामं कथायं मलमन्तरात्मनः ॥ २० ॥

शास्त्रेष्वियानेव सुनिश्चितो नृणां चेमस्य सधर्ममृशेषु हेतुः ।

असङ्ग आत्मव्यतिरिक्त आत्मनि दृढा रतिर्ब्रह्मणि निरुपे च या ॥ २१ ॥

सा यद्यथा भगवद्धर्मचर्याया जिज्ञासयाऽऽप्त्यात्मिरूपयोगनिष्ठया ।

योगोपरोषामनया च नित्यं पुण्यध्वज कथाया पुण्यया च ॥ २२ ॥

अर्धेन्द्रियारामसंगोष्ठयशृणया तत्सम्मानानामपरिग्रहेण च ।

विजित्तत्त्वा परितोष आत्मन् विना हरेर्गुणरीयूषपानाय ॥ २३ ॥

अहिंसया पारमहंस्यचर्याया स्मृत्या मुमुक्षुचरितप्राप्त्यर्मीपुना ।

सर्वकामैर्निर्गमैर्भाष्यनिष्ठया निरोधया इन्द्रतिथिप्रया च ॥ २४ ॥

हरेर्मुहुस्त परकर्मपूरणुख भिधानेन विजग्ममाश्रया ।

भवया ह्यसङ्ग सदसत्यनामनि स्यान्निर्गुण्ये ब्रह्मणि चाजसा रति ॥२१॥

यदा रतिर्ब्रह्मणि नैष्टिकी पुमानाचार्यवान् ज्ञानविरागरहसा ।

दहत्यवीर्यं हृदयं जीवकोशं पञ्चात्मक योनिमिवोत्थितोऽग्नि ॥२२॥

दग्धाशयो मुक्तसमस्ततद्गुणो नैरात्मनो बहिरन्तावचष्टे ।

परात्मनोयंद व्यवधानं पुरस्तात् स्वप्ने यथा पुरपस्तद्विनाशे ॥२३॥

आत्मानमिन्द्रियार्थं च परं यन्मयोरपि । सत्याश्रय उपाधौ वै पुमान् पश्यति नान्यदा ॥२४॥

निमित्ते सति सर्वत्र जलादावपि पूर्य । आत्मनश्च परस्यापि मिदं पश्यति नान्यदा ॥२५॥

इन्द्रियैर्विषयाकृष्टैराक्षिप्त ध्यायतां मन । चेतनां हरते बुद्धे स्तम्बस्तोयमिव ह्रुदात् ॥२६॥

अश्रयानुस्मृतिक्षिप्तं ज्ञानभ्रश स्मृतिचये । तद्रोच क्वच्य प्राहुरात्मापह्नवमात्मनः ॥२७॥

नात परतरो लोके पुंस स्वार्थाव्यतिक्रम । यदध्यन्यस्य प्रेयस्त्वभात्मन स्वध्यतिक्रमात् ॥२८॥

अर्पेन्द्रियार्थमिध्वान सर्गार्थापह्नवो नृणाम् । अशितो ज्ञानविज्ञानाद्येनाविशति मुल्यताम् ॥२९॥

न कुर्यात् कश्चित्सहं तमस्तीम्र तित्तीरिषु । धर्माधिकाग्रमोक्षार्थां यद यन्तविपातकम् ॥३०॥

तत्रापि मोक्ष एवार्थ आत्यन्तिकतथेव्यक्ते । त्रैदग्योऽर्थो यतो निय कृतान्तभवसंयुत ॥३१॥

परेऽवरे च ये भावा गुणव्यतिकरावन् । न तेषां विद्यते चेममीशविध्वसिताशिषाम् ॥३२॥

तत् त्व नरेन्द्र जगतामथ तस्थुषां च देहेन्द्रियासुधिपण्यात्मभिराश्रुतानाम् ।

य चेन्नचित्तरसा हृदि विन्ध्यावि प्रयक् च्छास्ति भगवोस्त मयेहि सोऽस्मि ॥३३॥

अस्मिन्निदं सदसदात्मतया विभाति माया विवेकविभुति सजि शारिबुद्धि ।

त नित्यमुक्तपरिशुद्धविबुद्धतत्त्वं प्रत्यूढकर्मकलिलप्रकृतिं प्रपद्ये ॥३४॥

यस्यादृष्टज्जलाशविलासभक्त्या कर्मारथं प्रथितमुदप्रथयति सन्त ।

तद्वत् रिक्तमतयो यतयोऽप्यिच्छासोतो गणास्ततमरण भज वासुदेवम् ॥३५॥

कृच्छ्रो महानिह भवार्यवमप्रवेसां यद्द्वर्गनक्रममुत्तेन तित्तीरयति ।

तत् त्व हरेर्भगवतो भजनीयमग्निं कृत्वोद्भुपं व्यसनमुत्तर दुस्तरार्थम् ॥३६॥

मैत्रेय उवाच

स एवं प्रह्मपुत्रेण कुमारैणा ममेधसा । दर्शितामगति सम्यक्प्रशस्योवाच तं नृप ॥३७॥

राजोवाच

कृणो मेऽनुग्रह पूर्वं हरिणाऽऽर्त्तानुक्लिप्ता । तमापादयितुं प्रहन् भगवन् यूयमागता ॥३८॥

निष्पादितश्च कार्श्येन भगवद्विष्टं शालुमि । माध्वच्छिष्टं हि मे सर्वमात्मना सह किं ददे ॥३९॥

राजोवाच तदा महान् गृहस्थ सपरिच्छदा । राज्यं वनं मही कोश इति सर्वं निवेदितम् ॥४०॥

सैनापत्यं च राज्यं च दण्डनेष्टवमेव च । सर्वलोकाधिपत्यं च वेदशास्त्रविद्वहंति ॥४६॥
स्वमेव ब्राह्मणो भुङ्क्ते स्वं वस्ते स्वं ददाति च । तस्यैवानुग्रहेणाश्रं मुञ्जते क्षत्रियादयः ॥४६॥

यैरीदृशो भगवतो गतिराम्मवाद एकान्ततो निगमिभिः प्रतिपादिता न ।

मुप्यन्वदभ्रकरणाः स्वकृतेन नित्यं को न म तत्प्रतिकरोति विनोदपात्रम् ॥४७॥

मैत्रेय उवाच

त आत्मयोगपतय आदिराजेन पूजिताः । शोलं तदीयं शंसन्तः खेऽभूवन् मिगतां नृणाम् ॥४८॥
वैन्यस्तु धुर्यो महतां संस्थित्याध्यात्मशिक्षया । आसकाममिवात्मानं मेन आत्मन्यर्पास्यत ॥४९॥
कर्माणि च यथाफलं यथादेशं यथायलम् । ययोचितं यथावित्तमकरोद्ग्रहसाकृतम् ॥५०॥
फलं प्रह्वयि विन्यस्य निर्विद्वङ्गः समाहितः । कर्माध्वरं च मन्वान आत्मानं प्रकृतेः परम् ॥५१॥
गृहेषु धर्तमानोऽपि स साम्राज्यश्रियाश्रितः । नासजतेन्द्रियार्गेषु निरहंमतिरवन् ॥५२॥
एवमध्यात्मयोगेन कर्माण्यनुसमाचरन् । पुत्रानुत्पादयामास पञ्चाधिप्यात्मसम्मताम् ॥५३॥
विजिताश्च धूम्रदेशं हर्यश्च द्रविणं गृकम् । सर्वेषां लोकपालानां धारकः पृथुर्गुणान् ॥५४॥
गोपीधाय जगत्सुहृः काले स्वे स्वेऽप्युत्तात्मकः । मनोवाग्दत्तभिः सौमर्गुणैः संरक्षयन् प्रजा-॥५५॥
राजैर्यथाश्रमाधेयं सोमराज इवापरः । सूर्यवद्विजयन् गृह्यन् प्रतपंश्च भुयो वसु ॥५६॥
दुर्धर्पस्तेजसेवाग्निमहेन्द्र इव दुर्जयः । तितितया धरित्रीव सौरिवाभीष्टदो नृणाम् ॥५७॥
वर्षति स्म यथाकामं पर्जन्य इव तर्पयन् । समुद्र इव दुर्धौघः सत्वेनाचलराट्वि ॥५८॥
धर्मराट्वि शिक्षायामाश्रये हिमवानिव । कुबेर इव कोशाढ्यो गुप्ताथो वदग्नौ यया ॥५९॥
मातरिरिवैव सर्वात्मा बलेन सहसौजसा । अविपद्यतया देवो भगवान् भूतराट्वि ॥६०॥
कन्दर्प इव सौन्दर्ये मनस्वी मृगराट्वि । वात्सल्ये मनुष्यनृणां प्रसुखे भगवानजः ॥६१॥
गृहस्पतिर्ब्रह्मवादे आत्मवशे स्वयं हरिः । भक्त्या गौगुर्द्विप्रेषु विष्यक्तेनानुवर्तिषु ।

क्षिया श्रथयशीलाभ्यामात्मनुत्यः परोधमे ॥६२॥

कीर्त्योर्ध्वगीतया पुम्भिस्त्रैलोक्ये तत्र यत्र ह । प्रविष्टः कर्णरन्ध्रेषु स्त्रीणां राम सतमिर । ॥६३॥
इति श्रीमद्भागवते महापु राये पारमहंस्यां संहितायां चतुर्थस्कन्धे प्रथुषरिते द्वाविंशतितमोऽध्यायः ॥

अथ त्रयोविंशतितमोऽध्यायः

मैत्रेय उवाच

एवमस्मानं प्रथममेकदा वैन्य आत्मरान् । आत्मना धर्षिताशेषस्वानुसर्गः प्रजापतिः ॥६४॥
जगतस्तत्पुत्रश्चापि पृथितो धर्मभृत् सताम् । निष्पादितेष्टरादेनो यदर्शमिदं जज्ञियान् ॥६५॥
आत्मजेष्णामजः न्यस्य विरहाद्गुदसीमिव । प्रजामु विमनः स्वेकः सद्गारोऽगारं तरोयनम् ॥६६॥

तत्राप्यदाभ्यनियमो वैतानसत्सुसम्पत्ते । आरब्ध उग्रतपसि यथा स्वविजये पुरा ॥५॥
 रुन्दमूलपलाहारः शुष्कपर्णाशनः क्वचित् । शब्मद्यः कतिचिपदान् वायुमभस्ततः परम् ॥६॥
 श्रोत्रे पठतपा घोरो वर्षास्वासारपाण्मुनिः । थाकल्लमग्नः शिशिर उदके स्थण्डिलेशयः ॥७॥
 तितितुष्यतपाभ्यान्त ऊर्ध्वरेता जितानिलः । आरिराघयिषुः कृशमचरत्तप उत्तमम् ॥८॥
 तेन धमनुस्त्रिद्वेन ध्वस्तकर्माभलाशयः । प्राणायामैः सनिस्त्वेपद्गर्गश्चिद्वक्त्रधनः ॥९॥
 सनकुमारो भगवान् यदाहाष्यामिकं परम् । योगं तेनेव पुरमभजत्पुरुषधर्मः ॥१०॥
 भगवद्धर्मिणः साधोः श्रद्धया यततः सदा । भक्तिर्मगवति ब्रह्मयनन्यविषयामवत् ॥१०॥

तस्यानया भगवतः परिकर्मशुद्धसत्त्वात्मनस्तदनु संस्मरन्तानुत्प्राप ।

ज्ञानं विरक्तिमद्भूतिशितेन येन चिच्छेद् संशयपदं निजजीवकोशम् ॥११॥

द्विभ्रान्यधीरधिगतात्मगतिर्निरीहस्तत्तपजेर्द्धनदिर्धनं ययुनेन येन ।

तावन्न योगगतिभिर्घृतिरधमत्तो यावद्ब्रह्माप्रज्ञक्रयासु रतिं न कुर्वीत ॥१२॥

पुं म श्रीरप्रधरः संयोज्यात्मानमात्मनि । मद्भूतो हं काले तस्याज स्व क्लेशवरम् ॥१३॥

सम्पीड्य पापं पार्थिव्या वायुमुत्सारयन् शनैः । नाभ्यां कोष्ठेष्ववस्थाप्यह्रदुरः कण्ठशीर्षणि ॥१४॥

उत्सर्पयस्तु तं मूर्ध्नि क्रमेणेश्वरय निःस्पृहः । वायुं वायौ शितौ कार्यं तीजस्तेजस्ययूयुजत् ॥१५॥

खान्याकाशे द्रव तोये यथास्थानं विभागम् । वितिमभ्रमसि तत्तेजस्यदो वायौ नमस्यमुम् ॥१६॥

इन्द्रियेषु मनस्तानि तन्मात्रेषु यथोद्भवम् । भूतादिनाग्युक्तुस्य महत्यात्मनि सन्ध्ये ॥१७॥

॥ सर्वगुणविन्द्यासं जीवे मायामये न्यधात् । तं चानुशयमात्मस्वमलावनुशयी पुमान् ।

ज्ञानवैराग्यवीर्येण स्वरूपस्योऽजहात्यभुः ॥१८॥

अर्चिर्नाम महाराज्ञी तत्पत्न्यनुगता धनम् । सुकुमार्यतदर्हा च यत्पद्भ्यां स्पर्शनं भुवः ॥१९॥

अतीव भर्तुर्धतधर्मेनिष्ठया शुभ्रपथा चारपदेह्यात्रया ।

नाविन्दताति परिकर्षितापि सा प्रेयस्करस्पर्शनमाननिवृत्तिः ॥२०॥

देहं विपद्भासिलचेतनादिक फलुः पृथिव्या दयितस्य चात्मनः ।

आलक्ष्य क्रिद्धिश्च विलस्य सा सती चिताम्यारोपयदद्रिसानुनि ॥२१॥

विधाय कृत्यं हृदिनीजलाप्लुता दण्डोदकं भर्तुर्हृदरकर्मणः ।

नत्वा त्रिविस्त्रास्त्रिदशास्त्रि परीत्य विवेश वह्निं ध्यायतो भर्तृपादौ ॥२२॥

विलोक्यानुगतां साध्वीं शृणुं धीरवरं पतिम् । तुष्टुध्वंरदा देवैर्देवपत्न्यः सहस्रशः ॥२३॥

कुर्वन्त्य कुसुमासारं तस्मिन् सन्दरसानुनि । नदस्वमरतयैषु गृणन्ति स्म परस्परम् ॥२४॥

देव्य ऊचुः

ये नमः पूजन्त्या या चेनं भूभुजं पतिम् । सजीमना पतिं भजे यज्ञेशं श्रीवधूरिव ॥२५॥

सैषा नूनं प्रजयूषमनु वैन्यं पतिं सती । परयतास्मानतीत्याचिर्दुर्विभाघ्येन कर्मणा ॥२६॥
तेषां दुरापं किं त्वन्यन्मर्त्यानां भगवत्पदम् । भुवि लोलायुषो ये वै नैकैर्म्यं साधयन्त्युत २७
स वञ्चितो बतःस्मद् कृच्छ्रेण मदता भुवि । लब्ध्वापरम्यं भानुष्यं विषयेषु विव्रजते ॥२८॥

मैत्रेय उवाच

स्तुवतीष्वमरस्त्रीषु पतिलोकं गता वधूः । यं वा आत्मविदां धुर्यो वैन्यः प्राणच्युताशपः २९
इत्यभूतानुभावोऽसौ पृथुः स भगवत्तमः । कीर्तितं तस्य चरितमुदामचरितस्य ते ॥३०॥
य इदं भुमहर्षुष्यं श्रद्धयावहितः पठेत् । श्रावयेच्छृणुयाद्वापि स पृथोः पदवीमिषात् ॥३१॥
प्राह्मण्यो ब्रह्मवर्चस्वी राजन्यो जगतीपतिः । वैश्यः पठन् विट्पतिः स्याच्छूद्रः सत्तमस्तमियात् ॥
त्रिःकृत्व इदमाकर्ण्य नरो नार्यथवाऽऽस्ता । अप्रजः सुप्रजतमो निर्वनो धनवत्तम ॥३३॥
अस्पृष्टकीर्तिः सुयशा मूर्खो भवति पण्डितः । इदं स्वस्त्ययनं पुंसांमहत्पुण्यनिवारणम् ॥३४॥
धर्म्यं यशस्यमायुष्यं स्वर्ग्यं कलिलमलापहम् । धर्माधिकाममोक्षायां सत्यकृत्स्निभिर्मनुभिः ।

श्रद्धयैतदनुश्राव्यं चतुर्णां कारणं परम् ॥ ३५ ॥

विजयाभिमुखो राजा भुत्वैतदभिधाति यान् । बलिं तस्मै हरम्यग्रे राजानः पृथगे यथा ॥३६॥
मुक्तान्यसङ्गो भगवत्पमला भक्तिमुद्वहन् । वैन्यस्य चरितं पुरयं शृणुषाच्छ्रावयेत् पठेत् ३७
वैचित्रवीर्याभिहितं महन्माहात्म्यसूचकम् । अस्मिन् कृतमतिर्नैर्त्यः पार्थवीं गतिमाप्नुयात् ॥

अनुदिनमिदमादरेण शृण्वन् पृथुचरितं प्रययन् विमुक्तसङ्गः ।

भगवति भवसिन्धुपोतपादे स च निपुणो लभते रतिं सनुष्यः ॥३८॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दारमर्हस्यां संहितायां चतुर्थस्कन्धे त्रयोविंशतितमोऽध्यायः २३

अथ चतुर्विंशतितमोऽध्यायः

मैत्रेय उवाच

विजिताश्वोऽधिराजाऽऽसीत् पृथुपुत्रः पृथुश्रवाः । यवीयोग्योऽदवात् काष्ठा भ्रातृभ्यो भ्रातृवत्सलः
धर्मवायादियःपार्थी धूम्रकेशाय दक्षिणाम् । प्रतीचीं वृकस्तंशाय सुधीं द्रविणसे विभुः ॥ २ ॥
अन्तर्धानगतिं शक्राह्वान्तर्धानसंज्ञितः । अपत्यत्रयमाघत शिल्बिद्विन्द्या सुसम्मतम् ॥ ३ ॥
पावकः पवमानश्च शुचिरित्यग्नयः पुरा । वसिष्ठशापादुत्पन्नाः पुनर्योगगतिं गताः ॥ ४ ॥
अन्तर्धानो नमस्वत्यां हविर्धानमविन्दत् । य इन्द्रमश्वहत्तारं विद्वानपि न जप्तिवान् ॥ ५ ॥
राज्ञां वृत्तिं करादानदण्डशुल्कादिदार्णम् । मन्यमानो दीर्घसत्रव्याजेन विससर्ज ॥ ६ ॥
तत्रापि हंसं पुरुषं परमात्मानमात्मकम् । यन्तस्तल्लोक्तामाप कुशलेन समाधिना ॥ ७ ॥
हविर्धानाद्दविर्धानी विद्वरासूत पट् सुताम् । बर्हिपदं गव्यं शुक्रं कृष्णं सत्यं जितमतम् ॥ ८ ॥

वहिपत् सुमहाभागो हाविर्धानिः प्रजापतिः । क्रियाकारणेषु निष्णातो योगेषु च कुरुद्रह ॥११॥
यस्येदं देवयजनमनु यज्ञं वितन्वतः । प्राचीनाग्रैः कुशेरासीदास्तुतं वसुधातलम् ॥१०॥
सामुद्रीं देवदेवोक्तमुपयेमे शतद्रुतिम् । यां वोच्य चारुसर्वाङ्गी किशोरीं सुष्टु बलकृताम् ।

परिक्रमन्तीमुद्राहं चक्रमेऽग्निः शुकीमिव ॥ ११ ॥

वसुधासुरगन्धर्वमुनिसिद्धनरोरगाः । विजिताः सूर्यया दिष्टु कृष्णयन्त्येव नूपुरैः ॥१२॥
प्राचीनवहिपः पुत्राः शतद्रुत्यां दशामवन् । तुल्यनामयताः सर्वे धर्मज्ञाताः प्रचेतसः ॥१३॥
पित्राऽऽदिष्टाः प्रजासर्गे तपसेऽर्णवमाविशन् । दशवर्षसहस्राणि तपसाऽऽर्चस्तपस्पतिम् ॥१४॥
यदुक्तं पथि दृष्टेन गिरिशेन प्रसीदता । तद्वपयन्तो जपन्तश्च पूजयन्तश्च संपताः ॥१५॥

यिदुर उवाच

‘प्रचेतसां गिरित्रेण यथाऽऽसीत्पथि सङ्गमः । यदुक्ताह हरः प्रीतस्तन्नो ब्रह्मन् वदार्थवत् ॥१६॥
सङ्गमः खलु विप्रार्थं शिवेनेह शरीरिणाम् । दुर्लभो मुनयो दध्युरसङ्गाधमभीप्सितम् ॥१७॥
आमारामोऽपि यस्त्वस्य लोकवृषस्य राघसे । शकस्यायुक्तो विचरति घोरया भगवान् भवः ॥

मैत्रेय उवाच

प्रचेतसः पितृवार्क्यं शिरसाऽऽदाय साधवः । दिशं प्रतीचीं प्रययुस्तपस्यास्तचेतसः ॥१८॥
समुद्रमुप विस्तीर्यमपरयन् सुमहत्तरः । महन्मन इव स्वच्छं प्रसन्नसलिलाशयम् ॥२०॥
नीलरक्तोपलाम्भोजरुद्धारेन्द्रीवराकरम् । हंससारसचक्राङ्गकारयुगबनिकृजितम् ॥२१॥
भक्तभ्रमरसौस्वर्यहृष्टरोमलताद्गन्धम् । पद्मकोशरजो दिष्टु विधिपत्पवनोत्सवम् ॥२२॥
तत्र गान्धर्वमाकर्ष्य दिव्यमागमनोहरम् । विसिस्म्य राजपुत्रास्ते मृदङ्गपण्यवाधुन् ॥२३॥
तत्रैव सरसस्तस्माक्षिप्रामन्तं सहानुगम् । उपगीयमानममरप्रवरं विबुधानुगैः ॥२४॥
तसहेमनिकायानं शितिकण्ठं त्रिलोचनम् । प्रसादमुमुखं वोच्य प्रथेमुजातक्रीनुकाः ॥२५॥
॥ तान् प्रपन्नार्तिदरो भगवान् धर्मेजयतलः । धर्मेजान् शीलसम्पन्नान् प्रीतः प्रीतानुवाच ह ॥

श्रीरुद्र उवाच

सूर्यं वेदिपदः पुत्रा विदितं वक्षिकीर्णितम् । अनुग्रहाय भद्रं य एवं मे दर्शनं कृतम् ॥२७॥
यः परं रहसः साक्षाद्विगुणायौवसज्जितात् । भगवन्तं वासुदेवं प्रपन्नः स प्रियो हि मे ॥२८॥
स्वधर्मनिष्ठः शतजन्मभिः पुमान् विरिञ्चितामेति ततः परं हि माम् ।

अन्याकृतं भागवतोऽयं दीप्येष पदं यथाहं विबुधाः कलात्पये ॥२९॥

अथ भागवता सूर्यं प्रियाः स्मृ भगवान् यथा । न मद्भागवतानां च प्रेयान्मन्योऽस्ति कर्हिचित्
इदं । कविकं जस्यं पवित्रं मन्त्रं परम् । नि श्रेयस्करं चापि श्रूयतां तद्वदामि यः ॥३१॥

मैत्रेय उवाच

इत्यनुक्रोशहृदयो भगवानाह तान् शिवः । वदामासीन् राजपुत्राक्षरायणपरो वचः ॥३२॥

श्रीश्च उवाच

जितं त आत्मविदुष्यं स्वस्तये स्वस्तिरस्तु मे । भवता राघसा राद्ध सर्वस्मा आत्मने नमः ॥३३॥
नमः पङ्कजनाभाय भूतसूक्ष्ममोन्द्रयात्मने । वासुदेवाय शान्ताय कूटस्थाय स्वरोचिषे ॥३४॥
सङ्कर्षणाय सूक्ष्माय दुरन्तायान्तकाय च । नमो विश्वप्रबोधाय प्रद्युम्नायान्तरात्मने ॥३५॥
नमो नमोऽनिरुद्धाय हृषीकेशेन्द्रियात्मने । नमः परमहंसाय पूर्णाय निभृतात्मने ॥३६॥
स्वर्गापवर्गाक्षराय नित्यं शुचिपदे नमः । नमो हिरण्यवीर्याय चातुर्होत्राय तन्त्रवे ॥३७॥
नम ऊर्ज इषे त्रय्याः पस्ये यज्ञरतसे । कृतिदाय च जीवानां नमः सर्वरसात्मने ॥३८॥
सर्वसरवात्मदेहाय क्षिणेपाय स्थवीयसे । नमस्तैलोक्यपालाय सहस्रोजोबलाय च ॥३९॥
अर्थसिद्धाय नमस्ते नमोऽन्तर्बहिरात्मने । नमः पुण्याय लोकाय ध्रुव्यै भूरिवर्चसे ॥४०॥
प्रभुताय निवृत्ताय पितृदेवाय कर्मणे । नमोऽधर्मविपाकाय मृत्यवे दुःखदाय च ॥४१॥
नमस्त आशिपामीश मनवे कारणात्मने । नमो धर्माय बृहते कृष्णायानुग्रहमेधसे ।

पुराय पुराणाय सांख्ययोगेश्वराय च ॥४२॥

शक्तिप्रयसमेताय भीडुपेऽहङ्कृतात्मने । चेत्याकृतिरूपाय नमो वाचोविभूतये ॥४३॥
दर्शनं नो दिदृक्षुः । देहि भागवतार्षितम् । रूपं प्रियतमं स्वामी सर्वेन्द्रियगुणाजनम् ॥४४॥
क्षिप्रप्रावृद्धनरयामं सर्वसौन्दर्यसंग्रहम् । चार्यायतचतुर्बाहुं सुजातरचिराननम् ॥४५॥
पद्मकोशपलाशाद्यं सुन्दरभु सुनासिकम् । सुदिनं सुकपोलास्थं समकण्ठविभूषणम् ॥४६॥
मीतिप्रहसितापाङ्गमलकैरपशोभितम् । लसत्पङ्कजकिञ्चलदुकूलं मृष्टकुण्डलम् ॥४७॥
स्फुरत्किरीटवलयहारनूपुरनेत्रलम् । शङ्खचक्रगदापद्मशाम्भामत्युत्तमर्दिनम् ॥४८॥
सिंहस्कन्धविशे विभ्रासीभगप्रोवक्रीस्तुभम् । श्रियानपायिन्याक्षिसनिरुपाशमोरसोत्तमम् ॥४९॥
पूरेष्वकसविप्रबलिवह्णुदलोदरम् । प्रतिपदं कामयद्विरवं नाग्यावर्तनभीरया ॥५०॥
श्यामभोरगधिरौचिष्णुदुकूलस्वर्णमेखलम् । समचार्येऽग्निजटोरनिभ्रजानुसुदर्शनम् ॥५१॥

पद्म शरत्पद्मपलाराचोचिरा नखरुभिर्नोऽन्तरधं विमुन्यता ।

प्रदर्शय स्वीयमपास्तसाध्वसं पदं गुरो मार्गनुस्तमोनुशाम् ॥५२॥

एतद्दृष्टमनुष्येयमात्मशुद्धिमभीप्सताम् । यद्वाक्ययोगोऽभयदः स्वधर्ममनुतिष्ठताम् ॥५३॥
भवान् भक्तिमता लभ्यो दुर्लभः सर्वदेहिनाम् । स्वाराज्यस्याप्यभिमत एकान्तेनामविश्रुतिः ॥५४॥
तं दुराराप्यमाराधय सतामपि दुरापया । एकान्तमनसा को वाऽद्यैषादमूलं विना यद्भिः ॥५५॥
यम निर्विघ्नमरणं कृतान्तो नाभिमन्यते । विश्वं विश्वं सत्यन् बौर्यसौर्यवैश्वर्जिनभूषा ॥५६॥

स्यार्धेनापि तुलये न स्वर्गे नापुनर्भवम् । भगवत्सङ्गिसङ्गस्य मर्यानां किमुताशिर ॥ १७ ॥

अथानघाङ्घ्रेस्तव कीर्तितीर्थयोरन्तर्बहिः छानदिधूतपाप्मनाम् ।

भूतेष्वनुकोशसुखशीलिनां स्या सङ्गमोऽनुग्रहः पर नस्तव ॥ १८ ॥

न यस्य चित्तं बहिर्यदिभ्रमं तमोगुहायां च विशुद्धमाविशत् ।

यद्भक्तियोगानुगृहीतमज्ञसा मुनिर्विचष्टे ननु तत्र ते गतिन् ॥ १९ ॥

यत्रेदं व्यग्यते त्रिष्व दिशस्मिन्नवभाति यत् । तत् त्वं यद्वा पर ज्योतिराकाशमिव दिस्तुतम् ॥

यो माययेद् पुरुषं व्यासृजद्विभक्तिं भूय क्षपयत्यविरयः ।

यद्देवबुद्धिं सदिवा मधु स्थया तमा मतन्त्र भगवन् प्रतीमहि ॥ २० ॥

क्रियाबलापैरिदमेव योगिनः श्रद्धान्विता साधु यजन्ति सिद्धये ।

भूतेन्द्रियाणां तत्करणोपलब्धितं येदं च तन्त्रे च तत् पूज कोविदाः ॥ २१ ॥

त्वमेक आद्य पुरः सुप्तशक्तिस्तया राज सत्त्वतमो विभिद्यते ।

महानहं यः मरुदग्निवार्चसा सुरार्चयो भुक्तगणा इव यतः ॥ २२ ॥

सृष्टं स्वशक्तयेदमनुप्रविष्टतुर्विधं पुरमा मांशक्रेण ।

अथो विदुस्तं पुरः सन्तमत्तभुङ्क्ते हरीकैर्मधु सारथ यः ॥ २३ ॥

स एव लोकान्तित्वयद्वेगो विकर्षसि त्वं खलु कालयान ।

भूतानि भूतैरनुमेयतत्त्वो धनावलीर्वाधुरिवाविपक्षः ॥ २४ ॥

प्रमत्तमुत्तैरिति कृत्वा विन्तया प्रमुदलोभं वि शेषु क्षालयन् ।

त्यमप्रमत्तं सहस्राभिपद्यसे पुल्लेखिहानोऽहिरियासुमन्तकः ॥ २५ ॥

कस्त्वपद्राब्जं विजहाति पण्डितो यस्तेऽस्मान्मन्यमानवेतनः ।

विशङ्कयास्मदगुरुरर्चति स्म यद्विनोपपत्तिं मनवश्चतुर्दश ॥ २६ ॥

अथ त्वमसि नो यद्वा न परमा मन विप्रविताम् । विश्वं रुद्रभयधस्तमनुतश्चिद्वया गतिः ॥ २७ ॥

इदं जपत भद्रं यो विशुद्धा नृपनन्दना । स्वधर्ममनुतिष्ठन्तो भगवत्परिपाशयाः ॥ २८ ॥

तमेवा मानमात्मस्थं सर्वभूतेष्वर्चयितुम् । पूजयन् गृणन्तश्च ध्यायन्तश्चासृजद्विभक्तिम् ॥ २९ ॥

योगादेशमुपासाद्य धारयन्तो मुनियताः । समाहितधियः सर्वं प्लुद्व्यसतास्ताः ॥ ३० ॥

इदमाह पुरास्माकं भगवान् विध्वंसयति । मृगादीनामात्मजानां सिङ्घं ससिंसताम् ॥

ते वयं नोदिता सर्वं प्रजासर्गे प्रजेकराः । अनेन ध्वस्तवमसं सिंस्रमो विविधा मया ॥

अथेदं नित्यं यो युक्तो जपन्नबद्धितः पुमान् । अचिराच्छ्रेय आप्नोति वामुदेवपरायणा ॥ ३१ ॥

अथेतामिह मर्त्येणां ज्ञानं नि श्रेयसं परम् । सुप्तं तरति दुष्पारं ज्ञानैर्नैर्धर्मनार्णवम् ॥ ३२ ॥

इमं श्रद्धया युक्तो मदीयं भगवत्स्तवम् । अघोरानो दुराराण्य हरिमाश्रयणाय मे ॥ ३३ ॥

विन्दते पुरुषोऽमुष्माद्यद्यदिच्छत्यसत्वरम् । मद्गीतगीतासुप्रीताच्छ्रेयसामेकवृत्तभात् ॥ ७७ ॥
इदं यः कल्प उत्थाय प्राञ्जलिः श्रद्धयान्वितः । शृणुयाच्छ्रावयेन्म यो मुख्यते कर्मबन्धनैः ७८ ॥

गीतं मयेदं नरदेवनन्दनाः परस्य पुंम. परमात्मनः स्तवम् ।

जपन्त षट्कामधियस्तपो महच्चरध्वमन्ते तत् आप्स्यथेष्टितम् ॥ ७९ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे चतुर्थस्कन्धे रुद्रगीतं नाम चतुर्विंशतितमोऽध्यायः ॥ २४ ॥

अथ पञ्चविंशतिः सोऽध्यायः

मैत्रेय उवाच

इति सन्दिश्य भगवान् बार्हिषदैरभिपूजितः । परयतां राजपुत्राणां तत्रैवान्तर्दधे हरः ॥ १ ॥
रुद्रगीतं भगवतः स्तोत्रं सर्वे प्रचेतसः । जपन्तस्ते सपस्तेपुर्वपांशामयुतं जले ॥ २ ॥
प्राचीनबार्हिषं क्षतं कर्मस्वाम्यत्मानसम् । नारदोऽध्यात्मतत्त्वज्ञ कृपालुः प्रययोधयत् ॥ ३ ॥
श्रेयस्त्वं कतमद्राजन् कर्मणाऽऽमन ईहसे । दुःखद्वानि सुखावाप्तिः श्रेयस्तस्मै ह चेप्यते ॥ ४ ॥

राजोवाच

न जानामि महाभाग परं कर्मापविद्धधीः । ब्रूहि मे विमलं ज्ञानं येन मुच्येय कर्मभिः ॥ ५ ॥
गृहेषु कूटपर्वेषु पुत्रद्वारधनार्थधीः । न परं विन्दते मूढो आग्न्यन् संसारवर्त्मसु ॥ ६ ॥

नारद उवाच

भो भोः प्रजापते राजन् पश्यन् पश्य त्वयाध्वरे । संज्ञापिताञ्जीवसद्वाञ्छिष्ट्येन सहध्वशः ॥ ७ ॥
एते त्वां सम्प्रतीक्षन्ते स्मरन्तो दीक्षसं ततः । सम्परेतमय. कूर्टेरिद्युदन्त्युत्थितमन्यवः ॥ ८ ॥
अत्र ते कथयिष्येऽमुमितिहासं पुरातनम् । पुरंजनस्य चरितं निबोध गदतो मम ॥ ९ ॥
आसौऽपुरंजनो नाम राजा राजन् गृहच्छूबाः । तस्याविज्ञातनामाऽऽसीत्पराविज्ञातचेष्टितः ॥ १० ॥
सोऽन्वेपमाणः शरणं बभ्राम गृधिर्वो प्रभुः । नानुरूपं यदाविन्ददभूत्स विमना ह्य ॥ ११ ॥
न साध मेने ताः सर्वा भूतले यावत्तीः पुर । कामान् कामयमानोऽसौ तस्य तस्योपपत्तये ॥ १२ ॥
स एकदा हिमन्तो दक्षिणेष्वथ सानुषु । ददर्श नवमिर्द्रोभिः पुरं लक्षितलक्ष्णाम् ॥ १३ ॥
प्राकारोपवनाटालपरिषेरश्चतोरथैः । स्वर्णरौप्यायसैः शृङ्गेः सङ्कुलां सर्वतो गृहे ॥ १४ ॥
नीलरुक्मिण्यैर्दूर्यमुक्ताभरकतारयैः । वृत्तसहस्रस्थलां दोसां ध्रिषा भोगवतीमिव ॥ १५ ॥
सभाच' वररूप्याभिराक्रीडायतनापणैः । चैर्येष्वजपतावाभिर्युक्तां विद्रुमरेदिभिः ॥ १६ ॥
पुर्वास्तु बाह्योपवने दिव्यद्रुमलताकुले । नदद्रिहङ्गालिकुलकोलाहलजनाशये ॥ १७ ॥
हिमनिर्भरविप्रप्लवकुसुमाकरवायुना । चलत्प्रजालविट्पनलिनीतटमगदि ॥ १८ ॥
नानारथ्यमृगप्रातैरनायाधे मुनिपतैः । आहूतं मन्यन्ते पान्यो यत्र कोकिलवृजिनः ॥ १९ ॥

यश्चक्षुयाऽऽगतो तत्र ददर्श प्रमदोत्तमाम् । मृत्युर्दशमिरायन्तोमेकैश्शतनायकैः ॥२०॥
 पञ्चशतीर्षाहिना गुप्तो प्रतीहारेण सञ्चत । शन्वेपमाणाभ्युपममप्रीडा कामरूपिणीम् ॥२१॥
 सुनासो सुदर्ती चालो सुकपोलो धराननाम् । समविन्यस्तकर्णाभ्यां विभ्रस्तो वृण्डलधियम् ॥२२॥
 पिशङ्गनीर्वी सुधोर्यो रयामां कनकमेतलाम् । पद्म्यां वण्ड्यां चलतो नूपुरैर्देवतामिव ॥२३॥
 स्तनौ ध्यक्षितयैशोरो समवृत्तौ निरन्तरी । वखान्तेन निगूहन्तो मीढया गजगामिनीम् ॥२४॥
 तामाह ललित योर* लनीडस्मितशोभनाम् । स्निग्धेनापाङ्गदुद्धेन स्पृष्ट प्रेमोद्भ्रमदुद्भुवा ॥२५॥
 का य कञ्जपलारादि कस्यासीह वुत्त सति । इमामुप पुरीं भीरु किं चिकीर्षसि शसिमे ॥२६॥
 क पतेऽनुपया ये त एकादश महाभटा । एता या ललना सुभ्रु कोऽयं तेऽहि पुर सर ॥२७॥

य ह्रीर्भवान्यस्यथ वाग् रमा पतिं विचिन्वती किं मुनिभद्रो वने ।

यदङ्घ्रिकामाससमस्तकाम व पद्मकोश पतित कराग्रात् ॥२८॥

नासो धरोऽन्यतमा भुविस्पर्श पुरीमिमां वीरवरेण साकम् ।

अस्म्यलङ्घनैर्मदन्नकर्मणा लोके पर श्रीरिव पञ्चपुसा ॥२९॥

यदेव मापाङ्गद्विखण्डितेन्द्रिय सदीडभावस्मिन्तविभ्रमदुद्भुवा ।

ययोपतृष्टो भगवान् मनोभव प्रवाधतेऽधानुगृहाण शोभने ॥३०॥

त्वदानन सुभ्रु सुतारलोचन ध्याल्लयनीलालकवृन्दसङ्घतम् ।

उड्डीय मे दर्शय वल्गुगाचर्चं यदमीदृया नाभिमुख शुचिस्मिते ॥३१॥

विदुर उवाच

इत्थं पुरज्जन नारी याचमानमधीरवत् । अन्यनन्दत् त योरं हसती वीर मोहिता ॥३२॥

न विदाम वयं सम्यक्स्तरं पुरुषर्षभ, आत्मनश्च परस्यापि गोत्र नाम च यद्वृतम् ॥३३॥

इहाद्य सन्तमा मानं विदाम न तत् परम् । येनेय निर्मिता वीर पुरी शरणमात्मन ॥३४॥

एते सखाय सख्यो मे नरा नार्यश्च मानद । सुसायां मयि जायति न गोऽयं पालयन् पुरीम् ॥३५॥

दिष्टयाऽऽगतोऽसि भद्र ते ग्राग्यान् कामानभोप्ससे । उद्विष्टमिमांसांस्तेऽहं स्ववभुभिररिन्दम ।

इमा वमधितिष्ठस्व पुरीं नवमुखीं विभो । मयोपनीतान् गृह्णान कामभोगान् शत समा ॥३६॥

क तु त्वदन्य रमये ह्यरतिज्जमकोविदम् । अस् पराय मिमुखमद्यस्तनविद् पशुम् ॥३७॥

धर्मो ह्यशार्थकामौ च प्रजानन्दोऽमृत यश्च । लोका विशोका विरजा यं न केवलिनो विदुः ॥३८॥

द्विद्वद्वर्षिभ्योर्नाना भूतानामात्मनश्च ह । ज्ञेयं वदति शरणं भवेऽस्मिन् यद्वृष्टाश्रम ४०

का नाम वीर विरक्त घडाय प्रियदर्शनम् । नष्टृणीत प्रिय प्राप्त माश्लो त्वाहरो पतिम् ॥४१॥

परया मनस्त भुवि भोगिभोगयो स्त्रिया न सज्जेदुजयोर्महासुन ।

योऽनाद्यवर्गाधिमल गृह्योद्धतस्मितावलोकने चरत्यपोहितम् ॥४२॥

नारद उवाच

इति तौ दम्पतो तत्र समुद्य समयं मियः । तां प्रविरय पुरीं राजन् सुमुदाते शतं समाः ॥४३॥
 उपगोयमानो ललितं तत्र तत्र च गायकैः । क्रीडन् परिवृतः स्त्रीभिर्हृदिनीमाविशच्छुचौ ॥४४॥
 सप्तोपरि कृता द्वारः पुरस्तस्यास्तु द्वे श्ववः । पृथग्विषयगत्यर्थं तस्यां यः वक्ष्यनेधरः ॥४५॥
 पञ्च द्वारस्तु पौरस्त्या दक्षिणैका तथोत्तरा । पश्चिमे द्वे श्वमूर्पा ते नामानि नृप वर्णये ॥४६॥
 स्वयोताऽऽविर्मुखी च प्राग्द्वारावेकत्र निर्मिते । विभ्राजितं जनपदं याति तार्भ्यां पुमस्तत्रः ॥४७॥
 नलिनी नालिनी च प्राग्द्वारावेकत्र निर्मिते । अवधूतसखस्तान्यां विषयं याति सौरभम् ॥४८॥
 सुषया नाम पुरस्ताद् द्वास्तयाऽऽपणवद्बहुनौ । विरयौ याति पुरराट्सज्जविषयान्वितः ॥४९॥
 पितृहृत्पु पुषां द्वादक्षिणेन पुरजनः । राष्ट्रं दक्षिणपञ्चालं याति श्रुतधरान्वितः ॥५०॥
 देवहूनांम पुषां द्वा उत्तरेण पुरजनः । राष्ट्रमुत्तरपञ्चालं याति श्रुतधरान्वितः ॥५१॥
 आसुरी नाम पश्चाद् द्वास्तया याति पुरजनः । ग्रामकं नाम विषयं दुर्मदेन समन्वितः ॥५२॥
 निष्कृतिनाम पश्चाद् द्वास्तया याति पुरजनः । वैशयं नाम विषयं लुब्धकेन समन्वितः ॥५३॥
 अन्धःवमीपां पौराणां निर्वाणेशस्मृताधुभौ । अक्षयवतामधिपतिस्तार्भ्यां याति करोति च ॥
 स यद्वन्तःपुरगतो विदूचीनसमन्वितः । मोहं प्रसादं हर्षं वा याति जायामजोन्नयम् ॥
 एवं कर्मसु संसक्तः कामात्मा वञ्चितोऽलुब्धः । महिषी यद्यश्रीहेतु सत्तदेवाग्ववर्तत ॥५५॥
 क्वचिपिबन्ध्यां विषयि मदिरीं मदविह्वलः । अभ्यन्त्यां क्वचिदभाति जहत्यां स इ जक्षिति ॥५७॥
 क्वचिद्वायति गायनयां रुदत्यां रुदति क्वचित् । क्वचिदसन्त्यां हसति जल्पन्त्यामनु जल्पति ॥५८॥
 क्वचिद्वायति धावन्त्यां तिष्ठत्यामनु तिष्ठति । अनु शेते शयानायामन्वास्ते क्वचिदासतीम् ५९
 क्वचिच्छृणोति शृण्वन्त्यां पश्यन्त्यामनु पश्यति । क्वचिजिघ्रति जिघ्रन्त्यां स्पृशन्त्यां स्पृशति क्वचित्
 क्वचिन्न शोचती जायामनु शोचति दीनवत् । अनु हृष्यति हृष्यन्त्यां पुदितामनु मोदते ॥६१॥
 विप्रलब्धो महिष्यैवं सर्वप्रकृतिवञ्चितः । नेच्छन्नुक्रोत्यन्तः क्लेशात्कीडादमृगो यथा ॥६२॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे चतुर्थस्कन्धे पुरज्जनोपाख्याने पञ्चविंशतितमोऽध्यायः ॥ २६ ॥

अथ पञ्चविंशतितमोऽध्यायः

नारद उवाच

स एकदा महेष्वासो रथं पञ्चाशमाशुगम् । द्वीपं द्विचरमेकं त्रिवेणुं पञ्चधनुर्म ॥ १ ॥
 एकरश्म्येकदमनमेकनीडं द्विकवरम् । पञ्चहरणं सप्तवरम् पञ्चविन्मम् ॥ २ ॥
 हैमोपस्करमारुह्य स्वर्णवर्माद्येयुधिः । एकादशचमूनायः पञ्चप्रत्यमगाहनम् ॥ ३ ॥
 चचार शुगायां तत्र हस्त आत्तेपुकार्मुकः । विहाय जायामतदर्हा मृगव्यरुनलालसः ॥ ४ ॥

आमुरीं वृत्तिमाश्रित्य घोरतमा निरनुग्रहः । न्यहनन्निष्ठितैरांशैवोषु घनगोचरान् ॥ १ ॥
 तीर्थेषु प्रतिरष्टेषु राजा मेघ्यान् पश्यन् घने । यावदर्थमलं सुन्धो हन्यादिति नियम्यते ॥ २ ॥
 य एव कर्म नियतं विद्वान् कुर्वीत मानव । कर्मणा तेन राजेन्द्र ज्ञानेन न स लिप्यते ॥ ३ ॥
 अन्यथा कर्म कुर्याद्यो मानारुढो नियम्यते । गुणप्रगाढपतितो नष्टप्रज्ञो मज्जापथः ॥ ४ ॥
 तत्र निर्भिन्नगात्राणो चित्रगर्जे शिलीमुखे । चिप्रयोऽभूदु-क्षितामां दुःसहः कस्याग्रमास ॥
 शशान् घराहान् मर्द्दयान् गवयान् रक्षस्ययान् । मेघ्यानन्याश्च विविधान् विनागान् धममभ्यगात् ॥ १० ॥
 ततः क्षुत्तृप्तिपरिभ्रान्तो निवृत्तो गृहमेघियात् । कृतध्यानोचिताहारः सदिपेश गतश्चम ॥ ११ ॥
 आत्मानमर्हयाग्रहे भूपालेपलगादिभिः । साव्यजङ्ग तत्पर्याहो महिष्यामादधे मन ॥ १२ ॥
 गृहो तटः सुस्तम्भ कन्दर्पादृष्टमानसः । न स्पष्ट पदो रोहो गृहस्थो गृहमेघनीम् ॥ १३ ॥
 शन्त पुश्चिषोऽदृष्टद्विजना इव वेदिदत् । अपि च कुशल रामा संभरीणां यथा पुरा ॥
 न तर्पिता हि रोचन्ते गृहेषु गृहसम्पदः । यदि न स्याद् गृहे माता पत्नी वा पतिदेवता ।

एवमेव रथ इव प्राज्ञः को नामासीत् दीनरत्न ॥ १४ ॥

एव वर्तते सा ललना मञ्जरी व्यसनाग्रये । या माधुर्ये प्रज्ञा दीपयन्तो परे पदे ॥ १५ ॥

रामा कुरु

नरनाथ न जानीमहः प्रिया यद्वपयन्ति । भुक्तले निरवस्थारे शयानां परम शत्रुदम् ॥ १६ ॥

नामन्त उवाच

तन्मे प्रसीद सुहृदः कृतकिल्बिषस्य स्वैरं गतस्य मृगयां व्यमनातुरस्य ।

का देवर्षे वशगतं कुसुमास्रवेगविघ्नस्तपौचमुशतो ॥ भजेत कृत्ये ॥ २६ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे चतुर्थस्कन्धे पुरजनेपाख्याने षड्विंशतितमोऽध्यायः ॥ २६ ॥

अथ सप्तविंशतितमोऽध्यायः

नारद उवाच

इत्थं पुरजने सप्रपञ्चशमानोय विभ्रमैः । पुरजनी महाराज रेमे रमयती पतिम् ॥ १ ॥

स राजा महिषी राजन् सुखातां रश्चिराननाम् । कृतस्वस्वययनां तृतामभ्यनन्ददुपागताम् ॥ २ ॥

तयोपगूढः परिरब्धकन्धरो रहोऽनुमन्त्रैरपकृष्टचेतनः ।

न कालरहो वुधुधे दुरस्ययं दिवा निरोति प्रमदापरिग्रहः ॥ ३ ॥

शयान उन्नद्धमदो महामना महार्हतत्वे महिषीभुजोपधिः ।

तामेव धीरो मनुते णं यतस्तमोऽभिभूतो न निर्जं परं च यत् ॥ ४ ॥

तयैवं रममायास्य कामकरमलचेतसः । यणाधमिव राजेन्द्र व्यतिक्रान्तं नयं ययः ॥ ५ ॥

तस्याभजनयत् पुत्रान् पुरजण्यां पुरजनेन । शतान्येकादश विराढायुपोऽधमथायगान् ॥ ६ ॥

दुहितृद्वयोत्तरशतं पितृमातृयशस्करीः । शीलौदार्यगुणोपेताः पौरजण्यः प्रजापते ॥ ७ ॥

स पञ्चालपतिः पुत्रान् पितृवंशविधनान् । दारैः न्येयोजयामास दुहितुः सप्तशतैः ॥ ८ ॥

पुत्राणां चाभवन् पुत्रा एकैरस्य शतं शतम् । यैर् पौरजनो वंशः पञ्चालेषु समेधितः ॥ ९ ॥

तेषु सप्तविंशद्वारेषु गृहकोशानुजीविषु । निरुद्धेन ममत्वेन विदयेष्वन्ववप्यत ॥ १० ॥

ईजे च कतुभिर्घोर्दीक्षितः पशुमारकैः । देवान् पितृन् भूतपतीन्नालकामो यथा भवान् ॥

युक्तेष्वेवं प्रसक्तस्य कुटुम्बासक्तचेतसः । आससाद् स वै कालो योऽप्रियः प्रिययोपिताम् ॥

चण्डवेग इति ययातो गन्धर्वाधिपतिनृप । गन्धर्वास्तस्य बलिनः पश्यन्तरशतग्रयम् ॥ १३ ॥

गन्धर्व्यस्तादृशीरस्य मैथुन्यश्च सितासिताः । परिवृत्त्या विलुम्पन्ति सर्वकामविनिर्मिताम् ॥ १४ ॥

ते चण्डवेगानुचराः पुरजनेपुरं यदा । हर्तुमारैर्भिरै तत्र ग्रयपंचप्रजागरः ॥ १५ ॥

स सप्तभिः शतैरेको विशत्या च शतं समाः । पुरजनेपुराध्यक्षो गन्धर्वैर्युधे यतो ॥ १६ ॥

धीयमाणे स्वसगन्धे एकस्मिन् बहुभिर्युधा । चिन्तां परां जगामातः सराष्ट्रपुरवाञ्छरः ॥ १७ ॥

स एव पुषां मधुभुक् पञ्चालेषु स्वपापदैः । उपनीतं बलिं गृह्णन् स्त्रीजितो नाविद्वङ्गयम् ॥ १८ ॥

कालस्य दुहिताकाचित्प्रिलोकी वरमिच्छती । पर्यटन्ती न वर्हिष्मन् प्रत्यनन्दत् कश्चन ॥ १९ ॥

दीर्घाभ्येनात्मनो लोके विधुता दुर्भगेति सा । या तुष्टा राजपंथे ॥ वृतादाप्सु चैव रम् ॥ २० ॥

कदाचिदश्मना सा प्रहल्लोकान्मही गतम् । वयो गृहद्वयतं मां तु जनन्ती काममोदिता ॥ २१ ॥

मयि संरभ्य विपुलमदाच्छापं सुदुःसहम् । स्थातुमर्हसि नैकत्र मद्याच्छाविमुत्तो मुने ॥२२॥
 ततो विहतसङ्कल्पा कन्यका यवनेधरम् । मयोपदिष्टमासाद्य धमे नाम्ना भयं पतिम् ॥२३॥
 ऋषभं यवनानां त्वां वृथे वीरेप्सितं पतिम् । सङ्कल्पस्त्वयि भूतानां कृतः किल न रित्यति ॥
 द्वाविमावनुशोचन्ति बालावसद्वग्रहौ । यल्लोकशास्त्रोपनत न राति न तदिच्छति ॥२४॥
 अथो भजस्य मां भद्र भजन्तीं मे दयां कुरु । एतावान् पौरुषो धर्मो यदात्तानुक्रमपते ॥२५॥
 बालकन्योदितवचो निशम्य यवनेधरः । चिकीर्षुर्देवगुह्यं स संस्मितं तामभाषत ॥२६॥
 मया निरूपितस्तुभ्यं पतिराधमसमाधिना । नाभिनन्दति लोकोऽयं त्वामभद्रामसम्भताम् ॥२७॥
 त्वमन्यक्तगतिर्मुहुष्व लोकं कर्मविनिर्मितम् । याहि मे पृतनायुक्ता प्रजानां प्रयोष्यसि ॥२८॥
 प्रज्वारोऽयं मम भ्राता एवं च मे भगिनी भव । चराम्युभाभ्यां लोकेऽस्मिन्नध्यक्तो भीमसैनिकः
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां चतुर्थस्कन्धे पुरज्जपोपाख्यानं
 सप्तविंशतितमोऽध्यायः ॥२७॥

अथाष्टाविंशतितमोऽध्यायः

नारद उवाच

सैनिका भयनाज्ञो ये बहिष्मन् दिष्टकारिणः । प्रज्वारकालकन्याभ्यां विचेहरवनीमिमाम् ॥१॥
 त एकदा तु रभसा पुरज्जनपुरीं नृप । हरुर्भोमभोगाढ्यां जरपन्नगपाक्षिताम् ॥ २ ॥
 कालकन्यापि धुमुजे पुरज्जनपुरं यत्नात् । ययाभिभूतः पुरः सद्यो निःसारस्तामियात् ॥ ३ ॥
 तयोपभुज्यमानां वै यवनाः सर्वतोदिशम् । द्वाभिः प्रविश्य सुभृशं प्रदंशन् सकलां पुरीम् ॥४॥
 तस्यां प्रपीड्यमानायामभिमानी पुरज्जनः । अवापोरविधास्तापान् कुटुम्बी ममताकुलः ॥ ५ ॥
 कन्योपगृहो नष्टधीः कृपणो विषयात्मकः । नष्टप्रज्ञो हृत्तैषयो गन्धर्वयवनेर्बलात् ॥ ६ ॥
 विशीर्णां स्वपुरीं वीक्ष्य प्रतिल्लाननाद्वतान् । पुत्रान् पौत्रानुगामारयाजायां च गतसीद्वदाम् ॥
 आत्मानं कन्यया प्रसृतं पट्टाक्षान्तरूपितान् । दुरन्तचिन्ताभाषधो न लेभे ताम्प्रतिविषाम् ॥
 कामानभिलपन् दीनो यातयामाश्च कन्यया । विगतात्मगतस्नेहः पुत्रदाराश्च लालयन् ॥ ८ ॥
 गन्धर्वयवनाक्रान्तां कालकन्योपमर्दिताम् । हानुं प्रचक्रमे राजा तां पुरीमनिकामतः ॥१०॥
 भयनाज्ञोऽध्वजो भ्राता प्रज्वारः प्रत्युपस्थितः । ददाह तां पुरीं कृत्वा भ्रातुः प्रियचिकीर्षया ॥
 तस्यां सन्दह्यमानायां सपौरः सपरिच्छदः । कौटुम्बिकः कुटुम्बिन्या उपातप्यत सान्वयः ॥१२॥
 यवनोपरद्वाप्यतनो अस्तायां कालकन्यया । पुर्यां प्रज्वारसंसृष्टः पुरपालोऽन्यनप्यत ॥१३॥
 न शेके सोऽवितुं तत्र पुरकृच्छ्रोर्वेषणुः । गन्तुमैरुद्धततो वृषभोऽत्रिवि सानलान् ॥१४॥
 शिथिलावयवो यर्हि गन्धर्वैर्दत्तपौरपः । यवनैररिमो राजन्नुपरद्वो रतोऽह ॥१५॥
 दुहितः पुत्रपौत्राश्च जामिजामातृपार्यदाः । स्वपाशेष्टं यस्मिन्निदं गृहकोशविच्छिदम् ॥१६॥

अहं ममेति स्वीकृत्य गृहेषु कुमतिर्गृही । दध्यौ प्रमदया दीनो विप्रयोग उपस्थिते ॥१७॥
लोकान्तरं गतवति मय्यनाथा कुटुम्बिनी । वर्तिष्यते कथं खेरा बालकाननुशोचती ॥१८॥
न मय्यनाशिते भुङ्क्ते नास्नाते स्नाति मत्परा । मयि रुष्टे सुमंत्रस्ता अलिखिते यतवाग्भवात् ॥
प्रयोधयति माविज्ञं व्युपिते शोककशिता । वमैतद् गृहमेधीयं वीरसूरपि मेष्यति ॥२०॥
कथं नु दारका दीना दारकीर्वापरायणाः । वर्तिष्यन्ते गयि गते भिन्ननाव इवोदधी ॥२१॥
एवं कृपणया बुद्ध्या शोचन्तमतदर्हणम् । प्रहीतुं कृतधीरेनं भयनामाभ्यपद्यत ॥२२॥
पशुवचनैरेव नीयमानः स्वकं चयम् । अन्वद्रवन्ननुपथाः शोचन्तो भृशमातुराः ॥२३॥
पुरीं विहायोपगत उपरद्वो भुक्कम् । यदा तमेवानु पुरीं विशीर्यां प्रकृतिं गता ॥२४॥
विदूष्यमाणः प्रसन्नं यवनेन चलीयसा । नाविन्दत्तमसाऽऽवष्टः सप्तायं सुहृदं पुरः ॥२५॥
तं यज्ञपशवोऽनेन संज्ञता येऽद्यालुना । कुडारैश्छिच्छिदुः क्रुद्धाः स्मरन्तोऽमीवमस्य तत् ॥
अनन्तपारे तमसि ममो नटस्मृतिः समाः । शाश्वतीरनुभूयाति प्रमदासन्नदूषितः ॥२७॥
तामेव मनसा गृह्णन् बभूव प्रमदोत्तमा । अनन्तरं विदमंस्य राजासिंहस्य वेरमनि ॥२८॥
उपयेमे वीर्यपणां वीर्यं मलयध्वजः । युधिनिजित्य राजन्यान् पादद्वयः परपुत्रजयः २९
तस्यां स जनयात्रक आत्मजाभिसितेष्वाम् । यवीयसः सप्त सुतान् सप्त द्रविडभूभृतः ॥३०॥
एकैकस्याभवत्तेषां राजन्नयुदमधुदम् । भोषयते यद्वंशवरेर्मही मन्वन्तरं परम् ॥३१॥
अगरः सः प्राग्दुहितरमुपयेमे धृतप्रताम् । यस्यां ददप्युतो जात इधमवाहात्मजो मुनिः ॥३२॥
विभग्य तनयेभ्यः यमां राजर्षिर्मलयध्वज । चारिराधयिषुः कृष्णं स जगाम कुलाचलम् ३३
हिंसा गृहान् सुतान् भोगान् विदमं मदिरैरुत्था । अन्वधावत् पाण्ड्येशं ययोस्तेव रजनोकरम्
तत्र चन्द्रधरा नाम ताम्रपर्णी वटोदका । तत्पुण्यसलिलैर्निःसृतमुभयत्रात्मनो नृजन् ॥३५॥
फन्दाष्टिभिर्मलफलीः पुष्पपर्णैरनृषोदकैः । वर्तमानः शनैर्गात्रकशनं तप आस्थितः ॥३६॥
शीतोष्णवातवर्षाणि क्षुत्पिपासे प्रियाप्रिये । सुखदुःखे इति द्वन्द्वान्यजयःसप्तदर्शनः ॥३७॥
तपसा विद्याया पञ्चकषायो नियमैर्यमैः । युयुजे ब्रह्मण्याःमानं विजिताशानिलाशयः ॥३८॥
आस्ते श्याशुरिवैकत्र दिव्यं वर्षशतं स्थिरः । वासुदेवे भगवति नाऽयद्वेदोद्बहन् रतिम् ॥३९॥
स ध्यापकतयाऽऽत्मानं व्यतिरिक्ततयाऽऽत्मन । विद्वान् स्वप्न इवामर्शंसाविष्यं विरराम ह ॥४०॥
साक्षाद्भगवतोक्तेन गुरुणा हरिणा नृप । विशुद्धज्ञानदीनेन स्फुटता विधतोमुखम् ॥४१॥
परे ब्रह्मणि चारमानं परं ब्रह्म तथाऽऽत्मनि । वीक्षमाणो विहायेचामस्मादुपरराम ह ॥४२॥
पतिं परमधर्मज्ञं वैदर्भी मलयध्वजम् । प्रेम्णा पर्यचरद्वित्वा भोगान् सा पतिदेवता ॥४३॥
चीरवासा व्रतचामा वेणीभूतशिरोरहा । ब्रमापुष पतिं शान्ता शिखा शान्तमिवानलम् ४४
अजानती प्रियतमं यदोपरतमङ्गना । सुस्थिरासनमासाद्य यथापूर्वमुपाचरत् ॥४५॥

यदा नोपलभेताद् द्वावूमाणं पत्युरचन्ती । आसीत् सविग्रहदया यूथभ्रष्टा मृगी यथा ॥४६॥
 आरमानं शोचती दीनमबन्धु विकृवाश्रुभिः । स्तनावासिच्य विपिने सुस्वरं प्रहरोद सा ॥४७॥
 उत्तिष्ठोत्तिष्ठ राजरं ह्रामुदधिमेखलाम् । दस्युभ्यं चक्षुष्यो बिभ्यतीं पातुर्महसि ४८
 एवं विलपती बाला विपिनेऽनुगता पतिम् । पतिता गदयोर्भर्तु रुदत्यश्रूयवर्तयत् ॥४९॥
 चिन्ति दारमर्या चित्वा तस्यां पयुः कलेवरम् । आदीप्य चानुरागे विलपन्ती मनो दधे ५०

ब्राह्मण उवाच

तत्र पूर्वतरः कश्चिरसता ब्राह्मण आरमवान् । सान्त्वयन् वस्तुना सान्ना तामाह रुदती प्रभो ॥
 का त्व कस्यासि को धार्यं शयानो यस्य शोचसि । जानासि किं सखायं मां येनाग्नेविचचर्थं ह ॥
 'अपि स्मरसि त्वा मानमविज्ञातसखं सखे । हि वा मां पद्मविच्छिन्नं भीमभोगरतो गतः ॥२३॥
 हंसावहं च त्व चार्यं सखायौ मानसायनौ । अभूतामन्तरा वौक सहस्रपरिवसरान् ॥२४॥
 स त्वं विहाय मां बन्धो गतो ब्राम्पमतिमंहोम् । विचरन् पद्मद्राक्षीः कयाचिन्निर्मितं क्षिया ॥
 पञ्चारामं नवद्वारमेकपालं त्रिसोष्टकम् । पट्कुलं पञ्चविषयं पञ्चप्रकृति स्त्रीधवम् ॥२५॥
 पञ्चेन्द्रियार्था आरामा द्वारः प्राद्या नव प्रभो । तेजोऽवघ्नानि कोष्ठानि कुलमिन्द्रियसहप्रहः ५०
 विपणस्तु क्रिधाशक्तिर्भूतप्रवृत्तिरव्यया । शक्यधीश पुमांस्त्वेव प्रविष्टो नावबुध्यते ॥२८॥
 तस्मिन्स्वैरं रामया स्पृष्टो रममाणोऽश्रुतस्मृतिः । तत्सद्भादीदृशीं प्राप्नो दशा पापीयसीं प्रभो ॥२९॥
 न त्वं विदुर्भुङ्हिता नायं धीरः सुहृत्त्व । न पतिसुखं पुरजन्त्या रुदो नवमुखे यथा ॥३०॥
 माया ह्येषा मया सृष्टा यत्पुमांसं क्षियं सतीम् । मन्यसे नोभयं यद्वै हंसो पश्यावयोगतिम् ॥३१॥
 अहं भवास्तु चान्यस्त्व त्वमेगाहं विचक्ष्व भोः । न नो पश्यन्ति कवयश्छिद्रं जातु मनागपि ॥३२॥
 यथा पुरुष आरमानमेकमादर्शचक्षुषोः । द्विधाभूतमवेचेत सधैवान्तरमावयो ॥३३॥
 एवं ॥ मानमो हंसो हंसेन प्रतिबोधित । स्वस्थस्तद्व्यभिचारेण नष्टमाप पुन स्मृतिम् ॥३४॥
 बहिष्मन्नेतदध्या म पारोष्येण प्रदर्शितम् । यत्परोक्षप्रियो देवो भगवान् विधमभावन ॥३५॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे चतुर्थस्कन्धे पुरजानोपाख्यानेऽष्टाविंशतितमोऽध्यायः ॥२८॥

अथैकोनत्रिंशत्तमोऽध्यायः

प्राचीनवहिरघाच

भगवंस्ते वयोऽहमाभिर्न सभ्यगवगम्यते । कवयस्तद्विजानन्ति न ययं कर्ममोहिता ॥ १ ॥

नारद उवाच

पुरं पुरजानं विद्याद्यद्व्यनस्यात्मन पुरम् । एकद्वित्रिचतुर्पादं बहुपादमपादकम् ॥ २ ॥
 योऽविज्ञाताहतस्तस्य पुरुषस्य सखेधरः । यन्न विज्ञायते पुम्भिर्नामभिर्वा त्रियोगुणैः ॥ ३ ॥
 यदाजिघृक्षन् पुरुष कास्वर्गेन प्रवृत्तेर्गुणान् । नन्दारं द्विहस्ताद्विं सत्रामनुत साञ्चिति ॥४॥

बुद्धिं तु प्रमदां विद्यान्ममाहमिति यत्कृतम् । यामधिष्ठाय देहऽस्मिन् पुमान् मुहूर्त्तेऽपि भिर्गुणान्
सखाय इन्द्रियगणा ज्ञानं कर्म च यत्कृतम् । सत्यस्तद्वृत्तयः प्राणः पञ्चवृत्तिर्यथोरगः ॥ ६ ॥
वृहद्बलं मनो विद्यादुभयेन्द्रियनायकम् । पञ्चालाः पञ्च विरया यन्मध्ये नखं पुरम् ॥ ७ ॥
अचिन्त्यो नासिके कणौ मुखं शिक्षगुदाविति । द्वे द्वे द्वारौ बहिर्याति यस्तदिन्द्रियसंयुतः ॥ ८ ॥
अचिन्त्यो नासिके आस्यमिति पञ्च पुरः कृताः । दक्षिणा दक्षिणः पुर्य उत्तरा चोत्तर स्मृतः ॥ ९ ॥
पश्चिमे इत्यधोद्वारौ गुदं शिश्नमिहोप्यते । खयोताऽऽविर्मुखी चात्र नेत्रे एकत्र निर्मिते ।

रूपं विभ्राजितं ताम्र्यां विचष्टे चक्षुरेभरः ॥ १० ॥

नलिनी नालिनी नासे गन्धः सौरभ उच्यते । घ्राणोऽधूतो मुच्यत्यर्थं विपणो व प्रमविद्रुतः
आपणो व्यवहारोऽत्र चित्रमन्धो बहुदनम् । पितृहृद्दक्षिणः कर्ण उत्तरो देवहूः स्मृतः ॥ १२ ॥
प्रवृत्तं च निवृत्तं च शास्त्रं पञ्चालसंज्ञितम् । पितृयानं देवयानं श्रोत्राच्छूतधराद्वयजेत् ॥ १३ ॥
आसुरी मेढमर्वाद्वाध्ववायो प्रामिणा रतिः । उपस्थो दुर्मुदः प्रोक्तो निष्कृतिर्गुद उच्यते ॥ १४ ॥
वैशसं नरकं पायुर्लुब्धकोऽध्वौ तु मे शृणु । इस्तपादी पुमांस्ताभ्यां युक्तो याति करोति च ॥
अन्तःपुरं च हृदयं विपूचिर्मन उच्यते । तत्र मोहं प्रसारं वा हर्षं प्राप्नोति तद्गुणैः ॥ १५ ॥
यथा यथा विक्रियते गुणाक्तो विरुरोति वा । तथा तथोपद्रष्टाऽऽत्मा तद्वृत्तीरनुकार्यते ॥ १६ ॥
देहो रथस्तिन्द्रियाश्चः संवत्सररयोऽगतिः । द्विकर्मचक्रस्त्रिगुणध्वजः पञ्चासुबन्धुरः ॥ १७ ॥
मनोरश्मिर्बुद्धिस्ततो हृत्प्रीहो हृद्भूकूबरः । पञ्चेन्द्रियार्थप्रप्रेषः सप्तधातुवरूपकः ॥ १८ ॥
आकूतिर्विक्रमो बाह्यो मृगतृष्णा प्रधावति । एतादृशेन्द्रियचक्रः पञ्चसूनाविनोदकृत् ॥ १९ ॥
संवत्सरश्चण्डवेगः कालो येनोपलक्षितः । तस्याहानीह गन्धर्वा गन्धर्व्यो रात्रयः स्मृताः ।

हरन्त्यायुः परिक्रान्त्या पृथुत्तरशतत्रयम् ॥ २० ॥

कालकन्या जरा साक्षात्कोकस्तां नाभिनन्दति । स्वसारं जगृहे मृत्युः क्षयाय पयनेभरः ॥ २१ ॥
आधयो ध्याधयस्तस्य सैनिका यवनाश्वराः । भूतोपसर्गाशुरयः प्रज्वारो द्विविधो ज्वरः ॥ २२ ॥
एवं बहुविधैर्दुःखैर्देवभूतात्मलग्नभैः । क्षिरयमानः शतं वर्षं देहे देही तमोवृत्तः ॥ २३ ॥
प्रायेन्द्रियमनोधर्मानात्मन्यध्यस्थ निर्गुणः । शोते कामलवान् ध्यायन्ममाहमिति कर्मयत् ॥ २४ ॥
यदाऽऽमानमविज्ञाय भगवन्तं परं गुरुम् । पुरुषस्तु विपज्जेत गुणेषु प्रवृत्तेः स्वदृक् ॥ २५ ॥
गुणभिमानो स तदा कर्माणि कुरुतेऽवशः । शुक्लं कृष्णं लोहितं वा यथाकर्माभिजायते २७
शुक्लाधकाशभूयिष्ठो ह्येकानामिति कर्हिचित् । दुःखोदकान् क्रियायासांस्तम शोको कटान् क्वचित्
क्वचिपुमान् क्वचिच्छी क्वचिन्नोमयमन्धवीः । देवो मनुष्यस्तिर्यग्वा यथा कर्मगुणं भवः ॥ २८ ॥
अपरीतो यथा दीनः सारमेयो गृहं गृहम् । चरन् विन्दति यद्विष्टं दण्डमोदनमेव वा ॥ २९ ॥
तथा कामाशयो जीव उच्चावचपथा भ्रमन् । उपर्यधो वा मध्ये वा याति दिष्टं प्रियाप्रियम् ॥

दुःखैर्वेकतरेणापि देवभूतान्महेतुषु । जीवस्य न व्यवच्छेदः स्याच्चेत्तत्प्रतिप्रिया ॥ ३२ ॥
 यथा हि पुरुषो भारं शिरसा गुरुमुद्रकम् । तं स्वन्धेन स आघते तथा सर्वाः प्रतिक्रिया ॥ ३३ ॥
 नैकान्ततः प्रतीकारः कर्मणां कर्म केवलम् । द्वयं ह्यविवोपसृतं स्पष्टं स्वप्न इवावध ॥ ३४ ॥
 अर्थे ह्यवियमानेऽपि संसृतिर्न निवर्तते । मनसा लिङ्गरूपेण स्वप्ने विचरतो यथा ॥ ३५ ॥
 अपां मनोऽर्थभूतस्य यतोऽनर्थपरम्परा । संसृतिस्तद्व्यञ्जवेदो भक्त्या परमया गुरौ ॥ ३६ ॥
 वासुदेवे भगवति भक्तियोगः समाहितः । सधौघीनेन वैराम्यं ज्ञानं च जनयिष्यति ॥ ३७ ॥
 सोऽचिरादेव राजर्षे स्याद्व्युत्कथाभयः । गृह्यतः श्रद्धानस्य नि यदा स्यादधीयतः ॥ ३८ ॥
 यत्र भागवता राजन् साधवो विशदाशयाः । भगवद्गुणानुक्तधनश्रवण्यप्रचेतसः ॥ ३९ ॥
 तस्मिन् महन्मुखरिता मधुभिश्चरित्रपीयूषशेषसरितः परितः श्रवन्ति ।

ता ये पिबन्त्यधितुरो नृप गाढकर्णैस्ताजः स्तुगन्तव्यमनमृद्भयशोकमोहाः ॥ ४० ॥
 एतैरपद्रुतो नापि जीवलोकः स्वभाषजैः । न करोति हरेर्नूनं कथामृतनिधौ रतिम् ॥ ४१ ॥
 प्रजापतिपतिः साक्षाद्भगवान् निरिषो मनु । द्वादश प्रजाप्यथा नैष्टिकाः सनकादयः ॥ ४२ ॥
 मरीचिरपङ्क्तिरसौ पुलस्त्य पुलहः प्रतुः । भृगुर्वसिष्ठ इत्येते मदन्ता प्रह्लादादिनः ॥ ४३ ॥
 अथापि धाक्षस्तपस्तपोविद्यासमाधिभिः । परयन्तोऽपि न परयन्ति परयन्तं परमेश्वरम् ॥ ४४ ॥
 शब्दप्रकाशि पुष्पारे चरन्त ऊरविस्तरे । मन्त्रलिङ्गैर्मयैवच्छिन्नं भजन्तो न विदुः परम् ॥ ४५ ॥
 यदा यमनुगृह्णाति भगवानात्मभाषितः । सज्जहाति मतिं खोके वेदे ॥ परिनिष्ठिताम् ॥ ४६ ॥
 तस्मात्कर्मसु बहिष्मज्ज्ञानादर्थकाशिषु । मार्थैर्दष्ट कृथाः श्रोत्रस्पर्शिवस्पृष्टवस्तुषु ॥ ४७ ॥
 एवं लोकं न विदुस्ते वै यत्र देवो जनार्दनः । आहुर्ध्वनिधियो वेदं सकर्मकमतद्भिदः ॥ ४८ ॥
 आस्तीर्थं वसं प्रागग्रैः कास्म्येन चित्तमण्डलम् । स्वच्छो बृहद्धान्मानो कर्म नापि पारम् ॥ ४९ ॥
 तत्कर्म हरितोपं यत्सा विद्या तन्मतिर्यथा ॥ ५० ॥

हरिर्देहभृतामात्मा स्वयं प्रकृतिरीश्वर । तत्पादमूलं शरणं यतः सेमो नृणामिह ॥ ५१ ॥
 स वै प्रियतमश्चात्मा यतो न भयमणवपि । इति वेदः स वै विद्वान् यो विद्वान् ॥ गुरुरहरिः ॥
 नारद उवाच

प्रथ एवं हि संहिष्ठो भवतः पुरुषर्षभ । अथ मे वदतो गुह्यं निशामय सुनिश्चितम् ॥ ५२ ॥

इन्द्राक्षरं सुमनसां शरणं मित्यत्वारक्तं पदद्विगणसामसु लुब्धकर्णम् ।

अग्रं वृकानमुनृपोऽविगच्छत्य यान्तं पृष्ठे शृंगं शृंगयलुब्धकवायभिन्नम् ॥ ५३ ॥

[अस्यापि]

सुमनःसधर्मणां स्त्रीणां शरणं आश्रमे पुष्पमधुगन्धवत्पुद्गतमं काम्यकर्मविपाकत्रं कामसुर-
 भश्च वैष्णवीपस्यादि विचिन्वन्तं मिथुनीभूय तद्भिन्निवेशितमनसं पदद्विगणसामनोत्तरदति-

मनोहरवनितादिजनालपेव्यतिरामतिप्रलोभितकर्णमग्रे वृकयूथवदात्मन आयुर्दत्तोऽहोरात्रा-
न्तान् काललवविशेषानविगणय्य गृहेषु विहरन्तं पृष्टत एव परोक्षमनुप्रवृत्तो लुब्धकः कृता-
न्तोऽन्तःशरेण यमिह पराविध्यति तमिममा मानमहो राजन् भिन्नहृदयं द्रष्टुमर्हसीति ॥१४॥

• स एवं विचक्ष्य मृगचेष्टितमात्मनोऽन्तश्चित्तं नियच्छ हृदि कर्णधुनौ च चित्ते ।

जहङ्गनाश्रममलत्तमयूथगार्थं प्रीक्षीहि हंसशरणां विरम क्षमेण ॥ १५ ॥

राजोवाच

श्रु तमन्वीक्षितं ब्रह्मन् भगवान् यदभाषत । नैतज्जानन्त्युपाध्यायाः किं न मयुर्विदुर्यदि ॥१६॥
संशयोऽत्र तु मे विप्र भङ्गिस्तस्तत्कृतो महात् । ऋषयोऽपि हि मुह्यन्ति यत्र नेन्द्रियवृत्तयः ॥१७॥
कर्माण्यारभते येन पुमानिह विहाय तम् । प्रमुग्राण्येन देहेन जुष्टानि स यन्भुते ॥१८॥
इति वेदविदां याद श्रूयते तत्र तत्र ह । कर्म यत्प्रियते प्रोक्तं परोक्षं न प्रकाशते ॥१९॥

नारद उवाच

येनैश्वरभते कर्म तेनैवामुत्र तत्पुमान् । भुङ्क्ते ह्यव्यवधानेन लिङ्गेन मनसा स्वयम् ॥२०॥
शयानमिममुच्यय शसन्तं पुरुरो यथा । कर्मात्मन्याहितं भुङ्क्ते तादृशेनेतरेण वा ॥२१॥
ममैते मनसा यद्यदसावहमिति भ्रूयन् । गृहीयात्तत्पुमान् रादं कर्म येन पुनर्भवः ॥२२॥
पथानुमीपते चित्तमुभयैरिन्द्रियैर्हितैः । एवं प्राग्देहजं कर्म लक्ष्यते चित्तवृत्तिभिः ॥२३॥
नानुभूतं क चानेन देहेनादृष्टमथ तम् । कदाचिदुपलभ्येत यद्रूपं यादगात्मनि ॥२४॥
तेनास्य तादृशं राजलिङ्गिनो देहसम्भवम् । श्रद्धास्वाननुभूतोऽर्थो न मनः स्वप्नमर्हति ॥२५॥
मन एव मनुष्यस्य पूर्वरूपाणि शंसति । भविष्यतश्च भद्रं ते तथैव न भविष्यतः ॥२६॥
अदृष्टमश्रुतं चात्र हचिन्मनसि दृश्यते । यथा तथा नुमन्तव्यं देशकालक्रियाश्रयम् ॥२७॥
सर्वे क्रमानुरोधेन मनसीन्द्रियगोचराः । ध्यायन्ति वर्गशो यान्ति सर्वे समनयो जनाः ॥२८॥
सर्वैरुक्तिष्टे मनसि भगवत्पार्श्ववर्तिनि । तमश्चन्द्रमसीवेदमुपरज्यावभासते ॥२९॥
नाहंममेति भावोऽर्थं पुरे व्यवधीयते । यावद् बुद्धिमनोऽच्चार्यगुणव्यूहो ह्यनादिमान् ॥३०॥
सुप्तिमृष्टोपतापेषु श्रान्थायनविधाततः । नेहवेदमिति ज्ञानं मृगप्रज्वालरसोरपि ॥३१॥
गर्भे बाह्येऽप्यपि प्लव्यादेकादशविधं तदा । लिङ्गं न दृश्यते यूनः कुप्ता चन्द्रमसो यथा ॥३२॥
अपे ह्यविद्यमानेऽपि संस्तितं निवर्तते । ध्यायतो विषयानस्य ह्यग्नेऽनयांगमो यथा ॥३३॥
एव पञ्चविधं लिङ्गं त्रिवृत् पौष्टशक्तितम् । एष चेतनया युक्तो जीव हर्षाभिधीयते ॥३४॥
अग्नेन पुरुरो देहानुपादत्ते विमुञ्चति । हर्षं शोकं मयं दुःखं सुखं चानेन विन्दति ॥३५॥
यथा नृण्यल्लक्ष्यं नापयात्यपयाति च । न त्यजेन्निग्रयमापोऽपि प्राग्देहाभिमानि जन ॥३६॥
पावदन्यं न विन्देत ह्यवधानेन कर्मणाम् । मन एव मनुष्येन्द्र भूतानां भयभावनम् ॥३७॥

यदाधैक्षरितान् प्यायन् कर्मास्यादिनुतेऽमहन् । सति कर्मण्यविद्यायां बन्धः कर्मण्यनात्मन
अतस्तदपवादार्थं भज सर्वान्मना हरिम् । पर्यस्तदात्मकं विश्वं स्थित्युत्पाद्यप्यया यतः ॥१६॥

मैत्रेय उवाच

भागवतमुण्यो भगवाध्वारदो हंसयोगिन् । प्रदर्यं ह्यमुमामन्त्र्य सिद्धलोकं ततोऽगमन् ॥८०॥
प्राचीनयहीं राजपिः प्रजासर्गाभिरचये । आदिरय पुत्रानगमत्पते कपिलाश्रमम् ॥८१॥
तत्रैवाग्रमना पीरो गोविन्दचरणाम्बुजम् । विमुक्तमङ्गोऽनुभजन् भक्त्या तत्साम्यतामगात ॥८२॥
पूतदध्यामणरोष्यं गीतं देवर्षियानय । यः धावयेधः शृणुयात्स लिङ्गेन विमुच्यते ॥८३॥

एतन्सुहृन्दयशसा भुवन पुनानं देवर्षियं मुरनिःसृतमात्मशीचम् ।

यः कीर्त्तमानमधिगच्छति पारमेष्ठ्यं नारिम् भवे भ्रमति मुक्तसमस्तबन्ध ॥८४॥

प्राध्यामणरोष्यमिदं मयाधिगतमदृतम् । एवं खियाऽऽश्रमः पुंसिदृष्टोऽमुत्र च संशय

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां चतुर्थस्कन्धे विदुरमैत्रेयसंवादे

प्राचीनमर्हिनारदसंवादे नामैकोनविंशत्तमोऽध्यायः ॥२१॥

अथ त्रिंशत्तमोऽध्यायः

विदुर उवाच

ये त्वयाभिहिता प्रहसन् सुताः प्राचीनमर्हिनः । ते रुद्रगीतेन हरिं सिद्धिमापुः प्रतोष्य काम् ॥

किं बार्हस्पत्येह परत वाथ कैवल्यनाथप्रियपाश्वर्तिनः ।

आसाद्य देव गिरितो यश्शङ्कया प्रापुः परं नूनमय प्रचेतसः ॥ २ ॥

मैत्रेय उवाच

प्रचेतसोऽन्तरुद्धौ विभुरादेशकारिणः । जपयज्ञेन तपसा पुरज्जनमतोपयन् ॥ ३ ॥

दशवर्षसहस्रान्ते पुरपस्तु सनातनः । त्रेषामाधिरभूकृष्टं शान्तेन शमयन् हवा ॥

उपपश्यन्धमाख्यो मेरुशङ्खमिषाम्बुदः । पीतयासा मङ्किप्रोक्त्वा कुर्वन् वितिमिरा दिशः ॥

काशिपुस्तु कनकवर्णविभूषणेन आज्ञत्कपोलवदनो विलसिकरीटः ।

अष्टायुर्वैरनुचरिर्मुनिभिः सुरेन्द्रैरासेवितो गरुडकिन्नरगीतकीर्तिः ॥ ६ ॥

पीनायताष्टमुजमण्डलमप्यलक्ष्म्या स्पर्धच्छ्रिया परिकृतो वनमालयाऽऽद्यः ।

बर्हिष्मतः पुरुष आह सुतान् प्रपन्नान् पर्जन्यनादस्तया सष्ट्यावलोकः ॥ ७ ॥

श्रीभगवानुवाच

वरं वृणीष्व भद्रं वो यूयं मे नृपनन्दना । सौहार्देनापृथग्धर्मास्तुष्टोऽहं सौहृदेन व ॥ ८ ॥

योऽनुस्मरति सध्यायां पुष्पाननुविनं नरः । तस्य आलुप्त्वाऽसामर्थ्यं तथा भूतेषु सौहृदम् ॥ ९ ॥

ये तु मां रुद्रगीतेन सायं प्रातः समाहिताः । स्तुवन्त्यहं कामवरांदास्ये प्रज्ञां च शोभनाम्

यद्यपि पितुरादेशमप्रहीष्ट मुदान्विताः । श्रद्धां व उशती कीर्तिलोकाननु भविष्यति ॥११॥
भविता विधुतः पुत्रोऽनरमो ब्रह्मणो गुणैः । य एतामात्मवीर्येण त्रिलोकीं प्रापिष्यति ॥१२॥
कण्डोः प्रग्लोचया लब्धा कन्या कमललोचना । तां चापविद्धा जगद्गुह्यमूढा नृगनन्दनाः ॥१३॥
उत्तमाया मुखे राजा सोमः पीयूषवर्षिणीम् । देशिनी रोदमानाया निदधे स दयान्वितः ॥१४॥
प्रजाविसर्गं आदिष्टाः पित्रा मामनुवर्तता । तत्र कन्यां वरासोर्हा तामुद्धत मा चिरम् ॥१५॥
अपृथग्धर्मशीलानां सर्वैरां वः सुमध्यमा । अपृथग्धर्मशीलेवं भूयात्पत्न्यर्पिताशया ॥१६॥
दिव्यचर्पसदस्त्राणां सङ्कलमद्वैतजसः । भौमान् भोषय भोगान् वै दिव्याश्चानुप्रहान्मम
अथ मयनपायिन्या भक्त्या ण्कगुणाशयाः । उपयास्यथ मद्भाम निर्विघ्न निरयादतः ॥१७॥
गृहेष्वाविशतां चापि पुंसां कुशलकर्मणाम् । मद्भार्तायातयामानां न सन्धाय गृहा मताः ॥१८॥
नव्यदृष्टदये यज्ञो ब्रह्मै तद्ब्रह्मवादिभिः । न मुह्यन्ति न शोचन्ति न हर्ष्यन्ति यतो गताः २०

मैत्रेय उवाच

एवं प्रुवाणं पुरुषार्थभाजनं जनार्दनं प्राञ्जलय 'प्रचेतस' ।

तद्दर्शनध्वस्ततमोरजोमला गिरामृणन् गद्गद्या सुहृत्तमम् ॥२१॥

प्रचेतस ऊचुः

नमो नमः क्लेशघ्निनाशनाथ निरूपितोदारगुणाढ्याय ।

मनोवचोवेगपुरोज्जवाय सर्वाङ्गमाङ्गैरगताध्रने नमः ॥२२॥

शुद्धाय शान्ताय नमः स्वनिष्ठया मनस्यपार्थ विलसद्गदाय ।

नमो जगत्स्थानलयोदयेषु गृहीतमायागुणविग्रहाय ॥२३॥

नमो विशुद्धसत्त्वाय हरये हरिमेधसे । वासुदेवाय कृष्णाय प्रभवे सर्वसात्वताम् ॥२४॥

नमः कमलनाभाय नमः कमलमालिने । नमः कमलपादाय नमस्ते कमलेक्षणे ॥२५॥

नमः कमलकिञ्जल्कपिशङ्गमलवाससे । सर्वभूतनिवासाय नमोऽयुङ्क्ष्महि साक्षिणे ॥२६॥

रूपं भगवता श्वेतदशैरङ्गैरशंस्यम् । आविष्कृतं नः क्लृप्तानां किमन्यदनुकम्पितम् ॥२७॥

एतावद्यं हि विभुभिर्मान्यं क्षीनेषु वत्सलैः । यदनुस्मर्यते काले स्वबुद्धपाभद्ररन्ध्रन ॥२८॥

येनोपशान्तिर्भूतानां बुद्धकानामपीहताम् । अन्तर्हितोऽन्तर्हृदये कस्माद्यो वेद नाशिपः ॥२९॥

असावेव वरोऽस्माकमीप्सितो जगतः पते । प्रसन्नो भगवान् येपामपवर्गगुणैरतिः ॥३०॥

वरं वृष्णीमहेऽर्थापि नाथ त्वत्परतः परात् । न ह्यन्तस्त्वद्विभूतीनां सोऽनन्त इति गीयसे ॥३१॥

पारिजातेऽञ्जसा लब्धे सारङ्गोऽन्यन्न सेवते । त्वद्दङ्घ्रिभूलमासाद्य सात्कारिकं किं वृष्णीमहि ॥३२॥

यावत्ते मायया स्पृष्टा अमाम इह कर्मभिः । तावद्भवत्प्रसङ्गानां सङ्गः स्यान्नो भवे भवे ॥३३॥

शुल्लयाम लवेनापि न स्वर्गं नापुनर्भवम् । भगव सङ्गिसङ्गस्य भर्त्यानां किमताशिपः ॥३४॥

यन्नेह्यन्ते कथा मृष्टास्तृष्णायाः प्रथमो यतः । निर्वरं यत्र भूतेषु नोद्देशो यत्र कश्चन ॥३२॥
यत्र नारायणः साक्षाद्भगवान्वासिनां गतिः । संस्तूयते रुक्मयासु मुक्तसङ्गैः पुनः पुनः ॥३३॥
तेषां विचरतां पद्भ्यां तीर्थानां पावनच्छ्रया । सोतस्य किं न रोचेत तावकानां समागमः ॥३४॥

ययं तु साक्षाद्भगवन् भवस्य म्रियस्य सस्युः चणसङ्गमेन ।

सुदुश्चिकित्स्यस्य भवस्य मृत्योर्मिपत्तमं त्वाद्य गतिं गताः स्मः ॥ ३५ ॥

यत्तः स्वकीयं गुरवः प्रसादिता विप्राश्च वृद्धाश्च सदानुवृत्त्या ।

आर्या नताः सहृदो भ्रातरश्च सर्वाणि भूतान्यनसूययेव ॥ ३६ ॥

यश्चः मृतसं तप एतदीश निरन्धसो कालमदभ्रमसु ।

सर्वं तदेतत्पुरषस्य भूदो वृणीमहे ते परितोपण्याय ॥ ३७ ॥

मनुः स्वयम्भर्भगवान् भवश्च यैऽन्ये सपोज्ञानविशुद्धसत्त्वाः ।

अष्टपारा अपि यमहिम्नः स्तुवन्मयो त्वाऽऽत्मसमं गृणीमः ॥ ३८ ॥

नमः समाय शुद्धाय पुरिषाय पराय च । वासुदेवाय सत्त्वाय तुभ्यं भगवते नमः ॥३९॥

मैत्रेय उवाच

इति प्रचेतोभिरभिष्टुतो हरिः प्रीतस्तथेत्याह शरण्यवत्सलः ।

अनिच्छतां आनमत्सचक्षुषां यमौ स्वधामानपवर्गवीर्यः ॥ ४३ ॥

अथ निर्वाय सलिलाप्यचेत्तस उदन्वतः । वीक्ष्यकुप्यन् दुर्मैरक्ष्णां गां गां रोदधुमिवोच्छ्रितैः

ततोऽग्निमास्तौ शालघमुञ्चन् मुखतो रुषा । मही निर्वाख्यं कर्तुं संवर्तक इवात्यये ॥४२॥

अस्मत्साक्षियमायास्तादृमान् वीक्ष्य पितामहः । आगतः शमयामास पुत्रान् बहिष्मतो नयैः ॥४३॥

तत्रावशिष्टा ये वृक्षा भीता दुहितरं तदा । उज्जुह्वस्ते प्रचेतोभ्य उपदिष्टाः स्वयम्भुवा ॥४४॥

ते च प्रहृष्टा आदेशान्मारिषामप्येभिरे । यस्वा महदवज्ञानादजन्मजननयोनिजः ॥४५॥

चाक्षुषे तदन्तरे माते प्राक्सर्गे कालविद्रुते । यः सप्तर्जं प्रजा इष्टः ॥ दहो दैवचोदितः ॥४६॥

यो जायमानः सर्वेषां तेजस्तेजस्विनां रुषा । स्वयोपादत्त दाढ्याद्य कर्मणां दहमब्रुवन् २०॥

तं प्रजासर्गं रक्षायामनादिरभिषिच्य च । युयोज युयुजेऽन्याश्च स वै सर्वप्रजापतोन् ॥४१॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां चतुर्थस्कन्धे त्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥३०॥

अथैकत्रिंशत्तमोऽध्यायः

॥ मैत्रेय उवाच ॥

तत्त उपब्रवीजज्ञाना आश्वघोषजभाषितम् । स्मरन्त आत्मने आर्यां विवृज्य प्राप्त्रजन् गृहात् ॥

दीक्षिता मध्य रुद्धेण रुर्बभूताः कमेघसा । प्रतीच्यां दिशि बेलार्यां सिद्धोऽमृद्यत्र जाजलिः

ताच्चिजितप्राणमनोवचोदरो जितासनान् शान्तसमानविप्रहान् ।

परेऽमले ब्रह्मणि योजितात्मनः सुरासुरेभ्यो दृष्टो स्म नारदः ॥ ३ ॥

तमागतं त उरथाय प्रक्षिपत्यामिनन्ध च । तूजयित्वा यथादेशं सुखासीनम्यामुवन् ॥ ४ ॥

प्रचेतस ऊचुः

स्वागतं ते सुरपेंऽद्य दिष्टया नो दर्शनं गतः । तव चक्षुर्मणं ब्रह्मक्षमयाय यथा स्वे ॥ ५ ॥

यथाविष्टं भगवता शिवेनाघोषजेन च । तद् गृहेषु प्रसक्तानां प्रायशः क्षपितं प्रभो ॥ ६ ॥

तन्नः प्रद्योतयुध्यात्मज्ञानं तरुषार्णदर्शनम् । येनाजसा तरिष्यामो दुस्तरं भवसागरम् ॥ ७ ॥

मैत्रेय उवाच

इति प्रचेतसां पृष्ठो भगवान्नारदो मुनिः । भगवत्युत्तमलोकं काविष्टात्माप्रवीणुपान् ॥ ८ ॥

नारद उवाच

तजन्म तानि कर्माणि सदायुस्तन्मनो वचः । गृणां येनेह विधारमा सेव्यते हरिरीश्वरः ॥ ९ ॥

किं जन्मभिस्त्रिभिर्वेह शौक्लसाविप्रयाक्षिकैः । कर्मभिर्वा त्रयीप्रोक्तैः पुंसोऽपि विदुधायुषा ॥ १० ॥

श्रुतेन तपसा वा किं वचोभिक्षित्तृप्तिभिः । शुद्धया वा किं निपुण्या यत्नेनेन्द्रियराधसा ॥ ११ ॥

किं वा योगेन सांख्येन न्यासस्वाध्याययोरपि । किं वा श्रेयोभिरन्यैश्च न यन्नात्मप्रदो हरिः ॥ १२ ॥

श्रेयसामपि सर्वेषामा मा ह्यवधिरर्धतः । सर्वेषामपि भूतानां हरिरात्माऽऽमदः प्रियः ॥ १३ ॥

यथा सरोर्मूलनिपेचनेन तृप्यन्ति तस्स्कन्धभुजोपशान्ताः ।

प्राणोपहाराद्य यथेन्द्रियाणां तथैव सर्वाहंशमव्युतेज्या ॥ १४ ॥

यथैव सूर्याः प्रभवन्ति वारः पुनश्च तस्मिन् प्रविरान्ति काले ।

भूतानि भूमौ स्थिरजङ्गमानि तथा हरावेव गुणप्रवाहः ॥ १५ ॥

एतत्पदं तज्जगदात्मनः परं सकृद्दिभातं सच्चित्तुयंथा प्रभा ।

यथासवो जाग्रति सुसशक्तयो द्रव्यक्रियाज्ञानमिदाभ्रमास्थयः ॥ १६ ॥

यथा नभस्यभ्रतमः प्रकाशा भवन्ति भूषा न भवन्त्यनुक्रमात् ।

एव परे ब्रह्मणि शक्तयस्त्वमूर् रजस्तमः सत्त्वमिति प्रवाहः ॥ १७ ॥

तेनैकमात्मानमशेषदेहिनां कालं प्रधानं पुरुषं परेशम् ।

स्वतेजसा ध्वस्तगुणप्रवाहमात्मैकभावेन मजध्वमद्वा ॥ १८ ॥

यथा सर्वभूतेषु सन्तुष्टया येन केन वा । सर्वेन्द्रियोपशान्त्या च तृप्यत्याशु जनार्दनः ॥ १९ ॥

अपहतसकलैषणामलात्मन्यविरतमेधितभावनोपहृतः ।

निजजनवशग वमात्मनोऽयं सरति छिद्रवदचरः सती हि ॥ २० ॥

न भजति ह्यननोपिषा स ह्यनो हरिर्धनात्मधनप्रियो रसज्ञ ।

श्रुतधनकुलकर्मणा मदैर्यं विदधति पापमकिञ्चनेषु सत्सु ॥ २१ ॥

श्रियमनुचरतो तदर्शिनश्च द्विपदपतोन् विबुधोश्च यत्स्वपूर्णं ।

न भजति निजमृत्यवर्गतन्त्र कथममुमुक्षुजेषुमान् कृतज्ञ ॥ २२ ॥

मैत्रेय उवाच

इति प्रचेतसो राजश्रन्वाश्च भगवत्कथा । आश्रित्वा ब्रह्मलोक ययौ स्वायम्भुवो मुनि ॥ २३ ॥

तेऽपि तन्मुक्तनिर्वात ययो लोकमलापहम् । हरेर्निशम्य तत्पादं ध्यायन्तस्तर्हति यदु ॥ २४ ॥

एतत्तेऽभिहितं चतुर्थं नमो त्व परिपृष्टवान् । प्रचेतसां नारदस्य सवाद् हरिकीर्तनम् ॥ २५ ॥

श्रीशुक उवाच

अ एव उत्तानपदो मानवस्यानुवर्णित । यथा प्रियवतस्यापि निबोध नृपसत्तम ॥ २६ ॥

यो नारदादात्मविद्यामधिगम्य पुनर्महीम् । भुक्त्वा विभज्य पुत्रेभ्य ऐश्वर्यं समगात्पदम् ॥ २७ ॥

इमां तु कौशरविणोपवर्णितां कृत्वा निशम्याजितवादसत्कथाम् ।

प्रदृढभावोऽश्रुकलाकुलो मुनेर्दधार मूर्ध्ना चरणं हृत्वा हरे ॥ २८ ॥

विदुर उवाच

सोऽयमद्य महायोगिन् भवता कल्यात्मना । दर्शितस्तमस पादो यन्नाकिञ्चनगो हरि ॥ २९ ॥

श्रीशुक उवाच

इत्यानम्य तमामन्य विदुरो गजसाह्वयम् । स्वानां दिदृक्षुः प्रययौ ज्ञातीनां निर्वृत्ताशय ॥ ३० ॥

एतद्य शृणुयाम्राजन् राजां ह्यवर्णितात्मनाम् । आयुर्धनं यथा स्वस्ति गतिमैश्वर्यमाप्नुयात्ततः ।

इति श्रीमद्भागवते महापुराणेऽष्टादशसाहस्र्यां सहितायां चतुर्थस्कन्धे

प्रचेतउपाख्यान नामैकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३१ ॥

इति चतुर्थःस्कन्धः समाप्तः

॥ इति. ॐ तत्सत् ॥

श्री वासुदेवाय नमः

श्रीमद्भागवतम्

पञ्चमस्कन्धः

अथ प्रथमोऽङ्गायः

राजोवाच

प्रियव्रतो भगवत आत्माराम. कथं मुने । गृहेऽरमत यन्मूलः कर्मबन्धः पराभव ॥ १ ॥
न नूनं मुक्तसङ्गानां तादृशानां द्विजपंभ । गृहेष्वभिनिवेशोऽयं पुंसां भवितुमर्हति ॥ २ ॥
महतां खलु विप्रैर् उत्तमश्लोकपादयोः । द्वायानिवृत्तचित्तानां न कुटुम्बे स्पृष्टव्यमिति. ॥ ३ ॥
मंशयोऽयं महान् ब्रह्मन् दारागारसुतादिषु । रुक्मस्य वसिष्ठिरभूत् कृप्यो च मतिरप्युता ॥ ४ ॥

श्रीशुक उवाच

बाहमुक्तं भगवत उत्तमश्लोकस्य श्रीमद्यारण्यारविन्दमकरन्दरस आयेशितचेतसो भागवत-
परमहंसदयितकथां किञ्चिदन्तरायविहितां स्वां शिवतमां पदवीं न प्रायेण हिन्वन्ति ॥ ५ ॥ यर्हि
वाच ह राजन् स राजपुत्रः प्रियव्रत. परमभागवतो नारदस्य चरयोपसेवयाञ्जसावगतपरमार्थस-
त्तवो ब्रह्मसत्रेण दीक्षित्यमाणोऽवनितलपरिपालनायाज्ञातप्रवरगुणगयैकान्तभाजनतया स्व-
पिप्रोपामन्त्रितो भगवति वासुदेव पृथाव्यवधानसमाधियोगेन समावेशितसकलकारकक्रियाकलापो
नैवाभ्यनन्दयद्यपि तदप्रयाज्ञातव्यं तदधिकुरण आत्मनोऽन्यस्मादसतोऽपि पराभवमन्वीक्षमाण-
॥ ६ ॥ अथ ह भगवानादिदेव पृतस्य गुणविसर्गस्य परिहृद्द्वयानुष्यानस्ययसितसकलजगद्भिप्राय
आत्मवोनिरखिलनिगमनिजगणपरिवेष्टितः स्वभवनादवततार ॥ ७ ॥ स तत्र तत्र गगनतल
उद्धुपतिरिव विमानायलिभिरनुपयममरपरिवृढैरभिपूज्यमान. पथि पथि च वरुणः सिद्धगन्धर्व-
साध्यचार्यमुनिगणैरपगीयमानो गन्धमादनदोषीमवभासपद्मपससर्प ॥ ८ ॥ तत्र ह वा पुनं
देवर्षिर्हंसयानेन पितरं भगवन्तं हिरण्यगर्भमुपलभमान. सहस्रैवो याम्याहंयेन सऽपि तापुत्रा-
म्यामरहिताज्जिरपत्तस्थे ॥ ९ ॥ भगवानपि भारत तद्रूपनीताहंय सृष्ट्वाहेनातितरामुदितगुण-
गणादतारसुजयः प्रियव्रतमादिपुरुषस्तं सद्यहासावलोक इति होवाच ॥ १० ॥

श्रीभगवानुवाच

निबोध तातेदमृतं ब्रवीमि मासृपितु देवमर्हस्यप्रमेयम् ।
 वयं भवस्ते तव एव महर्षिर्वहाम सर्वे विवशा यस्य दिष्टम् ॥ ११ ॥
 न तस्य कश्चित्तपसा विधया वा न योगवीर्येण मनीषया वा ।
 नैशार्थधर्मे परतः स्वतो वा कृतं विद्वन्तु तनुभृद्भिभूयात् ॥ १२ ॥
 भवाय नाशाय च कर्म कर्तुं शोकाय मोहाय सदा भयाय ।
 सुखाय दुःखाय न्व देहयोगमव्यक्तदिष्टं जनताङ्ग धत्ते ॥ १३ ॥
 तद्वाचि तन्वां गुणकर्मदांमभिः सुदुस्तरैश्च स वयं सुयोजिता ।
 सर्वे बहामो बलमौघराय प्रोता नसीव द्विपदे चतुष्पदः ॥ १४ ॥
 ईशाभिसृष्टं ह्यवरुन्धमहेऽङ्गं दुःखं सुखं वा गुणकर्मसङ्गात् ।
 आस्थाय तत्तद्यद्युक्त्वा नाथश्चन्द्रमन्वाद्या इव नीयमानाः ॥ १५ ॥
 मुक्तोऽपि तावद्विभृयात्स्वदेहमारुन्धमभक्षभिमानयुग्यः ।
 यथाबुभूत प्रतिघातनिदः किं त्यक्त्वा देवाय गुणासं दृष्टं ॥ १६ ॥
 भयं प्रमत्तस्य वनेरवपि स्थाघतः स आस्ते सहपदसपन्न ।
 जितेन्द्रियस्यात्सरेन्दुधस्य गृहाश्रम किं नु करोत्यवधम् ॥ १७ ॥
 यः पदसपन्नान् विजिगीषमाणो गृहेषु निर्विशयं यतेत पूर्वम् ।
 आयेति दुर्गांश्चित ऊर्जितारीन् क्षीणेषु काम निधरोद्विपक्षित् ॥ १८ ॥
 त्वत्त्वज्जनाभाङ्गं प्रिसरोजक्रोशदुर्गांश्चितो निजितपदसपन्न ।
 भुङ्क्तेह भोगान् पुरुषातिदिष्टान् विमुक्ततङ्गं प्रकृतिं भजस्य ॥ १९ ॥

श्रीशुक उवाच

इति समभिहितो महाभागवतो भगवतस्त्रिभुवनगुरोरनुशासनमात्मनो लघुतयावनन-
 शिरोधरो यादमिति स्रग्दुमानमुवाह ॥ २० ॥ भगवानपि मनुना यथावदुपकल्पितापचिति
 म्रिययत्तनारदभोरविषममभिसमोऽपमाणयोरात्मसमस्यानमवाह्यमनसं स्वयमप्यवहत्
 प्रवर्तयन्नगमन् ॥ २१ ॥

मनुरपि परेयैव प्रतिस्तान्तमनोरथः सुरर्षिवरानुमतेनामजमखिलपरामण्डलस्थितिशुसय
 आस्थाप्य स्वयमतिविषमविपजलाशयाशया उपराराम ॥ २२ ॥ इति ॥ याव स
 जगत्तोषतिरीधरेच्छयापिनिवेशितकर्माधिकारोऽखिलजगद्व्यप्यसनपरानुभाषस्य भगवत
 आदिपुरुषस्यावृष्टियुगलानवरात्प्यानानुभावेन परितन्धनकषायाशयोऽन्यतोऽपि मानार्थो
 मइतां महीतलमनुशास ॥ २३ ॥ अथ च दुहितरं प्रजापतेरिधकर्मण उपयेमे र्हिधर्मी

नाम तस्यामु ह वाय आत्मज्ञानात्मसमानशीलगुणकर्मरूपवीर्योदारान्दश भावयान्वभूय कन्या
च यवीयसीमूर्जस्थतो नाम ॥ २४ ॥ आग्नीध्रेभजिह्वयज्ञाहुमहावीरिहरिचरितोद्भूतपृष्ठ-
सवनमेधातिथिवीतिहोत्रकवय इति सर्वं पृथग्नानामन. ॥ २५ ॥ एते.। कविमहावीरः
सवन इति त्रय आसन्नूपरैरतस्त आत्मविद्यायामर्भभावादारभ्य कृतपरिचयाः पारमहंस्य-
मेवाधममभजन् ॥ २६ ॥ तस्मिन्नु ॥ वा उपशमशीलाः परमर्षयः सकलजीवनिष्ठायावासस्य
भगवतो वासुदेवस्य भीतानां शरणभूतस्य श्रीमद्दरव्यारयिन्दाविरतस्मरणाविगलितपरमभक्ति-
योगानुभावेन परिभाषितान्तर्हृदयाधिगते भगवति सर्वेषां भूतानामात्मभूते प्रत्यगात्मन्ये-
वात्मनस्तादात्म्यविशेषेण समीयुः ॥ २७ ॥ अन्यस्यास्यपि जायायां त्रयः पुत्रा आसन्सन्त-
स्तामसो रैवत इति मन्वन्तराधिपतयः ॥ २८ ॥

पृथमुपशमायनेषु स्वतनयेष्वथ जगतीपतिर्जगतीमर्षुदाम्येकादश परिघ सरायामव्या-
हतापिलपुरुषकारसारसम्भृतदोर्दण्डयुगलापीडितमीर्वागुणस्तनितविरमितधर्मप्रतिपदो बहि-
ष्मत्याश्चानुदिनमेधमानप्रमोदप्रसरणयौपिय्यप्रीडाप्रमुखितहासावलोऽदचिरप्रेतयादिभिः परा-
भूयमानविदेक इवानवधुष्यमान इव महामना सुभुजे ॥२९॥ यावदवभासयति सुरगिरिमु-
परिक्रामन् भगवानादित्यो वसुधातलमर्धेनैव प्रतपत्यर्धेनावच्छादयति तदा हि भगवदुपानोप-
चितातिपुरुषप्रभावस्तदनभिनन्दन् समजवेन रथेन ज्योतिर्मयेन रत्ननीमपि दिनं करिष्यामीति
सप्तपृष्ठस्तरणिमनुपर्यङ्गामद् द्वितीय इव पतङ्गः ॥३०॥ ये वा उ ह तद्वधधरणेनमिहृतपरि-
खातास्ते सप्त सिन्धव आसन् यत् एव कृताः सप्त भुवो द्वीपा. ॥३१॥ जम्बूप्रचशास्मलकुश-
म्रीक्षशाकपुष्करसंज्ञास्तेषां परिमाणं पूर्वंस्मा पूर्वस्मादुत्तर उत्तरो यथामर्यं द्विगुणमानेन बहिः
समन्तत उपबद्धताः ॥३२॥ चारोऽष्टुरसोदमुरोदृष्टोदचीरोददधिमण्डोदद्वयोदाः सप्त जलधयः
सप्त द्वीपपरिखा इषाम्यन्तरद्वीपसमाना एकैकस्येन यथानुपूर्वं सप्तैवपि बहिर्द्विपु पृथक्
परित उपकल्पितास्तेषु जम्बवादिषु बहिर्ह्रस्वीपतिरनुप्रतानामजान. मीध्रेभजिह्वयज्ञाहुहिर-
चरितोद्भूतपृष्ठमेधातिथिवीतिहोत्रसंज्ञान् यथासंख्येनैकैकस्मिन्नेकमेवाधिपतिं विदधे ॥ ३३ ॥
दुहितरं चोर्जस्वतीं नामोशनसे प्रायच्छद्यस्यामासीद् देवयानी नाम काश्यपुता ॥ ३४ ॥

नैवविधः पुरणकार उरजमस्य पुंसां तद्बुधिरजसा जितपशुणानाम् ।

चित्रं विदूरविगतः सकृदाददीत यन्नामधेयमपुना स जहाति दग्धम् ॥३५॥

स पृथमपरिमितयत्नपराक्रम एवम् । नु देवपिचरणानुशयनानुपतितगुणविसर्गसंमर्गेया-
निवृत्तमियात्मानं मन्वमान आत्मनिर्दण्ड इदमाह ॥३६॥ कदा यत्साधुदृष्टिं यदभिनिवेशितो,
अभिमिर्त्यरविचारचित्तायेदमविद्यान्धकूपे तदलमलभमुपधा यन्नितायाधिनोदन्मं मां धिनिःशि-
ति गह्वयाश्चकार ॥३७॥ परदेवताप्रसादाधिगतात्मप्रवचमर्शानुमृत्तम्यः पुद्गेव्य इमा यथादायं

विभज्य भुक्तभोगां च महिषीं कृतकमिव सहभद्राविभूतिमपहाय स्वयं निहितनिर्वेदो ह
गृहीतहारविहारानुभावो भगवतो नारदस्य पदवीं पुनरेवानुससार ॥३८॥

तस्य ह वा एते श्लोकाः—

प्रियमतकृतं कर्म को नु कुर्याद्विनेश्वरम् । यो नेमिनिश्रैरकरोच्छायां प्रन् सप्त वारिधीन् ॥३९॥
भूयस्स्थानं कृतं येन सरिद्विरिवनादिभि । सोमा च भूतनिर्द्वैतौ द्वीपे विभागशः ॥४०॥
भौमं दिव्यं मानुषं च महिष्यं कर्मयोगजम् । यन्नके निरयौषम्यं पुरूपानुजनप्रियः ॥४१॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां पञ्चमस्कन्धे प्रियमतविजये प्रथमोऽध्यायः

अथ द्वितीयोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

एष पितरि सम्प्रदृष्टे तदनुशासने वर्तमान आभीष्टो जन्मद्वीपौकसः प्रजा धीरसखदन्तौ
वेत्समाणः पथंगोपायत् ॥ १ ॥ स च कदाचिद्विपुलोककाम सुरधरवनिताक्रीडाचलद्रोण
भगवन्तं विश्वज्ञां प्रतिभाभूतपरिचयौपजगत् आर्यैराम्येण तपस्याराधयाम्बुज ॥ २ ॥
तदुपलभ्य भगवानादिपुरुषः सद्सि गायन्तीं पूर्वचित्तिं नामाभसरसमभियापयामास ॥३॥ सा
च तदाश्रमोपवनमस्तिरमणीयं विविधनिविडविश्वरूपनिकरसंश्लिष्टपुरटलताकूटस्थलविहङ्गमै-
मिधुनै प्रोष्यमानभ्रुतिभिः प्रतिबोध्यमानसलिलकुक्षुशकाररङ्गकलहंसादिभिर्विचित्रमुपकृजिता-
मलजलाशयकर्मलाकरमुप बभ्राम् ॥४॥ तस्याः सुललितगमनपदविन्यासगतिविलासापाश्रानुपदं
ल्लयल्लयायमानरुचिरचरणाभरणस्वनमुपाकर्ण्य नरदेवकुमारः समाधिभोगेनामीक्षितनयननलि-
नमुकुलयुगलमीपद्रिकचरय व्यचष्ट ॥ ५ ॥ तामेवाविदूरे मधुकरीमिव सुमनस उपजिघ्रन्तीं
द्विविजमनुजमनोनयनाह्लाददुर्गैर्गतिविहारमीडाविनयावलोकनुस्वराचारावयवैर्मनसि मृणं कुसु-
मायुधस्य विदधतीं विवरं निजमुखविगलितामृतासखसहासमापयामोदमदान्धमधुरनिकरोप-
रोधेन द्रुतपदविन्यासेन धल्लुस्पन्दनस्तनकलशकचरभाररशनां देवो तद्वल्लोकेन विहृताव-
सरस्य भगवतो मकरध्वजस्य वशमुपनीतो जडवदिति होवाच—॥६॥

का त्वं चिकीर्षसि च किं मुनिवर्यं शैले मायामि कापि भगवत्परदेवतायाः ।

विजये विभर्षि धनुषी सुहृदात्मनोऽर्थे किं वाभृगान् मृगयसे विपिने प्रमत्तान् ॥ ७ ॥

याथाविमौ भगवतः शतपत्रपत्रौ शान्तावपुस्त्ररुचिरावतितिमदन्तौ ।

कस्मै युयुङ्क्षसि घने विचरन्न विप्र चेमाय नो जडविषीं तव विक्रमोऽस्तु ॥ ८ ॥

शिर्या इमे भगवतः परितः पठन्ति गायन्ति साम सरहस्यमनस्यमीशम् ।

युष्मदिह्मस्त्राविलुलिताः सुमनोऽस्मिदृष्टीः सर्वे भजन्त्यपिगच्छा इव वेदशास्त्राः ॥ ९ ॥

वाचं परं चरणपञ्जरतिचिरीयां ब्रह्मरूपमुखरां शृङ्खलाम तुभ्यम् ।
 लब्ध्वा कदम्बरचिरद्विचिद्विचि वे यस्यामलातपरिधिं क च वल्कलं त ॥१०॥
 किं सम्भृतं रुचिरयोर्द्विज शृङ्खलोस्ते मध्ये कृशो बहसि यत्र दृशि. श्रिता मे ।
 पद्मोऽरुणः सुरभिरात्मविपाण ईदृग् येनाश्रमं सुभग मे सुरभीकरोषि ॥११॥
 लोकं प्रदर्शय मुह्यतम तावकं मे यत्रत्य इत्थमुरसावयवायपूर्वा ।
 अस्मद्विधस्थं मनउच्यमानो विमर्ति बह्वहृतं सरसरासमुघादि वज्रे ॥१२॥
 का याऽऽमृत्तिरदनाद्विरङ्ग याति विष्णो. कलास्थनिमि शोभमरुरी च कर्णौ ।
 उद्विग्नमीनयुगलं द्विजपट्ट किशोचिरासन्नमृद्वनिकरं सर इन्मुखं ते ॥१३॥
 योऽसौ स्वया करसरोजहस्तं पतङ्गो दिष्टु भ्रमन् भ्रमत एजयतेऽचिणी मे ।
 मुक्तं न ते स्मरसि वक्त्रदावरूपं कष्टोऽनिलो हरति लम्पट एष नीवीम् ॥१४॥
 रूपं तपोधन तपश्चरतां तपोधं ह्येतत् केन तपसा भवतोपलब्धम् ।
 चतुं तपोऽईसि मया सह मित्र मघं किं वा प्रसीदति स वै भवभावनो मे ॥१५॥
 न त्वां त्यजामि द्युतितं द्विजदेवदत्तं यस्मिन्मनो द्यापि नो न विद्याति लम्पट ।
 मां चारुशृङ्खलहंसि नेतुमनुमतं तेचिद्य यतः प्रतिसरन्तु शिवा. सच्चिन्मः ॥१६॥

श्रीशुक उवाच

इति ललितानुनातिविशारदो प्राग्यवैदग्ध्यया परिभाषया तां विदुषधुं विदुषमति-
 रधिस्तभाजयामास ॥१७॥ सा च ततस्तस्य दीरयूयण्णेर्द्विशीलरूपवय श्रियौशाय्य पराधि-
 समनास्तेन सहायुतायुतपरिवत्सरोपलक्षणं कालं जम्बूद्वीपपतिना भौमस्वतंभोगान् पुमुजे १८
 तस्यामु ह वा आमाजान् स राजवर आग्नीध्रो नाभिकिमुहुरहसि रैलायुतरम्यकद्विरयमपवुर-
 मद्राधकेतुमाससंज्ञाद्यव पुत्रानजनयत् ॥ १९ ॥

सा स्वायय मुताम्रगानुत्तरं गृह एवापहाय पूर्वचित्तिर्भूय एवाजं देवमुपतस्थे ॥२०॥
 आग्नीध्रमुतास्ते मातुरनुप्रदादौपतिकेनैव संहननबलोपेताः पित्रा विभक्ता आ मनुष्यनामानि
 ययामागं जम्बूद्वीपपांशि पुमुज ॥ २१ ॥ आग्नीध्रो राजातृप्तः कामानामप्सरसमेतानुदिन-
 मधिमग्नमानस्तस्याः सलोकतां श्रुतिभरवारुध यत्र पितरो मादयन्ते ॥२२॥ सम्परेते पितरि
 नव भ्रातरो मेरुदुहितृमैरुदेर्षीं प्रतीरुषामुप्रदंष्ट्रीं सतां रुपां इयामी नारीं भद्रां देवर्षातिमि-
 तिसंज्ञा नवोदधद्व ॥ २३ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां महितायां पद्मस्कन्धे आग्नीध्रवर्णनं नाम
 द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

अथ तृतीयोऽध्यायः

श्रीशुरूउवाच

नाभिः पश्य कामोऽपजया मेरुदेव्या भगवन्त यत्पुत्रमवहितात्माय व्रत ॥ १ ॥ तस्य ह
वाव श्रद्धया विशुद्धभावेन यजत प्रवर्धयेत् प्रथमसु द्रव्यदेशकालमन्त्रविन्दक्षिणाविधानयोगो-
पपत्त्या दुरधिगमोऽपि भगवान् भागवतवात्मन्वतया सुप्रतीक आत्मानमपराजितं निजजन-
भिप्रेतार्थविधित्तया गृहीतहृदयो हृदयङ्गम मनोनयनानन्दनायवाभिराममाविश्वकार ॥ २ ॥
अथ ह तमायि कृतमुजयुगलद्वयं हिरण्यमयं पुरन्दविशेषं कपिशकोशेयाम्बरधरमुरसि बिलसच्छी-
वः सलज्जाम दूरवरवनरुद्दन्मालाच्छूर्णमृत्तमयि गदादिभिरपलक्षित स्फुटकिरणप्रवरमुकुट-
कुण्डलकटकटिस्त्रहारयेयूरनूपुराद्यङ्गभूषणविभूषितमृत्विजसदस्य गृहपतयोऽधना इवोत्तमश्च
नमुपलभ्य सबहुमानमर्ह्यो नावनतशीर्षोऽपतस्थ ॥ ३ ॥

अन्त्यज ऊचुः

अर्हसि सुदुरर्हन्तमाहंशमस्माकमनुपथानां नमो नम इयेतावत्सदुपशिक्षितं कोऽर्हति
प्रकृतिगुणव्यतिकरमतिरनीश ईश्वरस्य परस्य प्रकृतिपुरुषयोरर्वाङ्गनाभिर्नामरूपावृत्तिभी रूपनि
रूपयम् ॥ ४ ॥ सकलजननिकायवृजिनिरसनिशिवतमप्रवरगुणगणैरुद्देशकयनादते ॥ ५ ॥
परिजनानुरागविरचितशबलसशब्दसलिलसितकिञ्चलपतुलसिकावृक्षाङ्कुरैरपि सम्भृतया सपर्यया
किल परम परितुष्यसि ॥ ६ ॥

अथानयापि न भवत इज्ययोरुमारभरया ममुचितमर्थमिहोपलभामहे ॥ ७ ॥ आत्मन
एवानुसवनमजसाव्यतिरेकेण योभूयमानाशेषपुरुषार्थस्वरूपस्य किन्तु नाथाशिष आशासाना-
नामेतद्भिसराधनमात्रं भवितुमर्हति ॥ ८ ॥ तद्यथा बालिशालां स्वयमात्मन श्रेयः पर-
मविदुषां परमरमपुरुष प्रकर्षं कुरुष्वया स्वमहिमान् आपवर्गास्त्वमपकुरुष्वपिप्यन् स्वयं नापचित
पवेतरवदिहोपलक्षित ॥ ९ ॥ अथायमेव वरो द्यार्हन्तम र्वाहिं धर्हिपि राजर्षेर्वरदपंभो भवास्मिज
पुरं पेश्यविषय आसीत् ॥ १० ॥

असङ्गनिशितज्ञानानलविधूताशोऽमलानां भवत्स्वभावानामाश्रयामाणां मुनीनामनवरत
परिगुणितगुणगणपरममङ्गलायनगुणगणकथनोऽसि ॥ ११ ॥ अथ कथञ्चिस्खलनमुत्पन्नजन्मण-
दुरवस्थानदिषु विवशानां न स्मरणाय त्वरमरणदशांयामपि सकलकर्मलनिरसनानि तव
गुणकृतनामधेयानि दचनगोचराणि भवन्तु ॥ १२ ॥

किञ्चाय राजर्षिरप्येक म प्रजां भवादशीम श सान ईश्वरमाशिनां स्वर्गापवर्गयोरपि
भगन्तमुपधावति प्रज्यायामर्ण्ययो घनद्रुमिवाधनः फलीकरणम् ॥ १३ ॥ को वा इह

तेऽपराजितोऽपराजितया माययानवमितपदय्यानावृतमसिर्विषयविपरयानावृतप्रकृतिरनुणसित-
महचरणः ॥ १३ ॥ यदुह वाव तव पुनरवभक्तैरिह समाहृतस्तथाभिधिया मन्दानां नस्तथ-
देवहेलन देवदेवाहंसि साम्येन सर्वान् प्रतियोद्धमविदुषाम् ॥ १४ ॥

श्रीशुक उवाच

इति निगदेनाभिष्टूयमानो भगवाननिमिषर्षभो वर्षधराभिवादिताभिवन्दितचरण
मदधमिदमाह ॥ १५ ॥

श्रीभगवानुवाच

अहो यताहमृषयो भवद्विरवितयगीर्भिवरममुलभमभियाचितो यदमुष्यामन्नो मया
सहयो भूयादिति ममाहमेषाभिरूपः कैवल्याद्यापि मङ्ग्यादो न मृया भवितुसहति ममैव हि
मुख यद् द्विजदेवकुलम् ॥ १७ ॥ तत आग्नीध्रैर्येऽशकलयादतरिष्याभ्यारमतुल्यमनुपलभमान ॥ १८ ॥

श्रीशुक उवाच

इति निशामयन्त्या मेरुदेव्याः पतिमभिधायान्तर्दधे भगवान् ॥ १९ ॥ धर्हिपि तस्मिन्नेव
विष्णुदत्त भगवान् परमर्षिभिः प्रसादितो नामैः प्रियचिकीर्षया तदधरोधायने मेरुदेव्यां
धर्मान् दशयितुकामो घातरशमानां भ्रमयानामृषीणामूर्ध्वमन्थिनो शुश्रूषा तनुवावतवार २०
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पञ्चमस्कन्धे नाभिरुज्जिते ऋषभायतारो नाम तृतीयोऽध्यायः ३

अथ चतुर्थोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

अथ ह तमुत्पत्येवाभिष्यज्यमानभगवच्छरणं साम्योपशमवैराग्यैश्वर्यमहाधिभूतिभिरनुदिन-
मेधमानानुभावं प्रकृतयः प्रजा प्रहृष्टा देवताश्चावतलसमयनायातितरां जगृधुः ॥ १ ॥ तस्य
ह या इत्थं धर्मणा वरीयसा बृहन्लोकैः चैजसा यत्नेन श्रिया वशसा धीर्ययौघाभ्यां च
पिता ऋषभ इतीदं नाम चकार ॥ २ ॥ तस्य हीन्द्रः स्पर्धमानो भगवान् वर्षे न वर्षे तद्वधार्थं
भगवानृषभदेशो योगेश्वरः प्रहस्याभयोगमायया स्ववर्षमजनाभं नामाभ्यवर्षत ॥ ३ ॥ नाभिरु
यथामिलपितं सुप्रजास्त्वमवरुष्यातिप्रमोदभरविह्वलो गद्गदाधरया गिरा स्वैरं गृहीतनर-
लोकसधर्मं भगवन्तं पुराणपुर्यं मायाविलसितमसिर्वत्स तातेति सानुरागमुपलालयन् परां
निवृत्तिमुपगतः ॥ ४ ॥ विदितानुरागमापौरप्रकृति जनपदो राजा नाभिरात्मजं समपसेतुरचाया-
मभिपिष्य प्राहृष्येषूपनिधाय सह मेरुदेव्या विशालार्वा प्रसन्ननिपुणेन तपसा समाधिरोगेन
नरनारायणार्थं भगवन्तं वासुदेवमुपासीनः कालेन तन्महिमानमवाप ॥ ५ ॥

यस्य ह पाण्डवेय श्लोकानुदाहरन्ति—

को नु तत्कर्म राजर्षेर्नाभेरन्वाचरेत्पुमान् । अपत्यतामगाधस्य हरिः शुद्धेन कर्मणा ॥ ६ ॥
 ब्रह्मण्योऽन्यः कुतो नाभेर्विप्रा मङ्गलपूर्जिताः । यस्य बहिर्हि यज्ञेशं दर्शयामासुरोजसा ॥ ७ ॥

अथ ह भगवानुपमदेवः स्ववर्षं कर्मक्षेत्रमनुमन्यमानः प्रदर्शितगुरुकुलवासो
 लब्धधर्मेर्गुरुमिरनुज्ञातो गृहमेधिनां धर्माननुशिक्षमाणो जयन् यामिन्द्रदातायामुभयलक्ष्यं
 कर्म समाप्तायाप्तातमभियुज्जन्ना मज्जानामाप्तेसमानानां शतं जनयामास ॥ ८ ॥ येषां ब्रह्म
 महायोगी भरतो ज्येष्ठः श्रेष्ठगुण आसीद्येनेदं वर्षं भारतमिति व्यपदिशन्ति ॥ ९ ॥ तमनु
 कुशावर्तं इलायतौ ब्रह्मायतौ मलयः केतुर्भद्रसेन इन्द्रस्पृग्विदर्भः कोकट इति नव नवति-
 प्रधानाः ॥ १० ॥

कबिर्हरिरन्तरिक्षः प्रबुद्धः पिप्पलायनः, आविर्ज्ञोऽयं हुमिलश्चमसः करभाजन ॥ ११ ॥

इति भागवतधर्मदर्शना नव महाभागवतास्तेषां सुचरितं भगवन्महिमोपबृंहितं
 वसुदेवनारदसंवाद्सुपशमायनमुपरिष्ठाद्गोविन्ध्याम् ॥ १२ ॥ यवीयांस एकाशीतिर्जायन्तेषां
 पितुरादेशकरा महाशालीना महाभोग्रिया यज्ञशीलाः कर्मविशुद्धा ब्राह्मणा बभूवुः ॥ १३ ॥

भगवानुपमसंज्ञ आत्मतन्त्रः स्वयं नित्यनितृत्तानर्धपरम्परः केवलानन्दानुभव ईश्वर एव
 विपरीतवर्कमायारभमाणः कालेनानुगतं धर्ममाचरणेनोपशिक्षयन्नतद्विदां सम उपशान्तो
 मैत्रः कारुणिको धर्मार्थयशःप्रजानन्दामृतावरोधेन गृहेषु लोकं नियमयत् ॥ १४ ॥ यद्यच्छीर्ष-
 ण्याचरितं तत्तदनुवर्तते लोकः ॥ १५ ॥ यद्यपि स्ववित्तं सकलधर्मं ब्राह्मं गुह्यं ब्राह्मणैर्दर्शित-
 मार्गेण सामाविभिरुपायेर्जनतामनुशशास ॥ १६ ॥ द्रव्यदेशकालवदश्रद्धाविग्विबिद्योद्देशोपचितै
 सवैरपि क्रतुभिर्यथोपदेशं शतकृत् इयाज ॥ १७ ॥ भगवत्तर्पणेण परिरक्ष्यमाण एतस्मिन् वर्षे न
 कश्चन पुरुषो वाञ्छत्यविद्यमानमिवात्मनोऽन्यस्मात्कथञ्चन किमपि कर्हिचिद्वेषते भर्तयनुसवन
 विजृम्भितस्नेहातिशयमन्तरेण ॥ १८ ॥ स कदाचिददमानो भगवानुपमो ब्रह्मावर्तंगतो
 ब्रह्मर्षिप्रवरसभायां प्रजानां निशामयन्तीनामा मज्जानवहितात्मनः प्रभयप्रणयभरसुयन्त्रिता-
 नप्युपशिक्षयन्निति होवच ॥ १९ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां पञ्चमस्कन्धे चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

अथ पञ्चमोऽध्यायः

ऋषभ उवाच

नायं देहो देहभाजां नृलोके कष्टान् कामानर्हते विदुर्जुना ये ।

तपो दिव्यं पुत्रका येन सत्त्वं शुद्धयेद्यस्माद् ब्रह्मसौख्यं रयनन्तम् ॥ १ ॥

महात्सेवां द्वारमाहुर्विमुक्तस्तमेद्वारं योऽर्त्ता सङ्गिसङ्गम् ।

मद्भान्तस्ते समचित्ताः प्रशान्ता विमन्यवः सुहृदः साधवो ये ॥ २ ॥

ये वा मयीरो कृतसौहृदार्या जनेषु देहम्भरवार्तिकेषु ।
 गृहेषु जायामजरातिमस्तु न प्रीतयुक्ता यावदर्याश्च लोके ॥ ३ ॥
 नूनं प्रमत्तः कुरुते विक्रमं यदिन्द्रियप्रीतय आश्रयोति ।
 न साधु मन्ये यत आत्मनोऽयमसद्वपि कुशद् आस देहः ॥ ४ ॥
 पराभवस्तावदवोधजातो यावच्च जिज्ञासत आत्मतत्त्वम् ।
 यावद्विद्यास्तावददं मनो वै कर्मात्मकं येन शरीरबन्धः ॥ ५ ॥
 एषं मनः कर्मवशं प्रयुङ्क्ते अविद्ययाऽऽत्मन्युपधीयमाने ।
 प्रीतिर्न यावन्मयि वासुदेव न मुच्यते देहयोगेन तायत् ॥ ६ ॥
 यदा न पश्यत्ययथागुणेह स्वार्थे प्रमत्तः सहसा विपश्चित् ।
 गतस्मृतिर्विन्दति तत्र तापानासाद्य मैथुन्यमगारमज्ञः ॥ ७ ॥
 पुंसः स्त्रिया मिथुनीभावमेतं तयोर्मियो हृदयप्रमथिमाहुः ।
 अतो गृहघेग्रसतास्रवित्तैर्जनस्य मोहोऽयमहंममेति ॥ ८ ॥
 यदा मनोहृदयप्रमथिरस्य कर्मानुषङ्गो रूढ आरक्षयेत् ।
 तदा जन सम्परिवर्ततेऽस्मान्मुक्तं परं यात्यतिहाय हेतुम् ॥ ९ ॥
 हंसे गुरौ भवि भक्त्यानुगृह्या वितृष्ण्या द्वन्द्वतिसयया च ।
 सर्वत्र जन्तोर्म्यसनापगाया जिज्ञासया तपसेहानिगृह्या ॥ १० ॥
 मर्कर्मभिर्मण्डपया च निर्यं महेयसङ्गाद् गुणकीर्तनाम्ने ।
 निर्वैरसाग्योपशमेन पुत्रा जिज्ञासया देहयोगेहामुद्वेः ॥ ११ ॥
 अथात्मयोगेन विविक्तमेवया प्रार्थेन्द्रियात्माभिजयेन सत्पक् ।
 सत्पूजया प्रहृष्टयेण शब्दसम्प्रमादेन यमेन शयाम् ॥ १२ ॥
 सर्वत्र मज्ञावविचक्षण्येन ज्ञानेन विज्ञानविराजितेन ।
 योगेन एषुपमसत्पुणो लिङ्गं व्यपोहे कुशलोऽदमाप्यम् ॥ १३ ॥
 कर्माशयं हृदयप्रमथिबन्धमविद्ययाऽऽसादितमप्रमत्तः ।
 अनेन योगेन ययोपदंरां सम्यग्यपोहोपरमेत योगात् ॥ १४ ॥
 पुत्राश्च शिष्याश्च भूपो गुरुवां मत्तोक्तमो मदनुग्रहार्थः ।
 इधं विमन्पुरनुशिष्यादतश्चाद्य योजये कर्मसु कर्मगृहान् ।
 कं योजयन्मनुजोऽयं सन्नेत निपातयन्नृशरां हि गर्ते ॥ १५ ॥
 लोहः स्वयं श्रेयसि महर्षिणोऽर्धां मनीहेन निरामयामः ।
 अन्वोन्यवैर. सुखमेतदेवोरननदुरत य न वेद मूढ. ॥ १६ ॥

कस्तं स्वयं तदभिज्ञो विपश्चिद्विद्यायामन्तरे वर्तमानम् ।
 दृष्ट्वा पुनस्तं सपृणः कुबुद्धिं प्रयोजयेदुत्पथं यथान्धम् ॥१७॥
 गुरुं न स स्यात्स्वजनो न स स्यात्पिता न स स्याज्जननी न सा स्यात् ।
 दैवं न तन्मयाश्च पतिश्च स स्याच्च मोक्षयेयः समुपेतमृत्युम् ॥१८॥
 इदं शरीरं मम दुर्बिभान्यं सत्त्वं हि मे हृदयं यत्र धर्मः ।
 पृष्ठे कृतो मे यदधर्मं धारादत्तो हि मामृपभं प्राहुरार्याः ॥१९॥
 तस्माद्भवन्तो हृदयेन जाताः सर्वे महोपासममुं सनाभम् ।
 अक्लिष्टबुद्ध्या भरतं भजत्त्वं शुश्रूषणं तद्गणं प्रजानाम् ॥२०॥
 भूतेषु वीरदम्य उदुत्तमा ये सरीसृपास्तेषु सन्धोनिष्ठाः ।
 ततो मनुष्याः प्रमयास्ततोऽपि गन्धर्वसिद्धा विबुधानुगा ये ॥२१॥
 देवासुरेभ्यो भवत्प्रधाना दक्षादयो ब्रह्मसुतास्तु तेषाम् ।
 भवः परः सोऽथ विरिञ्चवीर्यः स मपरोऽहं द्विजदेवदेवः ॥२२॥
 न ब्राह्मणैस्तुल्ये भूतमन्यत्परयामि विप्राः किमतः परं तु ।
 अस्मिन्नुभि, महुतं श्रद्धयाहमरनामि कामं न तयामि शोत्रे ॥२३॥
 घृता तनूश्शती मे पुराणी येनेह सत्त्वं परमं पवित्रम् ।
 शमो दमः सत्यमनुग्रहश्च तपस्तिथिधानुभवश्च यत्र ॥२४॥
 भक्तोऽप्यमन्तापरतः परस्मात्स्वर्गापवर्गाधिपतेनं किञ्चिन् ।
 येषां किमु स्यादितरेण तेषामकिञ्चनानां मयि भक्तिभाजाम् ॥२५॥
 सर्वाणि मद्विष्यतया भवद्विधरायि भूतानि सुता ध्रुवायि ।
 सम्भावितम्यानि पदे पदे वो विविक्तहग्निस्तदुद्गार्हण्यं मे ॥२६॥
 मनोज्ञचोदकरणेहितस्थ साक्षात्कृतं मे परिबर्ह्यं हि ।
 विना पुमान् येन महाविमोहात्कृतान्तपाशाच्च विमोक्तुमोशेत् ॥२७॥

श्रीशुक उवाच

एवमनुशास्यात्मजान् स्वयमनुशिष्टानपि लोकानुशासनार्थं महानुभावः परमसुहृद्गवा
 नृपभापदेश उपशमशरीलानामुपरतकर्मणां महामुनीनां भक्तिज्ञानैरायलक्षणं पारमर्हस्यधर्मं
 सुपशिक्षमाणः स्वतनयशतयेष्टे परमभागवतं भगवज्जनपरायणं भरतं धरणिपालनायामिषि
 स्वयं भवनं षष्ठोर्वरितशरीरमाग्रपरिब्रूह उन्मत इव गगनपरिधानः प्रसीकंश्च घ्रातमन्यारो
 पिताह्वनीयो ब्रह्मावर्ताप्रवदाज ॥२८॥ जडान्धमूर्खचिरपिशाचोन्मादकवद्वधूतयेरोऽभिभाष्य
 माणोऽपि जनानां गृहीतनीनप्रतस्मृणो बभूव ॥२९॥ तत्र तत्र पुत्रप्रमाकरखेटवाटलपटशिबि

प्रबोधोपसाधं गिरिवनाश्रमादिष्वनुपपन्नमनिचगापसदैः परिभूयमानो मणिकामिरिव वनगजस्त-
र्जनताडनाद्यमेहनशीघ्रवनप्रावशकृद्भ्रजः प्रचेपपूतिषातदुरुक्तैस्तद्विगणयन्नेवास'संस्थान एनस्मिन्
देहोपलक्षणे सद्यदेश उभयानुभवस्वरूपेण स्वमहिमावस्थानेनासमारोपिताहंममाभिमानत्वाद-
विश्वविद्धतमनाः पृथिवीमेकचरः परिव्रजाम ॥ ३० ॥ अतिसुकुमारकरचरणोरःस्थलविपुलवा-
हं सगलयदनाद्यवयवविन्यासः प्रकृतिसुन्दरस्वभावहाससमुत्थो नवनलिनदलायमानशिशिरता-
रारणापतनयनरचिरः सदृशसुभगाकपोलकर्णकयठनासो विगृहस्मितवदनमहोत्सवेन पुरवनि-
तानां मनसि कुसुमशरासनमुपदधानः परागवल्लभमानकटिलजटिलकपिशकेशभूरिमारोऽप्यधूत-
मलिननिजशरीरेण प्रहृष्टहीत इवाहस्यत ॥ ३१ ॥

यहिं वाय स भगवान् लोकमिमं योगस्यादा प्रतीपमिवाचवायस्तत्प्रतिप्रियाकर्म बौभसितमिति
प्रतमाजगरमास्थिनः शयान इवाभाति पिथति आहस्ययमेति हृदति स्म चेष्टमान उच्चरित
आदिगोधोदेशः ॥ ३२ ॥ तस्य ह यः पुरीपसुरभिसौगन्धययायुस्तं देशं दशयोजनं समन्तात्सुरभि
चकार ॥ ३३ ॥ एवं गौमृगकाकचर्या प्रजर्जितपृष्ठासौनः शयानः काकमृगागौचरितः पिबति
त्वादित्ययमेति स्म ॥ ३४ ॥ इति नानायोगचर्याचरणो भगवान् कैवल्यपतिश्च'पमोऽविरतपरम-
महानन्दानुभव आत्मनि सर्वेषां भूतानामात्मभूते भगवति वामुदेव आत्मनोऽप्यवधानानन्त-
रोदरभावेन निद्रासमस्तार्थपरिपूर्णां बौगीषयाणि वैश्यासमनोजवान्तर्यामपरकायप्रदेशदूरगृह्या-
दीनि यदृच्छयोपगतानि नाभ्रसा मृप हृदयेनाभ्यनन्दत् ॥ ३५ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमर्हस्यां संहितायां पञ्चमस्कन्धे ऋषभदेशानचरिते पञ्चमोऽध्यायः ५

अथ पष्ठोऽध्यायः

राजोवाच

न नूनं भगव आत्मारामायां योगसमीरितज्ञानाय भर्जितकर्मबोजानामैधर्माणि पुनः

श्लेशानि भवितुमर्हन्ति यदृच्छयोपगताति ॥ १ ॥

ऋषिरुवाच

सत्यमुक्तं निश्चिद्वह वा एके न मनसोऽदा विभ्रममनवस्थानस्य शय्यकरात इव राह-
ण्डन्ते ॥ २ ॥ तथा चोत्तम्—

न कुर्यात्कर्हिचित्तत्वं मनसि दानवस्थिते । यद्विधम्माचिराधीर्यं चरन्द् तप प्रेधरम् ॥ ३ ॥

निर्यं ददाति कामरसं विद्धं तमनु वैश्यः । योगिनः कृतमैत्रस्य पायुजपिब पुष्कलो ॥ ४ ॥

कामो मय्युमंशो लोभः शोकमोहमयादयः । कर्मबन्धप्र'यम्भूलः स्वीकुर्याको नृ तद् धुपः ॥ ५ ॥

यथैरनगिलसो रूपसललामोऽपि विनययैत्रं इव दधूतयेऽभाराचरितैरविलपितभगवत्प्र-

भाषेः योगिनां सागराय विजिमनुजिदयन्स्वकलेवरं जिह्मागुरामग्रामानमयं स्वयदितमनयान्तर-

भावेनान्वीक्षमाण उपरतानुवृत्तिरूपराम ॥६॥ तस्य ह वा एवं मुच्यलिङ्गस्य भगवत ऋषभस्य
योगमायावासनया देह इमां जगतीमभिमानाभासेन सङ्क्रममायः कोट्येवैकुकुटान्द्विषयक-
णाटकान् देशान् यद्वत्पुण्यगतः कट्याचलोपवन आस्यवृत्तारमकचल उन्माद ह्य मुग्धमूर्ध्नो-
ऽमंवीत एव विचचार ॥७॥ अथ समीरवेगविधूतवेणुविकर्षणजातोप्रद्रावानलस्तद्वनमालेलिहानः
सह सेन ददाह ॥ ८ ॥

यस्य किलानुचरितमुपाकर्ष्य कोट्येवैकुकुटकानां राजार्हसामोपशिक्षय कलावधर्मदत्तप्यमायो
भक्तित्येन विमोहितः स्वधर्मपथमकृतोभयमपहाय कथपथाव्यवहमसमञ्जसं निजमनीपया मन्द-
सम्प्रवर्तयिष्यते ॥९॥ येन ह वाव कलौ मनुजापसदा श्रेयमायामोहिताः स्वावेष्टिनियोगशौच-
चारित्र्यविहीना देवहेलनान्यपयतानि निजनिजेच्छया गृह्णानां चक्षानानाचमनाशौचकैर्योक्नुव
नाशीनि कलिनाधर्मबहुसेनोपहतधियो प्रहमाह्वययज्ञपुरालोकविदूयकाः प्रायेण भवित्यन्ति १०
ते च ह्यर्धात्तनया निजलोक्यात्रयान्धपरम्परयाऽऽश्वस्तास्तमस्यन्धे स्वयमेव प्रपतियन्ति ॥११॥

अथमयतारो रजसोपप्लुतकैवल्योपशिक्षणार्थः ॥१२॥ तस्यानुगुणान् श्लोकान् गायन्ति—

अहो भुवः सतसमुदवत्या ह्येतेषु वदन्ध्विषुष्यमेतत् ।

गायन्ति यत्र यजना मुरारे. कर्माणि भद्राययवतारवन्ति ॥ १३ ॥

अहो भुवतो यशसावदातः प्रैयसतो यत्र पुमान् पुराणः ।

कृतावतारः पुरतः स आद्यश्चचार धर्मं यदकर्महेतुम् ॥ १४ ॥

को न्वत्थ काष्टमपरोऽनुगच्छेन्मनोरथेन, प्यभवत्स योगी ।

यो योगमायाः स्पृहयत्युदस्ता ह्यसत्तया येन कृतप्रयज्ञाः ॥ १५ ॥

इति ह स्म सत्त्वदेदलोकद्वयब्राह्मणयो परमगुरोर्भगवत ऋषभायस्य विशुद्धाचरित-
मोरितं पुंसां समस्तदुश्चरितभिर्हरण परममहामङ्गलायनमिदमनुब्रूयोपपठितयानुश्रयोत्पात्रा-
वर्षति वावहितो भगवति तस्मिन् वासुदेव एकान्ततो भक्तिरनयोरपि समनुवर्तते ॥ १६ ॥
यस्यामेव कथय आरम्भानर्मावतत धिचिचरुजिनसंसारपरितापोपत्प्यमानमनुमननं चापयन्तस्त-
थैव परया निर्गत्या ह्यपवर्गमात्यन्तिकं परमपुरुषार्थमपि स्वयमासादितं नो पृवाद्विपन्ते
भगवदीयत्वेनैव परिसमाप्तसर्वार्था ॥१७॥

राजन् पतिगुरुल भवतां यदूर्ना दैवं प्रियः कुलपतिः क्व च किङ्करो व ।

अस्तेवमङ्ग भगवान् भजतां मुकुन्दो मुक्तिददाति कश्चिदस्मिन् भक्तियोगम् ॥ १८ ॥

नि यानुभूतनिजलामनिवृत्तृष्णं श्रेयस्यतद्वचनया चिरसुसुबुद्धेः ।

लोकस्य यः कल्पयामयमात्मलोकमाक्यान्नमो भगवते ऋषभाय तस्मै ॥ १९ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां महितायां पञ्चमस्कन्धे ऋषभदेवानुचरिते पष्ठोऽध्यायः ।

अथ सप्तमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

भरतस्तु महाभागवतो यदा भगवतावनितलपरिपालनाय सञ्चिन्तितस्तद्गुणायनपरः
पञ्चजन्यो विश्वरूपदुहितरमुपयेमे ॥ १ ॥ तस्यासु ह वा आत्मजान् कार्त्स्न्येनानुरूपानात्मनः पञ्च
जनयामास भूतादिरिव भूतसूदमाणि ॥ २ ॥ सुमतिं राष्ट्रभृतां सुदर्शनमावरणं धूत्रकेतुमिति ।
अजनाभं नामैतद्वर्णं भारतमिति यत् आरम्य व्यपदिशन्ति ॥ ३ ॥

स बहुविन्महीपतिः पितृपितामहवदुत्खासलतया स्वे स्वे कर्मणि वर्तमानाः प्रजाः
स्वधर्ममनुवर्तमानः पर्यपालयत् ॥ ४ ॥ ईजे च भगवन्तं यज्ञक्रतुरूपं क्रतुभिरुद्यावचैः श्रद्धया-
ऽऽहतामिहोद्गदरापूर्णमासचातुर्मास्यपशुसोमानां प्रकृतिविकृतिभिरनुसवनं चातुर्होत्रविधिना ५
सम्प्रचरन्सु नानायागेषु विरचिताङ्गक्रियेष्वपूर्वं यत्तत्क्रियाफलं धर्मावपं परे ब्रह्मणि यज्ञपुरुर्ये
सर्वदेवतालिङ्गानां मन्त्राणामर्थनियामकतया साक्षात्कर्तारं परदेवतायां भगवति वासुदेव एव
भावयमान आत्मनैपुण्यमृदितकयायो हविःस्वध्वर्धुमिर्गुण्णमायेषु स यजमानो यज्ञभाजो देवास्तान्
पुरुषावयवेष्वभ्यध्यायत् ॥ ६ ॥ एवं कर्मविशुद्ध्या विशुद्धसत्त्वस्यान्तर्हृदयाकाशशरीरे ब्रह्मणि
भगवति वासुदेवे महापुरुषरूपोपलक्ष्यो श्रीवत्सकौस्तुभधनमालारिदरगदादिभिरुपलक्षिते निज-
पुरुषहृद्विहितेनात्मनि पुरुषरूपेण विरोचमान उच्चैस्तरां भक्तिरनुदिनमेधमानरयाजायत ॥ ७ ॥

एवं वर्षाद्युतसहस्रपर्यन्तावसितकर्मनिर्वाणायसरोऽधिभुज्यमानं स्वतनयेभ्यो रिक्थं पितृ-
पैतामहं यथादायं विभज्य स्वयं सकलसम्पत्तिकेतास्त्वनिकेतान् पुलहाश्रमं प्रव्रजान् ॥ ८ ॥ यत्र
॥ धाव भगवान् हरिरथापि तत्रत्यानां निजजनानां वात्सल्येन सन्निधाप्यत इच्छारूपेण ॥ ९ ॥
यत्राश्रमपदान्मुभयतोनाभिभिर्दं पद्मैश्चक्रनदी नाम सरिप्रवरा सर्वतः पवित्रीकरोति ॥ १० ॥

तस्मिन् वाव किल स एकलः पुलहाश्रमोपवने विविधकुसुमकिसलयतुलसिकाङ्गुलिभिः
कन्दमूलफलोपहारैश्च समीहमानो भगवत् आराधनं विविक्त उपरतविषयामिलाप उपभूतोपशमः
परो निवृत्तिमवाप ॥ ११ ॥ तथेत्यमविरत्तपुरपपरिचर्यया भगवति प्रवर्धमानानुरागभरद्भूतहृदय-
दौधित्यः प्रहर्षवेगेनात्मन्युद्भिद्यमानरोममुलककुलक औक्कल्यवृत्तप्रणयबाष्पनिस्स्रावलोक-
नयन एवं निजरमणारण्यचरणारविन्दानुप्यानपरिचितभक्तियोगेन परिष्कृतपरमाह्लादगम्भीर-
हृदयहृदावगाढधिषण्यस्तामपि क्रियमाणां भगवत्सपर्यां न सस्मार ॥ १२ ॥ इत्थं धृतभगवद्भक्त
प्रेम्येयाजिनवाससानुसवनाभिपेक्षाद्रं कपिशकुटिलजटाकलापेन च विरोचमानः सूर्यचो भगवन्तं
हिरण्यमयं पुरपमुजिहाने सूर्यमण्डलेऽभ्युपतिष्ठेतदु होवाच—॥ १३ ॥

परोरजः सविजृम्भितवेदो देवस्य मर्गो मनसेर्दं जजाम ।

तुरेतसादः पुनरगजिश्य चष्टे हंसं गृध्राणं नृपाद्रक्षिरामिमः ॥ १४ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पञ्चमस्कन्धे भरतचरिते भगवत्परिचर्यायां सप्तमोऽध्यायः ॥७॥

अथाष्टमोऽध्यायः

श्रीशुकउवाच

एकदा तु महानद्यां कृताभिपेकैयमिच्छावश्यको महाशरमभिमृशानो मुहूर्तप्रथमुदकान्त
उपविशेत् ॥ १ ॥ तत्र तदा राजन् हरिणी पिपासया जलाशयाभ्याशमेकैवोपजगाम ॥ २ ॥
तथा पेपीयमान उदके तावदेवाविवरेण नदतो मृगपतेरुत्साहो लोकभयद्वर उदपतत् ॥ ३ ॥
तमुपश्रुत्य सा मृगवधूः प्रकृतिविह्वला चकितनिरीक्षया सुतरामपि हरिभयाभिनिवेशम्यप्रहृदया
परिप्लवर्धद्वरगतकृया भयास्सहसैवोद्यमाम ॥ ४ ॥

तस्या उदपतत्या अन्तर्धन्या उदभयावगलितो योनिनिर्गतो गर्भः स्रोतसि निपपात
॥ ५ ॥ ताम्रसवोऽसर्पयमयवेदातुरा स्वगण्येन त्रियुज्यमाना कस्याश्चिद्वर्षां कृष्यसारसती
निपपाताय च अमार ॥ ६ ॥

तं विद्येयुष्मकं कृपणं स्रोतसान्मृगमानमभिबीषयापविद्धं मन्पुरिषानुकम्पया राजर्षिर्भरत
आदाय मृतमातरमिषाश्रमपदमनयत् ॥७॥ तस्य ह वा एषेकुण्ड उचैरेतस्मिन् कृतनिजाभि-
मानस्याहरहस्तपोपण्णालनलालनप्रीणनानुभ्यानेनात्मनिपमाः सहस्रमाः पुररपरिचर्यादय
पदैः स्याः कतिपयेनाहर्गण्येन त्रियुज्यमानाः किंल स्वयं एवोदवसन् ॥८॥ यदो बतार्थ हरिणकुण्डः
कृपण ईधररथचरणपरिश्रमणरथेण स्वगणसुहृदकशुभ्यः परिवर्जितः शरणं च मोपसादितो
मामेव मातापितरौ भ्रातृजोतीन् यौघिर्जाह्नोपेयाम नाम्यं कञ्चन वेद मय्यतिविश्रब्धश्चात् एव
मया मन्परायणस्य धोपण्णालनप्रीणनलालनमनमृगानुद्वेयं शरण्योपेक्षादोऽविदुः ॥ ९ ॥
नूनं क्षायाः साधव उपशमशीलाः कृष्णसुहृद वृषविधार्थे स्वार्थानपि गुरुतरानुरेचन्ते ॥१०॥

इति शृणानु-
॥११॥ इत्यनुमसिष्णुलाशकलमूलोदकान्याहरित्यमाणो घृक्मालाकृकादिग्यो भयमारांसमानो
यदा गद हरिकुण्डेन वने समाविराजत् ॥१२॥ पथिषु च मुग्धभावेन तत्र तत्र पिः नम्रतिपण-
यभारहृदयः कापेत्पा पक्षेनोद्गति पदमु मग्न उरमि चाधापोयसामवमुदं परमामथाप ॥१३॥
क्रियायां निर्वर्णमानावामन्तरालेऽपुन्यायोप्याय यदैरमभिषेदीत् तर्हि याव त यः पतिः
मृत्तिर्धन मनसा तरमा आशिर आशरते र्यास्मि रताश्चम ते सर्वत इति ॥ १४ ॥

अन्यदा भृशमुद्विगमना नष्टद्विषण इव कृपणः सकरुणमतिरिण हरिणकुणकविरहविह्वल
हृदयसन्तापस्तमेवानुशोचन् किल करमलं महदभिरम्भत इति होवाच ॥१२॥ अपि यत स
धै कृपण एणवालको मृतहरिणीसुतोऽहो ममानार्यस्य शठकिरातमतेरकृतसुकृतस्य कृतविघ्नम्भ
आत्मप्रत्ययेन तद्विगणयन् सुजन इवागमिष्यति ॥१६॥ अपि चेमेणास्मिन्नाश्रमोपवने
शय्याणि चरन्त देवगुप्तं द्रक्ष्यामि ॥१७॥ अपि च न वृकः सालावृकोऽन्यतमो वा नैरुचर
एकचरो वा भक्षयति ॥१८॥ निम्नोचति ह भगवान् सकलजगत्सेमोदयस्त्यागमाद्याणि मम
न भृगवधूभ्यास आगच्छति ॥१९॥ अपिस्विदकृतसुकृतमागस्य मां सुखयिष्यति हरिण-
राजकुमारो विविधहर्षरदर्शनीयनिजगृहदारकविनोदैरसन्तोषं स्वानामपनुदन् ॥२०॥ चवेलि-
कायां मां मृषा समाधिनाऽऽसीलितस्यं प्रेमसंरम्भेण चकितचकित आगस्य पृथपदहविशायामेण
लुठति ॥२१॥ आसादितहविषि घाँहिं विदूषिते मयोपालब्धो भीतभीत सपद्मुपरतरास ऋषि
कुमारवद्वद्वितकरणकलाप आस्ते ॥२२॥

किं वा अरे आचरित तत्रस्तपस्विन्यानया यद्विषमयनि सविनयकृष्णसारतनयतनुतर-
सुभगशिवतमाक्षरसुरपदपङ्क्तिभिर्द्विविधविधुरासुरस्य कृपणस्य मम द्विविषपद्वीं सूचयन्त्या-
त्मानं च सर्वत कृतकौतुकं द्विजानां स्वर्गापवर्गकामानां देवयजनं करोति ॥२३॥ अपि-
स्विदसौ भगवानुडुपतिरेनं मृगपतिभयान्मृतमातरं मृगशालकं स्वाश्रमपरिभ्रष्टमनुकृपया कुरण-
जनवत्सलः परिपाति ॥२४॥ किं वाऽऽ मजविष्टे पञ्चरदयदहनशिखाभिरुपतप्यमानहृदयस्थल-
नक्षिणीकं मामुपसृतमृगीतनयं शिशिरशान्तानुरागगुणितनिजवदनसलिलान्मृतमयगभस्तिभिः
स्वधयतीति च ॥२५॥

एवमघटमानमनोरधाकुलहृदयो मृगदारकाभासेन स्वारब्धकर्मणा योगाभ्यणतो वि-
भ्रशित ॥ योगतापसो भगवद्वाराधनजज्ञयाच कथमितरथा जात्यन्तर एणकुणक आसङ्ग-
साक्षात्ति श्रेयसप्रतिपक्षतया प्राक्परिपक्षदुस्त्वजहृदयाभिजातस्थ तस्येवमन्तरायविहृतयोगा-
रम्भणस्य राजपैर्मरतस्य तावन्मृगाभं कपोदणपालनप्रीणनलालनानुपङ्क्तेषां विगणयत आत्म न
महिरिधासुखिलं दुरतिक्रम कालः करात्तरभय आपद्यन् ॥२६॥ तदानीमपि पार्श्वघर्तिनमात्मज-
मिगानुशोचन्तमभिबीक्षमाणो मृग एवाभिनिवेशितमना विसृज्य लोकमिम सहसृगेण कलेवर
मृतमनु न मृतजन्मानुसृतिरितरवन्मृगशरीरमवाप ॥२७॥ तत्रापि वा आत्मनो मृगव-
कारण भगवद्वाराधनसमीहानुभावेनानुसृत्य भृशमनुतप्यमान आह ॥२८॥ शब्दो पटं
ऋष्टोऽहमा भवतामः पथाद्यद्विमुक्तसमस्तकृङ्कस्य दिव्यितपुण्यारण्यशरणस्याभिवत आत्मनि
सर्वे रामात्मना भगवति वासुदेवे तदनुश्रवणमननसङ्कीर्तनाराधनानुस्मरणाभियोगेनाशून्यसङ्क-
लधामेन कालेन समावेशितं समाहितं कारुण्येन मनस्तत् पुनर्मम बुधस्यारा-मृगसुतमनु परिसुप्तव

इत्येवं निगूढनिर्वेदो विस्मय्य मृगो भातरं पुनर्मगव चेत्प्रमुपशमशीलमुनिगणद्वयितं
शालग्रामं पुलस्त्यपुलहाश्रमं कालजराध्यायजगाम ॥३०॥ तस्मिन्नपि कालं प्रतीचमाणः
साङ्गच भृशमुद्भिन्न-आत्मसहचरः शुष्कपशुं तृणवीरुधा धर्तमानो मृगतन्निमित्तावसानमेव
गणयन्मृगशरीरं तीर्थादस्फुलिजमुत्समजं ॥३१॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे गरुडसंज्ञायां पञ्चमस्कन्धे भरतचरितेऽष्टमोऽध्यायः ॥२॥

अथ नवमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

अथ कस्यचिद् द्विजरस्याद्भिरःप्रवरस्य शमदमतपःस्वाध्यायाध्ययनत्यागसन्तोषतितिका-
प्रश्रयविद्यानसूयाभक्तानानन्दयुक्तस्यात्मसत्प्रश्रुतशौचाचाररुगौदार्यगुणा नर सोदर्या अङ्गजा
बभूवुर्मिथुनं च यवीयस्यां भार्यायाम् ॥१॥ यस्तु तत्र पुमस्ति परमभागवतं राजर्षिप्रवरं
भरतमुत्पद्यमृगशरीरं चरमशरीरेण विप्रचं गतमाहुः ॥२॥ तत्रापि स्वजननङ्गाद्य भृशमुद्भि-
जमानो भगवतः कर्मवन्धविध्वंसनश्रवणस्मरणगुणविवरणवरणारविन्दयुगलं मनसा विदूष-
दात्मनः प्रतिघातमाशङ्कमानो भगवदनुग्रहेणानुस्यूतस्वपूर्वजन्मावलिरात्मानमुन्मत्तजडाब्धबहिर-
स्वरूपेण दशयामास लोकस्य ॥३॥ तस्याग्नि इ वा आत्मजस्य विरः पुत्रस्नेहानुबद्धमना आ
समावर्तनात् संस्कारान् ययोपदेशं विदधान उपनीतस्य च पुनः शौचाचमनादीन् कर्मनियमान-
मभिप्रेतानपि समशिक्षयदनुशिष्टेन हि आभ्यं पितुः पुत्रेणेति ॥४॥ स चापि तदुह पितृम-
क्षिधावेवासग्रीचीनमिव स्म करोति छग्दास्यध्याणयिष्यन् मह व्याहृतिभिः सप्रणवशिरस्त्रिपदीं
सार्वित्रीं प्रैप्सन्नासन्निकाम्मासानधीयानमप्यसमवेतरूपं ग्राहयामास ॥५॥

एवं स्वतनुज आत्मन्यनुरागावेशितचित्तः शौचाध्ययनप्रतनियमगुर्वनलशुभ्रपण्याधौप-
कुर्वाणकक्रमाप्यनभियुक्तान्वापि समनुशिष्टेन आभ्यमिष्यसदाग्रः पुत्रमनुशास्य स्वयं तावद्-
मधिगतमतोरथः कालेनाग्रमतेन स्वयं गृह एव प्रमत्त उपसंहृतः ॥६॥ अथ यवीयसी द्विज-
सती स्वगर्भजातं मिथुनं सपत्न्या उपन्यस्य स्वयमनुसंस्थया पतिलोकमगात् ॥७॥

पितर्यु०रते आतर एनमतप्यभावविद्वत्पत्न्या विद्यायामेव पर्यवसितमतयो न परविद्यायां
वडमतिरिति आतुरनुशासननिर्बन्धान्यवृत्सन्त ॥८॥ च प्रकृतौर्द्विपदपशुभिर्मन्मत्तजड-
बधिरैत्यभिमाप्यमाणो यदा तदनुरूपाणि प्रभाषते कर्माणि च स कार्यमाणः परेच्छया करोति-
विष्टो घेतनतो वा याज्या यदृच्छया बोपसादितमल्पं बहु मृष्टं कदलं शाम्पयइति परं
नेन्द्रियप्रीतिनिमित्तम् । नित्यनिवृत्तनिमित्तस्वसिद्धविशुद्धानुभवानन्दस्वात्मज्ञाभाधिगमः सुख-
दुःखयोर्द्वन्द्वनिमित्तयोरसम्भावितदेहाभिमानः ॥९॥ शोतोप्यवातरः पुं पृर इवानावृताङ्गः

पीनः संहननाङ्गः स्पर्शहलसवेयानानुमर्दनामजनरजसा महामयिरिवानभ्यन्तरक्षत्रवचं
कुपटावृतकटिरूपवीतेनोरुमपिणा द्विजातिरिति ग्रहणचुरिति संज्ञातज्ज्ञानावमतो विचचार
॥१०॥ यदा तु परत आहारं कर्मवेतनत ईदृमान स्वभ्रातृभिरपि केदारकमणि निरुपि रत्तदपि
करोति किन्तु न सम विरम न्यूनमधिकमिति वेद कणपिण्याकफलाकणकुम्पापस्य लीपुरी-
पादीन्यप्यमृतवदभ्यवहरति ॥११॥

अथ कदाचिद्विश्वदुष्टपलपतर्भद्रकाल्यै पुरःपशुमालभतापत्यकाम ॥१२॥ तस्य
ह वैवमुक्तस्य पशोः पदवीं तदनुचरा परिधचन्तो निशि निशीथसमये तमसाऽऽवृतायामनधि
गतपशव आकस्मिकेन विधिना केदारः नृवीरासनेन मृगयराहादिभ्यः सरणमायमङ्गिर प्रवसुत-
मपश्यन् ॥१३॥ अथ त एनमनवधलक्षणमरुमृरथ भर्तृकर्मनिर्पत्ति मन्यमाना बद्ध्वा रशनया
चपिडक्रागुद्गुमुपनिर्मुमुक्षु विरुसितवदना ॥१४॥

अथ पण्यस्तं स्वविधिनाभिविद्याहतेन वाससाऽऽच्छाद्य भूयणालेपलकृतिलकादिभिहप-
रुत्तं भुक्तवन्त धूपदीपमाख्यसाजकिमलयाङ्कुरफलोपहारोरेतया वीशससंस्थया महता गीत-
रनुतिमृदङ्गपण्यवर्षोपेय च पुरु पशु भद्रकायाः पुरत उपवेशयामासु ॥१५॥ अथ दृपलराज-
पणि पुरःपशोरसृगासवेन देवी भद्रकाली यक्षयमाणस्तदभिमन्त्रितमसिमतिकरालनिशित-
मुपाददे ॥१६॥

इति तेषां दृपलानां रजस्तम प्रवृत्तीनां धनमदरजउत्सितमनसा भगव कलावीरकुलं
पदधीकृ यो पथेन स्त्रीरं विहरतां हिंसाविहाराणां कर्मातिदारणं यद्व्रजभूतस्य साक्षाद्व्रह्मार्शि-
नुतस्य निर्वैरस्य सर्वमृतसुहृद स्नानायामप्यननुमतमालम्बनं तदुपलक्ष्य ब्रह्मतेजसातिदुर्विरहेण
दग्दहमानेन धपुषा सहस्रोद्यचाट सेव देवी भद्रकाली ॥१७॥ शूरात्मपरोपावेशरभसविल-
सित भ्रुकुटिचिदपकुटिलद्रष्टारण्येद्यचाटोपातिभयानकउदना हन्तुकामेदेर महादृष्टासमतिमर-
म्भेण विमुञ्चन्ती तत उत्पत्य पापीयसां दुष्टानां तेनैवामिना विदूषणशीर्षां गलाद्यवन्तम-
सृगासयमप्युष्णं सह गच्छेन निपीयातिपानमदविह्वलोचैस्तरां स्वपापंद्गैः सह जगो नमत्तं च
विजहार च शिर कन्दुफलीलया ॥१८॥ एवमेव एषु महर्दमिषारातिव्रमः फास्त्र्येनात्मने
फलति ॥१९॥ न वा एतद्विष्णुदत्त महदहृतं यदमम्रम स्वशिरश्चेद न आपतितेऽपि विमुक्त
देहाद्यात्मभावसुरदृढदपग्रन्थीनां सर्वसर्वसुहृदात्मनां निर्वैराणां साक्षाद्भगवतानिमिश्रितविराग-
धेनाप्रमत्तेन तैस्तैर्भावि परिरप्यमाण ना तत्पादमूलमहृत्तद्विद्वद्यमुपवृत्तानां आगतपरम
लोनाम् ॥२०॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां महितायापञ्चमस्कन्धे उद्भयरतच्छ्रित नयनोऽन्यायः ६

अथ दशमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

अथ सिन्धुसौवीरपते रहुगणस्य व्रजत इष्टमत्वास्तटे तत्कुलपतिना शिविकावाहपुरग-
न्वेशणसमये दैवेनोपसादितः स द्विजवर उपलब्ध एष पीवा युवा संहननाङ्गो गोखरवद् धुरं
बोद्धुमलमिति पूर्वविष्टिगृहीतैः सह गृहीतः प्रसममतदर्ह उवाह शिविकां स महानुभावः ॥१॥

यदा हि द्विजवरस्येपुमात्रावलोकानुगतेन समाहिता पुरुगतिस्तदा विषमगतां
स्वशिविकां रहुगण उपचार्य पुरुपानधिवहत आह हे धोदारः साध्वतिक्रमत किमिति विषम-
मुद्यते पानमिति ॥२॥

अथ त ईश्वरवचः सोपालम्भमुपाकर्ष्योपायतुरीयाच्छङ्कितमनसस्तं विज्ञापयाम्यभूदुः
॥३॥ न वयं नरदेव प्रमत्ता भवन्निषमानुपयाः साध्वेव बहामः । अयमभुनैव नियुक्तोऽपि न
द्रुतं व्रजति मानेन सह बोद्धुमु ह वयं पारयाम इति ॥४॥

सांमर्गिको दोः एव नूनमेकस्यापि सर्वैरां सांमर्गिकाणां भवितुमर्हतीति निश्चिन्त्य
निशम्य रूपयवचो राजा रहुगण उपासितद्वयोऽपि निसर्गेण बलात्कृत ईशदुग्धितमग्युशविस्पष्ट-
ब्रह्मतेजसं जातवेदसमिव रजसाऽऽद्रुतमतिराह ॥५॥ अहो कष्टं भ्रातर्व्यक्तमुख परिभ्रान्तो
दीर्घमध्वानमेक एव जह्निनां सुचिरं नातिपोषा न संहननाङ्गो जरासा चोरद्रुनो भवान् सखे
नो एवापर एते सकृद्दिन इति बहु विप्रलब्धोऽप्यविद्यया रचितद्रव्यगुणकमोशयस्वचरमकले-
वरेऽवस्तुनि संस्थांनविशेषेऽहंमतेत्यनभ्यारोपितमिष्याप्रत्ययोब्रह्मभूतस्त्वर्था शिविकां पूर्व-
वदुवाह ॥६॥

अथ पुनः स्वशिविकायां विषमगतायां प्रकुपित उवाच रहुगणः किमिदमरे एवं
जीवन्मृतो मां कदर्शोकृत्य भर्तृशासनमतिचरसि प्रमतस्य च ते करोमि चिकित्सां दयप्रपाणि-
रिव जनताया यथा प्रकृतिं स्वां भजिष्यस इति ॥७॥

एवं बह्व्यदमपि भावमाणं नरदेवाभिमानं रजसा तमसानुविदेन मदेन तिरस्कृता-
शोरभगवत्प्रियमिच्छेतं पण्डितमानिनं स भगवान् ब्राह्मणो ब्रह्मभूतः सर्वभूतसुहृदाःमां
योगेश्वरचर्यायां नातिव्युत्पन्नमति स्मयमान इव विगतस्मय इदमाह—॥८॥

ब्राह्मण उवाच

त्वयोद्धितं व्यक्तमविप्रलब्धं भर्तुः स मे स्याद्यदि धीर मारः ।

गन्तुंदि स्यादधिगम्यमप्या पीवेति राशौ न विदां प्रवादः ॥९॥

स्त्रीवर्षं कार्श्यं व्याघ्रय व्याघ्रयश्च सुतद् भयं कलिरिच्छा अरा च ।

निद्रा रतिमन्युरहंमदं शुचो देहेन जातस्य हि मे न सन्ति ॥१०॥

जीवन्मुक्तत्वं नियमेन राजप्राप्तव्यद्विकृतस्य दृष्टम् ।
स्वस्वाम्यभागे ध्रुव ईद्वय यत्र तर्ह्युच्यतेऽसौ विधिकृत्ययोगः ॥११॥
विशेषशुद्धेर्विवरं मनाक् च परयाम यत्र व्यवहारतोऽप्ययम् ।
क ईश्वरस्तत्र किमीशितव्यं तथापि राजन् कस्वाम किं ते ॥१२॥
उन्मत्तमत्तजडवत्स्वसंस्थां गतस्य मे वीर चिकित्सितेन ।
अर्थः कियान् भवता शिञ्जितेन स्तब्धप्रमत्तस्य च पिष्टपेषः ॥१३॥

श्रीशुक उवाच

पृतावद्रजुवाद्परिभाषया प्रत्युदीर्य मुनिवर उपशमशील उपरतानासयनिमिन्
उदभोगेन कर्मारब्धं व्यपनयन् राजयानमपि तथोवाह ॥१४॥ स चापि पाण्डवैय
सिन्धुसौवीरपतिस्तत्त्वज्ञासायां सम्यक्श्रद्धयाघिहृताधिकारस्तद्धृदयग्रन्थिमोचनं द्विजवच
आश्रुत्य बहुयोगग्रन्थसम्मतं त्वरयावद्वह्य शिरसा पादमूलमुपसृतः क्षमापयन् विगतनृपदेः सम्य
उवाच ॥१५॥

कस्त्वं निगूढश्चरसि द्विजानां विभर्षि सूत्रं कतमोऽवधूतः ।
कस्यासि कुत्रत्य इहापि कस्मात्प्रेमाय नरचेदसि नोत शुक्ल ॥१६॥
नाहं विशङ्के पुरराजवज्राक्षत्र्यक्षशूलाक्ष यमस्य वन्द्यात् ।
नाग्न्यकंसोमानिलवित्तपाक्षाच्छङ्के भूरां प्रह्यकुलावमानात् ॥१७॥
तत् प्रह्यसङ्को जडवज्रिगूढविज्ञानवीर्यो विचरस्यपाशः ।
वचालि योगप्रयितानि साधो न नः क्षमन्ते मनसापि भेतुम् ॥१८॥
अहं च योगेश्वरमात्मतत्त्वविदां मुनीनां परमं गुरुं वै ।
प्रष्टुं प्रयुक्तं किमिहारणं तत् साक्षाद्वरिं ज्ञानकलावतीर्णम् ॥१९॥
स वै भवोऽशोकानरोक्षणार्थमभ्यक्तलिङ्गो विचरत्यविस्मिद् ।
योगेश्वराणां गतिमन्धबुद्धिः कथं विचरन्तीत गृहानुपबन्धः ॥२०॥
दृष्टः श्रम कर्मत आत्मनो वै भर्तृगन्तुर्भवतश्चानुमन्ये ।
ययासतोदानयनाद्यमावात्समूल दृष्टो व्यवहारमार्गः ॥२१॥
स्यात्प्यमितापात्ययसोऽमितापरतत्तापतस्तत्पुलगर्भरन्धिः ।
देहेन्द्रियास्वाशयसंक्षिकर्पात्तसंसृतिः पुरुषस्यानुरोधात् ॥२२॥
शास्ताभिगोप्ता नृपतिः प्रजानो यः किङ्करो वै न पिनाष्टि पिष्टम् ।
स्वधर्ममाराधनमच्युतस्य यदीहमानो विजहात्यधौघम् ॥२३॥

तन्मे भवाच्चरदेवाभिमानमदेन तुच्छीकृतसत्तमस्य ।
 कृपोष्ट मैत्रीदशमातृवन्धो यथा तरे सदवध्यानमहः ॥२४॥
 न विक्रिया विश्वमुह्यत्सखस्य साम्येन वीताभिमतस्तवापि ।
 महद्भिमानास्त्वकृतादि मादृङ् नङ् प्यत्यदूरादपि शूलपाणिः ॥२५॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां पञ्चमस्कन्धे दशमोऽध्यायः ॥१०॥

अथैकादशोऽध्यायः ।

ब्राह्मण उवाच

अकोविदः कोविदवाद्वादान् वदस्यथो नातिविदां वरिष्ठः ।
 न सूरयो हि व्यवहारमेनं तत्त्वावमर्शेन सहामनन्ति ॥ १ ॥
 तथैव राजभुक्त्याहमेधवितानविद्योरविजृम्भितेषु ।
 न वेदवादेषु हि तत्त्ववादः प्रायेण शुद्धो नु चकास्ति साधुः ॥ २ ॥
 न तस्य तत्त्वप्रहणाय साक्षाद्वरीयसीरपि वाचः समासन् ।
 स्वप्ने निरवस्था गृहमेधिसौख्यं न यस्य हेयानुमितं स्वयं स्यात् ॥ ३ ॥
 यावन्मनो रजसा पूरयस्य सखेन वा तमसा वानुबद्धम् ।
 चेतोभिराकृतिभिरातनोति निरङ्कुशं कुशलं चेतारं वा ॥ ४ ॥
 स वासनात्मा विषयोपरको गुणप्रगोहो विकृतः षोडशात्मा ।
 बिभ्रत्पृथङ्नामभि रूपभेदमन्तर्बहिष्ठं च पुरैस्तनोति ॥ ५ ॥
 दुःखं सुरतं व्यतिरिक्तं च तीमं कालोपपन्नं फलमाभ्यनक्ति ।
 आलिङ्ग्य मायारचितान्तरात्मा स्वदेहिनं संसृतिष्वकूटः ॥ ६ ॥
 तावानर्थं व्यवहारः सदाविः ज्ञेयज्ञसाधयो भजति स्थूलसूक्ष्मः ।
 तत्संमान्मनो लिङ्गमदो वदन्ति गुणागुणत्वस्य परावरस्य ॥ ७ ॥
 गुणानुरक्तं व्यसनाय जन्तो-वेमाय नैर्गुण्यमयो मनः स्यात् ।
 यथा प्रदीपोऽपृत्यतिमभन् शिखाः सधूमा भजति क्षण्यदा स्यम् ॥ ८ ॥
 पदं तथा गुणकर्मोपपदं कृतीर्मनः अयतेऽप्यत्र सारम् ।
 एकादशास्तंमनसो हि कृत्वा आकृतयः पञ्च धियोऽभिमानः ।
 मात्राणि कर्माणि पुरं च तासां वदन्ति हेकादश वीर शूमाः ॥ ९ ॥
 गन्धावृतिस्पर्शरसश्रवसि विसर्गस्पर्शमिन्द्रियविशेषाः ।
 एकादशै स्वीकरणं ममेति शक्यामहं द्वादशमेक आहुः ॥ १० ॥

द्रव्यस्वभावाशयकभङ्गालैरेकादशमी मनसो विकाराः ।
 सहस्रश शतश कोट्यिश्च चेत्रजतो न मिथो न स्वत स्युः ॥ ११ ॥
 चेत्रज एता मनसो विभूतीर्जीवस्य मायारचितस्य नित्याः ।
 आविर्हिताः क्वापि तिरोहिताश्च शुद्धो विचष्टे ह्यविशुद्धकर्तुः ॥ १२ ॥
 चेत्रज आत्मा पुरुषः पुराणः साक्षात्स्वयं ज्योतिरजः परेशः ।
 नारायणो भगवान् वासुदेवः स्वमाययाऽऽत्मन्यवधीयमानः ॥ १३ ॥
 यथानिल स्थावरजङ्गमानामात्मस्वरूपेण निविष्ट ईशेत् ।
 एवं परो भगवान् वासुदेवः चेशश्च आत्मेदमनुप्रविष्टः ॥ १४ ॥
 न यावदेतां तनुभृशरेन्द्र विधूय मायां ययुनोदयेन ।
 विमुक्तसङ्गो जितवदसपन्नो वेदात्मतत्त्वं भ्रमतीह तावत् ॥ १५ ॥
 न यावदेतन्मन आत्मलिङ्गं संसारतापावपनं जनस्य ।
 यच्छोकमोहामयरागलोभवैरानुबन्धं ममतां विधत्ते ॥ १६ ॥
 भ्रातृव्यमेन तददभवीर्यमुपेक्षयाप्येधितमप्रमत्तः ।
 गुरोर्हरेश्चरणोपासनास्त्रो जहि ब्यलीकं स्वयमात्ममोदम् ॥ १७ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां पञ्चमस्कन्धे ब्राह्मणरहस्यगणपदाद्
 एकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥

अथ द्वादशोऽध्यायः

रहस्य उवाच

नमो नमः कारणविग्रहाय स्वरूपतुच्छीकृतविग्रहाय ।
 नमोऽवधूत द्विजबन्धुलिङ्गनिगूढनित्यानुभवाय तुभ्यम् ॥ १ ॥
 उदारमपार्तस्य यथागदं सखिदाघदग्धस्य यथा हिमाम्भः ।
 कुदेहमानाहिबिदष्टर्येभ्यस्तु वचस्तेऽमृतमौपथं मे ॥ २ ॥
 तस्माद्भवन्तं मम संशयार्थं प्रक्षयामि पश्चादधुना सुबोधम् ।
 अध्यात्मयोगप्रयितं तवोक्तमाख्याहि कौतूहलचेतसो मे ॥ ३ ॥
 यदाह योगेश्वर दृश्यमानं त्रिधाफलं सद्ब्यवहारमूलम् ।
 न ह्यजसा तत्त्वविमर्शनाय भवानमुष्मिन् भ्रमते मनो मे ॥ ४ ॥
 ब्राह्मण उवाच
 अयं जनो नाम चलन् भूयिष्यां यः पार्थिवः पार्थिवकस्य हेतोः ।
 तस्यापि चाहं योरापि गुणजटाजानूस्मभ्योरचिरोधरामा ॥ ५ ॥

अस्मिन् दार्षी शिविका च यस्यां सीवीरराजे यपदेश आस्ते ।
 यस्मिन् भवान् रुडनिजाभिमानो राजास्मि सिन्धुचिति दुर्मदा ॥ ६ ॥
 शोच्यानिमोस्त्वमधिरुष्टीनान् विष्टया निगृह्यश्चिरनुग्रहोऽसि ।
 जनस्य गोतास्मि विकल्पमानो न शोभसे वृद्धसमासु ॥ ७ ॥
 यद्वा क्षिताधेय चराचरस्य विद्वाम निष्टी प्रभवं च नित्यम् ।
 सन्नामतोऽन्यद् व्यवहारमूलं निरूप्यतां सत् क्षिप्यानुमेयम् ॥ ८ ॥
 एवं निरुक्तं क्षितिराब्दवृत्तमसन्निधानात्परमाण्वो ये ।
 अविद्यया भगता कल्पितास्ते येषां समूहेन कृतो विशेषः ॥ ९ ॥
 एवं कृतां स्थूलमण्डूह्यदसद्य सज्जीवमजीवमन्यत् ।
 द्रव्यस्वभावाशयकालकर्मनाम्नाजयावेहि कृतं द्वितीयम् ॥ १० ॥
 ज्ञानं विशुद्धं परमार्थमेकमनन्तरं त्वबहिर्भूतं सत्यम् ।
 प्रत्यक् प्रशान्तं भगवच्छब्दसंज्ञं यद्वासुदेवं कवयो वदन्ति ॥ ११ ॥
 रहस्यैतत्तपसा न याति न चेज्यया निर्वरणाद् गृहाद्वा ।
 न च्छब्दसा नैव जलाग्निसूर्यैर्विना महत्पादरजोऽभिप्रेतम् ॥ १२ ॥
 यत्रोत्तमलोकगुणानुवादः प्रस्तूयते प्राग्यकयाविधातः ।
 निवेध्यमाणोऽनुदिनं मुमुक्षोर्मतिं सतीं यच्छति वासुदेवे ॥ १३ ॥
 अहं पुरा भरतो नाम राजा विमुक्तदधुतसङ्गबन्धः ।
 आराधनं भगवत ईहमानो मृगोऽभवं मृगसङ्गादतार्थं ॥ १४ ॥
 सा मां स्मृतिमृगदेहेऽपि धीरा कृष्णार्चनप्रभवा नो जहाति ।
 अथो अहं जनसङ्गादसङ्गो विशङ्कमानोऽविरूतआरामि ॥ १५ ॥
 तस्माद्भरोऽसङ्गसुसङ्गजातज्ञानासिनेहैव विवृण्वन्मोहः ।
 हरिं तदीहाकल्पनश्रुताभ्यां लब्धस्मृतिर्यतिपारमर्ध्वनः ॥ १६ ॥

इति श्रीमद्भगवते महापुराणे पारमर्हस्यार्थसंहितायां पञ्चमस्कन्धे ब्राह्मणरहस्यसंवादे द्वादशोऽध्यायः

अथ त्रयोदशोऽध्यायः

॥ ब्राह्मण उवाच ॥

दुरत्ययोऽध्वन्यजया निवेशितो रजस्तमः पत्त्विमत्तकर्मरक् ।
 स एव सायौऽयं परः परिभ्रमन् भवाटवीं याति नृशर्मं विन्दति ॥ १ ॥
 यस्यामिमे पन्नरदेव दस्यव सार्थं विलुग्नन्ति कुनायकं बलात् ।
 गोमायवो गत्र हरन्ति सार्थिकं प्रमत्तमाविरय यथोरणं वृकाः ॥ २ ॥

प्रभूतवीरुत्तुगुत्तमगद्धरे कठोरदंशैर्मंशकैरुपद्रुतः ।
 क्वचित् भग्नवर्षपुरं प्रपश्याति क्वचित्क्वचिच्छाशुरयोत्सुकप्रहम् ॥ ३ ॥
 निषासतोयद्विविण्मन्त्रुद्धस्ततस्ततो धावति भो अटव्याम् ।
 क्वचिच्च वात्योथितपांसुधूमा दिशो न जानाति रजस्वलाक्षः ॥ ४ ॥
 अदृश्यमिलोस्वनकर्णशूल उलूकवाग्भिन्नंयितान्तरात्मा ।
 अणुण्यवृक्षान् शयते पुष्पादिषु मरीचितोयान्यमिधावति क्वचित् ॥ ५ ॥
 क्वचिद्विषोऽसिः सरितोऽभिधाति परस्परं चाक्षपते निरन्ध्रः ।
 आसाद्य 'दाघं' क्वचिद्विषितसो निर्विघ्नते वनं च यथैह'तासुः ॥ ६ ॥
 शूरेह'तस्वः क्व च निर्विण्णचेताः शोचन् विमुह्यन्नुपपाति फलमलम् ।
 क्वचिच्च भग्नवर्षपुरं प्रविष्टः प्रमोदते निवृत्तवन्मुहूर्तम् ॥ ७ ॥
 चलन् क्वचिक्करदकशकंराह् द्युर्भगास्त्रद्विर्मना इवास्ते ।
 पदे पदेऽभ्यन्तरवद्विनादितः क्रीडुग्विकः क्व भ्रमति धै जनाय ॥ ८ ॥
 क्वचिन्निगीर्णोऽजगराहिना जनो नावेति किञ्चिद्विपिनेऽपविद्धः ।
 दष्टः स्म शेते क्व च इन्दुशकैरन्योऽज्जहृपे पतितस्तमिते ॥ ९ ॥
 क्वचिं स्मचिच्छुद्रसान् विचिन्वन्तन्मलिकाभिर्यथितो विमानः ।
 तप्रातिक्कृच्छ्राप्रतिलब्धमानो यताद्रिलुग्पन्थय सं ततोऽन्ये ॥ १० ॥
 क्वचिच्च शीतातपवातवपंप्रतिक्रियां कर्तुमनीय आस्ते ।
 क्वचिन्मियो विपणन् यच्च किञ्चिद्विद्वेदमृच्छुत्सुत वित्तशाय्यात् ॥ ११ ॥
 क्वचि क्वचिचीयधनस्तु तस्मिन् शय्यासनस्थानविहारहीनः ।
 याचन् परादप्रतिलब्धकामः पारय्यदष्टिलंभतेऽयमानम् ॥ १२ ॥
 अन्योन्यवित्तपतिपङ्क्त्यूयवैरागुबन्धो विवदन्मिथश्च ।
 अथन्यमुष्मिन्नुत्कृष्टवित्तवाधोपसर्गैर्विहरन् विपन्नः ॥ १३ ॥
 तास्तान् विपन्नान् स हि तत्र तत्र विहाय जातं परिगृह्य सार्धं ।
 आवर्ततेऽद्यापि न कश्चिद्वय योराध्वनः पारमुपैति योगम् ॥ १४ ॥
 मनस्विनो निर्जितदिभाजेन्द्रा ममेति सर्वे भुवि बद्धवैराः ।
 मृधे शयोरस्य ॥ तद्वद्वन्ति यन्मस्तद्वद्वो गतवैरोऽभिधाति ॥ १५ ॥
 प्रसन्नति कापि सताभुजाध्वरतदाधवा व्यक्तपद्विजगृहाः ।
 तथिक्कदाचिद्विरिचत्तद्वपन् सन्धं विपत्ते बध्नुद्वयै ॥ १६ ॥

तैर्यज्ञितो हंसकुलं समाविशन्न रोचयन् शीलमुपैति धानरान् ।
 तजातिरासेन सुनिवृत्तेन्द्रियः परस्परोद्दीक्षणविस्मृतावधिः ॥१७॥
 द्रुमेषु रंस्यन् सुतदारुषत्सलो ध्यवायदीनो विप्रशः स्वयधने ।
 वचिद्यमादाग्निरिवन्द्रे पतन् वर्षां गृहीत्वा गजभीत आस्थितः ॥१८॥
 अतः कथञ्चित्स विमुक्त आपद्ः पुनश्च सार्धं प्रविश यरिन्दम ।
 अप्यन्यमुष्मिन्नजया निवेशितो भ्रमज्जनोऽद्यापि न वेद कश्चन ॥१९॥
 रहुगण त्वमपि ह्यप्जनोऽस्य संन्यस्तदण्डः कृतभूतमैत्रः ।
 असज्जितात्मा हरिमेववा शितं ज्ञानासिमादाय तरातिपारम् ॥२०॥

राजोवाच

अहो नृजग्मास्तिलजन्मशोभनं किं जन्मभिस्त्वपरैरप्यमुष्मिन् ।
 न यद्दृष्टीकेशयशःकृतात्मनां महात्मनां चः प्रचुरः समागमः ॥२१॥
 न ह्यनुत्तं त्वच्चरणाब्जरेणुभिर्हताहसो भक्तिरधोव्रजेऽमला ।
 मौहूर्तिकाद्यस्य समागमाच्च मे दुस्तर्कमूलोऽपहतोऽविवेकः ॥२२॥
 नमो महद्भ्योऽस्तु नमः शिशुभ्यो नमो युवभ्यो नम आघटुभ्यः ।
 ये प्रासृणा गामवधूतलिङ्गाश्चरन्ति तेभ्यः शिवमस्तु राजा ॥२३॥

श्रीशुकउवाच

हृद्यैवमुत्तरामातः स वै यक्षार्पिमुतः सिन्धुपतय आत्मसतत्त्वं विगणयतः परानुभावः
 परमकारणिकृतपोपदिश्य रहुगणेन सकलैर्गमभिवन्दितचरण आपूर्णार्णव इव निभृतकरण्योभ्या-
 शयो धरणिमिमां विचचार ॥२४॥ सौवीरपरतिरपि सुजनसमवगतपरमात्मसतत्त्वं आत्मन्यविद्या-
 ध्यारोपितं च देहात्ममतिं विससर्ज । एव हि नृप भगवदाश्रिताश्रितानुभावः ॥ २५ ॥

राजोवाच

यो ह वा इह बहुविदा महाभागवत त्वयामिहितः परोक्षेण वचसा जीवलोकभवाध्वा
 ॥ धार्यमनीषया कल्पितविषयो नाज्ञसाव्युत्पन्नलोकसमधिगमः । अथ तदेवैतद्गुरुवगमं सम-
 वेतानुकल्पेन निर्दिश्यतामिति ॥ २६ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां पञ्चमस्कन्धे त्रयोदशोऽध्यायः ॥१३॥

अथ चतुर्दशोऽध्यायः

स होवाच

॥ एष देहात्ममानिनां सत्त्वादिगुणविशेषविकल्पितकुशलाकुशलसमवहारविनिर्मितविविधदेहा-
 दिव्यसाराधुमवस्य द्वारयूतेन पदिन्द्रियवर्गेण तरिन्दुर्गाध्ववदसुगमे-

ऽध्वन्यापतित ईश्वरस्य भगवतो विष्णोर्वैश्वर्तिन्या मायया जीवलोकोऽयं यथा वणिक्सारथोऽयं परः
स्वदेहनिष्पादितकर्मानुभवः श्मशानवदशिवतमायां संसारादस्यां गतो नाद्यापि विफलबहुप्रति-
योगेऽस्तत्तापोपशमनीं हरिगुरुचरणारविन्दमधुकरानुपदवीमवरूपे यस्यामु ह वा एते
पडिन्द्रियनामानः कर्मणा दस्यव एव ते ॥ १ ॥ तद्यथा पुरुषस्य धनं पक्विक्षिद्रमोपयिकं
बहुकृच्छ्राधिगतं साक्षात्परमपुरुषाराधनलक्षणो योऽसौ धर्मस्तं तु साम्पराय उदाहरन्ति । तदग्न्यं
धनं दर्शनस्पर्शनश्रवणास्वादानावग्राह्यसङ्कल्पव्यवसायगृह्भाग्योपभोगेन कुनाथस्याजितात्मनो
यथा सार्यस्य विलुम्पन्ति ॥ २ ॥ अथ च यत्र कौटुम्बिका दारापत्यादयो नाज्ञा कर्मणा
गृहसृगाला एवानिच्छतोऽपि कदर्यस्य कुटुम्बिन उरणकवत्संरक्ष्यमाणं मित्रतोऽपि हरन्ति
॥ ३ ॥ यथा ह्यनुवत्सरं कृष्यमाणमप्यदग्धबीजं क्षेत्रं पुनरेवावपनकाले गुल्मनृणवीर्यजिग्राह्यमिव
भवत्येवमेव गृहाश्रम कर्मक्षेत्रं यस्मिन्न हि कर्माण्युत्तोदन्ति यदयं कामकरणद एव
भावस्यः ॥ ४ ॥

तत्र गतो दशमशतकसमापमदैर्मनुजैः शलभशकुन्ततस्करमूरकादिभिरुपरुषमानवहिराण्यः
कचिरपरिवर्तमानोऽस्मिन्नध्वन्यविद्याक मकर्मभिरुपरुषमानुपपन्नार्थं नरलोकं गन्धर्वनगरमुप-
पन्नमिति मिथ्याहट्टिरनुपश्यति ॥ ५ ॥ तत्र च कचिद्विशेषोदकनिभान् विपयानुपधावति
पानभोजनव्यवायादिभ्यसनलोलुपः ॥ ६ ॥ अचिच्छाशेषदोऽनिपदनं पुरीषविशेऽं तद्वयं गुणनिर्मित-
मिति सुपर्णमुपादित्यस्त्रिभुवनमात्र इवोत्सुकरुपिशाचम् ॥ ७ ॥ अथ कयाचिद्विवासपानीय-
द्रविणाद्यनेकामोपजीवनाभिनिवेश एतस्यां संसारादध्यामितस्ततः परिधावति ॥ ८ ॥ कचिच्च
वात्सीपग्नया प्रमदयाऽऽरोहमारोपितस्तत्कालरजसा रजनीभूत इवासाधुमयादो रजस्वलादोऽपि
त्रिदेवता अतिरजस्वलमतिर्न विजानाति ॥ ९ ॥ कचिस्सकृदवगतविषयवैतस्यः स्वयं पराभिध्या-
नेन विभ्रंशितस्मृतिस्तयैव भरीनितोयप्रायांस्तानेवाभिधावति ॥ १० ॥ कचिदुलूकमिच्छीत्यन-
पदतिपहररमसादोऽयं प्रयत्नं परोऽयं वा रिपुस्राजकुलनिभं सितेनातिव्यधितनयं मूलहृदयः ॥ ११ ॥
स यदा दुग्धपूर्वमुत्तस्तदा कारस्करकाकनुःशङ्कापुण्यद्रुमलताविशोदपानद्रुमयार्द्रान्यद्रवि-
ण्याजीवन्मृतान् स्वयं जीवन्निव्यमाण उपधावति ॥ १२ ॥ एव दामप्रसङ्गासिंहकृतमतिवृद्धकरो-
तस्वल्ननद्रुमपतोऽपि दुःखदं पातयदमभिधाति ॥ १३ ॥ यदा तु पराध्यायः ध्यायने नोप-
नमति तदा हि पितृपुत्रवार्हिष्मतः पितृपुत्रान् वा स खलु भक्षयति ॥ १४ ॥ कचिदासाद्य गृहं
दाधयत्प्रियाध्विपुत्रममुग्धोदकं शोकाग्निना दह्यमानो भूयं निर्वेदमुपगच्छति ॥ १५ ॥ कचि का-
लविधिमितराजकुलरक्षमाणहतद्रियतमघनायुः प्रमृतरु इय विगतजीरलक्ष्य आस्ते ॥ १६ ॥
यदाचिन्मनोरथोपगतपितृपितामहाद्यसदिति स्वप्ननिवृत्तिलक्षणमनुभवति ॥ १७ ॥ कचिद्
गृहाधमकर्मचोदनातिभरगिरिमारुदमायो लोकायमनर्पितमनाः कष्टकृशकं रापेयं प्रविशन्निय

सीदति ॥ ८ ॥ कचिच्च दुःसरेण बायाभ्यन्तरवर्द्धना गृहीतमारः स्वपुत्रमुपापद्यति ॥ ९ ॥ स एव पुनर्निद्राजगरगृहीतोऽप्ये तमसि मग्नः शून्यारव्य इव शेते नान्यत्किञ्चन वेदश्व इवापिद्य ॥ १० ॥

कदाचिदसमानदंष्ट्रो दुर्जनदंष्ट्रकैरलभ्यनिद्रावपौ स्थितहृदयेनानुजीयमाणविज्ञानोऽप्य-
कृपेऽप्यपतति ॥ ११ ॥ वर्द्धि स्म चि वाममधुलवान् त्रिचिन्तन् यदा परदारपरदृष्ट्याप्यपरन्धानो
राज्ञा स्वार्मिमयो निहतः पतत्यपारे निरये ॥ १२ ॥ अथ च तस्मादुभयथापि हि कर्मास्मिन्नामन-
मंसारावपनमुदाहरन्ति ॥ १३ ॥ सुप्तस्ततो यदि यन्पादे वदत उपाविशति तस्मादपि विष्णुमित्र
हृष्यनर्पास्वति ॥ १४ ॥ कचिच्च शीतधाताघनेकाधिदैविकभौतिकास्मीयानां दुरानां प्रतिनिवारणे-
ऽन्यथो दुरन्तचिन्तया विपरण आस्ते ॥ १५ ॥ कचिन्मियो व्यग्रहरन् यत्किञ्चिद्वनमन्येभ्यो वा
काकिणिकामाग्रमप्यहरन् यत्किञ्चिद्वा विद्वेपमेति वित्तराज्येन ॥ १६ ॥ अत्राप्यमुष्मिन्मिद उप-
सर्गास्तथा सुप्तदुःखरागद्वेषभयाभिमानप्रमादोग्मादशोकमोहलोभमास्रयैर्ध्यायमानश्चापपासा-
धिर्याभिजन्मजरामरणादयः ॥ १७ ॥ अपि देवमायया श्रिया भुजलतोपगूढः प्रस्कन्नविषेकविज्ञानो
यद्विहारगृहारभाकुलहृदयस्तदाश्रयावप्यक्रुतदुहितृकलप्रभाशितानोरु त्रिचेष्टितापहतहृदय
आत्मानमजितात्मापारेऽप्ये तमसि प्रहृष्यति ॥ १८ ॥ कदाचिदीश्वरस्य भगवतो विष्णोश्च-
क्रारपरमावधादिद्विपराध्यापवर्गशालोपलक्षणापरिवर्तिनेन वयसा रंहसा हरत आश्रयस्थस्तम्बा-
दीनां भूतानामनिमित्तो म्रियतां विग्रस्तहृदयस्तमेवेषरं कालचक्रनिद्रापुर्य साक्षाद्भगवन्तं
यज्ञपुरयमनाश्वय पाख्यद्वेष्टताः कद्रुगृध्रयक्रुष्टप्राया आर्यसमयपरिहृता साङ्गे येनाभिधत्ते ॥ १९ ॥
यदा पाख्यद्विभिराभवञ्चितैस्तेरु वज्रितो ब्रह्मकुलं समावसंस्तेषां शीलमुपनयनादि धौतस्मा-
तर्कमानुष्ठानेन भगवतो यज्ञपुरयराधनमेव तदशेषयन् शूद्रकुलं भजते निगमाचारेऽशुद्धितो
यस्य मिथुनीभावः कुटुम्बभरणं यथा वानरजाते ॥ २० ॥ तत्रापि निरवरोधः स्वैरेव विहरञ्जति-
कृपणबुद्धिरन्योन्यमुखनिरोपणादिना आश्रयकर्मणैव विस्मृतकालावधि ॥ २१ ॥ अथिद् द्रम्यदै-
हिकार्थेषु गृहेषु रंस्यन् यथा वानरः सुतदारवत्सलो म्मवायचणः ॥ २२ ॥

एवमप्यन्ववरन्वानो मृत्युगजमयात्तमसि गिरिकन्दरप्राये ॥ २३ ॥ कचिद्धीतवाताघनेक-
दैविकभौतिकास्मीयानां दुःखानां प्रतिनिवारणेऽकल्पो दुरन्तविषयविपरण आस्ते ॥ २४ ॥ कचि-
न्मियो व्यग्रहरन् यत्किञ्चिद्वनमुपयाति वित्तराज्येन ॥ २५ ॥ कचिन्मियो यधनः शय्यासनशना-
द्युपभोगविहीनो यावदप्रतिलब्धमनोरथोपगतादानेऽवसितमतिस्ततस्ततोऽभ्रमाणादीनि जना-
दभिलमते ॥ २६ ॥ एवं वित्तव्यतिवृद्धिवृद्धवैरानुबन्धोर्षप पूर्ववासनया मिथ उद्वह्यथापव-
हति ॥ २७ ॥ एतस्मिन् संसाराच्च नि नानाहोशोपसर्गावधित आपन्नविपन्नो यत्र यस्तसु ॥ धावे-
तरस्तत्र विहृष्य जातं जातमुपादाय शोकमुल्लङ्घ्य विव्यद्विदन् क्रन्दन् संक्षुब्धन् गायचक्षमानः

ॐ नैषावर्तयेत् यत आरब्ध एव नरलोकसार्थो यमच्यवनः पारमुपदिशन्ति ॥ २८ ॥

यदिदं योगानुशासने न वा एतद्वरन्वते यन्न्यस्तददृष्टा मुनय उपशमशीला उपरतात्मान.
समवगच्छन्ति ॥३१॥ यदपि द्विगमजघिनो ये वै राजपंथः किं तु परं मृधेशयोरघ्न-
स्यामेव ममेयमिति कृतवैरानुबन्धायां विसृज्य स्वयमुपमं हताः ॥३२॥ कर्मयत्नोभयलान्य
तत आण्डः कथञ्चिन्नकादिमुक्तः पुनरप्येवं संसाराध्वनि वर्तमानो नरलोकसार्थमुपयाति
एवमुपरि गतोऽपि ॥३३॥

तस्येदमुपायवित्—

आर्पभस्येऽ राजपेमंनसापि महात्मनः । नानुवर्त्माहंति नृपो मलिकेय गहमतः ॥३४॥
यो दुस्सयजान्दारसुतान् सुहृद्गजं हृदिस्पृशः । जहौ युवीथ मलयद्रुप्तमश्लोकलालसः ॥३५॥
यो दुस्सयजान् हितिसुनस्त्रजनायं दारान् प्रार्थ्या श्रियं मुरवरैः सद्पावलोकाम् ।
नैःद्रुप्तपुस्तदुचितं महतां मनुद्विद्सेवानुरक्तमनसामभवोऽपि फलगु. ॥३६॥
यज्ञाय धर्मपतये विधिनैपुण्याय योगाय सांख्यशिरस्ये प्रकृतीधराय ।
नारायणाय हरये नम हस्त्युदारं हास्यन्मृगत्वमपि यः समुदाजहार ॥३७॥
य इदं भागवतसमाजितावदातगुणकर्मणो राजर्भरतस्यानुचरितं स्वस्वयपनमायुष्यं
धन्यं यंशस्यं स्वर्ग्यापवर्ग्यं यानुश्रयोत्पात्त्याह्वयभिनन्दति च सर्वा यथाशिर आत्मन आशा-
स्ते न काश्चन परत इति ॥३८॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पञ्चमस्कन्धे भरतोपाख्याने पारोक्ष्यविरच्यं नाम चतुर्दशोऽध्यायः १४

अथ पञ्चदशोऽध्यायः

पितृपरमार्थलक्षणेन ब्रह्मविद्यारणानुसेवयाऽऽपादितभगवद्भक्तियोगेन चाभीक्ष्ण्यः परिभाविता-
तिशुद्धमतिरपरतानोत्थ आत्मनि स्वयमुपलभ्यमानब्रह्मात्मानुभवोऽपि निरभिमान एवावनि-
मज्जगुपत् ॥७॥ तस्येवो गाथां पाण्डवेय पुराविद उपगायन्ति ॥८॥

गयं नृपः कः प्रतियाति कर्मभिर्यज्वाभिमानो बहुविद्धमंगोत्ता ।

समागतश्रीः सदसस्पतिः सतां सत्सेवकोऽन्यो भगवत्कलामृते ॥९॥

यमभ्यपिञ्चन् परया मुदा सती. सत्याशिषो दयकन्या. सरिद्धिः ।

यस्य प्रजानां दुदुहे घराऽऽशिषो निराशिषो गुणवत्सस्तुतोधा. ॥१०॥

छन्दोऽस्यकामस्य च यस्य कामान् दुदू हुराजह्नु रथो र्वाति नृपाः ।

प्रत्यक्षिवा युधि धर्मेण विप्रा यदाशिषां पष्ठमंशं परोप ॥११॥

यस्याध्वरे भगवानध्वरात्मा मयोनि माधयुस्तोमपीधे ।

श्रद्धाविशुद्धाचलभक्तियोगसमपितेऽप्याफलमाजहार ॥१२॥

यः प्रीणनादूर्वाहं वि देवतियंङ्मनुष्यवीरुत्तममाविरिञ्चात् ।

प्रीयेत सद्य स ह विश्वजीव प्रीत. स्वयं प्रीतिमगाद्वयस्य ॥१३॥

गयाद्वयमयां चित्ररथ सुगतिरवरोधन इति त्रय पुत्रा बभूवुश्चित्ररथादूर्वायां
सन्नाडजनिष्ट ॥१४॥ तत् उरुलायां मरीचिर्मरीचेर्विन्दुमयां विन्दुमानुदपद्यत तस्मात्सरघायां
रुधुनांमाभवन्मधो सुमनसि वीरयतस्ततो भोजायां मन्थुप्रमन्थू जज्ञाते मन्थो. सत्यायां
भौवनस्ततो कूपणायां त्वष्टाजनिष्ट त्वष्टर्विरोचनायां विरजो विरजस्य शतजिह्ववरं पुत्रयतं
कन्या ॥ विपूयां किल जातम् ॥१५॥

तत्रायं श्लोकः—

प्रियव्रतं वशमिमं विरजश्वरमोद्भव. । अकरोदत्यलं कीर्त्यां विष्णु सुरगणं यथा ॥१६॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पञ्चमस्कन्धे प्रियव्रतवंशानुकीर्तनं नाम पञ्चदशोऽध्यायः ॥१५॥

• अथ षोडशोऽध्यायः

राजोवन्ध

उक्तस्वया भूमयइलायामविशेषो यावदादित्यस्तपति यत्र चासी ज्योतिषां गणैश्चन्द्रमा
वा सह दृश्यते ॥१॥ तत्रापि प्रियव्रतरयचरणपरिखाते सप्तभिः सप्त सिन्धव उपकृत्वा
यत् एतस्या. सप्तद्वीपविशेषविकल्पस्त्वथा भगवान् खलु सूचित एतदेवाभिलमई मानतो लक्ष्म-
तश्च सर्वं विजिज्ञासामि ॥२॥ भगवतो गुणमये स्वरूपरूप आवेशितं मनो ह्यगुणोऽपि सूक्ष्मतम
आत्मज्योतिषि परे ब्रह्मणि भगवति वासुदेवाख्ये धनमावेक्षितुं तद् इतद्गुरोऽहंरघुनु-

ऊरिहयाच

न वै महाराज भगवतो मायागुणविभूते. काष्ठा मनसा वचसा वाधिगन्तुमलं विदुधा-
 युषापि पुरपस्तस्मात्प्रागान्येनैव भूगोलविशेषं नामरूपमानलक्षणतो व्याख्यास्यामः ॥ ४ ॥
 यो वायं द्वीपः कुलचक्रमलकोशाम्यन्तरकोशो नियुतयोजनविशालः समवर्तुलो यथा पुष्कर-
 पत्रम् ॥ ५ ॥ यस्मिन्नव वर्षाणि नवयोजनसहस्राणामान्यष्टभिर्मर्यादागिरिभिः सुविभक्तानि
 भवन्ति ॥ ६ ॥ एषां मध्ये इलावृत नामाम्यन्तरवर्षे यस्य नाम्यामवस्थित. सर्वतः सौवर्णः
 कुलगिरिराजो मेरुर्द्वीपायामममुच्छाहः कर्णिकभूत. कुलचक्रमलस्य मूर्धनि द्वाप्रिशसहस्र-
 योजनविततो मूले पोटशसहस्रं तावतःन्तर्भूम्यां प्रविष्टः ॥ ७ ॥ उत्तरोत्तरेणोलावृतं नीलः
 रवेतः शृङ्गवानिति श्रयो रम्यवर्धिररम्यकुरूणां वर्षाणां मर्यादागिरयः प्रागायता उभयतः
 चारोद्वावधयो द्विसहस्रपृथक् एकैकश पूर्वस्मात्पूर्वस्मादुत्तर उत्तरो दशशतधिकांशेन वैर्ध्य एव
 हुसन्ति ॥ ८ ॥

एवं दक्षिणेनेलावृतं निरयो हेमकूटो हिमालय इति प्रागायता यथा नीलादयोऽप्युत-
 योजनोत्सेधा हरिषर्पकिम्बुह्वभारतानां यथासंख्यम् ॥ ९ ॥ तथैवेलावृतमपरेण पूर्वेण च
 माक्षयवद्वन्धमादनायानीलनिग्वायसौ द्विसहस्रं पप्रथतु केतुमालभश्चाधयोः सीमानं विदधाते
 ॥ १० ॥ मन्दरो मेरुमन्दरः सुपार्श्वः कुमद इत्युतयोजनविस्तारोच्छाहा मेरोश्चतुर्दिशमष्टम्भ-
 गिरय उपपद्यताः ॥ ११ ॥ चतुर्धौतेषु चतुर्जम्बुकदम्बन्यप्रोक्षाश्चवारः पादपप्रवराः पर्णतकेतव
 इवाधिसहस्रयोजनोच्छाहस्तावद्विदपविततयः शतयोजनपरिणादाः ॥ १२ ॥

हुदाश्चपारः पयोमभिषष्ठरसमष्टजला यदुपस्थानि उपदेवगणा योगैषर्पाणि
 स्याभाषिकानि भरतर्षभ धारयन्ति ॥ १३ ॥ देशोद्यानानि च भवन्ति चत्वारि नन्दनं चैत्ररथं
 वैभाजकं सर्वतोभद्रमिति ॥ १४ ॥ येभ्यमपरिवृद्धाः सहसुरसलनाललामपृथपतय उपदेवगणै-
 रपणीयमानमहिमान. जित विहरन्ति ॥ १५ ॥

मन्दरोत्सङ्ग एकादशशतयोजनोत्सङ्गदेवचूतशिरसो गिरिशिखरसमूलानि प्लान्यशृणु-
 कल्पानि पतन्ति ॥ १६ ॥ तेषां विशीर्यमाणानामतिमधुरसुरभिमुगन्धिषडुलारपरसोदेनारूपोदा
 नाम नदी मन्दरगिरिशिखराभिरतन्ती पूर्वोत्तरेणोलावृतमुपप्रापयति ॥ १७ ॥ यदुपजोषणाद्भवान्या
 अनुचरीणां पुरपजनवधूनामवपववर्षासुगन्धमासो दशयोजनं समन्तादनुवाययति ॥ १८ ॥
 एवं जम्बुकद्वानाम् पुष्पनिपातशिरोर्शानामनस्यशायामिभक्षायनिधानां रतेन जम्बु नाम नदी
 मेरुमन्दरशिखराऽप्युतयोजनाद्वनितले निपतन्ती दक्षिणेनाग्मानं चावदिलावृतमुपपश्यन्त्यनि
 ॥ १९ ॥ तापदुग्धपोरपि रोधमोर्षा मृत्तिरा तद्रूपेणानुबिम्बमाना वायव्यमंषोर्गविराजेन

सदामरलोकाभरणं जाम्बूनदं नाम सुवर्णं भवति ॥२०॥ यद्वा वाव विबुधादप सद्
युवतिभिर्मुकुटकटकमृदिसूत्राघाभरणरूपेण खलु धारयन्ति ॥२१॥

यस्तु मदाकम्ब सपाश्वरिस्तु यास्तस्य कोटेश्वरो विनि सता पञ्चायामपरिणाहा पञ्च
मधुधारा सपाश्वरिस्तस्य तस्योऽपरेणा मानमिजावृतमनुमेदयन्ति ॥२२॥ या ह्युपयुज्जानाना
मुखनिर्वासितो वायु समन्ताच्छ्रितयोजनमनुवासयति ॥२३॥

एष कुमुदनिस्तु य शतवत्सो नाम वरस्तस्य स्कन्धेभ्यो नीचीना पयोद्विधिमधुपुत्र
गुडासाध्वरशयसाभरणाय सः एव कामदुधा नदा कुमुदाप्राप्ततन्तस्तमुत्तरेणलावृत-
मुपयोजयन्ति ॥२४॥ यापुपुत्राणानां न कदाचिदपि प्रजानां बलीपलितकमस्वेददीर्गभयजरा-
ऽऽमयसृत्पुशीतोष्णवैषम्योपसर्गाद्व्यस्तापविशेषा भवन्ति यावज्जीव सुख निरतिशयमेव ॥२५॥

कुरङ्गकुरङ्गकुमुम्बैकद्वित्रिकृशिशिरपतङ्गरुचरि रथशिनीवासकपिलशङ्खवैद्यंजारुधिहस
पंभनागकालजरनारदाद्यो विशतिगिर्यो मेरो कणिकाया इव केसरभूता मूलदेशे परित
उपकृता ॥२६॥ जठरदेवकृतौ मेरु पूर्वेषाष्टाशयोजनसहस्रमुदगायतौ द्विसहस्र पृथुत्तमौ
भवत । एवमपरेण यवनपारियात्रौ द्वियेन कैलासकरवोरौ प्रागायतावेवमुत्तरतस्त्रिष्टम्भकरा-
वष्टमिरतैः परितस्तुतोऽग्निरिव परितश्चक्रास्ति काञ्चनगिरि ॥२७॥ मेरोर्मूर्ध्नि भगवत आत्म-
योनेमभ्यत उपकृता पुरीमयुतयोजनसाहस्रा सम चतुरस्रां शतकोर्म्यां वदन्ति ॥२८॥ तामनु
परितो लोकपालानामष्टानां यथादिश यथारूप तुरीयमानेन पुरोऽष्टा उपकृता ॥२९॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहर्ष्यां सहितायां पञ्चमस्कन्धे भुवनकोशवर्णनं नाम
षोडशोऽध्यायः ॥१६॥

सप्तदशोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

तत्र भगवत साक्षात्तल्लङ्घ्य विष्णोर्विक्रमतो वामपादाङ्गद्वयनिर्भिन्नोर्ध्वापङ्कटाह-
विशरेणान्त प्रविष्टा या बाह्यजलधारा तच्चरणपङ्कजावेनेजानारुणकैज्वरकोपरजितास्त्रिजगद-
धमलापहोऽस्पर्शनं महा सङ्गाद्गवपद्मोत्पलवितथचोऽर्ध्वेयमानातिमहता कालेन युग-
सहस्रोपलक्षणं त्रिषो भूधन्यवततार यत्तद्विष्णुपदमाहुः ॥१॥ यत्र ह वायु वीरप्रत औत्तान
पादि परमभगवतोऽस्मत्कुलदेवताचरणारविन्दोदकमिति यामनुपवनमुत्कृष्टमाण भगवन्नक्ति
योगेन एव श्रित्यमानान्तर्हृदय औत्कण्ठ्यविषयामीलितलोचनयुगलकुङ्कुमलविगलितामल
भास्पर्कलपाभिध्यङ्गमानरोमपुलककुचकोऽधुनापि परमादरेण गिरसा विभर्ति ॥२॥

ततः सप्त ऋषयस्तत्पद्मभाविज्ञायां मनु तपस आरत्यन्तिकी सिद्धिरेतावती भगवति

निवासुदेवेऽनुपगतमत्तियोगनामेनैवोपशितान्यार्थात्मगतयो मुक्तिमिवागतां मुमुक्षु इव

सबहुमानमद्यापि जटाजूटैरुद्धहन्ति ॥ ३ ॥ ततोऽनेकसहस्रकोटिविमानानीकसङ्ख्युत्तदेवयानेनाव-
तरन्तीन्दुमण्डलमाचार्यं ब्रह्मदने निपतति ॥ ४ ॥

तत्र चतुर्धा भिद्यमाना चतुर्भिर्नामभिश्चतुर्दिशमभिस्पन्दन्ती नन्दनदीपतिमेवाभिनिविशति-
सीतालकनन्दा चक्षुर्भन्तेति ॥ ५ ॥ सोता तु ब्रह्मदनाकेसराचलादिगिरिशिखरेभ्योऽधोऽध-
प्रस्रवन्ती गन्धमादनमूर्धसु पति वान्तरेण भद्राश्ववर् प्राच्यां दिशि धारसमुद्रमभिप्रविशति ६
एव मादयवच्छिद्यत्तराक्षिपतन्ती ततोऽनुपरतवेगा केतुमालमभि चक्षु प्रतीच्यां दिशि सरिपति
प्रविशति ॥ ७ ॥ भद्रा चोत्तरतो मेरुशिखरसो निपतिता गिरिशिखराद्विरिशिखरमतिहाय शृङ्गयत
शृङ्गादवस्पन्दमाना उत्तरारंभु कुरन्मिति रुदीच्यां दिशि जलधिमभिप्रविशति ॥ ८ ॥ तथैवालक-
नन्दा दक्षिणेन ब्रह्मसदनाद्वहूनि गिरिदूटान्यतिगम्य हेमदूटान्द्वैमदूटान्यतिरभसतररंहसा लुट
यन्ती भारतमभि धर्य दक्षिणस्यां दिशि जलधिमभिप्रविशति यस्यां स्नानार्थं चागच्छत पुंम
पदे पदेऽश्वमेधराजसूयादीनां फलं न दुर्लभमिति ॥ ९ ॥ अन्ये च नदा नद्यश्च यर्षे यर्षे सन्ति
बहुशो मेवादिगिरिदुहितर शतश ॥ १० ॥

तत्रापि भारतमेव यर्षे कर्मक्षेत्रमन्यान्यष्ट यर्षाणि स्वर्गिण्यां पुण्यरोपोपभोगस्थानानि
भौमानि स्वर्गपदानि व्यपदिशन्ति ॥ ११ ॥ एषु पुरुराशामयुतपुरपायुर्षर्षाणां देवरुक्मिणां
नागायुतप्राणानां यज्ञयंहननबलवयोमोदप्रमुदितमहासौरतमिधुनव्ययायापधर्गवर्षैरुगध-
फलप्राणां तत्र ॥ त्रेतायुगसम कालो वर्तते ॥ १२ ॥ यत्र ह देवपतय स्थी स्थीर्गणनायकैर्वि-
हितमहाईशा सयत्तुं कुसुमस्तयश्चनन्मिलयश्चिया नम्यमानविटपलताविटपिभिरुपशुग्भमान-
रुषिरकाननाश्रमादतनयर्षगिरिद्रोणीषु तथा धामलजलाशयेषु विकचविधिधनयनरदामोद-
मुदितराजहंसजलजम्बु टवारदट्टसारसचक्रयाकादिभिर्मण्डुरनिरराकृतिमिरुपकृजितेषु शत-
श्रीदादिभिर्विचित्रविनोदै सुललितसुरमुन्दरीणां कामरलिलविलासहासलीलायलोराकृष्टम
नोरुष्टय र्वैरं विहरन्ति ॥ १३ ॥

नयत्यपि यर्षेषु भगवात्तारापयो महापुरुष पुरुराशो तदनुग्रहायामन्तरायूहेनामना-
द्यापि सन्निधीयते ॥ १४ ॥ इलाकृते तु भगवान् मय एक एव पुमश्च ह्यन्यस्तत्रारो निर्विशति
भगव्या शपनिमित्तज्ञो यत्प्रवेक्ष्यतः स्त्रीमाषस्तत्पश्चाद्व्यामि ॥ १५ ॥ भवानीनाथे
श्रीगणापुंस्तहरीरवस्थमनो भगवतश्चतुर्भुजैर्महापुरुषस्य गुरीषां तामयो मूर्तिं प्रकृतिमात्मनः
सद्वर्णमंशमात्ममाधिरूपेण सन्निधायैवैवमिष्टान् भव उपधापयि ॥ १६ ॥

श्रीभगवानुवाच

ॐ नमो भगवते महापुरुषाय सर्वगुणभूयानायानन्तायायव्याप्य नम इति ॥ १७ ॥

भजे भजन्यारण्यपादपङ्कजं भगवत् कृच्छस्य परं परायणम् ।
 भक्तैश्वर्यं भावितभूतभावनं भवापहं द्या भवभावभीषणम् ॥ १८ ॥
 न यस्य मायागुणचित्तवृत्तिभिर्निरीचतो ह्ययवपि दृष्टिरुच्यते ।
 ईशे यथा नोऽजितमन्युरेहर्षा कस्तं न मन्येत जिगीशुरात्मनः ॥ १९ ॥
 असदृशो यः प्रतिभाति मायया शीवेव मध्वासवताम्रलोचनः ।
 न नागवध्वोऽहंश्च ईशिते ह्रिया यत्पादयोः स्पर्शनघर्षितेन्द्रियाः ॥ २० ॥
 यमाहुरस्य स्थितिजन्मसंयमं त्रिभिर्विहीनं यमनन्तमृषयः ।
 न वेद सिद्धार्यमिव कचिस्थितं भूमण्डलं मूर्धंसहस्रधामसु ॥ २१ ॥
 यस्याप्य आसीद् गुणविग्रहो महान् विज्ञानधिप्यसौ भगवान्भजः किल ।
 यत्सम्भवोऽहं त्रिवृता स्वतेजसा वैकारिकं तामसमैन्द्रियं सृजे ॥ २२ ॥
 एते वयं यस्य वशे महात्मनः स्थिताः शकुन्ता इव सूर्ययन्त्रिताः ।
 महानहं वैकृततामसेन्द्रियाः सृजाम सर्वे यदनुग्रहादिदम् ॥ २३ ॥
 यक्षिमिता कदापि कर्मपरांणी मायां जनोऽयं गुणसर्गमोहितः ।
 न वेद निस्तारणयोगमञ्जसा तस्मै नमस्ते विज्ञयोदयात्मने ॥ २४ ॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां पञ्चमस्कन्धे सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥

अथाष्टादशोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

तथा च भद्रश्रवा नाम धर्मसुतस्तत्कुलपतयः पुरुषा भद्राश्वपै साक्षाद्भगवतो
 वासुदेवस्य प्रियां तनुं धर्ममयीं ह्ययशोर्वाभिधानां परमेण समाधिना सन्निधाप्येवमभिगृह्यन्त
 उपधावन्ति ॥ १ ॥

भद्रश्रयस ऊचुः

ॐ नमो भगवते धर्मायामविशोधनाय नम इति ॥ २ ॥

भद्रो विचित्रं भगवद्विचेष्टितं भ्रन्तं जनोऽयं हि सिपध परयति ।

ध्यायन्नसर्पाहं विक्रमं सेवितुं निर्हृत्य पुत्रं पितरं जिजीवपति ॥ ३ ॥

यदन्ति विश्वं कवयः स्म भर्तुं परयन्ति चाध्यात्मविदो विपश्चितः ।

तथापि मुह्यन्ति तवाज मायया सुविस्मितं कृ यमजं नतोऽस्मि तम् ॥ ४ ॥

विश्वोन्नवस्थाननिरोधयमं ते ह्यस्तुरङ्गीकृतमप्यपावृतः ।

युक्तं च चित्रं त्वयि कार्यकारणे सर्वाऽग्नि व्यतिरिक्ते च वस्तुतः ॥ ५ ॥

वेदान् युगान्ते तमसा तिरस्कृतान् रसातलाद्यो नृत्तुरङ्गविग्रह ।

प्रयाददे वै कवयेऽभिचायते तस्मै नमस्तेऽवितथेहिताय इति ॥ ६ ॥

हरिवर्षे चापि भगवान्नहरिरूपेणास्ते तद्रूपप्रदहणनिमित्तमुत्तरप्राभिधास्ये तद्वित

रूपं महापुरुषगुणभाजनो महाभागवतो दैत्यदानवकुलतीर्थीकरणशीलाचरित प्रह्लादोऽथ्यव-
धानानन्यभक्तियोगेन सह तद्रूपं पुरैरूप स्ते इदं चोदाहरति ॥ ७ ॥ ॐ नमो भगवते नरसिंहाय
नमस्तेजस्तेजसे आविराविर्भव वज्रनख वज्रवदंष्ट्र कर्माशयान् रन्ध्रय रन्ध्रय तमो अस्र प्रस्र ॐ
स्वाहा । अभयमभयमारमणि भूयिष्ठा ॐ श्रीम् ॥ ८ ॥

ह्यस्वस्तु विश्वस्य खल प्रसीदतां ध्यायन्तु भूतानि शिव मिथो धिया ।

मनश्च भद्र भजतादधोऽक्षज आवेस्यतां नो मतिरप्यर्हदुकी ॥ ९ ॥

मागारद्वारात्मजवित्तधनुषु सङ्गो यदि स्याद्भगवत्प्रियेषु न ।

य प्राणवृत्त्या परितुष्ट आभवान् सिद्धय यदूराद्य तथेन्द्रियप्रिय ॥ १० ॥

य सङ्कलब्ध निजवीर्यवैभव तीर्थे सुहु ससृशतां हि मानसम् ।

हरत्यजोऽन्त श्रुतिभिर्गतोऽङ्गज को वै न सेवेत मुकुन्दविक्रमम् ॥ ११ ॥

यस्यास्ति भक्तिर्भगव यकिञ्चना सर्वगुणैस्तत्र समासते सुरा ।

हरायभक्तस्य कुतो महद्गुणा मनोरथेनासति धावतो बहि ॥ १२ ॥

हरिर्हि साक्षाद्भगवान् शरीरिणामा मा कृपायामिव तोयमीप्सितम् ।

द्विवा महास्त यदि सज्जते गृहे तदा महत्त्व वयसा दम्पतीनाम् ॥ १३ ॥

तस्माद्रजोरागविपादमन्युमानसृष्टाभयदैव्याधिभूलम् ।

हित्वा गृह ससृतित्रयवाल नृसिंहपाद भजताकुतोभयमिति ॥ १४ ॥

केतुमालेऽपि भगवान् वामदेवस्वरूपेण लक्ष्म्या प्रियचिह्नौपेया प्रजापतेर्दुहितृणां पुत्राणां

तद्वर्षपतीनां पुरुषायुपाहोरात्रपरिसर्यानानां यासां गर्भा महापुरुषमहास्त्रतेजसोद्वेजितमन-

विध्वस्ता ग्यसव सब सरान्ते विनिपतन्ति ॥ १५ ॥ अतीव सुललितगतिविलासविलसितरचिर-

हासलेशावलोकलीलया किञ्चिदुत्तम्वितसुन्दरभूमण्डलसुभगवदनारविन्दधिया रमा रमयन्निन्द्रि-

याणि रमयते ॥ १६ ॥ तद्भगवतो मायामय रूप परमसमाधियोगेन रमा देवी संवत्सरस्य रात्रिषु

प्रत्यपतेर्दुहितृभिरुपेता इ सु च तद्भर्तृमिपुपास्ते इदं चोदाहरति ॥ १७ ॥ ॐ हां ह्रीं हुं ॐ
नमो भगवते हृषीकेशाय सर्वगुणविशेषैर्विलक्षितामने आकृतीनां चित्तोनां चेतसां विशेषाणां
चाधिपतये पोद्दपकलाय चन्द्रोदयमायायामयायामृतमयाय सर्वमयाय सहसे श्रोत्रये घलाय
कान्ताय कामाय नमस्ते उभयत्र भूयात् ॥ १८ ॥

स्त्रियो प्रतैस्त्वा हृषिकेश्वरं स्वतो द्वाराभ्य लोके पतिमाशासतेऽन्यम् ।

तासां न ते वै परिपान्त्यपत्यं प्रियं धनार्थं यतोऽस्वतन्त्रा ॥१६॥

स वै पतिः स्यादकुतोमयः स्वयं समन्ततः पतिर् भयातुरं जनम् ।

स एक एवेतरया मिथो भयं नैवात्मलाभादधि मन्यते परम् ॥२०॥

या तस्य ते पादसरोरुहार्थं निकामयेत्साखिलकामलग्ना ।

तदेव रासीप्सितमीप्सितोऽर्चितो यद्गन्धयाञ्चा भगवन् प्रतप्यते ॥२१॥

मन्त्राप्तयेऽजेशसुरासुरादयस्तप्यन्त उग्रं तप ऐन्द्रियोधियः ।

कृते भक्तपादपरायणास्त मां विन्दन्त्यहं त्वदृष्टया यतोऽजित ॥२२॥

तत्त्वं ममाप्यच्युत शीर्षिण्यन्वितं कराम्बुजं यत्प्रदद्यामि साधनाम् ।

विभर्षि मां लब्ध वरेण्य मायया क ईश्वरस्येदितमूहितुं विभुरिति ॥२३॥

रम्यके च भगवतः प्रियतमं माक्ष्यमवताररूपं तद्वर्णपुरूपस्य मनोः प्राक्प्रदर्शितं स

द्धानीमपि महता भक्तियोगेनाराधयतीदं चोदाहरति ॥२४॥ ॐ नमो भगवते मुखयतमाय

नमः सत्पाय प्राणायौजसे सहसे बलाय महामत्स्याय नम इति ॥२५॥

अन्तर्बहिष्कालिललोकपालकैरदृष्टरूपो विचरस्युस्स्वनः ।

स ईश्वरस्त्वं य इदं घरोऽनयन्नाम्ना यथा दाक्ष्मणीं नरः स्त्रियम् ॥२६॥

यं लोकपालाः किल मत्सरज्वरा हित्वा यतन्तोऽपि पृथक् समेत्य च ।

पातुं न शोकुर्द्विपदश्चतुष्पदः सरीसर्प स्थाणु यदत्र दृश्यते ॥२७॥

भवान् युगान्तार्थं वै ऊर्मिमालिनि घोर्षीमिमामोषधिवोरथां निधिम् ।

मया सहोक्तं क्रमतेऽज भोजसा तस्मै जगत्प्राणगणायामने नम इति ॥२८॥

हिरण्यमयेऽपि भगवान् निवसति कूर्मतनुं विभ्राणस्तस्य तत्प्रियतमां तनुमर्थमा सह

वर्णपुरीः पितृगणाधिपतिरुपधावति मन्त्रमिमं चानुजपति ॥२९॥ ॐ नमो भगवते अकूपा-

राय सर्वसत्त्वगुणविशेषायानुपलक्षितस्यानाय नमो वज्रमण्यो नमो भूषणे नमो नमोऽवस्थानाय

नमस्ते ॥ ३० ॥

यद्रूपमेतच्चिजमाययार्पितमर्थस्वरूपं बहुरूपरूपितम् ।

संख्या न यस्यास्त्यययोपलम्भनात्तस्मै नमस्तेऽव्यपदेशरूपिणे ॥३१॥

जरायुजं स्वेदजमपदजोद्भिदं चराचरं देवर्षिपितृभूतमैन्द्रियम् ।

द्यौः तं चित्तिः • दौलसस्त्रिसुद्रद्वीपग्रहर्षेयमिधेय एकः ॥३२॥

यस्मिन्नसंख्येयविशेषनामरूपाकृतौ कविभिः कल्पितेयम् ।

संख्या यया तत्त्वद्व्यापनोयते तस्मै नमः सांख्यनिदर्शनाय ते इति ॥३३॥

उत्तरेषु च कुरुषु भगवान् यज्ञपुरुरः वृत्तवराहरूप आस्ते तं तु देवी ह्रीं भूः सह
कुरुभिरस्खलितभक्तियोगेनोपधावति इमां च परमासुपनिषदमावर्तयति ॥ ३४ ॥ ॐ नमो
भगवते मन्त्रतत्त्वलिङ्गाय यज्ञकृतये महाध्वरावयवाय महापुरषाय नमः कर्मशुद्धाय त्रियुगाय
नमस्ते ॥ ३५ ॥

यस्य स्वरूपं कवयो विप्रश्चितो गुणेषु दारुष्विव जातवेदसम् ।
मथन्ति मथना मनसा दिदृक्षवो गूढ क्रियाधैर्मन ईरितात्मने ॥ ३६ ॥
द्रव्यक्रियाहेत्वयनेशकृर्भिर्मायागुणैर्वस्तुनिरीक्षितात्मने ।
अन्धीचयाङ्गातिशयात्मबुद्धिभिर्निरस्तमायाकृतये नमो नमः ॥ ३७ ॥
करोति विश्वस्थितिसंयमोदयं यस्येप्सितं नेप्सितमीक्षितगुणैः ।
माया यथायो भ्रमते तदाधयं प्राप्स्यो नमस्ते गुणकर्मसाक्षिणे ॥ ३८ ॥
प्रमथ्य दैत्यं प्रतिवारणं मृष्टे यो मां रसाया जगदादिसुकरः ।
कृपाप्रसङ्गे निरगादुदन्वतः प्रोढस्त्रिवेभः प्रणतास्मि तं विभुमिति ॥ ३९ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पञ्चमस्कन्धे भुवनकोशवर्णनं नामाष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥

अथैकोनविंशतितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

किंपुरे येषं भगवन्तमादिपुरं सप्तमयाग्रजं सीताभिरामं रामं सत्पारणसन्निकर्षाभिरतः
मभागवतो हनुमान् सह किंपुरपरिवरतभक्तिरूपास्ते ॥ १ ॥ आर्द्रियेणेन सह गन्धर्वैरनु-
ीयमानां परमरूपाणां भर्तृभगवत्कथां समुपशृणोति स्वयं चेदं गायति ॥ २ ॥ ॐ नमो
भगवते उत्तमलोकाय नम आर्यसत्पणशीलवताय नम उपशिक्षितात्मन उपासितलोकाय नम
राजुवादनिकारणाय नमो प्रहस्यदेवाय महापुरुराय महासाजाय नम इति ॥ ३ ॥

यत्तद्विशुद्धानुभवमाग्रमेकं स्वतेजसा ध्वस्तगुणन्यवस्थम् ।
प्रत्यक् प्रशान्तं सुषियोपसम्भवं ह्यनामरूपं निरहं प्रपद्ये ॥ ४ ॥
मर्यादयतारदिवह मात्मानिषणं रपोधधार्म्यं न केवलं विभोः ।
कुतोऽन्याथा स्याद्भ्रमतः स्व आम्भनः सीताकृतानि व्यसनानीरवरस्या ॥ ५ ॥
न यै स आत्माऽऽमयतो मुदत्तमः सत्प्रसिद्धोऽयं भगवान् वामुदेव ।
न कोकृर्न करमलमस्तुषीत न सप्तमणं चापि विद्वानुमहति ॥ ६ ॥
न जम्भनूर्न महतो न सौमगं न बाहू न बुद्धिर्नाहतिस्तोरहेन्दुः ।
तैर्द्विगृष्टानपि नो धनौरसप्रसार सण्ये वत सप्तमयाग्रज ॥ ७ ॥

सुरोऽसुरो वाप्ययः धानरो नरः सर्वान्मना यः मुकृततनुमुत्तमम् ।

भजेत रामं मनुजाकृतिं हरिं यः उत्तराननयन्कोसलान्द्विमिति ॥ ८७ ॥

भारतेऽपि वर्षे भगवान् नरनारायणाख्य आकल्पान्तमुपचितधर्मज्ञानवैराग्यैश्वर्योपशमोप-
रमात्मोपलम्भनमनुग्रहायामगतामनुकम्पया तपोऽप्युत्पत्तिश्चरति ॥ ८६ ॥ तं भगवान् नारदो
वर्णाश्रमवतीभिर्भारतीभिः प्रजाभिर्मगवश्रोताभ्यां सांख्ययोगाभ्यां भगवदनुभावोपवर्णनं
सावर्ण्यैरुद्देष्टव्यमाख्यः परमभक्तिभावेनोपसरति इदं चाभिगृणाति ॥ १० ॥ त्वं नमो भगवते
उपशमशोलायोपरतःनात्म्याय नमोऽकिञ्चनविज्ञाय श्रियिष्कृपभाय नरनारायणाय परमहंस-
परमगुरवे आत्मारामाधिपतये नमो नम इति ॥ ११ ॥ गायति चेदम्—

कर्तास्य सर्गादिषु यो न व्यप्यते न हन्यते देहगतोऽपि दैहिकैः ।

ब्रह्मैव स्यस्य गुणैर्विदूष्यते तस्मै नमोऽस्यविविक्तसाक्षिणे ॥ १२ ॥

इदं हि धोनेधर योगनैपुणं हिरण्यगर्भो भगवान् जगद् यत् ।

यदन्तकाले त्वयि निगुण्ये मनो भक्त्या दधीतोऽग्नितदुत्कलेवरः ॥ १३ ॥

यथैहिकामुष्मिककामलम्परः सुतेषु दारेषु धनेषु चिन्तयन् ।

शङ्केत विद्वान् कुक्कलेवरात्मयाद्यस्तस्य यज्ञः श्रम एव केवलम् ॥ १४ ॥

तन्नः प्रभो त्वं कुक्कलेवरार्पितां त्वन्माययाहंममतामधोवज्र ।

भिन्द्याम येनाद्यु वर्धं सुदुर्मिदां विधेहि धोगं त्वयि न स्वभावमिति ॥ १५ ॥

भारतेऽप्यस्मिन् वर्षे सरिच्छैलाः सन्ति बहवो मलयो मङ्गलप्रस्यो मैनाकखिकूट रूपभः
कूटकः कोल्लकः सङ्गो देवगिरिर्ऋष्यमूकः श्रीशैलो वेङ्कटो महेन्द्रो वारिधारो विन्ध्यः शुक्ति-
मानुचगिरिः पारियात्रो द्रोणश्चित्रकूटो गोवर्धनो रैवतकः ककुभो नीलो गोकामुख इन्द्रकीलः
कामगिरिरिति चान्ये च शतसहस्रशः शैलास्तेषां नितम्बप्रभवा नदा मयश्च सन्त्यसंख्याताः
॥ १६ ॥ एतासामपो भारत्यः प्रजा नामिरेव पुनन्तीनामात्मना चोपस्पृशन्ति ॥ १७ ॥ चन्द्र-
वसा ताम्रपर्ण्यौ अवटोदा कृतमाला वैहायसी कावेरी वेणो पयस्विनी शर्करायतां तुङ्गभद्रा
कृष्णा वेण्या भीमरथी गोदावरी निर्विन्ध्या पयोध्वी तापी रेवा सुरसा जर्मदा चर्मखती
मिन्धुरन्धः शोणश्च नद्यौ महानदी वेदस्मृतिर्ऋषिकुल्ला त्रिसामा कौशिकी मन्दाकिनी यमुना
सरस्वती स्पृष्टती गोमती सरयू रोधस्वती सप्तवती सुपोमा शतद्रुक्षन्द्रभागा मरुद्वृधा
वितस्ता अलिनी विरेवति महानद्यः ॥ १८ ॥ अस्मिन्नेव वर्षे पुरैर्लैलङ्घजन्मभिः
शुक्ललोहितकृष्णवर्णैर्नृवारब्धेभ्य कर्मणा दिव्यमानुषनारकगतयो बह्व्य आत्मन आनुपूर्व्येण
रूपां ह्येव सर्वेषां विधोयन्ते यथावर्णविधानमपवर्गाश्चापि भवति ॥ १९ ॥ योऽसौ भगवति

संभूतात्मन्यनात्म्येऽनिरुक्तेऽनिलयने परमात्मनि वासुदेवेऽनन्यनिमित्तभक्तियोगलक्षणे
नानागतिनिमित्ताविद्याप्रन्थिरन्धनद्वारेण यदा हि महापुरुषपुरुषप्रसङ्गः ॥२०॥
एतद्व हि देवा गायन्ति—

अहो अमोऽं किमकारि शोभनं प्रसन्न एषं स्विदुत स्वयं हरिः ।
यैर्जन्म लब्धं नृपु भारताजिरे मुकुन्दसेवौपयिकं स्मृहा हि नः ॥२१॥
किं दुष्करैः प्रभुभिस्तपोयतेर्दानार्दानर्वां क्षुजयेन फल्गुना ।
न यत्र नारायणपादपङ्कजस्मृतिः प्रमुष्टात्तिशयेन्द्रियोत्सवात् ॥२२॥
कल्पायुषां स्थानजपायुनर्भवात् चणायुषां भारतमूजयो वरम् ।
क्षयोन्म मर्त्येन कृतं मनस्विनः संन्यस्य संयान्त्यभयं पदं हरैः ॥२३॥
न यत्र वैकुण्ठकथासुधापगा न साधवो भागवतास्तदाश्रयाः ।
न गत्र यज्ञेशमया महोत्सवाः सुरेशलोकोऽपि न वै ॥ सेन्यताम् ॥२४॥
प्राप्ता नृजातिं त्विह ये च जन्तवो ज्ञानक्रियाद्वयकलापसम्भृताम् ।
न वै यत्तेरक्षपुनर्भवाय ते भूयो वनौका इव यान्ति बन्धनम् ॥२५॥
यैः श्रद्धया शर्हिषि भागशो हविर्निहसमिष्टे विधिमन्त्रवस्तुतः ।
एकः पृथङ्नामभिराहुतो मुदा गृह्णाति पूर्णः स्थयमाशिषां प्रभुः ॥२६॥
सत्यं दिशत्यर्थितमर्थितो नृणां नैवार्थदो यत्पुनरर्पिता यतः ।
स्वयं विधत्ते भजतामनिच्छतामिच्छाविधानं निजपादपङ्कजम् ॥२७॥
यद्यत्र नः स्वर्तुसखावरोपितं स्थितस्य सुक्तस्य कृतस्य शोभनम् ।
सेनाजनाभे स्मृतिमज्जन्म न स्याद् वर्षे हरिर्यज्ञजतां शं तनोति ॥२८॥

धीशुक उवाच

जम्बूद्वीपस्य च राजजम्बूद्वीपानष्टी ह्येक उपदिशन्ति सगरात्मजैरध्यान्वेषण इमां महीं
परितो निपतन्निरपकल्पितान् ॥२९॥ तद्यथा स्वर्णस्यश्मद्गुरु आवर्तनो रमण्यको मन्द-
हरिणः पाद्यजन्यः सिंहलो लङ्केति ॥३०॥ एवं तव भारतेऽत्तम जम्बूद्वीपवर्षविभागो यथोपदेश-
सुरपणित इति ॥३१॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां पञ्चमस्कन्धे जम्बूद्वीपवर्णनं

मामैकोनविंशतितमोऽध्यायः ॥ १६ ॥

अथ विंशतितमोऽध्यायः

धीशुक उवाच

धनः परं पूवादीनां प्रमाणवर्णनस्य नतोऽर्थविभाग उपदर्शयंत ॥१॥ जम्बूद्वीपोऽयं
पावप्रमाणविस्तारस्तावता पारोदधिना परिवेष्टितो यथा मेदत्रं घ्यापदेन लज्जोद्दिशति ततोऽ

द्विगुणविशालेन पूज्यत्वेन परिचितो यथा परिता बाह्योपवनेन । पूजो जम्बूप्रमाणो द्वीपाख्या
करो हिरण्यमय उच्यते यत्राग्ररपास्ते सप्तजिह्वस्तस्याधिपतिः प्रियव्रतामज इध्मजिह्व ॥
द्वीप सप्तवर्षाणि विभज्य सप्तवर्षनामभ्य आत्मजेभ्य आकलय्य स्वयमा मयोगेनोपराराम ॥२॥
यवस सुभद्र शान्तं चेमममृतमभयमिति वर्षाणि तेषु गिरयो नद्यश्च सप्तैवाभिज्ञाता ॥३॥
मणिकूटो वज्रकूट इन्द्रसेनो ज्योतिष्मान् मुपार्णो हिरण्यघ्नीवो मेघमाल इति सेतुशैला । अरुणा
नृम्याऽऽङ्गिरसो सावित्री सुप्रभाता ऋतुभरा सयम्भरा इति महानद्यः । यासां जलोपस्थानवि
धूतरजस्तमसो हंसपतङ्गोर्ध्वायनस याङ्गसञ्ज्ञाश्च वारो वर्षाः सहस्रायुषो विबुधोपमसन्दर्शनं
प्रजननाः स्वर्गद्वारं त्रया विधया भगवन्त त्रयीमय सूर्यमात्मान यजन्ते ॥४॥
प्रज्ञस्य विष्णो रूपं वासत्यस्यर्तस्य ब्रह्मण । अमृतस्य च मृत्योश्च सूर्यमात्मानमीमहीति ॥५॥
पूजाविषु यज्ञसु पुरुषाणामायुरिन्द्रियमोक्ष रक्षो बल शुद्धिर्विक्रम इति च सर्वैरामोपसिक्ती
सिद्धिरविशेषेण वर्तते ॥६॥

पूजः स्वसमानेन भुरसो देनामृतो यथा तथा द्वीपोऽपि शाहमलो द्विगुणविशाल समानेन
सुरो देनामृतं परिपृह्यते ॥७॥ यत्र ह वै शाहमलो पूजायामा यस्यां वाव किल निलयमाहुर्मग
वतरद्भ्यस्तुत पतयिराजस्य सा द्वीपहृतये उपलप्यते ॥८॥ तद्द्वीपाधिपतिः प्रियव्रतामजो
यज्ञबाहु स्वसुतेभ्य सप्तभ्यस्तन्नामानि सप्तवर्षाणि यमजः सुरोचन सौमनस्य रमणक देववर्ष
पारिभद्रमाप्यायनमविज्ञातमिति ॥९॥ तेषु वर्षादयो नद्यश्च सप्तैवाभिज्ञाताः । स्वरस शतशृङ्गो
वामदेव कुन्दो मुकुन्द पुष्पवर्ष सहस्रश्रुतिरिति । अनुमति सिनीवाली सरस्वती कुहू रजनी
नन्दा राकेति ॥१०॥ सदर्पपुरुषा श्रुतधरवीर्यधरमुन्धरेपधरसञ्ज्ञा भगवन्त वेदमयं सोम
मात्मान वेदेन यजन्ते ॥११॥

स्वगोभिः पितृदेवेभ्यो विभजन् कृष्णशुक्लयो । प्रजानां सर्गासां राजान्य सोमो न आशिवति ॥२॥

एव सुरोदादयश्चिह्नस्तद्द्विगुण समानेनामृतो घृतो देन यथा पूर्णं कुराद्वीपो यस्मिन् कुरास्तम्बो
देवकृतस्तद्द्वीपाद्याकरो ज्वलन इवापर स्वशप्परोचिषा दिग्गो विराजयति ॥३॥ तद्द्वीप-
पतिः प्रियव्रतो राजन् हिरण्यरेतो नाम एव द्वीप सप्तभ्य स्वपुत्रेभ्यो यथाभागं विभज्य स्वय
तः आतिष्ठन् यमुवसदानद्वरचिनामिगुस्तस्य व्रतविविक्तनामदेवनामभ्यः ॥४॥ तेषां घर्षु
सीमागिरयो नद्यश्चाभिज्ञाताः सप्त सप्तैव चक्रश्चतु शृङ्गः कपिलश्चिग्रघ्नी देवानोक्त उधरोमा
द्रविण इति रसकुल्या मधुकुल्या मिश्रविन्दा श्रुतविन्दा देवगर्भा घृतप्युता मन्त्रमालेति ॥५॥
यासां पयोभिः कुराद्वीपैकम् कुशलकोविदामियुक्तकुलकसञ्ज्ञा भगवन्त जातवेदस्वरूपिण
कर्मकं शलेन यजन्ते ॥६॥

परस्य ब्रह्मणः सा चाज्जातवेदोऽस्ति इष्यवाद् । देवानां पुराङ्गानां यज्ञेन पुरं यजेति ॥७॥

तथा घृतोद्दहः क्रौञ्चद्वीपो द्विगुणः स्वमानेन चीरोदेन परित उपरुह्यो वृत्तो यथा
 कुशद्वीपो, घृतोदेन यस्मिन् क्रौञ्चो नाम पर्वतराजो द्वीपनामनिर्वर्तक आस्ते ॥१८॥ योऽसौ
 गुहमहरणोन्मथितनितम्बकुञ्जोऽपि चीरोदेनासित्यमानो भगवता बरुणेनाभिगुप्तो विभयो
 बभूव ॥१९॥ तस्मिन्नापि प्रैययतो घृतघृष्टो नामाधिपतिः स्वे द्वीपे वर्षाणि सप्त विमज्य तेषु
 पुत्रनामसु सप्त रिक्थादान् वर्षपात्रिवेद्य स्वयं भगवान् भगवतः परमकृपाण्यपरास आत्म-
 भूतस्य इरेश्वर्यारविन्दमुपगमाम ॥२०॥ ग्रामो मधुरद्वी मेघघृष्टः सुधामा आजिष्टो लोहितार्णो
 वनस्पतिरिति घृतघृष्टमुतास्तेषां वर्षगिरयः सप्त सप्तैव नद्यश्चाभिख्याताः शुष्टो वर्धमानो
 भोजन उपवर्द्धिणो मन्त्रो नन्दनः सर्वतोभद्र इति ग्रमया अमृतौघा घ्रायंका तीर्यवती
 वृत्तिरुगवती पवित्रवती शुक्लंति ॥२१॥ यासामम्भः पवित्रममलमुपयुज्जानाः पुररूपम-
 द्रविणदेवकृतंज्ञा वर्षपुरुषा आपोमयं देवमपां पूर्वेनाञ्जलिना यजन्ते ॥२२॥
 आप. पुरुषीयाः स्य पुनन्तोर्भुम्बुवः सुषः । ता नः पुनीतामीवप्रीः स्मृशतामात्मना भुप इति
 पृथं पुरस्तात्चीरोदात्परित उपवेशितः शाकद्वीपो ह्यग्निशब्दयोजनायामः समानेन च
 दधिमण्डोदेन परितो यस्मिन् शाको नाम महीरहः श्ववेप्रत्यपदेशको यस्य ॥ महासुरभि-
 गम्बस्तं द्वीपमनुवासयति ॥२३॥ तस्यापि प्रैययत पृथाधिपतिर्नाज्ञा मेवातिथिः सोऽपि
 विमज्य सप्त वर्षाणि पुत्रनामानि तेषु स्वामजान् पुरोञ्जयमनोजवपवमानधूत्रानीकधिग्ररेफबहु-
 रूपविश्वधारमंशशिवाप्याधिपतीन् स्वयं भगवन्पुनन्त आवेशितमतिस्तपोरनं प्रविशेत् २५ पृतेयां
 वर्षमपांदागिरयो नद्यश्च सप्त सप्तैव ईशान उरुघट्टो वनभद्रः शतकेसरः सहस्रस्रोतो देवपालो
 महानस इति घनघाऽऽयुर्दा उभयस्मृष्टिरपराजिता पद्मपद्मो सहस्रस्रुतिर्निजधृतिरिति ॥२६॥
 तद्वर्षपुरुषा ऋतव्रतसत्यव्रतदानमतानुनतनामानो भगवन्तं धारवात्मकं प्राणायामविघ्नरजस्त-
 मयः परमसमाधिना यजन्ते ॥२७॥
 अन्तः प्रविश्य भूतानि यो विमर्ष्याम्येतेभिः । अन्तर्यामीधरः सापात्पातु नो यद्वशे स्फुटम् २८
 पृथमेन दधिमण्डोदात्परतः पुष्करद्वीपस्ततो द्विगुणायामः समन्तत उपरुह्यत. समानेन
 स्याद्दकेन समुद्रेण बहिरावृत्तो यस्मिन् घृतघृष्टो ज्वलनशिखामलकनकपद्मायुतायुतं भगवतः
 कमलासनस्याप्यासनं परिकल्पितम् २९ तद्द्वीपमध्ये मानसोत्तरनामैक पञ्चायां चोनपराधीन-
 वर्षपोमंयांदाचलोऽपुतयोजनोच्छ्रायायामो यत्र तु चतसृषु दिक्षु चत्वारि पुराणि लोकाजाना-
 मिन्द्रादीनां यदुपरिष्ठास्यंरस्य मेरुं परिध्रमत्तः संयत्सारात्मकं चक्रं देवानामहोरात्राण्यां
 परिध्रमति ॥३०॥ तद्द्वीपस्याप्यधिपतिः प्रैययतो घीतिहोत्रो नामैवस्यात्मर्जी रम्यकषात-
 किनामानी वर्षपती नियुज्य ॥ स्वयं पूर्वाञ्जयगणकर्मणोऽपि पृथास्ते ॥३१॥ तद्वर्षपुरुषा
 भगवन्तं महास्वर्षिणं यजन्तं केन कर्मणाऽऽराधयन्तीर्दं चोद्दहन्ति ॥३२॥

यत्कर्ममय लिङ्गं ब्रह्मलिङ्गं जनोऽर्चयेत् । एकान्तमद्वयं शान्तं तस्मै भगवते नम इति ॥३३॥

ऋषिराच

ततः परस्ताप्तोलोकालोकनामाचलो लोकालोकयोरन्तराले परित उपसितः ॥ ३२ ॥
यावन्मानसोत्तरमेवोत्तरं तावती भूमिः काञ्चन्यन्याऽऽदर्शितलोपमा यस्यां प्रहितं पदार्थो न
कथञ्चित्पुनः प्रयुज्यते तस्मात्सर्वसत्त्वपरिहृताऽऽसीत् ॥ ३४ ॥ लोकालोक इति समाख्या
यदनेनाचलेन लोकलोकस्थान्तर्वर्तिनावस्थाप्यते ॥ ३६ ॥ स लोकत्रयान्ते परित ईश्वरेण
विहितो यस्मात्सूर्यादीनां प्रधापवर्णाणां ज्योतिर्गणानां गमस्तयोऽर्चाचीनां स्त्रोत्रोक्तानां चित्त-
न्यानां न कदाचि पराचीनां भवितुमुत्पद्यन्ते तावदुत्पन्नानाम् ॥ ३७ ॥

एतावन्लोकविन्यासो मानसलक्षणसंस्थाभिर्निर्चितः कविभिः ॥ तु पञ्चाशकोटि-
गणितस्य भूगोलस्य सरोयभागोऽयं लोकालोकाचलः ॥३८॥ तदुपरिष्ठात्तत्सत्त्वाशास्वात्मयो-
निनाखिलजगद्गुण्याधिनिवेशिता ये द्विरदपतयः पृथग्भूतौ पुष्करचूडौ यामनोऽपराजित इति
सकललोकास्थितहेतवः ॥३९॥ तेषां स्वविभूतीनां लोकपालानां च विविधवीर्योपश्रुत्या भग-
वान् परममहापुरुषो महाविभूतिपतिरन्तर्याम्यो मनो विशुद्धसत्त्वधर्मज्ञानवैराग्यैश्वर्याद्यष्टमहा-
सिद्धयुपपन्नविष्वक्सेनादिभिः स्वपार्षदप्रवरे परिवारितो निजवरायुधोपशोभितैर्निजभुजदण्ड-
संधारयमाणस्तस्मिन् गिरिपरे समन्तात्सकललोकस्वस्तय आस्ते ॥४०॥ आकल्पमेव वे-
गत एव भगवान् मययोगमायया विरचितविधिलोकप्राणागोपीयाये यथं ॥४१॥ योऽन्तर्-
स्तापतेन ह्यलोकपरिमाणं च व्याख्यातं यदुद्बललोकालोकाचलात् । ततः परस्ताप्तोत्तर-
गतिं विशुद्धासुदाहरन्ति ॥ ४२ ॥

अथदमभ्यगतः सूर्यो घ्रावाभूयोर्यदन्तरम् । सूर्याण्डगोलयोर्मध्ये कोट्यं न्यु पञ्चविंशति ४३
कृतेऽण्ड एव एतस्मिन् यदभूत्ततो मार्तण्ड इति व्यपदेशः ।

हिरण्यगर्भं इति यद्विरण्याण्डसमुद्भवः ॥४४॥

सूर्येण हि विभज्यन्ते दिशः स चोर्मही भिदा । स्वर्गापर्णी नरका रसोकांसि च सर्वशः ४५
दशतिर्यङ्मनुष्याणां सरोस्पसवीरुधाम् । सर्वजीवनिर्वाणानां सूर्या आत्मा रगीरवरः ४६
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पञ्चमस्कन्धे भुवनकोशवर्णां समुद्रवर्षसंख्येशरिमाणलक्षणो-
पश्रिततमोऽध्यायः ॥ २० ॥

अथैकविंशतितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

एतावानेव भूवल्लयस्य सन्निवेशः प्रमथलक्षणो व्याख्यातः ॥१॥ एतेन हि द्विपो मण्डल-
मानं तद्विद उपदिशति यथा द्विदलपौर्णिमायादीनां त अतरेणातरेण तदुभयसंभितम्

॥२॥ यन्मध्यगते भगवांस्तपताम्पतिस्तपन आतपेन त्रिलोकीं प्रतपत्यवभासयत्याममासा स
 एव उदगयनश्चाद्यायनवैपुवतसञ्ज्ञाभिर्मान्यशैर्घ्न्यसमानाभिर्गतिभिरारोहणावरोहणसमान-
 स्थानेषु यथासवनमभियत्नमानो मकरादिषु राशिष्वहोरात्राणि दीर्घह्रस्वसमानानि विधत्ते ॥३॥
 यदा मेरुतुल्योऽन्तर्गते तदाहोरात्राणि समानानि भवन्ति यदा वृषभादिषु पञ्चसु च राशिषु
 धरति तदाहा-येव वर्धन्ते हुसति च मासि मास्येकैका घटिका रात्रिषु ॥४॥ यदा वृश्चिकादिषु
 वर्तते तदाहोरात्राणि विपर्ययाणि भवन्ति ॥५॥ यावद्दक्षिणायनमहानि वर्धन्ते यावदुदगयन
 रात्रयः ॥६॥

एवं नर कोटय एकपञ्चाशत्ताराणि योजनानां मानसोत्तरगिरिवर्तनस्योपविशन्ति
 तस्मिन्मैन्त्रीं पुरीं पूर्वस्मान्मेरोर्वेवधानां नाम दक्षिणतो याग्यां संयमनीं नाम पञ्चाद्वारुणा
 निःशोचनी नाम उत्तरत सौम्यां विभावरौ नाम तासूदयमभ्याह्वास्तमयनिशीधानीति भूतानां
 प्रवृत्तिनिवृत्तिनिमित्तानि समयविशेषेण मेरोश्चतुर्दिशम् ॥७॥ तत्र यागां दिवममध्यङ्गत एव
 सदाऽऽदित्यस्तपति सव्येनाचल दक्षिणेन करोति ॥८॥ यत्रोदेति तस्य ॥ समानसूत्रनिपाते
 निःशोचति यत्र कचन स्यन्देनाभितपति तस्य ह्रैष समानसूत्रनिपाते प्रस्थापयति सत्र गतं न
 पश्यन्ति ये त समनुपश्येयान् ॥९॥

यदा चैन्द्रा पुण्यां प्रचलते पञ्चदशघटिकाभिर्माण्यां सपादकोटिद्वय योजनानां
 साधंद्वादशलक्षानि साधिकानि चोपगति ॥१०॥ एव ततो वारुणीं सौम्यामैन्त्रीं च पुनस्तथा-
 न्ये च प्रज्ञा सोमादयो नष्टा स इ ज्योतिश्चक्रे समभ्युपगच्छेत् सदा वा निःशोचन्ति ॥११॥ एव
 मुहूर्तेन चतुर्विंशलक्षयोजनान्यष्टशताधिकानि सौरो रथप्रयीमयोऽमी चतस्रसु परिवर्तते
 पुरीषु ॥१२॥

यस्मै चक्रं द्वादशार्धं पश्येति त्रिणाभि मण्यसरारजकं समामनन्ति तस्याचो मेरोर्मूर्तिं
 कृतो मानमोत्तरे कृतेतरभागो यत्र प्रोत रविरथचक्रं तैलयन्त्रचक्रम् इ भ्रमन्मानमोत्तरगिरी
 परिभ्रमति ॥१३॥ तस्मिन्प्रक्षे कृतमूलो द्वितीयोऽपास्तुयमानेन समितस्तैलयन्त्राणावद्भुजे
 कृतोपरिभाग ॥१४॥

रयनीटुत्तु पट्टप्रिणलक्षयोजनायतस्तत्तुरीयभागविशालस्तावान् रविरथयुगो यत्र ह्यारध-
 न्दोनामान सप्तादण्योनिता वृन्ति देवमादि यम् ॥१५॥ पुरस्तादमग्निरुत्तरं पञ्चानियुक्त
 मं ये कर्त्तव्यं किञ्चान्ते ॥१६॥ तथा वायुस्त्रिंशः ऋषयोऽङ्गुष्ठार्धमात्रा पट्टिपदगानि पुरतः
 सूर्यं सूर्यराकाय नियुक्ता सस्तुवन्ति ॥१७॥ तथान्ये च ऋषयो मन्त्रार्थप्ररसो नागा प्रम-
 र्यो पातुषु ता देवा इत्येतेऽसौ गणा मतं चतुर्दशमासि मासि भगवन् मयमा मानाना-
 नामनरपट्टानामाना पञ्चमं भिद्वन्द्व उपमने ॥१८॥ तत्र मातृपुत्रोऽप्योतनपरिमहन्

भूवल्लयस्य चण्येन सगव्यूयुत्तर द्विसद्वधयोजनानि स भुङ्क्ते ॥११॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पञ्चमस्कन्धे ज्योतिश्चक्रसूर्यरथमण्डनवर्णनं नामैकविंशतितमोऽध्यायः

अथ द्वाविंशतितमोऽध्यायः

॥ राजोवाच ॥

यदेतद्भागवत आदियस्य मेहं ध्रुव च प्रदक्षिणेन परिव्रामतो राशीनामभिमुखं प्रचलितं
चाप्रदक्षिणं भगवतोपवर्णितममुं वयं कथमनुमिमीमहीति ॥१॥

॥ स होवाच ॥

यथा कुलालचक्रेण भ्रमता सह भ्रमतां तदाश्रयाणां पिपीलिकादीनां गतिरन्येव
प्रदेशान्तरेष्वप्युपलभ्यमानत्वादेव नक्षत्रराशिभिरुपलक्षितेन कालचक्रेण ध्रुव मेहं च प्रदक्षिणेन
परिधावता सह परिधावमानानां तदाश्रयाणां सूर्यादीनां ग्रहाणां गतिरन्यथ नक्षत्रान्तरे राश्य-
न्तरे चोपलभ्यमानत्वात् ॥२॥ स एव भगवानादिपुरुर एव साक्षात्पारायणो लोकानां स्वस्त्य-
आत्मानं त्रयीमयं कर्मविशुद्धिनिमित्तं कविभिरपि च वेदज्ञं विजिज्ञास्यमानो द्वादशधा विभज्य
पदसु वसन्तादिपृष्ठेषु यथोपजोष्यसुगुणान् विदधाति ॥३॥ तमेतमिह पुरुषास्त्वया विद्यया
वर्णाश्रमाचारानुपथा उवाचै कर्मभिराभ्यसितैर्योगविदानैश्च श्रद्धया यजन्तोऽञ्जसा श्रेय-
समधिगच्छन्ति ॥४॥ अथ ॥ एव चात्मा लोकानां चावापृथिव्योरन्तरेण नभोवल्लयस्य काल-
चक्रगतो द्वादश मासान् भुङ्क्ते राशिसंज्ञान् सप्तसरावयवान् मासं पञ्चद्वयं दिवा भक्तं चेति
सपादचंद्रद्वयमुपदिशन्ति यावता पष्ठमशं भुङ्गीत स वै ऋतुरियुषदिश्यते सप्तसरावयव ॥५॥

अथ च यावता र्षेयं नभोवीथ्यां प्रचरति तं कालमयनमाचक्षते ॥६॥ अथ च
यावन्नभोमण्डलं सह चावापृथिव्योर्मण्डलाभ्यां कात्स्न्येन सह भुङ्गीत तं कालं संघसर-
परिवसरमिडावसरमनुवस्तरं वपरमिति भागोर्मान्धशौभ्यसमगतिमि समापनन्ति ॥७॥

एव च द्रुमा अर्कगमस्तिभ्य उपरिष्ठाश्चयोजनत उपलभ्यमानोऽर्कस्य सप्तसरभुक्तिं
पञ्चाभ्यां मासभुक्तिं सपादार्काभ्यां दिनेनैव पञ्चभुक्तिमप्रचारी हृततरगमनो भुङ्क्ते ॥८॥ अथ
चापूर्यमाणाभिश्च कलाभिरमराणां चीयमाणाभिश्च कलाभिः पितृश्यामहोरात्राणि पूर्वपक्षापर-
पक्षाभ्यां वितन्वानं सप्तजीवनिवद्ग्राशो जीवश्रैकमेकं नक्षत्रं त्रिरतां मुहूर्तैर्मुङ्क्ते ॥९॥ एव
पोद्गशकलं पुरुरो भगवान् मनोमयोऽक्षमयोऽमृतमयो देवपितृमनुष्यभूतपशुपक्षिसरीसृपजीरुधां
प्राणान्यायनशीलत्वात्सर्वमय इति वर्णयति ॥१०॥

तत उपरिष्ठात्रिलक्षयोजनतो नक्षत्राणि मेहं दक्षिणेनैव काक्षायन ईधरयोनितानि
सप्तभिर्जिताष्टाविरप्ति ॥११॥ तत उपरिष्ठादुशना द्विलक्षयोजनत उपलभ्यते पुरतः पञ्चासहस्रं

बाह्वस्य दीर्घमान्यसाम्याभिरकंबधरति लोकानां नित्यदानुत्त एव प्रायेण वर्षं पञ्चारेणा-
नुमीयते स वृष्टिविष्टम्भप्रदोऽपराधनः ॥ १२ ॥

उशनसा बुधो व्याख्यातस्तत उपरिष्ठाद् द्विलक्षयोजनतो बुधः सोमसुत उपलभ्यमानः
प्रायेण शुभकृद्यद्वाकांद् व्यतिरन्व्येत तदातिवाताभ्रप्रायानावृष्ट्यादिभयमाशंसते ॥ १३ ॥ अतः
ऊर्ध्वमङ्गारकोऽपि योजनलक्षद्वितय उपलभ्यमानस्त्रिभिस्त्रिभिः पञ्चैरैकैश्चो राशीन् द्वादशानु-
मुह्यते यदि न वक्रोऽपि भवति तं प्रायेण शुभप्रदोऽप्यशंसः ॥ १४ ॥ तत उपरिष्ठाद् द्विलक्षयोज-
नान्तरगतो भगवान् घृहस्पतिरैकैस्त्रिभिः राशीं परिवत्सरं परिवत्सरं चरति यदि न वक्रः
स्थाप्रायेणानुकूलो ब्राह्मणकुलस्थः ॥ १५ ॥

तत उपरिष्ठाद्योजनलक्षद्वयाधत्तयमानः शनैश्च एकैस्त्रिभिः राशीं त्रिशन्मासान्
विलम्बमानः सर्वानेवानुपयति तावद्भिरनुवत्सरैः प्रायेण हि सर्वेषामशान्तिकरः ॥ १६ ॥ तत
उत्तरस्मादप्येकादशलक्षयोजनान्तर उपलभ्यन्ते य एव लोकानां शमनुभाषयन्तो भगवतो
विष्णोर्परापरं पदं प्रदक्षिणं प्रक्रमन्ति ॥ १७ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यसंहितायां पञ्चमस्कन्धे श्योतिस्रश्चर्यने द्वाविंशतितमोऽध्यायः

अथ त्रयोविंशतितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

अथ तस्मात्परतल्लपोदशलक्षयोजनान्तरतो धत्तद्विष्णो परमं पदमभिवदन्ति यत्र ह
महाभागवतो ध्रुवः श्रीलानपादिरग्निरेन्द्रेण प्रजापतिना करयरेण धर्मैश्च च समकालयुग्मिभिः
सबहुमानं दक्षिणतः क्रियमाणं इदानीमपि कल्पज्योतिनामाजीव्य उपास्ते तस्येहानुभाव
उपपद्यते ॥ स हि सर्वेषां ज्योतिर्गणानां प्रह्लादवरादोनामनिमित्तेष्वप्युत्तरं हस्ता भगवता कालेन
भ्राज्यमाणानां स्थाणुरिवावष्टम्भ ईश्वरेण विहितः शश्वद्वभापते ॥ २ ॥ यथा मेढीस्तम्भ
आक्रमणपराशः संयोजितास्त्रिभिस्त्रिभिः सपनैर्यथास्थानं मण्डलानि चरन्त्येवं भगवता प्रह्लाद
भूतस्मिन्तर्ह्यहिर्योनेन कालपत्र आयोजिता ध्रुवमेवावलम्ब्य वायुनोदीर्यमाणा आकल्पान्तं
परिचङ्क्रमन्ति नभसि यथा मेघाः श्येनादयो वायुवशाः कर्मसारथयः परिवर्तन्ते एवं ज्योति-
र्गणाः प्रकृतिपुरपसंयोगानुगृहीताः कर्मनिर्मितगतयो भुवि न पतन्ति ॥ ३ ॥

केचनैतज्ज्योतिरनीकं शिशुमारसंस्थानेन भगवतो वासुदेवस्य योगधारणायामनुरूपं वन्ति
॥ ४ ॥ यस्य पुच्छाग्रेऽपाकश्चिरसः कुण्डलीभूतदेहस्य ध्रुव उपर्यवस्थितस्य लाङ्गूले प्रजापति-
रग्निरेन्द्रे धर्म इति पुच्छभूले घाता विघाता च कर्तव्याः सप्तर्षयः । तस्य दक्षिणावर्तकुण्डली-
भूतशरीरस्य वायुदुग्धपानानि दक्षिणपार्श्वे तु नरग्राह्यपुच्छपयन्ति दक्षिणावनानि तु सप्तर्षयः ।
यथा शिशुमारस्य कुण्डलाभोगसन्निवेशस्य पार्वयोहमयोः पश्यपश्याः समर्थवदा भवन्ति ।

रजवीथी आकारागङ्गा चोदरतः ॥१॥ पुनश्चमुपुष्यो दक्षिणवामयोः श्रोत्रोरात्रारंतेष्वे च
दक्षिणवामयोः पश्चिमयोः पादयोरेभिर्जिह्वाचराग्रे दक्षिणवामयोर्नाभिकोर्ध्वासंख्यं भवत्
पूर्वाग्रे दक्षिणवामयोर्लोचनयोर्धनिष्ठा मूल च दक्षिणवामयोः कर्णयोर्मण्डीन्यष्ट नष्टाणि
दक्षिणापनानि घामपाश्वरंजिषु सुभीते तथैव शृङ्गार्यादीन्युदगयनानि दक्षिणपाश्वरंजिषु
प्रातिलोभ्येन प्रयुज्जीत शतमिश्रज्येष्ठे स्कन्धयोर्दक्षिणवामयोर्धमेद् ॥१॥ उत्तराह्नायामस्ति-
रधराहर्णा यमो मुरेषु चाङ्गारकः शनैश्चर उपस्थे गृहस्पतिः कर्कटि घास्यादिषो हृदये
नारायणो मनसि चन्द्रो नाभ्याभुशना स्तनयोरेभिर्नाभ्युधः प्राणायानयो राहुर्गले केतवः
सर्पाङ्गेषु रोमसु सर्वे तारागणाः ॥२॥

एतद् इव भगवतो विष्णोः सर्वदेशतामयं रूपमहरहः सम्पाद्य प्रपतो वाग्यतो
निरीक्षमाण उपतिष्ठेत् तमो ज्योतिर्लोकं काय कालायनायानिमिश्रं पतये महापुरुषायामिषीमशीति
प्राज्ञां तारायममाधिदैविकं पापार्हं मन्त्रहृतां त्रिकालम् ।

नमस्ततः स्मरतो वा त्रिकालं नरपेत तत्कालजमाशु पापम् ॥३॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पञ्चमस्कन्धे शिशुमारसंस्कारार्णवं नाम त्रयोविंशतितमोऽध्यायः

अथ चतुर्विंशतितमोऽध्यायः

श्रीगुरु उवाच

अथस्तामविजुष्योजनायुते स्वभानुर्नशाग्रवचरतोत्येके योऽपावमरवं ब्रह्मं चालभत
भगवदनुकम्पया स्वयमसुरापमद् नैहि केनो ह्यतर्दुस्तस्य तात जन्मकर्माणि चोपरिष्टाद्वचामः
॥१॥ पददस्तरणैर्मण्डलं प्रतपस्तद्विस्तरतो योजनायुतमाचपाते द्वादशसहस्रं सोमस्य
त्रयोदशसहस्रं राहोर्ध्वः पर्वणि तद्व्यवधानकृद्देरानुबन्धः सूर्याचन्द्रममावभिधावति ॥२॥
तस्मिन्मोभयत्रापि भगवता रक्षाण्य प्रयुक्तं सुदर्शनं नाम भगवतं द्युतितमं तत्तेजसा
दुर्विषहं सुहृदं परिवर्तमानमप्यवस्थितं सुहृत्समुद्रिजमानध्वकितहृदय आरादेव निवर्तते
तदुपरागमिति वदन्ति लोकाः ॥३॥

ततोऽधस्तात्सिद्धचारणविधाधराणां सदनानि तायन्म त्र एव ॥४॥ ततोऽधस्ताच्चारणाः-
विशाचप्रेतभूतगणानां विहाराणि मन्तरिणां यावद्वायुः प्रवाति यावन्मेघा उपलम्पन्ते ॥५॥
ततोऽधस्ताच्चतयोजनान्तर इय पृथ्वी यावद्दंसभासश्येनसुपर्णादयः पतन्निप्रवरा उत्पतन्तीति
उपधर्णितं भूमेर्यथासंज्ञिवेशावस्थानमवनेरप्यधस्तात्स भूविदरा पृथक्करो योजनयुतान्तरेणा-
यामविस्तारेणोपप्लुता अतलं वितलं सुतलं तनातलं महातलं रसातलं पातालमिति ॥७॥

एतेषु हि विलस्वर्गेषु स्वर्गादप्यधिरूपाभोगैर्ध्यानन्दभूतिविभूतिभिः सुसमृद्धभवनोद्याना-
मीडविहारेषु दैत्यदानवकाद्वेषा नित्यप्रमुदितानुरक्तकनत्रापत्यबन्धुसुहृदनुचरा गृहपत्य

ईश्वरादप्यप्रतिष्ठिता मायाविनोद निवसन्ति ॥८॥ येषु महाराज मयेन मायाविना
विनिर्मिता पुरो नानामणिप्रवरप्रवेरविरचितविचित्रभवनपाकारगोपुरसमाचै यच्च वरायतनादि-
भिर्नागासुरमिथुनपाराजितशुक्रसारिकाणीकृत्रिमभूमिभिर्विजरेधरगृहोत्तमै समलङ्कृताश्चासति
॥९॥ उद्यानानि चातितरा मनइन्द्रियानन्दिभि कुसुमफलस्तवक्रसुभगकिसलपावनतरचिर-
वितपत्रिदपिना लताङ्गालङ्कितानां श्रीभि समिथुनविविधविहङ्गमज्जभाशयानाममलजलपूर्णानां
भूपकुलोद्भवनक्षुभितनीरनीरजकुमुदकुपलयरुद्धारनीलोपललोहितशतपत्रादिवनेषु कृतनिकेत-
नानामेकविहाराकुलमधुरविविधस्वनादिभिर्निद्रियोत्सवैरमरलोकाश्चयमतिशयितानि ॥१०॥ यत्र
ह वाय न भयमहोरात्रादिभिः कालविभागैरुपलक्ष्यते ॥११॥ यत्र हि महाहिमयरशिरोमणयः
सर्वं तम प्रधाधन्ते ॥१२॥ न वा एतेषु वसतां दिव्यीषधिरसरसायनान्नपानक्षानादिभिराधयो
ध्याधयो बलीपलितजरादयश्च देहवैवर्त्यदौर्गन्ध्यस्वेदङ्गमज्जानिरिति वयोऽवस्थाश्च भवन्ति १३
न हि तेषां कल्पाणानां प्रभवति कुतश्चन स्युर्विना भगवत्तेजसश्चापदशात् ॥१४॥
यस्मिन् प्रविष्टेऽसुरवधूनां प्राय पुंसवनानि भयादेव स्रवन्ति पतन्ति च ॥१५॥

अथातले मयपुरोऽसुरो बली निवसति येन ह वा इह सृष्टा पश्यन्तिर्माया काश्चना-
द्यापि मायाविनो धारयन्ति यस्य च जृम्भमाणस्य मुपतस्त्रय क्षोभया उद्वपयन्त स्वेरिष्य
कामिभ्यः पुंश्चर्य इति या वै विलायन प्रविष्ट पुरुषं रसेन हाटकायेन साधयित्वा स्वविला
साबलोकानानुरागस्मितभलापोपगूनादिभि स्वैरं किल रमयन्ति यस्मिन्नुपयुक्ते पुरुष ईधरो
ऽहं पिबोऽहमिषयुतमहागजबलमारमानममिमग्यमान कथ्यते मद्गन्ध इव ॥१६॥

ततोऽधस्ताद्वितले हरो भगवान् फाटकेश्वर स्वपार्षदभूतगणावृत प्रजापतिसर्गोपवृहणाय
भवो भवान्या सह मिथुनीभूत आस्ते यत प्रवृत्ता सरिखवरा हाटकी नाम भययोर्वीर्येण यत्र
चित्रमानुमांतिरिचना समिध्यमान धोजसापिरति तस्मिन्पूत हाटकाय सुवर्ण भूयन्तेऽसुरेन्द्रा-
वरोधेषु पुण्याः सह पुरुषीमिधारयन्ति ॥१७॥

ततोऽधस्तात्सुतल उदारश्रवाः पुरुषश्लोको विरोचनात्मजो बलिभगवता महेन्द्रस्य प्रिय
चिकीर्षमाद्येनावितेर्लक्षकायो भूत्वा बटुवामनरूपेण पराविहल्लोरुत्रयो भगवदनुक्रमयेव पुनः
प्रवेशित इन्द्रादिध्वविद्यमानया सुसमृद्धया श्रियाभिपुष्ट स्वधर्मणाराधयस्तमेव भगवन्तमारा-
धनीयमपगतसाध्वस आस्तेऽधुनापि ॥१८॥ नो पवैतरयात्ता कारो भूमिदानस्य यत्तद्गवयरोप-
जीवनिकायानां जीवभूतात्मभूते परमात्मनि वासुदेवे तीर्थतमे पात्र उपण्णे परया ध्रुव्या
परमादरसमाहितमनसा सम्प्रतिपादितस्य साक्षादपवर्गद्वारस्य यद्बिलनिलयेष्वयम् ॥१९॥ यस्य ह
धाव छतपतनप्रस्त्रलनादिषु विवश सकृन्नामाभिपृणन् पुरुर कर्मबन्धनमचसा विधुनोति पर्य

इव प्रतिबाधनं मुमुक्षुवोऽन्यथैवोपलभन्ते ॥२०॥ तद्वक्तानामात्मवतो सर्वैरामारमन्यात्म्य
 आत्मतयैव ॥२१॥ न वै भगवान्नूनममुष्यानुजग्राह्य द्रुत पुनरात्मानुस्मृतिमोषणं मायामय
 भोगैर्धर्ममेवातनुतेति ॥२२॥ यत्तद्भगवतानधिगतान्योपायेन याच्ञाच्छ्रुतेनापद्रुतस्वशरीराव
 शेपितलोकप्रयो वरुणपाशैश्च सम्प्रतिमुक्तो गिरिदर्या चापविद इति होवाच ॥२३॥ नूनं वताम्
 भगवानर्थेषु न निष्णातो योऽमाविन्द्रो यस्य सचिवो मन्त्राय वृत एकान्ततो बृहस्पतिस्तमति-
 हाय स्वयमुपेन्द्रेणात्मानमयाचता मनश्चाशिरो नो एव तदास्यमतिगम्भीरवयसः कालस्य
 मन्वन्तरपरिवृत्तैकियच्छोकप्रयमिदम् ॥२४॥ यस्यानुदास्यमेवास्मपितामहः किल वने न ॥ स्व-
 पित्र्यं यदुत्ताकुतोभय पदं दीयमानं भगवतः परमिति भगवतोपरते खलु स्वपितरि ॥२५॥ तस्य
 महानुभावस्यानुपयममृजितकरायः को वास्मद्विधः परिहीयभगवदनुग्रह उपजिगमिपतीति ॥२६॥
 तस्यानुचरितमुपरिष्ठाद्वैस्तरिष्यते यस्य भगवान् स्वयमस्त्रिलजगद्गुरुर्नारायणो द्वारि गदापाणि-
 रचतिष्ठतं निजजनानुगमितहृदयो येनाङ्गुष्ठेन पदा दशकम्बरो योजनानुतापुतं दिग्विजय
 उच्चाटितः ॥२७॥

ततोऽधस्तात्तलातले मयो नाम दानवेन्द्रशिपुराधिपतिर्भगवता पुरारिणा त्रिलोकीर्ण
 चिकीर्षुणा निर्द्वेषस्वपुरत्रयस्तत्प्रसादाच्छेषपदो मायाविनामाचापौ महादेवेन परिरिपातो
 बिगत्सुदुर्यन्भयो महीयते ॥२८॥

ततोऽधस्तात्महातले काद्रवेयाणां सपांणां नैऋशिरयां क्रोधवशो नाम गणः
 क्रुद्धकतषाककार्त्तियसुपेणादिप्रजाना महाभोगवन्तः पतस्त्रिराजाधिपतेः पुरुषबाहादनवरत-
 मुद्रिजमानाः स्वकलप्रापयसुहृद्कुटुम्बसङ्गेन हविष्यमत्ता विहरन्ति ॥२९॥

ततोऽधस्ताद्रसातले दैतेषां दानवाः पण्यो नाम निवातकवशाः कालेषां हिरण्यपुर-
 वासिन इति विबुधप्रयनीका उत्पन्ना महीजसो महासाहसिनो भगवतः सकललोकाभुभाव
 स्य हरेरेव तेजसा प्रतिहृतवज्रावलेषा विलेशया इव वसन्ति ये वै सरमयेन्द्रदूषा धाम्निमंश्र-
 यर्थाभिरिन्द्राद् विभ्यति ॥३०॥

ततोऽधस्तात्पाताले नागलोकरतयो वासुकिप्रमुखाः शङ्खकुलिकमहाशङ्खधेतधनशय-
 ष्तराष्ट्राशङ्खचूडकरालाधतरदेवदत्तादयो महाभोगिनो महामर्मा निशमन्ति येषामु ॥ वै
 पञ्चमसदराशतसः स्रग्शीर्षणां फणानु विरचिता महामणयो रोचिष्यन्व पातालबिभरतिमिर
 निकरं स्वरोचिषा विधमन्ति ॥३१॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पञ्चमस्कन्धे राधादिस्थितिविलस्वर्गमर्षादानिरूपणं नाम
 चतुर्विंशतितमोऽध्यायः ॥२४॥

अथ पंचविंशतितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

तस्य मूलदेशे त्रिशद्योजनसहस्रान्तर आस्ते या वै कला भगवत्स्तामपी समाध्यातानन्त
इति सात्वतीया द्रष्टृश्ययोः सङ्कर्षणमहमित्यभिमानलक्षणं यं सङ्कर्षणमिवाचक्षते ॥१॥

यस्येदं धातिमण्डल भगवतोऽनन्तमूर्तेः सहस्रशिरस एस्मिन्नेव शीर्षणि ध्रियमाणं
सिद्धार्थं इव लक्ष्यते ॥२॥ यस्य ह वा इदं कालेनोत्सृज्येति ततोऽमरविचित्रचिरभ्रमद्भुवो-
रन्तरेणमाङ्कपङ्को नाम रुद्र एकादशभूहस्तपञ्चशिखं शूलमुत्तम्ययद्रुतिष्ठत् ॥३॥ यस्याङ्-
घ्रिकमलसुगलारुणविशदनलमणिपण्डमण्डलेष्वहिपतयः सह सात्त्वतर्षभैरकान्तमक्तिप्रयोगेना-
नन्तः स्ववदनानि परस्फुरत्कुण्डलप्रभासण्डितगण्डस्थज्ञान्यतिमनोहराणि प्रमुदितमनसः
खलु विलोकयन्ति ॥४॥ यस्याैव हि नागराजकुमार्यं आशिष आशासानाश्चावङ्गवलयविलसित-
विशद्विपुलघण्टसुभगरुचिरभुजरजतस्तम्भेष्वगुरचन्दनकुङ्कुमपङ्कानुलेपेनावलिस्पमानाः सद्गन्धि-
मर्षानोन्मथितहृदयमकरभ्रज्जवेशरुचिराललितस्मितस्तदनुगागमद्मुदितमद्विधूर्णितारुणकरणा
वलोरुमयनवदनारविन्दं समीडं किल विलोकयन्ति ॥५॥ स एव भगवाननन्तोऽनन्तगुणार्ण-
ववादिदेव उपसंहतामर्षोपयोगे लोकानां स्वस्त्यय आस्ते ॥६॥

ध्यापमानः सुरासुरोरगसिद्धगन्धर्वनिषाधरमुनिगवैरनवरतमद्मुदितोवहृतविद्वललोचन
सुललितमुखरिकाभूतेनाध्यापमान. स्वगार्पद्विबुधयूथपतीनपरिग्लानरागनवनुलसिकामोद-
मन्वासवेन माधन्मधुरप्रातमधुरगीतश्रियं वैजयन्ती स्वां यनमालां नीलवासा परकुण्डलो
हलरुद्रदिकृतसुभगसुन्दरभुजो भगवान् माहेन्द्रो वारयेन्द्र इव काञ्चनी फलामुदारलीलो
विभर्ति ॥७॥

॥ एव एवमनुश्रुतो ध्यापमानो मुमुक्षुणामनादिकालकर्मवासनाप्रथितमविद्यामयं
हृदयप्रस्थि सत्वरजस्तमोमयमन्तहृदयं गत आसु निर्भिनन्ति तस्यानुभावान् भगवान् स्थापम्भु-
वो नारदः सह तुगुरुणा सभयां संश्लोकयामास ॥८॥

उत्पत्तिस्थितिलयहेतवोऽस्य कल्पाः सत्काथा प्रकृतिगुणा यदीदृश्याऽऽसन् ।

यद्रूपं भ्रुवमकृता यदेकमात्मज्ञानाद्यात्कथमु ह चेद तस्य वरम ॥९॥

मूर्ति न पुरुषाया चमार सत्त्वं संशुद्ध सदसदिदं विभाति यत् ।

यल्लीला भृगपतिराददेऽनवयामादातु स्वजनमनास्युदारवीर्यं ॥१०॥

यन्नाम श्रुतमनुकीर्त्येदकस्मादातो वा यदि पतितं प्रलम्भनं वा ।

हन्त्यहं सपदि नृणामशेषमन्यं कं शोऽज्जगत्त आश्रयेन्मुमुक्षु ॥११॥

मूर्धन्यर्पितमश्रुतं सङ्घमूर्ध्नो मूर्ध्नीलं सगिरिसिन्धुमुद्रसाधम् ।

आनन्त्यादिनिमित्तविश्रमस्य भूजः को वीर्यायधियागयत्सहस्रजिह्व ॥१२॥

एवंप्रभावो भगवाननन्तो दुरन्तवीर्योऽगुणानुभावः ।

मूले रसाया. स्थित आत्मतन्त्रो यो लीलया क्मां स्थितये विभति ॥१३॥

एता द्वेवेह नृभिरुगन्तव्या गतयो यथाकर्मविनिर्मिता यथोपदेशमनुवर्णिता
कामान् कामयमानै ॥१४॥ एतावतीर्हि राजन् पुंस प्रवृत्तिवृत्तस्य धर्मस्य विपाकगतय
उच्चावचा विसरया यथाप्रश्नं व्याचख्ये किमन्यत्कथयाम इति ॥१५॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पञ्चमस्कन्धे भूविबरविधुनवर्णनं नाम पञ्चविंशतितमोऽध्यायः ॥

अथ पटविंशतितमोऽध्यायः

॥ राजोवाच ॥

महर्षं पतद्वचिष्यं लोकस्य कथमिति ॥१॥

अरपिरुवाच

त्रिगुणव्याकृतुः श्रद्धया कर्मगतय धृतिगिवा. सर्वा एव सर्वस्य तारतम्येन
भवन्ति ॥२॥ अयेदानीं प्रतिपिद्वलक्षणस्याधर्मस्य तथैव कर्तुः श्रद्धाया यैसादस्याकर्मफलं
विसदृशं भवति या इन्नार्थावधया कृतकामानां तत्परिणामलक्षणा. सत्यं सहस्रश. प्रवृत्तास्ता-
सांमाधुर्येणानुवर्णयिष्याम ॥३॥

राजोवाच

नरका नाम भगवन् किं देशविशेषः अथवा बहिःखिलोक्या आहोस्विदन्तराल इति ॥४॥

॥ अरुपिरुवाच ॥

अन्तराल एव त्रिजगत्यास्तु दिशि दक्षिणस्यामघस्ताम्नमेरुरिष्टाद्य जलाघस्यामग्नि-
प्लातादयः पितृगणा दिशि स्वानां गोत्राणां परमेण समाधिना सत्या एवाशिष आशासाना
निवसन्ति ॥५॥ यत्र ह याव भगवान् पितुराजो वैवस्वत स्वविषयं प्रापितेषु स्वपुरुषैर्जन्तुषु
सम्परेतेषु यथाकर्मावर्षं दोषमेरानुल्लङ्घितभगवच्छासन सगणो दमं धारयति ॥६॥ तत्र द्वैके
नरकानेरुषिरातिं गणयन्ति अथ तास्ते राज्ञामरूपलक्ष्यतोऽनुवर्णिष्यामस्तामिधोऽधतामि
सोरीरयो महारीरवः कुम्भीपाकः कालसूत्रमसिपत्रवर्नं सूकरमुखमन्ध्ररूपः कृमिमोजन सन्दंशः
स्तप्तसूर्मिर्त्रयटकश्च रुमनी वैतरणी प्योदः प्राणरोधो विशसन लालाभयः सारमेवादनमवी-
चिरयः पानमिति ॥ किञ्च चारकदंभो रणोगणमोजनः शूलप्रोतो दग्धशूकोऽवटनिरोचनः पर्वा-
पतनं सूक्ष्ममुखमिच्छोविशतिर्नरका त्रिविधातनाभूमयः ॥७॥

तत्र यस्तु परविष्ठाप्यरुलत्राण्यपहरति स हि कालपाशयद्धो यमपुरीरतिभारमकै-
स्तामिध्रे नरके यलाग्निपात्यते अनशनानुदपानदण्डताडनसन्तर्जनादिभिर्पातनाभिर्पाप्यमानो
यग्यपुत्रं कर्मममासादित एकदैव मूर्च्छांमुपयाति तामिधप्राये ॥८॥ परमेवाव्यतामिध्रे

यस्तु वज्रपिशाचः पुरं दारादीनुपयुक्ते यत्र शरीरी निपात्यमानो यातनस्यो वेदनया नष्ट-
मतिनष्टश्च भवति यथा वनस्पतिवृक्षच्यमानमूलस्तस्मादन्धतामिच्छं तमुपदिशन्ति ॥६॥

यसि वह वा एतदहमिति ममेदमिति भूतद्रोहेण केवलं स्वकुटुम्बमेवानुदिनं प्रपुण्याति
तदिह विहाय स्वयमेव तदशुभेन रौरवे निपतति ॥१०॥ ये त्विह यथैवानुना विहिंसिता
जन्तवः परत्र यमयातनामुपगतं त एव हरवो भूत्वा तथा तमेव विहिंसन्ति तस्मादौरवमि-
ह्य हरुरिति सर्पादित्कूरुस्त्वस्यापदेशः ॥११॥ एवमेव महारौरवो यत्र निपततं पुरुः प्रयादा
नाम हरवस्तं क्रुपेयं यातयन्ति यः केवलं देहम्भरः ॥१२॥

यसि वह वा उग्रः पशून् पविष्यो वा प्राणत उपरन्धयति तमपकर्षं पुरुषादिरपि वि-
गर्हितममुत्र यमानुचराः कुम्भीराके तस्यैव उपरन्धयन्ति ॥१३॥ यसि वह पितृविनष्टाभ्युक् स
कालसूत्रसंज्ञकं नरके अयुतयोजनपरिमण्डले ताम्रमये तप्तखले उपरन्धस्तादृश्यामकांश्यामकित-
प्तानेऽभिनिवेशितः क्षुत्पिपासाभ्यां च दह्यमानान्तर्बहिः शरीर आस्ते शेते चैष्टेऽनतिष्ठति
परिधायति च यावन्ति पशुरोमाणि तावद्दः सहस्राणि ॥१४॥

यसि वह वै निजप्रेक्षयादनापचपगतं पाण्डुं चोपगतस्तमसिपत्रवर्णं प्रदेय कथाया
प्रहरन्ति तत्र हासावितस्ततो धावमान उभयतो धारस्तालजनासिपरिरिद्धमानसर्वाङ्गो द्वा हतो-
ऽस्मीति परमया वेदनया मूर्च्छितः पदे पदे निपतति स्वयमंशः पाण्डुशानुगतं फलं भुङ्क्ते ॥१५॥

यसि वह वै राजा राजपुरुषो वा अदयद्वे दग्धं प्रणयति ब्राह्मणे वा शरीरदग्धं स
पापीयाश्ररकेऽमुत्र सूकरमुखे निपतति तत्रातिबलीर्विनिविष्यमायाययवो यथैवेहोन्नयन्
भार्तस्वरेण स्वमयन् कचिः मूर्च्छितः कर्मलमुपगतो यथैवेहादृष्टोपा उपरुद्राः ॥१६॥

यसि वह वै भूतानामीश्वरोपकल्पितवृत्तीनामविविक्तपरम्यथानां स्वयं पुरषोपकल्पितवृत्ति-
विविक्तपरम्योऽप्यधामाचरति स परग्राह्ये तदभिद्रोहेण निपतति तत्र दासो तेजन्तुभिः
पशुमृगपक्षिसीन्धुमैशं कयूरामांशुयमकिकादिभिर्भेदे च अभिद्रुधास्तैः सर्वतोऽभिद्रुद्धमायान्त-
मसि विहतिना निद्रा निद्रांतिरलन्धावस्थानं परिजामति यथा कुशरीरे जीव ॥१७॥

यसि वह वा असंखिभज्याभाति यसि च नोपगतमनिर्मितपञ्चपञ्चो वायससंस्तुतः स परत्र
कृमिभोजने नरकाधमे निपतति तत्र शतशहस्रयोजने कृमिकुण्डे कृमिमूलः स्वयं कृमिभिरेव
भक्ष्यमाणः कृमिभोजनो वायसदप्रताप्रदुतादोऽनिर्वेशमात्मानं यातयते ॥१८॥ यसि वह वै स्ते-
येन बलाद्वा हिरण्यपराधीनि ब्राह्मणस्य वापहरण्यस्य वानापदि पुरुषस्त्वममुत्र राजन् यम-
पुराणं ययस्मपैरार्तिविष्टैः सन्दर्शयन्ति निःकुशन्ति ॥१९॥ यसि वह वा भगवतां त्रियमाग्यं वा
पुरं घोषिदभिगच्छति तावमुत्र कथाया छाट्यन्तस्त्रिगमया सूर्यां खोहमरया पुरुषमालिङ्गयन्ति

क्षिय च पुरुषस्या सूर्या ॥२०॥ यस्मिन् वै सर्वाभिगमस्तममुज निरये वर्तमान
वज्रकण्टकशालमलीमारोप्य निष्करोन्ति ॥२०॥

ये त्विह वै राजन्या राजपुरुषा वा अपास्वरुद्धा धर्मसेतून् भिन्दन्ति ते सम्परेत्य वैतरण्या
निपतन्ति भिन्नमर्थादास्तस्या निरयपरिरामभूतायां नद्यां यादोगैरितस्ततो भव्यमाणा आत्मना
न विद्यु यमानाश्चासुभिरुह्यमाना स्वाधेन कर्मपाकमनुस्मरन्तो विष्णुपूषशोणितकेशनखास्थि
मेढ्रोमन्धस्तावाहिन्यामुपतप्यन्ते ॥२१॥ ये त्विह वै वृषलीपतयो नष्टशीचाचारानयम इत्यक
लज्जा पशुचर्यां परन्ति ते चापि मे य पूषविष्णुशङ्खेष्मनचापूष्णां रणे निपतन्ति तदेवातिशोभ
सिततमभन्ति ॥२३॥ ये त्विह वै शगर्दभन्तयो ब्राह्मणादयो मृगयाविहारा अतीर्थे च मृगा-
क्षिप्रन्ति तानपि सम्परेतोत्तप्यभूतान् यमपुरुषा इषुभिर्विध्यन्ति ॥२४॥

ये त्विह वै दाम्भिका दम्भयज्ञेषु पशून् विशसन्ति तानमुष्मिंस्तोके वैशसे नरके
पतितान्निरयपतयो यातयि वा विशसन्ति ॥२५॥ यस्मिन् वै सवर्णा भार्या द्विजो रेत पाययति
काममोहितस्त पापकृतममुज रेत कुक्ष्यायां पातयि वा रेत सग्पाययन्ति ॥२६॥ ये त्विह वै
दस्यबोऽग्निदा गरदा भ्रामान् सार्थान् वा विलुपन्ति राजानो राजभट्टा वा तांश्चापि हि परेत्य
यमदूता वज्रवट्टा भान सप्तशतानि विशतिश्च सरभम खादन्ति ॥२७॥

यस्मिन् वै अनृत वदति साधये द्रव्यविनिमये दाने वा कथञ्चित्स वै प्रेत्य नरके
ऽग्नीचिमत्पथ शिरा निरजकाशे योजनगतेच्छायात्परिमूर्तं सग्पाययते यत्र जज्ञमिह स्थलमरम
पृष्ठमवभासते तद्बोचिमत्तिलशो विशीर्यमाणशरीरो न त्रियमाण पुनरारोपितो निपतति ॥२८॥

यस्मिन् वै विप्रो राजन्यो वैश्यो वा सोमपीयस्तैः क्लृप्तं वा सुरां मतस्त्रोऽपि वा पिबति
प्रमादतस्तेषां निरय नीतानामुरसि पदाऽऽक्रमास्ये वह्निना द्रवमाण काण्ठाय न निषिञ्चन्ति ॥
अथ च यस्मिन् वै ना आश्रयम वनेन स्वयममरो जन्मनरोविशचारवर्णाधमरतो घोरोपो न
पटुमयेत स मृतक एव सृत्वा चारकर्मने निरयेऽनाकशिरा निपातितो दुरन्ता यातना हरुने ॥

ये त्विह वै पुरुषाः पुरुषमेधेन यजन्ते याश्च क्षियो नृपशून् खादन्ति तांश्च ते पशव इव
निहता यममदने यातयन्तो रजोगणा सौनिका इव स्वधितेनाग्नायासु विभन्ति नृपन्ति च
मायन्ति च द्रव्यमाणा यथेह पुरुषादा ॥३१॥ ये त्विह वा अनागमोऽरण्ये प्रमेया पैश्रम्यकै
रुपसूतानुपविश्रमयन्ति जिनीविदूषकुलसूयाद्रिपूषप्रोतान् प्रीहनकृतया यातयन्ति तेऽपि च प्रेत्य
यमयातनानु शूलादिषु प्रोतात्मानं चुतृद्भ्यां चाभिहता कङ्कटादिभिधेतस्ततस्तिग्मस्तुरा-
ह्म्यमाना आत्मशमलं स्मरन्ति ॥३२॥

ये त्विह वै भूतान्युद्वेजयन्ति नरा उरयणस्यभावा यथा दम्दशूकास्तेऽपि प्रेत्य नरके
दम्दशूकाण्ये निपतन्ति यत्र नृप दम्दशूका पञ्चमुग्रा सप्तमुग्रा उपरय्य प्रमन्ति यथा

बिलेशयान् ॥३३॥ ये स्निह वा अन्धावट्टुसूलगुहादिषु भूतानि निरुन्धन्ति तथामुत्र तेवेवोप-
वेश्य सगरेण बह्विना धूमेन निरुन्धन्ति ॥३४॥ यस्निह वा अतिधीनभ्यागतान् वा गृहपति-
रसकृदुपगतमन्युर्दिधत्तुरिव पापेन चट्टा निरोद्धने तस्य चापि नित्ये पापः शेरशिखी वज्रतुण्डा
रुद्राः कङ्ककाकवटादयः प्रसह्योरुवज्रादुत्पादयन्ति ॥३५॥

यस्निह वा आठ्वाभितरिहङ्कृतिस्तिर्यक्प्रेक्ष्यः सर्वतोऽभिविशङ्की अर्थव्ययनाशचिन्त-
या परिशुष्यमाणाहृदयवद्वनो निवृत्तिमननगतो ग्रह इवार्थमभिरक्षति स चापि म्रेत्य तदुत्पाद-
नोत्कर्षण संरक्षणशमलग्रहः सूचीमुले नरके निपतति यत्र ह वित्तग्रहं पापपुरुषं धर्मराज-
पुरवा वायका इव सर्वतोऽङ्गेषु सूत्रैः परिवध्यन्ति ॥ ३६ ॥

पूर्वविद्या नरका यमालये सन्ति शतशः सहस्रशस्तेषु सर्वेषु च सर्वं एवार्थमवर्तिनो ये
केचिदिहोदिता अनुविताश्चात्रनिपते पर्यायेण विरान्त तथैव धर्मानुवर्तिन इतरत्र इह तु पुनर्भवे
त उभयशेषाभ्यां निविशन्ति ॥३७॥

निवृत्तिलक्षणमार्गं आदावेव व्याख्यात. ॥ एतावानेकारुद्रकोशो यश्चतुर्दशधा पुराणेषु
विकीरित उपगीयते यत्तद्भगवतो नारायणस्य साक्षात्पुत्रस्य स्वविष्टं कामात्ममायागुण-
मयमनुवर्णितमाहृतः पठति शृणोति श्रावयति स उपगम्य भगवतः परमात्मनोऽग्राह्यमपि
अस्माभक्तिविशुद्धबुद्धिर्येव ॥३८॥

श्रुत्वा स्थूलं तथा सूक्ष्मं रूपं भगवतो यतिः । स्थूले निर्जितमात्मानं शनैः सूक्ष्मं धिवा नयेदिति
भूद्वीपवपेत्तरिददिनभःसमुद्रपातालदिदं नरकभागलोकपंस्था ।

गीता मया तव नृपान्तमीश्वरस्य स्थूलं वपुः सकलजीवनिर्वाणधाम ॥४०॥

इति भीमनागस्ते महापुराणे पञ्चमस्कन्धे नरकानुवर्णनं नाम पञ्चविंशतितमोऽध्यायः ॥२६॥

इति पञ्चमस्कन्धः समाप्तः

॥ इति ॐ तत्सत् ॥

श्री वासुदेवाय नमः

श्रीमद्भागवतम्

षष्ठस्कन्धः

अथ प्रथमोऽध्यायः

राजोवाच

निवृत्तिमार्गं कथितं आदौ भगवता यथा । क्रमयोगोपलब्धेन ब्रह्मणा यदुत्तंसृति ॥ १ ॥
प्रवृत्तिलक्षणाश्चैव त्रैगुण्यविरयो मुने । योऽभावलीनप्रकृतेर्गुणसर्गं पुन पुन ॥ २ ॥
अधर्मलक्षणां नाना नरकाश्चानुवर्णितः । मन्वन्तरश्च व्याख्यात आद्य स्वायम्भुवो यत ॥ ३ ॥
प्रियव्रतोत्तानपद्मोर्ध्वरास्तथरितानि च । द्वीपवर्पंसमुद्राद्विनष्टुद्यानवनस्पतीन् ॥ ४ ॥
धरामण्डलसंस्थानं भागलक्षणमानतः । व्योतिषां विवराणां च यथेदमसृजद् विभुः ॥ ५ ॥
अधुनेह महाभाग यथैव नरकाच्चर । नानोपप्राप्तनाशेयात्तन्मे व्याख्यातुमर्हसि ॥ ६ ॥

श्रीशुक उवाच

न चेदिहैवापचितिं यथाहस कृतस्य कुर्यान्मनउक्तिपाणिभि ।
ध्रुव स वै प्रेत्य नरकानुपैति ये कीर्तिता मे भयतस्तिग्मपातना ॥ ७ ॥
तस्मात्पुर्वादिबद्ध पापनिष्कृतौ यतेत मृत्योरविपद्यताऽऽमना ।
दोषस्य दृष्ट्वा गुरुलाघव यथा भिषक्चिकि सेत रजो निदानवित् ॥ ८ ॥

राजोवाच

दृष्टश्रुताभ्यां यत्पापं जानन्नप्यात्मनोऽहितम् । करोति भूयो विवश प्रायश्चित्तमयो कथम् ॥ ९ ॥
अचिन्निवर्ततेऽभद्रात् अचिच्चरति तत्पुन । प्रायश्चित्तमतोऽपार्थं मन्ये कुञ्जरशौचव्रत ॥ १० ॥

श्रीशुक उवाच

कर्मणा कर्मनिर्हारी न ह्या यन्तिक इत्यते । अविद्वदधिज्जरित्वात् प्रायश्चित्तं विमर्शनम् ॥ ११ ॥
नारतत पश्यमेवान्न व्याघयोऽभिभवति हि । एवं नियमकृदाज्जुनै चेन्माय कल्पते ॥ १२ ॥
तपसा ब्रह्मचर्येण शमेन च दमेन च । त्यागेन सत्यशौचाभ्यां यमेन निपमेन च ॥ १३ ॥

देहवारुद्धिजं धीरा धर्मज्ञाः श्रद्धयान्विताः । क्षिपन्त्यर्घं महदपि वेणुगुल्ममिवानलः ॥१४॥
के, चत्केवलया भवया वासुदेवंपरायणाः । अर्घं धुन्वन्ति कात्स्न्येन नौहारमिव भास्करः ॥१५॥
न तथा ह्यघान् राजन् पूयेत तपश्चाद्रिभिः । यथा कृष्णार्पितप्राणस्तत्पूहन्निपेत्रया ॥१६॥
सधौचीनो ह्ययं लोके पन्थाः क्षेमोऽङ्कुतोभयः । सुशीलाः साधवो यत्र नारायणपरायणाः ॥१७॥
प्रायश्चित्तानि चोद्यानि नारायणपराङ्मुखम् । न निष्पुनन्ति राजेन्द्रसुराकुम्भमिवापगाः ॥१८॥

सकृन्मनः कृष्णपदारविन्दयोर्निवेशितं तद्गुणरागि यैरिह ।

न ते यमं पाशभूतश्च तद्गदान् स्वप्नेऽपि परयन्ति हि चीर्यनिष्कृताः ॥१९॥

अत्र चोदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् । कृतानां विष्णुयमयोः संवादस्तं निबोध मे ॥२०॥
कान्यकुब्जे द्विजः कश्चिद् दासीपतिरजामिलः । नाम्ना नष्टसद्वाचारो दास्याः संसर्गदूषितः ॥२१॥
बन्धसकैतवैश्रोर्धैर्गर्हितो घृप्तिमास्थितः । विभ्रन्तुदुग्धमशुचिर्यातयामास देहिनः ॥२२॥
एवं निवसतस्तस्य लालयानस्य तत्सुतान् । बालोऽयगान्महान् राजश्लाशीः पापुषः समाः ॥२३॥
तस्य प्रवयसः पुत्रा दश तेषां तु योऽयमः । बालो नारायणो नाम्ना विप्रोश्च दयितो भृशम् ॥२४॥
स बद्धहृदयस्तांस्मघ्नमंके कलभादिणि । निरोक्षमाणस्तसीलां मुमुदे जरठो भृशम् ॥२५॥
भुञ्जानः प्रपिबन् स्नादन् पालकस्नेहपन्थितः । भोजयन् पाययन् मूढो न वेदागतमन्त्रकम् ॥२६॥
स एवं वर्तमानोऽज्ञो मृत्युकाल उपस्थिते । मर्ति चकार तनये बाले नारायणाक्षये ॥२७॥
स पाशहस्तांस्त्रीन् स्था पुरपान् भृशदारुणान् । वक्रतुश्चानूष्यंरोम्य आमानं नेतुमागतान् ॥२८॥
दूरे क्रीडनकासकं पुत्रं नारायणाक्षयम् । प्रावितेन स्वरेणोचैराजुहायाकुलेन्द्रियः ॥२९॥
निराम्य त्रिपमाणस्य म्रियतो हरिकीर्तनम् । भर्तुर्नाम महाराज पापंदाः सहसाऽऽपतन् ॥३०॥
विकर्षतोऽन्तर्हृदयाद् दासीपतिमजामिलम् । यमप्रेष्यान् विष्णुदूता वारयामासुरोजया ॥३१॥
उचुनिपेधितारतास्ते धैवत्त्वतपुरःसराः । केयूर्यं प्रतिपेदारो धर्मराजस्य शासनम् ॥३२॥
कस्य वा कुत आयातः कस्मादस्य निषेधय । किं देवा उपदेवा वा यूर्यं किं सिद्धसत्तमाः ॥३३॥
सर्वे पद्मपलाशाद्याः पीतकौशेयवाससः । किरीटिनः कुण्डलिनो लसन् पुष्करमालिनः ॥३४॥
सर्वे च नूतनवयसः सर्वे चारुघटभुञ्जाः । धनुर्निगद्गासिगदाशङ्खध्वजायुधभियः ॥३५॥
दिशो विटिमिरालोकाः कुबन्तः स्वेन रोचिताः । किमर्थं धर्मपालस्य किङ्कराणो निषेधय ॥३६॥

श्रीशुक उवाच

इत्युक्ते यमदूतैस्तैर्वासुदेवोत्कारिणः । तान् प्रयूषुः प्रहस्येदं मेघनिहंदिषा गिरा ॥३७॥
विष्णुदूता ऊचुः

यूर्यं वै धर्मराजस्य यदि निर्देशकारिणः । मृतं धर्मस्य नमस्तारं दध धर्मस्य लपयाम् ॥३८॥
वयमिदं भियः ददमः किं वास्य स्थानमोप्सितम् दशद्वयं किं कारिणः । सर्वे आशोभिवन्ति विप्रस्याम्

यमदूता ऊचुः

वेदप्रणिहितो धर्मो ह्यधर्मस्तद्विपर्ययः । वेदो नारायणः साक्षात्स्वयम्भूरिति शुश्रुम ॥४०॥
 येन स्वधा यमो भावा ज्ञात्वा तत मोमया । गुणनामक्रियारूपैर्विभाव्यते यथातथम् ॥४१॥
 सूर्योऽग्निश्च मरुदाव सोम सध्याहनी दिशः । कलुः कालो धर्म इति ह्येतैर्देहस्य साक्षिणः ॥४२॥
 एतैरधर्मो विज्ञातः स्थानं दण्डस्य युज्यते । सर्वे कर्मानुरोधेन दण्डमर्हति कारिणः ॥४३॥
 सम्भवन्ति हि भद्राणि विपरीतानि चानघा । कारिणो गुणसङ्गोऽस्ति देहघातः छान्दमर्कतः ॥४४॥
 येन पावान् यथाधर्मो धर्मो वेहः समीहितः । स एव तत्फलं भुङ्क्ते तथा तावदमुत्र नै ॥४५॥
 यथेह दण्डप्रवराख्येभ्यः पुनश्नते भूतेषु । गुणैर्विचित्रास्तथा यत्रानुमीयते ॥४६॥
 वर्तमानोऽयं कालो गुणाभिज्ञापरकोद्यता । एव जमानयोरेतद्दर्मावर्ते निदर्शनम् ॥४७॥
 मनसैव पुरे देहः पूर्वरूपं विनश्यति । अनुमीमानोऽर्च्यो मनसा भगवाननजः ॥४८॥
 यथाज्ञस्तमसा युक्तो उपास्ते व्यक्तमेव हि । न वेद पूर्वमपरं नष्टं मस्मृतिस्तथा ॥४९॥
 पञ्चभिः कृते स्वाधान् पञ्च वेदाय पञ्चभिः । एकस्तु पोडशेन त्रीन् दण्डं सप्तदशोऽर्जुन ॥५०॥
 तदेतत् पोडशकलं लिङ्गं शक्तिप्रयं महत् । धत्तेऽनुमयति पुंसि हर्षशोकमयातिशयम् ॥५१॥
 देहज्ञोऽजितपद्धर्गो नैद्यन् कर्माणि कारयते । कोशकार इवात्मानं कमणाऽऽच्छाद्य मुह्यति ॥५२॥
 न हि कश्चित्क्षणमपि जातु तिष्ठत्यकर्मकृत् । कार्यते ह्यवशं कर्म युयौ स्वाभाविकैकलान् ॥५३॥
 लब्ध्वा निमित्तमप्यक्तं व्यक्ताव्यक्तं भवयुतः । यथायोनि यथाबीजं स्वभावेन घलीयसा ॥५४॥
 एव प्रवृत्तिसङ्गेन पुरुषस्य विपर्ययः । आसीत् स एव न चिराद्रीशपद्मं त्रिलीयते ॥५५॥
 अयं हि श्रुतसम्पन्नः शीलवृत्तगुणालयः । घृतमनोऽमृदुर्दात स यथा मन्त्रविष्णुवि ॥५६॥
 गुर्वग्यतिथिवृद्धानां शश्रुपुनिहहृत् । सर्वभूतसुहृत् साधुर्मित्तममनसूयकः ॥५७॥
 एकदासौ वनं यातुं पितृसन्दरुहं द्विजः । आश्रयं तत आवृत्तं फलपुष्पसमिक्षुशान् ॥५८॥
 ददर्श कामिनं वञ्चिञ्चूदं सह भुजिष्यया । योत्वा च मधुमैरेयं महाधूर्णितनेत्रया ॥५९॥
 मत्तया विरुध्यन्नीया व्यपेतं निरपत्रपम् । क्रीडन्तमनु गायन्तं हस्तमनयान् ॥६०॥
 दृष्ट्वा तां कामलिप्तेन बाहुना परिरम्भिताम् । जगाम हृद्भयप्रशं सहनैव विमोहितः ॥६१॥
 हस्तम्भयन्ना मनोऽऽत्मानं यावत् सत्यं यथाश्रुतम् । न शशाक सनाथातु मनो मदनवेपितम् ॥६२॥
 तस्मिन्निमित्तस्मरं व्याजग्रहमस्तौ चित्ततः । तामेव मनसा ध्यायन् स्ववर्माद्विररामः ह ॥६३॥
 तामेव तापयामास पिण्यगार्धेन यावता । आभ्यमनोरमैः कामैः प्रसीदेत् यथा तथा ॥६४॥
 विप्रो स्वभार्यामप्रौढां कुलं महति लभिताम् । विसर्ज्य चिरात्पापं स्वैरिययापाह्निविद्धधी ॥६५॥
 यतस्तत्तन्मोघं निधेयं नायतेऽन्यायतो घनम् । बभारस्या कुटुम्बिभ्यां कुटुम्बं मन्दवीरयम् ॥६६॥
 यदसौ शास्त्रमुल्लङ्घ्य स्वैरचार्ययोगहितः । श्वर्तन् चिरं कालमघायुरशुचिमेव ना ॥६७॥

अजमिल उद्धार

द्विज पाशाद्विनिर्मुक्तो गतभी प्रकृति गत । यन्न्दे शिरसा विष्णो कि रान्दर्शनोत्सव । २२।
 तं विवक्षुमभिप्रेत्य महापुरुषकिङ्कराः । सहसा परयतस्तस्य तत्रान्तर्द्वारेऽन ॥२३॥
 अजामिलोऽप्यथाकुर्यं दूतानां यमकृण्वथो । धर्म भागवतं शुद्ध त्रैविद्यं च गुणाश्रयम् ॥२४॥
 भक्तिमान् भगवत्पाशु माहात्म्यश्रवणाद्धरे । अनुतापो महानासीत्स्मरतोऽशुभमात्मन ॥२५॥
 ग्रहो मे परमं कष्टमभूद्विजितात्मन । येन विप्लावित ब्रह्म वृषल्या जायताऽऽमना ॥२६॥
 धिक्मां विगर्हितं सद्भिर्दुष्कृत कुलकज्जलम् । हित्वा बालां सती योऽहं सुरापामसतीमगाम् ॥२७॥
 घृद्धावनाथो पितरौ नान्यथन्धू तपस्विनौ । ग्रहो मयाधुना त्यक्तावदृतशेन नीचवत् ॥२८॥
 सोऽहं व्यक्तं पतिष्यामि नरके भृशदारुणे । धर्मज्ञा कर्मिनो यत्र विन्दन्ति यमयातना ॥२९॥
 किमिदं स्वम आहोस्विःसाक्षाद् दृष्टमिहास्तुतम् । क याता अद्य ते ये मां श्यकपन् पाशपाणय ३०
 अद्य ते क गता सिद्धाश्चत्वारश्चारुदर्शना । श्यमोचयस्त्रीयमानं बद्ध्वा पाशैरघो भुव ॥३१॥
 अथापि मे दुर्भगस्य विबुधोत्तमदर्शने । भ्रित्तव्यं मङ्गलेन येनात्मा मे प्रसीदति ॥३२॥
 अन्यथा क्रियमाणस्य नाशुचेरुपलीपते । वैकुण्ठनाम ग्रहणं जिह्वा वक्तुमिहाहंति ॥३३॥
 क चाहं कितव पापो ब्रह्मज्ञो निरपश्रय । क च नारायणेऽयेतद्गणवज्रान् मङ्गलम् ॥३४॥
 सोऽहं तथा यतिष्यामि यत्तच्चित्तेन्द्रियानिल । यथा न भूय आत्मानमन्धे तमसि मज्जये ॥३५॥
 विमुष्य तमिमं बन्धमविद्याकामकर्मजम् । सर्वभुतसुहृद्भ्रान्तो मैत्र करुण आत्मवान् ॥३६॥
 मोक्षये प्रस्तमात्मानं योपिन्मयाऽऽत्ममायया । विक्रीडितो ययैवाहं क्रीडाभृग इवाधम ॥३७॥
 ममाहमिति देहादौ हित्वा मिथ्यार्थधीर्मतिम् । धास्ये मनो भगवति शुद्ध तत्कीर्तनादिभि ३८

श्रीशुक उवाच

इति जातसुनिर्वेदं चण्डसङ्गेन साधुषु । गङ्गाद्वारसुपेयाय मुक्तसर्वानुबन्धन ॥३९॥
 स तस्मिन्देवसदन आसीनो योगमाश्रितः । प्रत्याहतेन्द्रियग्रामो युयोज मन आत्मनि ॥४०॥
 ततो गुणेभ्य आत्मानं वियुज्यात्मममाधिना । युयुजे भगवद्वाग्निं ब्रह्मस्यनुभवात्मनि ॥४१॥
 यत्पारतपोस्तस्मिन्नद्राक्षीत्पुरुषान् पुर । उपलभ्योपलब्धवान् प्राश्रयन्दे शिरसा द्विज ॥४२॥
 हित्वा कलेवरं तीर्थं गङ्गायां दर्शनादनु । सद्य स्वरूपं जगृहे भगवत्पार्श्ववर्तिनाम् ॥४३॥
 साकं विहायसा विप्रो महापुरुषकिङ्करैः । ह्रीं विमानमारुह्य ययौ यत्र श्रिय पति ॥४४॥

एव स विप्लावितसर्वधर्मा दास्या पति पतितो गङ्गार्कमणा ।

निपात्यमानो निरये इतस्त सधो विसुक्तो भगवन्नाम गृह्णन् ॥४५॥

नात परं कर्मनिबन्धनं मुमुक्षुतां तीर्थपदानुकीर्तनात् ।

न यत्पुन कर्मसु सज्जते मनो रजस्तमोग्यां कलिल ततोऽन्यथा ॥४६॥

य एवं परमं गुह्यमितिहासमथापहम् । शृणुयाच्छ्रद्धया युक्तो यश्च भक्त्यानुकीर्तयेत् ॥४७॥

३ धै ॥ नरकं याति नेक्षितो यमाकर्हः । यद्यप्यमङ्गलो मर्त्यो विष्णुलोके महीयते ॥४८॥
 त्रियमाणो हरेर्नाम गृणन् पुत्रोपचारितम् । अजामिलोऽप्यगादाम किं पुनः श्रद्धया गृणन् ४९ -
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्या संहितायां पष्ठस्कन्धे अजामिलोपाख्याने

द्वितीयोऽध्यायः ॥२॥

अथ तृतीयोऽध्यायः

राजोवाच

निशम्य देव स्वभटोपवर्णितं प्रत्याह किं तान् प्रति धर्मराजः ।
 एवं हताज्ञो विहृताङ्गुरारेणैदेशिकैर्यस्य वशे जनोऽयम् ॥१॥
 यमस्य देवस्य न वण्डमङ्ग कुतश्चनयं श्रुतपूर्व आसीत् ।
 एतन्मुने वृश्चति लोकसंशयं न हि त्वदन्य इति मे विनिश्चितम् ॥२॥

श्रीशुक उवाच

भगवत्पुरुषै राजन् याग्याः प्रतिहतोद्यमाः । पतिं विज्ञापयामासुर्यमं संयमनीपतिम् ॥३॥
 यमदूता ऊचुः
 कति मन्तीह शास्तारो जीयलोकस्य धै प्रभो । प्रैविभ्यं कुर्वतः कर्म फलामिन्यकिहेतवः ॥४॥
 यदि स्युर्बहवो लोके शास्तारो दण्डधारिणः । कस्य स्यातां न वा कस्य मृत्युश्चासृतमेव वा ॥
 किन्तु शास्त्रद्वहुरे स्याद्वहूनामिह कर्मिणाम् । शास्त्रस्वमुपचारो हि यथा मण्डलवर्तिनाम् ॥५॥
 अतस्त्वमेको भूतानां सेश्वरायामधोश्वरः । शास्ता दण्डधरो नृणां शुभाशुभविवेचनः ॥७॥
 तस्य ते विहतो दण्डो न लोके वर्ततेऽधुना । चतुर्भिरद्भुतैः सिद्धैराज्ञा ते विप्रलम्बिता ॥८॥
 नीयमानं तवादेशादस्माभिर्घातनागृहान् । व्यमोचयन् पातकिं क्षिप्वा पाशान् प्रसह्य ते ६
 तांस्ते वेदितुमिच्छामो यदि नो मन्यसे यमम् । नारायणोऽभिहिते मा भैरित्यापयदुःखं तम् ॥१०॥

श्रीशुक उवाच

इति देवः स आष्टपः प्रजासंयमनो यमः । प्रीतः स्वदूतान् प्रत्याह स्मरन् पादाङ्गुजं हरेः ॥१॥

यम उवाच

परो मदन्यो जगतस्तस्थुपश्च श्रोतं प्रोतं पटवद्यत्र विचम् ।
 यदंशतोऽस्य स्थितिजन्मनाशा नस्थोतवधस्य वशे च लोकः ॥१२॥
 यो नामभिर्वाचि जनाजिजायां यन्नाति तन्त्यामिव दाममिर्गा ।
 यस्मै बलिं त इमे नामकर्मनिबन्धवद्धाश्रकिता वहन्ति ॥१३॥
 अहं महेन्द्रो निरुक्तिः प्रचेताः सोमोऽग्निरोश पवनोऽर्को विरिधः ।
 आदित्यविश्वे वसवोऽथ साध्या भरुद्राणा रुद्रगणाः ससिद्धाः ॥१४॥

अये च ये विश्वसृजोऽमरेश भृग्वादयोऽस्पृष्टरजस्तमस्का ।
 यस्येहित न विदुः स्पृष्टमाया सत्प्रधाना अपि किं ततोऽये ॥११॥
 य वै न गोभिर्मनसासुमिवां हृदा गिरा वासुभृतो विचरते ।
 आमानमतर्हद्दि सतमात्मनां चक्षुर्यैवाकृतयस्तत परम् ॥१२॥
 सस्यामतन्त्रस्य हरेरघोशितु परस्य मायाधिपतमंहारमन ।
 प्रायेण दूता इह वै मनोहराश्चरन्ति तदपगुणस्वभावा ॥१३॥
 भूतानि विष्णो सुरपूजतानि दुर्दर्शल्लिङ्गानि महानुतानि ।
 रक्षन्ति तद्वन्तिमत परेभ्यो मत्तश्च मर्यादय सवतश्च ॥१४॥
 धर्मं तु साक्षाद्भगवत्प्रणीत न वै विदुर्नपयो नापि देवा ।
 न सिद्धमुत्था अमुरा मनुष्या कुतश्च विद्याधरचार्यादय ॥१५॥
 स्वयम्भूनां रद शम्भु कुमार कपिलो मनु । प्रह्लादो जनको भीष्मो बलिवयासकिर्वयम् ॥१६॥
 द्वादशते विजानीमो धर्मं भागवत भद्र । गुह्य विशुद्ध दुर्बोधय ज्ञायामृतमश्नुते ॥१७॥
 एतावानेव लोकोऽस्मिन् पुसां धर्मं पर स्मृत । भक्तियोगो भगवति तन्नामप्रद्व्यादिभि ॥१८॥
 नामोच्चारणमाहात्म्य हरे परयत पुत्रका । अज्ञामिलोऽपि येनैव भृगुपाशादमुच्यत ॥१९॥
 एतावतालमघनिर्हरणाय पुसां सङ्कीर्तनं भगवतो गुणकर्मनाम्नाम् ।
 विक्रम्य पुत्रमघवान् यदज्ञामिलोऽपि नारायणेति स्त्रियमाण इयाय मुक्तिम् ॥२०॥
 प्रायेण वेद तद्विद न महाजनोऽय देव्या विमोहितमतिवत माययालम् ।
 त्रय्यां जडोक्तमतिमधुपुष्पितायां वैतानिके महति कमणि युग्यमान ॥२१॥
 एव विमृश्य सुधियो भगव यन्ते सर्वांमना विदधत खलु भावयोगम् ।
 ते मे न दण्डमहन्वय यद्यमीपां स्यात् पातक तदपि हन्पुत्रगाशवाद् ॥२२॥
 ते दवसिद्धपरिगीतपवित्रगाथा ये साधव समदृशो भगव प्रपन्ना ।
 नान् नोपसीदत हरेर्गन्ध्याभिगुप्तान् नैपां वय न च वय प्रभवाम दण्डे ॥२३॥
 तानानयध्वमसतो विमुखान् मुमुक्षुणां दारविन्दमकरन्दरसादजलम् ॥
 निष्किल्वनै परमहसकुलै रसजैर्भुष्टाद् गृहे निरयवमनि बद्धवृणान् ॥२४॥
 जिह्वा न यन्ति भगवद्गुणनामधेयं चेतश्च न स्मरति तच्चरणारविन्दम् ।
 कृपया नो नमति यच्छिर एकदापि तानानयध्वमसतोऽकृतविष्णुकृत्यान् ॥२५॥
 तत् चम्यतां स भगवान् पुरय पुराणो नारायण स्वपुरयैवन्दसकृत न ।
 स्वानामहो न त्रिपुर्वा रचिताञ्जलीनां पातिगंरीयसि नम पुरपाय भूम्ने ॥२६॥
 तस्मात् सङ्कीर्तनं विष्णोर्जगमङ्गलमहसाम् । महतामपि कौरव्य विद्वयैकान्तियनिष्कृतम् ॥२७॥

शृण्वतां गृणता वीर्याण्युद्दामानि हरेर्मुहुः । यथा सुजातया भक्त्या शुद्धयेन्नात्मा प्रताद्विमिः
 कृष्णाङ्घ्रिपद्ममुलिष्णुन पुनर्विस्मृतायागुणेषु रमते कृजिनावहेषु ।
 अन्यस्तु कामहत आत्मरजः प्रमार्ष्टुमीहेतु कर्मयत एव रजः पुनः स्यात् ॥३३॥
 इत्थं स्वभर्तृगदितं भगवन्महित्वं संस्मृत्य विस्मिताधिपो यमकिङ्करास्ते ।
 नैवाच्युताश्रयजनं प्रतिशङ्कमाना द्रष्टुं च विभ्यति ततः प्रभृति स्म राजन् ॥३४॥
 इतिहासमिमं गुह्यं भगवान् कुम्भसम्भवः । कथयामास मलय आसीनो हरिर्मर्चयन् ॥३५॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे नरमहंस्यां संहितायां पष्ठस्कन्धे तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थोऽध्यायः

राजोवाच

देवासुरनृणां सर्गो नागानां मृगपक्षिणाम् । सामासिकस्त्वया प्रोक्तो यस्तु स्वायम्भुवेऽन्तरे ॥१॥
 तस्यैव व्यसमिच्छामि ज्ञातुं ते भगवन् यथा । अनुसर्गे यथा शक्यं याससर्जं भगवान् परः ॥२॥

सूत उवाच

इति सम्प्रमाकर्ण्य राजर्षेर्वादिशायणिः । प्रतिनन्ध महायोगी जगाद् मुनिसत्तमाः ॥ ३ ॥

श्रीशुक उवाच

यदा प्रचेतसः पुत्रा दश प्राचीनवर्हिपः । अन्तःसमुद्रादुन्मन्ना ददृशुर्गां द्रुमेष्टाम् ॥ ४ ॥
 द्रुमेभ्यः क्लृप्यमानास्ते तपोदीपितमन्यवः । मुखतो वायुमग्निं च ससृजुस्तदिधक्षया ॥ ५ ॥
 साभ्यां निर्दक्षमानास्तनुपलभ्य कुरुद्वह । राजोवाच महान् सोमो मन्युं प्रशमयन्निन ॥ ६ ॥
 मा द्रुमेभ्यो महाभागा दीनेभ्यो द्रोणुमर्हथ । विवर्धयिष्वो यूयं प्रजानां पतयः स्मृताः ॥ ७ ॥
 अहो प्रजापतिपतिर्भगवान् हरिरव्ययः । वनस्पतीनोपधोरच ससर्जोऽंमिधं विभुः ॥ ८ ॥
 अन्नं चराणामचरा एतदः पादचारिणाम् । अहस्ता हस्त युक्तानां द्विपदां च चतुष्पद ॥ ९ ॥
 यूयं ॥ पित्रावादिष्टा देवदेवेन चानघाः । प्रजासर्गाव हि कथं वृक्षान् निर्दग्धुमर्हथ ॥१०॥
 आतिष्ठत सतो मार्गं कोपं यच्छत दीपितम् । पित्रा पितामहेनापि जुष्टं वः प्रपितामहैः ॥११॥
 लोकानां पितरौ यन्धुर्दशः पञ्चम स्त्रियाः पतिः । पतिः प्रजानां मिच्छणो गृहज्ञानो बुधः सुहृन् ।
 अन्तर्देहेषु भूतानामात्माऽऽस्ते हरिरीश्वरः । सर्वे तदिष्ट्यमीक्षध्वमेवं वस्तोपितो दामौ ॥१३॥
 यः समुत्पतितं देह आकाशान्मन्युमुल्लङ्घम् । आत्मजिज्ञासया यच्छेत् स गुणानतिवर्तते ॥१४॥
 अलं दग्धैर्दुर्भैर्दीनैः सिलानां शिथमस्तु वः । वार्ध्यां ह्येषा वृषा कन्या पक्षोत्वे प्रतिगृह्यताम् ॥१५॥
 इत्यामन्य वरारोहो कन्यामाप्सरसी नृप । सोमो राजः ययौ दत्ता ते धर्मणोपयेमिरे ॥१६॥
 तेभ्यस्तस्यां समभ्यदत्तः प्राचेतसः किल । यस्य प्रजाविसर्गेण लोका अपूरितास्तथा ॥१७॥
 यथा ससर्जं भूतानि दक्षो दुहितृवत्सलः । रेतसा मनसा चैव सन्ममावदितः शृणु ॥१८॥

मनसैवासृजं पूर्वं प्रजापतिरिमाः प्रजाः । देवासुरमनुष्यादीन् नभस्थलजलीवसः ॥१६॥
 तमवृंहितमालोभ्य प्रजासर्गे प्रजापतिः । विन्ध्यपादानुपमग्न सोऽघ्नद दुष्करे तपः ॥२०॥
 तत्राघमयंशं नाम तीर्थं पापहरं परम् । उपहृत्प्रयानुमन तपसातोषयद्धरिम् ॥२३॥
 अस्तौषीद्धंसगुह्येन भगवन्तमघोरजम् । तुभ्यं तदभिधास्यामि कस्यात्पुण्यद् यतो हरिः

प्रजापतिरुवाच

नमः परायावितथानुभूतये गुणत्रयाभासनिमित्तबन्धवे ।
 अदृष्टधान्ने गुणतरवज्जुद्धिभिर्निवृत्तमानाय तथे स्वयम्भुवे ॥२३॥
 न यस्य सख्यं पुरुषोऽग्रेति सन्नयुः सखा वसन् संवसतः पुरेऽरिमन् ।
 गुणो यथा गुणिनो ध्यक्तदृष्टस्तस्मै भूदेयाय नमस्करोमि ॥२४॥
 देहोऽसवोऽज्ञा मनवो भूतमात्रा नात्मानमन्यं च विदुः परं यत् ।
 सर्वं पुमान् वेद गुणोश्च सज्जो न वेद सर्वज्ञमनन्तमीडे ॥२५॥
 यदौपरामो मनसो नामरूपस्य दृष्टवृत्तिसम्प्रमोपात् ।
 य इयते केवलया स्वसंस्थया हंसाय तस्मै शुचिसन्नये नमः ॥२६॥
 मनीषिणोऽन्तर्हृदि सन्निवेशितं स्वशक्तिभिर्बन्धमिश्र त्रिवृद्धिः ।
 बौद्धं यथा दारुणि पाञ्चदश्यं मनीषया निष्कर्षन्ति गूढम् ॥२७॥
 स वै ममारोऽविशेषमायानिपेधनिर्वाणसुखानुभूतिः ।
 स सर्वनामा स च विश्वरूपः प्रसीदतामनिस्कात्मशक्तिः ॥२८॥
 यद् यस्मिन् हृत्कं वचसा निरूपितं धियाद्यभिर्वा मनसा द्योत यस्य ।
 मा भूत्स्वरूपं गुणरूपं हि तत्तत्स त्वै गुण्यापायविसर्गलक्षयः ॥२९॥
 यस्मिन् यतो येन च यस्य यस्मै यद्यो यथा कुरुते कार्यते च ।
 पराधरेषां परमं प्राक् प्रसिद्धं तद् ब्रह्म तद्धेतुरनन्यदेकम् ॥३०॥
 यच्छ्रुतयो वदतां यादिनां वै विवादसंवादभुवो भवन्ति ।
 कुर्वन्ति चैषां मुहुरात्ममोहं तस्मै नमोऽनन्तगुणाय भूमे ॥३१॥
 अस्तीति नास्तीति च वस्तुनिष्ठयोरेकस्ययोर्भिन्नविद्वद्वधर्मयोः ॥
 अत्रेति किञ्चन योगसंख्ययोः समं परं कानुकूलं वृद्धत् तत् ॥३२॥
 योऽनुग्रहार्थं भजतां पादमूलमनामरूपो भगवाननन्तः ।
 नामानि रूपाणि च जन्मकर्मभिर्मये स मदां परमः परीदतु ॥३३॥
 यः प्राकृतैर्ज्ञानपथैर्जनानां यथाशयं देहगतो विभाति ।

श्रीशुक उवाच

इति स्तुत संस्तुवतः तस्मिन्महर्षये । आचिरासीत्कुरुष्रेष्ठ भगवान् भक्तवत्सलः ॥३२॥
कृतपादः सुपर्णसिं प्रलम्बाष्टमहाभुजः । चक्रशङ्खासिचर्मपुष्पनुपाशगदाधरः ॥३३॥
पीतवासा घनश्यामः प्रसन्नपद्मेक्षणः । घनमालानिवीताङ्गो लसच्छ्रीवत्सकौस्तुभः ॥३४॥
महाकिरीटमकरः स्फुरन्मकरकुण्डलः । काञ्च्यङ्गुलीयवलयनूपुराङ्गदभूषितः ॥३५॥
प्रैलोक्यमोहनं रूपं बिभ्रत त्रिभुवनेधरः । कृतो नारदनन्दाक्षैः पार्षदैः सुरयूथपैः ॥३६॥
स्तूयमानोऽनुगायद्भिः सिद्धगन्धर्वचारणैः । रूपं तन्महदाश्चर्यं विचक्ष्योगतसाध्वसः ॥३७॥
ननान दण्डवद् भूमौ प्रहृष्टात्मा प्रजापतिः । न किञ्चनोदीरयितुमशक्तं तीव्रया मुदा ।

आप्सितमनोद्धारैर्हृदिन्य हृत् निर्मरैः ॥३८॥

तं तथाधनतं भक्तं प्रजाकामं प्रजापतिम् । चित्तज्ञः सर्वभूतानामिदमाह जनार्दनः ॥३९॥

श्रीभगवानुवाच

प्राचेतस महाभाग संसिद्धस्तपसा भवान् । यच्छृद्ध्या म परया मयि भावं परं गतः ॥४०॥
प्रीतोऽहं ते प्रजानाथ यत्तेऽस्योद्दृष्टं ह्यं तपः । ममेव कामो भूतानां यद्भूयासुर्विभूतयः ॥४१॥
प्रह्ला भवो भवन्तश्च मनवो यितुषेधराः । विभूतयो मम ह्येता भूतानां भूतिहेतवः ॥४२॥
तपो मे हृदयं प्रह्लास्तनुर्विद्या क्रियाऽऽवृत्तिः । ऋद्धानि व्रतज्ञो जाता धर्म आत्मासवः सुराः ॥४३॥
अहमेवास्मेवाग्ने नान्यन् किञ्चान्तरं बहिः । संज्ञानमाग्रमयत्कं प्रसुप्तमिव विधत्तः ॥४४॥
मय्यनन्तगुणोऽनन्ते गुणतो गुणविग्रहः । यदाऽस्मीत्तत एवाद्यः स्वयम्भूः समभूदजः ॥४५॥
स वै यदा महादेवो मम धीर्मापवृद्धितः । मेने तिलमिवात्मानमुद्यतः सगर्जमग्निः ॥४६॥
अथ मेऽभिहतो देवस्तपोऽन्यत दारयम् । नय विरवत्त्रयो युष्मान् येनादावधत्तद्विभुः ॥४७॥
एषा पञ्चजनस्थाङ्ग दुहिता वै प्रजापते । अक्षिणी नाम पत्नीत्वे प्रजेश प्रतिगृह्यताम् ॥४८॥
मिथुनस्यवायधर्मैश्च प्रजासर्गमिमं पुनः । मिथुनस्यवायधर्मिण्या भूरिशो भावयिष्यति ॥४९॥
एततोऽधस्तात् प्रजाः सर्वा मिथुनोभूय भावया । मदीयया भविष्यन्ति हरिष्यन्ति च मे यतिम् ॥

श्रीशुक उवाच

इत्युक्त्वा मिरतस्तस्य भगवान् विरभवावनः । स्वप्नोपनन्द्यार्थं ह्य तत्रैवान्तर्दधे हरिः ॥५०॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां पष्ठस्कन्धे चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

अथ पंचमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

नत्पा स पाञ्चगव्यां वै विष्णुमायोपवृद्धितः । हयंरयमंज्ञानपुनं पुरानजनपद्मिनु ॥ १ ॥
अष्टममंशोलास्ते सर्वे दाशयया गुर । विद्या प्रोक्ताः प्रजासर्गे प्रतीक्षीं मयपुद्गिराम् ॥ २ ॥

तत्र नारायणसरस्तीर्थे सिन्धुममुदयोः । सङ्गमो यत्र सुमन्दनुतिसिद्धनिषेवितम् ॥२५॥
 तदुपस्पर्शनदेव विनिर्धृतमलाशयाः । धर्मे पारमहंस्ये च श्रोतृसमतयोऽभ्युत ॥२६॥
 तेषिरे तप एषोर्म पित्रादेशेन यन्त्रिताः । प्रजाविमृदये यत्तान् देवर्षिस्तान् ददर्श ह ॥२७॥
 उवाच पाथ हर्षथाः कथं मूषय वै प्रजाः । यत्पूजन्तं मुनो यूयं बालिशा बत पालकाः ॥२८॥
 तयैरुपुरुषं राष्ट्रं पितं चाष्टनिर्गमम् । बहुरूपां स्त्रियं चापि पुमांसं पुंश्रलीपतिम् ॥२९॥
 नदीमुभयतोवाही पञ्चान्नाहुतं गृहम् । कचिद्वनं चित्रकथं चौरपथं स्वयंभ्रमिम् ॥३०॥
 कथं स्वपितुरादेशमविद्वांसो विपश्चितः । अनुसूतमविज्ञाय अहो सर्वं करिष्यय ॥३१॥

श्रीशुक उवाच

तद्विशमयाथ हर्षथा श्रोतृसत्तमनोरथा । वाचःकृतं तु देवरैः स्वयं विममृशुर्धिया ॥३०॥
 भुः क्षेत्रं जीवपक्षं यजनादि निजबन्धनम् । अदृष्टा तस्य निर्वाणं किमसत्कर्मभिर्भवेत् ॥३१॥
 एक पृथग्भस्तु यो भगवान् स्वाश्रयः परः । तमदृष्टाभवं पुंसः किमसत्कर्मभिर्भवेत् ॥३२॥
 पुमान् नेरैति यद्वत्वा बिलस्वर्गे गतो यथा । प्रत्यक्षमाविद् इह किमसत्कर्मभिर्भवेत् ॥३३॥
 नानारूपाऽऽ मनो बुद्धिः स्वैरिणीय गुणान्विता । तन्निष्ठामगतस्येह किमसत्कर्मभिर्भवेत् ॥३४॥
 तत्सङ्गभ्रंशितैर्धर्मैः संसरन्तं कुमार्यवत् । सप्ततोरयुधस्येह किमसत्कर्मभिर्भवेत् ॥३५॥
 सृष्टपथयकरो मायां वेलाकृष्टान्तवेगिताम् । मतस्य तामवित्तस्य किमसत्कर्मभिर्भवेत् ॥३६॥
 पञ्चविंशतितन्वानां पुरोऽहुतदर्पणम् । अघ्यात्ममनुष्यस्येह किमसत्कर्मभिर्भवेत् ॥३७॥
 पेश्वरं शास्त्रमुत्तमं धन्वमोक्षानुदर्शनम् । विविक्तपदमज्ञाय किमसत्कर्मभिर्भवेत् ॥३८॥
 कालचक्रं भ्रमिस्तीर्थं सर्वं निष्कर्षधजगत् । स्यत्तन्मनुष्यस्येह किमसत्कर्मभिर्भवेत् ॥३९॥
 शास्त्रस्य पितुरादेशं यो न वेद निवर्तकम् । यथं तदनुरूपाय गुणविभ्रम्युपक्रमेत् ॥४०॥
 इति स्यत्सिता राजन् हर्षथा पुरुचेतसः । प्रपयुस्तं परित्रम्य पन्थानमनिवर्तनम् ॥४१॥
 स्वयमहर्षि निर्मातह्नीकेशपदाम्बुजे । अलङ्घ्यं चित्तमावेश्य लोकाननुचरन्मुनिः ॥४२॥
 नारां निशम्य पुत्राणां नारदाञ्ज्जोलशालिनाम् । अन्वतप्यत क शोचन् सुप्रजास्य शुचौ पदम् ॥४३॥
 भूयः पाञ्चजन्यायामत्रेण परिसान्वितः । पुत्रानजनयद् द्रुतः शबलाध्वान् सहस्रशः ॥४४॥
 तेऽपि पित्रा समादिष्टाः प्रजासर्गे घृतव्रताः । नारायणसरो जम्भुर्यत्र सिद्धाः स्वपूर्वजाः ॥४५॥
 तदुपस्पर्शनदेव विनिर्धृतमलाशयाः । जपन्तो ब्रह्म परमं तेषुस्तेऽत्र सङ्गं तपः ॥४६॥
 अस्मत्कृतिचिन्मासान् कतिचिद्रायुभोजनाः । आराधयन् मन्त्रमिममग्न्यध्वन्त इदमपतिम् ॥४७॥
 ॐ नमो नारायणाय पुराण महात्मने । विशुद्धसत्त्वधिष्ठयाय महाहंसाय धीमहि ॥४८॥
 इति तानपि राजेन्द्र प्रतिसर्गेधिपो मुनिः । उवाच नारदः प्राह वाचःकृतानि पूर्वजन्तुः ॥४९॥
 दावायथाः संश्रयुन गदतो निगमे भम । अन्विच्छन्तानुपदमं आतृणां आनृपसलाः ॥५०॥

भ्रातृणां प्रायशं भ्राता योऽनुतिष्ठति धर्मवित् । स पुरुषबन्धुः पुरुषो मरुद्भिः सह मोदते ॥ ३१ ॥
 एतावदुक्त्वा प्रययौ नारदोऽमोघदर्शनः । तेऽपि चान्यगमन्मार्गं भ्रातृणामेव मारिष ॥ ३२ ॥
 सध्रीचीनं प्रतीचीनं परस्यानुपर्थं गताः । नाद्यापि ते निवर्तन्ते पश्चिमां यामिनीरिव ॥ ३३ ॥
 एतस्मिन्कालउत्पातान् यद्गन् परयन् प्रजापतिः । पूर्ववच्चारदकृतं पुत्रनाशमुपाश्रयोत् ॥ ३४ ॥
 चुक्रोच नारदायासी पुत्रशोकविमूर्च्छितः । देवर्षिमुपलभ्याह रोषाद्विस्फुरिताधरः ॥ ३५ ॥

दत्त उवाच

अहो असाधो साधूनां साधुलिङ्गेन नस्त्वया । असाध्वकार्यमकार्षां भिक्षोर्मार्गः प्रदर्शितः ॥ ३६ ॥
 ऋषेस्त्रिभिरमुक्तानाममीमांसितकर्मणाम् । विघातः श्रेयसः पापलोकयोः भयोः कृतः ॥ ३७ ॥
 एवं त्वं निरनुक्रोशो बालानां मतिभिद्वरेः । पार्षदमप्ये चरसि यशोहा निरपन्नपः ॥ ३८ ॥
 ननु भागवता निन्यं भूतानुग्रहात्तराः । ऋते त्वां सौहृदं वै वैरद्वयवैरिणाम् ॥ ३९ ॥
 नेत्यं पुंसां विरागः स्यात्स्वया केवलिना मृगः । मन्यसे यद्युपशमं स्नेहपाशनिवृत्तनम् ॥ ४० ॥
 नानुभूय न जानाति पुमान् विषयतीक्ष्णताम् । निर्विरोधे स्थयं तस्मान्न तथा भिक्षाधोः परैः ॥ ४१ ॥
 यद्यस्त्वं कर्मसन्धानां साधूनां गृहमेधिनाम् । कृतवानसि दुर्मरं निप्रियं तव मर्षितम् ॥ ४२ ॥
 तन्मुकृन्तनं यत्तस्वमभद्रमधरः पुनः । तस्माद्भोकेषु ते मूढ न भवेद् भ्रमतः पदम् ॥ ४३ ॥

श्रीशुक उवाच

प्रतिजग्राह तदुपाहं नारदः साधुसम्मतः । एतावान् साधुवादी हि तितितेतेधरः स्वयम् ॥ ४४ ॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां पष्ठस्कन्धे नारदशापो नाम पञ्चमोऽध्यायः

अथ षष्ठोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

तयः प्राचेतसोऽसिक्त्यामनुनीतः स्वयमुवा । पष्टिं सञ्जनयामास दुहितुः पितृवत्सलाः ॥ १ ॥
 दश धर्माय कायेन्दोर्द्विपट् त्रिणव दत्तवान् । भृगुद्विरःकृशाश्वेभ्यो द्वे द्वे साधर्याय चापरा ॥ २ ॥
 भामधेयान्यभूपां त्वं सापयानां च मे शृणु । यासां प्रसूतिप्रसवैर्लोका अपूरितास्त्रयः ॥ ३ ॥
 भानुलम्बा ककुब्जामिर्विधा साप्या मरुवती । वसुमुहूर्ता सहस्रया धर्मपत्न्यः सुतान्मृष्ट ॥ ४ ॥
 भानोस्तु देवर्षभ इन्द्रसेनस्ततो नृप । विद्योत आसीद्गन्धायास्ततश्च स्तनयित्रयः ॥ ५ ॥
 ककुभः सङ्घट्टस्तस्य कीकटस्तनयो यतः । भुवो दुर्गाणि जामेघः स्वर्गो नन्निस्ततोऽभवत् ॥ ६ ॥
 विरवेदेवारस्तु विधाया अग्रजास्तान् प्रचक्षते । साध्वो गणस्तु साधवाया अर्षमिदिस्तु यामुतः ॥ ७ ॥
 मरुशरश्च जयन्तरश्च मरुव्यां बभूवतुः । जयन्तो यामुदेवोऽथ तवेन्द्र इति तं विदुः ॥ ८ ॥
 मोहूर्तिका देवगत्या मुहूर्तायाश्च जशिरे । ये वै पटं प्रयच्छन्ति भूतानां स्वस्वकालमृष्ट ॥ ९ ॥
 मरुवयापात्र सङ्कल्पः कामः सहस्रजः स्मृतः । यमोऽष्टो यमोः पुत्रास्तेनैव मामानि मे शृणु ॥ १० ॥

द्रोणः प्राणो ह्यु वोऽर्शोऽग्निर्दोषो वसुर्विभावसुः । द्रोणस्याभिमतः प न्या हर्षशोकमयादयः ॥ ११ ॥
 प्राणस्योर्जस्वती भार्या सह आयुः पुरोजवः । ह्यु वस्य भार्या धारणिरसूत विविधाः पुरः ॥ १२ ॥
 अर्कस्य वासना भार्या पुत्रास्तर्पादयः स्मृताः । अग्नेर्भार्या वसोर्धारा पुत्रा द्रविणकादयः ॥ १३ ॥
 स्कन्दश्च कृत्तिकापुत्रो ये विरात्पादयस्ततः । दोषस्य शर्वरोपुत्रः शिशुमारो हरेः कला ॥ १४ ॥
 वसोराद्विरसीपुत्रो विश्वर्मा कृतीपतिः । ततो मनुश्चाष्टगोऽभूद् विश्वे साध्या मनोः सुताः ।
 विभावसोरसूतोऽयुष्टं रोचिःमातपम् । पञ्चयामोऽथ भूतानि येन जाप्रति कर्मसु ॥ १५ ॥
 सरूपासूत भूतस्य भार्या रुद्राश्च कोटिशः । देवतोऽजो भवो भीमो वाम उग्रो वृषापतिः ॥ १६ ॥
 अजैरूपादहिर्बुध्न्यो बहुरूपो महानिति । रुद्रस्य पार्षदाश्चान्ये धोरा भूतविनायकाः ॥ १७ ॥
 प्रजापतेरङ्गिरसः स्वधाः पत्नी पितृनय । अथर्वाङ्गिरसं वेदं पुत्रये चाकरोन् सती ॥ १८ ॥
 कृशाश्वोऽर्षिर्षि भार्याया धूम्रकेशमजीजनत् । धिपशायां वेदशिरो देवत्वं वयुनं मनुम् ॥ १९ ॥
 साध्वस्य विनता कद्रः पतङ्गो यामिनीति च । पतङ्गसूत पतगान् यामिनी शल्लभानथ ॥ २० ॥
 सुपर्णासूत गरुडो साक्षाद् यज्ञेशवाहनम् । सूर्यसूतमनूश्च कद्गान्गानदेकरः ॥ २१ ॥
 कृत्तिकादीनि नक्षत्राणीन्द्रोः पत्न्यस्तु मारुत । दक्षयापात् सोऽनपङ्गस्तासु यक्षप्रह्लादिनः ॥
 पुनः प्रसाद्य तं सोमः कला जेभे हये दिताः । शृणु नामानि लोकानां मातृणां शङ्कराणि च ॥
 अथ करपपत्नीनां यमसूतमिदं जगद् । अर्द्धतिर्द्धतिर्द्धनु काष्ठा अरिष्टा सुरसा इला ॥
 मुनिः शोधवशा ताम्रा सुरभिः सरमा तिमि । सिमेर्यादोगणा आसङ्गबापदाः सरमासुताः ॥ २६ ॥
 सुरभेर्महिषा गावो ये चान्ये द्विशफा नृप । ताम्रायाः रथेनगृध्राद्या मुनेरप्सरसां गणाः ॥ २७ ॥
 वन्द्यकादयः सर्पा राजन् शोधवशात्मजाः । इलाया भूरुद्राः सर्वे यानुजानाश्च सौरसाः ॥ २८ ॥
 अरिष्टायाश्च गन्धर्वाः काष्ठाया द्विशफेतराः । सुता दम्बोरेकपृष्टिस्तेषां प्राधानिकाऽनृण्य ॥ २९ ॥
 द्विर्ध्यां शम्बरोऽरिष्टो हयग्रीवो विभावयुः । अयोमुख शङ्कुशिराः स्वर्मानु कपिलोऽरण्य ॥ ३० ॥
 पुलोमा वृषपर्वा च एकचक्रोऽनुतापनः । धूम्रकेशो विरूपाक्षो विप्रचित्तिश्च तुज्यः ॥ ३१ ॥
 स्वर्मानोः सुप्रभां कन्यामुवाह नमुचिः किल । वृषपर्वायस्तु शर्मिष्ठा ययासिर्नाहुपो पत्नी ॥ ३२ ॥
 वैश्वानरसुता याश्च चतस्रश्चार्दशानां । उपदानवी हयशिरा पुलोमा कालका तथा ॥ ३३ ॥
 उपदानवी हिरण्याक्षः क्रतुर्हयशिरा नृप । पुलोमा कालका च द्वे वैश्वानरसुते तु कः ॥ ३४ ॥
 उपयेमेऽथ भगवान् करपपो प्रलज्जोदितः । पौलोमाः कालकेयाश्च दानवा युद्धशालिन ॥ ३५ ॥
 तयोः पृष्टिसदृशाणि यज्ञमोस्ते पितुः रिता । जघान स्वर्गतो राजन्नेक इन्द्रमियङ्करः ॥ ३६ ॥
 निप्रचित्तिः सिद्धिकार्या शतं चैकमजीजनत् । राहुज्येष्ठं केतुशतं प्रहृत्वं य उपागतः ॥ ३७ ॥
 अथातः धूमतां वंशो योऽदितेरनुपूर्वशः । यत्र नारायणो देवः स्वर्गोनाथतरद्भिर्भुः ॥ ३८ ॥
 १११ पूरा स्वपथ सविता भगः । धाता विधाता वरुणो मित्रः शक्र उरक्रम ॥ ३९ ॥

विवस्वतः श्राद्धदेवं संज्ञासूयत वै मनुम् । मिथुनं च महाभागा यमं देवं यमीं तथा ।

सैव मृत्वाय बह्वा नास्त्यौ सुपुत्रे भुवि ॥४०॥

धृया शनैश्चरं लेभे सावर्णि च मनुं ततः । कन्यां च तपतीं या वै वयं संवरणं पतिम् ॥४१॥

अर्यभ्यो मातृका पत्नी तयोश्चपन्थयः सुताः । यत्र वै मानुषी जातिर्दृष्ट्या चोपकृतिता ॥४२॥

पूतनपत्यः पिष्टादो भग्नदन्तोऽभवत्पुरा । योऽसौ दद्यात् कुपितं जहास विवृतद्विजः ॥४३॥

त्वष्टुर्देव्यानुजा भार्या रचना नाम कन्यका । सन्निवेशस्तयोजज्ञे विश्वरूपश्च वीर्यवान् ॥४४॥

तं वमिरे सुरगणाः १७ जेयं द्विपतामपि । विमतेन परित्यक्ता गुरणाऽऽङ्गिरसेन पत् ॥४५॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां सहितायां पष्ठस्कन्धे पष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

अथ सप्तमोऽध्यायः

राजोवाच

कस्य हेतोः परित्यक्ता आचार्येणात्मनः सुराः । एतदाचक्ष्व भगवन्निष्ठव्याणामग्रमं गुरौ ॥ १ ॥

श्रीशुक उवाच

इन्द्रस्त्रिभुवनैश्वर्यमदोद्धतस पथः । मरुद्भिर्वसुभी रुद्रैरादित्यैर्क्त्वा भुभिर्नृप ॥ २ ॥

विश्वेदेवैश्च साधैश्च नास याभ्यां परिश्रितः । सिद्धचारणगन्धर्वैर्मुनिभिर्महर्ष्यादिभिः ॥ ३ ॥

विद्याधरात्सरोभिश्च विक्ररैः पतंगोरगैः । निषेव्यनाथो मयवान् स्तूयमानश्च भारत ॥ ४ ॥

उपगीयमानो ललितमाख्यानाध्यासनाश्रितः । पाण्डुरेणातपत्रेण चन्द्रमण्डलचाक्ष्णा ॥ ५ ॥

युक्तश्चान्यैः पारमेष्ठ्यैश्चाभ्यर्च्यजनादिभिः । विराजमानः पौलोम्या सहस्रासनया भृशम् ॥ ६ ॥

यदा परमाचार्यं देवानामात्मनश्च ह । नाभ्यनन्दत सम्प्राप्तं प्रयुधानासनादिभिः ॥ ७ ॥

याचस्पर्ति मुनिररं सुरासुरनमस्कृतम् । नोद्यच्चालासनादिन्द्रः परयश्चपि मभागतम् ॥ ८ ॥

ततो निर्गम्य सहसा कविराङ्गिरसः प्रभुः । आययौ स्वगृहं नृत्प्यां विद्वाद्भ्यूर्मदविक्रियाम् ॥ ९ ॥

तद्येव प्रतिबुद्धपेन्द्रो गुरुहेलनमात्मनः । गह्वरामास सद्रुसि स्वयमा मानमात्मना ॥ १० ॥

ग्रहो बभूव ममासाधु कृतं वै दक्षबुद्धिना । यन्मपैरयमं मत्तेन गुरः सदसि कारकृतः ॥ ११ ॥

को गृप्येत् पटितो लप्सीं त्रिविष्टपतेरपि । यथाहमामुर्भावं भीतोऽद्य विपुधेरवरः ॥ १२ ॥

ये पारमेष्ठ्यं चिन्त्यमपितितन् न कश्चन । प्रयुष्टिर्दिति मशुधर्मं ते न परं विदुः ॥ १३ ॥

तेषां कुपयदेष्ट्यां पततां तमसि ह्यथ । ये अष्ट्युर्वचस्ते वै मज्जनपरमप्रज्ञा ॥ १४ ॥

यथाहममराचार्यमगाधधिर्यं द्विजम् । प्रमादवित्ये निशट् शीघ्र्यां तत्पर्यं शृणु ॥ १५ ॥

एवं चिन्तयतस्तस्य मगोनो भगवान् गृह्णार । हृदस्पतिर्गतोऽष्टौ गतिमप्याममायया ॥ १६ ॥

गुरोर्नाधिगतः संज्ञां परीक्षन् भगवान् स्वरष्ट । ध्यायन् धिया मुरैर्युक्तं शर्मनालमनात्मनः ॥ १७ ॥

पूतुः सैवामुराः रुवं चाधिर्यौशनसं मतम् । देवान् प्रयुद्यमं चन्द्रमुन्मदा आसतापिनः ॥ १८ ॥

तैर्विषैश्चुमिस्तीक्ष्णैर्निर्मिज्जाङ्गोरुबाहवः । ब्रह्माणं शरणं जग्मुः सहेन्द्रा नतकन्धराः ॥१३॥
 तैर्विषैश्चुमिस्तीक्ष्णैर्निर्मिज्जाङ्गोरुबाहवः । कृपया परया देव उवाच परिसान्त्वयेन् ॥१४॥

ब्रह्मोवाच

अहो यत् सुरश्रेष्ठा ह्यभद्रं वः कृतं महत् । अहिष्टं ब्राह्मणं दान्तमैश्वर्यान्नाभ्यनन्दत् ॥१५॥
 तस्यायमनयस्यासीत् परेभ्यो वः पराभवः । प्रचीरोभ्यः स्ववैरिभ्यः समुद्दानां च यत्सुराः ॥
 मघवन् द्विपतः पश्य प्रचीशान् गुर्वतिक्रमात् । सम्प्रत्युपचितान् मूयः काव्यमाराधय भक्तितः ।

आददोरन् निजयनं ममापि भृगुदेवताः ॥२३॥

त्रिविष्टपं किं गणयन्त्यभेद्यमन्त्रा भृगूणाभ्युशिक्षितार्था ।

न विप्रगोविन्दगवोश्चराणां भवन्त्यभद्राणि मरेभराणाम् ॥२४॥

तद्विष्टरूपं भजताशु विप्रं तर्पस्विनं स्वाहमयाभ्यनन्दन् ।

समाजितोऽर्थान् स विधास्यते वो यदि क्षमिष्यस्वमुताहय कर्म ॥२५॥

श्रीशुक उवाच

त एवमुदितां राजन् ब्रह्मणा विगतज्वराः । अपि त्वाहमुपमम्य परिवृज्येदमश्रुधन् ॥२६॥

देवा ऊचुः

वयं तेऽतिथयः प्राप्ता आधमं भद्रमस्तु ते । कामः संपाद्यतां तात पितृणां समयोचित ॥२७॥

पुत्राणां हि परो धर्मः पितृशुश्रूषणं सताम् । अपि पुत्रवतां ब्रह्मन् किमुत ब्रह्मचारिणाम् ॥२८॥

आचार्यो ब्रह्मणो मूर्तिः पितामूर्तिः प्रजापतेः । आता मरुपतेर्मूर्तिर्माता साक्षात् पितेस्तनुः ॥२९॥

दयाया भगिनी मूर्तिर्धर्मस्यामातिथिः स्वयम् । अग्नेरभ्यागतो मूर्तिः सयंभूतानि चात्मनः ॥३०॥

तस्मात् पितृणामातांनामाति परपराभवम् । तपसापनयंस्तात सग्देतं कर्तुमर्हसि ॥३१॥

कृष्णोमहे त्वोपाध्यायं ब्रह्मिष्टं ब्राह्मणं गुहम् । ययाजसा विज्ञेय्यामः सपत्नीस्तप तेजसा ॥३२॥

न गार्हपत्यं ह्यर्घ्यं ययिष्टाष्टर्घ्यमिषादनम् । कुन्दोभ्योऽन्यत्र न ब्रह्मन् वषो ज्येष्ठपत्यं कारणम् ॥३३॥

अपिरयवाच

अभ्यर्धितः सुरगणैः पौरोहित्ये महातपाः । स विष्टरूपस्तानाह प्रभवः श्रुत्वा गिरा ॥३४॥

विष्टवरूप उवाच

विगर्हितं धर्मशीलेमंष्टवर्च उपपद्यम् । कथं नु भद्रिषो नाया कोकेदीरमिषाघिनम् ।

प्रयास्यास्यति तपिदप्यः स एव स्वार्थं टप्पते ॥३५॥

कथं विगर्हं नु करोम्यपीधता पौरोधतं ह्यप्यतिथेन दुर्मतिः ॥३६॥

अकिञ्चनानी हि धनं शिलोऽद्वनं तेनेह निर्वर्तितमापुस्रिद्वयः ।

न प्रतिष्ठायां गुरुभिः शार्धितं कियत् । भयनां शार्धितं सर्वं प्राणैर्येभ्य तापये ॥३७॥

श्रीशुक उवाच

तंभ्य एवं प्रतिश्रुत्य विश्वरूपो महातपाः । पौरोहित्यं वृत्तश्रुते परमेण समाधिना ॥ ३ ॥
सुरदिपू। श्रियं गुंतामौशनस्यापि विधया । आच्छिद्यादान्महेन्द्राय दैव्यव्या विधया विभुः ॥ ३ ॥
यया गुंतेः सहस्राक्षो जित्येऽमरचमूर्विभुः । तां ग्राह स महेन्द्राय विश्वरूप उदारधीः ॥ ४ ॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां पष्ठस्कन्धे सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

अथाष्टमोऽध्यायः

॥ राजोवाच ॥

यया गुंतेः सहस्राक्षः सर्वाहान् रिपुसैनिकान् । श्रीहस्त्रिव विनिर्जित्य त्रिलोक्या बुभुजे श्रियम् ॥
भगवंस्तन्ममाख्याहि वर्म नारायणात्मकम् । ययाऽस्ततायिनः शत्रून् येन गुप्तोऽजयन्मृधे ॥

श्रीशुक उवाच

वृत्तः पुरोहितस्तथाष्टो महेन्द्रायानुपृच्छते । नारायणाख्यं वर्माह तदिहैकमनाः शृणु ॥ ३ ॥

विश्वरूप उवाच

धौताङ्घ्रिपाणिराक्षस्य सपवित्र उदहमुत्तः । कृतस्वाङ्गकरन्यासो मन्त्राभ्यां वाग्यतः शुचिः ॥
नारायणमयं वर्म सप्तद्वेद भय आगते । पादयोर्जानुनोरुवोरुदरे हृद्यधोरसि ॥ ५ ॥
मुले शिरस्यानुपूर्वाद्दोष्कारादीनि विन्यसेत् । उ० नमो नारायणायेति विपर्ययमथापि वा ॥
करन्यासं ततः कुर्याद् द्वादशाक्षरविधया । प्रणवादिपकारान्तमङ्गुल्यङ्गुष्ठपर्वसु ॥ ७ ॥
न्यसेद्दृष्टय ओङ्कारं विकारमनु मूर्धनि । पकारं तु भ्रुवोर्मध्ये णकारं शिखाया दिशेत् ॥ ८ ॥
वेकारं नेत्रयोर्द्विज्याङ्गकारं सर्वसन्धिषु । मकारमस्रमुदिरय मन्त्रमूर्तिर्भवेद् बुधः ॥ ९ ॥
सविसर्गं कङ्कतं तत् सर्वदिक्षु विनिर्दिशेत् । उ० विष्णवे नम इति ॥ १० ॥

आमानं परमं ध्यायेद् ध्येयं पटशक्तिभिर्युतम् । विद्यातेजस्तपोमूर्तिमिमं मन्त्रमुदाहरेत् ॥ ११ ॥

उ० हरिर्विदग्ध्याम्मम सर्वरक्षां न्यस्ताङ्घ्रिपद्मः पतगेन्द्रपृष्ठे ।

दरारिचर्मासिगदेपुष्पापपाशान् दधानोऽष्टगुणोऽष्टबाहुः ॥ १२ ॥

अलेपु मां रक्षतु मत्स्यमूर्तिर्यादोगणेश्वर्यो वरुणस्य पाशात् ।

स्थलेपु मायावदुवाभनोऽध्यात् त्रिविक्रमः खेऽवतु विश्वरूपः ॥ १३ ॥

दुगेऽऽट्यजिमुखादिषु प्रभुः पावाघ्नसिंहोऽसुरयूथपारिः ।

विमुञ्चते यस्य महाट्टहासं दिशो क्षिनेदुर्न्यपतंश्च गर्गाः ॥ १४ ॥

रक्षतसौ भास्वनि यत्कल्पः स्वदंष्ट्रयोद्योतधरो वराहः ।

रामोऽद्विष्टेऽथ विप्रवासे सलक्ष्मणोऽध्याद् भरताग्रजोऽस्मान् ॥ १५ ॥

मामुग्रधर्मादस्तिलात् प्रमादात्तारायणः पातु नरश्च हासात् ।
 दत्तस्त्वयोगादथ योगनाथः पायाद् गुणेशः कपिलः कर्मबन्धात् ॥१६॥
 सनत्कुमारोऽवतु कामदेवादयसीरां मां पथि देवहेलनात् ।
 देवर्षिपर्यः पुरुषार्चनान्तरात् कूर्मो हरिर्मां निरयादशेषात् ॥१७॥
 धन्वन्तरिर्भगवान् पात्वपम्याद् हन्द्वाद् भयादपभो निर्जितात्मा ।
 यज्ञश्च लोकादवताज्जनान्ताद् बलो गणात् क्रोधवशादहीन्द्रः ॥१८॥
 द्वैपायनो भगवानप्रबोधाद् बुद्धस्तु पालयदगणात् प्रमादात् ।
 कल्किः कलेः कालमलाप्रपातु धर्मावनायोत्कृतावतारः ॥१९॥
 मां केशधो गदया प्रातरध्याद् गोविन्द आसङ्गवमात्तवेष्टु ।
 नारायणः प्राह्य उवात्तशक्तिर्मध्यन्दिने विष्णुररीन्द्रपाणिः ॥२०॥
 देवोऽपराह्णं मधुहोमयन्वा सायं त्रिधामावतु माधवो माम् ।
 दोषे हृषीकेश उत्तापंरात्रे निशीथ एकोऽवतु पद्मनाभः ॥२१॥
 श्रीवत्सधामापररात्र ईशः प्रत्यूष ईशोऽसिधरो जनार्दनः ।
 दामोदरोऽध्यादनुसन्धं प्रभाते विश्वेश्वरो भगवान् कालमूर्तिः ॥२२॥
 चक्रं युगान्तानलतिम्मनेमि भ्रमत समन्ताद् भगवधयुक्तम् ।
 दन्दमिह दन्दगध्यरिसैन्यमाशु कथं यथा वातसत्तो हुताशः ॥२३॥
 गदेऽशनिस्पर्शनविफुलिङ्गे निष्पिण्डि निष्पिण्डयजितप्रियासि ।
 कृष्णायहवीनायकमचरषोभूतम्रहोर्ध्वय चूर्णयारीन् ॥२४॥
 त्वं यातुधानप्रमथप्रेतमातृपिशाचविद्वद्ग्रहोत्तरहृदीन् ।
 दरेन्द्र विद्राधय कृष्णपूरितो भीमस्वनोऽरेहं दयानि भूषयन् ॥२५॥
 त्वं तिमधारसिवरारिसैन्यमीशप्रयुक्तो मम द्विन्वि द्विन्वि ।
 चक्षुषि चर्मज्जुतचन्द्र छादय द्विषामघोनां हर पापचक्षुषाम् ॥२६॥
 यच्चो भयं प्रहेम्योऽमृत केतुम्यो नृप्य एव च । सरीसृपेभ्यो दंष्ट्रिभ्यो भूतेभ्योऽहोम्य एव वा २७
 सर्वाययेतानि भगवन्नामरूपास्त्रकोर्तनात् । प्रथान्तु संस्रयं सद्यो ये नः श्रेयःप्रतीपकाः ॥२८॥
 गरुडो भगवान् स्तोत्रस्तोमरुद्धन्दोमयः प्रभुः । रजत्वशेषकृच्छ्रेभ्यो विष्वक्सेन स्वनामभिः २९
 सर्वापद्भ्यो हरेर्नामरूपयानायुधानि न । बुद्धीन्द्रियमनःप्राणान् पान्तु पार्यदभूषणाः ३०
 तथा हि भगवानेव वस्तुतः सदसश्च यत् । सचेनानेन नः सर्वे यान्तु नाशमुपद्रवाः ३१
 यथैकाग्र्यानुमावानां विकल्पपरहितं स्वयम् । भूषणायुधलिङ्गाख्या घते शक्तीः स्वमायया ३२
 तेनैव सत्यमानेन सर्वज्ञो भगवान् हरिः । पातु सर्वं स्वरूपैर्नः सदा सर्वत्र सर्वगः ॥३३॥

विदिधु दिक्षुर्वमध- समन्तादन्तर्बहिर्भगवान् नारसिंहः ।

प्रहापर्यलोकभयं स्वनेन स्वतेजसा प्रस्तसमस्ततेजाः ॥३४॥

मधवज्जिदमाख्यातं वमं नारायणात्मकम् । विजेत्यस्यजसा येन दंशितोऽसुरयूथपान् ॥३५॥
एतद् धारयमाणस्तु यं यं पश्यति चक्षुरा । पदा वा संस्पृशेत् सद्यः साध्वसात् स विमुच्यते ॥३६॥
न कुतश्चिद्भयं तस्य विद्यां धारयतो भवेत् । राजदस्युग्रशदिभ्यो न्यात्रादिभ्यश्च कर्हिचित् ॥३७॥
इमां विद्यां पुरा कश्चित् कौशिको धारयन् द्विजः । योगधारणया स्वाङ्गं जहौ स मरुधन्विनः ॥३८॥
तस्योपरि विमानेन गन्धर्वपतिरेकदा । ययौ चित्ररथः खोमिष्टो यत्र द्विजस्यः ॥३९॥
गगनान्धपतत् सद्यः सविमानो ह्यवाक्शिराः । बालाखिल्यवचनादस्योन्यादाय विस्मितः ॥४०॥

प्रास्य प्राचीसरस्वत्यां ज्ञात्वा धाम स्वमन्वगात् ॥४०॥

श्रीशुक उवाच

य हृद् शृणुयात् काले यो धारयति चादत् । तं नमस्यन्ति भूतानि मुच्यते सर्वतो भयात् ॥४१॥
एतां विद्यामधिगतो विश्वरूपाच्छतक्रतुः । त्रैलोक्यलक्ष्मीं बुभुजे विनिर्जित्य मृधेऽसुरान् ॥४२॥
इति श्रीमन्नागवते महापुराणे पारमहंस्यो संहितायां पष्ठस्कन्धेनारायणवर्मकथनं नामाष्टमोऽध्यायः

अथ नवमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

तस्यासन् विश्वरूपस्य शिरसि श्रीणि भारत । सोमपीथं सुरापीथमन्नादमिति शुश्रुम ॥४३॥
म वै यर्हिपि देवेभ्यो भागं प्रत्यक्षमुचकैः । अवदद् यस्य पितरो देवाः सप्रभयं नृप ॥४४॥
स एव हि वदौ भागं परोक्षमसुरान् प्रति । यजमानोऽथहृद् भागं मातृस्नेहवशात्तुगः ॥४५॥
तद् देवहेलनं तस्य धर्मासीत् सुरेश्वरः । आलस्य तरसा भीतस्तर्ज्वीर्षण्यच्छिन्दुः रुराध ॥४६॥
सोमपीथं तु यत्तस्य शिर आसीत् कपिजलः । कलविद्ध सुरापीथमन्नादं यत् स तित्तिरिः ॥४७॥
महाहत्यामञ्जलिना जग्राह यदपीश्वरः । संवत्सरान्ते तद्वधं भूतानां स विशुद्धये ।

भूग्यगुह्यमयोपिदम्यश्चतुर्धा व्यभजदरिः ॥४८॥

भूमिस्तुरीयं जगद् स्वातन्त्र्येण वै । ईरिणं महाहत्याया रूपं भूमौ प्रहरयते ॥४९॥
तुर्धं छेदविरोहेण वरेण जगद्गुह्यमाः । तेषां निर्यासरूपेण महाहत्या प्रहरयते ॥५०॥
शश्वत् कामरेणाहस्तुरीयं जगद्गुह्यं त्रिषु । रजोरूपेण तास्वंहो मासि मासि प्रहरयते ॥५१॥
द्रव्यभूयोपरेणापस्तुरीयं जगद्गुह्यं त्रिषु । तामु बुद्धबुद्धेनाभ्यां दष्टं तद्वरति विपन् ॥५२॥
एतपुप्रस्ततस्वषष्टा जुहावेन्द्राय शश्वे । इन्द्रशयो विवर्धंश्च मा चिरञ्जदि द्विद्विरम् ॥५३॥
अधान्यादायपचनादुत्थितो घोरदंशनः । कृतान्त इय लोकानां युगान्तसमये यथा ॥५४॥
विश्वत्रिधर्मानं समिपुमात्रं दिने दिने । दग्धशैलप्रतीकायं सन्ध्याभ्रानोरुचर्चनम् ॥५५॥

तप्तताम्रशिखारमश्चु मध्याह्नाकीर्णचोचनम् ॥१४॥

देदीप्यमाने त्रिशले शुक्ल आरोप्य रोदसी । नृयन्तमुन्नदन्त च चालयन्त पदा महोम् ॥१५॥
दरीगमीरववरेण पिवता च नभस्तलम् । लिहता जिह्वयर्वाणि प्रसता भुवनप्रयम् ॥१६॥
महता रौद्रदट्टेण जृम्भमाण सुदुर्मुहु । विप्रस्ता दुदुर्बुल्लोका बोध्य सर्वे दिशो दश ॥१७॥
येनावृता इमे लोकास्तमसा त्वाष्ट्रमृतिना । स वै वृत्र इति श्रोक पाप परमदारुण ॥१८॥
तं निजघ्नुरभिद्रुत्य सगणा विबुधर्षमा । स्वै स्वैर्दिव्यास्त्रशस्त्रैर्घो सोऽप्रसत् तानि कृत्स्नश
ततस्ते विस्मिता सर्वे विवर्ण्या प्रस्ततेजस । प्रयञ्जमादिपुरगमुपतस्थु समाहिता ॥२०॥

देवा ऊचुः

वारवम्बराभ्यर्पितयस्त्रिलोका ब्रह्मादयो ये वयमुद्विगन्त ।
हराम यस्मै बलिमन्तकोऽसौ विभेति यस्माद्वरय ततो न ॥२१॥
अबिस्मिन्त तं परिपूर्णकाम स्वेनैव लाभेन सम प्रशान्तम् ।
विनोपसर्पत्यपर हि यालिश अस्त्राद्बुधोनासितितर्ति सिन्धुम् ॥२२॥
यस्योदशङ्के जगता स्वनाव मनुर्वयाऽऽवश्य ततारदुर्गम् ।
स एक न स्वाष्ट्र भयाद् दुरन्तात् प्राताऽऽश्रिताय वारिचरोऽपि भूतम् ॥२३॥
पुरा स्वयम्भूरपि सयमाग्भस्युदीर्यवातोर्मिरवै कराले ।
एकोऽश्विन्दात् पतितस्ततार तस्माद् येन स नोऽस्तु पार ॥२४॥
य एक ईशो निजमायया न ससर्ज येनानुवज्जाम विधम् ।
वर्ध न यस्यपि पुर समीहत पश्याम लिङ्ग पृथगीशमानिन ॥२५॥
यो न सपत्नैर्भृशमर्घमानान्देवर्षितिर्यङ् नृपु निय एय ।
कृतावतारस्तनुमि स्वमायया कृत्वाऽऽमसात्पाति पुनो पुनो च ॥२६॥
तमेव देव वयमात्मदैवतां पर प्रधान पुङ्गव विधमन्यम् ।
प्रताम सर्वे शरण शरण्य स्वानी स नो धातयति क महात्मा ॥२७॥

श्रीशुक उवाच

इति तेषां महाराज सुराणामुपतिष्ठताम् । प्रतीच्यां दिश्यभूदावि शङ्खचक्रगदाधर ॥२८॥
आमनुष्ये षोडशभिर्विना श्रीवामकीस्तुभौ । पर्युपासितमुच्चिद्रशरदम्बुरदेवणम् ॥२९॥
ष्ट्वा समवनी सर्व ईशणाद्वादविह्वला । दण्डवत् पतिता राजवज्रनैरयाय सुष्टु ॥३०॥

देवा ऊचुः

नमस्ते यज्ञवीर्याय वयसे उत ते नम । नमस्त हस्तध्याय नम सुपुरहृतये ॥३१॥
यत्ते गतीनां तिसृषामोक्तिद परम पद्म् । नार्वाचीनो वितर्कस्य धातवैर्दिनुमन्नि ॥३२॥

ॐ नमस्तेऽस्तु भगवन्नारायण वासुदेवादिपुरुष महापुरुष महाभुवः परममङ्गल
परमकल्याण परमकारुणिक केवल जगदाधार लोकैकनाथ सर्वेश्वर लक्ष्मीनाथ परमहंसपरिब्रा-
जकैः परमेष्णात्मयोगसमाधिना परिभावितपरिस्फुटपारमहंस्यधर्मैर्योद्धाटिततम कपाटद्वारे
चित्तेऽपावृत आत्मलोके स्वयमुपलब्धनिजमुखानुभवो भवान् ॥३३॥ दुरवबोध इव तवाय
विहारयोगो यदशरणोऽशरीर इदमनवेचित्तास्मत्समवाय आत्मनैवाविक्रियमाणेन सगुणमगुणः
सृजसि पासि हरसि ॥३४॥ अथ तत्र भवान् किं देवदत्तवदिह गुणविसर्गपतितः पारतन्त्र्येण
स्वकृतकुशलाकुशलं फलमुपाददात्याहोस्त्विदामाराम उपशमशील. समञ्जसदर्शन उदास्त इति
ह वाच न विदाम. ॥३५॥ न हि विरोध उभयं भगवत्परिगणितगुणगण ईश्वरोऽनवगाह्य-
माहात्म्येऽर्वाचीनविकल्पवितर्कविचारप्रमाणाभासकुतर्कशास्त्रकलिलान्त करणाध्ययदुरथप्रज्ञादि-
ना विवादानवसर उपरतसमस्तमायामये केवल एवात्ममायामन्तर्धाय को न्वर्थो दुर्ध्व इव
भवति स्वरूपद्वयाभावात् ॥३६॥ समवियममतीनां मतमनुसरसि यथा रज्जुखण्ड सपदि-
विभान् ॥३७॥ स एव हि पुन सर्ववस्तुनि वस्तुस्वरूप सर्वेश्वर सकलजगत्कारणकारणभूत
सर्वप्रत्यगात्मत्वात् सर्वगुणाभासोपलवित एक एव पर्यवशेषित ॥३८॥ अथ वाच तव
महिमाश्रितरससमुद्रविपुषा सकृदवलीढया स्वमनसि निष्यन्दमानानवरतसुखेन विस्मारित
दृष्टश्रुतविषयसुखलेशाभासाः परमभागवता एकान्तिनो भगवति सर्वभूतप्रियसुहृदि सर्वात्मनि
नितरां निरन्तरं निवृत्तमनस. कथमु ह वा एते मधुमथन पुन स्वार्थकुशला ह्यात्मप्रियसुहृदः
साधवस्त्वचरणाश्रुजानुसेवां विसृजन्ति न यत्र पुनरर्थ संसारपर्यावर्त. ॥३९॥ त्रिभुवना-
त्मभजन त्रिविक्रम त्रिनयन त्रिलोकमनोहरानुभाव तवैव विभूतयो दितिजदनुजादयश्चापि
तेशमनुपक्रमसमयोऽयमिति स्वात्ममायया सुरनरमृगमिश्रितजलचराकृतिभिर्यथापराधं दण्डं
दण्डधर दध्मं एवमेवमपि भगवज्जिह्वात्वाष्टमुत यदि मन्त्रसे ॥ ४० ॥ अस्माकं तावकानां
च न तानां तत् ततामह तव चरणनलिनयुगलध्यानानुबद्धहृदयनिगडानां स्वलिङ्गविवरणे-
न। मसारुतानामनुकम्पानुरजितविशदरुचिरशिशिरस्मितावलोकने विगलितमधुरमुखरसा-
मृतकलाया चान्तस्तापमनघार्हसि शर्मयितुम् ॥ ४१ ॥ अथ भगवंस्तवास्माभिरस्त्रितजगदु-
पत्तिस्थितिलर्यानिमित्तायमानदिव्यमायाविनोदस्य सकलजीवनिकायानामन्तर्द्वयेषु अद्विरपि
च प्रह्लादप्रत्यगात्मस्वरूपेण प्रधानरूपेण च यथादेशकालदेहावस्थानविशेषं तदुपादानोपलम्भक-
त्वाभूतः सर्वप्रत्ययसाक्षि आकाशरीरस्य साक्षात् परब्रह्मणः परमात्मन कियानिह वा
अर्धविशेषो विज्ञापनीय स्याद् विस्फुल्लिङ्गादिमिरिव हिरण्यरेतस. ॥ ४२ ॥ अत एव स्वयं
तदुपकल्पयास्माकं भगवत्. परमगुरुोस्तव चरणशतपलाशच्छायां विविधमृजिनसंसारपरिश्र-
मोपशमनीमुपसृतानां वयं यत्कामेनोपसादिताः ॥ ४३ ॥

अथो ईश जहि त्वाष्ट्रं अपन्तं भुवनत्रयम् । अस्तानि येन नः कृष्ण तेजोऽस्यैवायुधानि च ॥
हंसाय वह्निलयाय निरीचकाय कृष्णाय सृष्टयशसे निरुण्वमाय ।

सत्सहस्रं प्रहाय भवपान्थनिजाश्रमासावन्ते परीष्टगतये हरये नमस्ते ॥४५॥

श्रीशुक उवाच

अथैवमोहितो राजन् सादरं शिरीर्हरिः । स्वमुपस्थानमाकर्ण्य ग्राह तानभिनन्दितः ॥४६॥

श्रीभगवानुवाच

प्रीतोऽहं वः सुरभ्रेष्टा मनुषस्यानविधया । आत्मैश्वर्यस्मृतिः पुंसां भक्तिश्चैव यया मयि ॥४७॥
किं बुरापं मयि प्रीते तथापि विबुधधर्माः । मध्येकान्तमतिनायगम्यतो वाप्यदृष्टि तत्त्ववित् ॥४८॥
न वेद कृपणः श्रेय आत्मनो गुणवस्तुदृक् । तस्य तानिच्छतो यच्छेद यदि सोऽपि तथाविधः
स्वयं निःश्रेयसं विद्वान् न वष यशाय कर्महि । न रात्रि रोगिणोऽप्यर्घ्यं वाञ्छतो हि भिषक् ॥४९॥
मधवन् यात भद्रं धो दध्यश्चमृपिसत्तनम् । विद्यामवतपःसारं गात्रं याचत माचिरम् ॥५०॥
स वा अधिगतो दध्यद्दुःखिभ्यां दध्न निष्कलम् । यदा अश्वशिरो नाम तयोरमरतां व्यधात् ॥५१॥
वध्यद्दुःखार्थं स्वच्छेदं धर्माभेदं मदात्मकम् । विश्वरूपाय यत् प्रादात् स्वष्टा यत् स्वमधारततः
युष्मभ्यं याचितोऽभिभ्यां धर्मलोऽङ्गानि दास्यति । ततस्तैरायुधश्रेष्ठो विश्वकर्मविनिर्मितः ।

येन वृत्रशिरो हतां मत्तेजउपवृंहितः ॥५२॥

तस्मिन् विनिहते सूर्यं तेजोऽज्जायुधसम्पदः । भूयः प्राप्स्यथ भद्रं धो न हिंसन्ति च मपरान् ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां पष्ठस्कन्धे नवमोऽध्यायः ॥६॥

अथ दशमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

इन्द्रमेवं समादिरय भगवान् विश्वभाषनः । परयतामनिमेषाणां तत्रैवान्तर्दधे हरिः ॥ १ ॥
तथाभियाचितो देवैर्हविर्धर्मैश्चो महान् । मोदमानः स्वाचेदं प्रहसन्निर भारत ॥ २ ॥
अपि वृन्दारका यूयं न जानीय शरीरिणाम् । संस्थायां यस्त्वभिद्रोहो दुःसहश्चेतनापहः ॥ ३ ॥
जिजीविषूणां जीवानामात्मा प्रेष्ट इहेप्सितः । क उतसहेत वै दातुं भिषमाणाय विष्णवे ॥ ४ ॥

देवा ऊचुः

किन्तु तद् दुस्सयजं प्रहृष्टं पुंसां भूतानुक्रमिणाम् । भवदिधानो महतां पुण्यश्लोकेऽप्यकर्मणाम् ॥
ननु स्वाधंपरो लोको न वेद परसङ्गतम् । यदि वेद न याचेत नेति नाह यदीधरः ॥ १ ॥

ब्रह्मपुरुवाच

धर्मं वः श्रोतुकामेन यूयं मे प्रयुदाहताः । एव वः प्रियमात्मानं त्यजन्तं सन्ध्याज्याहम् ॥ १ ॥
योऽभ्र वेणात्मना नापा न धर्मं न यशः प्रयान् । ईदेत भूतदय्या स शोच्यः स्वाधररपि ॥ २ ॥

एतावानव्ययो धर्मं पुण्यश्लोकैरपासित । यो भूतशोरुहर्षाम्यामात्मा शोचति हृष्यति ॥१॥
अहो दैन्यमहो कष्टं पारक्यैः क्षणमदुरैः । यत्रोपकुप्यादस्वार्थमन्त्यः स्वज्ञातिदिप्रहैः ॥१०॥

श्रीशुक उवाच

एवं कृतव्यवसितो दध्यङ्गहाथर्वणस्तनुम् । परे भगवति प्रहृष्टयात्मानं सेनयज्ञहौ ॥ १ ॥
यताञ्चासुमनोबुद्धिस्तरुण्यं ध्वस्तबन्धनः । आस्थितः परमं योगं न देहं वृत्तधे गतम् ॥ २ ॥
अथेन्द्रो वज्रमुद्यम्य निर्मितं विस्वकर्माणां । मुनेःशुचिर्मरुत्सिक्तो भगवत्तेजसान्वितः ॥ ३ ॥
वृत्तो देवगणैः सर्वगजेन्द्रोपर्यशोभत । स्तूयमानो मुनिगणैस्त्रैलोक्यं हर्षयन्निव ॥ ४ ॥
वृश्चमभ्यद्वन्द्वैस्तु मसुरानोकयूथपैः । पर्यस्तमोज्ञसा राजन् क्रुद्धो रद्व ह्यान्तकम् ॥ ५ ॥
ततः सुराणाममुरै रणः परमदारुणः । प्रेतामुत्ते नमंदायामभवत् प्रथमे यगे ॥ ६ ॥
रुद्रैर्वसुभिरादित्यैरश्विभ्यां पितृवह्निभिः । मरुद्भिर्ऋभुभिः साधैर्विरवेदेधमरुतपतिम् ॥ ७ ॥
दृष्ट्वा यज्ञधरं शक्रं रोचमानं स्वया श्रिया । नासृप्यन्नमुरा राजन् मृधे घृत्पुनःसराः ॥ ८ ॥
नमुचिः शम्भरोऽनवां द्विमूर्धा ऋपभोऽम्बरः । ह्यम्नोव शङ्कुशिरा विप्रचित्तिरयोमुखः ॥ ९ ॥
पुलोमा वृषपर्वा च प्रहेतिर्हेतिरुक्कलः । दैतेया दानवा यथा रथांसि च सहस्रशः ॥ १० ॥
सुमालिमालिप्रमुखाः कार्तव्यरपरिच्छदाः । प्रतिविध्येन्दसेन प्रं सूरयोरपि दुरासदम् ॥ ११ ॥
अभ्यर्द्धपन्नसम्भ्रान्ताः सिंहनादेन दुर्भन्दाः । गदाभिः परिघैर्बाणैः प्रासमुद्गरतोमरैः ॥ १२ ॥
शूलैः पररवधैः तल्लैः शतग्रीभिर्भुशुण्डिभिः । सर्वतोऽवाकिरन् शस्त्रैरस्त्रैश्च विजुधर्षमान् ॥ १३ ॥
न तेऽदरयन्त संछन्नाः शरजालैः समन्ततः । पुङ्खानुपुङ्खपतितैर्ज्योतींशीव नभोषणैः ॥ १४ ॥
न तं शस्त्रास्त्रपर्योधा ह्यासेदुः सुरसैनिकान् । क्षिप्त्वाः सिद्धपथे देवैर्लघुहस्तैः सहस्रधा ॥ १५ ॥
अथ क्षीणास्त्रशस्त्रीषा गिरिशृङ्गद्रुमोपलैः । अभ्यवर्षन् सुरयत्नं चिच्छिदुस्तांश्च पूर्ववर ॥ १६ ॥

तानस्रतान् स्वस्तिमतो निशाम्य शस्त्रास्त्रपूरीरथ घृष्टनाथाः ।

दुर्मैर्ऋद्धिर्विषिध द्विशृङ्गै रविषतास्तत्रसुरिन्दमैनिकान् ॥ १७ ॥

सर्वे प्रयासा अभवन् विमोषा कृताः कृता देवगणेषु दै दैः ।

एषणानुपूलेषु यथा महत्सु शृङ्गैः प्रयुक्ता स्याती रूपवाचः ॥ १८ ॥

ते स्वप्रयासं वितथं निरीक्ष्य हरावभक्ता हतयुद्धदर्पा ।

पलायनायाजिमुने विसृज्य पतिं मनस्ते दधुरात्तमाराः ॥ १९ ॥

घृष्टोऽमुरास्ताननुगान् मनस्वी प्रधाततः प्रेष्य यमाप पृत् ॥

पलायितं प्रेष्य यत्नं च भग्नं भयेन तीम्रेण विहर्य वीरः ॥ २० ॥

यानोपपक्षा रुधिरां मनस्विनामुवाच पार्चं पुराप्रवीरः ।

दे विप्रद्विक्ते नमुचे पुलोमन् ज्ञानार्थशृङ्गधर मे शृणुष्वम् ॥ २१ ॥

ज्ञातस्य मृत्युर्ध्रुव एव सर्वतः प्रतिक्रिया यस्य न चेद् वृक्षा ।

लोको यराश्चापततो यदि क्षमं को नाम मृत्युं न वृक्षोत युक्तम् ॥ ३२ ॥

द्वौ सम्मताविह मृत्युं दुराणौ यद् ब्रह्मसन्वारण्या जितासुः ।

कलेवरं योगरतो विजह्याद् यद्मणीर्वीरशयेऽनिवृत्तः ॥ ३३ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंसासंहितायां पष्ठस्कन्धे इन्द्रवृत्रासुरयुद्धवर्णनं नाम दशमोऽध्यायः

अथैकादशोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

त एवं शंसतो धर्मं वचः पत्न्युरचेतसः । नैवागृह्णन् भयप्रस्ताः पलायनररा नृप ॥ १ ॥

विशीर्यमाणाः पृतनामासुरीमसुरपंभः । काष्ठानुकूलीब्जिदशैः काश्यमानामनायवत् ॥ २ ॥

इष्ट्वातप्यत संक्रुद्ध इन्द्रशत्रुरमर्षितः । तान्निवार्यो जसा राजन्निभैस्त्वेदमुवाच ह ॥ ३ ॥

किं व उच्चरितैर्मातुर्धौवन्निः पृष्टतो हतैः । न हि भीतवचः श्लाघ्यो न स्वर्ग्यः शूरमानिनाम्

यदि वः प्रघने भद्रा सारं वा वृक्षका इदि । अग्रे तिष्ठत माश्रं मे न चेद् प्राग्यसुखे पृष्टा

एवं सुरगणान् क्रुद्धो भीषयन् वपुषा रिप्त् । व्यनदत् सुमहाप्राणो येन लोका विचेतसः ॥

तेन देवगणाः सर्वे वृत्रविस्फोटनेन वै । निरेतुर्मूर्च्छिता भूमौ यथैवाशनिना हताः ॥ ७ ॥

ममर्द पद्भ्यां सुरसैन्यमातुरं निमीलितान् रथारङ्गदुर्भवं ।

गां कम्पयन्मुद्यतशूलं भोजसा नालं वनं यूयपतिर्यथोगमदः ॥ ८ ॥

विलोक्य तं यज्ञधरोऽथ्यमर्षितः स्वरात्रवेऽभिद्रवते महागदाम् ।

चिन्वेप तामापततीं सुदुःसहाम् जग्राह वामेन करेण लीलया ॥ ९ ॥

स इन्द्रशत्रुः कुपितो भृशं तथा महेन्द्रवाहं यदयोम्रविक्रमः ।

जघान कुम्भस्थल उच्चदन् मृधे त कर्म सर्वे समपूतवन् नृप ॥ १० ॥

पेरावतो वृत्रगदामिच्छो विधूर्णितोऽग्निः कुलिशाहतो यथा ।

अपासरद्भिज्जमुक्त्वा सहेन्द्रो मुञ्चन्नृक् सप्तधनुर्भृशतः ॥ ११ ॥

न सन्नवाहाय विरण्यचेतसे प्रायुल्लङ्घ भूयः स गर्दं महात्मा ।

इन्द्रोऽमृतस्यन्दिकराभिर्मर्शयित्वा पक्षतवाहोऽवतस्थे ॥ १२ ॥

स तं नृपेन्द्राहवकाभ्यया रिपुं घञ्जायुधं प्रावृण्वं विसोक्य ।

स्मरंश्च तत्कर्म नृशंसमहः शौकेन मोहेन हसन्प्रजगाद् ॥ १३ ॥

वृत्र उवाच

दिष्ट्या भवान् मे समवस्थितो रिपुर्गो ममहा गुरुहा भ्रातृहा च ।

विष्णानयोऽद्याहमप्यस्मि स्वया मन्वृत्तनिर्मिच्छन् दृष्टदापिरान् ॥ १४ ॥

अथ द्वादशोऽध्यायः

॥ ऋषिरुवाच ॥

एव जिहासुर्नृप देहमाजौ मृत्युं वरं विजयान्मन्यमानः ।
 शूलं प्रगृह्याभ्यपतत् सुरेन्द्रं यथा महापुरुषं कैटभोऽस्तु ॥ १ ॥
 ततो युगान्ताग्निऋतेरजिह्ममाविभ्य शूलं तरसासुरेन्द्रः ।
 क्षिप्त्वा महेन्द्राय विनद्य वीरो हतोऽसि पापेति रुषा जगाद ॥ २ ॥
 ख आपतत् तद् विचलद्ग्रहोत्खचन्निरीक्ष्य दुष्प्रेष्यमजातविक्रवः ।
 वज्रेण वज्री शतपर्वणाच्छिन्नद् भुजं च तस्योरगराजभोगम् ॥ ३ ॥
 द्विषैकबाहुः परिषेण धृत्रः संरच्छ आसाद्य गृहीतवज्रम् ।
 हनौ तताडेन्द्रमथाम्रेभं वज्रं च हस्तान्यपतन्मथोनः ॥ ४ ॥
 धृत्रस्य कर्मातिमहाभूतं तत् सुरासुराश्चाख्यसिद्धसङ्गाः ।
 अप्रजयंस्तत् पुरहुतसङ्घर्षं निरीक्ष्य हाहेति विबुक्कुशुभ्रंशम् ॥ ५ ॥
 इन्द्रो न वज्रं जगृहे विलजितश्च्युत स्वहस्ताद्विरसन्निधौ पुनः ।
 तमाह धृत्रो हर आतवज्रो जहि स्वशत्रुं न विशादकालः ॥ ६ ॥
 युयुत्सुर्तां कुत्रचिदाततायिनां जयस्तदैकत्र न वै पराभ्वनाम् ।
 द्विनेक्रमुपसितजयस्थितीधरं सर्वशमाद्यं पुरां सनातनम् ॥ ७ ॥

लोकाः सपाला वस्येमे भसन्ति विवशा वशे । द्विजा इव शिच यदा । स काल इह कारणम् च
 ओजः सद्यो बलं प्राणममृतं मृत्युमेव च । तमज्ञाय जनो हेतुमात्मानं मग्यते जडम् ॥ ८ ॥
 यथा वारुण्यी नारी यथा यन्त्रमयो मृगः । एव भूतानि मयवज्रीशतग्राणि विद्धि भोः ॥ १० ॥
 पुरुषः प्रकृतिर्व्यक्तमात्मा भूतेन्द्रियाशयाः । शत्रुवन्त्यस्य सर्गादौ न विना तदनुग्रहात् ॥ ११ ॥
 अविद्वानेवमात्मानं मन्यतेऽनीशमीश्वरम् । भूतैः सृजति भूतानि प्रसते सानि तैः स्वयम् ॥ १२ ॥
 आयु श्री कीर्तिरैश्वर्यमार्गश्च पुरुषस्य सा । भवत्येव हि तत्काले ययानिन्द्रोधिपयंया ॥ १३ ॥
 तस्मादक्षीर्तियशमोर्जयापजययोरपि । सम स्यात् सुखदुःखाभ्यां मृत्युजीवितयोस्तथा ॥
 सत्यं रजस्तम इति प्रकृतेर्नात्मनो गुणाः । तत्र साविण्यामात्मानं यो वेद न स व्रज्यते ॥ १५ ॥
 पश्य मां निर्जितं शक्रं कृष्णायुधभुजं मृधे । घटमानं ययाशक्तिं तव प्राणजिह्वीपंया ॥ १६ ॥
 प्राणभ्रजहोऽयं समर इष्वरो बाहनासनः । अत्र न ज्ञायतेऽमुष्य जयोऽमुष्य पराजयः ॥ १७ ॥

श्रीशुक उवाच

धृत्रपचः धुत्वा गतासीरमपूजयत् । गृहीतवज्रं ग्रहमंस्तमाह गतविरमयः ॥ १८ ॥

इन्द्र उवाच

अहो दानव सिद्धोऽसि यस्य ते मतिरीधरी । भक्त सर्वात्मनाऽऽत्मानं सुहृदं जगदोधरम् ॥ १६ ॥
भवानतार्पणमायां वै वैष्णवी जनमोहिनीम् । यद् विद्यायासुरं भावं महापुरुषतां गत ॥ २० ॥
खल्विदं महदाश्चर्यं यद् रजःप्रवृत्तेस्तव । वासुदेवे भगवति रुचात्मनि दृढा मतिः ॥ २१ ॥
यस्य भक्तिर्भगवति हरौ निःश्रेयसेश्वरे । विक्कीढतोऽमृतं भोधौ किं सुद्वैः ख तकोदकै ॥ २२ ॥

श्रीशुक उवाच

इति ॥ वाणावभ्योन्यं धर्मजिज्ञासया नृप । युयुधाते महावीर्यां विप्रवृत्रौ युधामपती ॥ २३ ॥
आविध्य परिधं वृत्रः कार्पाथसमरिन्दमः । इन्द्राय प्राहिणोष्टु धोरं वामहस्तेन मारिष ॥ २४ ॥
स तु वृत्रस्य परिधं करं च करभोपमम् । चिच्छेद युगपद्वो वज्रेण शतपर्शना ॥ २५ ॥
दोग्यांसुःकृतमूलाभ्यां बभौ रक्तस्रोतोऽसुरः । छिन्नपक्षो यथा गोत्रं खाद् भ्रष्टो वज्रिणा हतः ॥ २६ ॥
कृत्वाधरां हनुं भूमौ वैद्यो दिव्युत्तरां हनुम् । नभोगम्भीरवक्ष्रेण हेलिहोदयजिह्वाया ॥ २७ ॥
दंष्ट्राभिः कालकटपाभिर्गंसस्त्रिव जगत्त्रयम् । अतिमात्रमहाकायं आविर्पस्तरसा गिरौ नृ ॥ २८ ॥
गिरिराट् पादचारीव पदभ्यां निजंरयन् महौम् । जग्रात् स समासाद्य वज्रिणं सहवाहनम् ॥ २९ ॥
महाप्राणो महावीर्यो महासर्प इव द्विपम् । वृत्रग्रस्तं तमालवय सप्रजापतयः सुराः ।

हा कष्टमिति निर्विण्णश्चुत्सुः समहंस्य ॥ ३० ॥

निगोर्णोऽप्यसुरेन्द्रेण न ममारोदरं गतः । महापुरुषसद्यदो योगमायाबलेन च ॥ ३१ ॥
भित्वा वज्रेण तत्कुक्षिनिष्कृत्य बलभिदं त्रिभुः । उच्चकर्तुं शिरः शत्रोर्गिरिशृङ्गमिवौजसा ॥ ३२ ॥
वज्रस्तु तत्कण्ठरमाशुवेगः कृन्तन् समन्तान् परिषत्मान् ।

न्यपातयत् तावद्दहर्गणेन यो ज्योतिरामयने वाग्रंहस्ये ॥ ३३ ॥

तदा च खे दुन्दुभयो विनेदुर्गन्धर्षिद्धाः समहर्षिस्तदाः ।

पार्श्वमलिङ्गैस्तमभिष्टुयाना मन्त्रैर्मुदा कुसुमैरभ्यवर्तन् ॥ ३४ ॥

वृत्रस्य देहाक्षिप्यान्तमाभ्योत्थिरिन्दम । पश्यतां सर्वलोकरुनामलोकं समपद्यत ॥ ३५ ॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यो संहितायां पद्यस्कन्धे वृत्रयो नाम द्वादशोऽध्यायः

अथ त्रयोदशोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

पृथे हते त्रयो लोका दिना शप्तेषु भूरिद । सपाला क्षमयन् सद्यो विज्वरा निरृतेन्द्रिया ॥ १ ॥
देवैः पितृभूतानि दीया देवानुगाः स्वयम् । प्रतिजम्बुः स्वर्चिण्यानि ब्रह्मे रोन्द्रादपरतन ॥ २ ॥
राजोवाच
इन्द्रस्यानिरृतेर्हेतुं श्रोतुमिच्छामि भो मुने । येनासन् मुनिनो देवा हरेदुःखं कुणोऽभवत् ॥ ३ ॥

श्रीशुक उवाच -

वृत्रविक्रमसंविद्राः सर्वे देवाः सर्वर्षिभिः । तद्वाधायार्थं यन्निद्रं नैवृद्धं भीतो वृद्धद्वधात् ॥४॥

इन्द्र उवाच

खोभूजलद्रुमेरेनो विषरूपवधोद्धवम् । विभक्तमनुगृह्णन्निवृत्रहत्यां क माग्यंहम् ॥५॥

श्रीशुक उवाच

श्रपयस्तदुपाकरणं महेन्द्रमिदमवुवन् । याजयिष्याम भद्रं ते हयमेधेन मा स्म भै ॥६॥

हयमेधेन पुरुषं परमात्मानमीश्वरम् । इष्टा नारायणं देवं मोक्षयसेऽपि जगद्धधात् ॥७॥

महाहा पितृहा गोघ्नो मातृहाऽऽचार्यं द्वाघयान् । आदं पुत्रकल्को वापि शुद्धपरेन् यस्य कीर्तनात्

तमश्वमेधेन महामखेन यद्वान्वितोऽस्माभिरनुष्ठितेन ।

हत्वापि समग्रं चराचरं त्वं न लिप्यसे किं खलुनिग्रहेण ॥८॥

श्रीशुक उवाच

पुत्रं सञ्जोदितो विप्रैर्महत्वाहनम् रिपुम् । ब्रह्महत्या हते तस्मिन्नाससाधु वृषाकपिम् ॥९॥

तयेन्द्रः स्मासहत्तार्यं निवृत्तिर्नाममाविशत् । ह्युमन्तं वाच्यतां प्राप्तं सुखयन्त्यपि नो गुणाः ॥१०॥

तां ददृशानुधावन्तीं चापहालीमिव रूपिणीम् । जरया वेपमानाः क्लीं यन्मम्रस्तामवपटाम् ॥११॥

विकीर्यं पक्षितान् केनास्तिष्ठतिष्ठेति भाषिणीम् । मीनान्पक्ष्यसुगन्धेन कुर्वतीं मार्गदूषयाम् ॥१२॥

नभो गतो दिशः सर्वाः सद्वाको विद्यामपते । प्रागुदीचीं दिशं वर्णं प्रविष्टो नृप मानसम् ॥१३॥

स आबसत् पुष्करनासतन्तूनलम्बभोगो यदिहप्रदूतः ।

वर्षाणि साहस्रमज्जितोऽन्तः स चिन्तयन् महाश्वादिमोक्षम् ॥१४॥

तावत् त्रिणाकं नहुषः शशाङ्गं विद्यातपोयोगवसानुभाव ।

स सग्नदैर्धर्ममदान्धनुर्दिनैस्तस्तिरश्वा गतिमिन्द्रपत्न्या ॥१५॥

ततो गतो ब्रह्मागिरोपहृतः ऋतमरध्याननिशरितायः ।

पापस्तु दिदेवतया हतौजास्तं नाम्बभूदवितं विष्णुपत्न्या ॥१६॥

तं च ब्रह्मर्षयोऽभ्येय हयमेधेन भारत । ययावद् दीर्घयाज्ञकुः पुरुराराधनेन ह ॥१७॥

अथेयमाने पुरुरे सर्वदेवमयात्मनि । अश्वमेधे महेन्द्रेण चित्ते महावादिभिः ॥१८॥

स वै त्वापूबधो भूयानपि पापचपो नृप । नीतस्तेनैव शून्याय बीहार इव भानुना ॥१९॥

स याजिमेधेन ययोदितेन वितायमानेन मरीचिमिधैः ।

इष्टाधिपत्यं पुरुषं पुराणमिन्द्रो महाकासं विभूतपाप ॥२०॥

इह महाभ्यानमरोपपाप्मनां महाजनं तीर्थपदानुकीर्तनम् ।

महान्महान्महान्महान् महेन्द्रमोक्षं विजयं मरुतः ॥२१॥

पठेयुराख्यानमिदं सदा युवाः शृण्वन्त्यथो पर्वणि पर्वणोन्दिगम् ।

धन्यं यशस्यं निखिल घमोचनं रिपुञ्जयं स्वस्वयनं तथाऽऽयुषम् ॥२३॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्योऽं संहितायां पष्ठस्कन्धे इन्द्रविजयो नाम त्रयोदशोऽध्यायः

अथ चतुर्दशोऽध्यायः

परीक्षितुवाच

रजस्तमःस्वभावस्य ब्रह्मन् वृत्रस्य पाप्मनः । नारायणे भगवति कथमासीद् एतः मतिः ॥१॥

देवानां शुद्धमखानामृषीणां चामलात्मनाम् । भक्तिर्मुकुन्दचरणे न प्रायेणोपजायते ॥ २ ॥

रजोभिः समसंशयाः पार्थिवरिह जन्तवः । तेरां ये केचनेहन्ते श्रेयो वै मनुजादयः ॥ ३ ॥

प्रायो मुमुक्षुस्तेषां केचनैव द्विजोत्तम । मुमुक्षुणां सहस्रेषु कश्चिन्मुच्येत सिध्यति ॥ ४ ॥

मुक्तानामपि सिद्धानां नारायणपरायण । सुदुर्लभः प्रशान्तात्मा कोटिष्वपि महामुने ॥ ५ ॥

युवराज स कथं पापः सर्वलोकोपतापनः । इत्थं रजमतिः कृप्य आसीत् सद्ग्राम उदयये

अग्र नः संशयो भूपाद्गोत्रे कौतूहलं प्रभो । यः पौरुषेण समरे सहस्राद्यमतोपयत् ॥ ७ ॥

सूत उवाच

परीक्षितोऽथ सम्प्रभं भगवान् धादरायणिः । निराभ्य धृद्धानस्य प्रतिनन्द्य दधोऽमरीत् ॥८॥

श्रीशक्र उवाच

शृणुष्व्यावहितो राजकृतिहासमिमं यथा । श्रुतं द्वैपायनमुपाधारत्वाद् देवलादपि ॥ ९ ॥

आसीद् राजा सार्वभौमः शूरसेनेषु वै नृप । चित्रसेनुरिति ख्यातो यस्यामीत् कामधुक् मदी

तस्य भार्यासहस्राणां सहस्राणि दशभवनम् । शान्तानिक्श्वापि नृगो न क्षेमे तामु मन्ततिह ॥

रूपीदार्यवयोजन्मविषैर्धनैश्चिन्तयादिभिः । सम्पन्नस्य गुणैः सर्वश्रिन्ता यस्यापतेरभूत् ॥ १२ ॥

न तस्य सम्पदः सर्वा महित्यो वामलोचनाः । सार्वभौमस्य भूधेयमभवन् प्रीतिहेतवः ॥ १३ ॥

तर्प्यन्वा तु भवनमङ्गिरा भगवाङ्गृषिः । लोकाननुचरसेतानुपागच्छद् यत्पदपा ॥ १४ ॥

नं पुत्रादिषा विधियन् प्रयुधानार्हणादिभिः । कृतातिष्ठमुपासीद् न मुरारिमीनं समाहितः ॥ १५ ॥

महर्षिस्तमुपार्त्तानि प्रप्रयाचनन् चित्तौ । प्रतिपूज्य महाराज समाभाष्येदमन्योत् ॥ १६ ॥

श्रुतिगरा उवाच

एवं विकल्पितो राजन् विदुः सुनिनापि सः । प्रशयावनतोऽभ्याह प्रजाकामस्ततो मुनिमा ॥२१॥

चित्रकेतुस्त्वाच

भगवन् किं न विदितं तपोज्ञानसमाधिभिः । योगिनां ध्वस्तशयानां बहिःस्तः शरीरिषु ॥२३॥
तथापि पृच्छतो ब्रूयाद् ब्रह्मब्रह्मनि चिन्तितम् । भवतो विदुरश्चापि चोदितस्त्वदनुज्ञया ॥२४॥
लोकपालैरपि प्राप्याः साम्राज्येष्वर्धपम्पदः । न नन्दयन्त्यपजं मां छुत्तृकाममिवापरे ॥२५॥
ततः पाहि महाभाग पूर्वं सह गत तमः । यथा तरेम दुस्तारं प्रजया तद्विधेहि नः ॥२६॥

श्रीशुक उवाच

हृष्यर्धितः स भगवान् कृपालुर्वन्द्यः सुतः । श्रपयित्वा चहं त्वाद्यं स्वधारमयजद्विभुः ॥२७॥
ज्येष्ठा श्रेष्ठा च या राज्ञो महिरीणां च भारत । नास्मा कृतघुतिस्तस्ये यज्ञोऽपि ह्यमदाद् द्विजः ॥२८॥
अथाह नृपतिं राजन् भवितैरुस्तवारमजः । हर्षशोऽरुप्रदस्तुभ्यमिति वक्षसुतो ययौ ॥२९॥
सापि तत्प्राज्ञनादेव चित्रकेतोरधारयत् । गर्भं कृतघुतिर्देवी कृतिकाम्नेरिवारमजम् ॥३०॥
तस्या अनुव्रतं गर्भः शुक्लवर्ण इवोद्भवः । वटुषे शूरसेनेखलेजसा शनकैर्नृप ॥३१॥
अथ काल उपावृत्ते कुमारः समजायत । जनयन्तुरसेनायां श्रवतां परमां सुदम् ॥३२॥
हृष्टो राजा कुमारस्य ज्ञातः शुचिरलङ्कृतः । वार्धयित्वाऽऽशिमे विभ्रैः कारयामास जातकम् ॥३३॥
तेभ्यो हिरण्यं रजतं चासांस्यामरणानि च । ग्रामान् हयान् राजान् प्रादात् धेनुनामधुवानि पद्
वत्सपं कामसन्धेरां पर्जन्य इव देहिनाम् । धन्यं यशस्यामायुष्यं कुमारस्य महामनाः ॥३४॥
कृच्छूलक्ष्म्येऽथ राजर्सेतनयेऽनुविनं पितुः । यथा निःस्त्रस्य कृत्वासे धने खे होऽन्ववर्धता ॥३५॥
मातुस्तविततरां पुत्रे खे हो मोहसमुद्भवः । कृतघुतेः सन्तीनां प्रजाकामगरोऽभवत् ॥३६॥
चित्रकेतोरतिमीतिर्यथा तारे प्रजावति । न तथान्येषु सप्तशेखरालालायतोऽभवद् ॥३७॥
ताः पर्यंतप्यन्नात्मानं गह्वरं योऽभ्यसूयया । श्रानपत्येन दुःखेन राज्ञोऽनादरयेन च ॥३८॥
धिगमजो क्षिप्रं पापां पशुश्राद्धमममताम् । सुप्रजाभिः सपत्नीभिर्दासीमिव तिरस्कृताम् ॥३९॥
दासीनां को लु सन्तापः स्वामिनः परिचर्यया । अभोषणं लब्धमानानां दास्या दासीव दुर्भगाः ॥
पुनं सन्दहमानानां सपत्न्यां पुत्रसम्पदा । राज्ञोऽमम्मनृचीनां विद्वेपो बलवानभूत् ॥४०॥
विद्वेपनष्टमतयः क्षियो दारुणचेतसः । गरं ददुः कुमाराय दुर्भर्षां नृपतिं प्रति ॥४१॥
कृतघुतिरजानन्ती सपत्नीनामघं मदत् । मुस पर्येति सञ्चिन्त्य निरोष्य व्यपराद् पृष्टे ॥४२॥
शयानं शुचिं चालमुपवार्य मनोपिषी । पुत्रमानय मे भद्रे इति चाश्रीमपोदय ॥४३॥
मा शयानमुपमन्य हृष्टा चोत्तारलोचनम् । आपोन्द्रिकाप्रभिरपकं हतास्मीऽपगतं सुवि ॥४४॥

तरयास्तदाऽऽकृत्यं नृशतुरं स्वरं जम्याः कराम्यामुर् उषकैरपि ।

प्रविरप राज्ञी स्वरयाऽऽमजान्तिर्कं ददर्श बालं सहसा मृतं सुतम् ॥४५॥

पपात भूमौ परिवृद्धया शुचा मुमोह विभ्रष्टशिरोरुहाम्बरा ॥४८॥
ततो नृपान्तःपुरवर्तिनो जना नराश्च नार्यश्च निशम्य रोदनम् ।

आगत्य तुल्यव्यसनाः सुदुःखितास्ताश्च न्यलोकं ररुदुः कृतागसः ॥४९॥

श्रुत्वा मृतं पुत्रमलक्षितान्तकं विनष्टदृष्टिः प्रपतन् स्खलन् पथि ।

लहानुक्कवैधितया शुचा भृशं विमूर्च्छितोऽनुप्रवृत्तिर्दिनैर्जैतः ॥५०॥

पपात बालस्य स पादमूले मृतस्य विमृस्तशिरोरुहाम्बराः ।

दीर्घं श्वसन् बाष्पकलोपरोधतो निरुद्धकण्ठो न शशाक भाषितुम् ॥५१॥

पतिं निरीक्ष्योऽशुचापितं तदा मृतं च बालं सुतमेकसन्तमिम् ।

जनस्य राज्ञो प्रकृतेश्च हृद्भुजं सती दधाना विललाप चित्रधा ॥५२॥

स्तनद्वयं कुङ्कुमगन्धमल्लितं निषिञ्चती साञ्जनबाष्पमिन्दुभिः ।

विकीर्य केशान् विगलाम्बजः सुगं शशोच चित्रं कुररीव सुस्वरम् ॥५३॥

अहो विधातस्त्वमतीव बालिशो यस्त्वात्मस्यष्टप्रतिरूपमीहमे ।

परैऽनुजीवः परस्य या मृतिविपर्ययश्चेत् त्वमसि भुवः परः ॥५४॥

न हि क्रमश्चेदिह मृत्युजन्मनोः शरीरिणामस्तु तदा कर्मभिः ।

यः खेदपाशो निजसर्गवृद्धये स्वयं कृतस्ते तमिमं वितृश्मि ॥५५॥

एवं ताल नाहंसि मां कृपणामतायां त्यक्तुं विचक्ष्व पितरं तव शोकतप्तम् ।

अञ्जस्तरेम भवताम्रजदुस्तरं यद् ध्यानां न याद्वरुण्येन यमेन दूरम् ॥५६॥

उत्तिष्ठ तात त इमे शिशवो वयस्यास्त्वामाह्वयन्ति नृपनन्दन संविहर्तुम् ।

सुप्तश्चिरं दृशनया च भवान् परीतो भुङ्क्त्व स्तनं पिय श्रुचो हर नः स्वकानाम् ५७

नाहं तनूजो ददशो हतमङ्गला ते मुग्धस्मिन् । मुदितवीक्षणमाननाञ्जम् ।

किं वा गतोऽस्य पुनरन्वयमन्यलोकं नीतोऽपृथगेन न श्रियोमि कला गिरस्ते ॥५८॥

श्रीशुक उवाच

विलपन्त्या ग्रां पुत्रमिति चित्रविलापनं । चित्रकेतुभृशं ततो मुनश्चण्डो ररोद ॥५९॥

तयोर्विलपतोः सर्वे दण्ड्योस्तदनुप्रताः । ररुदुः स्म नरा नार्यः सर्वमासीदप्येतनम् ॥६०॥

एवं क्रमलमापन्नं नष्टयन्तमनायकम् । शायाङ्गिरा नाम मुनिराजगाम सनारदः ॥६१॥

धीमन्नागवते महापुत्राणे पारमईस्यां संहितायां पष्ठस्कन्धे चित्रकेतुविलापो नाम चतुर्दशोऽध्यायः

अथ पंचदशोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

अपुनर्मृतोऽपान्ते पतिं मृतरोपमम् । शोकाभिम् । राजानं बौधपन्तीसदुन्निमि ॥६२॥

कोऽय स्यात्तव राजेन्द्र भवान् यमनुशोचति । त्व चास्य क्तम. सृष्टौ पुरेदानीमत परम् ॥ २॥
 यथा प्रयान्ति संयान्ति श्रोतोवेगेन वालुकाः । संयुज्यन्ते वियुज्यन्ते तथा कालेन देहिनः ॥ ३॥
 यथा धानासु वै धाना भवन्ति न भवन्ति च । एव मूतेषु मृतानि चोदितानीशमायया ॥ ४॥
 वयं च त्व च ये चेमे तुल्यकलाश्वराचराः । जन्ममृत्योर्यथा पश्चात् प्राङ् नैवमधुनापि भोः ॥ ५॥
 भूतैर्भूतानि भूतेशः सृज्यथवति हन्त्यज । आत्मसृष्टैरस्यतन्त्रैरनपेक्षोऽपि बालवत् ॥ ६॥
 देहेन देहिनो राजन् देहाद्देहोऽभिजायते । बीजादेव यथा बीजं देवार्थ इव शाश्वतः ॥ ७॥
 देहदेहिबिभर्गोऽयमविवेककृतः पुरा । जातिष्यत्किविभागोऽयं यथा वस्तुनि कल्पितः ॥ ८॥

श्रीशुक उवाच

एवमाश्वासितो राजा चित्रवेतुर्द्विजोत्तिमि । प्रमृज्य पाणिना वक्त्रमाधिस्तानमभायत ॥ ९॥

राजोवाच

कौ पुषां ज्ञानसम्पन्नो महिष्ठौ च महोपसाम् । अवधूतेन वेपथे गृहाविह समागतौ ॥ १०॥
 चरन्ति ह्यवतौ कामं ब्राह्मणा भगवत्प्रिया । मादृशां ब्राह्मणबुद्धीनां योधाद्योन्मत्तलिङ्गिनः ॥ ११॥
 कुमारो नारद ऋशुरङ्गिरा देवलोऽसितः । अपान्तरतमो व्सासो मार्कण्डेयोऽथगौतमः ॥ १२॥
 त्रसिष्ठो भगवान् रामः कपिलौ वादरायणिः । दुर्वासा याज्ञवल्क्यश्च जातुर्गर्गस्तथाऽऽरुणिः ॥ १३॥
 रोमशश्च्यवनो दत्त आसुरिः सप्तजलिः । ऋषिर्वेदशिरा बोभ्यो मुनिः पञ्चशिरास्तथा ॥ १४॥
 हिरण्यनाभः कौसल्य श्रुतदेव ऋतध्वजः । एते परे च सिद्धेश्वरस्मिन् ज्ञानहेतवः ॥ १५॥
 तस्माद् युवा ब्राह्मणशोभनं गृहधियः प्रभू । अग्रे तमसि ममस्य ज्ञानदीप उदीर्यताम् ॥ १६॥

शङ्गिरा उवाच

अहं ते पुत्रनामस्य पुत्रदोऽस्म्यङ्गिरा नृप । एव ब्रह्मसुतः साक्षात्तारदो भगवानृपि ॥ १७॥
 इत्थं त्वां पुत्रशोभेन मम तमसि दुस्तरे । यतदहं मनुस्मृत्य महापुत्रपगोचरम् ॥ १८॥
 यनुग्रहाय भवतः प्राप्तावाकामिह प्रभो । ब्रह्मण्यो भगवद्भक्तो नावसीदितुमर्हति ॥ १९॥
 नदैव ते परं ज्ञानं ददामि गृहमागत । ज्ञात्याग्यामिनिवेशं ते पुत्रमेव ददायहम् ॥ २०॥
 यधुना पुत्रिणां तापो भवतैरानुभूयते । एवं दारा गृहा रायो विविदैरव्ययसम्पदः ॥ २१॥
 गन्दादयश्च विद्याश्चला राज्यविभूतयः । महौ राज्यं चलं कोयो श्रुत्यामारयाः सुहृजनाः २२॥
 त्रैऽपि शूर्येनेमे शोकमोहभयातिदा । गन्धर्वनगरप्रस्थाः स्वप्नमायामनोरथाः ॥ २३॥
 रथमाना विनायेन न हस्यन्ते मनोभयाः । कर्मभिर्घाततो नानाफर्माणि मनगोऽभवन् ॥ २४॥
 ययं हि देहिनो देहो ह्यव्ययज्ञानत्रियामनः । देहिनो विविधरुशसन्तापवृद्धाहत ॥ २५॥
 तस्मात् स्वस्थेन मनसा विमृश्य गतिमात्मनः । द्वैते प्रुवार्धविश्रम्भं त्यजोपराममाविश ॥ २६॥

नारद उवाच

एतां मन्त्रोपनिषदं प्रतीच्छ प्रकृतो मम । यां धारयन् सप्तरात्राद् दृष्टा सङ्कर्षणं प्रभुम् ॥ १७ ॥

यः पादमूलमुपसृत्य नरेन्द्र पूर्वं शर्वादयो भ्रममिमं द्वितयं विसृज्य ।

सद्यस्तदीयमनुज्ञानधिकं महित्वं प्राप्नुर्भवानपि परं नचिरादुपैति ॥ १८ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां पण्डस्कन्धे चित्रकेतुसान्त्वन नामपञ्चदशोऽध्यायः

अथ षोडशोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

अथ देवशर्प्यो राजन् संपरेतं नृपात्मजम् । दर्शयिष्येति होवाच ज्ञातीनामनुशोचताम् ॥ १ ॥

नारद उवाच

जीवात्मन् परय भद्रं ते मातरं पितरं च ते । सुहृदो बान्धवास्तताः शुचा त्वत्कृतया भूयम् ॥ २ ॥

फलेवरं स्वमाविश्य शोषमायुः सुहृद्भूतः । भुङ्क्ते भोगान् पितृप्रत्तानधितिष्ठ नृपासनम् ॥ ३ ॥

जीव उवाच

पश्मिन् जन्मम्यमी मह्यं पितरो मातरोऽभवन् । कर्मभिर्भ्रातृभ्यमाणस्य देवतिर्यङ् नृयोनिषु ॥ ४ ॥

यन्नुज्ञात्परिमध्यस्थमिन्द्रोदासीनविद्विषः । सर्वं एव हि सर्वेषां भवन्ति क्रमशो निधयः ॥ ५ ॥

यथा यस्तूनि पर्यायानि हेमादीनि ततस्ततः । पर्यटन्ति नरेदेवं जीवो योनिषु कर्तृषु ॥ ६ ॥

निरयस्यार्थस्य सम्बन्धो ह्यनित्यो हरयते नृषु । यावद् यस्य हि सम्बन्धो ममत्वं तावदेव हि ॥ ७ ॥

एवं योनिगतो जीवः स निधयो निरहङ्कृतः । यावद् यत्रोपलभ्येत तान् स्वार्थं हि तस्य तव ॥ ८ ॥

एष निधोऽव्ययः सूक्ष्म एष सर्वाश्रयः स्वदेवः । आत्ममायागुणैर्विधमात्मानं सृजते प्रभुः ॥ ९ ॥

न ह्यस्यातिमियः कश्चिन्नामियः स्वः परोऽपि वा । परः सर्वधियां दृष्टा कर्तृणां गुणशोभयो ॥ १० ॥

नादत्त आत्मा हि गुण्यं न दोषं न क्रियाफलम् । उदासीनउदासीनः परावरदगीधरः ॥ ११ ॥

श्रीशुक उवाच

शत्रुदीर्यं गतो जीवो ज्ञातपस्तस्य ते तदा । विस्मिता मुमुषुः शोकं क्षित्वाऽऽमन्नेह शृङ्खलाम् ॥ १२ ॥

निर्दोषं ज्ञातयो ज्ञातेर्देहं हृत्प्रोचिताः त्रियाः । तस्यनुदुःस्यजं स्नेहं शोकमोहमपार्तिदम् ॥ १३ ॥

बालघ्न्यो मीढितास्तत्र बालहरबाहुतप्रभाः । बालहरयाग्रतं चेरप्रोक्षणेयं क्षिप्स्यतिम् ॥ १४ ॥

यमुनायां महाराज स्नान्यो द्विजभाषितम् ॥ १५ ॥

न इयं प्रतिजुद्धामा धिप्रकेतुर्दिजोक्तिभिः । गृहान्वरूपाधिप्यान्तः सर पट्टादिय द्विपः ॥ १६ ॥

कान्तिनां विधिप्रपञ्चात् कृतपुण्यजनक्रियः । मौनेन संपत्प्रपञ्चे अद्भुतप्रादुर्भूतः ॥ १७ ॥

अथ तस्मै प्रश्रयाय भगवाय प्रयत्नारमणे । भगवान् नारदः प्रीतो विद्यामेनामुवाच ह ॥ १८ ॥

परमाणुपरममहतोत्सवमाद्यन्तान्तरवर्ती ग्रयविधुरः ।
 आदायन्तेऽपि च सत्त्वानां यद् ध्रुवं तदेवान्तरालेऽपि ॥३६॥
 शिष्यादिभिरेव किलावृतः सप्तभिर्दशगुणोत्तरेरावृढकोशः ।
 यत्र पतत्यशुकल्पः सहावृढक्रोटिकोटिभिस्तदनन्तः ॥३७॥
 विषयतृणे नरपशवो य उपासने विभूतीर्न परं स्वाम् ।
 तेषामाशिष ईश तदनु विनश्यन्ति यया राजकुलम् ॥३८॥
 कामधियस्त्वयि रचिता न परम रोहन्ति यथा करम्मबीजानि ।
 ज्ञानात्मन्यगुणमये गुणगणतोऽस्य द्वन्द्वजालानि ॥३९॥
 जितमजित तदा भवता यदाऽऽह भागवतं धर्ममनवधम् ।
 निष्किञ्चना ये मुनय आत्मारामा यमुपासतेऽपवर्गाय ॥४०॥
 विषममतिर्न यत्र नृणां स्वमहमिति मम तवेति च यदन्यत्र ।
 विषमधिया रचितो यः स ह्यविशुद्धः क्षयिष्युः परमबहुनः ॥४१॥
 कः क्षेमो निजपरयोः कियानर्थः स्वररद्दुहा धर्मेण ।
 स्वद्रोहात् तव कोपः परसम्पीडया च तथाधर्मः ॥४२॥
 न व्यभिचरति तरेणा यथा ह्यभिहितो भागवतो धर्मः ।
 स्थिरचरसत्त्वरुद्रग्रेष्वावृथग्धियौ यमुपासते स्वार्थाः ॥४३॥
 न हि भगवन्नघटितमिदं स्वदर्शनान्मृष्यामखिलपापघयः ।
 यन्नामसकृच्छ्रवणात् पुष्कसकोऽपि विमुच्यते संसारात् ॥४४॥
 अथ भगवन् धयमधुना त्वदवलोकपरिमृष्टाशयमलाः ।
 सूरक्तपिण्या यदुदितं तावकेन कथमन्यथा भवति ॥४५॥
 विदितमनन्त समस्तं तव जगदात्मनो जनैरिहाचरितम् ।
 विज्ञाप्य परमगुरोः कियद्विष सवितुरिव स्वद्योतैः ॥४६॥
 भमस्तुभ्यं भगवते सकलजगत्स्थितिलयोदयेऽथाय ।
 दुरवसितात्मगतये कुयोगिनां भिदा परमहंसाय ॥४७॥
 यं वै श्वसन्तमनु विश्वसृजः श्वसन्ति यं चेकितानमनु चित्तय उच्यन्ति ।
 भूमण्डलं सर्पपायति यस्य मूर्ध्नि तस्मै नमो भगवतेऽस्तु सहस्रमूर्ध्ने ॥४८॥

श्रीशुक उवाच

अंस्तुतो भगवानेवमनन्तस्तमभाषत । विद्याधरपतिं प्रीतश्चित्रकेतुं कुरुद्वह ॥४९॥

श्रीशुक्र उवाच

ततस्तु भगवान् रुदो रुद्राणामिदमब्रवीत् । देवर्षिदैव्यसिद्धानां पार्षदानां च श्रवणताम् ॥२६॥
 दृष्टव्यमि सुश्रोणि हरेरहृतकमण्डपः । माहात्म्यं मृत्पृथ्व्यानां निःस्पृहाणां महात्मनाम् ॥२७॥
 नारायणराः सर्वे न कुतश्चन विभ्यति । स्वर्गापवर्गानरकेवपि तुल्याधर्शितः ॥२८॥
 देहिनां देहसंयोगाद् दृग्द्वानोभरलीलया । सुखं दुःखं मृतिर्जन्म शापोऽनुग्रह एव च ॥२९॥
 अग्निवैरुक्तः पुंसो द्यौर्धमेद इषात्मनि । गुणद्वेषविरुद्धश्च भिदेव खलिनः कृतः ॥३०॥
 वासुदेवे भगवति भक्तिमुद्रहतां नृणाम् । ज्ञानवैराग्यवीर्याणां नेह कश्चिद् व्यराश्रयः ॥३१॥
 नाहं विरिञ्चो न कुमारनारदौ न ब्रह्मपुत्रा मुनयः सरेशः ।

विशम यस्येहितमंशकोशका न तत्स्वरूपं वृथगीयमानिन ॥३२॥

न ह्यस्यास्ति प्रिय, कश्चिन्नाप्रिय, स्वः परोऽपि वा । आत्मात्मा सर्वभूतानां सर्वभूतप्रियो हरिः ॥३३॥
 तस्य चार्थं महाभागश्चित्रकेतुः प्रियोऽनुग । सर्वत्र समरूपं शान्तो ह्यहं चैवाप्नुतप्रियः ॥३४॥
 तस्माज्जिस्मयः कार्यः पुरुषेषु महात्मसु । महापुरुषभक्तेषु शान्तेषु समदर्शिषु ॥३५॥

श्रीशुक्र उवाच

इति श्रुत्वा भगवतः शिवस्योमाभिभाषितम् । नभूव शान्तवो राजन् देवी विगतविस्मया ॥३६॥
 इति भागवतो देव्याः प्रतिशप्तमलन्तमः । मूर्ध्ना सज्जगृहे सापमेतावत् साधुलक्षयम् ॥३७॥
 जज्ञे त्वष्टुर्दक्षिणाभौ दानवीं योनिमाश्रितः । वृत्र इत्यभिषिषयावो ज्ञानविज्ञानसंयुतः ॥३८॥
 एतत् ते सर्वमाख्यातं धर्मा त्वं परिपृच्छसि । वृत्रस्यासुरजातेश्च कारणं भगवन्मतेः ॥३९॥
 इतिहासमिमं पुर्य्यं चित्रकेतोर्महात्मनः । माहात्म्यं विष्णुभक्तानां श्रुत्वा धन्यादिसुच्यते ॥४०॥
 य एतत् प्रातर्हृदय श्रद्धया वाच्यत, पठेत् । इतिहासं हरिं स्मृत्वा स याति परमां गतिम् ॥४१॥
 इति श्रीमद्भागवतमहापुराणे पारमहंस्यं संहितायां पष्ठस्कन्धे चित्रकेतुराणो नाम सप्तदशोऽध्यायः

अथाष्टादशोऽध्यायः

श्रीशुक्र उवाच

पृथिस्तु पत्नी सविनु, सावित्रीं व्याहर्ति त्रयीम् । अग्निहोत्रं पशुं सोमं चातुर्मास्यं महामखान् ॥१॥
 सिद्धिर्भगस्य भार्याङ्ग महिमानं विष्णुं प्रभुम् । आशिरं च वरारोहां कन्यां प्राप्नुत सुमताम् ॥२॥
 घातुः कुहू, सिनीवाली राका चानुमतिस्तथा । सायं दर्शय प्रोक्तं पूर्णमासमनुकमात् ॥३॥
 अमीन् पुरीषानाघत क्रियायां समनन्तरः । वर्षंश्चो वरुणस्यासीद् यस्यां जातो मृगः पुनः ॥४॥
 वाल्मीकिश्च मदायोगी वल्मीकादभवत् किञ्च । अगस्त्यं यस्मिंश्च मित्रावरुणयोर्हृदी ॥५॥
 इति श्रीमद्भागवतमहापुराणे पारमहंस्यं संहितायां पष्ठस्कन्धे अष्टादशोऽध्यायः सप्तविंशोऽध्यायः । देव्यां मित्र उत्सर्गमरिष्टं विष्णुं व्यधात् ॥६॥

पौलोम्यामिन्द्र आद्यत्त श्रीन् पुत्रानिति न. श्रुतम् । जयन्तमृगं तात तृतीयं मीढुं प्रभुः ॥७॥
 उरक्रमस्य देवस्य मायावामनरूपिणः । कीर्तो पत्न्यां बृहच्चलोकस्तस्यासन् सौभगादयः ८॥
 तत्कर्मणवीर्याणि काश्यपस्य महात्मनः । पश्चाद् वक्ष्यामहेऽदित्या यथा वावततार ॥९॥
 अथ कश्यपदायादान् दैतेयान् कीर्तयामि ते । यत्र भागवतः श्रीमान् प्रह्लादो बलिरेव च १०
 दितेर्दात्रेव दायादौ दैत्यदानववन्दितौ । हिरण्यकशिपुर्नाम हिरण्याक्षश्च कीर्तितौ ॥११॥
 हिरण्यकशिपोर्भायां कयाधुर्नाम दानवो । जग्भस्य जनया दत्ता सुपुत्रे चतुर मुतान् ॥१२॥
 संहार्दं प्रागनुहार्दं हृद् प्रह्लादमेव च । तत्स्वसा सिंहिका नाम राहुं विप्रचितोऽप्रहीत ॥१३॥
 शिरोऽहरद् यस्य हरिश्चक्रेण पिबतोऽमृतम् । सहादस्य कृतिर्भायांसूत पञ्चजन ततः ॥१४॥
 हादस्य धमनिर्भायांसूय चात्तापिमित्वलम् । योऽगस्त्याय त्वतिथये पेचे वासाणिमत्त्वलः ॥१५॥
 अनुहादस्य सूर्याया वाष्कलो महिषस्तथा । विरोचनस्तु ग्राह्यादिर्देव्यास्तस्याभवद् बलिः ॥१६॥
 बाणज्येष्ठ पुत्रशतमशनायां ततोऽभवत् । तस्यानुभायः सुशोक्यः पश्चादेवाभिधास्यते ॥१७॥
 बाण धाराध्य गिरीशं लेभे तद्रणमुत्थिताम् । यत्पार्श्वे भगवानास्ते ह्यद्यापि पुरपालकः ॥१८॥
 मरुतश्च दिते पुत्राश्च र्शिरश्चवाधिका । त आसन्नप्रजासर्वे नीता इन्द्रेण सात्मताम् ॥१९॥

राजोवाच

कथं त आसुरं भावमपोह्यौत्पत्तिकं शुरो । इन्द्रेण प्रापिता सात्म्यं किं त साधु कृतं हि तैः २०
 इमे श्रद्धते प्रकृष्टपयो हि मया सह । परिज्ञानाय भगवंस्तन्नो व्याख्यातुमर्हसि ॥२१॥

सूत उवाच

तद्विष्णुरातस्य च बाद्रायणिर्ध्वजो निशम्यास्तमल्पमर्थवत् ।

सभाजयत् सन्निभृतेन चेतसा जगाद् सत्रायणं सर्वदर्शनः ॥२२॥

श्रीशुक उवाच

हतपुत्रा दितिः शत्रुपार्थिवप्राहेण विष्णुना । मन्युना शोकद्रीसेऽज्वलन्ती पर्यचिन्तयत् ॥२३॥
 कदा नु भ्रातृहन्तारमिन्द्रियाराममुत्पणम् । अङ्घ्रिब्रह्मदय पापं धातयित्वा शपे सुखम् ॥२४॥
 कृमिविद्भस्मसंज्ञाऽऽसीद्यस्येतामिहितस्य च । भूतध्रुक् तत्कृते स्वार्थं किं वेद निरयो यतः २५
 आशासानस्य तस्येदं ध्रुवमुन्नद्धचेतसः । मदशोपक इन्द्रस्य भूयाद् येन सुतो हि मे २६
 इति भावेन स भर्तुरावचारासकृत्प्रियम् । शुश्रूषयानुरागेण प्रश्रयेण दमेन च ॥२७॥
 भक्त्या परमया राजन् मनोजैर्वल्युभाषिते । मनो जप्राह भावज्ञा सुस्मितापाङ्गनीचयैः ॥२८॥
 एवं श्रिया जटोभूतो विद्वानपि विदग्धया । बाढमियाह विवशो न तच्चित्रं हि योगिति ॥२९॥
 विलोभ्येकान्तभूतानि भूतान्यादौ प्रजापतिः । खिद्यं चक्रे स्वदेहार्थं यथा पुंसो मतिर्हता ३०
 एवं शुश्रूषितस्तात भगवान् कश्यपः श्रिया । प्रहस्य परमप्रीतो दितिमाह्याभिनन्द च ॥३१॥

कश्यप उवाच

वर वरय वामोह प्रीतस्तेऽहमनिन्दिते । खिया भतरि सुप्रीते क काम इह चागम ॥३०॥
 पतिरेव हि नारीणां दैवत परम स्मृतम् । मानस मगभूतानां वामुन्व श्रिय पति ॥३१॥
 स एव दत्तालिङ्गं नामस्त्वाविकल्पितै । इज्यते भगवान् पुष्पि स्त्रामिश्र पतिरूपेण ॥३२॥
 तस्मात् पतिमता नार्यं श्रेयस्कामा सुमन्यमे । यन्तेऽन-यभवेन पतिमात्मानमोश्रम ॥३३॥
 सोऽह त्वयार्चितो भद्रे ईदृग्भावेन भक्ति । तत् ते सम्पादये काममसतीनां सुदुर्लभम् ॥३४॥

दितिस्त्वाच

वरदो यदि मे द्रवन् पुत्रमिन्द्रहर्षा वृणे । अस्य यु सृष्टपुत्राह येन मे घातितो सुतौ ॥३५॥
 निशम्य तद्वचो विप्रो विमना पर्यतप्यत । अहो अधर्मं सुमहानघ मे समुपस्थित ॥३६॥
 अहो अघौर्द्वियारामो योविन्मरयेह मायया । गृहीतचेता कृपण पतिप्ये नरके ध्रुवम् ॥३७॥
 कोऽतिक्रमोऽनुवर्तनं वा स्वभावमिह योजित । धिदृमां बलाबुध इत्यर्थे यदह स्वजितश्रिय ४०
 शरपद्मोऽस्य वक्त्र वक्त्रश्च श्रवणाभूतम् । इदं सुरधाराभ स्त्रीणां को वेद चेष्टितम् ॥३९॥
 न हि कश्चित् प्रिय स्त्रीणामञ्जसा स्वाशिवात्मनाम् । पतिं पुत्रं भ्रातरं वा प्राप्यै घातयन्ति च
 प्रतिश्रुतं ददामीति वचस्तत्र भृथा भवेत् । वध नाहंति चेद्रोऽपि तत्रेदमुपकल्पते ॥४०॥
 इति सखिन्य भगवान् मारीचं कुरुनन्दन । उवाच किञ्चिदुपित आत्मानं च विगर्हन् ॥४१॥

कश्यप उवाच

पुत्रस्त भविता भद्रे इन्द्रहा दवशन्धव । सव मर द्रतमिदं यद्यज्ञो धारयिष्यसि ॥४२॥

दितिस्त्वाच

धारयिष्ये द्रत द्रवन् मूढि कार्याणि यानि मे । यानि चेह निषिद्धानि न द्रत मन्ति यानि तु

कश्यप उवाच

न हि स्याद् भूतजातानि न शरेष्वात वदत् । न द्विचाग्रखरोमाणि न सृशेद् यदमङ्गलम्
 नाप्सु स्नायाच्च कुप्येत न सम्भाषेत दुर्जनै । न वशीताघोतगासं स्रजं च विष्टोऽवचित् ४८
 नोच्छिष्टं चरिदकाशं च सामिपं वृषलाहतम् । भुञ्जीतोदकयया दष्टं पिबद्भक्षितना त्वप ५४६॥
 नोच्छिष्टासृष्टसलिला सन्ध्यायां मुक्तमूर्धजा । अनर्चितासयतवाङ्मनासवीता यद्विश्वरेत ५०१
 नाधोतपादाश्रयता नार्द्रपाक्षो उदक्शिरा । शयीतनापरान्धनान्यै नम्रा न च सन्ध्ययो ५११
 घोतवासा शुचिर्न य सर्वमङ्गलसयुगा । पूजयेत् प्रातराशां प्राग् गोविश्राश्रित्यम-युतम् ५२२
 स्त्रियो वीरवतीश्चार्चयेत् स्रग्धराश्रित्यम-युतम् ५३२
 सविस्तरं पुसवनं द्रतमेतद्विष्णुतम् । धारयिष्यसि चेत् मुन्यं शत्रुहा भविता सुत ५४४॥
 बाटमिष्यमिष्येत्पाथ द्विती राजन् महामना । काश्यपं गर्भमाप्यत द्रतं चाज्ञो दधार सा ५५०॥

मातृत्वसुरभिप्रायमिन्द्र आज्ञाय मानद । शुश्रूषणेनाश्रमस्थां दितिं पर्यवरत् कपिः ॥२६॥
 नित्यं वनात् सुमनसः फनमूलममिकुरान् । पत्राङ्कुरमृदोऽपश्य काले काल उपाहरत् ॥२७॥
 एवं तस्या व्रतस्थाया व्रतच्छिद्रं हरिर्गृह्य । प्रेषुः पर्यचरज्जिह्वो मृगहेव मृगाकृतिः ॥२८॥
 नाभ्यगच्छद् व्रतच्छिद्रं तत्परोऽथ मदीपते । चिन्तां तीव्रां गतः शक्रः केन मे ह्याच्छिवं त्विव ॥
 एकदा सा तु सन्ध्यायामुच्छिष्टा व्रतकशिता । अस्पृष्टवार्थधौताङ्घ्रिः सुस्वापविधिमोहिता ॥२९॥
 लब्ध्वा तदन्तरं शक्रो निद्रापहनचेतसः । दितेः प्रविष्ट उदरं योगेशो योगमायया ॥३०॥
 चकतं सप्तधा गर्भं वज्रेण कनकप्रभम् । रुदन्तं सप्तत्रैकैकं मा रोदीरिति तान् पुनः ॥३१॥
 ते तमूयुः पाठ्यमानाः सर्वे प्राञ्जलयो नृप । नोजिघांसमि किमिन्द्र भ्रातरो मरुतस्तव ॥३२॥
 मा भैष्ट भ्रातरो मधं यूयमिष्याह कौशिकः । अनन्यभावान् पार्यदानात्मनो मरुतां गणान् ॥३३॥
 न ममार दितेर्गर्भः श्रीनिवापानुरूपया । बहुधा कुलिशगुण्यौ द्रौण्यक्षेण यथा भवान् ॥३४॥
 सकृद्विष्टाऽऽदिपुरुषं पुरुषो याति साम्यताम् । संवत्सरं किञ्चिदूनं दिव्या यद्हरिरर्चिन ॥३५॥
 सज्जिन्ध्रेण पञ्चाशद् देवास्ते मरुतोऽभवन् । व्यपोह्य मानृदोषं ते हरिणा सोमपाः कृताः ॥३६॥
 दितिहृत्पाय ददशे कुमाराननलप्रभान् । इन्द्रेण सहितान् देवी पर्यंतुष्यदनिन्दिता ॥३७॥
 अथेन्द्रमाह ताताहमादित्यानां भयावहम् । अपत्यमिच्छन्त्यचरं व्रतमेतत् सुदुष्करम् ॥३८॥
 एकः सङ्कल्पितः पुत्रः सप्त सप्ताभवन् कथम् । यदि ते विदितं पुत्र सत्यं कथय मा मृग ॥३९॥

इन्द्र उवाच

अग्न्य तेऽहं व्ययसितमुपधार्यागतोऽन्तिकम् । लब्धान्तरोऽच्छिद्रं गर्भमर्थमुदिनं धर्मवित् ॥४०॥
 कृतो मे सप्तधा गर्भ आसन् सप्त कुमारकाः । तेऽपि वैकैकशो वृक्षणाः सप्तधा नापि मन्त्रिरे ॥४१॥
 ततस्तत् परमाश्चर्यं वीक्ष्याभ्यवसितं मया । महापुरुषप्रायाः सिद्धिः कथ्यतु रङ्गिणी ॥४२॥
 आराधनं भगवत् ईदृमाना निराशिरः । येतु नेच्छन्त्यपि परं ते स्वार्थं कुशलाः स्मृताः ॥४३॥
 आराध्यात्मप्रदं देवं स्वात्मानं जगदीश्वरम् । को वृक्षोने गुणस्पर्शं बुधः स्वाप्नरकेऽपि यत् ॥४४॥
 तदिदं मम दौर्जन्यं बालिरस्य मदीयसि । चन्तुमर्हसि मातस्त्व दिष्टया गर्भो मृतोत्थितः ॥४५॥

श्रीशुक उवाच

इन्द्रस्तपाम्यनुज्ञातः शुद्धभावेन तुष्टया । मरुज्जिः सह तां नत्वा जगाम त्रिदिवं प्रभुः ॥४६॥
 पुनं ते सर्वमाख्यातं यन्मां त्वं परिपृच्छसि । मङ्गलं मरुतां जन्म किं भूयः कथयामि ते ॥४७॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमर्हस्यसंहितायां पष्टस्कन्धे मरुदुत्पत्तिकथननामाष्टादशोऽध्यायः

अथैकोनविंशतितमोऽध्यायः

राजोवाच

व्रतं पुंसवनं प्रदत्तं भगवता यदुद्गोरितम् । तस्य वेदिमुमिच्छामि येन विष्णुः प्रमोदति ॥४८॥

श्रीशुक उवाच

शुक्ले मार्गशिरे पक्षे योऽपिद् भर्तुर्नुश्या । आरभेत व्रतमिदं सार्वकामिकमादितः ॥ २ ॥
निशम्य मरतो जन्म प्राप्नोति ननुमन्त्र्य च । स्नात्वा शुक्लदती शुक्ले वसीतालङ्कृताम्बरैः ।

पूजयेत् प्रातराशात् प्राग् भगवन्तं श्रिया सह ॥ ३ ॥

अलं ते निरपेक्षाय पूर्णराम नमोऽस्तु ते । महाविभूतिपतये नमः सकलसिद्धये ॥ ४ ॥
यथा त्वं कुर्या भूम्या तेजसा महिनौजसा । जुष्ट ईशगर्भः सर्वैस्ततोऽसि भगवान् प्रभुः ॥ ५ ॥
विष्णुपुत्रि महामाये महापुरुषलक्षणे । प्रीयेथा मे महाभागे लोकमातर्नमोऽस्तु ते ॥ ६ ॥

ॐ नमो भगवते महापुरुषाय महानुभावाय महाविभूतिपतये सह महाविभूतिभिर्बलि-
मुपहराणीति । अनेनाहरहर्मन्त्रेण विष्णोरावाहनाध्यैपाद्योपस्पर्शनस्नानवासउपवीतविभूषण-
गन्धपुष्पधूपदीपोपहाराद्युपचाराश्च समाहित उपाहरेत् ॥ ७ ॥

इति शेषं तु जुहुयादनन्ते द्वादशाहुतीः ।

ॐ नमो भगवते महापुरुषाय महाविभूतिपतये स्वाहिति ॥ ८ ॥

श्रियं विष्णुं च वरदावाशिषां प्रभवानुभौ । भवत्या सम्पूजयेन्नित्यं यद्वीर्येण सर्वसम्पद ॥ ९ ॥
प्रणमेद् दण्डवद् भूमौ भक्तिप्रद्वेण चेतसा । दशवारं जपेन्मन्त्रं ततः स्तोत्रमुदीरयेत् ॥ १० ॥
युवां तु विधेयं विभू जगतः कारणं परम् । इयं हि प्रकृतिः सूयमा मायाशक्तिर्गुणव्या ॥ ११ ॥
तस्या अधीश्वरः साक्षात् तमेव पुरुषः परः । त्वं सर्वं यज्ञ इत्येवं क्रियेयं फलभुग् भवान् ॥ १२ ॥
गुणव्यक्तिरियं देवी व्यञ्जको गुणभुग् भवान् । त्वं हि सर्वशरीरान्ता श्रीः शरीरेन्द्रियाशया ।

। नामरूपे भगवती प्रत्ययस्त्वमपाश्रयः ॥ १३ ॥

यथा युवां त्रिलोकस्य वरदौ परमेष्ठिनौ । तथा म उत्तमश्लोके सन्तु सत्या महाशिपः ॥ १४ ॥
इत्यभिष्टय परदं धीनिवार्तं श्रिया सह । तज्जि, सायोंपहरणं दत्त्वाऽऽचमनमर्चयेत् ॥ १५ ॥
ततः स्तुवीत स्तोत्रेण भक्तिप्रद्वेण चेतसा । यज्ञोत्सृष्टमवधाय पुनरभ्यर्चयेद्भरिम् ॥ १६ ॥
पतिं च परमां भगवता महापुरुषचेतसा । प्रियैस्तैस्तैरपनमेत् प्रेमशीलः स्वयं पतिः ।

विभूत्यात् सर्वकर्मणि पन्था उच्चावचानि च ॥ १७ ॥

कृतमेकतरणापि दम्पत्योरभयोरपि । पत्न्यां युवांदनर्हायां पतिरेतत् समाहितः ॥ १८ ॥
विष्णोर्व्रतमिदं विश्रज्ज विद्वन्त्यात् कथञ्चन । विप्रान् स्त्रियो घोरवतीः प्रमत्तव्यलिमपद्वैः ।

अर्चदहरहर्मन्त्र्या देवं नियममास्थितः ॥ १९ ॥

उद्वास्य देवं स्वे ध ज्ञि सखिवेदितमग्रतः । अघादा मविशुद्धस्य सर्वकामद्वये तथा ॥ २० ॥
पूनेन पूजाविधिना भासान् द्वादश हायनम् । नौत्याद्योपचरेत् साध्वी कार्यैर्वेष्वसेर्ज्ञाने ॥ २१ ॥
श्चोभूतैऽप उपस्पर्शव कृष्णमभ्यर्च्य पूजयेत् । पयःशतेन जुहुयाच्चरुणा सह सर्पिणा ।

पाकयज्ञविधानन

द्वादशैव हुतो

पति ॥२२॥

आशिष शिरसाऽऽदाय द्विजैः प्रीतैः समीरिता । प्रणम्य शिरसा भक्त्या भुञ्जीत तदनुज्ञया ॥२३॥
आचार्यमप्रत कृत्वा वाग्यत सह बभूवि । दद्यात् पर्य चरो जेः सुप्रजास्य मुमौभगम्
एतच्छरिचा विववद् घत विभोरभीप्सितार्थे लभत पुमानिह ।

स्त्री त्वेतास्त्राय लभत सोभग श्रिय प्रजाजीवपति यशो गृहम् ॥२४॥

कन्या च विन्दत समप्रलक्षणं पर स्वयीरा इतन्निष्ठया गतिम् ।

मृतप्रजा जीवसुता धनधरो सुदुर्भगा मुभगा रूपमप्र्यम् ॥२५॥

विन्देद् विरुपा विरजा विमुष्यते य आमयावीन्द्रियकल्पदहम् ।

एतत् पञ्चम्युदये च कर्मस्यन तत्सि पितृदेयतानाम् ॥२६॥

तुष्टा प्रयच्छन्ति समस्तकामान् होमावमाने हुतमुन् श्रीर्हश्चि ।

राजन् महन्मस्तः जन्म पुण्य दितेर्मा चामिहित महर्से ॥२७॥

—०—०—०—

इति श्रीमद्भागवते महापुराणेऽष्टादशमाहर्ष्या वीपासिण्या महितायां पष्ठस्कन्धे
पुमनमतकथन नामैकोनविंशतिः प्रोक्तः ॥१॥

इति पष्ठस्कन्धः समाप्तः

—०—०—०—

॥ हरिः ॐ तत्सत् ॥

श्री वासुदेवाय नमः ।

श्रीमद्भागवतम्

सप्तमस्कन्धः

अथ प्रथमोऽध्यायः

राजोवाच

समं प्रिय, तुह्यद् भक्तान् भूतानां भगवान् स्वयम् । इन्द्रस्यार्थे कथं दैर्यान्वयीद् विरमो यथा ॥१॥
न ह्यस्यार्थं सुरगुणैः साक्षाद्भि श्रेयसात्मनः । नैवासुरेभ्यो विद्वेभ्यो नोद्देगश्चागुणस्य हि ॥२॥
इति न सुमहानाग नारायणगुणान् मतिः । संशयः सुमहाज्ञातस्तद् भवोऽख्येत्तमर्हति ॥३॥

श्रीशुक उवाच

साधु पृष्टं महाराज हरेश्चरितमद्भुतम् । यत्र भागवतनादाभ्यं भगवद्भक्तिवर्धनम् ॥४॥
गीयते परमं पुण्यमृतिभिर्नारदादिभिः । नत्वा कृष्णाय मुनये कथयिष्ये हरेः कथाम् ॥५॥
निर्गुणोऽपि ह्यजोऽव्यक्तो भगवान् प्रकृते परः । स्यमायागुणमाविश्य बाध्यबाधकतां गतः ॥६॥
सर्वं रजस्तम इति प्रकृतेर्नाम्नो गुणाः । न तेरां युगपद् राजन् ह्यस उल्लास एव वा ॥७॥
जयकाले तु सत्त्वस्य देवरां रजतोऽनुरान् । तममो यद्वरं चापि तत्कालानुगुणोऽभजन् ॥८॥
ज्योतिरादिरिवाभाति सदा तावच्च विविष्यते । विद्वत्पाप्मानमात्मस्थं मधिराज कवयोऽन्ततः ॥९॥

यदा सिम्बु पुर आत्मनः परो रज सत्त्वेषु पृथक् स्वमायया ।

सर्वं विचित्रानु रिरंसुरीधरः शयिष्यमाणस्तम ईरपत्यसी ॥१०॥

कालं चरन्तं सृजतीश आश्रयं प्रज्ञानपुष्पं नरदेव सत्यहृन् ।

य एव राजापि काल ईशिता सत्त्वं सुरानीकमिदं यत्यतः ।

तत्प्रयत्नोक्तानसुरान् सुरप्रियो रजस्तमस्कन् प्रमिणोऽसुरप्रवाः ॥११॥

अत्रोदाहृतं पूर्वमितिहासः सुरार्पणा । प्रीया महाकनी राजन् पृथक्तेऽज्ञातशयने ॥१२॥

दृष्ट्वा महान्तं राजा राक्षस्ये महावती । वामुदेवे भगवति सायुष्यं चेदिभुञ्ज ॥१३॥

तन्नामीन सुरकर्षि राजा पाण्डुमुत्तः प्रतौ । परपद्विभिमतमना मुनीनां श्रवतामिदम् ॥१४॥

सुधिष्ठि उवाच

अहो अयं हृतं होतद् दुर्लभं शान्तिनामपि । वामुदेवे परे तत्रेऽस्ति श्रेष्ठम्यं विद्विजः ॥१५॥

एतद् वेदितुमिच्छामः सर्वं एव वयं मुने । भगवन्निन्दया वेनो द्विजेस्तमसि पातितः ॥१६॥
 उमगोऽसुत पाप आरम्य कलभापणात् । सम्प्रत्यमयीं गोविन्दे दन्तवक्त्रश्चदुर्मतिः ॥१७॥
 शपतोरसकृद् विष्णुं यद् ब्रह्म परमव्ययम् । श्वित्रो न जातो जिह्वायां नान्वं विविशतुस्तमः ॥१८॥
 कथं तस्मिन् भगवति दुरवग्राहवामनि । पश्यतां सर्वलोकानां लयमीयतुरञ्जसा ॥१९॥
 एतद् भ्राम्यति मे बुद्धिर्दीपार्चिरिव वायुना । ब्रूह्येतदद्भुततमं भगवांस्तत्र कारणम् ॥२०॥

श्रीशुक उवाच

राज्ञस्तद् वच आकर्ण्य नारदो भगवानुपिः । तुष्टः प्राह तमाभाष्य शृण्व यास्ततःसदः कथाः ॥

नारद उवाच

निन्दनस्तवस्तकारन्यकारार्थं कलेवरम् । प्रधानपरयो राज्ञश्चविवेकेन कल्पितम् ॥२२॥
 हिंसा तद्विमानेन दण्डपारुष्ययोर्यथा । वैरम्यमिह भूतानां समाहमिति पार्थिव ॥२३॥
 यस्त्रिभञ्जोऽभिमानोऽयं तद्वधात् प्राणिनां यथः । तथा न यस्य कैःत्वाद्भिमानोऽखिलात्मनः ।

परस्य दमकृत्तुर्हि हिंसा केनास्य कल्प्यते ॥ २४ ॥

तस्माद् वैरानुबन्धेन निर्वरेण भयेन वा । स्नेहात् कामेन वा युज्यताम् कथञ्चिन्नेते पृथक्
 यथा वैरानुबन्धेन न दंस्तन्मयतामिवात् । न तथा भक्तियोगेन इति मे निश्चिन्ता मतिः ॥२६॥
 कीट पेशकृता रुद्धः फुड्यायां तमनुस्मरन् । संरम्भभययोगेन विन्दते तत्स्वरूपताम् ॥२७॥
 एव कृष्णे भगवति मायामनुज ईधरे । वैरेण पूतपाप्मानस्तमापुरनुचिन्तया ॥२८॥
 कामाद् द्वेषाद् भयात् स्नेहाद् यथा भगवत्प्रेमः । चापरेण तदर्थं हिंसा यद्वैरस्तदिति गताः
 गोप्य कामाद् भयात् कंसो द्वेषाच्चैवाद्यो नृपः । मग्नत्वाद् कृष्ण्यः स्नेहाद् यूयं भवत्या वयं विभो
 क्तमोऽपि न वेन स्यात् पञ्चानां पुरुष प्रति । तस्मात् केनाप्युपायेन मन कृष्णे निवेशयेत् ॥
 मातृगर्भयो वरचक्षो पन्तवस्त्रय पाण्डव । पार्वदप्रवरी विष्णोर्विप्रशापान् पदास्त्रयुतां ॥३२॥

युधिष्ठिर उवाच

य वा शापो हरिद्रासाभिर्गन्धः । अथर्क्षेय इवाभाति हरेरेकान्तिनां भयः ॥३३॥
 देहेन्द्रियामुहीनानां पैशुण्यपुरवासिनाम् । देहमग्न्यग्न्यग्न्यग्नेन दाहयानुमर्हसि ॥३४॥

नारद उवाच

एकदा मत्तणः पुत्रा विष्णोर्लोकं यच्छ्रया । सनमनादयो जगमुग्ररूपो भुवनत्रयम् ॥३५॥
 पञ्चद्वायनाभाभाः पूषेवामपि पूर्वजाः । दिशस्ततः शिशून् मया द्वा स्यां तात् त्रयवेधनाम्
 सत्पत्न्यं कुपिता एवं युगो वार्यं न चार्ह्य । राजहमोऽग्यां रहिते पादमूले मनुजिनः ।

पापिष्ठाभस्तुरी योर्नि बालिगौ वातमाधनः ॥३७॥

एवं शप्तौ राजभवनान् पतन्ती तौ कृपालुभिः । प्रोक्तौ पुमर्जुनभिर्वा श्रिभित्तिकाय कदशाम्

जज्ञाते तौ दितेः पुत्रौ दैत्यदानववन्दिता । हिरण्यकशिपुर्ज्येष्ठो हिरण्याक्षोऽनुजस्ततः ॥३६॥
 हतो हिरण्यकशिपुर्हरिणा सिद्धरूपिणा । हिरण्याक्षो घरोद्दारे विभ्रता सौकरं वपुः ॥३७॥
 हिरण्यकशिपुः पुत्रं प्रहादं केरावप्रियम् । जिघांसुरकरोजाना यातना मृत्युहेतवे ॥३८॥
 सर्वभूतारम्भभूतं तं प्रशान्तं समदर्शनम् । भगवत्तेजसा स्पृष्टं नाराकोऽन्तमुद्यमैः ॥३९॥
 ततस्तौ राक्षसौ जातौ केशिण्यां विप्रवःसुत्रौ । रावणः कुम्भकर्णश्च संलोकोपनापनौ ॥४०॥
 तत्रापि राघवो भूत्वा न्यहनश्चापमुकये । रामवोर्यश्रोत्र्यसिखं माकं वडेयमुखात् प्रमोत ॥४१॥
 तावेव चित्रियौ जातौ मातृष्वस्यारम्भजौ तव । अयुना शापनिर्मुक्तौ कृष्णचक्रहतांस्तौ ॥४२॥
 वैरानुषम्बतोद्रेण ध्यानेनाच्युतसाम्प्रताम् । नीतौ पुनर्हरेः पार्श्वे जगन्मुर्विष्णुरार्यदौ ॥४३॥

युधिष्ठिर उवाच

विद्वेपो दयिते पुत्रे कथमासीन्महारमनि । ब्रूहि मे भगवन् येन प्रहादस्याच्युतारम्भता ॥४४॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणेश्वरमहर्ष्यां हितायां सप्तमस्कन्धे प्रह्लादचरितोपक्रमे प्रथमोऽध्यायः ॥१॥

अथ द्वितीयोऽध्यायः

नारद उवाच

आतयेषं निनिहते हरिणा क्रोडमूर्तिना । हिरण्यकशिपू राजन् पर्यंतप्यद् रुगा शुचा ॥१॥
 ब्राह्म चेदं रुगा धूर्वाः सन्दष्टदशनच्छदः । कोपोऽज्ज्वलद्भ्यां चक्षुर्भ्यां निरीक्षन् धूलमम्बरम् ॥२॥
 कशालदंष्ट्रोप्ररष्टया दुष्प्रेक्ष्यश्चकुटीमुखः । शूलमुद्यम्य सदसि दानवानिदमप्रोत् ॥३॥
 भो भो दानवदैतेया द्विर्मुखैस्त्यक् शम्बर । शतबाहो हयप्रोव नमुचे पाक इष्वल ॥४॥
 विप्रचित्ते मम वचः पुलोमश्चकुनादयः । श्लुतान्तरं सर्वे क्रियतामाहु मा चिरम् ॥५॥
 सपत्नैर्घातितं ह्रदैर्घाता मे दयितः सुहृद् । पाच्छिन्नाह्रेण हरिणा समेनाप्युपधावनैः ॥६॥
 तस्य त्यक्तस्वभावस्य पृथेर्मायावनीकसः । भग्नं भग्नमानस्य बालस्येवास्थिरामनः ॥७॥
 मरुद्भूलभिन्नप्रोवस्य भूरिणा रुद्धिरेण वै । रक्षितमिदं तर्पयिष्ये भ्रातरं मे गतव्यथः ॥८॥
 तस्मिन् कृतेऽहितं नष्टे कृतमूले वनस्पती । विटपा इव शुष्यन्ति विष्णुप्राणा दिवौकसः ॥९॥
 साधद् यात मुवं यूयं विप्रऽत्रसमेधिताम् । सूदृग्ध्वं तयोयज्ञस्वाध्यायमत्तदानिन ॥१०॥
 विष्णुर्द्विजत्रियामूलो यज्ञो धर्ममयः पुमान् । देवर्षिपितृभूतानां धर्मस्य च परायणम् ॥११॥
 यत्र यत्र द्विजा गावो वेदा वर्याश्चमाः क्रियाः । तं तं जनपदं यात सन्दीपयत वृक्षत ॥१२॥
 इति ते भर्तृनिर्देशमादाय शिरसाऽऽस्ताः । तथा प्रजानां क्रुदनं विदधुः कर्दनमिवाः ॥१३॥
 पुष्पामग्रजोघानचेप्रारामाध्रमाकरान् । खेतस्र्घट्योपांश्च ददतुः पतनानि च ॥१४॥
 केचिन् खनिर्गैर्बिम्बिदुः सेतुप्राकारगोपुरान् । चाजोग्घांश्चिच्छिदुर्घृणान् येचित् परशुपाणयः ।

प्रादहर्द्वरक्षान्यन्ये प्रजानां ज्वलितोष्मयैः ॥१५॥

एवं विप्रकृते लोके दैत्येन्द्रानुचरेर्मुहुः । दिवं देवाः परित्यज्य भुवि चैरलविताः ॥१६॥
हिरण्यकशिपुर्भ्रातुः सगरेतस्य दुःखितः । कृत्वा कटोदकादीनि भ्रातृपुत्रानसान् वधत् ॥१७॥
शकुनिं शम्बरं दृष्टं भूतसन्तापनं वृकम् । कालनाभं महानाभं हरिश्मधुमथोक्तचम् ॥१८॥
तन्मातरं रुपाभानुं दितिं च जननीं गिरा । श्लक्ष्ण्या देशकालज्ञ इदमाह जनेश्वर ॥१९॥

हिरण्यकशिपुर्वाच

अग्राग्य हे वधूः पुत्रा चीरं माहंथ शोचितुम् । रिपोरभिमुखे श्लाघ्यः शूराणां वध ईप्सितः ॥२०॥
भूतानामिह संवासः प्रपायामिव सुमते । दैवेनैकत्र नीतानामुन्नीतानां स्वकर्मभिः ॥२१॥
नि य आरमाध्ययः शुद्धः सर्वंगः सर्ववित् परः । घत्तेऽसावात्मनो लिङ्गं मायया विसृजन् गुणान् ॥२२॥
यथाम्भसा प्रचलता तद्वदपि चला इव । चक्षुरा आगममाद्येन दृश्यते चकतीव भूः ॥२३॥
एवं गुणैर्भ्राग्यमाद्ये मनस्यविकलः पुमान् । याति त साग्यतां भद्रे क्वालिङ्गो लिङ्गवानिव ॥२४॥
एष आत्मविपर्यासो क्वालिङ्गे लिङ्गभावनः । एरप्रियाप्रियैर्वीगो वियोगः कर्मसंस्तुतिः ॥२५॥
सम्भवश्च विनाशश्च शोकश्च विविधः स्मृतः । अविदेकश्च चिन्ता च विवेकास्मृतिरेव च ॥२६॥
अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् । यमस्य प्रेतबन्धूनां संवादे तं निबोधत ॥२७॥
उशीनरेष्वभूद् राजा सुयज्ञ इति विश्रुतः । सपत्नैर्निहतो युद्धे ज्ञातयस्तमुपासत ॥२८॥
विशीर्णैरसकवचं विभ्रष्टाभरणैश्चजम् । शरनिर्भिन्नहृदयं शयानमसृगाविलम् ॥२९॥
प्रकीर्णकेशं ध्वस्तार्चं रभसा दृष्टदृष्टदम् । रज कुण्डमुत्तामोर्जं द्विज्जायुधभुजं मृधे ॥३०॥

उशीनरेन्द्रं द्विधिना तथा कृत् पतिं महिष्य प्रसमीप्य दुःखिताः ।
इताः स्म नाथेति करैरुरो भृशं हन्त्यो मुहुस्तपदयोरुपापतन् ॥३१॥
रुद्राय उष्टैर्द्विपिताङ्गप्रिपङ्कजं सिञ्चन्त्य अपैः कुचकुङ्कुमारणैः ।
वितृप्तकेशाभरणाः शुचं नृणां सृजन्त्य आश्रन्दनया विलेपिरे ॥३२॥
अहो विधात्राकश्येन नः प्रभो भयान् प्रणीतो ह्यगोचरं दशाम् ।
उशीनराणामसि कृत्तिदं पुरा कृतेऽशुना येन शुचां विवर्धनः ॥३३॥
श्वया कृतज्ञेन वर्यं महीपते कथं विना स्याम सुहृत्तमेन ते ।
तत्रानुयानं तव चीरं पादयोः सुश्रूयतीनां दिश यत्र यास्यसि ॥३४॥
एवं विलपतीनां वै परिगृह्य मृतं पतिम् । अनिच्छतीनां निर्हारमर्कोऽस्तं संन्यवर्जत ॥३५॥
तत्र ह प्रेतबन्धूनामाधुस्य परिदेवितम् । आह तान् बालको भूत्वा यम स्यमुपागत ॥३६॥
यम उवाच

• अहो यमीषा वयसाधिमानां विपर्यतां सोऽविधिं विमोहः ।

यत्रागतस्तत्र गतां मनुष्यं स्वयं सधर्मा अपि शोचन्वपार्यम् ॥३७॥

अहो वयं धन्यतमा यदत्र त्यक्ताः पितृभ्यां न विचिन्तयाम ।
 अभयमाणा अबला वृकादिभि स्त रचिता रक्षति यो हि गर्भे ॥३८॥
 य इच्छयेष्टः सृजतीदमव्ययो य एव रक्षत्यवलुप्यते च य ।
 तस्याबलाः क्रीडनमाहुरीशितुश्चराचरं निग्रहसद्गृहे प्रभुः ॥३९॥
 पयि स्युतं तिष्ठति दिष्टरक्षितं गृहे स्थितं तद्दिहृतं विनश्यति ।
 जीवत्यनाथोऽपि तदीक्षितो बने गृहेऽपि गुप्तोऽस्य हतो न जीवति ॥४०॥
 भूतानि तैस्तैर्निजयोनिकर्मभिर्भवन्ति काले न भजन्ति सर्वशः ।
 न तत्र हात्मा प्रकृतावपि स्थितस्तस्या गुणैरन्यतमो निवर्ष्यते ॥४१॥
 हृद् शरीरं पुरुषस्य मोहजं यथा पृथग् भौतिकमीयते गृहम् ।
 यथौदकैः पार्थिवतैजसैर्जनः कालेन जातो विकृतो विनश्यति ॥४२॥
 यथानलो दारपु भिन्न ईयते यथानिलो देहगतः पृथक् स्थितः ।
 यथ नभः सर्वगतं न सज्जते तथा पुमान् सर्गगुणाध्रयः परः ॥४३॥

सुयज्ञो नन्वपं शेते मूढा यमनुशोचय । यः श्रोता योऽनुजज्ञे स न दृश्येत कर्हिचित् ॥४४॥
 न श्रोता नानुवक्तार्यं मुष्योऽप्यत्र महानसु । यस्त्विहेंद्रिययानात्मा स चान्यः प्रायदेहयोः ॥४५॥
 भूतेन्द्रियमनोलिङ्गान् देहालुच्चावचान् विभु । भजत्युत्सृजति हन्यस्तच्चापि स्थेन तेजसा ॥४६॥
 यावद्विद्वान्वितो ह्यात्मा तावत् कर्मनिबन्धनम् । ततो विपर्ययः क्लेशो मायायौगोनुपसंते ॥४७॥
 वितर्थाभनिवेशोऽयं यद्गुणोपव्ययं च । यथा मनोरथः स्वप्नः सर्वमैन्द्रियकं सृष्टा ॥४८॥
 अथ नित्यमनित्यं वा नेह शोचन्ति तद्विदः । नान्यथा शक्यते कर्तुं स्वभावाः शोचतामिति ॥
 सुव्यको विपिने कश्चिन् पक्षिणो निर्मितोऽन्तरु । वितत्य जालं विदधे तत्र तत्र प्रलोभराज ॥४९॥
 कुलिङ्गमिधुनं तत्र विचरत् समदृश्यत । तयोः कुलिङ्गी सहसा सुव्यकेन प्रलोभिता ॥५०॥
 सासज्जत शिचस्तन्या महिषी कालयन्त्रिता । कुलिङ्गस्ततां तथाऽऽपन्ना निरोपय भृशदु खितः ॥

स्नेहादकल्पः कृपणः कृपणां पर्यदेयत् ॥५१॥

अहो अकल्पो देव म्रियाऽऽरुणया विभुः । कृपरं मानुशोचन्या दीनया किं करिष्यति ॥५२॥
 कामं नयतु मां देवः किमर्थेनात्मनो हि मे । दीनेन जीवता दुःखमनेन पिबुरायुषा ॥५३॥
 मयं त्वजातपरास्तान् मानुहीनान् बिभर्म्यहम् । मन्दभाग्याः प्रतीपन्ते नीडे मे मातरं प्रजा ॥५४॥

एव कुलिङ्गं विलपन्तमारात् प्रियावियोगात्तरमश्रुकण्ठम् ।

स एव तं शाकुनिकः शरेण विध्याद्य कालप्रहितो विलीनः ॥५५॥

यु यमपरयन्य आमापायमनुदयः । नैनं पाप्स्यथ शोचन्त्यः पतिं पर्यशतैरपि ॥५६॥

हिरण्यकशिपुस्वाच

यात् एवं प्रवदति सर्वे विस्मितचेतसः । ज्ञातयो मेनिरे सर्वमनि यमयथोत्थितम् ॥२८॥
यम एतदुपाख्याय तत्रैवान्तरधीयत । ज्ञातयोऽपि सुयज्ञस्य चतुर्थत्वं साम्पराधिकम् ॥२९॥
ततः शोचत मा यूयं परं चात्मानमेव च । क आत्मा कः परो वात्र स्त्रीयः पारवय एव वा ।
स्वपरामिनिवेशेन विनाज्ञानेन देहिनाम् ॥३०॥

नारद उवाच

इति दैत्यपतेर्वाक्यं द्वितिराकर्ण्य सस्तुता । पुत्रयोर्कं वृथात् त्यक्त्वा तत्रैव चित्तमधारयत् ॥३१॥
ति श्रीमद्भागवतमहापुराणोपारमहंस्यांसंहितायांसप्तमस्कन्धेद्वितीयाध्यायः

अथ तृतीयाध्यायः

नारद उवाच

हिरण्यकशिपू राजस्रजेयमजरामरम् । आत्मानमप्रतिद्वन्द्वमेकराजं व्यधिसत् ॥ १ ॥
॥ तेषे मन्दरद्रोणौ तपः परमदारुणम् । ऊर्ध्वयाहुर्नभोरष्टिः पादाङ्गुष्ठाधितावनिः ॥ २ ॥
जटादीधितिभी रेजे संवर्ताकं ह्यांशुभिः । तस्मिंस्तपस्तप्यमाने देवाः स्थानानि भेजिरे ॥३॥
तस्य भूमः समुद्भूतः सधूमोऽग्निस्तपोमयः । तिर्यगूर्ध्वमधोलोकानतपद् विष्वगीरितः ॥ ४ ॥
सुष्ठुभुर्नसुदन्वन्तः सद्दीपाद्रिश्रवाल भूः । निरेवुः मग्नहास्तारा जग्जलुश्च दिशो दशत ॥ ५ ॥
तेन तप्ता दिवं त्यक्त्वा ब्रह्मलोकं ययुः सुराः । धात्रे विज्ञापयामासुर्देवदेव जगत्पते ॥ ६ ॥
दैत्येन्द्रतपसा तप्ता दिवि स्थातुं न शक्नुमः । तस्य चोपशमं भूमन् विधेहि यदि मम्यमे ।

लोकान् वावर्षद्दुष्कण्ठि बलिहारास्तवाभिभूः ॥ ७ ॥

तस्यायं किल सकृत्पथरतो दुश्चरं तपः । श्रूयतां किं न विदितस्तथाभापि निवेदितः ॥ ८ ॥
सृष्ट्वा चराचरमिदं तपोयोगसमाधिना । अध्यास्ते सर्वधिष्येभ्यः परमेष्टी निज्ज्ञातनम् ॥९॥
तदहं वर्धमानेन तपोयोगसमाधिना । कालात्मनोश्च निरपराध साधयिष्ये तथाऽऽत्मनः
अभ्ययेदं विधारयेऽहमयथापूर्वमोजसा । किमन्यैः कालनिवृत्तैः कदराग्नेर्धन्यरात्रिभिः ॥ १० ॥
इति शुश्रुम निर्बन्धं तपः परममास्थितः । विचक्षणानन्तरं युक्तं स्वयं प्रिमुनश्चर ॥ ११ ॥
तत्रासनं द्विजगर्भा पारमेष्ठ्यं जगत्पते । भवाय ध्येयसे भूयै सेमाय विजयाय च ॥ १२ ॥
इति विज्ञापितो देवैर्मंगवानागमभूर्नुप । परीतो मृगुदशधैर्ययौ देवधराभ्रमम् ॥ १३ ॥
न ददर्श प्रतिपद्यन् घनमीकृत्यकीचकैः । विपीलिकाभिराचोर्ध्वमेदं स्रग्ध्मांसशोणितम् ॥ १४ ॥
नपन्तं तपसा लोकान् यथाप्रापिहितं रविम् । विज्ञप्य विस्मितः प्राह प्रहसन् हंसराहनः ॥ १५ ॥

ब्रह्मोवाच

उत्तिष्ठोत्तिष्ठ भद्रं ते तपःसिद्धोऽसि कारवप । परदोऽहमनुप्राप्तो दिव्यवामोऽग्नौ यरः ॥ १६ ॥

यद्वाचमहमेतत् ते ह्यसार महदस्तुम् । दशभक्षितदेहस्य प्राणा ह्यस्थिषु शेरते ॥१८॥
 नैतत् पूर्णपञ्चकुनं करिष्यन्ति चापरे । निरम्बुर्धारयेत् प्राणान् को वै दिव्यसमा शनम्
 पवसायेन तेऽनेन दुष्करेण मनस्विनाम् । तपोनिष्ठेन् भवता जितोऽहं दितिमन्दन ॥२०॥
 ततस्त आशिर सर्वा ददाम्यसुरपुङ्गव । मर्यस्य ते अमर्यस्य दर्शनं नाफलमम ॥२१॥

नारद उवाच

इयुक्त्वाऽऽदिभवो देवो मञ्जिताङ्गं पिपीलिकै । कमण्डलुजलेनौषद् दिव्येनामोघराधसा ॥२२॥
 स तत्कीचकवल्मीकात् सहस्रोजोबलान्वित । सर्वावयवसम्पन्नो वज्रसंहननो युवा ।

उत्थितस्तसहेमाभो विभावसुरिवैधस ॥ २३ ॥

स निरीषयागरे देव हस्तग्राहमवस्थितम् । मनाम शिरसा भूमौ तद्दर्शनमहो तव ॥२४॥
 उरथाय प्राञ्जलिं प्रहृष्ट ईशमाथो दृष्टा विभुम् । हर्षाश्रुपुलकोद्भेदो गिरा गद्गदयागृणात् ॥२५॥

हिरण्यकशिपुर्नृप उवाच

फलवान्ते कालसूत्रेण योऽन्धेन तमसाऽऽवृतम् । अभिष्यन्त जगदिदं स्वयज्योति स्वरोचिषा
 आत्मना त्रिवृता चेद् सृजत्यवति क्षुम्पति । रजसः त्वतमोघात्रे पराय महते नम ॥२७॥
 नम आद्याय शोभाय ज्ञानविज्ञानमूर्तये । प्राणोन्द्रियमनोबुद्धिविकारैर्व्यक्तिमीयुषे ॥२८॥
 त्वमीशिषे जगतस्तस्थुषश्च प्राणैर्न मुरयेन पति प्रजानाम् ।

चित्तस्य चित्तेर्मनहृन्निद्रयाशां पतिर्महान् भूतगुणाशयेन ॥ २९ ॥

त्वं सप्ततन्तुन् वित्तनेपि तन्वा श्रया चातुर्होत्रकविधया च ।

त्वमेक आ माऽऽ मवतामनादिरनन्तपार कविरन्तरात्मा ॥ ३० ॥

त्वमेव कालोऽनिमिषो जनानामायुर्लवाद्यावयवै क्षिणोपि ।

कूटस्थ आत्मा परमेष्ठ्यो महास्व जीवलोररय च जीव आत्मा ॥ ३१ ॥

त्वक्त पर नापरमप्यनेजदेवञ्च किञ्चिद् व्यतिरिक्तमस्ति ।

विद्या कलास्ते तनयश्च सर्वा हिरण्यगर्भोऽसि शुद्ध त्रिष्टु ॥ ३२ ॥

यत्क विभो रूढलमिदं शरीर येनेन्द्रियप्राणमनोगुणाहवम् ।

भुङ्क्षे स्थितो धामनि पारनेष्ट्य अयत्क आत्मा पुरु पुराण ॥ ३३ ॥

अनन्तायत्करूपेण येनेदमखिल ततम् । चिदाचिद्वक्तियुक्ताय तस्मै भगवते नम ॥ ३४ ॥

यदि दास्यस्यभिमतान् वरान् मे वरदोत्तम । भूतेभ्यस्त्वद्रिष्टेभ्यो मृत्युमां भूमम प्रभो ॥ ३५ ॥

नान्तर्बोहर्दिवा नत्तमन्यस्मादपि चायुधै । न भूमौ नाम्बरे मृत्युर्न नरैर्न सृगैरपि ॥ ३६ ॥

एषुभिर्नास्तुमङ्गिरां सुरासुरमहोरगै । अप्रतिद्वन्द्वतां युद्धे ऐक्यं च ददिनाम् ॥ ३७ ॥

सर्वेषां लोकपालानां महिमानं यथाऽऽमन । तणेयोगप्रभावाणां यच्च निष्यति कश्चित् ॥ ३८ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे सप्तमस्कन्धे हिरण्यकशिपोर्वेद्याचन नाम तृतीयोऽध्यायः ३

अथ चतुर्थोऽध्यायः

नारद उवाच

एवं वृत्त शतएतिर्हिर यकशिपोरथ । प्रादात् तत्तपसा प्रीतो वरस्तस्य सुदुर्लभान् ॥ १ ॥

ब्रह्मोवाच

तातेमे दुर्लभा पुसां यान् वृथोपे वरान् मम । तथापि वितरायन्न वरान् यदपि दुर्लभान् ॥ २ ॥

ततो जगाम भगवानमोघानुग्रहो विभु । पूजितोऽमुरवर्येण स्तूयमान प्रजोधर ॥ ३ ॥

एवं लब्धररो देव्यो विभ्रद्धेममय वपु । भगवत्पकरोद् द्वेष भ्रातुर्धमनुस्मरन् ॥ ४ ॥

स विजित्य दिश सर्वां लोकांश्च श्रीन् महासुर । दद्यात्सुरमनुष्येन्द्रान् गन्धर्वगण्डोरगान् ॥ ५ ॥

सिद्धचारणविद्याभ्यान्वीन् पितृपतीन् मनुन् । वरः पिशाचैरान् प्रेतभूतपतीन् यतः ॥ ६ ॥

सर्वसत्त्वपतीन् जित्वा वशमानोय विधजिन् । जहार लोकपालानां म्यानानि सह तेजसा ॥ ७ ॥

देवोद्यानभिया जुष्टमध्यास्ते स्म त्रिविष्टपम् । महेन्द्रभजन साक्षाज्जमित विधकर्मणा ।

श्रीलोकवलयध्यायतनमभ्युपसागिलर्दिमम् ॥ ८ ॥

यत्र त्रिहुमसोपाना महामारकता भुष । यत्र फाटिककुड्यानि वैदूर्यस्तम्भपङ्क्तय ॥ ९ ॥

यत्र चित्रवित्तानानि पद्मरागासनानि च । पय जेननिभा शय्या मुक्तादासपरिच्छदा ॥ १० ॥

दूजझिर्नूपुरैर्देव्य शङ्खयन्त्रय इतस्ततः । रत्नस्पन्नीषु परयन्ति मुदतो मुग्धर मुग्धम् ॥ ११ ॥

तस्मिन् महेन्द्रभवने महाबलो महामना निर्जितलोकां पुराद् ।

रमेऽभिव्रज्याच्छ्रियुग सरादिभि प्रतापितैर्जितचक्रदशासन ॥ १२ ॥

तमङ्ग मत्तं मधुनोरगन्धिना विहृत्तताम्रापमशेषधिष्यया ।

उपासतोपायनपाणिभिर्विना त्रिभिस्तपोयोगयलौक्यमां परम् ॥ १३ ॥

जगुर्महेन्द्राभनमोजसा स्थितं विधावमुस्तुगुह्यरस्मदादय ।

गन्धर्वसिद्धा ऋषयोऽस्तुन् मुहुर्विधाधरा अम्बरसम्प पाण्डव ॥ १४ ॥

तस्य यथाश्रमिभि प्रयुभिर्भूरिर्दृष्टौ । इज्यमानो हविर्मांगानमरोत् रुदेन तेजसा ॥ १५ ॥

अष्टपस्या तस्यासीर सप्तद्वीपवती मही । तथा कामदूषा द्यौस्तु तानाश्रयवद् नभः ॥ १६ ॥

रत्नाकरारण्य रत्नीषोस्तण्य यरपोदुर्मिभि । पारमोपुष्टतर्पद्रक्षिषोरादुत्तोरका ॥ १७ ॥

नीला द्रोणीभिराजीट मर्कतैषु गुणान् दुमा । दधार लोकाशानानक एव पृथग्युगान् ॥ १८ ॥

म द्युधं निर्जितकरुचेरराद् धिरयान् प्रियान् । यथोपगोत्रं भुजानो न नृप्यद्विजान्द्रिय ॥ १९ ॥

एवमेधर्ममन्त्रय हस्तपोष्यास्त्रयतिन । कातो महान् प्यतोपाय ममयापमुनेषु ॥ २० ॥

तस्योपद्रष्टृमविता सर्वे लोकाः मगलकाः । अयत्र सन्धरण्या नार्यं ययुत्तपुगम् ततः ॥

तस्य ममोऽस्तु काष्ठधि यत्राग्ना हरिरीधर । यद् भावा न विजान्ते शान्ता गन्धामिनो मना

इति ते संयतात्मानः समाहितचिद्योऽमलाः । उपतस्थुर्हृषीकेशं विनिष्ठा वायुभोजना ॥२३॥
 तेषामपिरभूद् वाणी अरुणा मेघनिःस्पना । सन्नादयन्तो ककुभः साधूनामभयङ्करी ॥२४॥
 मा भैष्ट विबुधश्रेष्ठाः सर्वेण भद्रमस्तु वः । मर्दयन् हि भूतानां सर्वश्रेयोपपत्तये ॥२५॥
 ज्ञातमेतस्य क्षीराययं दैतेयापसदस्य च । तस्य शान्तिं करिष्यामि फालं तावन् प्रतोत्तरम् ॥२६॥
 यदा देवेषु चेदेषु गोषु चित्रेषु साधुषु । धर्मे मयि च त्रिदिवः स वा आशु विनश्यति ॥२७॥
 निर्देशाय प्रशान्ताय स्वसुताय महात्मने । प्रशुदाय यदा ब्रह्मेद्विज्येऽपि धरोर्जितम् ॥२८॥

नारद उवाच

इत्युक्त्वा लोके गुरुरा तं प्रणम्य दिवौकसः । न्यतन्त गतोद्देगा मेनिरे चासुरं हतम् ॥२९॥
 तस्य दैवपतेः पुत्राश्चत्वारः परमाद्भुताः । प्रह्लादोऽभूमहोस्तेषां गुणैर्महदुपासक ॥३०॥
 प्रह्लादयः शीलसम्पन्न सत्यसन्धो जितेन्द्रिय । आत्मनः सर्वभूतानामेकः प्रियसुहृत्तम ॥३१॥
 दास्यन्मनतार्यान् प्रिः पितृवद् दीनघामल । आश्वत्थसदो ह्रिद्यो गुरुशेखरभाषण ।
 विषयार्थरूपजन्माद्यो मानस्तम्भविवर्जित ॥३२॥

नोद्विग्नचित्तो ध्यसनेषु निरुहः श्रुतेषु दृष्टेषु गुणेष्ववस्तुहः ।

दान्तेन्द्रियमाणशरीरधीः सदा प्रशान्तकामो रहितासुरोऽमुरः ॥३३॥

यस्मिन् महद्गुणा राजन् गृह्णन्ते कविभिर्मुहुः । न तेऽप्युनापि चोयन्ते यथा भगवतोऽपरे ॥३४॥
 यं साधुगाथासदमि रिषवोऽपि सुरा नृप । प्रतिमान प्रतुर्दन्ति किमुताम्ये भवाटसाः ॥३५॥
 गुणैरलमपरेष्वेमांश्चैव सह्यं सूच्यते । वामुद्रेके भगवति यस्य नैसर्गिको रतिः ॥३६॥
 न्यस्तक्रोडनको बालो जडवत् तन्मनस्तथा । कृष्णप्रहृष्टात्मा न वेद जगदीदृशम् ॥३७॥
 आसीन पर्यटनभङ्गयानः प्रपिबन् मुनन् । नानुसन्धत एतानि गोविन्दपरिरम्भितः ॥३८॥
 कचिद् रुदति धीकृष्टचिन्ताशयनचेतन । कचिद्वसति तच्चिन्ताह्लाद उद्गायति कचित् ॥३९॥
 नदति कचिदुत्फुरतो विलज्जो नृत्यति कचित् । कचित् तन्नावनायुक्तस्त्वन्मयोऽनुचकार ॥४०॥
 यदचिदुरपुलकस्पृणोमास्ते संस्पर्शनिवृत्तः । अस्पन्दप्रणयानन्दसलिलामीलितेक्षणः ॥४१॥

स उत्तमस्तोऋष्यारविन्दयोर्निपेयार्कचिह्नसङ्गलब्धया ।

तन्वन् परां निवृत्तिमात्मनो मुहुर्दुःसङ्गदीनान्यमन शमं ध्यायत् ॥४२॥

तस्मिन् महाभागवते महाभागे महात्मनि । हिरण्यकशिपू राजन्नकरोदधमात्मजे ॥४३॥

युधिष्ठिर उवाच

देवर्ष एतद्विच्छामो वेदितुं तव सुमत । यदात्मजाय शुद्धाय पितादात् साधवे ह्ययम् ॥४४॥
 पुत्रान् विप्रतिकृतान् स्वान् पितरं पुत्रवत्सलाः । उपात्मन्ते शिष्यार्थं नैवाधमपरो यथा ॥४५॥

किमुतानुवशान् साधूस्तादृशान् गुरुदैवतान् । एतत् कौतूहलं ब्रह्मजन्मकं विधम प्रभो ।

पितु पुत्राय यद् द्वेषो मरणाय प्रयोजित ॥४६॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहत्स्यां सहितायां सप्तमस्कन्धे प्रह्लादचरिते चतुर्थोऽध्यायः ४

अथ पंचमोऽध्यायः

नारद उवाच

पौरोहित्याय भगवान् घृतं काश्य किलासुरैः । शण्डामर्कौ सुतौ तस्य दैत्यराजगृहान्तिके ॥१॥

तौ राज्ञा प्रोषितं बालं प्रह्लादं नयकोविदम् । पाठयामास तु पाठ्या नन्याश्चासुरबालान् ॥२॥

यत्र तत्र गुरुणा प्रोक्तं शुश्रुवेऽनु पपाठ च । न साधु मनसा मेने स्वपरासद्वद्ब्रह्मश्रयम् ॥३॥

एकशः सुरराट् पुत्रमङ्गमारोप्य पाण्डव । पपृच्छ कथ्यतां वत्तं मन्वते साधु यद् भवान् ॥४॥

प्रह्लाद उवाच

तत् साधु मयेऽपुरययं दहिनां सदा समुद्रिमधियामसद्वद्ब्रह्म ।

हिंसाऽऽनरातं गृहमन्यकूपं वनं गतो यद्वरिमाश्रयेत् ॥५॥

नारद उवाच

श्रुत्वा पुत्रगिरो दैत्यं परपक्षसमाहिताः । जहास बुद्धिबालानां भिद्यन्ते परबुद्धिभिः ॥६॥

सम्यग् विचार्यतां बाला गुरुगोहे द्विजातिभिः । जिष्णुपदे प्रतिशङ्कन्ते न मियंतास्य धीर्यथा ॥७॥

गृहमानीतमाहूय प्रह्लादं दैत्यवाजकाः । प्रत्यस्य श्रुत्वा वाचा समपृच्छन्त सामभिः ॥८॥

यस्मिन् प्रह्लादं भद्रं ते सत्यं कथय मां मृगः । बालानति कुलस्तुःशमेप बुद्धिर्विपर्ययः ॥९॥

बुद्धिमेव परकृतं ठताहो ते स्वतोऽभवन् । भश्यतां श्रोतुकामानां गुरुणा कुलनन्दनः ॥१०॥

प्रह्लाद उवाच

एष परश्वेद्यसद्वद्ब्राह्म पुंसां यन्मायया कृतः । निमोहितधियां दृष्टस्तस्मै भगवते नमः ॥११॥

मं यदानुमत्तं पुंसां पशुबुद्धिर्विभिद्यते । अन्य एव तथान्योऽहमिति भेदगतासौ ॥१२॥

स एव आत्मा स्वपरेत्यबुद्धिभिर्दुःखयानुक्रमणो निरूप्यते ।

महान्ति यद्दर्शनं वेदवादिनो ब्रह्मादयो ह्येव भिनन्ति मे मतिम् ॥१३॥

यथा भ्राम्यत्येषो ब्रह्मन् स्वयमाकारं मविधौ । तथा मे भिद्यन्ते चेत्तद्वक्तारोऽप्येव ॥१४॥

नारद उवाच

एतावद् माह्वणायोऽत्वा विरराम महामतिः । तं निर्मलसौम्यं कुपितं स दोनो राजमेव ॥१५॥

यानोयतामरे देवमरमाकमयशस्करः । पुत्राङ्गारस्य दुर्बुद्धेश्चतुर्थोऽन्योऽदितो दमः ॥१६॥

दैत्यचन्दनवने जातोऽस्य कण्टकद्रुमः । यन्मूलोन्मूलपरतोर्विष्णोर्नालापितोऽर्धरः ॥१७॥

इति तं विविधोपायैर्भोषयंस्तज्जनादिभिः । प्रह्लादं ब्राह्मणाय त्रिवर्गम्योपपादनम् ॥१८॥

तत एनं गुरुरावा ज्ञातयेयचतुष्टयम् । दैत्येन्द्रं दशपांसात् मातृष्टमलङ्कृतम् ॥१६॥
पादयोः पतितं बालं प्रतिनन्द्याशिवासुरः । णरिष्वज्यचिरं दोष्यां परमामाप निर्तृतिम् ॥२०॥
आरोप्याङ्गमग्राय मूर्धन्यश्रुकलाश्रुभिः । आसिञ्चत् विरुसद्वस्त्रमिदमाह युधिष्ठिर ॥२१॥

हिरण्यकशिपुस्त्वाच

प्रहादान्स्वतां तात स्वधीतं किञ्चिदुत्तमम् । कालेनैतावताऽऽयुष्मन् यदशिवद् गुरोर्भवान् ॥२२॥

प्रहाद उवाच

श्रवणं कीर्तनं विष्णोः स्मरणं पादसेवनम् । अर्घनं वन्दनं दार्ढ्यं सख्यमारमतिवेदनम् ॥२३॥
इति पुंसापिता विष्णौ भक्तिश्चेकवत्तथा । त्रियते भगवत्पूजा तन्मन्येऽधीतमुत्तमम् ॥२४॥
निशम्यैतत् सुतयचो हिरण्यकशिपुस्तदा । गुरुपुत्रमुवाचेइं रुग प्रस्फुरिताधरः ॥२५॥
ब्रह्मघ्नो किमेव ते विपद्य अयत्तासता । असारं प्राहितो बालो मामनाहत्य दुर्मते ॥२६॥
सन्ति इसायवो लोके दुर्मैत्राश्च प्रवेपिणः । तेषामुद्देश्यं काले रोग पातकिनामिव ॥२७॥

गुरुपुत्र उवाच

न माप्रणीतं न परप्रणीतं सुतो वदयेप तवेन्द्रशत्रो ।

नैसर्गिकीयं मतिरस्य राजन् नियच्छन्त्युं कदा स्म मा नः ॥२८॥

नारद उवाच

गुरुयैवं प्रतिप्रोक्तो भूय आहासुरः सुतम् । न चेद् गुरुमुखीयं ते कुतोऽभद्रासती मतिः ॥२९॥

प्रहाद उवाच

मतिर्न कृण्ये परतः स्वतो वा मियोऽभिपद्येत गृहव्रतानाम् ।

अद्रान्तगोभिर्विशतां तमिहं पुनः पुनश्चर्वितचर्वणानाम् ॥३०॥

न ते विदुः स्वार्थमर्ति हि विष्णुं दुराशया ये बहिर्यमाग्निः ।

अन्धा यथान्यैरुपनीयमाना याचीयतन्त्यामुरुदाग्निं चदा ॥३१॥

नैषां मतिस्तावदुत्क्रमाहर्णि स्पृशत्यनर्थपागमो यदर्थः ।

महीयसां पादरजोऽभिपेकं निष्किञ्चनानां न कृणीत यावत् ॥३२॥

इत्युक्तोपरतं पुत्रं हिरण्यकशिपू रुग । अन्धीकृतात्मा स्वोत्सङ्गाशिरस्यत महीतले ॥३३॥

आहामर्पयाविष्टः कथावीभूतलोचनः । वध्यतामाश्रयं यन्मो निःसारयत नैऋताः ॥३४॥

अयं मे भ्रातृहा सोऽयं हित्वा स्वान् सुहृदोऽघमः । पितृष्यहन्तुर्यः पादौ विष्णोर्दासवदन्ति ॥३५॥

विष्णोर्वा साधयसी किं तु बरिष्यत्यसमजसः । सौहृदं दुस्तुयज्ञं पित्रोरहाद्यः पञ्चहायनः ॥३६॥

परोऽप्यपत्यं हितकृद् यथोपयं स्वदेहजोऽप्यामययत् सुतोऽहितः ।

द्विघात तदङ्गं यदुत्तात्मनोऽहितं शेषं युक्ते जीवति यद्विवर्जनात् ॥३७॥

सर्वैरुपायैर्हन्तव्यः सम्मोजययनासतैः । सुहृद्विद्वदः शत्रुर्मुनेर्दुष्टमिवेन्द्रियम् ॥३॥
 नैर्ऋतास्ते समादिष्टा भर्त्रा वै शूलपाणयः । तिम्रदंष्ट्रकरालास्यास्ताम्रशमशुशिरोरुहाः ॥४॥
 नन्दन्तो भैरवान् नादाशिक्षिन्निबिम्बोतिवादिनः । आसीन चाहनञ्जुवै प्रहाद सर्वममसु ॥५॥
 परे ब्रह्मपथनिर्देश्ये भगवत्यखिलात्मनि । युक्तात्मन्यफला आसन्नपुण्यस्यैव सत्क्रियाः ॥६॥
 प्रयासेऽपहृते तस्मिन् दैत्येन्द्रः परिशङ्कितः । चकार तद्बधोपायान्निबन्धेन युधिष्ठिर ॥७॥
 दिगजैर्दंशुकैश्च अभिचारावरातनैः । मायाभिः संनिरोधैश्च गदानैरभोजनैः ॥८॥
 हिमवारवप्रिमलिनैः पर्वताकमणैरपि । न शशाक यदा हन्तुमशपमसुरः सुतम् ।

चिन्तां दीर्घतर्मा प्रासस्तत् कर्तुं नाम्यपयत ॥९॥

न मे बह्वसाधूक्तो यधोपायाश्च निर्मिताः । तैस्तैर्द्रोहैरसद्धर्मैर्मुक्तः स्वेनैव तेजसा ॥१०॥
 वर्तमानोऽबिदूरे वै बालोऽप्यजङ्घोरयम् । न विस्मरति मेऽनार्यं शुनःशेष इव प्रभुः ॥११॥
 अप्रमेयानुभावोऽयमकुतश्चिद्वयोऽमरः । नूनमेतद्द्विरोधेन मृत्युर्मे भविता न वा ॥१२॥
 इति स चिन्तया किञ्चिन्मलानश्रियमधोमुखम् । शयडामकावौशनसौ विविक इति होचतुः ॥१३॥

जितं त्वयैकेन जगत्त्रयं भ्रुवोर्विजृम्भयेऽस्तसमस्तधिप्ययम् ।

न तस्य चिन्त्यं तव नाथ चपमहे न वै शिशूनां गुणदोषयोः पदम् ॥१४॥

इमं तु पादोर्वहणस्य खड्गवानिधेहि भीतो न पलायते यथा ।

बुद्धिश्च पुंसो वयसाऽस्यैवैवया यावद् गुरुर्भार्गाव आगमिष्यति ॥१५॥

तथेति गुरुपुत्रोक्तमनुज्ञायेदमत्रोत् । धर्मा ह्यस्योपदेष्टव्या राज्ञां ये गृहमेधिनाम् ॥१६॥
 धर्ममर्थं च कामं च नितरां चानुपूर्वशः । प्रहादायोचत् राजन् प्रश्रितावनताय च ॥१७॥
 यथा त्रिवर्गं गुरुभिरात्मने उपशिक्षितम् । न साधु मेने तच्छिङ्गवां दृग्द्वारामोपवर्णिताम् ॥१८॥
 यदाऽऽचार्यः परावृत्तो गृहमेधीयकर्मसु । वयस्यैर्बालकैस्तत्र सोपहृतः कृतचणैः ॥१९॥
 अथ सायकलक्षणया वाचा प्रत्याहूय महाबुध । उवाच विद्वान्स्त्रिष्टो रूपया प्रहसन्निव ॥२०॥
 ते तु तद्गौरवात् सर्वे त्यक्तक्रीडापरिच्छदाः । बाला न दृष्टिधियो दृग्द्वारामेरितोहिती ॥२१॥
 पर्युपासत राजेन्द्र तन्न्यस्तद्द्वयेकण्याः । तानाह कर्णो मैत्रो महाभागः प्रोऽसुरः ॥२२॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां सप्तमस्कन्धे पञ्चमोऽध्यायः ॥

अथ पष्ठोऽध्यायः

प्रहाद उवाच

कौमार आचरेत् प्राज्ञो धर्मान् भागवतानिह । दुर्लभं मानुरं जन्म तदप्यधुवमर्थदम् ॥१॥
 यथा हि पुरस्स्येह विष्णोः पादोपसर्पणम् । यदेर सर्वभूतानां प्रिय आत्मेधरः मुहुर् ॥२॥
 मुखमेन्द्रियकं देह्या देहयोगेन देहिनाम् । सर्वत्र लभ्यते दैवाद् यथा दुःसमयजतः ॥३॥

तत्प्रयासो न कर्तव्यो यत् आयुर्वर्षयः परम् । न तथा विन्दते चेम् मुकुन्दचरणाम्बुजम् ॥ ४ ॥
 ततो यतेत कुशलः चेमाय भयमाश्रितः । शरीरं पौर्णवाचञ्च विप्रेत पुष्कलम् ॥ ५ ॥
 पुंसो वर्षशतं ह्यायुस्तर्ध्वं चाजितात्मनः । निष्कलं यदसौ राश्यां शोतेऽर्घ्यं प्रापितस्तमः ॥ ६ ॥
 मुग्धस्य बाल्ये कौमारे क्रीडतो याति विंशतिः । जरया प्रस्तदेहस्य याल्यरूपस्य विंशतिः ॥ ७ ॥
 दूरापूरेण कामेन मोहेन च बलीयसा । शोऽं गृहेषु सक्तस्य प्रमत्तस्यापयाति हि ॥ ८ ॥
 को गृहेषु पुमान् सत्प्रमादमानमजितेन्द्रियः । स्नेहशोभेऽर्धेऽर्धमुत्सहेत विनोचितम् ॥ ९ ॥
 को व्यर्थं नृणां विमुञ्जेत् प्राणोभ्योऽपि य ईप्सितः । यं क्रीयात्यमुभिः प्रोष्ठैस्तत्करः सेवको वणिक्
 कथं प्रियाया, अनुकम्पितायाः सङ्गं रहस्यं रचिराश्रमगन्तुम् ।

मुहुःसु च स्नेहसितः शिशूनां कलाशराणामनुरक्तचितः ॥ ११ ॥

पुत्रान् स्मरंस्तदा दुहितृद्वन्द्व्या भ्रातृन् स्वसृवां पितरौ च दीनौ ।

गृहान् मनोजोशरपरिच्छदीश्च वृत्तीरन कुल्याः पशुभ्यः श्ववर्गान् ॥ १२ ॥

स्थजेत कोरास्कृदिवेदमानः कर्माणि लोभाद्विगृह्णतः ।

धौपस्थजैह्वं बहु मन्यमानः कथं विरज्येत दुरन्तमोहः ॥ १३ ॥

कुटुम्बपोषय विषम् नित्रायुर्नं सुष्यतेऽर्थं विहतं प्रमत्तः ।

सर्वत्र तापत्रयदुस्विताभ्या निर्विघ्नते न स्वकुटुम्बशमः ॥ १४ ॥

वित्तेषु नि यामिनिर्विघ्नचेता विदोश्च दोऽं परयितव्यं ।

प्रोत्थेह चाथाप्यजितेन्द्रियस्तदशान्तवामो हरते कुटुम्बी ॥ १५ ॥

विद्वानपीत्यं शत्रुजाः कुटुम्बं पुण्यं स्वतोऽकाय न वरयते वै ।

यः स्वोपपात्कृदिभिश्चभाषतमः प्रपद्येत यथा विगूढः ॥ १६ ॥

यतो न करिष्यन् य च पुद्गलिद् वा दीनः स्वप्रामाण्यमत्रं समर्प्यः ।

विनोचितं कामरसां विद्वान्मोहादगुणो वणिगदो विमतः ॥ १७ ॥

ततो विद्वान् परिहाय देव्या ईर्ष्येण रुद्धं विप्रयामयेतु ।

तपंत नारायणमार्गदेशं न मुग्धमद्भिरितोऽपराधः ॥ १८ ॥

तुष्टे च तत्र किमलभ्यमनन्त आद्ये किं तैर्गुण्यतिकरादिह ये स्वसिद्धाः ।

धर्मादयः किमगुणेन च काङ्क्षितेन सारंजुषां चरणयोरुपगायतां नः ॥२५॥

धर्मार्थकाम इति योऽभिहितस्त्रिवर्ग ईश त्रयो नयदमौ विविधा च वार्ता ।

मन्ये तदेतदखिलं निगमस्य सत्यं स्वार्थमार्पणं स्वसुहृदः परमस्य पुंसः ॥२६॥

ज्ञानं तदेतदमलं दुरवापमाह नारायणो नरसखः किल नारदाय ।

एकान्तिनां भगवतस्तद्विज्ञानानां पादारविन्दरजसाऽऽप्लुतदेहिनां स्यात् ॥२७॥

मेतन्मया पूर्वं ज्ञानं विज्ञानसंयुतम् । धर्मं भागवतं शुद्धं नारदाद् देवदर्शनात् ॥२८॥

दैत्यपुत्रा कचुः

।। त्वं त्वं वयं चापि नर्तेऽन्यं विग्रहे गुरुम् । एताभ्यां गुरुपुत्राभ्यां बालानामपि द्वीवरौ ॥२९॥

तस्यान्तःपुरस्थस्य महत्सद्गो दुरन्ध्वयः । द्विन्वि नः संशयं सौम्य स्याद्येद् विश्रम्भकारणम् ३०

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां सप्तमस्कन्धे षष्ठोऽध्यायः ॥६॥

अथ सप्तमोऽध्यायः

नारद उवाच

। दैत्यसुतैः पृष्ठो महाभागवतोऽसुरः । उवाच स्मयमानस्तान् स्मरन् मदनुभाषितम् ॥१॥

प्रहाद उवाच

तरि प्रस्थितेऽस्माकं तपसे मन्दराचलम् । युद्धोद्यमं परं चक्रुर्विबुधा दानवान् प्रति ॥२॥

पीलिकैरहिरिव दिष्ट्या लोकोपतापनः । पापेन पापोऽभवीति वादिनो वासवादयः ॥३॥

रामतिबलोद्योगं निशम्यासुरयूथपाः । बध्यमानाः सुरैर्भोता दुद्रुवुः सर्वतोदिशम् ॥४॥

तत्रपुत्रमिग्राप्तान् गृहान् पशुपरिच्छदान् । नावेक्षमाणास्त्वरिताः सर्वे प्राणपरीप्सवः ॥५॥

।। लुम्पन् राजशिविरममरा जयकाङ्क्षिणः । इन्द्रस्तु राजमहिषो मातरं मम चाग्रद्वीत् ॥६॥

।। यमानां भवोद्विप्ता रुदती कुररीमिव । पृच्छयाऽऽगतस्तत्र देवर्षिर्दृष्टो पथि ॥७॥

।। ह मैनां सुरपते नेतुमर्हस्पनागसम् । मुञ्च मुञ्च महाभाग सती परपत्निम् ॥८॥

इन्द्र उवाच

।। स्तेऽस्या जठरे धीर्यमविपद्यं सुरद्विपः । आस्यतां यावत्पुत्रं मोक्षयेऽर्थपदयो गतः ॥९॥

नारद उवाच

।। यं निष्कलिबन्धः साक्षान्महाभागवतो महान् । त्वया न प्राप्स्यते संख्यामनन्तानुचरो पत्नी १०

।। युक्तां विहायेन्द्रो देवर्षिर्मानयन् वचः । अनन्तप्रियभक्त्यैनां परिक्रम्य दिवं ययी ॥११॥

।। तो नो मातरमृषिः समानीय निजाश्रमम् । आश्वास्येहोप्यतां व्रसेयावत् ते भर्तुरागमः ॥१२॥

।। येऽयवा सीद् देवर्षेरन्ति साप्यकुतोभया । यावद् दै यपतिर्योरात् तपसो न न्यवर्तत ॥१३॥

ऋषिः पर्यंचरत् तत्र मन्त्रया परमया सती । अन्तर्वशी स्वगर्भस्य हेमायेच्छामप्रसूतये ॥१४॥
 ऋषिः कारयिक्तस्तस्याः प्रादादुभयमीश्वरः । धर्मस्य तत्त्वं ज्ञानं च मामप्युद्दिश्य निर्मलम् ॥१५॥
 तत् तु कालस्य दीर्घत्वात् स्त्रीत्वान्मातुस्तिरोदधेः ऋषिणानुगृहीतं मां नाधुनाप्यजहात् स्मृतिः
 भवतामपि भूयान्मे यदि ॥ इधते वचः । वैशारदीधीः श्रद्धातः स्त्रीबालानां च मे यथा ॥१६॥
 जन्माद्याः पदिमे भावा इष्टा देहस्य नात्मनः । कलानामिव वृक्षस्य कालेनेश्वरमूर्तिना ॥१७॥
 आत्मा नित्योऽव्ययः शुद्ध एवः क्षेत्रज्ञ आश्रयः । अत्रिक्रियः स्वदग्धहेतुर्व्यापकोऽसङ्ख्यनावृतः ॥१८॥
 एतद्वाद्दशमिविद्वान्मात्मनो लक्षणैः परैः । अहंमेवसत्त्वात् देहाद्वा मोहजं त्यजेत् ॥२०॥
 स्वर्णं यथा प्राक्सु हेमकारः क्षेत्रेषु योनीस्तद्वन्नि आप्नुयात् ।
 क्षेत्रेषु देहेषु तथाऽऽत्मयोगैरभ्यात्मविद् ब्रह्मगतिं लभेत् ॥२१॥

अष्टौ प्रकृतयः प्रोक्तास्त्य एव हि तद्गुणाः । विकाराः षोडशाचार्यैः पुमानेकः समन्वयात् ॥२२॥
 देहस्तु सर्वसङ्गतो जगत् तत्पुरुषि द्विधा । अत्रैव भृग्यः पुरुषो नेति नेतीत्यतत् त्यजन् ॥२३॥
 अन्वयव्यतिरेकेण विवेकेनोशताऽऽत्मना । सगंस्थानसमाप्रापैर्विद्युशक्तिरसत्वरैः ॥२४॥
 बुद्धेर्जागरणं स्वप्नः सुषुप्तिरिति वृत्तयः । ता येनैवानुभूयन्ते सोऽव्ययः पुरुषः परः ॥२५॥
 एभिस्त्रिवर्णैः पर्यस्तैर्बुद्धिभेदैः त्रियोद्भवैः । स्वरूपमात्मनो बुभूयेद् गन्धर्वायुमिवान्वयात् ॥२६॥
 एतद्द्वारो हि संसारो गुणकर्मनिबन्धनः । अज्ञानमूलोऽपार्थोऽपि पुंसः स्वप्न इवेष्यते ॥२७॥
 तस्मान्नवद्भिः कर्तव्यं कर्मणां त्रिगुणात्मनाम् । बीजनिर्हरणं योगः प्रवाहोपरमो धियः ॥२८॥
 तयोपायसहस्राणामयं भगवतोदितः । यदीश्वरे भगवति यथा वीरभसा रतिः ॥२९॥
 गुरुशुश्रूषया भक्त्या सधर्तव्यापण्येन च । सङ्गेन साधुभक्तानामीश्वराश्रयनेन च ॥३०॥
 श्रद्धया तत्कथायां च कीर्तनैर्गुणकर्मणाम् । तत्पादावुद्वेष्ट्यानात् तस्मिन्नेताहंयादिभिः ॥३१॥
 हरिः सर्वेषु भूतेषु भगवानास्त ईश्वरः । इति भूतानि मनसा कामैस्तैः साधु मानयेत् ॥३२॥
 एवं निजितपङ्क्तैः क्रियते भक्तिरीश्वरे । वासुदेवे भगवति यथा संलभते रतिम् ॥३३॥

निशम्य कर्माणि गुणाननुत्थान् धीर्याणि स्त्रीलातनुभिः कृतानि ।

यदातिहर्षोत्पलकाश्रुगद्गदं प्रोक्तवत् उद्गच्छति रीति नृत्यति ॥३४॥

यदा प्रहसस्त इव प्रच्छिद् हसत्याक्रन्दते ध्यायति चन्दते जनम् ।

मुहुः श्वसन् वक्ति हरं जगत्पते नारायणेत्यात्ममतिर्गतप्रपः ॥३५॥

तदा पुमान् मुक्तसमस्तबन्धनस्तद्भावभावानुकृताशयाकृतिः ।

निर्दग्धबीजानुशयो महीयसा भक्तिप्रयोगेण समेत्यघोषजम् ॥३६॥

अधोक्षजालम्भमिहाशुभाग्मनः शरीरिणः संयुतिचक्रशासनम् ।

तद् ब्रह्म निर्वाणसुखं विदुर्बुधास्ततो भजन्त्य हृदये हृदीश्वरम् ॥३७॥

कोऽतिप्रयासोऽसुरबालका हरिपासने स्व हृदि छिद्रवत् सतः ।

स्वस्यात्मन सख्युरथोपदेहिनां सामान्यतः किं विषयोपपादनैः ॥३८॥

रायः कलत्रं पशवः सुतादयो गृहा मही कुञ्जरकोशभूतयः ।

सर्वेऽर्थकामाः क्षणभङ्गुरायुषः कुर्वन्ति मर्त्यस्य कियत् प्रियं चलाः ॥३९॥

एवं हि लोकाः वतुभिः कृता अमी चविप्लवः सातिशया न निर्मलाः ।

तस्माददृष्टुतदृश्यं परं भक्त्येकदेशं भजतात्मलब्धये ॥४०॥

यदप्यर्थेह कर्माणि विद्वन्मान्यसकृज्जरः । करोत्यतो विपर्यासममोघं विन्दते फलम् ॥४१॥

सुखाय दुःखमोक्षाय सकुरप इह कर्मिणः । सदाऽऽमोतीहया दुःखमनोहायाः सुखार्ततः ॥४२॥

कामात् कामयते कार्यैर्वैदर्धमिह पूरयः । स वै वेदस्तु पारक्यो भङ्गरो यात्युपैति च ॥४३॥

किमु व्यवहितापयदारागारधनादयः । राज्यं कोरगजामात्यभृत्यासा ममतास्पदाः ॥४४॥

किमेतैरात्मनस्तुल्यैः सह देहेन नरवरैः । अनयैरर्थसंकाशेर्नित्यानन्दमहोदधेः ॥४५॥

निरूप्यतामिह स्वार्थः कियान् देहभूतोऽसुरा । निषेकाद्विषवस्यासु क्षिरयमानस्य कर्मभिः ॥४६॥

कर्माण्यारभते देही देहेनात्मानुवर्तिना । कर्मभिस्तमुत देहमुभयं स्वविवेकतः ॥४७॥

तस्मादर्थोऽथ कामाश्च धर्माश्च यदयाश्रयाः । भजतानोदयाऽऽत्मानमनोऽहं हरिमोरवरम् ॥४८॥

सर्वेषामपि भूतानां हरिरात्मेरवरः प्रियः । भूतेर्महद्भिः स्वकृते कृतानां जीवभञ्जितः ॥४९॥

देवोऽसुरो मनुष्यो वा यच्चो गन्धर्व एव च । भजन् मुकुन्दचरणं स्वस्तिमान् स्याद् यथा वयम् ॥५०॥

नालं द्विजैर्ब्रह्मैव देवैश्चमृषिर्ब्रह्म वासुरात्मजाः । प्रीणभाय मुकुन्दस्य न घृणं न बहुजता ॥५१॥

न दानं न तपो नेत्या न शौचं न व्रतानि च । प्रीयतेऽमलया भक्त्या हरिरन्यद् विदग्धनम् ॥५२॥

ततो हरौ भगवति भक्तिं कुस्त दानवाः । आत्मीयमेव सर्वं सर्वभूतात्मनोरवरैः ॥५३॥

दैतेया यक्षरक्षांसि क्षियः शूद्रा व्रजौकसः । यमा मृगाः पापजीवाः सन्ति क्षय्युततां गताः ॥५४॥

एतावानेव लोकेऽस्मिन् पुंसः स्वार्थः परः स्मृतः । एकान्तभक्तिर्गोविन्दे यत् सर्वं तदोक्षणम् ॥५५॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे सप्तमस्कन्धे प्रह्लादानुचरिते नाम सप्तमोऽध्यायः

अथाष्टमोऽध्यायः

नारद उवाच

अथ दैत्यगुताः सर्वे युत्वा तदनुवर्णितम् । जगृह्णिरिव च वाद्यैष गुर्वनुशिषितम् ॥ १ ॥

अथाचार्यसुतस्तेषां बुद्धिमेकान्तसंक्षिताम् । आलस्य मोतस्त्वरितो राज्ञ आवेदयद् यथा ॥ २ ॥

श्रुत्वा तदप्रियं दैत्यो दुःसहं तनयानयम् । कोपावेशचलद्वाग्रः पुत्रं हन्तुं मनो दधे ॥ ३ ॥

क्षिपवा परुषया वाचा प्रह्लादमत्तदर्शनम् । आह्वयमाणः पापेन तिरश्चीनेन चक्षुरा ॥ ४ ॥

प्रभयावनतं दान्तं यद्धाञ्जलिमयक्षितम् । सपः पदाश्च इयं स्वसन् प्रकृतिदारया ॥ ५ ॥

हे दुर्विनीत मन्दात्मन् कुलभेदकराद्यम् । स्तब्धं मच्छासनीदूतं नेष्ये त्वाद्य यमवयम् ॥६॥
 क्रद्धस्य यस्य कम्पन्ते श्रयो लोकाः सहेषता । तस्य मेऽभोतन्मूढ शासनं किञ्चनोऽवगा ॥७॥

ग्रहाद् उवाच

न केवलं मे भवतश्च राजन् स वै बलं बलिनां चापरेणम् ।
 परेऽररेऽमी स्थिरजङ्गमा ये घट्टादयो येन वशं प्रणीता ॥८॥
 स ईश्वरः काल उरुकमोऽपावोजःसहःस्रश्चलेन्द्रियारमा ।
 स एव विभं परमं स्वशक्तिभिः सृष्टवयं यस्मिन् गुणरूपेश ॥९॥
 जलामरं भावमिदं स्वमात्मन सनं मनो धरन् न सन्ति विद्विजः ।
 अस्तेऽभितादात्मन उरपयस्थितात् तदिदं ह्यननस्य मत्तु समईषम् ॥१०॥
 दस्युन् पुरा पश्यन्निजं लुम्पन्तेऽभ्यन्त एके स्वमिता दिशो दूरा ।
 तितात्मनो ज्ञस्य समस्य देदिनां सावो, स्वमोऽप्रभवा कुतः परे ॥११॥

हिरण्यकशिपुर्वाच

व्यक्तं त्वं मर्तुकामोऽसि योऽस्तिमात्रं विरुधमे । सुमूर्खो हि मन्दात्मन् ननु स्युर्निग्नरा गिरः १२
 यस्तस्या मन्दाभावोक्तो मर्त्यो जगदीश्वरः । वापी यदि त्वं सर्वत्र कस्मात् स्तामे न द्रवते ॥१३॥
 सोऽहं त्रिराथमानस्य शिर कायाद्धरामि ते । गोपायेन हरिहवाय यस्ते शरणमीप्सिषन् ॥१४॥

एवं दुरक्षैर्मुहुर्द्वयन् दया सुतं महाभागतं महासुरः ।
 एतद् प्रगृह्यो पतितो वरासनात् स्तम्भं तगादातिथय, स्वगुहिता ॥१५॥
 तदैव तस्मिन् निनदोऽस्तिमीरयो बभूव येनाण्डकटाहमस्तुटम् ।
 यं वै रजश्चिद्व्योपगतं त्वन्नाद्य श्रुत्वा स्वचामात्यपमङ्ग मेनिरे ॥१६॥
 स पित्रमन् पुत्ररूपेऽसुरोन्नया निराम्य निहोऽमरं वन्दतम् ।
 अन्त समायां न दृशं तत्पदं विनश्रुर्वैनं मरारिगृवराः ॥१७॥
 सत्यं विधातुं निशम्यैव भाविगं ध्यासि च भूतेऽप्यितेषु ध्यामन् ।

दिविस्पृश्याकामदीर्घपीवरप्रोवोस्वसः स्वतमस्वमभ्यमम् ।
 चन्द्रांशुगौरैश्चुरितं तनूरुहैर्विष्वग्भुजानीकृतं नखायुधम् ॥२२॥
 दुरासदं सर्वनिजेतरायुधप्रवेकविदावितदैत्यदानवम् ।
 प्रायेण मेऽयं हरिणोरुमायिना वधः स्मृतोऽनेन समुद्यतेन किम् ॥२३॥
 एवं द्रुवंस्वव्यपतद् गदायुधो नदन् नृसिंहं प्रति दैत्यकुञ्जरः ।
 अलक्षितोऽप्रौ पतितः पतङ्गमो यथा नृसिंहौजसि सोऽसुरस्तदा ॥२४॥
 न तद् विचित्रं खलु सत्त्वधामनि स्वतेजसा यो नु पुरापिबत् समः ।
 सतोऽभिपद्याभ्यहनन्महासुरो वरा नृसिंहं गदयोस्त्वेगया ॥२५॥
 तं विक्रमन्तं सगदं गदाधरो महोरगं तार्क्ष्यसुतो यथाग्रहीत् ।
 स तस्य हस्तोत्कलितस्तदासुरो विक्रीडतो यद्वदहिर्गस्तमतः ॥२६॥
 अत्राभ्यमन्यन्त इतौऋतोऽमरा धनच्छदा भारत सर्वधिष्ययपाः ।
 तं मन्यमानो निजवीर्यशक्तितं तद्वस्तमुक्तो नृहरिं महासुरः ।
 पुनस्तमासज्जत खड्गचर्मणो प्रगृह्य वेगेन जितश्रमो मृधे ॥२७॥
 तं श्येनवेगं शतचन्द्रवर्त्मभिश्चरन्तमच्छिद्रमुपर्यधो हरिः ।
 कृत्वाट्टासं एतमुत्स्वनेत्त्वणं निमीलिताचं जगृहे महाजवः ॥२८॥
 विष्वक् स्फुरन्तं ग्रहणातुरं हरिर्भ्यालो यथाऽऽर्णुं कुलिशाचतत्त्वचम् ।
 द्वार्यूर आपात्य ददार लीलया नक्षीरंधाहि गरडो महाविनम् ॥२९॥
 संरम्भदुष्ट्रेष्वकराललोचनो व्याप्ताननानी विलिहन् स्वजिह्वा ।
 असृज्यवाक्तास्यकेसराननो यथान्त्रमालो द्विपहस्यया हरिः ॥३०॥
 नखाङ्करोत्पाटितहस्तोरुई विसृज्य तस्यानुचरानुदायुधान् ।
 अहन् समन्ताग्रसशस्त्रपार्थिवभिर्दोर्दण्डयूथोऽनुपधान् सहस्रराः ॥३१॥
 सटावधूता जलदाः परापतन् ग्रहाश्च तदृष्टिबिमुष्टोचिषः ।
 अग्भोधयः श्वासहता विचुष्टभुर्निर्ह्रादभीता दिगिमा विचुन्नुशः ॥३२॥
 द्यौस्तस्तोर्चिसविमानसंकुला प्रोत्सर्पत यमा च पदातिपोदिता ।
 दीलाः समुपेतुरमुष्य रंहसा सत्तेजसा खं ककुभो न रंजिरे ॥३३॥
 ततः सभायामुपविष्टमुत्तमे नृपासने समृततेजसं विमुग्धम् ।
 अलक्षितदैत्यमन्यमर्षं खं अच्यवदधः ॥ ३४॥
 निशम्य लोकप्रथमस्तक्रूरं तमादिदैत्यं हरिणा हतं मृधे ।
 प्रदंशवेगोत्कलितानना मुहुः प्रसूनवर्षवटपुः सुराग्रियः ॥३५॥

मनघ ऊचुः

मनवो वयं तव निदेशकारिणो दितिजेन देव परिभूतसेतवः ।

भवता खलः स उपसंहृतः प्रभो करवामते किमुशाधि किङ्करान् ॥४८॥

प्रजापतय ऊचुः

प्रजेशा वयं ते परेशाभिसृष्टा न येन प्रजा वै सृजामो निषिद्धाः ।

स एष स्वया भिन्नवचा नु शेते जगन्मङ्गलं सत्त्वमूतेऽवतारः ॥४९॥

गन्धर्वा ऊचुः

वयं विभो ते नरनाट्यगायका येनात्मसाद् धीर्यबलौजसा कृताः ।

स एष नीतो भवता दशामिमां किमुत्पथस्यः कुशलाय कव्यते ॥५०॥

चारुणा ऊचुः

हरे तवाङ्घ्रिपङ्कजं भवापवर्गमाश्रिताः । यदेष्ट साधुहृदयस्वयामुरः समापितः ॥५१॥

यत्ना ऊचुः

वयमलुचरमुख्याः कर्मभिस्ते मनोजैस्त इह दितिसुतेन प्रापिता वाहकत्वम् ।

स तु जनपरिताप तत्कृतं जानता ते नरहर उपनीतः पद्भ्यां पद्भ्यां ॥५२॥

किम्पुरुषा ऊचुः

वयं किंपुरास्त्वं तु महापुरप ईश्वरः । अयं कुपुरुषो नष्टो धिक्कृतः साधुभिर्यदा ॥५३॥

घैतालिका ऊचुः

सभासु सग्रेषु तवामलं यशो गीत्वा सपर्यां महतीं लभामहे ।

यस्तां व्यनैशीद् भृशमेव दुर्जनो दिष्ट्या हतस्ते भगवन् यथाऽऽमय ॥५४॥

किन्नरा ऊचुः

वयमीश विभ्ररगणास्तवानुगा दितिजेन विष्टिममुनानु कारिताः ।

भवता हरे ॥ वृजिनोऽवसादितो नरसिंह नाथ विभवाय नो भव ॥५५॥

विष्णुपार्षदा ऊचुः

अद्यैतद्वरिनररूपमदृतं ते दष्टं नः शरण्यद् सर्वलोकशर्म ।

सोऽयं ते विधिर ईश विप्रशप्तस्तस्येदं निघनमनुब्रूयात् विप्रः ॥५६॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे सप्तमस्कन्धे दैत्यराजपथे नृसिंहस्तवोनामाष्टमोऽध्यायः

अथ नवमोऽध्यायः

नारद उवाच

एवं मुरादयः सर्वे मरुदपुरःसराः । नोपैतुमशक्नु मनुमंरम्भं सुदुरासदम् ॥ १ ॥

साक्षाच्छ्रीः प्रेदिता देवैर्दृष्टा तन्महदहृतम् । श्रष्टाश्रुतपूर्वत्वात् सा नोपेयाय शङ्किता ॥ २ ॥
 प्रह्लादं प्रेपयामास ब्रह्मावस्थितभक्तिके । तात प्रथमयोपेहि स्वपित्रे कुपितं प्रभुम् ॥ ३ ॥
 तथेति शनकै राजन् महाभागवतोऽर्भकः । उपेत्य भुवि कायेन ननाम विष्टताञ्जलिः ॥ ४ ॥
 स्थपादमूले पतितं तमभ्रं विलोक्य देवः कृपया परिणुतः ।
 उत्थाप्य तच्छीर्ष्यदघात कराम्बुजं बालाहिविग्रस्तधिया कृताभयम् ॥ ५ ॥
 स तत्करस्पर्शपुतापिलाशुभः सपद्यभिव्यक्तपरात्मदर्शनः ।
 तत्पादपद्मं हृदि निरूतो दधौ हृष्यन्तुः स्निग्धदधुलोचनः ॥ ६ ॥
 अस्तौपीद्वरिमेकाग्रमनसा सुसमाहितः । प्रेमगद्गदया वाचा तन्म्यस्तद्वदेक्षणः ॥ ७ ॥

प्रह्लाद उवाच

ब्रह्मादयः सुरगणा मुनयोऽथ सिद्धाः सर्वैस्तानमतयो वचसां प्रवाहै ।
 नाराधितुं पुरुर्यैरधुनापि पिप्रुः किं तोष्टमर्हति स मे हरिस्त्रजातेः ॥ ८ ॥
 मन्ये धनाभिजनरूपतप धृतौजस्तेज प्रभावबलपौरुषबुद्धियोगा ।
 नाराधनाय हि भवन्ति परस्म्य पुंसो भक्त्या सुतोष भगवान् गजयूथपाय ॥ ९ ॥
 विप्राद् द्विपद्गुणयुतादरविन्दनामपादारविन्त्रविमुखाऽवपचं वरिष्टम् ।
 मन्ये तदर्पितमनोवचनेहितार्थप्रार्थं पुनाति स कुलं न तु भूरिमानः ॥ १० ॥
 नैवात्मनः प्रभुरयं निजलाभपूर्णो मान जनाद्विदुषः करणो बृषोते ।
 तद् यज्ज्जो भगवते विदधीत मानं तच्चात्मने प्रसिमुखस्य यथा मुखश्रीः ॥ ११ ॥
 तस्मादहं विगतविह्व इश्वरस्य सर्वात्मना महि गृणामि यथामनीषम् ।
 कीचोऽजया गुणविसर्गमनुप्रविष्ट पूयेत येन हि पुमाननुवर्णितेन ॥ १२ ॥
 सर्वे ह्यमी विधिकरास्तव सत्प्रधाज्ञो ब्रह्मादयो वयमिवेश न चोद्विजन्तः ।
 ऐमाप भूतय उतात्ममुखाय चास्य विक्रीडितं भगवतो रचिरावतारैः ॥ १३ ॥
 तद् यच्छ मन्युमसुरश्च हतस्त्वयाद्य मोदेत साधुरपि बृश्चिकसर्पहरया ।
 लोकाश्च निरूर्तिमिताः प्रतियन्ति सर्वे रूपं नृसिंह विमयायजनाः स्मरन्ति ॥ १४ ॥
 नाह विभेभ्यजित तेऽतिमयानकास्यजिह्वाकनेत्रभुक्तुरभसोऽप्रदंष्ट्रा ।
 आन्तरस्रजः स्रजकेसरशङ्कु कर्णाग्रिर्होदभीतदिगिभादरिभिन्नस्य प्रत् ॥ १५ ॥
 प्रस्तोऽस्म्यहं कृपणवत्सल दुःसहोऽग्रंसारचम्पकदनाद् प्रमत्तां प्रणोतः ।
 यद् स्वकर्मभिरुत्तम तेऽहंमूलं प्रीतोऽप्यवर्गमरणं ह्यपसे यदा नु ॥ १६ ॥
 यस्मात् प्रियात्प्रियविद्योगसंयोगजन्मयोऽस्मिन्ना सख्ययोनिषु दहमानः ।
 दुःखौषधं तदपि दुःखमतद्वियाहं भूमन् भ्रमामि यद् मे तत्र दास्ययोगम् ॥ १७ ॥

सोऽहं प्रियस्य सुहृदः परदेवताया लीलाकथास्तव नृसिंह विरिञ्चगीता ।
 अञ्जस्तितम्यनुगृणन् गुणविप्रमुक्तो दुर्गाणि ते पदयुगालयदंयसङ्गः ॥१८॥
 बालस्य नेह शरणं पितरौ नृसिंह नार्तस्य चागदमुदन्त्रति मज्जतो नोः ।
 तप्तस्य तत्प्रतिविधिर्यद्दहाञ्जसेष्टस्तावद् विभो तनुमृतां त्वदुपेक्षितानाम् ॥१९॥
 यस्मिन् यतो यर्हि येन च यस्य यस्माद् यस्मै यथा यदुत यस्त्वपरः परो वा ।
 भावः करोति विकरोति पृथक्स्वभावः सञ्चोदितस्तद्वहिलं भवतः स्वरूपम् ॥२०॥
 माया मन सृजति कर्ममयं बलीयः कालेन चोदितगुणानुमनेन पुंसः ।
 छन्दोमयं यदजयादितपोदशारं संसारचक्रमज कोऽतितरेव त्वदन्यः ॥२१॥
 स त्वं हि नित्यविजिताम्रगुणः स्ववाग्ना कालो बशीरुतविस्मयमिसर्गशक्तिः ।
 चक्रे विसृष्टमजयेधर पोडरारे निपरीढ्यमानमुपकरे विभो प्रपन्नम् ॥२२॥
 दृष्टा मया दिवि विभोऽस्तिलधिष्यपानामायुः श्रियो विभव इच्छति याञ्जनोऽयम् ।
 येऽस्मत्पितुः कुपितहासविजृम्भितभूविस्फूर्जितेन सुलिता स तु ते निरस्त ॥२३॥
 तस्मादमूर्ततनुमृतामहमाशिषो ज्ञ आयु श्रियं विभवमैन्द्रियमाविरिञ्चात् ।
 नेच्छामि ते विलुलितानुरविक्रमेण कालात्मनोपनय मां निजभृत्यपाश्र्वम् ॥२४॥
 कुत्राशिपः श्रुतिसत्त्वा भृगुनृणिरूपाः क्वेदं कलेवरमशेषहतां विरोहः ।
 निर्विघ्नते न तु जनो यदपीति विद्वान् कामानलं मधुलवै शमयन् दुरापैः ॥२५॥
 काहं रज प्रभव ईश तमोऽधिष्ठेऽस्मिञ्जात सुरेतरकले क तवानुकम्पा ।
 न ब्रह्मण्यो न तु भवस्य न वै रमाया यन्मेऽर्पितः शिरसि पन्नकरः प्रसादः ॥२६॥
 नैपा परावरमतिर्भवतो ननु स्याज्जन्तोऽयंथाऽऽमसुहृदो जगतस्तथापि ।
 संसेवया सुरतरोरिव ते प्रसादः सेवानुरूपमुदयो न परावरत्वम् ॥२७॥
 एवं जनं निपतितं प्रभवाहिकूरे कामाभिक्राममनु यः प्रपन्नं प्रसङ्गात् ।
 कृत्वाऽऽमसात् सुरर्षिणा भगवन् गृहीतः सोऽहं कथं नु विसृजे तव भृत्यसेवाभूत् ॥
 मत्प्राणरक्षणमनन्त पितुर्वधश्च मन्ये स्वभृत्यश्रुतिवाक्यमृतं पिधातुम् ।
 खल्वं प्रगृह्य यदबोचदसद्विधिः सुस्वामीश्वरो मदपरोऽवतु कं हरामि ॥२८॥
 एकस्त्वमेव जगदेतदमुष्य यत् त्वमाद्यन्तयो पृथगवस्यसि मध्यतश्च ।
 सृष्ट्वा गुणव्यतिकरं निजमाययेदं नानेव तैरवसितरतदनुप्रविष्टः ॥२९॥
 त्वं वा ह्यं सदसदोश भवांस्ततोऽप्यो माया यदात्मपरशुद्धिरियं ह्यपार्थो ।
 यद् यस्य जन्म निघनं स्थितिरीक्षणं च तद् वै तदेव यमुकालवद्विष्टयोः ॥३०॥

न्यस्येदमात्मनि जगद् विलयाद्युभये शोषेऽऽमना निजसुखानुभवो निरीहः ।

योगेन मीलितस्यात्मनिपीतनिद्रस्तुर्ये स्थितो न तु तमो न गुणाश्च युङ्क्षे ॥२२॥
तस्यैव ते वपुरिदं निजकलशशक्त्या सञ्चोदितप्रकृतिधर्मण आत्मगूढम् ।

अभ्यस्य नन्तशयनाद् विरम समाधेर्नाभेरभूत् स्वकणिकावटवन्महाब्जम् ॥२३॥
त सम्भवः कविरतोऽन्यदपश्यमानस्या बीजमात्मनि तत्तं स्वबहिर्विचिन्त्य ।

नाविन्दद्वन्द्वशतमप्सु मिमज्जमानो जातेऽङ्कुरे कथमु होपलभेत बीजम् ॥२४॥
स एवामयोनिरतिविस्मृत आस्थितोऽब्जं कालेन तीव्रतपसा परिशुद्धभावः ।

वामा मनीश भुवि गन्धमिवातिसूक्ष्मं भूतेन्द्रियाशयमये विततं वदशं ॥२५॥
पुनः सहस्रवदनाङ्गं शिशिर करोरुनासास्यकर्णनयनाभस्यामुवाक्यम् ।

मायामयं रुद्रपल्लितरुक्षिवेशं दृष्ट्वा महापुरुषमाप मुदं विरिञ्च ॥२६॥
तस्मै भवान् हयशिरस्तनुञ्च च बिभ्रद् वेदहावतिबलौ मधुकैटभाण्यौ ।

हृत्पाऽऽनयच्छ्रुतिगणास्तु रजस्तमश्च सत्त्वं तव प्रियतमां तनुमामनन्ति ॥२७॥
इत्थं नृतिर्यपृषिदं वक्रगावतरेलोकान् विभावयसि हसि जगत्प्रतीपान् ।

धर्मं महापुरुष पासि युगानवृत्तं छद्म कलौ यदभवच्छ्रियुगोऽथ स त्वम् ॥२८॥
नैतन्मनस्तव कथासु विकुण्डनाथ सग्रीयते दुरितदुष्टमसाधु तीव्रम् ।

कामातुरं दर्पशोकभयेपणार्तं तस्मिन् कथं तव गतिं बिसृजामि दीन ॥२९॥
जिह्वैकतोऽप्युत विकर्षति माविहृता शिभोऽन्यतस्त्वगुदरं श्रवणं कुतश्चित् ।

प्रायोऽन्यतश्चपलदक् क च कर्मशक्तिर्वह्नयः सपत्न्य इव गेहपतिं लुण्ठित ॥३०॥
पुनः स्वकर्मपतितं भववैतरण्यामन्योन्यजगत्समरणाशनभीतभीतम् ।

परयजनं स्वपरधिप्रवैरमैत्रं हन्तेति पारचर पीठेहि मूढमघ ॥३१॥
को न्वत्र तेऽखिलगुरो भगवन् प्रयास उत्तारयेऽह्य भवसम्भवजोपदेतो ।

मूढेषु ॥ महदनुग्रह आर्तबन्धो किं तेन ते प्रियजनाननुसेवतां नः ॥३२॥
नैवोद्दिजे पर दुरत्ययवैतरण्याह वद्वीर्याग्रायनमहाशृतमप्रचित् ।

शोचे ततो विमुखचेतस इन्द्रियार्थमायागुहाय भरमुद्रहतो विमूढान् ॥३३॥
प्रायेण देव मुनयः स्वविमुक्तिकामा मौनं चरन्ति विजने न परार्थनिष्ठा ।

नैतान् विहाय कृपणां विमुमुक्षु एको नान्यं त्वदस्य शरणं भ्रमतोऽनुपरये ॥३४॥
यन्मैथुनादि गृहमेधिसुखं हि लुच्छं वरदूषणेन फरयोर्विव दुःसदु सत् ।

नृप्यन्ति नेह कृपणा बहुदुःखभाजः करदूतियन्मशिमं विरहेत धीर ॥३५॥

मौनमतश्चुनतपोऽध्ययनस्वधर्मन्यायारहोजपसमाधय आपमर्षाः ।
 प्रायः परं पुरष ते स्वजितेन्द्रियाणां वार्तां भवन्त्युत न वात्र तु दान्भिर्कानाम् ॥४६॥
 रूरे क्षमे सदमती तत्र वेदेषु धीजाङ्गराविव न चान्यदरूपकस्य ।
 युक्ताः समन्तमुभयत्र विचिन्वते त्वां योगेन यद्विमिव दारपु नान्यतः स्यात् ॥४७॥
 एवं वायुरग्निस्वनिर्जित्यदनुमात्राः प्राणोन्द्रियाणि हृदयं चिदनुम्रः ॥
 सर्वं त्वमेव सगुणो विगुणश्च भूमन् नान्यत् त्वदस्त्वपि मनोवचसा निरक्तम् ॥४८॥
 नैते गुणा न गुणिनो महदादयो ये सर्वे मनःप्रभृतयः सद्देवमर्षाः ।
 आद्यन्तवन्त उरगाय विदमिहि त्वामेवं विन्दुरय सुधियो विरमन्ति शब्दात् ॥४९॥
 तत् तेऽहं तम नमःस्तुतिकर्मपूजाः कर्म स्मृतिश्चरणयो, श्रवणं कथाधाम् ।
 संसेवया त्वयि विनेति पटङ्गया किं भक्तिं जनः परमदुःसगतो लभेत ॥५०॥

नारद उवाच

पतावद्वर्णितगुणो भवत्या भक्तेन निगुणः । प्रह्लादं प्रणतं प्रीतो यतमन्युरभाषत ॥५१॥

श्रीभगवानुवाच

प्रह्लाद भद्र भद्रं ते प्रीतोऽहं तेऽसुरोत्तम । धरं वृणीष्यामिमतं कामपूरोऽग्न्यहं नृणाम् ॥५२॥
 मामप्रीणत आपुमन् दर्शनं दुर्लभं हि मे । इष्ट्वा मां न पुनर्जन्तुरात्मानं तत्सुमहंति ॥५३॥
 प्रीणन्ति ह्ययं मां धीराः सर्वभावेन साधवः । श्रेयस्कामा महाभागाः सर्वासामाशिनां पतिम्
 एवं प्रलोक्यमानोऽपि धरीलोकप्रलोभनैः । एकान्तिं वाद् भगवति नैच्छत् ताननुरोत्तमः ॥५४॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे सप्तमस्कन्धे प्रह्लादचरिते भगवःस्तवो

नाम नवमोऽध्यायः ॥ ६ ॥

अथ दशमोऽध्यायः

नारद उवाच

भक्तियोगस्य तत् सर्वमन्तरायतयार्भकः । मन्यमानो हरीकेशं स्मयमान उवाच ॥ १ ॥

प्रह्लाद उवाच

मा मां प्रलोभयोत्पत्त्याऽऽसक्तं कामेषु तैर्वरैः । स सङ्गभीतो निर्विण्णो मुमुक्षुर्वापुपाश्रितः ॥ २ ॥
 मृत्युलक्षणाजिज्ञासुर्भक्तं कामेष्वचोदयत् । भवान् संसारबीजेषु हृदयग्रन्थिषु प्रभो ॥ ३ ॥
 नान्यथा तेऽखिलगुरो घटेत करणात्मनः । यस्त आशिष आशास्ते न स मृत्युः स वै वणिक्
 आशासानो न वै मृत्युः स्वामिन्याशिष आत्मनः । न स्वामी मृत्युस्तः स्वाम्यमिच्छन् यो राति चाशि ।
 अहं त्वकामसङ्गक्तस्त्वं च स्वाम्यनपाश्रयः । नान्यथेहावयोरर्थौ राजसेवकयोरिव ॥ ६ ॥
 यदि रासीश मे कामान् धरांस्त्वं वरदर्पभ । कामानां हृद्यसंरोहं भवतस्तु वृणो वरम् ॥ ७ ॥
 इन्द्रियाणि मनः प्राण्य आत्मा धर्मो धृतिर्मतिः । ह्रीः श्रीस्तेजः स्मृतिः सत्यं यस्य तस्य नित्यजन्मना

विमुञ्चति यदा कामान् मानवो मनसि स्थितान् । तर्ह्येव पुण्डरीकाच्च भगवत्प्राय कल्पते ॥२१॥
नमो भगवते तुभ्यं पुराण महात्मने । हरयेऽहुतसिंहाय मद्यणे परमात्मने ॥१०॥

नृसिंह उवाच

नैकान्तिनो मे मयि जातिहाशिर आशासतेऽमुत्र च मे भवद्विधाः ।
अथापि मन्वन्तरमेतदत्र दैत्येश्वराणामनुमुङ्क्ष्व भोगान् ॥११॥
कथा मदीया ज्ञात्माशः प्रियास्त्वमावेश्य मामात्मनि सन्तमेकम् ।
सर्वेषु भूतेष्ववियज्ञमीशं यजस्व योगेन च कर्म हिन्वन् ॥१२॥
भोगेन पुण्यं कुशलेन पापं कलेवरं कालजवेन हिंसा ।
कीर्तिं विशुद्धां सुरलोकगीतां विनाथ मासेष्यसि मुक्तबन्ध ॥१३॥

य एतन् कीर्तयेन्मह्यं तस्या गीतमिदं नर । त्वां च मां च स्मरन् काले कर्मबन्धात् प्रमुच्यते ॥४॥

प्रह्लाद उवाच

धरं धरय एतत् ते वरदेशान्महेश्वर । यदनिन्दत्पिता मे त्वामविद्वान्स्तेज ऐश्वरम् ॥१४॥
विद्वामपार्श्वः साक्षात् सर्वलोकगुरुं प्रभुम् । भ्रातृहेति नृशरदृष्टिर्वदन्तं मयि चाधवान् ॥१५॥
तस्मात् पिता मे पूषेत् दुरन्ताद् दुस्तरादघात् । पूनस्तेऽप्राङ्मन्ददृष्टवदा कृपणवत्सल ॥१७॥

श्रीभगवानुवाच

त्रि सप्तभिः पिता पूत पितृभि सह तेऽनन । यत् माघोऽस्य गृहे जातो भवान् वै कुलपावन ॥
यत्र यत्र च मद्भक्तः प्रशान्ता समर्पितः । साधव समुदाचारास्ते पूज्यन्त्यपि कीकटा ॥१६॥
सर्वात्मना न हिंसन्ति भूतप्रानेषु किञ्चन । उद्यावत्पेषु दैयेन्द्र मद्भावेन गतस्पृहाः ॥२०॥
भवन्ति पुद्गरा लोके मद्भक्तास्त्वामनुमताः । भवान् मे खलु भक्तानां सर्वेषां प्रतिरूपदृक् ॥२१॥
कुरु त्वं प्रेतकायाणि पितुः पूतस्य सर्वशः । मद्भक्तस्पर्शनेनाह्म लोकान् यास्यति सुप्रभा ॥२२॥
पितृशं च स्थानमातिष्ठ यथोक्तं प्रह्लादादिभिः । मर्यादेश्वर मनहतात् कुढ कर्माणि मत्पर ॥२३॥

नारद उवाच

प्रह्लादोऽपि तथा चक्रे पितुर्गोसाम्परायिकम् । यथाऽऽह भगवान् राजबभिविक्तो द्विजोत्तमै ॥२४॥
प्रसादसु मुखं दृष्ट्वा प्रह्लाद गदहरि हरिम् । स्तुत्वा यस्मि पवित्राग्निः ग्राह देवादिभिरुत्तः ॥२५॥

ब्रह्मोवाच

देवादेवाखिलाप्यञ्च भूतभावान् पूरज । दिष्ट्या ते निहतः पापो क्षोऽसन्तापनोऽमरः ॥२६॥
योऽसौ लब्धधरो मत्तो न वष्यो मम सृष्टिभिः । तपोयोगबलोद्भूतः समस्तनिगमानहन् ॥२७॥
दिष्ट्याह्य तनयः साधुमहाभागवतोऽमरकः । स्वया विमोचितो मृत्योर्दिष्ट्या त्वां समितोऽधुना ॥

एतद् वपुस्ते भगवन् ध्यायतः प्रयतामनः । सर्वतो गोप्त्रं सन्त्रायामृत्योरपि जिघांसतः ॥२६॥

नृसिंह उवाच

मैवं वरोऽमुराणां ते प्रदेशः पद्मसम्भव । वरः क्रूरनिसर्गायामहीनाममृतं यथा ॥३०॥
नारद उवाच

इत्युक्त्वा भगवान् राजंस्तत्रैवान्तर्दधे हरिः । अदस्यः सर्वभूतानां पूजितः परमेष्ठिना ॥३१॥
ततः भगव्यं शिरसा वन्दे परमेष्ठिनम् । सर्वं प्रजापतीन् देवान् प्रह्लादो भगवत्कलाः ॥३२॥
ततः कात्यादिभिः सार्धं मुनिभिः कमलासनः । दैत्यानां दानवानां च प्रह्लादमकरोत् पतिम् ॥३३॥
प्रतिनन्द्य ततो देवाः प्रयुज्य परमाश्रितम् । ह्यध्यामानि ययू राजन् प्रह्लादाः प्रतिपूजिताः ॥३४॥
एवं तौ पार्षदौ विष्णोः पुत्रत्वं प्रापितौ दिते । हृदि स्थितेन हरिणा वैरभावेन तौ हतौ ॥३५॥
पुनश्च विप्रशपेन राक्षसौ तौ यमवतुः । कुम्भकर्णदशग्रीवौ हतौ तौ रामविभ्रमैः ॥३६॥
शयावौ युधि निमिगहृदयौ राममायकैः । तच्चित्तौ जहतुर्देहं यथा प्राक्तनजन्मनि ॥३७॥
ताविहाय पुनर्जातौ शिशुपालवरूपजौ । हरौ वैरानुबन्धेन परयतस्ते समीयतुः ॥३८॥
पुनः पूर्वकृतं यत् तद् राजानः कृष्णवैरिणः । जहुस्त्वन्ते तदात्मानः कीदः पेशस्कृतो यथा ॥३९॥
यथा यथा भगवतो भक्त्वा परमशामिदा । नृपाश्चैवाद्याः सात्त्व्यं हरेस्तच्चिन्तया ययुः ॥४०॥
आख्यातं सर्वमेतत् ते यन्मां त्वं परिष्टवन् । दमयोपसुताक्षीनां हरेः सात्त्व्यमपि द्विषाम् ॥४१॥
पुरा ब्रह्मयज्ञेयस्य कृष्णस्य च महात्मनः । अवतारकथां पुण्यां वधो यथादिदैवयोः ॥४२॥
प्रह्लादस्यानुचरितं महाभागवतस्य च । भक्तिज्ञानं विरक्तिश्च यायात्यं चास्य वै हरेः ॥४३॥
सर्गस्थित्यप्येषस्य गुणकर्मानुत्थनम् । परावरेषां स्थानानां कालेनैव ययो महान् ॥४४॥
धर्मो भागवतानां च भगवान् येन गम्यते । आख्यानेऽस्मिन् समाज्ञातमाध्यामिरुमशेषतः ॥४५॥
य एतन् पुरयमाध्यानं विष्णोर्वीर्षोऽपहृतिम् । कीर्तयेच्छ्रद्धया श्रुत्वा कर्मपातैर्विमुच्यते ॥४६॥
एतद् य आदिपुररस्य मृगेन्द्रलीलां दैत्येन्द्रयूथपथं प्रयतः पठेत् ।
दैत्यात्मजस्य च सर्वां प्रवरस्य पुण्यं श्रुत्वा नुभावमकुनोभयमेति लोकम् ॥४७॥
ययं नृलोके सत मूरिभागा लोकं पुनाना मुनयोऽभियन्ति ।
येषां गृहानावसतीति साचाद् गूढं परं ब्रह्म मनुष्यलिङ्गम् ॥४८॥
स वा अयं ब्रह्म महद्भिर्मृग्यकैवल्यनिर्वाणसुखानुभूतिः ।
प्रियः सुहृद् वः खलु मातुलेय आत्माहंसीयो विधिरूढ गुरुश्च ॥४९॥
न यस्य साचाद् भवपद्मजादिभी रूपं धिया वस्तुतयोपवर्णितम् ।
मौनेन भक्त्योपशमेन पूजितः प्रसीदतामेव न साधतां पतिः ॥५०॥
स एव भगवान् राजन् व्यतनोद् विद्वतं यशः । पुरा रुद्रस्य देवस्य मयेनानन्तमायिना ॥५१॥

राजो उवाच

कस्मिन् कर्मणि देवस्य मयोऽहमगदीशितुः॥ यथा चोपचिता कीर्तिः कृष्णेनानेन कथ्यताम्॥१२

नारद उवाच

निजिता असुरा देवैर्बुध्यनेनोपबृंहितैः । भाविनां परमाचार्ये मयं शरणमाययुः ॥१३॥
 स निर्माय पुरस्तिष्ठो हैमोरौप्यायसीर्विभुः । दुर्लब्ध्यापायसंयोगा दुर्वितर्क्यपरिच्छदा ॥१४॥
 ताभिस्तेऽसुरसेनान्यो लोकांस्त्रीन् सेधरान् नृप । स्मरन्तो नाशयाञ्चक्रुः पुरैरमलहिताः ॥१५॥
 ततस्ते सेधरा लोका उपसाधेश्वरं विभो । आहि नस्तावमान् देव विनष्टास्त्रिपुरालयैः ॥१६॥
 अथातुगुह्य भगवान् मा भैष्टेति सुरान् विभुः । शरं धनुषि सन्धाय पुरेष्वस्य व्यमुञ्चत ॥१७॥
 ततोऽग्निवर्णा इषवः, उत्पेतुः सूर्यमण्डतात् । यथा मयूरसन्दीहा नादरयन्त पुरो यतः ॥१८॥
 तैः स्फुष्टा व्यसवः सर्वे निपेतुः स्म पुरौकसः । तानानोय महायोगी मयः कृष्णसेऽक्षिपत् ॥१९॥
 सिद्धासूतरसष्टृष्टा वज्रमारा महौजसः । उत्तस्थुर्मधेश्वराना वैद्युता इव बह्वयः ॥२०॥
 विलोक्य भगवत्कृपं विमनस्कं वृत्रध्वजम् । तदायं भगवान् विष्णुस्तथोपायमकथयत् ॥२१॥
 वास आसीत्तदा प्रह्लादस्यैव विष्णुरयं हि गौ । प्रविरय त्रिपुरं काले रसकूपासृतं पपी ॥२२॥
 तेऽसुरा ह्यपि पश्यन्तो न न्यपेधन् विमोहिताः । तद् विश्वाय महायोगी रमपालानिर्दं जगौ ॥२३॥
 स्वयं विशोकः शोकातान् स्मरन् दैवगतिं च ताम् । देवोऽसुरो नरोऽन्यो वा नेश्वरोऽस्तीहकक्षतः ॥२४॥
 आत्मनोऽन्यस्य वा दिष्टं दैवेनापोहितुं द्वयोः । अयासी शक्तिभिः स्वाभिः शम्भोः प्राधानिकं व्यधान् ॥२५॥
 धर्मज्ञानविरक्त्युद्धितपोविद्याक्रियादिभिः । रथं सृत्तं ध्वजं वाहान् धनुर्वमं शरादि यत् ॥२६॥
 सन्नद्धो रथमास्थाय शरं धनुरुपाददे । शरं धनुषि सन्धाय मुहूर्तेऽभिजितीश्वरः ॥२७॥
 ददाह तेन दुर्भेद्या हरोऽय त्रिपुरो नृप । दिवि हुन्दुभयो नेदुर्विमानशतसंकुलाः ॥२८॥
 देवर्षिपितृसिद्धेशा जयेति कुसुमोत्करैः । अवाकिरजगुह्यंष्टा मनृतुश्चासुरोगणाः ॥२९॥
 एवं दग्ध्वा पुरस्तिष्ठो भगवान् पुरहा नृप । प्रह्लादिभिः स्तूयमानः स्वयाम् प्रत्यपद्यत ॥३०॥

एवंविधान्यस्य हरेः स्वमायया विदम्बमानस्य नृलोकरात्मनः ।

वीर्याणि गीतान्यपिभिर्बेगदगुरोर्लोकान् पुनानाम्यपरं वदामि किम् ॥३१॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे सप्तमस्कन्धे युधिष्ठिरनारदप्रवादे त्रिपुरविजयो नाम दशमोऽध्यायः

अथैकादशोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

ध्रुवोऽहं साधुसमायमाजितं मेदत्तमाग्रस्य उरयमात्मनः ।

युधिष्ठिरो दैव्यपनेर्मुदा युतः पश्यद्भूयस्तनयं स्वपशुवः ॥३२॥

गुधिष्ठिर उवाच

भगवच्छ्रोतुमिच्छामि नृणां धर्मं सनातनम् । वर्णाश्रमाचारयुतं यत् पुमान् विन्दते परम् ॥२॥
भवान् प्रजापतेः साक्षादात्मजः परमेष्ठिनः । सुतानां सम्मतो ब्रह्मस्तपोयोगसमाधिभिः ॥३॥
नारायणपरा विप्रा धर्मं गुह्यं परं विदुः । करुणाः माधव शान्तास्त्वद्दिवा न तथापरः ॥४॥

नारद उवाच

नवा भगवतेऽज्ञाय लोकानां धर्महेतवे । वषटे सनातनं धर्मं नारायणमुखाच्छ्रुतम् ॥५॥
योऽऽतीर्षात्मनोऽंशेन दाशायण्यां तु धर्मत । लोकानां स्वस्तयेऽध्यास्ते तपो बद्धिरिकाश्रमेऽह ।
धर्ममूलं हि भगवान् सर्ववेदमयो हरिः । स्मृतं च तद्विदां राजन् येन चात्मा प्रसीडति ॥६॥
सर्वं दद्यात् तपः शौचं तितित्वेवा शमो दमः । अहिंसा दमश्चर्यं च स्वागः स्वाध्याय आर्जवम् च
सन्तोषः समदक् सेवा प्राग्येहोपरम शनैः । नृणां विपर्ययेहेवा मीनमात्मविमर्शनम् ॥८॥
अस्त्राद्यादे संविभागो भूतेभ्यश्च यथाहंतः । तेषां मदेवताबुद्धिः सुवरा नृपु पाण्डव ॥१०॥
श्रवणं कीर्तनं चाहं स्मरणं भक्त्या गते । सेतेऽप्यावनतिर्दास्यं सत्पयमात्मदमरणम् ॥११॥
नृणामयं परो धर्मः सर्वेषां समुदाहृतः । प्रिशल्लक्षणवान् राजन् मर्त्यामा येन तुष्यति ॥१२॥
संस्कारा यत्रात्रिचिद्व्याः सं द्विजोऽजो जगाद् यम् । इत्याध्ययनशानानि विहितानि द्विजमनाम् ॥

जन्मकर्माविदातानां क्रियाश्चाश्रमचोदिताः ॥१३॥

प्रिस्वाध्यायनादीनि षडन्यस्याप्रतिग्रहः । राज्ञो वृत्तिः प्रजा गोसुरविप्राद् वा परादिभिः ॥४॥
पिरपस्तु वातावृत्तिश्च नित्यं प्रदुःखानुगम् । शूद्रस्य द्विजशुभ्र्या वृत्तिश्च स्वामिनो भवेत् ॥१२॥
वातां विचित्रा शालीनवायावरशिलोऽद्भुतम् । विप्रवृत्तिश्चतुर्थेयं श्रेयसी चोत्तरोत्तरा ॥१६॥
जघन्यो नोत्तमा वृत्तिमनापदि भजेस्वरः । कृते राजन्यमापस्तु सर्वे रामपि सर्वशः ॥१७॥
कृतामृताभ्यां जीयेत मृतेन प्रमृतेन वा । सत्यानृताभ्यां जीयेत न शूद्राश्च वधश्चन ॥१८॥
भक्तगुण्यशिलं प्रोक्तममृतं यदवाचितम् । मृतं तु नि यथास्त्रा ह्यान् प्रवृत्तं कर्णं मृतम् ॥१९॥
सत्यानृतं तु वाणिज्यं शूद्रतिर्नाचमेव नम् । वृत्तयेत् तां तदा विप्रो राजन्यश्च जुगुप्सिताम् ॥

सर्ववेदमयो विप्र सर्वदेवमयो नृपः ॥२०॥

शमो दमस्तप शौचं सन्तोष चान्तिराजंरम् । ज्ञानं दवाप्युताभ्यां सर्वं च प्रहजयत्यम् ॥२१॥
गौर्यं धीर्यं एतिस्तेजहायग आत्मजयः चमा । प्रप्रत्यता प्रमादश्च रवा च चप्रसवत्यम् ॥२२॥
देवगुरुंस्तु भक्तिस्त्रिगं परिपोषणम् । आभितर्यमुद्यमो नि यं नैतुं प्रियवज्रयत्यम् ॥२३॥
शूद्रस्य मंनति शौचं सेवा स्यामिन्यमाचया । चमन्प्रयजो ह्यन्तेयं सर्वं गोपिरपयत्यम् ॥२४॥
कीर्णो च पतिर्दानी तपुधूयानुरक्तता । तद्व्युत्पन्नवृत्तिश्च नित्यं नदमनधरणम् ॥२५॥
यस्मात्तनोपसेवाभ्यां शूद्रमण्डनधर्तनैः । स्त्रयं च मन्दिना नि यं परिमुष्टरिपुदा ॥२६॥

कामैरुचावचैः साध्वी प्रथयेण दमेन च । वाच्यैः सत्यैः प्रियैः प्रेम्णा काले काले भजेत् पतिम्
 सन्तुष्टालोलुपा दत्ता धर्मज्ञा प्रियसत्यवाक् । अप्रमत्ता शुचिः स्निग्धा पति त्वपतितं भजेत् ॥२८॥
 या पति हरिभावेन भजेच्छीरिव तत्परा । हर्षात्मना हरेर्लोके यस्या शीरिव मोदते ॥२९॥
 वृत्तिः संकरजातीनां तत्तत्कुलकृता भवेत् । अधीराणां प्रपापानामन्यजान्तेवसायिनाम् ॥३०॥
 प्रायः स्वभावविहितो नृणां धर्मो युगे युगे । वेदरश्मिः स्मृतो राजन् प्रेत्य चेह च शर्महृत् ॥३१॥
 वृत्त्या स्वभाववृत्तया वर्तमान स्वकर्मकृत् । हित्वा स्वभावजं कर्म शनैर्निर्गुणतामियात् ॥३२॥
 तप्यमानं मुहुः चेत् सत्यं निर्वायेतामियात् । न कल्पते पुन सूया उहं बीजं च नश्यति ॥३३॥
 एवं कामाशयं चित्तं कामानामतिसेवया । विरज्येत यथा राजशासिवत् कामश्चिदुभि ॥३४॥
 यस्य यद्वच्यं प्रोक्तं पुंसो वणाभिव्यञ्जकम् । यदन्यत्रापि दृश्येत तत् तेनैव विनिर्दिशेत् ॥३५॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे सप्तमस्कन्धे युधिष्ठिरनारदसंवादे नामैकादशोऽध्यायः ॥११॥

अथ द्वादशोऽध्यायः

नारद उवाच

ब्रह्मचारी गुरुकुले धमन् दान्तो गुरोर्हितम् । आचरन् दासवस्त्रीचो गुरौ सुदृढसीहृद् ॥१॥
 सायं प्रातरुपासीत गुरुभ्यर्कगुरोत्तमान् । उभे सन्ध्ये च यतवाग् जपन् ब्रह्म समाहित ॥२॥
 छन्दांस्यधीयीत गुरोराहृतश्चेत् सुयन्त्रित । उपक्रमेऽवसाने च चरणौ शिरसा नमेत् ॥३॥
 मेखलाजिन्नासीसि जटादण्डकमण्डलून् । बिम्ब्यादुपधीत च दर्भपाक्षिर्धोदितम् ॥४॥
 सायं प्रातश्चरैर्द्वैष्टं गुरवे तस्मिन्नेवेत् । भुञ्जीत यद्यनुज्ञातो मोचेदुपवसेत् क्वचित् ॥५॥
 सुशीलो मितभुग् दण्डः श्रद्धधानो जितेन्द्रिय । यावदर्थं व्यवहरेत् क्रीपु स्त्रीमिजितेषु च ॥६॥
 व्रजयेत् प्रमदागाधामगृहस्थो बृहद्ब्रत । इन्द्रियाणि प्रमाथीनि हरन्त्यपि यतेमनः ॥७॥
 केशप्रसाधनोन्मर्दं च पानाभ्यञ्जनादिकम् । गुरुस्त्रीभिर्युक्तमिह कारयेद्यात्मनो युवा ॥८॥
 नन्वग्निं पमदा नाम घृतकुम्भममः पुमान् । सुतामपि रहो जडादभ्यदा यापयर्षकृन् ॥९॥
 कल्पयित्वाऽऽत्मना यावदाभासमिदमोषरः । द्वैतं तावन्न विरमेत् ततो ह्यस्य विपर्ययः ॥१०॥
 एतत् सर्वं गृहस्थस्य समाश्रातं यतेरपि । गुरुवृत्तिर्विक्रमेण गृहस्थस्यतुंगामिनः ॥११॥
 अज्जनाभ्यञ्जनोन्मर्दस्त्यक्त्वालेपामिरं मधु । स्रग्गन्धलेपालङ्कारांश्च येषुर्व्यं एतद्व्रता ॥१२॥
 उपविष्टं गुरुकुले द्विजोऽप्यो यात्रबुध च । शयीं साङ्गोपनिषदं यावदर्थं यथायत्नम् ॥१३॥
 दाया परमनुज्ञातो गुरोः कामं यद्वीथरः । गृहं धनं वा पूर्वोत्तरं पृथगेत् तत्र वा पसेत् ॥१४॥
 अग्नौ गतागामिनि च सर्वभूतेष्वधोऽजम् । भूतैः स्रग्धामभिः परयेद्दूषितं पविष्टम् ॥१५॥
 एवं विधो ब्रह्मचारी वानपृथो यतिर्गृहोऽन्यत्र । विदितविज्ञानः परं ब्रह्मधिगच्छति ॥१६॥

॥ मुनिसम्मतान् । धानातिष्ठ मुनिर्गन्धेष्विलोकमिदं ॥१७॥

न कृष्टपच्यमशोयादकृष्टं चाप्यकालतः । अग्निपक्वमयाम वा अर्कपक्वमुनाहरेत् ॥१८॥
 यन्मैश्वरपुरोडाशान् निर्वपेत् कालचोदितान् । लब्धे नवे नवेऽर्वाद्ये पुराणं तु परित्यजेत् ॥१९॥
 अन्यथमेव शरणमुत्जं चाद्रिकन्दराम् । श्रयेत् हिमवास्वग्निवर्गार्कानपपाट् स्वयम् ॥२०॥
 केशरोमनखदन्धुमलानि जटिलो दधत् । कमण्डलजिने दण्डवत्कलाग्निपरिच्छदान् ॥२१॥
 चरेद् बने द्वादशाब्दानष्टौ वा चतुरो मुनिः । द्वावेकं वा यथा बुद्धिर्न विपद्येत कृच्छ्रतः ॥२२॥
 यदाकल्पः स्थक्रियायां व्याविभिर्जरयाधरा । आन्वीक्षिष्यां वा विद्यायां कुर्यादनशनाविकम् ॥
 आत्मन्यग्नौ न समारोप्य संन्यस्याहंमत्तामताम् । कारणेषु न्यसेन् सम्यक् संघातं तु यथाहृतः
 ऐक्यानिधायौ नि आसास्तेजस्यूपमागमात्मनान् । अप्सवसूक्तूरलेभ्यूपयानि चित्तां शेषं यथोद्भवम्
 याचमग्नौ सत्तयामिन्द्रे शिल्पं करावपि । पदानि ग या वयसि रःयोपस्यं प्रजापतौ ॥२६॥
 शृण्वी पाथुं विसर्गं च यथास्थानं चिनिर्दिशेत् । दिष्टुं श्रोत्रं सनादेन स्पर्शमभ्यात्मनि चक्षुः
 रूपाणि चतुरा राजन्त्योतिष्यमिनिवेशयेत् । अप्सु प्रयेतसा जिह्वां घ्रेयेघ्राणं चित्तां न्यसेन्
 मनो मनोरथैश्चन्द्रे बुद्धिं बोधैः कवौ परे । कर्माग्न्यभ्यामना रुद्रे यदहंमताम्रिया ।

सत्त्वेन चित्तं चेतस्ते गुणैर्बेकारिकं परे ॥२६॥

अप्सु चित्तिमपो ज्योतिष्यदो वायौ नभस्यमुम् । कृतस्थे तच्च महति तदग्न्यक्तेऽहरे च सत् ३०
 इत्यहतरथाऽऽमानं चिन्मात्रमवशेषितम् । ज्ञात्वाह्वयोऽथ विरमेद् दग्धयोनिरिचानल ॥३१॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे सप्तमस्कन्धे युधिष्ठिरनारदसंवादे नाम द्वादशोऽध्यायः ॥१२॥

अथ त्रयोदशोऽध्यायः

नारद उवाच

कल्पस्त्वेवं परिग्रज्य देहमात्रावशेषितः । प्रामैकरात्रविधिना निरपेक्षश्चेन्महीम् ॥ १ ॥
 विभूयाद् यथसी वास कौपीनाच्छादनं परम् । त्यक्तं न दण्डलिङ्गादेरन्यत् क्रिञ्चिदनापदि ॥२॥
 पुरुषं चरेद् भिक्षुरात्मरामोऽनराध्रयः । सर्वभूतसुहृद्भ्रान्तो नारायणपरायणः ॥ ३ ॥
 परयेदात्मन्यदो विश्वं परे सदसतोऽयमेव । आमानं च परं ब्रह्म सर्वत्र सदसन्मये ॥ ४ ॥
 सुप्तप्रबोधयोः सन्धावात्मनो गतिमाप्सरः । परयन् बन्धं च मोक्षं च सायामात्रं न यस्तुत
 नाभिनन्देद् ध्रुवं सृष्टुमध्रुवं वास्य जीवितम् । कालं परं प्रतीचेत् भूतानां प्रभवाप्ययम् ॥५॥
 नामरूपास्तेषु सज्जेत नोपजीवेत् जीविकाम् । वादरादास्त्यजेत् सर्कान् पशुं कं च न मन्थयेत्
 न शिष्याननुग्रहीत अन्याद्यैराग्यमेद् बहून् । न व्याख्यामुपयुञ्जीत नारम्भानारम्भेन क्वचिद्
 न यत्तेराग्रम प्रायो धर्महेतुर्महात्मनः । शान्तस्य समचित्तरयं विभूयादुत पात्यजेत् ॥ ६ ॥
 अथकलिहो ध्येताप्यो मनीष्युन्मत्तबालवत् । यविर्मूकवदामानं च हृष्टा दरांयेष्टवाम् ॥७॥
 यथाप्यदादरतोममितिज्ञात्वा परातनम् । प्रदाडस्य च संवादं मनोरागास्य च ॥८॥

तं शयानं धरोपरस्थे कावेयां सद्यसानुनि । रजस्वलैस्तनूदैरीनिगूढामलतेजसम् ॥१२॥
 ददर्श लोकान् विचरँल्लोकतत्त्वविविक्तया । वृतोऽमार्त्यैः कतिपर्यैः प्रह्लादो भगवत्प्रियः ॥१३॥
 कर्मणाऽऽकृतिभिर्वाचा लिङ्गैर्वर्णाश्रमादिभिः । न विदन्ति जना यं वै सोऽसाविति न वेति च ॥१४॥
 तं नन्वाभ्यर्च्य विधिवत् पादयोः शिरसा स्पृशत् । विवित्पुरिदमप्राचीनमहाभागवतोऽप ॥१५॥
 । यभर्पि कायं पीवानं सोधमो भोगवान् यथा । वित्तं चैवोद्यमवर्ता भोगो वित्तवतामिह ।

भोगिनां खलु देहोऽयं पीवा भवति नान्यथा ॥१६॥

न ते शयानस्य निरुद्यमस्य ब्रह्मन् नु हार्यो यत एव भोगः ।

अभोगिणोऽयं तव विप्र देहः पीवा यतस्तद्वद नः धामं चेत् ॥१७॥

कविः कल्पो निपुणश्च चित्रप्रियकयः समः । लोकस्य कुर्वतः कर्म शोषे सद्दीक्षितापि वा ॥१८॥

नारद उवाच

स इत्थं दैत्यपतिना परिपृष्टो महामुनिः । स्मयमानस्तमभ्याह तद्वागमृतमन्त्रितः ॥१९॥

ब्राह्मण उवाच

चेदमसुरश्चेष्ट भवान् नन्वायं सगमतः । ईशोपरमयोर्नृणां पदान्यभ्यात्मचक्षुषा ॥२०॥

यस्य नारायणो देवो भगवान् हृदतः सदा । भक्त्या केवलयाज्ञानं धुनोति भवान्तमर्कवत् ॥२१॥

अत्रापि भूमहे प्रभास्तव राजन् यथाश्रुतम् । सम्भावनीयो हि भवानात्मनः शुद्धिमिच्छताम् ॥२२॥

नृप्यया भवदाहिण्या योग्यैः कामैस्वरया । कर्माणि कार्यमाण्योऽहं नानापोनिषु योजितः ॥२३॥

यद्वक्ष्या लोकमिमं प्रापितः कर्मभिर्भ्रमन् । स्वर्गापवर्गयोर्द्वारं तिरस्त्रां पुनरस्य च ॥२४॥

अत्रापि दम्पतीनां च सुखायान्यापनुत्तये । कर्माणि कुर्वतां दृष्ट्वा निवृत्तोऽस्मि विपर्ययम् ॥२५॥

सुखमस्यात्मनो रूपं सर्वेशोपरतिस्तनुः । मन संस्पर्शजान् दृष्ट्वा भोगान् स्वप्स्यामि संविशान् ॥२६॥

इत्येतदात्मनः स्वार्यं सन्तं विस्मृत्यैव पुमान् । विचित्रामपति द्वैते घोरासामोति संसृतिम् ॥२७॥

जलं तदुद्भवैश्छद्मं द्विधाशो जलकाम्यया । मृगनृप्यामुपाधावेद यथान्यत्रार्थदक् स्मृत ॥२८॥

देहादिभिर्देवतन्त्रैरारमनः सुगमोदितः । दुःखापर्यं चानोदस्य क्रिया मोघाः कृताः कृताः ॥२९॥

आभ्यासिकादिभिर्दुःखैर्विमुक्तस्य कर्हिचिन् । मयंस्य कृच्छ्रोपनतैरसं कामैः क्रियेत किम् ॥३०॥

परयामि धनिनां क्रेशं नुदधानामजितामनाम् । मयादलभ्यनिद्राणां सर्वतोऽभिविराट्प्रियाम् ॥३१॥

राजतश्चोरः शत्रोः स्वजनात् पशुपचितः । अर्थिभ्यः कालतः स्वस्माद्विषयं प्राणार्थं वज्रयम् ॥३२॥

शोवमोहभयत्रोधरागक्लैर्व्यथमादयः । यन्मूलाः स्युर्नृणां जज्ञान् स्पृहां प्राणार्थं योषुधं ॥३३॥

मनुकारमहासर्पो लोकेऽस्मिन्मो गुरुत्तमौ । वैराग्यं परितोषं च प्राप्ता यच्छिद्राया वयम् ॥३४॥

विरागः सर्वकामेभ्यः शिचिता मे मधुवतात् । कृच्छ्राहं मधुवद् वित्तं हृत्वाप्यन्यो हरेन् पतिम् ॥३५॥

परितुष्टात्मा यद्वक्षोपनतादहम् । नोचेरक्ष्ये बह्वहानि महाहिरिव सावजान् ॥३६॥

क्वचिदल्पं क्वचिद् भूरि भुञ्जेऽन्नं स्वाद्वस्वादु वा । क्वचिद् भूरिगुणोरेतं गुणहीनमुत क्वचित् ॥३॥
 श्रद्धयोपाहनं कापि कदाचिन्मानवर्जितम् । भुञ्जे मुक्त्वाथ कस्मिंश्चिद् दिना नक्तं यद्वक्ष्याम
 शौभं दुकूलमजिनं चोरं वल्कलमेव वा । वसेऽन्य दपि सम्प्राप्तं दिष्टभुक् तुष्टधीरहम् ॥३॥
 क्वचिच्छये धरोपस्थे नृशपर्णाशमभस्मसु । क्वचिन्प्रासादपर्यङ्के कशिपौ वा परेच्छया ॥४०॥
 क्वचित् स्नातोऽनुलिताङ्ग सुवासोऽस्त्रमयलङ्कृत- । रथेमाश्वेश्वरे कापि दिग्वासा प्रहवद् विभोः ॥४१॥
 नाहं निन्दे न च स्तौमि स्वभावविरम जनम् । एतेषां श्रेय आशासे उतैकाम्यं महात्मनि ॥४२॥
 विरुक्त्वं जुहुयाच्चितौ तां मनस्पर्यविभ्रमे । मनो वैकारिके हुत्वा तन्मायायां जुहोऽयन् ॥४३॥
 आत्मानुभूतौ तां मायां जुहुयात् सत्यदङ्गमुनिः । ततो निरीहो विरमेत् स्वानुभूत्याऽऽत्मनि स्थित
 स्वात्मवृत्तं मयेयं ते सुगुप्तमपि वणितम् । न्यपेतं लोकाशास्त्राभ्यां भवान् हि भगवतः ॥४४॥

नारद उवाच

धर्मे पारमहस्यं वै मुनेः श्रुत्वासुरेश्वर- । पूजयित्वा सत प्रीत आमन्त्र्य प्रययौ गृहम् ॥४५॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे सप्तमस्कन्धे युधिष्ठिरनारदसंवादे यतिधर्मे त्रयोदशोऽध्यायः १३

अथ चतुर्दशोऽध्यायः

युधिष्ठिर उवाच

गृहस्य एतां पदवी विधिना येन चाञ्जसा । याति देवरूपे भूहि मादशो गृहमूढधीः ॥१॥
 नारद उवाच

गृहेष्ववस्थितो राजन् क्रियाः कुर्वन् गृहोचिताः । वासुदेवार्पणं साचादुपासीत महामुनीन् ॥२॥
 गृहवन् भगवतोऽभीष्टमनन्तरकथामृतम् । श्रद्धावानो यथाकालमुपशान्तजनानृत- ॥३॥
 सत्सङ्गाच्छूनकैः सङ्गमात्मजायाम्मादिषु । विमुच्येन्मुच्यमानेषु स्वयं स्वप्नरदुत्थित ॥४॥
 पावश्यंमुपासीनो देहे गेहे च पविडत । विरक्तो रक्तवत् तत्र नृक्तोक्ते नरतां न्यमेत् ॥५॥
 ज्ञातयः पितरौ पुत्रा भ्रातरः सुहृदोऽपरे । यद् वदन्ति यदिच्छन्ति चानुमोक्षेत् निर्ममः ॥६॥
 दिव्यं भीमं चान्तरिक्षं वित्तमप्युतनिर्मितम् । तत् सर्वमुपभुञ्जान एतन् कुप्यान् स्वतो मुख ॥
 पापद् अग्नेत जडं तावत् स्वयं हि देहिनाम् । अधिकं योऽभिमन्येत न स्तनो दण्डमर्हति ॥८॥
 गृहोपश्रवणमर्कानुमरीसृग्गमविका- । आत्मन पुत्रान् परयेत् तैरेवामन्तरं कियतः ॥९॥
 त्रिवर्गं नातिहृच्छे भवेत् गृहमेध्यपि । यथादेशं यथाकालं यावद्वैधोपपादितम् ॥१०॥
 आश्वान्तेऽप्यग्न्यः कामान् संविमज्जेद् यथा । अप्येकामात्मनो दारां मृणां स्वावप्रदो यतः ॥
 जज्ञाद् यदर्थं स्वप्राणान् हन्याद् वा पितरं गुरुमातस्य स्वयं द्विषां जज्ञाद् यस्तेन हजितो जित
 श्मिविद्भस्मनिष्ठान् श्वेदं मृज्ज कलेवरम् । कतदीपरतिभाषां वायमाम्मा नगरद्विः ॥१३॥
 सिद्धैर्यज्ञावशिष्टार्थैः वक्ष्येद् वृत्तिमात्मनः । शेषे स्वयं त्यजन् प्राज्ञः पदं यो महतामिदम् ॥१४॥

देवानृषीन् नृभूतानि पितृनामानमन्वहम् । स्वधृत्यागतवित्तेन यजेत पुरुषं पृथक् ॥१६॥
 यज्ञात्मनोऽधिकाराद्या सवां स्युर्यज्ञसम्पद । धृतानिरेन विधिना अग्निहोत्रादिना यजेत् ॥१७॥
 न ह्यग्निमुखतोऽयं वै भगवान् सवयवभुक् । इत्येतं हविषा राजन् यथा विप्रमुखे हुतै ॥१८॥
 तस्माद् ब्राह्मणदेवेषु मर्त्यादिषु यथाहृत । तैस्तैर्कर्मैर्यज्ञस्त्वेन क्षेत्रज्ञ ब्राह्मणाननु ॥१८॥
 कुर्यादापरपणीय मासि प्रौष्ठपद द्विज । श्राद्धपित्रोर्यथावित्तं तद्वत्तूनां च वित्तवान् ॥१९॥
 अयने विपुत्रे कुर्याद् द्यतोपात दिनचये । चन्द्रादित्योपरानो च द्वादशीश्रवणेषु च ॥२०॥
 तृतीयायां शुक्लपक्षे नवयामय कार्तिके । चतसृष्वप्यष्टकासु हेमन्ते शिशिरे तथा ॥२१॥
 माघे च सितसप्तम्यां मघाराकासमागम । राक्षसाचानुसया वा मासर्चाणि युताग्न्यापि ॥२२॥
 द्वादशयामनुराधास्याः पूजयस्वित्तस्य उत्तरा । तिसृष्वेकादशी दाऽऽप्सु जन्मर्षश्रेणयोगयुक् ॥२३॥
 त एते भेषस काला नृणां श्रेयोविधर्चना । कुर्यात् स्वर्गात्मनैतेषु धर्मोऽमोघ तदायुष ॥२४॥
 एषु स्नानं जपो होमो व्रतं देवद्विजार्चनम् । पितृदत्तनृभूतेभ्यो यद् दत्तं तद्वयनधरम् ॥२५॥
 संस्कारकालो जायाया अप्ययस्यात्मनस्तथा । प्रेतस्था मृताहव्य कर्मययग्युदये नृप ॥२६॥
 अथ देशान् प्रवक्ष्यामि धर्मादिश्रेयश्चावहान् । स वै पुण्यतमो दश सत्पात्र यत्र लग्नते ॥२७॥
 बिरब भगवतो यत्र सर्वमेतच्चराचरम् । यत्र ह ब्राह्मणकुल तपोविद्यादयान्वितम् ॥२८॥
 यत्र यत्र हरैरर्चा स देश भेषसां पदम् । यत्र रक्षादयो नद्यः पुराणेषु च विधुता ॥२९॥
 सरांसि पुष्करादीनि क्षेत्रादयर्हाश्रितान्युत । कुश्चेत्र गयशिर त्रयाग पुलहाश्रम ॥३०॥
 नैमिष फाल्गुन सप्त प्रभातोऽथ कुशस्थली । वाराणसी मधुपुरी पद्मा विदुसरस्तथा ॥३१॥
 नारायणाश्रमो न दा सीतारामाश्रमादयः । सर्वे कुलाचला राजन् महेंद्रमलयादयः ॥३२॥
 एते पुण्यतमाः देशा हरैरर्चाश्रिताश्च ये । एतान् देशान् निषेवेत श्रेयस्कामो ह्यभीक्ष्णशः ।

धर्मो ह्यत्रेहित एसां सहस्राधिप्लोदय ॥३३॥

पात्र त्वत्र निरक्तं वै कविभिः पात्रवित्तम् । हरिरैवैक उर्वारं यमय वै चराचरम् ॥३४॥
 देवर्ष्यहंस्तु वै सत्सु तत्र ब्रह्मा मजादिषु । राजन् यदक्षपूजायां यत पात्रतयाच्युत ॥३५॥
 जीवराशिभिराकीर्णं थाण्डकोशादग्निमहान् । तन्मूलं वादच्युतज्या सर्वजीवा मनर्पणम् ॥३६॥
 पुराणयनेन सृष्टानि नृतिर्यग्यपिदेवता । शेते जीवेन रूपेण पुरेषु पुरूपो ह्यसौ ॥३७॥
 तत्त्वेषु भगवान् राजस्तारतम्येन वर्तते । तस्मात् पात्रं हि पुरुषो यावानात्मा यथेयते ॥३८॥
 दृष्ट्वा तेषां मिथो नृणामवज्ञानात्मतां नृप । त्रेतादिषु हरैरर्चा क्रियायै कविभिः कृता ॥३९॥
 ततोऽर्चायां हरिं केचित् सश्रद्धाय सपर्यया । उपासत उपास्तापि नार्थदा पुरुषद्विषाम् ॥४०॥
 पुरुषेभ्यश्चपि राजेन्द्र सुपात्रं वाङ्मयं विदुः । तपसा विधया तुष्ट्या धत्ते वेदं हरैस्तनुम् ॥४१॥
 नन्वयं ब्राह्मणा राजन् कृष्णस्य जगदात्मनः । पुनस्तं पादरजसा त्रिलोकीं दैवतं महत् ॥४२॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे सप्तमस्कन्धे सदाचारनिर्णयो नाम चतुर्दशोऽध्यायः ॥४३॥

अथ पंचदशोऽध्यायः

नारद उवाच

कर्मनिष्ठा द्विजाः केचित् तपोनिष्ठा नृपापरे । स्वाध्यायेऽन्ये प्रवचने ये केचिज्ज्ञानयोगयोगी ॥ १ ॥
 ज्ञाननिष्ठाय देवानि कन्यान्यानन्त्यमिच्छता । दैवे च तदभावे स्यादितरेभ्यो यथाहृतः ॥ २ ॥
 हौ दैवे पितृकार्ये श्रीनेकैरमुभयत्र वा । भोजयेत्सुसमृद्धोऽपि श्राद्धे कुर्यान्न विस्तरम् ॥ ३ ॥
 देशकालोचितश्रद्धाद्रव्यपात्रार्हणानि च । सम्यग् भवन्ति नैतानि विस्तरात् स्वजनापण्यात् ॥ ४ ॥
 देश काले च संप्राप्ते मुन्यन्नं हरिदैवतम् । श्रद्धया विधिवत् पात्रे न्यस्तं कामधुगणयम् ॥ ५ ॥
 देवर्षिपितृभूतेभ्य आत्माने स्वजनाय च । अन्नं संविभजन् पर्येत सर्वं तत् पुरुषात्मकम् ॥ ६ ॥
 न दद्यादामिषं श्राद्धे न चाद्याद् धर्मतत्त्ववित् । मुन्यसौ स्यात् परा प्रीतिर्यथा न पशुर्हिसया ७
 नैतादृशः परो धर्मो नृणां सद्धर्ममिच्छताम् । न्यासो दण्डस्य भूतेषु मनोवाकायजस्य यः ॥ ८ ॥
 पृक्ते कर्ममयान् यज्ञान् ज्ञानिनो यज्ञघितमाः । आत्मसंयमनेऽनीहा जुहति ज्ञानदीपिते ॥ ९ ॥
 प्रत्ययज्ञैर्यद्यमाणां दद्याद् भूतानि विन्यति । एष माकुर्यो हन्यादतश्चो ह्यसृष्टं ध्रुवम् ॥ १० ॥
 तस्माद् दैवोपपन्नेन मुन्यन्नेनापि धर्मवित् । सन्तुष्टोऽहरहः कुर्यान्नित्यनैमित्तिकी क्रियाः ॥ ११ ॥
 विधर्मं परधर्मंश्च आभास उपमा छलः । अधर्मशाखाः पञ्चमे धर्मशोऽधर्मनत् एवेत् ॥ १२ ॥
 धर्मबाधो विधर्मः स्यात् परधर्मोऽन्यचोदितः । उपधर्मस्तु पाक्षण्डो दम्भो यागवद्भिच्छ्रुतः ॥ १३ ॥
 यस्त्विच्छ्रया कृतः पुम्भिराभासो ह्याश्रमात् पृथक् । स्वभावविहितो धर्मः कस्य नेष्टः प्रशान्तये १४
 धर्माधर्मपि नेहेत यात्रार्थं याधनो धनम् । अनीहानो ह्यमानस्य महाहेरिव हृत्तिदा ॥ १५ ॥
 सन्तुष्टस्य निरीहस्य स्वात्मारामस्य यत् सुखम् । कुतस्तत् कामलोभेन धावतोऽर्थे हया दिशः १६
 सदा सन्तुष्टमनसः सर्वाः सुखमया दिशः । शर्कराकण्टकादिभ्यो यधोपानत्पदः शिवम् ॥ १७ ॥
 सन्तुष्टः येन या राजन् न वर्तेतापि वारिणा । श्रीपश्यन्मृगैर्यशार्पय्याद् गृहपात्तायते जनः १८
 असन्तुष्टस्य बिप्रस्य तेजो विद्या तपो यशः । खवन्तोन्द्रियलील्येन ज्ञानं चैवावकीर्यते १९
 कामस्यान्तं च क्षुत्तृण्यं प्रोक्षयेत्तत्फलोदयात् । ज्ञानो याति न लोभस्य जिज्ञा भुक्त्वा दिशोभुक् २०
 पण्डिता बहवो राजन् बहुज्ञाः संशयच्छ्रुतः । सदसस्पतयोऽप्येके असन्तोवात् पतन्त्यथ २१
 असत्त्वलाभयेत् कामं प्रोक्षं कामविवर्जनात् । अर्थानर्थेषुवा लोभं मयं तरायमरांनान् २२
 आम्बोधिषया शोकमोहौ दम्भं महदुपासया । योगान्तरायान् मानेन हिंसां प्रायाधनीहया २३
 हृषया भूतानं दुःखं दैवं जह्यात् समाधिना । आत्मज्ञं योगवीर्येण निद्रां स्तब्धनिषेधया २४
 रजस्तमश्च सारं सारं चोपशमेन च । एतत् सर्वं गुरौ भवत्या पुरुषो ह्यतसा जयेत् २५
 यस्य साक्षाद् भगवति ज्ञानदीपप्रदे गुरौ । मर्यासद्वीः श्रुतं तस्य सर्वं कुञ्जरसौघम् २६
 एष धि भगवान् साक्षात् प्रधानपुरुषेश्वरः । योगेश्वरं विन्दुम्याप्तिर्लोकौ यं मन्यते नरम् २७

देवानृषीन् नृभूतानि पितृनाम्नान्मन्वहम् । स्ववृत्त्यागतवित्तेन यजेत पुरुषं प्रयक् ॥१५॥
 यस्याऽमनोऽधिकाराद्याः सर्वाः स्युर्यज्ञसम्पदः । धैतानिक्वेन विधिना अग्निहोत्रादिना यजेत् ॥१६॥
 न ह्यग्निमुखतोऽयं वै भगवान् सवयश्शुक् । इज्येत हविषा राजन् यथा विप्रमुखे हुतैः ॥१७॥
 तस्माद् ब्राह्मणदेवेषु मर्यादेषु यथाहंत । तैस्तैः कामैर्यज्ञस्वैनं चेत्तत्र ब्राह्मणाननु ॥१८॥
 कुर्यादापरपत्नीयं मासि प्रौष्ठपदे द्विजः । श्राद्धं पित्रोर्यथावित्तं तद्वक् धूर्ना च वित्तवान् ॥१९॥
 अयने विपुवे कुर्याद् व्यतोपाते दिनचये । चन्द्रादित्योपरान्ने च द्वादशीश्रवणेषु च ॥२०॥
 नृतोयायां शुद्धपक्षे नव-यामय क्रांतिके । चतस्रस्त्वप्यष्टकासु हेमन्ते शिशिरे तथा ॥२१॥
 माघे च सितसप्तम्यां मघाराकासमागमे । राक्षसा चाजुमत्या वा माससंख्यं युताग्यपा ॥२२॥
 द्वादश्यामनुराधा श्याच्छ्रवणस्तिस्र उत्तराः । तिस्रश्चेकादशी वाऽऽसु जन्मर्चश्रेययोगयुक् ॥२३॥
 त एते ध्रुवसः काळा नृणां श्रेयोविधर्चनाः । कुर्यात् रुक्मिणैर्नैतेषु ध्रुवोऽमोघं तदायुषः ॥२४॥
 एषु स्नानं नयो होमो व्रतं देवद्विजाचंम् । दिग्वेव नृभूतेभ्यो यद् दत्तं तद्व्यनश्चरम् ॥२५॥
 संस्कारकालो जायाया अपत्यस्याभनस्तथा । प्रेतस्तथा कृताहस्य कर्मण्यभ्युदये नृप ॥२६॥
 अथ देशान् प्रवक्ष्यामि धर्मादिश्रेयश्चावहान् । स वै पुरयतमो देशः सप्तपत्रं यद्य लग्नेत ॥२७॥
 विरवं भगवतो यत्र सर्वमेतच्छराचरम् । यत्र ह ब्राह्मणकुलं तपोविषादयान्वितम् ॥२८॥
 यत्र यत्र हरैरर्चा स देशः श्रेयसां पदम् । यत्र गङ्गादयो नद्यः पुराणेषु च विस्तृताः ॥२९॥
 सरांसि पुष्करादीनि चैत्राद्यहंश्चिताभ्युत । कुरक्षेत्रं गयशिरः प्रयागः पुलहाश्रमः ॥३०॥
 नैमिषं फाहगुनं सैन्धुः प्रभासोऽथ कुशस्थली । बाराणसी मधुपुरी पम्पा सिन्धुसरस्तथा ॥३१॥
 नारायणाश्रमो नन्दा शीतारामाश्रमादयः । सर्वे कुलाचला राजन् महेंद्रमलयादयः ॥३२॥
 एते पुरयतमा देशा हरैरर्चाश्रिताश्च ये । एतान् देशान् निपेयेत श्रेयस्कामो ह्यमीषणशः ।

धर्मो ह्यग्रेहितः पुंसां सद्गुणाधिकलौदयः ॥३३॥

पात्रं यत्र निरक्तं वै क्विभिः पात्रवित्तमैः । हरिरैवैक उर्वारं यमय वै चराचरम् ॥३४॥
 देवर्ष्यहंसु वै सत्सु तत्र ब्रह्मामजादिषु । राजन् यज्ञपूजायां मतः पात्रतयाच्युतः ॥३५॥
 जीवराशिभिराकीर्णं श्राव्यक्षेत्राहविषो महान् । तन्मूलं वाद्ध्युत्तेज्या सर्वजीवाभनपणम् ॥३६॥
 पुराययनेन सृष्टानि नृतिर्यगृपिदेवताः । शंते जीवेन रूपेण पुरेषु पुराणेषु ह्यसौ ॥३७॥
 नखेषु भगवान् राजंस्तारतम्येन वर्तते । तस्मान् पात्रं हि पुरुषो यावानात्मा यथेयते ॥३८॥
 द्यूता तेषां मिथो नृणां भवशान्तात्मनां नृप । येषां तेषु हरैरर्चा क्रियार्यं क्विभिः कृता ॥३९॥
 ततोऽर्चायां हरि र्पौचत् संभद्राय सपर्यया । उपासत उपास्तापि नाभंदा पुरादिपाम् ॥४०॥
 पुरुषेष्वापि राजेन्द्र मुपायं ब्राह्मणं विदुः । तपसा विधया मुप्या धत्ते चेद् हरैस्तनुम् ॥४१॥
 नन्वरय ब्राह्मणा राजन् कृष्णस्य जगदात्मनः । पुनस्तः पादरजसा त्रिलोरीं देवं मह्य ॥४२॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे सप्तमस्कन्धे सदाचारनिर्णयो नाम चतुर्विंशोऽध्यायः ॥४३॥

अथ पंचदशोऽध्यायः

नारद उवाच

कर्मनिष्ठा द्विजा. केचित् तपोनिष्ठा नृपापरे । स्वाध्यायेऽन्ये प्रवचने ये केचिज्ज्ञानयोगयो ॥१॥
 ज्ञाननिष्ठा य देवानि कथ्यान्यानन्तमिच्छता । दैवे च तदभावे स्यादितरेभ्यो यथाहृतः ॥ २ ॥
 द्वौ दैवे पितृकार्ये श्रीनेकैरुभयत्र वा । भोजयेत् सुसमृद्धोऽपि श्राद्धे कुर्यान्न विस्तरम् ॥३॥
 देशकालोचितश्रद्धाद्रव्यपात्रार्हणानि च । सम्यग् भवन्ति नैतानि विस्तरात् स्वजनापण्यात् ॥ ४ ॥
 देश काले च संप्राप्ते मुन्यन्नं हरिदैवतम् । श्रद्धया विधिवत् पात्रे न्यस्तं कामधुगणयम् ॥ ५ ॥
 देवर्षिपितृभूतेभ्य आत्मेने स्वजनाय च । अन्नं संविभजन् पश्येत् सर्वं तत् पुरात्मकम् ॥६॥
 न दद्यादामिषं श्राद्धे न चाद्याद् धर्मतत्त्ववित् । मुन्यन्नैः स्यात् परा प्रीतिर्यथा न पशुर्हिसदा ७
 नैतादृशः परो धर्मो नृणां सद्धर्ममिच्छताम् । न्यासो दण्डस्य भूतेषु मनोवाकापजस्य च ॥८॥
 एकै कर्ममयान् यज्ञान् ज्ञानिनो यश्चिन्तमाः । आत्मसंयमनेऽनीहा शुद्धिं ज्ञानदीपिते ॥ ९ ॥
 द्रव्ययज्ञैर्येषामाणं दृष्ट्वा भूतानि चिन्त्यति । एव माकरुणो हन्यादतज्जो ह्यसुतृष्व ध्रुवम् ॥१०॥
 तस्माद् दैवोपपन्नेन मुन्यन्नेनापि धर्मवित् । सन्तुष्टोऽहरहः कुर्याच्चित्त्यनैमित्तिकीः क्रियाः ॥११॥
 विधर्मं परधर्मश्च आभास उपमा छलः । अधर्मशास्त्राः पक्षेमा धर्मशोऽधर्मवत् त्यजेत् ॥१२॥
 धर्मबाधो विधर्मः स्यात् परधर्मोऽन्यचोदितः । उपधर्मस्तु पाखण्डो दम्भो वा गद्दभिच्छल ॥१३॥
 यस्त्विच्छ्रद्धया कृत. पुम्भिराभासो ह्याश्रमात् पृथक् । स्वभावविहितो धर्मः कस्य नेष्ट. प्रशान्तये १४
 धर्माधर्मपि नेहेत यात्रार्थं याजनो धनम् । अनीहानो ह्यमानस्य महाहेरिव कृत्तिदा ॥१५॥
 सन्तुष्टस्य निरीहस्य स्यात्पारामस्य यत् सुखम् । कुतस्तत् कामलोभेन धावतोऽर्थे ह्या दिशः १६
 सदा सन्तुष्टमनसः सर्वाः सुखमया दिशः । शर्कराकण्टकादिभ्यो यथोपानतपद् शिवम् ॥१७॥
 सन्तुष्टः केन वा राजन् न वर्तेतापि कारिणः । श्रीपृथ्व्यजैद्वयशर्पापण्याद् गृहपालायते जनः १८
 असन्तुष्टस्य विप्रस्य तेजो विद्या तपो यशः । द्रवन्तीन्द्रियलौक्येन ज्ञानं चैवायकीर्यते १९॥
 कामस्यान्तं ॥ कुतूहल्या मोक्षस्येतत्कलोदयात् । ज्ञानो याति न सोमस्य जिष्वा भुक्त्वा दिशो भुवः
 पण्डिता बहवो राजन् वदुःशाः संशयच्छिद्दः । सदसस्पतयोऽप्येके असन्तोऽथ पतन्त्यथ ॥२०॥
 असद्वृत्ताजयेत् कामं मोघं कामविजंजात् । अर्थानर्थेषु या सोमं भयं तस्याधमरंजात् ॥२१॥
 आग्नीषिण्या शोकमोहौ दम्भं महदुपासया । योगान्तरायान् मौनेन हिंसा पापाघनीहया ॥२२॥
 श्रुपया भूतजं दुःखं दैवं जगत् समाधिना । आत्मजं योगरीर्येण निर्दा सत्यनिषेवया ॥२३॥
 रजस्तमश्च सायेन सायं चोपशमेन च । एतत् सर्वं गुरो मकरया पुरयो ह्यजसा जयेत् ॥२४॥
 यस्य साक्षाद् भगवति ज्ञानदीपप्रदे गुरौ । मर्यासद्वीः श्रुतं तस्य सर्वं शुभ्ररशीचपत् ॥२५॥
 एव हि भगवान् साक्षात् प्रधानपुरोधतः । योगधर्षविभृम्याट्टिलोको यं मन्यते नरम् ॥२६॥

पद्वर्गस्यमैकान्ता सर्वा नियमचोदना । तदन्ता यदि नो योगानावहेयु श्रमावहा ॥२८॥
 यथा चार्तादयो ह्यर्था योगस्यार्थं न विव्रति । अनर्थाय भवेयुस्ते पूतमिष्ट तथासत ॥२९॥
 याश्चत्तविजये यत्त स्याच्चि सङ्गोऽपरिग्रह । एको विविक्तशरणी भिक्षुभिर्हामिताशन ॥३०॥
 दशे शुचौ समे राजन् सत्याप्यासनमा मर । स्थिर सम सर्वं तस्मिन्नासीत्तज्ज्वल ओमिति ॥३१॥
 प्राणापानौ सन्निहन्त्यात् पूरकुम्भकरेचकै । यावन्मनस्यजेत् कामान् स्वनासाग्निरीक्ष्य ॥३२॥
 यतो यतो नि सरति मन कामहत भ्रमत् । ततस्तत उपाह्वय हृदि स्यात्पद्मैर्युग्म ॥३३॥
 एवमभ्यसतश्चित्त कालेनात्पीयसा यते । अनिश तस्य निर्माणं यात्यनिघ्ननगद्विवर ॥३४॥
 फाकादिमिरनायिद्ध प्रशान्तास्त्वलक्ष्मि यत् । चित्त प्रज्ञमखरूपे नैवोत्तिष्ठत कर्हिचित् ॥३५॥
 य प्रमथ्य गृहात् पूर्वं त्रिवर्गावपनात् पुन । यदि सतेजस्तन्मिदु म वै वास्ताश्वपदप ॥३६॥
 ये स्वदेह स्थितो नामा मर्यो विद्वक्मिभस्मसात् । एनमात्मसा कृत्वा श्लाघयति ह्यसत्तमा ॥३७॥
 गृहस्थस्य क्रियात्यागो यत यागो बडोरपि । तपस्विनो भ्रामसेवा भिजोरिन्द्रियलोक्ता ॥३८॥
 आध्रमापसदा श्येते खल्वधमविद्वग्बला । देवमायाविमृदांस्तानुपेक्षेतानुकम्पया ॥३९॥
 आत्मान चेद् विज्ञानीयात् पर ज्ञानधुताशय । मिमिच्छन् कस्य वा हेतोर्देहं पुण्याति लम्पट ४०

आहु शरीर रथमिन्द्रियाणि ह्वयानभोपून् मन इन्द्रियेशम् ।

वर्मानि मात्रा धिपणां च सूत एव गृहद् बन्धुरमीशसृष्टम् ॥४१॥

अथ दशप्राणमधर्मधर्मौ चक्रेऽभिमान रथिन च जीवम् ।

धनुर्हि तस्य प्रणय पठन्ति शर तु जीव परमेव लक्ष्यम् ॥४२॥

रागो द्वेषश्च लोभश्च शोकमोहो भय मद । मानोऽबमानोऽसूया च माया द्विसा च ममर ४३

रज प्रमाद कुक्षिद्रा शयवस् वेवमादय । रजस्तम प्रवृत्तय सत्वप्रवृत्तय दधित् ॥४४॥

यावन्तृणायश्चमात्रमवशोपकल्प धत्ते । गरिष्ठचरणाधनया निशातम् ।

ज्ञानासिमध्युत्तमलो दयदस्तशत्रु स्ताराज्यगुष्ट उपशान्त इद विजह्यात् ॥४५॥

नो चेत् प्रमत्तमसद्भिन्द्रियवाजिस्तूना नीलो पथ विषयदस्युपु निरिपन्ति ।

ते दस्यव सङ्घसूतममं तमोऽप्ये ससाररूप उरुस्युमये धिपन्ति ॥४६॥

प्रवृत्त च निवृत्त च द्विविध कर्म वैदिकम् । आवर्तेत प्रवृत्तेन निवृत्तेनाधतेऽमृतम् ॥४७॥

हिंस्र द्रव्यमय काममभिदोषावशान्तिदम् । दर्शश्च पूर्णमासश्च चातुर्मास्यं यशु सुत ॥४८॥

एतदिष्टं प्रवृत्ताय हुत प्रवृत्तमेव च । पूर्वं सुरालयासामङ्गाजीप्यादिलक्ष्यम् ॥४९॥

द्रव्यसूक्ष्मविषाक्श्च धूमो रात्रिरपणय । अयनं दृष्टिश्च सोमो दर्श योगधिवीर्य ॥५०॥

अन्नं रेत इति चमेरा पित्र्याय पुनर्भव । एकैकस्येनानुपूर्वं भूषा भूवेह जायते ॥५१॥

॥ ५२ ॥ ॥ ५३ ॥ ॥ ५४ ॥ ॥ ५५ ॥ ॥ ५६ ॥ ॥ ५७ ॥ ॥ ५८ ॥ ॥ ५९ ॥ ॥ ६० ॥ ॥ ६१ ॥ ॥ ६२ ॥ ॥ ६३ ॥ ॥ ६४ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ ६६ ॥ ॥ ६७ ॥ ॥ ६८ ॥ ॥ ६९ ॥ ॥ ७० ॥ ॥ ७१ ॥ ॥ ७२ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७४ ॥ ॥ ७५ ॥ ॥ ७६ ॥ ॥ ७७ ॥ ॥ ७८ ॥ ॥ ७९ ॥ ॥ ८० ॥ ॥ ८१ ॥ ॥ ८२ ॥ ॥ ८३ ॥ ॥ ८४ ॥ ॥ ८५ ॥ ॥ ८६ ॥ ॥ ८७ ॥ ॥ ८८ ॥ ॥ ८९ ॥ ॥ ९० ॥ ॥ ९१ ॥ ॥ ९२ ॥ ॥ ९३ ॥ ॥ ९४ ॥ ॥ ९५ ॥ ॥ ९६ ॥ ॥ ९७ ॥ ॥ ९८ ॥ ॥ ९९ ॥ ॥ १०० ॥

इन्द्रियाणि मनस्थूमां वाचि वैकारिकं मनः । वाचं वर्णसमाज्ञाय तमोद्गारे स्वरे न्यसेत् ।

। ओद्गारं विन्दौ नादे तं तं तु प्रागे महत्यमुम् ॥२३७॥

अग्निः सूर्यो दिवा प्राहः शुक्रो राकोत्तरं स्वराट् । विश्वश्च तैजसः प्राज्ञस्तुर्यं आत्मा समन्वयात्
देवयानमिदं प्राहुर्भूत्वा भूत्वानुपूर्वशः । आत्मयाज्युपशान्तात्मा ह्यात्मस्थो न निवर्तते ॥२४॥

य एते पितृदेवानामयने वेदनिर्मिते । शास्त्रेण चक्षुषा वेद जनस्योऽपि न मुह्यति ॥२५॥

आदावन्ते जनानां सद् बहिरन्तः परावरम् । ज्ञानं ज्ञेयं चचो वाच्यं तमो ज्योतिस्त्वर्थं स्वयम्

आवाधितोऽपि ह्याभासो यथा वस्तुतया स्मृतः । दुर्घटत्वादन्द्न्द्रियकं तद्वदर्थविकल्पितम् ॥२६॥

यिथादीनामिदार्थानां ध्याया न कतमापि हि । न संघातो विकारोऽपि न पृथङ्नाग्वितो मृषा

धास्योऽवयवित्वाद्य तन्मात्रावयवैर्विना । न स्युर्ह्यसत्यवयवविन्यस्रवदवोऽन्ततः ॥२७॥

स्यात् सादृश्यभ्रमस्तावद् विकल्पे सति यस्तुनः । जाग्रत्स्वापौ यथा स्वप्ने तथा विधिनिषेधतां

भाषाद्वैतं क्रियाद्वैतं द्रव्याद्वैतं तथाऽऽत्मनः । धर्तयन् स्वानुभूत्येह श्रोन् स्वमान् धुनुते मुनिः ॥

कार्यकारण्यसवैयमर्थानं पटतन्तुयत् । अवस्तुत्वाद् विकल्पस्य भाषाद्वैतं तदुच्यते ॥२८॥

यद् ब्रह्मणि परे साक्षात् सर्वकर्मममर्षणम् । मनोवाक्शुभिः पार्थ क्रियाद्वैतं तदुच्यते ॥२९॥

आत्मजायासुतादीनामन्येषां सर्वदेहिनाम् । यत् स्वार्थकामयोरैक्यं द्रव्याद्वैतं तदुच्यते ॥३०॥

यद् यस्य दानिविद्धं स्याद् येन यत्र यतो गृप । स तेनेहेत कर्माणि नरो नान्यैरनापदि ॥३१॥

एतैरन्यैश्च वेदोक्तैर्धर्तमानः स्वकर्मभिः । गृहेऽप्यस्य गतिं यायाद् राजंस्तद्वक्तिभाह्नरः ॥३२॥

यथा हि सूर्यं नृगदेव दुःखजादापन्नयादुत्तरतामनः प्रभोः ।

यत्पादपङ्केरहसेवया भवानहारवीर्जितदिग्गमः प्रतून् ॥ ३३ ॥

अहं पुराभयं कश्चिन्नृषयं उपबर्हणः । नाज्ञातीते महाबल्ये गन्धर्वाणां सुसम्मताः ॥३४॥

रूपरेखालमापुर्वसौगन्धप्रियदर्शनः । स्त्रीणां प्रियतमो नि-यं मत्तस्तु पुदलम्पटः ॥३५॥

एकदा देवसत्रे ॥ गन्धर्वास्तरसां गणाः । उपहृता विश्वसृग्भिर्हरिगाथोपगायने ॥३६॥

अहं च गायंस्तद्दिनान् स्त्रीभिः परिवृतो गतः । शारदा विश्वसृग्स्तन्मे हेलनं शोपुरोजसा ।

याहि एवं गृहतामाशु नष्टभीः कृतहेलनः ॥३७॥

तावदास्यामहं जज्ञे तत्रापि ब्रह्मवादिनाम् । शुभ्रपयानुगङ्गेण प्राप्तोऽहं ब्रह्मपुत्रताम् ॥३८॥

धर्मस्ते गृहमेधीयो यस्मिन्तः पापनाशनः । गृहस्यो येन पदयोमज्जमा न्यामिनामिषात् ॥३९॥

सूर्यं नृलोके वत भूरिभागा लोके पुनाना भुनयोऽभियन्ति ।

येषां गृहानावसतीति साक्षाद् गृहं परं ब्रह्म मनुष्यजिह्वम् ॥ ४० ॥

स वा अयं ब्रह्म महद्भिमुख्यकैवल्यनिर्वाणमुग्यानुभिः ।

प्रियः मुहद् यः शशु मागुमेय द्यामाहं शोपो विधिरद् गुरथ ॥४१॥

तमीहमानं निरहङ्गतं बुधं निराश्रितं पूर्णमनन्यचोदितम् ।

नृदिङ्मयन्तं निज-मंसंस्थितं प्रभुं प्रपद्येऽस्मिन्नधर्मभावनम् ॥१६॥

श्रीशुक उवाच

इति मन्त्रोपनिषदं व्याहरन्तं समाहितम् । दृष्ट्वापुरा यातुधाना जम्बुमध्यद्वयं पुत्रा ॥१७॥

तांस्तथावसितान् वीक्ष्य यज्ञः सर्वगतो हरिः । यामैः परिभूतो देवैर्हवाशासत् त्रिविष्टपम् ॥१८॥

स्वारोचिषो द्वितीयस्तु मनुस्मिन्ने मुतोऽभवत् । यमपुष्येणरोचिर्मथमुखास्तस्य चात्मजाः ॥१९॥

तन्नेन्द्रो रोचनस्त्वासोद् देवाश्च तुरितावयः । ऊर्जस्तग्मादयः सप्त ऋषयो ब्रह्मयादिनः ॥२०॥

ऋषेस्तु वेदशिरस्तुपिता नाम पत्न्यभूत् । तस्या जज्ञे ततो देवो विभुरित्यभिधिभूतः ॥२१॥

अष्टाशीतिसहस्राणि मुनयो ये धृतरथाः । अन्यशिक्षन् प्रतं तस्य कौमारमक्षचारिणः ॥२२॥

तृतीय उत्तमो नाम प्रियव्रतमुतोऽभुः । पवनः सृज्यो यज्ञहोत्राद्यास्तमुता नृप ॥२३॥

वसिष्ठतनयाः सप्त ऋषयः प्रमदादयः । सत्या वेदश्रुता भद्रा देवा इन्द्रस्तु सत्यजित् ॥२४॥

धर्मस्य सूनुतायां तु भगवान् पुरुषोत्तमः । स यसेन इति ध्यातो जातः सत्यव्रतैः सह ॥२५॥

सोऽनुतमस्तदुःशीलानसतो यक्षराक्षसान् । भूतद्रुहो भूतगणांस्त्वक्वीरु सत्यजित्सखः ॥२६॥

चतुर्यं उत्तमभ्राता मनुर्नाम्ना च तामयः । पृथुः यथातिर्नरः केतुरित्याद्या दश तस्युताः ॥२७॥

सत्यका हरयो वीरा देवाश्चिखि ईश्वरः । उद्योतिर्धामादयः सप्त ऋषयस्तामसेऽन्तरे ॥२८॥

देवा वैधृतयो नाम विष्टतेस्तनया नृप । नष्टाः कालेन यैर्वेदा विष्टताः स्येन तेजसा ॥२९॥

तत्रापि जज्ञे भगवान् हरिययां हरिमेधसः । हरिरित्याहुतो येन गजेन्द्रो मोचितो ब्रह्मात् ॥३०॥

राजो उवाच

बादरायण एतत् ते श्रोतुमिच्छामहे वयम् । हरियया गजपतिं ग्राहप्रस्तममुमुष्यत् ॥३१॥

तत्कथां सुमहन् पुण्यं धर्म्यं स्वस्त्ययनं शुभम् । यत्र यत्रोत्तमस्तोको भगवान् गीयते हरिः ॥३२॥

सूत उवाच

परीक्षितेवं स तु बादरायणिः प्रायोपविष्टेन कथासु बोधितः ।

उवाच विप्राः प्रतिनम्य पार्थिवं मुदा । मुनीनां सदसि स्म श्रय्यताम् ॥३३॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायामष्टमस्कन्धे मन्वन्तरानुचरिते प्रथमोऽध्यायः

अथ द्वितीयोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

आसीद् गिरिवरो राज्ञिष्कृत इति विद्युतः । क्षीरोदेवावृतः श्रीमान् योजनायुतमुच्छ्रितः ॥३४॥

तावता विस्मृतः पर्यक्त्रिभिः शङ्कैः पयोनिधिम् । दिशः खं रोचयन्नास्ते रौच्यायसहिरयमरीः ॥३५॥

अन्यैश्च ककुभः सर्वा रत्नधातुविचित्रिताः । नानाद्रुमज्जतागुल्मैर्निर्घोषैर्निर्भराभयाम् ॥३६॥

त चावनिज्यमानाङ्घ्रिः समन्तात् पयऊर्मिभिः । करोति श्यामलां भूमिं हरिन्मरुताश्मभिः ४
 सिद्धचारणगन्धर्वविद्याधरमहोरगैः । किन्नरैरप्सरोमिश्रं क्रीडद्भिर्जुष्टकन्दरः ॥ ५ ॥
 यत्र सङ्गीतसन्नादैर्नन्ददग्गुहममर्पया । अभिगजंति हरयः श्लाघिनः परशङ्कया ॥ ६ ॥
 नानारस्यपशुश्रावतसङ्कुलद्रोण्यलङ्कृतः । चित्रदुमसुरोद्यानवलकण्टविहङ्गमः ॥ ७ ॥
 सरित्सरोभिरच्छोदैः पुलिनैर्मण्डितैः । देवस्त्रीभज्जनामोदसौरभाग्बनिलैः ॥ ८ ॥
 तस्य द्रोण्यां भगवतो वरुणस्य महात्मनः । उद्यानमृतमन्नाम आक्रीडं सुरयोपिताम् ॥ ९ ॥
 सर्वतोऽलङ्कृतं दिव्यैर्नित्यं पुष्पफलद्रुमैः । मन्दारैः पारिजातैश्च पाटलाशोकचम्पकैः ॥ १० ॥
 घृते, प्रियालैः पनसैराग्रैराश्रितैरपि । म्रमुकैर्नालिकैरैश्च खर्जूरैर्घोजपूरकैः ॥ ११ ॥
 मधुकैः साक्षतालैश्च तमालैरसनाजुनैः । अरिष्टोदुवरप्लवङ्गैरैः किंशुकचम्पकैः ॥ १२ ॥
 पिप्पुमन्दैः कोविदारैः सरलैः सुरदारभिः । द्राक्षैश्चरम्भाजम्बूभिर्बन्धयत्ताभयामलैः ॥ १३ ॥
 विल्वैः कपित्थैर्जम्बीरैश्चोभैः भस्मातकादिभिः । तस्मिन् सरः सुविपुलं लसत्काञ्चनपङ्कजम् ॥ १४ ॥
 कुमुदोपलकङ्कहारशतप्रशियोजितम् । मत्तपट्पदनिर्घुष्टं शकुन्तैश्च कलस्वनैः ॥ १५ ॥
 हंसकारण्डवाकीर्णं चक्राङ्गैः सारसैरपि । जलकुङ्कुटकोयष्टिदायूहकुलकूजितम् ॥ १६ ॥
 मत्स्यकच्छपसञ्चारचलत्पद्मरजःपथ । कदम्बवतेसनलनीपवञ्जुलकैर्घृतम् ॥ १७ ॥
 कुन्दैः कुरवकाशोकैः शिरोपैः कुटजेद्भुदैः । कुञ्जकैः स्वर्णयूथीभिर्नागपुष्पागजातिभिः ॥ १८ ॥
 मल्लिहाशतपत्रैश्च माधवीजालकादिभिः । शोभितं तीरजैश्चान्यैर्नित्यतुभिरलं द्रुमैः ॥ १९ ॥

तत्रैकदा तद्गिरिकाननाश्रयः करेणुभिर्वारणयूथपरचरन् ।
 सकण्टकान् कीचन्वेणुवेग्रवद्विशालगुल्मं प्ररुजन् धनस्पतीन् ॥ २० ॥
 यद्ग्रन्थमाग्राद्धरयो गजेन्द्रा ध्याग्रादयो ध्यालसृगाः सखङ्गाः ।
 महोरगाश्चापि भयाद् द्रवन्ति सगौरकृष्णाः शरभाश्चमयः ॥ २१ ॥
 शृका वराहा महिषर्षशल्या गोपुच्छसालावृक्षमकुंटाश्च ।
 अन्यत्र भुङ्क्ता हरिणाः शशादयश्चरन्त्यभीता यदनुग्रहेण ॥ २२ ॥
 स धर्मतप्तः करिभिः करेणुभिर्वृत्तो मदच्युत्कलभैरनुदुतः ।
 गिरिं गरिण्या परितः प्ररुपयन् निपेयमाणोऽलिकुलैर्मदाशनैः ॥ २३ ॥
 सरोऽनिलं पङ्कजरेणुरूपितं जिघ्रन् विदूराङ्गमदविद्वलेषणः ।
 वृतः स्वयूथेन लृषादितेन तत्सरोवराभ्याशमयागमद् द्रुतम् ॥ २४ ॥
 विगाह्य तस्मिन्मृताग्यु निमलं हेमारविन्दोत्पलरेशुर्वासितम् ।
 पपी निरुक्तं निजपुष्करोद्धतमात्मानमग्निः स्नपयन् गतङ्गम् ॥ २५ ॥

स्वपुच्छरेणोद्धतशीकरागुभिर्निपायन् संहनयन् यथा गृही ।
 प्रृणी करेणु कलमांश्च दुर्मदो नाचष्ट कृच्छ्रः कुरणोऽजमागया ॥ २६ ॥
 तं तत्र कश्चिन्नृप दैवचोदितो प्राहो बलीयांश्चरणे रूपाग्रहीत् ।
 यद्वच्चैरं व्यसनं गतो गजो यथाबलं सोऽतिबलो विचक्रमे ॥ २७ ॥
 तथाऽऽतुरं यूयपतिं करेणवो विहृष्यमाणं तरसा बलीयसा ।
 विचुकुशुर्दो नधियोऽपरे गजाः पार्थिवप्रज्ञास्तारयितुं न चाशकन् ॥ २८ ॥
 नियुध्यतोरेवमिन्द्रनक्रयोर्विकल्पतो रन्तरतो बहिर्मियः ।
 समाः सहस्रं व्यगमन् महीपते सप्राणयोश्चित्रममंसतामराः ॥ २९ ॥
 ततो गजेन्द्रस्य मनोबलौजसां कालेन दीर्घेण महानभूद् व्ययः ।
 विहृष्यमाणस्य जलेऽवसीदतो विपर्ययोऽभूत् सकलं जलौकतः ॥ ३० ॥
 इत्थं गजेन्द्रः स यदाऽऽप सङ्कटं प्राणस्य देही विवशो यद्वक्ष्या ।
 अपारयन्नात्मविमोक्षणे चिरं दध्याविमां बुद्धिमध्यामपघत ॥ ३१ ॥
 न मामिमे ज्ञातय आतुरं गजाः कुतः करिष्य प्रमदन्ति मोचितुम् ।
 प्राहेण पाशेन विधातुरावृतोऽप्यहं चेतं यामि परं परायणम् ॥ ३२ ॥
 यः कञ्चनेशो बलिनोऽन्तकोरगात् प्रचण्डवेगादभिधातवो भूयम् ।

भीतं प्रपन्नं परिपाति यद्वयाम्पत्युः प्रधावत्परणं तमीमहि ॥ ३३ ॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे अष्टमस्कन्धे मन्वन्तरानुवर्णने गजेन्द्रोपाख्याने द्वितीयोऽध्यायः

अथ तृतीयोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

एवं व्यवसितो बुद्ध्या समाधाय मनो हृदि । जजाप परमं जायं प्राज्ञमन्यनुशिक्षितम् ॥ १ ॥

गजेन्द्र उवाच

ॐ मनो भगवते तस्मै यत् एतच्चिदात्मकम् । पुरुषापादिबीजाय परेशायाभिधीमहि ॥ २ ॥

यस्मिन्निदं यत्तत्रोदं येनेदं य इदं स्वयम् । योऽस्मात् परस्माच्च परस्तं प्रपद्ये स्वयगभुषम् ॥

य स्वात्मनीदं निजमायपार्षितं क्वचिद् विमातं क्वच तत् तितरोहितम् ।

अविद्वद्ग्नं साध्युमयं तदीकते स चात्ममूलोऽवतु मां परात्परः ॥ ४ ॥

कालेन पञ्चत्वमिषु कृस्ने पालेषु च सरंदेतुषु ।

तमस्तदाऽऽसीद् गहनं पारोर्धमा ने विभु ॥ ५ ॥

न यस्य देवा ऋषयः प कोऽहंति ।

नटस्याकृतिभिर्विच

दिदृक्ष्वो यस्य पदं सुमङ्गलं विमुक्तयद्वा मुनयः सुसाधवः ।

चरन्त्यलोकप्रतमप्रण वने भूतात्मभूता मुह्यद् स मे गतिः ॥ ७ ॥

न विद्यते यस्य च जन्म कर्म वा न नामरूपे गुणदोष एव वा ।

तथापि लोकाप्ययसम्भवाय यः स्वमायया तान्यनुकालमृच्छति ॥ ८ ॥

तस्मै नमः परेशाय प्रहण्येऽनन्तशक्तये । अरूपायोररूपाय नमः आश्चर्यकर्मणे ॥ ९ ॥

नमः आत्मप्रदीपाय साक्षिणे परमात्मने । तमो गिरां विदूराय मनसश्चेतसामपि ॥ १० ॥

यत्वेन प्रतिलभ्याय नैष्कर्म्येण विपश्चिता । नमः कैवल्यनाथाय निर्वाणसुखसन्निधि ॥ ११ ॥

नमः शास्ताय घोराय मूढाय दुःखधर्मिणे । निर्विशेषाय साम्याय नमो ज्ञानधनाय च ॥ १२ ॥

चेष्टशाय नमस्तुभ्य सर्वाध्यषाय साक्षिणे । पुरायात्ममूलाय मूलप्रकृतये नमः ॥ १३ ॥

सर्वेन्द्रियगुणद्रष्टुं सर्वप्रत्ययहेतवे । असत्ताद्वययोक्ताय सदाभाषाय ते नमः ॥ १४ ॥

नमो नमस्तेऽखिलकारणाय निष्कारणायानुत्कारणाय ।

सर्वांगमात्राय महार्णवाय नमोऽपवर्गाय परायणाय ॥ १५ ॥

गुणारण्येच्छुप्रचिदूष्मपाय तद्बोभविष्कृजितमानसाय ।

नैष्कर्म्यभावेन विवर्जितागमस्वयम्प्रकाशाय नमस्करोमि ॥ १६ ॥

मादरप्रपन्नपशुपाशविमोक्षणाय मुक्ताय भूरिवरण्याय नमोऽनयाय ।

स्वाशेन तर्पितबुभृन्मनसि प्रतीतप्रत्यग्दो भगवते बृहते नमस्ते ॥ १७ ॥

आरामात्मजातगृहवित्तत्रनेषु सत्तैर्दुःखापणाय गुणमङ्गविवर्जिताय ।

मुक्तात्मभि स्वहृदये परिभाषिताय ज्ञानात्मने भगवते नम ईश्वराय ॥ १८ ॥

यः धर्मकामाद्यविमुक्तिकामा भवन्त इष्टा गतिमाप्नुवन्ति ।

किं त्राशिषो रा यपि ददमभय करोतु मेऽद्भ्रदयो विमोक्षणम् ॥ १९ ॥

एकान्तिनो यस्य न यदनार्थं वाञ्छन्ति ये धै भगवत्प्रपन्ना ।

अत्यस्तुत तच्छरितं सुमङ्गलं गायन्त आनन्दसमुदमगा ॥ २० ॥

तमपरं प्रहस्य परं परेशमप्यतमाप्याग्निप्रयोगमव्यम् ।

अतीन्द्रियं सूक्ष्ममिवातिदूरमनन्तमाद्यं परिपूर्णमिन्द्रे ॥ २१ ॥

१५ मत्तादयो देवा वेदा लोकारणरापरा । नामरूपविभेदेन परा वा च कलपा कृताः ॥ २२ ॥

यथाधिपोऽग्ने मवितुर्गभस्यायो निर्वायन्ति सदायमहूरस्वरोचिष ।

तथा यतोऽयं गुह्यमप्रवाहो बुद्धिमन्तं तानि शरीरमगां ॥ २३ ॥

स वै न देवाभिरमप्येत्योहन् व्यो न परतो न पुमान् न जन्तुः ।

नामं गुणं कर्म न तच्छ यन् न निवेद्यतेऽप्यहोऽप्यहो ॥ २४ ॥

पद्मो रेवतो नाम मनुस्तामससोदर । बलिपिन्ध्यादयस्तस्य सुता अर्जुनपूर्वका ॥२॥
 विभुरिन्द्र सुरगणा राजन् भूतरयावय । हिरण्यरोमा वेदशिवा ऊर्ध्वबाह्यादयो द्विजा ॥३॥
 पत्नी विकुण्डा शुभ्रस्य वैकुण्ठे सुरसत्तमै । तयो स्वकलया जज्ञे वैकुण्ठो भगवान् स्नयम् ॥४॥
 वैकुण्ठ कल्पितो येन लोको लोकनमस्कृत । रमया प्रार्थ्यमानेन देव्या तत्प्रियकाम्यया ॥५॥
 तस्यानुभाव कथितो गुणाश्च परमोदया । भोमान् रेणून् स विममे यो विष्णोर्वर्णयेद् गुणान् ॥६॥
 पृथक् चक्षुष पुत्रश्चाक्षुषो नाम वै मनु । पूरुषरूपपुत्रप्रमुखाश्चाक्षुषात्मजा ॥७॥
 इन्द्रो मन्त्रदुमस्तत्र देवा आप्यादयो गणा । मुनयस्तत्र वै राजन् हविष्मद्वीरकादय ॥८॥
 तत्रापि देव सम्भूया धैराजम्याभवत् सुत । अजितो नाम भगवानशेन जगत पति ॥९॥
 पयोधि येन निर्मथ्य सुराणां साधिता सुधा । ब्रममाणोऽम्मसि घृत कूर्मरूपेण मन्दर ॥१०॥

राज्ञो उवाच

यथा भागवता ब्रह्मन् मथित सीगसागर । यदर्धं वा यतश्चाद्रि दधाराम्बुचरा मना ॥११॥
 यथामृत सुरै प्रास किञ्चान्यदभवत् तत । एतद् भगवत कर्म यदस्व परमाद्भुतम् ॥१२॥
 यथा सङ्कथ्यमानेन महिम्ना सात्वतां पते । नातिशयति मे चित्तं सुखिर तापतापितम् ॥१३॥

सुत उवाच

सम्पृष्टो भगवानेव द्वैपायनमुते । द्विजा । अभिनन्द्य हरेर्वीर्यमभ्याचष्टु प्रचजमे ॥१४॥

श्रीशुक उवाच

यदा युद्धेऽमुरैर्देवा बाध्यमानाः शितायुधैः । गतासवो निपतिता नोसिष्टेरन् स्म भूयश ॥१५॥
 यदा दुर्वासस शापात् सेन्द्रा लोकाश्च यो नृपा नि श्रोकाश्चामवस्तथ नेशुरिग्यादय क्रिपाः ॥१६॥
 निशार्म्यतन् सुरगणा महेन्द्रवरुणादय । नाभयगच्छन् स्नय मन्त्रैर्मन्त्रयन्तो विमिश्रयन् ॥१७॥
 ततो ब्रह्ममर्भा जग्मुर्मैरोर्मूर्धनि सर्वश । सर्वं जिज्ञापयाद्भु प्रणता परमेष्ठिने ॥१८॥
 स विलोक्येन्द्रवाय्वादीन् नि सृष्टान् विगतप्रभान् । लोकानमह्म चप्रायानपुरानयथा विभु ॥१९॥
 समाहितेन मनसा संस्मरन् पुरुषं परम् । उवाचोऽपुस्तवदनो देवान् स भगवान् पर ॥२०॥

अहं भवो यूयमयोऽपुरादयो मनुष्यतिथ्यद्गुमयमजातय ।
 यस्यापतारांशकलाविपरिजिता मनाम भवं गरण तमप्ययम् ॥२१॥

॥ यस्य पथ्यो न च रक्षणीयो नोरेषणीपादरणीयपथ ।
 यथापि सार्गस्थितिर्यममार्थ धत्ते रज पात्रांमामि काले ॥२२॥
 अय च तस्य स्थितिरासनपथ मथ्य सुराण्यप्य भवाय देहिनाम् ।

तस्मान् मनाम शरस जगद्गुह्यं हयानां न यो धास्यति स मुरमिष ॥२३॥

श्रीशुक उवाच

इत्याभाष्य सुरान् वेधाः मह देवैररिन्दम् । अजितस्य पदं साक्षाज्जगाम तमस परम् ॥२४॥
तत्रादृष्टस्वरूपाय श्रुतपूर्णाय वै विभो । स्तुतिमधूतं दैवीभिर्गोभिस्त्वग्रहितेन्द्रिय ॥२५॥

ब्रह्मोवाच

अविजितं सत्यमनन्तमाद्यं गुहाशयं निष्कलमप्रतर्क्यम् ।
मनोऽप्रयानं यच्चसानिरक्तं नमामहे देववरं वरेण्यम् ॥ २६ ॥
विपश्चितं प्राणमनोधिष्या मनामर्येन्द्रियाभासमनिद्रमदणम् ।
छायातपौ यत्र न गृध्रपक्षौ तमचरं स त्रियुगं ब्रह्मामहे ॥ २७ ॥
अजस्य चक्रं स्वयमेयंमायं मनोमयं पञ्चदशारमाशु ।
त्रिणाभि विद्युच्चलमष्टनेमि यदक्षमाहुस्तमृतं प्रपद्ये ॥ २८ ॥
य एकवर्णं तमसः परं तदलोकमन्यक्तमनन्तपारम् ।
आसाङ्गकारोपसुपण्मेनमुपासते योगरथेन धीराः ॥ २९ ॥
न यस्य कश्चातितितर्ति मायां यया जनो मुदाति वेद नार्थम् ।
ते निर्जितात्माऽमगुणं परेश ननाम भूतेषु सम चरन्तम् ॥ ३० ॥
इमे धर्मं यन्प्रिययैव तन्वा सत्त्वेन सृष्टा बहिरन्तरावि ।
गतिं न सूक्ष्मासृपयश्च विग्रहे कुतोऽसुराणा इतरप्रधाना ॥ ३१ ॥
पादौ महोयं स्वकृतेन यस्य चतुर्विधो यत्र हि भूतसर्गः ।
स वै महापूह्य आत्मतन्त्र प्रसीदतां ब्रह्म महाविभूति ॥ ३२ ॥
अम्भस्तु यद्वेत उदारवीर्यं सिध्यन्ति जीवन्त्युत धर्ममानाः ।
लोकास्त्रयोऽधाखिललोकपालाः प्रसीदतां ब्रह्म महाविभूति ॥ ३३ ॥
सोमं मनो धस्य समामनन्ति दिवौकसां वै बलमन्ध आयुः ।
ईशो नगानां प्रजनः प्रजानां प्रसीदतां न स महाविभूति ॥ ३४ ॥
अग्निर्मुखं यस्य ॥ जातपेदा जात क्रियाकायहनिमित्तजन्मा ।
अन्त समुद्रेऽनुपचन् स्वधातुर् प्रसीदता नः स महाविभूति ॥ ३५ ॥
यच्चक्षुरासीत् तरणिर्देवयान त्रयीमयो ब्रह्मण षष्ठं चिन्त्यम् ।
द्वारं च मुक्तेरमृतं च मृत्युः प्रसीदतां न स महाविभूति ॥ ३६ ॥
प्राणादभूद् यस्य चराचराणां प्राण सहो बलमोजश्च वायुः ।
अग्वास्म सन्नाजमित्रानुगा वयं प्रसीदतां न स महाविभूतिः ॥ ३७ ॥

श्रोत्राद् दिशो यस्य हृदश्च स्वानि प्रजज्ञिरे स पुरपस्य नाम्नाः ।
 प्राणेन्द्रियात्मासुशरीरकेत प्रसीदतां न स महाविभूतिः ॥ ३८ ॥
 चलान्महेन्द्रजिह्वाः प्रसादान्मन्योर्गिरिशो घिरणाद् विरिञ्च ।
 स्वेयश्च ह्युदात्तपयो मेढतः कः प्रसीदतां न स महाविभूतिः ॥ ३९ ॥
 श्रीर्वचसः पितरश्छायायाऽऽमन् धर्मः स्तनादितरः पृष्ठतोऽभूत् ।
 सौर्यस्य शीष्णोऽप्सरसो विहारात् प्रसीदतां न स महाविभूतिः ॥ ४० ॥
 विप्रो मुखं ब्रह्म च यस्य गुह्यं राजन्य आसीद् भुजयोर्बलं च ।
 ऊर्ध्वोर्विहोजोऽङ्घ्रिरवेदयद्रौ प्रसीदतां न स महाविभूतिः ॥ ४१ ॥
 लोभोऽधरात् प्रीतिरुपर्यभूद् द्युतिर्नस्त पशव्यः स्पर्शेन कामः ।
 भुवोर्यमः पञ्चमवस्तु काल प्रसीदतां न स महाविभूतिः ॥ ४२ ॥
 द्रव्यं वयः कर्म गुणान् विरोरं यद्योगमायाविहितान् वदन्ति ।
 यद् द्विविभाष्यं प्रबुधापवार्यं प्रसीदतां न स महाविभूतिः ॥ ४३ ॥
 नमोऽस्तु तस्मा उपशान्तशक्तये स्वाराज्यलाभप्रतिपूरितात्मने ।
 गुणेषु मायारचितेषु कृतिभिर्न सज्जमानाय नमस्कृत्यते ॥ ४४ ॥

स एव नो दर्शयामानमस्मत्करणगोचरम् । प्रपञ्चानां दिग्दर्शनां सस्मितं ते मुखाब्जम् ॥ ४१ ॥
 तेस्तैः स्वेच्छाधृतै रूपैः काले काले स्वदां विभो । कर्म दुर्निर्वाहं यन्नो भगवांस्तत् करोति हि ॥ ४२ ॥
 क्लेशभूयैवपसाराणि कर्माणि विफलानि वा । देहिनां विपदातानां न तथैवार्पितं त्वयि ॥ ४३ ॥
 नावमः कर्मकल्पोऽपि विफलायेरवार्पितः । कल्पते पुरपस्येय स ह्यात्मा दयितो हित ॥ ४४ ॥
 यथा हि स्कन्धशालानां शरोर्मूलावसेचनम् । एवमारार्धनं विष्णोः सर्वेषामाभनरच हि ॥ ४५ ॥
 नमस्तुभ्यमनन्ताय दुर्वितर्क्यात्मकर्मणे । निर्गुणाय गुणेशाय सर्वस्याय च साग्रतम् ॥ ४० ॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्योऽंशे संहितायामष्टमस्कन्धेऽमृतमथने पञ्चमोऽध्यायः ६

अथ पष्ठोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

एवं स्तुतः सुरगणैर्भगवान् हरिरीधरः । तेषामाविरभूद् राजन् सहस्राकौदयद्युति ॥ १ ॥
 तेनैव महसा सर्वे देवाः प्रतिहृतेषणाः । नापश्यन् संदिशः सोषिमात्मानं च कुतो विभुम् ॥ २ ॥
 धिरिजो भगवान् दृष्ट्वा सह शर्वेष तौ तनुम् । स्वच्छां भरक्तरयामां कञ्जगर्माह्वयेष्याम् ॥ ३ ॥
 तप्तहेमावदातेन लसत्कौशेयवाससा । प्रसन्नचारमार्गार्हो मुमुक्षुर्न सुन्दरभ्रुवम् ॥ ४ ॥
 महामणिकरीटेन केयूराम्बां च भूषिताम् । कर्णाभरणनिर्भातरुपोलश्रीमुत्तमगुजाम् ॥ ५ ॥
 फास्योक्तापवलयहारनूपुरयोभिताम् । कौस्तुभाभरणां लक्ष्मीं विभ्रतां यनमालिनीम् ॥ ६ ॥

पुद्गर्शनादिभिः स्वास्त्रैर्मृतमद्भिरपासिताम् । तुष्टाव देवप्रवर सख्यं पुरुषं परम् ।
सर्वामरगणैः साक सर्वान्ङ्गैस्त्वानि गतैः ॥७॥

ब्रह्मोवाच

अज्ञातजन्मस्थितिसंयमायागुणाय निर्वाणसुखार्थवाय ।
अणोरदिक्षोऽपरिगल्बधाज्ञे महानुभावाय नमो नमस्ते ॥ ८ ॥
रूपं तवैतत् पुरुषर्षभेऽयं श्रेयोऽर्थिर्भवेदिकतान्त्रिकेण ।
योगेन धातुं सह नखिलोकान् पश्याम्यमुष्मिन्नु ह विरयमूर्तौ ॥ ९ ॥
त्वय्यग्न आसीत् त्वयि मय आसीत् त्वय्यन्त आसीद्विदमात्मन्त्रे ।
त्वमादिरन्तो जगतोऽस्य मध्यं घटस्य मृत्स्नेय पर परस्मात् ॥१०॥
त्व माययाऽऽमाथ्यया स्वयेद निर्माय विश्व तदनुप्रविष्ट ।
पश्यन्ति धुक्ता मनसा मनीषिणो गुणव्यवायेऽप्यगुण विप्रश्चित ॥११॥
यथाग्निमेधस्यमृतं च गोषु मुख्यधमः पूषमने च वृत्तिम् ।
योगैर्ननुष्या अभियन्ति हि त्वां गुणेषु बुद्ध्या कवयो यदग्नि ॥१२॥
त त्वां धर्मं नाथ समुज्जिहान सरोजनाभातिथिरेप्सितार्थम् ।
दृष्ट्वा गता निवृत्तिमथ सर्वे गजा दवार्ता इव गाङ्गमभ ॥१३॥
स त्व विधास्वाप्तिलोकपालां धर्मं यदर्थास्तव पादमूलम् ।
समागतास्ते बहिरन्तरात्मन् किं वाग्यविज्ञाप्यमशेषसाक्षिणः ॥१४॥
अहं गिरिप्ररच सुरादयो ये दद्यादयोऽभेरिव केतवस्ते ।
किं वा विदामेश पृथिविभाता विध स्व श भो द्विजदेवमन्त्रम् ॥१५॥

श्रीशुक उवाच

एव विरिञ्चादिभिरीडितस्तद् विज्ञाय तेषां हृदय तथैव ।

जगाद क्रौमूतगभीरया गिरा बद्धाञ्जलीन् सवृतसर्वकारकान् ॥१६॥

३६ एवेश्वररत्नमिन् सुरकाये सुरेवर । विहर्तुकामस्तान्गाह समुद्रोन्मथनादिभिः ॥१७॥

श्रीभगवानुवाच

न्त यद्गच्छतो नमो हे देवा मम भाषितम् । शृणुतावहिता सर्वे श्रेयो व स्याद् यथा सुरा ॥

॥ त दानप्रदं ते यस्तायः सन्निधिविधीयताम् । बालेनानुद्वेष्टैतैर्यादद् नो भव आत्मनः ॥१८॥

रयोऽपि हि सन्धेया सति कार्यादगौरवे । ग्रहाम् कवद् देवा श्यस्य पदयो गतौ ॥२०॥

मृतोत्पादने यत् क्रियतामविलम्बितम् । यस्य पीतस्य वै जन्तुभ्यः सुप्रसन्नोऽमरो भवेत् ॥२१॥

॥ यथा श्रीरोदधीं सप्तं चौरक्षुपलतौदधी । मन्थान मन्दरं शृङ्गा नेत्रं कृपा तु वासुकिम् ॥२२॥

महायेन मया देवा निमग्न्यध्वमतन्द्रिता । क्लेशभाजो भविष्यन्ति दैत्या गृयं कलप्रदा ॥२३॥
 गृयं तदनुमोदय यद्रिच्छन् यसुरा सुरा । न संरम्भेण सिध्यन्ति सर्वेऽर्था सात्वतया यथा ॥२४॥
 न भेतस्य कालदूटाद् विराजतधियग्मवात् । सोम कार्यो न वो जातु रोप कामस्तु वस्तुपुरा ॥२५॥

श्रीशुक उवाच

इति देवान् समादिश्य भगवान् पुरोत्तम । तेशमन्तर्दधे राजन् स्वच्छन्दगतिरीधर ॥२६॥
 अथ तस्मै भगवते नमस्कृत्य पितामह । भगवश्च जन्मनु स्थ स्व धामोपेयुर्बलि सुरा ॥२७॥
 दृष्ट्वा रीनप्यमपत्ता ज्ञातवो भान् स्वनायकान् । न्यपेधद् दैत्यराट् शोभ्य सन्धिविप्रङ्कालवित् ॥२८॥
 ते वीरो यन्मासीन गुप्त चासुरयूयपै । श्रिया परमया जुष्टं जिताशेषमुपागमन् ॥२९॥
 महेन्द्र रुच्यया घाचा सान्वयित्वा महामति । अभ्यभाषत तत् सर्वं शिषित पुरोत्तमात् ॥३०॥
 तदरोचत दैत्यस्य तत्रान्ये येऽसुराधिना । शम्भरोऽरिष्टनमिश्च ये च त्रिपुरवासिन ॥३१॥
 ततो द्यासुरा कृत्वा सखिद् कृतसौहृदा । उद्यम परम चक्ररुतापै परंतप ॥३२॥
 ततस्ते सम्भरगिरिमोज्ज्वलोत्पाद्य दुर्मदा । नदन्त उर्ध्वं निन्तु शक्ता परिघबाहव ॥३३॥
 दूरभारोद्ग्रहान्ता शम्भरोचनान् । अपारयन्तस्तबोद्धं विवशा बिजद्गु पथि ॥३४॥
 निपतन् स गिरिस्तत्र बहूनमरदन्वान् । चूर्णयामास महता भारेण कनकाचल ॥३५॥
 सास्तथा भग्नमनसो भग्नबाहुरुक्मधरान् । विज्ञाय भगवांस्तत्र बभूव गदङ्गध्वज ॥३६॥
 गिरिपातविनिष्पिष्टान् विलोक्यामरदानवान् । ईक्षया जीवयामास निर्जरान् निर्घ्नान् यथा ॥३७॥
 गिरिं पारोप्य गरुडे हस्तेनैकेन लीलया । आरुह्य प्रययावधि सुरासुरगणैर्बृत् ॥३८॥
 अत्रोप्य गिरिं रुक्मपात् सुपर्णं पततां वर । ययौ जङ्घान्त दत्स्वय हरिण्या ॥ विसर्जित ॥३९॥
 इति श्रीमद्भागवतमहापुराणे पारमहंस्यां संहितायामष्टमस्कन्धेऽष्टमधने मन्दराचलानयननाम

पद्योऽध्याय ॥६॥

अथ सप्तमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

त नागराजमामन्थ क्लेशभागेन वासुकिन् । परिवीय गिरौ तस्मिन् नेत्रमधि मुदान्विता ॥१॥
 आरोभिरे सुसपत्ना अमृतार्थं तुरदह । हरि पुरस्ताच्चगृहे पूर्वं दवास्ततोऽभवन् ॥२॥
 तन्नैच्छन् दैत्यपत्तयो महापुरुषवेष्टितम् । न गृह्णीमो वय पुच्छमहेरङ्गममङ्गलम् ॥३॥
 स्वाध्यापधृतसपत्ना प्रकृयाता जन्मकर्मणि । इति तुष्णीं स्थितान् दैत्यान् विलोक्य पुरोत्तम ।
 समयमानो विष्टयात्र पुच्छ जग्राह सामर ॥४॥

वृत्तस्थानविभागास्त एव करयपनन्दना । भसन्तु परमावत्ता अमृतार्थं पयोनिधिम् ॥५॥
 मध्यम नेऽर्णवे सोऽद्विरनाच तरो ह्यपोऽविशत् । श्रियमाणोऽपि बलिमिगारवात् पाण्डुनन्दन ॥६॥

ते सुनिर्विण्मनसः परिस्तान्मुखधियः । आसन् स्वपौरुषे नष्टे दैवेनातिबलीयसा ॥ ७ ॥
 विलोक्य विम्लेशविधिं तदेवरो दुरन्तवीर्योऽवितथामिसन्धिः ।
 कृत्वा धनुः काच्छपमहृतं महत् प्रविश्य तोयं गिरिमुज्जहार ॥ ८ ॥
 तमुत्थितं वीक्ष्य कुलाचल पुनः समुत्थिता निर्मथितुं सुरासुराः ।
 दधार पृष्ठेन त्व लक्ष्योन्नतप्रस्तारिणा द्वीप इवापरो महान् ॥ ९ ॥
 सुरासुरेन्द्रैर्भुजवीर्यवेपितं परिभ्रमन्तं गिरिमङ्ग पृष्ठतः ।
 विभ्रत् तदावतन्मनादिकच्छपो मेनेऽङ्गकच्छयनमप्रमेयः ॥ १० ॥
 तथासुरानाविशदासुरेण रूपेण तेषां बलवीर्यमीरयन् ।
 उद्दीपयन् देवगणांश्च विष्णुर्देवेन नागेन्द्रमयोधरूपः ॥ ११ ॥
 उपयंगेन्द्रं गिरिराडिवान्य आक्रम्य हस्तेन सहस्रबाहुः ।
 तस्यो दिशि ब्रह्मभवेन्द्रमुख्यैरभिष्टुब्धः सुमनोऽभिवृष्ट ॥ १२ ॥
 उपर्यधश्चात्मनि गोत्रनेत्रयोः परेण ते प्राविशता समेधिताः ।
 ममन्धुरविधि तरसा मरोऽकटा महाद्रिणा चोभितनकचक्रम् ॥ १३ ॥
 अहीन्द्रसाहस्रकठोरदङ्मुखधासामिधूमाहसवर्चसोऽसुराः ।
 पौलोमकालेयबलीह्वलादयो दवाग्निदग्धा सरला इवाभवन् ॥ १४ ॥
 देवांश्च तच्छृवांसशिखाहतप्रभान् धूम्राग्बरस्त्रवरकश्रुकाननान् ।
 समभ्यवर्पन् भगवद्दृशा घना वयुः समुद्रोर्गुपगूहवायवः ॥ १५ ॥
 मथ्यमानात् तथा सिन्धोर्देवाम्बरवरूपी । यदा सुधा न जायेत निर्ममन्थाजितः स्वयम् ॥ १६ ॥
 मेघश्यामः कनकपरिधि कर्णविघ्नोतविपुन्मूर्ध्नि आजद्विलुलितकचः स्रग्धरो रक्तनेत्रः ।
 जैत्रेर्वीर्भिर्जगदभयदैर्दन्दशूकं गृहीत्वा मथन् मथ्ना प्रतिगिरिर्वाशोभताथोदृष्टताम्रिः ॥ १७ ॥
 निर्मथ्यमानादुदधेरभूद्विपं महोत्सव्यं हालद्वलाङ्गमप्रतः ।
 सम्भ्रान्तमोमोम्मफ्राहिकच्छुपान् तिमिद्विपद्माहतिमिद्विलाकुलात् ॥ १८ ॥
 तदुप्रवेगं दिशि दिश्युपर्यधो विसर्पदुःसर्पदसहस्रमप्रति ।
 भीताः प्रजा दुदुवुरङ्ग सेश्वरा शरष्यमाणाः शरणं सदाशिवम् ॥ १९ ॥
 विलोक्य तं देववरं त्रिलोक्या भवाय देव्याभिमत्तं मुनीनाम् ।
 आसीनमद्रावपवर्गहेतोस्तपो जुगाण स्तुतिभिः प्रण्येमुः ॥ २० ॥

प्रजापतय ऊचुः

देवदेव महादेव भूतात्मन् भूतभावन् । आदि नः शरणापन्नौ त्रिलोक्यदहनाद् विधात् ॥ २१ ॥
 त्वमेकः सर्वजगत ईश्वरो बन्धमोचयोः । तत्त्वामर्चन्ति कुशलाः प्रपद्यार्तिहरं गुरुम् ॥ २२ ॥

गुणमय्या स्वशास्यस्य सर्गस्थित्यप्ययान् विभो । घसे यदा स्वह्मभूमन् प्रह्वविष्णुशिवाभिधाम्
स्व प्रह्व परम गुह्य सदसद्भावभाजन । नानाशक्तिभिराभातस्वमात्मा जगदीश्वर ॥२४॥

त्व शब्दयोनिर्जगदादिरा मा प्राणोन्द्रियद्रव्यगणस्थभाव ।

काल क्रतु सत्यमृत च धर्मस्वरयश्चर यत् त्रिविदामनन्ति ॥२५॥

श्रमिर्मुख तेऽखिलदेवतात्मा चित्ति विदुर्लोकभवाङ्घ्रिपङ्कजम् ।

काल गति तेऽखिलदेवतामनो दिशश्च कर्णौ रसन जलेशम् ॥२६॥

नाभिर्नभस्ते स्वसन नभस्वान् सूर्यश्च चक्षूष जल रम रेत ।

पराधरा माश्रयण तवात्मा सोमौ मनो यौभगवद्भिरस्ते ॥२७॥

कुचि समुद्रा गिरयोऽस्थितहा रोमाणि सर्वाङ्घ्रिवीरधस्ते ।

छन्दांसि साक्षात् तव सप्त धातवश्चयीमयारमन् हृदय सर्ववर्म ॥२८॥

मुलानि पञ्चोपनिषदस्तवेश यैस्त्रिंशदष्टोत्तरमन्त्ररगं ।

यत् तच्छिवाख्य परमार्थतत्त्व देव स्वयं योस्तिरवस्थितिस्ते ॥२९॥

छाया वधमोर्मिषु यैस्त्रिंशो नेत्रत्रयं सत्तरजस्तमोसि ।

सांख्यारमन शास्त्रकृतस्तवेशा छन्दोमयो देव ऋषि पुराण ॥३०॥

न ते । गरित्राखिललोकपालविरिञ्चैकुण्ठसुरेन्द्रगन्धम् ।

ज्योति पर यत्र रजस्तमश्च सख न यद् ब्रह्म निरस्तभेदम् ॥३१॥

कामाध्वरिप्रपुरकालगराघनेकभूतद्रुह क्षपयत् स्तुतये न तत् ते ।

यश्चन्तकाल इदमारमकृत स्वनेत्रवह्निस्फुलिङ्गशिरया असित न वेद ॥३२॥

ये स्वाभरामगुरुभिर्हृदि चिन्तिताङ्घ्रिद्वन्द्व धरन्तमुमया तपसाभितप्तम् ।

कथन्त उग्रपटः निरत श्मशाने ते नूनमूतिमविर्दस्तव हातलजा ॥३३॥

तत् तस्य ते सदसतो परत परम्य नात्र स्वरूपगमने प्रभवन्ति भूज ।

ब्रह्मादयः क्रिमुत सस्तमने वयं तु त सर्गसर्गविशया अपि शक्तिमात्रम् ॥३४॥

एतत् पर प्रपद्यामो न परं ते महेश्वर । मृदनाय हि लोकास्थ इयक्तिस्तेऽप्यतन्मय ॥३५॥

श्रीशुक उवाच

तद् वीक्ष्य स्यसन तासां कृपया मृगपीडित । संभूतसुहृद् देव इदमाह सतो प्रियाय ॥३६॥

शिव उवाच

अहो यत् भवान्येतत् प्रजानां परम वैश्वसम् । श्रीरोदमयनोऽन्तात् कालकृतादुपस्थितम् ॥३७॥

आमो प्राणपरीप्सूनां विषेयममय हि मे । पुतावान् हि प्रभोरयो यद् दोनपरिपालाम् ॥३८॥

पाप्ति साधव चणभङ्गुर । बन्धवैरेण भूतेषु मोहितेष्वाममायया ॥३९॥

पुनः कृपयतो भद्रे सर्वाङ्गा प्रीयते हरिः । प्रीते हरौ भगवति प्रीयेऽहं सचराचरः ।

तस्मादिदं गरं भुञ्जे प्रजानां स्वस्तिरस्तु मे ॥ ४० ॥

श्रीशुक उवाच

एवमामन्त्र्य भगवान् भवानी विश्रमावन । तद् विरं जम्बुमारेभे प्रभावज्ञान्वमोदत ॥ ४१ ॥
ततः करतलीकृतं व्यापि हालाहलं विरम् । अमशयन्महादेव कृपया भूतभावन ॥ ४२ ॥
तस्यापि दर्शयामास स्वयोर्यं जलकलमयः । यच्चकार गले नीलं तच्च साधोर्विभूषणम् ॥ ४३ ॥
तप्यन्ते लोस्तपेन साधवः प्रायशो जनाः । परमाराधनं तद्धि पुरुषस्याखिलात्मन ॥ ४४ ॥
निगम्य कर्म तच्छुभोद्वैवशेषस्य मीढुर । प्रजा दाक्षायणी ब्रह्मा वैकुण्ठश्च शशंसिरे ॥ ४५ ॥
प्रस्कन्नं पिबत पाण्येयं किञ्चिज्जटु स्म तत् । वृश्चिक्राहिविषीषभ्यो दन्दशूकाश्च येऽपरे ॥ ४६ ॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां सहितायामष्टमस्कन्धेऽमृतमथने सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

अथाष्टमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

प्रीते गरे वृगाङ्गेण प्रीतास्तेऽमरदानवाः । ममभ्युत्तरस्या सिन्धुहविधानी ततोऽमरत् ॥ १ ॥
तामग्निहोत्रीमृषयो जगद्भुजं हवादिन । यज्ञस्य देवयानस्य मेधाय हविषे नृप ॥ २ ॥
तत उच्चैश्रवा नाम हयोऽभुञ्छन्द्रपाङ्कुर । तस्मिन् बलिं स्पृहां चक्रे नेन्द्र ईश्वरशिष्या ॥ ३ ॥
तत पेशवतो नाम धारणेन्द्रो विनिर्गतः । दन्तैश्चतुर्भि र्वेतादेर्हरं भगवतो महिम् ॥ ४ ॥
कौस्तुभापमभूद् रत्नं पद्मरागो महोदधे । तस्मिन् हरिं स्पृहां चक्रे वस्रोऽलङ्करणे मणौ ॥ ५ ॥
ततोऽभवत् पारिजातः सुरलोकविभूषणम् । पूरयत्यर्थिनो योऽयं शब्दं भुवि यथा भवान् ॥ ६ ॥
नवश्चाप्सरसो जाता निष्ककण्ठ्य सुवाससः । रमण्य स्वर्गिणां यत्पुनर्तिलीलावलोकने ॥ ७ ॥
ततश्चाविरभूत् साक्षाच्छ्री रमा भगवत्परा । रञ्जयन्ती दिशः कान्ध्या विद्युत् सौदामनी यथात्म ॥ ८ ॥
तस्यां चक्रे स्पृहां सर्वे ससुरासुरमानवाः । रूपौदार्यवयोवर्णमहिमासितचेतसः ॥ ९ ॥
तस्या आसनमानिन्ये महेन्द्रो महदहृतम् । मूर्तिमत्य सरिच्छ्रेष्ठा हेमकुम्भैर्जल शुचि ॥ १० ॥
आभिषेचनिका भूमिराहरत् सकलौषधी । गावः पञ्च पवित्राणि वसन्ती मनुमाधवी ॥ ११ ॥
ऋषयः कल्पयाञ्चक्रुरभिषेकं यथाविधि । जगुर्भद्राणि गन्धर्वा मन्त्रारच ननुतुर्गु ॥ १२ ॥
मेवा मृदङ्गपणवमुरजानकगोमुपान् । प्यनादपञ्चद्वयेणुवीणास्तुमुलनि स्वनान् ॥ १३ ॥
ततोऽभिषिपिचुर्देवी श्रियं पञ्चकरां सतीम् । दिगिभा पूर्णकन्दो सूतवाग्यैर्द्विजेरिति ॥ १४ ॥
समुद्रं पीतकौशेयवाससी समुगाहरत् । वरुणं यज्ञं वैजयन्तीं मधुना मत्तरत्पदाम् ॥ १५ ॥
भूयानि विचित्राणि विश्वकर्मा प्रजापतिः । हारं सरस्वती पद्ममञ्जो नागारच कुण्डले ॥ १६ ॥

ततः शृतस्वस्ययनोपलक्षजं नदद्विरेफां परिगृह्य पाणिना ।
 चचाल वक्त्रं सुकपोलकुण्डलं समीढहासं दधती सुशोभनम् ॥१७॥
 स्तनद्वयं चातिकृशोदरी समं निरन्तरं चन्दनकुटुमोक्षितम् ।
 ततस्ततो नूपुरवल्गुशिशितैर्विषपंतो हेमलतेव सा बभौ ॥१८॥

विलोकयन्तो निरवधमारमनः पदं ध्रुवं चाभ्यभिचारिसद्गुणम् ।
 गन्धर्वयक्षासुरसिद्धचारण्यैर्विष्टेयादिषु नान्विन्दत ॥१९॥

नूनं सपो यस्य न भग्युनिर्जयो ज्ञानं क्वचित् तद्य न सङ्गमजितम् ।

कश्चिन्महोत्तस्य न कामनिर्जयः ॥ ईधरः किं परतोऽप्यपाश्रयः ॥२०॥

धर्मः क्वचित् तत्र न भूतसीदृशं त्यागः क्वचित् तत्र न मुक्तिकारणम् ।

वीर्यं न पुंसोऽस्त्यजवेगनिष्ठृतं न हि द्वितीयो गुणसङ्गवर्जित ॥२१॥

क्वचिचिरायुर्न हि शीलमङ्गलं क्वचित् तदप्यस्ति न वेद्यमायुः ।

यत्रोभयं कुत्र च सोऽप्यमङ्गला सुमङ्गलः कश्च न कांक्षते हि माम् ॥२२॥

एवं विमूरयाम्यभिचारिसद्गुणैर्वरं निगैः काश्रयतयागुणाश्रयम् ।

वमे वरं सर्वगुणैरपेक्षितं रमा मुकुन्दं निरपेक्षमीप्सितम् ॥२३॥

तस्यांसदेश उरासीं नवकजमालां माद्यन्मधुवतवरूपगिरोपद्युष्टाम् ।

तस्यौ निधाय निफटे तदुर. स्वधामि समीढहासविकलक्षयनेन याता ॥२४॥

तस्याः श्रियल्लिजगतो जनको जनन्या वक्षोनिवासमकरोत् परमं विभूतेः ।

श्री.स्याः प्रजा सरुदयेन निरीचयेन यत्र स्थितैषयत साधिपतीखिलोकान् ॥२५॥

शङ्खतूर्पमृदङ्गानां वादिक्राव्यां पृथुः स्वनः । देशानुगागां सखीणां नृतयतां गायतामभूत् ॥२६॥

महर्षद्राक्षिरोमुखा सर्वे विश्वसृजो धिमुम् । ईद्विरेक्षितैर्मन्त्रैस्तन्निहैः पुष्पवर्षिणः ॥२७॥

श्रिया विलोकिता देवाः सप्रजापतयः प्रजा । शीलादिगुणसम्पन्ना लोभेरे निवृत्तिं पराम् ॥२८॥

नि सत्त्वा लोलुपा राजन् निरुधोगा गतत्रयाः । यदा चोपेक्षिता लक्ष्म्या बभूवुर्द्वैत्यदानवाः ॥२९॥

अथासीद् वारणी देवी कन्या कमललोचना । अमुरा जगृहुस्तां वै हरेरनुमतेन ते ॥३०॥

अथोदधेर्मध्यमानात् कारयपैरमृतायिभिः । उदतिष्ठन्महाराज पुरुष. परमाहुतः ॥३१॥

दीर्घपीवरक्षोर्दण्डः कन्धुम्रोवोऽरुणेक्षणः । श्यामलस्तरुणः सखी सर्वाभरणभूषित ॥३२॥

पीतवासा महोरस्कः सुमृष्टमणिकुण्डलः । क्षिप्रवृद्धितकेशान्तः सुभग सिंहविक्रम ॥३३॥

अमृतापूर्णेकलशं विभ्रद् धलयभूषितः । स वै भगवतः साक्षाद्विष्णोर्नशांशसम्भवः ॥३४॥

धन्वन्तरिरिति ख्यात आयुर्वेददृढगिज्यमाक् । तमालोक्यासुराः सर्वे कलशं चामृताभृतम् ॥३५॥

क्षिप्सन्तः सर्ववस्तूनि कलशं तारसाहरन् । नीयमानेऽसरेस्तस्मिन् कलशोऽमृतभाजने ॥३६॥

एणमनसो देवा हरिं शरणमाययुः । इति तदैन्यमालोभ्य भगवान् शून्यकामहृत् ।

मा खिद्यत मिथोऽर्थं वः साधयिष्ये स्वमामया ॥३७॥

॥ कलिरभूत्तेषां तदर्थं तर्पंचेतसाम् । अहं पूर्वमहं पूर्वं न त्वं न त्वमिति प्रभो ॥३८॥

॥ एवं भागमहन्ति ये तुल्यायासहेतवः । सत्रयाग इवैतस्मिन्नेव धर्मः सनातनः ॥३९॥

॥ स्वान् प्रत्यपेक्ष्य वै दैतेया जातमत्सराः । दुर्बलाःप्रबलान् राजन् गृहीतकलशान् मुहुः ४०

स्मिन्नन्तरे विष्णुः सर्वोपायविदीप्तः । योगिद्रूपमनिर्देश्य दधार परमाहुतम् ॥४१॥

॥ णोयोत्पत्तयामं सर्वावयवमुन्दरम् । समानकृष्णामरखं सुकपोलोज्ञसाननम् ॥४२॥

॥ यौवननिवृत्तस्तनभारकृशोदरम् । मुल्लामोदानुरक्तलिङ्गङ्गारोद्विप्रशोचनम् ॥४३॥

॥ नत् स्वकेशभारेण मालामुक्कुलमल्लिकाम् । सुप्रोवकृष्णामरखं सुमुजाङ्गदभूषितम् ॥४४॥

॥ जाम्बरसंवीतनितम्बद्वीपशेभया । काञ्च्या प्रविजसदृक्चलच्चरणनूपुरम् ॥४५॥

॥ ष्मिन्तविश्लिष्टभ्रूललासावलोकनैः । दैत्ययूयपचेन सु काममुदीपयन् मुहुः ॥४६॥

इति श्रीमद्भागवतेमहापुराणे पारमहंस्यां संहितायामष्टमस्कन्धे भगवन्मायोपलम्भनं

नामाष्टमोऽध्यायः ॥८॥

अथ नवमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

अप्योन्यतोऽपुराः पात्रं हरन्तस्यक्तमौहृदाः । विपन्तो दस्युधर्माण्य आयान्तो ददशुःखियम् ॥१॥

हो रूपमहो धाम अहो अस्या नवं वयः । इति ते तामभिदुष्य पप्रक्षुर्जातहृद्वयाः ॥२॥

॥ त्वं कञ्जपलाशाधि कुतो वा किंचिरीर्षसि । कस्यासि वद वामोर मय्यन्तीव मनीसि नः ॥३॥

॥ वयं ध्वामरदैत्यैः सिद्धगन्धर्वचारयैः । नारदपृष्ट्वां जानीमो लोकेन्द्रीश्च कुतो नृभिः ॥४॥

॥ त्वं विधिना सुभूः प्रेषितासि शरीरिणाम् । सर्वेन्द्रियमनःप्रीतिं विधातुं सघृणेन किम् ॥५॥

॥ त्वं नः स्पर्धमानानामेकवस्तुनि मानिनि । ज्ञातोनां यद्वैराण्यां शं विधस्त्व सुमप्यमे ॥६॥

॥ यं कश्यपदायादा आतरः कृतपीरुयाः । विभजस्व यथान्यायं नैव भेदो दया भवेत् ॥७॥

॥ युषामन्त्रितो दैत्यैर्मायायोपिद्रुहंरिः । प्रहस्य रुचिरापाङ्गैर्निरीचाग्निदमप्रवीत् ॥८॥

श्रीभगवानुवाच

यं कश्यपदायादाः पुंश्चर्या मयि सङ्गताः । विश्वामं पण्डितो जातु कामिनोपु न याति हि ॥९॥

॥ शालावृकायां स्त्रीणां च स्वैरिणीनां सुरद्विपः । सख्यान्याहुर्नित्यानि नृन् नृन् विचिन्वताम् ॥१०॥

श्रीशुक उवाच

इति ते प्रवेलितैस्तस्या आश्वस्तमनसोऽपुराः । जहसुर्मावगभीरं ददुश्चापृतभाजनम् ॥११॥

ततो गृहीत्वाभृतभाजनं हरिर्बभाप ईपस्मिन्तरोमया गिरा ।

यद्यन्युपेतं क्व च साप्वसाधु या कृतं मया वो विभजे सुधामिमाम् ॥१२॥

तत्रान्योन्य सप्लास्ते संरन्ध्रमनसो रणे । ममासाक्षासिभिर्बाणैर्निजह्नु विविधायुधैः ॥ ६ ॥
 शङ्खतूर्यमृदङ्गानां भेरोदमरिणां महान् । हस्त्यश्वरथपत्तीनां नदतां निस्वनोऽभवत् ॥ ७ ॥
 रथिनो रथिभिस्तत्र पत्तिभिः सह पत्तयः । हया हयैरिमाश्चैभैः समसजन्त संयुगे ॥ ८ ॥
 उष्ट्रैः केचिद्भिः केचिदपरे युयुधुः खरैः । केचिद् गौरमृगैर्कक्षैर्द्वीपिभिर्हरिभिर्भटाः ॥ ९ ॥
 गृध्रैः कङ्कैर्बकैरन्ये रथेनभासेस्तिसङ्किलैः । शरभैर्महिषैः खड्गैर्गोवृषैर्गवयारुणैः ॥ १० ॥
 शिवाभिरासुभिः केचित् कृकलासैः शनैर्नरैः । यस्तैरेके वृष्णसार्वभौमसैन्ये च सूकरैः ॥ ११ ॥
 अन्ये जलस्थलपरी सवैर्निकृतविग्रहैः । सेनयोरुभयो राजन् विविशुस्तेऽमृतोऽमृतः ॥ १२ ॥
 चित्रध्वजपटे राजन्नातपत्रैः सितामलैः । महाधनैर्वज्रदण्डैर्व्यज्जैर्वाहचामरैः ॥ १३ ॥
 वातोद्धूतोत्तरोष्णोपरिचिभिर्वमभूपयैः । स्फुरद्भिर्विशदैः शखैः सुतरां सूर्यरश्मिभिः ॥ १४ ॥
 देवदानववीराणां ध्वजिन्यौ पारदुनन्दन । रेणुर्वीरमालाभिर्यादसामिव सागरौ ॥ १५ ॥
 पैरोचनो बलिः संलये सोऽसुराणां चमूपतिः । दानं वैहायसं नाम कामगं मयनिर्मितम् ॥ १६ ॥
 सर्वसाहस्रामिकोदेतं सर्पाश्चर्यमथ प्रभो । अप्रतर्प्यमनिर्देश्यं दृश्यमानमदर्शनम् ॥ १७ ॥
 आस्थितस्तद् विमानार्यं सर्वांनोकाधिपैर्दृतः । बालव्यजनछत्रार्म्यं रेजे चन्द्र इवोदये ॥ १८ ॥
 तस्यासन् सर्वतो यानैर्यूथानां पतयोऽसुराः । नमुचिः शम्बरो बाणो विप्रचित्तिरयोमुखः ॥ १९ ॥
 द्विमूर्धा कालनाभोऽथ प्रहेतिहेतिरिह्यलः । शकुनिर्भूतसन्तापो वज्रद्वन्द्वो विरोचनः ॥ २० ॥
 हयग्रीवः शङ्खुशिराः कपिलो मेघदुन्दुभिः । तारकक्ष्वहक् शुग्मो निशुग्मो जन्म उत्पलः ॥ २१ ॥
 अरिष्टोऽरिष्टनेमिश्च मयश्च त्रिपुराधिपः । अन्ये पौलोमकालेया निघातकयचादयः ॥ २२ ॥
 भलन्ध्रभागाः सोमस्य केषलं ज्ञेशभागिनः । सप्त पृते रथमुगे घटुशो निर्जितामराः ॥ २३ ॥
 सिंहनादान् विमुञ्चन्तः शङ्खान् दध्मुर्महार्वान् । दध्वा रुपवापुस्तान् बलभित् कुपितो भृशम् ॥ २४ ॥
 ऐरावतं दिक्कुरियमारुहः शुशुभे स्वराट् । यथा खयःप्रलयश्चमुदयाद्रिमहर्षतिः ॥ २५ ॥
 तस्यासन् सर्वतो देवा नानाबाह्वज्रायुधाः । लोकपालाः सह गणैर्वारिष्यैरयादयः ॥ २६ ॥
 तेऽन्योन्यमभिसंस्तुय क्षिपन्तो मर्मभिर्मथ । आह्वयन्तो विशन्तोऽग्रे युयुधेन्द्रद्वयोधिना ॥ २७ ॥
 युयोध बलिरिन्द्रेण तारकेण शुहोऽभ्यत । वरुणो हेतिनायुष्मिन्मित्रो राजन् प्रहेतिना ॥ २८ ॥
 यमस्तु कालनाभेन विश्वकर्मा मयेन वै । शम्बरो युयुधे त्वष्टा सवित्रा तु विरोचनः ॥ २९ ॥
 अपराजितेन नमुचिराधिनौ वृषपर्वणा । सूर्यो बलिसर्तद्वैवो बाणायुधैः शतेन ॥ ३० ॥
 राहुणा च तथा सोमः पुलोद्गा युयुधेऽजिलः । निशुग्मशुग्मयोर्द्वौ भद्रकाली तरस्विनी ॥ ३१ ॥
 वृषाकपिस्तु जम्भेन महिषेण विभावम् । इक्ष्वलः सह पातापिण्डश्चयुगैरिन्द्रम ॥ ३२ ॥
 कामदेवेन दुर्मर्ष उकलो मातृभिः सह । वृहस्पतिश्चोशनसा नरकेण शनैश्चरः ॥ ३३ ॥
 मरुतो निघातकयवैः कालैर्यवसवोऽमराः । विद्वेदेधास्तु पौलोमे रद्राः प्रोधयद्भिः सह ॥ ३४ ॥

त एवमाजावसुराः सुरेन्द्रा हृन्देन संहृत्य च युष्मन्मानाः ।
 अन्योन्यमासाद्य निजगुरोऽसा जिगीषवस्तीक्ष्णशरासितोमरैः ॥२५॥
 मुशुण्डिमिश्रजगद्विपट्टितैः शक्त्युत्सुकैः प्रासपरश्वधोरपि ।
 निस्त्रिशम्भैः परिधैः समुद्रैः सभिन्दिपालैश्च शिरांसि चिच्छिदुः ॥२६॥
 गजस्तुरङ्गाः सरथाः पदातयः सारोद्वाहा विविधा विस्त्रिदताः ॥
 निवृत्तबाहूश्शिरोधराङ्घ्र्यरिद्धिज्जप्वजेष्वाप्तनुग्रभूषणाः ॥२७॥
 तेषां पदाघातपद्माङ्गचूर्णितादायोघनादुल्लङ्घ्य उथितस्तदा ।
 रेणुर्विशः स्वं शुमन्विच छादयन् न्यवर्ततामृक्षुतिभिः परिप्लुता ॥२८॥
 शिरोभिस्त्वत्किरीटकुण्डलैः संरम्भरग्भिः परिवष्टदृच्छदैः ।
 महाभुजैः सामरणैः सहायुधैः सा प्रास्तुता भूः करमोहभिर्बभौ ॥२९॥

कबन्धास्तत्र चोत्पेतुः पतितस्वशिरोऽक्षिभिः । उघतायुधशोर्दण्डैराधावन्तो भटान् मृधे ॥३०॥
 बलिमहेन्द्रं दशभिस्त्रिभिरैराघतं शरैः । चतुर्भिश्चतुरो बाह्वानकेवारोहमाश्वपद ॥३१॥
 स तामापततः शङ्खस्तावन्निः शीघ्रविक्रमः । चिच्छेद निशितैर्भल्लैरसम्प्राप्तान् हसन्निव ॥३२॥
 तस्य कर्मात्मनं वीक्ष्य दुर्मयैः शक्तिमाददे । तां ज्वलन्ती महोत्कामां हस्तस्थामच्छिन्नहरिः ॥३३॥
 ततः शूलं ततः प्राप्तं ततस्तोमरमृधयः । यद् यच्छूलं समादद्यात् सर्वं तदच्छिन्नं विभुः ।
 सप्तर्षीधामुरीं मायामन्तर्धानगतोऽसुरः । ततः प्रादुरभूच्छूलः सुरानीकोपरि प्रभो ॥३४॥
 ततो निपेतुस्तत्त्वं दह्यमाना दवाग्निना । शिलाः सदृक्शिखरारचूर्णयन्वो द्विपदबलम् ॥३५॥
 महोरगाः समुत्पेतुर्वन्द्यकाः सृष्ट्रिकाः । सिंहव्याघ्रवराहाश्च मर्दयन्तो महागजान् ॥३६॥
 यातुधान्यश्च शतशः शूलहस्ता विनाससः । छिन्धि भिन्धीति बादिष्यस्तथा रसोगण्याः प्रभो ॥३७॥
 ततो महाघना ध्योद्धि गम्भीरपट्टस्त्वनाः । अङ्गारान् मुसुचुर्वातैराहताः स्वनयिष्वः ॥३८॥
 सृष्टो दैत्येन सुमहान् बह्विः शसनसारथिः । सार्वतक इवात्युग्रो विपुधस्वजिनीमघाक् ॥३९॥
 ततः समुद्र उद्वेलः सर्पता प्रपटरपथ । प्रचण्डवातैरद्भुततरङ्गावर्तमपीपयः ॥४०॥
 एवं देव्यमहामायैरलप्यगतिभीषणैः । सृज्यमानान् मायासु विप्रेदुः सुरसैनिकाः ॥४१॥
 न ताप्रतिविधिं यत्र विदुरिन्द्रादयो नृप । प्यातः प्रादुरभूत् तत्र भगवान् विषभावनः ॥४२॥

ततः सुपर्णांसृताद्घ्नपद्मवः पिशङ्गवासा नवकजलोचनः ।

अदृश्यताष्टायुधबाहुस्त्वमच्छीकैस्तुमानर्षकिरीटकुण्डलः ॥४३॥

तस्मिन् प्रविष्टेऽसुरकूटकर्मजा माया विनेशुर्महिमा महीपसः ।

स्वप्नो यथा हि प्रतिबोध आगते हरिस्मृतिः सर्वविपद्रिमोचयाम् ॥४४॥

इक्ष्वा मृधे गृह्यवाहमिभारिवाह आविध्य शूलमहिनोदय कालनेमिः ।

तल्लीलया गृह्यमूर्तिं पतद् गृहीत्वा तेनाहनन्तृष सवाहमरिं त्र्यधीशः ॥१६॥

माली सुमाह्वयतिबलौ युधि पेततुयंचक्रेण कृत्तशिरसावय माल्यवांस्तम् ।

आह्वय तिभगदयाहनदृषदजेन्द्रं तावच्छिरोऽच्छिन्नदरेनक्षतोऽरिणाऽऽद्यः ॥१७॥

इति श्रीमद्भागवतेमहापुराणे पारमहंस्यां संहितायामष्टमस्कन्धे देवासुरसङ्ग्रामे दशमोऽध्यायः

अथैकादशोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

अथो सुराः प्रत्युपलब्धचेतसः परस्य पुंसः परयानुकम्पया ।

जम्बुद्वीपं शक्रसमीरणादयस्तांस्तान् रणे वैरभिसंहताः पुरा ॥१॥

धीरोचनाय संरब्धो भगवान् पाकृतासनः । उदयच्छद् यद्वा यत्र प्रजा हाहेति चुनुशुः ॥२॥

यज्ञपाणिस्तमाहेदं तिरस्कृत्य पुरःस्थितम् । मनस्विनं सुसम्पन्नं विचरन्तं महामृधे ॥३॥

नटवन्मूढमायाभिर्मायैशान् नो जिगीषसि । जित्वा बालान् निबद्धाञ्चान् नटो हरति तद्धनम् ॥

आरुरुण्ति मायाभिरत्सिमृत्सन्ति ये दिवम् । तान् दस्यून् विधुनोग्यज्ञान् पूरयन् यः पदादयः ५

सोऽहं दुर्मायिनस्तेऽद्य यज्ञेय शतवर्षणा । शिरो हरित्ये मन्दारमन् घटस्य ज्ञातिभिः सह ॥६॥

बलिकुवाच

सङ्ग्रामे यतमानानां कालचोदितकर्मणाम् । कीर्तिर्जयोऽजयो मृत्युः सर्वेषां स्युरनुकमात् ॥७॥

तदिदं कालरशनं जनाः पदर्यान्तं सुरयः । न हृष्यन्ति न शोचन्ति तत्र यूयमपण्डिताः ॥८॥

श्रीशुक उवाच

न ययं मन्यमानानामाग्र्यान् तत्र साधनम् । गिरो वः साधुरोच्यानां गृह्णोमो ममतादनाः ॥९॥

इयाणिप्य विभुं धीरो नाराचैर्गौरमर्दनः । आरुण्यैरुहन्दाक्षैर्पराहतं पुनः ॥१०॥

एवं निराकृता देवो धरिणा तप्यतादिना । नामृष्यत् तद्विधेर्पं तोय्याहृत इय द्विपः ॥११॥

ग्राहयत् कुलिशं तस्मा अमोघं परमर्दनः । मयानो न्यपतद् भूमौ द्विपपथ इवाचलः ॥१२॥

सत्पापं पतितं दृष्ट्वा जम्भो बलिसप्तः सुहृत् । अभ्ययान् सौहृदं मृत्युर्हृतस्यापि समाचरन् ॥१३॥

स सिंहवाह आसाद्य गदामुद्यम्य रहमा । जग्रायताडयच्छक्रं गजं च मुमुहायलः ॥१४॥

गदाप्रहारव्यपितो मृशं विह्वलितो गजः । जानुग्यां घरणीं मृष्ट्वा करमलं परमं ययौ ॥१५॥

सतो रथो मातलिना हरिभिर्दशतैर्गुणैः । आनीतो द्विपमुत्सृज्य रथमाग्ररुहे विभुः ॥१६॥

तस्य तत् पूजयन् कर्म यन्तुर्दानवसत्तमः । शूलेन ज्वलता तं ॥ स्मयमानोऽहनन्तृधे ॥१७॥

मेधे राजं मुहुर्मां सत्प्रमालम्ब्य मातलिः । इन्द्रो जम्भस्य संक्रुद्धो यज्ञेयापाहरच्छिरः ॥१८॥

जम्भ श्र वा हत तस्य ज्ञातयो नारत्नादपे । नमुचिश्र चल् पाकस्तग्राप्तुस्वरान्विता ॥१६॥
 वगोभि परपरिन्द्रमर्दयन्तोऽस्य मर्मसु । शरेखाकिरन् मेघा घाराभिरिव पर्वतम् ॥२०॥
 हरीन् दशशतान्याजौ हयंश्चस्थ यत् शरै । तावद्भिरन्यामास युगपल्लघुहस्तवान् ॥२१॥
 शताभ्यां मार्तलि पाको रथ सावयव पृथक् । सकृत्सवानमोचेण तदद्भुतमभूद् रणे ॥२२॥
 नमुचि पद्मदशभि स्पर्शपुङ्खैर्महेषुभि । आह्वय व्यनदन् सख्ये सतोय इव तोपद ॥२३॥
 सन्त शरकृतेन शक्र सरथसारथिम् । छादयामासुरसुरा प्राट्टदसूर्यामिवान्बुदा ॥२४॥

अलक्षयन्तस्तमतीव विह्वला विचुम्बुशुद्धैर्गणा सहायुगा ।

अनायका शत्रुषलेन निर्जिता वणिकपथा भिन्ननगो यथायंत्रे ॥२५॥

ततस्तुरापाडिपुबद्धपञ्जराद् विनिर्गत साध्वर्यभ्वजाग्रणी ।

वभौ दिश ए पृथिवी च रोचयन् स्तजेजसा सूर्यं इव क्षपा यये ॥२६॥

निरीक्ष्य पृतनां देव परैरभ्यर्क्षितां रण्ये । उदयच्छद् रिपु हन्तु वज्र वज्रधरो रया ॥२७॥

स तेनैवाष्टधारेण शिरसी नलपाकयो । ज्ञातीनां पश्यतां राजअहार जनयन् भयम् ॥२८॥

नमुचिस्तद्वध दृष्ट्वा शौकांमर्परुषान्वितः । पिशासुरिन्द्र गुप्ते चकार परमोद्यमम् ॥२९॥

अस्मभारमय शूल घटावच्छेदमभूषणम् । प्रगृह्याभ्यद्रव्यत् कुब्जो हतोऽमीति त्रितर्जयन् ।

प्राहिणोद् देवराजाय निनदन् मृगराडिष ॥३०॥

तदापतद् गगनतले महाजव विचिच्छिद् हरिरिपुभि सहस्रधा ।

तमाहनन्पु कुलितेन कन्धरे रपावितस्त्रिदशपति शिरो हरन् ॥३१॥

न तस्य हि त्र्यधमपि वज्र ऊजिता विभेद य सुरपतिनौजसेरित ।

तदद्भुत परमतिवीर्यवृत्रभित् तिरस्कृतो नमुचिशिरोघरत्वचा ॥३२॥

तस्मादिन्द्रोऽभिविच्छेदोर्वज्र प्रतिहतो यत । किमिदं दैवयोगेन भूत लोकाविमोहनम् ॥३३॥

येन मे पूर्वमद्रीणां पञ्चछेन् प्रजापये । कृतो निषिगतां भारै पतत्रै पततां भुवि ॥३४॥

तप सारमय बाण वृत्रो येन विपाटित । अये चापि बलोपेता सर्वास्त्रैरहतस्थच ॥३५॥

सोऽय प्रतिहतो वज्रो मया मुक्तोऽसुरेऽल्पके । नाह तदाददे दण्ड प्रहतेतोऽप्यकारणम् ॥३६॥

इति शक्र विषीदन्तमाह बागशरीरिणी । नाय शुष्कैरथो नाद्वैवंचमर्हति दानव ॥३७॥

मयास्मै यद् वरो दत्तो मृत्युर्नैवाद्रंशुष्कयो । अतोऽयश्चित्तनोयस्त उपायो मत्रवन् रिपो ॥३८॥

तां देवीं गिरमाकर्ण्य मघवान् सुसमाहित । ध्यायन् पेनमयापर्यदुपायमुमयाभ्यसम् ॥३९॥

न शुष्केण न चाद्वैष जहार नमुचे शिर । तत्पुष्टुर्मुनिगणा भार्यैश्चावाकिरन् विभुम् ॥४०॥

गार्धर्जमुद्यौ जगन्निधावसुपरावम् । देवदुःसुमयो नेदुर्नर्तक्यो नष्टुर्मुदा ॥४१॥

अन्येऽप्येव प्रतिद्वन्द्वान् बाव्यभिरवणादय । स्रव्यामासुरसौधैर्गान् केमरिणो यथा ॥४२॥

वज्राणां प्रेषितो देवान् देवर्षिर्नारदी नृप । वारयामास विबुवान् द्यूनां दानवसंक्षयम् ॥४३॥

नारद उवाच

भवद्भिरमृतं प्राप्तं नारायणभुजाग्रयैः । श्रिया समेधिताः सर्वे उपारमत विग्रहात् ॥४४॥

श्रीशुक उवाच

संयम्य मनुसंरम्भं मानयन्तो मुनेर्वच । उपगीयमानानुचरैर्ययुः सर्वे त्रिविष्टपम् ॥४५॥

येऽवशिष्टा रणे तस्मिन् नारदभुमतेन ते । धर्त्ति विपन्नमादाय अस्तं गिरिमुपागमन् ॥४६॥

तत्राविनष्टावयवान् विद्यमानशिरोवरान् । उशना जीवयामास संजीविन्या स्वविद्यया ॥४७॥

बलिब्रह्मोशनया हृष्ट प्रत्यापन्नेन्द्रियस्मृतिः । पराजितोऽपि नातिघृष्टोऽकृतत्वविचक्षणः ॥४८॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमर्हस्यां संहितायामष्टमस्कन्धे देवासुरसंप्रप्ते एकादशोऽध्यायः ।

अथ द्वादशोऽध्यायः

श्रीवाटरायणिरुवाच

घृष्टध्वजो निशम्येदं योषित्रयेण दानवान् । मोहयित्वासुरगणान् हरिः सोममपाययत् ॥१॥

घृष्टमारुह्य गिरिशः सर्वभूतगणैर्दृतः । सह देव्या ययौ द्रष्टुं यत्रास्ते मधुसूदन ॥२॥

मभाजितो भगवता सादरं सोमया भव । सूपविष्ट उवाचेदं प्रतिपूज्य ह्रमयन् हरिम् ॥३॥

श्रीमहादेव उवाच

देवदेव जगद्ध्यापि जगदीश जगन्मय । सर्वेषामपि भावानां त्वमात्मा हेतुरीश्वरः ॥४॥

आद्यन्तावस्थं यन्मध्यमिदमन्यद्दहं बहिः । यतोऽव्ययस्य नैतानि तत् सत्यं ब्रह्म चिद् भवान् ॥५॥

तत्रैव चरणाभ्योर्ध्वं श्रेयस्कामा विराशिरः । विस्मयोभयतः सद्रं मुनयः समुपासने ॥६॥

त्वं ब्रह्म पूर्णममृतं विगुणं विशोकमानन्दमाश्रमविरामनन्यदन्यत् ।

विधस्य हेतुरुदयस्थितिसंयमानामात्मेधरश्च तद्रूपेण तयानपेक्ष ॥७॥

एकस्त्वमेव सद्रमद् द्वयमद्र्यं च स्वर्णं कृताकृतमिवेह न यस्तुभेदः ।

अज्ञानतस्त्वयि जनैर्विहितो विग्रहो यस्माद् गुणैर्व्यतिकरो निरुपाधिकस्य ॥८॥

त्वां ब्रह्म केचिद्वचनयुत धर्ममेक एके परं सद्रमतो पुरतं परेशम् ।

अन्येऽवचन्ति नवशक्तियुतं परं त्वां केचिन्महापुरुषमव्ययमात्मन्यग्रम् ॥९॥

नाहं परायुक्तं यमो म मरीचिमुक्त्वा जानन्ति यद्विरचितं सत्तु सत्तरागां ।

यन्मायया मुदितचेनम ईश दैत्यमर्यादयः किमुत रुध्रदमद्रूपाः ॥१०॥

स एवं समीहितमद स्थितिर्जननाशं भूतेहितं च जगतो भयवन्धमोक्षं ।

वायुर्यथा विशति स च चराचरार्थं सर्वं तदात्महनयायमोऽवरन्मे ॥११॥

अवतारा मया दृष्टा रममाणस्य ते गुणे । सोऽहं तद् द्रष्टुमिच्छामि यत् ते योपिद्विपुष्टं तम् ॥२॥
येन सम्मोहिता दैत्या पायिताश्चामृत सुरा । तद् दिदृक्षुव आयाता, पर कौतूहल हि न ॥१३॥

श्रीशुक उवाच

एवमभ्यर्थितो विष्णुर्भगवाक्कूलपाणिना । ग्रहस्य भावगम्भीर गिरिश प्रयभापत ॥१४॥

श्रीमगवानुवाच

कौतूहलाय दैत्यानां योपिद्वेषो मया कृत । परयता सुरकार्याणि गते पीयूषभाजने ॥१५॥

तत् तेऽहं दर्शयिष्यामि दिदृक्षो सुरसत्तम । कामिनां बहु मन्तव्यं सङ्कल्पमभवोदयम् ॥१६॥

श्रीशुक उवाच

इति प्रुवाणो भगवास्तत्रैवात्तरधीयत । सर्वतश्चाग्यश्चक्षुर्भव आस्ते सहोमया ॥१७॥

ततो ददर्शापवने वरस्त्रियं विचित्रपुष्पाश्चपञ्चपद्भुमे ।

विक्रीडतीं कन्दुकलीलया लसद्बुद्बुलपर्यन्तनित्यमेखलाम् ॥१८॥

आवर्तनोद्भूतं न कम्पितस्तनप्रकृष्टहारोरुभरे पद् पद् ।

प्रभञ्जयमानामिव मप्यतश्चलत्पद्मवाल नयतीं ततस्तत ॥१९॥

दिक्षु भ्रमन्कन्दुकचापलीभृशं प्रोद्विभ्रतारायतलोललोचनाम् ।

स्यकर्णविभ्राजितकुण्डलोद्भ्रम कपोलनोलालकपयिडिताननाम् ॥२०॥

श्लथद्दुक्कूल कवरीं च विष्णुतां यद्गच्छती वामकरेण यवगुना ।

विनिप्रतीमन्यकरेण कन्दुक विमोहयन्तीं जगदात्ममायया ॥२१॥

तां वीक्ष्य देव इति कन्दुकलीलयेऽद्रीहास्फुटस्मितविस्फुटकाक्षमुष्ट ।

स्त्रीप्रेक्षणप्रतिसमीक्षणविह्वलात्मा नात्मानमन्तिक उमा स्वगणांश्च वेद ॥२२॥

तस्या कराभ्यां स तु कन्दुको यदा गतो विदूर तमनुमन्त्रिष्या ।

यासं ससूत्र लघु मास्तोऽहरद् अवस्य दवस्य क्लिानुपरयत ॥२३॥

एव तां रचिरापाङ्गीं दर्शनीयां मनोरमाम् । दृष्ट्वा तस्यां मनश्चक्रे विप्रजान्त्यां भव किल ॥२४॥

तयापहतचिञ्चनस्तारुतस्मरविह्वल । भवान्या अपि पर्यन्या गतह्रीस्तपद् ययौ २५

सा तमायान्तमालोपय विरप्ता प्रोडिता भृशम् । निलीयमाना वृक्षेषु हसन्ती नान्वतिष्टत ॥२६॥

तामचगच्छद् भगवान् भव प्रमुनितेन्द्रिय । कामस्य च वशनीत करेणुमित्र धूपय ॥२७॥

सोऽनुमन्यातिवेगेन गृहीवानिच्छतीं स्त्रियम् । केशग्रन्थ उपानीय बाहुभ्यां परिपश्यन् ॥२८॥

सोपगृष्टा भगवता करिणा करिणी यथा । इतस्तत् प्रसपन्ती विप्रक्रीर्णशिरोरुहा ॥२९॥

आत्मान मोचयित्वाङ्ग सुर्यभंसुगान्तरार । प्रादयत् सा पृथुश्रोणी भव्या देवविनिर्मिता ३०

१ पदया रदो विष्णोरस्तुल्यकर्मणः । प्रत्यपगत कामेन धैर्येणैव विनिर्जित ॥३१॥

तस्यानुधावता, रतश्चस्कन्दामोक्षरेतस । शुष्मियो यूथपस्येव यासितामनु धावत ॥३२॥
 यत्र यत्रापतमदां रतस्तस्य महा मन । तानि रूप्यस्य हेङ्गश्च चेत्राख्यासन् महीपते ॥३३॥
 सरिसरस्तु शैलेषु वनेषूपवनेषु च । यत्र क चासन्नूपयस्तत्र सनिहितो हर ॥३४॥
 रुरु रेतसि सोऽपरयदात्मान दवमायया । ज्जीकृत नृपश्रेष्ठ सन्यवर्तव करमलात् ॥३५॥
 अयावगतमाहात्म्य आत्मनो जगद्ग मन । अपरिलेख्योर्ध्वस्य न मेने तदु हासुतम् ॥३६॥
 तमश्चिद्वसप्रोढमालक्ष्य मनुसूदन । उवाच परमप्रीतो बिभ्रन् स्वां पौरुषीं तनुम् ॥३७॥

श्रीभगवानुवाच

द्विष्टा च विदुषश्रेष्ठ स्वां निष्टामा मना स्थित । यन्मे स्त्रीरूपया स्त्वेर मोहितोऽप्यह्म मायया ॥३८॥
 को नु मऽतितरेमायां विपक्षश्चरते पुमान् । नास्तान् विमृजती भावान् दुस्तरामकृता मभि ॥
 सेय गुणमयी माया न त्वामभिभविष्यति । मया समेता कालेन कालरूपेण भागश ॥३९॥

श्रीशुक उवाच

एष भगवता राजज्जीव साङ्गेन स कृत । आत्मन् य त परिश्रम्य सख्य स्वाकृप ययौ ॥४०॥
 आमाशभूतां तां मायां भवानो भगवान् भव । शसतामृषिमुषयानां ग्रीयाऽऽवष्टाथ भारत ॥४१॥
 अपि व्यपरयस्त्वमजस्य मायां परस्य पुन परदेवताया ।
 अह कलानामृपभो विमुह्ये ययावशोऽन्ये किमुतास्त्वतन्त्रा ॥४२॥
 य मामपृच्छस्वमुनय योगात् समासहस्रान्त उपारत वै ।
 स एष साक्षात् पुरुष पुराणो न यत्र कालो विशते न वेद ॥४४॥

श्रीशुक उवाच

इति तेऽभिहितस्तात विक्रम शाङ्गध्वन । सिन्धोर्निर्मथने येन धृत पृष्टे महाचक्ष ॥४५॥
 पुनमुहु कीर्तयतोऽनुशृण्वतो न रिप्वते जातु समुद्यम क्वचित् ।
 यदुत्तमश्लाकगुणानुबखन समस्तसारपरिग्रमापहम् ॥४६॥
 असत्रिवियमङ्घ्रि भावगम्य प्रपञ्चानमृतभमरवर्षानाशयत् सिन्धुमध्यम् ।
 कण्टयुवतिवेषो मोहयन् य सुरारीस्तमद्भुपसुतानां कामपूर नतोऽस्मि ॥४७॥
 इति श्रीमद्भागवतेमहापुराणेपारमहंस्यां सहितायामष्टमस्कन्धे शङ्करमोहननाम द्वादशोऽध्याय

अथ त्रयोदशोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

मनुर्विद्वत्त पुत्र आददेव इति श्रुत । सप्तमो वर्तमानो यस्तदपयानि मे शृणु ॥ १ ॥
 इक्ष्वाकुर्नभगरश्चैव धृष्ट शर्यातिरेव च । नरिष्यतोऽय नाभाग सप्तमो दिष्ट उच्यते ॥

कुरूपश्च धृषधश्च दशमो वसुमान् स्मृतः । मनाविवस्वतस्यै दश पुत्राः परन्तप ॥१॥
 आदिष्या वपवो रुद्रा विधेदेवा मरुद्वणाः । अश्विनावृभवो राजन्निन्द्रस्तेषां पुरन्दरः ॥४॥
 कश्यपोऽग्निर्वमिष्टश्च विश्वामित्रोऽथ गौतमः । जमदग्निर्मरुदाज इति सप्तर्षयः स्मृताः ॥५॥
 अत्रापि भगवन्नम कश्यपाददितेरमृत । आदित्यानामवरजो विष्णुर्गामनरूपयुक् ॥६॥
 संक्षेपतो मयोक्तानि सप्त मन्त्रन्तराणि ते । भविष्यात्यथ वषथामि विष्णोः शक् यान्वितानि च ॥७॥
 विवस्वतश्च द्वे जाये विश्वमनुते उभे । संज्ञा छाया च राजेन्द्र ये प्रागभिहिते तव ॥८॥
 तृतीयां वडवामेके तासां संज्ञासुताख्य । यमो यमी आददेवरुद्रायादाश्च सुत इष्टुः ॥९॥
 सावर्णिस्तपती कन्या भार्यां स्ववरणस्य वा । शनैश्चरस्तृतीयोऽभूदश्विनौ वडवात्मनौ ॥१०॥
 अष्टमेऽन्तर आयाते सावर्णिर्भवितामनु । निर्मोवविरजस्काद्याः सावर्णितनया नृप ॥११॥
 तत्र देवाः सुतपसो विरजा अमृतप्रभाः । तेषां विरोचनमृतो बलिरिन्द्रो भविष्यति ॥१२॥
 दाक्षेमां याचमानाय विष्णवे यः पदत्रयम् । राक्षसिन्द्रपदं श्रित्वा ततः सिद्धिमवाप्स्यति ॥१३॥
 योऽसौ भगवता बद्धः प्रीतेन सुनले पुन । निवेशितोऽधिके स्वर्गादधुनाऽऽसने स्वरादिव ॥१४॥
 गालवो दीप्तिमान् रामो द्रौण्यपुत्र कूपस्तथा । ऋष्यशृङ्ग पितास्माकं भगवान् बावरायण ॥१५॥
 इमे सप्तर्षयस्तत्र भविष्यन्ति स्वयोगतः । इदानीमासते राजन् स्वे स्व आश्रममण्डले ॥१६॥
 देवगुह्यात् सरस्वत्यां सार्वभौम इति प्रभुः । स्थान पुरन्दरादुद्धत्वा बलये दास्यतीधर ॥१७॥
 नवमो दक्षसावर्णिमनुवंदयसम्भव । भृतकेतुर्दोषवेतुरित्याद्यास्तसुता नृप ॥१८॥
 पारा मरीचिगर्भाद्या देवा इन्द्रोऽद्भुतः स्मृत । क्षुतिमप्रमुखास्तत्र भविष्यन्त्यप्यस्ततः ॥१९॥
 आयुष्मतोऽन्धुधारायामृपभो भगवत्कला । भविता येन संराक्षां प्रिलोकीं भोषयतेऽद्भुत २०
 दशमो ब्रह्मसावर्णिरपष्टोऽसुतो महान् । तसुता भूरिपेयाद्या हविमप्रमुखा द्विजा ॥२१॥
 हविमान् सुकृति सत्यो जयो मूर्तिस्तदा द्विजा । सुधासनविरुद्धाद्या देवाः शम्भु सुरेश्वर ॥२२॥
 विष्वक्सेनो विपुच्यां तु शम्भो सत्यं करिष्यति । जातः स्वशेन भगवान् गृहे विश्वज्ञो विभु ॥२३॥
 मनुर्वै धर्मसावर्णिरकादशम आत्मवान् । अनागतास्तसुताश्च सत्यधर्मादयो दश ॥२४॥
 विद्वद्भ्याः कामगमा निर्वाणरुचयः सुराः । इन्द्रश्च वैष्टतस्तेषामृषयश्चाख्यादयः ॥२५॥
 आर्यकस्य सुतस्तत्र धर्मसेतुरिति स्मृत । वैष्टतायां हरेशश्चिलोकीं धारयिष्यति ॥२६॥
 भविता रुद्रसावर्णी राजन् द्वादशमो मनु । देववानुपदेवश्च देवश्रेष्ठादयः सुताः ॥२७॥
 ऋतधामा च तत्रेन्द्रो देवाश्च हरितादयः । ऋषयश्च तपोमूर्तिस्तपस्व्याप्तीप्रकादयः ॥२८॥
 स्वधामार्यो हरेशः सार्धयिष्यति तन्मनो । अन्तरं सन्यसहस सूनुतायाः सुतो विभु ॥२९॥
 मनुष्योदशो भाव्यो देवसावर्णिरात्मवान् । चित्रसेनविचित्राद्या देवसावर्णिदेवजाः ॥३०॥
 देवाः सङ्गमं सप्तमसंज्ञा इन्द्रो दिवस्पति । निर्मोक्तत्वं दर्शाद्या भविष्यन्त्यप्यस्ततः ॥३१॥

देवहोत्रस्य तनय उपहृता दिवस्पतेः । योगेश्वरो हरेशो बृहत्यां सम्भविष्यति ॥३२॥
 मनुयां इन्द्रसावर्णिश्चतुर्दशम एष्यति । उरगम्भीरबुद्धयाद्या इन्द्रसावर्णिर्वीर्यजाः ॥३३॥
 पवित्राश्चाक्षुषा देवाः शुचिरिन्द्रो भविष्यति । अग्निर्बाहुःशुचिः शुद्धो मागधाद्यास्तपस्विनः ॥३४॥
 सत्रायणस्य तनयो बृहद्भानुस्तदा हरिः । वितानायां महाराज क्रियातन्तून् वितायिता ॥३५॥
 राजंश्चतुर्दशैतानि त्रिकालानुगतानि ते । प्रोक्तान्येभिर्मितः कल्पो युगसाहस्रपर्ययः ॥३६॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायामष्टमस्कन्धे त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥

अथ चतुर्दशोऽध्यायः

राजोवाच

मन्यन्तरेषु भगन् यथा मन्वाद्याहस्वमे । यस्मिन् कर्मणि ये येन नियुक्तास्तद् वदस्व मे ॥

ऋषिरुवाच

मनवो मनुप्राश्च भुनयश्च महीपते । इन्द्राः सुरगणाश्चैव सर्वे पुरुषासनाः ॥ २ ॥
 यज्ञादयो याः कथिताः पौरुष्यस्तनवो नृप । मन्वाद्यो जगद्याग्रां नयन्वाभिः प्रचोदिताः ॥
 ततो धर्मं चतुष्पादं मनवो हरिणोदिताः । युक्ताः सञ्चारयन्त्यदा स्वे स्वे काले मही नृप ॥
 पालयन्ति प्रजापाला वाचदन्तं विभागशः । यज्ञभागभुजो देवा ये च तत्रान्वितारच तैः ॥६॥
 इन्द्रो भगवता दत्तां त्रैलोक्यश्रियमूर्जिताम् । भुजान्पाति लोकांस्त्रीन् कामं लोके प्रवर्पति ॥
 शानं चानुयुगं ॥ ते हरिः सिद्धस्वरूपश्च । ऋषिरूपधरः कर्म योगं योगेश्वरूपश्च ॥ ८ ॥
 सर्गं प्रजेशरूपेण दस्यून् हन्यात् स्वराड्वपुः । कालरूपेण सर्वे पामभावाय पृथग्गुणः ॥ ९ ॥
 स्तूयमानो जनैरेभिर्मायया नामरूपया । विमोहितात्मभिर्नानादर्शनैर्न च दृश्यते ॥१०॥
 एतद् कल्पविकल्पस्य प्रमाणं परिकीर्तितम् । यत्र मन्यन्तराख्याहुश्चतुर्दश पुराविदः ॥११॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायामष्टमस्कन्धे चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥

अथ पंचमोऽध्यायः

राजोवाच

बलेः पदत्रयं भूमेः कस्माद्भरिरयाचत । मूतेश्वरः कृपणवस्त्रव्याप्योऽपि बन्धनं तम् ॥ १ ॥
 एतद् वेदितुमिच्छामो महत् कौतूहलं हि नः । यज्ञेश्वरस्य पूर्णस्य बन्धनं चाप्यनागतः ॥२॥

श्रीशुक उवाच

पराजितश्रीरसुमिश्र हापितो हीन्द्रेण राजन् भृगुभिः ॥ जीवितः ।

सर्वात्मना तानमजद् भृगून् बलिः शिष्यो महात्मार्यनिवेदनेन ॥ ३ ॥

सं प्राप्ताया भृगव प्रीयमाणा ययाजयन् विधत्ता त्रिणाकम् ।

जियोपमाण विधित्तामिष्य मन्त्राभिषेकेन महानुभावा ॥ ४ ॥

ततो रथः काञ्चनपटनयो हयारः हयंश्चतुरङ्गवर्णा ।

ध्वजश्च सिंहेन विराजमानो हुताशनादास हविर्मिरिष्टात् ॥ ५ ॥

धनुश्च दिव्यं पुःखोन्नद्धं तूणावर्तकौ कवचं च दिव्यम् ।

पितामहस्तस्य दणैः च मालामन्त्रानपुष्पां ललनं च शुक्रं ॥ ६ ॥

एष च विप्रापितपोधनार्यस्तैः वक्षितस्वरास्ययोजय विप्रान् ।

प्रदक्षिणीकृत्य वृत्तप्रणामं प्रशुद्धमामृत्यं नमश्चकार ॥ ७ ॥

अथारहा रथं दिव्यं भृगुवत्त महारथं । सुखारोह्य सनद्धा धवी स्वङ्गी एतेषुधि ॥ ८ ॥

हमाङ्गदलसद्बाहु स्फुरन्मकरचङ्कल । रराज रथमारुहो धिक्वयस्य इष हस्यवाद् ॥ ९ ॥

शुक्लैरश्वैर्बलधीभि स्वयूर्धदैत्ययूर्ध्वैः । पिबद्भिरिव ख रत्निर्द्वहद्भिः परिधीनिध ॥ १० ॥

वृत्तो विकर्पन् महतीमासुरीं ध्वनिनां पिबु । यथाविद्रुपुरीं स्फुट्यां कम् यन्निव रोदसी ॥ ११ ॥

रम्यामुपवनोद्यानैः श्रीमज्जिनन्दनादिभिः । कञ्जद्विहङ्गमिधुनैर्गायन्मन्त्रमुद्यतैः ॥ १२ ॥

प्रवालफलपुष्पोद्भारशाखाभरहर्षम् । हस्तसारस्यकाङ्कसारपटनकुलाकुञ्जा ।

नलिम्बो यत्र क्रीदन्ति प्रमत्ता सुरसरिता ॥ १३ ॥

आकाशगङ्गया देव्या वृतां परित्यक्तया । प्राकारेणास्त्रियैर्न साहालेनोद्यतेन च ॥ १४ ॥

रत्नमपट्टकपादैश्च द्वारे स्फटिकगोपुरे । जुष्टां विभक्तप्रपथां विश्वकर्मेविनिर्मिताम् ॥ १५ ॥

सभाचत्वररथ्याङ्गां विमानैर्बभूवैद्युताम् । शृङ्गाटकैर्मणिमयैर्वज्रविह्वलेदिभिः ॥ १६ ॥

यत्र निचययोरूपा रयामा विरजवासस । आजत रूपवस्त्रायां शशिभिरिव बह्व्यः ॥ १७ ॥

सुराक्षीवेशविभ्रष्टनवसौगां धरुजनाम् । यत्रामोदमुपादाय मार्गं चावाति भारत ॥ १८ ॥

हेमजालाचनितारुण्डमेनागुरगधिना । पारङ्कुरेण प्रतिच्छिद्यमाणं याति सुरप्रिया ॥ १९ ॥

मुक्तावितानैर्मण्यिहेमवेसुभिर्नानापताकाचलभीभिरावृताम् ।

शिखण्डिपारावतभृङ्गनादिनां वैमानिकलीकलगीतमङ्गलाम् ॥ २० ॥

मृदङ्गशङ्खानकदुन्दुभिस्त्वनैः सतालवीणासुरजटिबेणुभिः ।

मृत्यु तवाप्यैरपदेवगीतकैर्मनोरमां स्वप्रभया जितप्रभाम् ॥ २१ ॥

यां न व्रजन्त्यधर्मिणा खला भूतहुह शया । मानिनः कामिनो बुद्ध्या एभिर्हीना व्रजन्ति यत् ।

तां दवधोनां स वरूथिनीपतिर्बहिः समताद् ररुध वृत्तन्यया ।

आचार्यदत्त जलज महास्वन दध्मौ प्रयुजन् भयमिन्द्रयोपिताम् ॥ २२ ॥

मधवस्तमभिप्रेत्य बले परममुद्यमम् । सर्वद्वयगणोपेतो गुरमेतदुवाच ॥ २३ ॥

भगवन्नुद्यमो भूयान् बलेन पूर्ववैरिण । अविषद्विमिं मन्ये वेनासीत्तेजसोर्जित ॥२५॥
नेन कश्चित् कुतो वापि प्रतिन्योद्धमधीश्वर । पिबन्निव मुग्धेनेदं लिहन्निव दिशो दश ।

दहन्निव दिशो हग्निः संवर्ताग्निरिरोत्थितः ॥२६॥

मूहि कारणमेतस्य दुर्धर्तस्य मद्विषो । श्लोः सहो बल तेजो यत एतत्समुद्यमः ॥२७॥

गुरुवाच

जानामि मघयन्द्गशोरश्रतेरस्य कारणम् । शिष्यायोपभृत तेजो भृगुभिर्महागदिभिः ॥२८॥
भवद्भिषो भवान् वापि घर्जयित्वेध्वरं हरिम् । नास्य शक्त पुर स्यातुं कृतान्तस्य यथा जनाः २९
तस्माक्षिलयमुत्सृज्य यूयं सर्वे त्रिविष्टपम् । यात वातं प्रतीकन्तो यतः शत्रोर्विपर्ययः ॥३०॥
एव विप्रबलोदकं सभ्र यूजितविप्रम । तेषामेषापमानेन सानुषण्धो विनद्धस्यति ॥३१॥
एवं सुमन्त्रितार्थास्ते गुरणार्थानुदर्शिना । हित्वा त्रिविष्टप जन्मुगीर्वाणाः कामरूपिणः ॥३२॥
देवेष्वथ निलीनपु बलिर्वैरोचन पुरीम् । देवधानीमधिष्टाय यश निन्ये जगत्प्रयम् ॥३३॥
॥ विश्वजयिन शिष्य भृगव शिष्यः सत्त्वलाः । शतेन हयमेधानामनुमतमयाजयन् ॥३४॥
ततस्तदनुभावेन भुवनत्रयविश्रुताम् । कीर्तिं दिष्टु वितन्वान ॥ रेज उड्डुताद्विव ॥३५॥
ब्रुभुजे च श्रियं स्पृष्ट्वा द्विजदेवोपलम्बिताम् । कृतकृत्यमिवामानं मन्यमानो महामनाः ॥३६॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यो सहितायामष्टमस्कन्धे पञ्चदशोऽध्यायः ॥१५॥

अथ षोडशोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

एवं पुत्रेषु नष्टेषु देवमातादितिस्तदा । हते त्रिविष्टपे दैर्घ्यं पर्यंतप्यदनाधरम् ॥ १ ॥
पुत्रदा परधपस्तस्या आश्रम भगवानगात् । निरुसर्वं निरानन्दं समाधेर्निरतश्चिरात् ॥ २ ॥
त पत्नीं दीनरत्नां कृतासनपरिध्रुः । सभाजितो यथान्यायमिदमाह पुरुद्वह ॥ ३ ॥
अप्यमर्द्रं न विप्राणां भद्रं लोकेऽप्युनाऽऽगतम् । न धर्मस्य न लोकस्य शृणोरद्वन्द्वानुवर्तिनः ॥४॥
अपि यातुशलं किञ्चिद् गृहेषु गृहमेर्जिनः । धर्मस्यायस्य कामस्य यत्र योगो ह्ययोगिनामृतस्य ॥५॥
अपि यातिपयोऽभ्येयं सुदुग्धास्तया त्वया ॥ गृहादपूजिता याताः प्रयुरूपानेन वा वधिः ॥६॥
गृहेषु येऽप्यतिमयो नार्थिताः सलिलैरपि । यदि निर्यान्ति ते नूनं पेरुताजगृहोपमाः ॥ ७ ॥
अप्यप्रापस्तु घेलायां न हुता हविषा सति । त्वयोद्दिनघिया भद्रे प्रीयते मयि वदित्विन् ॥८॥
यापूण्या कामदुषान् याति लोकान् गृहान्वितः । प्राज्ञयोऽग्निश्च वै विन्योः सर्वद्वामनो मुक्तम् ॥९॥
अपि सर्वं कुशलिनस्तव पुत्रा मनस्विनि । सप्तयेऽस्यस्यमायानं भवत्या सप्तैरहम् ॥१०॥

अदितिरवाच

भद्रं द्विजगर्भा प्रदन् धर्मस्यास्य जारस्य च । त्रिवर्गस्य परं क्षेत्रं गृहमेधिरं गृहा हमे ॥११॥

अनयोऽतिथयो भूत्या भिचवो ये च लिप्सव । सर्वं भगवतो ब्रह्मक्षनुष्ठानान्न रिप्यति ॥१२॥
 को नु मे भगवन् कामो न सम्पद्येत मानसः । यस्या भवान् प्रजापत्य एवं धर्मान् प्रभापते ॥१३॥
 तवैव मारीच मनःशरीरजाः प्रजा इमाः सत्वरजस्तमोजुषः ।

समो भवांस्तास्वसुरादिषु प्रभो तथापि मत्तं भजते महेश्वरः ॥१४॥

तस्मादोश भजन्त्या मे श्रेयश्चिन्तय सुयत । हृतश्रियो हृतस्थानान् सपत्नैः पाहि नः प्रभो ॥१५॥
 परैर्विवासिता साहं मया व्यसनसागरे । पेश्व्यं श्रीर्यशः स्वानं हृतानि प्रवलैर्मम ॥१६॥
 यथा तानि पुनः साधो प्रपद्येरन् ममात्मजाः तथा विधेहि कल्याणं धिया कल्याणकृत्तम ॥१७॥

श्रीशुक उवाच

एवमभ्यर्थितोऽदित्या कस्तामाह स्मयन्निव । अहो मायावलं विष्णोः स्नेहबद्धमिदं जगत् ॥१८॥
 क देहो भौतिकोऽनात्मा क चात्मा प्रकृतेः परः । कस्य के पतिपुत्राद्या मोह एव हि कारणम् ॥१९॥
 उपतिष्ठस्व पुरुषं भगवन्तं जनादेनम् । सर्वभूतगुहावासं वासुदेयं जगद्गुरुम् ॥२०॥
 स विधास्यति ते कामान् हरिर्दीनानुक्लपनः । असोषा भगवन्नक्तिर्नैतरेति मतिर्मम ॥२१॥

आदितिरवाच

केनाहं विधिना ब्रह्मणुपस्थास्ये जगत्पतिम् । यथा मे सत्यसङ्कल्पो विदध्यात् स मनोरम् ॥२२॥
 आदिश त्वं हिजश्रेष्ठ विधिं तदुपधावनम् । आशु तुष्यति मे देवः सीदस्याः सद् पुत्रकैः ॥२३॥

कश्यप उवाच

एतन्मे भगवान् पृष्टः प्रजाकामस्य पञ्चजः । यदाह ते प्रपश्यामि व्रतं केशवतोऽयम् ॥२४॥
 पाह्नुनस्यामले पद्मे द्वादशाहं पयोव्रतः । अर्चयेदश्विन्दार्चं भक्त्या परमपाश्रितः ॥२५॥
 सिनीवाल्यां सृष्टाऽऽलिप्य स्नायात् क्रौञ्चविदीर्णवा । यदि लभ्येत वै स्रोतस्येतं मग्नमुदीरयेत् ॥२६॥
 एवं देव्यादियराहेण रसायाः स्नानमिच्छता । उद्धृतासि नमस्तुभ्यं पाप्मानं मे प्रणयाशय ॥२७॥
 निर्वर्तितात्मनियमो देवमर्चैत् समाहितः । अर्चायां स्पष्टिले सूर्ये जले षट्ठी गुरायपि ॥२८॥
 नमस्तुभ्यं भगवते पुराय महीयसे । सर्वभूतनिवासाय वासुदेवाय साक्षिणे ॥२९॥
 नमोऽन्यक्षाय सूक्ष्माय प्रधानपुरुषाय च । षट्पञ्चदशगुणाय गुणसंख्यानहेतवे ॥३०॥
 नमो द्विरीर्ण्ये त्रिपदे षतु शृङ्गाय तन्तवे । सप्तदस्ताय यज्ञाय प्रयोविधात्मने नमः ॥३१॥
 नमः शिवाय रक्षाय नमः शक्तिधराय च । सर्वविषाधिपतये भूतानां पतये नमः ॥३२॥
 नमो हिरण्यगर्भाय प्राणाय जगदामने । योगैश्वर्यशरीराय नमस्ते योगहेतवे ॥३३॥
 नमस्ते आग्निदेवाय साक्षीभूताय ते नमः । नारायणाय कृपये नराय हरये नमः ॥३४॥
 नमो मरुतस्यामवपुषेऽधिगतधिये । केशवाय नमस्तुभ्यं नमस्ते पीतशायने ॥३५॥

त्वं सर्ववरदः पुंसां वरेण्य धरदर्पभ । अतस्ते श्रेयसे धीराः पादरेणुपासते ॥३६॥
 अन्यवर्तन्त यं देवाः श्रीश्च तत्पादपद्मयोः । स्पृहयन्त इवामोदं भगवान् मे प्रसीदताम् ॥३७॥
 एतैर्मन्त्रैर्हृषीकेशमावाहनपुरस्कृतम् । अर्चयेच्छ्रद्धया युक्तः पाद्योपस्पृशनादिभिः ॥३८॥
 अर्चित्वा गन्धमाह्वयैः पयसा स्नपयेद् विभुम् । वक्षोपवीताभरणपाद्योपस्पृशनैस्ततः ।
 गन्धपादिभिश्चार्च्य द्वादशाक्षरविद्यया ॥३९॥
 अतं पयसि नैवेद्यं शाल्यन्नं विभवे सति । ससर्पिः सगुहं दत्त्वा जुहुयान्मूलविद्यया ॥४०॥
 निवेदितं तद् भक्ताय दद्याद् भुञ्जीत वा स्वयम् । दत्त्वाऽऽचमनमर्चित्वा तामूलं च निवेदयेत् ॥
 अपेक्ष्योत्तरशतं स्तुवीत स्तुतिभिः प्रभुम् । कृत्वा प्रक्षिप्य भूमौ प्रणमेद् दण्डवन्मुदा ॥४२॥
 कृत्वा शिरसि तच्छेषं देवमुद्गासयेत् ततः । द्वयवरान् भोजयेद् विप्रान् पायसेन यथोचितम् ॥४३॥
 भुञ्जीत तैरनुज्ञातः शेषं शेषः सभाजितैः । यज्ञार्थं यज्ञार्थं तद्वाग्यां श्वोभूते प्रथमेऽहनि ॥४४॥
 घ्रातः शुचिर्यथोक्तेन विधिना सुसमाहितः । पयसा स्नापयित्वा चैद् दद्याद् दत्तसमापनम् ॥४५॥
 पयोभक्षो दत्तमिदं चरेद् विष्णुवर्चनादतः । पूर्वञ्जुहुयादग्निं ब्राह्मणाश्चापि भोजयेत् ॥४६॥
 एवं स्वहरहः कुर्पाद् द्वादशाहं पयोदत्तम् । हरेराराधनं होममहर्षं द्विजतर्पणम् ॥४७॥
 प्रतिपदिनमारभ्य यावच्छुक्लत्रयोदशी । यज्ञार्थं यज्ञार्थं स्वप्नं स्नानं त्रिपवणं चरेत् ॥४८॥
 यज्ञयेदसदालापं भोगानुद्याद्यस्तथा । अहितः सर्वभूतानां वासुदेवपरायण ॥४९॥
 त्रयोदश्यामथो विष्णोः स्नपनं पञ्चकैर्विभोः । कार्त्तमेष्ट्याद्यहणेन विधिना विधिकोविदैः ॥५०॥
 पूजां च महतीं कुर्पाद् वित्तशाल्यविवर्जितः । चरुं निरूप्य पयसि शिपिविष्टाय विष्णवे ॥५१॥
 श्यतेन तेन पुरयं यजेत सुसमाहितः । नैवेद्यं चातिगुणवद् दद्यात् पुरुरतुष्टिदम् ॥५२॥
 आचार्यं ज्ञानसम्पन्नं वक्षामरणधेनुभिः । तोषयेत्स्विजश्वैव तद् विद्वत्पराधनं हरेः ॥५३॥
 भोजयेत् तान् गुणवता सदृशेन शुचिरिते । अग्न्याश्च ब्राह्मणाच्छुक्त्वा ये च तत्र समागताः ॥
 दक्षिणां गुरवे दद्यादश्विग्न्यश्च यथाहृतः । अद्याद्येनाश्वपाकाश्च ग्रीष्मयेत्समुनागतान् ॥५४॥
 शुष्कवसु च सर्वेषु दीनान्मृगपशुषु च । विष्णोस्तत्प्रीयन् विद्वान् भुञ्जीत सह बन्धुभिः ५५॥
 तुष्यवादिप्रगीतैश्च स्तुतिभिः स्वस्तिवाचकैः । वारयेत्कृष्णभिर्यज्ञं पूजां भगवतोऽन्वहम् ५६॥
 एतं पयोदत्तं नाम पुरुषाराधनं परम् । पितामहेनाभिहितं मया ते समुदाहृतम् ॥५७॥
 त्वं चानेन महाभक्तो सम्पक्कीर्येन केशवम् । आ मना शुद्धभावेन नियतात्मा भजान्पयम् ५८॥
 अयं वै सर्वपञ्चाख्यः सर्वदत्तमिति स्मृतम् । तपः सारमिदं भद्रे दानं चैव तत्तर्पणम् ५९॥
 त एव नियमाः स्नात्वा एव च यमोत्तमाः । तपो दानं दत्तं यज्ञो येन तुष्यत्यधोऽयं ६०॥
 तस्मादेतद्वदन् भद्रे प्रयत्ना श्रद्धया चर । भगवान् परितुष्टो बरानाशु विधास्यति ६१॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायामष्टमस्कन्धे षोडशोऽध्यायः ॥६॥

अथ सप्तदशोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

इत्युक्ता सादिती राजन् स्वभर्त्रा कस्यपन वै । अन्वतिष्ठद् दत्तमिदं द्वादशाहमतन्द्रिता ॥ १ ॥
 चिन्तयन्त्येकया बुद्ध्या महापुरुषमीश्वरम् । प्रगृह्णेन्द्रियदुष्टाश्चान् मनसा बुद्धिसारथि ॥ २ ॥
 मनश्चैकाग्रया बुद्ध्या भगव यत्तिलात्मनि । वासुदेवे समाधाय चचार हृ पयोप्रतम् ॥ ३ ॥
 सस्या प्रादुरभूत् तात भगवानादिपुरुष । पीतगसाश्चतुर्बाहु शङ्खचक्रगदाधर ॥ ४ ॥
 त नेत्रगोचर धीमय सहस्रोत्थाय सादरम् । ननाम भुवि कायेन दृष्टवान् प्रीतिविह्वला ॥ ५ ॥

सोऽयम् यद्वाञ्जलिरीढितुं स्थिता नोत्सेह ध्यानन्दजलाकुलेक्षणा ।

यभूय मूर्खी पुलकाकुलाकृतिस्तद्दर्शना युःसवगाप्रवेपथु ॥ ६ ॥

प्रीत्या शनैर्गद्गदया गिरा हरिं तुष्टाय सा द्रव्यमिति क्रुद्रह ।

उद्गीचती सा पिथतीव चक्षुषा रमापति यज्ञपाति जगापतिम् ॥ ७ ॥

अदितिरुवाच

यज्ञेश यज्ञपुरुषाच्युत तीर्थपाद तीर्थश्रव श्रवणमङ्गलनामधेय ।

आपन्नलोक्रजिनोपशमोदयाद्य श न वृधीश भगवत्सि दीननाथ ॥ ८ ॥

विधाय विरवमवास्थितिसयमाय स्वैर गृहीतपुरस्कृतिगुणाय भूम्ने ।

स्वस्थाय शश्वदुपष्टु दितपूर्वबोध्यापादिता मतममे हरये नमस्ते ॥ ९ ॥

आयु पर वपुरभीष्टमतुल्यलक्ष्मीर्वाभूत्सा सकलयोगगुणास्त्रिवर्ग ।

ज्ञान च केनलमनन्त भवन्ति तृष्टात् स्वतो नृणां किमु सपन्नजयादिराशी ॥ १० ॥

श्रीशुक उवाच

अदिपैव स्तुतो राजन् भगवान् पुष्करेक्षणे । चेत्रश सर्वभूतानामिति होवाच भारत ॥ ११ ॥

श्रीभगवानुवाच

देवमातर्भवाया मे विज्ञात चिरकाद्वक्षितम् । यत् सपथैर्हृतधीषां प्यावितानां स्वधामत ॥ १२ ॥

तान् विनिर्जित्य समरे दुर्मदानसुरैर्यभान् । प्रतिलब्धजयश्रीभि पुत्रैरिच्छत्युपासितुम् ॥ १३ ॥

इन्द्रजयेष्टै स्वतनयैर्हतानां युधि विद्रिपाम् । क्षियो रदतीरासाद्य द्रष्टुमिच्छसि दु स्तिता ॥ १४ ॥

आमजान् सुसमृद्धांश्च प्रत्याहृतयश श्रिय । नाकपृष्ठमधिष्ठाय श्रीदत्तो द्रष्टुमिच्छसि ॥ १५ ॥

प्रायोऽधुना तेऽसुरयूथनाथा यपारथीया इति दवि मे मति ।

यत्तोऽनुकूलेष्वविप्रगुप्ता न विक्वमस्तत्र सुपर ददाति ॥ १६ ॥

अथाप्नुयायो मम दवि चिन्त्य सन्तोषितस्य दत्तचर्यया ते ।

ममार्षेन नाहंति गन्तुमन्यथा अदानुरूप फलहेतुकमात् ॥ १७ ॥

त्वयाचितश्चाहमन्यगुणस्य पयोमतेनानुगुण समेधितः ।

स्वांशेन पुत्रत्वमुपेत्य ते सुतान् गोप्तास्मि मारीचतपस्यधिष्ठितः ॥ १८ ॥

उपचाय पतिं भद्रे प्रजापतिमकर्मपम् । मां च भावयती पयावेवंरूपमवस्थितम् ॥ १९ ॥
नैतन् परस्मा आख्येयं पृष्टयापि कथञ्चन । सर्वं सम्पद्यते देवि देवगुह्यं सुसंवृतम् ॥ २० ॥

श्रीशुक उवाच

पृताषट्पुत्रा भगवांस्तत्रैवान्तरधीयत । अदिनिदुर्लभं लब्ध्वा हरेर्जन्मात्मनि प्रभो ॥ २१ ॥
उपाधावत् पतिं भक्त्या परया कृतकृत्यवत् । स वै समाधियोगेन कश्यपस्तदबुध्यत ॥ २२ ॥
प्रविष्टमात्मनि हरेरंशं ह्यवितथेष्येण । सोऽदित्यां वीर्यमाधत्त तपसा चिरसम्भृतम् ।

समाहितमना राजन् दारुण्यमिदं यथानिलः ॥ २३ ॥

अदितेर्धिष्ठितं गर्भं भगवन्तं सनातनम् । हिरण्यगर्भो विज्ञाय समीढे गुह्यनामभिः ॥ २४ ॥

ब्रह्मोवाच

जयोरुगाय भगवन्तुरग्रम नमोऽस्तु ते । नमो ब्रह्मण्यदेवाय त्रिगुणाय नमो नमः ॥ २५ ॥
नमस्ते धृभिर्गर्भाय वेदगर्भाय वेधसे । त्रिनाभाय त्रिपृष्ठाय शिपिविष्टाय विष्णवे ॥ २६ ॥

त्वमादिरन्तो भुवनस्य मध्यमनन्तशक्तिं पुरुषं यमाहुः ।

कालो भवानाशिपतीश विश्वं स्रोतो यथाश्रुतः पतितं गभीरम् ॥ २७ ॥

त्वं वै प्रजानां स्थिरजङ्गमानां प्रजापतीनामसि सम्भविष्य ।

दिवौकसां देव दिवश्च्युतानां परायणं नौरिष मज्जतोऽप्सु ॥ २८ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणोपारमहंस्यां संहितायामष्टमस्कन्धे वामनप्रादुर्भावे सप्तदशोऽध्यायः

अथाष्टादशोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

इत्थं विरिञ्चस्तुतकर्मवीर्यः प्रादुर्बभूवामृतभूरदित्याम् ।

चतुर्भुजं शङ्खगदायुजचक्रं पिशङ्गवासां नलिनायतेक्षणं ॥ १ ॥

रयामावदातो ऋषराजकुण्डलत्विपोल्लसच्छ्रीवदनाम्बुजं पुमान् ।

श्रीवत्सवचा वलयाङ्गदोल्लसत्किरीटकाङ्गीगुणचारुपुर ॥ २ ॥

मधुमत्तमातविपुष्टया स्वया विराजितः श्रीवन्मालया हरिः ।

प्रजापतेर्धैरमतमः स्वरोचिषा विनाशयन् कण्ठनिविष्टकौस्तुभ ॥ ३ ॥

दिशः प्रसेदुः सलिलाशयास्तदा प्रजाः प्रहृष्टा ऋतवोगुणान्विताः ।

घौरन्तरिक्षं चितिरग्निजिह्वा गायो दिजाः संजह्युर्नगाश्च ॥ ४ ॥

श्रोण्यां श्रवणाद्वाक्ष्यां सुहृतेभिर्जित प्रभुः । सर्वे नक्षत्रताराणां प्रसूतजन्म दक्षिणम् ॥२॥
 द्वाक्ष्यां सवितातिष्ठन्मध्यदिनगतो नृप । विजया नाम सा प्रोक्ता यस्यां जन्म विदुर्हरेः ॥३॥
 शङ्खदुन्दुभयो नेदुम्बदङ्गराजानकाः । चित्रवादिग्रत्याणां निर्घांस्तुमुलोऽभवत् ॥४॥
 प्रीताश्चाप्सरसोऽनृत्यन् गन्धर्ववरं जगुः । तुष्टुमुनयो देवा मनवः पितरोऽप्ययः ॥५॥
 सिद्धयिद्याधरगणाः सकिन्सुरकिन्नराः । चारणा यचरचांसि सुरगणां भुजगोत्तमाः ॥६॥
 गायन्तोऽतिप्रशंसन्तो नृत्यन्तो विदुषानुगाः । आदित्या आश्रमपदं कुन्तुमैः समवाकिरन् ॥१०॥

इष्टादितिस्तं निजगभंसम्भवं परं पुमांसं मुदमाप विस्मिता ।

गृहीतदेहं निजयोगमायया प्रजापतिश्चाह जयेति विस्मितः ॥११॥

यत् तद्वपुर्भातिविभूषणायुधैरव्यक्तचिद् व्यक्तमधारयद्धरिः ।

बभूव तेनैव स य मनो बटुः सम्प्रयतोर्दिग्गतित्यथा नटः ॥१२॥

तं बटुं वामनं इष्टा मोदमाना महर्षयः । कर्माणि कारयामासुः पुरस्कृत्य प्रजापतिम् ॥१३॥

तस्योपनीतमानस्य सवित्रीं सवितान्वोत् । बृहस्पतिर्ब्रह्म मेखजां करवपोऽददात् ॥१४॥

ददौ कृष्णाजिनभूमिर्दण्डं सोमो वनस्पतिः । कौपीनाच्छादन् माता शौर्यध्वं जगतः पतेः ॥१५॥

कमण्डलुं वेदगर्भं कुशान् ससर्पयो बटुः । अशमला महाराज परस्परपश्ययात्मनः ॥१६॥

तस्मा इत्युपनीताय यशराट् पात्रिकामदात् । मिश्रं भगवतो साहायुमादादम्बिका सती ॥१७॥

स ब्रह्मवर्षेनैवं सभां सभाविता बटुः । ब्रह्मर्षिगणपञ्चुष्टामत्यरोचत सारिपः ॥१८॥

समिद्धमाहितं वह्निं कृत्वा पारसमुद्भूतम् । परिस्तीर्य समम्बर्ष्यं समिद्धिरहोद् द्विजः ॥१९॥

श्रुत्वाधमेधैर्यजमानमूर्जितं बलिं भृगूणामुपकल्पितैस्ततः ।

जगाम तत्राखिलसारसम्भृतो भारेण गां सप्तमयन् पदे पदे ॥२०॥

तं नर्मदायास्तट उत्तरे बलेर्यं ऋषिस्तस्ते नृगुकच्छसंज्ञके ।

प्रवर्तयन्तो भृगवः क्रतुतमं व्यवसृतागदुदितं तथा रविम् ॥२१॥

त ऋषिजो यजमानः सद्यस्या हतस्त्रियो वामननेत्रसा नृप ।

सूर्यः किलायास्त्युत वा विमावसुः सनत्कुमारोऽय दिरक्षया प्रतो ॥२२॥

इत्थं सशिष्येषु भृगुष्वनेकधा वितर्क्यमाणो भगवान् स वामनः ।

इदं सद्यदं सजलं कमण्डलुं विशेषे विप्रद्वयमेघवाटम् ॥२३॥

मौञ्जया मेसलया वीतमुपवीतजिनोत्तरम् । जटिलं वामनं विषं मायामाणवकं हरिम् ॥२४॥

प्रविष्टं वीर्यं भृगवः सशिष्यास्ते सदाप्रिभिः । प्रयगृह्णन् समुत्थाय संलितास्तस्य तेजसा ॥२५॥

यजमानः प्रमुदितो दर्शनीयं मनोरमम् । रूपानुरूपावयवं तस्मा आसनमाहरन् ॥२६॥

वागतेनाभिनन्द्याय पादौ भगवतो बलिः । अवनिष्पाचयामास मुकपङ्कमनोरमम् ॥२७॥

तत्पादशौचं जनकमशपहं स धर्मविन्मूर्ध्यदधात् सुमङ्गलम् ।

यद् देवदेवो गिरिशश्चन्द्रमौलिर्दधार मूर्त्तां परया च भक्त्या ॥२८॥

वलिरुवाच

स्वागतं ते नमस्तुभ्यं ब्रह्मन् किं करवाम ते । ब्रह्मर्षीणां तपः सात्वान्मन्येत्वाऽऽर्यं वपुर्धरम् ॥२९॥

अथ न पितरस्तृता अथ नः पावितं कुलम् । अथ स्विष्टः क्रतुरथं यद् भवानागतो गृहान् ॥३०॥

अद्याग्रयो मे सुहुता यथाविधि द्विजात्मज त्यक्करणावनेजनैः ।

हताहसो वाभिरियं च भूहो तथा पुनोता तनुभि पदैस्त्व ॥३१॥

यद् यद् वटो वाञ्छामि तत् प्रतीच्छ मे त्वामर्थेन विप्रसुतानुतर्कये ।

गां काञ्चन गुणवद् धाम सृष्टं तथाज्जपेयमुत गा विप्र कन्याम् ।

प्रामान् समृद्धास्तुरगान् गजान् वा रथास्तथाहं तम सम्प्रतीच्छ ॥३२॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे अष्टमस्कन्धे बलिवामनसंवादेऽष्टादशोऽध्यायः ॥१८॥

अर्थकोनविंशतितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

इति धैरोचनेर्वाण्यं धर्मदुक्तं ससूतृतम् । निगम्य भगवान् प्रीतः प्रतिनन्देदमब्रवीत् ॥१॥

श्रीभगवानुवाच

वचस्तवैतन्नदेव ससूतं कुलोचितं धर्मशूरां यशस्करम् ।

यस्य प्रमाणं भृगवः सान्पराये पितामहः कुलवृद्धः प्रशान्तः ॥२॥

न ह्येतस्मिन् कुले कश्चिज्जि.सत्त्वः कृपणः पुमन् । प्रत्याश्रिता प्रतिश्रुत्य यो वादाता द्विजातये ॥

न सगतिं तीर्थे युधि चार्थिनाथिता पराङ्मुखा ये रमन्तस्त्विनो नृगाः ।

युष्मत्कुले यद्यशसामजेन प्रहाद उच्चाति यथोद्धपः से ॥३॥

पतो जातो हिरण्याक्षश्चरश्चेक इमां महीम् । प्रतिवीरं दिग्विजये नाविन्दत गदायुधः ॥४॥

यं विनिजित्य कृच्छ्रेण विष्णुः समोदार आगतम् । नात्मानं जयिनं मेने तदीर्यं भूर्यनुस्मरन् ॥५॥

निशम्य तद्वर्ध आता हिरण्यकशिपुः पुरा । हन्तुं भ्रातृद्वयं क्रुद्धो जगाम निलयं हरेः ॥६॥

तमायान्तं समालोक्य शूलपाणिं कृतान्तवत् । चिन्तयामास कालज्ञो विष्णुर्मायाविनां धरः ॥७॥

यतो यतोऽहं तत्रासौ मृत्युः प्राणभृतामिव । अतोऽहमस्य हृदयं प्रवेष्टमि पराङ्मश ॥८॥

एवं स निश्चित्य रिपोः शरीरमाघ्रवतो निर्विक्रियोऽसुरेन्द्र ।

आसानिलान्तर्हितसूक्ष्मदेहस्तत्प्राणरन्ध्रेण विविग्रहेताः ॥९॥

तश्चिकीर्षो परिन्दस्य शून्यमपरयमानः कुपितो नदन् ।

पमां पां दिशः खं विवरान् समुद्रान् विष्णुं विचिन्वन् न दृश्यं वीरः ॥१०॥

अपरयन्निति होवाच मथान्वष्टमिदं जगत् । अन्तुःश मे गतो नूनं यतो नारतंते पुमान् ॥१२॥
 वैराग्युपगच्छेत्तावानामृत्योरिह देहिनाम् । अज्ञानप्रभवो मन्थुरहमानोऽप्युहितः ॥१३॥
 पिता प्रह्लादपुत्रस्ते तद्विद्वान् द्विजवत्सल । स्वमायुर्द्विजलिङ्गेभ्यो देवेभ्योऽदात् वाञ्छितः ॥१४॥
 भवानाचरितान् धर्मानास्थितो गृहमेधिभिः । ब्राह्मणे पूर्वजै शूरैरन्यैश्चोद्दामकोर्तिभिः ॥१५॥
 तस्मात् स्वतो महीमोऽद् दृष्टेऽहं वरदर्पभात् । पदानि त्रीणि दैत्येन्द्र सम्मितानि पदा मम ॥१६॥
 नान्यत् ते कामये राजन् वदान्याजगदीश्वरात् । नैनः प्राप्नोति वै विद्वान् यावदर्थं प्रतिग्रहः ॥१७॥

वर्लिरुवाच

अहो ब्राह्मणशयाद् वाचस्ते वृद्धममताः । त्वयाचो वालिशमतिः स्वार्थं प्रायश्चो यया ॥१८॥
 मा वचोभिः सप्तरात्र्य लोकाणामेकमीश्वरम् । पदत्रयं दृष्टीते योऽबुद्धिमान् द्वीपदाष्टपम् ॥१९॥
 न पुमान् मामुपगम्य भूयो वाचितुमर्हति । तस्माद् वृत्तिकरी भूमि वटो कामं प्रतीच्छ मे ॥२०॥

श्रीमद्विष्णु उवाच

यावन्तो विपद्याः प्रेडास्त्रिजोऽन्यामजितेन्द्रियम् । न शक्नुवन्ति ते सर्वे प्रतिपूरयितुं नृप ॥२१॥
 त्रिभिः क्रमैरसन्तुष्टो द्वीपेन वि न पूयते । नृपवर्षमेतेन सप्तद्वीपवरेण्यया ॥२२॥
 सप्तद्वीपाधिरनया नृपा धन्यगयादयः । अयं कामैर्गता नान्तं तृष्णाया इति नः श्रुतम् ॥
 यद्वच्छयोपपन्नेन सन्तुष्टो वर्तते सुखम् । नासन्तुष्टश्चिन्तितोऽपि कश्चित्प्राप्नोति ॥२३॥
 पुंसोऽयं संतुष्टोऽहं नृपसन्तोषोऽर्थकामप्रो । यद्वच्छयोपपन्नेन सन्तोषो मुक्तये स्मृतः ॥२४॥
 यद्वच्छास्त्राभक्तुष्टस्य तेजो विप्रस्य वर्धते । तत् प्रशाम्यत्यसन्तोषादम्भसेऽशशुचयि ॥२५॥
 तस्मात् त्रीणि पदान्येव दृष्टे त्वद् वरदर्पभात् । एतावतैव सिद्धोऽहं वित्तं वायःप्रयोजनम् ॥२६॥

श्रीशुक उवाच

इत्युक्तं स इमं ब्रह्म वाञ्छात प्रतिगृह्णताम् । वामनाय महीं दातुं जग्राह जनभाजनम् ॥२७॥
 विष्णवे चमो प्रदास्यन्तमुशना च सुरेश्वरम् । जानश्रिकीर्षितं विष्णोः शिष्यं प्राह विशा वर ॥२८॥

शुक उवाच

पुन वैरोचने साज्जद् भगवान् विष्णुरन्यथः । करपाददिनेर्जाता देवानां कार्यमाधकः ॥२९॥
 प्रतश्रुतं स्वयैतस्मै यद्वनधमं जनता । न साधु मन्ये दैत्यानां महापुण्यतोऽनयः ॥३०॥
 पुन ते स्थानमैश्वर्यं श्रियं तेजो यशः श्रुतम् । दास्यत्याच्छिन्न शत्राय मायामाण्यको हरिः ॥३१॥
 त्रिविक्रमैरिमांस्तोकान् चिरवकायः प्रमियति । सर्वस्वं विष्णवे दद्याद् मूढ धर्तिष्यसे कथम् ॥३२॥
 क्रमतो गौ पदैकेन द्वितीयेन दिनं विनो । स्वयं कायेन मत्ता सार्तायस्य कुतो गतिः ॥३३॥
 निष्ठा ते नरके मन्ये ह्यप्रदातु प्रतिश्रुतम् । प्रतिश्रुतस्य योऽनीश प्रतिपादयितुं भवान् ॥३४॥
 न तद् दानं प्रशंसन्ति येन वृत्तिर्विपद्यते । दानं यज्ञस्तपः कर्म लोके वृत्तिमतो यतः ॥३५॥

धर्माय यशसेऽर्थाय कामाय स्वजनाय च । पद्मधा विमजन् वित्तमिहामुग्र च मोदते ॥३७॥
अप्रापि बद्धचैर्गीतं शृणु मेऽसुरसत्तम । सत्यमोमिति यत्प्रोक्तं यथेत्याहानृतं हि तत् ॥३८॥
सत्यं पुष्पफलं विद्यादात्मवृक्षस्य गीयते । वृक्षेऽजीवति तन्न स्यादनृतं मूलमाभ्यनः ॥३९॥
तद् यथा वृक्ष उन्नूलः शुष्यत्युद्धततेऽचिरात् । एवं नष्टानृतः सद्य आत्मा शुष्येन्न मंशयः ॥४०॥
पराग् रित्तमपूर्णं वा अक्षरं यत् तदोमिति । यत् किञ्चिदोमिति श्रूयात् तेन रिच्येत वै पुमान् ।

भिक्षवे सर्वमोद्धवंचालं कामेन चात्मने ॥४१॥

अथैतत् पूर्णमभ्यासं यच्च नेत्यनृतं वचः । सर्वं नेत्यनृतं श्रूयात् ॥ दुष्कीर्तिः शसन् नृतः ॥४२॥
जीपु नमंविराहे च वृष्ये प्राणसद्वटे । गोमहाह्वयार्थे हिंसायां नानृतं स्यात्तुगुप्सितम् ॥४३॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायामष्टमस्कन्धे एकोनविंशतितमोऽध्यायः ॥१॥

अथ विंशतितमोऽध्यायः

श्रीगुरु उवाच.

बलिरेषं गृहपतिः कुलाचार्येण भावितः । तुर्यां भूत्वाचर्य राजपुत्राचारवदितो गुरम् ॥ १ ॥

रुदं पण्डितमान्यञ्च स्तब्धोऽस्यस्मदुपेक्षया । मच्छासनातिगो यस् वमचिराद् भ्रश्यसे श्रिय १५
 एवं शप्तः स्वगुरुरा सत्याच्च चलितो महान् । वामनाय ददावेनामर्चिषोदकपूर्वकम् ॥१६॥
 विन्ध्याजलिस्तटाऽऽगत्य पत्नी जालकमालिनी । आनिन्ये क्लृप्तं हैमवनेजन्यपां भृतम् ॥१७॥
 यजमानः स्वय तस्य श्रीमत् पादयुगं मुदा । अचनिज्यावहन्मूर्ध्नि तदपो विधवावनी ॥१८॥

तदासुरेन्द्रं दिवि देवतागणा गन्धर्वविद्याधरसिद्धचारणा ।
 तत्कर्म सर्वेऽपि गृणन्त आर्जवं प्रसूनवर्षैर्वृषमुदाविता ॥१९॥
 नेदुर्मुहुर्मुहुर्भूतः सहस्रशो गन्धर्वकिम्पूरपाकधरा जगु ।
 मनस्विनानेन कृतं सुदुष्करं विद्वानदाद् यद् रिपवे जगत्प्रपम् ॥२०॥
 तद् वामन रूपमवर्षताहुतं हरेरनन्तस्य गुणत्रयात्मकम् ।
 भू ए दिशो चौर्विवराः पयोधपस्तिर्षद् नृदेवा ऋषयो यदासत ॥२१॥
 काये बलिस्तस्य महर्षिभूते सहर्षिगाचार्यसदस्य एतद् ।
 ददर्श विष्णुं त्रिगुणं गुणारम्भे भूतेन्द्रियार्थाशयजीवयुक्तम् ॥२२॥
 रसामचट्टाङ्गितलोऽय पादयोर्महीं महीध्रान् पुरुरस्य जङ्घयो ।
 पतत्रिणो जातुनि विश्वमूर्तेरुर्वारण मारुतमिन्द्रसेन ॥२३॥
 सन्ध्यां विमोर्वाससि गुह्य देव्य प्रतापतीअघने आत्ममुण्यान् ।
 नाभ्यां नभ कुक्षिषु सप्तसिन्धूनुत्कमस्तेरसि चर्चमालाम् ॥२४॥
 हृष्य धर्म स्तनयोर्मुंरारेण तं च सत्यं च मनस्यथेन्दुम् ।
 श्रियं ॥ वज्रस्यरविन्दहस्तां कण्ठे च सामानि समस्तरेफान् ॥
 इन्द्रप्रधानानमरान् भुजेषु तत्कर्णयोः ककुभो चौश्च मूर्ध्नि ।
 केरोषु मेघाश्वत्थन नासिकायामण्योश्च सूर्य बदने च वह्निम् ॥२५॥
 धारण्यौ च छन्दांसि रसे जलेश भुवोर्निर्घेयं च विधिं च पथमसु ।
 अहश्च रात्रि च परस्य पुंसो मन्यु ललाटेऽधर एव लोभम् ॥२६॥
 स्पर्शौ च कामं नृप रेतसोऽग्न पृष्टे त्वधर्म क्रमणेषु पथम् ।
 छायांसु मृत्युं हसिते च भायां तनूस्तेष्वोपधिजातयश्च ॥२७॥
 नदीश्च नाडीषु शिला नलेषु सुहायजं देवगणानृचीश्च ।
 प्राणेषु गात्रे स्थिरजङ्गमानि सर्वाणि भूतानि ददर्श धीरः ॥२८॥
 सर्वांसनीदं भुवनं निरीक्ष्य सर्वेऽमुरा करमलमापुङ्ग ।
 सुदर्शनं चक्रममहतेजो धनुश्च शार्ङ्गं स्तनयिनुयोपम् ॥२९॥

पर्जन्यघोषो जलजः पाञ्चजन्यः कौमोदको विष्णुगदा तरस्विनी ।

विद्याधरोऽसिः शतचन्द्रयुक्तस्तूतमावक्ष्यसाधकौ च ॥२१॥

सुनन्दमुखा उपतस्थुरीगं पार्षदमुखाः सहलोकपालाः ।

स्फुरत्किरीटाङ्गदमीनकुण्डलध्रीचत्सरजोत्तममेखलाग्वरैः ॥२२॥

मधुप्रतप्तगन्धनमालया धृतो रराज राजन् भगवानुत्कमः ।

क्षितिं पदैकेन बलेर्विचक्रमे मभः शरीरेण दिशश्च बाहुभिः ॥२३॥

पद् द्वितीयं क्रमतस्त्रिविष्टपं न वै तृतीयाय तदीयमप्यपि ।

उत्कमस्याहृष्टिरुपयुपययो महर्जनाभ्यां तपसः परं गतः ॥२४॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणेऽष्टमस्कन्धे विश्वरूपदर्शनं नाम विंशतितमोऽध्यायः ॥२०॥

अथैकविंशतितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

सर्वं समीपयादजभवो नरेन्दुभिर्हस्तस्वधामघुतिरावृतोऽभ्यगात् ।

मरीचिमिश्रा ऋषयो बृहद्ब्रताः सनन्दनाद्या नरदेव योगिनः ॥ १ ॥

वेदोपपेदा नियमान्विता यमास्तर्कैतिहासाङ्गपुराणसंहिताः ।

ये चापरे योगसमीरदीपितज्ञानाम्बिता रन्धितकर्मकल्मषाः ।

यथाग्निरे यत्सरणानुभावत स्वायम्भुवं धाम गता अकर्मकम् ॥ २ ॥

अवाद्भवे प्रोक्तमिताय विष्णोस्पाहृत पद्मभवोऽहंशोदकम् ।

समर्प्य भक्त्याभ्यगृण्यस्तुचिभवा यन्नाभिपङ्क्रेहसम्भवः स्वयम् ॥ ३ ॥

धातुः कर्मवर्द्धलुजलं तदुरक्रमस्य पादावनेज्रनपवित्रतया नरेन्द्र ।

स्वर्धुन्यभूषभसि सा पतती निमार्ष्टि लोकरथं भगवतो विशद्वेव कीर्तिः ॥४॥

महादयो लोकनाथाः स्वनाथाय समादताः । भानुगा बलिमाजहुः सवितात्मविभूतये ॥ ५ ॥

सौम्यः समर्हणैः सन्निर्दिष्यगन्धानुलेपनैः । धूपैर्द्विपैः सुरभिर्मिलाञ्जाघतफलाङ्कुरैः ॥ ६ ॥

स्तवमैत्रेयशब्दैश्च तदीर्यमहिमाङ्कितैः । गृध्रवादिग्रहीतेरच शङ्खदुन्दुभिर्निःस्वनैः ॥ ७ ॥

जाग्रवानुपराजस्तु भेरीशब्दमनोजयः । विजयं दिष्टु सर्वांस्तु मङ्गोत्सवमयोदयत् ॥ ८ ॥

महां सर्वां हतां हृष्टा त्रिपद्भ्याजयाश्चया । उल्लुः स्वभर्तुं सुसुरा दीक्षितस्यायमरिताः ॥ ९ ॥

न वा स्य मलयगुर्विष्णुर्मायाविना वरः । द्विजस्तुप्रतिच्छद्यो देवकार्यं चिकीर्षति ॥१०॥

अनेन याचमानेन शत्रुणा वदुस्त्रिणा । सर्वस्य नो हनं भगुर्न्यस्तददस्य वदित्ति ॥११॥

स्यप्रतस्य सततं दीक्षितस्य विशेषतः । नानृतं भापितुं सस्यं मलययस्य दयावतः ॥१२॥

तस्मादस्य यजो धर्मो भगुः शुभूषणं च न । इत्यायुधानि जगृदुर्बलेरनुचरासुराः ॥१३॥

ते सर्वे वामनं दन्तुं शूलपट्टिपाणयः । अनिच्छतो बले राजन् प्राद्रवभातमन्वयः ॥१४॥
 तानमिद्रयतो रघुः दितिजानीकृषान् नृप । प्रहस्यानुचरा विष्णोः प्रयपेक्षुदायुधाः ॥१५॥
 नन्दः सुनन्दोऽप्य जयो विजयः प्रबलो बलः । कुमुदः कुमुदापश्चविष्ण्वसेनः पतत्रिराट् ॥१६॥
 जयन्तः श्रुतदेवश्च पुष्पदन्तोऽप्य सात्वतः । सर्वे नागायुतप्राणारचमूं ते जघ्नुरासुरीम् ॥१७॥
 हन्यमानान् स्वकान् रघुः पुरुरानुचरैर्बलिः । धारयामास संरब्धान् काव्यशापमनुस्मरन् ॥१८॥
 हे विप्रचित्ते हे राक्षो हे नेमे श्रूयतां वचः । मा युष्यत नियतं ध्वं न नः कालोऽयमर्तव्यः ॥१९॥
 यः प्रभुः सर्वभूतानां सुरगुह्योपपत्तये । तं नातिवर्तितुं दैत्याः पौरुषैरीश्वरः पुमान् ॥२०॥
 यो नो भयाय प्रागासीदभवाय दिवौक्ताम् । स एव भगवानद्य वर्तते तद्विपर्ययम् ॥२१॥
 बलेन सचिवैषुदया दुर्गमैर्ग्रीष्वादिभिः । सामादिभिरपार्यश्च कालं नात्येति वै जनः ॥२२॥
 भयद्विनिर्जिता ह्येते बहुशोऽनुचरा हरेः । दैवेनर्द्धैस्त पृषाद्य शुधिं जित्वा नदन्ति नः ॥२३॥
 एतान् वयं विजेष्णामो यदि दैवं प्रसीदति । तस्मात् कालं प्रतीक्षस्व यो नोऽर्थत्वाय कल्पते

श्रीशुक उवाच

पर्युर्निगदितं श्रुत्वा वैश्वदानवदूषयाः । रसां निविविश्य राजन् विष्णुपार्षदताडिताः ॥२४॥
 अथ तार्क्ष्यसुतो ज्ञात्वा विराट्प्रभुचिकीर्षितम् । बबन्ध वारुणैः पारौर्बलिं सौत्येऽहनि क्रतूः ।
 हाहाकारोऽमहानासीद् रोदस्योः सर्वतोदिशम् । गृह्यमाणेऽसुरपतौ विष्णुन । प्रभविष्णुना ॥
 तं बद्धं वारुणैः पारौर्भगवानाह वामनः । नष्टशिर्यं स्त्रिरप्रशुमारयशमं नृप ॥२५॥
 पदानि श्रीयि दत्तानि भूमेर्मह्यं त्वयासुर । द्वाभ्यां क्रान्ता मही सर्वा कृतीयमुपकल्पय ॥२६॥
 यावत् तपस्यसौ गोभिर्वावदिन्दुः सहोदुभिः । यावद् वरंति पर्जन्यस्तावती भूरियं तव ॥२७॥
 पदैकेन मया क्रान्तो भूलोकः खं दिशस्तनो । स्थलौकस्तु द्वितीयेन पश्यतस्ते स्वमात्मना ॥२८॥
 प्रतिश्रुतमदातुस्ते निरये वास इष्यते । विश त्वं निरयं तस्माद् गुरया चालुमोदितः ॥२९॥
 वृषा मनोरथस्तस्य दूरे स्वर्गः पतस्य च । प्रतिश्रुतस्यादानेन योऽर्थिनं विप्रलग्भते ॥३०॥
 विप्रलब्धो वदामीति त्वयाहं चाह्यमानिना । तद्वयलीकफलं भुङ्क्ष्व निरयं कतिचित् समाः
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे अष्टमस्कन्धे वामनप्रादुर्भावे बलिनिग्रहो नामैकविंशतितमोऽध्यायः

अथ द्वाविंशततमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

एवं विप्रकृतो राजन् बलिर्भगवतासुरः । मित्रमानोऽप्यभिलात्मा प्रत्याहाविकुर्वं वचः ॥३१॥

बलिरुवाच

यद्युत्तमश्लोक भवान् ममेरितं वचो व्यलीकं सुरवर्यं मन्यते ।

करोम्यतं तच्च भवेत् प्रलग्भनं पदं कृतीयं कुरु श्रीर्षि मे निग्रह ॥ ३२ ॥

विभेमि नाहं निरयात् पदव्युतो न पाशबन्धाद् व्यसनाद् दुरवयात् ।

नैवार्थकृच्छ्राद् भवतो विनिग्रहादसाधुवादाद् मृशमुद्दिजे यथा ॥ ३ ॥

एसां रयाव्यतमं मन्ये दृढमहं च मापितम् । यं न माता पिता आता सुहृदश्चादिशन्ति हि ४

एव नूनमसुराणां नः पारोक्ष्यः परमो गुरुः । यो नोऽनेकमदान्धानां विभ्रंशं चक्षुरादिशत् ॥ ५ ॥

यस्मिन् धैरानुबन्धेन रुद्धेन विबुधेतराः । बहवो लेभिरे सिद्धिं यामु हेकान्तयोगिनः ॥ ६ ॥

तेनाहं निगृह्यतोऽस्मि भवता भूरिकर्मणा । बद्धश्च चारुणैः पाशैर्नातिमोढे न च व्यथे ॥ ७ ॥

पितामहो मे भवद्वीयसम्मतः प्रह्लाद आविष्कृतसाधुवादः ।

भवद्विपक्षेण विचित्रवैशर्षं संप्रापितस्त्वत्परमः स्वपित्रा ॥ ८ ॥

किमात्मनानेन जहाति योऽन्ततः किं रिक्थहारैः स्वजनाण्यदस्तुभिः ।

किं जायया संसृतिहेतुभूतया मर्त्यस्य गोहैः किमिहायुषो व्यथः ॥ ९ ॥

इत्थं स निश्चाय पितामहो महानगाधयोधो भवतः पादपद्मम् ।

ध्रुवं प्रपेदे ह्यकुतोभयं जनाद् भीतः स्वपक्षपण्यस्य सत्तमः ॥ १० ॥

अथाहमप्यात्मरिपोस्तवान्तिष्ठं दैवेन नीतः प्रसभं त्याजितभीः ।

इदं कृतान्तान्तिरुवतिं जीवितं यथाध्रुवं स्तब्धमतिर्न सुख्यते ॥ ११ ॥

श्रीशुक उवाच

तस्यैवं भाषमाणस्य प्रह्लादो भगवत्प्रियः । आजगाम क्रुद्धधेट राकापतिरिवोत्थितः ॥ १२ ॥

तमिन्द्रसेनः स्वपितामहं श्रिया विराजमानं नलिनायतेक्षणम् ।

प्रोक्षुं पिशङ्गाग्वरमज्जनविषं प्रलभयद्वाहुं सुभगं समैषत ॥ १३ ॥

तस्मै बलिर्वारणपाशयन्त्रितः समर्प्य नोपजहार पूर्ववत् ।

ननाम मूर्ध्नांश्च बिलोललोचनः समीक्षनीचीनमुखो यम्ब ॥ १४ ॥

स तत्र हासीनमुदीक्ष्य साधति सुनन्दनन्दाद्यनुगैरपासितम् ।

उपेय भूमौ शिरसा महामना ननाम मूर्ध्नां पुष्पकाधुविश्रुतः ॥ १५ ॥

प्रह्लाद उवाच

त्ययं दत्तं पदमेन्द्रमजितं हनं तदेवाद्य तथैव शोभनम् ।

मन्ये महानस्य कृनो ह्यनुग्रहो विभ्रंशितो यक्षिष्य आत्ममोहनात् ॥ १६ ॥

यथा हि विद्वानपि मुच्यते यतस्तात् को विषटे गतिमात्मनो यथा ।

तस्मै नमस्ते जगदीधराय वै नारायणायासितलोडसादिषे ॥ १७ ॥

श्रीशुक उवाच

वरयानुग्रहवतो रामन् प्रह्लादस्य कृताञ्जले । हिरण्यगर्भो भगवानुवाच मधुगूढनम् ॥ १८ ॥

बद्ध वीक्ष्य पतिं साध्वी तत्पत्नी भयविह्वला । प्राञ्जलिं प्रणतोपेन्द्र यभापेऽवाङ्मुखी नृप ॥

विन्ध्याग्रलिरुपाच

क्रीडार्थं मामन इदं त्रिजगत् कृतं ते स्वाग्यं तु तत्र कुधियोऽपर ईश कुरु ।

कतुं प्रभोस्तव विमस्यत आबहन्ति स्वकृतिपद्मदचरोपितकृत्वादा ॥२०॥

ब्रह्मैवाच

भूतभावन भूतेश देवदेव जगन्मय । मुञ्चैनं हतसर्वस्व नायमहंति निप्रहम् ॥२१॥

कृत्वा तेऽनेन दत्ता भूलोकाः कर्माजितारच ये । निवेदितं च सर्वस्वमांमाविक्रवया धिया ॥२२॥

यत्पादयोरशठधी सलिलं प्रदाय दूर्वाङ्कुरैरपि विधाय सतीं सपर्याम् ।

अप्युत्तमां गतिमसौ भजते त्रिलोकीं दाशानविह्वमना कथमार्तिमृच्छेत् ॥२३॥

श्रीभगवानुवाच

ब्रह्मन् यमनुगृह्णामि तद्विशो विधुनोग्रहम् । यन्मदं पुरा स्तब्धोलोक मां चावमन्यते ॥२४॥

यदा कदाचिज्जीवात्मा ससरन् निजकर्मणि । नानायोनित्वनीशोऽयं पौरुषो गतिमाग्रजेत् ॥२५॥

जन्मकर्मवयोरूपविद्यैश्वर्यधनादिभिः । यद्यस्य न भवेत् स्तम्भस्तत्राय मदनुब्रह्म ॥२६॥

मानस्तम्भनिमित्तानां जन्मादीनां समन्ततः । सर्वश्रेय प्रतीपानां हन्त मुञ्चेन्न भूपर ॥२७॥

एष दानवदैत्यानामप्रणी कोर्तिवर्धन । अजैषीञ्जयां मायां सीदक्षपि न मुदाति ॥२८॥

चीणरिक्थरप्युत स्थानात् क्षिप्तो यद्वरच शत्रुभिः । ज्ञातिभिरपि परित्यक्तो यातनामनुयापित ॥२९॥

गुरुणा भर्षितं शसो जहो सत्यं न स्रजत् । छलीरुक्तो मया धर्मो नारायणजति सत्यवाक् ३०

एष मे प्रापितं स्थानं दुष्प्रापममररपि । सावर्णेन्तरस्याय भवितेन्द्रो मदाश्रय ॥३१॥

तावत् सुसलमध्यास्तां विश्वकर्मविनिमित्तम् । यज्ञाधयो व्याधयरचं ह्नुमस्तद्वा पराभव ।

नोपसर्गा निवसतां सम्भवन्ति मनेषया ॥३२॥

इन्द्रतेन महाराज याहि भो भद्रमस्तु ते । सुतलं स्वर्गिभिः प्रार्थ्यैशानि परिचारित ॥३३॥

न त्वामभिमविप्यन्ति लोकेश किमुतापरे । स्वच्छासनातिगान् दैयाश्च मे सूदक्षिपति ३४

रक्षिष्ये सर्वतोऽहं त्वां सानुग सपरिच्छदम् । सदा सन्निहितं वीर तन्ममो द्रव्यते भवान् ॥३५॥

तत्र दानवदैत्यानां सङ्घात् ते भाव आसुर । दृष्ट्वा मदनुभाष धै सद्यः कुण्ठो विनश्यति ३६

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे अष्टमस्कन्धे बलिवामनसवादी नाम द्वाविंशतितमोऽध्यायः ॥२२॥

अथ त्रयोविंशतितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

इत्युक्तवत् पुरा पुरातनं महाभूमयोऽखिलसाधुसम्मत ।

यदाञ्जलिर्वाणकलानुलेख्यो भययुक्तो गदगदया गिराधयीत् ॥ १ ॥

बालरुधाच

अहो प्रणामाय कृतः समुद्यमः प्रपन्नमकार्यत्रिधौ समाहितः ।

यस्योरुपालैस्त्वदनुग्रहोऽमरैरलब्धपूर्वोऽपसदोऽसुरैर्ऽर्पितः ॥२॥

श्रीशुरू उवाच

हयवृक्षा हरिमानस्य मह्याणं सभवं ततः । विवेश सुतलं प्रीतो बलिर्मुनः सहासुरैः ॥३॥

पृथग्निद्राय भगवान् प्रयानोय त्रिविष्टपम् । पूरयित्वादिनेः काममशासन् सकलं जगन् ॥४॥

लब्धप्रपादं निर्मुक्तं पौत्रं वंशधरं बलिम् । निशाम्य भक्तिप्रवणः प्रह्लाद इदममपीत् ॥५॥

प्रह्लाद उवाच

तेन विरिञ्चो लभते प्रसादं न धीनं शर्वः विमुक्तापरे ते ।

यन्नोऽमुराणामसि दुर्गंपालो विश्वभिन्नधैरपि बन्दिताद्भिः ॥६॥

यत्पादपद्मकरन्दनिषेवणेन प्रह्लादयः शरणदारुजते विभूती ।

कस्माद् वर्षं कुस्तयः रत्नयोनयस्ते दाक्षिण्यरष्टिपद्वीं भवतः प्रणीताः ॥७॥

चित्रं तवेहितमहोऽमितयोगमायालीलादितृष्टभुजनस्य विशारदस्य ।

सर्वात्मन समदृशो विजयः स्वभाजो भक्तप्रियो यदसि कथयतस्त्वभाव ॥८॥

श्रीभगवानुवाच

यस्य प्रह्लाद भद्रं ते प्रपाहि सुतलालयम् । मोदमानः स्वपीत्रेण शास्तीनां मुत्तमायद ॥९॥

नित्यं द्रष्टासि मां तत्र गदापाणिमरस्त्रितम् । मह्यं नमोऽहोऽहोस्तकर्मनिबन्धनः ॥१०॥

श्रीशुक उवाच

प्राज्ञो भगवतो राजन् प्रह्लादो बलिना सह । बाढमियमलप्रज्ञो मूढ्याधाय कृताञ्जलि ॥११॥

परिमन्यादिपुरुषं सर्वासुरघ्नमुपतिः । प्रणतस्तदनुज्ञातः प्रविवेश महाबलिम् ॥१२॥

अपाहोयनमं राजन् हरिर्नारायणोऽस्तित्थे । आसीनमृगिणो रूप्ये सदसि बह्वरादिनाम् ॥१३॥

महन् संतनु शिष्यस्य कर्म विद्वद्रं वितन्यतः । परं तत् कर्मसु वैरग्यं प्रहरष्टं ममं भवेत् ॥१४॥

शुक उवाच

दुग्धरत्नमर्धवर्णं यस्य कर्मरयरो भवान् । यज्ञेशो यज्ञपुरुषः सर्वमाधेन पुजितः ॥१५॥

मन्त्रस्तस्मिन्प्रतिरिपुद्रं देशजानाहंष्यभुतः । सर्वं करोति निरिपुद्रं नाममद्वीतं तय ॥१६॥

अप्यपि यदतो भूमन् परिप्याग्यनुशामनम् । एतच्छूय परं पुंसां यत्र तत्राज्ञानुरालनम् ॥१७॥

श्रीशुक उवाच

अभिनव्य हरेराज्ञामुशाना भगवानिति । यज्ञपुत्रं समापद्य बलेर्विर्मितिभिः सह ॥१८॥

एवं बलेर्महो राजन् मिष्टिषा यामनो हरिः । ददौ भाये महेन्द्राय त्रिदिवं यत्र परं दंभम् ॥१९॥

प्रजापतिपतिर्महा देवार्पितभूमिर्षे । दत्तमृन्मङ्गिरोमुल्यैः कुमारेण भवेन च ॥२०॥
 कश्यपस्यादितेः प्रीत्यै सर्वभूतभवाय च । लोकानां लोन्पालानामकरोद् वामनं पतिम् ॥२१॥
 वेदानां सर्वदेवानां धर्मस्य यशसः श्रियः । मङ्गलानां प्रदानां च कल्पं स्वर्गापवर्गायो ॥२२॥
 उपेन्द्रं कल्पयाञ्चक्रे पतिं सर्वविभूतये । तदा सर्वाणि भूतानि भूयं मुमुदिरे नृप ॥२३॥
 ततस्त्विन्द्रः पुरस्कृत्य देवयानेन वामनम् । लोकरपालैर्दिवं निन्ये ब्रह्मणा चानुमोदितः ॥२४॥
 प्राप्य शिमुपन चन्द्र उपेन्द्रभुजपालितः । श्रिया परमया जुष्टो मुमुदे गतसाध्वसः ॥२५॥
 ब्रह्मा शर्माः कुमारश्च भगवाद्या मुनयो नृप । पितरः सर्वभूतानि सिद्धा वैमानिकाश्च ये ॥२६॥
 सुमहत् कर्म तद् विष्णोर्गोचरतः परमानुतम् । विष्ण्वयानि स्वानि ते जगमुर्वीत च शशशिरैश्च ॥२७॥
 सर्गमेतन्मयाऽऽख्यातं भयतः कुलनन्दन । उरुक्रमस्य चरित श्रोतृयामघमोचनम् ॥२८॥

पारं महिम्न उरु विक्रमतो गृणानो यः पार्थिवानि विममे स रजसि मर्त्यः ।

किं जायमान उत जात उपैति मर्त्य इत्याह मन्त्रदृगुषि पुरुषस्य यस्य ॥२९॥

य इदं देवदेवस्य हरेरुत्तकर्मणः । अवतारानुचरितं शृण्वन् याति परां गतिम् ॥३०॥
 क्रियमायो कर्मणीर्द्वैदे पित्र्येऽथ मानुषे । यत्र यत्रानुकीर्त्येत तत् तेषां सुकृतं विदुः ॥३१॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां सहितायामष्टमस्कन्धेऽष्टमोऽध्यायः ॥२३॥

अथ चतुर्विंशतितमोऽध्यायः

राजोवाच

भगवच्छ्रोतुमिच्छामि हरेरुत्तकर्मणः । अवतारकथामाद्यां मायामरूपविद्वन्बनम् ॥१॥
 यद्वर्षमद्याद् रूपं मात्स्यं लोकजगुप्सितम् । तम प्रकृतिं दुर्नर्षं कर्मप्रस्तुत इवेधरः ॥२॥
 एतन्नो भगवन् सर्वं यथावद् वक्तुमर्हसि । उत्तमश्लोकचरितं सर्वलोकसुखावहम् ॥३॥

सूत उवाच

हृद्युक्तो विष्णुरातेन भगवान् बादरायणिः । उवाच चरितं विष्णोर्मत्स्यरूपेण यत् कृतम् ॥४॥

श्रीशुक उवाच

गोविप्रसुरसाधूनां छेन्दसामपि चेधरः । रथामिच्छंस्तनूर्ध्वं धर्मस्यार्थस्य चैव हि ॥५॥
 उवाचचेपु भूतेषु चरन् वायुरिवेधरः । नोचावचत्वां भजते निर्गुणत्वाद्विद्यो गुणैः ॥६॥
 आसीदतीतकल्पान्ते ब्राह्मो नैमित्तिको जयः । समुद्रोपप्लुतास्तत्र लोका भूरादयो नृप ॥७॥
 कालेनागतनिद्रस्थघातुः शिरयिषोर्बली । मुखतो नि सृजान् वेदान् हयप्रीवोऽन्तिकेऽहरत् ॥८॥

तद् दानवेन्द्रस्य हयप्रीवस्य चेष्टितम् । दधार शकरीरूपं भगवान् हरिरीधरः ॥९॥
 राजरूपिः कश्चिन्नात्रा सत्यमतो मशान् । नारायणपरोऽतप्यत् तपः स सलिलाशनः ॥१०॥

योऽसावस्मिन् महाकरे तनय स विवस्वत । आद्देव इति रथातो मनुखे हरिणापित ॥११॥
 पृदा कृतमालायी कुर्वतो जलतपंयम् । तस्याञ्जल्युदके काचिच्छर्पयेकाम्यपद्यत ॥१२॥
 सयम्रतोऽञ्जलिगतां सह तोयेन भारत । उत्ससजं नदीतोये शर्पां द्विविधेधरः ॥१३॥
 तमाह सातिरुख्यं महाकारुणिकं नृपम् । यादोभ्यो ज्ञातिघातिभ्यो दीनां मां दीनवत्सल ।

कथं विसृजमे राजन् भीतामस्मिन् सरिञ्जले ॥१४॥

तमात्मनोऽनुग्रहार्थं प्रीत्या मस्यवपुर्धरम् । अजानन् रक्षणायां शर्पां स मनो दधे ॥१५॥
 तस्या दीनतरं धाययमाधुर्य स महीपति । कलशाप्सु निधायिनां दयालुर्निम्य आश्रमम् ॥१६॥
 मा तु तत्रैकरात्रेण वर्धमाना कमण्डली । अलन्त्राऽऽमावकाश वा हृदमाह महीपतिम् ॥१७॥
 नाहं कमण्डलावस्मिन् कृष्टं वस्तुमिहोसहे । कल्पयौक सुविपुल यत्राहं निरते सुखम् ॥१८॥
 म एतां तत आदाय न्यधादौदघ्नोदके । तत्र विता मुहूर्तेन हस्तप्रयमपद्यत ॥१९॥
 न म एतदलं राजन् सुख वस्तुमुदघ्ननम् । पृथु देहि पदं मयं यत् स्थाहं शरयं गता ॥२०॥
 तत आदाय मा राज्ञा विता राजन् सरोवरे । तदावृष्यात्मना सोऽय महामीनोऽपवर्धत ॥२१॥
 मैतन्मे स्वस्तये राजप्लवक सलिलौकस । निधेहि रषायोगेन हुदे मामपिदासिनि ॥२२॥
 ह्युक्त सोऽनन्मर्त्यं तत्र तत्राविदासिनि । जनाशये सम्मिश्रं त समुद्रे प्राधिपगम् ॥२३॥
 सिष्यमाणस्तमाहेदमिह मां भकरादय । अदन्त्यतिबला घोर मां नेहोत्पृष्टमहंसि ॥२४॥
 एव विमोहितस्तेन घृता पशुभारतीम् । तमाह को भवानरमान् मस्यन्तरेण मोहयन् ॥२५॥
 मैववीर्यो जलधरो द्योऽरमाभिः क्षुतोऽपि च । यो भवान् योजनशतमद्भाभिः पानरो सर ॥२६॥
 नूनं त्व भगवान् साक्षाद्वरिनां रायणोऽवयव । अनुग्रहाय भूतानां ध्यमे रूपं जनौक्याम् ॥२७॥

आरुह्य दृहती नार्धं विचरिष्यस्यविह्वलः । एकार्थंवे निरालोके ऋणीणामेव वर्चसा ॥३१॥
 दोधूयमानां तां नार्धं समीरेण बलीयसा । उपस्थितस्य मे शृङ्गे निवतीहि महाहिना ॥३२॥
 अहं त्वाभृषिभि साकं सहनावमुदन्वति । विकर्यन् विचरिष्यामि याद्व ब्राह्मी निशा प्रभो ॥३३॥
 मदीयं महिमानं च परं ब्रह्मेति शब्दितम् । केस्यस्यनुगृहीतं मे सम्प्रभैर्वित्तं हृदि ॥३४॥
 इत्थमादिश्य राजानं हरिरन्तरधीयत । सोऽन्ववैद्यत तं कालं यं हृषीकेश आदिशत् ॥३५॥
 आस्तीर्यदर्मान् प्राक्कूलान् राजर्षिः प्रागुदङ्मुखः । निपसाद हरेः पादौ चिन्तयन् मत्स्यरूपिण
 ततः समुद्र उद्वेलः सर्गोत्तं प्लावयन् महीम् । वर्धमानो महामेघैर्गर्पद्भि समदरयत् ॥३६॥
 ध्यायन् भगवदादेशं दृश्ये नावमागताम् । तामारुरोह विप्रेन्द्रैरादायौपधिवीरुध ॥३७॥
 तमूषुर्मुनयः प्रीता राजन् ध्यायस्व केशवम् । स यै न सङ्काटस्माद्विता श विधास्यति ॥३८॥
 सोऽनुध्यातस्ततो राज्ञा प्रादुरासीन्महाख्यंवे । एकशृङ्गधरो मत्स्यो हैमो नियुतयोजनः ॥३९॥
 निबध्य नार्धं तच्छृङ्गे यथोक्तो हरिणा पुरा । वरत्रेणाहिना तुष्टस्तुष्टाव मधुसूदनम् ॥४०॥

राजोवाच

अनाद्यविद्योपहृतात्मसंविदस्तन्मूलसंसारपरिश्रमातुराः ।
 यच्छ्रेयोहोपसृता यमाप्नुयुर्विमुक्तिदो नः परमो गुरर्भवान् ॥४१॥
 जनोऽनुधोऽयं निजकर्मबन्धन सुखेच्छया कर्म समीहतेऽसुखम् ।
 यत्सेवया तां विधुनोत्यसम्पत्तिं प्रप्तिं स भिन्नाद्दृष्टव्यं स नो गुरुः ॥४२॥
 यत्सेवयाप्नोरेव रत्नरोदनं पुमान् विजह्यान्मलमात्मनस्तमः ।
 भजेत पूर्णं निजमेव सोऽध्ययो भूयात् स ईशः परमो गुरोगुरुः ॥४३॥
 न यत्प्रसादायुतभागलेशमन्ये च देवा गुरवो जनाः स्वयम् ।
 कर्तुं समेताः प्रभवन्ति पुस्तस्तमीधरं त्वां शरणं प्रपद्ये ॥४४॥
 अथगुरुगणस्य यथाप्रणीः कृन्स्तथा जनस्याधिदुपोऽनुधो गुरुः ।
 त्वमर्हत् सर्वदशां समोषणो वृत्तो गुरुर्नः ह्यगतिं पुभुसताम् ॥४५॥
 जनो जनस्यादिशतेऽपतीं मतिं यथा प्रपद्येत दुराख्यं तमः ।
 त्वं त्वत्पयं ज्ञानममोघमजसा प्रपद्यते येन जनो निजं पदम् ॥४६॥
 त्वं मर्षालोकस्य मुहूर्त्तं प्रियेश्वरो ह्यात्मा गुरुर्ज्ञानमभीष्टसिद्धिः ।
 तथापि लोको न भयन्तमन्धपीर्जनाति सन्तं हृदि यत्कामम् ॥४७॥
 तं त्वामहं देवपरं परेभ्यं प्रपद्ये ईशं प्रतिबीजनाय ।
 दिग्भ्योऽपिर्भगवन् पथोभिर्गन्धीन् हृदस्यान् विवृणुष्वमोरः ॥४८॥

श्रीशुक उवाच

इयुक्तान्तं नृपतिं भगवानादिपूरुषः । मत्स्यरूपी महाम्मोघौ विहरंस्तत्त्वमग्रीत् ॥२४॥
 पुराणसंहितां दिव्यां सांख्ययोगक्रियावतीम् । सत्यमतस्य राजर्षेरात्मगुह्यमरोपतः ॥२५॥
 श्रीश्रीशिवमिः साकमात्मतत्त्वमसंशयम् । नाग्यासीनो भगवता प्रोक्तं मया सनातनम् ॥२६॥
 अनीतप्रलयापाय दक्षिताय ॥ वेधसे । ह्यस्यासुरं हयप्रीवं वेदान् प्रत्याहरद्दरिः ॥२७॥
 स तु स यमतो राजा ज्ञानविज्ञानसंयुतः । विष्णोः प्रसादात् कथोऽस्मिन्नासीद् धैर्यव्यतो मनुः ॥२८॥
 न यमतस्य राजर्षेर्मायामस्यस्य शार्ङ्गिणः । संवादं मद्ब्रह्मदानं श्रुत्वा मुपेत किञ्चिदात् ॥२९॥
 यमतारो हरेर्योऽयं कीर्तयेदन्वहं नरः । सद्ब्रह्मपास्तस्य सिध्यन्ति स याति परमं गतिम् ॥३०॥

प्रलयपथसि धातुः सुतराकमुत्तम्यः धुतिगणमपनीतं प्रत्युपादत्त दत्ता ।

द्विजिजमकपथद् यो यश्च सत्यमणानां तमहमखिलहेतुं जिज्ञामीनं नतोऽस्मि ॥३१॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पद्मासिन्ध्यामष्टादशोऽहर्षा पारमहर्ष्या संहितायामष्टमस्कन्धे

मत्स्यावतारपरितानुवर्णनं नाम अष्टविंशतितमोऽध्यायः ॥ २४ ॥

इत्यष्टमस्कन्धः समाप्तः

॥ दक्षिः ॐ तत्सत् ॥

ध्री वासुदेवाय नम

श्रीमद्भागवतम्

नवमस्कन्धः

अथ प्रथमोऽध्यायः

राजोवाच

मन्वन्तराणि सर्वाणि त्वयोक्तानि भूतानि मे । यौर्याप्यनन्तवीर्यस्य हरेस्तत्र कृतानि च ॥१॥
योऽसौ सद्यप्रतो नाम राजर्षिर्द्विविधेश्वर । शम योऽतीतकल्पान्ते लेभे पुरुषसेवया ॥२॥
स वै विवस्वत पुत्रो मनुरासीदिति ध्रुतम् । त्वत्तत्स्य सुताः श्रोता इक्ष्वाकुप्रमुखा नृपा ॥३॥
तेषां वशं पृथग् ब्रह्मन् धरयानुचरितानि च । कीर्तयस्व महाभाग नित्यं शुभ्रपतां हि न ॥४॥
ये भूता ये भविष्याश्च भवन्त्यद्यतनाश्च ये । तेषां न पुण्यकृतीर्ना सर्वेषां वद विक्रमान् ॥५॥

सुत उवाच

एव परीक्षिता राजा सदसि ब्रह्मवादिनाम् । शृष्ट प्रोवाच भगवान्प्लुक् परमधर्मविन् ॥६॥

श्रीशुक उवाच

श्रूयतां मानवो वशं प्राप्नुय्येण परतप । न शन्यते विस्तरतो बहून् वपंशतैरपि ॥७॥
परावरेषां भूतानामामा य पुरुष पर । न एवासीद्विदं विश्वं कल्पान्तेऽन्यत्त किञ्चन ॥८॥
तस्य नामे समभवत् पद्मकोशो हिरण्यमय । तस्मिन्ने महाराज स्वयम्भूश्चतुरानन ॥९॥
मरीचिर्मनसस्तस्य जज्ञे तस्यापि करयप । दाढायण्यां दतोऽदित्यां विवस्वानभवत् सुत ॥१०॥
ततो मनु ब्राह्मदत्त सशायामास भारत । अदायां जनयामास दश पुत्रान् स आभवान् ॥११॥
इक्ष्वाकुनृगशर्यातिदिष्टष्टकरूपकान् । नरिष्यन्त पृथग् च नमग्न्य कविं विभु ॥१२॥
अप्रजस्य मनो पूर्वं वसिष्ठो भगवान् किल । मित्रावरुणयोरिष्टिं प्रजार्थमकरोत् प्रभु ॥१३॥
तत्र ब्रह्मा मनो पत्नी होतारं समग्राचत । दुहित्यमुपागम्य प्रणिपत्य पयोव्रता ॥१४॥
प्रेषितोऽध्वर्युणा होताध्यायस्त्वत्सुसमाहित । हविरे न्यधरत् तेन वयङ्कारं गृणन् द्विज ॥१५॥
कन्येला नाम साभवत् । तां विलोक्य मनु प्राह नातिहृष्टमना गुरुम् ॥१६॥

भगवन् किमिदं जातं कर्म वो ब्रह्मवादिनाम् । विपर्ययमहो कष्टं मेवं स्याद् ब्रह्मविक्रिया ॥१७॥
युयं मन्त्रविदो युक्तास्तपसा दग्धकिल्बिषाः । कुतः सङ्कल्पयैरग्यमनृतं विबुधेऽप्यत्र ॥१८॥
तन्निशम्य वैचस्तस्थ भगवान् प्रपितामहः । होतुश्चैतिक्रमं शारवा बभाषे रविनन्दनम् ॥१९॥
एतत् सङ्कल्पवैषम्यं होतुस्ते व्यभिचारतः । तथापि माधविय्ये ते सुप्रजास्त्वं स्वतेजसा ॥२०॥
एवं व्यवसितो राजन् भगवान् स महायशः । अस्तौपीदादिपुरुषमिनायाः पुंस्त्वकाग्र्यया ॥२१॥
तस्मै कामवरं तुष्टो भगवान् हरिरीश्वरः । ददाचिलाभवत्तेन सुघुम्नः पुरुषर्षभः ॥२२॥
॥ एकदा महाराज विचरन् मृगयां वने । धृतः कलिपयामात्यैरश्वमारुह्य सैन्यवम् ॥२३॥
मृगह्य रुचिरं चापं शरांश्च परमाहुतान् । दक्षितोऽनुमृग्य घोरो जगाम दिशमुत्तराम् ॥२४॥
॥ कुमारो वनं मेरोरधस्तात् प्रविवेश ह । यत्रास्ते भगवाण्डग्नौ रममाणः सहोमया ॥२५॥
तस्मिन् प्रविष्ट एवासौ सुघुम्नः परवीरहा । अपरयत् स्त्रियमात्मानमथ च बद्ध्वा नृप ॥२६॥
तथा तदनुगाः सर्वे आगमलिङ्गविपर्ययम् । दृष्ट्वा विमनसोऽभूवन् धीचमाणाः परस्परम् ॥२७॥

राजोपाय

कपमेवंगुण्यो देशः केन वा भगवन् कृतः । प्रभमेनं समाचक्ष्य परं कौतूहलं हि न ॥२८॥

श्रीशुक उवाच

एकदा गिरिशं द्रष्टृपयस्तत्र सुमताः । दिशो वितिमिराभासाः कुरन्तः समुपागमन् ॥२९॥
तान् विलोपयाम्बिका देवी विज्ञाता प्रीडिता भृशम् । भर्तुरद्वात समुत्थाय नीवीमाक्ष्य पर्यधात् ॥
अपयोऽपि तयोर्बीषय प्रतङ्गं रममाणयो । निरृताः प्रययुस्तस्माच्चरनारायणाश्रमम् ॥३१॥
तदिदं भगवानाह प्रियायाः प्रियकाग्र्यया । स्वानं यः प्रविशेदेतत् स वै योषिद् भवेदिति ॥३२॥
तत् ऊर्ष्य वनं तद् वै पुरुषा वर्जयन्ति हि । सा चानुचरसंगुता विचचार वनाद् वनम् ॥३३॥
अथ तामाश्रमाभ्यासो चरन्ती प्रमशोत्तमाम् । शोभि परिहृतां बीषय चक्रमे भगवान् पुत्र ॥३४॥
सावि तं चक्रमे सुभूः सोमराजसुतं पतिम् । स तस्यां जनयामास पुरूरवममाम् ॥३५॥
एवं श्रोत्रमनुप्राप्तः सुघुम्नो मानवो नृपः । सस्मार स्वकुलाचार्यं वसिष्ठमिति शुभ्रम् ॥३६॥
स तस्य तां दशां दृष्ट्वा पृथ्वा मृशपीडितः । सुघुम्नस्याशयन् पुंस्त्वमुपाधापत शङ्करम् ॥३७॥
गृहस्तस्मै स भगवानुगमे प्रियमावहन् । स्वां च वाचमृतां पुष्पिदिमाह शिराग्र्यो ॥३८॥
मासं पुमान् स भविता मामं श्रो तत्र गोत्रज । इत्थं व्यवस्थाप्य कामं सुघुम्नोऽरगुमेदिनीम् ॥
आचार्यानुप्राप्तं कामं सञ्ज्या पुंस्त्वं व्यवस्थाप्य गानयामास जगतीं नाम्यनन्दन् ॥३९॥
गन्धोत्कण्ठो गणो राजन् विमनश्च सुनाम्नयः । दक्षिणपराश्रमां वनपुष्पमंथयन्तः ॥४०॥
ततः परिणते काले प्रतिष्ठानरतिः प्रभुः । पुंस्त्ववम उत्तमं गौ पुत्राय गणो वनम् ॥४१॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमर्श्या संहितायां नवमस्कन्धे इत्योत्तराश्वमेधपर्वोऽध्यायः ॥१॥

अथ द्वितीयोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

एव गनेऽथ सुसुप्ते मनुर्वैवस्वत सुते । पुत्रकामस्तपस्तेपे यमुनार्या शत समा ॥१॥
 ततोऽयजन्मनुर्वैवमपन्यार्थं हरिं प्रभुम् । इष्वाकुपूवतान् पुत्रैस्त्रेभे स्वमदृशान् दश ॥२॥
 पृथस्तु मनो पुत्रो गोपालो गुरुरा कृत । पालयामास गा यत्तो रात्र्यां वीरासनव्रत ॥३॥
 एरुदा प्राविशद् गोष्ठं शार्दूलो निशि वपति । शयाना गाव उत्थाय भीतास्ता बभ्रुमुर्मजे ॥४॥
 एकां जग्राह बलवान् सा चुकोश भयानुरा । तस्यास्तत् क्रन्दित ध्रुवा वृषभोऽभिससार ह ॥५॥
 सद्गमादाय तरसा प्रलीनोद्भुगणो निशि । अजानन्नहनद् यभ्रो शिर शार्दूलशङ्कया ॥६॥
 व्याघ्रोऽपि वृक्षध्वजो निश्चिंसाग्राह्यस्ततः । निश्चक्राम भृश भीतो रक्त पथि समुत्सृजन् ॥७॥
 मयमानो हत व्याघ्र वृषभ परवीरहा । अद्राचीत स्वहतां बभ्रु व्युष्टायां निशि दु खित न ॥८॥
 त शयाप कुलाचार्यं कृतागसमक्रामत । न चत्रवन्तु शूद्रस्व कर्मणा भवितामुना ॥९॥
 एव शस्तु गुरुरा प्रयशृङ्गात् कृताञ्जलि । अजारयद् व्रत वीर ऊर्ध्वरेता मुनिप्रियम् ॥१०॥
 वासुदेवे भावति सर्वांमनि परेऽमले । एकातिरथ गता भक्ष्या सर्वभूतसुहृन् सम ॥११॥
 विमुक्तपङ्क शान्तात्मा सयताचोऽपरिग्र । यत्कृष्योपपत्रेण कल्पयन् धृतिमात्मनः ॥१२॥
 आत्मन्या मानमाधाय ज्ञानवृत्त समाहित । विचचार महीमेतां जलान्धबधिराकृति ॥१३॥
 एवष्टुो घन ग वा इष्टा दावाग्निमुधितम् । तेनोपयुक्तकरणो ब्रह्म प्राप परं मुनि ॥१४॥
 कवि कनीयान् विषयेषु निःस्पृहो विस्मय रास्यं सह बभ्रुभिर्वनम् ।

निवेदय चित्ते पुरुः स्वरोचिः विदेश कैशोरवया पर गत ॥१५॥
 करुणाम्मानदासः कारुण्यं चत्रजातय । उत्तरापथगोसारो ब्रह्मयया धमवत्सला ॥१६॥
 घृष्टाद् घाटंमभूरु चत्र ब्रह्मभूष गत व्रिता । गृगस्थ वश सुमतिर्भूतज्योतिस्ततो वसु ॥१७॥
 वसो प्रतीकृत्तपुत्र ओषधानोषजपिता । कया चौधकती नाम सुदर्शन उवाह ताम् ॥१८॥
 विप्रसूतो नरिष्यन्तारुस्तस्य सुतोऽभवत् । तस्य मीढ्रांस्ततः कूर्चं दृढसेनस्तु तामुत ॥१९॥
 वीतिहोत्रसिन्धुदसनात् तस्य सत्यश्रवा अभूत् । उरश्रवा सुतस्तस्य देवदत्तस्ततोऽभवत् ॥२०॥
 ततोऽग्निरेवो भगवानग्नि स्वयमभूत् सुत । कानीर इति विख्यातो जातुरूप्यो महागुपि ॥२१॥
 ततो ब्रह्मकुल जातमाग्निवेशयायन नृर । नरिष्यतान्वय प्रोक्तो दिप्ररामत शृणु ॥२२॥
 नाभागो दिष्टपुत्रोऽन्य कमणा वैश्यतां गत । भलन्दन सुतस्तस्य चासमोतिर्भलन्दनात् ॥२३॥
 वत्समीते सुत मोक्षुस्तमुत्त प्रमतिं विदुः । रानिग्र प्रमनस्तस्माच्छात्रोऽय विविशति ॥२४॥
 विविशतिसतो रम्भ रानिनोऽस्य धामिह । फरधमो मशारात् तस्यासीदात्मनो ॥२५॥
 सुतो यस्य मरुत्तश्चत्रार्थभूत । सवर्तोऽयापयद् य धी महायोग्यङ्गिर सुत ॥२६॥

मरुत्तस्य यथा यज्ञो न तथान्यस्य कश्चन । सर्वद्विरणमय त्वासीद् यत् किञ्चिच्चास्य शोभनम् ॥
 अमाद्यदिन्द्र सोमेन ऋचिणाभिर्द्विजातयः । मरुतः परिवेष्टारो विश्वेदेवा सभासद ॥२८॥
 मरुत्तस्य दमः पुत्रस्तस्यासीद् राज्यवर्धनः । सुष्टुतिस्त मुतो जज्ञे सौष्टेयो नर मुतः ॥२९॥
 तत्सुतः केवलस्तस्माद् बन्धुमान् वेगाग्रस्ततः । बन्धुस्तस्याभवद् यस्य तृणविन्दुर्महीपतिः ३०
 तं भेजेऽनन्तुरा देवी भजनीयगुणालयम् । वराधरा यतः पुत्रा कन्या चेद्विडाभयत् ॥३१॥
 तस्यामुत्पादयामास विश्रवा धनदं सुतम् । प्राशय विद्यां परमामृषिर्योगेश्वरात् पितुः ॥३२॥
 विशालः शून्यबन्धुश्च धूमकेतुश्च तत्सुता । विशालो वयसृद् राजा वैशाली निर्ममे पुरीम् ॥
 हेमचन्द्रः सुतस्तस्य धूम्राक्षस्तस्य चारमजः । तं पुत्रात् सयमादासीत् कृशाक्षः सहदेवजः ॥३४॥
 कृशाक्षात् सोमदत्तोऽभूद् योऽश्वमेदैरिदस्पतिम् । ऽष्टा पुत्रमापाप्स्यं गतिं योगेश्वराश्रितः ॥३५॥
 सौमदत्तिस्तु सुमतिस्तत्सुतो जनमेजयः । एते वैशालभूपालास्तृणविन्दोर्यशोवराः ॥३६॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां सहितायां नवमस्कन्धे द्वितीयोऽध्यायः ॥२॥

दर्शयिष्या पतिं तस्यै पातिव्रत्येन तोषिती । अपिमान्मन्य ययतुर्विमानेन त्रिविष्टपम् ॥१०॥
यद्ययमाणोऽथ शर्षातिरघ्यवनस्याधर्मं गतः । ददर्श दुहितुः पार्थे पुरुषं सूर्यवर्चसम् ॥११॥
राजा दुहितरं ग्राह कृतपादाभिवन्दनाम् । आशिषश्चाप्रयुञ्जानो नातिप्रीतमना इव ॥१२॥

चिकीर्षितं ते किमिदं पतिस्त्वया प्रलग्नितो लोकनमस्कृतो मुनिः ।

यत् त्वं जराग्रस्तमसयसम्मतं विहाय जारं भजसेऽमुमध्वगम् ॥२०॥

कथं मतिरस्तेऽन्यगताम्यथा सतां कुलप्रसूते कुलदूषणं त्विदम् ।

बिभर्षि जारं यदपत्रया कुलं पितृश्व भर्तुश्च नयत्यधस्तमः ॥२१॥

पुत्रं प्रुवाणं पितरं स्मयमाना शुचिस्मिता । उवाच तात जामाता तवैव शृगुनन्दनः ॥२२॥

शर्षास पित्रे तत्सर्वं वयोरूपाभिलम्बनम् । विस्मितः परमप्रीतस्तनयां परिपत्सजे ॥२३॥

सोमेन याजयन् धीरं ग्रहं सोमस्य चाग्रहीत् । यसोमपोऽप्यश्विनोरघ्ययनः ह्येन तेजसा ॥२४॥

इत्तुं तमाददे वज्रं सद्योमन्युरमर्षितः । सवज्रं भक्तमयामास भुजमिन्द्रस्य भार्गवः ॥२५॥

अन्यजानंस्ततः सर्वे ग्रहं सोमस्य चाश्विनो भिरजाविति यत् पूर्वं सोमाहुत्या बहिष्कृतौ २६

उत्तानबर्हिःरानतौ भूरिपेक्ष इति श्रय । शर्षातेरभवन् पुत्रा आनताद् रेवतोऽभवत् ॥२७॥

सोऽन्तःसमुद्रेनगरीं विनिर्माय कुशस्थलीम् । आस्थितोऽभुङ्क्त विषयानानर्तादीनरिन्वम् ॥२८॥

तस्य पुण्यत जज्ञे ककुभिःप्रेष्टमुत्तमम् । ककुप्नी रेवतीं कन्यां स्वामादाय विभु गतः ॥२९॥

कन्यावरं परिप्रष्टुं ब्रह्मलोचमपावृतम् । आवर्तमाने गाम्भर्वे स्थितोऽलक्ष्मणः क्षणम् ३०

तदात आद्यमानस्य स्वाभिप्रायं व्यवेदयत् । तच्छ्रुत्वा भगवान् ब्रह्मा ग्रहस्य तमुवाच ह ३१

अहो राजन् निरदास्ते कालेन हृदि ये कृताः । तत्पुत्रपौत्रनसयां गोत्राणि च न शृण्वहे ३२

कालोऽभियातस्त्रिणवचतुयुगविकल्पित । तद् गच्छ देवदेवांशो बलदेवो महाबलः ३३

कन्यारत्नमिदं राजन् नररत्नाय देहि मोः । भुवो भारावताराय भगवान् भूतभावनः ३४

अवतीर्थो निजाद्येन पुण्यश्रवणकीर्तन । इत्यादिष्टोऽभिवन्द्याजं नृपः स्थपुरमागतः ।

त्यक्तं पुण्यजनत्रासाद् आकृमिर्दिधवर्ष्यते ३५

सुतां दधनानबधाङ्गी बलाय चजशालिने । यदर्याष्य गतो राजा सप्तं नारायणाश्रमम् ३६

इति धीमन्नागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां नवमस्कन्धे तृतीयोऽध्यायः ३७

अथ चतुर्दशोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

नाभागो नमगापत्यं यं ततं आतरः कविम् । यविष्ट न्यभजन् दायं ब्रह्मचारिणमागतम् १

आतरोऽभाङ्क्त किं मह्यं भजाम पितरं तव । त्वां भगवन्तुतामाजुष्ट्वां पुत्रक तदाह्या ॥२॥

२॥ अङ्गिरस सत्रमासतेऽथ सुमेधस । पठं पठसुपेत्याहः कवे मुह्यन्ति कर्मणि ॥ ३ ॥

तांस्तुं ज्ञांसय सूक्ते द्वे वैधदेवे महात्मन । ते स्वयंन्तो घन सत्रपरिशेषितमात्मनः ॥ ४ ॥
 दास्यन्ति तेऽथ तान् गच्छ तथा स कृतवान् यथा । तस्मै दत्त्वा ययुः स्वर्गं ते सत्रपरिशेषितम् ५
 तं कश्चित् स्वीकरिष्यन्तं पुरुषः कृष्णदर्शनः । उवाचोत्तरतोऽभ्येत्य ममेदं वास्तुकं वसु ॥ ६ ॥
 ममेदमृषिभिर्दत्तमिति तर्हि स्म मानत्र । स्याद्यौ ते पितरि प्रश्नः पृष्टवान् पितरं तथा ॥ ७ ॥
 यज्ञास्तुगतं सर्वमुच्छिद्यमृषयः पृच्छन् । चक्रुर्विभागं रुद्राय स देध सर्वमर्हति ॥ ८ ॥
 ना भागस्तं प्रणम्याह तवेयं किल वास्तुकम् । इत्याह मे पिता ब्रह्मक्षिप्रसात्त्वा प्रसादये ॥ ९ ॥
 यत् ते पितावद्दध्मं च यत् सत्यं प्रभापसे । ददामि ते मन्त्रद्वयो ज्ञानं ब्रह्म सनातनम् ॥ १० ॥
 गृहाण द्रविणं दत्तं म सत्रे परिशेषितम् । इत्युक्त्वान्तर्हितो रुद्रो भगवान् सत्यवत्सलः ॥ ११ ॥
 य एतत् संस्मरेत् प्राप्तं साय च सुसमाहितः । कविर्मन्वति मन्त्रज्ञो गतिं चैव तथाऽऽत्मनः ॥ १२ ॥
 नाभागादम्बरीपोऽभून्महाभागवतः । कृती । नाष्टृशब्दं ब्रह्मशापोऽपि यं न प्रतिहतः पृच्छन् ॥ १३ ॥

राजोवाच

भगवञ्छ्रोतुमिच्छामि राजप्रेक्ष्यस्य धीमत । न प्राभूद् यत्र निर्मुक्तो ब्रह्मदण्डो दुरत्यय ॥ १४ ॥

श्रीशुक उवाच

अम्बरीषो महाभाग सप्तद्वीपवतीं महोम् । अय्ययां च श्रियं लब्ध्वा विभवं चातुलं भुवि ॥ १५ ॥
 मेनेऽतिदुर्लभं पुसां सर्वं तत्स्वप्नं यस्तुतम् । विद्वान् विभवनविर्वाणं तमो विशति यत् पुमान् ॥ १६ ॥
 वासुदेवे भगवति तत्तन्नेषु च साधुषु । प्राप्तो भाव परं विश्वं येनेदं लोष्टवत् स्मृतम् ॥ १७ ॥

त वै मनः कृष्णपदारविन्दयोर्वचोसि वैकुण्ठगुणानुवर्णने ।

करो हरेर्मन्दिरमार्जनादिषु श्रुतिं चकारास्युतसत्कथोदये ॥ १८ ॥

मुकुन्दलिङ्गालयदर्शने दृशौ तदभ्युद्यगाग्रस्पर्शोऽङ्गसङ्गमम् ।

प्राणं च सत्पादसरोजसौरभे श्रीमत्तुलस्या रसनां तदपिते ॥ १९ ॥

पादौ हरे चेत्प्रपदानुसर्पणे शिरो हृषीकेशपदामिवन्दने ॥

कामं च दास्ये न तु कामक्रान्त्यया यथोत्तमश्लोकजनाधया रतिः ॥ २० ॥

एव सदा कर्मकलापमात्मनः परेऽधियज्ञे भगवत्प्रधोक्तजे ।

सर्वात्मभाव विदधन्महीमिमां तल्लिष्टविप्राभिहितः शयास ह ॥ २१ ॥

ईजेऽधमेधैरधियज्ञमोदयं महाविभूत्योपचिताद्भुदक्षिणैः ।

ततैर्वसिष्ठसितगौतमादिभिर्धन्वन्ममिसोतमसौ सरस्वतीम् ॥ २२ ॥

यस्य क्रतुषु गीर्वाणैः सदस्या ऋत्विजो जना । तुल्यरूपाश्चानिमिषा व्यट्श्यन्त सुवाससः ॥ २३ ॥

स्यगो न प्राथितो यस्य मनुजैरमरप्रियः । शृण्वद्भिरुपगायद्भिरुत्तमश्लोकचेष्टितम् ॥ २४ ॥

समर्द्रयन्ति तान् कामाः स्वाराज्यपरिभाविता । दुर्लभा नापि सिद्धानां मुकुन्दं हृदि पश्यतः ॥

॥ इत्थं भक्तियोगेन तपोयुक्तेन पार्थिव । स्वधर्मेण हरिं प्रीणन् सङ्गान् सर्वाङ्गनैर्जहौ ॥२६॥

गृहेषु दारेषु सुतेषु बन्धुषु द्विपोत्तमम्यन्दनवाजिपत्तिषु ।

अक्षय्यरत्नाभरणायुधादिप्यनन्तकोशेष्वकरोदसन्मतिम् ॥२७॥

तस्मा अदादरिश्चक्रं प्रत्यनोकभयावहम् । एकान्तभक्तिभावेन प्रीतो भूयाभिरक्षयम् ॥२८॥

आरिराधयिषुः कृप्यं महिष्या तुल्यशीलया । युक्तः सांवत्सरं वीरो दधार द्वादशीव्रतम् ॥२९॥

प्रतान्ते कर्तिके मासि शिरात्रं समुपोषितः । स्नातः कदाचित्कालिन्द्यां हरिं मधुपनेऽर्चयत् ॥३०॥

महाभिपेकविधिना सर्वोपस्करसम्पदा । अभिविच्याम्बराकल्पैर्गन्धमाह्वारहृणादिभिः ॥३१॥

तद्गतान्तरभावेन पूजयामास केशवम् । प्राह्वयंश्च महाभागान् सिद्धार्थानपि भक्तितः ॥३२॥

राज्ञां रश्मविपाणीनां रूप्याङ्ग्रीणां सुवाससाम् । पयःशीलवयोरूपवत्सोपस्करसम्पदाम् ॥३३॥

प्राहिणोत् साधुविप्रेभ्यो गृहेषु न्ययुर्दानि पट् । भोजयित्वा द्विजानप्रे स्वाद्वन्नं गुणवत्तमम् ॥३४॥

लब्धकामैरनुज्ञातः पारणायोपचक्रमे । तस्य तर्ह्यतिथिः साक्षाद्दुर्वासा भगवानभूत् ॥३५॥

समानर्चातिथिं भूपः प्रायुत्थानासनाहंशैः । यथाचेऽभ्यवहाराय पादमूलमुपागतः ॥३६॥

प्रतिनन्द्य स तद्याज्यां कर्तुमावश्यकं गतः । निमग्न्य गृहद्वारं ध्यायन् कालिन्दीसलिले शुभे ॥३७॥

मुहूर्तार्धावशिष्टायां द्वादश्यां पारणं प्रति । चिन्तयामास धर्मंशो द्विस्तद्धर्मसङ्कटे ॥३८॥

प्राह्वयत्तिप्रमे दोषो द्वादश्यां यदपारण्ये । यत् कृत्वा साधु मे भूयादधर्मा वा न मां स्फुरोत् ॥३९॥

अग्भसा केवलेनाय करिष्ये प्रतपारण्यम् । प्राहुरग्भस्यं विप्रा ह्यशितं नाशितं च तदा ॥४०॥

हृत्पपः प्राश्य राजर्षिश्चिन्तयन् मनसाच्युतम् । प्रयाचष्ट कुरधेष्ट द्विजागमनमेव सः ॥४१॥

दुर्वासा यमुनाकूलात् कृतावश्यक आगतः । राज्ञाभिनन्दितस्तस्य बुधुषे चेष्टितं धिया ॥४२॥

मन्युना प्रचलद्वाजो भ्रुकुटीकुटिलाननः । बुभुक्षितश्च सुतरां कृताञ्जलिमापत् ॥४३॥

अहो अस्य मृशंसस्य श्रियोन्मत्तस्य पश्यत । धर्मश्चैत्रिकमं विष्णोरभक्तस्येशमानित ॥४४॥

यो मामतिथिमायातमातिष्येन निमग्न्य च । अदत्त्वा मुक्तास्तस्य सद्यस्ते दर्शये फलम् ॥४५॥

एव प्रयाण्य उत्कृत्य जटा रोपविदीपितः । तथा च निमंमेतस्मै कृत्वा कालानलोपमाम् ॥४६॥

तामापतन्तीं ज्वलतीमतिहस्तां पदा भुवम् । वेपयन्तीं समुद्रीक्ष्य न चचाल पदान्मृगः ॥४७॥

प्राग्दिष्टं श्रुत्यरक्षायां पुरयेण महात्मना । ददाह कृयां तां चम्रं क्रुद्धाहिमिव पावकः ॥४८॥

तदभिद्रवदुद्वीक्ष्य स्वप्रयासं च निष्फलम् । दुर्वासा दुहवे भीतो दिष्टं प्राणपरीप्सया ॥४९॥

तमन्यधावद् भगवदयाङ्गं दागमिरद्वृतशिलो यथाहिम् ।

तथानुपक्तं मुनिरीषमाणो गुह्यं विविष्टं प्रपसार मेरोः ॥५०॥

दिशो नमः चम्रां विवरान् समुद्रोत्थोकान् सपालाखिदिव गतः सः ।

यतो यतो धायति तत्र तत्र मुदर्शनं दुष्प्रसदं ददर्श ॥५१॥

अलङ्घनाथः स यदा कुतश्चिन् सन्नास्तचित्तोऽरख्यमेपमाणः ।

देवं विरिञ्चं समगाद्विधातस्त्राह्यात्मयोनेऽजिततेजसो माम् ॥१२॥

ब्रह्मोवाच

स्यानं मदीयं सहविश्वमेतत् श्रीढावसाने द्विपराधंसंज्ञे ।

भूभङ्गमात्रेण हि सन्दिग्धोः कालात्मनो यस्य तिरोमविष्यति ॥१३॥

अहं भवो दक्षभृगुप्रधानाः प्रजेशभूतेशसुरेशमुख्याः ।

सर्वे वयं यन्नियमं प्रपन्ना मूर्धन्यपितं लोकहितं वहामः ॥१४॥

प्रथारयातो विरिञ्चेन विष्णुचक्रोपतापितः । दुर्वासाः शरणं यातः सर्वे कैलासवासिनम् ॥१५॥

श्रीरुद्र उवाच

वयं न तात प्रभवाम भूम्नि यस्मिन् परेऽन्येऽप्यज्जीवकोशाः ।

भवन्ति काले न भवन्ति हीदृशाः सहस्रशो यत्र वयं भवामः ॥१६॥

अहं सनत्कुमारश्च नारदो भगवानजः । कपिलोऽपान्तरतमो देवलो धर्मं आसुरिः ॥१७॥

मरीचिप्रमुखाश्चान्ये सिद्धेशः पारदर्शनाः । विदाम न वयं सर्वे यन्मायां माययाऽऽवृताः ॥१८॥

तस्य विश्वेश्वरस्येदं शस्त्रं दुर्विपहं हि नः । समेव शरणं याहि हरिस्ते शं विधास्यति ॥१९॥

ततो निराशो दुर्वासाः पदं भगवतो ययौ । धैकुल्लास्यं यदप्यास्ते श्रीनिवासः प्रियासु ॥२०॥

सन्दह्यमानोऽजितशस्त्रवह्निना तत्पादमूले पतितः सवेपथुः ।

आहाच्युत्तानन्त सदीप्सित प्रभो कृतागसं माव हि विश्वभावन ॥२१॥

अजानता ते परमानुभावं कृतं मयाधं भवतः प्रियाणाम् ।

विधेहि तस्यापचितिं विधातुमुच्येत यन्नामन्युदिते नारकोऽपि ॥२२॥

श्रीभगवानुवाच

अहं भक्तपराधीनो ह्यस्वतन्त्र इव द्विज । साधुभिर्ग्रस्तहृदयो भक्तैर्मत्तजनप्रियः ॥२३॥

नाहमात्मानमाशाले मद्भक्तैः साधुभिर्विना । श्रियं चात्यन्तिकीं ब्रह्मन् येषां गतिरहं परा ॥२४॥

ये दारांगारपुत्रास्त्रान् प्राणान् वित्तमिमं परम् । हित्वा मां शरणं यात्राः कथं तांस्त्यक्तुमुत्सहे ॥२५॥

मयि निर्बद्धहृदयाः साधवः समदर्शनाः । धरोकुर्वन्ति मां भक्त्या सखियः सत्पतिं पथा ॥२६॥

मसेवया प्रतीतं च सालोक्यादिचतुष्टयम् । नेच्छन्ति सेवया पूर्णाः कुतोऽन्यत् कालविद्रुतम् ॥२७॥

साधवो हृदयं मह्यं साधूनां हृदयं त्वहम् । मदन्यत् ते न जानन्ति नोहं तेभ्यो मनागपि ॥२८॥

उपायं कथयिष्यामि तव विप्र शृणुष्व तत् । अयं ह्यात्माभिचारस्ते यतस्तं यातु धै भवान् ।

साधुषु ग्रहितं तेजः प्रहर्तुः कुरुतेऽशिवम् ॥ २९ ॥

तपो विद्या च विप्राणां निःश्रेयसकरे उभे । ते एव दुर्विनीतस्य कल्लेते कतुरन्यथा ॥३०॥

मह्यंस्तद् गच्छ भद्रं ते नामागतनयं नृपम् । क्षमापय महाभागं ततः शान्तिर्भविष्यति ॥७१॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां नवमस्कन्धेऽम्बरीषचरिते चतुर्थोऽध्यायः

अथ पंचमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

एवं भगवताऽऽदिष्टो दुर्वासाश्चक्रतापितः । अम्बरीषमुपावृत्य तत्पादौ दुरितोऽग्रहीत् ॥ १ ॥
तस्य सोद्यमनं धीष्य पादस्पृशं विलज्जितः । अस्तावीत् तद्धरेरखं कृपया पीडितो भृशम् ॥ २ ॥

अम्बरीष उवाच

त्वमग्निर्भगवान् सूर्यंस्त्वं सोमो ज्योतिर्वा पतिः । त्वमापस्त्वं क्षितिर्म्यौम वायुमाग्नेन्द्रियाणि च ॥
सुदर्शनं नमस्तुभ्यं सहस्राराच्युतप्रिय । सर्वास्त्रघातिन् विप्राय स्वस्ति भूपा इहस्पते ॥ ४ ॥
त्वं धर्मस्त्वमृतं सत्यं त्वं यज्ञोऽल्लयजभुक् । त्वं लोकराजः सर्वांमा त्वां तेजः पौरुषं परम् ॥

नमः सुनाभा विलधर्मसेतवे ह्यधर्मशीलासुरधूमकेतवे ।

त्रैलोक्यगोपाय विशुद्धवर्चसे मनोजवायाद्भुतकर्मणे गृणे ॥ ३ ॥

स्वत्तेजसा धर्ममयेन संहतं तमः प्रकाशश्च धृता महात्मनाम् ।

दुरत्ययस्ते महिमा गिरां पते रवद्रूपमेतव सदसत् परावरम् ॥ ७ ॥

यदा विसृष्टस्त्वमनजनेन नै यत्नं प्रविष्टोऽजित वैश्यदानवम् ।

बाहूदरोर्ध्वङ्गिप्रशिरोधराणि धूम्रजजलं प्रधने विराजमे ॥ ८ ॥

स त्वं जगत्प्राण खलप्रहाणये निरूपितः सर्वसहो गदाभृता ।

विप्रस्य चास्मिन्कुलदैवहेतवे विधेहि भद्रं तदनुग्रहो हि नः ॥ ६ ॥

यद्यस्ति दक्षमिष्टं वा स्वधर्मो वा स्वनुष्ठितः । कुलं नो विप्रदैवं चेद् द्विजो भवतु विज्वरः ॥ १० ॥

यदि नो भगवान् प्रीत एकः सर्वगुण्याश्रयः । सर्वभूतात्मभावेन द्विजो भवतु विज्वरः ॥ ११ ॥

श्रीशुक उवाच

इति संस्तुयतो राज्ञो विष्णुचक्रं सुदर्शनम् । अशागवत् सर्वतो विप्रं प्रवृद्धं राजयाज्जया ॥ ९ ॥

त मुक्तोऽग्राप्तितादेन दुर्वासाः स्वस्तिमांस्ततः । प्रयत्नां स तमुर्वांरां युजानः परमाशिष ॥ १३ ॥

दुर्वासा उवाच

यहो अनन्तदासानां महत्त्वं दृष्टमय मे । शृतागसोऽपि यद् राजन् मङ्गलानि समीहसे ॥ १४ ॥

दुष्करः को नु साधूनां दुस्वयजो वा महात्मनामार्थः संगृहीतो भगवान् साप्यतामुपभो हरिः ॥

यश्चामध्रुतिमात्रेण पुमान् भवति निर्मलः । तस्य तीर्थपदः किं वा क्षमापनामप्रशियो ॥ १५ ॥

राजनस्यनुगृहीतोऽहं स्वयातिस्त्रयात्मना । मर्त्यं गृह्यतः श्रुत्वा प्राणा यन्मेऽभिप्रेयताः ॥ १६ ॥

तमश्रुताहारः पूत्यागमनकादृश्या । चरणागुपगद्गच्छ पूसाद्य समभोजय ॥ १८ ॥

सोऽशित्वाऽऽस्तमानीतमातिथ्यं सार्वकामिकम् । तृसात्मा नृपतिं प्राह भुज्यतामिति सादरम् ॥१॥
प्रीतोऽस्म्यनुगृहीतोऽस्मि तव भागवतस्य वै । दर्शनस्पर्शनालापैरातिथ्येनात्ममेधसा ॥२०॥
कर्मावदातमेतत् ते गायन्ति स्व छियो मुहुः । कीर्तिं परमपुण्यां च कीर्तयिष्यति भूरियम् ॥२१॥

श्रीशुक उवाच

एवं सङ्कीर्त्य राजानं दुर्वासाः परितोषितः । ययौ विहायसाऽऽमन्त्र्य ब्रह्मलोकमहैतुकम् ॥२२॥
संवासरौऽत्यगात् तावद् यावता नागता गत । मुनिस्तद्दर्शनाकाङ्क्षो राजावभक्षो वभूव ह २३

गते च दुर्वाससि सोऽज्वरीपो द्विजोपयोगातिपवित्रमाहरत् ।

ऋपेर्विमोक्षं न्यसनं च बुद्ध्या मेने स्वजीर्यं च परानुभावम् ॥२४॥

एवमिधानेकगुणः स राजा परात्मनि ब्रह्मणि वासुदेवे ।

क्रियाकलापैः समुवाह भक्तिं ययाऽऽविरिञ्चयान् निरयाश्चकार ॥२५॥

अथाज्वरीपस्तनयेषु राज्यं समानशीलेषु विसृज्य धीरः ।

धनं विवेशारमणि वासुदेवे मनो दधद् ध्वस्तगुणप्रवाहः ॥२६॥

इत्येतत् पुण्यमाख्यानमज्वरीपस्य श्रूयते । सङ्कीर्तयन्ननुभवाय भक्तो भगवतो भवे ॥२७॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्या संहितायां नवमस्कन्धे पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

अथ पष्ठोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

विरूपः केतुमाञ्छन्मुरःशरीपसुताख्यः । विरूपात् पृथदश्चोऽभूत् तत्पुत्रस्तु रथीतरः ॥ १ ॥

रथीतरस्यामजस्य भार्यायां तन्तवेऽर्थितः । अङ्गिरा जनयामास ब्रह्मवर्चस्विनः सुतान् ॥२॥

एते चेन्ने प्रसूता वै पुनस्त्वाङ्गिरसाः स्मृताः । रथीतराणां प्रवराः स्रोपेता द्विजातयः ॥ ३ ॥

ह्रस्वस्त मनोज्ञे इष्याकुर्वाणतः सुतः । तस्यपुत्रशतज्येष्ठा विकुक्षिनिमिदण्डकाः ॥ ४ ॥

तेषां पुरस्तादभवन्नायार्थवर्ते नृपा नृप । पञ्चविंशतिः पञ्चाश चोपे मध्ये परेऽन्यतः ॥ ५ ॥

स एकदाएकाधादे इष्याकुः सुतमादिशत् । मांसमानीयतां मेधं विकुचे गच्छ माघिरम् ॥६॥

समेति स वभं गत्वाभृगान्दत्त्वा क्रियाहंणान् । श्रान्तो पुमुक्षितो धीरःशशं चाददपमृतिः ॥७॥

शेषं निवेदयामास पित्रे तेन च तद्गुरः । चोदितः प्रोक्षणायाह दुष्टमेतद्वर्त्मकम् ॥ ८ ॥

शात्वा पुत्रस्य तत् कर्म गुणाभिहितं नृपः । देशान्नि सारयामास सुतं त्यक्तविधिं रुरा ॥ ९ ॥

स तु विप्रेय संवादं जापकेन समाचरन् । त्यक्त्वा कलेवरं योगी स तेनावाप यत्परम् ॥१०॥

वितर्पुं परतोऽप्येत्य विकुक्षिः प्रथिवीमिमाम् । शासदोजे हरिं यज्ञैः शशाद इति विश्रुतः ॥११॥

पुरजयस्तस्य सुत इन्द्रवाह इतीरितः । कुरुस्य इति चाप्युक्तः शत्रु नामानि कर्मभिः ॥१२॥

कृतान्त आसीत् समरो देवानां सह दानवैः । पाण्डिप्रहो घृतो धीरो देवैर्देवपराजितैः ॥१३॥

धचनाद् देवदेवस्य विष्णोर्निश्चामनः प्रभोः । वाहनचे वृन्तस्तस्य बभूवेन्द्रो महावृट् ॥ ११४ ॥
 स संतद्वो धनुर्दिव्यमादाय विशिष्टाशिक्षितान् । स्तुयमानः समारुह्य युयुत्सुः ककुद्दि स्थितः ॥ ११५ ॥
 तेजसाऽऽप्यायितो विष्णोः पुरुषस्य परा मनः । प्रतीच्या दिशि दैत्यानां न्यरुणश्च त्रिदशैः पुरम् ॥
 तैस्तस्य चाभूत् प्रवर्नं तुमुलं लोमश्र्पणम् । यमाय भलै रनपद् दै यान् येऽभिपयुर्मुधे ॥ ११६ ॥
 तत्प्रेषुपाताभिमुखं युगान्ताग्निमिश्रोस्त्वणम् । विसृज्य दुद्रुवदैत्या हन्यमानाः स्वमालयम् ॥ ११७ ॥
 जित्वा पुरं धनं सर्वं सश्रीकं वज्रपाणये । प्रत्ययच्छत् स राजर्षिरिति नामभिराकृतः ॥ ११८ ॥
 पुरश्चयस्य पुत्रोऽभूद्नेनास्तस्तुतः पृथुः । विधरन्ध्याततश्चन्द्रो युवनाश्वश्च तस्तुतः ॥ ११९ ॥
 शायस्तस्तस्तुतो येन शायस्ती निर्गमे पुरीः । दृढदधस्तु शायस्तस्ततः कुवलयधकः ॥ १२० ॥
 यः प्रियार्थमुत्तङ्गस्य धुन्वुनामासुर यली । सुतानामेकशिराया सहस्रैरहनद् द्रुतः ॥ १२१ ॥
 धुन्नुनार इति क्वातस्त सुतास्ते च जगत्तु । धुन्धोर्मुखाग्निना सर्वे प्रय एवावशोविता ॥ १२२ ॥
 ददाश्च कमिलाश्वश्च भद्राश्व इति भारत । ददारवपुत्रो ह्यर्यवो निकुम्भस्तामुतः स्मृतः ॥ १२३ ॥
 बर्हणारवो निकुम्भस्य कृशारवोऽथास्य सेनजित् । युवनाश्वोऽभयत् तस्य सोऽनपयो वर्न गतः ॥ १२४ ॥
 भार्याशनेन निर्विण्ण कृपयोऽस्य कृपालव । इष्टि स्म वर्तयाञ्चकरेन्द्रीं ते सुसमाहिताः ॥ १२५ ॥
 राजा तद् यज्ञपद्मं प्रविष्टो निशि तर्पितः । दृष्ट्वा शयानान् विप्रास्तात् पपी मन्त्रजलं स्वयम् ॥
 जस्थितास्ते निशाम्याय व्युदकं कलशं प्रभो । पप्रच्छ कस्य कर्मेदं पीत पुंसवनं जलम् ॥ १२६ ॥
 राजा पीत विद्विवाथ ईश्वरप्रहितेन ते । ईश्वराय नमश्चकुरद्वो दैवबलं बलम् ॥ १२७ ॥
 सतः काल उपावृत्ते कुक्षि निर्भिद्य दक्षिणम् । युवनाश्वस्य तनयश्चक्रवर्ती जजान ॥ १२८ ॥
 कं धास्यति कुमारोऽप्य स्तन्यं रोरुयते भृशम् । मां घाता वस मा रोदीरितीन्द्रो देशिनीमवात् ॥
 न ममार पिता तस्य विप्रदेवप्रसादतः । युवनाश्वोऽथ तत्रैव तपसा सिद्धिमन्वात् ॥ १२९ ॥
 त्रसद्दत्तुरितीन्द्रोऽङ्ग विदधे नाम तन्य धैः । यस्मात् त्रसन्ति द्युदिमा दृष्टवो रावथादय ॥ १३० ॥
 यौवनारवोऽथ मान्धाता चक्रवर्षवर्नी प्रभुः । सप्तद्वीपवतीमेकः शशासाच्युततेजसा ॥ १३१ ॥
 ईजे यः यज्ञं प्रभुभिरात्मविद् भूरिदक्षिणैः । सर्वदेवमय देवं सर्वात्मकमतीन्द्रियम् ॥ १३२ ॥
 द्रव्यं मन्त्रो विधिर्यज्ञो यजमानस्तर्थावजः । धर्मो देशश्च कालश्च सर्वमेतद् यदात्मकम् ॥ १३३ ॥
 यावत् सूर्य उदेति स्म यावच्च प्रतितिष्ठति । सर्वं तद्यौवनारवस्य मान्धातुः जेप्रमुच्यते ॥ १३४ ॥
 शशबिन्दोऽङ्ग हितरि बिन्दुमत्पामवान् नृप । पुरुकु समग्र्यरोषं मुचुकुन्दं च योगिनम् ॥

तेरां ह्यसारः पञ्चाशत् सौभरि कपिरे पतिम् ॥ १३५ ॥

यमुनान्तर्जले मग्नस्तप्यमान परन्तप । निवृत्तिं मौनराजस्य धीष्य मैधुनधर्मिण ॥ १३६ ॥
 जातसहो नृपं त्रिशः कन्यामेकामयाचत । सोऽप्याह गृह्णतां प्रहन् कामं धन्या स्वयवरो ॥ १३७ ॥
 स विचित्रपात्रिणं स्त्रीणां जरहोऽयमप्यमत । वलीपलित पञ्चक इत्यहं प्रायुदाकृत ॥ १३८ ॥

साधयिष्ये तथाऽऽत्मानं सुरस्त्रीणामपीप्सितम् । किं पुनर्मनुजेन्द्राणामिति व्यवसितः प्रभुः ॥४२॥
मुनिः प्रवेशितः क्षत्रा कन्यान्तः पुरसृद्धिमतः । वृत्तश्च राजकन्याभिरैकः पञ्चाशता वरः ॥४३॥
तासां कलिरभूद् भूयास्तदर्थेऽपोह्य मौहदम् । ममानुरूपो नायं व इति तद्रतचेतसाम् ॥४४॥

स बहुचस्ताभिरपारणीयतपःश्रियानर्घ्यपरिच्छदेपु ।

गृहेषु नानोपवनामलागमः सरःसु सौगन्धिकाननेषु ॥४५॥

महाहंशरथासनवस्त्रभूषणस्नानानुलेपाभ्यवहारमाख्यकैः ।

स्वलङ्कृतस्त्रीपुरुषेषु नित्यदा रेमेऽनुगायद्द्विजभृङ्गवन्दिषु ॥४६॥

पद्माहंस्थं तु संच्रीय सप्तद्वीपपतीपतिः । विस्मितः स्तम्भमजडात् सावर्भौमश्रियान्वितम् ॥४७॥

एवं गृहेष्वभितो विद्यान् विविधैः सुरैः । सेवमानो न चातुष्यदाश्चस्तोकैरिषानलः ॥४८॥

त कदाचिदुपासीत आ मापहवमात्मनः । ददर्श यद्ब्रूवाचार्यो मीनसङ्गसमुत्थितम् ॥४९॥

अहो इमं पश्यत मे विनाशं तपस्विनः सञ्चरितप्रतर्क्य ।

अन्तर्जले वारिचरप्रसङ्गात् प्रख्यावितं ब्रह्म चिरं धृतं यत् ॥५०॥

सद्रं त्यजेत् मिथुनमतिनां मुमुक्षुः सर्वात्मना न विसृजेद् बहिरिन्द्रियाणि ।

एकश्चरन् रहसि चित्तमनन्त ईशे युभीत तद्व्रतिषु साधुषु चैव प्रसङ्ग ॥५१॥

एकस्तपस्यहमथात्मसि म स्यसङ्गात् पञ्चाशदासमुत पञ्चसहस्रसंगैः ।

मान्तं प्रजायुभयंकृत्यमनोरथानां मायायुगैर्हृतमतिर्विषयेभ्यः भावः ॥५२॥

एवं यत्नं गृहे कालं विरतो न्यासमास्थितः । वनं जगामानुषयुस्त पत्न्यः पतिदेवताः ॥५३॥

तत्र तपसा तपस्तीक्ष्णमात्मकर्शनमात्मनान् । सहैवाग्निभिरात्मानं युयोज परमात्मनि ॥५४॥

ताः स्वपत्युर्महाराज निरीक्ष्याभ्यारिमकी गतिम् । अन्वीयुस्तप्यभावेण अग्निं शान्तमिवाचिपः ॥५५॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां नवमस्कन्धे सौभर्षाध्याने षष्ठोऽध्यायः ॥६॥

अथ सप्तमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

मान्वातुः पुत्रप्रवरो योऽग्यरीपः प्रकीर्तितः । पितामहेन प्रहृते यौवनास्वश्च तरलुतः ।

हारीतस्तस्य पुत्रोऽभूमान्धातृप्रवरा इमे ॥१॥

नमोऽहं भ्रातृभिर्दत्ता पुरुकुत्साय योरगैः । तथा रसातल नोता भुजगेन्द्रप्रयुक्तया ॥२॥

गन्धर्वानरधीतत्र पथ्यान् वै विष्णुराकिष्टम् । नागाह्वयः सर्पादभयं स्मरतामिदम् ॥३॥

त्रपस्त्युः पौरुडुत्तो योऽनरथस्य देहहृत् । हर्षरजस्तत्पुतस्तस्मादरण्योऽयं प्रियन्धन ॥४॥

पश्य सत्यमनाः पुत्रस्त्रिहृदिरिति विप्रतः । प्राप्तश्चाण्डालतां शापाद् गुरोः कौशिकनेजसा ॥५॥

सशरीरो गत स्वर्गमद्यापि दिवि दृश्यते । पतितोऽत्राकृशिरा देवैस्तेनैव स्तम्भितो बलात् ॥ १॥
 त्रैलोक्यो हरिश्चन्द्रो विधामित्रवसिष्ठयो । यन्निमित्तममूढ युद्धं पत्नियोर्बहुवार्षिकम् ॥ ७॥
 सोऽनपत्यो विपयणात्मा नारदस्योपदेशतः । वरुणं शरणं यातः पुत्रो मे जायतां प्रभो ॥ ८॥
 यदि वीरो महाराज तेनैव त्वां यजे इति । तथेति वरुणेनास्य पुत्रो जातस्तु रोहितः ॥ ९॥
 जात सुतो ह्यनेनाह मां यजस्वेति सोऽब्रवीत् । यद्वा पशुनिर्देशं स्यादथ मेभ्यो भवेदिति ॥ १०॥
 निर्देशे च स आगत्य यजस्वेत्याह सोऽब्रवीत् । दन्ता पशोर्यज्यायेरस्य मेभ्यो भवेदिति ॥ ११॥
 जाता दन्ता यजस्वेति स प्रत्याहाय सोऽब्रवीत् । यद्वा पतन्यस्य दन्तां अथ मेभ्यो भवेदिति ॥ १२॥
 पशोर्निपतिता दन्ता यजस्वे याह सोऽब्रवीत् । यद्वा पशो पुनर्दन्ता जायन्तेऽप्यपशु शुचि ॥ १३॥
 पुनर्जाता यजस्वेति स प्रत्याहाय सोऽब्रवीत् । साक्षाद्दिको यद्वा राजन् राजन्योऽप्यपशु शुचि ॥ १४॥
 इति पुत्रानुरागेण हनेहयन्त्रितचेतसा । कालं वज्रयता त तमुक्तो देवस्तमैवत ॥ १५॥
 रोहितस्तदभिज्ञाय पितु कर्म चिकीर्षितम् । प्राक्प्रेप्सुर्धनुष्याग्निररस्य प्रपद्यत ॥ १६॥
 पितरं वरुणप्रहस्तं श्रुत्वा जातमदोदरम् । रोहितो ग्राममेयाय तस्मिन् प्रत्यपेक्षत ॥ १७॥
 भूने पर्यटनं पुण्यं तीर्थं चर्तनपेक्षये । रोहितायादिशष्पक सोऽप्यरस्येऽवसन् समाम् ॥ १८॥
 एव द्वितीये तृतीये चतुर्थे पञ्चमे तथा । अग्न्येवाग्न्येव स्यविरो विप्रो भूत्वाऽह वृष्ट्या ॥ १९॥
 पृष्ठं सवत्सरं तत्र चरित्वा रोहित पुरीम् । उपयमन्नजीवनां दक्षीणान्मभ्यम सुतम् ॥ २०॥
 शुनं शेषं पशुं पित्रे प्रदाय समवन्दत । ततः पुरमेधेन हरिश्चन्द्रो महापथा ॥ २१॥
 मुक्तोदरोऽजदं देवान् वरुणादीन् महत्कथं विधामित्रोऽभवत् तस्मिन् होता चाध्वर्षुरात्मना ॥ २२॥
 जमदग्निभूदं प्रह्ला वसिष्ठोऽयास्यसामगः । तस्मै तुष्टो ददाविन्द्रं शातकौभमयं ययम् ॥ २३॥
 शुनं शेषस्य माहात्म्यमुपरिष्ठाप्रचक्षते । सत्यसारां धृतिं दृष्ट्वा समार्यस्य च भूपते ॥ २४॥
 विधामित्रो भृशं प्रीतो ददावविहतां गतिम् । मनः प्रथिव्यां ताम्रजित्तेजसापोऽनिलेन तत् ॥ २५॥
 ये वायुं धारयस्तच्च भूतादौ ते महात्मनि । तस्मिन्ज्ञानकृत्वा ध्यात्वा तयाज्ञानं विनिर्दहन् ॥ २६॥
 हित्वा तां स्वेन भावेन निर्वाणसुखसंविदा । अनिर्देश्याप्रतर्क्येण तस्यौ विध्वस्तबन्धन ॥ २७॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंसा सहितायां नवमस्कन्धे हरिश्चन्द्रोपाख्यानं नाम
 सप्तमोऽध्यायः ॥ ७॥

अथाष्टमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

रोहितो रोहितमुत्तमप्रपत्तस्माद्विनिर्मिता । चम्पापुरी सदेवोऽतो विजयो यस्य चाम्बज ॥ १॥
 मरुस्तस्तसुतस्तस्माद् धृक्स्तस्यपि बाहुः । सोऽरिभिर्हृतभू राजा सभायां वनमाविशत् ॥ २॥
 धृक् त पञ्चतां प्राप्ते महिष्यन् भरिष्यती । श्रीवैष्णवानताऽऽत्मानं प्रजापतं निवारिता ॥ ३॥
 आज्ञायास्य सपत्नीभिर्गैरो दत्तोऽन्धमा सह । सह तेनैव सजात समराण्यो महापथा ॥ ४॥

सगरश्चक्रवर्त्तसीत् सागरो यत्सुतैः कृतः । यस्तालजङ्घान् यवनाङ्गकान् हंहयवर्वरान् ॥ ५ ॥
 नावधीद् गुरुवाक्येन चक्रे विकृतवेपिणः । मुण्डाङ्गमधुघरान् कार्शिचमुत्तकेशार्धमुण्डितान् ॥
 अनन्तर्वाससः कार्शिचदयद्विर्वाससोऽपरान् । सोऽधमेधैरयजत सर्ववेदसुराभरम् ॥ ७ ॥
 श्रीवैष्णविप्रयोगेन हरिमात्मानमीश्वरम् । तस्योत्पष्टं पशुं यज्ञे जहाराधं पुरन्दरः ॥ ८ ॥
 सुमत्यास्तनया दत्ताः पितुरादेशकारिणः । ह्यमन्वेपमाणास्ते समन्तान्यखनन्महीम् ॥ ९ ॥
 प्रागुदीच्या दिशि ह्यं ददशुः कपिलान्तिके । एष बाजिहरश्चैव आस्ते मीलितलोचनः ॥ १० ॥
 हन्यतां हन्यतां पाप इति पष्टिसहस्रिणः । उदायुधा अभिययुस्मिमेव तदा मुनिः ॥ ११ ॥
 स्वशरीराग्निना तावन्महेन्द्रहतचेतसः । महद्दण्ड्यतिक्रमहता भस्मसादभवन् क्षणात् ॥ १२ ॥
 न साधुवादो मुनिकोपभर्जिता नृपेन्द्रपुत्रा इति सखधामनि ।
 कथं तमो रोगमयं विभाज्यते जगत्पवित्रारमणि खे रजो भुवः ॥ १३ ॥
 यस्येरिता सांख्यमयी दृढेह नौर्यया मुमुक्षुस्तरते दुरत्ययम् ।

भवारणधं मृत्युपथं विपश्चितः परात्मभूतस्य कथं पृथङ्मतिः ॥ १४ ॥

योऽसमञ्जस इत्युक्तः ॥ कैशिन्या नृपात्मजः । तस्य पुत्रोऽशुमान् नाम पितामहहिते रतः ॥ १५ ॥
 असमञ्जस आत्मानं दण्ड्यप्रसमञ्जसम् । जातिस्मरः पुरा सङ्गाद् योगी योगाद् विचालितः
 आचरन् गहितं लोकेशातीनां कर्म विप्रियम् । सरस्वां क्रीडतो बालान् प्रास्पदुद्वेजयजनम् ॥ १६ ॥
 एवंभूतः परित्यक्तः पित्रा स्नेहमपोह्य वै । योगैश्वर्येण बालांस्तान् दण्ड्यैः वा सतो ययौ ॥ १७ ॥
 अयोध्यावासिनः सर्वे बालकान् पुनरागतान् । दृष्ट्वा विसिस्मरे राजन् राजा चाप्यन्वतप्यत ॥ १८ ॥
 अशुमान्श्रोदितो राजा तुरङ्गान्वेरणे ययौ । विरुम्यरातानुपथं भस्मान्ति ददशे हयम् ॥ १९ ॥
 तत्रासीनं मुनिं वीथय कपिलाश्रमधोव्रजम् । अस्तौव समाहितमनाः प्राञ्जलिः प्रणतो महान्

अशुमानुवाच

न परयति त्वां परमात्मनोऽजनो न पुष्यतेऽद्यापि समाधियुक्तिभिः ।

कुतोऽपरे तस्य मनःशरीरवीविसर्गसृष्टा ध्वमप्रकाशाः ॥ २० ॥

ये देहभाजविगुणप्रधाना गुणान् विपर्यन्युत वा तमरच ।

यन्मायया मोहितचेतसस्ते विदुः स्वसंस्वः न बहिप्रकाशाः ॥ २१ ॥

तं त्वामहं ज्ञानधनं स्वभावप्रप्वस्तमायागुणभेदमोहैः ।

सनन्द्रनाद्यैर्मुनिभिर्विभाज्यं कथं हि मूढः परिभाषयामि ॥ २२ ॥

प्रशान्तमायागुणकर्मलिङ्गमनामरूपं सदसद्रिमुक्तम् ।

ज्ञानोपदेशाय गृहीतदेहं नमामहे त्वां पुरः पुरायम् ॥ २३ ॥

त्वन्मायारचिते लोके यस्तुषुदया गृहादिषु । अमन्ति कामलोभैर्नानोद्विभ्रान्तचेतसः ॥ २४ ॥

न मे ब्रह्मकुलात् प्राणाः कुलदेवाश्च चात्मजा । न श्रियो न मही राज्यं न दाराश्चातिवृद्धभाः ॥
 न यात्येऽपि मत्तिर्मक्षमघर्णे रमते षचित् । नापरयमुत्तमलोकादन्यत् किञ्चन यस्त्वहम् ॥४४॥
 देवैः कामररो दत्तो मह्यं त्रिभुवनेधरैः । न वृणो तमहं कामं भूतभावनभावनः ॥४५॥
 ये विचिंसेन्द्रियधियो देवास्ते स्वहृदि स्थितम् । न विन्दन्ति प्रियं शश्वदात्मानं किमुतापरेऽपि ॥४६॥
 अथेशमाधारचितेषु सद्गुणेषु गन्धर्वपुरोषमेषु ।

रुहं प्रकृष्याऽऽमनि विश्वकर्तुर्भावेन हित्वा तमहं प्रपद्ये ॥४७॥

इति ध्ययसितो बुद्ध्या नारायणगृहीतया । हित्वा न्यमायमज्ञानं ततः एवं भावमाश्रित ॥४८॥
 यत् तद् मह्यं परं सूक्ष्ममग्न्यं गूढ्यकल्पितम् । भगवान् वासुदेवेति यं गृणन्ति हि सायताः ॥४९॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां नवमस्कन्धे नवमोऽध्यायः ॥ १० ॥

अथ दशमोऽध्यायः

सीताकथाश्रवणदीपितहृदयेन सृष्ट विलोक्य नृपते दशकन्धरेण ।
जमेऽद्भुतैश्वर्यपुष्पाऽऽश्रमतोऽपकृष्टो मारोचमाशु विशिखेन यथा कमुप्र ॥१०॥
रक्षोऽधमेन वृकवद् विपिनेऽसमञ्च त्रैदेहराजदुहितर्यपयापितायाम् ।
भ्रात्रा चने कृष्णवत् प्रियया वियुक्त स्त्रीसङ्गिना गतिमिति प्रथयश्चचार ॥११॥
दग्ध्वाऽऽत्मकृत्यहतकृत्यमहन् कबन्ध सरय त्रिघाय कपिभिर्दयितागतिं ते ।
धुब्ध्वाय घालिनि हते भूपणेन्द्रसैन्यैर्वेलामगात् स मनुजोऽजमवाधितादग्निः ॥१२॥
यद्रोऽविभ्रमवितृप्तकटाक्षपातसम्भ्रान्तनक्रमकरो भयगीर्णघोषे ।
सिन्धुः शिरस्पर्धेण परिगृह्य रुरी पादारविन्दमुग्गम्य बभाप एतत् ॥१३॥
न त्वां घयं जडधियो नृ विदाम भूमन् वृटस्थमादिपुरुषं जगतामधीशम् ।
पःसावत सुरगणा रजम् प्रजेशा मन्योश्च भूतपतयः स भवान् गुणेश ॥१४॥
काम प्रयाहि जहि विध्वंसोऽऽमेह त्रैलोक्यरावणमवाप्नुहि वीर पत्नीम् ।
बन्नीहि सेतुमिह ते यशसो वितत्ये गायन्ति द्विविजयिनो यमुपेत्य भूपा ॥१५॥
यद्भूयोदधौ रघुपतिर्विविधाद्रिकूटैः सेतु कपीन्द्रकरकम्पितभूरुहान् ।
सुप्रोवनीलहनुमप्रमुखैरनीकैलङ्का विभीषणदशाऽऽविशद्वप्रदग्धाम् ॥१६॥
सा धानरेन्द्रधलरुद्रविहारकोष्ठधीद्वारगोपुरसदोबलभीविटङ्गा ।
निमैऽयमानधिरण्यध्वजहेमकुम्भभट्टङ्गाटका गजकुचैर्हृदिनीव घूर्णा ॥१७॥
रघुपतिस्तद्वलोक्य निकुम्भवुम्भधूम्नाक्षदुर्मुखसुरान्तनरान्तकादीन् ।
पुत्र प्रहस्तमतिकायविक्रमपनादीन् सर्वानुगान् समहिनोदध कुम्भकर्णम् ॥१८॥
तां यातुधानपृतनामसिशूलचापप्रासर्पिस्तिशरस्तोमस्वङ्गदुर्गाम् ।
सुप्रोयलक्ष्मणमरुसुतगन्धमादनीलाङ्ग दशपनसादिभिरन्वितोऽगात् ॥१९॥
सेऽनीकपा रघुपतेरभिपत्य सर्वे द्रुम्बं वरुणमभिपत्तिरधारयथोद्यै ।
जम्बुद्वुर्मैतिरिगदेषुभिरङ्गदाया सीताभिर्मर्शहलमङ्गलरावणेशान् ॥२०॥
रघुपतिं स्वबलनष्टमपेक्ष्य * रष्ट आरह्य धानक्रमयामिससार रामम् ।
स्व ह्यन्दने सुमति मातलिनोपनीते विभ्राजमानमहनक्षितैः सुरैः ॥२१॥
रामस्तमाह पुरुषादपुरीय यच्च कान्तासमत्तमसत्तापहता श्रवत् ते ।
त्यक्तप्रपत्य फलमथ जुगुप्सितस्य यच्छ्रामि काल इव कतुरलक्ष्ययोग्यं ॥२२॥
एष शिपन् धनुषि सन्धितमुखसर्पं बाणं स वज्रमिव तदृष्टदय विभेद ।
सोऽस्मै धमन् दशमुखैर्यपतद् विमानाद्वाहेति जल्पति जने सुकृतीवरिक्त ॥२३॥
सतो निष्प्रभ्य लङ्काया यातुधान्य सदृशः । मन्दोदर्या समं तस्मिन् प्ररदय उपाद्वचन् ॥२४॥

स्वान् स्वान् बन्धून् परिष्वज्य लक्ष्मणपुमिरदितान् । ररदुः सुस्वर दीना मृत्य
 हा हता स्म वय नाथ लोकरावण रावण । क यायाच्छरण लङ्का त्वद्विहीना परादिता ॥२६॥
 नैव वेद महाभाग भवान् कामवश गत । तेजोऽनुभाव सीताया येन नीतो दशमिमाम् ॥२७॥
 कृतेषा विधवा लङ्का वय च कुलनन्दन । दह कृतोऽत्र गृध्राणामा मा नरकहेतवे ॥२८॥

श्रीशुक उवाच

एव नां विभीषणश्चक्रे कोसलेन्द्रानुमोदित । पितृमेघविधानेन यदुक्त साम्प्रयायिकम् ॥२९॥
 तता ददर्श भगवानशोकवनिकाशमे । जामां स्वविरहव्याधिं शिशपानूलमास्थिताम् ॥३०॥
 राम प्रियतमां भार्यां दीनां वीक्ष्यानवकम्पत । आ मसन्दर्शनाद्वादविकसन्मुखपङ्कजाम् ॥३१॥
 आरोप्यारुहे यान् आतृष्यां हनुमद्युत । विभीषणाय भगवान् दत्वा रक्षोगणेशताम् ॥३२॥
 लङ्कामायुश्च फरपान्त ययौ चौर्यघ्नत पुरीम् । अवकीर्यमाण कुसुमैर्लोकपालांपिते पथि ॥३३॥
 उपगीयमानचरित शतध्वयादिभिर्मुदा । गोमूत्रयावक श्रु वा आतर वल्कलाम्बरम् ॥३४॥
 महाकाशिकोऽतप्यजटिल स्थण्डिलेशयम् । भरत प्राप्तमाकर्ण्य पौरामा यपुरोहितै ॥३५॥
 पादुके शिरसि न्यस्य राम युध्यतोऽप्रजम् । नदिग्रामात् स्वशिविराद् गीतवादिप्रति स्वनै ॥३६॥
 ब्रह्मपोषेण च मुहु पठद्भिर्हवादिभि । स्वयणरुचपताकाभिर्हमैश्चित्रध्वजै ररै ॥३७॥
 सद्यै रुक्ममलार्हभटै पुरद्वयमभि । श्रेणीभिर्वारमुत्पाभिर्भृत्यैश्चैव पदानुगै ॥३८॥
 पारमेष्ठयान्युपादाय परधान्युच्चावचानि च । पादयोर्न्यपतत् प्रमथाः प्रहृष्टहृदयेक्षण ॥३९॥
 पादुके न्यस्य पुरत प्राजलिशर्पलोचन । तमाश्लिष्य चिर दोभ्यां व्यापयन् नम्रजैर्तलै ॥४०॥
 रामो लक्ष्मणसीताभ्यां विप्रभ्यो येऽर्हसत्तमा । तेभ्य स्वयं नमश्चक्रे प्रजाभिर्य नमस्कृत ॥४१॥
 ध्रुवन्त उत्तरासङ्गान् पतिं वीक्ष्य चिरागतम् । उत्तरा कोसलामात्यै किरतो नन्दुर्मुदा ॥४२॥
 पादुके भरतोऽगृह्णाचामरव्यननोत्तमे । विभीषण ससुप्तोय श्वेतच्छत्रमरसुत ॥४३॥
 धनुर्निगङ्गाञ्जुगुप्र सीता तीर्थकमपङ्कलम् । अविभ्रदङ्गदं गृह्ण ह्येन धर्मचरणानृप ॥४४॥
 पुष्पकस्थोऽन्यित स्त्रीभि स्तूयमानश्च यन्दिमि विरेजे भगवान् राजन् प्रहैरचद्र ह्योदित ॥४५॥
 भ्रातृभिर्नन्दित सोऽपि सौरसर्वा प्राविशत् पुरीम् । प्रविश्य राजभवन गुरपती स्वमातरम् ॥४६॥
 गुरुन् वयस्याग्रतान् पूजित प्रत्यपूजयत् । वैदेही लक्ष्मणरक्षेय यथावत् समपेयत् ॥४७॥
 पुत्रान् स्वमातरस्तास्तु प्राणास्तन्व हवोत्थिता । आरोप्याङ्गैऽमिषिघ्ननयो आप्यौघैर्विजडु शुच ॥४८॥
 जटा निमुष्य विधिवत् कुक्षवृद्धै सम गुर । अम्यपिबद्ध्यथैवेन्द्र चतु र्तिपुत्रजादिभि ॥४९॥
 ण्यं कृतशिर घ्नान मुपासा सम्यलद्भुत । स्वलद्भुते मुपासोभिर्भ्रातृभिर्भार्याया बभौ ॥५०॥
 अग्रहीदासन आत्रा प्रक्षिप्य प्रमादित । प्रजा स्वधर्मानरता यर्णाधमगुणान्विता ।

शुगोप पितृद् रामो मनिर पितर म तम् ॥५१॥

नेद यशो रघुपतेः सुरयाचमयाऽस्तलीलातनोरधिकसाम्प्रविमुक्तवान् ।

रघोवधो जलधिबन्धनमस्रपूरी किं तस्य शशुह्वने कथय. सहाया ॥२०॥

यस्यामलं नृपसद सु यशोऽधुनापि गायन्त्यधममृषयो दिगिमेन्द्रपटम् ।

त नाकपालवसुपालकिरीटमुद्रपादाङ्गुजं रघुपतिं शरणं प्रपद्ये ॥२१॥

मये स्पृष्टोऽभिरक्षो वासविष्टोऽनुगतोऽपि वा । कोसलास्ते ययुः स्थानं यत्र गच्छन्ति योगिन २२
पुरुषो रामचरितं श्रवणैरुपधारयन् । आनृतस्यपरो राजन् कर्मबन्धैर्विमुच्यते ॥२३॥

राजोवाच

पथ स भगवान् रामो भूतून् वा स्वयमात्मन । तस्मिन् वा तेऽववर्तन्व प्रजा. पौराश्च ईश्वरो ॥२४॥

श्रीशुक उवाच

ग्रथादिशद् दिग्बिजये भूतं क्षिप्रुजनेश्वर । आत्मानं दर्शयन् स्वामी पुरीमैवत साधुग ॥२५॥

आसितमार्गां गन्धोदं करिणां मश्रीकैः । स्वामिन् प्राप्तमालोरयं मत्तां वा सुतरामिव ॥२६॥

प्रासादगोपुरसभाचैत्यदेगुहादियु । विष्णुस्तदेमरुचसैः पताकभिश्च मयिदितम् ॥२७॥

पूरीः सङ्गृह्यै रग्भाभि पट्टिकानि सुवासनाम् । आदर्शैरङ्गैः स्वामि कृत्तकौतुकोत्तरणाम् ॥२८॥

तमुपेयुस्तत्र तत्र पोरा अहंशरागव । आपिपो युयुधुर्वैवाहीनां प्राक् स्वयोद्धताम् ॥२९॥

ततः प्रजा धीवय पतिं चिरागतं दिदृशुस्तद्वदृष्ट्वा स्त्रियो नराः ।

आरुह्य हस्त्याण्यरविन्दलोचनमनृसनेत्राः कुसुमैरवाकिरन् ॥३०॥

अथ प्रविष्ट स्वरुहं जुष्टं ह्रै पूरं राजभिः । अनन्ताखिलकोशात्पमनवर्णैरुपरिच्छदम् ॥३१॥

विह्वलोदुम्बरद्वारैर्वैदूर्यस्तम्भपट्टकिभिः । स्थलैर्मोरकैः स्वच्छैर्भातस्फटिकभित्तिभिः ॥३२॥

चित्रस्तम्भिः पट्टिकाभिर्वासोमणिगणैश्चैः । सुताकनैश्चिदुल्लामैः कान्तकामोपरतिभिः ॥३३॥

धूपद्वीपैः सुरभिभिर्मण्डितं पुष्पमण्डनैः । क्षोणुभिः सुरसंकरैर्बुधैः भूयन्धूपयैः ॥३४॥

तस्मिन् स भगवान् रामं स्निग्धवा प्रिययेष्टया । रेमे स्वरागधोराणां गृह्णन् सीतया किल ॥३५॥

उमुजे च यथाकालं वामान् धर्ममरीचयन् । वर्णयान् बहून् नृणामभिसपाताहं प्रियव्रत ॥३६॥

ति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्योसहितायानवमस्कन्धे श्रीरामोपाख्यान एकादशोऽध्यायः

अथ द्वादशोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

तुरास्य चातिथिस्तस्माच्चिद्वस्तमुनेः नमः । पुण्डरीकोऽयं तत्पुत्रः सेनश्चास्यवतः ॥३७॥

द्वानोक्तस्ततोऽनीह पारियात्रोऽयं तत्पुत्रः । ततोऽनस्यस्तस्माद्भग्ननाभोऽस्तम्भश्च ॥३८॥

स्वगणस्तत्पुत्रस्तस्माद् विष्ट तिश्चाभयत मुत । गतो हिरण्यन मांऽभूद् योगाचारंस्तु कैमिने ॥३९॥

शिष्यं वीमदप्य आध्यात्म वाञ्छन्त्ययोऽप्यगाद् यत । योग मन्दोदयमृषिर्द्वयमग्निमेतदम् ॥४०॥

हिरण्यनाभस्य ध्रुवसन्निवस्ततोऽभवत् । सुदशनोऽधाम्निवण शीघ्रस्तस्य मरु सुत ॥५॥
 गोऽसावास्ते योगसिद्ध कनापभ्राममाश्रित । कलेरन्ते सूर्यवरा नष्ट भावयिता पुन ॥६॥
 तस्मात् प्रसुध्रुतस्तस्य सन्निवस्तस्याप्यमर्षण । महस्वांस्त सुतस्तस्माद् विश्वसाहोऽवजायत ॥
 तत प्रसेनजित् तस्मात् तच्चको भविता पुन । ततो बृहद्बल्यो यस्तु पित्रा ते समरे हत ॥८॥
 एते हीध्वाकुभूपाला अतीता श्वरनागतान् । बृहद्बलस्य भविता पुत्रो नाम बृहद्वण । ६।
 बरुक्रियस्ततस्तस्य च सद्बुद्धौ भविष्यति । प्रतिन्योमस्ततो भानुर्दिवाको वाहिनोपति ॥१०॥
 सहदेवस्ततो वीरो बृहद्वयोऽथ भानुमान् । प्रतीकाशो भानुमत सुप्रतीकोऽथ तत्सुत ॥११॥
 भविता मरुदेवोऽथ सुनक्षत्रोऽथ पुष्कर । तस्यान्तरिक्षस्त पुत्र सुतपास्तदमित्रजित् ॥१२॥
 बृहद्वाजस्तु तस्यापि बर्हिस्तस्मात् कृतञ्जय । रणञ्जयस्तस्य सुत सञ्जयो भविता तत ॥१३॥
 तस्माच्छाक्योऽथ शुद्धोदो लाङ्गलस्तमुत स्मृत । तत प्रसेनजित् तस्मात् शुद्रको भविता तत ॥
 रणको भविता तस्मात् सुरथस्तनयस्तत । सुमित्रो नाम निष्ठान्त एते बार्हद्वलान्वया ॥१५॥
 इध्वाकृष्णामय वरा सुमिश्रान्तो भविष्यति । यतस्त प्राप्य राजान सस्यां प्राप्स्यति वै कलौ ॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहर्ष्या सहितायां नवमस्कन्धे द्वादशोऽध्याय ॥१२॥

अथ त्रयोदशोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

निमिरिष्वाकुतनयो घसिष्ठमर्तविजम् । आरभ्य सत्र सोऽप्याह शक्रेण प्राग्वृत्तोऽस्मि भो ॥
 त निर्वाण्यांगमिष्यामि तावन्मां प्रतिपालय । तूष्णीमासीद् गृहपति सोऽपी द्रष्टाकरोन्मखम् ॥२॥
 निमिश्रलमिदं विद्वान् सप्रसारभतामवान् । ऋत्विग्भिर्परस्तावन्नागमद् वायसा गुरु ॥३॥
 शिष्यभ्यतिष्ठम धीध्व निर्वाणं गुरुरागत । अशप्त पतताद् देहो निमे पण्डितमानिन ॥४॥
 निमि प्रतिददौ शाप गुरवेऽधर्मजर्तिमे । तवापि पतताद् देहो लोभाद् धर्ममजानत ॥५॥
 इत्युत्सर्जं स्य देह निमिरभ्यात्मकोविद् । मित्रावरुणयोरजं उर्वर्यां प्रवितामह ॥६॥
 गन्धर्वस्तुपु तदेह निधाय मुनिसत्तमा । समासे सप्रयागेऽथ देवान्नु समागतान् ॥७॥
 राशो जीयतु देहोऽथ प्रसन्ना प्रमदो यदि । तथेत्युक्ते निमि प्राह मा भूमे देहपथनम् ॥८॥
 यस्य योग न पाण्डुन्ति वियोगभयकातरा । भजन्ति चरणाभ्योज मुनयो हरिमेधम ॥९॥
 देह नापरुस्तेऽह ॥ एतशोकभयावहम् । सर्वग्रास्य यतो मृत्युर्मरुत्यानामुदके यथा ॥१०॥

देवा ऊतु

विद्वह उच्यतां काम लोचनेषु शरीरेणाम् । उभरणनिमेषाभ्यां लघितोऽप्याममस्थित ॥१॥
 भराजकभयं गुणा मन्यमाना महर्षय । देह ममथु स्म निमे कुमार सनायत ॥२॥
 अमना जनक सोऽभूद् यदेहस्तु विद्वह । मिथिलो मथनाज्जातो मिथिला यन निर्मिता ॥३॥

तस्मादुदावसुस्तस्य पुत्रोऽभूजन्निवर्धनः । ततः सुकेतुस्तस्यापि दधरातो महीपते ॥१४॥
 तस्माद् बृहद्रथस्तस्य महावीर्यः सुधृतिपता । सुधृतेष्टेष्टकेतुर्वै हर्यभोऽय मरुस्ततः ॥१५॥
 मरोः प्रतीपकस्तस्माज्जातः कृतिरथो यतः । देवमीढस्तस्य सुतो विश्रुतोऽय महाधृतिः ॥१६॥
 कृतिरातस्ततस्तस्मान्महारोमाय तत्सुतः । स्वर्धरोमा मृनस्तस्य ह्रस्वरोमाऽय जायत ॥१७॥
 सतः सीरध्वजो जज्ञे यज्ञार्थं कर्षतो महीम् । सीता सीराग्रतो जाता तस्मात् सीरध्वज स्मृतः ॥
 कुशध्वजस्तस्य पुत्रस्ततो धर्मध्वजो मृपः । धर्मध्वजस्य द्वौ पुत्रौ कृतध्वजमितध्वजौ ॥१९॥
 कृतध्वजात् केशिध्वजः खाण्डिव्यस्तु मितध्वजात् । कृतध्वजसुतो राज्ञारमविधाविशारदः ॥२०॥
 खाण्डिव्यः कर्मतध्वजो भोतः केशिध्वजाद् हुतः । मानुमास्तस्य पुत्रोऽभूच्छतघुघ्नस्तु तत्सुतः ॥२१॥
 शुचिस्तत्तनयस्तस्मात् सनद्वाजस्ततोऽभवत् । ऊर्ध्वकेतु सनद्वाजादजोऽय पुरुजिस्तुतः ॥२२॥
 अरिष्टनेमिस्तस्यापि श्रुतायुस्तत्सुपायकः । ततश्चित्ररथो यस्य क्षेमधिर्मथिलाधिपः ॥२३॥
 तस्मात् समरधस्तस्य सुतः सत्यरथस्ततः । आसीदुपगुरस्तस्मादुपगुप्तोऽमिसम्भवः ॥२४॥
 वत्सवन्तोऽथ तत्पुत्रो युयुधो यत्सुभाषणः । ध्रुतस्ततो जयस्तस्माद् विजयोऽस्मादतः सुतः ॥
 शुनकस्तत्सुतो जज्ञे वीतहन्त्रो धृतिस्ततः । बहुलाश्वो धृतेस्तस्य कृतिरस्य महावशी ॥२६॥
 एते वै मैथिला राजन्नामविधाविशारदाः । योगेश्वरप्रसादेन द्वन्द्वैस्तु ता गृहेष्वपि ॥२७॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे नवमस्कन्धे निमिषशानुवर्णनं नाम त्रयोदशोऽध्यायः ॥१३॥

अथ चतुर्दशोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

अथातः ध्रुवर्षा राजन् वंशः सोमस्य पावनः । यस्मिन्नैलादयो भूपाः कीर्त्यन्ते पुण्यकीर्तय ॥
 सः स्रगिरसः पुंसो नाभिहृदसरोरुहात् । जातस्यासीत् सुतो धातुरग्निं पितृसमो गुणैः ॥२॥
 तस्य दम्भोऽभवत् पुत्रः सोमोऽमृतमयः किल । विप्रोपयुद्धयानां मलयः कल्पितः पतिः ॥
 सोऽयजद् राजसूयेन विजिज्य भुयनग्रथम् । पक्षीं बृहस्पतेर्द्वेषात् तारां नामाहरदबलात् ॥४॥
 यदा ह देवगुण्या चाक्षितोऽभीषण्यो मदात् । नात्यजत् न कृते जज्ञे सुरदानवविप्रदः ॥५॥
 शुक्रो बृहस्पतेर्द्वेषात् प्रदीत् सासुरोद्दुपम् । हरो गुरसुतं छोहात् सर्वभूतगणायुतः ॥६॥
 सयं देवगणोपेतो महेन्द्रो गुरुमन्ययात् । सुरासुरविनाशोऽभूत् समरस्तारकामयः ॥७॥
 निवेदितोऽथाङ्गिरसा सोमं निर्मांस्यं विश्वकृत् । तारां स्वमर्थे प्रायच्छदन्तदंशमयैत् पतिः ॥८॥
 त्यज त्यजाशु दुष्पन्ने मच्छेद्राद्रहितं परैः । नाहं त्वां मममात् कुप्य - । सान्तानिष सति ॥
 तप्याज द्वादिता तारा कुमार् कनकप्रभम् । स्मृहामाङ्गिरमश्रुते कुमारे सोम एव च ॥१०॥
 मनायं न तवेपुधेस्तस्मिन् विवदमानयोः । पश्यदुष्कृतयो देवा नैरोचे द्वादिता तु राता ॥११॥

कुमारो मातरं प्राह कुपिताऽज्जोकज्जया । किं न वोचस्यस्दुवृत्ते आत्मावयं वदाशु मे ॥ १२ ॥
 ब्रह्मा तं रह आहूय समप्राचीं च सान्त्वयन् । सोमस्येत्याह शनैः सोमस्तं तावदग्रहीत् ॥ १३ ॥
 तस्यात्मयोनिरकृतं बुध इत्यभिधां नृप । बुधया गम्भीरया येन पुत्रेणापोद्धरात्सुन्दरम् ॥ १४ ॥
 ततः पुरुरया जज्ञे इलानां च उदाहृतः । तस्य रूपगुणौदार्यशीलद्रविणविक्रमान् ॥ १५ ॥
 ध्रुवोर्ध्वशीन्द्रभवने गीयमानान् सुरारिषां । तदन्तिकमुपेयाय देवी स्मरयारदिता ॥ १६ ॥
 त्रिग्रावहणयोः शापादापन्ना नरलोकताम् । निशम्य पुरपत्रेष्ठ कन्दर्पमिष रूपिणम् ।

एति विष्टम्यललना उपतस्थे तदन्तिके ॥ १७ ॥

स तां विलोक्य नृपतिर्हर्षेणोत्फुल्ललोचनः । उवाच क्षणया वाचा देवीं हृष्टतनूहः ॥ १८ ॥

राजोवाच

श्वागत ते वरारोहे आस्यतां करवाम किम् । संरमस्व मया साकं रतिनां शाश्वतीः समाः ॥ १९ ॥

कर्णश्रुवाच

कस्यास्तवपि न सज्जेत मनो दृष्टिश्च सुन्दर । यदङ्गान्तरमासाद्य च्यवते ह रिंरसया ॥ २० ॥
 एतादुरण्यकौ राजन् म्यासौ रसस्य मानद । संरस्येभ्यता साकं श्लाघ्यः क्षीणां यः स्मृतः ॥ २१ ॥
 धृत मे वीर भयं स्वाश्लेष त्वान्यत्र मैथुनात् । विवासमं तत् तथेति प्रतिनेदे मशमना ॥ २२ ॥
 अहो रूपमहो भावो भरलोकविमोहनम् । को न सेवेत मनुजो देवीं स्वां स्वयमागताम् ॥ २३ ॥
 तथा त्वा पुरुरध्रेष्ठो रमयस्या यथार्हतः । रेमे सुरविहारेषु फार्यं चैत्ररथादिषु ॥ २४ ॥
 रममाणस्तथा देव्या पद्मकिञ्जल्कगन्धया । तन्मुखामोदमुपिता मुमुदेऽर्हण्यान् बहून् ॥ २५ ॥
 अपश्यन्नुर्वशीमिन्द्रो गन्धर्वान् समचोदयत् । उर्वशीरहितं मद्यमास्थानं मातिशोभते ॥ २६ ॥
 ते उपेय महारात्रे तमसि प्रायुषस्थिते । उर्वश्या उरणो जहृन्व्यंस्ती राजनि जायया ॥ २७ ॥
 निशम्यावन्दितं देवी पुत्रयोर्नयमानयो । इतास्महं कुनाथेन नृपसा वीरमानिना ॥ २८ ॥
 यद्विधम्मादहं नष्टा हतापत्या च दस्युभिः । य शेते नृशि संश्रस्ते यथा नारी दिवा पुमान् ॥ २९ ॥
 इति पात्रसायकैर्विद्धः प्रतोत्प्रेरिष कुत्तरः । निशि निशिमादाय विवर्जोऽप्यद्रवद् दरा ॥ ३० ॥
 ते विमृशोरयौ तत्र व्यघोतन्त स्म विघ्नतः । आदाय मेधावायान्तं नम्रमेतत् सा पतिम् ॥ ३१ ॥
 देलोऽपि शयने जायामजरयन् धमना ह्व । तच्छिलो विहृतः शोचन् बभ्रामोन्मत्तवन्महीम् ॥ ३२ ॥
 स तां वीषय कुरचेष्टे सरस्यायां च तत्सखी । पञ्च मद्दष्टवदना प्राह सूर्यं पुरुरवा ॥ ३३ ॥
 अहो जायेते तष्ट तिष्ट घोरे न तद्यत् महं हि । मौल्यमद्याप्यनिरुध्य यथासि कृणुशब्दे ॥ ३४ ॥
 सुदहोऽयं पतायत्र देवि दूरं हतस्त्वया । रादमयेन पृका गृध्राश्वाश्रमादरूप आस्पदम् ॥ ३५ ॥

कर्णश्रुवाच

मः ॥ ३५ ॥ पुरुरोऽसि त्वं मा स्म त्वात्पृका स्म । त्वापि सख्यं न वै क्षीणां पृकायां हृदयं यदा ॥

त्रियो हकरणा क्रूरा दुर्मयां त्रियसाहसा । प्रत्यक्षार्थेऽपि विप्रबन्धं पतिं भ्रातरमप्युत ३७
 विधायालीकविश्रम्भमज्ञेषु त्यक्त्यौहदा । नय नवमभीष्मन्य पुश्रत्य स्वैरवृत्तय ॥३८॥
 सवत्सरान्ते हि भवानेकरात्र मयेधर । वस्यत्यपत्यानि च ते भविष्यन्त्यपराणि भो ॥३९॥
 अन्तर्बन्धोमुपालप्य देवी स प्रययौ पुरम् । पुनस्तत्र गतोऽऽदान्ते उर्वशीं धीरमातरम् ॥४०॥
 उपलभ्य मुदा युक्त समुवास तथा निशाम् । अथैनमुर्वशी प्राह कृणु विरहातुरम् ॥४१॥
 गन्धर्वानुपधावेमास्तुभ्य दास्यन्ति मामिति । तस्य सस्तुवतस्तुष्टा अप्रस्थालीं ददुर्तु ॥४२॥

उर्वशी मन्यमानस्तां सोऽबुध्यत चरन् वने ॥४२॥

स्थालीं न्यस्य वने गत्वा गृहानाध्यायतो निशि । त्रेतायां सम्प्रवृत्तायां मनसि प्रत्यवर्तता ॥४३॥
 स्थालीस्थान गतोऽथ यशमीगर्भे विलप्य स । तेन द्वे भरणी कृत्वा उर्वशीलोककाम्यया ॥४४॥
 उर्वशीं मन्त्रतो ध्यायन्नराराणिमुत्तराम् । आत्मानमुभयोर्मध्ये यत् तत् प्रवचनं प्रभु ॥४५॥
 तस्य निर्मन्थनाज्जालो जातयेष्टा विभावसु । अस्या सविद्यया राज्ञा पुत्रवे कल्पितस्त्रिभुवः ॥४६॥
 तेनायजत यज्ञेय भगवन्तमयोवजम् । उर्वशीलोकमन्विच्छन् सवदेवमय हरिम् ॥४७॥
 एक एव पुरा वेदं प्रणव सवत्राङ्गमथ । देवो नारायणो नान्य एकोऽस्मिन्नथ एव च ॥४८॥
 पुरुरवस एवासीत् त्रयी त्रेतामुखे नृप । अग्निना प्रजया राजा लोक गान्धर्वमेयिवान् ॥४९॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां सहितायां नमस्कन्धेऽष्टोत्तशोऽध्यायः

अथ पंचदशोऽध्यायः

श्रीशुक्र उवाच

प्लेतस्य चोर्वशीगर्भात् पडासन्नामना नृप । आयु धृतायु सयायूरयोऽथ विजयो जय ॥१॥
 श्रुतायोर्वभुमान् पुत्र सत्यायोश्च श्रुतजय । रयस्य सुत एकश्च जयस्य तनयोऽस्मिन् ॥२॥
 भीमस्तु विजयस्याथ काञ्चनो होत्रकस्तत । तस्य जह्नु सुतो गङ्गां गच्छद्भीकृष्य थोऽपियत् ॥३॥

जह्नुस्तु पुरस्तत्पुत्रो यलाकश्चात्मजोऽजक ॥३॥

सतं कुश कुशस्यापि कुशाग्रस्तनयो वसु । कुशनामश्च चवरो गाधिरासोत् नुरागवुज ॥४॥
 तस्य सत्यवतीं कन्यामृचीकोऽयाचत द्विज । वरं विसदृशं मवा गाधिर्भागवमत्रयीत् ॥५॥
 पृकृतं श्यामकृष्णानां हयानां चन्द्रवर्चसाम् । सहस्र दीपतां शुक्ल कन्यायां पुष्टिका वयम् ॥६॥
 इत्युक्तस्तन्मते शत्वा गतः ॥ वरुणान्तिरुम् । आनीय दत्त्वा तानघानुपयेमे वराननाम् ॥७॥
 स ऋषिं प्रार्थितं पल्लवा शङ्खा चापत्यकाम्यया । अश्वत्थोभयैर्मन्त्रैश्च स्नातुं गतो मुनिः ॥८॥
 तावत् सत्यवती माया स्वचरु याचिता सती । धेष्टं मवा तथायच्छन्मात्रे मातुरदत् स्वयम् ॥९॥
 न त्रिजाय मनि प्राह पर्जी कष्टमकारणी । धीरो दृष्टधर पुत्रो भ्राता ते ब्रह्मवित्तम् ॥१०॥

प्रसादितः सत्यव या मैवं भूदिति भागवः । अथ तर्हि भवेत् पौत्रो जमदग्निस्ततोऽभवत् ॥ ११ ॥
सा चाभूत् सुमहापुण्या कौशिकी लोकरूपावनीरेणोः सुतारिणका वै जमदग्निरुवाह याम् ॥ १२ ॥
तस्यां वै भागवत्कृपेः सुता वसुमदादयः । यधीयाञ्ज् एतेषां राम इत्यभिबिधुतः ॥ १३ ॥
यमाहुर्वसुदेवांश्च हृदयानां कुलान्तकम् । त्रिभुवनकृत्वो य इमां चक्रे निःशत्रिणां महौम् ॥ १४ ॥
दुष्टं स्रग्ं भुवो भारमध्वहण्यमनीनशत् । रजस्तमोवृतमहन् फल्गुन्यपि कृतंऽहसि ॥ १५ ॥

राजोवाच

किं तदंद्दो भगवतो राजन्यैरजितात्मभिः । कृतं येन कुलं नष्टं शत्रियाणामभीषणशः ॥ १६ ॥

श्रीशुक उवाच

हृदयानामधिपतिरञ्जनः शत्रियर्षभः । दत्तं नारायणस्यांशमाराध्य परिकर्मभिः ॥ १७ ॥
वाहन् दशशतं लेभे दुर्धर्पं स्वमरातिषु । अभ्याहतेन्द्रियौजःश्रीतेजोवीर्यशोबलम् ॥ १८ ॥
योगेश्वरात्मैश्वर्यं गुणा यन्नाणिमादयः । चचाराभ्याहतगतिर्लोकेषु पवनो यथा ॥ १९ ॥
स्त्रीरत्नैरावृतः क्रीडन् रेवाग्मसि मदोऽकटः । वैजयन्तीं स्रजं विभ्रद् ररोध सरितं भुजैः ॥ २० ॥
विप्लावितं स्वशिबिरं प्रतिस्तोतःसरिजलैः । नामृष्यत् तस्य तद् धीर्यं वीरमार्गा दशाननः ॥ २१ ॥
गृहीतो लीलया स्त्रीणां समग्रं कृतकिल्बिषः । साहिष्मत्यां संनिहृदो मुक्तोयेन परिपयथा ॥ २२ ॥
स एकदा तु मृगयां विचरन् विपिने वने । बह्वृष्याऽऽश्रमपदं जमदग्निरपाविशत् ॥ २३ ॥
तस्मै स नरदेवाय मुनिरहंशमाहरत् । ससैन्यामात्यवाहाय हविष्मत्या तपोधनः ॥ २४ ॥
स वीरस्तत्र तद् दृष्ट्वा आत्मैश्वर्यातिशयनम् । तस्माद्रियतामिहोऽयां साभिलापः स हृदयः ॥ २५ ॥
हृदिधां नीमृपेर्दं पांसरान् हर्तुमचोदयत् । ते च साहिष्मता निन्युःसयस्तां क्रन्दतीं बलात् ॥ २६ ॥
अथ राजनि नियतिं राम आश्रम आगतः । श्रुत्वा तत् तस्य दौरात्म्यं धुक्कोपाहिरिवाहतः ॥ २७ ॥
धोरमादाय परशुं सतृण्यं चर्म कामुकम् । अन्वधावत दुर्धर्पो मृगेन्द्र इव यूथपम् ॥ २८ ॥
तमापतन्तं शृगुर्यमोजसा धनुर्धरं बाणपरश्वधायुधम् ।
प्रेष्येयचमोर्गमरमर्कधाममियुतं जटामिन्दंशे पुरीं विशन् ॥ २९ ॥
अचोदयद्धस्तिरथापत्तिभिर्गंदासिबाणादिशतमिशक्तिभिः ।
अचौहृष्योः सप्तदशातिभीषणास्ता राम एको भगवानसूदयत् ॥ ३० ॥
यतो यतोऽसौ प्रहरत्परस्वधो मनोऽनिलौजाः परचक्रसूदनः ।
ततस्ततरिद्धमभुजोरुक्रन्दरा निपेतुरुष्यां हतसूत्राहनाः ॥ ३१ ॥
एषु स्वसैन्यं मन्थिरीप्रहर्दमे रणजिरे रामकृष्णसायकैः ।
विरूक्खचर्मध्वजचापविप्रदं निपातितं हृदय आपतद् दृश ॥ ३२ ॥

अपार्जुनः पञ्चशतेषु बाहुभिर्वज्रेषु बाणान् युगपत् स स्मरधे ।

रामाय रामोऽस्रभृतां समप्रशीस्तान्प्रेकवन्तेषुभिरास्त्रिनत् समम् ॥३३॥

पुनः स्मरस्तैरचलान् मृधेऽङ्घ्रिपानुरिह्य्य वेगाद्रभिधावतो युधि ।

भुजान् कुठारेण कठोरनेमिना चिच्छेद् राम प्रसभ त्वहेरिव ॥३४॥

कृत्वबाहोः शिरस्तस्य गिरेः शृङ्गमिवाहरत् । हते पितरि तपुत्रा अयुत दुद्रुर्मेयात् ॥३५॥

अग्निहोत्रोमुपावर्त्य सवसां परवीरहा । सद्युत्थाश्रमं पित्रे परिक्रिष्टौ समर्पयत् ॥३६॥

स्वकर्म तःकृतं राम. पित्रे भ्रातृभ्य एव च । वर्षायामास तच्छ्रुत्वा जमदग्निर्भाषत् ॥३७॥

राम राम महाबाहो भवान् पापमकारणीत् । यववीर्यदेवं यत् सर्वदेवमयं कृपा ॥३८॥

वयं हि ब्राह्मणास्तात यमपाहंयतां गताः । यया लोकागुरुर्वैः पारनेष्ट्यमगात् पदम् ॥३९॥

यमया रोक्षते लक्ष्मीर्वाही सौरी. यया प्रया । अग्निष्वात्मानु भगवांस्तुष्यते हरिरीश्वर. ॥४०॥

राज्ञो मूर्धोभिविक्तस्य वधो ब्रह्मवधो गुरु । तीर्थमन्वेक्ष्य चाहो जहन्नाश्रुतचेतनः ॥४१॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमर्श्यस्य संहितायां नवमस्कन्धे पञ्चदशोऽध्यायः ॥१५॥

अथ षोडशोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

विश्रोपशिक्षितो रामस्तथेति कुरुनन्दन । सर्वस्वरं तीर्थयात्रां चरित्वाऽऽश्रममाव्रजत् ॥ १ ॥

कदाचिद् रेणुका पाता गङ्गाया पद्ममालिनम् । गन्धर्वराजं क्रीडन्तमप्यनरोभिरपरयत् ॥ २ ॥

विलोकयन्ती क्रीडन्तमुदकार्य नदी गता । होमवेलां न मरुमार किञ्चिच्चिरथस्पृष्ट्वा ॥ ३ ॥

कालात्ययं तं विलोक्य मुनेः शापविशङ्किता । आगत्य कलशं तस्थौ पुरोधाप कृताञ्जलिः ४

स्वभिक्षारं मुनिज्ञांत्वा पत्न्याः प्रकुपितोऽश्रवत् । भ्रतृणां युत्रकाः पापामित्युक्तास्ते न चकिरे ५

रामः सञ्जोदितःपित्रा भ्रातृन् मात्रा सहावधौत् । प्रभावशो मुनेः सगम्क् समापेस्तपसश्च सः ६

बरेण्यङ्गदपामास प्रीतः सत्यवतीसुतः । यत्र हतानां रामोऽपि क्षोभितं चारमृतिं वधे ॥ ७ ॥

उत्तस्थुस्ते कुरालिनो निद्रापाय इवाञ्जसा । पितुर्विज्ञास्तयोगीर्यं रामश्चक्रे सुहृदधम् ॥ ८ ॥

वेऽनुनस्य सुता राजन् रमरन्तः स्वर्पितुर्वधम् । रामवीर्यपरामृता लेभिरे शर्म न कश्चिद् ॥ ९ ॥

कदाऽऽश्रमतो रामे सन्नातरि वनं गते । वैरं सिषाधयिष्वो लब्ध्वाऽप्युद्रा उपागमन् ॥ १० ॥

रघुम्यगार आसीनमावेशितार्घ्यं मुनिम् । भगवत्युत्तमश्लोके जघ्नुस्ते पापनिश्रयाः ॥ ११ ॥

वाच्यमानाः कृपण्या राममाश्रतिदाह्याः । प्रसह्य शिर उत्कृष्य नन्युस्ते क्षत्रपन्धराः ॥ १२ ॥

रेणुका दु. खशोकातांनिमग्न्याऽऽमानमात्मना । राम रामेहि तातेति विजुकोशोचकैः मती ॥ १३ ॥

तदुपश्रुत्य दूरस्थो हा रामेऽथातवत् स्वनम् । परयाऽऽश्रममासाद्य ददशे पितरं दत्तम् ॥ १४ ॥

तद्वृत्तः सरोपामरातिशोऽस्वभावभोगतः । हा तात साधो धर्मिष्ठत्यक्वास्मान् स्वर्गतोभवान्
 विलप्यैव पितुर्देहं निधाय आतृप्नु स्वयम् । प्रगृह्य परशुं रामः चञ्चलान्ताय मनो दधे ॥१६॥
 गत्वा माहिष्मतीं रामो ब्रह्मजविहृतधियम् । तेपां स शीर्षमी राजन् मध्ये चक्रे महागिरिम् ॥१७॥
 तदक्तेन नदी घोराभद्रहृषभयावहाम् । हेतुं कृत्वा पितृवर्षं चत्रेऽमङ्गलकारिणि ॥१८॥
 चिःसप्तकृवः पृथिवीं कृत्वा निःसृज्यां प्रभुः । स्यमन्तपञ्चके चक्रे शोषितोदान् हुदान्त्व ॥१९॥
 पितुः कायेन सन्धाय शिर आदाय बर्हिषि । सर्वदेवमयं देवमात्मानमयजन्मलैः ॥२०॥
 ददौ प्राचीं दिशं होत्रे ब्रह्मणे दक्षिणां दिशम् । अप्वयैवे प्रतीचीं वै उदात्रे उत्तरीं दिशम् ॥२१॥
 अन्येऽन्योऽवान्तरदिशः कर्यपाय च मध्यतः । आर्यावर्तमुपद्रष्टुं सदस्येभ्यस्ततः परम् ॥२२॥
 ततश्चावभृथस्नानधिधूताशेषकिञ्चिदपः । सरस्यायां ब्रह्मनद्यां रंजे व्यञ्ज इवांशुमान् ॥२३॥
 इरदेहं जमदग्निस्तु लब्ध्वा संज्ञानलक्षणम् । क्षपीणां मण्डले सोऽभूत् सप्तमोरामपूजितः ॥२४॥
 जामदग्न्योऽपि भगवान् रामः कमललोचनः । आगामिन्यन्तरे राजन् वर्तयिष्यति वै बृहत् ॥२५॥
 आस्तेऽद्यापि महेन्द्रादौ म्यरतदरुदः प्रशान्तधीः । उपगीयमानचरितः सिद्धगन्धर्वचारयैः ॥२६॥
 परं भृगुपु दिक्षात्मा भगवान् हरिरीश्वरः । अवतीर्य परं भारं भुयोऽहन् बहुशो नृपान् ॥२७॥
 गाधेरभून्महातेजाः रुमिद्र इव पादकः । तपसा चात्रमुत्सृज्य यो लेभे ब्रह्मवर्चसम् ॥२८॥
 विश्वामित्रस्य चैवामन् पुत्रा एकशतं नृपः । मध्यमस्तु मधुच्छन्दा मधुच्छन्दस एव ते ॥२९॥
 पुत्रं कृत्वा शुनःशेषं देवरातं च भार्गवम् । आजीर्गते सुतानाह उयेष्ट एव प्रकल्पयताम् ॥३०॥
 यो वै हरिश्चन्द्रमलैः विक्रीतः पुरुषः पशुः । स्तुत्वा देवान् प्रजेपात्रीन् मुमुचे पाशकण्चनातः ॥३१॥
 यो रातो देवयजने देवैर्गाधिपु तापसः । देवरात इति रयातः शुनःशेषः ॥ भार्गवः ॥३२॥
 ये मधुच्छन्दसो ज्येष्ठाः कुशलं मेनिरे न तत् । अशपत् तान् मुनिः क्रुद्धो ग्लेच्छा भवत दुर्जनाः
 स होवाच मधुच्छन्दाः नार्धं पञ्चाशता ततः । दक्षो भवान् संज्ञानीते तस्मिंस्तिष्ठामहे वयम्
 उयेष्ट मन्त्रदत्तां चक्रुः स्वास्मन्दक्षो द्यवं रम हि । दिक्षाग्निः सुतानाह धीरवन्तो भविष्य ॥

ये मानं मेऽनुगृह्यन्तो धीरवन्तमर्तुं माम् ॥३३॥

एव यः कुशिका वीरो देवरातस्तमन्दित । अन्ये चाष्टकहारीतजयः प्रभुमदादयः ॥३४॥
 एवं कौशिकगोत्रं तु विश्वामित्रैः पृथग्विधम् । प्रयान्तरमापन्नं तदिदं चैवं प्रकल्पितम् ॥३५॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां नवमस्कन्धे षोडशोऽध्यायः ॥३६॥

अथ सप्तदशोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

यः पुरुरवसः पुत्र आयुस्तस्याभयन् मुताः । नरुपः चन्द्रवृद्धश्च रजो रम्भश्च धीर्यवान् ॥ १ ॥
 अनेना इति राजेन्द्र शृणु चन्द्रवृद्धोऽन्दयन् । चन्द्रवृद्धमुतस्यासन् मुहोप्रस्यामन्नाश्रयः ॥ २ ॥

काश्यः कुशो गृहसमद इति गृहसमदादभूत् । शुनकः शौनको यस्य बह्वृचप्रवरो मुनिः ॥ ३ ॥
 काश्यस्य काशिस्तपुत्रो राघो दीर्घतमपिता । धन्वन्तरिर्दीर्घतम आयुर्वेदप्रवर्तकः ॥ ४ ॥
 यज्ञमुखासुदेवाशः स्मृतमाश्रान्तिनाशनः । तत्पुत्रः केतुमानस्य जज्ञे भीमरथस्ततः ॥ ५ ॥
 दिवोदासो सुमस्तस्मात् प्रतर्दन इति स्मृतः । स एव शत्रुजिद् वरस कृतध्वज इतीरितः ।

तथा कुवलयाश्वेति प्रोक्तोऽलर्कादयस्ततः ॥ ६ ॥

पट्टिपंसहस्राणि पट्टिपंशतानि च । मालर्कादपरो राजन् मेदिर्नी बुभुजे युवा ॥ ७ ॥
 अलर्कात् सन्ततिस्तस्मात् सुनीयोऽथ सुकेतनः । धर्मकेतुः सुतस्तस्मात् सत्यकेतुरजायत ॥ ८ ॥
 पृष्टकेतुः पुतस्तस्मात् मुकुमारः चित्तीश्वरः । चीतिहोत्रस्य भर्गोऽतो भार्गभूमिरभून्नृपः ॥ ९ ॥
 इतीमे काशयो भूपाः सप्तवृद्धान्वयायिनः । रम्भस्य रभसः पुत्रो गम्भीरश्चाश्रियस्ततः ॥ १० ॥
 तस्य जेत्रे प्रह्मजज्ञे गृध्र वंशमनेनसः । शुद्धस्ततः शुचिस्तस्मात् त्रिकुद् समसारधिः ॥ ११ ॥
 ततः शान्तरयो जज्ञे कृतकृत्यः स आत्मवान् राज्ञेः पञ्चशतान्यासन् पुत्राणामभितीजसाम् ॥ १२ ॥
 वैश्वरभ्यधितोदैत्यान् हस्वेन्द्रायाददाद् दिवम् । इन्दुस्तस्मै पुनर्वशा गृहीत्वा चरयौ राजे ॥ १३ ॥
 आत्मानमर्पयामास प्रह्लादाद्यरिशङ्कितः । पितृपुंरते पुत्रा पाचमानाय नो वदुः ॥ १४ ॥
 त्रिविष्टपं महेन्द्राय यज्ञभागान् समाददुः । गुरुणा हूयमानेऽग्री बलमित् तनयान् राजे ॥ १५ ॥
 श्रवधीद् अशितान् मार्गांश्च कश्चिदवशेषितः । कुशात् प्रतिः चाग्रवृद्धात् सज्जयस्तासुतो जयः
 ततः कृतः कृतस्यापि जज्ञे हर्यवनो नृपः । सहदेवस्ततो हीनो जयसेनस्तु तःसुतः ॥ १७ ॥
 सङ्कृतिस्तस्य च जयः सन्नधर्मा महारथः । सप्तवृद्धान्वया भूपाः गृध्र वंशं च नाहुयात् ॥ १८ ॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां नवमस्कन्धे सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥

अथाष्टादशोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

यतिर्ययातिः संयातिरायतिर्वियतिः कृतिः । पण्डिते नहुषस्यासन्निद्रियाणीव देहिनः ॥ १ ॥
 राज्यं नैच्छद् यतिः पित्रा दत्तं तत्परिणामवित् यत्र प्रविष्टः पुरष आत्मानं नावबुध्यते ॥ २ ॥
 पितरि श्रंशिते स्थानादिन्द्राण्याघर्षणाद् द्विजैः । प्रापितेऽजगरत्वं चै यथातिरभवन्नृपः ॥ ३ ॥
 चतसृष्वदिशद् दिष्ट आतृन् आता यवीयसः । कृतदारो जगोपोर्वो काव्यस्य वृषपर्वणः ॥ ४ ॥

राजोवाच

ब्रह्मर्षिभंगान् काव्यः स्रग्वन्धुरश्च नाहुषः । राजन्यविषयोः कस्माद् विवाहः प्रतिलोमकः ॥ ५ ॥

श्रीशुक उवाच

पुनडा दानवेन्द्रस्य शर्मिष्ठा नाम पुन्यका । सखीसहस्रसंयुक्ता गुरुरुष्या च मामिनी ॥ ६ ॥

प्रियामनुगतः कामो वचोभिरपमन्ययन् । न प्रसादयितुं शेके वादसंवाहनादिभिः ॥३५॥
शुक्रस्तमाह कुपितः स्त्रीकामानृतपूरय । त्वां जरा विशतां मन्दविरूपकरणी नृणाम् ॥३६॥

यथारतिकृवाच

अतुसोऽस्यद्यकामानां वक्षन् दुहितरि स्म ते । व्यत्यस्यतां यथाकामं वयसा योऽभिधास्यति ३७
इति लब्धज्यवस्थानः पुत्रं ज्येष्ठमवोचत । यदो तात प्रतीच्छेमां जरां देहि निजं वयः ॥३८॥
मातामहकृतां वत्स न तसो विषयेऽहम् । वयसा भवद्वीयेन रंस्ये कतिपयाः समाः ॥३९॥

यदुक्त्वाच

नोरसहै जरसा स्थानुमन्तरा प्राप्तया तव । अविदित्वा सुखं ग्राम्यं वैतृष्यं नैति पूरयः ॥४०॥
तुवंसुश्रोदितः पित्रा हृष्टश्चानुब्रूय भारत । प्रत्याचक्ष्ययुरधमंश हानि ये नित्यशुद्धयः ॥४१॥
अपृच्छद् तन्नयं पूरं वयसोमं गुणाधिकम् । न त्वमप्रजवद् वत्स मां प्रत्याख्यातुमर्हसि ॥४२॥

पुरुषवाच

को नु लोके मनुष्येभ्यः पितुरात्मरूत-पुमान् । प्रतिकर्तुं समो यस्य प्रसादाद् विन्दते परम् ॥४३॥
उत्तमश्चिन्तितं कुर्यात् प्रोक्तकारी तु मध्यमः । अधमोऽश्रद्धया कुर्यादकर्तोऽक्षरितं पितुः ॥४४॥
इति प्रमुदितः पूरः प्रत्यगुक्त्वाजरां पितुः । सोऽपि तद्वयसा कामान् यथावज्जुगुपे नृप ॥४५॥
सप्तद्वीपपतिः सभ्यक् पितृवत् पालयन् प्रजाः । ययोपजोषं विषयावज्जुगुपेऽन्याहतेन्द्रियः ॥४६॥
देवयान्यप्यनुदिनं मनोवाग्देहवस्तुभिः । प्रेषसः परमां प्रीतिमुवाह प्रेषसी रहः ॥४७॥
अपजद् यज्ञपुरुषं क्रतुभिर्भूरिदक्षिणैः । सर्वदेवमयं देवं सर्ववेदमयं हरिम् ॥४८॥
यस्मिन्निदं विरचितं व्योम्नीव जलदावलिः । नानेव भाति नाभाति स्वप्नमायामनोरथः ॥४९॥
तमेव हृदि विन्यस्य वासुदेवं गुहाशयम् । भारायणमणीयांसं निराशीरयजत् प्रभुम् ॥५०॥
पथं वयंसहस्राणि मनःपटैर्मनःसुखम् । विदधानोऽपि नातृष्यत् साध्वंभीमः कदिन्द्रियैः ५१
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां नवमस्कन्धेऽष्टादशोऽध्यायः ॥१८॥

अथैकोनविंशततमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

स इत्यमाचरन् कामान् स्त्रीणोऽपह्नवमात्मनः । बुद्ध्वा प्रियायै निर्विण्णौ गाथामेतामगायत १
गच्छ भार्गव्यम् गाथां मद्भिषाचरितां भुवि । धीरा यस्यानुशोचन्ति वने भ्रामनिवासिनः ॥ २ ॥
वत्स एको वने कश्चिद् विचिन्वन् प्रियमात्मनः । ददर्श कूपे पतितं स्वस्मिन्शरगामजाम् ३ ॥
तस्या उद्धरणोपायं वक्ष्ये कामो विचिन्तयन् । व्यधत्त सौधंमुद्गण्य विषाणाम्रेण रोधसी ॥४॥
सोचीयं पूपात् सुधोणी तमेव चकमे किल । तथा घृतं समुद्रीक्ष्य बद्धोऽजाः कान्तकामिनीः
पीवान् रमभुलं प्रेष्टुमीदृशां यामकोविदम् । स एकोऽज्जटपस्तासां बद्धोनां रतिवर्धनः ।

जननेत्रयो हभूत् पुरो. प्रथिव्यास्तामुतस्ततः । प्रयोतोऽथ नमस्युर्मे तस्माच्छाश्वतोऽभवत् ॥२॥
 तस्य सुपुत्रपुत्र पुत्रस्तस्माद् बहुववस्ततः । संवातिस्तस्माद्वाती रौद्राध्वन् सुतः स्मृतः ।
 अतोपुस्तस्य वृत्तेषुः स्वविदसेषुः शृतेषुक् । जनेषुः सन्नतेषुश्च धर्मसांप्रतेषुः ॥३॥
 दरीगेऽस्तरस पुत्रा वनेषुश्चायमः स्मृतः । शृतास्मिन्दिवाशीश्च सुवपस्य जगदात्मन ॥४॥
 अतोपो रन्तिमारोऽभूत् प्रपन्नस्यामग्रा नृत् । सुमतिर्गुणोऽन्तरिणः कण्ठोऽन्तरिणामग्रा ॥५॥
 तस्य मेघातिथिस्तस्मात् प्रकटवाचा द्विजातयः । पुत्रोऽभूत् सुमो रभ्यो दुष्यन्तस्तामुने सतः ॥
 दुष्यन्तो मृगयां यातः क्यवाधमर्द्धं गतः । तत्रासीनो ह्यत्रमया मण्डपन्तौ रमानिश्चिन्त
 विलोय सधो मुमुहे देयमायामिह स्त्रियम् । यमापे तां परारोहां मरु. कतिपयं तं ॥६॥
 तद्दर्शनप्रमुदितः संनिवृत्तगन्धम । पश्यद्वा कामस्तन्तः प्रदुसच्छृणुषा गिरा ॥७॥
 का त्वं कमलपत्राणि कस्यासि हृदयङ्गमे । किं वा चिबीर्दिष्टं त्वत्र भवया निजने वने ॥८॥
 व्यक्तं राजन्यतनयां वेदमयं त्वां सुमप्यमे । न हि चेत्तः पौरवाणामर्जं रमते कश्चित् ॥९॥

शकुन्तलोवाच

विद्वामिन्द्रात्मजैर्वाहं त्वत्प्रा मेनकया वने । येदं तद् भगवान् कथं धीर किं करणमते ॥१॥
 आस्यतां ह्यरविन्दाय गृह्णतामर्ह्यं च नः । भुज्यतां सन्ति मीयारा त्व्यतां यदि रोचते ॥२॥

दुष्यन्त उवाच

उपपन्नमिदं सुभ्रु जातयाः कुशिकान्वये । इयं हि वृषां राज्ञां कन्यकाः सद्यं वरन्त ॥३॥
 शोमि युक्ते यथाधर्ममुपयेमे शकुन्तलाम् । गान्धर्वविधिना राजा देशकालविधानविद् ॥४॥
 अमोघनीयौ राजर्षिर्महिष्यां वीर्यमादधे । शोभूते स्वपुरं यातः कालेनासून सा सुतम् ॥५॥
 कथयः कुमारस्य वने चक्रे समुचिताः क्रियाः । बद्ध्वा मृतेन्द्रास्तरसा कीदृति स्म स बालकः ॥६॥
 तं दुरत्ययविक्रान्तमादाय प्रमदोत्तमा । हरेरंशांशमभूतं भर्तुरन्तिकमागमत् ॥७॥
 यदा न जटुहे राजा भार्यापुत्रावनिन्दितौ । श्रवतां संभूतानां स्त्रे वागाहाशरीरिणौ ॥८॥
 माता भग्या पितुः पुत्रो येन जातः ॥ एव स.। भरश्च पुत्रं दुष्यन्त मावमस्याः शकुन्तलाम् ॥
 रेतोधाः पुत्रो नपति नरदेव यमवयात् । त्वं चास्य धाता गर्भस्य सत्यमाह शकुन्तला ॥९॥
 पितुर्गुणते सोऽपि चक्रतौ मद्रायशः । महिमा गीयते तस्य हरेरंशुनो भुवि ॥१०॥
 चक्रं ददिव्यहरेऽस्य पद्मकोशोऽस्य पादयोः । ईजे महाभिपेकेण सोऽग्निपितोऽविताद् विभुः ॥११॥
 पञ्चरत्नाशता मेऽप्यैर्गङ्गायामनु वाजिभिः । मामतेयं पुरोघाय यमुनायामनु प्रभुः ॥१२॥
 अष्टसप्ततिमेव्यारवान् बबन्ध प्रददद् वसु । भरतस्य हि दीप्यन्तेरभिः साचीगुणे चित् ।

सहस्रं बद्धवरो यस्मिन् बाह्याणां गा विभेजिरे ॥१३॥

त्रयस्त्रिंशद्धतं द्वाश्वान् बद्ध्वा विस्मापयन् नृपान् । दीप्यन्तिरत्यगान्मया देवानां गुरुमायवी ॥

मृगाशुक्रदतः कृष्णान् हिरण्येन परीकृतान् । अदात् कर्मणि मण्यारे नियुतानि चतुर्दश ॥ २८ ॥
 भरतस्य महत् कर्म न पूर्वं नापरे नृपाः । नैत्रापुनैव प्राप्स्यन्ति बाहुभ्यां त्रिदिवं यथा ॥ २९ ॥
 किरातदृष्टान् यवनान् गन्धान् कङ्कान् खशाब्जकान् । अग्रहस्यान् नृपांश्चाहन् ग्लेच्छान् दम्बिजयेऽखिलान्
 जित्वा पुरासुरा देवान् ये रसोकांसि भोजिरे । देवस्त्रियो रसा नीताः प्राणिभिः पुनराहरत् ॥ ३१ ॥
 सर्वकामान् दुदुहन्तुः प्रजानां तस्य रोदसो । समास्त्रिण्यसाहस्रीर्दिव्यं चक्रमतयत् ॥ ३२ ॥
 न सम्राट् लोकपालाख्यमैश्वर्यमधिवादृशियम् । चक्रं चास्पलितं प्राणान् सृपेत्युपरराम ह ॥ ३३ ॥
 तस्यासन् नृप वैदर्भ्यः पत्न्यस्तिस्रः सुसम्मताः । अञ्जनुस्वयागमयात् पुत्रान् नानुरूपा इतीरिते ॥ ३४ ॥
 तस्यैवं वितथे वंशे सदर्थं यजतः सुतम् । मरुहस्तो मेन मरतो भरद्वाजमुपाददुः ॥ ३५ ॥
 अमृतं न्यां भ्रातृपत्न्यां मैथुनाय घृहस्पतिः । प्रवृत्तो वारितो गर्भं शप्त्वा वीर्यमवासृजत् ॥ ३६ ॥
 तं त्यक्तुकामां ममतां भर्तृव्यागविशङ्किताम् । नामनिर्घर्षं तस्य श्लोकमेनं सुरा जगुः ॥ ३७ ॥
 मूढे भरद्वाजमिमं भरद्वाजं घृहस्पते । याती यदुक्त्वा पितरौ भरद्वाजस्ततस्त्वयम् ॥ ३८ ॥
 दूषयमाना सुदैरेव मत्ता वितथमात्मजम् । व्यसृजन् मरुतोऽविभ्रन् दत्तोऽयं वितथेऽन्ये ॥ ३९ ॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे नवमस्कन्धे विंशतितमोऽध्यायः ॥ २० ॥

अर्थकविंशतितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

वितथस्य सुतो मधुरहस्तो जयस्ततः । महावीर्यो नरो गर्गः सङ्कृतिस्तु नरा मजः ॥ १ ॥
 गुरुश्च रन्तिदेवश्च सङ्कृतेः पाण्डुनन्दन । रन्तिदेवस्य हि यश इहामुग्रं च गीयते ॥ २ ॥
 विपद्भिस्तस्य ददतो लब्धं लब्धं प्रभुवतः । निष्किञ्चनस्य धीरस्य सकुटुम्बस्य सीदतः ॥ ३ ॥
 व्यतीयुरष्टषड्वारिषाद्दहान्यपि बत किन् । धृतपायसमंशयं तोयं प्रतहरस्वितम् ॥ ४ ॥
 हृत्प्राप्तकुटुम्बस्य कुतूम्भां, जातवेपथो । अतिथिग्राहणं काले भोक्तुकामस्य चागमन् ॥ ५ ॥
 तस्मै स्वंभजत सोऽष्टमादस्य श्रद्धयान्वितः । हरिं सर्वत्र सम्पश्यन् स मुक्त्वा प्रपयी द्विज ॥ ६ ॥
 भूपान्यो भोषयमाणस्य विभक्तस्य महीपते । विभक्तं व्यभजत् तस्मै वृत्ताय हरिं स्मरन् ॥ ७ ॥
 याते शुद्धे तमन्योऽगादतिथिः स्वभिरावृतः । राजन् मे दीयतामखं सगणाय प्रभुवते ॥ ८ ॥
 स आशयावशिष्टं यद् बहुमानपुरस्कृतम् । तद्य दत्त्वा नमश्चक्रे स्वभ्यः स्वपतये विभुः ॥ ९ ॥
 पानीयमाग्रमुच्छ्रेषं तच्चैकशरितपण्यम् । पात्यतः पुष्कलोऽध्यागादपो देहशुभस्य मे ॥ १० ॥
 तस्य तां कर्ण्णां चाद्यं निगम्य विपुलभ्रमाम् । कृत्वा भृशसन्तत इदमादावर्त यवः ॥ ११ ॥
 न कामयेऽहं गतिमीश्वरात् परामर्ष्टिद्युत्तमपुनर्भवं वा ।
 आति प्रपद्येऽखिलदेहमाजामन्तं स्थितो येन भवन्त्यदुःखाः ॥ १२ ॥

कुतश्चमो गात्रपरिश्रमश्चैन्यं कृम्य शोर्कविपादमोहा ।

सर्वे निवृत्ता कृपणस्य जतोर्जिजीविरोर्जिज्वलापणान्मे ॥१३॥

इति प्रभाष्य पानीय त्रियमाय पिपासया । पुरकृसायाददादीरो निसर्गकरणो नृप ॥१४॥
तस्य त्रिभुवनाधीशः फलदा फलमिच्छताम् । आत्मानं दर्शयाम्बुकुर्माया विष्णुविनिर्मिता १५
स धे तेभ्यो नमस्कृत्य नि सङ्को विगतस्पृहः । वासुदेवे भगवति भक्त्या चक्रे मनः परम् ॥१६॥
ईश्वरालम्बनं चित्तं कुवतोऽनन्यराधसः । माया गुणमयी राजन्स्वभवत् प्रयत्नीयतः १७
तन्ममङ्गानुभावेन रन्तिदेवानुवर्तिनः । अभवन् योगिनः सर्वे नारायणपरायणाः ॥१८॥
गगच्छिनिस्ततो गार्ग्यं चत्राद् ब्रह्म ह्यवर्ततः । दुरितक्षयो महावीर्यात् तस्य श्रव्यारणि कवि
पुष्परारणिरित्यत्र ये ब्राह्मणगतिं गताः । बृहच्चत्रस्य पुत्रोऽभूदस्ती यद्वस्तिनापुरम् ॥२०॥
अजमीढो द्विमोढरश्च पुरमोढरश्च हस्तिनः । अजमीढस्य वश्या स्युः प्रियमेधादयो द्विजाः ५
अजमीढाद् बृहदिपुत्रस्य पुत्रो बृहद्वसुः । बृहत्कायस्ततस्तस्य पुत्र आसीजयव्रथः ॥२२॥
तत्सुतो त्रिशदस्तस्य सेनश्चिह्नं समजोयतः । रश्मिराशो बृहद्वसुः कारयोश्च तस्य तत्सुता २३
रश्मिराशुसुतः पारः पृथुसेनस्तदात्मजः । पारस्य तनयो नीपहास्य पुत्रश्च त्वभूत् ॥२४॥
स कृत्यां शुककन्याया ब्रह्मदत्तमजीजनत् । स योगी गर्वि भार्यायां विष्वक्सेनमवात् सुतम्
जैगीषव्योपदेशेन योगतत्र चकार ह । उदक्स्वनस्ततस्तस्माद् ब्रह्मादो बाह्वीपथा २६
यवीनरो द्विमोढस्य कृतिमास्तसुतः स्मृतः । नात्रा सत्यधृतिर्यस्य बृहन्नेमि सुपाश्वर्यम् ॥२७॥
सुपाश्वर्यं सुमतिस्तस्य पुत्रः सप्रतिमास्ततः । कृतिर्हिरण्यनाभाद् यो योग प्राप्य जगौ स्म पट्
महिता प्राधस्ताद्वा वै नीपो ह्युप्रायुचस्ततः । तस्य चेयः सुवीरोऽयः सुवीरस्य रिपुञ्जयः २८
ततो बहुरथो नाम पुरमीढोऽननोऽभवत् । नलिन्यामजमीढस्य नीलः शान्तिः सुतस्ततः ॥
शान्ते सुरान्तिस्तत्पुत्रः पुरजोऽर्कस्ततोऽभवत् । भर्ग्याश्चस्तनयस्तस्य पञ्चासन्मुद्रलादयः २९
यवीनरो बृहदिपुः काण्डिपस्य सजयः सुता । भर्ग्याश्च प्राह पुत्रा मे पञ्चानां रचयाम् हि ३२
विषयायामलमिमे इति पञ्चालसंज्ञिताः । मुद्रलाद् ब्रह्म निवृत्तं गोथं मौद्गल्यसंज्ञितम् ॥३३॥
मिथुनमुद्रलाद् भार्याद् दिवोदासः पुमानभूत् । अहल्या कन्यका यस्यां शतानन्दस्तु गौतमात्
तस्य सत्यधृतिः पुत्रो धनुर्वेदविशारदः । शरद्रास्तत्सुतो यस्मादुर्वशीदरांनात् किल ॥३४॥
शरस्तग्नेऽपतद् रेतो मिथुनः तदभूत्सुमम् । तद् दृष्ट्वा कृपयागृह्णाच्छतनुशृङ्गया चरत् ।

कृपः कुमारः कन्या च द्रोणपत्न्यभवत् कृषी ३३६॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां सहितायां नवमस्कन्धे पूर्वविंशतितमोऽध्यायः

अथ द्वाविंशतितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

मित्रेयुश्च दिवोदासाख्यवनस्तत्सुतो नृप । सुदास सहदेवोऽथ सोमको जन्तुजन्मकृत् ॥ १ ॥
 तस्य पुत्ररातं तेषां यवीयान् पृथतः सुत । द्रुपदो द्रौपदी तस्य षष्ट्युग्रादयः सुताः ॥ २ ॥
 षष्ट्युग्राद् षष्ट्यैतुर्भाग्याः पञ्चालका इमे । योऽजमोदसुतो ह्यन्य ऋषेः संवरणस्ततः ॥ ३ ॥
 तपसां सूर्यकन्यायां कुरुक्षेत्रप्रतिः कुरुः । परोक्षिन् सुचनुर्जह्निं पचाथ कुरोः सुताः ॥ ४ ॥
 सुहोत्रोऽभूत् सुधनुर्परष्ववनोऽथ ततः कृती । वसुभक्तस्योपरिचरो बृहद्रथमुखास्ततः ॥ ५ ॥
 कुशाम्बमस्य प्रत्यक्षे दिपाद्याश्च चेदिपाः । बृहद्रथात् कुशाम्रोऽभूत्पभस्तस्य तत्सुतः ॥ ६ ॥
 जज्ञे सायद्विभोऽपत्यं पुष्पवृक्षस्तत्पुतो जहुः । अन्यस्यां चापि भार्यायां सकले द्वे बृहद्रथात् ॥ ७ ॥
 ते मात्रा यद्विहृत्पृष्टे जरथा आभिसन्धिषते । जीव जीवैतं क्रीडन्त्या जरासन्धोऽभवत् सुतः ॥ ८ ॥
 ततश्च सहदेवोऽभूत् सोमाविर्यच्छूतभ्रवाः । परोक्षिदनपत्योऽभूत् सुरयो नाम जाह्नवः ॥ ९ ॥
 ततो विदूरथस्तस्मात् सावंभीमस्ततोऽभवत् । जयमेनस्तत्तनयो राधिकोऽतोऽयुतो ह्यभूत् ॥ १० ॥
 ततश्च क्रोधनस्तस्माद् देवातिधिरमुष्य च । ऋष्यस्तस्य दिलीपोऽभूत् प्रतोपस्तस्य च त्रजः ॥ ११ ॥
 देवापिः शन्तनुस्तस्य बाह्लीक इति चात्मजाः । पितृराज्यं परिषज्य देवापिस्तु वन गतः ॥ १२ ॥
 अभवच्छन्तनू राजा प्राह्मणाभिगमंजितः । यं यं कारभ्यां स्पृशति जीर्णं यौवनमेति पः ॥ १३ ॥
 शान्तिमामोति चैशाम्भ्यां कर्मणा तेन शन्तनुः समा द्वादश तद्राज्ये न यवर्षं यदा विभुः ॥ १४ ॥
 शन्तनुर्बाह्यैरुक्तः । परिषेतायमप्रभुः । राज्यं देवप्रभायाशु पुरराष्ट्रविद्वदे ॥ १५ ॥
 यवमुक्तो द्विजैर्घेष्ठं धृन्धुषामास मोऽमरीत् । तन्मन्त्रिप्रद्वितैर्विप्रैर्वेदाद् विभ्रंशितो गिराम् ॥ १६ ॥
 वेदवादातिनादान् धि तदा देवो यवर्षं ह । देशपिषांगमास्त्राय कलापमाममाश्रितः ॥ १७ ॥
 सोमरंशे कप्री नष्टे कृतादौ स्थापयिष्यति । बाह्लीकान् सोमरतोऽभूद् भूरिभूरिभ्रयास्ततः ॥ १८ ॥
 शलश्च शन्तनोरामोद् गङ्गायां भीष्मघातमानम् । सर्वगमंविदां श्रेष्ठो महाभागवतः कविः ॥ १९ ॥
 वीरयूयाम्प्रणीयेन रामोऽपि शुधि तोषिन् । शन्तनोर्दाशकन्यायां जज्ञे चित्राङ्गः ॥ २० ॥
 विचित्रवीर्यरथायरजो नाज्ञा चित्राङ्गदो हतः । यस्यां पराशरात् सापादवगोषां हरेः कला ॥ २१ ॥

नकुलः सहदेवश्च मादृशो नास्त्यदक्षयो । द्रौपद्यां पञ्च पञ्चभ्यः पुत्रास्ते पितरोऽभवन् ॥२८॥
 युधिष्ठिरात् प्रतिविन्ध्यः श्रुतसेनो वृकोदरात् । अर्जुनाच्छ तकीर्तिस्तु शतानीकस्तु नाकुलिं २९
 सहदेवसुतो राजञ्छु तर्कमां तथापरे । युधिष्ठिरात् तु पौरव्यां देवकोऽय घटोत्कचः ३०
 भीमसेनाद्विद्विम्बायां कात्यां सर्वगतस्ततः । सहदेवात् सुहोत्रं तु विजयास्तु पार्वती ॥३१॥
 करेणुमयां नकुलो निरमित्रं तथाजुनः । इरावन्तमुलूपां च सुतायां यभ्रुवाहनम् ।

मणिप्रपतेः सोऽय सप्तपुत्रः पुत्रिणास्तुतः ॥३२॥

तत्र तातः सुभद्रायामभिमन्युरजायत । सर्वातिरथजिद्भीरु उतरायां ततो भवान् ॥३३॥
 परिशीषेषु कुरुतु द्रौण्यैश्चास्त्रनेजसा । खं च कृष्णानुभावेन सजीवो मोचितोऽन्तकात् ॥
 तथेमे सनयास्तात जनमेजयपूर्वकाः । श्रुतसेनो भीमसेन उग्रसेनश्च धीर्यवान् ॥३४॥
 जनमेजयस्यां विदित्वा तच्छकाभिधन गतम् । सर्पान् वै सर्पयोगान्नौ ह ह्योयति रुशन्वितः ३५
 कावपेयं पुरोवाय तुरं तुरगमेधयाद् । समन्तात् पृथिवीं सर्वां जित्वा ययपति चाध्वरैः ३७
 तस्यपुत्रः शतानीको धाञ्जयस्त्वयात् प्रयो पठन् । अस्त्रज्ञानं क्रियाज्ञानं शौनकात् परमेष्ठपति ॥
 सहजानीकस्तः पुत्रस्ततश्चैवाश्वमेधजः । असीमकृष्णस्तस्यापि नेमिचक्रस्तु तस्तुतः ३९
 गजाक्षये हते नद्या कौशाम्ब्यां साधु वार्यति । उक्तस्ततश्चित्ररथस्तस्मान् कविरथः सुतः ॥४०॥
 तस्माच्च वृष्टिर्नास्तस्य सुपेथोऽथ महोपतिः । सुनीथस्तस्य भविता नृचक्षुर्यसुखीनलः ॥४१॥
 परिप्लवः सुतस्तस्मान्मेधावी सुनयाम्भजः । नृपञ्जयस्ततो द्वेवंस्तिमस्तस्माज्निप्यति ॥४२॥
 तिमिर्दृष्टस्तस्माच्छ्रुतानीकः सुदासजः । शतानीकाद् दुर्दमनस्तस्यापत्यं यहीनरः ॥४३॥
 द्रवदपायिनिमिस्तस्य चेमको भविता नृपः । ब्रह्मचरस्य वै प्रोक्तो शयो देवर्षिसकृतः ॥४४॥
 चेमकं प्राप्य राजानं संस्थां प्राप्स्यति वै कलौ । अथ भागवराजानो भवितारो धदामि ते ॥४५॥
 भविता सहदेवस्य माजार्गिर्यच्छ तथवाः । ततो युतायुस्तस्यापि निरमित्रोऽय सत्सुतः ॥
 सुनयनः सुनयनाद् वृहत्सेनोऽय कर्मजित् । ततः मृतजयाद् विप्र शुचिस्तस्य भविष्यति ॥
 चेमोऽय सुप्रतस्तस्माद् धर्मसूत्रः शमस्ततः । धुमसेनोऽय सुमतिः सुबलो जनिता ततः ॥४८॥
 सुनीथः सत्यजिदय निरजजिद् यद् रिपुञ्जयः । चाद्वेदयाश्च भूपाळा भाभ्याः साहस्रवत्सरम् ॥
 इति श्री महाभारते महापुराणे नवमस्कन्धे द्वाविंशतितमोऽध्यायः ॥२२॥

अथ त्रयोविंशतितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

अनोः समानरश्चः परोश्च त्रयः सुताः । समानरात् बालिनरः सृष्टयस्याभुतस्ततः ॥१॥
 जनमेजयस्तस्य पुत्रो महाशीलो महामनाः । उशीनरस्तिष्ठिषुश्च महामनस आत्मजो ॥२॥

शिविर्वनः शमिर्दक्षश्चत्वारोऽथीनरात्मजाः । वृषादर्मः सुवीरश्च मद्रः कैकेय आत्मजाः ॥३॥
 शिरेष्वार पवासंस्तितिवोश्च रुद्रादयः । ततो हेमोऽथ सुतपा बलिः सुतपसोऽभवत् ॥४॥
 यङ्गयङ्गकलिङ्गाद्याः सुहृदुष्टान्धसंज्ञिताः । जज्ञिरे दीर्घतमसो बलेः चेत्ते महीक्षितः ॥५॥
 चक्रुःस्वनाज्ञा विपयान् पडिमान् प्राच्यकांश्च ते । खनपानोऽङ्गुतो जज्ञे तस्माद् दिविरथस्ततः ॥६॥
 सुतो धर्मरथो यस्य जज्ञे चित्ररथोऽप्रजाः । रोमपाद इति ख्यातस्तस्मै दशरथः सखा ॥७॥
 शान्तो स्वकन्यां प्रायच्छद्व्यशृङ्ग उवाह ताम् । देवेऽर्पति यं रामा आनिन्युर्हरिणा सुतम् ॥८॥
 नाव्यसङ्गीतगादिर्गैर्विभ्रमालिङ्गनाहंयैः । स तु राज्ञोऽनपत्यस्य निरूपयेष्टि मह वत ॥९॥
 प्रजामदाद् दशरथो येन लभेऽप्रजाः प्रजाः । चतुरङ्गो रोमपादात् वृथुलावस्तु तत्सुतः ॥१०॥
 बृहद्रथो बृहद्रुमां बृहद्भानुश्च तत्सुताः । आद्याद् बृहन्मनास्तस्माज्जयद्रथ उदाहृतः ॥११॥
 विजयस्तस्य सम्भूत्या ततो एतिरजायत । ततो एतप्रतस्तस्य सत्कर्माधिरथस्ततः ॥१२॥
 योऽसौ गङ्गातटे क्रीडन् मञ्जूरान्तर्गतं शिशुम् । कुन्त्यापविद्रं कानीनमनप योऽकरोत् सुतम् ॥
 वृषसेनः सुतस्तस्य कर्णस्य जगतीपते । हुह्योश्च तनयो यभुः सेतुस्तस्यात्मजस्ततः ॥१४॥
 आरुच्यस्तस्य गान्धारस्तस्य धर्मस्ततो एतः । एतस्य दुर्मनास्तस्मात् प्रचेताः प्राचेतसं शतम् ॥
 ग्लेश्वाधिपतयोऽभूवन्नुदीची दिशमाश्रिताः । तुवंसोश्च सुतो बह्विबह्वेभर्गोऽथ भानुमान् ॥१६॥
 त्रिभानुस्तत्सुतोऽस्यापि करन्धम उदारधीः । मस्तस्तत्सुतोऽपुत्रः पुत्रं पौरवमवभूत् ॥१७॥
 दुष्यन्तः स पुनर्भजे स्वं वंशं राज्यकामुकः । ययातेज्यैष्टपुत्रस्य यदोर्वशं नरर्षभ ॥१८॥
 यण्ययामि महापुण्यं सर्वपापहरं नृणाम् । यदोर्वशं नरः श्रुत्वा सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥१९॥
 यप्रावतीर्णो भगवान् परमात्मा नरादृतिः । यदोः सहजजित् क्रोष्टा नलो रिपुरिति श्रुताः ॥
 चत्वारः सुनरस्तत्र गतजित् प्रथमात्मजः । महाहयो वेणुशयो हृदयश्चेति तत्सुताः ॥२१॥
 धर्मस्तु हृदयसुतो नेत्रः कुन्तेः पिता ततः । सोहजिरभवत् कुन्तेर्महिम्नान् भद्रसेनकः ॥२२॥
 दुर्मदो भद्रसेनस्य धनकः कृतवीर्यसुः । वृताग्निः कृतवर्मा च कृतौजा धनकात्मजाः ॥२३॥
 अर्जुनः कृतवीर्यस्य सप्तद्वीपेश्वरोऽभवत् । दत्तात्रेयाद्धरेरंशात् प्राप्तयोगमहापुण्य ॥२४॥
 न नूनं कार्तवीर्यस्य गतिं यास्यन्ति पार्थिवाः । यज्ञदानतपोयोगश्रुतवीर्यजयादिभिः ॥२५॥
 पञ्चाशीतिसहस्राणि ह्यस्याहतयवः समाः । अनेष्टवित्स्मरणो ब्रुमुजेऽष्टयपद्वत् ॥२६॥
 तस्य पुत्रसहस्रेषु पञ्चैवोर्वरिता मृधे । जयध्वजः शूरसेनो वृषभो मधुरर्जिनः ॥२७॥
 जयध्वजात् तालजहस्तस्य पुत्रशतं त्वभूत् । चतुर् यत् तालजह्वाख्यमौर्वतेजोपसंहृतम् ॥२८॥
 तेऽप्येष्टो वीतिहोत्रो वृष्णिः पुत्रो मधोः स्मृतः । तस्य पुत्रशतं त्वासीद् वृष्णिग्येष्ट यत् कुलम् ॥
 माधवा वृष्णयो राजन् यादवाश्चेति संज्ञिताः । यदुपुत्रस्य च क्रोष्टोः पुत्रो वृजिनवांस्ततः ॥३०॥
 आहिस्तत रशोर्बुधैः तस्य चित्ररथस्ततः । शशविन्दुर्महायोगी महाभोजो महानभूत् ॥३१॥

चतुर्दशमहारत्रयकवर्त्यपराजितः । तस्य पत्नीष्वहस्त्राणां दशानां सुमहायशाः ॥३२॥
 दशलक्षसहस्राणि पुत्राणां तास्वजीजनत् । तेषां तु पञ्चवानानां पृथुश्रवस आत्मजः ॥३३॥
 धर्मो नामोशना तस्य हयमेघरातस्य याट् । तत्सुतो रुचक्रस्तस्य पद्मासन्नात्मजाः ॥३४॥
 पुरजिह्वमरुमेपुरधुज्यामघसंज्ञिताः । ज्यामघस्तपत्रोऽप्यन्वां भार्यां शैब्यापतिर्भयात्
 नाबिन्दस्वशुभवनाद् भोक्त्या कन्यामहारपीता रथस्यां तां निरीष्याह शैब्या पतिममर्पिता ॥३५॥
 केपं कुहक मस्थानं रथमारोपितेति धै । स्तुपा सवेत्यभिहिते स्मयन्ती पतिममवीत् ॥३६॥
 अहं वन्ध्यासपत्नी च स्तुपा मे युज्यते कथम् । जनयिष्यसि यं रात्रि तस्येयमुपयुज्यते ॥३७॥
 अन्यमोदन्त तद्विरवेदेवाः पितर एव च । शैब्या गर्भमघात् काले कुमारं सुपुत्रे शुभम् ।

स विदर्भ इति प्रोक्त उपयेमे स्तुपां सतीम् ॥३८॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे नवमस्कन्धे चतुर्दशानुसर्जने त्रयोविंशतितमोऽध्यायः ॥२३॥

अथ चतुर्विंशतितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

तस्यां विदर्भोऽजनयत् पुत्रौ नामा कुशक्रथा । कृतीयं रोमपादं च विवर्भकुलनन्दनम् ॥ १ ॥
 रोमपादसुतो बभ्रुर्बभ्रोः कृतिरजायत । उशिकस्तत्सुतस्तस्माच्चेदिरचैष्टादयो नृप ॥ २ ॥
 क्रयस्य कुन्तिः पुत्रोऽभूद् दृष्टिस्तस्याथ मित्रुतिः । ततो दशार्हो नाश्नाभूत्तस्य श्योमः सुतस्ततः ॥
 जीमूतो विहृतिस्तस्य यस्य भीमरथः सुतः । ततो नवरथः पुत्रो जातो दशरथस्ततः ॥ ४ ॥
 परमिः शकुनेः पुत्रो देवरातस्तदात्मजः । देवचक्रस्ततस्तस्य मधुः कुन्जरादनुः ॥ ५ ॥
 पुरहोत्रस्त्वर्धनोः पुत्रस्तस्यायुः सात्वतस्ततः । भजमानो भजिर्दियो वृष्णिर्देवावृधोऽन्धकः ॥ ६ ॥
 सात्वतस्य सुताः सप्त महामोजश्च मान्दि । मजप्रानस्य मित्रोचिः किङ्किणो दृष्टिरेव च ॥ ७ ॥
 एकस्यामात्मजाः पत्न्यामन्यस्यां च त्रयः सुताः । शताजिच्च सहस्राजिदयुताजिदिति प्रभो ॥ ८ ॥
 बभ्रुर्देवावृधसुतस्तयोः श्लोकौ पठ्यन्तम् । यथैव शृणुमो दूरात् सम्परयामस्तभान्तिकात् ॥ ९ ॥
 बभ्रुः श्रेष्ठो मनुष्याणां देवैर्देवावृधः समः । पुरुषाः पञ्चपट्टिश्च पट् सहस्राणि चाष्ट च ॥ १० ॥
 येऽमृतत्वमनुप्राप्ता बभ्रोर्देवावृधादपि । महामोजोऽपि घर्मात्मा भोजा आसंस्तदन्वये ॥ ११ ॥
 वृष्णेः सुमित्रः पुत्रोऽभूद् युधाजिच्च परंतप । शिनिस्तस्यानमित्रश्च निन्नोऽभूदनमित्रतः ॥ १२ ॥
 सत्राजितः प्रसेनश्च निन्नस्याप्यासत्तुः सुतौ । अनमित्रसुतो योऽन्यः शिनिस्तस्याय सत्यकः ॥ १३ ॥
 युयुधानः सात्यकिर्वा जयस्तस्य कुलिस्ततः । युगन्धरोऽनमियस्य वृष्णिः पुत्रोऽपरस्ततः ॥ १४ ॥
 शफल्कश्चित्ररथश्च गान्दिन्यां च शफल्कतः । शफल्कप्रसूता आसन् पुत्रा द्वादश विध्रुताः ॥ १५ ॥
 आसङ्गः सारमेयश्च मृदुरो मृदुविद् गिरिः । धर्मवृद्धः सुकर्मा च चेत्रोपेकोऽरिमर्दनः ॥ १६ ॥

शङ्खो गन्धमादश्च प्रतिबाहुश्च द्वादश । तेषां स्वसा सुचीराख्या द्वावक्रसुतावपि ॥१७॥
 देववानुपदेवश्च तथा चित्ररथात्मजाः । पृथुविदूरधाधारश्च बहवो वृष्णिनन्दनाः ॥१८॥
 कुङ्कुरो भजमानश्च शुचिः कम्बलबहिपः । कुङ्कुरस्य सुतो बद्धिर्विलोमा तनयस्ततः ॥१९॥
 कपोतरोमा तस्यानुः सखा यस्य च तुङ्गुरुः । अन्धको दुन्दुभिरस्वस्मादरिघोतः पुनर्वसुः ॥२०॥
 तस्याहुकश्चाहुकी च यस्या चैवाहुकात्मजौ । देवकश्चोम्रसेनश्च चत्वारो देवकात्मजाः ॥२१॥
 देववानुपदेवश्च सुदेवो देववर्धनः । तेषां स्वसारः सप्तासन् धृतदेवादयो नृप ॥२२॥
 शान्तिदेवोपदेवा च श्रीदेवा देवराजिता । सहदेवा देवकी च वसुदेव उवाह ताः ॥२३॥
 कंसः सुनामा न्यप्रोधः कङ्कः शङ्कः सुहस्तया । राष्ट्रपालोऽथ सृष्टिश्च सुष्टिमानौम्रसेनयः ॥२४॥
 कंसा कंसवती कङ्का शूरभू राष्ट्रपालिका । उम्रसेनदुहितरो वसुदेवानुजग्नियः ॥२५॥
 शूरो विदूरधादासीद् भजमानः सुतस्ततः । शिनिस्तस्मात् स्वयम्भोजो हृदीकस्तसुतो मतः ॥
 देवबाहुः शतधनुः कृतवर्मेति तसुताः । देवमीढस्य शूरस्य मारिषा नाम्पान्यभूत् ॥२७॥
 तस्यां स जनयामास दश पुत्रानक्षमपान् । वसुदेवं देवभागं देवश्रवसमानकम् ॥२८॥
 सृजयं श्यामकं कङ्कं शमीकं वत्सकं वृकम् । देवदुग्धुभयो नेदुरानकां यस्य जग्मनि ॥२९॥
 वसुदेवं हरेः स्थानं वक्ष्यामि नन्दुभिम् । पृथा च ध्रुतदेवा च ध्रुतकीर्तिः ध्रुतधराः ॥३०॥
 राजाधिदेवी चैतेषां भर्गवः पञ्च कन्यकाः । कुन्तेः सख्युः पिता शूरो ह्यपुत्रस्य पृथामदात् ३१
 साऽऽप दुर्वाससो विद्यां देवहूतीं प्रतोपितात् । तस्या वीर्यपरीक्षार्थमाशुहाव रवि शुचिम् ॥३२॥
 तदैवोपागतं देवं वीक्ष्य विस्मितमानसा । प्रत्ययार्थं प्रयुक्ता मे याहि देव तमस्व मे ॥३३॥
 अमोघं दर्शनं देवि आधित्से त्वयि चारमजम् । योनिर्यथा न तुल्येत कर्ताहं ते सुमन्थमे ॥३४॥
 इति तस्या स आधाय गर्भं सूर्यो दिव गतः । सद्यः कुमारः संजज्ञे द्वितीय इव भस्करः ॥३५॥
 तं तावज्जन्तरीतोये कृच्छ्राष्टोवस्य विन्यती । प्रपितामहस्तामुवाह पाण्डुर्वै सत्ययिजम् ॥३६॥
 ध्रुतदेवां तु कारूपो वृद्धशर्मा समप्रभोत् । यस्यामभूद् दन्तवक्त्र फणिरासो दिनेः सुतः ॥३७॥
 वैकेयो धृतेतुरश्च ध्रुतकीर्तिमविन्दत । सन्तर्दनादयरतस्य पञ्चासन् कैक्याः सुताः ॥३८॥
 राजाधिदेव्यामावर्ण्यी जयसेनोऽजनिष्ट ह । दमघोषरघोदिराजः ध्रुतध्रवसमप्रदीत् ॥३९॥
 शिशुपालः सुतस्तस्याः कथितस्तस्य ममभवः । देवभागस्य कंसायां चित्रकेतुवृहद्वली ॥४०॥
 कंसवर्षा देवश्रवसः सुवीर इषुमास्तया । कङ्कायामानकाज्जातः सत्यजित् पुर्जित्तया ॥४१॥
 मञ्जयो राष्ट्रपाला च नृपदुर्मर्षणादिकान् । हरिकेशहिरण्याची शूरभृग्यां च श्यामरुः ॥४२॥
 मिश्रकेरवामप्सरसि वृकादीन् वत्सकस्तया । तत्पुष्करशालादीन् दुर्वासर्वां वृक आदधे ॥४३॥
 सुमित्रानुनपातादीन् द्रुमीकात् सुदामिनी । बह्वश्च वीरिकायां वै ऋतपामजयावपि ॥४४॥
 पौरवी रोहिणी भद्रा मदिरा रोचना इत्या । देवकीप्रमुखा आसन् पण्य आनरुदुन्धुमेः ॥४५॥

यत्नं गद सारणं च दुर्मदं विपुल ध्रुवम् । वसुधैव कुटुम्बकम् रोहिण्यां ॥४६॥
 सुभद्रो भद्रवाहरश्च दुर्मदो भद्र एव च । पौरव्यास्तनया ह्येते भूताद्या द्वादशामवन् ॥४७॥
 नन्दोपनन्दकृतकशूराद्या मदिरामना । कौसल्या केशिन त्वेवमसूत कुलनन्दनम् ॥४८॥
 रोचनायामनो जाता हस्तहेमाङ्गदादयः । इलायामुरवल्कादीन् यदुमुखायानजीजनत् ॥४९॥
 विष्टो धृतेदेवायामेक आनकदुन्दुभे । शातिदवात्मना राजश्रमप्रतिभ्रुतादयः ॥५०॥
 राजान कल्पवर्षाद्या उपदेवामुता दयः । वसुहससुवंशाद्या धीदेवायास्तु पट् सुता ॥५१॥
 दनरक्षितया लब्धा नव न्यग्र गदादयः । वसुधैव सुतानष्टावाद्ये सहदेवया ॥५२॥
 पुरुविभ्रतमुख्यास्तु साष्टाद् धर्मो वसुनिव । वसुदेवस्तु देवस्यामष्ट पुत्रानजीजनत् ॥५३॥
 कीर्तिमन्त हुपेयं च भद्रसेनमुदारधी । ऋतुं सम्मर्दनं भद्र सङ्कर्षणमहीधरम् ॥५४॥
 अष्टमस्तु तयोरासीत् स्वयमेव हरिः किल । सुभद्रा च महाभागा तव राजन् पितामही ॥५५॥
 यदा यदेह धर्मस्य वयो वृद्धिरच पाप्मन । तदा तु भगवानीश आत्मानं सृजते हरिः ॥५६॥
 न ह्यस्य जन्मनो हेतुः कर्मणो वा महीपते । आत्मनायां विनेशस्य परस्य द्रष्टुरात्मनः ॥५७॥
 यन्मायाचेष्टितं पुनः स्थितुष्यत्यध्याय हि । अनुग्रहस्तस्मिन्नेतरेण तत्पलाभाय चेत्यते ॥५८॥
 अर्चोहिर्षीनां पतिभिरसैनृपलान्ध्रैः । भुव आक्रम्यमाणाया अभाराय कृतोद्यमः ॥५९॥
 कर्माण्यपरिमेयाणि मनसाप सुरेश्वर । सहसङ्कर्षणश्च भगवान् मधुसूदन ॥६०॥
 कलौ जनिष्यमाणानां दुःखशोकतमोनुदम् । अनुग्रहाय भक्तानां सुपुत्र्य श्वतनोद यशः ॥६१॥
 यस्मिन् स कण्ठपीयूषे यशस्तीर्थबरे सकृत् । श्रोत्राजलिरपस्पृश्य धनुते कमवासनाम् ॥६२॥
 भोजनवृत्त्यन्धकमधुशूरसेनदशाहकैः । श्लाघनीयेहित शब्दं कुरसृजयपाण्डुभिः ॥६३॥
 स्निग्धस्मिते कितोदारिर्वाक्यैर्विक्रमलीलया । नृलोक रमयामास मूर्ध्ना सर्वाङ्गरम्यया ॥६४॥
 यस्यानन मकरकुण्डलचारुणभ्राज कपोलसुभगा सविलासहासम् ।

निःस्रोतसव न तत्पुष्टं शिभिः पिबन् यो नार्यो नराश्च मुदिता कुपिता निमेरच ॥६५॥

जातो गतः पितृगृहाद् व्रजमेधितार्थं रिपून् सुतशतानि कृतोरदारः ।

उत्पाद्य तेषु पुरुरः क्रतुभिः प्रथयज्जनेषु ॥६६॥

॥ वै गुरुभर चपय

जयमुद्विधो

वैयासिक्याम्

नाम

लगा यु

पर समग

।

२७॥

नने

इति

॥२४॥

ति

हरिः ॐ

श्री वासुदेवाय नमः

श्रीमद्भागवतम्

दशमस्कन्धः

(पृथार्थः)

अथ प्रथमोऽध्यायः

राजोपाच

कथितो वंशविस्तारो भवता सोमसूर्ययो । राज्ञां चोभयवश्यानां चरितं परमाद्भुतम् ॥ १ ॥
यदोश्च धर्मशीलस्य नितरां मुनिसत्तम । सप्राप्तो नावतीर्यस्य विद्योर्नीर्वाणो शंस न ॥ २ ॥
अथतीर्थं यदोर्वशे भगवान् भूतभयनः । कृतवान् यानि विद्यायां तानि नो यद् विम्वरात्

निवृत्तपैरपणीयमानाद् भवौघघातोऽग्रमनोऽभिरामात् ।

क उत्तमरत्नोऽनुवादात् पुमान् निरन्येत विना पशुमन् ॥ ३ ॥

पितामहा मे समरेऽमरजयैदेवमराधातिरथैस्तिमिद्विजै ।

दुरत्ययं कौरवमेवसागर कृवातरन् वासपदं स्म यज्ञया ॥ ४ ॥

म्रीत्ययविष्णुर्मिदं मद्भक्तं मन्तानशीलं पुरुषाण्डजानाम् ।

जुगोप जुषि गत आसन्नो माजुध मे य शरणं गताया ॥ ५ ॥

वीर्वाणो तस्याग्निदेहभाजामन्तर्बहि पृथग्वासरथै ।

प्रयच्छतो मयामुतामृतं च मायामनुषस्य वदस्य विद्वन् ॥ ६ ॥

रोहिण्यास्तप्य प्रोक्तो रामः सद्गुणैरुपयया । देवस्या गमनसम्बन्धः पुनो देहान्तरं विना ॥ ७ ॥

कामा मुकुन्दो भगवान् पितुर्गोदाद् व्रजं गतः । यं वारं ज्ञातिभिः सार्धं कृतवान् सायनाभ्यर्चनं

पश्ये तस्मिन् किमरोग्मपुण्यां च वेशय । आतरं चाकथीन् बन्धं मगुरदागदं वपम् ॥ ८ ॥

देहं मानुषमाधि यं कति वशीति वृत्तिभिः । यदुपुषां महाबाह्योन्मत्तं यं कायभान् प्रमो ॥

वनस्पदं सौ मे मुने कृतवशिष्टेष्टिम् । यन्मुनिं मन्त्रं भद्रं यन्मय विरक्तम् ॥ ९ ॥

नैपातिदुःसहा क्षुन्मां त्यक्तोदमपि बाधते । पिबन्तं त्वन्मुत्तामोजस्युतं हरिकथामृतम् ॥१३॥

सूत उवाच

एवं निशम्य शृणुतन्दन साधुरार्द्रं वैयासकि. स भगवानथ विष्णुरातम् ।

प्रत्यर्च्य कृष्णचरितं कलिकल्मषम् व्याहर्तुमारभत भागवतप्रधानः ॥१४॥

श्रीशुक उवाच

सम्यग्यवसिता बुद्धिस्तव राजर्षिसत्तम । वासुदेवकथायां ते यज्जाता नैष्टिकी रतिः ॥१५॥

वासुदेवकथाप्रश्नः पुरपांक्षीन् पुनाति हि । वक्तारं शृण्वरं श्रोतुं स्तरपादसलिलं यथा ॥१६॥

भूमिर्न सत्पुण्याजदैत्यानीकशतायुतैः । आक्रान्ता भूरिभारेण प्रह्लापं शरणं ययौ ॥१७॥

गौर्भूत्वाधुमुखी खिन्ना प्रवृन्ती कर्णं विभो । उपस्थितास्तिके तस्मै ध्यसनं स्वमवोचत ॥१८॥

प्रह्ला तनुपधायां सह देवैस्तथा सह । जगाम सन्निवयनस्तीरं क्षीरपयोनिधेः ॥१९॥

तत्र गत्वा जगन्नाथं देवेषु शृपाकपिम् । पुरं पुरुषसूक्तेन उपसस्थे समाहितः ॥२०॥

गिरं समाधौ गगने समीरितां निशम्य वेधास्त्रिदशानुवाच ॥

गां पौरर्षी मे शृणुतामराः पुनर्विधीयतामाशु तथैव भाषिरेम् ॥२१॥

पुरैव पुंसावप्लुतो धराज्वरो भवद्विरंशैर्यदुप्युपजन्वताम् ।

स यावदुज्यां भरमीश्वरेश्वरः त्यकालशक्त्या चर्यंश्चरेद् भुवि ॥२२॥

वसुदेवगृहे साक्षाद् भगवान् पुरुषः परः । जनिष्यते तत्प्रियार्थं सम्भयन्तु सुरस्त्रियः ॥२३॥

वासुदेवकलानन्तः सहस्रवदनः स्वराट् । अग्रतो भविता देवो हरे त्रिपञ्चिकीर्षया ॥२४॥

विष्योर्माया भगवती यया सम्मोहितं जगत् । आदिष्टा प्रभुशोभेन कार्यां सम्मविधत्ति ॥२५॥

श्रीशुक उवाच

इत्यादिद्वयामरगणान् प्रजापतिपतिर्विभुः । आश्रास्य च महीं गीर्भिः स्वयाम परमं ययौ ॥२६॥

श्वरसेनो यदुपतिमंधुरामावसन् पुरीम् । माधुराश्वरसेनोश्च विषयान् मुमुजे पुरा ॥२७॥

राजधानी ततः सामत् सर्वयादवममुजाम् । मधुरा भगवान् यत्र निवस्य मनिहितो हरिः ॥२८॥

तस्यां तु किञ्चिच्छौरिर्धसुदेवः कृतोद्वहः । देवक्या सूर्यया सार्धं प्रयागे रथमारुहत् ॥२९॥

उग्रसेनसुतः कंसः स्वसुः त्रिपञ्चिकीर्षया । ररमीन् हयानां जम्बाह रौक्मै रथशतैर्दृष्टः ॥३०॥

चतु शतं परिबर्हं गजानां हेममणिनाम् । अश्वानामयुतं सार्धं स्थानां च त्रिपदशतम् ॥३१॥

दासीनां मुकुमारीणां द्वे शते समलङ्कृते । दुहित्रे देवकः प्रादाद् याने दुहितृवासलः ॥३२॥

शङ्खतुण्डमृदङ्गाश्च नेदुदुन्दुभयः समम् । प्रयाणप्रक्रमे तावद् वरवज्रोः सुमङ्गलम् ॥३३॥

यदि प्रमद्विषं कंसमाभाष्याहाशरीरबाक् । अस्यास्त्वामष्टमो गर्भो हन्ता यां वहसेऽशुच ॥३४॥

इत्युक्तः स सत्तः पापो भोजानां कुलपासनः । भगिनीं हन्तुमारब्धः खङ्गपाणिः कचेऽग्रहीत् ॥३५॥

॥ जुगुप्सितकर्माणं नृगंस निरपत्रम् । वमुद्वो महामाग उवाच परिसान्त्वयन् ॥३६॥

वसुदेव उवाच

क्षामनीयगुणः शूरैर्भयान् भोजयशस्करः । स कथं भगिनीं हन्यान् क्षिप्रमुद्रादपर्वणि ॥३७॥
मृत्युर्जन्मवतां वीर देहेन सह जायते । अथ बान्धवतान्ते वा मृत्युर्वै प्राणिनां ध्रुवः ॥३८॥
देहे पश्यत्वमापन्ने देही कर्मानुगोऽवशः । देहान्तरमनुप्राप्य प्राक्तनं त्यजते वपुः ॥३९॥
मज्जरितउन् पदैकेन यत्रैवेकेन गच्छति । यथा नृष्यजलकैर्न देही कर्मगतिं गतः ॥४०॥

स्वप्ने यथा पश्यति देहमोक्षं मनोरथेनाभिनिविष्टचेतनः ।

दृष्टश्रुताभ्यां मनसानुचिन्तयन् प्रपद्यते तत् किमपि ह्यपस्मृतिः ॥४१॥

यतो यतो धावति दैवचोदितं मनो विकारारम्भताप पञ्चसु ।

गुणेषु मायारचितेषु देहसौ प्रपद्यमानः सः तेन जायते ॥४२॥

ज्योतिर्यथैवोदकपाथिरेव्यदः समीरवेगानुगतं विभाज्यते

एवं स्वमायारचितेष्वसौ पुमान् गुणेषु रागानुगतो विसृजति ॥४३॥

तस्मान्न कस्यचिद् द्रोहमाचरेत् स तथाविधः । आत्मनः चेममग्विच्छन् द्रोशुर्वै परतो भयम् ॥
एषा तयानुजा याला कृपया पुत्रिकोपमा । हन्तुं नाहंसि कस्याप्यीमिमं तं दीनवासलः ॥४४॥

श्रीशुक उवाच

एवं ॥ सामभिर्भेदैर्बोध्यमानोऽपि दारुणः । न न्यवर्तत कौरव्य पुरुराक्षाननुग्रतः ॥४५॥
निर्बन्धतस्य तं शत्रवा विचिन्त्यानरुद्वन्द्वभिः । प्राप्तं कालं प्रतिव्योद्विमिदं तत्रान्वपद्यत ॥४६॥
मृत्युर्बुद्धिमतापोहो यावद्बुद्धियलोदयम् । यद्यसौ न निवर्तत नापराधोऽस्ति देहिन ॥४७॥
प्रदाय मृत्यये पुत्रान् मोक्षये कृपणामिमाम् । सुता मे यदि जायेरन् मृत्युर्न न ज्ञियेत चेत् ॥
विपर्ययो वा किं न स्याद् गतिर्धोतुर्नरत्वया । उपस्थितो निवर्तत निवृत्तः पुनरापतेत् ॥४८॥
अग्नेर्यथा दारवियोगयोगयोरदृष्टतोऽप्यन्न निमित्तमस्ति ।

एवं हि जन्तोर्नपि दुर्विभाव्यः शरीरसंयोगवियोगहेतुः ॥४९॥

एवं विमृश्य तं पापं यावदात्मनिदर्शनम् । पूजयामास वै शौरिर्बहुमानपुरःसरम् ॥५०॥
प्रसन्नवदनाम्भोजो नृशर्यं निरपत्रम् । मनसा दूषमानेन विदसन्नदिमयरीत् ॥५१॥

वसुदेव उवाच

न ह्यस्यास्ते भयं सौम्य यद् वागाहाशरीरिणी । पुत्रान् ममपंयित्वेऽस्या यतस्ते भयमुत्पितम् ॥

श्रीशुक उवाच

एवंपुंश्चास्तिवृत्ते कंसस्त्वद्वाक्यसारवित् । वसुदेवोऽपि तं प्रीतः प्रशस्य प्रशिशद गृहम् ॥५२॥
अथ काल उवाच देवकी सर्वदेयता । पुत्रान् प्रसुपुत्रे पांष्टी कन्यां वीयानुवासरम् ॥५३॥

कीर्तिमन्त्रं प्रथमज कसायानरुन्दुभिः । अप्रयामास कृच्छ्रेण सोऽनृतादतिविद्वलः ॥२०॥
 किं दुःसहं साधुनां विदुषां किमवेक्षितम् । किमकार्यं कदशांशां दुःस्थजं किं धृतात्मनाम् ॥२१॥
 दृष्ट्वा समन्त्रं तच्छ्रौरेः सत्ये चैव व्यवस्थितिम् । कंसस्तुटमना राजन् प्रहसन्निदमप्रवीत् ॥२२॥
 प्रतियातु कुमारोऽयं न ह्यस्मादस्ति मे भयम् । अष्टमाद् युवयोर्गर्भान्मृत्युर्मे विहितः किल ६०
 तथेति सुतमादाय ययावानरुन्दुभिः । नाभ्यनन्दत तद्वाक्यमसतां विजितात्मनः ॥२३॥
 नन्दाद्या ये व्रजे गोपा याश्चामीषां च योषितः । वृष्णयो वसुदेवाद्या देववयाद्या यदुत्थियः ॥२४॥
 मये' वै देवताप्राया उभयोरपि भारत । ज्ञातयो बन्धुमुहदो ये च कंसमनुव्रताः ॥२५॥
 एतद् कंसाय भगवाण्क्षशांसाभ्येत्य नारदः । भूमेर्भारयमाणानां दैवानां च वधोद्यमम् ॥२६॥
 ऋषेर्निर्गमे कंसो यदृन् मन्त्रा सुरानिति । देवस्या गर्भसम्भूतं विष्णुं च स्वयं प्रतिदृश ॥२७॥
 देवकी वसुदेवं च निगृह्य निगडेगृहे । जातं जातमहन् पुत्रं तयोरजनशङ्कया ॥२८॥
 मातरं पितरं भ्रातॄन् सर्वांश्च सुहृदस्तथा । जन्ति ह्यपुत्रोपलुब्धा राजानः प्रायशो भुवि ॥२९॥
 आत्मानमिह सज्जातं जानन् प्राग् विष्णुना हतन् । महासूरं कालनेमिं यदुभिः स ह्यवह्यत ॥३०॥
 उग्रमेवं च पितरं यदुभोजान्शकाधिरम् । स्वयं निगृह्य धुमुजे शूरसेनान् महायत्नः ॥३१॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पूर्वार्धे श्रीकृष्णायतारोपक्रमे प्रथमोऽध्यायः ॥१॥

अथ द्वितीयोऽध्यायः

श्रीयुक्त उवाच

प्रलययकचाणूरनृणाञ्च मिहाशनैः । सुष्टिहारिद्विविद्वत्तनाकेशिषेनुकैः ॥१॥
 अर्न्यश्चामूरभूपाक्षैर्याणभामादिभिर्युतः । यदृनां वदन् वक्त्रे बली मागधसंश्रयः ॥२॥
 ते पीडिता निविषिष्टुः कुररञ्जालकैश्चयान् । शादयान् विदभान् निषयान् त्रिदेहान् कोसलानपि ॥३॥
 गृहे तप्तनुरन्धाना ज्ञातयः पशुपासने । इतेषु पट्मु खालेषु देवस्या औग्रमेनिना ॥४॥
 मत्तसो शैष्णवं धाम यमनन्तं प्रचक्षते । गर्भो बभूव देवस्या हर्षशोरविपर्ययः ॥५॥
 भगवानपि विद्यामा विदित्वा कंसजं भयम् । यदृनां निप्रवाधानां योगमायां समादिशत् ॥६॥
 गच्छ देवि व्रजं भद्रे गोपगोभिरलङ्घ्यतम् । रोहिणी वसुदेवस्य भार्याऽऽप्ते नन्दगोवृते ।

अन्याश्च वंसर्गविप्रा विषरेषु यमन्ति हि ॥७॥

देवस्या जटरे गर्भे शेषार्यं धाम मामवम् । तन् गर्निनृप्य रोहिण्या उदरे गर्भितेशय ॥८॥
 अयादगंशभागेन देवस्याः पुत्रतां शुभे । प्राप्स्यामि त्वं यशोदायां नन्दपत्न्या भविष्यति ॥९॥
 अर्चि यन्ति मनुपाश्यां सर्वं वामरपरोम् । धूपोपहारपलिभिः सर्वं वामरप्रदाय ॥१०॥
 न तपेयानि कुर्वन्ति स्थानानि च नरा भुवि । दुर्गेति भद्रकापीति विजया शेषायतीति च ॥११॥
 कुमुदा श्रिदृश कृष्ण मापसी केनपरेति च । माया मारायणीशानी शारंगेद्विभवेति च ॥१२॥

गर्भसङ्कर्षणात् वै प्राहुः सङ्कर्षणं भुवि । रामेति लोकरमणाद् बलं बलबहुच्छयात् ॥१३॥
 सान्द्रैव भगवता तथेत्योमिति तद्वचः । प्रतिगृह्य परिक्रम्य गां गता तत्तथापरोत् ॥१४॥
 गर्भे प्रणीते देवयया रोहिणी योगनिद्रया । अहो विस्मसितो गर्भ इति पौरा विबुक्नुशुः ॥१५॥
 भगवानपि विश्वात्मा भक्तानामभयङ्करः । आविवेशाशभागेन मन आनकदुन्दुभेः ॥१६॥
 स बिभ्रत् पौरुषं धाम भ्राजमानो यया रविः । दुरासदोऽतिदुर्धर्षो भूतानां सम्बभूव ह ॥१७॥

ततो जगन्मङ्गलमध्युत्तारं समाहितं शूरसुतेन देवी ।
 दधार सर्वां मरुमात्मभूतं काष्ठा ययाऽऽनन्दकरं मनस्तः ॥१८॥
 सा देवकी सर्वजगन्निवासनिवासभूता नितरां न रेजे ।
 भोजेन्द्रगेहेऽग्निखले रुद्धा सरस्वती ज्ञानखले यया सती ॥१९॥
 तां दीपय कंसः प्रभवाजितान्तरां विरोचयन्तीं भवर्न शुचिस्मिताम् ।
 आहूय मे प्राणहरो हरिर्गुह्यं ध्रुव श्रितो यद्य पुरेयमीदृशी ॥२०॥
 किमद्य तस्मिन् करणीयमाशु मे यदर्थतन्त्रो न विहन्ति विक्रमम् ।
 स्त्रियाः स्वसुगुरुमया वधोऽयं यशः भिर्य हन्यनुकालमायुः ॥२१॥
 स एव जीवन् एतु सम्परेतो बर्तेत योऽत्यन्तनुशंसितेन ।
 देहे मृते तं मनुजाः शयन्ति गन्ता तमोऽयं तनुमानिनो ध्रुवम् ॥२२॥
 इति घोरतमाद् भावात् सञ्चितः स्वयं प्रभुः । आस्ते प्रतीचस्तज्जन्म हरेर्वैरानुबन्धकृत् ॥२३॥
 आसीनः संविशंस्तद्वत् भुञ्जानः पर्यटन् महीम् । चिन्तयानो हृषीकेशमपरयत्तममयं जगत् ॥
 पक्षा भनश्च तत्रैव मुनिभिर्नारदादिभिः । देवैः सानुचरैः साकं गीर्भिर्वृषणमैक्यम् ॥२४॥

सायप्रतं सायपरं त्रिसत्यं सत्यस्य योनिं निहितं च सत्ये ।
 सत्यस्य सायमृतसत्यनेत्रं सत्यात्मकं त्वां शरणं प्रपन्नाः ॥२५॥
 एकाग्रोऽमी द्विकलस्त्रिमूलश्चतुरसः पञ्चविधः पटारमा ।
 सप्तवगष्टविटपो नवाष्टो दशच्छदी द्विखण्डो द्वादिवृषः ॥२७॥
 त्वमेक एवास्य सतः प्रवृत्तिस्त्वं सन्निधानं त्वमनुग्रहश्च ।
 त्वग्मायया संतृतचेतसस्तवां परयन्ति नाना न विप्रश्रितो ये ॥२८॥
 विभिर्भि रूपाययवबोध आत्मा चेमाय लोकरस्य चराचरस्य ।
 सत्योपपन्नानि सुखायदानि सत्ताममद्राणि मुहुः खलानाम् ॥२९॥
 त्वत्पद्मजावालि सत्त्वधाग्निः समाधिनाऽऽवेशितचेतयैके ।
 त्वत्पादपोजेन महत्कृतेन कुर्वन्ति गोवत्सपदं भवान्निभम् ॥३०॥

स्वयं समुत्तीर्य सुदुस्तरं धूमन् भवार्यावं भीममदक्षसौहृदाः ।
 भवःपदाम्भोरुहनावमत्र ते निधाय याताः सद्गुप्रहो भवान् ॥३१॥
 येऽप्येऽरविन्दाद्य चिमुक्तमार्गिनस्त्वय्यस्तमावादविशुद्धबुद्धयः ।
 आरक्ष कृच्छ्रेण परं पदं ततः पतन्त्यधोऽनादृत्युष्मदह्ययः ॥३२॥
 तथा न ते माधव तावकाः क्वचिद् भ्रश्यन्ति मार्गात्त्वयि बद्धसौहृदाः ।
 त्वयामिगुप्ता विचरन्ति निर्भया विनायकावीकपमूर्धसु प्रभो ॥३३॥
 सरं विशुद्धं श्रयते भवान् स्थितौ शरीरिण्यौ श्रेयठपायनं वपुः ।
 वेदक्रियायोगतपःसमाधिभिस्तर्वाह्यं येन जनः समीहते ॥३४॥
 सत्त्वं न चेद् धातरिदं निजं भवेद् विज्ञानमज्ञानमिदं प्रमार्जनम् ।
 गुणप्रकाशैरनुमीयते भवान् प्रकाशते यस्य च येन वा गुणः ॥३५॥
 न नामरूपे गुणजन्मकर्मसिन्निरूपितव्ये तव तस्य साक्षिणः ।
 मनोबोधोभ्यामनुमेयवर्त्मनो देव क्रियायां प्रतिपन्त्यथापि हि ॥३६॥
 शृण्वन् गृह्यन् संस्मरयंश्च चिन्तयन् नामानि रूपाणि च भङ्गलानि ते ।
 क्रियासु यत्कच्चरणारविन्दयोरविष्टचेता न भवाय कल्पते ॥३७॥
 विष्टया हरेऽस्या भवतः पदो भुवो भारोऽपनीतस्तव जन्मनेतिशुः ।
 विष्टयाङ्कितां त्वापदकैः सुशोभनैर्द्रव्याम गां द्यां च तवानुकम्पिताम् ॥३८॥
 न तेऽभवत्येश भवस्य कारणं विना विनोदं बल तर्कयामहे ।
 भवो निरोधः स्थितिरप्यविशया कृता यतस्त्यय्यभयाभ्रयात्मनि ॥३९॥
 महदारवक्रपद्मपशूनिहवराहर्षसराजन्यविप्रविशुषेपु कृतावतारः ।
 त्वं पासि नक्षिभुवनं च यथाधुनेश मारं भुवो हरयदूत्तम वन्दनं ते ॥४०॥
 दिष्टयाम्ब ते वृत्तिगतः परः पुमान्शेन साक्षाद् भगवान् भवाय नः ।
 मा भूद् भयं भोजपतेर्ममूर्पोगौसा यदूर्ना भविता तवात्मज ॥४१॥

श्रीशुक उवाच

इत्यभिष्ट्य पुरुषं यद्रूपमनिदं यथा । मल्लेशानौ पुरोधाय देवाः प्रतिशुद्धिवत् ॥४२॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पार्श्वे श्रीकृष्णवतारोपक्रमे द्वितीयोऽध्यायः ॥२॥

अथ नृसीयोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

मयं सर्वागुणोपेतं कालः परमशोभनः । यद्वैवाज्जनजन्मवै शान्तर्चन्द्रतारकम् ॥१॥

दिशः प्रमेदुर्गगन निर्मलाङ्गुणोदयम् । मदी मङ्गजभूयिष्ठपुरप्रामवजाकरा ॥२५॥
 नद्यः प्रसन्नमलिला हुदा जलरदाश्रयः । द्विजालिपुलसंनादस्तवका वनराजयः ॥३५॥
 ववौ वायुः सुखस्पर्शः पुण्यगन्धग्रहः शुचिः । अग्रयश्च द्विजातीनां शान्तास्तत्र समिन्धन ॥४५॥
 मनास्यासन् प्रसन्नानि साधूनामसुरहुदाम् । जायमानेऽजने तस्मिन् नेदुदुन्दुभयो दिवि । ॥५॥
 नगुः क्रियरगन्धर्वास्तुष्टुषुः सिद्धधारणाः । विद्याधर्यश्च ननृतुरप्सरोभिः समं तदा ॥६॥
 सुमुचुमुनयो देवाः सुमनोसि मुशन्विताः । मन्दं मन्दं जलधरा जगज्जुर्नुसागरम् ॥७॥
 निरीये तमडद्भूते जायमाने जनादने । देवक्यां देवरूपिण्यां विष्णुः सर्गगुहाशयः ।

आविरासीद् यथा प्राच्यां दिशोऽनुरिव पुष्कलः ॥८॥

तमद्भुतं बालकमशुभेक्षणं चतुर्भुजं शङ्खगदायुदायुधम् ।
 श्रीवासलक्ष्मं गलशोभिक्रीस्तुभं पोताम्यरं सान्द्रपयोदसौभगम् ॥९॥
 महाहवैदूर्यकिरीटकुण्डलत्विषा परिष्वक्तसहस्रकुन्तलम् ।
 उदामकाङ्क्ष्यङ्गदङ्गुणादिभिर्विरोचमानं वसुदेव ऐकत ॥१०॥
 स विस्मयोऽकुण्डलविलोचनो हरिं सुतं विलोक्यानरुदुन्दुभिस्तदा ।
 कृष्णावतारोऽसवसम्भ्रमोऽस्पृशामुश द्विजेभ्योऽयुतमाप्नुतो गवाम् ॥११॥
 अथैनमस्तीदवदाधं पृथं परं नताङ्गः कृतधीः कृताञ्जलिः ।
 स्वरोचिषा भारत सूतिकागृहं विरोधयन्तं गतभीः प्रभाववित् ॥१२॥

वसुदेव उवाच

विदितोऽसि भवान् साक्षात् पुरुषः प्रकृतेः परः । केवलानुभवानन्दस्वरूपः सर्गशुद्धिदम् ॥१३॥
 स एव स्वप्रकृत्यैव सद्भावे त्रिगुणारमकम् । तदनु तं ह्यप्रविष्टं प्रविष्टं ह्यव भाव्यसे ॥१४॥
 पथेमेऽविकृता भावास्तथा ते विकृतैः सह । नानावीर्याः पृथग्भूता विराजं जनयन्ति हि ॥
 सक्षिपत्य समुत्पाद्य हरयन्तेऽनुगता ह्यव । प्रागेव विद्यमानत्वाच्च तेपामिह सम्भवः ॥१५॥
 एवं भवान् बुद्धयनुमेयलक्षणैर्प्राज्ञैर्गुणैः सन्नपि तद्गुणाग्रहः ।
 अनातृतत्वाद् बहिरन्तरं न ते सर्वस्य सर्वात्मन आभवस्तुनः ॥१६॥
 य आत्मनो दृश्यगुणेषु सञ्चिति व्यवस्यो स्वव्यतिरेकतोऽबुधः ।
 विनानुवादं न च तन्मनीषितं सम्यग् यतस्त्यक्तमुपादत्तं पुमान् ॥१७॥
 त्वत्तोऽस्य जन्मस्थितिसंयमान् विभो वदन्मनीहादगुणादविक्रियात् ।
 त्वयीश्वरे ब्रह्मणि नो विरुध्यते त्वदाश्रयत्वादुपचर्यते गुणैः ॥१८॥
 त्वं त्रिलोकस्थितये स्वमायया विभर्षिं शुक्लं खलु वर्णमात्मनः ।
 सर्गाय रक्तं रजसोपवृंहितं कृष्णं च वर्णं तमसा जनान्त्यये ॥१९॥

त्वमस्य लोहस्य विमो रिरिविपुर्द्वेऽवतीर्णोऽसि ममाखिलेश्वर ।
 राजन्यसंज्ञासुरकोटियूथपैर्निर्गन्धमाना निहनिष्यमे धूमः ॥२१॥
 अयं त्वमग्नस्तव जन्म नो गृहे श्रुत्वाग्रजोऽस्ते न्यवधीत् सुरेश्वर ।
 स तेऽवतारं पुरयैः समर्पितं श्रुत्वाधुनैवाभिसरत्युदायुधः ॥२२॥

श्रीशुक उवाच

अथैनमात्मनो बोधय महापुरुषलक्षणम् । देवलो तमुपाधात् कंसाद् भीता शुचिस्मिता ॥

देयक्यथाच

रूपं यत्तत् प्राहुरव्यक्तमाद्यं ब्रह्म ज्योतिर्निर्गुणं निर्विकारम् ।
 सत्तामात्रं निर्विरोधं निरीहं स त्वं साचाद् विष्णुर्भ्यामद्वीपः ॥२४॥
 नष्टे लोके द्विपरार्धावसाने महामृतेष्वादिभूतं गतेषु ।
 व्यक्तेऽव्यक्तं कालवेगेन याते भजानेरुः शिष्यते शेषसंज्ञः ॥२५॥
 योऽहं कालस्तस्य तेऽव्यक्तबन्धो चेष्टामाहुर्ब्रूते येन विधम् ।
 निनेगादिर्वस्रान्तो महीयांस्तं त्वेशानं चेमधाम प्रपद्ये ॥२६॥
 मर्त्यो मृत्युभ्यालभीतः पलायन् लोकान् सर्वान् निर्गम्य नाभ्यगाच्छत् ।
 स्वरादाब्जं प्राप्य यदृच्छयाच स्वस्यः शेते मृत्युरस्मादपैति ॥२७॥
 स त्व घोरादुग्रनेनात्मप्राप्त्याहि व्रस्तान् मृत्यववित्रासहासि ।
 रूपं चेदं पौरुषं ध्यामन्निष्यत्यं मा प्रत्यक्षं मां सखा कुर्याद्यः ॥२८॥

जन्म ते मय्यसौ पापो मा विद्यान्मपुसूदन । समुद्दिजे भवदेतोः कंसादहमधीरधीः ॥२९॥
 उपसंहार विधात्मब्रह्म रूपमलौकिकम् । शङ्खचक्रपादापमधिया जलं चतुर्भुजम् ॥३०॥
 विश्व यदेतत् स्वतनौ निशान्ते यथावकार्यं पुरुषः परो भवान् ।

चिन्तते सोऽयं मम गर्भगोऽमृद्ब्रह्म मूलोकस्य विदग्ध्वनं हि तत् ॥३१॥

श्रीभगवानुवाच

त्वमेव पूर्वसर्गोऽभूः पृथ्विः स्वायम्भुवे सति । तदायं सुतपा नाम प्रजापतिरकल्मषः ॥३२॥
 युवां वै प्रवृणोऽऽदिष्टौ प्रजासर्गो यदा ततः । सन्निधयेन्द्रियभ्रामं तेपाथे परमं तपः ॥३३॥
 वर्षवातातपदिमघमकालगुणाननु । सद्धमानौ श्वासरोचविनिधूतमनोमलौ ॥३४॥
 शीर्षपर्णानिलाहाराबुपशान्तेन चेतसा । मत्तः कामानभीप्सन्तौ मदारोधनमीहतुः ॥३५॥
 एतं वां तप्यतोस्तीर्थं तपः परमदुष्करम् । दिव्यवर्षसहस्राणि द्वादशेयुर्मदारमनोः ॥३६॥
 तदा वां परितुष्टोऽहममुना वपुषामये । तपसा श्रद्धया नित्यं भक्त्या च हृदि भावितः ॥३७॥
 प्रादुरासं वरदगद् युवयोः कामदितसया । त्रिपत्नीं वर इत्युक्ते मादृशो वां वृतः सुतः ॥३८॥

अनुष्टम्भविषयायनपत्न्यौ च दग्धौ । न वधायेऽगवर्गे मे मोहितौ मम मायया ॥३६॥
 गते मयि युवां लब्ध्वा वरं मत्सदृशं सुतम् । आभ्यान् भोगानभुजायां युवां प्राप्तमनोरथौ ॥३७॥
 म्रद्वान्यतमं लोके शीलौदार्यगुणैः समम् । अहं सुतो वामभवं पृथ्विगर्भं इति श्रुतः ॥३८॥
 तयोर्वीं पुनरेवाहमदित्यामास कश्यपात् । उपेन्द्र इति विख्यातो वामनत्वाच्च वामनः ॥३९॥
 तृतीयेऽस्मिन् भवेऽहं वै तेनैव वपुषा वामाजातो भूयस्तयोरेव सत्यं मे व्याहृतं सति ॥४०॥
 एतद् वां दर्शितं रूपं प्राग्जन्मस्मरणात् मे । नान्यथा मद्भवं ज्ञानं मर्त्यलिङ्गेन जायते ॥४१॥
 युवां मां पुत्रभावेन महामावेन चासृष्ट । चिन्तयन्तौ कृतस्नेहौ यास्म्ये मे मर्त्तिं पराम् ॥४२॥

श्रीशुक उवाच

इत्युक्त्वाऽऽसीदरिस्तूर्णीं भगवानारममाययापित्रोऽसम्पश्यतोऽसौ बभूव प्राकृतः शिशुः ॥४३॥
 ततश्च शौरिर्भगवत्प्रचोदितः सुतं समादाय स सूतिकागृहात् ।
 यदा बहिर्गन्तुमिषेयं तद्वंजा या योगमायाजनि नन्दजायया ॥४४॥
 तथा इतमव्यसत्सर्वृत्तिषु द्वास्थेषु पौरेष्वपि शायितेऽथ ।
 द्वारस्तु सर्वाः पिहिता दुरस्यया वृहकपाटायसकोलभङ्गलैः ॥४५॥
 ताः कृष्णवाहे वसुदेव आगते स्वयं व्यवर्त्यन्त यथा तमो रथैः ।
 ववर्यं पर्जन्यं ढपीशुगर्जितः शेषोऽन्वगाद् दारि निवारयन् कणैः ॥४६॥
 मघोनि वर्यसकृद् यमानुजा गम्भीरतोषीषजबोर्मिकेनिला ।
 भयानकावर्तंशताकुला नटी मार्गं ददौ सिन्धुरिव ध्रियः पतेः ॥४७॥
 नन्दमजं शौरिकेत्य तत्र तान् गोपान् प्रसुप्तानुपलभ्य निद्रया ।
 सुतं यशोदाशयने निधाय तत्सुतामुपादाय पुनर्गृहानगात् ॥४८॥
 देवक्याः शयने न्यस्य वसुदेवोऽथ दारिकाम् । प्रतिमुख्यं पदोलोहमास्ते पूर्वपदावृतः ॥४९॥
 यशोदा नन्दपत्नी च जात परमभुषित । न सङ्गिर्न परिधान्ता निद्रयापगतस्तृप्तिः ॥५०॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पूर्वार्धे कृष्णजन्मनि तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

बहिरन्तःपुरद्वारः सर्वाः पूर्वपदावृताः । ततो बालध्वनिं श्रुत्वा गृहपालाः समुत्थिताः ॥५१॥
 ते तु तूष्णेमुपद्रव्यं देवक्या गम्भोजम् तत् । आचक्षुर्भोजराजाय यदुद्दिप्तः प्रतीपते ॥ २ ॥
 स तत्पार्श्वार्णमुधाय कालोऽयमिति विद्वलः । सूतीगृहमगात् तूर्णं प्रस्तरन् सुतम्पुत्रम् ॥ ३ ॥

तमाह भ्रातर दवी कृपणा करुण सती । स्तुपय तव कल्याण क्षिय मा हन्तुमर्हसि ॥४॥
 बहो हिसिता भ्रात शिशव पावकोपमा । त्वया दैवनिष्ठेन पुत्रिकैका प्रदीयताम् ॥५॥
 नन्वहं ते श्वरजा दीना हतसुता प्रभो । दातुमर्हसि मन्दाया अह्नेमां चरमां प्रजाम् ॥६॥
 श्रीशुक उवाच

उपगुह्यात्मजामेव स्दत्त्वा दीनदीनवत् । याचितस्तां विनिर्भर्त्स्य हस्तादाचिच्छिदे खल ॥
 तां गृहीत्वा चरणयोजातमात्रां स्वसु सुताम् । अपोऽयच्छिलापृष्ठे स्वार्थोन्मूलितसौहृद ॥८॥
 सा तद्धस्तात् समुत्पत्य सद्यो देव्यम्बरं गता । अचरयत्तानुजा विष्णो सायुधाष्टमहाभुजा ॥९॥
 दिव्यभ्रगम्बरालेपरत्नाभरणभूषिता । धनु शूलेपुचर्मासिगङ्गचक्रगदाधरा ॥१०॥
 सिद्धचारणगन्धर्वैरप्सर किन्नरोरगैः । उपाहृतोरुयलिभिः स्तुपमानेदमप्रवीत् ॥११॥
 किं नया हतया मन्त्रा जात खनु तवान्तकृत् । यत्र कवा पूर्वगुणां हिंसी कुर्यान् दया ॥२॥
 इति प्रभाष्य त देवी माया भगवती भुवि । बहुनामनिष्ठेषु बहुनामा बभूव ह ॥१३॥
 तयामिहितमाकर्ण्य कंस परमविस्मित । देवकीं वपुदेव च विमुच्य प्रथितोऽप्रवीत् ॥१४॥
 अहो भगिन्यहो भाम मया वां यत पाप्मना । पुरुषाद् इवाप्य बहवो हिसिता सुता ॥१५॥
 स त्वहं त्यक्त्वाह्यपस्यत्तज्ञातिसुहृत्खल । कौञ्चोकाद् वै गमिष्यामि ब्रह्महेव हृत असत् ॥
 दैवमप्यनृत वक्ति न मया एव केवलम् । यद्विश्रम्भाद् व पाप स्वर्गनिहतवाञ्छितम् ॥१७॥
 मा शोचत महानागावात्मजान् स्वकृतगुणान् । जन्तयो न सदैकर देवाधोनास्तदाऽस्तौ ॥१८॥
 भुवि भौमानि भूतानि यथा यान्त्यपयान्ति च । नायमात्मा तथेतेषु विपदंति यथैव भू ॥१९॥
 यथानेवविदो भेदो यत आत्मविपर्यय । देहयोगविभोगी ॥ ससृतिर्न निरर्तते ॥२०॥
 तस्माद् भद्रे स्वतनयान् मया द्वापादितानपि । मानुशोच यत सर्वं स्वकृतं विन्दतेऽवशः ॥
 यावद्वतोऽस्मि हन्तास्मीत्यात्मानं मन्यतेऽश्वरक । तावत् तदभिमान्यशो यापयामकृतामिदानीम् ॥
 समथ्य मम दीराण्य साधवो दीनवत्सला । इत्युक्त्वाभुञ्जु पादौ रपाल स्वचरोरयाप्रहीतम् ॥२४॥
 मोक्षयामास निगडाद् विश्रब्ध कम्पकांगिरा । दृक्कीं घमुदेव च दशयष्टामसौहृदम् ॥२५॥
 भ्रातु समनुवतसस्य चान्त्वा रोर च देवकी । व्यसृजद् घमुदेवश्च ग्रहस्य तमुपाप ॥२६॥
 पृथमेतन्महाभाग यथा भदसि दृष्टिनाम् । अज्ञानप्रभयाहं धीः स्वर्गतेति भिदा यत ॥२७॥
 शोकइर्भयद्वेषलोभमोहमदान्विता । मिथो भन्तं न परयन्ति मारीर्भायं पृथग् ॥२८॥

श्रीशुक उवाच

कस एनं प्रसन्नाभ्यां निशुद् प्रतिभासत । द्यकीं वसुदेवाभ्यामनुज्ञातोऽंगिराद् गृहम् ॥२८॥
 तस्यां रात्र्यां व्यतीतायां कंस आहूय मन्त्रिणः । तेभ्य आचष्ट तत् सर्वं यदुक्तं योगनिद्रया ॥
 आकर्ण्य भर्तुर्गन्धिं समुपुद्गेष्यग्रग । देवान् प्रति कृतामर्षां दैतेषां नातिकोपिदा ॥३०॥

एवं चेत्तर्हि भोजेन्द्र पुरप्रामयजादिषु । अनिर्देशान् निर्देशाश्च हविष्यामोऽद्य वै शिशुन् ॥३॥
 किमुद्यमैः करिष्यन्ति देवाः समरभोरवः । नित्यमुद्धिगमनसो ज्याघोपैर्वनुपस्त ॥३२॥
 अस्यतस्ते शरघातैर्हन्वमानाः समन्ततः । जिजीविषव उत्सृज्य पलायनपरा ययुः ॥३३॥
 केचित् प्राञ्जलयो दीना न्यस्तशस्त्रा दिवौकसः । मुक्तकच्छशिपाः केचिद् भोताः स्म इति वादिनः ॥
 न खं विस्मृतशस्त्रास्त्रा विरयान् भयसंभृतान् । हंस्यन्यासकविमुखान् भग्नचापानयुध्यतः ॥३४॥
 किं चेन्मथूरैर्विवुधैरसंयुगविक्रान्तैः । रहोजुग किं हरिणा शम्भुना वा वनौकसाः ।

किमिन्द्रेणारुपवीर्येण ब्रह्मणा वा तपस्यता ॥३५॥

तथापि देवाः सापत्न्यास्तोषेय्या इति मन्मदे । ततस्तन्मूलखनने नियुङ्क्वास्माननुवतान् ॥३६॥
 यथाऽऽमयोऽङ्गे समुपेक्षितो नृभिर्न शक्यते रुढपदश्चिकित्सितुम् ।

यथेन्द्रियमग्न उपेक्षितस्तथा रिपुर्मेहान् वद्धबलो न चारुयते ॥३७॥

मूलं हि विष्णुर्देवानां यत्र धर्मं सनातनम् । तस्य च ब्रह्मगोविप्तास्तपोयशाः सदक्षिणाः ॥३८॥
 तस्मात् सर्वात्मना राजन् ब्राह्मणान् ब्रह्मवादिनः । तपस्विनो यशशीलान् गात्र हन्मो हविर्दुःखाः ॥
 विमा गावश्च वेदाश्च तपः सर्वा दमः शमः । श्रद्धा व्या तितिषा च व्रतवश्च हरेस्तनूः ॥३९॥
 स हि सर्वसुराभ्यचो ह्यसुरद्विद् गुहाशयः । तन्मूला देवताः सर्वाः सेधराः सचतुर्मुखाः ।

अयं वै तद्ब्रह्मोपायो यदपीणां विहिंसनम् ॥४०॥

श्रीशुक उवाच

एवं दुर्मन्त्रिभिः फंस रुह सम्मन्त्र्य दुर्मतिः । ब्रह्मर्हितां हितं मेने कालपाशायुतोऽसुरः ॥४१॥
 सन्दिश्य साधुलोकस्य कदने कदनप्रियान् । कामरूपधरान् दिष्ट दानवान् गृहमाविशत् ॥४२॥
 ते वै रजःप्रकृतयस्तमसा मूढचेतसः । सतां विद्वेषमाघेररादागतमृत्युयधः ॥४३॥
 आयुः श्रियं यशो धर्मं लोकानाशिर एव च । इमिंश्चेयांसि सर्वणि पुंसो महदतिव्रतम् ॥४४॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पञ्चाध्यायः ॥४५॥

अथ पञ्चमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

नेन्दस्वामज्ज उत्पत्ते जाताद्वाद्रो महामनाः । ग्राह्य विमान् वेदज्ञानं व्यातः शुचिरलङ्घितः ॥४६॥
 वाचयित्वा स्वस्ययनं जातः फामजस्य वै । कारयामास विधिवत् पितृदेवाधनं तथा ॥४७॥
 धेनूनां नियुते प्रादाद् विप्रेभ्यः समलङ्घते । तिलादीन् सप्त रसौषधातकीग्माभ्यराष्टवान् ॥४८॥
 कालेन घ्नानशीचाभ्यां संस्पर्शस्तपसेर्गयाशुष्यन्ति दाने । तन्नुष्टया द्रव्याष्टपात्माऽऽमयिषया ॥
 सौमहृत्यगिरो जिघाः सूतमागधरन्दिनः । गायत्र्यश्च जगुर्नैर्दुर्मयो दुन्दुमयो मुहुः ॥४९॥
 यमः सम्पृष्टमसितद्वाराजिरगृहान्तरः । चित्रपञ्चपताकाधक्खैलपञ्चरतोऽयैः ॥५०॥

गावो वृषा वसवरा हरिद्रातैलरूपिताः । विचित्रधातुर्बर्हस्पत्यकाञ्चनमालिनः ॥ ७ ॥
 महार्हवस्त्राभरणकञ्चुकोष्णीभूयिताः । गोपाः समाययू राजन् नानोपायनपाणयः ॥ ८ ॥
 गोप्यश्चाकर्ण्य मुदिता यशोदायाः सुतोद्भवम् । आत्मानं भूय्याञ्च कुर्वन्धाकल्पाञ्जनादिभिः ॥ ९ ॥
 नयकुङ्कुमकिञ्चलमुखपङ्कजभूतयः । बलिभिस्त्वरितं जग्मुः पृथुश्रोत्र्यश्चल कुचाः ॥ १० ॥

गोप्यः समुष्टमणिकुरङ्गलनिष्ककश्चरित्राभराः पथि शिराच्युतमावृण्वपाः ।

नन्दाक्षरं सवलया व्रजतीर्विरेजुर्ज्वालोत्तुङ्गकुण्डलपयोवहारशोभाः ॥ ११ ॥

ता आशियः प्रयुज्जानाश्चिरं पहीति बालके । हरिद्राचूर्णतैलाद्भिः सिञ्चन्त्यो जनमुज्जुः ॥ १२ ॥

अगच्छन्त विचित्राणि वादित्राणि महोत्सवे । कृष्णे विचरन्तरेऽनन्ते नन्दस्य व्रजमागते ॥ १३ ॥

गोपाः परस्परं हृष्टा दधिशीरघृष्णाम्बुभिः । आसिञ्चन्तो बिलिम्पन्तो नवनोतेश्च चिचिपुः ॥ १४ ॥

नन्दो महामनास्तेभ्यो वासोऽलङ्कारगोवनम् । सूतमागववन्दिभ्यो येऽन्ये विद्योपजीविनः ॥ १५ ॥

तैस्तेः कानैरदीनात्मा यथोचितमपूजयत् । विष्णोराधनार्थाय स्वपुत्रस्योदयाय च ॥ १६ ॥

रोहिणी च महाभागा नन्दगोपाभिनन्दिता । व्यचरद् दिव्यवास स्रक्पटाभरणभूयिता ॥ १७ ॥

तत् आरभ्य नन्दस्य व्रजः सर्वसमृद्धिमान् । हरेर्मिवासारमगुह्यै रमाक्रीडमभून्मृष ॥ १८ ॥

गोपान् गोकुलरक्षायां निरूप्य मथुरां मतः । नन्दः कंसस्य वार्ष्णिष्यं करं दातुं कुरुद्वह ॥ १९ ॥

वसुदेव उपश्रुत्य भ्रातरं नन्दमागतम् । ज्ञात्वा दत्तकरं राशे ययौ तद्वमोचनम् ॥ २० ॥

तं हृष्टा सहसोत्थाय देहः प्राणमिवागतम् । प्रीतः प्रियसमं दोष्यां सस्वजे प्रेमबिह्वलः ॥ २१ ॥

पूजितः सुखमासीनः पृष्ट्वानामयमादतः । प्रसक्तधीः स्वात्मव्यथोरिदमाह विशाङ्गते ॥ २२ ॥

दिष्टया भ्रातः प्रवयस हृदानीमप्रजस्य ते । प्रजाशाया निवृत्तस्य प्रजा यत् समपद्यत ॥ २३ ॥

दिष्टया संसारचक्रोऽस्मिन् यतमानः पुनर्भवः । उल्लब्धो भवानथ दुर्लभं प्रियदर्शनम् ॥ २४ ॥

नैर्गुण्यं प्रियसंवासः सुहृदो चित्रकर्मणाम् । शोभेन शूद्रमानानां प्रवानां खेतसो यथा ॥ २५ ॥

कश्चित् पशव्यं निरुज्जं भूयंश्चुष्टुषीरुधम् । बृहद्भनं तदधुना यत्रास्ते रवं मुहद्वृतः ॥ २६ ॥

भ्रातर्मम सुतः कश्चिन्मात्रा सह भवद्व्रजे । तातं भवन्तं मन्वानो भवद्व्यामुपलालितः ॥ २७ ॥

पुसस्त्रिगो विहितः सुहृदो ह्यनुभावितः । न तेषु क्षिरयमानेषु त्रिवर्ग्योऽर्थाय कल्पते ॥ २८ ॥

नन्द उवाच

अहो ते देवकीपुत्राः कंसेन बहवो हताः । एकावशिष्टावरजा कन्या सापि दिवं गता ॥ २९ ॥

नूनं दारिद्र्यनिष्टोऽयमष्टपरमो जनः । अष्टमात्मनस्तत्र यो वेद न स मुह्यति ॥ ३० ॥

वसुदेव उवाच

करो वै वार्ष्णिको दत्तो राशे हृष्टा ययं च वः । नेह स्थेयं बहुतिथं सन्त्युपाकारं गोकुले ॥ ३१ ॥

श्रीशुक उवाच

इति नन्दादयो गोपाः प्रोक्तास्ते शौरिणा ययु । अनोभिरनहुवृक्षैस्तमनुशास्य गोकुलम् ॥ ३२ ॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पूर्वार्धे नन्दवसुदेवसङ्गमो नाम पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

अथ षष्ठोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

नन्दः पथि वचः शौरेण सृपेति विचिन्तयन् । हरिं जगाम शरणमुत्पातागमराद्धिनः ॥ १ ॥
कलेन प्रहिता घोरा वृत्ता बालयातिनी । शिशूंश्चचार निगन्ती पुरम्नामयजादिषु ॥ २ ॥
न यत्र श्रवणादीनि दृष्टोद्गानि स्वकर्मसु । कुर्वन्ति सात्वता भर्तुर्वातुधान्यश्च तत्र हि ॥ ३ ॥
सा त्वेचर्यैरुदोपेय वृत्ता नन्दगोकुलम् । योषित्वा माययाऽऽरमानं प्रायिषत् कामधारिणी ॥ ४ ॥
तां केशयन्धव्यतिपत्तमस्त्रिंशं वृद्धितम्बस्तनकृच्छ्रमध्वमाम् ।
सुवाससं कम्पितकण्ठभूषणत्वपोहसकुन्तलमण्डिताननाम् ॥ ५ ॥
घरागुस्मतापाङ्गविसर्गवोक्षितमनो हरन्ती वनितां वज्रकसाम् ।
अमंसताभोजकरेण रूपिणी गोप्यः श्रियं द्रष्टुमिवागतं पतिम् ॥ ६ ॥
यालप्रहस्तप्र विचिन्तती शिशून् यदृच्छया नन्दगृहेऽसदन्तकम् ।
घातं प्रतिच्छन्ननिजोस्तेजसं वदत्यं सत्येऽग्निमिवाहितं भसि ॥ ७ ॥
विशुध्य तां बालकमारिकाग्रहं चराचरायाऽऽस निमोक्षितेक्षणः ।
अनन्तमारोपयदङ्गमन्तकं यथोरगं सुसमबुद्धिरज्जुधीः ॥ ८ ॥
तां क्षीणचित्तामतिबामचेष्टितां वीक्षयान्तरा कोशपरिच्छदासिवत् ।
परस्त्रियं तत्प्रभया च धर्षिते निरीक्षमाणे जननी हातिष्ठताम् ॥ ९ ॥
तस्मिन् स्तनं दुर्जत्वीर्यमुत्पणं घोराङ्गमादाय शिशोर्दंदावप ।
गाहं करान्यां भगवान् प्रपीड्य तत्प्राणै समं रोपसमन्वितोऽपिषत् ॥ १० ॥
सा मुञ्च मुञ्चालमिति प्रभाषिणी निष्पीड्यमानाऽखिलजीवमर्षि ।
विवृत्य नेत्रे चरणी भुजौ मुहुः प्रस्विन्नगात्रा क्षिप्तो रुरोद ॥ ११ ॥
तस्याः स्वनेनातिगभीररंहसा साद्रिमंही चौश्च चचार सप्रज्ञा ।
रसा दिशश्च प्रातनेदिरे जनाः तेतुः क्षितौ घन्ननिगतशङ्कया ॥ १२ ॥
निशाचरीर्यं व्यथितस्तना व्यसुष्यादाय केशाश्चरणी भुजावपि ।
प्रसार्य गोष्ठे निजरूपमास्थिता वज्राहतो वृत्र ह्यपतन्वृष ॥ १३ ॥
पतमानोऽपि तद्देहिप्रियव्यूह्यन्तरदुमान् । चूर्णयामास राजेन्द्र मद्भ्रातृसौतद्वृत्तम् ॥ १४ ॥

ईषामात्रोम्रंष्ट्रास्यं गिरिवन्दरनासिकम् । गण्डरीलस्तनं रौद्रं प्रकीर्णारणमूर्ध्वजम् ॥१२॥
 अन्वकृपगभीराक्षं पुलिनारोहभीषणम् । बद्धसेतुमुजोर्वह्निशून्यतोयहुदोदरम् ॥१६॥
 सन्तप्रसुः स्म तद् वीषय गोपा गोप्यः कलेवरम् । पूर्वं तु तन्निःस्वनितभिन्नहृत्कर्णमस्तकाः ॥१७॥
 धालं च तस्या उरसि क्रीडन्तमकुतोभयम् । गोप्यस्तूर्णं समन्येभ्य जगद्गुर्जातसम्भ्रमाः ॥१८॥
 यशोदारोद्दिष्टोभ्यां ताः स्रमं बालस्य सर्वतः । रक्षां विदधिरं सम्यग् गोपुच्छभ्रमणादिभिः ॥१९॥
 गोमूत्रेण स्नापयित्वा पुनर्गौरजसार्भकम् । रक्षां चक्रुश्च शकृता द्वादशाङ्गेषु नामभिः ॥२०॥
 गोप्यः संस्पृष्टसलिला अङ्गेषु करयोः पृथक् । न्यस्यात्मन्यथ बालस्य बीजन्यासमकुर्वत ॥२१॥
 अथ्वादजोऽङ्घ्रिमिथिमांस्तव जान्वयोरु यज्ञोऽच्युत कटितटं जठरं ह्यास्यः ।

हृत् केशवस्त्वदुर ईश इवस्तु कण्ठं विष्णुर्भुजं मुखमुत्कम ईश्वरः कम् ॥२२॥

चक्रुः प्रतः सहगदो हरिरस्तु पञ्चारत्पाध्वोर्धनुरसी मधुहाजनश्च ।

कोयेपु शङ्ख उरुगाय उपयुपेन्द्रस्तापयः पितौ हलधरः पुरुषः समन्तात् ॥२३॥

इन्द्रियाणि हृषीकेशः प्राणान् नारायणोऽवतु । धेतद्वीपपतिश्चित्तं मनो योगेश्वरोऽवतु ॥२४॥

पृथिवीर्भस्तु ते बुद्धिमात्मानं भगवान् परः । क्रीडन्तं पातु गोविन्दः शयानं पातु माधवः ॥२५॥

प्रजन्तमप्याद् वैकुण्ठ आसीनं त्वां श्रियः पतिः । भुञ्जानं यज्ञमुक् पातु सर्वप्रहृष्टमयङ्करः ॥२६॥

डाकिन्यो यातुधान्यश्च कृष्णारुढा येऽमकप्रहाः । भूतप्रेतपिशाचाश्च यक्षरक्षोविनायकाः ॥२७॥

कोटरा रेवती ज्येष्ठा पूतना मानुकादयः । उन्मादा ये ह्यपरमारा देहप्रायेन्द्रियतुह ॥२८॥

स्वभद्रा महापाता बृद्धबालप्रशूरा ये । सर्वे नरयन्तु ते विष्णोर्नामप्रहृष्टभीरव ॥२९॥

श्रीशुक उवाच

इति प्रणयबद्धाभिर्गोपीभिः कृतरक्षम् । पापयित्वा स्तनं माता संन्यवेण्यदात्मजम् ॥३०॥

तावन्नन्दादयो गोपा मधुराया प्रजं गताः । विलीन्य पूतनादेहं बभूवुरतिविस्मिताः ॥३१॥

नूनं बर्तयिः संजातो योगेशो वा समास सः । स एवं दृष्टो ह्युत्पातो यदाहानकदुन्दुभिः ॥३२॥

कलेवरं परशुभिर्दिद्धवा तत्ते प्रजौकस । दूरे स्थित्वावयवयो न्यदहन् काष्ठविष्टितम् ॥३३॥

दृष्टमानस्य देहस्य धूमश्चागुरुसौरभः । उल्लिख्य कृष्णनिभुं कपपद्याहतपात्मनः ॥३४॥

पूतना लोक्रुशालक्षो राजसी रुचिराशना । जिघांसयापि हरये स्तनं दत्त्वाऽऽप सन्नतितम् ॥३५॥

किं पुनः श्रद्धया भक्त्या कृष्णाय परमात्मने । यच्छुन् म्रियतमं किं नु रक्तास्तग्मातरो यया ॥

पद्भ्यां भक्तहृदिस्याम्यां चन्दाम्यां लोक्रुशन्वितैः । यद्गच्छं यस्याः समाक्रम्य भगवानपिबन् स्तनम् ॥

यातुधान्यपि सा स्वर्गमवाप जननीगतितम् । कृष्णमुक्तस्तनवीरा किमु गावो नु मातरः ॥३८॥

पथासि यासामपिबन् पुत्रो हस्तुतान्यलम् । भगवान् देवकीपुत्रः कैवल्याद्यखिलप्रदः ॥३९॥

तासामविरतं कृष्ये कुर्वतीनां सुतेष्वप्यम् । न पुनः कण्यते राजन् संसारोऽज्ञानसम्भवः ॥४०॥

कटधूमस्य सौरभ्यमवघ्राय मजीकसः । किमिदं कुत एवेति वदन्तो मजमाययुः ॥ ४१ ॥
 ते तत्र वर्णितं गोपैः पूतनागमनादिकम् । दृष्ट्वा तद्विघ्नं स्वस्ति शिशोश्चासन् सुविस्मिताः
 नन्दः स्वपुत्रमादाय प्रेत्यागतमुदारधीः । मृध्न्युपाघ्राय परमां मुदं लेभे कुरद्वह ॥ ४२ ॥
 य एतत् पूतनामोक्षं कृष्णस्याभंकमहुतम् । शृणुयाच्छ्रद्धया मर्त्यो गोविन्दे लभते रतिम् ॥ ४३ ॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पूर्वार्धे पष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

अथ सप्तमोऽध्यायः

राजोवाच

येन येनावतारेण भगवान् हरिरीश्वरः । करोति कथंरम्याणि मनोज्ञानि च नः प्रभो ॥ १ ॥
 यच्छृण्वतोऽपैत्यरतिरित्यिच्छा सखं च शुद्धयत्यचिरेण पुंसः ।
 भक्तिर्हरौ तरुण्ये च सख्यं तदेव हारं वद मन्वसे चेद ॥ २ ॥
 अथान्यदपि कृष्णस्य लोकाचरितमहुतम् । मानुषं लोकमासाद्य तज्जातिमनुब्रूयत ॥ ३ ॥

श्रीशुक उवाच

कदाचिदौत्थानिरक्रीतुकाङ्ग्रे जन्मर्चयोरो समवेतयोपिताम् ।
 वादिश्रगीतद्विजमन्त्रवाचकैश्चकार सुनोरभिषेचनं सती ॥ ४ ॥
 नन्दस्य पत्नी कृतमज्जनादिकं विप्रैः कृतस्यस्ययनं सुपूजितैः ।
 अद्याद्यथास सगमीष्टयेनुभिः संजातनिदापमशीशयच्छनैः ॥ ५ ॥
 औत्थानिक्रीतुक्वमना मनस्विनी समागतान् पूजयती मजीकसः ।
 नैवाश्रयोद् वै रदितं सुतस्य सा ददन् स्तनार्थी चरणायुदक्षिणम् ॥ ६ ॥
 अथ शयानस्थ शिशोरनोऽल्पकप्रबालमृद्वङ्ग्रिहतं ध्यवर्तत ।
 विष्यस्तनानारसतुप्यभाजर्णं व्यत्यस्तचक्रार्णविभिन्नधरम् ॥ ७ ॥
 दृष्ट्वा यशोदाप्रमुखा मज्जस्त्रिय औत्थानिके कर्मणि थाः समागताः ।
 नन्दादयश्चाहुतदंशनाकुलाः कथं स्वयं वै शशङ्कं विपर्यगात् ॥ ८ ॥
 ऊचुरभ्यवसितमतीन् गोपान् गोपीश बालकाः । रदतानेन पादेन पितमेतन्न संशयः ॥ ९ ॥
 न ते भर्तृधरे गोपा बालभाषितमिच्छुत । अग्रमेवं बलं तस्य बालकस्य न ते विदुः ॥ १० ॥
 रदन्त्यं सुतमादाय यशोदा प्रदशङ्किता । कृतस्वस्ययनं विप्रैः सुकैः स्तनमपादयत् ॥ ११ ॥
 पूर्णं स्थापितं गोपैर्बलिभिः सपरिच्छदम् । विद्यां तुवाचपाञ्चमुद्व्यपततुन्याभुभिः ॥ १२ ॥
 येऽभ्युपानृतदग्भेर्व्याहिसामानविषजिताः । न तेषां सख्यशीलानामाशिषो विप्रान् कृताः ॥ १३ ॥
 इति चासकमादाय सामग्र्यंरुरपाङ्गनैः । जलं पवित्रौषधिभिरभिषिष्य द्विजोत्तमैः ॥ १४ ॥
 बाष्पयित्वा स्वस्ययनं नन्दयोपः समाहितः । हुत्वा चामि द्विजातिभ्यः प्रादादन्नं महागुणम् ॥ १५ ॥

गावः सर्वगुणैस्ता वापः सप्रकुममालिनीः । आत्मजाम्युदयार्थाय प्रादात्ते चान्वयुजत ॥१६॥
 विप्रा मन्त्रविदो युक्तास्तैर्या, प्रोक्तास्तथाऽऽशिषः । ता निष्पन्ना भविष्यन्ति न कदाचिदपि स्पृष्टम् ॥
 एकदाऽऽरोहमारुहं लानयन्ती सुतं सती । गरिमाणं शिशोर्वोढं न सेहे गिरिकृत्वत् ॥१७॥
 भूमौ निधाय तं गोपी विस्मिता भारपीडिता । महापुरुषमादृश्यौ जगतामाम कर्मसु ॥१८॥
 दैत्यो नाप्ता नृपावर्तं वंसभृत्यः प्रणोदितः । चक्रवातस्वरूपेण जहारादीनमभंरम् ॥२०॥
 गोकुलं सर्वमादृश्वन् मुष्णंश्चक्षुषि रेणुभिः । ईरयन् सुमहाधोरशस्त्रेण प्रविशो दिशः ॥२१॥
 मुहूर्तमभवद् गेहं रजसा तमसाऽऽवृतम् । सुतं यशोदा नापश्यत्तस्मिन् न्यस्तवती यत् ॥२२॥
 नापश्यत् कश्चनारमानं परं चापि विमोहितः । कृष्णवर्तनिरुष्टाभिः शर्कराभिरुपद्रुतः ॥२३॥

इति दशरथनचक्रपांसुवर्षे सुतपदवीमधलाविलपय माता ।

अतिकरुणमनुस्मरन्त्यशोचद् भुवि पतिता मृतवत्सका यथा गौः ॥२४॥

रुदितमनुनिशम्य तत्र गोप्यो भृशमनुसप्तधियोऽध्रूपूर्णसुरयः ।

स्फुरन्नुपलभ्य नन्दसूनुं पवन उपारतपांसुवर्षधेरो ॥२५॥

कृष्णवर्तः शान्तरयो धार्यारूपधरो हरन् । कृष्णं नभोगतो गन्तुं नाशत्रोद्भूतिभारमृत् ॥२६॥

तमरमानं मन्यमान आत्मनो गुरुमत्तया । गले गृहीत उत्सर्ज्य नाशत्रोद्भूताभंकम् ॥२७॥

गलप्रहणनिरचेष्टो दैत्यो निगंतलोचनः । अश्वत्थरायो न्यपतन महाबालो ह्यमुर्धजे ॥२८॥

तमन्तरिष्ठात् पतितं शिलायां विशीर्यसर्वावयव करालम् ।

पुरं यथा रदशरेण विद्ध खियो रुरयो वरुण समेता ॥२९॥

प्रादाय माधे प्रतिहृत्य विस्मिताः कृष्णं च तस्योत्सि क्षुब्धमानम् ।

तं स्पष्टिमन्तं पुरपादनीतं विहायसा मृगयुगलात् प्रसृतम् ।

गोप्यरुच गोपाः किल नन्दमुष्या लब्ध्वा पुन प्रापुरतीय मोदन् ॥३०॥

अहो बतारयन्तमेव रचमा बालो निवृत्ति गमितोऽभ्यगात् पुनः ।

हिंस्र स्वपापेन विहिंसितः खलः साधुः समत्वेन भयाद् विमुच्यते ॥३१॥

किं नस्तपश्चोर्ध्वमवोपजाचनं पूर्वेष्टक्ष्मण मृतसौहृदम् ।

यन् मन्त्ररेतः पुनरेव बालको द्रिष्ट्वा स्वयच्छून् प्रलयन्नुपस्थितः ॥३२॥

स्फुरन्तानि यदुशो नन्दगोपो गृहदूने । वसुदेवयधो भूयो मानयामास विगिग ॥३३॥

पुनर्दाभंरमादाय स्वाट्कमारोप्य आमिनी । प्रेरुतां पाययामास हननं रोहपतिपुता ॥३४॥

पीतप्रायस्य जननी सा तस्य रक्षिस्मिताया मुग्ध मातयती राजन् जम्भरो दूरो ददम् ॥३५॥

रा रोदमी ज्योनिरनीरमागाः सृष्टं दृष्ट्वा पयोऽगुपीम ।

श्रीवान् नगाराद्भित्तुर्षनानि भूगाणि यानि स्थिरजङ्गमानि ॥३६॥

सा वीक्ष्य विश्वं सहसा राजन् मञ्जातवेपथुः । सम्मोक्ष्य मृगशावार्चा नेत्रे आसीत् सुविस्मिता
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पूर्वार्धे गृणावर्तमोक्षो नाम सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

अथाष्टमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

गणः पुरोहितो राजन् यदृचां सुमहात्मणः । यजं जगाम नन्दस्य वसुदेवप्रचोदितः ॥ १ ॥
तं दृष्ट्वा परमप्रीतः प्रयुस्थाय कृताञ्जलिः । आनर्चाधोरजधिया प्रणिपातपुरःसरम् ॥ २ ॥
सूरविष्टं कृतातिथ्यं गिरा सूनृतया मुनिम् । नन्दवित्त्वाग्रवीद् ब्रह्मन् पूर्णस्य करवाम किन् ॥ ३ ॥
महद्विचलनं नृणां गृहिणां दीनचेतसाम् । नि श्रेयसाय भगवन् कथ्यते नान्यथा ष्वित् ॥ ४ ॥
अयोत्तिपामयनं साक्षाद् यत्तज्ज्ञानमतीन्द्रियम् । प्रणीतं भवता येन पुमान् वेद पराचरम् ॥ ५ ॥
यं हि ब्रह्मविदां श्रेष्ठः संस्कारान् वर्तुमर्हसि । बालयोरनयोर्नृणां जन्मना प्राप्स्यो गुरः ॥ ६ ॥

गर्ग उवाच

यदूनामहमाचार्यः दयातश्च भुवि सर्वतः । सुतं मया संस्कृतं ते मन्यते देवकीसुतन् ॥ ७ ॥
कंसः पापमतिः सप्यं तव धानकदुन्दुभेः । देवक्या अष्टमो गर्भो न स्त्री भवितुमर्हति ॥ ८ ॥
इति सञ्चिन्तयन् पृष्ट्वा देवक्या दारिकावचः । अपि हन्ताऽऽगताया द्वस्तर्हि तद्योऽनयो भवेत् ॥ ९ ॥

नन्द उवाच

अलक्षितोऽस्मिन् रहसि मामकैरपि गोमये । कुर द्विजाति संस्कारं स्वस्तिगात्रनपूर्वकम् ॥ १० ॥

श्रीशुक उवाच

एवं सम्प्राप्तितो विप्रः स्वचिकीर्षितमेव तत् । चकार नामकरणं गृध्रो रहति बालयोः ॥ ११ ॥

गर्ग उवाच

अयं हि रोहिणीपुत्रो रमयन् सुदृढो गुपैः । आरयास्यते राम इति बलाधिरयाद् बलं विदुः

यदूनामष्टमभावात् सङ्कर्षणमुत्तमयुत ॥ १२ ॥

आसन् यथास्त्रयो ह्यस्य गृह्णतोऽनुयुगं तनुः । गृह्णो रणस्तदा पीत इदानीं कृष्णतां गतः ॥

प्रागयं वसुदेवस्य अधिष्ठातस्तत्रामजः । वासुदेव इति श्रीमानभिजाः सम्प्रचक्षते ॥ १४ ॥

बहूनि सन्ति नामानि रूपानि च मुतस्य ने । गुणधर्मानुस्मृतिस्तान्यहं वेद नो जनाः ॥ १५ ॥

एत यः श्रेय आघातयद् गोपगोपुलनन्दनः । धनेन सर्वदुर्गाणि द्यूतमभरत्स्विय ॥ १६ ॥

पुराणेन मज्जते माघशो दत्तपुरोदितः । अतश्चेत्यपमण्यं किमुर्हस्युः स्तमेधितः ॥ १७ ॥

एतस्मिन् महाभागाः प्रीतिर्बुजन्ति मानसाः । नारयोऽभिमन्ययेनान् विष्णुपपानिपामुराः ॥ १८ ॥

तस्मादन्दात्मजोऽयं ते नारायणममो गुपैः । भिषा वीर्यानुभावेन गोरायस्य सम दिनः ॥ १९ ॥

इत्यात्मानं समादिश्य गमं च स्वगृहं गते । नन्दः प्रमुदितो मेने आत्मानं पूर्णमाशियाम् ॥२०॥
 कालेन व्रजसालेन गोकुले रामकेशवौ । जानुष्यौ सह पाणिभ्यां रिद्धमाणौ विजहुतुः ॥२१॥
 तावद्द्विधुमममनुकृप्य सरोरुपन्तौ धोपप्रधोपरचिरं व्रजकर्मभेदुः ।
 तन्नाददृष्टमनसावनुसृत्य लोकं मुग्धप्रमीतवदुपेयतुरन्ति मात्रोः ॥२२॥
 तन्मातरौ निजसुतौ घृथया स्नुवन्त्यौ पङ्काङ्गरागरचिरावुपगुह्य दोर्भ्याम् ।
 दृष्ट्वा स्तनं प्रपिबतोऽस्म मुखं निरीक्ष्य मुग्धस्मितारूपदर्शनं ययतुः प्रमोदम् ॥२३॥
 यद्वाङ्मनादर्शनीयहृत्मारलीलावन्तर्धने तद्वत्ताः प्रगृहीतपुङ्खैः ।
 वत्सैरितस्तत उभावनुकृप्यमाणौ प्रेक्षन्त्य उज्जिह्वतगृहाः बृहपुङ्खसन्धः ॥२४॥
 शृङ्गयन्निर्घ्रपसिजलद्विजकण्ठकेभ्यः क्रीडापरावसिचलौ स्वसुतौ निपेदुधुम् ।
 गृह्याणि कर्तुमपि यत्र न तज्जनन्यौ शोकात् आपतुरलं मनसोऽनवस्थाम् ॥२५॥
 कालेनार्धेन राजर्षे रामः कृप्यश्च गोकुले । अपृष्टजानुभिः पञ्जिर्विचक्रमतुरञ्जसा ॥२६॥
 तनस्तु भगवान् कृप्यो घयस्त्रैर्मज्जालकैः । सह्रामो व्रजस्त्रीणां चिक्रीडे जनयन् मुदम् ॥२७॥
 कृप्यस्य गोप्यो रचिरं क्षीप्य कौमारचापलम् । शृण्वन्त्याः किल तन्मातुरिति होचुः समागताः
 व सान् मुञ्चन् क्वचिदसमये क्रोशर्मजातहासः स्तेयं स्वाहायय दधि पयः कल्पितैः स्तेययोगैः ।
 मर्कान् भोषयन् विभजति स चेष्टाति भाष्यं भिनत्ति द्रव्यालम्बे स गृहदुपितो यात्युपजोरपतोकात्
 इस्ताम्राद्ये रचयति विधिं पीठकोलखलाद्यैरिष्टं हन्तिर्निहितवयुन शिन्धमाध्मेपु तद्वित् ।
 भ्रान्तागारे घृतमणिगण्यं स्वाङ्गमर्षप्रदीपं काले गोप्यो यर्हि गृहकुर्येषु सुव्यप्रचिताः ॥२८॥
 एवं घाट्याङ्गुशसि कुस्ते मेहनादीनि वास्तौ स्तेयोपायेर्विरचितकृतिः सुप्रतीको यथाऽऽस्ते ।
 इत्थं स्त्रीभिः सभयनयनध्रीमुखालोकिनीभिर्भाष्यतायां प्रहसितमुखी न ॥ पालन्धुमैषष्ठत् ।
 पृक्तुः क्रीडमानास्ते रामाद्या गोपदारकाः । कृप्यो भृदं भक्षितवानिति मात्रे न्यवेदयन् ॥२९॥
 सा गृहीत्या करे कृप्यमुपालम्ब्य हितैरिणी । यशोदा, भयसम्भ्रान्तप्रेषणावमभापत ॥३०॥
 कस्मान्मृदमदान्तामन् भवान् भक्षितवान् रहः । वदन्ति तावका ह्येते कुमारस्तेऽप्रजोऽप्ययम् ॥
 श्रीकृष्ण उवाच
 नाहं भक्षितवानम्य सर्वे मिथ्याभिरांसिनः । यदि सत्यगिरस्तर्हि समर्थं परय मे सुखम् ॥३१॥
 यद्येवं तर्हि व्यादेहोऽयुक्तः स भगवान् हरिः । व्यादत्ताव्यादतैश्चर्यं क्रीडामनुजगालकः ॥३२॥
 या तत्र दृष्टो विश्व जगत् स्यास्तु च खं दिशः । सावित्रीपात्त्रिभृगोलं साराव्यमीन्दुतारकम् ॥३३॥
 ऽयोतिश्चक्रं जलं तेजो नभस्मान् वियदेव च । वैशारिवाणीन्द्रियाणि मनो मात्रा गुणाध्वयः ॥३४॥
 पतद् विचित्रं सहजीवकालस्त्रमावकर्मार्थयलिङ्गभेदम् ।
 सुनोस्तनौ वीक्ष्य विदारितास्ये व्रजं सहात्मानमवाप शङ्काम् ॥३५॥

किं स्वप्न एतदुत देवमाया किं वा मदीयो वत बुद्धिमोहः ।

अथो अमुष्यैव ममार्भकस्य य कश्चनौत्पत्तिक आत्मयोग ॥४०॥

अथो यथावन्न वितर्कगोचरं चेतोमनः कर्मवचोभिरञ्जसा ।

यदाश्रयं येन यत प्रतीयते सुदुर्विभाव्य प्रणतास्मि तत्पदम् ॥४१॥

अहं ममासौ पतिरेष मे सुतो ब्रजेश्वरस्यापिलवित्तिषा अती ।

गोप्स्यश्च गोपाः सहगोघनाश्च मे यन्माययेत्थं कुमति स मे गति ॥४२॥

इत्थं विदितत्वायां गोपिकायां स ईश्वरः । वैष्णवी व्यतनोन्मायां पुत्रस्नेहमयीं विभु ॥४३॥

सद्यो नष्टस्मृतिर्गोपीं साऽऽरोप्यारोहमात्मजम् । प्रवृद्धस्नेहफलहृदयाऽऽसीद् यथा पुरा ॥४४॥

ग्रन्था चोपनिषद्भिश्च सांख्ययोगैश्च सात्वतैः । उपगीयमानमाहार्यं हरिं सामन्यतात्मजम् ॥४५॥

राजोवाच

नन्दः किमकरोद् ग्रहन् श्रेय एवं महोदयम् । यशोदा च महाभागा पपी यस्या स्तनं हरिः

पितरो नान्यविन्देतां कृष्णोदारार्भकेहितम् । गायन्त्यद्यापि कवयो यन्नोकशमलापहम् ॥४७॥

श्रीशुक उवाच

द्रोणो वसुनां प्रवरो धरया सह भार्यया । करिष्यमाण आदेशान् ब्रह्मणस्तमुवाच ह ॥४८॥

जातयोनीं महादेवे भुवि विश्वेश्वरे हरौ । भक्ति स्यात् परमा लोके यथाज्ञो दुर्यातिं तरेत् ॥

अस्तिवायुक्त स भगवान् ब्रजे द्रोणो महायशः । जज्ञे नन्द इति रयासो यशोदा सा धराभवन् ॥

सतो भक्तिर्भगवति पुत्रीभूते जनार्दने । दम्पत्योर्नितरामासीद् गोपगोपीषु भारत ॥४९॥

कृष्णो ब्रह्मण आदेशं सायं कर्तुं ब्रजे विभु । सहारामो यसंश्चक्रे तेषां प्रीतिं स्वलीलया ॥५०॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पार्श्वे विश्वरूपदर्शनेऽष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

अथ नवमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

एकदा गृहदासीषु यशोदा मन्दोद्दिनी । कर्मान्तरनिवृत्तासु निमग्नस्य स्वयं दधि ॥ १ ॥

यानि यानीह गीतानि सद्मालचरितानि च । दधिनिमग्न्यने काले स्मरन्तो तान्यगायत ॥ २ ॥

पीम वासः पृथुदण्डिते विभ्रती स्यनन्द

पुत्रस्नेहस्तुतकुचयुगं जातरुपं च सुभू ।

रज्ज्वाकर्णश्रममुज्ज्वलकङ्कणी कुण्डले च

स्विल्लं वक्त्रं क्वरयिगन्मासती निमग्नस्य ॥ ३ ॥

तो स्तन्यकाम आसाद्य मध्वन्तीं जननीं हरि । गृहीत्वा दधिमन्यानं न्यपेक्ष्य प्रीतिमायहन् ॥

तमऽमारुढमपाययत् स्तन स्नेहस्तुतं सस्मितमीवती मुखम् ।
 श्रुतमुत्सृज्य जवेन सा ययाद्युत्सिच्यमाने पयसि त्वधिष्ठिते ॥ ५ ॥
 सजातकोपः स्फुरितारुणावरं भन्दय दन्तिर्दीधमन्धभाजनम् ।
 भिरा सृषाश्रुदं पदश्मना रहो ङ्घ्रास हैयङ्गवमन्तरं गतः ॥ ६ ॥
 उत्तार्य गोपी सुश्रुतं पयः पुनः प्रविरय संदश्य च दध्यमग्रकम् ।
 भग्नं विलोच्य स्वसुतस्य कर्म तज्जहास तं चापि न तत्र पश्यती ॥ ७ ॥
 उलूखलाद्भ्रूरेपरि व्यवस्थितं मर्काय कामं ददतं शिचि स्थितम् ।
 हैयङ्गव चौर्यविशङ्कितेक्षणं निरीक्ष्य पश्चात् सुतमागमच्छनैः ॥ ८ ॥
 तामात्तयष्टि प्रसमीक्ष्य सत्वरस्ततोऽग्ररुहापससार भीतवत् ।
 गोप्यन्वधावक्ष्य यमाप योगिनां यमं प्रवेष्टुं तपसेरितं मनः ॥ ९ ॥
 श्वन्वञ्जमाना जननी गृहचलच्छ्रोकोभराक्रान्तगतिः सुमध्यमा ।
 जवेन विस्तीर्णसतत्रेण्यन्धनच्युतप्रसूनानुगतिः परामृशत् ॥ १० ॥
 कृतागतं तं प्रेरदन्तमचिणी कथन्तमङ्गमपिणी स्वपाणिना ।
 उद्वीरमाणं भयविह्वलेक्षणं हस्ते गृहीत्वा भिषयन्वधागुरत् ॥ ११ ॥

त्यक्त्वा यष्टिं सुतं भीतं विज्ञायाभंकयत्सला । इयेप किल तं बद्धुं दाक्षाऽतद्वीर्यकोविदाः ॥ १२ ॥
 न चान्तनं बहिर्हस्य न पूर्वं नापि चापरम् । पूर्वापरं बहिश्चान्तजगतो यो जगद्य यः ॥ १३ ॥
 तं मर्वाऽऽमजमप्यर्कं मर्त्यलिङ्गमधोदम् । गोपिरीलूखले दाक्षा बन्धनं प्राकृतं यथा ॥ १४ ॥
 तद् दाम बध्यमानस्य स्वार्गस्य कृतागतः । द्व्यङ्गुलोनमभूत्तेन सन्दधेऽन्यच्च गोपिका ॥ १५ ॥
 यदाऽऽमीत्तदपि न्यून तेनान्यदपि सन्दधे । तदपि द्व्यङ्गुलं न्यूनं यद् यदादत्त बन्धनम् ॥ १६ ॥
 एवं स्वगेहदामानि यशोदा सन्दधत्तपि । गोपीनां सुस्मयन्तीनां स्मयन्ती विस्मिताभवत् स्वमातुः ॥ १७ ॥
 श्विन्नगात्राया विस्मस्तकवररुजाः । दृष्ट्वा परिश्रमं कृष्णः कृपयाऽऽसीत् स्वबन्धने ॥ १८ ॥
 पूर्वं मन्दशिक्षा कृद्गु हरिणा भृत्यवरयता । स्ववशेनापि कृष्णेन यस्येदं सेधरं वशे ॥ १९ ॥
 नेमं विरिञ्चो न भवो न शरीर्यङ्गसंश्रया । प्रमादं लेभिरे गोपी यत्तत् प्राप विमुक्तिदान् ॥ २० ॥
 नायं सुरापो भगवान् देहिनां गोपिकामुत् । ज्ञानिनां चात्मभूतानां यथा भक्तिमतामिह ॥ २१ ॥
 कृष्णस्तु गृहकृत्येषु व्यग्रायां मातरि प्रभुः । अद्राक्षीदङ्गुनौ पूर्वं गुह्यकौ धनदाम्जौ ॥ २२ ॥
 पुरा नारदशापेन वृक्षतां प्रापितां मदात् । नलवृक्षमणिग्रीवाचिति रुधातीं श्रियाभ्वितार्तां ॥ २३ ॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पूर्वार्धे गोपीप्रसादो नाम नवमोऽध्यायः ॥ ४६ ॥

अथ दशमोऽध्यायः

राजोपाच

अथ तौ भगवन्नेतत्तयोः शापस्य कारणम् । यत्तद् विगर्हितं कर्म येन वा देवर्षेस्तम ॥ १ ॥

श्रीशुक उवाच

रत्नस्यानुचरौ भूया सुदसौ धनदात्मजौ । वैजासोपवने रम्ये मन्दाकिन्या मदीकटौ ॥ २ ॥
 वाय्वा मदिरो पीत्वा मदाघृणितलोचनौ । स्त्रीजनैरनुगायद्भिश्चरेत्तु पुष्पिते वने ॥ ३ ॥
 अन्तः प्रविश्य गङ्गायामम्भोजवनराजिनि । चित्रीहनुयुवतिभिर्गजाविव करेणुभिः ॥ ४ ॥
 यच्छ्रया च देवर्षिर्भगवांस्तत्र कौरव । अग्रस्यन्धारदो देवौ स्त्रीवायौ समबुध्यत ॥ ५ ॥
 तं हृष्टा प्रीहिता देव्यो विप्रश्चः शापशङ्किताः । वासांसि पर्यधुः शीघ्रं चिवन्तौ नैव गुह्यकौ ॥ ६ ॥
 तौ हृष्टा मदिरामतौ श्रीमदान्धौ सुरात्मजौ । तयोरनुग्रहायां शापं दास्यन्निदं जगौ ॥ ७ ॥

नारद उवाच

न ह्यन्यो जुपतो जोष्यान् शुद्धिर्भगो रजोगुणः । श्रीमदात्मिजात्पाविर्व्यत्र स्त्री घूतमासय ॥ ८ ॥
 हन्यन्ते पशवो यत्र निर्दयैरजितात्मभिः । मन्यमानैरिमं देहमजराभ्यु नधरम् ॥ ९ ॥
 देवसंज्ञितमप्यन्ते कृमिविह्वलमसंज्ञितम् । भूतधुक्त्तुते स्वार्थं किं वेद निरयो यतः ॥ १० ॥
 देहः किमन्नदातुः स्वं निपेयतुर्मातुरेव च । मातुः पितुर्वा यत्नितं त्रैलोक्येः शुनोऽपि वा ॥ ११ ॥
 एवं साधारणं देहमप्यन्नप्रभवोऽप्ययम् । को विद्वानात्मसात् कृत्वा हन्ति जन्तुजुतेऽसतः ॥ १२ ॥
 असतः श्रीमदान्धस्य दारिद्र्यं परमाञ्जनम् । आत्मौपम्येन भूतानि दरिद्राः परमीक्षते ॥ १३ ॥
 यथा कण्टकविद्धाङ्गो जन्तोर्नेच्छतितां स्वयाम् । जीवसाम्यं गतो लिङ्गेन तथाविद्धकण्टकः ॥ १४ ॥
 दरिद्रो निरहंस्तम्भो मुक्तः सर्वमदैरिह । कृच्छ्रं यच्छ्रयाऽऽप्नोति तद्धि तस्य परं तपः ॥ १५ ॥
 नित्यं क्षुत्क्षामदेहस्य दरिद्रस्यान्नकादृष्टिः । इन्द्रियाण्यनुशुष्यन्ति हिंसापि विनिवर्तते ॥ १६ ॥
 दरिद्रस्यैव युज्यन्ते साधवः समदर्शिनः । सद्भिः पिण्योत्तितं तर्प्य तत आराद् विशुद्ध्यति ॥ १७ ॥
 साधूनां समचित्तानां सुकुन्दचरैः पिण्यम् । उपैष्यैः किं धनस्तम्भैरसन्निरसदाश्रयैः ॥ १८ ॥
 तदहं मत्तयोर्माध्या वारण्या श्रीमदान्धयोः । तमोमदं हरिष्यामि स्त्रीयोरजितात्मनो ॥ १९ ॥
 यदिमौ लोकपालस्य पुत्रौ भूत्वा तम प्लुतौ । न विवाससमात्मानं विजानीतः सुदुर्मदी ॥ २० ॥
 अतोऽहं तं स्यावरतो स्यातां नैवं यथा पुनः । स्मृतिः स्यान्मप्रसादेन तत्रापि मदनुग्रहात् ॥ २१ ॥
 वासुदेवस्य साक्षिण्ये लब्ध्वा दिव्यशरच्छते । घृते स्वर्लोक्तो भूयो लब्धभक्ती भविष्यतः ॥ २२ ॥

श्रीशुक उवाच

एवमुक्त्वा ॥ देवर्षिर्गतो नारायणाश्रमम् । नलवृद्धमणिप्रोवायासतुर्यमलार्जुनो ॥ २३ ॥

ऋषेर्भागवतमुख्यस्य सत्यं कर्तुं वचो हरिः । जगाम शनकैस्तत्र यत्रास्तां यमलार्जुनौ ॥२४॥
 देवर्षिर्मे प्रियतमो यदिमौ धनदात्मजौ । तत्तथा साधयिष्यामि यद् गीतं तन्महात्मना ॥२५॥
 इत्यन्तरेणार्जुनयोः कृष्णस्तु यमयोययौ । आत्मनिर्वेशमात्रेण तिर्यगतमुलूखलम् ॥२६॥

बालेन निष्कर्षयतान्वगुलूखलं तद् दामोदरेण तरसोऽकलिताङ्घ्रिबन्धौ ।
 निष्पेततुः परमविक्रमितातिवेषस्कन्धप्रवालविटपौ कृतचण्डराब्धौ ॥२७॥
 तत्र श्रिया परमया बकुभः स्फुरन्तौ सिद्धाबुपेत्य कुजयोरिव जातवेदाः ।

कृष्णं प्रणम्य शिरसाखिललोकनाथं बद्धाजली विरजसाविदमूचतुः स्मः ॥२८॥
 कृष्ण कृष्ण महायोगिस्त्वाद्यमाद्यः पुरुषः परः । व्यक्ताभ्यक्तमिदं विश्वं रूपं ते प्राक्षणा विदुः ॥२९॥
 त्वमेकः सर्वभूतानां देहास्वात्मेन्द्रियेश्वरः । त्वमेव कालो भगवान् विश्वरूपश्च ईश्वरः ॥३०॥
 त्वं महान् प्रकृतिः सूक्ष्मा रजःसत्त्वतमोमयी । त्वमेव पुरुषोऽध्यक्षः सर्वज्ञप्रविकारवित् ॥३१॥
 गृह्णमायैस्त्वमप्राणो विकारैः प्राकृतैर्गुणैः । कोन्विहाहतिं विशातुं प्राक्सिद्धं गुणसंवृतः ॥३२॥
 तस्मै तुभ्यं भगवते वासुदेवाय वेधसे । आत्मघोतगुणैरञ्जन्महिम्ने महण्ये नमः ॥३३॥
 यस्यावताराः श्रान्ते शरीरेष्वशरीरेषु । तैस्तैरतुल्यातिशयेर्वैर्देहिष्वसङ्गतैः ॥३४॥
 स भवान् सर्वलोकस्य भवाय विभवाय च । अवतीर्योऽश्रमागेन साग्रप्रतं पतिराशिषाम् ॥३५॥
 नमः परमकल्याण, नमः परममङ्गल । वासुदेवाय शान्ताय यदूनां पतये नमः ॥३६॥
 अनुजानीहि नौ भूमस्तवानुचरकिङ्करी । दर्शनं नौ भगवत्, ऋषेरासीदनुप्रदात् ॥३७॥
 वाणी गुणानुकथने श्रवणी कथार्या हस्तौ च कर्मसु मनस्तव पादयोर्न ।
 स्मृत्या शिरस्तव निवासजगत्प्रणामे दृष्टिः सतां दर्शनेऽस्तु भवत्तन्नाम् ॥३८॥

श्रीशुक उवाच

इत्थं सङ्कीर्तितस्ताभ्यां भगवान् गोकुलेश्वर । दात्रा चोलूपले बद्धः प्रहसन्नाह गुणकौ ॥३९॥

श्रीभगवानुवाच

ज्ञातं मम पुर्वैतर्हपिणा करणात्मना । यच्छ्रीमदान्धयोर्वाग्मिर्विभ्रंशोऽनुग्रहः कृतः ॥४०॥
 साधूनां समचित्तानां सुतरां मत्कृतात्मनाम् । दर्शनाच्चो भवेद् बन्धः पुंसोऽपणोः सवितुष्यथा
 तद् गच्छतं मत्परमौ नलकृन्त सादनम् । सञ्जातो मयि भावो वामोऽसितः परमोऽभवः ॥४१॥

श्रीशुक उवाच

इत्युक्तौ तौ परिक्रम्य प्रणम्य च पुनः पुनः । यद्वोलूखलमाभ्यस्य जम्बुनिर्दिशमुत्तराम् ॥४२॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पूर्वार्धे दशमोऽध्यायः ॥ ६ ॥

अर्थकादशोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

गोपा नन्दादयः श्रुत्वा द्रुमयोः पततो रवम् । तत्राजम्बु कुरश्चेष्ट निर्घातभयशङ्किता ॥ १ ॥
 मूय्या निपतितौ तत्र ददृशुर्मलार्जुनौ । बभ्रमुस्तद्विज्ञाय लक्ष्य पतनकारणम् ॥ २ ॥
 दलूखल विकर्णस्त दाम्ना बद्धं च बालकम् । कस्येदं कुत आश्चर्यमुत्पात इति कातराः ॥ ३ ॥
 बाला ऊचुरनेनेति तिर्यग्गतमुलूखलम् । विकर्णस्ता मध्यगेन पुरपावप्यचक्ष्महि ॥ ४ ॥
 न ते तदुक्तं जगृहुर्न घटेतेति तस्य सत् । बालस्योत्पाटनं तयोर् केचित् सन्दिग्धचेतसः ॥ ५ ॥
 उलूखल विकर्णस्त दाम्ना बद्धं स्वमात्मजं । विलोक्य नन्द प्रहसद्बदनो विमुमोच ॥ ६ ॥
 गोपीभिः स्तोभितोऽनृत्यद् भगवान् बालकश्च कश्चित् । उद्गायति कचिन्मुग्धस्तद्वशो दारुणन्प्रवत् ॥ ७ ॥
 धिमिति क्वचिदाक्षस पीठकोन्मानपादुकम् । बाहुषेप च कुस्ते स्वानां च प्रीतिमावहन् ॥ ८ ॥
 दरायस्तद्विदां लोक आत्मनो भृत्यवश्यताम् । यज्ञस्योवाह वै हर्षं भगवान् बालचेष्टितैः ॥ ९ ॥
 क्रीणीहि भो कलानीति श्रुत्वा सत्वरमच्युत । कलार्थी धान्यमादाय ययौ सर्वफलप्रदः ॥ १० ॥
 फलविक्रयिणी तस्य द्युतधान्यं करद्वयम् । फलैरपूरयद् रत्नैः फलभाण्डमपूरि च ॥ ११ ॥
 सरित्तीरगतं कृष्णं भग्नार्जुनमथाह्वयत् । रामश्च रोहिणीं देवीं श्रीदन्त बालवैभवं ॥ १२ ॥
 नोपेयातां यदाऽऽहूतौ श्रीदासक्रेण पुत्रकौ । यशोदां प्रेपयामास रोहिणीं पुत्रवत्सलाम् ॥ १३ ॥
 श्रीदन्तं सा सुत बालैरतिवेले सहाम्रजम् । यशोदाजोहवीर्यं कृष्णं पुत्रस्नेहस्तुतस्तनीम् ॥ १४ ॥
 कृष्णं कृष्णारविन्दाम् तात एहि स्तनं पिब । अल विहारं प्लुष्टान्तः, क्रीडाभ्रान्तोऽसि पुत्रकः ॥ १५ ॥
 हे रामागच्छ ताताशु साजुज कुलनन्दन । प्रातरेव कृताहारस्तद् भवान् भोक्तुमर्हति ॥ १६ ॥
 प्रतीक्षते त्वां दाराहं भोक्ष्यमाख्यो मजाधिप । पृथाययो प्रिय धेहि स्वगृहान् यात बालका ॥ १७ ॥
 धूलिधूसरिताङ्गस्त्वं पुत्र मञ्जनमावह । जन्मवर्षमथ भवतो विप्रैः यो धेहि गा शुचिः ॥ १८ ॥
 पश्य पश्य वयस्मांस्ते मानृमृष्टान् स्वलङ्कृतान् । त्वं च स्नात कृताहारो विहरस्य स्थलङ्कृतः ॥ १९ ॥

इत्थं यशोदा तमरोपरोत्तरं मन्वा सुत स्नेहनिबद्धधीर्नृप ।

हस्ते गृहीत्वा सहाराममच्युतं नीत्वा स्ववाटं कृतवत्ययोदयम् ॥ २० ॥

गोपवृन्दा महोत्पाताननुभूय बृहद्दने । नन्दादयः समागम्य मजकार्यममन्त्रयन् ॥ २१ ॥

तत्रोपनन्दनामाऽऽह गोपो ज्ञानवयोऽधिक । देशकालार्थतत्त्वज्ञं प्रियकृद् रामकृष्णयोः ॥ २२ ॥

उपातपथमितोऽस्माभिर्गोकुलस्य हितैविभिः । आयान्यत्र महोत्पाताबालानां नाशहेतवः ॥ २३ ॥

मुक्तं कथञ्चिद् राक्षसा बालक्या बालको ह्यसौ । हरेरनुग्रहान्नूनमनश्चोर्षा नापतत् ॥ २४ ॥

चक्रवातेन नीतोऽयं दैत्येन विपद् विधत् । शिलायां पतितस्तत्र परित्रात सुरेश्वरः ॥ २५ ॥

यस्य ग्रियेत हुमयोरन्तरं प्राप्य बालक । श्रमावन्यतमो वापि तदप्यच्युतरक्षणम् ॥२६॥
 यावन्नैषातिकोऽरिष्टो ब्रज नाभिमवेदित । तावद् बालानुपादाय यास्यामोऽयत्र सानुगा
 यन वृन्दावनं नाम पश्यन् नवकाननम् । गोपगोपीगवां सेव्य पुण्याद्रितृणवीर्यम् ॥२७॥
 तत्तत्राद्यैव यास्याम शकटान् युद्धकमाचिरम् । गोधनान्यग्रतो यान्तु भवतां यदि रोचते ॥२८॥
 तच्छ्रुत्वेकधियो गोपा साधु साध्विति वादिन । ब्रजान् स्वान् स्वान् समायुज्य ययु रूढपरिच्छदा ॥
 वृन्दान् बालान् स्त्रियो राजान् सर्वोपकरणानि च । अन स्वारोप्य गोपाला यत्ता भ्रातरासना ३१
 गोधनानि पुरस्कृत्य शृङ्गाण्यापूर्य सर्वतः । तुर्यधोपेक्ष महता ययु सहपुरोहिता ॥३२॥
 गोप्यो रूढरथा नूतकुचकुङ्कुमकान्तय । कृष्णलीला जगु प्रीता निष्ककण्ठ्य सुवासस
 तथा यशोदारोद्दिष्याद्येक शकटमास्थिते । रजतु कृष्णरामाभ्यां तत्कथाश्रवणोत्सुके ॥३४॥
 वृन्दावनं सम्प्रविश्य सर्वकालसुखावहम् । तत्र चक्रुर्मजावास शकैरधचन्द्रवत् ॥३५॥
 वृन्दावनं गोवर्धनं यमुनापुलिनानि च । वीक्ष्यासीदुत्तमा प्रीती राममाधवयोनौ प ॥३६॥
 एव ब्रजौकसां प्रीतिं यच्छन्तौ बालचेष्टिते । कलबाक्यै स्वमालेन वसपालो बभूवतु ॥३७॥
 अविहारे ब्रजभुवः सह गोपालदारकैः । चारयामासतुर्वसान् नानाक्रीडापरिच्छदौ ॥३८॥
 कचिद् वादयतो वेणुं लेपयै क्षिपत क्वचित् । क्वचित् पादैः किङ्किणीभिः क्वचित् कृत्रिमगोट्यै ॥
 वृषायमाणौ नर्दन्तौ युयुपाते परस्परम् । अनुकृत्य स्तैर्जैतूस्चेस्तु प्राकृतौ यथा ॥४०॥
 कदाचिद् यमुनातीरे वसन्तश्चारयतो स्वकैः । वयस्यै कृष्णजलयोजिष्वासुदैव आगमत् ॥४१॥
 त वसन्तपिण्य वीक्ष्य घसन्नयुगत हरिः । दर्शयन् बलदेवाय शनैर्मुग्ध इवासादत् ॥४२॥
 गृहीत्वापरपादाभ्यां सहलाङ्गूलमच्युत । भ्रामयित्वा कपिधाम्ने प्राहिणोद् गतजीवितम् ।

॥ कपिधैर्महाकाय पायमानैः पपात ह ॥ ४३ ॥

॥ वीक्ष्य विस्मिता बालांशशम्भु साधु साध्विति । दबाश्च परितस्तुष्टा बभूवुः पुष्पवर्षिण्य ४४
 तो वसपालकौ भूवा सर्वलोकैकपालकौ । सप्रातराशौ गोव सन्धारय तौ विचेतु ॥४५॥
 ह्यस्य वसन्तल सर्वे पाययिष्यन्त एकदा । गवा जलाशयाभ्यांश्च पाययित्वा पपुर्नैलम् ४६॥
 ते तत्र दृष्टुर्बाला महासत्त्वमयस्थितम् । तत्रसुर्वैर्निर्भिन्न गिरे शृङ्गमिष्युतम् ॥४७॥
 स वै यको नाम महानसुरो बकरूपष्टक् । आगत्य सहसा कृष्ण तीपण्यतुष्टोऽग्रपद् बली ॥
 कृष्ण महावक्त्रस्त दृष्ट्वा रामादयोऽभका । बभूवुरिन्द्रियाणीव विना प्राण्य विचेतस ॥४८॥

॥ तालुमूलं प्रदहन्तमग्निपद् गोपालसुतं पितरं जगद्गुरो ।

चन्द्रद सप्तोऽतिरुण्णत बकस्तुष्टन हतु पुराण्यपयत ॥ ४० ॥

पमापतत स निगृह्य तुष्टयोर्दोभ्यां बकं कससत्त सत्ता पति ।

पर्ययन्तु बालेषु वद्वार लीलया मुद्रावहो वीरणपद् दिवोऽरामम् ॥४१॥

तदा बकारिं सुरलोकवासिनः समाकिन् नन्दनमङ्गिकादिभिः ।

समीद्विरे चानकशङ्खमस्तपैस्तद् धोष्य गोपालसुता चिसिस्मिरे ॥५२॥

मुक्तं बक्रास्यादुपलभ्य बालका रामादयः प्राणमिरैन्द्रियो गणः ।

स्थानागतं तं परिरम्य निवृत्ताः प्रणीय वत्सान् यजमेत्य तज्जगुः ॥५३॥

श्रुत्वा तद् विस्मिता गोपा गोप्यभ्रातिप्रियाश्चतः । प्रेत्यागतमिवौरसुत्यादैस्त्वन्तृपितृष्याः ॥५४॥

प्रहो यतास्य बालस्य बहवो मृत्यवोऽभवन् । अप्यामीदृ विमिश्रं तेषां कृतपूर्वयतो भयम् ॥५५॥

अथाप्यभिभवत्येनं नैव ते धोरदशोनाः । जिघांमयेनमामाद्य नश्यन्मयी पतङ्गवत् ॥५६॥

प्रहो ब्रह्मविदां बावो नासत्याः सन्ति कर्हिचित् । गगौ यद्वाह भगवानन्वभावि तथैव तत् ॥५७॥

इति नम्रादयो गोपाः कृष्णरामकयां सुरा । कुर्वन्तो रमनायाश्च नाविन्दन् भयवेदनाम् ॥५८॥

एवं विहारैः कौमदैः कौभारं जहसुयजे । निलयनैः सेतुयन्धैर्मकंदोऽप्यनादिभिः ॥५९॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पूर्वार्धे वत्सपङ्कजो नामैकादशोऽध्यायः ॥११॥

अथ द्वादशोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

कचिद् यनाशाय मनो दधद् मजात् प्रातः समुत्थाय वपस्ववत्सवान् ।

प्रयोष्यग्जुङ्गरथेण चारुणा विमिगंतो वासपुरःसरो हरिः ॥ १ ॥

तेनैव साकं शृयुकाः सइत्यशः खिन्नाः सुशिखेप्रविशत्येवैवः ।

स्यान् रजान् महत्प्रोपरिसंख्यवान्वितान् वत्सान् पुरस्कृत्य विनिर्मुमुक्षुः ॥२॥

कृष्णवत्सैरसंख्यातैर्पूथोकृत्य स्वयत्सकान् । चतुर्यन्तोऽभंलीलाभिर्विभ्राद् स्तत्र तत्र ह ॥३॥

पत्न्यप्रालस्तवकसुमनःपिण्डवातुभिः । काचगुप्तामणिरख्यभूषितां अथभूरयन् ॥४॥

सुप्यन्तोऽभ्योन्यगिवयादीन् ज्ञातानाराद्य चिचिपुः । तत्रत्यश्च पुनर्दूरादस्तन्तश्च पुनर्दुः ॥५॥

पदि दूरं गतः कृष्णो वनलोभेक्षयाय तम् । अहं पूर्वमहं पूर्वमिति मंरुत्स्य रेदिरे ॥६॥

केचिद् येनून् यादयन्तोऽमान्नः शृङ्गाणि केचन । केचिद् भृङ्गैः प्रगाथायतः वृन्तः कोकित्रैः परैः ॥७॥

विष्ठायाभिः प्रवयन्तो गच्छन्तः आगुहंसकैः । वरैरुपविशन्तश्च मृष्यन्तश्च क्वापिभिः ॥८॥

विकरन्तुः कीदृशालानारोहन्तश्च तैर्दुर्भाम् । विकुरन्तश्च तैः साकं प्ररन्तश्च पनागिपु ॥९॥

साकं भेकैर्विलहसाः भरिष्यन्तश्च मृजुताः । बिहमन्तः प्रनिरुद्धायाः सरतश्च प्रतिरवनाम् ॥१०॥

इयं सती मल्लमुषानुभूया दास्यं गतानां परदैवनेन ।

मापाधितानां नरदारकेण मर्क जिहद्गुः कृनुत्पयपुत्राः ॥ ११ ॥

यापादपोसुबहुज्ज्वलद्गुणो एतामभिर्षोगिभिरप्यनम्यः ।

म एव मर्कविषयः स्वयं स्थितः किं पर्यते दिष्टनो यजोऽहम् ॥१२॥

अथाधनामाम्यपतन्महासुरस्तेषां सुखकीडनवीक्षणतमः ।
 नित्यं यदन्तर्निजजीवितेषुभिः पीतामृतैरप्यमरैः प्रतीयते ॥ १३ ॥
 दृष्ट्वाभंकान् कृष्णमुखानघासुरः कंसानुशिष्टः स बकीषकानुजः ।
 अयं तु मे सोदरनाशरुत्तयोद्धर्मोर्ममैत्रं सबलं हनिष्ये ॥ १४ ॥
 एते यदा मत्सुहृदोस्तिलापः कृतास्तदा नष्टसमा ब्रजौकसः ।
 प्राये गते वर्मसु कां तु चिन्ता प्रजासवः प्राणवृत्ती हि ये से ॥ १५ ॥
 इति व्यवसायजगत्तुष्टद्वेषुः स योजनायाममहाद्विप्रीवरम् ।
 एवाद्भुतं व्यास्तुद्धाननं तदा पथि व्यशेत प्रतनाशया खनः ॥ १६ ॥
 धराधरोष्ठो जलदोत्तरोष्ठो दर्यानिनाम्नो गिरिशृङ्गैश्च ॥
 ध्वान्तान्तरास्यो वितताश्वजिह्वः परुषानिलरवासद्वेषशोभ्यः ॥ १७ ॥

दृष्ट्वा त तादृशं सर्वं भावा धृन्दावनश्रियम् । व्यात्ताजगरतुष्टेन द्युष्ट्रेवन्ते स्म लीलया ॥ १८ ॥
 ग्रहो मित्राणि गदत सश्वकूटं पुरस्थितम् । अस्मत्प्रसन्नव्यात्तग्यालतुष्टायाते न वा ॥ १९ ॥
 मयमर्ककरारक्तमुत्तराहनुबद्धधनम् । अधराहनुबद्धं रोधस्तप्रतिच्छाद्ययारुणम् ॥ २० ॥
 प्रतिस्पृष्टं सृक्त्रिभ्यां सव्यासव्ये नगोदरे । तुङ्गशृङ्गालयोऽप्येतास्तद्दृष्ट्वाभिश्च पश्यत ॥ २१ ॥
 आस्तृतायाममागोऽयं रसनां प्रतिगर्जति । एवामन्तर्गतं ध्वान्तमेतदप्यन्तराननम् ॥ २२ ॥
 दावोऽप्यलरवा तोऽयं रवासवद् भाति पश्यत । तदप्यसत्तुष्टुर्गन्धोऽप्यन्तरामिषगन्धवत् ॥ २३ ॥

अस्मान् किमत्र प्रसिता निविष्टानव्यं तथा चेद् बकवद् विनोदयति ।
 क्षणादनेनेति वकायुः शन्मुखं वीक्ष्योदसन्तः करताडनैर्गुः ॥ २४ ॥
 ह्यर्थं मिथोऽस्तप्यमतश्चाभापितं भ्रुत्वा विचिन्त्येत्यमृषा मृषापथे ।
 रक्षो विदिश्वारिलभूतहस्थितः स्वर्णान् निरोद्धुं भगवान् मनो दधे ॥ २५ ॥

तायन् प्रविष्टास्त्वसुरोद्वरान्तरं परं न गीर्णाः शिशयः सवस्ताः ।
 प्रतीक्षमाणेन बकारिवेशनं हतस्वकान्तस्मरणेन रक्षसा ॥ २६ ॥
 तान् वीक्ष्य कृष्णः सखलामयप्रदो ह्यनन्यनाथान् स्वरदादवत्पुतान् ।
 दीनांश्च मृत्योर्जडरान्निधासान् घृणादितो दिष्टकृतेन विहिंसतः ॥ २७ ॥
 कृत्यं किमत्रास्य रत्नस्य जीवनं न वा भ्रमोपां च सतां विहिंसनम् ।

द्वयं कथं स्यादिति संविचिन्त्य तज्जालाविशतुष्टदम्भोपपरिः ॥ २८ ॥

तदा घनच्छदा देवा भयादाहेति बुबुधुः । जह्युर्ध्वं च कंसाद्याः कौण्ठासंघबान्धवाः ॥ २९ ॥
 नष्टुत्वा भगवान् कृष्णस्त्वध्यायः प्रामोक्सम् । शूर्पौचिकीर्षोऽरामानं तरसा घट्टे गले ॥ ३० ॥

ततोऽतिकाशस्य निरुद्धमार्गिणो ह्युद्गोर्णदृष्टेर्भ्रमतस्वितस्तत ।
 पृथोऽन्तरङ्गे पवनो निरुद्धो मूर्धन् विनिष्पाद्य विनिर्गतो बहि ॥३१॥
 तेनैव सर्वेषु बहिर्गतेषु प्रायेषु वपान् सुहृद परेतान् ।
 दृष्ट्वा स्वयोत्थाप्य तदम्बित पुनर्वक्त्रा मुकुन्दो भगवान् विनिर्ययौ ॥३२॥
 पीनाहिभोगोत्थितमद्भुत मन्त्रज्योति स्वधाम्ना ज्वलपद् दिशो दश ।
 प्रतीक्ष्य खेऽवस्थितमीशनिर्गम विवेश तस्मिन् मिषतां दिवौकसाम् ॥३३॥
 ततोऽतिहृष्टा स्वकृतोऽकृताईष्य पुण्यै सुरा अप्परसश्च नर्तनै ।
 गीतै सुगा वाद्यधराश्च वाद्यकै स्तवैश्च विप्रा जपनि स्वर्नर्गया ॥३४॥
 तदद्भुतस्तोत्रमुवाचगीतिकाञ्जयादिनैकोऽस्ववमद्भुतस्वनान् ।

श्रुत्वा स्वधाम्नोऽन्यज आगतोऽचिराद् दृष्ट्वा महीशस्य जगाम विस्मयम् ॥३५॥

रामराजगर चर्म शुष्क घृन्दावनेऽद्भुतम् । व्रजौकसा बहुलिप्य यमूवाक्रीडगद्गाम् ॥३६॥

एतत् कौमारजं कर्म हरेरात्माहिमोचयम् । मृत्यो पोगयदके बाला दृष्ट्वोत्तुविस्मिता व्रजेऽ७

मेतद् विचित्र मनुजार्भमायिन परावराणां परमस्य वेधस ।

अधोऽपि यत्स्पर्शनधौतपातक प्रापात्मसार्यं स्वसतां सुदुर्लभम् ॥३८॥

सकृद् यदङ्गप्रतिमाभ्यन्तराहिता मनोमयी भागवती ददौ गतिम् ।

त एव नित्यात्मसुखानुभूयभिर्बुदस्तमापोऽन्तर्गतो हि किं पुन ॥३९॥

सूत उवाच

इत्थं द्विजा वादवदेवदत्त श्रुत्वा स्वरातुश्चरित विचित्रम् ।

पश्यन् भूयोऽपि तदेव पुण्यं वैपासर्कि यन्निगृहीतचेता ॥४०॥

राजोवाच

ममन् कालान्तरकृत तत्कालीन कथ भवेत् । यत् कौमारे हरिकृतं जगु रौगण्डकेऽर्भका ॥४१॥

तद् ब्रूहि मे महायोगिन् परं कौतूहल गुरो । नूनमेतद्वरेरेव माया भवति नान्यथा ॥४२॥

वर्यं धन्यतमा लोके गुरोऽपि चत्रबन्धव । यत् पिबामो मुदुस्वत्त पुण्य कृष्यकथामृतम् ॥

सूत उवाच

इत्थं स्म शृष्ट म तु वादरायणस्त्वस्मारितानन्तद्वृत्तास्त्रिजैर्गदय ।

कृष्णत्वं पुनर्लब्धबहिर्दंशि शनै प्रत्याह तं भागवतोत्तमोत्तम ॥४४॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पार्श्वे द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

अथ त्रयोदशोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

साधु पृष्टं महाभाग त्वया भागवतोत्तम । यन्नूतनयसोशस्य श्रवणमपि कथां मुहुः ॥ १ ॥

सतामयं सारमृतां निसर्गो यदर्धवाणीश्रुतिचेतसामपि ।

प्रतिष्ठयं नव्यवदच्युतस्य यत् स्त्रिया विदानामिव साधुवार्ता ॥ २ ॥

शृणुष्वबह्विहो राजश्रपि गुह्यं वदामि ते । ब्रूयुः स्निग्धस्य शिष्यस्य गुरवो गुह्यमप्युत ॥ ३ ॥

तथाघवदनाम्भृत्यो रक्षित्वा वासपालकान् । सरिःपुलिननानीय भगवानिदमब्रवीत् ॥ ४ ॥

अहोऽतिरम्यं पुलिनं वयस्याः स्वकेलिसम्पन्मृदुलाच्छवालुकम् ।

स्फुरत्सरोगन्धहृतालिपत्रिकष्वन्प्रतिध्वानलसद्वुमाबुलम् ॥ ५ ॥

अत्र भोक्तव्यमस्माभिर्दिवा रूढं सुषार्दिताः । वरसाः समीपेऽपः पीत्वा चरन्तु शनकैस्तृणम् ६

तथेति पाययित्वाभार्त वासानारुष्य शङ्खले । मुक्त्वा शिष्यानि बुभुक्षु सप्त भगवता मुदा ॥ ७ ॥

कृष्णस्य विष्वक् पुरुराजिमण्डलैरभ्याननाः । कुल्लदयो व्रजार्भकाः ।

महोपविष्टा विपिने विरेजुरक्षदा ययाम्भोरहकणिकायाः ॥ ८ ॥

केचित् पुष्पैर्दत्तैः केचित् पञ्चनैर्द्वारैः फलैः । शिभिस्त्वग्निभटपद्भिश्च बुभुक्षु कृतभाजनाः ॥ ९ ॥

सर्वे मिथो वशयन्तः स्वस्वभोज्यैश्च पृथक् । हसन्तो हासयन्तश्चाप्यवजहुः सदैश्चराः ॥ १० ॥

विभ्रद् वेणुं जठरपण्योः शृङ्गवेत्रे च फले वामे पाणौ मसृणकवलं तत्फलान्यङ्गुलीषु ।

तिष्ठन् मध्ये स्वपरिमुह्यो हासयन् नर्मभिः स्वैः स्वर्गं लोके मिपति बुभुजे यशभुग् बालकेलि ॥ ११ ॥

भारतैव वसपेषु भुजानेष्वच्युतात्मसु । वासास्त्वन्तर्बने दूरं विविशुस्तृणलोभिताः ॥ १२ ॥

तान् धृष्टा भयसन्नस्तान्चे कृष्णोऽस्य भीमयस्मिन्प्राययाशान्मा विरमतेहानेप्ये वासकानहम्

इत्युक्त्वाद्रिदरीकुञ्जगह्वरेष्वारामवत्सकान् । विचिम्बन् भगवान् कृष्णः सपाणिकवलतो ययौ

अम्भोजन्मजनिस्तदन्तरगतो मायार्भकस्येशितुर्द्रष्टुं मञ्जु महित्वमन्यदपि तद्वासानितो वासपान्

नीत्वान्यत्र कुन्दहान्तरदधाल्लेख्यस्थितो यः पुरा दृष्ट्वाघासुरमोक्षार्णं प्रभवत् प्राप्तः परं विस्मयम्

ततो वासानदृष्ट्वैव पुलिनेऽपि च वासपान् । उभावपि बने कृष्णो विचिकाय समन्ततः ॥ १५ ॥

घाप्यदृष्टान्तर्विपिने वासान् पालांश्च विधवित् । सर्वं विधिहृष्टं कृष्णः सहसावजगाम ॥ १६ ॥

ततः कृष्णो मुदं कर्तुं सन्मातृणां च कस्य च। उभयायितमात्मनं चक्रे विधकूदीधरः ॥ १७ ॥

यावद्वत्सपवत्सकालपक्रवपुर्यावत्कराद्ब्रूयादिकंयावद् यष्टिषाणवेणुदलशिग् यावद्विभूपाभ्यरम्

यावच्छीलगुणामिधाकृतिवयोयावद् विहारदिकं सर्वं विष्णुमयं गिरोऽप्लव्यदत्र सर्वस्वेस्त्वोभभौ

स्वयमारमाऽऽत्मगोयत्सान् प्रतिवार्याम्बवसपैः । क्रीडन्नास्मिबिहारिश्च सर्वात्मा प्रायिशद् व्रजम् २०

तत्तद्वासान् पृथङ्नीत्वा तत्तद्गोष्ठे निवेश्य सः । तत्तदात्माभयद् राजंस्तत्तत्तस्य प्रविष्टवान् २१

तन्मातरो वेशुराश्वरोत्थिता उत्थाप्य दोर्भिः परिरम्य निर्भरम् ।

सो हस्तुतस्तन्यपय सुधासव मत्वा परं ब्रह्म सुतानपाययन् ॥ २२ ॥

ततो नृपोन्मर्दनमञ्जलेपनालङ्काररचातिलकाशनादिभिः ।

संलालितः स्याच्चरिते ग्रहर्षयन् सायं गतो यामयमेन माधव ॥ २३ ॥

गावस्ततो गोष्ठमुपेत्य सत्वरं हुङ्गारघोषे परिहृतसङ्गताम् ।

स्वक्रान् स्वक्रान् वसतरानपाययन् मुहुर्लिहन्त्य सवदौघसं पय ॥ २४ ॥

गोगोपीनां मातृतास्मिन् सर्वा स्नेहर्द्धिका बिना । पुरोवदास्वपि हरेस्तोकता मायया बिना ॥ २५ ॥

मञ्जौकसां स्वतोकेषु स्नेहवल्ग्यास्वमन्वहम् । नैर्नि सौमि बवृधे यथा कृष्णे त्वपूर्ववत् ॥ २६ ॥

इत्थमात्मात्मनाऽऽत्मानं वत्सपालमिषेय सः । पालयन् वरम्पो वर्षं चित्रीडे वनगोष्ठघो ॥ २७ ॥

एकदाचारयन् वासान् सरामो वनमाविसत् । पञ्चगामु त्रिगामासु ह्ययनापूरणीश्वजः ॥ २८ ॥

ततो विदूराचरतो गावो वासानुपयजम् । गोवर्धनाद्रिशिरसि चरम्पो ददृशुस्तणम् ॥ २९ ॥

दृष्ट्वाय तस्नेहवशोऽस्मृतात्मा स गोवर्जोऽस्यागमपदुर्गमार्गं ।

द्विषात् फकुर्द्वीव उदास्वपुच्छोऽगादुङ्कृतेराक्षुःशया जवेन ॥ ३० ॥

समेत्य गावोऽधोय सान् वासव योऽप्यपाययन् । गिलन्त्य इवचाह्वानि लिहन्त्य स्वौघसंपय ॥ ३१ ॥

गोपास्तद्रोचनायासमौऽव्यनजोहमन्युना । हुगांश्चकृच्छूतोऽभ्येय गोवत्सैर्दृश्यः सुतान् ॥ ३२ ॥

तदीचणोत्प्रेमरसाप्लुताशया जातानुरागा गतमन्यवोऽमक्रान् ।

उद्धुह्य दोर्भिः परिरम्य मूर्धनि प्राणैरवापु परमां मुदं ते ॥ ३३ ॥

तत प्रवयसो गोपास्तोकाश्लेषुनिवृताः । कृच्छ्राश्चरैरपगतास्तदनुस्मृत्युदभ्रम् ॥ ३४ ॥

प्रजस्य राम प्रेमवैर्बोध्यौ कण्ठमनुषणम् । मुक्तस्तनेत्वपयेत्वप्यहेतुबिद्विन्तयत् ॥ ३५ ॥

किमेतद्वत्तमिदं वासुदेवोऽखिलात्मनि । प्रजस्य सात्मनस्तोकेत्वपूर्वं प्रेम वर्धते ॥ ३६ ॥

केयं वा कुत आयाता दैवीवा नायुतासुरी ॥ प्रायो मायास्तु मे भर्तुर्नान्यामेऽपि विमोहिनी ॥

इति सञ्चिन्त्य दाशाहौ वत्सान् सवयसानपि । सर्वानाचष्ट वैकुण्ठं चक्षुषा वयुनेन सः ॥ ३७ ॥

नैते सुरेशा अपयो न चैते त्यमेव-भासीश भिदाश्वयेऽपि ।

सर्वं पृथक् च निगमात् कय वदेत्युक्तेन वृत्तं प्रमुखा बलोऽवेत् ॥ ३८ ॥

तावदेत्यात्मभूतात्ममानेन तुल्यनेहसः । पुरोवदन्द्रे क्रीडन्त दृश्ये सरुलं हरिम् ॥ ३९ ॥

यावन्तो गोकुले याला सवसाः सर्वं एव हि । मायाशये शयाना मे नाद्यापि पुनरस्थिताः ॥ ४० ॥

इत एतेऽत्र कुत्राप्या मन्मायामोहितेतर । तावन्त एव तत्रादन्द क्रीडन्तो विष्णुना समम् ॥ ४१ ॥

एवमेतेषु भेदेषु चिरं ध्यात्वा स आत्म भू । सत्या के कतरे नेति ज्ञातुं नेष्टं कथञ्चन ॥ ४२ ॥

एव सम्मोहयन् विष्णुं विमोहं विश्वमोहनम् । स्वयं माययाजोऽपि स्वयमेव विमोहित ॥ ४३ ॥

तस्यां तमोवज्रहारं खद्योतचिरिवाहनि । महतीतरमापश्यं निहन्त्यात्मन्ति युजतः ॥४२॥
 तावत् सर्वे यत्सपालाः पश्यतोऽजस्य तत्पश्चात् व्यदरयन्त घनश्यामाः पीतकौशेयवाससः ॥४३॥
 चतुर्भुजाः शङ्खचक्रमादाराजीवणशयः । किरीटिनः कुण्डलिनो हारिणो वनमालिनः ॥४४॥
 श्रीवत्साङ्गद्वदोरत्नरुक्मकुण्डलशयः । नूपुरे कटकैर्भाताः कटिसूत्राङ्गलीयकैः ॥४५॥
 चाङ्घ्रिमतकमापूर्णास्तुलसोनवदामभिः । कोमलैः सर्वगात्रेषु भूरिपुण्यवदपि ॥४६॥
 चन्द्रिकाविशदस्मरैः सारुणापाङ्गवोक्षितैः । स्वकार्यानामिव रजःसत्त्वाभ्यां स्रष्टपालकाः ॥४७॥
 आत्मादिस्तम्भपर्यन्तैर्मूर्तिमञ्जिश्चराचरैः । नृत्यगोसाचनेकाहैः पृथक् पृथगुपासिताः ॥४८॥
 अग्निमाघैर्महिमभिरजायाभिर्विभूतिभिः । चतुर्विंशतिभिस्तथैः परीता महदादिभिः ॥४९॥
 कालस्वभावसंस्कारकामकमंगुयादिभिः । स्वमहिष्वस्तमहिभिमूर्तिमञ्जिरपासिताः ॥५०॥
 सत्यज्ञानानन्तानन्दमात्रैकरसमूर्तयः । अस्पृष्टभूरिमाहात्म्या अपि ह्युपनिषददशाम् ॥
 एवं सकृद् ददर्शाजः परब्रह्मात्मनोऽखिलान् । यस्य भासा सर्वमिदं विभाति सचराचरम् ॥५१॥
 ततोऽतिक्रुतकोद्भूतस्तिमितिकादशोद्भयः । तद्वाग्नाभद्वजस्तृष्णी पूर्वैर्व्यन्तीव पुष्टिका ॥५२॥
 इतीरेऽतक्वैर् निजमहिमनि स्वप्रमितिके पराज्ञातोऽतश्चिरसनमुखब्रह्मकमिती ।
 अनीरोऽपि द्रष्टुं किमिदमिति वा मुञ्चति सति चक्षुषाऽपि ज्ञात्वा क्षपदि परमोऽज्ञाजवनिकाम् ॥
 ततोऽर्वाक् प्रतिलब्धाक्षः कः परेतवदुत्थितः । कृच्छ्रादुन्मीक्ष्य वै इतीराचष्टेर्दं सहात्मना ॥५३॥
 सपथेषामितः पश्यन्विशोऽपरयत्पुरस्थितम् । धृन्दावनं जनाजीव्यतुमाकीर्यं समाप्रियम् ॥५४॥
 यत्र नैल्लगद्दुर्धराः सहासन् वृष्टगादयः । मित्राणीवाजितावासद्गतस्तर्पकादिकम् ॥५५॥
 तत्रोद्वहत् पशुपवशिशुश्वनाद्यं ब्रह्मादयः परमनन्तमगाधबोधम् ।
 वासान् सखीनिव पुरा परितो विचिन्वदेकं सपाणिकबलं परमेष्ठपचष्ट ॥५६॥
 हृष्टावरण निजघोरयतोऽवतीर्य पृथ्वा यपुःकनकदण्डमिश्रभिराधयः ।
 स्तष्ट्वा चतुर्मुकुटकोटिभिरङ्घ्रियुग्मैर्नावा मुदयुत्तुजजैरङ्गताभिपेरम् ॥५७॥
 उत्थायोऽथाय कृष्यस्य चिरस्य पादयोपतन् । आस्ते महिल प्राग्रष्टं स्मृत्वा स्मृत्वा पुनः पुनः ।
 शनैरयोऽथाय विमृज्य लोचने मुकुन्दमुद्रीष्य विनम्ररूपर ।
 कृताञ्जलिः प्रप्रयवान् समाहितः सनेपथुर्नन्दयैलतेलया ॥५८॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे प्लवर्धे त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

अथ चतुर्दशोऽध्यायः

ब्रह्मोवाच

नमोऽयं तेऽध्वयपुत्रे सद्भिदभ्यराय गुणावर्तसपरिपिच्छलसन्मुप्राय ।

यन्मयजे कवलवेप्रविशण्ययेणलक्ष्मधिये मृदुपदे पशुपाङ्गनाय ॥ १ ॥

अथैष मायाधमनाधारे हस्य प्रपञ्चस्य वृत्तिः स्फुटस्य ।

हृदयस्य चञ्चलतरे जनया मायाधमेन प्रकटीकृतं ते ॥१६॥

यस्य कुर्यादित् सर्वं मायं भागि यथा तथा । तावत्पयोद्गम्य सर्वं निमित्तं मायया विना ॥१७॥

अतैष स्वप्नेऽप्यस्ति भ्रम न ते मायाधमादशितमेवोऽसि प्रथमं ततो तत्रमुद्गृह्य ताः समस्ता अपि तातस्तोऽसि चतुर्भुजाश्च द्विग्रीवाकं भयोपागितास्नायन्त्येव जगत् समुद्भूतमिदं महादूर्पशिष्येन

अज्ञानतां । यत्पद्मीमनागम्यामनाऽऽमना भासि वित्तय मायाम् ।

गृह्यविषाहं जगतो विधान इव स्वप्नेगोऽस्त इव ग्रिनेत्रः ॥१८॥

सुरेण्वृषिधीरा तपैश्च गृह्यपि तिर्यग्नु पादस्त्वपि तेऽज्ञानस्य ।

जन्मास्य । दुर्मन्निमग्नस्य प्रभो विधातः मद्भुमहाय च ॥२०॥

को वेति भूमन् भगवन् परात्मन् योगेश्वरोत्तमैवतस्त्रिलोकायाम् ।

य वा कथं वा वसति वा कदेति विस्तारयन् श्रीऽग्नि यौगसायाम् ॥२१॥

तस्मादिदं जगद्गोचमसारवस्त्वं स्वप्नाभमस्तधिगच्छं पुरन्दुःपदुःसम् ।

स्वप्नेष निष्कुर्यादधोधनमायनन्ते मायात उच्यते यन् मदिषारमासित ॥२२॥

एकस्वभावा पुरुषः पुराणः सत्यः स्वयंऽयोतिरनन्त आद्यः ।

निरयोऽदरोऽजसुखो निरञ्जनः पूर्योऽद्वयो मुक्त उपाधितोऽमृतः ॥२३॥

एवंविधं त्वां सक्ततामनामपि स्वात्मानमात्माभ्यस्तया विचक्षते ।

गुर्वकंशधोपनिषामुचक्षुषा ये ते तरन्तोव भवानृताग्नुधिम् ॥२४॥

आत्मानमेवाभ्यस्तयाविजानतां तेनैव जातं निखिलं प्रपञ्चितम् ।

ज्ञानेन भूयोऽपि च तत्प्रलीयते इज्जामहेभोगमयाभवौ यथा ॥२५॥

अज्ञानसंशो भयवन्धमोक्षौ द्वौ नाम नान्यौ स्त क्रतुशभावात् ।

अज्ञातचित्तामनि केरले परे विचार्यमाणे तरणाविग्राहिनी ॥२६॥

स्वामात्मानं परं भावा परमात्मानमेव च । आत्मा पुनर्वहिसृग्व्यथोऽज्ञानताशता ॥२७॥

अन्तर्भवेऽनन्त भवन्तमेव ह्यतस्यजन्तो मृगयन्ति सन्तः ।

असन्तमप्यन्यहिमन्तरेण सन्तं गुणं तं किमु यन्ति सन्तः ॥२८॥

अथापि ते देव पदाम्बुजद्वयप्रमादलेशानुगृहीत एव हि ।

जानासि त्वत्वं भगवन्महिम्नो न चास्य एकोऽपि चिरं विचिन्वन् ॥२९॥

तदस्तु मे नाथ स भूरिभागो भवेऽत्र धान्यत्र तु वा तिरश्चाम् ।

येनाहमेकोऽपि भवन्नानां भूत्वा निषेवे तर पादपङ्खवम् ॥३०॥

अहोऽतिथया मज्जगोरमस्य स्तन्यामृत पीतमतीव ते मुदा ।

यासां विभो वसतरा मजा मजा यत्तस्येऽद्यापि न चालमध्वरा ॥३१॥

अहो भाग्यमहो भाग्य नन्दगोपप्रजौकसाम् । यन्मित्र परमानन्द पूर्णं ब्रह्म सनातनम् ॥३२॥

एषां तु भाग्यमहिमाच्युत तावदास्तामेकादशैव हि वय वत भूरिभागा ।

एतदधुषीकचपकेरसकृत् पिबाम शर्वादयोऽङ्घ्रिपुद्गमध्वमृतासव ते ॥३३॥

तद् भूरिभाग्यमिह जन्म किमप्यटव्यां यद् गोकुलऽपि क्तमाङ्घ्रिरजोऽभिपेकम् ।

यजीवित तु निखिल भगवान् मुकुन्दस्वद्यापि य पदरज ध्रुतिमृग्यमेव ॥३४॥

एषां घोषनिवासिनाभुत भवान् किं देवरातेति नरचेतो विषफलात् फलत्वदपर कुत्राप्ययन् मुद्यति

सदपादिव पूतनापि सकुला वामेव देवापिता यदामार्थसुहृद् प्रयाप्तनयप्राणाशयास्व ते ३५

तावद्दरागादय स्तेनास्तावत् फारागृह गृहम् । तावन्मोहोऽङ्घ्रिनिगदो यावत् कृष्ण न ते जना

प्रपद्य निप्रपन्नोऽपि विडम्बयसि भूतले । प्रपन्नजनतानन्दसदोह प्रथितु प्रभो ॥३६॥

जानन्त एव जानन्तु किं बहून् वा न मे प्रभो । मनसो वपुगो वाचा वैभवं तव गोचर ॥३७॥

अनुजानाहि मां कृष्ण सर्वं व वेषि सर्वैरक् । स्वमेव जगतां नथो जगदेतत्तत्पारितम् ॥३८॥

श्रीकृष्ण मृष्टिकुलपुष्करजोपदायिन् चामनिर्जरद्विजपशूद्रधिद्विकारिन् ।

उद्धमंशावैरहर चितिराचसधृगाकल्पमार्कमहन् भगवन् नमस्ते ॥४०॥

श्रीशुक उवाच

इयमिष्टूय भूमान त्रि परिग्रम्य पादयो । नवाभीष्ट जगद्धाता स्वधाम प्रत्यपद्यत ॥४१॥

ततोऽनुज्ञाप्य भगवान् स्वमुव प्रागवस्थितान् । व सान् पुलिनमानिभ्ये यथापूर्वतस स्वकम् ॥४२॥

पश्चिमक्षपि यातेऽन्द्रे प्राण्ये चान्वराऽऽमना । कृष्णमाश्रयत राजन् वणार्ध मेनिरभर्म्भा ४३

किं किं न विस्मरन्तोह मायामोहितचेतस । यन्मोहित जगत् सर्वमभीष्टं विस्मृतात्मकम् ॥

उत्तुश्च सुहृद कृष्ण स्वागत तेऽतिरहसा । मैकोऽप्यमोजि कवलपृहीत साधु भुञ्ज्यताम् ॥

ततो हसन् हृषीकृशोऽभ्यवहृत्य सहार्मकै । दर्शयश्चर्मजगर न्धवर्तत वनं द् पन्नम् ॥४६॥

वहं प्रसूननवधातुविचित्रिताङ्ग प्रोद्दामवेषुदलशृङ्गस्वो सवाक्य ।

वत्सान् गृणन्नुगगीतपवित्रकीर्तिगौपीश्वरसवशं प्रविवेश गोष्ठम् ॥४७॥

अधानेन महान्यालो यशोदानन्दसुनुना । इतोऽविता वय चास्मादिति बाला वने जगु ॥

राजोवाच

महन् परोक्षे कृष्णे इयान् प्रेमा वय भवेत् । योऽभूतपूर्वस्तोत्रेषु स्वोद्भवेष्वपि कथ्यताम् ॥४८॥

श्रीशुक उवाच

सर्वेषामपि मृतानां नृप स्वामीव वल्लभ । इतरेऽपत्यवित्ताद्यास्तद्वत्प्रलभतयैव हि ॥२०॥
 तद् रात्रेन्द्र यथा स्नेह स्वस्वकात्मनि दहिनाम् । न तथा ममतालम्बिपुत्रवित्तगृहादिषु ॥२१॥
 देहात्मनादिनां पुंसामपि राजन्यसत्तम । यथा देह प्रियतमस्तथा न ह्यनु ये च तम् ॥
 देहोऽपि ममताभाक् चेत्तद्वत्सौ नात्मवत् प्रिय । यस्त्रीर्ययपि दहेऽस्मिन्जीविताशा बलीयसीत
 तस्मात् प्रियतम स्वात्मा सर्वेषामपि देहिनाम् । तदर्थमेव सकल जगदेतद्वराचरम् ॥२४॥
 कृष्णमेवमवेहि त्वमात्मानमखिला मन्याम् । जगद्विषय सोऽप्यत्र देहोवाभाति मायया ॥२५॥
 यस्तुतो जानतामग्र कृष्ण स्यास्तु चरिष्यु च । भगवद्गुणमखिल नायद् वरिवह किञ्चन ॥२६॥
 सर्वेषामपि यस्तूनां भावार्थो भवति स्थित । तस्यापि भगवान्कृष्ण किमतद् वस्तु रूप्यताम्
 समाश्रिता ये पदपद्मवज्रव मह पद पुरययशोमुरारे ।
 भवाभ्युधिर्वत्सपद पर पद पदं पदं यद् विपदां न तेषाम् ॥२८॥
 एतत्ते सर्वमार्यात्तं यदृष्टोऽहमिह त्वया । यत् कौमारे हरिकृत पौगण्डे परिकीर्तितम् ॥२९॥
 एतत् सुहृन्निश्चरित मुरारेरघार्दन शाहजलजेमन च ।
 व्यक्तेतरद् रूपमजोर्वभिष्टव शृण्वन् गृण्यन्तेति नरोऽखिलार्थान् ॥३०॥
 पृथ विहारी कौमारे कौमार जहतुमजे । निलायनै सेतुबधैर्मकंदे प्रयनादिभि ॥३१॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पूर्वार्धे चतुर्दशोऽध्याय ॥ ६ ॥

अथ पंचदशोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

ततश्च पौगण्डवय श्रितौ ब्रजे बभूवुस्तौ पशुपालसम्मती ।
 गाश्चारयन्तौ सखिमि सम पदैर्द्विजावन पुण्यमतीव चक्रतु ॥ १ ॥
 तन्माधवो वेष्टुमुदीरयन् धृतो गोपैर्गृणन्नि स्वयशो बलाश्रित ।
 पशून् पुरस्कृत्य पशयमाविशद् विहर्तुकाम कुसुमाकर वनम् ॥ २ ॥
 तमञ्जुषोपाखिमृगद्विजाकुलं महन्मन प्रथमपथ सरस्वता ।
 वातेन जुष्टशतपत्रगघिना निरीक्ष्य रतु भगवान् मनो दधे ॥ ३ ॥
 तत्र तत्रारण्यपल्लवश्रिया फलप्रसूनोरुमरेण पादयो ।
 रृक्षच्छिखान् वीक्ष्य वनस्पतीन् मुदा स्मयन्निवाहाप्रव्रज्यादिपूरुष ॥४॥

श्रीभगवानुवाच

अहो अमी दक्षवराभराक्षित पादाम्बुज ते सुमन फलाईयम् ।
 नमन्युपादाय शिराभिरात्मनस्तमोऽपहृत्यै तस्त्वम यकृतम् ॥ ५ ॥

एतेऽलिनस्तव यशोऽखिललोकतीर्थं गायन्त आदिपुरुषानुपदं भजन्ते ।
 प्रायो यमी मुनिगणा भवदीयमुख्या गूढं धनेऽपि न जहृत्यनघाः सदैवम् ॥ ६ ॥
 नृत्यन्त्यमी शिखिन ईड्य मुदा हरिण्यः कुर्वन्ति गोप्य इव ते प्रियमोक्षणेन ।
 सूक्तैश्च कोकिलगणा गृहमागताय धन्या वनोरुस इयान् हि सतां निसर्गः ॥ ७ ॥
 धन्येयमद्य धरणी तृणवीरुधस्त्वत्पादस्पृशो द्रुमलताः करजाभिर्मृष्टाः ।
 नद्योऽद्वयः खगसृगाः सदयावलोकैर्गोप्योऽन्तरेण भुजयोरपि य स्पृहा श्रीः ॥ ८ ॥

श्रीशुरु उवाच

एवं शृत्वा वनं श्रीमत् कृष्णः प्रीतमनाः पश्यन् । रेमे सञ्चारयद्वादेः सरिद्रोधस्तु सानुगः ॥ ९ ॥
 क्वचिद् गायति गायन्तु मदान्धालिष्वनुव्रतैः । उपगीयमानचरितः सग्री सङ्घर्षणान्वितः ॥ १० ॥
 क्वचिच्च कलहं सानामनुकूजति कूजितम् । अभिनृत्यति नृत्यन्तं बहिर्ण्यं हासयन् क्वचित् ॥ ११ ॥
 नेशगम्भीरया वाचा नामभिर्दूरगान् पश्यन् । क्वचिदाह्वयति प्रीत्या गोपोपालमनोज्ञा ॥ १२ ॥
 चकोरक्रौञ्चचक्राहभारद्वाजाश्च बहिर्ण्यः । अनुराति स्म सखानां भीतवद् व्याघ्रनिहयो ॥ १३ ॥
 क्वचित् क्रीडापरिभ्रान्तं गोपोत्सङ्गोपबहंणम् । स्वयं विधमय ययं पादसंवाहनादिभिः ॥ १४ ॥
 नृत्यतो गायतः चापि वरुगतो युध्यतो मिथ । गृहीतहस्तौ गोपालान् हसन्तौ प्रशशंसतुः ॥ १५ ॥
 क्वचित् पल्लयतत्पेषु नियुद्धभ्रमकशितः । पृथग् पाथयः शेते गोपोत्सङ्गोपबहंणम् ॥ १६ ॥
 पादसंवाहनं चक्रुः केचित्तस्य महात्मनः । अपरे हतपात्मानो व्यजनैः समरोजयन् ॥ १७ ॥
 अन्ये तद्विरुपाणि मनोज्ञानि महात्मनः । गायन्ति स्म महाराज स्नेहकृत्तथयः शनैः ॥ १८ ॥

एवं निगूढाभगतिः स्वमायया गोपात्मव्रतं चरितैर्विदधयन् ।

रेमे रमालालितपादपञ्चवो आर्यैः समं आर्यवदीशचेष्टितः ॥ १९ ॥

श्रीदामा नाम गोपालो रामकेशवयोः सरता । सुबलस्तोऽङ्गुष्ठाया गोपाः प्रेम्णेदमग्रन् ॥ २० ॥
 राम राम महाबाहो कृष्ण दुष्टनिबहंण । इतोऽविदूरे सुमहद् वनं तालालिसङ्कुलम् ॥ २१ ॥
 पक्षानि तत्र भूरीणि पतन्ति पतितानि च । सन्ति किरववरदानि धेनुकेन दुरात्मना ॥ २२ ॥
 सोऽतिवीर्योऽसुरो राम हे कृष्ण पररूपधर । आत्मनुल्लवलेरन्यैर्ज्ञातिमिषं दुर्भितम् ॥ २३ ॥
 तस्मान् कृतनरादाराद् भीतैर्नृमिरमिग्रहन् । न संग्रते पशुगणैः पथिमष्टैर्विवर्जितम् ॥ २४ ॥
 विघ्नतोऽभुक्त्वापि पक्षानि सुरभीणि च । पर धी सुरभिर्गन्धो चिन्चीनोऽनृपने ॥ २५ ॥
 मयस्पृशानि नः कृष्ण गन्धलोभितचेतसाम् । धान्द्रास्ति महती राम गम्यतां पदि रोचते ॥ २६ ॥
 एवं सुहृदयः श्रुत्वा मुहुरिष्यचिकीर्षया । प्रहस्य जम्बुगोपैर्तृतां तालयनं प्रभु ॥ २७ ॥
 बलप्रविदय शत्रुर्षां तालान् सन्धिमिक्रमयन् । पत्नानि पातयामास मगद्वज्र इषांजसा ॥ २८ ॥
 पत्नानां पततां शयं निशम्यामुरराममः । धम्वधावत् स्तितितलं सनगं परिभ्रमयन् ॥ २९ ॥

समेत्य तरसा प्रयग् द्वाभ्यां पद्भ्यां बल बलीनिहत्योरसि कायन्द मुञ्चन् पर्यसरत् खल ॥२०॥
 पुनरासाद्य संरब्ध उपकोष्ठे पराङ् स्थित । चरणावरो राजन् बलाय प्राक्षिपद् हवा ॥२१॥
 स त गृही वा प्रपदोभ्रामयि वेकृणयिना । चित्तेषु नृणराजाग्रे आमण यत्कजीवितम् ॥२२॥
 तेनाहतो महातालो वेपमानो बृहच्छिराः । पार्श्वेभ्यं कम्पयन् मग्न स चान्य सौंभि चापरम् ॥
 बलस्य लीलयो स्पृष्टस्वरदेहहताहता । तात्ताश्चकम्पिरे सर्वे महावतेरिता इव ॥२३॥
 नेतच्चित्रं भगवति ह्यनन्ते जगदीधरे । श्रोतप्रोतमिदं यस्मिस्तन्तुष्वङ्ग यथा पट ॥२४॥
 ततः कृष्ण च राम च ज्ञातयो धेनुस्य ये । कोष्ठारोऽन्वद्रवन् सर्वे सरब्धा हतबाणधवा ३५
 तास्तानापतत कृष्णो रामश्च नृप लीलया । गृहीतपश्चाच्चरयान् प्राहिणोत्तयराजसु ॥२७॥
 फलमकरसङ्कीर्णं दैवदेहैर्गतासुभि । रराज भू सतालाग्रे धनैरिव नभस्तलम् ॥२८॥
 तयोस्तत् सुमश्त् फलं निशाम्य विबुधादय । सुसुबु पुष्पवर्गिणि चक्रुर्वादानि मुष्टुबु ॥२९॥
 यथ तालफलान्यादन् मनुष्या गतमाध्वसा । नृप च पशवश्चैर्हृतधेनुककानने ॥३०॥
 कृष्ण कमलपत्राच्च पुष्पध्रुवणकोर्तन । स्तुपमानोऽनुगैर्गोपैः साम्रजो मजमामजत् ॥३१॥
 त गोपारक्षुरितकुतजयद्वर्हवन्प्रसूनरचिरेव्यचारुहासम् ।
 येणु-जगन्तमनुगैरनुगीतकीर्ति गोप्यो दिङ्मन्त्रितरोऽध्यगमन् समेता ॥३२॥
 पीत्वा मुकुन्दमुपसारधमविभृङ्गैस्ताप जहुर्विरहज व्रजयोपितोऽङ्गि ।
 त सत्कृति समधिगम्य विवेश गोष्ठं सरोद्धासविनय यदपाङ्गमोक्षम् ॥३३॥
 तयोर्यशोदारोहिण्यौ पुत्रयो पुत्रवत्सले । यथाकामं यथाकाल व्यधत्तां परमाशिरं ॥३४॥
 गताध्यानश्रमौ तत्र मञ्जनोन्मर्दनादिभि । नीवीं वसित्वा रचिरा दिव्यस्नगन्धमण्डितौ ॥
 जनन्यु हत प्राश्य स्वाद्रक्षमुपलालितौ । सविश्य वरशय्यायां सुप्त सुपुत्रतमजे ॥३५॥
 एत स भगवान् कृष्णो बृन्दावनधर क्षत्रिन् । ययौ राममृते राजन् कालिन्दी सखिमिष्टं ॥३६॥
 अथ गावश्च गोपाश्च निद्राघातपपीडिता । दुष्ट जल पपुस्तस्वारदृशातां विरद्वितम् ॥३७॥
 विषाम्मस्तदुपसृश्य दैवोपहतचेतस । निषेतुर्न्यस्तस्य सर्वे सलिलान्ते कुरुद्वह ॥३८॥
 धीष्य तान् धै तथा सूतान् कृष्णो योगेश्वरेण । ईदृशायुतत्रिण्यया स्वनाथार् समजीवयत् ॥३९॥
 ते सगम्यतीतस्मृतय समुयाय जलान्तिकात् । आसन् सुखिस्मिताः सर्वैर्विजनाया परस्परम् ॥
 अन्वममत तद् राजन् गोविन्दानुग्रहेदितम् । पीत्वा विं परेतस्य पुनरध्यानमात्मन ॥४०॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे एकादशोऽध्यायः ॥३१॥

अथ षोडशोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

विजयेन प्रदितां पदवीं वरुण कृत्वाहिना विशु । मस्या विशुदिमन्विष्यन् सर्वं तमुदयासयन्

राजोवाच

कथमेतज्जलेऽगाधे न्यगृह्णाद् भगवानहिम् । स वै बहुयुगावासं यथाऽऽमीद् विप्रकथिताम् २
यस्य भगवतस्तस्य गृध्रः स्वच्छन्दवर्तिनः । गोपालोदारचरितं कस्तृष्येतामृतं क्षुब्धं ॥ ३ ॥

श्रीशुक उवाच

कालिन्दा कालियस्यासीदध्वं कश्चिद्विवाभिनाश्रप्यमाणपया यस्मिन् पतन्युपरिगाः रगाः ॥
विमुष्मता विरोदोर्मिमास्तेनाभिर्मर्शिताः । क्षिपन्ते तोरगा यस्य प्राणिनः स्थिरजङ्गमाः ॥ ४ ॥

तं चण्डयेगविषवीर्यमवेदय तं दुष्टं नदीं च खलसंयमनावतार ॥

कृष्णः कदम्बमधिरस्य ततोऽस्तितुङ्गमास्फोट्य गाढरशनो न्यपतद् विशेद ॥ ५ ॥

सर्वहृदः पुरुषसारनिपातवेगमंघोभितोरगविशेद्व्रसिताभुराशिः ।

पर्यक् प्लुतो विप्रकायविभोरयोर्मिर्घावन् धनु रतमनन्तयलस्य किं तत् ॥ ७ ॥

तस्य हृदे विहरतो मुञ्जदण्डयूर्णवामोपमङ्ग परषारणविक्रमस्य ।

आध्रुष्य तारवसदनाभिभयं निरोक्ष्य चक्षु भवाः सममरसदृशपमाणः ॥ ८ ॥

तं प्रेक्षणीयमुकुमारघनावदातं धीवासपीतवसनं स्मितमुन्द्रारसम् ।

प्रीदन्तमप्रतिभयं कमलोदराष्ट्रि स्मन्दरय ममंसु रगा भुजया चङ्गाद ॥ ९ ॥

तं नागभोगपरिणीतमरष्ट्रेष्टमालोरय तस्मिन्मत्ताः पशुषां भृशाताः ।

कृष्येऽर्पितामसुहृदयंकलप्रणामा दुःखानुशोकभयमूढधियो निरेतुः ॥ १० ॥

गात्रे कृपा वसतयः मन्दमानाः सुदुःखिताः । कृष्ये न्यस्तोपया भीता रुदय इव तस्मिन् ॥ ११ ॥

पथ प्रजे महोपाताग्निविषा हातिशय्या । डत्पेतुर्भुवि दिव्यामन्यासस्रमयशसिनः ॥ १२ ॥

तानालक्ष्य भयोद्भिमा गोषा नन्दपुरोगमाः । पिना रामेण गाः कृष्यं ज्ञात्वा पारयितुं गाम् ॥ १३ ॥

मैदुर्निमित्तेनिधनं मया प्राप्तमगद्विदं । तत्राद्यान्मन्मनस्कास्तो दुःखशोकमपावुरा ॥ १४ ॥

आवातपृथ्व्यनिताः सर्वेऽङ्ग पशुरूपयः । मित्रंमुणोर्नुनाद् दीना कृष्यदशनपावता ॥ १५ ॥

तारुण्या कातरान् वीक्ष्य भगवान् माधवो बल प्रहस्य किञ्चिद्योषाच्चमपयशोऽनुनस्य स ॥ १६ ॥

तैः न्येवमाया दवितं कृष्यं सूचितया पदैः । भगवत्तत्पदैर्जमुः पदस्या वगुनाटम् ॥ १७ ॥

तं तत्र तत्राक्षयवाधुशान्निध्यजोपरस्त्रानि पशूनि विररजोः ।

मर्गे गगामन्यपदाभारभारे निरीक्षमाया वपुरङ्ग सञ्चरा ॥ १८ ॥

अतर्जुदैः भुजगभोगरहीतमारा कृष्यं निरीहमुत्तम्य जज्ञायमानो ।

गोराध मूढधिरान् परित पर्य्य संजग्म परमकर्मजमावुराशं ॥ १९ ॥

गोप्योऽनुरागमनो भगवत्पनगे मागैर्हरिम्पविनोदगिरा समस्य ।

मभ्येऽदिना द्रिप्तमे भृगु-व-प्र-रुधं विपश्यद्गिरं दुरधुश्चिरोक्ष्म् ॥ २० ॥

ताः कृष्णमातरमपत्यमनुप्रविष्टां तुल्यव्यथाः समनुगृह्य शुचः स्रवन्त्यः ।
 तास्ता व्रजप्रियकयाः कथयन्त्य आसन् कृष्णाननेऽर्पितदशो मृतकप्रतीकाः ॥२१॥
 कृष्णप्राणान् निर्दिशतो नन्दादीन् वीक्ष्य तं हृदम् प्रत्यवेवन् स भगवान् रामः कृष्णानुभाववित्
 इत्थं स्वगोकुलमनन्यगतिं निरीक्ष्य सखीकुमारमतिदुःखितमात्महेतोः ।
 आश्रय भर्त्यपदवीमनुवर्तमानः स्थिता मुहूर्तमुदतिष्ठदुरङ्गवन्धात् ॥२२॥
 तत्प्रप्यमानवपुषा व्यथितात्मभोगस्त्यक्तोद्धमदय कुपितः स्वकणान् भुजङ्गः ।
 तस्यौ श्वपशूचवनरन्ध्रविषाग्वरीपस्तम्बेष्वोदमुकमुखो हरिमीशमाणः ॥२३॥
 तं जिह्वा द्विशिखया परिलेलिहानं द्वे सृङ्गयो ह्यतिकरालविषाग्निद्विभू ।
 श्रीदध्नुं परिसमार यथा रमोद्गो बभ्राम सोऽप्यवसरं प्रपमोकमाणः ॥२४॥
 एवं परिभ्रमदतौ जलसमुन्नतौ समानस्य तत्पुशिरः स्वधिरुद्ध आद्यः ।
 तन्मूर्ध्वरत्ननिकरस्पर्शातिताम्रपादाङ्गुलजोऽखिलकलादिगुर्ननर्त ॥२५॥
 तं नतुमुपगतमवेक्ष्य तदा तदीयगन्धर्वसिद्धसुरचारणदेवध्वजः ।
 प्रीत्या मृदङ्गपणवानकवाद्यगीततुण्णोपहारनुतिभिः सङ्घोषवेदुः ॥२६॥
 यद् यच्छिरो न नमनेऽङ्ग शनैरुपोष्णस्ततम्ममरं ररदवध्वरोऽङ्घ्रिपातैः ।
 चीत्तायुयो भ्रमत उदवधमास्यतोऽसृद् नस्तो वमन् परमकरमनमाप नागः ॥२७॥
 तस्याधिभिर्गलमुद्रमतः शिरस्तु यद् यत् समुन्नमति निःश्वमतो हरोच्चैः ।
 नृपन् पशुननमयन् दमयाग्नभूव पुनैः प्रयुजित इरेह पुमान् पुराणः ॥२८॥
 तच्चित्रतापडवविस्मयकणातपत्रो रक्तं सुवैहव वमन् नृप भगवाग्रः ।
 स्तब्धा चराचरगुहं पुरं पुराणं नारायणं तमराणं मनसा जगाम ॥२९॥
 कृष्णस्य गर्भजगतोऽतिमरावसर्गं पाण्डिप्रहारपरिरुण्णकथातपत्रम् ।
 दृष्ट्वादिमाद्यमुप्सेदुरमुष्य पत्न्य आतां श्रुयद्वमनभूषणकेरावग्याः ॥३०॥
 तास्तं सुविप्रमनसोऽय पुरस्कृताभ्याः कार्यं निधाय मुवि भूतपतिं प्रणमुः ।
 साध्यः कृताञ्जलिपुटाः शमलस्य भर्तुर्मोक्षेप्सवः शरणां शरणं प्रपन्नाः ॥३१॥
 नागपत्न्य ऊचुः

न्याय्यो हि दण्डः कृतकिल्बिषेऽस्मिस्तवावतारः राजनिप्रदाय ।

रिणेः सुतानामपि सुखदृष्टेर्भस्ते दमं कथमेवानुशंसन् ॥३२॥

अनुप्रदोऽयं भवतः कृतो हि नो दण्डोऽस्तौ ते खलु कथमपह ।

यद् दन्दशक्तवममुष्य देहिनः कोचोऽपि तेऽनुग्रह एव सम्मतः ॥३३॥

तपः सुतस किमनेन पूर्वं निरस्तमानेन च मानदेन ।
धर्मोऽथ वा सर्वजनानुकम्पया यतो भवांस्तुष्यति सर्वजीवः ॥३६॥
कस्यानुभावोऽस्य न देव विग्रहे तवाङ्घ्रिरेषुस्पर्शाधिकारः ।
यद्वाङ्मया श्रीलंलनाऽऽचरत्तपो विहाय कामान् सुचिरं धृतयता ॥३७॥
न नाकपृष्ठं न च सार्वभौमं न पारमेष्ठ्यं न रसाधिपत्यम् ।
न योगसिद्धीरपुनर्मवं वा वाङ्मयि तत्पादरजप्रपन्नाः ॥३८॥
तदेव नाथाप दुरापमन्यैस्तमोजनि क्रोधवशोऽप्यहीशः ।
संसारचक्रे भ्रमत शरीरिणो यदिच्छतः स्याद् विभवः समथ ॥३९॥

नमस्तुभ्यं भगवते पुरपाय महात्मने । भूतावासाय भूताय पराय परमात्मने ॥३६॥
ज्ञानविज्ञाननिधये प्रह्लादोऽनन्तराक्षये । अगुण्यायाविकाराय नमस्तेऽप्राकृताय च ॥३७॥
कालाय कालनामाय कालावयवमाधिष्ये । विधाय तदुपद्रुं तत्कर्त्रे विधहेतवे ॥३८॥
भूतमात्रेन्द्रियप्राणमनोबुद्ध्याशयात्मने । त्रिगुणेनाभिमानेन गूढस्वात्मानुभूतये ॥३९॥
नमोऽनन्ताय सूक्ष्माय कटस्थाय विपश्चिते । नानाबाहानुरोधाय याव्यवाचकशतये ॥४०॥
नमः प्रमाणमूलाय पश्ये शास्त्रयोनये । प्रकृताय निरुताय निगमाय नमो नमः ॥४१॥
नमः कृष्णाय रामाय पशुदेवसुताय च । प्रपुत्रायानिरुदाय सात्वता पतये नमः ॥४२॥
नमो गुणप्रदीपाय गुणालम्ब्यादनाय च । गुणरूपलक्षणाय गुणद्रष्टे स्वसविदे ॥४३॥
अभ्याश्रितविहाराय सर्वभ्याश्रितसिद्धये । हृषीकेश नमस्तेऽस्तु मुनये मौनशीलिने ॥४४॥
परापरगतिज्ञाय सर्वाभ्युपाय ते नमः । अविद्याय च विरवाय तद्द्रष्टेऽहम् हेतये ॥४५॥

एवं ह्यस्य जन्मस्थितिसंयमान् प्रभो गुणैर्नीहोऽहृत कालशक्तपक् ।

ततश्च्यवभाषान् प्रतिबोधयन् सतः समीक्षयामोषविहार ईहते ॥४६॥

तर्ह्यत्र तेऽमूस्तनयप्रियोभयां शान्ता अशान्ता उत मूढयोनयः ।

शान्ताः प्रियास्ते कथुनावितुं सतां स्यानुश्च ते धर्मपरीप्सयेदतः ॥४७॥

यपराध सृष्ट् भर्मा सोऽस्यः स्यप्रजाश्रुतः । चन्तुमर्हति शान्तात्मन् मूढस्य त्वामजानतः ॥४८॥
चतुष्टोष्य भगवन् प्राणांस्यमति पद्मगः । श्रीपां न साधुशोभयानां पति प्राण प्रदीयताम्
विधेहि ते किङ्करीयामनुष्ठेयं तवाश्रया । यच्छूद्रयानुतिष्ठन् धीं मुष्यते सर्वतोभया ॥४९॥

धीशुक उवाच

इत्थं म मागपत्रीभिर्भगवान् मममिष्टत । मूर्खिणं भगविरमं विसममोऽभिकृते ॥५०॥
मत्तिलक्षणेन्द्रियमाय काश्रियः कनकैर्हरिम् । कृष्णान् ममुष्णान् दानं कृष्यं प्रादृश्याऽक्षिः

कालिय उवाच

वयं खला सहोत्पत्त्या तामसा दीर्घमन्यव । स्वभावो दुस्त्यजो नाथ लोकानां यदसद्ब्रह्म ॥
 त्वया सृष्टमिदं विश्वं धातुगुणविसर्जनम् । नानास्वभाववीर्यौजोयोनिरीजाशयाकृति ॥२॥
 वयं च तत्र भगवन् सर्पा जात्युहमन्यव । कथं त्यजामस्वन्मायां दुस्त्यजां मोहिता स्वयम् ॥
 भवान् हि कारणं तत्र सर्वजो जगदीश्वर । अनुब्रूहि निब्रूहि वा मन्यसे तद् विधेहि न ॥३॥

श्रीशुक उवाच

इत्याकर्ण्य वचं ब्राह्म भगवान् कार्यमानुष । नात्र स्थेयं त्वया सर्पं समुद्रं वाहि माधिरम् ।
 स्थितास्यपत्यदाराढ्यो गोशुभिर्भुज्यतां नदी ॥६०॥
 गच्छेत् सस्मरेन्मर्त्यस्तु गच्छेत् मनुशासनम् । कीर्तयन्नुभयो सन्ध्योर्न युष्मद् भयमानुषात् ॥१॥
 योऽस्मिन् स्नात्वा मदाक्रोधे देवादौस्तर्पयेन्नृपैः । तपोऽप्यसौ स्मरन्नर्चेत् सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥२॥
 द्वीपं रमणकं हित्वा हृदमेतमुपाश्रित । यज्ञयात् तं सुपर्णस्त्वां नाद्यान्मपादलाज्जितम् ॥

श्रीशुक उवाच

एवमुक्तो भगवता कृष्णेनाद्भुतकर्मणा । तं पूजयामास मुदा नागपान्यश्च साधरम् ॥६१॥
 दिव्याम्बरलङ्घनमिषि परार्धैरपि भूषणैः । दिव्यगन्धानुलेपैश्च सहस्रोत्पलमालया ॥६२॥
 पूजयित्वा जगन्नाथं प्रसाद्य गच्छेच्चरन् । ततः प्रीतोऽभ्यनृजातः परिश्रव्याभिवच्य तम् ॥
 सरलव्रसुहृत्पुत्रो द्वीपमध्येर्जगाम ह । सदैव साधृतज्जलां गमुना निर्विषाभवत् ॥

अनुब्रूहद् भगवतः क्रीडामानुषरूपिण ॥६३॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पूर्वार्धे कालियमोचनं नाम षोडशोऽध्यायः ॥१६॥

अथ सप्तदशोऽध्यायः

राजोवाच

नागालय रमणकं कस्मात्तयाज कालिय । कृतं किं वा सुपर्णस्य तेनैकेनासमञ्जसम् ॥ १ ॥

श्रीशुक उवाच

उपहायै सर्पजनैर्मांसं मासीह यो बलि । वानस्पत्यो महाबाहो नागानां प्रादुर्निर्हृति ॥
 स्य स्य मागं प्रयच्छन्ति नागा पर्वणि पर्वणि । गोपीयायात्मनः सर्वे सुपर्णाय महामने ॥ २ ॥
 विपथीर्यमदापिह कात्रवेयस्तु कालिय । यदर्थोऽनृष्य गच्छ स्वयं तं सुभुजे बलिम् ॥ ३ ॥
 सत्पुत्रोऽपि कुपितो राजन् भगवान् भगवत्प्रिय । विजिषीमुमङ्गायेगं कालियं समुपाद्रवन् ॥ ४ ॥

समापतन्तं सरसा विषाधुषं प्रणम्यपादुर्दृष्टुमैरमस्मन् ।

रुद्धि सुपर्णं यददद ददायुधं कराक्षगिहोत्पूयतिमोक्षप्रदम् ॥ ५ ॥

तं तार्षण्यपुत्रः क्ष निरस्य मन्युमान् प्रचण्डवेगो मधुसूदनासनः ।

पक्षेण सज्येन हिरण्यरोचिषा जघान कर्द्वसुतमुप्रवित्रमः ॥ ७ ॥

सुपर्णपचाभिहतः कालियोऽतीव विह्वलः । हुदं विवेश कालिन्यास्तदगम्यं दुरासदम् ॥ ८ ॥

सत्रैकदा जलचरं गरुडो भक्षयमीप्सितम् । निवारितः सौमरिणा प्रसह्य क्षुधितोऽहरत् ॥ ९ ॥

मौनान् सुदुःखितान् रष्ट्रा दीनान् मीनपतौहतेकृपया सौमरिः प्राह तत्रत्यक्षेममाचरन् ॥ १० ॥

अथ प्रविश्य गरुडो यदि मत्स्यान् स खादति । सद्यः प्राणैर्वियुज्येत सत्यमेतद् प्रवीज्यहम् ॥ ११ ॥

तं कालियः परं वेद नान्यः कश्चन लेलिहः । अवात्सीद् गरुडाद् भीतः कृष्णेन च विधासितः

कृष्णहुदाद् विनिष्क्रान्तं दिव्यभगन्धवाससम् । महामण्यिगणाकीर्णं जाम्बूनदर्शिकृणम् ॥ १२ ॥

उपलभ्योद्विगताः सर्वे लब्धप्राप्ता ह्वासवः । प्रमोदनिमृतात्मानो गोपाः प्रीत्याभिरेभिरे ॥ १३ ॥

ययोदा रोहणी नन्दो गोप्थो गोपाश्च कौरवः । कृष्णं समेय लब्धेहा आसँह्यन्मनोरथाः ॥ १४ ॥

रामश्चाप्युत्तमालिङ्ग्य जहासास्यानुभाजविता । भगा गावो वृषा वत्सा लेभिरे परमां मुदम् ॥ १५ ॥

नन्दं विप्राः समागत्य गुरवः सरुलयरुकाः । ऊचुस्ते कालियप्रस्तोदिष्टा मुक्तस्तत्रात्मजः ॥ १६ ॥

देहि दानं द्विजातीनां कृष्णनिर्मुक्तिहेतवे । नन्द प्रीतमना राजन् गाः सुवर्णं तदादिशन् ॥ १७ ॥

ययोदापि महाभाग नष्टलब्धप्रजा सती । परिव्रज्याङ्गमारोप्य मुमोचाश्रुकलां मुहुः ॥ १८ ॥

तौ रात्रिं तत्र राजेन्द्र कुतश्चिन्तां धमकांशिताः । ऊपुनंजोकसो गावः कालिन्या उपकूलतः ॥ १९ ॥

तदा शुचिवनोद्भूतो दावाग्निः सर्वतो प्रजम् । सुप्तं निरीय चावृत्य प्रदधुमुपचक्रमे ॥ २० ॥

तव उरयाय सम्भ्रान्ता दहमग्ना प्रजीकसः । कृष्णं ययुस्ते शरणं मायामनुजमीधरम् ॥ २१ ॥

कृष्ण कृष्ण महाभाग हे रामामितविक्रम । २१ धोरतमो वह्निस्तावकान् प्रसते हि नः ॥ २२ ॥

मुहुस्ताराक्षः स्वान् पादिकालाग्नेः सुहृदः प्रभो । न शयनुमस्तत्रारणं संत्यक्तुमकृतोभयम् ॥ २३ ॥

इधं स्वजनवैकुण्ठं निरीष्य जगदीधरः । तमग्निमपिषत्तीप्रमनन्तोऽनन्तराकिष्टक् ॥ २४ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पञ्चांशे सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥

अथाष्टादशोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

अथ कृष्णः परिवृतो ज्ञातिमिर्मुदितात्मभिः । अनुगीयमानो न्यविशद् ध्वजं गोकुलमविदितम् ॥ २५ ॥

मवे वित्रीदतोरें गोपालसङ्घमापया । प्रीप्थो नामतूर्तमवघातिनो यावद्गुरोरिषाम् ॥ २६ ॥

स च घृन्दायनगुर्वैषन्त इव ललितः । यत्रास्ते भगवान् सादाद् रामेण सह वेशयः ॥ २७ ॥

अथ निर्भरनिर्तांदिनिःसृज्यनमिद्विक्रम् । शशत्पञ्जीकराभीषद्भुममण्डलमविदितम् ॥ २८ ॥

सरिसर प्रसवणोर्मिवायुना कङ्गारफञ्जोत्पलरेणुहारिणा ।

न विद्यते यत्र वर्णाकसा दयो निदाघवद्वयर्कभवोऽतिशद्दले ॥ १ ॥

अगाधतोयहुदिनीतयोर्मिभिर्द्रवपुरीष्या पुलिनै समन्तत ।

न तत्र चयटिशुकरा विपोल्लवणा भुवो रसं शाद्वलितं च गृह्णते ॥ ६ ॥

वन कुसुमित श्रीमन्नदधिप्रमृगद्विजम् । गायन्मयूरभ्रमर कूजकोकिलसारसम् ॥ ७ ॥

क्रीडिष्यमाणस्तत् कृष्णो भगवान् बलसयुत । वेणुं विरणयन् गोपैर्गोधनै संवृतोऽविशत् ॥ ८ ॥

प्रशालबहस्तबकत्वग्धातुकृतभूषणा । रामकृष्णादयो गोपा ननृतुर्मुयुधुर्गु ॥ ९ ॥

कृष्णस्य नृत्यत केचिजगु केचिदवादयन् । वेणुपाणितलै शृङ्गैः प्रशार्शसुरधापरे ॥ १० ॥

गोरजातिप्रतिरुद्धौ देवा गोपालरूपिण । ईद्विरे कृष्णरामौ च नटा इव भटं नृप ॥ ११ ॥

भ्रामणैलह्नैः सैपैरास्त्रोदनविकर्षणैः । चिक्रीडतुर्निपुदेन काकपक्षधरौ कचित् ॥ १२ ॥

एचत्तयसु आन्येषु गायकौ वादकौ स्वयम् । शशसतुर्गंडाराज साधु साध्विति वादिनौ ॥ १३ ॥

कचिद् बिल्वै कचित् कुम्भैः च चामलकमुष्टिभिः । अस्पृश्यनेत्रवन्ध्याभैः कचिन्मृगखोहया ॥ १४ ॥

कचिच्च द्धुर्गद्गावैर्विविधैरपहासकैः । कदाचित् स्पन्दोलिकया कर्हिचिन्नपचेष्टया ॥ १५ ॥

एव तौ लोडयिद्धाभिः श्रीदाभिरचेरतुर्वने । नचद्रिदोणिकुञ्जेषु काननेषु सरस्सु च ॥ १६ ॥

पशूंश्चारयतो गोपैस्तद्वने रामकृष्णयोः । गोपरूपी प्रलम्बोऽगात्सुरस्तज्जिह्वीर्षया ॥ १७ ॥

त विद्वानपि दाशार्हो भगवान् सर्वदर्शन । अन्वमोदत तत्सप्य वध तस्य विचिन्तयन् ॥ १८ ॥

तत्रोपाहूय गोपालान् कृष्ण प्राह विहारवित् । हे गोपा विहरिष्यामो द्वन्द्वीभूय यथायथम् ॥ १९ ॥

तत्र चक्र परिधृष्टौ गोपा रामजनार्दनौ । कृष्णसहृदिन केचिदासन् रामस्य चापरे ॥ २० ॥

आचेरुर्विचिषाः श्रीडा वाह्यावाहकलक्षणा । यन्नारोहन्ति जेतारो बहन्ति च पराजिता ॥ २१ ॥

बहन्तो वाह्यामानाश्च चारयन्तश्च गोधनम् । भायदोरक नाम वट जम्बु कृष्णपुरोगमा ॥ २२ ॥

रामसहृदिनो यर्हि श्रीदामावृषभादय । श्रीडायां जयिनस्तास्तान्हु कृष्णादयो नृप ॥ २३ ॥

उवाह कृष्णो भगवान् श्रीदामाय पराजित । वृषभ मद्रसेनस्तु प्रलम्बो रोहिणीसुतम् ॥ २४ ॥

अविपक्षं मन्यमान कृष्ण लानवपुङ्गव । बहन् हुततरं प्रागादवरोहणत परम् ॥ २५ ॥

तमुद्वहन् घराणिघरेन्द्रगौरव महासुरो विगततरयो निजं वपु ।

आस्थित पुरटपरिच्छदो वभौ तद्विद्यमानुदुपतिवाडिवाग्बुध ॥ २६ ॥

निरोधय तद्रपुरलमग्ने चरत् प्रदीप्तम् भ्रुकुटितयोप्रदष्टकम् ।

ज्वलच्छिख कटककिरीटकुण्डलविपाहुतं हलधर ईपदप्रसत् ॥ २७ ॥

अथागतस्मृतिरभयो रिपु यतो विहायसार्थमिष हरन्तमात्मनः ।

रूपाहनच्छिरसि हरेन मुष्टिना सुराधिपो गिरिमिव वज्ररहसा ॥ २८ ॥

॥ आहत सपदि विशीर्णमस्तको मुखाद् वमन् रुधिरमपस्फुटोऽसुर ।

महारव न्यसुरपतत् समीरयन् गिरिर्यथा मधवत आयुधाहत ॥२१॥

दृष्ट्वा प्रलम्बं निहतं बलेन बलशालिना । गोपा सुविस्मिता आसन् साधु साध्विति वादिन ॥

आशिपोऽभिमृणन्तस्त प्रशशंसुस्तदर्शनम् । प्रेत्यागतमिवालिङ्ग्य मेमविह्वलचेतस ॥२२॥

पापे प्रलम्बे निहते देवा परमनिवृत्ता । अभयवर्पन् बल माल्यै शशंसु साधु साध्विति ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पूर्वार्धे प्रलम्बवधो नामाष्टादशोऽध्यायः ॥१८॥

(अथैकोनविंशतितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

क्रीडासक्तोऽपु गोपेषु तद्भावो दूरधारिणी । स्वैर चरन्त्यो विविशुस्तृणलोभेन गङ्गारम् ॥ १ ॥

अजा गावो महिष्यश्च निर्विशन्त्यो वनाद्बनम् । इपीकाटवीं निर्विविशु क्रन्दन्त्यो दावतर्पिता

तेऽपरयन्त पशून् गोपा कृष्णरामादयस्तदा । आतानुतापा न विदुर्विचित्रमस्तो गवां गतिम्

तृणैस्तस्त्रुरवच्छिद्यैर्गोप्यदैरङ्कितैर्गन्धाम् । मार्गमन्वगमन् सर्वे नष्टाजीव्या विचेतस ॥ ४ ॥

युजाटम्या अष्टमार्गे क्रन्दमान स्वगोधनम् । सम्प्राप्य तृपिताः श्रान्तास्ततस्ते सम्यवर्तयन् ॥

ता आहूता भगवता मेषगम्भीरया गिरा । स्वनाम्नां निन्दं ध्रुत्वा प्रतिनेहु प्रदर्शिता ॥६॥

तत समन्ताद् घनधूमकेतुर्यदृच्छ्याभूत् पयश्च बनौकसाम् ।

समीरितः सारथिनोऽव्ययोऽमुर्कैर्विलेलिहान स्थिरजङ्गमान् महान् ॥ ७ ॥

तमापतन्त परितो द्वारि गोपाश्च गाव प्रसमीक्ष्य भीता ।

उक्षुश्च कृष्ण सबल प्रण्णा यथा हरिं मृत्युमपादिता जनाः ॥ ८ ॥

कृष्ण कृष्ण महावीर हे रामामितविक्रम । दावाग्निना दह्यमानान् प्रपन्नांघ्रातुमर्हथ ॥ ११ ॥

नूनं स्वाह्वान्वधा कृष्ण न चार्हन्थवसीदितुम् । वयं हि सर्वधर्मज्ञ स्वजायाश्च परायणा ॥१०॥

श्रीशुक उवाच

वधो निराम्य कृपणं बन्धूनां भगवान् हरिः । निमीलयत मा भैष्ट स्त्रोचनानीत्यभाषता ॥१॥

तथेति मीलितापेषु भगवानग्निमुत्त्वणम् । पीरया मुलेन तान् कृच्छ्राद् योगाधीशो न्यमोचयत्

ततश्च तेऽपीत्युन्मील्य पुनर्भाण्डीरमाप्तिता । निराम्य विस्मिता आसन्नारामान गाधमोक्षिताः

कृष्णस्य योगवीर्ये तद् योगमायानुभावितम् । दावाग्नेरात्मन चेर्म योऽय ते मेनिरेऽमरम् ॥१४॥

ता सञ्चित्रयं सायाह्ने सह्रामो जनादंन । घेषु विरण्यन् गोष्टभगाद् गोर्परमिष्टुत ॥१५॥

अथैकविंशतितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

इत्थं शरत्पञ्चजलं पद्माकरसुगन्धिना । न्यविशद् वायुना वातं समोगोपालकोऽच्युत ॥ १ ॥

कुसुमितवनराजिशुष्मिभृद्द्विजकुलघुष्टरः सन्निभोऽधम् ॥

मधुपतिरवगाढा चारयन् गाः सहपशुपालबलश्रुजं वेषुम् ॥ २ ॥

तद् व्रजस्थिय आश्रुत्य वेषुगीतं स्मरोदयम् । काञ्चित् परोक्षं कृष्णस्य स्वसतीभ्योऽन्ववर्णयन्
तद् वर्णयितुमारब्धः स्मरन्त्यः कृष्णचेष्टितम् । नाशकं स्मरवेगेन विक्षिप्तमनसो नृप ॥ ४ ॥बर्हापीडं नटवरचपुः कर्णयोः कर्णिकारं बिभ्रद् धासः कनककपिशं वैजयन्तीं च मालाम् ।
रन्धान् वेणोरधरसुधया पूरयन् गोपवृन्दैर्हृन्दारण्यं स्वपदरम्यं प्राविशद् गीतकीर्तिम् ॥ ५ ॥
इति वेणुरवं राजन् सर्वभूतमनोहरम् । श्रुत्वा व्रजस्थियः सर्वा वर्णयन्त्योभिरभिरं ॥ ६ ॥

गोप्य ऊचुः

अक्षयवतीं फलमिदं न परं विदामः सख्यः पशून्नुविवेशयतोर्वयस्यै ।

वभ्रं व्रजेशमुत्थोरनुवेष्टुं शुद्धं वैर्जं निरीतमनुरक्तकटाक्षमोक्षम् ॥ ७ ॥

श्रुतप्रवालबर्हस्तयकोत्पलाद्भजमालानुपृक्तपरिधानविचित्रवेष्टी ।

मध्ये विरेजतुरलं पशुपालगोप्यार्द्रं यथा नटवरी क्वच गायमानौ ॥ ८ ॥

गोप्यः किमाचरदयं कुशलं स्म वेषुर्दामोदराधरसुधामपि गोपिकानाम् ।

भुङ्क्ते स्वयं गदवशिष्टरसं हृदिन्यो हृत्पञ्चोऽश्रु मुमुक्षुस्तरयो यथाऽऽर्थाः ॥ ९ ॥

मृन्दावनं सखि भुवो वितनोति कीर्तिं यद् देयकोमुत्पद्मानुजलक्ष्मण्यम् ।

गोविन्दवेषुमनु मत्तमधूरनृत्यं प्रेक्ष्याद्रिसान्वपरतान्यसमस्तसखम् ॥ १० ॥

धन्याः स्म मृदमतयोऽपि हरिण्य एता यः मन्दनन्दनमुपात्तविचित्रवेष्टम् ।

आकर्ष्य वेणुरणितं सहकृष्णमाराः पूर्वा दधुर्विरचितार्थं प्रणयावलोके ॥ ११ ॥

कृष्णं निरीक्ष्य वनितोत्सवरूपसीलं श्रुत्वा च त कञ्चित् वेणुविचित्रगीतम् ।

देव्यो विमानगतयः स्मरनुधमारा भ्रमरप्रसूनकचरा मुमुक्षुर्विनीत्यः ॥ १२ ॥

गायश्च कृष्णमुन्मिर्गतवेणुगीतपीयूषमुत्तमिदं कथं पुरैः पियमयः ।

रागाः स्नुतस्तनपयः क्वलाः स्म तस्मिन् गोविन्दमागमि द्याश्रुकलाः स्तरय ॥ १३ ॥

प्रायो यतमथ विदग्धा मुनयो यनेऽस्मिन् कृणोति तं तदुदितं यत्नवेणुगीतम् ।

आरभ्य ये द्रुमभुजान् रुचिरप्रसालान् शृण्वन्त्यमीलितरसतो विगमान्यवाच ॥ १४ ॥

नटस्तदा तदुपचार्यं सुरन्दगीतमाधतं वक्षितमनोमयमावेगाः ।

प्रातिप्रनम्य गिरिभूमिभुजैर्मुरारेर्गुह्यन्ति पादपुगलं कमलोपदाराः ॥ १५ ॥

दृष्ट्वाऽऽतपे मज्जपथुन् सहस्रमगोपैः सञ्चारयन्तमनु वेणुमुदीरयन्तम् ।

प्रेमप्रवृद्ध उदितः कुसुमावलीभिः सख्युर्व्यधात् स्ववपुषाम्बुद आतपत्रम् ॥ १६ ॥

पूर्णाः पुलिन्द्य उरुगायपदाब्जरागश्रीकुङ्कुमेन दयितास्तनमण्डितेन ।

तदर्शनस्मररुजस्त्वृषरूपितेन लिम्पन्त्य आननकुचेपु जडुस्तदाधिम् ॥ १७ ॥

हन्तायमद्गिरवला हरिदासवर्यो यद् रामकृष्णचरणस्पर्शप्रमोदः ।

मानं तनोति सहगोगणयोस्तयोर्वत् पानीयस्यवसकन्दरकन्दमूलैः ॥ १८ ॥

गः गोपकैरनुवर्त्तन् नयतोरुदारवेणुस्वनैः कलपदैस्तनुभृत्सु मणयः ।

अस्पन्दनं गतिमतां पुलकस्तरूणां निर्योगपाशकृतलक्ष्णयोर्विचित्रम् ॥ १९ ॥

एवंविधा भगवतो या कृन्दावनचारिणः । वर्णयन्त्यो मियो गोप्यः क्रीडास्तन्मयतां पयुः ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पूर्वार्धे पञ्चविंशतितमोऽध्यायः ॥ २१ ॥

अथ द्वाविंशतितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

हेमन्ते प्रथमे मासि नन्दप्रजकुमारिकाः । चेद्दहर्षिष्यं भुज्जानाः कात्यायन्यर्चनप्रसक्तम् ॥ १ ॥

आप्तुस्याग्भासि कालिन्ध्या जलान्ते चोदितेऽरण्ये । कृत्वा प्रतिहृतिं देवीमानचुन्तुं प सैकतोम् ॥ २ ॥

गन्धैर्मातृयैः सुरभिभिर्बलिभिर्धूपदीपकैः । उद्यावचैश्चोपहारैः प्रवालफलतण्डुलैः ॥ ३ ॥

कात्यायनि महामाये महायोगिन्यधीश्वरि । नन्दगोपसुतं देवि पतिं मे कुरु ते नमः ।

इति मन्त्रं जपन्त्यस्ताः पूर्वा चक्रुः कुमारिकाः ॥ ४ ॥

एवं मासं प्रप्तं चेरुः कुमार्यः कृष्णचेतसः । भद्रकालीं समानचुर्भूयान्नन्दसुतः पतिः ॥ ५ ॥

उपस्युरधाय गोत्रैः स्वैरन्योन्यायद्बाहवः । कृष्णमुचैर्जगुर्गान्धः कालिन्ध्यां चाप्तुमन्वहम् ॥ ६ ॥

नद्या कदाचिद्वागत्य तीरे निक्षिप्य पूर्ववत् । वासांसि कृष्णं गायन्त्यो विजहुः सखिले मुदा ॥ ७ ॥

भगवांस्तदभिप्रेत्य कृष्णो योगेश्वरेश्वरः । वयस्यैरावृतस्तत्र गतस्तत्त्वमसिद्धये ॥ ८ ॥

तासां वासांस्तुपादाय नोपमारुह्य सत्वरः । हसन्निः प्रहसन् बालैः परिहासमुवाच ह ॥ ९ ॥

अत्रागत्यायताः कामं स्वं स्वं वासः प्रगृह्यताम् । सत्यं व्रत्राणि नो नमं यद् यूयं प्रतर्हिताः ॥ १० ॥

न मयोदितपूर्वं वा अन्तं तदिमे विदुः । एकैकशः प्रतोच्छ्रुत्वां सहैवोत सुमभ्यमाः ॥ ११ ॥

तस्य तत् स्वेलितं दृष्ट्वा गोप्यः प्रेमपरिप्लुताः । मीढिताः प्रेष्य चान्योन्यं जातहासा न निर्ययुः ॥ १२ ॥

एवं प्रवृत्तिं गोविन्दे नमंणाऽऽक्षिप्तचेतसः । आकण्ठमप्राः शीतोदे वेपमानास्तमनु यन् ॥ १३ ॥

मानयं भो कृथास्त्वा ॥ नन्दगोपसुतं प्रियम् । जानीमोऽङ्ग मज्जच्छाप्यं देहि वासांसि वेपिताः ॥ १४ ॥

स्याममुन्दर ते दास्यः करवाम तयोदितम् । देहि वासांसि धर्मज्ञ नो चेद् राज्ञे प्रुचामहे ॥ १५ ॥

श्रीभगवानुवाच

भवरथो यदि मे दास्योक्तं मयोक्तं वा करिष्यथा । अथागत्य स्ववासांसि प्रतीच्छन्तु शुचिस्मिताः ॥ १६ ॥
ततो जलाशयात् सर्वा दारिकाः शीतवेपिताः । पाणिभ्यां योनिमाच्छाद्य प्रोत्तेह्य शीतश्लिष्टाः ॥ १७ ॥
भगवानाहता वीक्ष्य शुद्धभावप्रसादितः । स्कन्धे निधाय वासांसि प्रीतः प्रोवाच सस्मितम् ॥ १८ ॥

यूयं विवस्त्रा यदपो एतप्रता व्यगाहते तच्छु देवहेलनम् ।

बद्धधातुलि मूर्ध्यपमुत्तयेऽहसः कृत्वा नमोऽधो वसनं प्रगृह्यताम् ॥ १९ ॥

इत्यच्युतेनाभिहिता मजाबला मखा विवस्त्राः प्रवर्तन्त यतच्युतिम् ।

तत्पूर्तिकामास्तदशेषकर्मणां साक्षात्कृतं नेमुरवधमृष्टं यतः ॥ २० ॥

तास्तथावतता दृष्ट्वा भगवान् देवकीसुतः । वासांसि ताम्यः प्रायच्छत् कर्णस्तेन तोषितः ॥ २१ ॥

इदं प्रलब्धवाञ्छया च ह्यपिताः प्रस्तोमिताः क्रीडनवच्च कारिताः ।

वस्त्राणि चैवापहताः यथाप्यमुं ता नाम्यसूयन् प्रियसङ्गनिवृत्ताः ॥ २२ ॥

परिधाय स्ववासांसि प्रेष्टसङ्गमसज्जिताः । गृहीतचित्ता नो चेलुस्त्वस्मिंस्तज्जायितेक्षणाः ॥ २३ ॥

तासां विज्ञाय भगवान् स्वपादस्पर्शकाम्यया । एतप्रतानां सङ्कल्पमाह दामोदरोऽबलाः ॥ २४ ॥

सङ्कल्पो विदितः साध्व्यो भवतीनां मदर्चनम् । मयानुमोदितः सोऽमौ सत्यो भवितुमर्हति ॥ २५ ॥

न मय्यावेशितधियां कामः कामाय कल्पते । भजिता कथिता धाना प्रायो बीजाय नेष्यते ॥ २६ ॥

याताबला यजं सिद्धा मयेमा रस्यथ सृणाः । यदुरिरय यतमिदं चेहरार्यार्चनं सतीः ॥ २७ ॥

श्रीशुक उवाच

इत्यादिष्टा भगवता लब्धकामाः कुमारिकाः । ध्यायन्त्यस्तत्पदाम्भोजं कृच्छ्राधिर्येविशुद्धजम् ॥ २८ ॥

अथ गोपीः परिवृत्तो भगवान् देवकीसुतः । बृन्दावनाद् गतो दूरं वारयन् गाः सहाग्रम् ॥ २९ ॥

निद्राधार्फात्पे तिग्मे क्षायामिः स्वाभिरात्मन । आतपत्रायितान् वीक्ष्य द्रमानाह मजौकसः ॥ ३० ॥

हे स्तोककृष्ण हे ग्रंथो धीदामन् सुबलाङ्गन । विशालपंभ तेजस्विन् देवप्रस्य वरुथप ॥ ३१ ॥

पर्यतैतान् महाभागान् परायैकान्तजीवितान् । वातवर्षातपहिमान् सङ्गन्तो वारयन्ति न ॥ ३२ ॥

अहो एषां वरं जग्म सर्वप्राप्त्युपजीवनम् । सुजनस्येव येषां वै चिमुखा यान्ति नार्थिनः ॥ ३३ ॥

पप्रपुष्पफलच्छाया मूलवल्कलदारभिः । गन्धनिर्यासमस्मास्वितोक्त्रैः कामान् वितन्वते ॥ ३४ ॥

एतायजन्ममाकल्पं देहिनामिह देहिषु । प्राणैरर्थधिया वाचा श्रेय एवाचरेत् सदा ॥ ३५ ॥

इति प्रवालस्तवकफलपुष्पदलोत्करैः । तरुणां नम्रशालानां मध्येन यमुनी गतः ॥ ३६ ॥

तथ गाः पाययित्वाप सुमृष्टाः शीतलाः शिवाः । ततो नृप स्वयं गोपाः कामं करादुपपुञ्जलम् ॥ ३७ ॥

तरुया उपवने कामं वारयन्तः पशून् नृप । कृष्णरामाउपागम्य कुशातां हृदमनुबन् ॥ ३८ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पार्श्वे द्वाविंशतितमोऽध्यायः ॥ २० ॥

अथ त्रयोविंशतितमोऽध्यायः

गोपा ऊचुः

राम रामे महावीर्यं कृष्ण दुष्टनिबर्हण । एषा वै बाधते पुत्रस्तच्छान्तिं कर्तुमर्हथ ॥ १ ॥

श्रीशुक उवाच

इति विज्ञापितो गोपेभगवान् देवकीसुत । भक्त्या विप्रभार्याया प्रसीदन्निदमवतीत ॥ २ ॥

प्रयासं दबयन् ब्राह्मणा ब्रह्मवादिन । सत्रमाङ्गिरसं नाम ह्यासते स्वर्गाकाङ्क्षया ॥ ३ ॥

तत्र गौर्दैन गोपा याचतास्मद्विसर्जिता । कीर्तयन्तो भगवत आर्यस्य मम चामिधाम् ॥ ४ ॥

इयादिष्टा भगवता गवायाचन्त ते तथा । कृताञ्जलिपुटा विप्रान् दण्डयत् पतितां भुवि ॥ ५ ॥

हे भूमिदेवा शृणु कृष्णस्यादशकारिण । प्राप्ताजानीत भद्रं वो गोपान् नो रामचोदितान् ॥

शाश्वारयन्तावविदूर ओदनं रामाप्सुतौ वो लपतो बुभुक्षितौ ।

तयोर्द्विजा ओदनमथिनोर्येदि श्रद्धा च वो यच्छत धर्मवित्तमा ॥ ७ ॥

दोषीया पशुसंस्थाया सौग्रामण्याश्च सत्तमा । अन्यत्र दोषितस्यापि नाशमरन् हि दुष्यति ॥

इति ते भगवद्याज्ज्ञां शृण्वतोऽपि न शुश्रुधुः । पुत्राणां भूरिकर्माणो बालिना वृद्धमानिनः ॥ ८ ॥

दश कालं पृथग्द्रव्यं सन्त्रतन्त्रत्विजोऽभय । दवता यजमानश्च क्रतुधर्मश्च यन्मय ॥ ९ ॥

न मय परम साक्षाद् भगवन्तमधोऽजम् । मनुष्येष्टया दुष्प्रज्ञा न यां मानो न मेतिरे ॥ १० ॥

न ते यदोमिति प्रोचुर्न नति च परतप । गोपा निराशा प्रत्येय तथोक्तु कृष्णारामयो ॥ ११ ॥

तदुपाकल्प्यं भगवान् ग्रहस्य जगदीश्वर । भ्याजहार पुनर्गोपान् दर्शयँल्लौकिका गतिम् ॥ १२ ॥

मौ शापयत् पत्नीभ्यः ससकंशमागतम् । दास्यन्ति काममत्र व क्षिप्वा मरुत्युपिता धिया ॥

गवाप पत्नीशालायां दृष्ट्वाऽऽसीना स्तलङ्कृता । मत्वा द्विजसतीर्गोपा प्रथिता इदमब्रुवन् ॥ १३ ॥

नमो वो विप्रपत्नीभ्यो निबोधत वञ्चासि न । इतोऽविदूरे चरता कृष्णनद्वपिता वयम् ॥ १४ ॥

शाश्वारयन् स गोपालैः सरामो दूरमागत । बुभुक्षितस्य तस्यान्नं साजुगम्य प्रदीयताम् ॥ १५ ॥

भुत्वाप्युतमुपायात् निर्यं तदशनोऽसुका । तत्कथाचित्तमनसो बभूवुर्नतसम्भ्रमा ॥ १६ ॥

चतुर्विधं बहुगुणमन्नमादाय भाजनैः । अभिसंस्तु प्रिय सर्वा समुद्रमिव निगता ॥ १७ ॥

निविष्टमना पतिभिर्भ्रातृभिर्बन्धुभिः सुतैः । भगवत्युत्तमश्लोकं दीधक्षुतष्टताशया ॥ १८ ॥

पमनोपवनशोऽन्यपञ्चवमणिते । विचरन्त वृत् गोपैः साम्प्रज ददृशुः प्रिय ॥ १९ ॥

श्याम हिरण्यपरिधिं चनमात्स्यबह्वधातुप्रवालनटवेगमनुवतीत ।

विं यस्तद्वस्तमितरेण धुनानमन्त्रं कर्णोत्पलालकृक्पोलमुष्ठां महासम् ॥ २० ॥

प्रायः श्रुतप्रियतमोदयकृष्णपूर्वैर्यस्मिन् निमग्नमनसस्तमथाधिरत्रैः ।

अन्तः प्रपेरय मुचिरः परिरम्य तापं प्राज्ञः यथाभिमनयो विजृम्भितः ॥ २१ ॥

स्वभावतन्त्रो हि जनः स्वभावमनुवर्तते । स्वभावस्थमिदं सर्वं सदेवासुरमानुषम् ॥१६॥
 देहानुच्चावचाजन्तुः प्राप्योत्सृजति कर्मणा । शत्रुमित्रमुदासीनः कर्मैव गुररीश्वरः ॥१७॥
 तस्मात् संपूजयेत् कर्मस्वभावस्थः स्वकर्मकृत् । अज्ञसा येन वर्तेत तदेवास्य हि दैवतम् ॥१८॥
 आजीव्यैकतरं भावं यस्त्वन्यमुपजीवति । न तस्माद् विन्दते चेमं जारं नार्यसती यथा ॥१९॥
 वर्तेत ब्रह्मणा विप्रो राजन्यो रचया भुवः । वैश्यस्तु वार्तया जीवेच्छूद्रस्तु द्विजसेवया ॥२०॥
 कृपिवाणिभ्यगोरक्षा कुसीदं तुर्यमुच्यते । वार्ता चतुर्विधा तत्र वयं गोतृत्तयोऽनिशम् ॥२१॥
 सर्वं रजस्तम इति स्थित्युपपन्नतद्देवः । रजसोत्पद्यते विश्वमन्योन्यं विविधं जगत् ॥२२॥
 रजसा चोदिता मेधा वर्षमन्यवूनि सर्वतः । प्रजास्तैरेव सिद्धयन्ति महेन्द्रः किं करिष्यति ॥२३॥
 न नः पुरो जनपदा न ग्रामा न गृहा वयम् । नित्यं वनौकसस्तात वनशीलनिवासिनः ॥२४॥
 तस्माद् गवां ब्राह्मणानामद्रेक्षारभ्यतां मल्लः । य इन्द्रयागसम्भारास्तैरथ साध्यतां मल्लः ॥२५॥
 पच्यतां विविधाः पाकाः सूषान्ताः पायसादयः । संयावापूपशकुलयः सर्वदोहश्च गृह्यताम् ॥२६॥
 हूयन्तामप्रयः सम्यग् ब्राह्मणैर्महाबादिभिः । अन्नं बहुविधं तेभ्यो देयं वो धेनुदक्षिणाः ॥२७॥
 अन्येभ्यश्चाश्वपादालपतितेभ्यो यथाहृतः । यवसं च गवां दश गिरये दीयतां बलिः ॥२८॥
 स्वलङ्कृता भुक्तवन्तः स्वनुलिप्ताः सुधाससः । प्रदक्षिण्य च कुरुत गोधिप्रानलपर्वतान् ॥२९॥
 एतन्मम मर्तं तात क्रियतां यदि रोचते । अयं गोब्राह्मणाद्रीणां मह्यं च दयितो मल्लः ॥३०॥

श्रीशुक उवाच

कालात्मना भगवता शम्भुर्पे जिघांसता । प्रोक्तं निशम्य नन्दाद्याः साध्वगृह्णन्त तद्दक्षः ॥३१॥
 तथा च ध्यवदुः सर्वं यथाऽऽह मधुसूदनः । वाचयित्वा स्वस्त्ययनं तद्दक्ष्येण गिरिद्विजान् ॥
 उपहृत्य बलीन् सर्वांनादता यवसं गवाम् । गोधनानि पुरस्तर्य गिरिं चक्रुः प्रदक्षिणम् ॥३२॥
 अनास्यनहुष्कानि ते चारुश्च स्वलङ्कृताः । गोप्यश्च कृष्णधीर्वाणि गायन्त्यः सद्भिर्जाशिरः ॥
 कृष्णस्त्वन्यतमं रूपं गोपविश्रमणं गतः । शैलोऽस्मीति मुबन् भूरि बलिमाद् दृढदण्डः ॥३३॥
 तस्मै नमो ब्रजजनैः सह चर्येऽऽत्मनाऽऽत्मने । अहो परयत शैलोऽयं रूपी मोऽनुग्रहं व्यधात् ॥
 एषोऽवजानतो मर्यान् कामरूपी वनौकसः । हन्ति ह्यस्मै नमस्यामः शर्मणे चात्मनो गवाम् ॥
 इत्यद्रिगोद्विजमलं वामुदेवप्रणोदिताः । यथा विधाय ते गोपाः सहकृष्णा ब्रजं ययुः ॥३४॥
 इति श्रीमद्भागवते मदापुराणे दशमस्कन्धे पञ्चाधे चतुर्विंशतितमोऽध्यायः ॥२४॥

अथ पञ्चविंशतितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

इन्द्रस्तदाऽऽत्मनः पूजां विशय विदतां नृप । गोपेभ्यः कृष्णनाभेभ्यो नन्दादिभ्यश्चकोप स ॥३५॥

गणं सावर्तकं नाम मेघानां चान्तकारिणाम् । इन्द्र प्राचोदयत् क्रुद्धो वाक्यं चाहेशमान्युतर
 ग्रहो श्रीमदमाहात्म्यं गोपानां काननौकसाम् । कृष्णं मर्त्यमुपाश्रित्य ये चक्रुर्देवहेलनम् ॥३॥
 यथारदैः कर्ममयः ऋतुभिर्नामनौनिभैः । विद्यमान्वीचिकीं हित्वा तितोर्पन्ति भवार्यवम्
 वाचाल बालिशं स्तब्धमञ्जं पण्डितमानिनम् । कृष्णं मर्त्यमुपाश्रित्य गोपा मे चक्रुरप्रियम् ॥४॥
 एषां धियावलिप्तानां कृष्णेनाभ्यायितात्मनाम् । धुनुत श्रीमदस्तम्भं पशून् नयत सचयम् ॥५॥
 ग्रहं चैरावतं नागमारुह्यानुमजे व्रजम् । मरुद्ग्रहो महावीर्यैर्नन्दगोष्ठजिघांसया ॥६॥

श्रीशुक उवाच

इत्थं मघवताऽऽज्ञसा मेघा निर्मुक्तबन्धनाः । नन्दगोकुलमासारे पीडयामासुरोजसा ॥ १ ॥
 विद्योतमाना बिद्युन्नि स्तनन्तः स्तमयिष्यन्ति । तीक्ष्णैर्मरुद्ग्रहैर्नुद्धा यवपुञ्जलशर्कराः ॥ २ ॥
 स्थूणास्थूला वर्षधारा मुञ्चत्स्वप्नेष्वभीप्स्यथ । जलार्धं भ्राम्यमाना भूर्नांश्यत नतोद्यतम् ॥ ३ ॥
 अस्यासारातिवातेन पशवो जातवेपनाः । गोपा गोप्यश्च शीतार्ता गोविन्दं शरर्यं ययु
 शिरः सुतांश्च कायेन प्रच्छाद्यासारपोढिताः । वेपमाना भगवतः पादमूलमुपाययु ॥ ४ ॥
 कृष्य कृष्य महाभाग त्वन्नार्थं गोकुलं प्रभो । त्रातुमर्हसि देवाद्यः कुपिताद् भक्तयत्सल ॥ ५ ॥
 शिलावर्षनिपातेन हन्यमानमचेतनम् । निरीक्ष्य भगवान् मेने कुपितेन्द्रकृतं हरि ॥ ६ ॥
 अपर्याप्त्युत्थया वर्षमतिवार्तं शिलामयम् । स्वयाने विहतेऽस्माभिरिन्द्रो नारायणं वपन्ति ॥ ७ ॥
 तत्र प्रतिविधिं सम्यगात्मयोगेन साधये । लोकेऽस्मानिनां मौञ्ज्यावरित्ये श्रीमदं तम ॥ ८ ॥
 न हि सन्नावयुक्तानां सुराणामीशविस्मयः । मत्तोऽप्यतो मानभङ्गं प्रथमापोपकल्पते ॥ ९ ॥
 तस्मान्मच्छरयं गोष्ठं मन्नायं मापरिग्रहम् । गोपाये स्वात्मयोगेन सोऽयं मे प्रत आहित ॥ १० ॥
 इत्युत्सर्ज्येन हस्तेन कृत्वा गोवर्धनाचलम् । दधार लीलया कृष्णरङ्गनामिदं बालकम् ॥ ११ ॥
 अथाह भगवान् गोपान् देऽयं तात व्रजौकसम् । यथैषजोऽयं विद्यत गिरिगर्तं सगोधना ॥ १२ ॥
 यः प्राप्त इह यः कार्यो मद्वस्ताद्रिनिपातने । यातवर्षमयेनालं तत्प्रायो विहितं हि व ॥ १३ ॥
 तथा निर्विशिष्टगर्तं कृष्णारवासितमानसा । यथावकाशं सधनाः सव्रजाः सोपजीविन ॥ १४ ॥
 उक्तदृग्भयां सुरारेण दिवा तैर्मन्त्रासिभिः । वीक्ष्यमाद्यो दधारदि सताहं नाचलत् पदाग ॥ १५ ॥
 कृष्णयोगानुसारं तं निशाम्येन्द्रोऽतिविस्मितः । निस्तम्भो भ्रष्टमदृष्ट्यः स्वान् मेघान् सन्यसारयत् ॥ १६ ॥
 यः स्पृष्टमुदितादिवं यातवर्षं च दारुणम् । निशाम्योपरतं गोपान् गोवर्धनचरोऽमयीन् ॥ १७ ॥
 निपातं त्यजत प्राप्तं गोपाः सखीचनार्भकाः । उपारतं यातवर्षं व्युदमायाश्च निद्रगाः ॥ १८ ॥
 ततस्ते निर्दयगोपाः स्वैः स्वमाशय गोधनम् । शकटोऽपहरत् ख बालमप्यगिरा शौ ॥ १९ ॥
 भगवानपि तं शीले त्यक्ताने पूर्ववत् प्रभु । पर्यवर्तं सर्वनृपानां म्पापयामास लो ॥ २० ॥

तं प्रमेयेगान्निभृता यजौकसो यथा समीयुः परिरम्भणादिभिः ।

गोप्यश्च सस्नेहमपूज्यन् मुदा दध्यचतान्निर्गुञ्जुः सदाशिवः ॥२६॥

यशोदा रोहिणी नन्दो रामश्च बलिनां वरः । कृष्णमालिङ्ग्य युयुजुराशिरः स्नेहकातराः ३०

दिवि देवगणाः साध्याः सिद्धगन्धर्वचारणाः । तुष्टुर्मुमुक्षुस्तुष्टाः पुण्यपर्वाणि पार्थिव ॥३१॥

शङ्खदुन्दुभयो नेदुर्दिव देवप्रणोदिताः । जगुर्गन्धर्वपतयस्तुष्टुवुरप्रमुखा नृप ॥३२॥

ततोऽनुरक्तैः पशुपैः परिश्रितो राजन् म गोष्ठं सबलोऽमजद्वरिः ।

तथाविधान्यस्य कृतानि गोपिका गायन्त्य ईयुमुर्दिता हृदिस्पृश ॥३३॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पञ्चविंशतितमोऽध्यायः ॥२६॥

अथ पटविंशतितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

पूर्वाविधानि कर्माणि गोपाः दृष्यस्य वीक्ष्य ते । अतद्वीर्यविदः प्रोचुः समभ्येत्य सुविस्मिताः ॥

बालकस्य यदेतानि कर्माण्यत्यहुतानि वै । कथमर्हत्त्वसौ जन्म भ्रात्र्येत्वात्मजगुप्सितम् ॥२॥

यः सप्तहायनो बालः करेणैकेन लीलया । कथं विभ्रद् गिरिवरं पुष्करं गजरादिव ॥ ३ ॥

तोकेनामीलितापेण पूतनाया महौजसः । पीतः स्तनः सह प्राणैः कालेनेव वयस्तनोः ॥४॥

हिन्वतोऽधः शयानस्य मास्यस्य चरणाबुदक् । अतोऽपतद् विपर्ययं रदतः प्रपदाहतम् ॥५॥

एकहायन घ्रासीनो ह्रियमाणो विहायसा । दैत्येन यस्तृणावर्तमहन् कण्ठप्रहातुरम् ॥६॥

अधिदैवद्वन्द्वस्तैन्ये मात्रा यद् उल्लखले । गच्छद्भञ्जनयोर्मध्ये बाहुभ्यां तावपातयत् ॥७॥

यने सञ्चारयन् वसान् सरामो बालकैर्वृतः । हन्तुन्नामं वक्तुं दोम्भां मुपगतोऽरिमपाठ्यत् ॥८॥

यत्सेपु यत्सरूढेण प्रविशन्तं जिघांसया । हत्वा न्यपातयत्तेन कपिस्थानि ॥ लीलया ॥९॥

हत्वा रासमदैतेय तद्वर्ध्वाश्च यलान्वितः । चक्रे तालवर्नं चेर्मं परिणष्टपलान्वितम् ॥१०॥

प्रलम्बं घातयित्वा प्रं यत्तेन यलशालिना । अमोचयद् यज्ञपथन् गोपांश्चारययद्वितः ॥११॥

आशोविपतमाहीन्द्रं दमित्वा विमदं हुद्रात् । प्रसङ्गोद्गातय यमुनां चक्रेऽसौ निर्विरोदकाम् ॥

दुस्त्यजश्वानुरागोऽस्मिन् सर्वेषां नो यजौकसामानन्दं ते तनयेऽस्मासु तस्याप्यौरपतिकः कथम्

क सप्तहायनो बालः क महाभ्रिविधारणम् । ततो नो जायते शङ्का यजनाथ तवात्मजे ॥१४॥

नन्द उवाच

श्रूयतां मे यच्चो गोपा न्येह शङ्का च योऽर्भके । एनं कुमारमुद्दिश्य गर्गो मे यदुवाच ह ॥१५॥

वर्णाश्रयः किलास्यासन् गृह्णतोऽनुयुगं तन् । शङ्को रक्ततया पीत इद्रानी कृष्यतां गतः ॥१६॥

प्रातार्यं वसुदेवस्य द्विज्यातस्तवामजः । वामुदेव इति श्रीमानमिशः सग्रचक्षुः ॥१७॥

सन्ति नामानि रूपाणि च सुतस्य ते । गुणस्मानुरुपाणि तान्यहं वेद नो जनाः ॥१८॥

एष च श्रेय आधास्यद् गोपगोकुलनन्दनः । अनेन सर्वदुर्गाणि यूयमज्ञस्तस्मिन् ॥ १६ ॥
पुराणेन यजपते साधवो दस्युपीडिताः । अराजकेरध्वमाणा जिभ्युर्दस्यून् समेधिताः ॥ १७ ॥
य एतस्मिन् महाभागाः प्रीतिं कुर्वन्ति मानवाः । नारयोऽभिभवन् येतान् विष्णुपत्नानिवासुराः ॥
तस्माच्चन्द कुमारोऽयं नारायणसमो गुणैः । श्रिया कीर्त्यानुभावेन तत्कर्मसु न विस्मयः ॥ २१ ॥
इत्यद्वा मां समादिश्य गर्शे च स्वगृहं गते । मन्ये नारायणस्यांशं कृष्णमद्विष्टकारिणम् ॥ २३ ॥
इति नन्दवचः श्रुत्वा गर्गगीतं ब्रजौकसः । मुदिता भन्दमानर्बुः कृष्णं च गतविस्मयाः ॥ २४ ॥

देवे वर्पति यज्ञविप्रवरपा वज्राशमपर्पानिलैः

सीदपापलपशुचि आत्मशरणां दृष्टानुकम्प्युत्समयन् ।

उपपद्यैकरेण शैलमबलो लीलोच्छ्रिलीग्नं यथा

विभ्रद् गोष्ठमपान्महेन्द्रमदभित् प्रीयाध इन्द्रो गगाम् ॥ २५ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पूर्वार्धे पद्मविंशतितमोऽध्यायः ॥ २६ ॥

अथ सप्तविंशतितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

गोवर्धने धृते शैल आसाराद् दलिते ब्रजे । गोलोकादाब्रजत् कृष्णं सुरभि शक्र पृथ च ॥
विबिक्त उपसङ्गम्य ब्रीहितः कृतहेलनः । पस्परां पादपोरेण फिरीदेनार्कवर्चसा ॥ २ ॥
दृष्टुतानुभाषोऽस्य कृष्णस्यामिततेजसः । नष्टश्लोकेशमद् इन्द्र आह कृताञ्जलिः ॥ ३ ॥

विशुद्धसत्त्वं तव धाम शान्तं तपोमयं ध्वस्तरजस्तमस्कम् ।

मायामयोऽयं गुणसम्प्रबाहो न विद्यते तेऽग्रहणानुबन्धः ॥ ४ ॥

कुतो नु तदेतव ईश तत्कृता लोभादयो येऽबुधलिङ्गभावाः ।

तथापि दृष्टं भगवान् विभर्ति धर्मस्य गुप्त्यै खलनिग्रहाय ॥ ५ ॥

पिता गुरस्त्वं जगतामधीशो दुरत्ययः काल उपात्तदण्डः ।

हिताय स्वेच्छातनुभिः समीहसे मानं विधुन्वज्जगदीशमानिनाम् ॥ ६ ॥

ये मद्विधाता जगदीशमानिनस्त्वां योष्य कालोऽभयमाशु तन्मदम् ।

हित्वाऽऽर्यमार्गं प्रभञ्जयस्मया ईहा खलानामपि तेऽनुयासनम् ॥ ७ ॥

एवमेतैरवयवमद्वलुतस्य कृतागमस्तेऽविदुषः प्रभावम् ।

घृतं प्रभोऽप्याहंसि मूढचेतसो मैवं पुनर्मन्मतिरीश मेऽप्यतो ॥ ८ ॥

तवाप्रतारोऽयमघोषज्ज्ञेह स्वयम्भराणामुरुमारजन्मनाम् ।

चमूपतीनामभवाय तेव भवाय युष्मच्चरणानुवर्तिनाम् ॥ ९ ॥

नमस्तुभ्यं भगवते पुराय महात्मने । वासुदेवाय कृष्णाय साध्वता पतये नमः ॥१०॥
 स्वच्छन्दोपात्तदेहाय विशुद्धज्ञानमूर्तये । सर्वस्मै सर्वबीजाय सर्वभूतात्मने नमः ॥११॥
 मयेदं भगवन् गोष्ठनाशयासारवायुभिः । चेष्टितं विदितं यज्ञे मानिना तीयमन्युना ॥१२॥
 त्वयेयानुगृहीतोऽस्मि ध्वस्तस्तम्भो वृषोद्यमः । ईश्वरं गुरुमात्मानं त्वामहं शरणं गतः ॥१३॥

श्रीशुक उवाच

एवं सङ्कीर्तित कृष्णो मघोना भगवानमुम् । मेघगम्भीरया वाचा प्रहसन्निदमप्रवीत् ॥१४॥

श्रीभगवानुवाच

मया तेऽकारि मघवन् मखभङ्गोऽनुगृह्णता । मनुस्मृतये नियं मत्तस्येन्द्रश्रिया मृशम् ॥१५॥
 मामैश्वर्यश्रीमदान्नो दण्डपाणि न परयति । तं अंशयामि समग्रयो यस्य चेच्छाम्यनुग्रहम् ।
 गम्यतां शक भद्रं व क्रियतां मेऽनुशासनम् । स्वीयतां स्वाधिकारेषु युक्तैर्यः स्तम्भवर्जितैः ॥
 अथाह सुरभि कृष्णमभिवन्द्य मनस्विनो । स्वसन्तानैरुपामन्य्य गोपकृपणमीश्वरम् ॥१६॥

सुरभिरुवाच

कृष्ण कृष्ण महायोगिन् विश्वात्मन् विश्वसम्भव । भविता लोकरुनाथेन सनाथा वयमच्युत ॥१७॥
 त्वं नः परमकं दैव त्वं न हृद्भो जगत्पते । भवाय भव गोविप्रदेवानां ये च साधवः ॥२०॥
 इन्द्रं नः स्वामिपेक्ष्यामो ब्रह्मणा नोदिता वयम् । अवतीर्थोऽसि विश्वात्मन् भूमेर्भारापनुत्तये ॥

श्रीशुक उवाच

एवं कृष्णमुपामन्य्य सुरभिः पयसाऽऽत्मनः । जलैराकाशगङ्गाया ऐरावतकरोद्धतैः ॥२२॥
 इन्द्रं सुरर्षिभि साकं नोदितो देवमातृभिः । अग्न्यपिञ्जत दाशार्हं गोविन्द इति चाभ्यधात् ॥

सत्रागतास्तुगुरुरारदाद्यो गन्धर्वविद्याधरसिद्धचारणाः ।

जगुर्गणो लोकमलापरं हरे सुराङ्गना संनवृत्तमुदाम्विताः ॥२४॥

तं तुष्टुर्देवनिकायकेतवो व्यवाकिरंश्चासुतपुष्पवृष्टिभिः ।

लोकापरां निवृत्तिमाप्नुस्त्रयो गावस्तदा गामनयन् पयोद्रुताम् ॥२५॥

नानारसौघाः सरितो वृषा आसन् मधुसवाः । अकृष्टपच्यौषधयो गिरयोऽधिभ्रदुन्मण्यो ॥२६॥
 कृष्णेऽभिषिक्त एतानि सखानि कुरुनन्दन । निर्वैराण्यमवस्तात क्रराण्यपि निसर्गंत ॥२७॥
 इति गोगोकुलपति गोविन्दमभिषिच्य सः । अनुज्ञातो ययौ शक्रोवृत्तो देवादिभिर्दिवम् ॥२८॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पूर्वाध्याये इन्द्रस्तुतिर्नाम सप्तविंशतितमोऽध्यायः ॥२७॥

अथाष्टाविंशतितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

एकादश्यां निराहारः समभ्यर्च्य जनार्दनम् । कृतातुं नन्दस्तु काञ्चिन्वा द्वादश्यां जलमाविशत् ॥

तं गृहीत्वानयद्भृत्यो वरुणस्यासुरोऽन्तिकम् । अविज्ञायासुरीं वेपां प्रविष्टमुदकं निशि ॥२॥
सुकुशुस्तमपश्यन्तः कृष्ण रामेति गोपकाः । भगवांस्तदुपश्रुत्य पितरं वरुणाद्वतम् ।

तदन्तिकं गतो राजन् स्वानामभयदो विभुः ॥ ३ ॥

प्राप्तं वीक्ष्य हरीकेशं लोकपालः सपर्यया । महत्या पूजयित्वाऽऽह तद्दर्शनमहोत्सवः ॥४॥

वरुण उवाच

अथ मे निभृतो देहोऽद्यैषार्योऽधिगतः प्रभो । त्वत्पादमाजो भगवन्नवापुः पारमध्वनः ॥ १ ॥
नमस्तुभ्यं भगवते प्रहस्ये परमात्मने । न यत्र श्रूयते माया लोकाद्विचित्ररूपना ॥६॥
अजानता मामकेन मूढेनाकार्यवेदिना । आनीतोऽयं तव पिता तद्भवान् शन्तुमर्हति ॥७॥
ममाप्यनुग्रहं कृष्ण कर्तुमर्हस्यशेषदक् । गोविन्द नीयतामेव पिता ते पितृवत्सल ॥८॥

श्रीशुक उवाच

एवं प्रसादितः कृष्णो भगवानीश्वरेश्वरः । आदायागात् स्वपितरं बन्धूनां चावहत्सुदम् ॥९॥
नन्दस्वतीमित्रं दृष्ट्वा लोकपालमहोदयम् । कृष्णे च सन्नतिं तेषां ज्ञातिभ्यो विस्मिनोऽभवीत् ।
ते त्वात्सुक्यधियो राजन् भवा गोपास्तमीश्वरम् । अपि न स्वर्गतिं सुखमाप्नुयाथास्य शीघ्रेश्वरः
इति स्वानां स भगवान् विज्ञायास्तिलदक् स्वयम् । सङ्कलसिद्धये तेषां कृपयैतद्विन्ति रत् ॥१२॥
जनो वै लोक एतस्मिन्निविष्टाकामकर्मभिः । उच्चावचासु गतिषु न वेद स्वां गतिं भ्रमत् ॥१३॥
इति सञ्चिभ्य भगवान् महाकाश्रुणिको हरिः । दर्शयामास लोकं स्वं गोपानां तमसः परम् ॥
सप्यं ज्ञानमनन्तं यद्ब्रह्मयोतिः सनातनम् । यद्विपश्यन्ति मुनयो गुणापाये समाहिताः ॥१५॥
ते तु ब्रह्महृदं नीता ममाः कृष्णेन बोद्धताः । ददृशुर्ब्रह्मणो लोकं यन्नाकूरोऽभ्यगात् पुरा ॥
नन्दादयस्तु तं दृष्ट्वा परमानन्दनिर्मुक्ताः । कृष्णं च तत्रवृन्दोभिः स्तूयमानं सुविस्मिताः ॥१७॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पूर्वार्धेऽष्टाविंशतितमोऽध्यायः ॥ २८ ॥

अथैकोनत्रिंशत्तमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

गगानपि ता रात्रीः शरदोत्सृज्यमल्लिकाः । वीक्ष्य रन्तुं मनश्चक्रे योगमायामुपाश्रितः ॥१॥

तदोदुराजः ककुभः करंभुसं प्राच्या विलिम्बस्त्रयेन शन्तमैः ।

स चर्पणीनामुदगास्तुषो मृजन् प्रियः प्रियाया इव दीर्घदर्शनः ॥ २ ॥

दृष्ट्वा कुमुदन्तमलपदमपहलं रमाननाभं नवहृद्भुमारुहम् ।

यनं च तकोमन्नगोभिराजितं जगौ कलं वामदशां मनोहरम् ॥ ३ ॥

निशम्य गीतं तदनङ्गवर्धनं प्रतन्निवः कृष्णपृहतिमानसाः ।

दुहन्त्योऽभिययुः काश्चिद् दोर्द्धित्वा समुत्सुकाः । ण्योऽधिधित्य संयावमनुद्रास्यापरा ययुः ५
 परिवेषयन्त्यस्तद्वित्वा पाययन्त्यः शिशून् पयः । शुश्रूषन्त्यः पतीन् काश्चिद्धन्त्योऽपास्य भोजनम्
 क्षिप्पन्त्यः प्रमृजन्त्योऽन्या अन्नन्य काश्च लोचनेभ्यस्त्यस्तवस्त्राभरणाः काश्चित् कृष्णान्तिकं ययुः
 ता वार्यमाणाः पतिभिः पितृभिर्भ्रातृवन्धुभिः । गोविन्दापहृतात्मानो न न्यवर्तन्त मोहिताः ८
 अन्तर्गृहगताः काश्चिद् गोप्योऽलम्बविनिर्गमाः । कृष्णं तद्भावनायुक्ता दध्युमीलितलोचनाः ९
 दुःसहप्रोष्ठविरहतोऽप्रतापयुताशुमाः । ध्यामप्राप्ताभ्युत्तारसेपनिर्मुखा शीथमङ्गलाः १०
 तमेव परमारमान जारयुधपापि सङ्गताः । अङ्गुणमयं देवं सद्यः प्रसीयबन्धनाः ॥११॥

राजोवाच

कृपया विदुः परं कावतं न तु ब्रह्मतया मुने । गुणप्रवाहोपरमस्तासां गुणधियां कथम् ॥१२॥

श्रीशुक उवाच

उक्त पुरस्तादेतत्ते वैद्यः सिद्धिं यया गतः । द्विषन्नपि हृषीकेशं किमुताधोऽजप्रियाः ॥१३॥
 नृणां निःश्रेयसाथायैव्यतिर्भगवतो नृप । चरन्त्यस्याप्रमेयस्य निगुणस्य गुणात्मनः ॥१४॥
 कामं क्रोधं भयं स्नेहमैश्वर्यं सौहृदमेव च । निर्यं हरीं विदुषतो यान्ति तन्मयतां हि ते ॥१५॥
 न चैवं विरम्य काऽपि भवता भगवत्यजे । योगेश्वरेश्वरे कृप्यो यत् वृत्तं विमुच्यते ॥१६॥
 ता इष्टान्तिष्ममापाता भगवान् प्रजयोपितः । अवदद् वदतां श्रेष्ठो वाचः पेशीर्विमोहयन् ॥१७॥

श्रीभगवानुवाच

स्वारातं वो महाभागाः प्रियं किं करवाणि वः । प्रजस्यानामयं कश्चिद् वृत्तागमनकारणम् ॥१८॥
 रजन्येषा घोररूपा घोरसत्त्वनिषेविता । प्रतिघातं प्रजं नेह स्पृशेयं स्त्रीभिः सुमन्यमाः ॥१९॥
 मातरः पितरः पुत्रा भ्रातरः पत्यवश्च ॥१॥ विचिन्वन्ति ह्यपश्यन्तो मां कृद्वं बन्धुसाध्वसम् २०
 दृष्टं वनं कुसुमितं रात्रेश्वररञ्जितम् । यमुनानिललोलैजसत्पण्डितशोभितम् ॥२१॥
 तद् यात माचिरं गोष्ठं शुश्रूषध्वं पतीन् सतीः । प्रन्दन्ति वत्सा बालाश्च तान् पाययत दुह्यत
 अधवा मदभिस्तेनाद् भवत्यो यन्त्रिताशयाः । आगता ह्युपपन्नं वः प्रीयन्ते मयि जन्तवः २३
 भर्तुः शुश्रूषणं स्त्रीणां परो धर्मो ह्यमायया । तद्वन्धूनां च कल्याण्यः प्रजानां चानुपोषणम् ॥
 दुःशीलो दुर्भंगो वृद्धो जडो रोम्यधनोऽपि वा । पतिः स्त्रीभिर्न हातव्यो लोकेऽप्युभिरपातकी २५
 अस्वयं मयशस्यं ॥ फल्यु कृच्छ्रं भयावहम् । जुगुप्सितं च सर्वत्र औपपत्यं कुलस्त्रियाः ॥२६॥
 धवणाद् दर्शनाद् ध्यानान्मयि भावोऽनुक्रीतं नावान तथा सच्चिकर्षेण प्रतिघातं ततो गृहान्

श्रीशुक उवाच

इति विप्रियमाकर्ण्य गोप्यो गोविन्दभाषितमविषया भग्नमङ्गलाश्रितामापुदुरत्ययाम् ॥

कृत्वा सुखान्यव शुच श्रवसने शुष्यद्विम्बाधराणि चरणान् भुव लिखन् य ।
 अत्रैरुपात्तमग्निं कुचकुङ्कुमानि तस्युर्गन्धं य उरदु खभरा स्मत्पूर्णम् ॥२६॥
 प्रेष्ट प्रियेतरमित्र प्रतिमपमाण कृष्ण तदर्थविनिवर्तितसर्वकामा ।
 नेत्रे विमृज्य रदितोपहृते स्म किञ्चिदरम्भाद्गदगिरोऽनुवतानुरक्ता ॥२७॥

गोप्य ऊचु

मय विभोऽहंति भवान् गर्दितु नृशस सन्त्यज्य सवविययास्तव पादमूलम् ।
 भक्ता भजस्व दुरवग्रह मा त्वज्जास्माद् देवो यथाऽऽदिपुरयो भजते मुमुक्षुः ॥२८॥
 यापयपयसुहृदामनुवृत्तिरङ्ग खीणां स्वधर्म इति धर्मविज्ञा स्वयोक्तम् ।
 अस्तेवमेतदुपदेशपदे त्वयीशे प्रेष्टो भवांस्तुभृतां किल वपुरात्मा ॥२९॥
 कुर्वन्ति हि त्वयि रतिं कुशला स्वप्ना मन् नित्यप्रिये पतिसुतादिभिरातिदै किम् ।
 तन्न प्रसीद परमेश्वर मा स्म ह्यिन्द्रा आगां भृतां त्वयि चिरादरविन्दोऽत्र ॥३०॥
 चित्तं सुप्तेन भवतापहतं गृहेषु यन्निर्विशयुतं करावपि गृह्यहृत्थ ।
 पादौ पदं न चलतस्तव पादमूलाद् याम कथं प्रजमयो करवाम नि दा ॥३१॥
 सिद्धाङ्ग नरवदधराभूतपूरुषेण हास्तावलोककलगीतजह्वरुष्टयाम्निम् ।
 नो चेद् वयं विरहजाग्युपयुक्तदेहा ध्यानेन याम पदयो पदया सत्ये ते ॥३२॥
 यद्वाङ्मुखाद् तत्र पादतल रमाया दत्तवर्णं यच्चिदरस्यजनप्रियस्य ।
 अहमेषम सप्रभृति नाभ्यममममङ्ग स्वातु त्वयानिरमिता यत् पारयाम ॥३३॥
 श्रीरूपदानुजरजश्चक्रे तुलस्या लब्ध्वापि यद्यपि पदं किल भूत्पठुम् ।
 यस्या स्वयौषण्यरुतेऽयसुरप्रयामस्तद्वद् वयं च तत्र तादरज प्रपन्न ॥३४॥
 तन्न प्रसीद वृजिनार्दन तेऽङ्गप्रिमूलं प्राप्ता विमृश्य वसतीस्वदुपासनाया ।
 त्वत्सुन्दरस्मितनिरीक्षणोपक्रामतस्तमनां पुरश्चूष्य दहि दास्यम् ॥३५॥
 योषपासकानृतगुण्य तव कुण्डलधोगण्डस्यलाघरमुध हसितायताम् ।
 दत्तामय च भुजदण्डयुगं विलोमय वयं धिर्विकरमर्थं च भवाम दास्य ॥३६॥
 का स्पर्श नेषलपदायनमूर्च्छिनेन यम्मोहिताऽऽयचरिताश्च यत्नेत्रिभारवाम् ।
 त्रैलोक्यसौभाग्यमिदं च त्रिरीष्य स्वं पदं गोदिन्दुममृगा पुलकान्यविघ्नम् ॥३७॥
 व्यर्थं भवान् यजमवतिहरोऽभिजातो द्यौ यथाऽऽदिपुरं मुरलोऽगता ।
 तस्मै निवेदि कस्तपःपूजार्तस्यो कस्तपःपूजेषु च निरास्तु च किङ्करीणाम् ॥३८॥

श्रीशुभ उवाच

ते विविदितास्तां धृष्टा योतेधरेदर । प्रहस्य सद्यं गोरीशमारासोऽपरीरतः ॥३९॥

ताभिः समेताभिरदारचेष्टितः प्रियंवधोःकुञ्जमुलीभिरस्युतः ।

उदारहासद्विजकुन्ददीधितिर्प्यरोचतेषाञ्च इवोडुभिरुतः ॥३१॥

उपगीयमान उद्गायन् वनिताशतयूथपः । मालां बिभ्रद् ध्वजयन्तीं व्यचरन्मण्डयन् धनम् ॥३॥

नद्याः पुलिनमाविश्य गोपोभिर्हिंसवालुकम् । रेमे तत्तरलानन्दकुमुदामोदवापुना ॥३२॥

बाहुप्रसारपरिरम्भकरालकोरनीवीस्तनालमननमंनजाप्रपते ।

श्वेत्यावलोकहसितैर्मंजसुन्दरीणामुत्तमयन् रतिर्पति रमयाञ्चकार ॥३३॥

एव भगवतः कृप्याह्वयमाना महारमनः । आत्मानं मेनिरे स्त्रीणां माग्निन्योऽप्यधिकं भुवि ॥३४॥

तासां तत् सौभाग्यमदं धीदय मानं च केरवः । प्रणमय प्रसादय तत्रैवान्तरधीपत ॥३५॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पूर्वार्धे भगवतो रासक्रीडावर्णनं

चार्धमैकोनत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥३६॥

अथ त्रिंशत्तमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

अन्तर्हिते भगवति सहसैव प्रजाङ्गना । अतर्प्यस्तमवच्छायाः करिष्य इव धूपपत्र ॥ १ ॥

गरयानुरागस्मितविभ्रमेक्षितैर्मनोरमालापविहारविभ्रमैः ।

आशिसञ्चिताः प्रमदा रमापलेस्तास्ता विचेष्टा जगदुद्भूतदात्मिकाः ॥ २ ॥

गतिर्हिंसतप्रेक्ष्यभाषणादिषु प्रियाः प्रियस्य प्रतिरूढमूर्त्ययः ।

असावहं शिरपञ्चलास्तदात्मिका न्यवेदिषुः कृष्णविहारविभ्रमाः ॥ ३ ॥

गायन्त्य उभैरमुमेव संहता विचिक्कुम्भतकवद् वनाद् वनम् ।

पमत्पुराकाशवदन्तरं वहिर्भूतेषु सन्त पुरुषं धनस्पतीन् ॥ ४ ॥

इष्टे वः कश्चिदश्नप्यं पूष न्यमोय नो मन । नन्दस्वनुर्यतो हृत्वा प्रेमहासावलोकनैः ॥ ५ ॥

कश्चित् कुरयकाशोकनागपुष्पागच्छम्पकाः । रामानुजो मानिनीनामितो दपहरस्मितः ॥ ६ ॥

कश्चित्तुलसि कल्याणि गोविन्दचरणप्रिये । सह खालिकुलैर्बिभ्रद् दृष्टस्तेऽतिप्रियोऽस्युतः ॥ ७ ॥

मालायदर्शि वः कश्चिन्मङ्गले जाति धूमिके । प्रीतिं वो जनयन् यातः करम्पर्शेन भाषवः ॥ ८ ॥

श्रुतप्रियालपमसासनकोविदारजम्बवर्कविल्वकुलाप्रकदम्बनीपाः ।

येऽये परार्थभवका यमुनोपहृताः शंसन्तु कृष्णपदवीं रहितात्मनां न ॥ ९ ॥

किं ते कृतं क्षिति तपो यत केरवाद्ग्रस्पर्शोत्सवोःपुलकिताङ्गरहंनिभासि ।

अप्यर्हप्रसम्भव उरुक्रमविक्रमाद् वा आहो वराहवपुषः परिरम्भयेन ॥ १० ॥

अप्येषपल्लुपगतः प्रिययेह गात्रैस्तन्वन् इशां सखि सुनिवृत्तिरस्युतो वः ।

कान्ताङ्गसङ्गकुचकुङ्कुमरजितायाः कुन्दस्रजःकुलपतेरिह वाति गन्धः ॥ ११ ॥

बाहुं त्रियांस उपधाय गृहीतपद्मो रामानुजस्तुलसिकालिकुलैर्मदान्धैः ।

अन्वीयमान इह वस्तरव प्रणामं किं वाभिनन्दति चरन् प्रणयावलोकैः ॥१२॥

पृच्छतेमा लता बाहुनप्याश्लिष्टा वनस्पतेः । नूनं तत्करजस्पृष्टा मिश्रस्युःपुलदान्यहो ॥१३॥

इत्युन्मत्तवचो गोप्यः कृष्णान्वेषणक्रातराः । लीला मगधतस्तास्ता ह्यनुचक्रुस्तदामिकाः ॥१४॥

कस्याश्चित् पूतनायनया कृष्णायन्त्यपिचरन् स्तनम्रातोकायित्वा रदत्यन्या पदाङ्गद्वकटायतीम् ॥

दैयायित्वा जहाराण्यामेका कृष्णार्भभावनाम् । रिद्धयामास काप्यह्म्री कर्पन्ती घोपनिःस्वनैः ॥

कृष्णरामायिते द्वे ॥ गोपायन्त्यश्च काश्चन । वासायतीं हन्ति चान्या तत्रैका ॥ यथायतीम्

आहूय दूरागा यद्वत् कृष्णस्तमनुकुर्वन्तीम् । चेष्टुं यन्तुं प्रीडन्तामिन्याः शंसन्ति सात्विति

कस्याश्चित् स्वभुजं न्यस्य चलन् याहापरा ननु । कृष्णोऽहं पश्यत गतिं ललितामिति तन्मनाः ॥१५॥

मा भिष्ट यातवर्पाश्वा तरत्राणं विहितं मया । इत्युक् वक्रेण हस्तेन यत्तन्मुनिदधेऽम्बरम् ॥२०॥

आरक्षैका पदाऽऽग्रस्य शिरस्याहापरां नृप । दुष्टाहे गच्छ जातोऽहं खलानां ननु दण्डधक्

तत्रैकोवाच हे गोपा दायाहि पश्यतोत्पणम् । चक्षूंषारवपिदध वो विधास्ये चेममञ्जसा ॥२२॥

पदान्यया राजा काचित्तन्वी तत्र उखलले । भीता मुक् विधायास्य मेने भीतिविहग्नम्

पयं कृष्णं पृच्छमाना पृन्दायनलतास्तस्मिन् । व्यचक्षत यनोद्देशे पदानि परमात्मनः ॥२४॥

पदानि व्यक्तमेतानि नन्दसूनोर्महात्मनः । लक्ष्यन्ते हि ध्वजाम्भोजवज्राक्षययादिभिः ॥२५॥

तैस्तैः पदैस्तपद्भीमन्विच्छन्त्योऽमृतोऽनलाभः । वज्राः पदैः सुपृतानि विलोमयातां सममुधन्

कर्याः पदानि चैतानि याताया नन्दसूनुना । अंसन्यस्तप्रकोटायाः करयो करिणा यथा ॥२७॥

अनयाऽऽराधितो नूनं भगवान् हरिरीक्षरः । यद्यो विहाय गोविन्ः प्रीतो वामगदद् रदः ॥

पण्या अहो भमी आहवो गोविन्दाहूप्यञ्जरेण्य । यान् मक्षेशो रमा देवो दधुर्मण्यपनुत्तये ॥

तस्या अमूर्तिनः पोभं पुङ्गव्युच्चै पदानि यत् । धीकापदस्य गोपीनां रदो मुदत्तोऽप्युत्ताधरम् ॥

लक्ष्यन्ते पदान्यत्र तस्या नूनं नृणां पुरैः । निष्ठां मुजाताहृष्टलतामुच्चिन्ये प्रेयसीं प्रियः ॥

साग्यधिकमप्राप्ति पदानि यद्वतो बभूव । गोप्यः पश्यत कृष्णस्य भाराक्रान्तस्य कामिनः ॥

मायरोपिता कान्ता शुष्पहेतोर्मंडात्मना । अथ प्रमूनावचयः प्रियायै प्रेयसा कृताः ॥

प्रपञ्चमलो एते पश्यतामखले पदे ॥३३॥

एवमुक्त प्रियामाह स्कन्ध आरुह्यतामिति । ततश्चान्तर्दधे कृष्ण सा वधूरन्वत्पयत ॥ ३६ ॥
 हा नाथ रमण प्रेष्ट क्वासि क्वासि महाभुज । दास्यास्ते कृष्णाय मे सखे दर्शय मन्निधिम् ॥
 अन्विच्छन्त्यो भगवतो मार्गं गोप्योऽविदूरत । ददशु प्रियविरलेपमोहिता दुःखिता सखीम् ।
 तथा कथितमाकर्ण्य मानप्राप्तिं च माधवात् । अवमान च दौराग्याद् विस्मय परमं ययुः ॥
 सतोऽविशन् वन चन्द्रज्योत्स्ना यावद् विमाष्यते तम प्रविष्टमालष्य सतो निवदतु खिय ॥
 तन्मनस्कास्तदालापस्तद्विचेष्टास्तदात्मिका । तद्गुणानेव गावन्त्यो नाःमागाराणि सस्मरुः ॥
 पुन पुलिनमागच्छ कालिन्ध्या कृष्णभावना । समवेता जगुः कृष्णं तदागमनकङ्क्षिता ॥ ४५ ॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पूर्णार्धे त्रिशत्तमोऽध्यायः ॥ ३० ॥

अथैकत्रिंशत्तमोऽध्यायः

गोप्य ऊचुः

अपति तेऽधिक जन्मना व्रज अयस इन्दिरा शश्वदत्र हि ।
 दयित इत्यतां दिशुः तावकास्त्वयि दृतासवस्त्वां विचिन्वते ॥ १ ॥
 शरदुदाशये साधुजातसत्सरसिजोऽरश्रीमुपा दृशा ।
 सुरतनाथ तेऽशुल्कदासिका वरद निम्रतो नेह किं वध ॥ २ ॥
 विपत्तलाप्यथाद् व्यालराक्षसाद् वर्षमारताद् वैद्युतानलात् ।
 वृषमयात्मजाद् विश्वतोभयादपम ते वध रक्षिता मुहुः ॥ ३ ॥
 न खलु गोपिकानन्दनो भवानखिलदेहिनामन्तराःसरक् ।
 विलनसायितो विरवगुप्तये सख उदेयिवान् सात्वतां कुले ॥ ४ ॥
 विरक्षितामप्य वृष्णिधुर्यं ते चरणमीयुषां ससृतेर्भयात् ।
 करसरोरुहं कान्त कामदं गिरसि घेहि न श्रीकरप्रदम् ॥ ५ ॥
 व्रजजनार्तिदन् वीर गोपितां निजजनस्मयध्वंसनस्मित ।
 भज सखे भवत्किङ्करी स्म नो जलरहानन चारु दर्शय ॥ ६ ॥
 प्रणतदेहिनां पापकर्षणं तृणचरानुगं श्रीनिन्देतनम् ।
 कश्चिदप्यपि ते पदाम्बुजं कृणु कुचेपु न कृन्धि द्वन्द्वयम् ॥ ७ ॥
 मधुरया गिरा वल्गुवाक्यया सुघमनोज्ञया पुष्करेक्षणा ।
 विधिङ्करीरिमा वीर मुलतीरघरसीधुनाऽऽप्याययम् ॥ ८ ॥
 तत्र ययामृत तप्तजीवनं कविभिरीडितं कलमशपहम् ।
 अवलम्ब्य श्रीमन्ततं मुवि गृणन्ति ते भूरिदा जनाः ॥ ९ ॥

प्रहसितं प्रिय प्रेमीचरणं विहरणं च ते ध्यानमङ्गलम् ।
 रहसि संविदो या हृदिस्पृशः कुहक नो मनः शोभयन्ति हि ॥१८॥
 चलसि यद् व्रजाचारयन् पशून् नलिनमुन्दरं नाथ ते पदम् ।
 शिलतृणाङ्कुरैः सीदतीति नः कलिलतां मनः कान्त गच्छति ॥१९॥
 दिनपरिचये नीलकुन्तलैर्नरुद्धाननं बिभ्रद्भावृतम् ।
 घनरजस्वलं दर्शयन् मुहुर्मनसि नः स्मरं धीर यच्छसि ॥२०॥
 प्रणतकामधं पद्मजाचितं धरणिमण्डनं ध्येयमापदि ।
 चरणपङ्कजं शन्तमं च ते रमय नः स्तनेऽर्पयाधिहन् ॥२१॥
 सुरतवर्धनं शोकनाशनं स्वरितवेणुना मुष्टु शुम्भितम् ।
 इतररागविस्मारणं नृणां वितर धीर नस्तेऽधरामृतम् ॥२२॥
 अटति यद् भवानहि काननं श्रुतिर्गुणायते त्यामपरयताम् ।
 कुटिलकुन्तलं श्रीमुखं च ते जट उदीयतां पद्मरूढं द्याम् ॥२३॥
 पतिमुत्तान्वयभ्रातृवान्धवानतिविलम्ब्य तेऽन्यस्युतागताः ।
 गतिविद्वस्तचोद्वीतमोहिताः कितव योपितः कस्यजेन्निशि ॥२४॥
 रहसि संविदं हृच्छयोदयं प्रहसिताननं प्रेमीचरणम् ।
 गृहदुरः धियो योष्य धाम ते मुदुरतिस्पृहा मुद्वते मनः ॥२५॥
 व्रजयनीकमां व्यतिरक्तं ते शृजिनहन्त्यलं विरवमङ्गलम् ।
 त्यज मनाश्च नरस्वस्पृहात्मनां स्वजनहृद्भुजां यक्षिपदनम् ॥२६॥
 पते सुजातचरणागुह्यं स्तनेषु भीताः शनैः प्रिय दधोमहि कर्कशेषु ।
 तेनाट्योमटसि तद् व्यथते ॥ किंरिन् वृषादिभभ्रमति धीर्मवशायुषां न ॥२७॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पूर्वार्धे रासक्रीडायां नामैकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥३१॥

अथ द्वात्रिंशत्तमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

इति गोप्यः प्रगायनयः प्रलपन्त्यथ चित्रया । स्फुटः सुस्वरं राजन् वृष्यदर्शनललाप्याः ॥ १ ॥
 नासामाप्तिभूच्छरीरैः स्मयमानमुग्रागुजः । पीताम्बरधरः शम्भो साधान्मन्मथमन्मथः ॥ २ ॥
 न विमोक्षयागतं प्रेष्टं प्रीत्युत्पुल्लसोऽबलाः । उत्तस्थुर्गुणपत्र सर्वास्तन्वः प्रापमिवागतम् ॥ ३ ॥
 अचिरं करलग्नं शरीरं गृहेऽजलिना मुदा । काञ्चिद् दयार तद्वाहुर्मगे चन्दनरूपितम् ॥ ४ ॥
 काञ्चिदल्लिनागृह्णात्तयो ताम्बूलचयितम् । पुरा तदह्मिन्मन्यं सन्तप्ता स्तनपोरधाम् ॥ ५ ॥

एका भ्रुकुटिमावध्य प्रेमसंरम्भमिहला । प्रतोवैचल्य कटाक्षैः संदष्टदशनच्छदा ॥ ६ ॥
 अपरानिमिपददम्या जुषाणा तन्मुखांस्तुजम् । आपोतमपि नातृप्यत् सन्तस्तचरणं यथा ॥ ७ ॥
 तं काचित्तेव्ररन्ध्रेण हृदिहृय निमील्य च । पुलकाङ्गपुष्पगुह्यास्ते योगीवानन्दसंश्लुता ॥ ८ ॥
 सर्वास्ताः केशवालोकपरमोत्सर्वनिवृत्ताः । जहुर्विरहजं तापं प्राज्ञं प्राप्य यथा जनाः ॥ ९ ॥
 तामिर्विधूतशोकाभिर्भगवानच्युतो वृतः । व्यरोचताधिकं तात पुरुषः शक्तिभिर्यथा ॥ १० ॥
 ताः समादाय कालिन्ध्या निर्ग्रिह्य पुलिनं विभुः । विक्स कुन्दमन्दारसुरभ्यनिलपट्टपदम् ॥ ११ ॥
 शरच्चन्द्रोद्युसन्दोहध्वस्तदोषातमः शिवम् । कृष्णाया इस्ततरलाक्षितकोमलवालुकम् ॥ १२ ॥
 तद्दर्शनाद्वाद्विधूतहृद्भुजो मनोरथान्तं श्रुतयो तथा ययुः ।
 स्वैरुत्तरीयैः कुञ्जकुङ्कुमाङ्कितैरचीकलपद्मासनमारामबन्धवै ॥ १३ ॥
 तत्रोपविष्टो भगवान् स ईशरो योगेश्वरान्तर्हृदि कल्पितासनः ।
 चक्रास गोपीपरिपङ्क्तोऽर्चितरौलोप्यलघ्न्येकपदं धनुर्दधत् ॥ १४ ॥
 सभाजयित्वा समनङ्गदीपनं सहासलोलचणविभ्रमभ्रुवा ।
 संस्पर्शनेनाङ्गकृताद्ग्रिहस्तयोः संस्तुत्य ईशखुपिता बभापिरे ॥ १५ ॥

गोप्य ऊचुः

भजतोऽनुभजन्त्येक एक एतद्विपर्ययम् । नोभयोश्च भजन्त्येक एतन्नो मूढि साधु भोः ॥ १६ ॥

श्रीभगवानुवाच

मिथो भजन्ति ये सख्यः स्वार्थैकान्तोद्यमा हि ते । न तत्र सौहृदं धर्मः स्वार्थार्थं तद्धि नात्र्यथा ॥ १७ ॥
 भजन्त्यभजतो ये धि कृष्णाः पितरो यथा । धर्मो निरपवादोऽत्र सौहृदं च सुमध्यमाः ॥ १८ ॥
 भजतोऽपि न धि केचिद् भजन्त्यभजतः कुतः । आरमारामा ह्यासकामा अकृतज्ञा गुरुद्रुहः ॥ १९ ॥
 नाहं तु सख्यो भजतोऽपि जन्तून् भजाभ्यमीपामनुवृत्तिवृत्तये ।

यथाधनो लब्धधने विनष्टे तच्चिन्तयाभ्यक्षिभृतो न वेद ॥ २० ॥

एव मदर्थोऽङ्कितलोक्वेदस्वानां हि यो मय्यनुवृत्तयेऽञ्जलाः ।

मया परोपं भजता तिरोहितं मासूयितुं माह्वय तत् प्रियं प्रियाः ॥ २१ ॥

न पारयेऽहं निरवयसंयुजां स्वसाधुं यं विबुधायुषापि वः ।

या माभजन् हुर्जरगेह्यद्वलाः संवृत्त्य तद् वः प्रतियातु साधुना ॥ २२ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पूर्वार्धे रासजीवायां नाम द्वाविंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३२ ॥

अथ त्रयस्त्रिंशत्तमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

इदं भगवतो गोप्यः श्रुत्वा याचः सुपेखलाः । जहुर्विरहजं तापं तद्गोपचिताशिषः ॥ १ ॥

तत्रारमत गोविन्दो रासक्रीडामनुषतैः । स्त्रीरत्नैरन्वितः प्रीतैरन्योन्यावद्धबाहुभिः ॥ २ ॥
रासोत्सवः संप्रवृत्तो गोपीमण्डलमण्डितः । योगेश्वरेण कृष्णेन तासां मध्ये द्वयोर्द्वयोः ।

प्रविष्टेन गृहीतानां वपठे स्वनिकटं स्त्रियः ॥ ३ ॥

यं मन्वेरन् नभस्तावद् विमानशतसङ्कलम् । दिवौकसां सत्राराणामौत्सुक्यापहतात्मनाम् ॥ ४ ॥
ततो दुन्दुभयो नेदुर्निपेतुः पुष्पवृष्टयः । जगुर्गन्धर्वपतयः सखीकास्तघशोऽमलम् ॥ ५ ॥
वल्लयानां नूपुराणां किङ्किणीनां च योपिताम् । सप्रियाणामभूच्छन्दस्तुमुलो रासमण्डले ॥ ६ ॥
तत्रातिशुशुभे ताभिर्भगवान् देवकीसुतः । मध्ये मणीनां ईमानां महामरकतो यथा ॥ ७ ॥
पादप्यासेर्भुजविधुतिभिः सस्मितैर्भ्रूलालैर्भङ्ग्यन्मधैश्चलकुचपटैः । कुण्डलैर्गण्डलोलैः ।
स्विद्यन्मुण्यः कवररशनाग्रन्थयः कृष्णवज्रो गायन् यस्तं सङ्घित इव ता मेघचक्रे विरेजुः ॥ ८ ॥
उच्चैर्जगुर्नृपमाना रक्तकवच्यो रतिप्रियाः । कृष्णाभिमर्शमुदिता यद्गीतेनेदमावृतम् ॥ ९ ॥
काचित् समं मुकुन्देन स्वरजासीरमिधिताः । उच्चिन्ये पूजिता तेन प्रीयता साधु साध्विति ।

तदेन ध्रुवमुच्चिन्ये तस्यै मानं च बह्वदात् ॥ १० ॥

काचित् रासपरिश्रान्ता पार्श्वस्थस्य गदाभृतः । जग्राह बाहुना स्कन्धं शयद्वलयमरिका ॥ ११ ॥
तत्रैकोऽसगतं बाहुं कृष्णस्योत्पलसीरभम् । चन्दनालिसमाग्राय हृष्टोमा शुचुष्य ह ॥ १२ ॥
कस्याश्चिन्नात्पवित्रसकुण्डलस्य यमरिदितम् । गण्डं गण्डे सन्दारय्य अदात्तामूलचरितम् ॥ १३ ॥
नृपयन्ती गायती काचित् कूजघूपुरमेरला । पार्श्वस्थाप्युतहस्ताब्जं धान्तापात् स्तनयो शिवम् ॥ १४ ॥
गोप्यो लज्ज्वाप्युतं कान्तं श्रियं पदान्तवल्लभम् । गृहीतकवच्यस्तदोभ्यां गायन् यस्तं विजहिर ॥ १५ ॥

कण्ठोत्पलालवटिद्वृक्षपोलधर्मवक्त्रश्रियो यलयनूपुरपोषवाद्यैः ।

गोप्यः समं भगवता न नृपुः स्वदेशस्तत्तत्रो भ्रमरगायकरासगोष्ठ्याम् ॥ १६ ॥

पुष्पपरिवृष्टाभिमर्शविश्वेद्योहामविलासहासैः ।

रेने रमेणो ध्रजमुन्दरीभिर्ययामरुः स्वप्रतिप्रियधिभ्रमः ॥ १७ ॥

तदङ्गसङ्गप्रमदाकुलेन्द्रियाः केशान् दुक्लं कुचपट्टिकां वा ।

नाजः प्रतिप्योद्भ्रमलं ध्रजस्त्रियो विम्वस्तमालाभरणाः पुरन्दह ॥ १८ ॥

हृष्यविज्रीडितं धीपय मुमुहुः रेचरस्त्रियः । कामार्द्रताः शशाङ्कश्च मगणो विस्मितोऽभर ॥ १९ ॥
हृषा तावन्तमाभ्रान् णवर्तागोपयोपितः । रेमे स भगवतास्ताभिराग्नारामोऽपि लोलपा ॥ २० ॥
वातामतिविहारेण धान्तानां वदनानि स । प्रामृज्य करण्य प्रेम्णा शन्तमेनाङ्ग पाणिना ॥ २१ ॥
गोप्यः स्फुरत्पुरट्पुरद्वलबुन्तलविद्गण्डधिया मुचिनहामनिरीक्षणेन ।
मानं दधाम्य ऋषभस्य - जगु कृतानि पुण्यानि तत्परस्वस्वनाप्रमोदाः ॥ २२ ॥

ताभिर्युतः ध्रुमपोहितुमङ्गसङ्घपृष्ठजः स कुचकुङ्कुमरञ्जितायाः ।
 गन्धर्वपालिभिरनुहुत आविशद् वाः श्रान्तो गजोभिरभिरादिव भिल्लसेतुः ॥२३॥
 सोऽम्भर्यलं युवतिभिः परिपिच्यमानः प्रेम्णोचितः प्रहसतीभिरितस्ततोऽङ्ग ।
 वैमानिकैः कुसुमवर्षिभिरिड्यमानो रेमे स्वयं स्वरतिरत्र गजेन्द्रलीलः ॥२४॥
 सतश्च कृष्णोपवने जलस्त्रलप्रसूनगन्धानिलजुष्टदिक्ते ।
 चचार भृङ्गप्रमदागणायुतो यया मदप्युद् द्विरदः करेणुभिः ॥२५॥
 एवं शशाङ्कोशुषिराजिता निशाः स सत्यकामोऽनुरतायलागणः ।
 सिपेव आत्मन्यवस्त्वसौरतः सर्वाः शरत्कान्यरुधारासाश्रयाः ॥२६॥

राजोवाच

संस्थापनाय धर्मस्य प्रशमायेतरस्य च । अवतीर्णो हि मगवानंशेन जगदीश्वरः ॥२७॥
 स कथं धर्मसेतुनां वक्ता कर्ताभिरक्षिता । प्रतीपमाचरद् मल्लन् परदारभिमर्शनम् ॥२८॥
 आसक्तकामो यदुपतिः कृतान् न वै जुगुप्सितम् । किमभिप्राय एतं नः संशयं छिन्वि सुमत ॥२९॥

श्रीशुक उवाच

धर्मव्यतिक्रमो दृष्ट ईश्वराणां च साहसम् । तेजीयसां न दोषाय बल्लैः सर्वभुजो यथा ॥३०॥
 नैतत् रुमाचरेजातु मनसापि ह्यनीश्वरः । दिनरयत्याचरन् मीढ्याद् यथास्त्रोऽब्धिजं विषम्
 ईश्वराणां वचः सत्यं तथैवाचरितं वचित् । तेषां यत् स्ववचोयुक्तं बुद्धिमांस्तत् समाचरेत् ॥३१॥
 कुशलाचरितेनैरामिह स्वाधो न विद्यते । विपर्ययेण वानर्थो निरहंकारिणां प्रभो ॥३२॥
 किमुताखिलस्त्वानां तिर्यङ्मर्यदिवौकसात् । ईशितुश्चेतितव्यानां कुशलाकुशलाग्वयः ॥३३॥

यत्पादपङ्कजपरागनिपेवृत्ता

योगप्रभावविधुताखिलकर्मबन्धाः ।

ईश्वरं चरन्ति मुनयोऽपि ॥ नह्यमानास्तस्येच्छयाऽऽतवपुषः कुत एव बन्धः ॥३४॥

गोपीनां तत्पतीनां च सुधैरामेव देहिनाम् । योऽन्तुश्चरति सोऽप्यवः क्रीडनेनेह देहमाक् ॥३५॥
 अनुग्रहाय भूतानां मातुषं देहमास्थितः । भजते तादृशीः क्रीडा याः ध्रुत्वा तत्परो भवेत् ॥३६॥
 नासूयन् खलुकृष्णाय मोहितास्तस्य मायया मन्यमानाः स्वपास्वस्यान् स्यान् स्वान् दारान् यजीकसः
 महारात्र उपावृत्ते घासुदेवानुमोदिताः । अनिच्छन्त्यो ययुर्गोप्यः स्वगृहान् भगवत्प्रियाः ॥

यित्रोदितं प्रजवधुभिरिदं च विष्णोः श्रद्धान्वितोऽनुगृह्णयादध धर्षयेद् यः ।

भक्तिं परां भगवति प्रतिलभ्य कामं हृदोगमास्वपहिनोऽप्यचिरेण धीरः ॥३७॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पञ्चाध्यायः ॥३३॥

अथ चतुस्त्रिंशत्तमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

एकदा देवयात्रायां गोपाला जातकौतुकाः । अनोभिरनहुद्युतैः प्रययुस्तेऽग्निकावनम् ॥ १ ॥
तत्र स्यादा सरस्वत्यो देवं पशुपतिं विभुम् । आनर्चुरहंशैर्भक्त्या देवीं च नृपतेऽग्निकाम् ॥ २ ॥
गायो हिरण्यं वासांसि मधु मध्वद्यमादताः । ब्राह्मणेभ्यो ददुः सर्वे देवो नः प्रीयतामिति ॥ ३ ॥
उपुः सरस्वतीतीरे जलं प्राशय धृतयताः । रजनीं तां महाभागा नन्दसुनन्दकादयः ॥ ४ ॥
कश्चिन्महानहिस्तस्मिन् विपिनेऽसिबुभुक्षितः । यद्वृद्धयाऽऽगतो नन्दं कथानमुरगोऽप्रमीत् ॥ ५ ॥
स शुक्रोशाहिना प्रस्तः कृष्य कृष्य महानयम् । सर्पैः सां प्रमते तात प्रपन्नं परिमोचय ॥ ६ ॥
तस्य चाक्षन्दितां श्रवा गोपालाः सहस्रोत्थिताः । प्रस्तं च दृष्ट्वा विभ्रान्ताः सर्पं विव्यधुस्तमुकैः ॥ ७ ॥
अलातैर्दक्षमानोऽपि नामुद्यत्तमुरङ्गमः । तमसृशब्दं पदाम्बेभ्य भगवान् साद्यतां पतिः ॥ ८ ॥
न धीं भगवतः श्रीमन्पादस्पर्शहताशुभः । भजे सर्वजगुर्दिवा रूपं विधाधराचितम् ॥ ९ ॥
तमसृशब्दपरीकेशः प्रणतं समुपस्थितम् । दीप्यमानेन यपुषा पुरुषं हेममालिनम् ॥ १० ॥
को भवान् परया लक्ष्म्या रोचतेऽद्भुतदर्शनः । कथं जुगुप्सितामेतां गतिं वा प्रापितोऽपराः ॥ ११ ॥

सर्प उवाच

अहं विधाधरः कश्चिन् मुदर्शन इति ध्रुतः । धिया स्वरूपसंगत्या विमानेनाचरं दिशः ॥ १२ ॥
करीन् विरूपानद्विरसः प्राहसं रूपदर्पितः । तैरिमां प्रापितो योनिं प्रलदयैः ह्येन पाप्मना ॥ १३ ॥
यापो मेऽनुमन्त्रार्थं कृतस्ते । कल्याणममि । यदहं लोकपुरुषा पदा दृष्टो इवाशुभः ॥ १४ ॥
तं त्वाहं भयभीतानां प्रपन्नानां भयापदम् । आपृष्ये शापनिर्मुक्तः पादस्पर्शादभीषहन् ॥ १५ ॥
प्रपन्नोऽस्मि महायोगिन् महापुरुष सपने । अनुजानीहि मां देव सर्वलोकेष्वेव ॥ १६ ॥
महद्वत्वाद् विमुक्तोऽहं सद्यस्तेऽप्युत दर्शनात् । यद्यपि गृहस्थितान् धोतनामानमेव च ।

गोप्यस्तद्वगीतमाकर्ण्य मूर्च्छिता नाविदन् नृप । खंसदु कूलमात्मान स्रस्तशेषतजं ततः ॥२४॥
 एवं विप्रीडतो, स्वैरं गायतो सम्प्रमत्तवत् । शङ्खचूड इति कथातो धनदानुचरोऽभ्यगात् २४ ।
 तयोर्निरीक्षतो राजंस्तच्चायं प्रमदाजनम् । क्रोशन्तं कालग्रामास दिश्युदीच्यामशङ्कितः ॥२५॥
 क्रोशन्तं कृष्ण रामेति विलोक्य स्वपरिग्रहम् । यथा गा दस्युना अस्ता आतरावन्वधात्रात् ॥
 ना भेष्टेत्यभयाराधौ शालहस्तो तरस्त्रिनौ । आसेदतुस्तं तरसा स्वरितं गुद्राकाधमम् ॥२६॥
 त्व घोष्य तावनुप्राप्तौ कालमृष्यु इजोद्विजन् विसृज्य स्त्रीजनं मूढः प्राद्रवजीवितेच्छया ॥२७॥
 तमन्वधावद् गोविन्दो यत्र यत्र स धावति । जिह्वीमुंस्तच्छिरोरत्न तस्थौ रत्नं स्त्रियो बलः ॥
 अविदुर इत्राभ्येत्य शिरस्तस्य दुरात्मनः । जहार मुष्टिर्निवाङ्ग सङ्खचूडामणिं विभुः ॥२८॥
 शङ्खचूडं निहयैव मणिमादाय भास्वरम् । अग्रजायादृष्टात् प्रीत्या परयन्तीनां च योरिताम्
 इति धामज्ञागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पूर्वोर्ध्वे शङ्खचूडवधो नाम चतुस्त्रिंशत्तमोऽध्यायः ३५

अथ पंचत्रिंशत्तमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

गोप्यः कृष्णे वनं याते तमनुदुतचेतसः । कृष्णलीला प्रगायन्त्यो भिन्युदुं, खेन दासरान् १

पत्न्य ऊतुः

वामबाहुकृतवामकरुणो वसिष्ठभुरधरार्पितवेणुम् ।
 कोमलाङ्गुलिभिराश्रितमार्गे गोप्य ईरयति यत्र मुकुन्दः ॥ २ ॥
 द्योमयानवनिताः सह सिद्धैर्विस्मितास्तदुपचार्यं सलजाः ।
 काममार्गण्यसमर्पितचित्ताः कश्मलं ययुरपस्मृतमीभ्यः ॥ ३ ॥
 इन्त चित्रमथला शृणुतेद् हारहास उरसि स्थिरविपुत् ।
 नन्दसूनुरयमार्तजनानां नर्मदो यर्हि कूजितवेणुः ॥ ४ ॥
 मृन्दशो मज्जृपा मृगगावो वेणुगच्छतचेतस आरात् ।
 दन्तदष्टकयला धृतकर्णा निद्रिता लिखितचित्रमिवासन् ॥ ५ ॥
 यर्हिणस्तथरुधातुपलाशैर्नन्दमञ्जपरिबर्हविडम्भः ।
 कर्हिचित् सखल आलि स गोपैर्गा, समाह्वयति यत्र मुकुन्दः ॥ ६ ॥
 तर्हि भग्नपतयः सरितो यं तत्पद्मागुजरजोऽनिलनीतम् ।
 रट्टपतीर्वयमिवाबहुपुण्या प्रेमप्रेषितमुजाः स्तिमितापः ॥ ७ ॥
 अनुचरैः समनुगणितवीर्यं आदिपूर्य द्वाचलभूतिः ।
 वनचरो गिरितटेषु चरन्तर्विष्णुनाऽऽह्वयति गा, स यदा हि ॥ ८ ॥

वनलतास्तरव आत्मनि विष्णुं व्यञ्जयन्त्य इव पुष्पफलाद्याः ।
 प्रणतभारविदपा मधुवाराः प्रेमहृष्टतनव ससृजु स्म ॥ ६ ॥
 दरांनीयतिलको वनमालादिव्यगन्धतुलसीमधुमत्तैः ।
 अलिकुलैरलघुगीतमभीष्टमाद्रियन् यर्हि सन्धितवेणु ॥ १० ॥
 सरसि सारसहसविहङ्गाश्रास्तीतहृतचेतस एव ।
 हरिमुपासत ते यतचित्ता हन्त मोलितदृशो घृतमौनाः ॥ ११ ॥
 सहयल स्रगवतसविलास सानुषु क्षितिभृतो व्रजदेव्यः ।
 हर्षयन् यर्हि वेशुरवेण जातहर्ष उपरममति विश्रम् ॥ १२ ॥
 महदतिक्रमणशङ्कितचेता मन्दमन्दमनुगर्जति मेघः ।
 सुहृदमग्नवपन्त सुमनोमिश्रद्वायया च विदधत् प्रतपत्रम् ॥ १३ ॥
 विविधगोपचरणेषु विदग्धो वेषुवाच उरुवा निजशिखा ।
 तव सुत सति यदाधरविम्बे दत्तवेषुरनयत् स्वरजाती ॥ १४ ॥
 सवनशस्तदुपधार्य सुरेशा शक्रशर्वपरमेष्ठिपुरोगा ।
 कवय आनतकन्धरचित्ता करमल ययुरनिश्चिततत्त्वा ॥ १५ ॥
 निजपदाब्जदलैर्ध्वजवज्रनीरजाङ्कुशविचित्रललामैः ।
 व्रजभुवः शमयन् क्षुरतोऽवर्षमधुर्यगतिरोदितवेणु ॥ १६ ॥
 व्रजति तेन वयः सविलासवीक्षणापि तमनोभववेगाः ।
 कुजगतिं गमिता न विदाम कश्मलेन कथं वसन वा ॥ १७ ॥
 मणिवर कञ्चिदागच्छयन् भा मालया दयितगन्धतुलस्याः ।
 प्रणयिनोऽनुषरस्य कदांसे प्रक्षिपन् भुजमगायत यत्र ॥ १८ ॥
 क्षणितवेषुरववञ्चितचित्ता कृष्णमवसत कृष्णमृद्विष्य ।
 गुण्यगणायमनुगम्य हरिण्यो गोपिका इव विमुक्तगृहाशाः ॥ १९ ॥
 कुन्ददामकृतकौतुकवेपो गोपगोधनवृत्तो यमुनायाम् ।
 नन्दसूनुनगणे तव वत्सो नमद प्रणयिनां विजहार ॥ २० ॥
 मन्दवायुरूपवारयनुवृत्त मानयन् मलयजस्पर्शेन ।
 चन्दिनस्तमुपदेवगणा ये वाद्यगीतधलिभिः परिवम् ॥ २१ ॥
 य सको व्रजगवां यद्गङ्गो वन्द्यमानचरण पथि वृद्धे ।
 कृच्छ्रगोधनमुपोह दिनान्ते गीतवेषुरनुगोदितकीर्ति ॥ २२ ॥

ठसव धमरथापि दशोनामुषयन् खुरजश्चुरितस्तक् ।
 दितस्यैति सुहृदाशिष एष देवकीजठरभूच्छुराज ॥२३॥
 मद्विधूणितलोचन ईष्यमानदः स्वमुहृदा वनमाली ।
 बदरपाण्डुवदनो मृदुगण्ड मण्डयन् कनककुण्डललक्ष्म्या ॥२४॥
 यदुपतिर्द्विरदराजविहारो यामिनीपतिरिवैष दिनान्ते ।
 मुदितवक्षत्र उपयाति दुरन्तं मोचयन् प्रजगतां दिनतापम् ॥२५॥

श्रीशुक उवाच

एष प्रजन्त्रियो राजन् कृष्णलीला जुगायती । रमेरेऽहं तु सचितास्तन्मनस्का महोदया ॥२६॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पूर्वार्धे वृन्दारवनक्रीडायां नाम पञ्चत्रिंशत्तमोऽध्यायः

अथ षट्त्रिंशत्तमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

अथ सहागतो गोष्ठमरिष्टो वृषभासुर । महीं महाककुकाय कम्पयन् खुरविद्यताम् ॥ १ ॥
 रम्भमाण खरतर वदा च विलिखन् महीम् । उच्यते पुच्छं वप्राणि विषाणाम्रेण चोदरम् ॥२॥
 किञ्चित् किञ्चिच्छृणुमुञ्चन् मूत्रयन् स्तब्धलोचन । यस्य मिहांदितेनाङ्ग निपतुरेण गवो गृणाम् ३॥
 पतन्त्यकालतो गर्भा अवन्ति स्म भवेन वै । निर्विशन्ति घना यस्य ककुपचलशङ्कया ॥ ४ ॥
 त तीक्ष्णशृङ्गमुद्गीषय गोष्ठो गोपाश्च तत्रसु । पशवो दुदुबुर्भिता राजन् सन्धयय गोकुलम् ५॥
 कृष्य कृष्येति ते सर्वे गोविन्द शरणं ययु । भगवानपि तद् वीषय गोडुल भयविद्रुतम् ॥६॥
 मा भैष्टेति गिराऽऽश्वास्य वृषासुरमुपाह्वयत् । गोपालै पशुभिर्मन्वं त्रासितै किमसत्तम ॥ ७ ॥
 बलदर्पहाह दुष्टानां तद्विधानां दुरात्मनाम् । ह्यास्फोट्याच्युतोऽरिष्ट तलशब्देन कोपयन् ८॥
 सप्युरसे भुजामोग प्रसार्यावस्थितो हरि । सोऽप्येव कोपितोऽरिष्ट खुरेणावनिमुल्लिखन् ।

उच्यते पुच्छं भ्रममेव क्रुद्धं कृष्णमुपादवत् ॥ ९ ॥

अग्रन्यस्तविषाणाग्र स्तब्धासृग्लोचनोऽच्युतम् । कटाविष्यादवत्तूर्यमिन्द्रमुक्तोऽशनिर्यथा ॥१०॥
 गृहीया शृङ्गपोस्तं वा भ्रष्टादश पदानि स । प्रत्यपोवाह भगवान् गज प्रतिगज यथा ॥११॥
 सोऽपि बद्धो भगवता पुनरुधाय सखर । आपतत् स्विन्नसर्वाङ्गो नि श्वसन् क्रोधमूर्द्धित ॥
 तमापतत् स निगृह्य शृङ्गयो पदा समाग्रय निषाय मृतले ।

निष्पीडयामास यथाऽऽर्जुनम्बरं कृत्वा विषाणेन जघान सोऽपतत् ॥१२॥

आसृग् यमन् मूत्रशृङ्गं समुत्सृजन् विषश्च पादाननवस्थितेण ।

जगाम क्रुद्ध निरुत्तरय चर्यं पुष्पैः किरतो हरिमोदिर सुराः ॥१४॥

एवं कुरुप्रां हत्वा स्तुयमान स्वपातिभिः । विवेश गोष्ठं सखलो गोपीर्वा नयनोऽस्य ॥१५॥

प्ररिष्टे निहते दत्ते कृष्णेनाहुतकर्मणा । कसायायाह भगवान् नारदो देवदर्शन ॥१६॥
 परोदाया सुतां कन्यां देवयया कृष्णमेव च । राम च रोहिणीपुत्र वसुदेवेन विभ्यता ॥१७॥
 न्यस्तौ स्वमित्रे नन्दे वै याभ्यां ते पुरया हता । निशम्य तद् भोजपति कोपात् प्रचलितेन्द्रिय
 निशातमसिमादत्त घसुदेवजिघांसया । निवारितो नारदेन तत्सुतौ मृत्युमात्मन ॥१८॥
 ज्ञा वा लोहमयै पार्श्वैर्बन्ध सह भार्यया । प्रतियाते तु देवपौ कस आभाष्य केशिनम् ॥२०॥
 प्रेपयाभास हन्येतां भवता रामकेशवी । ततो मुष्टिकचाणूरशलतोशलकादिकान् ॥२१॥
 अमाद्यान् हस्तिपाशैव समाहूयाह भोजराट् । भो भो निशम्यतामेतद् वीरचाणूरमुष्टिकौ ॥२२॥
 नन्दयजे किलासाते सुताधानकदुन्दुभे । रामकृष्णौ ततो मद्य मृ युः किल निदर्शित ॥२३॥
 भयदुभ्यामिह सम्प्राप्तौ हन्येतां मल्ललीलया । मज्जा क्रियन्तां विविधा मञ्जरङ्गपरिधिता ।

पोरा जानपदा सर्वे परयन्तु स्वैरसयुगम् ॥२४॥

महामात्र त्वया भद्र रङ्गद्वार्युपनीयताम् । द्विष कुवलयपीठो जहि तेन ममाहिता ॥२५॥
 आरभ्यतां धनुष्यांगशत्रुर्वर्या यथाविधि । विशसन्तु पशून् मेघ्यान् भूतराजाय मीढुपौ ॥२६॥
 इष्याज्ञाप्यार्णत-ग्रश आहूय यदुपुद्गवम् । गृहीत्वा पाणिना पायि ततोऽक्रमुवाच ह ॥२७॥
 भो भो दानपते मद्य क्रियतां मेघमादत । नान्यस्थतो हिततमो विषते भोजवृष्टिषु ॥२८॥
 अतस्त्वामाश्रित सौम्य कार्यगौरवसाधनम् । यथेन्द्रो विष्णुमाश्रित्य स्वार्थमभ्यगमद् विभु ॥२९॥
 गच्छ नन्दयज तत्र सुताधानकदुन्दुभे । आसाते ताविहानेन रथेनानय माचिरम् ॥३०॥
 निस्पृष्ट किल मे मृत्युर्देवधैरुच्छस्रथे । तावानय सम गोपेर्नन्दासौ साम्युपायनै ॥३१॥
 पाशयिष्य इहानीतौ कालकरुणेन हस्तिना । यदि मुक्तौ ततो मल्लैर्घातये धैरुतोपमै ॥३२॥
 तथोनिहतयोस्तप्तान् वसुदेवपुरोगमान् । तदुबन्धून् निहनिष्यामि वृष्टिभोजदशाहकान् ॥३३॥
 वप्रसेन च पितर स्यविर, राज्यकामुकम् । तन्नातरं देवक च ये चास्ये विद्विपो सम ॥३४॥
 ततरचैषा मही मित्र भवित्री नष्टकण्टका । जरासन्धो सम गुरुर्द्विविदो दयित सखा ॥३५॥
 शम्बरौ नरको यापो मर्येव कृतसौहृदा । तैरह सुरपत्नीयान् हत्वा ओष्ये मही नृपान् ॥३६॥
 एत ज्ञात्वाऽऽनय पितरं रामकृष्णाविहार्मकौ । धनुर्मल्लनिरीकार्ये द्रष्टु यदुपुरधियम् ॥३७॥
 अक्रूर उवाच

राजन् मनीर्णितं सध्रुयक तव स्वावधमार्जनम् । सिद्धयसिद्धयो सम कुर्याद् दैव हि फलसाधनम्
 मनोरथान् करोत्युच्चैर्जनो दैवहतानपि । युज्यते हर्षशोकाम्नां तयाप्याज्ञां करोमि ते ॥३८॥

श्रीशुरू उवाच

एवमादिश्य चाक्रूरं मन्त्रिणश्च विसृज्य स । प्रविशेत् गृह कसस्तथाक्रूर स्वमालयम् ॥३९॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पार्श्वे पट्त्रिंशत्तमोऽध्याय ॥ ३६ ॥

अथ सप्तत्रिंशत्तमोऽध्यायः

श्रीशक उवाच

केसरी ॥ कंसप्रहितः सूरैर्महो महाहयो निर्जरयन् मनोजयः ।

सदावधूताभ्रविमानसङ्कुलं कुर्वन् नमो हेपितभीषिताखिलः ॥ १ ॥

विशालनेत्रो विरटास्यकोटरो बृहद्गलो नीलमहागुदोपमः ।

दुरारायः कंसहित चिकीर्षुर्यज स नन्दस्य जगाम कम्पयन् ॥ २ ॥

तं त्रासयन्तं भगवान् स्वगोकुलं तद्वेपितैर्बालविधूर्णितगुदम् ।

आत्मानमाजौ मृगयन्तमग्रणीरपाह्वयत् स व्यनदन्मृगेन्द्रवत् ॥ ३ ॥

स तं निशम्याभिसुखो मुखेन खं पिबन्निवाभ्यद्रवदधमर्षण ।

जघान पदभ्यामरविन्दलोचनं दुरासद्व्यण्डजवो दुरत्ययः ॥ ४ ॥

तद् वल्लयित्वा तमधोऽजो रपा प्रगृह्य दोष्ण्यां परिविष्य पादयोः ।

सावज्ञमुत्सृज्य चतुःशतान्तरे यथोरग तार्क्ष्यसुतो व्यवस्थितः ॥ ५ ॥

स लब्धसंशः पुनरस्थितो ह्य व्यादाय केसरो तरसाऽऽपतद्भिरम् ।

सोऽप्यस्य वक्त्रे भुजमुत्तरं स्मयन् प्रवेशयामास यथोरगं बिले ॥ ६ ॥

दग्ना निपेतुर्भगदत्तजस्पृशस्ते केशिनस्तप्तमयः स्पृशो यथा ।

बाहुश्च तद्देहगतो महात्मनो यथाऽऽमयः संववृषे उपेक्षितः ॥ ७ ॥

समेधमानेन स कृष्णबाहुना निरब्धवायुश्चरत्वाश्च यिच्छिपन् ।

प्रस्विन्नगात्रः परिघृत्तलोचनः पपात लेण्डं विसृजन् वित्तो व्यसु ॥ ८ ॥

तद्देहतः कर्कटिकाफलोपमाद् व्यसोरपाकृष्य भुजं महाभुजः ।

अविस्मितोऽथ त्रडत्तारिरुस्मयैः प्रसूनवपैर्द्विविधैरिदितः ॥ ९ ॥

देवपिरुपसङ्गम्य भागवतप्रवरो नृपः कृष्णमहिषकर्मार्थं । रहस्ये तदभाषत ॥ १० ॥

कृष्णकृष्णाप्रमेयात्मन् योगेश जगदीश्वरः वासुदेवाखिलायास सात्वतो प्रवरः प्रभो ॥ ११ ॥

त्वमात्मा सर्वभूतानामेको ज्योतिरिवैषताम् । गूढो गुहाशयः साक्षी महापुरुष ईश्वरः ॥ १२ ॥

आत्मनाऽऽत्माश्रयः पूर्वं मायया ससृजे गुणान् तैरिदं सत्यसङ्कल्पः सृजत्यस्यवसीश्वरः ॥ १३ ॥

स त्वं भूधरभूतानां दैत्यप्रमथरपसाम् । श्रवतीर्थो विनाशाय सेतूनां रक्षणाय च ॥ १४ ॥

दिष्ट्या ते निहतो दैत्यो लीलयायं हयाकृतिः । यस्य हेपितसंज्ञस्तास्य जन्यनिमिषा दिवम् ॥ १५ ॥

चायूरं मुष्टिकं चैव मञ्जानम्याश्च हस्तिनम् । कंसं च निहतं द्रुप्ये परधोऽग्नि ते विभो ॥ १६ ॥

तस्यानु शङ्खयवनमुराणां परकस्य च । पारिजातापहरणमिन्द्रस्य च पराजयम् ॥ १७ ॥

रदाहं धीरकन्यानां वीर्यशुल्कादिलक्षणां । नृपस्य मोक्षार्थं शापाद् द्वारकायां जगत्पते ॥ १८ ॥

स्यमन्तकस्य च मणोरादान सह भार्यया । मृतपुत्रप्रदान च ब्राह्मणस्य स्वधामत ॥१६॥
 पाण्डूकस्य वध पश्चात् काशियुयांश्च दीपनम् । दन्तवक्रस्य निधन चैवस्य च महाक्रतौ ॥२०॥
 यानि चान्यानि वीर्याणि द्वारकामावसन् भवान्कृतां द्रक्ष्याम्यह तानि गेयानि कविभिर्भुवि ॥
 अथ ते कालरूपस्य क्षणयिष्णोरमुष्य वै । अक्षौहिणीनां निधन द्रक्ष्याम्यर्जुनसाराथे ॥२२॥

विशुद्धविज्ञानघन स्वसंस्थया समाप्तसर्वार्थममोघवाञ्छितम् ।

स्वतेजसा नि यनिवृत्तमायागुणप्रणाह भगवत्तमीमहि ॥२३॥

स्वामीश्वर स्वाश्रयमात्ममायया विनिर्मिताशेषविशेषकल्पनम् ।

क्रीडार्थमद्यात्तमनुष्यविग्रहं नतोऽस्मि धुर्यं यदुदृग्णितावताम् ॥२४॥

श्रीशुक उवाच

एव यदुपति कृष्ण भागवतप्रवरो मुनि । प्रणिपयाम्यनुज्ञातो ययौ तद्दर्शनोऽसौ ॥२५॥

भगवानपि गोविन्दो हत्वा केशिनमाहवे । पशूनपालयत् पाले प्रीतिर्नजमुत्वाह ॥२६॥

एकदा ते पशून् पालारचयन्तोऽद्विसानुषु । चक्रुर्निलायनजीडारचोरपालापदेशत ॥२७॥

तत्रासन् कतिचिच्चोरा पालारच कतिचिद्वप । मेपायितारच तत्रैके विजहुरुत्तोभया ॥२८॥

मैयपुत्रो महामायो व्योमो गोपालवेपथुः । मेपायितानपोवाह प्रायश्चोरावितो बहून् ॥२९॥

गिरिदयां विनिक्षिप्य नीत नीत महासुर । शिलया विदधे द्वार चतु पञ्चावशपिता ॥३०॥

तस्य तत् कर्म विज्ञाय कृष्ण शरणं दत्ताम् । गोपान् नयन्त जग्राह शुक हरिरिवौज्ज्वा ॥३१॥

स निज रूपमास्थाय गिरीन्द्रसदृशं बली । इच्छन् विमोक्तुमा मान नाशकौद् ग्रहणात्तु ॥३२॥

त निगृह्णाव्युतो दौर्भ्यां पातयित्वा महीतले । परयतां दिवि दवानां पशुमारममारयत् ॥३३॥

गुहापिधान निर्भिद्य गोपान् नि सार्धं कृच्छ्रत । स्तूपमान सुरगोपै प्रविवेश स्वगोकुलम् ॥३४॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पार्श्वे मत्प्रतिशतमोऽध्यायः ॥३७॥

अथाष्टात्रिंशत्तमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

भद्रोऽपि च तां रात्रिं मधुपुर्यां महामति । उपतिवा रयमास्थाय प्रथयौ नन्दगोकुलम् ॥३५॥

गच्छन् पथि महाभागो भगवन्मधुजेष्ठये । भक्तिं परामुपगत एवमन्तदचितयत् ॥३६॥

किं मयाऽऽचरित भद्रं किं तप्त परम तप । किं वायाप्यहं ते दत्त यद् द्रक्ष्याम्यद्य केशवम् ॥३७॥

ममैतद् दुर्लभं भगवन् उक्तमशोकदर्शनम् । विषयात्मनो यथा ब्रह्मरीतं न शूद्रज-मन ॥३८॥

मैव ममाधमस्यापि स्यादेवाव्युत्तरोनम् । हियमाण कालनया क्वचित्तरति परचन ॥३९॥

भमाधामङ्गल नष्टं फलवार्चय मे भगवन् । यत्तमस्ये भगवतो योगिष्येयाद्ग्रिपद्भजम् ॥४०॥

इत्थं सूतृतया वाचा नन्देन सुसभाजितः । अक्रूरः परिशृष्टेन जहावध्वपरिश्रमम् ॥३३॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पूर्वार्धे अक्रूरागमनं नामाष्टत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥३७॥

अथ एकोनचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

सुखोपरिष्ठः पर्यङ्के रामकृष्णोऽस्म नितः । लेभे मनोरथान् सर्वान् पथि यान् स चक्रार ॥
किमलभ्यं भगवति प्रसन्ने श्रीनन्देन । तथापि तपरा राजन् न हि वाञ्छन्ति किञ्चन २
सात्त्विकाशनं कृत्वा भगवान् देयशीसुतः । सुहृत्सु वृत्तं कसस्य पप्रच्छाम्यत्तिकीदितम् ॥३॥

श्रीभगवानुवाच

तात सौम्यागतः कश्चित् स्वागतं भद्रमस्तु वः । अपि स्वज्ञातिवन्धूनामनमीवमनामयम् ॥ ४ ॥
किं नु न कुशलं पृच्छे एधमाने कुलामये । कंसे मातुलनाम्यङ्ग स्वानां नस्तत्प्राप्तुं च ॥ ५ ॥
अहो अस्मद्भूत् भूरि पित्रोर्हृजिनमार्ययोः । यद्धेतोः पुत्रमरणं यद्धेतोर्धन्यनं तयोः ॥ ६ ॥
विष्टयाद्यं दर्शनं स्वानां मङ्गलं । सौम्य काङ्क्षितम् । सजातं वर्यतां तात सवागमनकारणम् ॥ ७ ॥

श्रीशुक उवाच

पृष्टो भगवता सर्वं वर्णयामास माधव । धीरानुयन्तं यदुषु वसुदेववधोधमम् ॥ ८ ॥
पासंदेशो यदर्थं वा दूतं सम्प्रेषितं स्वयम् । यदुक्तं नारदेनास्य स्वजन्मानकतुन्दुभेः ॥ ९ ॥
श्रुत्वाभूत्स्वयः कृष्णो यत्तत्र परधीरहा । प्रहस्य नन्दं पितरं राजाऽऽदिष्टं विजज्ञतुः ॥ १० ॥
गोपान् ममादिशत् सोऽपि गृह्यतां सर्वगोरस । उपायवानि गृह्णीष्वं युज्यन्तां शकटानि च ॥ ११ ॥
यास्यामः श्वो मधुपुरीं दास्यामो नृपते रसान् । द्रव्यामः सुमहत् पर्वं यान्ति जानपदाः किला ॥

एवमाधोऽयत् सत्त्वा नन्दगोपः स्वगोकुले ॥ १२ ॥

गोप्यस्तास्तदुपश्रुत्य यभूनुयंथिता भृशम् । रामकृष्णौ पुरो नेतुमकूरं प्रजमागतम् ॥ १३ ॥
काश्चित्कृतहृत्तापश्चासम्लानमुपश्रियः । स्रंसदुक्तवलयकेशप्रन्थश्च काश्चन ॥ १४ ॥
अन्याश्च तदनुधाननिवृत्ताशेषवृत्तयः । नाम्यजानन्निमं लोकमात्मलोकं गता इव ॥ १५ ॥
स्मरन्त्यरुषापराः शीरेरनुरागस्मिरेरिताः । हृदिस्पर्शाश्च त्रपदा गिरः समुमुहुः स्त्रियः ॥ १६ ॥
गतिं मुलक्षिता चेष्टा स्निग्धासावलोरनम् । शोकापहानि भर्माणि प्रोहामचरितानि च ॥ १७ ॥
चिन्तयन्त्यो मुग्धस्य भीता विरहकातराः । समेताः सहशः प्रोचुरश्रुमुप्योऽच्युताशयाः ॥ १८ ॥

गोप्य ऊचुः

अहो विधातस्तव न प्रचिद् दया संयोग्य मैत्र्या प्रणयेन देहि नः ।

शोकापहानि भर्माणि प्रोहामचरितानि च ॥ २१ ॥

यस्त्वं प्रदर्शयसितकुन्तलावृतं मुकुन्दवक्त्रं मुकपोलमुन्नसम् ।
 शोकाप्रनोदस्मितलोभमुन्दरं करोषि पारोक्ष्यमसाधु ते कृतम् ॥२०॥
 क्रूरस्त्वमक्रूरसमाख्यया स्म नश्रुर्हि दत्तं हस्ते यतानुवत् ।
 येनैकदेशोऽलिखस्यसौष्टवं त्वदीयमद्राक्ष्य वयं मधुद्विपः ॥२१॥
 न नन्दसूनुः क्षणमङ्गसौहृदः समीचते नः स्वकृतानुरा यत ।
 विहाय गेहान् स्वजनान् सुतान् पतीस्तदास्यमन्दोपगता नवप्रियः ॥२२॥
 सुखं प्रभाता रजनीयमाश्रितः सत्यां यशुषुः पुरयोपितां ध्रुवम् ।
 याः सम्प्रविष्टस्य मुखां मज्जस्पतेः पात्यन्त्यपाङ्गोऽलितस्मितासधम् ॥२३॥
 तासां मुकुन्दो मधुमञ्जुभाषितैर्गृहीतचित्तः परवान् मनस्व्यपि ।

पुनः ६ : प्रतिपास्यतेऽथला प्राग्याः सलज्जस्मितविभ्रमैर्भ्रमन् ॥२४॥
 यद्य भ्रवं तत्र दशो भविष्यते दाराहं भोजनध्वङ्गुल्यसात्वताम् ।
 महोत्सवः श्रीरमणं गुणारपदं द्रवयन्ति ये चाध्वनि देवकीसुतम् ॥२५॥
 भैतद्विधस्याकरुणस्य नाम भूदक्रूर इत्येतदतीव दारुणः ।
 योऽतापनाशस्य सुदुःखितं जनं प्रियाप्रियं नैष्यति पारसध्वनः ॥२६॥
 यनाद्रंघीरेव समास्थितो रथं तमन्वमी च स्वरयन्ति दुर्मदाः ।
 गोपा अनोभिः स्वविररपेक्षितं देवं च भोऽप्य प्रतिवृत्तमीहते ॥२७॥
 निचारयामः रुमुण्य माधव किं नोऽस्तिप्यन् कुलवृद्धबान्धवाः ।
 मुकुन्दसङ्गास्मिन्निषार्धदुस्त्यजाद् दैवेन विध्यंसितदीनचेतसाम् ॥२८॥
 यस्यानुरागललितस्मितबल्लुगमन्जलीन्वायलोक्परिरन्मथरासगोष्ट्याम् ।
 नीताः स्म नः कणमिव कण्ठा विना तं गोष्ठः कथं न्यतितरेम तमो दुरन्तम् ॥
 योऽप्य दये मज्जमन्तसराः परीतो गोपीविशन् सुररजस्तुरितालकच्छद् ।
 वेणुं पणन् स्मितकटाफनिरीदयेन चित्तं विषयोत्पमुगते नु कथं भयेम ॥२९॥
 श्रीशुक उवाच

यावदालप्यते केतुर्वावद् रेणु रथस्य च । अनुप्रस्थापितामानो लेख्यानीवोपलक्षिताः ॥२६॥
 ता निराशा निववृत्तगोविन्दविनिवर्तने । विशोका अहनी निन्युर्गायन्त्यप्रियचेष्टितम् ॥२७॥
 भगवानपि सग्रासो रामाक्रूरयुतो नृप । रथेन वायुवेगेन कालिन्दीमघनाशिनीम् ॥२८॥
 तत्रोपस्पृश्य पानीयं पीत्वा गृष्टं मणिप्रभम् । पृथपण्डमुपपन्नं सरामो रथमाविशत् ॥२९॥
 अक्रूरस्तापुपामन्द्य निवेश्य च रथोपरि । कालिन्द्या हृदमागच्छ स्नान विधिवदाचरत् ॥३०॥
 निमज्ज्य तस्मिन् सलिले जप्त्वा ब्रह्म सनातनम् । सावेर दधरोऽक्रूरो रामकृष्णौ समन्विषौ ॥३१॥
 तौ रथस्यौ कथमिह सुतावानकदुन्दुभेः । तर्हि स्विस्वन्दने न स्त द्वायुन्मज्ज्य व्यचष्ट सः ॥३२॥
 तत्रापि च यथापूर्वमासीनौ पुनरेव सः । न्यमज्जद् दर्शनं यन्मे शृषा किं सलिले तयोः ॥३३॥
 भूयस्तत्रापि सोऽद्राक्षौ स्तूयमानमहीधरम् । सिद्धचारणगन्धर्वैरसुरैर्ननकधरैः ॥३४॥
 सहस्रशिरसं देवं सहस्रपद्ममौलिनम् । मीलाम्बरं विसरवेतं शङ्खैः श्वेतमिव स्थितम् ॥३५॥
 तस्योत्सङ्गे धनश्यामं पीतकौशेयवाससम् । पुररुपं चतुर्भुजं शान्तं पद्मपद्मारुणेक्षणम् ॥३६॥
 चारुमस्रवदनं चारुहासनिरोद्धम् । सुभ्रूयसं चारुकर्णं सुकपोलारुणाधरम् ॥३७॥
 प्रलम्बपीवरभुजं तुङ्गासोरःस्थलश्रियम् । कञ्जकण्ठं निम्नगामिं वलिमत्पद्मयोदरम् ॥३८॥
 बृहत्कटितटभोगिकरभोरुद्वयान्वितम् । चारुजानुपुर्णं चारुब्रह्मायुगलसंयुतम् ॥३९॥
 तुङ्गपुष्कराख्यनखपातदीपितिभिरुत्तम् । मयाङ्गुल्यङ्गुष्ठदलैर्विलसत्पादपङ्कजम् ॥४०॥
 सुमहाहंमणिपातकिरीटकटाङ्गदैः । कटिसूत्रमण्यसूत्रहारनूपुरकुण्डलैः ॥४१॥
 भ्राजमानं पद्मकरं शङ्खचक्रगदाधरम् । श्रीवत्सवचसं भ्राजत्कौरुभुवं वनमालिनम् ॥४२॥
 सुनन्दनन्दप्रमुखैः पार्षदैः सनकादिभिः । सुरैर्वीर्यश्रद्धाघैर्नवभिश्च द्विजोत्तमैः ॥४३॥
 प्रह्लादनारदवसुमन्त्रैर्भागवतोत्तमैः । स्तूयमानं पृथग्भावैर्गणैर्भिरमलाभुभिः ॥४४॥
 श्रिया पुष्ट्या गिरा कान्त्या कीर्त्या तुष्ट्येलयोज्ज्वला । विद्ययाऽऽविद्यया शक्त्या मायया च निषेधितम् ॥४५॥
 विलोक्या सुभृशं प्रीतौ भक्त्या परमया युतः । हृद्यस्तनूहो भावपरिहृष्टात्मलोचनः ॥४६॥
 गिरा गद्गदयास्तौ शीव सत्त्वमालम्ब्य सात्वतः । प्रणम्य भूर्भावहितः कृताञ्जलिपुटः शनैः ॥४७॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पूर्वार्धेऽक्रूरप्रतियाने एकोनचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ३६

अथ चत्वारिंशत्तमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

नतोऽस्म्यहं त्वाखिलहेतुहेतुं नारायणं पूर्यमाधमवयवम् ।

यथाभिजातादरविन्दकोशाद् यथाऽऽविरासोद् यत् पृथ लोकः ॥ १ ॥

भूस्तोयमग्निः पवनः समादिर्महान्वादिर्नान् इन्द्रियाणि ।

सर्वेन्द्रियार्था विबुधाश्च सर्वे ये हेतवस्ते जगतोऽङ्गभूताः ॥ २ ॥

नैते स्वरूपं विदुरात्मनस्ते ह्यजादयोऽनात्मतया गृहीताः ।

अजोऽनुवदः स गुणैरजाया गुणात् परं वेद न ते स्वरूपम् ॥ ३ ॥

त्वां योगिनो यजन्यद्वा महापुरुषमीश्वरम् । साध्यात्मं साधिभूतं च साधिदैव च साधव ॥ ४ ॥

अथवा च विद्यया केचित्वा वै वैतानिका द्विजाः । यजन्ते विततैर्यज्ञैर्नाजारुपाभराद्यया ॥ ५ ॥

एके त्वाखिलकर्माणि संन्यस्योपशमं गताः । ज्ञानिनो ज्ञानयज्ञेन यजन्ति ज्ञानविग्रहम् ॥ ६ ॥

अन्ये च संस्कृताः समोर्विधिनाभिहितेन ते । यजन्ति त्वमयास्त्वां वै बहुमूर्त्यैकमूर्तिकम् ॥ ७ ॥

त्वामेवान्ये शिवोक्तेन मार्गेण शिवरूपिणम् । बह्वाचार्यविभेदेन भगवन् समुपासते ॥ ८ ॥

सर्वं एव यजन्ति त्वां सर्वदेवमयेश्वरम् । येऽप्यन्यदेवताभक्ता यद्यप्यन्यथियः प्रभो ॥ ९ ॥

यथाग्निप्रभवा यद्यः पर्जन्यापूरिताः प्रभो । विशन्ति सर्वतः सिन्धुं तद्वत्त्वां गतयोऽन्ततः ॥ १० ॥

सर्वं रजस्तम इति भवतः प्रभूतेर्युगाः । तेषु हि प्राकृताः प्रोक्ता आग्रहास्यावरादयः ॥ ११ ॥

तुभ्यं नमस्तेऽस्त्वयि पक्कटपथे सर्वात्मने सर्वधियां च साधिणे ।

गुणप्रवाहोऽयमविद्यया कृतः प्रवर्तते देवनृतिर्यगात्मसु ॥ १२ ॥

अग्निमुखं तेऽवनिरह्दग्निरीक्षणं सूर्यो नमो नाभिरयो दिशः श्रुतिः ।

घौं कं सुरेन्द्रास्तव आहवोऽर्थांवा कुचिर्मस्तु प्राणबलं प्रक्षिपतम् ॥ १३ ॥

रोमाणि घृक्षीपथय शिरोरहा मेघाः परस्यास्थिनखानि तेऽदयः ।

निमेषर्थं रात्रग्रहनी प्रजापतिर्मेढस्तु वृष्टिस्तव बीर्यमिष्यते ॥ १४ ॥

न्यस्यस्ययारामन् पुरुषे प्रक्षिपता लोकाः सपाता बहुबीजसङ्कुलाः ।

यथा जले सजिह्वते जलौकसोऽप्युदुग्धरे वा मशका मनोमये ॥ १५ ॥

यानि यानीह रूपाणि प्रीदनार्थं विभर्षि हि । तैरास्पृष्टशुचो लोका मुदा गायन्ति ते यशः ॥ १६ ॥

नमः कारणमस्थाय प्रलयाब्धिचराय च । हयशीर्ष्णे नमस्तुभ्यं मधुकैटभसूरयवे ॥ १७ ॥

अकूपाराय वृहते नमो मन्दरधारिणे । सिन्धुदारविहाराय नमः सूकरमूर्त्ये ॥ १८ ॥

नमस्तेऽनुतसिंहाय साधुलोकमयापह । वामनाय नमस्तुभ्यं क्रान्तत्रिभुवनाय च ॥ १९ ॥

नमो भृगूणां पतये दसत्रवगच्छिदे । नमस्ते रघुवर्याय रावणान्तकराय च ॥ २० ॥

नमस्ते वासुदेवाय नमः सङ्कर्षणाय च । प्रद्युम्नायानिरुद्धाय सात्वतां पतये नमः ॥ २१ ॥

नमो बुद्धाय शुद्धाय दैत्यदानवमोहिने । ग्लेच्छप्रायश्चग्रह्णे नमस्ते कल्किरूपिणे ॥ २२ ॥

भगवज्जीवल्लोकोऽयं मोहितस्तव मग्नया । अहंममेत्यसद्ग्राहो आग्नये कर्मवर्मसु ॥ २३ ॥

अहं चात्मात्मजागरदारार्थं स्वजनादिषु । अमामि स्वप्रकल्पेषु मूढः सत्यधिया विभो ॥ २४ ॥

अनिष्ठानामामु तेषु विपर्ययमतिहं हम् । द्वन्द्वारामस्तमोविष्टो न जाने त्वाऽऽत्मनः प्रियम् ॥ २५ ॥

यथाधुयो जलं हिरया प्रतिच्छिद्यं तदुद्भवे । अग्नयेति मृगमृष्यां वै तद्वत्वाहं पराद्गुलः ॥ २६ ॥

नोत्सहेऽई कृपणधीः कामरुमंहतं मनः । रोद्धुं प्रमाथिमिश्राचैर्हिंयमाणमितस्ततः ॥२७॥
 सोऽई तवाङ्गुयुपगतोऽस्यसतां दुरापं तच्चाप्यहं भवदनुग्रह ईश मन्ये ।
 पुंसो भवेद् यदि संसरणापगर्गस्वयम्बजनाभ सदुपासनया मतिः स्यात् ॥२८॥
 नमो विज्ञायमात्राय सर्वप्रत्ययहेतवे । पुरुषेशप्रधानाय ब्रह्मणेऽनन्तशक्तये ॥२९॥
 नमस्ते घासुदेवाय सर्वभूतक्षयाय च । हृरीकेयनमस्तुभ्यं प्रपन्नं पादौ मां प्रभो ॥३०॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पूर्वोक्तेष्टाविंशतितमोऽध्यायः ॥ २८ ॥

अथैकचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

स्तुवतस्तस्य भगवान् दरीयित्वा जले वपुः । भूयः समाहरत् कृष्णो नदो नाट्यमिवात्मनः ॥१॥
 सोऽपि चान्तर्हितं वीक्ष्य जलादुन्मज्ज्य सत्वरः । कृत्वा चायस्यकं सर्वं विस्मितो रथमागमन् ॥२॥
 तमपृच्छद्विपीकेणः किं ते दृष्टमिवाहुनम् । भूमौ विपति सोयेवा तथा त्वां लक्षयामहे ॥३॥

अक्रूर उवाच

अहुतानीह यावन्ति भूमौ विपति वा जले । त्वयि विश्वात्मके तानि किं मेऽष्टद्विपरयतः ॥४॥
 यन्नाहुतानि सर्वाणि भूमौ विपति वा जले । तं शानुपरयतो ब्रह्मन् किं मे दृष्टमिवाहुनम् ॥५॥
 इत्युक्त्वा चोदयामास स्थन्दनं गान्दिनीसुत । मथुरामनयद् रामं कृष्ण चैव दिनात्यये ॥६॥
 मार्गे प्रामजना राजस्तत्र तत्रोपसङ्कताः । यमुदेवसुतौ वीक्ष्य प्रीता दृष्टि न चाददुः ॥७॥
 तावद् वज्रीकर्मस्तत्र नन्दगोपादयोऽग्रतः । पुरोपयनमासाद्य प्रतीकन्तोऽवतस्थिरे ॥८॥
 तान् समेत्याह भगवानमूर्त्तं जगदीधरेः । गृहीत्वा पाणिना पाणिं प्रभितं ग्रहसन्निव ॥९॥
 भवान् प्रविशतामग्रे सहयानः पुरीं गृहम् । वयं त्विहावमुत्थाय ततो द्रष्टव्यामहे पुरीम् ॥१०॥

अक्रूर उवाच

महं भवद्गयां रहितः प्रवेक्ष्ये मथुरां प्रभो । त्यक्तुं नार्हमि मां नाथ भक्तं ते भक्त्यरसता ॥१॥
 आगच्छ याम गेहान् नः सनाथान् पुत्रो वीरजा सदाग्रजः । सगोपालै सुहृद्भिश्च सुदत्तम् ॥२॥
 पुनोहि पादरजसा गृहान् नो गृहमेधिनाम् । यच्छ्रीचेनानुकृष्यन्ति पितरः साग्रवः सुराः ॥३॥
 अग्निपाद्प्रियुगन्नमासीच्छूभोक्त्यो वलिमंढान्प्रेष्यमनुजं ह्येमे गतिं चैकान्तिनां तु यात ॥४॥
 यापस्तेऽङ्गप्रवनेऽन्यस्त्रीलोकाद्भुक्ष्योऽपुनन् । शिरमाधत याः शयैः स्वर्पाताः सगतामजः ॥५॥
 देवदंय जगन्नाथ पुण्यप्रवणघीर्तन । यद्वृत्तमोत्तमहोक्तं नारायण नमोऽस्तु ते ॥६॥

श्रीभगवानुवाच

यायास्ये भगवतो गेहदममार्थममन्त्रितः । यदुच्यतेऽहं ह्या वितरिष्ये सुहृदप्रियम् ॥७॥

श्रीशुक उवाच

पुमुक्तो भगवता सोऽङ्गो विमना इव । पुरीं प्रविष्टः कंसाय कर्मावेध गृहं ययौ ॥१८॥
 अथापराह भगवान् कृष्णः सङ्कर्षणाश्रितः । मथुरां प्राविशद् गोपैर्द्विदशुः परिवारितः ॥१९॥
 ददर्श ॥ स्फाटिकस्तुङ्गगोपुरद्वारां वृद्धेभ्यः कपाटतोरणाम् ।
 ताम्रारकोष्ठां परिखादुरासदामुत्थानरम्योपवनोपशोभिताम् ॥२०॥
 सौवर्ण्यगङ्गाटङ्गहर्म्यनिष्पृष्टैः श्रेणोसभाभिर्मनैरुपसृताम् ।
 वैदूर्यवज्रमलनीलविह्वलैर्मुक्तैः हरिद्रिदलभीषु वेदिषु ॥२१॥
 जुष्टेषु जालामुत्तरधनुर्द्विमेष्वाविष्टपारावतवर्हिनादिताम् ।
 संसितरथ्याणामागंचवरां प्रकीर्णमाख्याङ्कुरलाजतरङ्गुलाम् ॥२२॥
 आपूर्णकुम्भैर्दधिचन्दनोषितैः प्रसूनदीपावलिभिः सपद्मयैः ।
 सत्पद्मदरभाक्कुम्भैः सवेसुभिः स्वस्वकृतद्वारगृहां सपट्टिकैः ॥२३॥
 तां सगमविष्टीं यमुदेधनन्दनौ वृत्तौ ययस्यैर्नरेदेवयर्जनाः ।
 द्रष्टुं स्त्रीयुगवर्जिताः पुरस्त्रियो हर्म्याणि धैवदारदुर्गपोस्तुकाः ॥२४॥
 काचिद् विपर्ययतवस्त्रभूषणा विस्मृत्य चैकं युगलेष्वापराः ।
 वृत्तैकपद्मप्रधौकनूपुरा नाट्कवा द्वितीयं वपराश्च लोचनम् ॥२५॥
 अभनय पृक्वाहनवपाह्य सोत्सवा अभ्यज्यमाना अकृतोपमज्जनाः ।
 स्वपत्न्य उभाय निशाय निःस्वर्नं प्रपाययन्त्योऽभंमपोद्वा मातरः ॥२६॥
 मनांसि तासामरविन्दलोचनः प्रगल्भलीलाइसितावलोकनीः ।
 जहार मत्तद्विरदेन्द्रविजयो रशां ददत्तौ रमणामनोत्सवम् ॥२७॥
 रथाः महःशतमनव्रतचेतसस्तं तन्प्रेषयोहिमतसघोचलरघमानाः ।

एव विकथमानस्य क्षुपितो देवकीसुत । रजऋष्य कराग्रेण शिर कायात्पातयत् ॥३७॥
 तस्यानुजीविन सर्वे वास कोशान् विसृज्य वै । दुद्रुहु सर्वतो मार्गे वासांसि जगृहेऽच्युत ॥३८॥
 वसि वाऽऽ मप्रिये वक्षे कृष्य सङ्कर्षस्तथा ॥ शेषाख्यादत्त गोपेभ्यो विसृज्य भुवि कानिचित् ॥
 ततस्तु घायक प्रीतस्तयोर्वैषमकल्पयत् । विचित्रवर्णैश्चैलेयीराकल्पैरनुरूपत ॥३९॥
 नानालक्षणवेपाभ्यां कृष्णरामौ निरेजतु । स्थलद्रुतौ वालगजौ पवंशीव सितेतरौ ॥४०॥
 तस्य प्रसन्नो भगवान् प्रादात् सारूप्यमात्मन । श्रिय च परमां श्लोके बलैर्धर्मस्मृतीन्द्रियम् ॥४१॥
 तत सुदान्नो भवन मालाकारस्य जग्मतु । सौ दृष्ट्वा स समुत्थाय ननाम शिरसा भुवि ॥४२॥
 तयोरासनमानीय पाद्य चाध्वार्हंणादिभिः । पूजां सानुगयोश्चक्रे स्वकृताम्बूलानुलेपनै ॥४३॥
 प्राह न सार्धक जग्म पावित च कुल प्रभो । पितृदेवयंभो भद्रं तुष्टा ह्यागमनेन वाम् ॥४४॥
 भवन्ती किल विश्वस्य जगत् कारण परम् । अवतीर्णाविहाशेन चेमाय च भवाय च ॥४५॥
 न हि वां विपमा दृष्टि सुहृदोऽङ्गदा मनो । समयो सर्वभूतेषु भजन्तं भजतोरपि ॥४६॥
 तावाज्ञापयत् श्रुय किमहं करवाणि वाम् । पुसोऽन्यनुग्रहो ह्येष भवन्निर्यक्षियुज्यते ॥४७॥
 हृदयभ्रे य राजेन्द्र सुदामा प्रीतमानस । शङ्कते सुगन्धै कुसुमैर्मालां विरचिता ददौ ॥४८॥
 ताभि स्वलङ्कृतौ प्रीतौ कृष्णरामौ सहानुगौ । प्रणताय प्रपन्नाय ददतुर्वरदौ वरान् ॥४९॥
 सोऽपि धमेऽचलां भक्तिं तरिमन्नेवाखिलाः र्मानि । तद्वक्तेषु च सौहार्दं भूतेषु च दयां पराम् ॥५०॥
 इति तस्मै वर दत्वा श्रिय चान्वयवर्धिनीम् । बलमायुर्वर्य कान्ति निर्जगाम महाप्रज ॥५१॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पृथगे एकच वारिंशत्तमोऽध्यायः ॥५१॥

अथ द्विचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः

१ श्रीशुक उवाच
 अथ प्रजन् शनपथेन माधव खिद्यं गृहीताङ्गविलेपभाजनाम् ।
 विलोक्य कुञ्जां युषतीं वराननां पप्रच्छ यान्तीं प्रहसन् रसप्रद ॥ १ ॥
 का ॥ वरोर्वेतदु हानुलेपन कस्याङ्गने वा कथयस्व साधु न ।
 देहावयोरङ्गविलेपमुत्तमं श्रेयस्ततस्ते नचिराद् भविष्यति ॥ २ ॥

सेरन्ध्रयुधाच्च

दास्यस्यह सुन्दर कंससम्भता त्रिवज्जनामा हानुलेपकर्मणि ।

मद्भाषित भोजपतरतिप्रिय विना युवां कोऽन्यतमस्तद्गति ॥ ३ ॥

रूपशलाभायुषं हसितालापयोचितै । धपितात्मा ददौ सान्द्रमुभयोरनुलेपनम् ॥४१॥

ततस्तावङ्गरोगेण स्ववर्णैतरशोभिना । सम्प्राप्तपरभागोन शुशुभातेऽनुरजितौ ॥५१॥

प्रसन्नो भगवान् कुञ्जां श्रियकां रुचिराननाम् । ऋज्वी कर्तुं मनञ्जके दर्शयन् दर्शने फलम् ॥६॥
 पद्मयामाक्रम्य प्रपदे द्वयङ्गल्युत्तानपाणिना । प्रगृह्य सुबुक्केऽध्यात्ममुदनीनमदच्युतः ॥७॥
 सा तदर्जुसमानाङ्गी गृहच्छोणिपयोधरा । मुकुन्दस्पर्शनात् सद्यो बभूव प्रमदोत्तमान् ॥८॥
 ततो रूपगुणौदार्यसम्पत्ता प्राह केशवम् । उत्तरीयाभूतामृष्य स्मयन्ती जातहृच्छ्रया ॥९॥
 एहि वीर गृहं यामो न त्वां त्यक्तुमिहोत्सहे । त्वयोन्मथितचित्तायाः प्रसीद पुरुषर्षभ ॥१०॥
 एवं स्त्रिया याच्यमानः कृष्णो रामस्य पश्यतः । मुखं वीक्ष्यानुगानां च प्रहसंस्तामुवाच ॥११॥
 एष्यामि ते गृहं सुभूः पंतामाधिदिवर्शनम् । साधितार्थोऽगृहाणां नः पान्थानां त्व परायणम्
 विसृज्य माध्या वापया तौ प्रजन् मार्गे वरिषपथै । नानोणयनताम्बूलस्वग्मन्धैः साप्रजोऽर्चितः
 तदर्थं नस्मरन्नोभादात्मानं नाविदन् स्त्रियः । विलस्तवास कवरवलयालेखमूर्तयः ॥१४॥
 ततः पौरान् पृच्छमानो धनुषः स्थानमच्युतः । तस्मिन् प्रविष्टो ददृशे धनुरेन्द्रमिवाद्भुतम् ॥१५॥
 पुरैर्वहुभिर्गत्तमर्चितं परमदिमत् । चार्यमाणो नृभिः कृष्णः प्रसह्य धनुराददे ॥१६॥
 करेण वामेन सलीलमुद्धृतं सज्यं च कृत्वा निमिषेण परयताम् ।

नृणां विकृष्य प्रयमञ्ज मण्यतो यथेष्टददं मदकपुंस्कमः ॥१७॥

धनुरो भग्यमानस्य शब्द ख रोदसी दिशः । पूरयामास यं श्रुत्वा कंसजासमुपागमन् ॥१८॥
 तद्वर्णिः सानुचराः क्षुपिता आततायिनः । प्रहीतुकामा आबभूवुर्गुह्यतां बध्यतामिति ॥१९॥
 अथ तान् दुरभिप्रायान् विलोक्य बलकेशवौ । क्रुद्धौ धन्वन आदाय शकले तांश्च जप्तवुः ॥२०॥
 बलं च कंसप्रहितं हत्वा शालामुखात्ततः । निष्कम्य चेरतुर्द्वौ निरीक्ष्य पुरसम्पद ॥२१॥
 तयोस्तदद्भुतं वीर्यं निशम्य पुरवासिनः । तेजः प्रागल्भ्यं रूपं च मेतिरे विकुधोत्तमी ॥२२॥
 तयोर्विचरतोः स्थैरमार्दायोऽस्तमुपेयिमान् । कृष्णरामो वृत्तौ गोपैः पुराच्छफटमीयतु ॥२३॥

गोप्यो मुकुन्दविगमे विरहातुरा या आशासताशिष फता मधुपुयंभूवन् ।

सम्पश्यतां पुरुषभूषणगालक्ष्मीं ह्रियेतरान् नु भजतश्चक्रमेऽयनं श्रीः ॥२४॥

अवनिष्ठाध्रियुगली भुक्त्वा क्षीरोपसेचनम् । ऊपतुस्तां सुरा रात्रिं शाखा कंसचिकीर्षितमृन्द ॥२५॥
 कंसस्तु धनुरो भङ्गं रक्षिणां स्वबलस्य च । वधं निशम्य गोविन्दरामविभीषितं परम् ॥२६॥
 दीपेप्रजागतो भीतो दुर्निमित्तानि दुर्मतिः । बहून्पक्षोभयथा मृत्योर्दायिकराणि च ॥२७॥
 अदरानं स्वशिरसः प्रतिरूपे सत्यपि । असत्यपि द्वितीये च द्वैरूप्यं ज्योतिषां तथा ॥२८॥
 द्विदमतीतिरक्षायायां प्राणयोजानुपश्रुतिः । स्वर्गप्रतीतिवृत्तेषु स्वप्नानामदशनम् ॥२९॥
 स्वप्ने प्रेतपरिवृद्धः सारथानं विपाद्वनम् । याथाफलदमात्यैरुस्तैलाभ्यक्तो दिगम्बरः ॥३०॥
 अभ्यानि चेत्थंभूतानि स्वप्नजागरितानि च । पश्यन् मरणसंग्रस्तो निद्रां स्नेहे न विन्तया ॥३१॥
 मृष्टायां निशि वीरस्य सूर्ये चाद्भ्यः समुत्थितो कारयामास वै कंसो महत्क्रोदामहो सवम् ॥३२॥

आननुः पुरुषा रङ्गं त्वमेवञ्च जज्ञिरे । मञ्जाञ्जालङ्कर्ताः स्रग्भिःपताकाचैलतोरणैः ॥३३॥
 तेषु पौरा ज्ञानपदा ब्रह्मवत्रपुरोगमाः । यथोपजोर्ध्वं विविशे राजानश्च कृतासनाः ॥३४॥
 कंसः परिवृतोऽमात्ये राजमञ्च उपाविशत् । मण्डलेधरमण्यस्यो हृदयेन विदूयता ॥३५॥
 वाद्यमानेषु त्र्येषु मञ्जतालोत्तरेषु च । मञ्जाः स्वलङ्कृता दसाः सोपाध्यायाः समाविशत्
 ध्यापूरो मुष्टिकः कूटः शलस्तोशल एव च । त आसेदुरूपस्थानं चलगुणाद्यहर्हिताः ॥३७॥
 नन्दगोपादयो गोपा भोजराजसमाहुताः । निवेदितोपायनास्ते ष्ठस्मिन् मञ्च आविशत् ॥३८॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पूर्वार्धे मङ्गरहोत्रवर्णनं नाम द्विचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः

अथ त्रिचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

अथ कृष्णरथं रामश्च कृतशौची परन्तप । मञ्जुदुर्भिनिर्योषं भुत्वा द्रष्टुमुनेपतुः ॥ १ ॥
 रङ्गद्वारं समासाद्य तरिमन् नागमवस्थितम् । अपरपथं कुशलयापीडं कृष्णोऽबध्मप्रभोदितम् ॥
 बद्ध्वा परिकरं शौरिः समुद्य कुटिलात्कान्ता उवाच हस्तिपं बाघा मेयनादगभीरया ॥ ३ ॥
 अग्रगण्यमथ मार्गं नौ देह्यारुम भाविरम् । नो चेत्सकुञ्जरं स्वाद्य नयामि यमसादनम् ॥ ४ ॥
 पृथं निर्भरिस्तोऽबध्मः कुपितः कोपितं गजम् । चोदयामास कृष्णाय कालाभक्तकपमोपमम् ॥ ५ ॥
 करीन्द्रस्तमभिमुख्य करेण तरमाग्रशीत् । कराद् विगलितः सोऽर्मु निद्रत्याङ्घ्रिचलीयत् ॥
 संक्रुद्धस्तमचक्षाणो प्राणदष्टिः स केतवन् । परामृशन् पुष्करेण प्रसह्य विनिर्गतः ॥ ७ ॥
 पुष्टैः प्रगृह्णातिबलं धनुः पञ्चविंशतिम् । विचक्रे यथा नामं सुरय्यं इव लीलया ॥ ८ ॥
 स पर्यावर्तमानेन सभ्यदृष्टिगोऽप्युतः । बभ्राम आग्र्यमायेन गोवत्सेनेव बालकः ॥ ९ ॥
 ततोऽभिमुखमग्रेण पाणिनाऽऽइत्य वारयन्प्राद्रवन् पातयामास स्फुरयमानः परे पदे ॥ १० ॥
 स धावन् क्रीडया भूमौ पतित्वा सहस्रोत्थितः । तं मत्रा पतितं क्रुद्धो दम्ताभ्यां सोऽहनन् क्षितिम्
 स्वविक्रमे प्रतिहते कुञ्जरेन्द्रोऽप्यमर्षितः । चोद्यमानो महामात्रैः कृष्णमभ्यद्रवद् रुपा ॥ ११ ॥
 तमापतन्तमासाद्य भगवान् मनुसूदनः । निपृष्ट पाणिना हस्तं पातयामास भूतले ॥ १२ ॥
 पतितस्य पदाऽऽकथ्य मृगेन्द्र इव लीलया । दन्तमुत्पाठ्य तेनेमं हस्तिपाश्वाहनद्वरिः ॥ १३ ॥
 मृतकं द्विपमुत्सृज्य दन्तपाणिः समाविशत् । अग्न्यस्तविषाणोऽसृग्मद्भविन्दुभिरङ्कितः ॥

विस्मदस्वेदकणिकावदनाम्बुरहो यमौ ॥ १४ ॥

धृती गोपैः कतिपयेर्बलदेवजनादौनो । रङ्गं विविशत् राजन् गजदन्तरायुधी ॥ १५ ॥

मत्तानामशनिनृणां नरवरः क्षीणां स्मरो भूतिमान्

गोपानां स्वजनोऽसनां क्षितिभुजां शास्ता स्वपित्रोः शिशुः ।

मृत्युर्भोजपतेर्विराडविदुषां तत्त्वं परं योगिनां

वृष्णीनां परदेवतेति विदितो रङ्गं गतः साग्रजः ॥१७॥

इतं कुवल्यापीडं दृष्ट्वा तावपि दुर्जयौ । कंसो मनस्यपि तदा भृशमुद्विज्जे नृप ॥१८॥

तौ रेतु रङ्गगतौ महायुजौ विचित्रवेगभरणत्वगम्बरौ ।

यथा नटावुत्तमवे रघारिणौ मनः क्षिपन्तौ प्रभया निरीकृताम् ॥१९॥

निरीक्ष्य तावुत्तमपूरुषौ जना मञ्जस्थिता नागररट्टका नृप ।

प्रहर्षवेगोःकलितेक्षणाननाः पपुर्न तृप्ता नयनैस्तदाननम् ॥२०॥

पियन्त इव चक्षुर्ग्रां लिहन्त इव जिह्वया । जिघ्रन्त इव नासाभ्यां श्लिष्यन्त इव बाहुभिः ॥२१॥

उक्षुः परस्परं ते वै यथारष्टं यथाभुतम् । तद्रूपगुणमाधुर्यप्रागल्भ्यस्मारिता इव ॥२२॥

पृती भगवतः साक्षाद्धरेणांरायणस्य हि । अवतीर्णाविद्वांशेन वसुदेवस्य वेशमनि ॥२३॥

एव वै किल देवक्यां जातो नीलश्च गोकुलम् । कालमेतं वसन् गूढो वटुधे नन्दवेशमनि ॥२४॥

पूतनानेन नीलान्तं चक्रवातश्च दानयः । अर्जुनो गुह्यकः केशी धेनुकोऽन्ये च तद्विधाः ॥२५॥

गावः सपाला एतेन दावाग्नेः परिमोचिताः । कालियो दमितः सर्प इन्द्रश्च विमदः कृतः ॥२६॥

सप्तहमेकहस्तेन धृतोऽद्रिप्रवरोऽमुना । वर्षवाताशनिभ्यश्च परिग्रातं च गोकुलम् ॥२७॥

गोप्योऽस्य मिःयमुदितहसितमेक्षणं मुमुक्षुम् । पश्यन्त्यो विविधास्तापांस्तरन्ति स्माश्रमं मुदा ॥२८॥

वदन्त्यनेन वंशोऽयं यदोः सुबहुविश्रुतः । श्रियं यशो महत्त्वं च लप्स्यते परिरक्षितः ॥२९॥

अर्थं चास्याग्रजः श्रीमान् राम कमललोचनः । प्रलग्नो निहतो येन वरसको ये वकादयः ॥३०॥

जनेष्वेवं भुवायेषु तृयेषु निनदक्षु च । कृष्णरामौ समाभाष्य चाणूरो वाक्यमप्रवीत् ॥३१॥

हे नन्दसूनो हे राम भयन्तौ वीरसम्मतौ । नियुद्धशालौ धृत्वा राजाऽऽहूतौ दिक्षुष्या ॥३२॥

प्रियं राज्ञः प्रकुर्वन्त्यः श्रेयो विदन्ति वै प्रजाः । मनसा कर्मणा वाचा विपरीतमतोऽन्यथा ॥३३॥

नित्यं प्रमुदिता गोपा वासपाला यथा स्फुटम् । वनेषु मल्लयुद्धेन क्रीडन्तश्चारयन्ति गाः ॥३४॥

तस्माद् राज्ञः प्रियं यूयं वयं च करवाम हे । भूदानि नः प्रसीदन्ति सर्वभूतमयो नृपः ॥३५॥

तन्निशम्याप्रवीत् कृष्णो देशकालोचितं वचः । नियुद्धमारतनोऽभीष्टं मन्यमानोऽभिनन्द्य च ॥३६॥

प्रजा भोजपतेरस्य वयं चापि घनेचराः । करवाम प्रियं नित्यं तपः परमनुग्रहः ॥३७॥

याज्ञा वयं तुरुषबलैः क्रीडन्त्यामो यथोचितम् । भोजिष्युर्दं माधर्मः स्पृशेन्मल्ल समासदः ॥३८॥

चाणूर उवाच

न बालो न किशोरस्त्वं बलश्च बलिनां घरः । लीलयेमो हतो येन सहस्रद्विपसत्रमृत् ॥३९॥

तस्माद् भवद्वयो बलिभिर्द्यौदव्यं नानयोऽत्र वै । मयि विक्रम वाक्येय बलेन सह मुष्टिकः ॥४०॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पार्श्वे कुवल्यापीडयोनाम शिचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः

अथ चतुश्चत्वारिंशत्तमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

एव चर्चितसङ्कल्पो भगवान् मधुसूदन । आससाद्राय चाणूर मुष्टिक रोहिणीसुत ॥ १ ॥
 हस्ताभ्यां हस्तयोर्बद्ध्वा पद्भ्यामेव च पादयोः । विचकर्षतुरभ्योन्य प्रसह्य विनिगीदयाम् ॥ २ ॥
 अरक्षी द्वे अरक्षिभ्यां जानुभ्यां चैव जानुनी । शिर शीर्ष्योरिहोरस्तावयोन्यममिजघ्नतु ॥ ३ ॥
 परिभ्रामणविक्षेपपरिरम्भावपातनैः । उत्सर्षणापसपक्षैश्चायोन्य प्रयरुन्धताम् ॥ ४ ॥
 उ थापनैरन्नयनैश्चालने स्थापनैरपि । परस्पर जिगीपन्तावपचक्रतुरा मन ॥ ५ ॥
 तद् बलाबलवद्युद्ध समेताः सर्वयोषितः । ऊचु परस्पर राजन् मानुकम्पा वरूथशः ॥ ६ ॥
 महानर्यं वताधर्मं येषां राजसभासदाम् । ये बलाबलवद्युद्ध राज्ञोऽन्विच्छन्ति पश्यतः ॥ ७ ॥
 क वज्रसारसयाङ्गी भङ्गी शैलेन्द्रसक्षिभौ । क चातिमुकुमाराङ्गी किशोरी नासयौवनी ॥ ८ ॥
 धर्मव्यतिग्रमो ह्यस्य समाजस्य ध्रुव भवेत् । यन्नाचर्म समुत्तिष्ठेत् स्थेय तत्र कर्हिचित् ॥ ९ ॥
 न सभां प्रविशेत् प्राज्ञ सभ्यदोषाननुस्मरन् । अद्रु वन् विद्रु वक्ष्यो नर किञ्चिदपमश्नुते ॥ १० ॥
 बलात् शठमभित हृष्यस्य वदनाम्बुजम् । वीक्ष्यतां श्रमवार्युत्स पद्मकोरनिवाग्युभिः ॥ ११ ॥
 किं न पश्यत रामस्य मुखमासास्रलोचनम् । मुष्टिकं प्रति सामर्यं हाससरग्भयोभितम् ॥ १२ ॥

पुण्या बत द्रजभुवो यदय नृलिङ्गगूढ पुराणपुरयो वनचित्रमाख्यः ।

ना पालयन् सहबलं कण्ठयश्च देणु विभीषणादिति गिरिरमाश्रिताङ्घ्रि ॥ १३ ॥

गोप्यस्तपः किमचरन् यदमुष्य रूप लावण्यसारमसमोर्ध्वमनयसिद्धम् ।

इमि पिबन्वनुसवाभिन्व दुरापमेकांतधाम पशस श्रिय ऐश्वरस्य ॥ १४ ॥

या दोहनेऽवहनने मधनोपलेपमेङ्गेहनाभरदितोद्यमाजनादौ ।

गायन्ति चैनमनुरक्तधियोऽश्रुकण्ठयो घया द्रजस्त्रिय उरुक्रमचित्तयाना ॥ १५ ॥

प्रातर्मत्ताद् व्रजत आविशतश्च साय गोभिः सम कण्ठयतोऽस्य निशम्य देणुम् ।

निर्गत्य तृणमयलाः पयि भरिपुण्या पश्यन्ति सस्मितमुख सदयावलोकम् ॥ १६ ॥

एव प्रभापमाणासु खोपु योगेरयरो हरिः । शङ्कु हन्तुं मनश्चक्रे भगवान् मरतर्पणम् ॥ १७ ॥

रमया स्त्रीगिर श्रुन्वा पुत्रस्नेहशुचाऽऽतुरी । पितराववतप्येतां पुत्रघोरबुधौ बलम् ॥ १८ ॥

तैस्तैर्नियुद्धविधिभिर्विविधैरच्युतेतरौ । युयुधाते ययायोन्य तथैव बलमुष्टिरी ॥ १९ ॥

भगवद्वाग्रनिपातैवन्ननिप्येपनिष्ठुरैः । चाणूरौ भग्यमानाङ्गौ मुहुर्लानिमवाप ॥ २० ॥

स रथेनरेग उत्पण्य मुष्टीकृत्य कराभुभौ । भगवत वासुदेव हृद्धौ वक्ष्ययावत ॥ २१ ॥

आचलत्त प्रदारेण मासाहत इव द्विपः । पाहोर्निपृष्ट चाणूर बहुजो भ्रामयन् हरिः ॥ २२ ॥

भूषुष्टे पोथयामास तरसा ॥ २३ ॥ विद्यस्तावत्पश्येत्तस्मिन् ॥ २४ ॥

तथैव मुष्टिकः पूर्वं स्वमुष्ट्याभिहतेन वै । बलभद्रेण बलिना सलेनाभिहतो भृशम् ॥२४॥
 प्रवेपितः श रधिरमुद्रमन् मुखतोऽर्दितः । व्यसुः पपातोव्युपस्थे वाताहत इवाह्निपिः ॥२५॥
 सतः कूटमनुप्राप्तं रामः प्रहरतां वरः । अवधीहीलथा राजन् सावर्जं वाममुष्टिना ॥२६॥
 तद्यैव हि शलः कृष्णपदापहतशीर्षकः । द्विधा विदीर्णस्तोशलक उभावपि निपेततुः ॥२७॥
 चाणूरे मुष्टिके कूटे शले तोशलके हते । शेषाः प्रदुहुवुमल्लाः सर्वे प्राणपरीप्सवः ॥२८॥
 गोपान् वयस्यानाकृष्य तैः संसृज्य दिजहुतुः । वाचमानेषु तुर्येषु वल्गन्तौ रतनूपुरौ ॥२९॥
 जनाः प्रजहृपुः सर्वे धमंशा रामकृष्णयोः । क्रते कंसं विप्रमुष्ट्याः साधवः साधु साध्वितिः ॥३०॥
 हतेषु मल्लवर्षेषु विद्वतेषु च भोजराट् । न्ययारयत् स्वसूर्याणि वाक्यं चेदमुवाच ह ॥३१॥
 निस्सारयत् दुर्वृत्तौ वसुदेवात्मजौ पुरात् । धनं हरत् गोपानां नन्दं धर्मीत दुर्भतिम् ॥३२॥
 वसुदेवस्तु दुर्मेधा हन्यतामाश्रसत्तमः । उग्रसेनः पिता चापि सानुगः परपक्षगः ॥३३॥
 पयं विकथमाने वै कंसे प्रकृपितोऽप्ययः । लघिन्नोत्पत्य तरसा मञ्चमुत्तुङ्गमारहत ॥३४॥
 तमाविशन्तमालोक्य शृगुमात्मन आसनात् । मनस्वी सहस्रोत्थाय जगृहे सोऽसिचर्मणी ॥३५॥

तं खड्गपाणिं विचरन्तमाशु श्येनं यथा दक्षिणसथ्यमग्नये ।

समप्रक्षीद् दुर्विपहोमतेजा यथोरगं तारयंसुतः प्रसद्य ॥३६॥

प्रगृह्य केशेषु चलत्किरीटं निपात्य रङ्गोपरि तुङ्गमञ्चात् ।

तस्योपरिष्ठात् स्वयमब्जनाभः पपात विशाध्रय आमतनग्रः ॥३७॥

तं सम्परेतं विचर्क्य भूमौ हरियंथेभं जगतो विपश्यतः ।

हाहेति शब्दः सुमहांस्तदाभुदुदीरितः सज्जनैर्नरेन्द्र ॥३८॥

स नित्यदोद्भिदप्रधिया तमीश्वरं पिबन् वदन् वा विचरन् स्वपङ्कजवसनम् ।

ददर्श चत्रायुधमप्रतो यस्तदेव रूपं दुरवापमाप ॥३९॥

तस्यानुजा भ्रातरोऽष्टौ कङ्कन्यप्रोधकादयः । अग्न्यधावन्नभिकुदा भ्रातुर्निर्वेशकारिणः ॥४०॥

तथातिरभसांस्तस्तु संयत्तान् रोहणीसुतः । श्वहन् पश्चिमुच्चग्य पशुनिव मृगाधिपः ॥४१॥

नेदुदुन्दुभयो व्योम्नि ग्रहोशाद्या विभूतयः । पुष्पैः किरन्तस्तं प्रीताः शशांसुर्ननुतः स्त्रियः ॥४२॥

तेषां स्त्रियो महाराज सुहृन्मण्डुः प्रिताः । तत्राभीयुर्विनिघ्नन्त्यः शोर्पात्यध्रुविलोचनाः ॥४३॥

शयानान् वीरशय्यायां पतीनालिङ्ग्य शोचती । विलेपुः सुस्वरं नार्यो विरजन्तयो मुहुः शुचः ॥४४॥

हा नाथ प्रिय धमंज करुणानाथकसल । त्वया हतेन निहता वयं ते सगृहप्रजाः ॥४५॥

त्वया विरहिता पत्या पुरीयं पुरुषर्षभ । न शोभते वयमिन् निवृत्तो सवमङ्गला ॥४६॥

यनागसां ध्वं भूतानां वृत्तवान् द्रोहमुल्लङ्घय । तेनेमां मो दशां नीतो भूतभृक् को लभेत शम् ॥४७॥

सर्वेषामिह भूतानामेष हि प्रभवाप्ययः । गोसा च तदवध्यायी न क्वचित् सुरसमेधते ॥४८॥

श्रीशुक उवाच

राजयोपित आधास्य भगवँल्लोकमादन । यामाहुलौकिकी सस्यां हतानां समकारयत् ॥४६॥
मातर पितर चैव मोचयित्वाय बन्धनात् । कृष्णरामौ वन्दते शिरसाऽऽष्टशय पादयो ॥४७॥
देवकी वसुदेवश्च विज्ञाय जगदीश्वरौ । वृत्तसवन्दनौ पुत्रौ सस्वजाते न शङ्कितौ ॥४८॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पूर्वार्धे कसवधो नाम चतुश्चत्वारिंशत्तमोऽध्यायः

अथ पञ्चचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

पितरावुपलब्धार्थौ विदित्वा पुर्योचम । मा भूदिति निजां भार्यां ततान जनमोहिनीम् ॥१॥
उवाच पितरावेत्य साग्रज सात्वतर्षभ । प्रप्रयावन्त प्रीदकस्य सातसि सादरम् ॥ २ ॥
नास्मत्तो युवयोस्तात नित्योत्कण्ठितयोरपि । बाल्यपौगण्डकैशोरा पुत्राभ्यामभवन् हृत्वि ॥३॥
न लब्धो देवहूतयोर्वासो नौ भवदन्तिके । यां याला पितृगेहस्या विन्दन्ते लालिता मुदम् ॥
सर्वार्थसम्भवो देहो जनित पोपितो यत । न तयोर्यासि निवेश विप्रोर्मर्त्य शतायुषा ॥ ४ ॥
यस्तयोरात्मज कल्प आत्मना च धनेन च । वृत्ति न दद्यात् प्रेत्य स्वर्गास प्रादयन्ति हि ॥५॥
मातर पितर वृद्ध भार्या साध्वी सुत शिशुम् । गुरु विप्र प्रपन्न च कल्पोऽविभक्तवत्सन् मृत
तन्नावरुणयो कसाम्निःपमुद्विग्नचेतसो । मोरयेते व्यतिक्रान्ता विवसा यामनर्धतो ॥ ६ ॥
तत् चन्तुमर्ह्यस्तात मातनौ परतन्त्रयो । अकुवतोर्वा शुभ्रपां क्षिप्रयोर्दुर्हंसा भृशम् ॥ ७ ॥

श्रीशुक उवाच

इति मायामनुष्यस्य हरेर्विधात्मनो गिरा । मोहितावङ्कमारोप्य परिष्वज्यापतुर्भुङ्क्षु ॥१०॥
सिञ्चतायश्रुधाराभि स्नेहपाशेन चानृतौ । न किञ्चिदूषत् राजन् वाप्यकण्ठी विमोहितौ ॥११॥
एवमाश्वास्य पितरौ भगवान् देवकीसुत । मातामह तूष्मसेन यदुन्नामकरोन्मृपम् ॥१२॥
आह चास्मान् महाराज प्रजाश्राज्जप्तुमर्हसि । ययातिशापाद्यदुभिर्नासितप्यं नृपासने ॥१३॥
मयि भृत्य उपासीने भवतो विबुधादय । कलि हरन्यवनता किमुतान्ये नराधिपा ॥१४॥
सर्वान् स्वाज्ञातिसम्बन्धान् दिग्य कसभपाकुलान् । यदुक्त्वण्यन्यक्रममुदाशार्ङ्गकुरादिकान् ॥
सभाजितान् समाश्वात्य विदेशावासकणितान् । न्यवामयत् स्वगेहेषु वित्ते सतप्यं विश्वकृत् ॥१६॥
कृष्णसङ्कर्षणभुजैर्गुप्ता लघमनोरथा । गृहेषु रेमिरे सिद्धा कृष्णरामगतन्दरा ॥१७॥
घोरतोऽशुरह प्रीता सुकुन्दवदन बुजम् । निर्यं प्रमुञ्चि श्रीमत् सद्यस्मितवीक्षणम् ॥१८॥
तत्र प्रत्यसोऽध्यासन् युवानोऽतिबलीजस । पित्रन्तोऽप्यैर्मुकुन्दस्य सुखाग्नुजसुधां मुहु ॥१९॥
अथ नन्दसमासाद्य भगवान् देवकीसुत । सङ्कर्षणश्च राजेन्द्र परिष्वज्येदमूचतु ॥२०॥

पितर्युवाभ्यां स्निग्धाभ्यां पोषितौ लालितौ शृणुमपि त्रोरम्यधिका प्रीतिरात्मजे वात्मनोऽपि हि ।।
 स पिता सा च जननी यौ पुष्णीतां स्वपुत्रवत् शिष्यन् वन्बुभिरुत्सृष्टानकल्पे पोषरणे ॥२२॥
 यात यूयं यजं तात वयं च स्नेहदु स्तितान् । ज्ञातीन् वो द्रष्टुमेप्यामो विधाय सुहृदां सुखम् ।।
 एवं सान्त्वय्य भगवान् नन्दं समजमच्युतः । वासोऽलङ्कारकुप्याद्यैरहंयामास सादरम् ॥२४॥
 इत्युत्तरीं परिप्यज्य नन्द प्रणयविह्वलः । पूयन्नश्रुभिर्नरे सह गोपेयंजं ययौ ॥२५॥
 अथ गुरसुतो राजन् पुत्रयोः समकारयत् । पुरोधसा ब्राह्मणैश्च यथावद् द्विजसंस्कृतिम् ॥२६॥
 तेभ्योऽदाद् वक्षिणा गावो रुक्ममाला स्वलङ्कृता । स्वलङ्कृतेभ्य सम्पूज्य सवःलाः श्रीममालिनी
 या कृष्णरामजन्मसौ मनोदत्ता महामतिः । साश्वाददानुस्सृत्य कंसेनाधर्मतो हता ॥२८॥
 ततश्च लब्धसंस्कारौ द्विजत्वं प्राप्य सुप्रतौ । गगांद् यदुकुलाचार्याद् गायत्र प्रतमास्थितौ ॥२९॥
 प्रभवौ सर्वविद्यानां सर्वज्ञौ जगदीश्वरौ । नान्यसिद्धामलज्ञान गूढमानौ नरेहितौ ॥३०॥
 अथो गुरुकुले वासमिच्छन्तायुपजग्मतुः । कार्यं सान्दीपनि नाम ह्यवन्तीपुरवासिनम् ॥३१॥
 यथोपसाद्य तौ दान्तौ गुरौ धृतिमनिन्दिताम् । ग्राहयन्तायुजतौ स्म भक्त्या देवमिन्द्रादौ ॥३२॥
 तयोर्द्विजवरस्तुष्ट शुद्धभावानुरुत्तिभिः । प्रोवाच वेदानलिलान् साङ्गोपनिषदो गुर ॥३३॥
 सरहस्यं धनुर्वेदं धर्मान् न्यायपथांस्तथा । तथा चान्वीक्षिकी विद्या राजनीति च षड्विधाम्
 सर्वै नरवरध्रेष्टी सर्वविद्याप्रवर्तकौ । सृष्टिगदमात्रेण तौ संजगृह्यतुष्टं ॥३४॥
 यद्दोराग्रैश्चतुः पट्या संयत्तौ तावतीः कलाः । गुरुदक्षिण्याऽऽचार्यं हृन्दयामासतुष्टं ॥३५॥
 द्विजस्तयोस्तं महिमानमहुतं संलप्य राजघतिमानुगी मतिम् ।

सम्मन्य पत्न्या स महार्णवे भुत बालं प्रभासे वरयाम्भूय ह ॥३७॥

तथेव्यथारुम् महारथी रथं प्रभासमासाद्य दुरन्तविक्रमी ।

वेलायुपमज्य निशीदतुः चणं सिन्धुनिदिवाहणमाहरत्तयोः ॥३८॥

तमाह भगवानाद्य गुरुपुत्रः प्रदीयताम् । योऽसाविह त्वया प्रस्तो बालको महतोर्मिणा ॥३९॥

समुद्र उवाच

नैवाहार्यमहं देव दैत्यः पञ्चजनो महान् । यन्तर्जलघरः कृष्ण शङ्करूपधरोऽसुरः ॥४०॥

भास्ते तेनाहतो नूनं तच्छ्रुत्वा सत्वरं प्रभुः । जलमाविश्य तं हन्वा नापरयदुदरेऽभक्तम् ॥४१॥

तदङ्गप्रमथं शङ्खमादाय रथमागमत् । तत संयमनो नाम यमस्य दयितो पुरीम् ॥४२॥

गत्वा जनार्दन शङ्खं प्रदध्मौ सहलायुध । शङ्खनिर्तादमाकर्यं प्रजासंयमनो यमः ॥४३॥

तयोः सपर्यां महतीं चक्रे भक्त्युपपृष्टिताम् । उवाचावतत कृष्णं सर्वभूताखयालयम् ।

लीलामनुष्य हे विष्णो युवयो करवाम किम् ॥४४॥

श्रीभगवानुवाच

गुरुपुत्रमिहानीत निजकर्मनिबन्धनम् । आनयस्व महाराज मच्छासनपुरस्कृतः ॥४२॥
तथेति तेनोपानीत गुरुपुत्र यदुत्तमौ । दत्त्वा स्वगुरवे भूयो वृथीष्वेति तमूचतुः ॥४३॥

गुरुरवाच

सम्यक् सम्पादितो वत्स भवद्भ्यां गुरुनिष्पन्नः । को नु शुष्मद्विघ्नगुरोः कामानामवशिष्यते ॥४४॥
गच्छत स्वगृह वीरौ कीर्तियोगस्तु पावनी । हन्तास्ययातयामानि भवन्निवह परश्व च ॥४५॥
गुरुर्यौवमनुशातौ रथेनानिलहसा । आयतौ स्वपुरं सात पर्जन्यनिनदेन वै ॥४६॥
समनन्दं प्रजा सर्वां दृष्ट्वा रामजनादनी । अपर्यन्त्यो बह्वहानि नष्टलब्धधना हव ॥४७॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पूर्वार्धे पञ्चच वारिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ४२ ॥

अथ पट्चत्वारिंशत्तमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

दृष्ट्वा नां प्रबो मन्त्री कृष्णस्य दयित रुक्मा । शिष्यो वृहस्पते साक्षादुद्धवो बुद्धिसत्तम ॥ १ ॥
तमाह भगवान् प्रेष्ट भक्तमेकान्तिनं द्रष्टुम् । गुह्यं वा पाणिना पाणिं प्रपञ्चातिहरो हरि ॥ २ ॥
गच्छोद्धव प्रज सौम्य पित्रोर्नौ प्रीतिमापह । गोपीनां मद्वियोगाधि मत्सन्देहीविमोक्षय ॥ ३ ॥
ता मन्मनस्वा मत्प्राणा मदर्थे । यत्नदहिषा । मामेव दयित प्रेष्टमात्मान मनसा गता ।

ये त्वत्लोकधर्माश्च मदर्थे तान् विभर्ष्यहम् ॥ ४ ॥

मयि ता प्रेयसां प्रेष्ठे दूरस्थे गोकुलस्थे । स्मरन्त्योऽङ्ग विमुह्यन्ति विरहौक्थयविह्वला ॥ ५ ॥
पारयन्त्येति कृच्छ्रेण प्राय प्राणान् कथञ्चन । प्रयागमनसदेशैर्बल्यो मे मदात्मिका ॥ ६ ॥

श्रीशुक उवाच

हृद्युक्त उद्धवो राजन् रन्देश भर्तुरास्त । आदाय रथमारुह्य प्रययौ मन्दगोकुलम् ॥ ७ ॥
प्राप्तो नन्दप्रज श्रीमान् निग्लोर्षित विभावसौ । दृष्टवान् प्रविशतां पशूनां सुररेणुभि ॥ ८ ॥
यास्तितार्थैर्मयुष्यज्जिर्नादित शुष्मिभिरुधै । धावन्तीमिष्य वाद्याभिरूधोभारै स्ववत्सकान् ॥ ९ ॥
इतस्ततो विलहन्निर्गोव सैमरिटत सितै । गोदोहशब्दाभिरधं वेणूनां नि स्वनेन च ॥ १० ॥
गायन्तीमिष्य कर्माणि शुभानि वलकृष्णयो । स्वलङ्कृताभिर्गोपीभिर्गोपैश्च सुविशजितम् ॥ ११ ॥
धन्वर्वातिदिगोपिप्रपिन्देवाचंना धितै । धूपदीपैश्च माल्यैश्च गोपादासैर्मनोरमम् ॥ १२ ॥
सर्वत पुष्पितवन द्विजालिकुलनादितम् । हम्कारयन्वापीयै पञ्चपर्यदैश्च मरिश्तम् ॥ १३ ॥
तमागत गमाग य कृष्णस्यापुचर प्रियम् । नन्द प्रीत श्रित्विज्य वासुदेवधियाच्ययत् ॥ १४ ॥
भोजित परमाग्नेन मयिष्टं कशिपौ सुरम् । गतध्रम पर्यट्ट्यूर पादसंवाहनादिभि ॥ १५ ॥
कथिदङ्ग महाभाग रुक्मा न गुरुरनन्दन । आस्ते वृशद्वयपावापैर्युक्तो मुक्त सुहृद्वृत ॥ १६ ॥

दिष्टया कंसो हतः पापः सानुगः स्वेन पाप्मना । साधूनां धर्मशीलानां यदूनां द्वेष्टि यः सदा ॥
 अपि स्मरति नः कृष्णो मातरं सुहृदः सखीन् । गोपान् यजं चात्मनार्थं गावो वृन्दावनं गिरिम्
 ऋष्यायास्पति गोविन्द स्वजनान् सकृदोचितम् । तर्हि द्रष्टव्यं तद्वक्त्रं सुनसं सुस्मितेक्षणम् ॥
 दावान्नेर्षातवर्षाद्य वृषसर्पाद्य रक्षिताः । दुरत्ययेभ्यो मृत्युम्यः दृष्ट्वेन सुमहात्मना ॥२०॥
 स्मरतां वृष्णवीर्याणि लीलापाङ्गनिरौचितम् । हसितं भाषितं चान्न सर्वा नः शिथिलाः क्रियाः
 सरिच्छैलवनोद्देशान् मुकुन्दपदभूषितान् । आत्रीदानीचमाखानां मनो याति तदात्मताम् ॥
 मन्ये कृष्णं च रामं ॥ प्रासाविह सुरोत्तमौ । सुराणां महदर्थाय गगंस्य वचनं यथा ॥२१॥
 कसं नागायुतमार्यं मष्टौ गजपतिं तथा । श्रवधिष्टौ लीलैर्यैव पशूनिव मृगाधिपः ॥२४॥
 तालग्रयं महासारं धनुषं हिमिवेभराट् । यमजै केन हस्तेन ससाहमदधाद् गिरिम् ॥२५॥
 मलम्यो धेनुकोऽरिष्टस्तृणावर्तो वक्रादयः । दैत्याः सुरासुरजितो हता येनेह लीलया ॥२६॥

श्रीशुक उवाच

इति संस्मृत्य संस्मृत्य मन्दः कृष्णानुरक्तवीः । अत्युत्पण्डोऽभवत्तूष्णो प्रेमप्रसरविह्वलः ॥२७॥
 परोदा वर्यमानानि पुत्रस्य चरितानि च । शृण्वन्मयश्रव्यवाचाक्षीव स्नेहस्तुतपयावरा ॥२८॥
 तपोरिषं भगवति कृष्णे नन्दयशोदयोः । धीपयानुराग परम नन्दमाहोदयो गुदा ॥२९॥

उद्धय उवाच

पुषां श्लाघ्यतमौ नूनं देहिनामिह मानद । नारायणोऽखिलगुरौ यत्कृता मतिरौदरो ॥३०॥
 एतौ हि विभ्रस्य च बीजयोनी रामो मुकुन्दः पुरः प्रधानम् ।
 अन्योय भूतेषु विलक्षणस्य ज्ञानस्य चेशत इमौ पुराणौ ॥३१॥
 यस्मिन्ननः प्राणवियोगफाले एषं समावेस्य मनो विशुद्धम् ।
 निद्वन्द्वं कर्माशयमाशु याति परां गतिं ब्रह्ममयोऽहं पर्यं ॥३२॥
 तस्मिन् भवन्तावखिलात्महेतौ नारायणे कारयन्त्यमूर्तौ ।
 भावं विधत्ता नितरां महामन् किं वाक्यशिष्टं सुरयोः सुहृ पय ॥३३॥

यागमिष्यदीर्घेण कालेन व्रजमप्युतः । प्रियं विधास्यते पित्रोर्भगवान् साधतां पति ३४
 इषा कंसं रङ्गमध्ये प्रतीपं सधंसायताम् । यदाह यः समागत्य कृष्णः सार्धं करोति ततः
 मा गिच्छन् महाभागी द्रष्टव्यः कृष्णमन्तिके । अन्तर्द्विं स भूतानामाम्ने उजोतिरिधेयसि ३५
 न ह्यस्यास्ति त्रियः कश्चिन्नाप्रियो वास्यमानिन । नोत्तमो माधमो नापि समानस्याममोऽपि वा ॥
 न मता न रिता तस्य न भार्या न सुतादयः । नामोषो न परश्रावि न देहो जगम एव च ३६
 न पारस्य ब्रह्म पा सोके सदस्मिन्मिधयोनिषु । श्रोतार्यं मोऽपि माधूनां परिश्राप्याय कदरो ३७
 ॥३८॥ रजस्तम इति भजते निर्गुणो गुणान् । श्रोतप्रतीतोऽत्र गुरौः मृज्जयति हृदय ॥३९॥

यथा अमरिकाट्टया आभ्यतीव महीयते । चित्ते कर्तारि तत्रात्मा कर्तवाहधिया स्मृतः ॥४१॥
युवयोरेव नैवायमात्मजो भगवान् हरिः । सर्वपामात्मजो ह्यारमा पिता माता स ईश्वरः ॥४२॥

दृष्टं श्रुतं भूतभवद्भविष्यत् स्यात्सुश्ररिष्णुर्महदल्पकं च ।

विनाच्युताद् वस्तु तरां न वाच्यं स एव सर्व परमार्थभूतः ॥ ४३ ॥

एवं निशा सा युवतोर्व्यतीता नन्दस्य कृष्णानुचरस्य राजन् ।

गोप्य समुत्थाय निरूप्य दीपान् वास्तुन् समभ्यर्च्य दधीन्यमन्यन् ॥४४॥

ता दीपदीप्तैर्मणिभिर्विरेज् रज्जूर्विकर्पद्वजकङ्कणसज्जः ।

चलक्षितम्बस्तनहारजुषडलग्विपत्कपोलारुणकुङ्कुमाननाः ॥ ४५ ॥

उद्रायतीनामरचिन्दलोचन प्रजाङ्गनानां दिवमस्पृशद् ध्वनिः ।

दत्तश्च निमग्न्यनशब्दमिश्रितो निरस्यते येन दिशाममङ्गलम् ॥४६॥

भगर मुदिते हर्षे नन्दद्वारि प्रजौकसः । दृष्ट्वा रथं शातकौम्भं कस्यार्यामति चामुषन् ॥४७॥

अत्र आगत किं वा यः कंसस्यार्थसाधकः । येन नीतो मधुपुरीं कृष्यः कमललोचन ॥४८॥

किं साधयिष्यत्यस्माभिर्मृतुं प्रेतस्य निवृत्तिम् । इति स्त्रीणां वदन्तीनामुदबोऽगात् कृताह्निकः

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पूर्वार्धे नन्दयोरानयनं नाम पदचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ॥

अथ सप्तचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

तं वीक्ष्य कृष्णानुचरं प्रजखियः प्रलम्बयाहु नवकञ्जलोचनम् ।

पीताम्बरं पुष्करमालिनं लम्पन्मुखारविन्दं मणिमृष्टजुषडलम् ॥ १ ॥

शुचिस्मिताः कोऽयमपीत्यदर्शनं कुतश्च कस्यास्पृतवेपभूषणः ।

इति स्म तराः परिवमुखसुकास्तमुत्तमक्षोरुपदाङ्गुनाश्रयम् ॥ २ ॥

तं प्रध्रयेणावनताः सुसकृता समीढहासेष्यसूनुतादिभिः ।

रहस्यमृच्छसुपविष्टमासने विज्ञाय सन्देशहरं रमयतेः ॥ ३ ॥

जानीमस्यां यदुपते पार्श्वे समुपागतम् । अग्रे ह प्रेषितः पित्रोर्भवान् प्रियचिकीर्षया ॥४॥

अन्यथा गोमते सस्य स्मरणीय न लक्ष्मणे । स्नेहानुबन्धो यन्धूनां मुनेरपि सुदुस्तपजः ॥५॥

अन्येऽप्यर्पकृतां मेघ्री यावदर्थविदग्धनम् । पुष्पि स्त्रीषु कृता यद्वत् सुमनस्विय पटपदैः ॥६॥

नि र्वं त्यजन्ति गणिका अथर्वं नृपतिं प्रजाः । अधीतविद्या आचार्यगृह्णितो दत्तदक्षिणम् ॥७॥

स्वगा पीतफलं वृषं मुक्त्वा पातिथयो गृहम् । दग्धं मृगास्तपारयं जारो भुज्वा रतां स्त्रियम् ॥८॥

इति गोप्यो हि गोविन्दे गतयादायमानगाः । कृष्णदूते प्रां याते उदये पतन्तीकिकाः ॥९॥

गायन्त्यः प्रियकर्माणि रदयश्च गतह्रियः । तस्य सस्मृत्य सस्मृत्य यानि कैशोरवाह्ययोः ॥ १०
काचिमधुकरं दृष्ट्वा ध्यायन्ती कृष्णसङ्गमम् । प्रियप्रस्थापितं दूतं बलपयित्वेदमब्रवीत् ॥ ११ ॥

गोप्युवाच

मधुप कितवबन्धो मा स्पृशाद्घ्नि सपत्न्याः कुचविलुलितमालाकुङ्कुमरमश्रुभिर्न ।
बहव मधुपतिस्तन्मानिनीनां प्रसादं यदुसदसि विडम्ब्यं यस्य दूतस्त्वमोदक ॥ १२ ॥
सृष्टदधरसुधां स्वां मोहिनीं पाथयित्वा सुमनस इव सधस्तत्प्रेजेऽस्मान् भवार्कः ।
परिचरति कथं सत्पादपद्मं तु पद्मा ह्यपि यत हृतप्रेता उत्तमश्लोकजल्पैः ॥ १३ ॥
किमिह बहु पटङ्गे गायसि त्वं यदूनामधिपतिमगृहाणामप्रतो न पुराणम् ।
विजयसखसखीनां गीयतां सप्यसङ्गं क्षपितकुचरजस्ते कल्पयन्तीष्टमिष्टाः ॥ १४ ॥
दिवि भुवि च रसायां काः स्त्रियस्तदुरापा वपटश्चिरहासभ्रविजृम्भस्य याः स्युः ।
चरणरज उपास्ते यस्य भूतिर्वयं का अपि च कृपणपथे ह्युत्तमश्लोकजन्दः ॥ १५ ॥
विस्तृज शिरसि पादं वेदम्यहं घाटुकारैरनुनयविदुषस्तेऽभ्येत्य दीर्घमुकुन्दात् ।
स्थित इह विस्तृष्टापरपथम्यलोका व्यसृजदकृतचेता किं नु सन्धेयमस्मिन् ॥ १६ ॥
मृगयुरिव कपीन्द्रं विषयधे लुब्धधर्मां स्त्रियमहृत विरूपां स्त्रीजितः कामयानाम् ।
बलिमपि बलिमवायेष्टयद् ध्वाङ्चबद् यस्तदसमसितसरयैर्दुःस्थजस्तत्प्रचार्य ॥ १७ ॥
यदनुचरितलीलाकर्णयूपविप्रुट्सकृददनविधूतद्वन्द्वधर्मा विनष्टाः ।
सपदि गृहकुटुम्बं दीनमुत्सृज्य दीना बहय इह विहङ्गा भिषुचर्यां चरन्ति ॥ १८ ॥
यदमृतमित्रं जिह्मव्याहतं श्रद्धाघानाः पुलितरतमिवाज्ञाः कृप्यवधो हरिययः ।
दध्शुरसकृदेतत्तत्रस्पर्शातीवस्मररुज उपमन्त्रिन् भणयतामन्यवार्ता ॥ १९ ॥
प्रियसख पुनरागाः प्रेयसा प्रेषितः किं वरय किमनुरूपे माननीयोऽसि मेऽङ्ग ।
नयसि कथमिहास्मान् दुस्त्यजद्वन्द्वपार्थं सततमुरसि सौम्य श्रीवंपू साकमास्ते ॥ २० ॥
अपि यत मधुपुर्णामार्यपुत्रोऽधुनाऽऽस्ते स्मरति त्वं विवृणोदान् सौम्य वन्द्यं गोपान् ।
अचिदपि सा कथा न किङ्करीणां गृणीते भुजमगुरमुगन्ध मूर्धन्यवास्यां वदा नु ॥ २१ ॥

श्रीशुरू उवाच

मपोदधो निशर्म्यं कृप्यदर्शनलालसा । मानवपुत्र प्रियसन्देशगोपीरिदमभाषत ॥ २२ ॥

उद्धव उवाच

मपो यूयं स्म पूर्वाभां भव यो लोकपूजिताः । यासु देवे भगवति यामामि यर्पितं मन ॥ २३ ॥
दन्मनतपोहीमजप्रस्थाध्यायसर्वमम् । धेयोभिर्दिविचैश्चान्यं कृप्ये भर्षिर्हि माप्यते ।
भगवत्युत्तमश्लोके भवतीमिरनुत्तमा । नक्तः प्रयतिता दिष्टा मुनीनामपि दुर्लभा ॥ २४ ॥

दिष्ट्या पुत्रान् पत्नीन् देवान् स्वजनान् भवनानि चाहि वापृणीत यूयं यत्कृन्वात्यं पुरुषं परम्
 सर्वात्मभावोऽधिकृतो भवतीनामधोऽज्ञे । त्रिरहेण महाभागा महान् मेऽनुग्रहः कृतः ॥२७॥
 श्रूयतां प्रियसन्देशो भवतीनां सुखावहः । यमादायागतो भद्रा अहं भर्तुं रहस्करः ॥२८॥
 श्रीमगवानुवाच

भवतीनां वियोगो मे न हि सर्वात्मना ष्वचित् । यथा भूतानि भूतेषु खं वास्वभिर्जलं मही ।

तथाहं च मनःप्राणभूतेन्द्रियगुणाश्रयः ॥२९॥

आत्मन्येवात्मनाऽऽत्मानं सृजे हन्मयनुपालये । आत्ममायानुभावेन भूतेन्द्रियगुणात्मना ॥३०॥
 आत्मा ज्ञानमयः शुद्धो व्यतिरिक्तोऽगुणाम्बयः । सुषुप्तिस्वप्नजाग्रद्विमायावृत्तिभिर्यते ॥३१॥
 येनेन्द्रियार्थान् ष्यापेत् सृष्टा स्वप्नबहुत्थितः । तस्मिन्नुप्यादिन्द्रियाणि विनिर्गः प्रत्यपद्यत ॥३२॥
 एतदन्तः समाप्तायो योगः सर्वं मनोपिणाम् । त्यागस्तपो दमः सर्वं समुद्रान्ता इवापगा ॥३३॥
 यत्त्वं भवतीनां वै दूरे वर्ते प्रियो दशम् । मनसः सन्निकर्षार्थं मनुष्यामकाम्यया ॥३४॥
 यथा दूरचरे भ्रष्टे मन आविश्य वर्तते । स्त्रीणां च न तथा चेतः सन्निकृष्टेऽणिगोचरे ॥३५॥
 मर्यादेव मनः कृत्स्नं विमुक्ताशेषवृत्ति यत् । अनुस्मरन्त्यो मां नित्यमचिरान्मासुपैष्यथ ॥३६॥
 यामया क्रीडता राज्ञोऽधनेऽस्मिन् व्रज आस्थिताः । अलब्धराजाः कल्याणयो माऽऽपुर्मद्वीर्यचिन्तया

श्रीशुक उवाच

एवं प्रियतमादिष्टमाकर्ण्य व्रजयोपितः । ता ऊचुरुद्धवं प्रीतास्तत्सन्देशागतस्मृतीः ॥३७॥

गोप्य ऊचुः

दिष्ट्याहितो हतः कंसो यदूनां सानुगोऽवकृत् । दिष्ट्याऽऽसैलं बध् सर्वार्थैः कुशल्यास्तेऽप्युतोऽधुना ॥
 कश्चिद् गदाव्रजः सौम्यं करोति पुरयोपिताम् । प्रीतिं न । खिद्यसगोदहासोदारेचयार्थितः ॥३८॥
 कथं रतिविशेषज्ञः प्रियश्च वरयोपिताम् । नानुबध्येत तद्वाक्यैर्विभ्रमैश्चानुभाजितः ॥३९॥
 अपि स्मरति नःसाधो गोविन्दः प्रस्तुते ष्वचित् । गोपीमन्ये पुरस्त्रीणां प्राग्याः स्वैरकथान्तरे ॥४०॥
 ताः किं निष्ठाः स्मरति यासु तदा प्रियाभिर्मुग्धावने कुमुदकुन्दशशाङ्काम्ये ।

रेमे क्लृप्तधरयन्पुनुरासगोष्ठ्यामस्माभिरोदितमनोज्ञकथः कदाचित् ॥४१॥

अप्येव्यतीह दाशार्हस्तसाः स्वकृतया शुभ्या । सज्जीवयन्नु नो गार्त्रैर्यथेन्द्रो वनमनुदुः ॥४२॥
 वस्मात् कृप्य दहायति प्राप्तराज्यो हताहितः । नरेन्द्रकन्या उदाह्य प्रीतः सर्वमुद्वहृतः ॥४३॥
 किमस्माभिर्वर्नैकोभिरन्याभिर्चा महात्मनः । श्रीपतेरासकामस्य कियेतार्थः कृतात्मनः ॥४४॥
 परं सौम्यं हि नैराशं स्वरिण्यप्याह पिङ्गला । तज्ज्ञानतीनां नः कृप्ये तथाप्याशा दुरत्यया ॥
 क उरमहेत संत्यक्तुमुत्तमस्योक्तमविदम् । अनिच्छतोऽपि यस्य श्रीरक्षा च्यवते ष्वचित् ।
 सरिवद्वैलवनोद्देशा गावो येनुरवा इमे । सङ्कल्पेण सहायेन कृप्येनाचरिताः प्रभो ॥४५॥

पुनः पुन. स्मारयन्ति नन्दयोपसृत वत । श्रीनिकेतैस्तत्पदकैर्विस्मर्तुं नैव शक्नुमः ॥५०॥
 गत्या ललितयोदारहासलीलावलोकनैः । माध्या गिरा हृतधियः कथं तं विस्मराम हे११
 हे नाथ हे रमानाथ ब्रजनाथातिनाशन । मग्नमुदर गोविन्द गोमुखं वृजिनार्णवात् ॥५२॥

श्रीशुक उवाच

ततस्ताः कृष्णसन्देशैर्व्यपेक्षविरहज्वराः । उद्धव पूजयाञ्चमुखावाऽऽत्मानमधोऽक्षम् ॥५३॥
 उवास कतिचिन्मासान् गोपीनां विबुदश्चुचः । कृष्णलीलाकथां गायन् रमयामास गोमुखम् ॥
 यावत्पहानि नन्दस्य यजेऽयासीत् स उद्धवः । ब्रजौकसां एवप्रायारयासन् कृष्णस्य वार्तयाम् ॥
 सरिद्धनगिरिद्रोणीर्वीकन् वसुमितान् द्रुमान् । कृष्ण संस्मारयन् रमे हरिदासो ब्रजौकसाम् ॥५६॥
 इन्द्रैवमादि गोपीनां कृष्णावेशात्मविह्वलम् । उद्धवः परमप्रीतस्ता नमस्यन्निदं जगौ ॥५७॥

एताः परं तनुभृतो भुवि गोपवधो गोविन्द एव निखिलात्मनि रुजभायाः ।
 वाञ्छन्ति यद् भवभिधो मुनयो वयं च किं ब्रह्मजन्मभिरनन्तकथारसस्य ॥५८॥
 केमाः स्त्रियो वनचरीर्व्यभिचारदुष्टाः कृष्णे क चैव परमात्मनि ख्यभावः ।
 नन्दीश्वरोऽनुभजतोऽबिदुषोऽपि साक्षाच्छ्रेयस्तनोऽयगदराज इवोपयुक्त ॥५९॥
 नाथ श्रियोऽङ्ग उ नितान्तरजे प्रसद. स्वयोपितां नलिनगन्धरुचां कुतोऽभ्याः ।
 रासोत्सवैःस्य भुजदण्डगृहीतकरटलव्याशिषां य उद्गाद् ब्रजवह्वीनाम् ॥६०॥
 आसामहो चरचरेणुपामहं स्थां वृन्दावने किमपि गुह्यमलतौपधीनाम् ।
 या दुःस्वयं स्वजनमार्यपथं च हित्वा भेजुमुद्गदपदवी श्रुतिभिविदुष्याम् ॥६१॥
 या वै श्रियाचितमजादिभिरासकामैर्योगेश्वरैरपि यदामनि रासगोष्ठ्याम् ।

कृष्णस्य तद् भगवत्श्रवणारविन्दं न्यस्तं स्तनेषु विजहुः परिरम्य तापम् ॥६२॥
 वन्दे नन्दमज्जरीणां पादरेणुमभीष्टशः । यासां हरिकथोद्गीत पुनाति भुवनत्रयम् ॥६३॥

श्रीशुक उवाच

अथ गोपीरनुज्ञाप्य यशोदां नन्दमेव च । गोपानामन्य दाशार्हो यास्यन्नाररहे रथम् ॥६४॥
 त निर्गतं समासाद्य नानोपायनपाणयः । नन्दादयोऽनुरागेण प्रावोचन्नश्रुलोचना ॥६५॥
 मनसो वृत्तयो नः स्युःकृष्णपादाङ्गुजाश्रयाः । वाचोऽभिधायिनीनांश्चां कायस्तत्प्रहृष्टादिपुद्ग
 कर्मभिर्भ्रांयमाणानां यत्र छापीस्वरच्छया । मङ्गलाचरितैर्दाने रतिर्न. कृष्ण ईश्वरे ॥६७॥
 एवं सभाजितो गोपैः कृष्णभक्त्या नराधिप । उद्धवः पुनरागच्छन्मधुरां कृष्णपालिताम् ॥६८॥
 कृष्णाय प्रणिप याह भक्त्युद्देकं ब्रजौकसाम् । वसुदेवाय रामाय राज्ञे चोपायनान्यदात् ॥६९॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पुराणं सप्तचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ॥४७॥

अथाष्टाचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

अथ विज्ञाय भगवान् सर्वात्मा सर्वदरान् । सैरन्ध्र्याः कामतप्तायाः प्रियमिच्छन् गृहं ययौ ॥
महाहोपस्करैराक्ष्यं कामोपायोपवृत्तितम् । मुक्तादामपताकमिवितानशयनासनैः ।

धूपैः सुरभिभिर्दीपैः स्रग्गन्धैरपि मण्डितम् ॥ २ ॥

गृहं तमायान्तमवेक्ष्य साऽऽसनात् सप्त ससुत्थाय हि जातसन्भ्रमा ।
यथोपसङ्गम्य सखीभिरध्युतं सभाजयामास तद्वासनादिभिः ॥ ३ ॥
तथोद्भवः साधु तयाभिपूजितो ग्यपोद्दुर्यामिमिमृश्य चासनम् ।
कृष्णोऽपि तूर्यं शयनं महाघनं दिवेश लोकाचरितान्यनुयत ॥ ४ ॥
स सज्जनालेपदुक्कूलभूषणस्रग्गन्धताम्बूलसुधासवादिविभिः ।
प्रसाधिताम्बोपससार माधवं सम्रीडलीलोत्स्मितविभ्रमेक्षितैः ॥ ५ ॥
आहूय कान्तां नवसङ्गमहिया विशाङ्कतां वङ्गयभूपिते करे ।
प्रगृह्य शरयामधिपेयं रामवा रेमेऽनुलेपापङ्गुखलेशया ॥ ६ ॥
सानुकूलकुचयोररसस्तथाप्योर्जिघ्रस्यन्तश्चरयेन रुजो मृजन्ती ।
दोर्म्यां स्तनान्तरगतं परिरम्य कान्तमग्नन्दमूर्तिमज्ज्ञादतिदीर्घतापम् ॥ ७ ॥

सैवं कैवल्यनाथं तं प्राप्य दुष्प्रापमीश्वरम् । अङ्गरागार्पणेनःहो दुर्भगेदमयाधत ॥ ८ ॥
आहोप्यतामिह प्रेष्ट दिनानि कतिचिन्मया । रमस्य नोत्सहे त्यक्तुं सत्रं तेऽभ्युद्वेग्य ॥ ९ ॥
तस्यै कामवरं दत्त्वा मानयित्वा च मानदः । सहोद्भवेन सर्वेशः स्वधामागमदर्शितम् ॥ १० ॥
दुराराध्यं समाराध्य विष्णुं सर्वेश्वरेश्वरम् । यो धृषीते मनोप्राद्व्यमसत्त्वात् कुमनीष्यसौ ॥ ११ ॥
अङ्गूरभवनं कृष्य सहरामोद्भवः प्रभुः । किञ्चिच्छीकोर्पयन् प्रागादङ्गूरमियकाम्यया ॥ १२ ॥
स तान् नरवरध्रेष्ठानारादु बोध्य स्ववान्धवान् । प्रत्युत्थाय प्रमुदितः परिव्यय्याभ्यनन्दत ॥ १३ ॥
ननाम कृष्णं रामं च स तैरप्यभिवादितः । पूजयामास विधिवत् कृत्वासनपरिग्रहान् ॥ १४ ॥
पादावनेजनीरापो धारयच्छिरसां नृप । अर्द्धशेनाम्बरैर्दीर्घैर्गन्धस्रग्भूषणोत्तमैः ॥ १५ ॥
अचिन्त्वा शिरसाऽऽनम्य पादावद्भगतौ मृजन् । प्रथयावनतोऽङ्गूरः कृष्णरामावमापत ॥ १६ ॥
दिष्टया पापो हत कंसमानुगो वामिर्दं कुलम् । मरुद्ग्यामुद्वृष्टं वृक्ष्वाद् दुरन्ताच्च समेधितम्
युगौ प्रधानपुरगौ जगद्देव जगन्मयौ । भवदुर्म्यां न विना किञ्चित् परमस्ति न चापरम्
आत्मस्त्वमिदं विश्वमन्वाविरय स्वरात्मिभिः । ईयते द्रुह्या प्रहन् युतप्रपणोचरन् ॥ १७ ॥

यथा हि भूतेषु चराचरेषु महादयो योनिषु भान्ति नाना ।
 एवं भवान् कैवल आत्मयोनिष्वात्माऽऽत्मतन्त्रो बहुधा विभाति ॥२०॥
 सृजस्यथो लुम्पसि पासि विश्वं रजस्तमःसत्त्वगुणैः स्वशक्तिभिः ।
 न बध्यसे तद्गुणकर्मभिर्ज्ञानात्मनस्ते क च बन्धहेतुः ॥२१॥
 देहाद्युपाधेरनिरूपितत्वाद् भवो न साक्षात् मिदाऽऽत्मनः स्यात् ।
 अतो न बन्धस्तथ नैव मोक्षः स्यातां निकामस्त्वयि नोऽविवेकः ॥२२॥
 स्वयोदितोऽर्थं जगतो हिताय यदा यदा वेदपथः पुराणः ।
 याच्येत पारलब्धपथैरसङ्गिस्तदा भवान् सत्त्वगुणं विभक्तिं ॥२३॥
 स त्वं प्रभोऽथ यसुदेवगृहेऽवतीर्थः स्वांशेन भारमवनेतुमिहासि भूमेः ।
 अक्षौहिणीशतवधेन सुरेतरांगराज्ञाममुं य च कुलस्य यथो यितन्वन् ॥२४॥
 अथेश नो वसतयः खलु भूरिभागा यः सर्वदेवपितृभूतनृदेवमूर्तिः ।
 यस्पादशौचसलिलं त्रिजगत् पुनाति सर्वं जगद्गुरुर्धोऽक्षयाः प्रविष्टः ॥२५॥
 कः पण्डितस्त्वदपरं शरणं समीपाद् भक्तप्रियादतंगिरः सुहृदः कृतज्ञात् ।
 सर्वान् ददाति सुहृदो भजतोऽभिकामानात्मानमप्युपचयापचयौ न यस्य ॥२६॥
 दिष्टया जनार्दन भवानिह नः प्रतीतो योनेश्चरैरपि दुरापगतिः सुरेशैः ।
 छिन्ध्याशु नः सुतकलत्रधनासंगेहदेहादिमोहरशनां भवदीयमायाम् ॥२७॥

श्रीशुक उवाच

शयश्चित्तः संस्तुतश्च भक्तेन भगवान् हरिः । अकूरं सस्मितं प्राह गीर्भिः सम्मोहयन्निवारम् ।

श्रीभगवानुवाच

त्वं नो गुरुः पितृव्यश्चक्ष्माभ्यो यन्धुश्च नित्यदा । वयं तु रक्ष्याः पोष्याश्च अनुकुर्याः प्रजा हि वः
 भवद्विष्य महाभागा निषेध्या अर्हसत्तमाः । श्रेयस्कामैर्नृभिर्नित्यं देवाः स्वार्थां न साधवः ॥
 न ह्यमयानि तीर्थानि न देवा मृच्छला मया । ते पुनन्त्युरकालेन दर्शनादेव साधवः ॥२१॥
 स भवान् सुहृदां वै नः श्रेयाच्छ्रेयश्चिकीर्षया । जिज्ञासार्थं पारुषवानां गच्छस्व त्व गजाद्वयम् ॥
 पितृयुं परते बालाः सह मात्रा सुदुःखिताः । आनीताः स्वपुरं राजा वसन्त इति शुश्रुम ॥२२॥
 तेषु राजाग्विकापुत्रो आतृपुत्रेषु दीनघोः । समो न वर्तते नूनं दुष्पुत्रवशयोऽन्वदकः ॥२३॥
 गच्छ जानीहि तद्गृहं त्वमुना साऽप्यसाधु वा । विज्ञाय तद् दिष्टास्यामो यथा शं सुहृदां भवेत्
 इत्यकूरं समादिश्य भगवान् हरिरीश्वरः । सङ्कर्षणोद्धवाभ्यां वै ततः स्वभवनं ययौ ॥२४॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पार्श्वे अष्टधत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ॥४८॥

श्रीमद्भागवतम्

दशमस्कन्धः

(उत्तरार्धः)

अथ पञ्चाशत्तमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

अस्ति प्राप्तिश्च कंसस्य महिष्यो भरतर्षभ । मृते भर्तरि दुःप्राते ईयतुः स्म पितुर्गृहान् ॥ १ ॥
 पित्रे मगधराजाय जरासन्धाय दुःस्मृते । येदयाञ्चक्रतुः सर्वमात्मवैधस्यकारणम् ॥ २ ॥
 स तदप्रियमाकर्ण्य शोगामर्पयुतो नृप । आयादवीं महीं फर्तुं चक्रे परममुद्यमम् ॥ ३ ॥
 अस्मिहिण्योभिविशया तिसृभिश्चापि संवृतः । यदुराजधानी मधुरा गिर्यणत् सर्वतोदिशम् ॥ ४ ॥
 निरीक्ष्य सद्गलं दृष्ट्वा उद्वेलमिव सागरम् । स्वपुरं तेन संसृद्धं स्वजनं च भयाकुलम् ॥ ५ ॥
 चिन्तयामास मगधान् हरिः कारणमानुजः । तद्देशकालानुगुण्य स्वायत्तारमयोजनम् ॥ ६ ॥
 हनिष्यामि यत्नं ह्येतद् भुवि भारं समाहितम् । मागधेन समानीतं धरयानं सर्वभूभुजाम् ॥ ७ ॥
 अस्मिहिण्योभिः संख्यातं भटाधरयजुर्जरैः । मागधस्तु न हन्तव्यो भूयः वर्ता वल्लोद्यमम् ॥ ८ ॥
 पृथग्धांश्चतारोऽर्थं भभारहरण्या मे । संरक्षणाय साधूनां पृतोऽन्येषां यथाय यम् ॥ ९ ॥

श्रीभगवानुवाच

वै शूरा विकथन्ते दर्शयन्त्येव पौरुषम् । न गृह्णीमो वचो रावज्ञातुरस्य सुमूर्धतः ॥२०॥

श्रीशुक उवाच

जरासुतस्तावमिष्यन् माधवी महाबलीवेन बलीयसाऽऽगृणोत् ।

ससैन्ययानध्वजवाजिसारथी सूर्यानलौ चामुरिवाभ्रेणभिः ॥२१॥

सुपर्णतालध्वजचिह्निता रथाबलघ्नयन्त्यो हरिरामयोमृधे ।

स्त्रियः पुराहालकहृन्मंगोपुरं समाधिवाः संमुमुहुः शुचार्दिताः ॥२२॥

हरिः परानोकपयोमुचां मुहुः शिखीमुखात्युदधण्वर्षरोहितम् ।

स्यसैन्यमालोभय मुरासुरार्चितं व्यस्कृज्यच्छांशरासन्नोत्तमम् ॥२३॥

गृह्णन् निपङ्गादय सन्दधच्छरात् विकृत्य मुञ्चविकृतबाणपूगान् ।

निघ्नन् रथान् कुञ्जरवाजिपत्नीन् निरन्तरं यद्वदलासिचक्रम् ॥२४॥

निर्मिच्छकुम्भाः करिण्यो निपेतुरनेकशोऽथाः शरवृक्षकम्भराः ।

रथा हताश्वध्वजसूतनायकाः पदातपरिद्विजमुजोरुकम्भराः ॥२५॥

संछिद्यमानद्विपदेभवाजिनामङ्गप्रसूताः शतशोऽसृगापगाः ।

भुमाह्वय पूरुषशीर्षकक्षुपा हतद्विपद्वीपहयमहाकुलाः ॥२६॥

करोहमीना नरकेशरीवला चतुस्तरङ्गायुधगुहमसङ्कुलाः ।

अश्वदूरिकावर्तभयानका महामणिश्रवेकाभरणाश्मशकंराः ॥२७॥

प्रवर्तिता भीरुभयावहा मृधे मनस्विना हर्षकरीः परस्परम् ।

विनिघ्नतारीन् मुसलेन दुर्मदान् सङ्कर्ष्येवापरिमेयवेजसा ॥२८॥

बलं तदद्वाख्यवदुर्गमैरवं दुरन्तपारं मयधेन्द्रपात्रितम् ।

द्यवं प्रणीतं वसुदेवपुत्रयोर्विक्रीडितं तज्जगदोशयोः परम् ॥२९॥

स्थियुद्धवान्तं भुवनत्रयस्य यः समीहतेऽनन्तगुणः स्वलीलया ।

न तस्य चित्रं परपद्मिप्रहस्तथापि मर्यादुविधस्य चर्यते ॥३०॥

जग्राह विरथं रामो जरासन्धं महाबलम् । इतानीकावशिष्टासु सिंहः सिंहमिवोजसा ॥३१॥

अप्यमानं इतारार्तिं पारीवांस्त्वमानुषैः । वारयामास योविन्दस्तेन कार्यचिकीर्षया ॥३२॥

स मुक्तो लोकनाथाभ्यां ग्रीहितो वीरसम्मता । तपसे वृत्तसङ्कल्पो वारितः पथि राजभिः ॥३३॥

वाक्ये पवित्रार्थपदैर्बन्धनैः प्राकृतैरपि । स्वकर्मबन्धप्राप्तोऽयं यदुभिस्ते पराभवः ॥३४॥

इतेषु सर्त्रांनीकेषु नृपो बार्हद्वयस्तदा । उपेक्षितो भगवता मगधान् दुर्मना ययौ ॥३५॥

सुकुन्दोऽप्यक्षतबलो निस्त्रीणांरिचल्लार्यव । विकीर्यमाणः कुसुमैश्चिदशैरनुमोदितः ॥३६॥

माधुरैरुपसङ्ग्य विज्वरं मुदिताम्भि । उपगोयमानविजयः सूतमागत्रान्दिभिः ॥३७॥
 शङ्खदुन्दुभयो नेदुर्भैरीतूयांस्थनेकशः । वीणावेणुसदङ्गानि पुरं प्रविशति प्रभौ ॥३८॥
 सिक्तमागां हृष्टजनां पताकाभिरलङ्कृताम् । निर्घुष्टां यक्ष्योपेण कौतुकायदतोरणाम् ॥३९॥
 निचीयमानो नारीभिर्माल्यद्वयघृताङ्कुरैः । निरीक्ष्यमाणः सस्नेहं श्रीयुत्कलितलोचनैः ॥४०॥
 आयोधनगतं वित्तमनगतं वीरभूषणम् । यदुराजाप तत् सर्वमाहृतं प्रादिशत् प्रभु ॥४१॥
 एष सप्तदशकृत्वस्ताव-यक्षौहिणीबलः । युयुधे मागधो राजा यदुभिः कृष्णपालितैः ॥४२॥
 अक्षिण्वस्तद्वत् सर्वं कृष्णयः कृष्णतेजसा । हतेषु स्वेष्वनीकेषु, त्यक्तोऽप्यादरिभिर्युधैः ॥४३॥
 अष्टादशमसङ्ग्रामे आगामिनि तदन्तरा । नारदप्रेषितो वीरो ययनः प्रयद्वरयत् ॥४४॥
 शूरो यधुरामेत्य तिसृभिर्लक्षैश्चक्रोदिति । नृलोके चाप्रतिद्वन्द्वो कृष्णकृष्णत्वाऽऽत्मसम्मितान् ॥
 तं हृष्टाश्रितयत् कृष्ण सङ्कर्षणसहायवान् । अहो यदूनां वृत्तिनं प्राप्तं क्षुभयतो महत् ॥४६॥
 ययनोऽयं निरुधेऽस्मानय तावन्माहाबलः । मागधोऽप्ययं वा श्वो वा परश्वोवाऽऽगमिष्यति ४७
 यावयोयुधयतोरस्य यथागन्ता जरासुतः । बन्धून् वधिष्यत्यययना नेष्यते स्वपुरं बली ॥४८॥
 तस्मादयं विधास्यामो दुर्गं द्विपददुर्गमम् । तत्र शतौन् समाधाय ययनं घातयामहे ॥४९॥
 इति सम्मन्य भगवान् दुर्गं द्वादशयोजनम् । अन्तःसमुद्रे नगरं कृत्वा सुतमचीकरत् ॥५०॥
 इत्यते यत्र हि स्वाप्नं विज्ञानं शिल्पनैपुणम् । रथ्याचत्वरर्वापीभिर्यथावास्तु विनिर्मितम् ॥५१॥
 सुस्तुमलतोद्यानविचित्रोपवनाम्बितम् । हेमशृङ्गैर्दिविस्पर्शमि स्फाटिकाट्टालगोपुरैः ॥५२॥
 राजतारकुटैः कोष्ठैर्ह्रस्वकुम्भैरलङ्कृतैः । रत्नकूटैर्गृहैर्ह्रस्वमैर्ह्रस्वमैर्ह्रस्वमैः ॥५३॥
 वास्तोऽप्यतीनां च गृहैर्वलभीमिश्र निर्मितम् । चातुर्यवर्जनाकीर्यं यदुदेवगृहोऽहसत् ॥५४॥
 सुधर्मां पारिजातं च महेन्द्रः प्राहिणोद्धरे । यत्र चावस्थितो मर्यां मर्याधर्मेनं युज्यते ॥५५॥
 श्वानैककर्णान् वरयो हयाश्वकुलान् मनोजवान् । अष्टौ निधिपतिः कोशान् लोकापालो निजोदयान् ॥
 यद् यद् भगवता दत्तमाधिपत्यं स्वसिद्धये । सर्वं प्रत्यर्पयामासुर्हरौ भूमिगते नृप ॥५६॥
 तत्र योगप्रभावेण नीत्वा सर्वजने हरिः । प्रजापालेन रामेण कृष्णः समनुमन्त्रितः ।

निर्जंगाम पुरद्वारात् पञ्चमाली निरायुध ॥५७॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे उत्तरार्धे पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५० ॥

अथैकपञ्चाशत्तमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

त विलोक्य विनिष्क्रान्तमुजिह्वानमिवोदुपम् । दरीनीयतमं श्यामं पीतकौशेयवाससम् ॥ १ ॥

श्रीवासवपत्न्यं आज कौरुमासुक्तवन्धरम् । पृथुदीर्घचतुर्बाहुं नवकभारयोषणम् ॥ २ ॥

किंस्वित्ते जस्थिनां तेजो भगवान् वा विभावसुः । सूर्यः सोमो महेन्द्रो वा लोकपालोऽपरोऽपि वा
 मन्ये त्वां देवदेवानां त्रयाणां पुरुषर्षभम् । यद् वाचसे गुहाध्वान्तं प्रदीपः प्रमया यथाऽ३ ॥
 शुश्रूषतामव्यलीकमस्माकं नरपुङ्गव । स्वजन्म कर्म गोत्रं वा कथ्यतां यदि रोचतेऽ३ ॥
 वयं तु पुरुषव्याघ्र ऐषवाकाः चतुर्वन्धवः । मुचुकुन्द इति श्रोक्तो यौवनाश्वामजः प्रभो ॥ २॥
 चिरप्रजागरधान्तो निद्रयोऽप्रहतेन्द्रियः । शयेऽस्मिन् विजने कामं केनाप्युत्थापितोऽधुनाऽ३ ॥
 सोऽपि भस्मीकृतो नूनमात्मीयेनैव पाप्मना । अनन्तरं भवाज्जरीमान् लक्षितोऽमित्रशतनः ॥ ३ ॥
 तेजसा सेऽविपद्येण भूरि द्रष्टुं न शक्नुमः । इतोऽसौ मद्भागा माननीयोऽसि देहिनाम् ॥ ४ ॥
 एवं सम्भाषितो राज्ञा भगवान् भूतभावनः । प्रत्याह प्रहसन् वायवा मेघनादगभीरया ॥ ५ ॥

श्रीभगवानुवाच

जन्मकर्माभिधानानि सन्ति मेऽङ्ग सहस्रशः । न शक्यन्तेऽनुपस्थातुमनन्तःशतशोऽपि हि ॥ ६ ॥
 कश्चिद् रजासि विममे पाथियान्पुरुषमभिः । गुणकर्माभिधानानि न मे जन्मानि कर्हिचित् ॥ ७ ॥
 कालप्रयोपपन्नानि जन्मकर्माणि मे नृप । अनुक्रमन्तो नैवान्तं गच्छन्ति परमर्षयः ॥ ८ ॥
 तथाप्यद्यतनाम्यङ्ग शृणुष्व गदतो मम । विज्ञापतो विरिञ्चने पुराहं धर्मगुप्तये ।

भूमेर्भारयमाखानामसुराणां क्षयाय च ॥ ९ ॥

अवतीर्णो यदुकुलो गृह आनन्दमुदुमेः । यदन्ति वासुदेवेति वसुदेवसुतं हि माम् ॥ १० ॥
 काकनेमिर्हतः कंसः प्रलम्बाद्याश्च सद्द्विपः । अयं च यवनो दम्भो राजस्ते तिम्रचक्षुरा ॥ ११ ॥
 सोऽहं तजानुम्रहार्थं गुहामेतामुपागतः । प्रार्थितः प्रचुरं पूर्वं स्वयाहं अक्षवास्तलः ॥ १२ ॥
 वरान् शृणीष्व राजर्षे सर्वान् कामान् ददामि तेऽसौ प्रपन्नो जनः कश्चिद् भूयोऽस्ति शोचिनुम् ॥

श्रीशुक उवाच

इयुक्तरतं प्रणम्याह मुचुकुन्दो मुद्रान्वितः । ज्ञात्वा नारायणं देवं गर्गेशस्यमनुस्मरन् ॥ १५ ॥

मुचुकुन्द उवाच

विमोहितोऽयं जन ईश मायया त्वदीयया त्वां ॥ भजत्यनर्घरक् । -

सुखाय दुःखप्रभवेपु भजते गृहेषु योषित् पुरुषश्च यक्षितः ॥ १६ ॥

सत्त्व्या जनो दुर्लभमत्र मानुषं कथञ्चिदप्यङ्गमयततोऽनघ ।

पादारविन्दं न भजत्यसम्पत्तिर्गृहान्वक्षुपे पतितो यथा पशुः ॥ १७ ॥

ममैव कालोऽङ्गित निष्पलो गतो राज्यश्रियोऽक्षदमदस्य भूपतेः ।

मर्यामपुद्गेः सुतदारकोरभूष्यासम्मानस्य दुरन्तचिन्तया ॥ १८ ॥

कृतेवरेऽस्मिन् घटकुट्यसन्निभे निरुदमानो नरदेव इत्यहम् ।

शुनो रथेभारवपदात्पनीकपैर्गां पर्यटंस्त्यागणयन् सुदुर्मदः ॥ १९ ॥

प्रमत्तमुच्चैरिति कृत्यचिन्तया प्रवृद्धलोभं विपयेषु लालसम् ।
 त्वमप्रमत्त सहस्राभिपद्यसे क्षुल्लेलिहानोऽहिरिवाशुमन्तकः ॥२०॥
 पुरा रथैर्हमपरिष्कृतैश्चरन् मतङ्गजैर्वा नरदेवसंज्ञितः ।
 स एव कालेन दुरत्ययेन ते कलेवरो विट्कृमिभस्मसंज्ञितः ॥२१॥
 निर्जित्य द्विचक्रमभूतविग्रहो वरासनस्थः समराजवन्दितः ।
 गृहेषु मैथुन्यमुखेषु योपितो क्रीडामृग पूरुष ईश नीयते ॥२२॥
 करोति कर्माणि सपस्सुनिष्ठितो निवृत्तभोगस्तदपेक्षया ददत् ।
 पुनश्च भूयेयमर्हं स्वरादिति प्रवृद्धतपो न सुखाय कल्पते ॥२३॥
 भवापवर्गो भ्रमतो यदा भवेज्जनस्य तर्ह्यप्युत सत्समागमः ।
 सत्सङ्गमो यर्हि तदैव सद्रतौ परावरेणो त्वयि जायते मतिः ॥२४॥
 मन्ये ममानुग्रह ईश ते कृती राज्यानुबन्धापगमो यदच्छ्रया ।
 यः प्रार्थ्यते साधुभिरैकचर्यया वनं विविक्किरक्षयडभूमिषु ॥२५॥
 न कामयेऽन्यं तव पादसेवनादकिञ्चनप्रार्थ्यतमाद् वरं विभो ।
 आराध्य कम्प्यो ह्यपवर्ग ईश हरे वृणीत आर्यो वरमात्मयन्वनम् ॥२६॥
 तन्मादु विसृज्याशिष ईश सर्वतो रजस्तम सत्त्वगुणानुबन्धनाः ।
 निरञ्जनं निर्गुणमद्वयं पर त्वां शक्तिमात्रं पुरुषं व्रजाम्यहम् ॥२७॥

चिरमिह वृजिनास्तस्त्वयमानोऽनुतापैर्विदूषपटमित्रोऽलक्षशान्तिं कथञ्चित् ।

शरणाद् समुपेतहृत्स्वपदान् परात्मज्ञभयमृतमशोकं पाहि माऽऽपन्नमीश ॥२८॥

श्रीमगवानुवाच

सर्वभौम महाराज सतिरस्ते विमलोजिता । वरैः प्रलोभितस्यापि न वारैर्विहता यत ॥२९॥
 प्रलोभितो धैर्यैस्त्वमप्रमादाय विद्धि तत् । न धीर्मन्येकभक्त्यानामाशीर्भाभेद्यते धरिचत् ॥३०॥
 युञ्जानानामभक्तानां प्राणायामादिभिर्मनः । अक्षोणवासनं राजन् दृश्यते पुनरल्पितम् ॥३१॥
 विचरस्व महीं कामं मथ्यावेशितमानसः । ह्रस्वेव निषदा तुभ्यं भक्तिर्मन्यनपायिनी ॥३२॥
 चाश्रयमंस्थितो जन्तुर्न्यवधीर्गयादिभिः । समाहितस्तत्तपसा ज्ञाद्यं मनुपाश्रितः ॥३३॥
 जगन्मन्यन्तरे राजन् सर्वभूतसुहृत्तम । भूवा द्विजवररत्न वै मासुपैष्यसि केवलम् ॥३४॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे उत्तरार्द्धे मुकुन्दस्तुतिर्नामैकपञ्चाशत्तमोऽध्यायः २१

अथ द्विपञ्चाशत्तमोऽध्यायः

धीशुक उवाच

ईश भोऽनुगृहीतोऽहं कृत्स्नेनैवावुनन्दनः । तं परिगम्य सद्यस्य निश्चयाम गुदामुन्वात् ॥३५॥

स वीक्ष्य घृष्टकान् मर्त्यान् पश्यन् वीरूढनस्पतीन् । मत्वा कलियुगं प्राप्तं जगाम दिशमुत्तराम् ॥२॥
 न पद्मदायुतो धीरो नि सङ्गो मुक्तसंशयः । समाधायै मनः कृष्णे प्राविशद् गन्धमादनम् ॥३॥
 यदर्थं श्रममासाद्य नरनारायणालयम् । सर्वद्वन्द्वसहं शान्तस्तपसाऽऽराधयद्धरिम् ॥४॥
 भगवान् पुनराश्रयं पुरीं यवनवेष्टिताम् । हत्वा ग्लेच्छं बलं निन्ये तदीयं द्वारकां धनम् ॥५॥
 नीयमाने धने गोभिर्नृभिश्चाव्युतचोदितैः । आजगाम जरासन्धश्च यो विशयनीकय ॥६॥
 विलोक्य वेगरभसं रिपुमैत्र्यस्य माधवौ । मनुष्यचेष्टामपञ्चौ राजन् दुद्रुवतुद्रुतम् ॥७॥
 विहाय वित्तं प्रचुरमभीतौ भीरुभीतञ्च । पद्मपां पद्मपलाशाभ्यां चेतुर्बहुयोजनम् ॥८॥
 पलायमानौ तौ दृष्ट्वा मागधः प्रहसन् बली । अन्वधावद् रथानीकैरीशयोरप्रमाणवित् ॥९॥
 प्रहृष्टं दूरं सन्धातौ तुङ्गमारहतौ गिरिम् । प्रवर्षणाक्ष्य भगवान् निरपदा यत्र वर्पति ॥१०॥
 गिरौ निलीनावाक्षाय जाधिगम्य पद्मं नृपः । ददाह गिरिर्मधोभिः समन्तादग्निमुत्सृजन् ॥११॥
 तत उत्पत्य तरसा दह्यमानतटादुभौ । दशैकयोजनोत्तुङ्गाधिपेततुरधो भुवि ॥१२॥
 अलक्ष्यमाशौ रिपुणा सानुगेन यदूतमौ । स्वपुरं पुनरायातौ समुद्रपरिखां नृप ॥१३॥
 सोऽपि दग्धाविति मृषा मन्वानो बलकेशधौ । बलमाकृष्य सुमहम्मगधान् मागधो ययौ ॥१४॥
 आनर्ताधिपतिं श्रीमान् रैवतो रैवतौ सुताम् । मक्षणा चोदितं प्रादाद् बलायेति पुरोदितम् ॥१५॥
 भगवानपि गोविन्द उपयेमे क्रूरदह । वैदर्भी भीष्मकसुतां श्रियो माम्राक्ष्यं वरे ॥१६॥
 प्रमथ तरसा राज्ञः शाल्वादींश्चैव पक्ष्माङ्गान् । पश्यतां सर्वलोकानां तात्पर्यं पुत्र सुधामिव ॥१७॥

राज्ञोवाच

भगवान् भीष्मकसुतां रविप्रणींश्चिराननाम् । राक्षसेन विघ्नेन उपयेम इति श्रुतम् ॥१८॥
 भगवच्छ्रोतुमिच्छामि कृष्णस्यामिततेजसः । यथा मागधशाल्वादीन् जिह्वां कन्यामुपाहरत् ॥१९॥
 ममन् कृष्णकथां पुण्या माध्वीलोकमलापहा । को नु कृष्येत शृण्वान् श्रुतशो नि यन्मृता ॥२०॥

श्रीशुक उवाच

राजाऽऽसीद् भीष्मको नाम विदर्भाधिपतिर्महान् । तस्य पद्माभवन् पुत्राः कन्यैका च वरानना ॥२१॥
 रक्षयप्रजो स्वमरथो रक्षमबाहुरनन्तरः । रक्षमकेशो रक्षममाली रक्षिमण्येपां स्वसा सती ॥२२॥
 सोपधृत्य मुकुन्दस्य रूपवीर्यगुणधियः । गृहागतैर्गौरयमानास्तमेने सदृशं पतिम् ॥२३॥
 तां बुद्धिलक्ष्मीदाम्यरूपशीलगुणाश्रयाम् । कृष्णश्च सदृशं भार्यां समुद्रोद्गमनो दधे ॥२४॥
 बन्धूनामिच्छतां दातुं कृष्णाय भगिनीं नृपः । ततो निवार्य कृष्णद्विजं स्वमी चैवममन्यता ॥२५॥
 तदवेत्यामितापाङ्गो वैदर्भी दुर्मना भृशम् । विचिन्त्यास द्विजं कश्चित् कृष्णाय माहिषोद्गतम् ॥२६॥
 द्वारकां ह्यसमभ्येयं प्रतीहारिं प्रवेशितः । अपश्यदार्धं पुरपमासीनं काञ्चनासने ॥२७॥
 दृष्ट्वा मक्षयदेवस्तमरक्ष निनासनात् । उपवेश्यार्हयाञ्चक्रे यथाऽऽमानं दिवीयस ॥२८॥

त भुक्तवन्त विभ्रा-तमुपगम्य सतां गति । पाणिनाभिमृशन् पादावव्यग्रस्तमपृच्छत ॥२६॥
 कश्चिद् द्विजवरश्रेष्ठ धर्मस्ते बृद्धसम्मत । वर्तते नातिकृच्छ्रेण सतुष्टमनस सदा ॥२७॥
 सतुष्टो यर्हि वर्तते ब्राह्मणो येन केनचित् । अहीयमान स्वाद् धर्मात् स ह्यस्यापिलकामधुक् ॥
 अस्तुष्टोऽसृष्टोऽफानामोऽपि सुरेश्वर । अकिञ्चनोऽपि सतुष्ट शेते सर्वाङ्गविज्वर ॥२८॥
 धियान् स्वलाभसतुष्टान् साधून् भूतसुहृत्तमान् । निरहङ्कारिण शान्तान् नमस्ये शिरसासकृत् ॥२९॥
 कश्चिद् व कुशल ब्रह्मन् राजतो यस्य हि प्रजा । सुख वसन्ति विषये पाह्यमाना स मे प्रिय ॥
 पतस्त्वमागतो दुर्ग निस्तीयेह यद्विच्छया । सर्वं नो ब्रह्मगुण चेत् किं कार्यं करग्राम ते ॥३०॥
 एव सगृष्टसम्प्रभो ब्राह्मण परमेष्ठिना । लीलागृहीतदेहेन तस्मै सर्वमवर्णयत् ॥३१॥
 रक्मिण्युवाच

श्रुत्वा गुणान् भुवनसुन्दर श्रवतां ते निविरप कर्णविवर्हैरतोऽङ्गतापम् ।
 रूप दशां दृशिमत्तार्मयिलार्थलाम स्वयव्युताविशति चित्तमपत्रप मे ॥३२॥
 का र्वा मुकुन्द महती कुलशीलरूपविद्याधयोद्भविषधामभिरा मनुह्यम् ।
 धीरा पति कुलवती न पृणीत कन्या काल नृसिंह नरलोकमनोऽभिरामम् ॥३३॥
 तन्मे भवान् एतु वृत पतिरङ्ग जायामात्मार्षितश्च भवतोऽय विभो विधेहि ।
 मा वीरभागमभिरातु चैव आरद् गोमायुवन्मृगपतेर्बलिमग्नुनाह ॥३४॥
 पूर्तेष्टवत्तनियमप्रसदेवविप्रगुर्वर्चनादिभिरल भगवान् परेश ।
 आराधितो यदि गदाग्रज एव पाणि गृह्णातु मे न वमधोपमुतादयोऽन्ये ॥३५॥
 शोभाविनि वमजितोद्गहने विदमन् गुप्त समेय पूतनापतिभि परीत ।
 निर्मथ्य चैवमगाधेन्द्रबल प्रसह मां राक्षसेन विधिनोद्गह धीर्यशुल्काम् ॥३६॥
 अन्त पुरान्तरचरीमनिहित्य व धूस्वामुद्गहे कथमिति प्रपदाभ्युपायम् ।
 पूर्वैरुररित महती कुलदेविपात्रा यस्यां बहिर्नवपूगिरिजामुपेपार ॥३७॥
 यस्याद्द्विपङ्कजरज रनपनं महान्तो वाङ्मन्युमापतिरिवात्मा मोऽपहयै ।
 यद्यंमुजाय न लभेय भवत्प्रसादं जह्यामसुन् प्रत्यूषाङ्कतजन्मभि स्यात् ॥३८॥
 ब्राह्मण उवाच

शयेते गुह्यसदेशा यदुदेव मयाऽऽहता । विमृश्य कर्तुं यथाय क्रियतां तदनुन्तरम् ॥३९॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे उत्तरार्धे रक्मिण्युद्वाहप्रस्तावे द्विपञ्चाशत्तमोऽध्यायः

अथ त्रिपञ्चाशत्तमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

वैदर्भा स तु सदेर निशम्य यदुनन्दन । प्रगृह्य पाणिना पाणिं प्रहसन्निदमबधौत् ॥ १ ॥

श्रीभगवानुवाच

तथाहमपि तच्चित्तो निद्रां च न लभे निशि । वेदाहं रुक्मिण्या द्वेपान्ममोद्वाहो निवारितः ॥ २ ॥
तामानयिष्य उन्मथ्य राजन्यापसदान्मृधे । मन्परामनवधाह्नीमेधसोऽग्निशिखामिव ॥ ३ ॥

श्रीशुक उवाच

उद्वाहं च विज्ञाय रुक्मिण्या मधुसूदनः । रयः संयुज्यतामाशु दास्केयाह सारयिम् ॥ ४ ॥
॥ चारुवैः शैत्यसुग्रीवमेघपुष्पबलाहकैः । युक्तं रथमुपानीय तस्यौ प्राञ्जलिरभ्रतः ॥ ५ ॥
आरुह्य स्यन्दनं शौरिर्द्विजमारोप्य तुर्यगैः । आनत्तदिकरात्रेण विदर्भानगमदयैः ॥ ६ ॥
राजा स कुण्डिनपतिः पुण्यस्नेहवरां गतः । शिशुपालाय स्वां कन्यां दास्यन् कर्माययकारयत्
पुरं सम्मृष्टसंसिद्धमार्गरथ्याचतुष्पथम् । चित्रध्वजपताकाभिस्तोरणैः समलङ्कृतम् ॥ ७ ॥
स्नमान्धमाह्वयभरपौर्विरजोऽम्बरमपितैः । जुष्टं स्त्रीपुत्रैः धीमद्गृहैरगुरुधूपितैः ॥ ८ ॥
वितुन् देवान् समग्यर्च्य विप्रान् विधिनृप । भोजयित्वा यथान्यार्यं वाचयामास मङ्गलम् ॥ ९ ॥
सुखातां सुदतीं कन्यां कृतकौतुकमङ्गलाम् । अहतांगुकयुग्मेन भूषितां भूषणोत्तमैः ॥ १० ॥
चक्रुः सामग्यं शुर्मन्त्रैर्वंध्या रचां द्विजोत्तमाः । पुरोहितोऽपर्वविद् वै जुहाव प्रहयान्तये ॥ ११ ॥
हिरण्यरूप्यवासांसि तिलांश्च गुडमिश्रितान् । प्रादाद् धेनूश्च विप्रैर्ग्यो राजा विधिविदां वरः ८
पुनं चेदिपती राजा दमधोपः सुताय वै । कारयामास मन्त्रज्ञैः सर्वमभ्युदयोचितम् ॥ १३ ॥
मदभ्युद्भिर्गजानीकैः स्यन्दनैर्ममालिभिः । परयन्त्रसङ्कुलैः सैन्यैः परीतः कुण्डिनं ययौ ॥ १४ ॥
तं वै विदुर्भाषिपतिः समग्यैः प्राभिपूज्य च । निवेशयामास मुदा कल्पितान्यनिवेशने ॥ १५ ॥
तत्र शाल्वो जरासन्धो दन्तवन्ध्रो विदूरथः । आजग्मुश्चैद्यवशीयाः पौण्ड्रकाद्याः सहस्रशः ॥ १६ ॥
कृप्यारामद्विषो यत्ताः कन्यां चैषाथ साधितुम् । यथागत्य हरेत् कृप्यो रामाद्यैर्यदुभिर्दुःखैः ॥ १७ ॥
योगस्थामः संहतास्तेन इति निश्चितमानसाः । आजग्मुर्भूभुजः सर्वे समप्रबलवाहनाः ॥ १८ ॥
श्रुत्वाैतद् भगवान् रामो विपक्षीयनृपोद्यमम् । कृप्यं चैकं गतं हर्तुं कन्यां कलङ्कशङ्कितः ॥ १९ ॥
बलेन महता सार्धं आनृत्नेहपरिप्लुतः । स्वरितः कुण्डिनं प्रागाद् गजान्वरथपतिभिः ॥ २० ॥
भीष्मकन्या वरारोहा काङ्क्षन्त्यागम् । १२५० द्विजस्थाचिन्तयत्तदा ॥ २१ ॥
अहो प्रियामान्तरित उद्वाहो मेऽ

१२५० द्विजस्थाचिन्तयत्तदा ॥ २१ ॥
१२५० द्विजस्थाचिन्तयत्तदा ॥ २१ ॥

अथ कृष्णविनिर्दिष्टः स एव द्विजसत्तमः । अन्तःपुरचरी देवीं राजपुत्रीं ददर्श ह ॥२८॥
 सा तं प्रहृष्टवदनमव्यग्रात्मगतिं सती । आलक्ष्य लक्षणाभिज्ञा समष्ट्युच्चुचिस्मिता ॥
 तस्या आनेदयत् प्राप्तं शशंस यदुनन्दनम् । उक्तं च ॥ यत्रचनमात्मोपनयनं प्रति ॥३०॥
 समागतं समाज्ञाय वीदभीं हृष्टमानसा । न पश्यन्ती आक्षणाय प्रियमन्यक्षनाम स्या ॥३१॥
 मत्सौ ध्रुवा स्वदुहितुर्द्राहमेघणोत्सुकौ । अभ्ययात्तूर्यवोपेण रामकृष्णौ समईयैः ॥३२॥
 सुपथं ध्रुपानीय वासांसि विरजांसि सः । उपायनान्यभीष्टानि विधिवत् समपूजयत् ॥३३॥
 तपोनिवेशनं श्रीमदुपकृत्य महामतिः । सत्यैवयो सानुगयोरातिर्यं विदधे यथा ॥३४॥
 राज्ञी समेतानी यथावीर्यं यथावयः । यथायत्नं यथाचित्तं सर्वैः कामैः समहंयत् ॥३५॥
 तस्यामागमाकर्ण्य विदभंपुरवासिनः । आगत्य नेत्राञ्जलिभिः पशुस्तन्मुखपङ्कजम् ॥३६॥
 त्र्यम्ब मायां भवितुं रुक्मिण्यवहन्ति नापराधमाप्यनवद्यात्मा भङ्ग्याः समुचितः पतिः ॥३७॥
 यत्र सुचरितं यद्यस्तेन तुष्टमिलोककृत् । अनुगृह्णातु गृह्णातुर्दम्बाः पाणिमप्युतः ॥३८॥
 ये प्रेमकृतावदा यदन्ति स्म पुरीकमः । कन्या चान्तःपुरात् प्रगाढं भटैर्गुप्ताग्निरालयम् ॥
 दवा विनिर्घयी द्रष्टुं भगव्याः पादपङ्कजम् । सा चानुभयायती सम्पद्मुदुन्दपरणाश्रुजम् ॥३९॥
 तवाह्मातृभिः सार्धं पत्नीभिः परिवारिता । गुप्ता राजभटैः शूरैः सप्तद्वैरघतायुधैः ।

अदृष्टगणवणवास्तुर्यभेयंश्च जगिरे ॥४०॥

यां वीक्ष्य ते नृपतयस्तदुदारहासमोदावलोक्य हृतचेतस उज्जिताम्नाः ।

पेतु रितौ गजरथाश्च गता विमूढा यात्राच्छूलेन हरयेऽर्पयतीं स्वशोभाम् ॥२३॥

सैवं शनैश्चलयती चलपद्मकोशौ प्राप्तिं तदा भगवतः प्रसमीक्षमाणा ।

उत्सायं वामेकरजैरलकानपाङ्गैः प्राप्तान् ह्रियैश्चत नृपान् ददशोऽच्युतं सा ॥२४॥

तौ राजकन्या रथमारुह्यतीं जहार कृष्णो द्विपतीं समीक्षताम् ।

रथं समारोप्य सुपर्णलक्ष्यं राजन्यचक्रं परिभूय माधवः ॥२५॥

ततो ययौ रामपुरोगमैः शनैः सृगालमभ्यादिव भागहृद्भरिः ।

तं मानिनः स्वामिभवं ययः चर्यं परे जरासन्धश्च न सेहरे ॥२६॥

अहो धिगस्मान् यय आत्तधन्वनां गोपैर्हस्तं केसरिणां मृगैरिय ॥२७॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे उत्तरार्धे रुक्मिण्योद्वयं नाम त्रिपञ्चाशत्तमोऽध्यायः

अथ चतुःपञ्चाशत्तमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

इति सर्वे सुसंरब्धा बाहानारुह्य दंशिताः । स्वैः स्वैर्वलैः परिक्रान्ता अन्वीयुष्टं तन्कार्मुकाः ॥१॥

तानापतत आलोक्य यादवाभीकयूथपाः । तस्थुस्तत्संमुक्ता राजन् बिस्फुर्य स्वधनूर्पि ते ॥२॥

अथ दृष्टे गजस्कन्धे रथोपस्थे च कोविदाः । सुमुचुः शरवर्षाणि मेघा अदिव्रजो यथा ॥३॥

पत्युर्वलं शरासारैरक्षुब्धं वीक्ष्य सुमध्यमा । समीढमैव चन्द्रफलं भयविह्वललोचना ॥४॥

ग्रहस्य भगवानाह मा स्म भैरवमलोचने । विनश्यत्पत्युर्नैरेतत्तावकैः शश्रवं यत्नम् ॥५॥

तेषां तद्विक्रमं वीरा गदसङ्घर्षादयः । अमृष्यमाणा नाराचैर्गर्जयन् गजान् रथान् ॥६॥

पेतुः शिरांसि रथिनामश्विनां गजिनां भुवि । खड्गदलकिरीटानि सोष्णीपाणि च कोटिशः ॥७॥

हस्ताः सासिगदेष्पासाः करमा करयोऽङ्गुष्ठयः । अथाश्वतरनागोद्वपरम यं शिरांसि च ॥८॥

हृन्मनमवलानीका वृष्णिभिर्जयकादिभूमिः । राजानो निमुप्ता जम्बुजराक्षन्पुरःसराः ॥९॥

शिशुपालं समयेत्य हतदारमितातुरम् । नष्टविषं गतोऽसाहं शुष्यद्गदममुवन् ॥१०॥

भो भोः पुरुषशार्दूल दीर्घमनस्यमिदं त्यज । न प्रियाप्रिययो राजन् निष्ठा देहिपु हरयते ॥११॥

यथा दारमयी योषिन्नुत्थते कुहकेच्छया । एवमोश्वतरन्त्रोऽयमोदते सुपटुः सयोः ॥१२॥

शौरैः सप्तदशाहं धी संयुगानि पराजितः । त्रयोविंशतिभिः सैन्यैर्जिग्ये एकमहं परम् ॥१३॥

तथाप्यहं न शोचामि न ग्रह्णामि किञ्चित् । कालेन दैवयुक्तेन ज्ञानं विद्रावितं जगत् ॥१४॥

अथुनापि वयं सर्वे वीरयूथपयूथपाः । पराजिताः फलतत्त्रैयंदुभिः कृष्यपाजितैः ॥१५॥

रिपयो जिगुरधुना काल आत्मानुमारिणः । तदा वयं विजेय्यामो यदा कालः प्रदक्षिणः ॥१६॥

एवं प्रशोधितो मित्रैस्त्वैषोऽगात् सानुगः पुरम् । हतशोभाः पुनस्तेऽपि ययुः स्वं स्वं पुरं नृपाः ॥१७॥

स्वमी तु राजसोद्वाहं कृष्णद्विदसहन् स्वधु । पृष्टतोऽन्यगमत् कृष्णमचोहियया वृतो बली॥८॥
 स्वम्यमर्षी सुसरब्ध श्रवतां सवभूसुजाम् । प्रतिजज्ञे महाबाहुर्दक्षित सशरासन ॥१६॥
 अह वा समरे कृष्णमप्रत्युद्य च रक्विमणीम् । कुण्डिन न प्रोक्ष्यामि सत्यमेतद् व्रवीमि व. २०
 इत्युक्त्वा रथमारुह्य सारथिं ग्राह्य वर । चोदयाश्चान् यत् कृष्णस्तस्य मे सयुग भवेत् २१
 अथाह निशितैर्बाणैर्गोपालस्य सुदुर्मते । नेप्ये धीर्यमद येन स्वसा मे प्रसभ हता ॥२२॥
 विरूथमानं कुमतिरीश्वरस्याप्रमाणवित् । रथैर्कोऽगाविन्द तिष्ठ तिष्ठेत्यथाह्वयत् ॥२३॥
 धनुर्विकृष्य सुरद जवने वृष्ण त्रिभि शरै । आह चात्र चण तिष्ठ यदूनां दुर्लपासन ॥२४॥
 अयं यासि स्वसार मे मुपित्वा ध्वाद् वषट्कवि । हरिष्येऽद्य मर्दं मन्द मायिन कट्योधिन ॥२५॥
 आवन्न मे हतो बाणै शयीथा मुञ्च दारिकाम्पुस्मयन् वृष्णो धनुरिद्धत्वा पद्भिर्निःपाद्य रक्विमणम्
 रथमिश्चतुरो बाह्यान् द्वाभ्यां सूत ध्वजत्रिभि । स चान्यद् धनुरादाय कृष्ण विन्याद्य पञ्चभि ॥
 स्वादित शरीरैस्तु चिच्छेद धनुरच्युत । पुनरन्यदुपादत्त तदप्यच्छिन्नदव्यय ॥२८॥
 रिधि पट्टिषा शूल चर्मांसी शक्तितोमरौ । यद् यदायुधमादत्त तत् सर्वं सोऽच्छिन्नदरि ॥२९॥
 शतो रथादवप्लुत्य खड्गपाणिर्जिघांसया । कृष्णमभ्यद्रवत् क्रुद्ध पतङ्ग इव पावकम् ॥३०॥
 अथ चापतत एतन् तिलशस्त्रं चेपुभि । क्षिप्यासिमाददे तिम्र रक्विमण हन्तुमुपत ॥३१॥
 ध्वा आतृवधोद्योग रक्विमणी भयविह्वला । पति वा पादयोर्भर्तुस्वाच करुण सती ॥३२॥
 योगेश्वराप्रमेयात्मन् दधदेव जगत्पते । हन्तु नाहं सि कल्याण आतर मे महाभुज ॥३३॥

श्रीशुक उवाच

तथा परित्रासविकम्पिताङ्गया शुचावशुष्यन्मुखस्त्रकण्ठया ।

कांतयविन्नसितहेममालया गृहीतपाद करुणो न्यवर्तत ॥३४॥

चैलेन चदध्वा तमसाधुकारिण सशमश्रुकेरां प्रवपन् व्यरूपयत् ।

सावन्ममर्द परसे यमहृत यदुग्रवीरा नलिनीं यथा गजा ॥३५॥

वृष्णान्तिकमुपयज्य ददशुस्तप्र रक्विमणम् । तथाभूत हतप्राय दृष्ट्वा सङ्कर्षणो विभु ।

विमुच्य यद्द करुणो भगवान् वृष्णमत्रयोव ॥३६॥

असाध्विद् त्वया कृष्ण कृतमस्मज्जगुप्सितम् । वपन शमश्रुकेषां वैरूप्य सुहृदो वध ॥३७॥

मैवास्मान् साध्यसूयेया आतुर्वैरूप्यचिन्तया । सुखदुःखदो न चान्योऽस्ति यत् स्वकृतशुरूमान्

वधुवधाहं दोषोऽपि न बधोर्वचमहंति । त्याज्य स्वेनैव दोषेण हत किं हन्यते पुन ॥३८॥

परित्रायामथ धर्मं प्रजापतिविनिर्मित । आतापि आतर हयाद् येन घोरतरस्तत ॥३९॥

राज्यस्य भूमेर्वित्तस्य स्थितोऽनन्य तेजस । मानिनोऽयस्य वा हेतो श्रीमदान्धा क्षिपन्ति हि

तत्रेय विपमा धुद्धि सर्वभूतेषु दुर्हंदाय । यन्मयसे सदाभद्र सुहृदां भद्रमज्ञयत् ॥४०॥

आत्ममोहो नृणामेव कल्प्यते देवमायया । सुहृद् दुर्हृद् दुदासीन इति देहात्ममानिनाम् ॥४३॥
 एक एव परो ह्यात्मा सर्वेषामपि देहिनाम् । नानेव गृह्यते मूढैर्यथा ज्योतिर्यथा नमः ॥४४॥
 देह आच्यन्तजानेन द्रव्यप्राणगुणात्मकः । आत्मन्यविचित्रा वृत्त संसारयति देहिनाम् ॥४५॥
 नात्मनोऽन्येन संयोगो वियोगश्चास्तः सति । तद्धेतुत्वात्तत्पसिद्धेऽभूपाभ्यां यथा स्वे ॥४६॥
 जन्मादयस्तु देहस्य विक्रियावात्मनः कश्चित् । कचानामिव नैवेन्द्रोमृतिहंस्य कुहूरिव ॥४७॥
 यथा शयान आत्मानं विषयान् फलमेव च । अनुमुङ्क्तेऽप्यसत्ययं तथाऽऽप्नो यतुषो भवम् ॥४८॥
 तस्मादज्ञानजं शोकसात्मशोपविमोहनम् । तत्प्रज्ञानेन निहृत्य स्वस्था भव शुचिस्मिने ॥४९॥

श्रीशुक उवाच

एवं भगवता तन्वी रामेण प्रतिबोधिता । धैर्यमर्ह्यं परित्यज्य मनो बुद्ध्या समादधे ॥५०॥
 प्राणावरोध उत्सृष्टो द्विर्भित्तयनप्रभ । स्मरन् विरूपकरार्थं वितथारममनोरथ ॥५१॥
 चक्रे भोजकटं नाम निवासाय महत् पुरम् । अद्वित्या हुर्मतिं कृष्णमप्रपूढा यवीयसीम् ।

कृष्णिन न प्रवेक्ष्यामीत्युक्त्वा तत्रायसद् रथा ॥५२॥

भगवान् भीष्मकसुतामेवं निर्जित्य भूमिपान् । पुरमानीय विधिवदुपयेमे कुरुद्रा ॥५३॥
 तदा महो मजो नृणां यदुपुयां गृहे गृहे । अभूदन्त्यमाधानां कृष्णे यदुपती नृप ॥५४॥
 मरा नार्यश्च सुदिता, प्रमृष्टमणिकुण्डलाः । पारिषदमुपाजह्नुर्वरयोश्चित्रवाससोः ॥५५॥
 सा दृष्टियुयुत्तभिरोन्द्रकेतुभिर्विचित्रमाख्याम्यरत्नतोरयै ।

यभी प्रतिद्वायुपवल्लसमङ्गजैरापूर्णकुम्भातुरुभूपदीपकैः ॥५६॥

सिक्तमाणां मदच्युद्धिराहृतप्रेष्ठभूभुजाम् । गजैर्द्वैस्तु परामृष्टरम्भापूरोपशोभिता ॥५७॥
 कुरुवृज्रपदैकेयविदर्भयदुकृन्तयः । मिथो मुमुदिरे तस्मिन् सम्भ्रमात् परिधावतामूर्ध्व ॥५८॥
 रुक्मिण्या हरण श्रुत्वा गीयमान ततस्ततः । राजानो राजकन्याश्च बभूवुर्भृशविस्मिताः ॥५९॥
 द्वारकयायामभूद् राजन् महामोदः पुरौरुक्षताम् । रुक्मिण्या रमयोपेतं दृष्ट्वा कृष्णं श्रियः पतिम् ॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे उत्तरार्द्धे रुक्मिण्युद्वाहे चतु पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥५४॥

अथ पंच पञ्चाशत्तमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

कामस्तु वामुदेवांशो दग्ध प्राग् रुद्रमन्युना । देहोपपत्तये भूयस्तमेव प्रययद्यत ॥१॥
 स एव जातो पदंभ्यां कृष्णरीर्यसमुद्भव । प्रमथ हति विवशावः सप्ततोऽनग्रम पितु ॥२॥
 त शम्बर, कामरूपो हत्वा सोऽमनिर्दशम् । स विदिचाऽऽमनः शत्रुं प्राह्योदन्त्यगगाद् गृह्णन् ॥३॥
 सं निर्जगात् वनत्रात् शीत सोऽप्यग्रे सह । शूरो जालेन महता गृहीतो मरुत्पजोविभिः ॥४॥
 त शम्बराय कैरवा उपाजहु ररायनम् । सुदा मङ्गिनं नीत्वावचन् स्वधितिनाहुनम् ॥५॥

एषा तदुदरे बालं मायावत्ये न्यवेदयन् । नारदोऽन्ययत् सर्वं तस्याः शङ्कितचेतसः ।

बालस्य तत्त्वमुत्पत्तिं मत्स्योदरनिवेशनम् ॥६॥

सा च कामस्य वै पत्नी रतिर्नाम यशस्विनी । पत्युर्निर्दग्धदेहस्य देहोत्पत्तिं प्रतीक्षती ॥७॥

निरूपिता शम्बरेण सा सृपौदनसाधने । कामदेवं शिशुं बुद्ध्या चक्रं स्नेहं तदाभङ्गे ॥८॥

नतिदीर्घेण कालेन स काष्ठीं रूढयौवनः । जनयामास नारीणां विजन्तीनां च विभ्रमम् ॥९॥

सा तं पतिं पद्मदलायतेक्षणं प्रलम्बबाहुं नरलोकसुन्दरम् ।

समीढहासोत्तभितभ्रुवेक्षती प्रीत्योपतस्थे रतिरङ्ग सौरतैः ॥१०॥

तामाह भगवान् काष्ठीमांतस्ते मतिरन्यथा । मानृभावमतिक्रम्य वर्तसे कामिनी यथा ॥११॥

रतिरन्यथा च

भवान् नारायणसुतः शम्बरेणाहृतो गृहात् । अहं तेऽधिकृता पत्नी रतिः कामो भवान् प्रभो १२

एष त्वानिर्दग्धं सिन्धवाक्षिपच्छम्बरोऽसुरः । मत्स्योऽप्रपीतुदराविह प्राप्तो भवान् प्रभो ॥१३॥

तमिमं जहि दुर्ध्वं दुर्जयं शयुमात्मनः । मायाशतविदं त्वं च मायाभिर्मोहनादिभिः ॥१४॥

परिशोचति ते माता कुररीव गतप्रजा । पुत्रस्नेहाकुला दीना विवक्षा गौरिवातुरा ॥१५॥

प्रमाप्येवं ददौ विद्यां प्रद्युम्नाय महात्मने । मायायती महामाया सर्वमायाविनाशिनीम् ॥१६॥

स च शम्बरमन्येय संयुगाय समाह्वयत् । अविश्वैस्तमाक्षेपैः क्षिपन् सञ्जनयन् कलिम् ॥१७॥

सोऽधिकिक्षितो दुर्बन्धोभिः पादाहस इधोरगः । निश्चक्राम गदापाखिरमर्पात्तान्नलौचनः ॥१८॥

गदामाविष्य तरसा प्रद्युम्नाय महात्मने । प्रविष्य व्यनद्बाहुं वज्रनिपेपनिष्ठुरम् ॥१९॥

तामापतन्तीं भगवान् प्रद्युम्नो गदया गदाम् । अपास्य शत्रवे क्रुद्धः प्राहिषोत् स्वगदां नृपा २०

स च मायां समाश्रित्य दैतेयीं मयदर्शिताम् । सुमुचेऽश्रमयं वर्षं काष्ठीं वैद्यायसोऽसुरः ॥२१॥

बाध्यमानोऽस्त्रवर्षेण शैक्विमण्येवो महारथः । सत्त्वारिमङ्गो महाविद्यां सर्वमापोयमर्दिनीम् ॥२२॥

ततो गौड्यकमान्धर्षपेशाचोरगराक्ष्मीः । प्रायुङ्क्तशतशो दैत्यः कार्त्तिकवर्षधमयत् स ताः ॥

निशातमसिमुद्यम्य सकिरीटं सकुण्डलम् । शम्बरस्य शिरः कायात्ताग्रमश्र्वोजमाहरत् ॥२५॥

आकीर्यमाणो दिविजैः स्तुवद्भिः कुसुमोत्करैः । आर्ययाग्यरचारिण्या पुरं नीतो विहायसः ॥२६॥

अन्तःपुरवरं राजन् ललनाशतसङ्कुलम् । विवेश पत्न्या गगनाद् विद्यतेव चलादहः ॥२७॥

तं दृष्ट्वा जलदरपामं पीतकौशेयवाससम् । प्रलम्बबाहुं ताम्राक्षं सुस्मितं रगिराननम् २८

स्वलङ्कृतमुक्तामोजं नीलवक्त्रालकालिभिः । कृष्णं मत्वा क्षियो हीता निलित्युस्तत्र तथ ह २९

अथकार्यं शनैरीपदैलक्षणेन योषितः । उपजग्मुः प्रमुदिताः सङ्गीर्य सुविस्मिताः ॥३०॥

अथ तत्रासितापाङ्गी वीर्यं बल्लुभापिणी । अस्मरत् स्वसुतं नष्टं स्नेहसुतपयोधरा ॥३०॥

को न्वयं नरगैर्दूर्यः कस्य वा कमलोदयः । एतः कया वा जडरे केयं क्षुब्धा त्वनेन वा ॥३१॥

मम चाप्यात्मजो नष्टो नीतो यः सूतिरगृहात् ॥ १ ॥ तत्तुल्यवयोरूपो यदि जीवति कुत्रचित् ॥ ३२ ॥
 कथं त्वनेन सम्राट् सारूप्यं शार्दूलधन्वनः । आकृत्यावयवैर्गत्या स्वरहासावलोकनैः ॥ ३३ ॥
 स एव या भवेन्नूनं यो मे गर्भे द्यतोऽभक्तः । यमुष्मिन् प्रोतिरधिका धाम स्फुरति मे भुजः ॥ ३४ ॥
 एवं मीमांसमानायौ चैदम्यां देवकीसुतः । देवस्यानकदुन्दुभ्यामुत्तमश्लोक आगमत् ॥ ३५ ॥
 विज्ञाताथोऽपि भगवात्सूयोमाम जनार्दनः । नारदोऽकथयत् सर्वं शम्भराहरणादिभूम् ॥ ३६ ॥
 तच्छ्रुत्वा महदाश्चर्यं कृष्णान्त पुरयोत्तितः । श्रम्यनन्दन् बहूनवदान् नष्टं मृतमिवागतम् ॥ ३७ ॥
 देवकी वसुदेवश्च कृष्णरामौ तथा स्त्रियः । द्रुपदी तौ परिपश्य रश्मिणीं च ययुर्मुदम् ॥ ३८ ॥
 नष्टं प्रद्युम्नायातमाकर्ण्य द्वारयौकसः । अहो मृत इवायातो बालो दिष्टयेति द्वाद्भुवन् ॥ ३९ ॥
 यं वै मुहुः पितृसरूपनिजेशभावास्तन्मातरो यदभजन् रहस्यभावाः ।

चित्रं न तत् खलु रमास्पर्दस्मिन्निभ्ये कामे स्मरेऽद्विविपये किमुतान्यनार्यः ॥ ४० ॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे उत्तरार्धे पञ्चपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५६ ॥

अथ पट्पञ्चाशत्तमोऽध्यायः

शुक उवाच

सत्राजितः स्वतनया कृष्णाय कृतकिल्बिषः । श्रमन्तकेन मणिना स्वयमुद्यम्य दत्तवान् ॥ १ ॥

राजोवाच

सत्राजित किमकरोद् ग्रहान् कृष्णस्य किल्बिषम् । श्रमन्तकः कुतस्तस्य कस्माद् दत्ता सुता हरैः

शुक उवाच

आसीत् सत्राजितः सूर्यो भक्तस्य परमः सखा । प्रीतस्तस्मै मणिं प्रादात् सूर्यस्तुष्टः श्रमन्तकम्
 स तं विभ्रन् मणिं कण्ठे आजमानो यथा रविः । प्रविष्टो द्वारकां राजंस्तेजसा नोपलक्षितः ॥ १ ॥
 तं विलोक्य जना दूरात्तेजसा मुष्टदृष्टयः । दिव्यतेऽपौर्भगवते शरांसुः सूर्यशङ्किताः ॥ २ ॥
 नारायण नमस्तेऽस्तु शङ्खचक्रगदाधर । क्षामोदरारविन्द्राक्ष गोविन्द यदुनन्दन ॥ ३ ॥
 पृथु आयाति सविता त्वां दिष्टजगत्पते । मुष्णन् गमन्तिचक्रेण नृणः चक्षुःपि तिग्मसु ॥ ४ ॥
 नन्तन्विच्छन्ति ते मार्गं त्रिलोक्या विभुर्गर्भा । ज्ञात्वा च गूढं यदुपु द्रष्टुं त्वां यात्यज प्रभो ॥ ५ ॥

श्रीशुक उवाच

निशम्य बालवचनं प्रहस्याभुजलोचन । प्राह नामी रविर्देवः सत्राजिन्मणिना उवलन् ॥ ६ ॥
 सत्राजित् स्वगृहं श्रीमन् कृतकैतुर्महलम् । प्रविश्य देवसदने मणिं विप्रैर्गव्येशयत् ॥ ७ ॥
 दिने दिने स्वर्णभारानष्टौ स सृजति प्रभो । दुर्भिक्षमार्गैरिष्टानि सर्पोधिव्याधयोऽशुमाः ।

न सन्ति मयि नस्तत्र यथास्तेऽभ्यर्चितो मणिः ॥ ८ ॥

संयाचितो मणिं क्वापि यदुराजाय शौरिणा । नैवार्यं कामुकं प्रादाद् याच्याभङ्गमतर्कयन् ॥१२॥
 तमेकदा मणिं कण्ठे प्रतिमुच्य महाप्रभम् । प्रसेनो हयमारुह्य मृगयां व्यचाद् वने ॥१३॥
 प्रसेन सहयं हवा मणिमाच्छ्रित्य केसरी । गिरिं विशङ्गाभ्यस्ता निहतो मणिमिच्छता ॥१४॥
 सोऽपि चक्रे कुमारस्य मणिं मीडनकं वितो । अपश्यन् आतरं आता सत्राजित् पर्यतप्यत ॥१५॥
 प्रायः कृण्वेन निहतो मणिग्रोवो वनं गतः । आता ममेति तच्छ्रुत्वा कर्णं कर्णेऽनपञ्जनाः ॥१६॥
 भगवोऽन्तदुपप्लुत्य दुर्यशो लिप्तमात्मनि । मार्ष्टुं प्रसेनपदमीमन्प्रपद्यत नागरैः ॥१७॥
 हतं प्रसेनमस्यं च वीक्ष्य केसरिणा वने । तं चाद्रिगृहे निहतवृक्षेण ददृशुर्जनाः ॥१८॥
 ऋषराजबिलं भीममन्धेन समसाऽऽवृत्तम् । एको विवेश भगवानरस्वाप्य बहिः प्रजा ॥१९॥
 तत्र दृष्ट्वा मणिश्रेष्ठं बालक्रीडनकं कृतम् । हर्तुं कृतमस्ति तस्मिन्वयतस्थेऽर्कान्तिके ॥२०॥
 तमपूर्वं नरं दृष्ट्वा धात्री चुक्रोश भीतवत् । तच्छ्रुत्वाभ्यद्रवत् ऋद्धो जागृष्वान् बलिनीं वरः ॥
 स वै भगवता तेन युयुधे स्वामिनाऽऽग्रजः । पुरं प्राकृतं मया कुपितो नानुभाविन् ॥२२॥
 इन्द्रयुद्धं सुतुमुलमुभयोर्विजिगीषतोः । आयुधाश्च दुर्मर्दोभिः क्षप्यार्थं श्येनयः ॥२३॥
 भासीत्तदृष्ट्वा विराड्मितरेतरमुष्टिभिः । वज्रनिःपेपरयं विश्रममङ्गिराम् ॥२४॥
 दृष्ट्वा मुष्टिविनिष्पातनिषिष्टाङ्गोरञ्जनः । शीघ्रसप्तः क्षिप्रगात्रस्तमाहातीय विहिमन ॥२५॥
 जाने त्वीं सर्वभूतानां प्राण्य श्रोत्रः सहोद्यनम् । जिह्वं पुराऽपुरं प्रभविः शुभधीधरम् ॥२६॥
 त्वं हि विश्वज्ञो नृपः सृज्यानामपि यद्य सत् । कालः श्रव्यतामीश परधामा तथाऽऽमनाम् ॥
 यस्यैवदुःकलितरोषकटाघमोर्षीर्वादिश । शुभितनः स्तिमिङ्गिलोऽपि ॥
 सेतुः कृतः स्वयम उज्ज्वलिता च लङ्का रथ शिरांश्चि भुवि पेतुरिपुस्तानि ॥२८॥
 इति विज्ञातविज्ञानमृषराजानमप्युतः । स्वाजहार महाराज भगवान् देवहीमुतः ॥२९॥
 अभिमृश्वारविंशः पाणिना कटरेण तम् । दृष्या परया भक्तं प्रेममगमोरया गिरा ॥३०॥
 मणिहेतोरिह प्राप्ता यद्यमृषपते बिलम् । मिथ्याभितारं प्रवृत्तप्राप्तो मणिनामुना ॥३१॥
 हायुतः त्वीं दुहितरं कन्यां जागृष्वती मुदा । अहंकार्यं स मणिना दृष्ट्वापोषतडार ॥३२॥
 अहं निगमं शीरेः प्रविष्टस्य बिलं जनाः । प्रतीक्ष्य दूरादृशद्वानि दुःखिताः ॥३३॥
 निराम्य देवकी देवी रश्मिवयानकदुन्दुभिः । मुहुरो ज्ञातयोऽतोचन् विपारं दृष्ट्वा निगंतम् ॥
 सशक्तिं गणतस्ते दुःखिता द्वारवीर्यकपः । गतस्तुमंङ्गामायां दुर्गां दृष्ट्वा न चप्ये ॥३४॥
 तेन तु श्रेयुष्यन्तात् प्राप्यादिष्टिना । चाप्रदुर्बभूव मित्राणां मरुतो दारयन् हरि ॥३५॥
 वरतम्य दूरीकरो मृतं पुनरिवागतम् । मइ पन्था नयिमीरं मयं जानहोमवा ॥३६॥
 सशक्तिं समाहूय सभायां राजमण्यी । प्राप्तिं च दृष्ट्वा भगवान् मयि तस्मै न्यवेदय ॥३७॥
 तत्र शक्तिमीदृशो रथं गृहोवासाद्गुणतः । अन्तःस्थमानो भवनमगमन् श्येन पातमना ॥३८॥

सोऽनुध्यायस्तदेवाद्य चलयद्विप्रहाकुल । कथं मृजाम्यात्परज प्रसीदेद् वाध्युत कथम् ४०
 किं कृत्वा साधु मह्यं स्यान्न शपेद् वा जनो यथा । अदीर्घदर्शनं पुत्रं मूढं द्रविणलोलुपम् ४१
 दास्ये दुहितरं तस्मै स्त्रीरत्नं रत्नमेव च । उपायोऽयं समीचीनस्तस्य शान्तिर्न धान्यथा ४२
 एवं व्यवसितो बुद्ध्या सत्राजित् स्वसुतां शुभाम् । मर्षिं च स्वयमुद्यम्य कृष्णायोपजहार ह ४३
 तां सत्यमामां भगवानुपयेमे यथाविधि । बहुभिर्याचितां शोकरूपौदार्यगुणान्विताम् ४४
 भगवानाह न मर्षिं प्रतीच्छामो वयं नृप । तवास्तां देवमत्तस्य वयं च फलभागिन ४५
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे उत्तरार्धे स्वमन्तरोपाख्याने षट्षष्ट्याशतमोऽध्यायः ॥

अथ सप्तपञ्चाशत्तमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

विज्ञातार्थोऽपि गोविन्दो दग्धानाकर्ण्य पाण्डवान् । मुन्तो च कुल्यकरणे सहारामो ययौ कुरुन् ॥
 नीष्म कृप सविदुरं गान्धारी द्रोणेनेत्र च । तुल्यदुःखो च सङ्गम्य हा कष्टमिति होचतु ॥२॥
 लब्धैस्तदन्तरं राजन् शतधन्याममूचतु । अक्षरकृतवर्माणौ मणिं कस्माच्च गृह्यते ॥३॥
 योऽस्मभ्यं सप्रतिश्रुत्य कन्यारत्नं विग्राहं न । कृष्णयादाज्ञं सत्राजित् कस्माद् भ्रातरमन्विदात् ॥
 एतन्निष्ठमतिस्तथाभ्यां सत्राजितमसत्तम । शयानमवधीष्टोभात् क्षपाय चीणमीवित ॥५॥
 स्त्रीणां विप्रोऽशमानानां प्रदन्तीनामनाथवत् । इत्वा पश्यन् सौमिकवर्मणिमदाय जम्बिवान् ॥६॥
 सत्यमामा च पितुरं दत्त वीक्ष्य शुचापिता । व्यलङ्घ्यतात तातेति हा इताम्भीति मुह्यती ॥७॥
 तैलद्रोण्यां शृतं प्रास्य जगाम गजमाह्वयम् । वृष्णाय विदितार्थाय सत्ताऽऽचयेयौ विगुर्वधम् ॥
 तदाकर्ण्यैश्वरीं राजसुसुप्तं गृहोक्तताम् । अहो न परमं कष्टमिदं यत्तौ विलेपतु ॥९॥
 आगत्य भगवोस्तस्मात् समार्यं साम्रज्यं पुरम् । शतधन्याममारेभे हन्तुं इत्तुं मर्षिं तत ॥१०॥
 सोऽपि कृष्णोऽयं शाखा भीतः प्राणपरीप्सया । साहाय्ये कृतवर्माणमवाचत स चाग्रवीन् ॥११॥
 नाहमीधरयोः पुत्रां हेलनं रामहृष्यणो । को नु चेमाद्यं कथं तयोर्द्विजिनमाचरन् ॥१२॥
 फलं सहानुगोऽपीतो यद् द्वेषान् त्याजितं धिया । जरास्तन्धं ससदसं सयुगान् विरथो गतः ॥
 प्रयाणयात स चाक्षूरं पार्थिवप्राहमयाचत । सोऽप्याह को विरध्येत विद्वान्नीधरयोर्बलम् ॥१४॥
 य इदं लीलया विधं सृजत्ययति हन्ति च । चेष्टां विधसृजो यस्य न विदुर्मोहिताजया ॥१५॥
 य सप्तदायनः दीक्षमुखाट्यैकेन पाणिना । दधार लीलया बाल उच्छिलोन्ममिवार्भक ॥१६॥
 नमस्तस्मै भगवते कृष्णयादुतरमण्य । अन्तायादिभूताय कृतस्वायामने नमः ॥१७॥
 प्रयाणयात स तेनापि शतधन्या महार्भकम् । तस्मिन् न्यस्याभमारुह्य शतयोजनगं ययौ ॥१८॥
 २४ सप्तपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५७ ॥

मिथिलायामुपजने विस्मय पतितं हयम् । पद्मयामधावत् संग्रस्तः कृष्णोऽप्यन्वद्ववद् रुरा ॥
पदातेर्भगवास्तस्य पदातिस्तिग्मनेमिना । चक्रेण शिर उद्धृत्य वाससो व्यचिनोन्मणिम् ॥
अलध्वमशिरागत्य कृष्ण आहाप्रजान्तिकम् । वृथा हतः शतधनुर्गन्धिस्तत्र न विद्यते ॥ २२ ॥
तत आह धलो नूनं स मणिः शतधन्वना । कस्मिंश्चित् पुरुषे न्यस्तस्तमन्वेप पुरं मज ॥ २३ ॥
अहं विदेहमिच्छामि द्रष्टुं प्रियतमं मम । इत्युक्त्वा मिथिलां राजन् विवेश यदुन्नदनः ॥ २४ ॥
सं दृष्ट्वा सहस्रोत्थाय मैथिलः प्रीतमानसः । अर्हयामास विचित्रदर्शयोयं समईणैः ॥ २५ ॥
उवाच तस्यां कतिचिन्मिथिलायां समा विभुः । मानितः प्रीतियुक्तेन जनकेन महात्मना ।

ततोऽशिशब्दं गदां काले धातुराष्टः सुयोधनः ॥ २६ ॥

केशो द्वारकामेत्य निधन शतधन्वनः । अप्राप्तिं च मण्ये प्राह प्रियायाः प्रियकृद् विभुः ॥
ततः ॥ कारयामास क्रिया कथोर्हतस्य वैसाकं सुहृद्भिर्भगवान् वा याः ॥ सांपरायिकाः ॥
अर्कूरः कृतवर्मा च श्रुत्वा शतधनोर्वधम् । न्यूपतुर्भयं विप्रतौ द्वारकायाः प्रयोजकौ ॥ २७ ॥
अर्कुरे प्रोपितेऽरिष्टान्यासन् ये द्वारकौकमाश्च । शारीरा मानवास्तापा मुहुर्देविकभौतिकाः ॥ २८ ॥
इत्यङ्गोपदिशन्त्येके विस्मृत्य प्रागुदाहृतम् । मुनिनासनिनासे किं घटेतारिष्टदर्शनम् ॥ २९ ॥
देवेष्वपतिं काशीशः अफलकायागताय धी । स्यसुतां गान्दिनीं प्रादात् ततोऽध्वपत्वं स्म काशिपुः ॥
तत्सुतास्तत्प्रभाधोऽसावर्कुरो यत्र यत्र ह । देवोऽध्वपत्वं तत्र नोपतापा न मारिकाः ॥ ३० ॥
इति वृद्धवचः श्रुत्वा नैतावदिह कारणम् । इति मया समानारय प्राहार्कूरं जनार्दनः ॥ ३१ ॥
पूजयिषामिभार्थ्यं कथयित्वा प्रियाः कथाः । विज्ञातास्तिलचित्तज्ञः स्मयमान उवाच ह ॥ ३२ ॥
ननु दानपते न्यस्तस्त्वद्यास्ते शतधन्वना । स्वमन्तको मणिः श्रीमान् विदितः पूर्वमेव न ॥ ३३ ॥
मन्त्राजितोऽनपरायणाद् गृहीयुर्दुहितुः सुताः । दायं निनीयाणः पिबद्भान् विमुच्यय्यं च शेषितम् ॥
तथापि दुष्पराय-यैतद्व्यामटः सुव्रते मणिः । किन्तु मामप्रजः सगवद् न प्रायेति मणिं प्रति ॥
दशंयस्व महाभाग धन्वनां शान्तिमावह । अघ्युच्छिन्ना मयास्तेऽप्य वर्तन्ते रजमयेदयः ॥ ३४ ॥
एवं सामभिरालम्ब्य अकुरुननयो मणिम् । आदाय वाससा च्छब्धं ददौ सूर्यसमप्रभम् ॥ ३५ ॥
स्वमन्तकं दर्शयित्वा ज्ञातिभ्यो रज आत्मनः । विष्मय मणिना भूयस्तस्मै प्रायर्पयत् प्रभुः ॥ ३६ ॥
यस्वेद् भगवत ईश्वरस्य विष्णोर्ज्योतिषं वृजिनहरं सुमङ्गलं च ।

आत्मानं पठति शृणोत्यनुस्मरेद् वा दुष्कीर्तिं दुरितमपोह्य याति शान्तिम् ॥ ३७ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे उत्तरार्धे स्वमन्तकोपाख्याने सप्तपञ्चाशत्तमोऽध्यायः
अथाष्टपञ्चाशत्तमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

परुदा पाण्डवान् द्रष्टुं प्रतीतान् पुरगोत्तमः । इन्द्रप्रसव्यं गतः श्रीमान् युयुधानादिभिर्दृतः ॥ ३८ ॥

दृष्ट्वा तमागत पाथां मुकुन्दमखिलेश्वरम् । उतस्थ्युगपद् घोरा प्राणा मुह्यमिवागतम् ॥२॥
 परिप्लव्याच्युत घोरा अङ्गसङ्घटनैः । सानुरागस्मित वक्त्रं वीक्ष्य तस्य मुदं ययु ॥३॥
 युधिष्ठिरस्य भीमस्य कृत्वा पादामिवन्दनम् । पारगुण परिभ्याथ यमाभ्यां चाभिवन्दित ॥४॥
 परमासन आसीन कृष्णा कृष्णमनिन्दिता । नवोद्धा व्रीहिता किञ्चिच्छनैरेवाभ्यवन्दत ॥५॥
 तथैव सात्यकि पाथं पूजितश्चाभिवन्दित । निरसादासनेऽप्ये च पूजिता पर्युपासत ॥६॥
 पृथां समागत्य कृताभिवादनस्तथातिहादार्द्रांश्चाभिरम्भित ।

आष्टय्योस्तां कुशल सहस्रुपां पितृप्यसार परिपृष्टवान्धव ॥७॥

तमाह प्रेमवैष्णवश्चरुणकण्ठाधुलोचना । स्मरन्ती तान् बहून् क्लेशान् क्लेशापायामदर्शनम् ॥
 तदैव कुशल नोऽभूत् सनाथास्ते कृता वयम् । ज्ञातीन् न स्मरता कृष्ण भ्राता मे प्रेषितस्त्वया
 न सेऽस्ति स्वपरभ्रान्तिर्विधस्य सुहृदारमन । तथापि स्मरतां शश्वत् क्लेशान् हसि हृदि स्थित ॥

युधिष्ठिर उवाच

किं न आचरित श्रेयो न वेदाहमधीश्वर । योगेश्वराणां तुदर्शो यद्यो दृष्ट कुमेवताम् ॥१॥
 इति वै वापिकान् मासान् राजा सोऽभ्यथित सुखम् । जनयन् नयन नन्दमिन्द्रमस्यौकपां विभु
 एकदा रथमारुह्य विजयो धानरभ्वजम् । गायत्रीव धनुरादाय तूष्णीं चाक्षयसायकौ ॥२॥
 साक कृष्णेन सन्नद्धो विहर्तुं विपिन घनम् । बहुस्पालमृगाकीर्णं प्राविशत् परवीरहा ॥३॥
 तत्राविष्यच्छरैर्म्याघ्रान् सूकरान् महिपान् रुहन् । शरभान् गवयान् खड्गान् हरियाण्डशशङ्ककान् ॥
 सान् निम्यु किङ्करा राज्ञे मेघ्यान् पर्वण्युपागते । तृड्परीत परिश्रान्तो भीम सुर्वमुनामगात् ॥
 तत्रोपस्पृश्य विशदं पीत्वा धारि महारथी । कृष्णो दरायु कन्यां चरन्ती चारुदर्शनाम् ॥५॥
 तामासाद्य वरारोहां सुद्विजां रुचिराननाम् । प्रपच्छ प्रेषित सण्या फाल्गुनः प्रमदोत्तमाम् ॥६॥
 का त्व कस्यासि सुशोषिकुतोऽसि किं चिद्रीरसि । मन्ये त्वां पतिमिच्छन्तीं सर्वं कथय शोभने ॥

कालिन्दी उवाच

अहं देवत्य सवितुर्दुहिता पतिमिच्छती । विष्णु वरेण्यं वरद तप परममास्थिता ॥१॥
 नान्यं पतिं वृणे वीर तमृते श्रीनिकेतनम् । तुष्यतां मे स भगवान् मुकुन्दोऽनायसश्च ॥२॥
 कालिन्दीति समाख्याता वसामि यमुनाजले । निर्मिते भवने पित्रा यावदच्युतदर्शनम् ॥३॥
 तथावदद् गुडाकेशो वासुदेवाय सोऽपि ताम् । रथमारोप्य तद् विद्वान् धर्मराजमुपागमत् ॥४॥
 यदैव कृष्ण सन्निष्ठ पाथानां परमाहृतम् । कारयामास नगरं विचित्र विथकर्मणा ॥५॥
 भगवास्तत्र निवसन् स्वानां प्रियचिकीर्षया । अग्रये स्थापय दानुमज्जुनस्यास सारथि ॥६॥
 सोऽग्निस्तुष्टो धनुरदाद्वयाञ्छ्वेतान् रथ नृप । यजुंनायात्तथौ तूष्णीं धमं चाभेद्यमस्त्रिभिः ॥७॥
 मयश्च माचितो बह्वे सभो सण्य उपाहरत् । यस्मिन् दुर्योधनस्यासौजनक्ष्यनरशिभ्रम ॥८॥

स तेन समनुज्ञातः सुहृद्भिश्चानुमोदितः । आयायौ द्वारकां भूयः सात्यकिप्रमुखेनृतः ॥२८॥
 अथोपयेमे कालिन्दीं सुपुण्यवर्ध ऊर्जिते । वितन्वन् परमानन्दं स्वानां परममङ्गलम् ॥२९॥
 विन्दानुविन्दावाचन्यौ दुर्योधनवशानुगौ । स्वयंवरे स्वभगिनीं कृष्ये सक्तां न्यपेधताम् ३०
 राजाधिदेव्यास्तनयां मित्रविन्दां पितृष्वसुः । प्रसह्य हतवान् कृष्णो राजन् राज्ञां प्रपश्यताम् ३१
 नम्रजिह्वाम कौसव्य आसीद् राजातिघातमिकः । तस्य मत्याभयत् कन्या देवी नामजिती नृप ॥
 न तां शेकुर्नृपा वोढुमजिह्वा सप्त गोवृषान् । तीक्ष्णशृङ्गान् सुदुर्धरां धीरगन्धासहान् खलान् ॥
 तां श्रुत्वा वृपजिह्वयां भगवान् सात्वतां पतिः । जगाम कौसव्यपुरं सैन्येन महता वृतः ॥३४॥
 स कौसलपतिः प्रीतः प्रत्युत्थानासनादिभिः । अर्हणेनपि गुरुरा पूजयन् प्रतिनन्दितः ॥३५॥
 वरं विलोक्याभिमतं समागतं नरेन्द्रकन्या चकमे रमापतिम् ।

भूयादयं मे पतिराशिषोऽमलाः करोतु सत्या यदि मे धृतो व्रतैः ॥३६॥
 यापादपङ्कजरजः शिरसा विभर्ति श्रीरक्जज सगिरिशः सहलोरुपालैः ।
 लीलातनूः स्वकृतसेतुपरीप्सवेशः काले दधत् स भगवान् सम केन तुष्येत् ॥३७॥
 अर्चितं पुनरित्याह नारायण जगत्पते । आत्मानन्देन पूर्णस्य करवाणि किमल्पकः ॥३८॥
 श्रीशुक उवाच

तमाह भगवान् हृष्टः कृतासनपरिग्रहः । मेघगम्भीरया वाचा सस्मितं कुरुनन्दन ॥३९॥
 श्रीभगवानुवाच

नरेन्द्र याच्ञा कविभिर्विगर्हिता राजन्यबन्धोर्निजधर्मवर्तिनः ।
 तथापि याचे तव सौहृदेच्छया कन्यां त्वदीयां न हि शुक्कदा वपम् ॥४०॥
 राजोवाच

कोऽयस्तेऽभ्यधिको नाथ कन्यावर इहेस्तितः । गुणैरुपाप्नो यस्याङ्गे श्रीरसतयनपायिनी ॥४१॥
 किं त्वरमाभि धृतः पूर्वं समयः सात्वतर्षभ । पुंसां धीर्यपरीचार्य कन्यावरपरीप्सया ॥४२॥
 ससैते गोवृषा धीर दुर्दान्ता दुरक्तप्रहाः । एतैर्भग्नैः सुषदधो मिहगात्रा गृपात्मजाः ॥४३॥
 पदिमे निगृहीताः स्युस्सर्वयव यदुनन्दन । वरो भवानभिमतो दुहितुमे श्रियः पते ॥४४॥
 एवं समयमाकर्ण्य यदुवा परिकरं प्रभुः । आत्मानं सप्त धा कृत्वा न्यगृह्णासौलर्ष्यं तान् ॥४५॥
 यदुवा तान् दामभिः सौमिर्भग्नदर्पान् हतौजसः । व्यकर्षंस्त्रीलया यद्वान् बालो दारमयान् यया ॥
 ततः प्रीतः सुतां राजा ददौ कृष्णाय विस्मितः । तां प्रत्यगृह्णाद् भगवान् विधिवन् सत्पत्नीं प्रभुः ॥
 राजपत्न्यश्च दुहितुः कृष्णं लब्ध्वा प्रियं पतिम् । सेभरे परमानन्दं जातश्च परमोत्सवः ॥४८॥
 शङ्खभेर्यान्का नेतुर्गतिवाचद्विजाशिषः । नरा नार्यः प्रमुदिताः सुवासः प्रगल्भताः ॥४९॥
 दरापेनुसद्ग्राहि पारिवर्हमदाद् विशुः । युवतीनां त्रिसाहसं निष्कर्मः पमुयासताम् ॥५०॥

नवनागसहस्राणि नागाच्छतगुणान् रथान् । रथाच्छतगुणानघानघाच्छतगुणान् नरान् ॥१॥
 दम्पती रथमारोप्य महत्या सेनया वृत्तौ । स्नेहप्रकृतद्वयो यापयामास कोशलः ॥२॥
 श्रुत्वैतद् रुरुधुर्मुपा नयन्तं पथि कन्यकाम् । भग्नगीर्वा, सुदुर्मर्षा यदुभिर्गौरुपैः पुरा ॥३॥
 तानम्यतः शरयात्तान् बन्धुमित्रकृदजुनः । गाण्डीवी कालयामास सिंहः क्षुद्रमृगानि ॥४॥
 पारिवर्हमुपागृह्य द्वारकामेव सत्थया । रेमे यदूनामुपभो मगवान् देवकीसुत ॥५॥
 श्रुतकीर्तः सुतां भद्रोमुपयेमे पितृष्वसुः । कैकेयीं भ्रातृभिर्दत्तां कृष्णः सन्तर्जनादिभि ॥६॥
 सुतां च भद्राधिपतेर्लक्ष्मणा लक्ष्मणैर्युताम् । स्वयंवरे जहारेकः स सुपर्णः सुधामिव ॥७॥
 अन्याश्चैवविधा भार्याः कृष्यस्यासन् सहस्रशः । भीमं हत्वा सखिरोधुःशङ्कताश्चातङ्गना ॥८॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे उत्तरार्धेऽष्टमोऽध्यायः ॥१॥

नामाष्टपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥१॥

अथैकोनपष्टितमोऽध्यायः

राजोवाच

यथा हतो भगवता भीमो येन च ताः स्त्रियः । निरुद्धा एतदावयव विक्रमं शाङ्गधन्वनः ॥१॥

भीशुक उवाच

इन्द्रेण हतच्छत्रेण हतकुण्डलबन्धुना । हतामराद्रिस्थानेन क्षापितो भीमचेष्टितम् ।

सभायो गच्छास्वः प्रागभ्योत्तिपपुरं ययौ ॥२॥

गिरिदुर्गैः शङ्खदुर्गैर्जलान्यनिलदुर्गमम् । मुरपाशापुतैर्गौरैर्दहैः सर्वत आवृतम् ॥३॥

गदया निर्विभेदाद्रीन्द्वन्द्वदुर्गाणि सायकैः । चक्रैश्चाग्निजलं वायुं मुरपाशास्तयासिना ॥४॥

शङ्खनादेन पन्त्राणि हृदयानि मनस्विनाम् । प्राकारं गदया गुह्यां निर्विभेद गदाधर ॥५॥

पाञ्चजन्यध्वनिं श्रुत्वा युगान्ताशनिभीषणम् । मुरः शयान उत्तस्थौ दैत्यः पञ्चशिरा जलात् ॥६॥

त्रिशूलमुपगम्य सुदुर्निरीक्षणो युगान्तसूर्यान्लरोचिस्त्वय ॥

अपञ्चिलोकीमिव पञ्चभिर्मुण्डैरभ्यद्रवत्ताप्यं सुतं यथोरता ॥७॥

आविध्य शूलं तरसा गरुमते निरस्य वक्त्रैर्व्यनदत् ॥ पञ्चभिः ॥

रोदमी सर्वदिशोऽन्तरं महानापुरयन्नपटकटाहमावृणोत् ॥८॥

तदापतद् वै त्रिशिरं गरुमते हरिः शराम्यामभिनन्निधीजसा ।

मुखेषु तं चापि शरैरताडयत्तस्मै गर्दा सोऽपि रथा न्यमुञ्चत ॥९॥

तामापतन्तीं गदया गर्दां मधे गदाप्रभो निर्विभेदे सहस्रधा ।

उद्यम्य बाहून्भिधायतोऽजितः शिरांसि चक्रेण जहार लीलया ॥१०॥

व्यसुः पपाताम्भसि कृत्तशीर्षो निरुत्तश्चक्षोऽद्विरिवेन्दतेजसा ।

तस्यात्मजाः सप्त पितुर्वंघातुराः प्रतिक्रियामर्षजुषः समुपताः ॥११॥

ताम्रोऽन्तरिक्षः श्रप्यो विभाजसुर्वमुर्नभस्वानल्लक्ष्य सप्तमः ।

पीठं पुरस्त्वय चमूर्पति सृष्टे भौमप्रयुक्ता निरगन् धृतायुधाः ॥१२॥

प्रायुजतासाद्य शरानसीन् गदा शस्त्रवृष्टिश्चलान्यजिते ह्योदधयाः ।

तच्छस्त्रकूटं भगवान् स्वमार्गं यौरमोघवीर्यंस्तिलशश्रुकर्तुं ह ॥१३॥

तान् पीडमुषयाननयद् यमवयं निरुत्तशीर्षोऽभुजाद्विबर्मणः ।

स्थानीकषानव्युत्तचक्रसायकैस्तथा निरस्तात् नरको धरामुतः ॥१४॥

निरीष्य हुर्मर्षेण घ्रास्त्रन्मदैर्गजैः पयोविप्रभैर्निराक्रमत् ।

हृष्टा सभार्यं गरुडोपरि स्थितं सूर्योपरिष्ठात् सतदिद्वयं यथा ।

कृष्णं स तस्मै व्यसृजत्प्रहृष्टां योवाश्च सर्वे युगपत् स्म विव्यधुः ॥१५॥

तद् भौमसैन्यं भगवान् गदाभ्रजो विचित्रराजैर्निशितैः शिखीमुखैः ।

निरुत्तथाहरशिरोप्रविप्रहं चकार तर्ह्येव हताभकुञ्जरम् ॥१६॥

यानि योधैः प्रयुक्तानि शस्त्रास्त्राणि कुरुद्वह । हरिस्तान्यच्छिन्नतोषणैः शरीरैर्कैरशस्त्रिभिः ॥१७॥

उद्यमानं सुपर्णेन पञ्चान्यां निग्नता गजान् । गरुडमता हन्यमानास्तुयदपशुनसैर्गजाः ॥१८॥

पुरमेवाविशघ्नातां नरको युध्ययुध्यत । हृष्टा विद्रावितं सैन्यं गरुडेनार्दितं रजम् ॥१९॥

तं भौमः प्राहरच्छक्त्या वज्रं प्रतिहतो यतः । नाकपत तया बिद्धो मासाहत इव द्विपः ॥२०॥

शूलं भौमोऽप्युतं हन्तुमाददे वितथोद्यमः । तद्विसर्गात् पूर्वमेव नरकस्य शिरो हरिः ।

अपाहरद् गजस्यस्य चक्रेण धुरानेमिना ॥२१॥

सकुण्डलं चारुकिरीटभूषणं बभौ वृद्धिर्ध्यां पतितं समुज्ज्वलत् ।

हृदिहि साधिविदूषयः सुरेश्वरा माल्यैर्मुकुन्दं विकिरन्त ईद्विरे ॥२२॥

ततश्च भूः कृष्णमुपेय कुण्डले प्रतप्तजाम्बूनदरत्रमास्वरे ।

सर्वैर्यनया वनमालयार्पयत् प्राचेतपं छत्रमथो मशामणिव ॥२३॥

अस्तौपीदय विशेषं देवी देववराचितम् । प्राज्ञलिः प्रणता राजन् भक्तिप्रवणया धिया ॥२४॥

भूमिकराच्च

नमस्ते देवदेवेश शङ्खचक्रगदाधर । भक्तेच्छोपात्तरूपाय परमात्मन् नमोऽस्तु ते ॥२५॥

नमः पद्मजनाभाय नमः पद्मजमालिने । नमः पद्मजनेत्राय नमस्ते पद्मजाद्वये ॥२६॥

नमो भगवते तुभ्यं वृत्तसुदेवाय विष्णवे । पुरुरायाद्विजोत्राय पूर्णबोधाय ते नमः ॥२७॥

अजाय जनयित्रेऽस्य ब्रह्मणेऽन्तराकये । परावराधन् भूतात्मन् परमाधन् नमोऽस्तु ते ॥२८॥

स्य वै सिसृक्षुरजः कटः प्रभो तमो निरोधाय विमर्षस्यूतः ।

स्थानाय सत्यं जगतो जगत्पते कालः प्रधानं पुरयो भवान् परः ॥२६॥

अहं पयो ज्योतिरयानिलो नभो मात्राणि देवा मनो ह्यिन्द्रियाणि ।

वर्तां महानित्यखिलं चराचरं स्वयद्वितीये भगवत्सर्वं भ्रमः ॥२७॥

तस्यात्मजोऽयं तव पादपङ्कजं भीतं प्रपन्नार्तिहरोपसादितः ।

तत् पालयेन कुरु हस्तपङ्कजं शिरस्थमुप्याखिलकल्मषापहम् ॥२८॥

श्रीशुक उवाच

इति भूयार्थितो वाग्भिर्मगवान् भक्तिमग्नया । दशमप्यधौमगृहं प्राविशत् सकलदिग्मतः ॥२९॥

तत्र राजन्यकन्यानां पदसहस्राधिकायुतम् । भौमाहूतानां विक्रम्य राजभ्यो ददशो हरिः ॥३०॥

तं प्रविष्टं स्त्रियो धीक्ष्य नरवीरं विमोहिताः । मनसा बभ्रुरेऽभीष्टं पतिं दैवोपसादितम् ॥३१॥

भूपात् पतिरयं मम धाता तदनुमोदताम् । इति सर्वा वृथङ् कृष्णे भावेन हृदयं दधुः ॥३२॥

तां प्राहिणोद् द्वारवतीं सुमृष्टविरजोऽम्बरा । नरयानैर्महं कोयान् रथाश्चान् द्रविणं महत् ॥३३॥

पैरावतकुलेर्भाश्च चतुर्न्तांस्तरेऽह्वनः । पाण्डुराश्च चतुर्षि प्रेषयामास केरावः ॥३४॥

गवा सुरेन्द्रभवनं दक्षादिष्वे च कुण्डले । पूजितस्त्रिदशेन्द्रेण सहैन्द्राण्या च समिपः ॥३५॥

चोदितो भार्ययोऽपाढ्यं पारिजातं गहं मतिः । आरोप्य सैन्ध्रान् विभुः सन् निर्जितोऽपानयत् पुरम् ॥३६॥

स्वर्षितं सत्यमामाया गृहोद्यानोपशोभनः । अन्वगुर्भ्रमरा स्वर्गात्तद्रूपासवलम्बता ॥३७॥

ययाच आनय्य किरीटकोटिभिः पादौ । स्पृशन्नच्युतमर्षसाधनम् ।

सिद्धार्थं एतेन विगृह्यते महानहो सुराणां च तमो धिगाह्यताम् ॥३८॥

अथो मुहूर्तं एकस्मिन् नानागारेषु तां स्त्रियं । यथोपयेमे भगवांस्तावद्दूषधरोऽव्ययः ॥३९॥

गृहेषु तां सामनपाठ्यतस्त्वं कृत्स्निरस्तसाम्यातिशयेऽवस्थितः ।

रेमे रमाभिर्निजकामसंप्लुतो यथेतरो गार्हकमेधिकांश्चरन् ॥४०॥

इत्थं रमापतिमगम्य पतिं स्त्रियस्तथा ब्रह्मादमोऽपि न विदुः पदवीं यदोषाम् ।

भेनुर्मुदाविरतमेधितयानुरागाहासावलोऽरुणवसद्भूमजत्पलङ्गाः ॥४१॥

प्रसुप्तमासनचराहंषपादशौचताम्बूलविश्रमणवीजनगन्धमाक्ष्ये ।

तेषु प्रसारयन्नयनचपनोपहार्यं दासीयतां अपि विमोर्विदधुः स्म दास्यम् ॥४२॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे उत्तरार्धे पारिजातहरणनरकवधो

नामैकोनशतितमोऽध्यायः ॥२६॥

अथ पठितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

॥१॥ सुखमासीनं स्वतत्पथं जगद्गुरुम् । पतिं पर्यधरद् भैष्योऽप्यजनेन सखीजने ॥१॥

वस्येतस्त्रीलया विश्व सृजत्यस्यवतीश्वर । स हि जात स्वसेतुना गोपोथाय यदुत्पन्न २
 तस्मिन्नन्तर्गृहे भ्राज मुक्तादामविलम्बिता । विराजिते वितानेन दीपेर्मणिमयैरपि ३
 मल्लिकादामभि पुष्पैर्द्विरेफकुन्नादितै । जालरन्ध्रप्रविष्टैश्च गोमिश्रद्रमसोऽमनै ४
 परिणतयनामोद्वायुनोद्यानशालिना । धूपैरगुरुनै राजन् जालरन्ध्रविनिर्गते ५
 पय फेननिभे शुभ्रे पर्यङ्के कशिपूतमे । उपतस्थे सुखासीन जगतामीश्वर पतिम् ६
 बालस्यजनमादाय रत्नदण्ड सखीकरात् । तेन धीजयती देवो उपासाञ्जक ईश्वरम् ७

लोपाच्युतं कण्ठयतो मणिनूपुराभ्यां रेजेऽङ्गुलीयवलयस्यजनाग्रहस्ता ।
 वस्त्रान्तर्गूढकुचकुङ्कुमशोणहारभासा नितम्बश्रुतया च परार्ध्यकाञ्चया ८
 तां हविष्यां श्रियमनन्यगतिं निरीक्ष्य या लीलया श्रुततनोरनुरूपरूपा ।
 प्रीत समयसल्लरुकुण्डलनिःकरुण्डवस्त्रोद्धसन्तिमत्सुधां हरिरायभाषे ९

श्रीभगवानुवाच

राजपुत्रीस्मिता भूपैलौकपालविभूतिभि । महानुभायै श्रीमन्नो रूपीदार्यवलोर्जिते १०
 तान् प्राप्तानधिनां हिवा चैषादीन् स्मरदुर्मदान् दत्ता भ्रात्रा स्वपित्रा च कस्मात्तो वट्टपेऽमनान् ११
 राजस्यो विषयत सुभू समुद्र शरण गतान् । बलवन्नि कृत्रदेवान् प्रायस्त्वत्पुत्रमनान् १२
 अस्पृष्टवर्मनां पुंसामलोकपथमीयुषाम् । आस्विता पदवीं सुभू प्राय मीदन्ति योषित १३
 त्रिफिद्यना यय शशस्त्रिफिद्यनजनप्रिया । तस्मात् प्रायेय न द्वाढ्या मौ भजन्ति सुमन्त्रमे १४
 पयोरासमयमं वितं जन्मैश्वर्याकृतिर्भव । तयोर्विश्रादो मैत्री च नोत्तमाधमयो कश्चिन् १५
 विदम्यैतद्विज्ञाय स्वयादीर्घममीक्षया । शृता वयं गुणैर्हीना मिर्द्धाभि क्षापिता मुधा १६
 अध्यात्मनोऽनुरूपं हि भजस्य चतुर्युधम् । येन तस्मात्तिर सत्या इदामुत्र च लक्ष्यसे १७
 वैद्यशास्त्ररासन्धस्तत्तत्तत्तत्तदयो नृश । मम द्विरागित वामोद दक्षी चापि तवाग्रज १८
 तेरा धीर्यमदाग्यानां दृष्टानां समयनुत्तये । आनीतामि मया भद्रे तेजोऽद्वैतरासताम् १९
 ददासीना वयं नून न स्ववप्यपार्थकामुका । आत्मजस्त्वयाऽऽत्मदे पूर्णा मोहयोर्गोतिरक्रिया २०

श्रीशुक उवाच

पथापदुषथा भगशानात्मां वल्लभामिव । मयमानामविरत्नेषां तत्सर्वं उपारम्य २१
 इति त्रिनोकेषपतेस्तदाऽऽत्मन त्रिपत्य देवधुतपूर्वमप्रियम् ।
 चाधुप्य भीता हृदि जातयेपयुञ्जितां दुरन्तां रदनी अगाम ह २२
 पदा मुजातेन मत्तस्त्रिषा भुय तिरस्त्र पधुभिरजनामिव ।
 आसिद्यती बुद्धमस्विनीं हतनीं तस्यपयोमुक्त्वतिदुःखद्वयात् २३

तस्याः सुदुःखमयशोकविनष्टबुद्धेर्हस्ताच्छूलयद्वलयतो व्यजन पपात ।

देहश्च विकृन्धयः सहसेन मुह्यन् रम्भेव वायुविहता प्रविकीर्य केशान् ॥२४॥

तद् दृष्ट्वा भगवान् कृष्णः प्रियायाः प्रेमबन्धनम् । हास्यप्रौढिमञ्जानन्याः करुणः सोऽन्वकम्पत ॥

पर्यङ्कादपरुह्याशु तामुत्थाप्य चतुर्भुजः । केशान् समुह्य तद्वक्त्रं प्रामृज्य पद्मपाणिना ॥२६॥

प्रमृज्याश्रुकले नेत्रे स्तनौ चोपहतौ शुचा । आश्लिष्य चाङ्गुना राजन्ननन्यविषयां सतीम् ॥२७॥

सान्त्वयामास सान्त्वज्ज कृपया कृपयां प्रभुः । हास्यप्रौढिभ्रमचित्तामतर्हार्ता सती गतिः ॥२८॥

श्रीभगवानुवाच

मा मा वैदर्भ्यस्येधा जाने त्वां मपरायणाम् । त्वद्वचः श्रोतुं कामेन चरेत्स्याऽऽचरितमङ्गते ॥२९॥

मुच्य च प्रेमसंरम्भस्फुरिताधरमोचिनुम् । कटाचेपाकृणापाङ्गं सुन्दरभ्रुवुटोतटम् ॥३०॥

अयं हि परमो लाभो गृहेषु गृहमेधिनाम् । यन्नमैर्नीयते यामः प्रियया भीरु भामिनि ॥३१॥

श्रीशुक उवाच

सैषं भगवता राजन् वैदर्भीं परितान्विषता । ज्ञात्वा तत्परिहासोक्तिं प्रियस्यागम्यं जहौ ॥३२॥

यमारुण्यं पुंसां धीघन्तो भगवन्मुलम् । समोढहासस्वरिचरिचिन्धापाङ्गेन भारत ॥३३॥

रुक्मिण्युवाच

नन्देयमेतददविन्दुविलोचनाह यद् वै भवान् भगवतोऽसदसौ विभूजः ।

कः ह्ये महिम्यभिरतो भगवांस्त्वयोशः काहं गुणप्रकृतिरजगृहीतपादा ॥३४॥

सायं भवादपि गुणोभ्य उरुजमान्तः शेते समुद्र उपलम्भनमात्र आत्मा ।

नित्यं कदिन्द्रियगुणैः कृतविग्रहस्त्वं त्वत्सेवकैर्नृपपदं विधुतं तमोऽन्धम् ॥३५॥

एवापादपद्मकरन्दगुणं मुनीनां वर्मास्फुट शृणुभिर्ननु दुर्धिभाभ्यम् ।

परमादत्ताविश्वमिषेदितमोघरस्य भूमस्तरेदितमयो अनु ये भवन्ताम् ॥३६॥

निष्प्रियतो ननु भवान् न यतोऽस्ति किञ्चिद् धरमै र्षति क्षतिभुजोऽपि हरन्त्यजायाः ॥

न त्वा विदन्त्यसुगुणोऽन्तकमाद्यताम्याः प्रेष्टो भवान् न क्षिमुजामपि तेऽपि शुभ्यम् ॥३७॥

यं वै समस्त पुरदार्यमयः पलात्मा यद्वाञ्छया सुमत्तयो चिरञ्जिति कृत्यम् ।

तेषां विमोक्षमुचितो भवतः समाजः पुंसः स्त्रियाश्च रत्तयोः सुखदुःखिनोर्न ॥३८॥

यं न्यस्तवत्सुनिर्भासितानुभाय आत्माऽऽत्मदेश जगतामिति मे द्युतोऽसि ।

द्विरवा भवद्भूषणं उदीरितकालवेगप्यस्तामिषोऽज्जभवनाकपतीन् द्युतोऽस्ये ॥३९॥

जात्यै न्यस्तव यदाप्रजं यस्तु भूपान् विद्राम्य शाङ्गं निनदेन जहर्ष मां त्वम् ।

सिंहेषु यथा स्वक्षिमांशं पशून् स्वभार्गं तेषां भवाद् यदुदधिं शरसं प्रपद्य ॥४०॥

यद्वाञ्छया नृपशिखामणयोऽङ्गवैन्यजायन्तनाहु रगयादय ऐरुपर्यम् ।
 राज्यं विसृज्य विविशुर्वनमम्बुजाच्च सीदन्ति तेऽनुपदवीं त इहास्थिताः किम् ॥४१॥
 कान्यं श्रयेत् तव पादसरोजगन्धमाघ्राय सन्मुखरितं जनतापवर्गम् ।
 लक्ष्म्यालयं त्वविगणय्य गुणालयस्य मया सद्गुरुमयमयविविक्तदृष्टिः ॥४२॥
 तं त्वानुरूपमभजं जगतामघोशमात्मानुमत्र च परत्र च कामपूरम् ।
 स्यात्मे तवाङ्घ्रिररुणं सृतिभिर्भ्रमत्या यो वै भजन्तमुपयात्यनृतापवर्गः ॥४३॥
 तस्याः स्युरच्युत नृपा भवतोपदिष्टाः स्त्रीणां गृहेषु खरगोश्वविशालभृदाः ।
 शरकणमूलमरिक्कं नोपयायाद् युष्मत्कया मृदविरिञ्चसभासु गीता ॥४४॥
 श्वक्श्मश्रु रोमनल्लक्षेणिनदमन्तमांसास्थिरक्तकृमिविद्वक्कपित्तवासम् ।
 जीवच्छ्रव भजति कान्तमतिर्विमृदा या ते पद्मज्जमरुन्दमजिघ्रसी स्त्री ॥४५॥
 धरः श्वम्बुजाच्च मम ते चरणानुराग आत्मन् रतस्य मयि चानतिरिक्ताष्टेः ।

यद्वाञ्छया नृपा उत्पत्तयोजोऽतिमात्रो मामीरसे तदु ह नः परमानुक्रया ॥४६॥
 नैवालीकमहं मन्ये वचस्ते मधुसूदन । अग्राया इव हि प्रायः कन्यायाः स्याद्-रतिः कश्चित् ॥
 मृदायाश्चापि पुश्चस्या मनोऽभ्येति नवं नवम् । बुजोऽसतीं न बिभृयात्तां बिभ्रदुभयच्युत ॥४७॥
 श्रीभगवानुवाच

साध्येतच्छ्रोतुकामैश्च राजपुत्रि प्रलम्बिता । मयोदितं यद्व्यास्य सर्वं तत् तत्पमेव हि ॥४८॥
 यान् यान् कामयसे कामान् मय्यकामाय भामिनी। सन्ति ह्येकान्तभक्त्यास्नव कृत्याणि नित्यदा ॥
 उपलब्धं पतिप्रेम पातिप्रत्वं च तेऽनये । यद्वाक्यैश्चाख्यमानाया न धीर्मय्यपकर्षिता ॥४९॥
 ये मां भजन्ति दास्यते तपसा व्रत चर्यया । कामात्मानोऽपयर्गैर्गो मोहिता मम मायया ॥५०॥

मां प्राप्य मानिन्यपवर्गसंपदं वाञ्छन्ति ये सम्पद एव तत्पतिम् ।

ते मन्दभाभ्या निरयेऽपि ये नृणां मात्रात्मकवासिरयः सुसङ्गमः ॥५१॥

दिष्टया गृहेश्वर्यसङ्गमयि त्वंया कृतानुवृत्तिर्भवमोचनी खलैः ।

सुदुष्करासी सुतरां दुराशिपो ह्यसुम्भराया निकृतिश्शुभः स्त्रियाः ॥५२॥

न त्वाद्यानीं प्रणयिनीं गृहिणीं गृहेषु पर्यामि मानिनि यया स्वविवाहकाले ।

प्राप्तान् नृपामवगणय्य रङ्गोद्गरो मे प्रस्थापितो द्विज उपश्रुतसरकथस्य ॥५३॥

आतुर्विरूपकरयं युधि निर्जितस्य प्रोद्वाहपर्वणि च तद्दधमवगोष्ठ्याम् ।

दुःखं समुत्थमसहोऽस्मदयोग मोत्या नैवावर्त्ता किमपि तेन वयं जितास्ते ॥५४॥

दूतस्त्वयाऽऽमलमने सुविविक्तमन्त्रः प्रस्थापितो मयि चिरायति गूढ्यमेतत् ।

मत्वा जिहास इदमङ्गमनन्ययोर्ध्वं तिष्ठेत् सत्रयि वयं प्रतिनन्दयामः ॥५५॥

शुक उवाच

५३ सौरतसंलापैर्मंगवाजगदीश्वरः । स्वरतो रमया रेमे नरलोकं विदग्धयन् ॥२८॥
 तथाभ्यासामपि विभुर्गृहेषु गृहवानिव । आस्थितो गृहमेधीयान् धर्मांलोकगुरुहंरिः ॥२९॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे उत्तरार्धे कृष्णरुक्मिणीसंवादो नाम पष्ठितमोऽध्यायः ॥

अथैकपष्ठितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

एकैकशस्ताः कृष्णस्य पुत्रान् दश दशाचलाः । अजीजनन्ननवमान् पितुः सर्वात्मसम्पदा ॥३॥
 गृहावनपगं वीर्यं राजपुटयोऽप्युतं स्थितम् । प्रेष्टं न्यमंसत स्वं स्वं न सत्तत्रविदुः स्त्रियः ॥४॥

चार्वञ्जकोशवदनायतबाहुनेत्रसर्पे महासरसवीक्षितवल्गुजल्पैः ।

सम्मोहिता भगवतो न मनो विजेषु स्वैर्विभ्रमैः समशकन् वनिता विभूषाः ॥५॥

स्मायायलोकलवदर्शितभावहारिभ्रमण्डनमहितसौरतमन्त्रश्रीपटैः ।

पत्न्यस्तु षोडशसहस्रमनङ्गधारिण्येन्द्रेण विमथितुं करणैर्न शुकः ॥६॥

इत्थं रमापतिमवाप्य पतिं स्त्रियस्ता मयादयोऽपि न विदुः पदवीं यदीयाम् ।

भेषुर्मुदाविरतमेधितयानुरागहासावसक्तोऽनवसङ्गमलालसाधम् ॥७॥

प्रसुप्तमासनवराहं गपादशौचताम्बूलविभ्रमणवोज्ञमगन्धमाहर्ष्य ।

केशप्रसारस्रवननूपनोपहार्यैर्दासीशता अपि विभोर्विदुः स्म दास्यम् ॥८॥

। तासां पा दशपुत्राणां कृष्णलीणां पुरोदिताः । यद्यै महिषस्तर्जुनान् प्रसृज्याशीन् गृणामि ते ॥

। चारुदेण्यः सुदेण्यश्च चारुदेहश्च वीर्यवान् । सुचारुश्चास्तुतश्च भद्रचारस्तथापरः ॥९॥

चारुचन्द्रो विचारश्च चारुश्च दशमो हरेः । प्रद्युम्नप्रमुखा जाता रक्मिण्यां भावमाः पितुः ॥

भानुः सुभानुः स्वर्भानुः प्रभानुर्भानुर्मास्तथा । चन्द्रभानुश्च हस्तानुरतिभानुस्तथाष्टमः ॥१०॥

श्रीभानुः प्रतिभानुश्च सत्यभामाभमजा दश । साम्बः सुमित्रः पुरजिष्णुतजिष्ठ सहस्रजित् ॥११॥

विजयश्चिप्रेतुश्च वसुमान् द्रविडः क्रतुः । जाम्बवत्याः सुता ह्येते साम्बाद्याः पितृममताः ॥१२॥

वीरश्चन्द्रोऽचसेनश्च चित्रगुर्वेगवान् वृषः । आभः शकुर्वसुः श्रीमान् कुन्तिर्नामजितेः सुतः ॥१३॥

श्रुतः कवितृपो वीरः सुयाहुर्भद्रः एकलः । शान्तिदर्शः पूर्णमासः कालिन्ध्याः सोमकोऽवरः ॥१४॥

प्रथोपो गात्रवान् सिद्धो बलः प्रथल ऊर्ध्वगः । मादयाः पुत्रा महाशक्तिः सह ओजोऽपराजितः ॥१५॥

वृको हर्षोऽनिलो गृध्रो वर्धनोऽश्वाद् एव च । महाशः पाचनो बह्मिर्निप्रविन्दारमजाः सुधिः ॥१६॥

सहस्रामजिद् गृहसेनः शूरः प्रहरणोऽरिजित् । जयः सुमद्रो भद्राया याम चायुश्च सार्यकः ॥१७॥

दीप्तिमोस्ताम्रतप्ताद्या रोहिण्यास्तनया हरेः । प्रद्युम्नाद्यानिरद्वोऽमृद् रत्नवापा महाबलः ॥१८॥

पुष्पो तु रक्मिणो राजन् नाष्टा भोजस्ते पुरे । प्लेरी पुत्रपौत्राश्च वसूः कोटिशो वृषः ॥१९॥

मातरः कृष्णजातानां सहस्राणि च पौड्य ॥१६॥

राजोवाच

कथं स्वर्गपरिपुत्राय प्रादाद् दुहितरं युधि । कृष्णेन परिभूतस्तं हन्तुं रन्ध्रं प्रतीक्षते ।

पूतदास्याह मे विद्वन् द्विषोर्वैवाहिकं मिथ. ॥२०॥

अनागतमतीतं च वर्तमानमतीन्द्रियम् । विप्रकृष्टव्यवहितं सम्यक् पश्यन्ति योगिनः ॥२१॥

श्रीशुक उवाच

भूतः स्वयंवरे साक्षादनङ्गोऽङ्गयुतस्तथा । राज्ञः समेतान् निर्जित्य जहारिकरथो युधि । ॥२२॥
यद्यप्यनुस्मरन् वैरं स्वमी कृष्णावमानित । श्वतरद् भागिनेयाय सुतां कुशं स्वसुः प्रियम् ॥
स्वमिषयास्तमयां राजन् कृतवर्मसुतो बली । उपयेमे विशालाक्षी कन्यां चारुमतीं किल ॥२३॥
दौहित्रायानिवद्धाय पौत्रीं स्वययददादरे । रोचनां बद्धवैरोऽपि स्वसुः प्रियचिकीपया ।

जानन्नधर्मं तद् यौनं स्नेहपाशानुयग्वन ॥२४॥

वस्मिन्नभ्युदये राजन् स्वमिषी रामकेशवौ । पुरं भोजकटं जग्मुः साम्बन्धुभ्रातादयः ॥२५॥
वस्मिन् निवृत्त उद्धाहे कालिङ्गप्रमुखा नृपाः । एतास्ते स्वमिषा प्रोयुर्बलमर्धेर्विनिर्जय ॥२७॥
अनवशो ह्ययं राजन्नपि तद्व्यसन महत् । इत्युक्तो यत्नमाहूय सेनापै रवयदीभ्यता ॥२८॥
यत सहस्रमयुतं रामस्तत्रावदे पणम् । तं तु स्वयययत् तत्र कालिङ्गः प्राहसद् बलम् ।

दन्तान् सम्दर्शयन्नुद्येनामृत्भूत् तदलायुध ॥२९॥

ततो लघं स्वययगृह्णाद् ग्लहं तत्राजयद् बलः । जितवानहमिषाह स्वमी कैतवमाश्रितः ॥३०॥
मन्युना क्षुभितः श्रीमान् समुद्र इव पर्वणि । जात्याख्यापोऽतिरुगा न्युर्बुद्धं ग्लहमावदे ॥
तं चापि जितवान् रामो धर्मेण्यद्वलमाश्रित । स्वमी जितं मयाप्रेमे वदन्तु प्राभिका इति ॥३२॥
तत्रामवीक्ष्यभोजायी बलेनैव जितो ग्लहः । धर्मतो वक्षतेनैव स्वमी पदति वै मृषा ॥३३॥
तामनाशय दीर्घो दुष्टराजन्यचोदित । सङ्घर्षं परिहसन् वभापे फालचोदित ॥३४॥
मैराक्षकोविद्रा सूर्य गोपाला वनगोचराः । अथैर्दीप्यन्ति राजानो यायैश्च न भवाद्याः ॥३५॥
स्वमिषैवमधिषितो राजभिश्चोपहासितः । क्रुद्धः परिषमुचम्य जग्रे तं नृस्यसंसदि ॥३६॥
कलिङ्गराजं तरसा गृहीत्वा दशमे पदे । दन्तानरातयत् क्रुद्धो योऽहसद् विवृतेर्द्विजैः ॥३७॥
अग्रे निर्भिद्यबाहुरशिरसो रधिरोषिताः । राजानो दुहुयुर्मता यत्नेन परिषार्जिताः ॥३८॥
विदते स्वमिषि रयाले नाप्रवीत् साध्वंसाधु वा । स्वमिषीबलयो राजन् स्नेहमद्रमयादरि ॥३९॥
ततोऽनिरुद्धं सह सूर्यया वरं रयं समारोप्य ययुः पुत्रास्वजीम् ।

रामादयो भोजकटाद् दशार्हाः सिद्धास्तित्रार्था मनुसुद्धनाध्या ॥४०॥

एति श्रीमद्भागवतमहापुराणे दशमस्कन्धे उत्तरार्धे अनिरुद्धविवाहे स्वमिषयो नामैक पट्टिमोऽध्यायः

अथ द्विपष्टितमोऽध्यायः

राज्ञोराच

बाणस्य तनवामूयामुपयेमे यदूतम् । तत्र युद्धमभूद् धोरं हरिकङ्करयोर्महत् ।

एतव सर्वे महायोगिन् समाख्यातुं त्वमर्हसि ॥१॥

श्रीशुक उवाच

बाण पुत्रशतज्येष्ठो बलेरासीन्महात्मन । येन धामनरूपाय हरयेऽदायि मेदिनी ॥२॥
तस्यौरस सुतो बाण शिवभक्तिरत सदा । मान्यो यद्वान्यो धीमांश्च सत्यसन्धो दृढमतः ॥३॥
शोणिताख्ये पुरे रम्ये स राज्यमकरोत् पुरा । तस्य शम्भो प्रसादेन किङ्करा इव तेऽमरा ।

सहस्रबाहुर्वाघेन ताण्डवेऽतोपयग्मृदम् ॥४॥

भगवान् सर्वभूतेश शरण्यो भक्तवासल । धरेणश्चन्द्रयामास स त वग्रे पुराधिपम् ॥५॥
स एकदाऽऽह गिरिश पारवन्ध वीर्यदुमन् । किरीटेनाकंबवर्णेन सस्पृशस्तपदाभुजम् ॥६॥
ममस्ये त्वां महादेव लोकानां गुरोर्भूधरम् । पुतामपूर्णकामानां कामपूरामराहृप्रियम् ॥७॥
दो सहस्र त्वया दत्त पर भाराय मेऽभवत् । त्रिलोक्यां प्रतियोद्धार न लभे त्वस्ते समम् ॥८॥
कण्डूत्या निभृतैर्दोभिर्दुर्मुसुदिग्गजानहम् । आघायां चूर्णयन्नद्रीन् भीतास्तेऽपि प्रदुर्मुषु ॥९॥
तच्छृत्वा भगवान् क्रुद्धः केतुस्ते मज्यते यदा । त्वहर्षज्ञं भवेन्मृद सयुग मसमेन ते ॥१०॥
इत्युक्त कुमतिहृष्टः स्वगृहं प्राविशन्नृपः । प्रतीपन् गिरिशदेश स्ववीर्यनशन कुर्वी ॥११॥
तस्योपा नाम द्रुहिता स्वर्गे प्रासुञ्जिता रतिम् । कन्यालभत कान्तेन प्रागरष्टभ्रुतेन सा ॥१२॥
सा तत्र तमपरयन्ती कासि कान्तेति वादिनी । सखीनां मध्य उत्तस्थौ विह्वला व्रीहिता भृशम् ॥
बाणस्य मन्त्री कुम्भायदक्षित्रलेपा च तत्सुताः सख्यपृच्छत् सखीभूयां कौतूहलसमन्विताः ॥१३॥
क त्व भृगवसे सुभू कीदृशस्ते मनोरथ । इस्तप्राह न तेऽप्यापि राजपुत्र्युपलक्ष्ये ॥१४॥

ऊपोवाच

इष्टः कश्चिन्नर स्वर्गे श्याम कमललोचन । पीतवासा शृङ्खलाहुयोंपिता हृदयङ्गम ॥१५॥
तमह भृगवे कान्तं पाययित्वाधरं भु । कापि यात स्पृश्यतीं विपत्त्या मो भृजिनायवेत

चित्रलेखोवाच

व्यसन तेऽनकरांमि त्रिलोक्यां यदि माप्यते । तमानेप्ये नर यस्ते मनोहर्ता तमादिश ॥१६॥
इत्युक्त्वा देवगन्धर्वसिद्धचारणपद्मगान् । दैत्यविद्याधरान् यतान् मनुजांश्च यपालिसत् ॥१७॥
मनुनेषु च सा शृण्वीन् शूरमानक्रुद्धुभिम् । ग्यलिसद् रामहृषी च प्रशुर्ध्र धीष्य लज्जिता ॥१८॥
अनिरुद्ध विलिखि धीष्योपावाद्मुखी हि या । सोऽसावसाविति प्राह स्मयमानामदीपते ॥१९॥

त्रलेखा तमाशाय पौत्रं कृष्णस्य योगिनी । ययौ विहायसा राजन् द्वारकां कृष्णपालिताम् ॥२२॥
 त्र सुतं सुपर्यङ्के प्राचुर्नि योगमास्थिता । गृहीत्वा शोणितपुरं सख्यै प्रियमदर्शयत् ॥२३॥
 सा च तं सुन्दरवरं विलोपय मुदितानना । दुष्प्रेष्ये स्वगृहे पुष्पी रेमे प्राचुर्निना समम् ॥२४॥
 सार्वभौसः सख्यगन्धधूपदीपासनादिभिः । पानमोजनभक्ष्येश्च वायवैः शुश्रूषयाचितः ॥२५॥
 गृहं कन्यापुरे शश्वत्प्रवृद्धस्नेहया तथा । नाहंगणान् च कुपुषे उपयापहृतेन्द्रियः ॥२६॥
 तां तयो यदुवीरेण भुज्यमानां हतप्रताम् । हेतुमिलं जयाञ्चकुराप्नीतां दुरवच्छरैः ॥२७॥
 मया भावेदयाञ्चकू राजंस्ते दुहितुर्वयम् । विधेष्टितं लक्षयामः कन्यायाः कुलदूषणम् ॥२८॥
 जनपायिमिरस्माभिर्गुप्तायाश्च गृहे प्रभो । कन्याया दूषणं पुष्पिदुष्प्रेषाया न विप्रमे ॥२९॥
 ततः प्रप्यथितो बाणो दुहितुः श्रुतदूषणः । स्वरितः कन्दकामारं प्राप्नोऽद्राचीद् पट्टदहम् ॥३०॥
 कामात्मजं तं भुवनैकमुन्दरं श्यामं पिशङ्गाग्वरमनुजेष्टवम् ।
 गृहभुजं कुण्डलकुन्तलखिपा म्मितावलोरनेन च मयिदिताननम् ॥३१॥
 दीप्यन्तमसौः प्रिययाभिगृग्वया तदङ्गसङ्गस्तनकुङ्कुमस्रजम् ।
 बाह्वोर्दधानं मधुमक्षिकाश्रितां तस्याप्र आसीतमेवेष्य विस्मितः ॥३२॥
 स तं प्रविष्टं घृतमाततायिभिर्भटैरनौकैरवलोरय माधवः ।
 उद्यम्य मीर्वं परिधं व्यवस्थितो यथान्तको दण्डधरो जिघांसया ॥३३॥
 जिघृक्षया तान् परितः प्रसर्पतः शुनो यथा सूकरपूषणोऽइनत् ।
 ते हन्यमाना भवनाद् विनिर्गता निर्भिन्नमूर्धोरमुजाः प्रदुदुषुः ॥३४॥
 तं नागपार्श्वलिनन्दनो यत्नी प्रन्तं स्पृष्टेन्यं कुपितो वयन्ध ॥
 उया भृशं शोकविषादविट्ठला बद्धं निशम्याभ्रकलापपरिदिरीत् ॥३५॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे उत्तरार्धे अनिरुद्धकण्ठो नाम द्विपष्ठितमोऽध्यायः ॥

अथ त्रिपष्ठितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

परपतां पानिरुद्धं तद्वन्धूनां च भारत । चकारो वार्षिका मासा वयसीपुरनोचताम् ॥१॥
 नारदास्तनुपाकल्पं वातां बद्धस्य कमं च । प्रपयुः शोणितपुरं दूषयः दूष्यदेयताः ॥२॥
 प्रपुष्पो सुपुषानश्च तदः साम्योऽय सारथः । मग्दोषनन्दमद्राया रामरूप्यानुवर्जितः ॥३॥
 अघोहिपीभिर्द्वादशभिः समेताः सर्वतोदिशम् । रण्णुर्बाणनगरं समन्तात् सायवतर्भाः ॥४॥
 मग्नमानपुरोचानमाकाराट्टालगोपुरम् । प्रेषमाणो रथाविष्टमुत्पन्नैर्योऽभिनिर्वयी ॥५॥
 बाणार्थं मगवान् रजः समुतैः प्रमथैर्दृतः । मारुत नन्दितुर्भं सुपुषे रामरूप्योः ॥६॥
 आमीत् सुगुम्भं मुदमहत् रोमहर्षणम् । दूष्यदृष्टरो राजन् मद्रागुरवोरपि ॥७॥

पुष्पाण्डकपर्णाभ्यां बलेन सह संयुगाः । साम्बस्य बाणपुत्रेण चाणेन सह सात्यके ॥८॥
 प्रह्लादयः सुराधोरा मुनयः सिद्धचारणाः । गन्धर्वाप्सरसो यज्ञा विमानैर्द्वष्टुमागमन् ॥९॥
 शङ्करानुचराश्चौरिभूतप्रमथगुह्यकान् । दाकिनीर्यातुधानांश्च वेतालान् सविनायकान् ॥१०॥
 प्रेतमातृपिशुचांश्च कृष्माण्डान् ब्रह्मराक्षसान् । द्रावयामास तीक्ष्णाभैः शरैः शार्ङ्गवनुरच्युतैः ॥११॥
 द्रुपद्विधानि प्रायुक्त्वा पिनाक्यक्षाणि शार्ङ्गिण्यैः । प्रत्यक्षैः शम्भयामास शार्ङ्गाणि विस्मितः ॥१२॥
 प्रह्लादस्य च ब्रह्मास्त्रं धायज्यस्य च पावतम् । आग्नेयस्य च पार्जन्यं नैजं पाशुपतस्य च ॥१३॥
 माहूयित्वा तु गिरिष्ठां जृम्भणाच्छेद्यं जृम्भितम् । बाणस्य घृतनां शीरिजं धानासिगणैः पुभिः ॥१४॥
 स्कन्दः प्रद्युम्नबाणौ धीरर्ष्यमानः समन्ततः । असृग्बिभृजन् गात्रेभ्यः शिखिनापाक्रमद् रणात् ॥१५॥
 कुम्भापङ्कः कूपकर्षश्च पेततुमुंसल्लादितौ । दुद्रुघुस्तदनीकानि हतनाथानि सर्वतः ॥१६॥
 विशीर्यमाणं स्वबलं दृष्ट्वा बाणोऽत्यमरंथः । कृष्णमभ्यद्रवत् संख्ये रथी हिवैव सात्यकिम् ॥१७॥
 धनूष्याश्च युगपद् बाण पञ्चशतानि वै । एकैकस्मिच्छरौ द्वौ द्वौ सन्वधे रणदुर्मदः ॥१८॥
 तानि चिच्छेद भगवान् धनूपि युगपदरिः । सारथिं रथमथाश्च हत्वा शङ्खमपूरयत् ॥१९॥
 तन्माता कोटरा नाम नम्रा मुक्तशिरोरहा । पुरोऽवतस्थे कृष्णस्य पुत्रप्राणरिरक्षया ॥२०॥
 ततस्तिर्यङ्मुखो नम्रमनिरीडन् गदाप्रजः । बाणश्च तावद् विरथदिङ्मग्नबाणविद्यत् पुरम् ॥२१॥
 त्रिद्राविते भूतगणे ज्वरस्तु त्रिशिरास्त्रिपात् । अभ्यधावत दाशार्हं दहन्निव दिशो दश ॥२२॥
 अथ नारायणो देवस्तं दृष्ट्वा ध्वजज्जयरम् । माहेधरो धैर्यवश्च युयुधाते ज्वराबुधौ ॥२३॥
 माहेधरः समाग्रन्दन् धैर्यवेन घलार्दितः । अलङ्घ्वा भयमन्यत्र भीतो माहेधरो ज्वरः ।

शरणार्थी हृषीकेशं तुष्टाय प्रयत्ताञ्जलिः ॥२४॥

उपर उवाच

नमामि स्वानन्तरात्किं परेशं सर्वात्मानं केवलं ज्ञप्तिमात्रम् ।
 विधोऽपत्तिस्थानसंरोधहेतुं यत्तद् प्रह्लादमल्लिङ्गं प्रशान्तम् ॥२५॥
 कालो दैवं कर्म जीवः स्वभावो द्रव्यं चेत्तं प्राण ध्यात्मा विकारः ।
 तत्सङ्घातो मीजरोहप्रवाहरेखन्मायैवा तन्निषेधं प्रपद्ये ॥२६॥
 नानाभावैर्लालयैवोपपन्नैर्देवान् साधूंश्चोक्तसेतुं विमर्शि ।
 हंस्युन्मार्गान् हिंसया वर्तमानान् जन्मैवते भारद्वाज भूमेः ॥२७॥
 ततोऽहं ते तेजसा दुःसदेन शान्तोप्रेणात्युत्सवणेन ज्वरेण ।
 तावत्तापो देहिनां सेऽह्निमूलं नो सेनेन यावद्वाशानुबद्धः ॥२८॥

श्रीभगवानुवाच

त्रिशिरस्ते प्रसन्नोऽस्मि ध्येतु ते मज्ज्वराद् भयमाधो नो स्मरति संवादं तस्य त्वत्त भवेद् भयम् ॥

इत्युक्तोऽच्युतमानस्य गतो मादेधरो ज्वरः । बाणस्तु रथमारुहः प्रागाद् योऽप्यज्ञानार्दनम् ३०
ततो बाहुसहस्रेण नानायुधधरोऽसुरः । मुमोच परमक्रुद्धो बाणाश्चक्रायुधे नृप ॥३१॥
तस्यास्यतोऽध्यायसकृच्छ्रेण क्षुरनेमिना॥ चिच्छेद् भगवान् बाहून् गारा इव घनस्पतेः ३२
बाहुपुच्छिद्यमानेषु बाणस्य भगवान् भवः । भक्तानुकम्प्युपद्रव्य चक्रायुधमभागत ॥३३॥

श्रीरुद्र उवाच

खं हि ब्रह्म परं ज्योतिर्गुप्तं ब्रह्मणि बाह्मये । यं पश्यन्त्यमलात्मान आकाशमिव केतवमू३४
नामिनं योऽग्निर्मुखमस्तु रेतो धौः शीर्षमाशा श्रुतिरह्निहवी ।
चन्द्रो मनो यस्य दृगकं आत्मा चर्हं समुद्रो जडरं भुजेन्द्रः ॥३५॥
रोमाणि यस्यौषधयोऽम्बुबाहाः केशा विरिञ्चो धिरणा विसर्गः ।
प्रजापतिर्हृदयं यस्य धर्मं स वै भवान् पुरुषो लोककृत्स्नः ॥३६॥
तत्रावतारोऽयमकुलधामन् धर्मस्य गुण्यै जगंतो भवाय ।
धर्मं च सर्वं भवतानुभाविता विभावयामो भुवनानि सप्त ॥३७॥
त्वमेक आद्यः पुरुषोऽद्वितीयस्तुर्यः स्वस्वपेतुरहेतुरीशः ।
प्रतीयसेऽप्यपि यथाविकारं स्वमायया सर्वगुणप्रसिद्धयै ॥३८॥
यथैव सूर्यः पिहितश्छायाया स्वया छायां ॥ रूपाणि च सञ्जायति ।
एवं गुणेनापिहितो गुणस्त्वमात्मप्रदीपो गुणिनश्च भूम्न ॥३९॥

यन्मायामोहितधियः पुत्रशरगृहादिषु । उन्मज्जन्ति निमज्जन्ति प्रसक्ता वृजिनार्णवे ॥४०॥
देवदत्तमिमं लब्ध्वा नृलोकमजितेन्द्रियः । यो नाद्रियेत तत्पादौ स शोच्यो ह्यात्मनश्चक्रः ॥
यस्यैव विस्मृते मर्त्ये आत्मानं प्रियमीश्वरम् । विपर्ययेन्द्रियार्थार्थं विपमममृतं धिजम् ॥४२॥
अहं प्रज्ञाय विबुधा मुनयश्चात्मलाशयाः । सर्वात्मना प्रपन्नास्त्वामात्मानं प्रेष्टमीश्वरम् ॥४३॥
तं त्वा जगत्स्थित्युदयान्तहेतुं समं प्रशान्तं सुहृदात्मदैवम् ।

अनन्दमेकं जगदात्महेतुं भवापवर्गाय भवाम देवम् ॥४४॥

अयं ममेष्टो दयितोऽनुवर्ती मयाभयं दत्तममुष्य देव ।

सगपायतां तद् भवतः प्रसादो यथा हि ते दैत्यपती प्रसादः ॥४५॥

श्रीभगवानुवाच

यदाद्य भगवंशयस्रः करवाम प्रियं तव । भवतो यद्वयवसितं तन्मे सात्त्वानुमोदितम् ॥४६॥
अवश्योऽयं ममाप्येष धैरोघ्निसुतोऽसुरः । प्रज्ञादाय वरो दत्तो न घण्टो मे तवान्वयः ॥४७॥
दर्पोपशमनायास्य प्रवृत्त्या बाह्वो मया । सुदितं च बलं भूरि यच्च भारायितं भुवः ॥४८॥
आचारोऽस्य भुजाः शिष्टा भविष्यन्त्यजराभरा । पार्यदमुष्यो भवतो न कुतश्चिद्भयोऽसुरः ॥४९॥

इति लब्ध्वाभयं कृष्णं प्रणम्य शिरसावतः । प्राणुभि रथमारोप्य सर्वत्रा समुपानयत् ॥१०॥
अशौहिण्या परिवृतं सुवास.समलंकृतम् । सपत्नीकं पुरस्कृत्य ययौ रुद्रानुमोदितः ॥११॥
स्वराजधानीं समलंकृतं ध्वजैः सतोरणैरुचितमार्गचक्षराम् ।

विवेश शङ्खानकदुन्दुभिस्वनैरभ्युद्यतः पौरसुहृद्दिजातिभिः ॥१२॥

य एवं कृष्णविजयं शङ्करेण च संयुगम् । संस्मरेत् प्राप्तस्तथाय न तस्य स्यात् पराजयः ॥१३॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे उत्तरार्धे अनिरुद्धानयनं नाम त्रिपष्टितमोऽध्यायः ६३

अथ चतुःषष्टितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

एकदोषधन राजन् जम्बुद्वन्दुमारकाः । विहर्तुं साम्बप्रणुप्लवाभानुगदादयः ॥१॥
प्रीदित्वा सुचिरं तत्र विस्मिन्वन्तः पिपासिताः । जलं निरुदके कूरं ददशुः सखमद्भुतम् ॥२॥
वृकलासं गिरिनिभं वीक्ष्य विस्मितमानसा । तस्य चोदरयो यत्नं चक्रुस्ते कृपयान्विताः ॥३॥
चर्मजैस्तान्तवैः पार्श्वदध्वा पतितमर्मकाः । नामकृवन् समुद्वर्तुं कृप्यायाचणुस्तुकाः ॥४॥
तत्रागारयारविन्दाद्यो भगवान् विद्यभावनः । वीक्ष्योजहार वामेन त करेण स लीलया ॥५॥

स उत्तमश्लोककराभिमृष्टो विहाय सद्यः कृकलासरूपम् ।

सन्तप्तचामीकरचारवर्णं स्वर्ग्यन्दुतालङ्करणाभरतम् ॥६॥

पद्मच्छ विद्वानपि तन्निदान जनेषु विवक्षापयितुं मुकुन्दः ।

कस्य महाभाग वरेण्यरूपो देवोत्तमं त्वां गणयामि नूनम् ॥७॥

दशमिमीं वा कतमेन कर्मणा सम्प्रापितोऽस्यतदर्हः सुभद्र ।

आत्मानमाकृशादि विविक्ततां नो यन्मन्यसे नः यममत्र वस्तुम् ॥८॥

श्रीशुक उवाच

इति स्म राजा सगृष्टः कृष्णेनामन्तमूर्तिना । माधव प्रणिपत्याह किरोटेनार्कवर्चसा ॥९॥

नृग उवाच

नृगो नाम नरेन्द्रोऽहमिष्वाकुतनयः प्रभो । दानिष्वाक्यायमानेषु यदि ते कर्णमसृष्टम् ॥१०॥

किं नु तेऽविदितं नाथ सर्वभूतात्मसाक्षिणः । कालेनाभ्याहतदशो वक्ष्येऽद्यापि तवाज्ञया ॥११॥

यावत्पः सिरुता भूमेर्पावत्यो दिवि तारकाः । याव यो वरं चाराश्च तावतीरुदौ स्म गाः ॥१२॥

पयस्विनीस्तरण्योः शीलरूपगुणोपपन्नाः कपिला हेमशृङ्गोः ।

भ्यापार्जिता रूपसुराः सयत्सा दुकूलमालाभरणा ददायहम् ॥१३॥

स्वलङ्कृतेभ्यो गुणशीलवदभ्यः सीदकुटुम्बेभ्य कृतव्रतेभ्यः ।

तपःश्रतब्रह्मवदान्यसदभ्यः प्रादा युष्मभ्यो द्विजपुङ्गवेभ्यः ॥१४॥

गोभूहिरण्यायतनाश्वहस्तिनः कन्याः सदासीस्तिलरूपशय्याः ।

वासांसि रत्नानि परिच्छद्धान् रथानिष्टं च यज्ञश्रितं च पूर्वम् ॥१५॥

कस्यचिद् द्विजमुख्यस्य अष्टा गौर्मम गोघने । सम्पूजाविदुषा सा च मया दत्ता द्विजातये ॥१६॥

तां नीयमानो तत्स्वामी द्यूत्राच ममेति तम् । ममेति प्रतिप्राह्णाह नृगो मे दत्तवानिति ॥१७॥

विप्रौ विषदमानौ भामूचतुः स्वार्थसाधकौ । भवान् दातापहर्तेति तच्छ्रुत्वा मेऽभवद् भ्रमः ॥

अनुनीताद्युधौ विप्रौ धर्मदृच्छगतेन वै । गर्वालर्षं प्रकृष्टानां दास्याभ्येता प्रदीयताम् ॥१८॥

भवन्तावनुगृह्योतां किङ्करस्य विज्ञानतः । समुद्धरत मां कृच्छ्रात् पतन्तं निरयेऽशुचौ ॥२०॥

नाहं प्रतीक्षे वै राजसि युक् वा स्वाभ्यपान्त्रमवा । नान्यद् गवामप्यदुतमिच्छामीत्यपरो ययौ ॥२१॥

एतस्मिन्नन्तरे याम्येदूस्तीर्णो यमकथम् । यमेन पृष्टस्तत्राहं देवदेव जगत्पते ॥२२॥

पूर्वं त्वमशुभं भुङ्क्ते उताहो नृपते शुभम् । भान्तं दानस्य धर्मस्य पश्ये लोकस्य भास्वत ॥

पूर्वं देवाशुभं भुङ्गं हति प्राह पतेति सः । तावद्दालमात्मानं कृकृत्तासं पतन् प्रभो ॥२४॥

ब्रह्मण्यस्य वदाम्यस्य तव दासस्य केशव । स्मृतिर्नोवापि विश्वस्ता भवत्सदृशं नार्थिनः ॥

स तव कथं मम विभोऽक्षिपथ परात्मा योतेधरेः श्रुतिस्थामलहृद्भिर्भावयः ।

साचादधोऽक्षज उरुव्यसनाग्रवुद्धेः स्थान्मेऽनुदरय इह यस्य भवापवर्गः ॥२६॥

देवदेव जगन्नाथ गोविन्द पुरपोत्तम । नारायण हृरीकेश पुण्यश्लोकाद्युताभ्यय ॥२७॥

अनुजानीहि मां कृष्ण यान्तं देवगतिं प्रभो । यत्र कापि सतश्चेतो भूयाम्मे त्वः पदास्पदम् ॥२८॥

नमस्ते सर्वभाषाय ब्रह्मणेऽनन्तशक्तये । कृष्णाय वासुदेवाय योगानां पतये नमः ॥२९॥

इत्युक्त्वा तं परिक्रम्य पादौ स्पृष्ट्वा म्वमीलिना । अनुज्ञातो विमानाम्पमरहत् पश्यतां मृणाम् ॥

कृष्णः परिजनं प्राह भगवान् देवकीसुतः । ब्रह्मण्यदेवो धर्मात्मा राजन्वानुशिक्षयन् ॥३१॥

दुर्जरं यत ब्रह्मस्वं भुक्तमभ्रमेनागपि । तेजीयसोऽपि हिमुत राजामीधरमानिनाम् ॥३२॥

नाहं हालाहलं मन्थे विषं यस्य प्रतिक्रिया । ब्रह्मस्वं हि विषं प्रोक्तं नास्य प्रतिविधिर्भुवि ॥३३॥

हिनस्ति विषमत्तारं वह्निरग्निः प्रशाम्यति । कुलं समूलं दहति ब्रह्मस्वारयिषावरुः ॥३४॥

ब्रह्मस्वं दुरनुज्ञातं भुक्तं हन्ति त्रिपूरुषम् । प्रसह्य तु बन्धाद् भुक्तं दश पूर्वान् दशपरान् ॥३५॥

राजानी राजलक्ष्म्यान्धा नारमपातं विचक्षणे । निरयं येऽभिमन्यन्ते ब्रह्मस्वं साधु यातिशयाः ॥३६॥

गृह्णन्ति यावत् । पीसन् मन्दतामश्रुविन्देवः । विप्राणां हतवृत्तीनां वदान्यानां कुटुम्बिनाम् ॥३७॥

राजानो राजकुलपतिश्च राजतोऽन्धप्रिर्भुक्ताः । कुम्भीपाकेषु पच्यन्ते ब्रह्मदायापहारिणः ॥३८॥

स्वदत्तां परदत्तां वा ब्रह्मवृत्तिं हरेच यः । पटिवरं सद्दृष्ट्वापि विद्यायां जायते कृमि ॥३९॥

न मे ब्रह्मधनं भूयाद् यद् गृह्णात्पायुषो नराः पराजिताश्च्युता राज्याद् भवन्त्युद्वेजिनोऽहयः ॥
 विप्रं कृतागतमपि नैव द्रुह्यन् मामकाः । घ्नन्तं बहु शपन्तं वा नमस्कुरन्त नित्यशः ॥४१॥
 यथाहं प्रथमे विप्राननुकूलं समाहितः । तथा नमस्त शून्यं च योऽन्यथा मे स दण्डमाक् ॥
 ब्राह्मणार्थो ह्यपह्नो हतारं पातयत्यघः । अज्ञानन्तमपि ह्येनं नृगं ब्राह्मणगौरिव ॥४२॥
 एवं विधाप्य भगवान् मुकुन्दो द्वारकौकसः । पावनः सर्वलोकानां विवेश निजमन्दिरम् ॥४३॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे उत्तरार्धे नृगोपाख्यानं नाम चतुःषष्टितमोऽध्यायः ॥

अथ पञ्चपष्टितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

बलमद्रः पुरथेष्ट भगवान् रथमास्थितः । सुहृद्द्विष्टलक्षकण्ड प्रपथौ मन्दगोकुलम् ॥१॥
 परिवृत्तश्चिरोत्कण्ठैर्गोपैर्गोपीभिरेव च । रामोऽभिषाद्य पितरावासीर्भिरभिनन्दितः ॥२॥
 चिरं नः पाहि दाशार्हं सानुमो जगदीश्वरः । इत्यारोप्याङ्गमाखिल्य नेत्रैः सिविचतुर्जलैः ॥३॥
 गोपद्विद्वद्भिर्विधिषद् यपिष्टैरभिवन्दितः । यथावयो यथासक्यं यथासम्बन्धमात्मनः ॥४॥
 समुपेत्याय गोपालान् दास्यद्वस्तमहादिभिः । विश्रान्तं सुखमासीनं पप्रच्छु पर्युपागताः ॥५॥
 पृष्टाश्चानामयं स्तेषु प्रेममग्नदया गिराः कृष्णे कमलपत्राखे संन्यस्ताखिलराधयः ॥६॥
 कश्चितो धान्यवा राम सर्वे कुशलमासते । कश्चिन् स्मरय नो राम यूयं दारमुत्तान्विताः ॥७॥
 दिष्टया कंसो हतः पापो दिष्टया मुक्ताः सुहृजनाः निद्रित्य निर्जिह्व रिपून् दिष्टया दुर्गे समाभिताः ॥
 गोप्यो हसनयः पप्रच्छ रामपद्दर्शनादताः । कश्चिदास्वे सुरं कृष्णः पुराजीजनवद्वभः ॥८॥
 कश्चिन् स्मरति पा बन्धून् पितरं मातरं च सः । अप्यसौ मातरं द्रष्टुं सकृदप्यागमित्यति ।

अपि-वा स्मरतेऽस्माकमनुसेवां महाभुजः ॥१०॥

मातरं पितरं भ्रातृन् पत्नीन् पुत्रान् स्वमुरवि । यदर्धे जहिम दाशार्हं दुस्सयजान् स्थजनान् प्रभो ॥
 सा नः सद्यः परित्यज्य गतः संदिग्धसौहृदः । कथं नु तारसी जीभिर्न श्रद्धीयेत भावितम् ॥९॥

कथं नु गृह्णन्यनवस्थितात्मनो यचः कृतमस्य धुषा पुरस्त्रियः ।

गृह्णन्ति यं चित्रकयस्य मुन्दरस्मितावलोकोष्ट्रधूसिनस्मरातुराः ॥१३॥

किं नस्तावयया गोप्यः कथाः कथयतापराः । यास्यस्मामिर्विना कास्तो यदि तस्य तथैव नः ॥
 इति प्रद्वितितं शौरेर्जहितं पारु योजितम् । गतिं प्रेमपरित्यजं स्मरन्त्यो ररदुः खियः ॥१२॥
 सङ्गणयन्ताः कृत्वा सन्देशं दपङ्गमैः । साङ्गवयामाम भगवान् नानानुनयरोविदः ॥१६॥
 ह्रीं मत्सौ तत्र यायाभ्यग्निमधुं मापवमेव च । राम उषामु भगवान् गोपीनां रतिमादहन् ॥१७॥
 पृथ्वन्द्वरुजामृष्टे कौमुदीगन्धवायुना । यगुनोपवने रेमे मेविने श्रोगणैर्दृतः ॥१८॥

वरुणप्रेषिता देवी वारुणी वृषकोटरात् । पतन्ती तद्वन सर्वे ह्यगन्धेनाध्ययासयत् ॥१६॥
 तं गन्धं मनुधाराया वायुनोपहत बलः । आघ्रायोपगतस्तत्र खलनाभिः समं पपी ॥२०॥
 उपगीयमानचरितो घनिताभिर्हलायुधः । वनेषु व्यचरत् क्षीवो मद्विह्वललोचनः ॥२१॥
 स्रग्व्येककुण्डलो मत्तो वैजयन्त्या ॥ मालया विप्रत् स्मितमुखाम्भोजं स्वेदप्रालेयभूषितम् ॥२२॥
 स आनुदाय यमुनां जलक्रीडार्थमीधरः । निज वाक्यमनादय मत् इत्यापगां वलः ।

अनागतो हलाग्रैश्च कुपितो विचक्रपं ह ॥२३॥

पापे त्वं मामवज्ञाय यथायासि मयाहुता । नेत्ये त्वां साङ्गलाग्रैश्च शतधा काम चारिणीम् ॥
 एव निर्भर्त्सिता भीता यमुना यदुनन्दनम् । उवाच चकिता वार्चं पतिता पादयोर्नृप ॥२४॥
 राम राम महाबाहो न जाने तव विक्रमम् । यत्स्यैकांशेन विदता जगती जगतः पते ॥२५॥
 परं भाव भगवतो भगवन् मामज्ञानतीम् । मोक्षमईसि विधातुम् प्रपन्नां भक्तवत्सल ॥२७॥
 ततो व्यमुञ्चद् यमुनां वाचितो भगवान् बलः । विजगाह जल स्त्रीभिः करेणुभिरिवेभराद् ॥२८॥
 कामं विहृत्य सलिलाहुतीर्षायासिताम्वरे । भूषणानि महाहांषि ददौ कान्ति शुभां स्रजम् ॥
 वसित्वा घाससो नीले मालामामुष्य काञ्चनीम् । रेजे स्खलङ्कृतो लिप्तो माहेन्द्र इव वारणः ॥३०॥
 अद्यापि हरयते राजन् यमुनाऽऽष्टवर्त्मना । बलस्यानन्तवीर्यस्य वीर्यं सूचयतीव हि ॥३१॥
 एवं सर्वा निशा याता एकेन रमतो यजे । रामस्याक्षितचित्तस्य माधुर्यैर्भ्रजयोपिताम् ॥३२॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे उत्तरार्धे बलदेवविजये यमुनाकर्पणं नाम त्रिषष्टितमोऽध्यायः

अथ षट्षष्टितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

नन्दमजं गते रामे करुणाधिपतिर्नृप । वासुदेवोऽहमिदं वृत्तं कृत्वाय प्राहिणोत् ॥
 एव वासुदेवो भगवानवतीर्णो जगत्पति । इति प्रस्तोभितो बालैर्मन आत्मानमव्युत्तम् ॥१॥
 दूर्तं च प्राहिणोन्मन्व कृष्णायाव्यक्तवर्मने । द्वारकायां यथा शक्तो नृपो बालकृतोऽबुध ॥३॥
 दूतस्तु द्वारकामेत्य सभायामाश्रित प्रभुम् । कृष्णं कमलराजं राजसन्देशमववीत् ॥४॥
 वासुदेवोऽवतीर्णोऽहमेक एव न चापरः । मृतानामनुकुर्याय त्वं तु मित्याभिधां त्यज ॥५॥
 यानि त्वमस्मद्विद्वानि मौढ्याद् विभषि सात्वत । त्यक्तैहि मां त्वं शरणं नो चेद् देहि ममाहवम् ॥

श्रीशुक उवाच

कथनं तदुपाकृत्यं पौण्ड्रकस्याल्पमेव स । उप्रमेनादय सभ्या उच्चकैर्जहसुस्तदा ॥७॥
 उवाच दूर्तं भगवान् परिहासकथामनु । उत्तरये मूढं विद्वानि यैस्त्वमेव विकथसे ॥८॥
 सुखं तदपि चापाज्ज कङ्कणधरैर्दृत । शविष्यसे हस्तस्तत्र भविता शरणं शुनाम् ॥९॥
 इति दूतस्तदाज्ञेयं स्वामिने सर्वमाहरत् । कृष्णोऽपि रथमास्थाय काशीमुपजगाम ह ॥१०॥

पौण्ड्रकोऽपि तदुद्योगमुपलभ्य महारथः । अर्चौहिणीभ्यां संयुक्तो निश्चक्राम पुराद् द्रुतम् ॥
 तस्य काशिपतिमित्रं पाणिग्राहोऽन्वयान्नुप । अर्चौहिणीभिस्तिष्ठन्मिरपरयत् पौण्ड्रकं हरिः ॥ १२ ॥
 शङ्खार्थसिगदाशङ्खं श्रीवत्साद्युपलक्षितम् । विभ्राणं कौस्तुभमर्षिं वनमालाविभूषितम् ॥ १३ ॥
 कौशेयवाससी पीते वसानं गरुडध्वजम् । अमूल्यमौल्याभरणं स्फुरन्मकरकुण्डलम् ॥ १४ ॥
 दृष्ट्वा तमात्मनस्तुल्यवेषं कृत्रिममास्थितम् । यथा नटं रङ्गनातं विजहास भृशं हरिः ॥ १५ ॥
 शूलैर्गदाभिः परिवैः शक्यैश्चिप्रासतोमरैः । असिभिः पट्टिशैर्वाणैः प्राहरत्तरयो हरिम् ॥ १६ ॥
 कृष्णस्तु सत्पौण्ड्रककाशिराजयोर्वलं गजस्यन्दनवाजिपतिम् ।

गदासिचक्रेषुभिरार्दयद् भृशं यथा युगान्ते द्रुतमुक् पृथक् प्रताः ॥ १७ ॥

आयोधनं तद्वयवाजिकुञ्जरद्विपास्त्ररोष्ट्रैररिणावलखितैः ।

यमौ चित्तं मोदयद् मनस्विनामाक्रीडनं भूतपतेरिवोत्थयम् ॥ १८ ॥

अथाह पौण्ड्रकं शौरिर्भो भोः पौण्ड्रकं यद् भवान् । द्रुतवाक्येन मामाह तान्यस्त्राययुत्सुजामि ते ॥
 श्याजयिष्येऽभिधानं मे यत् स्वपाशं मृषां पतम् । प्रजामि शरणं तेऽद्य यदि नेच्छामि संयुगम् ॥
 इति क्षिप्या शितैर्वाणैर्विरथीकृत्य पौण्ड्रकम् । शिरोऽवृथ्वा रथाङ्गे न वज्रे योग्दो यथा गिरैः २१
 तथा काशिपतेः कायाश्चिद्वर उलूख्य पत्रिभिः । न्यपातयत् काशिपुर्वां पद्मकोशमिवानिलः २२
 एवं मत्सरिणं हत्वा पौण्ड्रकं ससखं हरिः । द्वारकामाविशत् सिद्धैर्गीयमानकथामृतः ॥ २३ ॥
 स नित्यं भगवद्भयानप्रभवस्तालिलबन्धनः । विभ्राणश्च हरे राजन् स्वरूपं तन्मयोऽभवत् २४
 शिरः पतितमालोत्थ राजद्वारे सकुण्डलम् । क्रिमिर्दं कस्य वा वक्त्रमिति संशिरियरे जनः २५
 राज्ञः काशिपतेर्ज्ञात्वा महिष्यः पुत्रबान्धवाः । पौराश्च हा हता राजन् नाथ नाथेति प्राहन् २६
 सुदक्षिणस्तस्य मुतः कृत्वा संस्थापिषि पितुः । निहन्त्य पितृहन्तारं यास्याम्यपचर्षितं पितुः ॥ २७ ॥
 इत्यात्मनामिसन्धाय सोपाध्यायो महेधरम् । सुदर्शनोऽर्चयामास परमेष्ठ समाधिना ॥ २८ ॥
 प्रीतोऽविमुक्ते भगवांस्तस्मै वरमदाद् भवः । पितृहन्तृवधोपायं स यत्रे वरमोप्सितम् ॥ २९ ॥
 दक्षिणामि परिचर माह्वयैः सममृत्विजम् । अभिचारविधानेन स चाग्निः प्रमथैवृतः ॥ ३० ॥
 साधयिष्यति सङ्कल्पमग्नये प्रयोद्धितः । इत्यादिष्टतया चक्रे कृष्णायाभिचरन् यती ॥ ३१ ॥
 ततोऽग्निरप्यतः कुण्डान्मूर्तिमानतिमोययः । तप्तताम्रशिलाश्मश्रुरह्यारोह्यारिलोचनः ॥ ३२ ॥
 दंष्ट्रोऽध्रुकुट्टीदण्डक्रोरास्यः स्वजिह्वया । आलिहन् सृक्षिणीं नगो विभुर्नखिशिखं ज्वलन् ॥
 पद्भ्यां तालप्रमाणाभ्यां कण्ठयज्वनीतलम् । सोऽभ्यधावद् द्यूतो मूर्तेर्द्वारकां प्रदहन् दिशः ॥ ३४ ॥
 तमाभिचारदहनमाधान्तं द्वारपीकयः । विज्ञोपय तत्रसुः सर्वे वनदाहे मृगा यथा ॥ ३५ ॥
 अर्धेः सभायां क्रीडन्तं भयगन्तं भयावृताः । ग्राहि ग्राहि त्रिलोकेऽथ वद्धेः प्रदहतः पुरम् ॥ ३६ ॥
 भ्रात्रा तज्जनैर्गुरुषु दृष्ट्वा स्थानीं च साध्वनम् । शरस्यः समग्रदस्याह मा भेष्टेऽवधितास्म्यहम् ॥ ३७ ॥

सर्वस्यान्तर्बहिःसारी कृया माहेधरी विभुः । जिज्ञाय तद्विजातार्थं पार्थस्य चक्रमादिशत् । ३८॥
 तत् सूर्यकोटिप्रतिमं सुदर्शनं जाञ्जल्यमानं प्रलयानलप्रभम् ।
 स्वतेजसा स्वं ककुभोऽय रोदसी चक्रं मुकुन्दास्त्रमयाग्निमार्दयत् ॥ ३९ ॥
 कृत्यानलः प्रतिहतः स रथाङ्गपाखेरखौजसा नृप भग्नमुखो निवृत्तः ।
 वाराणसीं परिसमेत्य सुदक्षिणं तं सत्विज्जनं समददत् स्वकृतोऽभिचारः ॥ ४० ॥
 चक्रं च विष्णोस्तदनुप्रविष्टं वाराणसीं स्नात्सभालयापणाम् ।
 सगोपुराट्टालकूटोऽस्तकुलां सकोशहस्त्यधरथाश्रयालाम् ॥ ४१ ॥

दग्ध्वा वाराणसीं सर्वा विष्णोश्चक्रं सुदर्शनम् । भूयः पार्थमुपातिष्ठत् कृष्णस्याक्लिष्टकर्मणः ४२
 य एतच्छ्रावयेन्मर्थं उत्तमलोकविक्रमम् । समाहितो वा शृणुयात् सर्वपापैः प्रमुच्यते ४३
 इति श्रीमद्रामायणे दशमस्कन्धे उत्तरार्द्धे पौबट्टकादिवधो नाम षट्षष्टितमोऽध्यायः ॥

अथ सप्तपष्टितमोऽध्यायः

राजोवाच

भूयोऽहं श्रोतुमिच्छामि रामस्याद्भुतकर्मणः । अनन्तरस्याप्रमेयस्य यद्वन्द्यत् कृतवान् प्रभुः ॥ १ ॥

श्रीशुक उवाच

नरकस्य सखा कश्चिद् द्विविधो नाम वानरो । सुप्रोचमचिवः सोऽय आत्मा सैन्दर्यवीर्यवान् २
 सण्डुः सोऽपरिचित कुर्वन् वानरो राष्ट्रविप्रवम् । पुरप्रामाकरान् घोरोनदहद् वह्निमुत्तजन् ॥ ३ ॥
 क्वचित् शैलानुत्पाद्य सैर्देशान् समचूर्णयत् । आनतान् सुतरामेव यथास्ते मिश्रवा हरिः ॥ ४ ॥
 क्वचित् समुद्रमण्यस्यो दोभ्यामुत्थित्य तज्जलम् । देशान् नागत्युत्तप्राणो वेनाकूलानमज्जयत् ॥ ५ ॥
 आश्रमानृपिमुपशानां कृया भग्नवनस्पतीन् । अदूरयच्छह्मश्चैररनीन् वैतानिकान् खलः ॥ ६ ॥
 पुशान् योपितो दसः पामाभृद्वोणीगुहासुसः । निक्षिप्य चाप्यघातैस्तैः पेशस्कारीव कीटकम् ॥ ७ ॥
 एवं देशान् विप्रकुर्वन् दूषयञ्च कुलस्थितः । आत्मा सुललितं गीतं गिरि रैवतकं ययौ ॥ ८ ॥
 तत्रापश्यद् यदुपति रामं पुष्करमालिनम् । सुदर्शनीयसर्वाङ्ग ललनायूथमध्यगम् ॥ ९ ॥
 गायन्तं वारुणीं पीत्वा मद्विह्वललोचनम् । विश्राजमानं वपुषा प्रभिन्नमिव वारणम् ॥ १० ॥
 दुष्टः शास्त्रामृगः शास्त्रामारूढः कम्पयन् द्रुमान् । चक्रे किलकिलाशब्दमात्मनो सम्प्रदर्शयन् ॥ ११ ॥
 तस्य घाटयन् कपेर्वीर्यं तरुण्यो जातिचापलाः । हास्यप्रिया विजहसुर्वैलदेवपरिभ्रष्टाः ॥ १२ ॥
 ता हेलयामास कपिर्ब्रूवेपैः सम्मुखादिभिः । दर्शयन् स्वगुदं तासां रामस्य च निरीक्षत् ॥ १३ ॥
 तं प्राच्या प्राहरत् क्रुद्धो बलः प्रहरतो वरः । स वज्रयित्वा प्रावाणे मदिराकलरो कपिः ॥ १४ ॥
 गृहीत्वा हेलयामास धृतस्तं कोपयन् हसन् । निर्भेद्य कलशं दुष्टो वासास्यास्त्रालयद् बलम् ॥

कदर्पिकृप बलवान् विप्रचने मशोद्धत । त तस्याविनय दृष्ट्वा देशाश्च तदुपद्रुतान् ॥१६॥
 क्रुद्धो मुसलमादत्त हल चारिजिघांसया । द्विविदोऽपि महावार्यं शालमुद्यम्य पाणिना ॥१७॥
 अभ्येक्ष्य तरया तेन बल मूढयताडयत् । त तु सङ्कर्ष्यो मूर्ध्नि पतन्तमचलो यथा ॥१८॥
 प्रतिजग्राह बलवान् सुनदनाहनच तम् । मुमचाहतमस्तिष्को विरेजे रक्तवारया ॥१९॥
 गिरियथा गैरिकया प्रहार नानुचितयन् । पुनरन्य समुत्क्षिप्य कृत्वा निपत्रमोजया ॥२०॥
 तनाहनत् सुसङ्क्रुद्धस्त बल शतधाच्छिन्नत् । ततोऽयेन रथा जघ्न तं चापि शतधाच्छिन्नत् ॥२१॥
 एव युध्यन् भगवता भग्नो भग्नो पुन पुन । आकृष्य सर्वतो वृत्तान् निवृत्तमकरोद् वनम् ॥२२॥
 ततोऽमुञ्चिच्छलायर्षं बलस्योपर्वमरितं । तत् सर्वं चूर्णयामास लीलया मुसलायुध ॥२३॥
 स बाहू तालमङ्काशौ मुष्टीकृप कपोधर । आसाद्य रोहिणीपुत्र ताभ्यां वक्षस्यरुद्धजत् ॥२४॥
 पादबन्धोऽपि त दोर्ध्वा त्यक्त्वा मुसललाङ्गले । चप्राधम्यईयत्क्रुद्ध सोऽपतद् रुधिर वनम् ॥२५॥
 चकम्प तन पतता सटङ्क सनस्पति । पवत क्रुशाल वायुता नीरिवाभसि ॥२६॥
 जयशब्दो नम शब्द साधु साध्वति चाभ्यरे । सुरसिद्धमुनीन्द्राणामासीत् कुसुमरर्दिशाम् ॥२७॥
 एव निहय द्विविद जगद्व्यतिकरायहम् । सस्तुयमानो भगवान् जनै स्वपुरमाविशत् ॥२८॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे उत्तरार्धे द्विविदवधो नाम सप्तमष्टितमोऽध्यायः ॥

अथाष्टपष्टितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

दुर्योधनसुता राजन् लक्ष्मणा समितिजय । स्वयवरस्य महरत् साम्बो जाम्बवतीसुत ॥१॥
 फोरवा कुपिता ऊवुर्दुर्विनीतोऽयमभरु । कदर्पिकृप न कम्प्यामकामामहरद् बलात् ॥२॥
 बभ्रीतेम दुर्विनीत किं करिष्यन्ति वृष्णय । येऽस्म प्रसादोपचितां दत्ता मो भुञ्जते महीम् ॥३॥
 निगृहीत सुत ध्रुवा यद्येप्यतीह वृष्णय । भग्नर्षां शमयान्ति प्राण्या इव मुसपता ॥४॥
 इति कथं शलो भूरियंजयेतु सुधोवन । साम्बमारभिरे बद्ध क्रुशूदानुमोदिता ॥५॥
 दृष्ट्वानुधावत साम्बो घातराष्ट्रान महारथ । प्रगृह्य रुचिर चाप तस्यौ सिंह इवैकल ॥६॥
 त ते जिघृक्ष्व मृद्धास्तिष्ठ तिष्ठेति भाषिण । आसाद्य धन्विनो बाणै कर्णाग्रैश्च समाकिरन् ॥७॥
 सोऽपविद्ध क्रुरभ्रष्ट क्रुरभिर्यदुनदन । नामृष्यतद्वचिन्त्याभं सिंह क्रुद्धमृगैरिव ॥८॥
 विस्फूर्ग्य रुचिर चाप सर्वान् वियाद्य सायकै । कर्णादीन् पद् रथान् वीरास्तावन्निर्युगपत् पृथक् ॥९॥
 प्लुभिश्चतुरो वाहानैकेन सारथीन् । रथिनश्च महेष्वासास्तस्य सत् तेऽभ्यपूजयन् ॥१०॥
 त तु ते विरथ चक्रुश्चत्वारश्चतुरो हयान् । एरुस्तु सारथिं जज्ञे चिच्छेदाय शरासनम् ॥११॥
 तं बद्ध्वा विरथोऽह्म्य वृष्ट्यैश्च क्रुवो युधि । कुमार स्वस्य कथां च स्वपुर जयिनोऽविशन् ॥

तच्छ्रुत्वा नारदोक्तेन राजन् सज्जातमन्यवः । कुरुन् प्रत्युद्यमं चकुरग्रमेनप्रचोदिताः ॥१३॥
 सान्त्वयित्वा तु तान् रामः सन्नदान् वृष्णिपुङ्गवान् । नैच्छत् कुरूणां वृष्णीनां कलिं कलिमलापहः
 जगाम हास्तिनपुरं रथेनादिन्यवर्चसा । ब्राह्मणैः कुलवृद्धैश्च वृत्तश्रद्धा इव प्रहैः ॥१४॥
 गत्वा गजाद्वयं रामो बाह्योपवनमास्थितः । उद्धवं प्रेषयामास धतरार्धं बुभुक्षसा ॥१५॥
 सोऽभिवन्धाम्बिकापुत्रं भोष्मं द्रोणं च बाह्लिकम् । दुर्योधनं च त्रिविबद् राममागतमववीर ॥१७॥
 तेऽतिप्रीतास्तमाकर्ष्य प्राप्तं रामं मुह्यतमम् । तमर्चयित्वाभिययुः सर्वे मङ्गलपाणयः ॥१८॥
 तं सङ्गम्य यथान्यार्थं गामर्ष्यं च न्यवेदयन् । तेषां ये सत्प्रभावज्ञाः प्रणेतुः शिरसा बलम् ॥१९॥
 यन्तून् कुशलिनः श्रुत्वा पृष्ट्वा शिवमनामयम् । परस्परमथो रामो बभाषेऽविह्वलं वचः ॥२०॥
 उग्रसेन । हितोद्योगो यद् व आज्ञापयत् प्रभुः । तदग्रप्रधिपः भ्रात्रा कुरुर्ष्व माघिलम्बितम् ॥
 यद् यूयं यद्वयस्वेकं जित्वाधर्मेण धार्मिकम् । अवप्रीताथ तन्मृत्युं यन्तूनामन्यकाम्यया ॥२२॥
 वीर्यशौर्यबलोज्ज्वलामशक्तिपमं वचः । कुरवो बलदेवस्य निशम्योबुः प्रकोपिताः ॥२३॥
 अहो महच्चित्रमिदं कालगाथा दुरत्यया । आरुह्यत्युपानदं वै शिरो मुकुटसेवितम् ॥२४॥
 पुनैवौनेन सम्बद्धाः सहशय्यासनाशनाः । वृष्णयस्तुह्यतां नीता अस्मद्वत्तृपासना ॥२५॥
 चामरव्यजने शङ्खमातपत्रं च पाण्डुरम् । किरीटमासनं शय्यां भुञ्जन्त्यस्मदुपेक्षया ॥२६॥

अल यदूनां नरदेवलाञ्छनैर्दांतुः प्रतीपैः कथितमिवास्मृतम् ।

येऽस्मत्प्रसादोपचिता हि यादया आज्ञापयन्त्यथ गतत्रया यत ॥२७॥

कथमिन्द्रोऽपि कुहमिर्भोष्मद्रोणाजुनादिभिः । अद्वैतमयस्थीत सिंहप्रस्तमिवोरप ॥२८॥

श्रीशुक उवाच

जन्मयन्नुधि वोज्ज्वलमदाम्ने भरतर्षभ । आश्राप्य रामं दुर्वास्यमसम्प्रायाः पुरमाघिरान् ॥२९॥
 पृष्ट्वा कुरूणां वीःशौक्यं श्रुत्वावाक्यानि चाच्युत । अवोचत् कोपसंरब्धो दुःप्रेषयः प्रहसन् मुहुः ॥
 नूनं नानामशोभदाः शान्तिं नेच्छन्त्यसाधयः । तेषां हि प्रशमो दण्डः पशूनां क्षाण्डो यथा ॥३१॥
 अहो यदून् सुसंरब्धान् कृष्णं च कुपितं शनैः । सान्त्वयिचाहमेतेषां शममिच्छतिहागतः ॥३२॥
 त इमे मन्दमतयः कलङ्गाभिरताः खलाः । तं मामवज्ञाय मुहुर्दुर्भाशान् मानिनोऽभुवन् ॥
 नोग्रसेनः किल विमुर्षोजट्टप्यन्धकेधरः । शक्रादयो लोकपाला यस्यादेशानुवर्तिनः ॥३४॥
 सुधर्माऽऽक्रम्यते येन पारिजातोऽमराङ्घ्रिपः । आनीय भुञ्जते सोऽसौ न किलाध्यासनाईष ॥
 यस्य पादयुगं साक्षात् श्रीरपास्तेऽखिलेधरो । स नादति किञ्च धीशो नरदेवपरिच्छिदात् ॥३६॥

यस्याह्निपट्टद्वरजोऽग्निजलोकपालैर्मौल्युत्तमैर्तमुपासिततोषतोर्षम् ।

मद्या भवोऽहमपि यस्य कलाः कलायाः श्रीश्रोद्देहम चिरमस्य नृपामनं ॥३७॥

भुञ्जते कुरभिर्दत्तं भूयस्वं वृष्णयः स्मिल । उपानदः किल धर्मं स्वयं तु कुरवः शिरः ॥३८॥

अहो ऐश्वर्यमत्तानां मत्तानामिव मानिनाम् । असम्बद्धा गिरो रूढाः कः सहेतानुशसिताः ॥३६॥
 अथ निष्कौरवीं पृथ्वीं करिष्यामोऽत्यमर्षितः । गृहीत्वा हलमुत्तस्यी दहन्निव जगत्प्रथम् ॥३७॥
 लाङ्गलाग्रेण नगरमुद्दिश्य गजाद्वयम् । विचर्क्य स गङ्गायां प्रहरिष्यसमर्पितः ॥३८॥
 जलयानमिवाधुर्यं गङ्गायां नगरं पतत् । आकृष्यमाणमालोक्य कौरवा जातसम्भ्रमाः ॥३९॥
 तनेव शरणं जग्मुः सकुटुम्बा जिज्ञोविश्वः । सलचमणं पुरस्कृत्य सार्वं प्राञ्जलयः प्रभुम् ॥४०॥
 राम रामाखिलाधार प्रभावं न विदाम ते । मूढानां नः कुबुद्धीनां खन्तुमर्हस्यतिक्रमम् ॥४१॥
 स्थिपु पायप्ययानो त्वमेको हेतुर्निराश्रयः । लोकात् न कोऽनकानोऽपि कोऽनकस्तस्मै वदन्ति हि ॥४२॥

त्वमेव मूर्धादमनन्त लीलया भूमण्डलं विमर्षि सहस्रमूर्धन् ।

अन्ते च यः स्वात्मनि रुद्धविरवः शोपेऽद्वितीयः परिशिष्यमाणः ॥४३॥

कोपस्तेऽखिलशिखार्थं न द्वेषाच्च च मसरात् । विभ्रतो भगवन् सर्वं स्थितिपालनतः परः ॥४४॥
 नमस्ते सर्वभूतारामन् । सर्वशक्तिधरा यय । विश्वकर्मन् नमस्तेऽस्तु त्वा वयं शरणं गताः ॥४५॥

श्रीशुक उवाच

एष प्रपत्नौ सविमूर्धैषमज्ञानायनेवतः । प्रसादितः सुप्रसन्नो मा भैष्टेऽत्यभयं ददौ ॥४६॥
 दुर्योधनः प रिबर्हं कुञ्जरान् पृष्टिह्वयमान् । ददौ च द्वादशशतान्ययुतानि तुरङ्गमान् ॥४७॥
 रथानां पद्महस्ताणि शीवमाणां सूर्यवर्चसाम् । दासीनां निष्ककण्ठीनां सहस्रं दुहिषूवः सलः ॥
 प्रतिपृष्टा तु तत् सर्वं भगवान् सात्वतर्वमः । समुतः सस्तुर प्रागात् सुहृद्भिर्भिनन्दितः ॥४८॥
 ततः प्रविष्टः स्वपुरं हलायुधः समेत्य बन्धून्तुरक्तचेतसः ।

शशस सर्वं यदुपुङ्गवानां मध्ये समायां कुरपु स्वचेष्टितम् ॥४९॥

अद्यापि ॥ पुरं शोभन् सूक्ष्मदं रामविग्रमम् । समुद्यतं दक्षिणतो गङ्गायामनुदश्यते ॥५०॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे उत्तरार्धे 'हस्तिनपुरक' इत्यारूपसंकर्षणविजयो

नामाष्टादशितमोऽध्यायः ॥६६॥

अथैकोनसप्ततितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

नरकं निहतं ध्रुवा तयोद्गहं च योषिताम् । दृष्ट्वेनेकेन बद्धीनां तद् दिग्दृष्टः स्म मारुतः ॥५१॥
 चित्रं यतैतदेकेन वपुषा युगपत् पृथक् । गृहेषु द्रव्यपहाहर्षं क्षिप्य एव उदावहत् ॥५२॥
 इत्युमुको द्वारवतीं देवपिण्डं प्रमागमत् । पुष्पितोपवनारामद्विजालिकुलनादिताम् ॥५३॥
 तपुष्वेन्द्रीवराम्भोजरद्धारमुद्रोत्पले । द्युतिषु सप्तमूर्धैः कूजितैः हस्तसारसैः ॥५४॥
 प्रामादलघैर्नयभिर्जुष्टां स्फाटिकराजतैः । महामरकतप्रकर्णैः स्वर्णरत्नपरिच्युतैः ॥५५॥

विभक्तस्यापथ्यं चरापणैः शालासमामी । रचिरां सुरालयैः ।

संसिक्तमागङ्गाङ्गवीथिदेहलीं पतत्पताकाध्वजवारितातपाम् ॥ ६ ॥

तस्यामन्तःपुरं श्रीमदचित्तं सर्वधिष्ययैः । हरेः स्वकौशलं यत्र त्वष्टा कात्स्न्येन दर्शितम् ॥ ७ ॥

ता योऽशमिः सद्यसहस्रैः समलङ्कृतम् । विवेशैकतमं शौरे, पञ्चोर्ना भवनं महत् ॥ ८ ॥

विष्टब्धं विद्रुमस्तम्भैर्वैद्यं फलकोत्तमैः । इन्द्रनीलमयैः कुड्यैर्जंगत्या चाहताखिपा ॥ ९ ॥

वितानैर्निर्मितैस्त्वष्टा मुक्तावामविलम्बिभिः । दान्तेरासनपर्यङ्गैर्मण्युत्तमपरिष्कृतैः ॥ १० ॥

दासीभिर्निष्ककण्ठीभिः सुवासोभिरलङ्कृतम् । पुष्पिः सकञ्चुकोष्णीपमुवक्षमणिकुण्डलैः ॥ ११ ॥

रत्नप्रदीपनिकरद्युतिभिर्निरस्तब्धान्तं विचित्रवलभीषु शिखरिडनोऽङ्ग ।

नृत्यन्ति यत्र विहितागुरधूपमचैर्निर्यान्तमीक्ष्य घननुद्वय उज्ज्वलतः ॥ १२ ॥

तस्मिन् समानगुणरूपवयस्सुवेषदासीसदृशयुतपानुसवं गृह्णीया ।

विप्रो ददर्श चमरव्यजनेन ह्यमद्वयदेन सात्वतीं पतिं परीक्षयन्त्या ॥ १३ ॥

तं सखिरोषम भगवान् सहस्रोत्थितः श्रोतव्यं कृतं सकलधर्मभृतां वरिष्ठः ।

आनय पादयुगलं शिरसा किरीटजुष्टेन साङ्गलिरवोविशदासने स्वे ॥ १४ ॥

तस्यावनिज्य चरणी तदपः स्वमूर्त्तां बिभ्रज्जगदगुस्तरोऽपि मतां पतिर्हि ।

प्रह्लादयदेव इति यद्गुणनाम युक्तं तस्यैव यच्चरणी चमरोपतीर्थम् ॥ १५ ॥

सम्पूज्य देवकपिवर्यमृषिं पुराणो नारायणो नरसखो विधिनोदितेन ।

वायव्यामिभाष्य मितवामृतमिष्टया तं प्राह प्रभो भगवते करुणाम हे किम् ॥ १६ ॥

नारद उवाच

नैवाङ्गुनं त्वन्नि विमोऽखिललोकराये मैत्री जनेषु सकलेषु दमः खलानाम् ।

निःश्रेयसाय हि जगत्स्थितिरचखाम्यां स्वैरायतार उरगाय विदाम सुष्टु ॥ १७ ॥

एष्ट तवाद्भियुगलं जनतापवर्गं प्रह्लादिभिर्हृदि विचिन्त्यमगमधमोद्यैः ।

संसाररूपपतितोत्तरणायलम्बं ध्यायंश्चराम्यनुगृहाण यथा स्मृतिः स्यात् ॥ १८ ॥

ततोऽन्यदाविशद् गोडं कृष्णपत्न्याः स नारदः । योगेश्वरेश्वरस्याङ्ग योगमायाविविक्तया ॥ १९ ॥

दोष्यन्तमचैस्तथापि प्रियया चोद्धतेन च । पूजितः परया भक्त्या प्रत्युत्थानासनादिभिः ॥ २० ॥

एष्टधाविदुषेऽसौ कदाऽऽपातो भयानिति । जियते किं नु पूर्णानामपूर्वैरस्मदादिभिः ॥ २१ ॥

अथापि गृहि नो महान् जन्मैतच्छोभनं कुर । स तु विस्मित उल्लास मूढोऽमर्यदगाद् गृहम् ॥

तथाप्यचष्ट गोपिन्द्रं खलान्यन्तं मुताजिज्ञान् ततोऽन्यस्मिन् गृहेऽपरयन्मननाय कृतोद्यमम् ॥

उद्धन्तं च वितानाङ्गिन् यजन्तं पञ्चभिर्मणैः । भोजयन्तं द्विजान् कापि भुजानमरशेपिनम् ॥ २४ ॥

कापि सन्ध्यामुपासीनं जपन्तं शङ्ख धारयन्तम् । पुरश्च चासिचर्मण्यां चरन्तमस्तिरामं मु ॥ २५ ॥

अधैर्गन्धै रयै ऋषि चरन्त गदाग्रजम् । क्वचिच्छयान पर्यङ्के स्थायमान च वन्दिमि ॥२६॥
 मन्त्रयन्त च कस्मिंश्चिन्मन्त्रिभिश्चोद्वादिमि । जलमीढारतं ऋषि वारमुल्याबलातृतम् ॥२७॥
 कुत्रचिद् द्विजमुप्येग्यो ददत गा स्वलङ्कृता । इतिहासपुराणानि श्रयन्त मङ्गनानि च ॥२८॥
 हसन्त हास्यकथया कदाचित् प्रियया गृहे । ऋषि धर्मं सेवमानमर्थकामौ च कुत्रचित् ॥२९॥
 ध्यायन्तमेकस्मामीन पुरुष अकृते परम् । शुश्रूयन्तं गुरुन् ऋषि कामैर्भोगै सपर्यया ॥३०॥
 पुर्वन्त विग्रह कैश्चित् सन्धि चान्यत्र केशवम् । कुत्रापि सह रामेण चिन्तयन्तं सतां शिवम् ॥
 पुत्राणां दुहितॄणां च काले विधुपयापनम् । दारैर्वै रैस्तत्सदसी कल्पयन्त विभूतिभि ॥३२॥
 मत्स्यापनोपानयनैरपयातां महोत्सवान् । वीक्ष्य योगेश्वरस्तथ ये । लोका विविहिरं ॥
 यजत सकलान् देवान् ऋषि मनुमिरुजितै । पूर्णयन्त क्वचिद् धर्मं कृपाराममदादिभि ॥३४॥
 चरन्त मृगयां ऋषि हयमारुह्य सैन्धवम् । मन्त्रं तत पशून् मेघान् परीत यदुपुङ्गवै ॥
 अथपक्षिङ्ग मकृतिष्वन्त पुरगृहादिषु । क्वचिच्चरन्त योगेश तत्तज्जावतुभुसया ॥३६॥
 अधोवाच हृषीकेश नारद महसत्सिव । योगमायोदय वीक्ष्य मानुसीमीयुषो गतिम् ॥
 विदाम योगमायास्ते दुर्दर्शा अपि भायिनाम् । योगेश्वराम् निर्भाता भवत्पाद निषेवया ॥८॥
 अमुजानीहि मां देव लोकांस्ते पशसाऽऽस्तुतान् । पर्यगमि तत्रोप्राप्यन् लोकान् भुवनरावनीम् ॥
 श्रीभगवानुवाच

महान् धर्मस्य वक्ताह कर्ता तदनुमोदिता । तत्त्वित्ववैल्लोकमिममस्थित पुत्र मा खिद ॥४०॥

श्रीशुक उवाच

इ याचरन्त सद्धर्मान् पावनान् गृहमेधिनाम् । तमेव सर्वंगेहेषु सन्तमेक दवरां ह ॥४१॥
 कृष्णस्थानन्तवीर्यस्य योगमायामदोदयम् । सुदुर्दृष्टा ऋषिरभूद् विस्मितो जातकौतुक ॥२॥
 हयर्षकामयर्मेपु कृष्णेन अद्वितामना । सम्यक्समाजित प्रीतस्तमेवानुस्मरन् ययौ ॥४३॥
 पूर्णं मनुष्यपदवीमनुवर्तमानो नारायणोऽखिलभवाय गृहीतशक्ति ।

रेमेऽङ्ग षोडशसहस्रवराङ्गनानां समीढसौहृदजिरीष्यहासनुष्ट ॥४४॥

यानीह विश्वविलयोद्भववृत्तिहेतु कर्माख्यनन्यविषयाणि हरिश्चकार ।

यस्त्वङ्ग गायति शृणो यनुमोदते वा भक्तिर्भवेद् भगवति ह्यपवर्गमागं ॥४५॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे उत्तरार्धे कृष्णगार्हस्थ्यदर्शननामैकोनसप्ततितमोऽध्याय

अथ सप्ततितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

अथोपस्युपगृतायां कुङ्कुटान् कृजलोऽशपन् । गृहीतकण्ठ्य पतिभिर्माधव्यो विरहातुरा ॥१॥

वपाम्पहरयन् कृष्ण बोधयन्तीव वन्दिन । गायस्वलिप्वनिद्राणि मदास्वनवायुभि ॥२॥

मुहूर्तं तं तु वैदर्भी नामृष्यदतिशोभनम् । परिग्मणविश्लेषात् प्रिययाह्वयं गता ॥३॥
 गच्छे मुहूर्तं दध्याय चायुर्पश्यस्य माधवः । दध्यौ प्रसन्नकरण आत्मानं तमसः परम् ॥४॥
 एकं स्वयंज्योतिरनन्यमभ्ययं स्वसंस्थया नित्यनिरस्तम्भम् ।
 प्रह्लादयमस्योद्भवनाशहेतुभिः स्वशक्तिर्भिलक्षितभावनिवृत्तिम् ॥५॥
 अथाप्लुतोऽभ्यस्यमले यथाविधि क्रियाक्लार्पं परिधाय धाससी ।
 चकार सन्धोपगमादि सत्तमो हुतानलो प्रह्लाद जज्ञाप धाम्यतः ॥६॥
 उपस्थापाकंमुद्यन्तं तर्पयित्वाऽऽमनः कलाः । देवानृषोन् पितॄन् वृद्धान् विप्रानभ्यर्च्य चामवान् ॥
 धेनूनां रुक्मशृङ्गोणां साध्वीनां मौक्तिकरुद्रजाम् । पयस्विनीनां गृहीनां खड्गसानां सुवाससाम् ॥
 वृद्धौ रूप्यसुराप्राणां श्रीमाजिनतिलैः सह । अलङ्कृत्यो विप्रेभ्यो बद्धं बद्धं दिने दिने ॥८॥
 गोविप्रदेवतापृथगुरुन् भूतानि सर्वशः । नमस्कृत्यामसभूतीर्मङ्गलानि समस्तयत् ॥१०॥
 आत्मानं भूपयामास नरसोऽविभूषणम् । धासोर्भर्भूषणैः स्वोर्विद्विपद्यगनुलेपनैः ॥११॥
 अनेक्यायुर् तथाऽऽदर्श गोदृष्टद्विजदेवताः । कामाश्च सर्ववर्णानां पौराणःपुरचारिणाम् ।
 प्रज्ञाप्य प्रवृत्तौ कामैः प्रतोष्य प्रपन्नदत्त ॥१२॥
 संविभज्याप्रतो विप्रान् प्रकृतागुलानुलेपनैः । सुहृदः प्रवृत्तीर्दागनुपायुक्तं ततः स्वयम् ॥१३॥
 तापन् सूत उपानीय स्वन्दनं परमाद्भुतम् । सुग्रीवाद्यैर्हृदयैर्बुधैः प्रणम्याधस्तितोऽप्रतः ॥१४॥
 गृहीत्वा पाणिना पाणी सारथेस्तमपारदम् । सायकयुद्धवर्तयुक्तं पुरांश्चिमिष भास्वरः ॥१५॥
 ईषितोऽग्नःपुरस्त्रीणां सद्योद्वेगमोषितैः । कृष्णाद्विमुष्टो निरगाज्जातहासो हरन् मनः ॥
 सुधर्मावपि सर्वा सर्वैर्दृष्टिभिः परिवारितः । प्राविशद् यक्षिणिष्ठानां न सम्पद्गद्गद्मयः ॥१६॥
 तत्रोपविष्ट परमाग्ने विमुखमौ स्वभामा ककुभोऽवभामयन् ।
 धृती गृहिर्हृदयमिदं दूतमो षयोदुराजो द्विषि तारकागणे ॥१७॥
 तत्रोपमिश्रयो राजन् मानाहास्परसिधिसुम् । उपतस्थुर्नटाचार्या नर्तयस्तादृशैः पृथक् ॥१८॥
 गृह्णन्तीत्यागुद्वेगुनालदरस्पर्शः । ननुतुर्गुग्मुष्टयुध मृतमागधदन्दिनः ॥१९॥
 तत्रादुर्माद्यः केविशग्रीना प्रह्लाददिनः । पूर्वैर्गो पुण्यपरासो राज्ञां स्वारूपयन् कथाः ॥२०॥
 तत्रैकः पुरयो राजप्रागोऽद्वैतदर्शनः । विज्ञापितो भगवते प्रतोहारिः प्रेरितः ॥२१॥
 रा नमस्तस्य कृष्णाय परेताय कृताजलिः । राजमापेदपद्गुणं जगतामप्यनिरोधकम् ॥२२॥
 ये च दिग्निग्रेवे तस्य सज्जति न ययुर्नृपाः । प्रपद्यन्त्यागोनासद्युगे द्वे निरिग्रेवे ॥२३॥
 कृष्ण कृष्णप्रमेयागन् प्रपन्नमयभजन । परं त्वां शरणं वामो मयभीताः पृच्छन्निवः ॥२४॥
 सोऽहो विजयनिरतः पुत्राज्जे प्रमग्न कमस्त्वयं तदुदिने भगवन्ने रने ।
 दातापदस्य बलवन्निह जीविताहं तत्परिदुःखमिच्छामि नमोऽगु तस्मै ॥२५॥

लोके भवाङ्गगदिन कलयावतीर्णं सदृचयाय सर्जानप्रदयाय चान्य ।
 कश्चित् त्वदीयमतिथाति निदेशमीश किं वा जन स्वकृतमृच्छति तन्न विप्र ॥२७॥
 स्वमायित नृपसुख परतन्त्रमोश शब्दयेन मृतकेन धुर वदाम ।
 हिरवा तदारमनि सुख त्वदनीहलभ्य विरथामहेऽतिरूपणास्तव माययेद ॥२८॥
 तन्नो भवान् ग्रन्थतशोकहराक्षियुम्नो यद्वान् विरुद्धं मगधाह्वयकर्मपाशात् ।
 यो भूभुजोऽयुतमतङ्गजवीर्यमेको विप्रद् हरोध भवने मृगराट्ठिवावी ॥२९॥
 यो वै त्वया द्विमङ्कृत् उदात्तचक्र भग्नो मृधेऽन्तु भवन्तमनन्तवीर्यम् ।
 जित्वा नृलोकनिरत सहृदूदृष्टो युष्मप्रजा रक्षति नोऽनित तद् विधेहि ॥३०॥

दुत उवाच

इति मागधसदृश भवद्भानकाङ्क्षिण । प्रपन्ना पादमूल ते दीनानां शं विधीयताम् ॥३१॥

श्रीशुक उवाच

राजदूते भुव येव देवर्षि परमश्रुति । विप्रत पिङ्गजटाभार प्रादुरासीद् यथा रवि ॥३२॥
 त इष्टा भगवान् कृष्ण सर्वलोकेष्वेधर । वचद् दधित शीर्ष्णां ससभ्य सानुगो मुदा ॥३३॥
 सभाजयित्वा विधिवत् कृतासनपरिग्रहम् । शभाये सूनृतैर्वाप्यै श्रद्धया तर्पयन् मुनिम् ॥३४॥
 अपि हिवदद्य लोकानां त्रयाणामकुतोभयम् । ननु भूयान् भगवतो लोकान् पर्यटतो गुण ॥३५॥
 न हि तेऽविदित किञ्चिल्लोकेष्वीश्वरकृतं पु । अथ प्रच्छामहे युष्मान् पाण्डवानां चिकीर्षितम् ॥३६॥

श्रीनारद उवाच

इष्टा मया ते बहुशो दुरत्यया माया विभो विरचसृजश्च मायिन ।
 भूतेषु भूमश्रुत स्वशक्तिमिवहरेरिवच्छ्वरश्चो न मेऽनुतम् ॥३७॥
 तवेहित कोऽर्हति साधु वदितुं स्वमाययेद सृजतो नियच्छत ।
 यद् विद्यमाना मतवावभासते तस्मै नमस्ते स्वविलक्षणाऽग्ने ॥३८॥
 जीदस्य य ससरतो विमोक्षय न जानतोऽनर्थवहाच्छरीरत ।

लालावतारं स्वयश प्रदीपक प्राज्वालयात् स्वा तमह प्रपद्ये ॥३९॥

अयाप्याभावाये घट्टा नरलोकविदाग्नयम् । राक्ष पैतृत्वसेयस्य भक्तस्य च चिकीर्षितम् ॥४०॥
 यदपति त्वां मत्प्रेक्ष्य राजसूयेन पाण्डव । पारमेष्ठ्यकामो नृपतिस्तद् भवाननुमोदताम् ॥४१॥
 तस्मिन् दव त्रमुवरे भवन्त वै सुरादय । दिदृश्व समेत्थ्यति राजानश्च यशस्विन ॥४२॥
 भवणात् कीर्तनाद् ध्यानात् पूजन्तेऽन्तेवसायिन । तव ब्रह्ममयस्येश किमुतेषाभिर्माशिन ॥४३॥

यस्यामल दिवि यश प्रथित रसायां भूमौ च ते सुवनमङ्गल दिग्गतानम् ।

मन्द्राकिनीति दिवि भोगवतीति चाधो गङ्गेति चेह चरणांशु पुनाति विश्वम् ॥४४॥

श्रीशुक उवाच

तत्र तेष्वामपेक्ष्यगृह्णासु विजिगीषया । वाचपेक्षौ स्मयन्भृशमुद्धवं प्राह केशवः ॥४१॥

श्रीभगवानुवाच

त्वं हि नः परमं चक्षुः सुहृन्मन्त्रार्थतत्त्ववित् । तथात्र ब्रूयानुष्ठेयं ब्रह्म करवाम तत् ॥४६॥
इयुषामग्निर्तो भर्ता सर्वज्ञेनापि मुग्धवत् । निदेशं शिरसाऽऽधाय उद्धवः प्रत्यभाषत ॥४७॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे उत्तरार्धे भगवद्वाचनविचारे सप्ततितमोऽध्यायः ७०

अथैकसप्ततितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

इत्युदीरितमाकर्ण्य देवर्षेस्त्वद्वोऽसवीत् । सम्पानां मतमाज्ञाय कृष्णस्य च महामतिः ॥१॥

उद्धव उवाच

यदुक्तमृषिणा देव साचिभ्यं वक्ष्यतस्त्वया । कार्यं पितृव्रसेयस्य रक्षा च शस्त्रैर्विष्णाम् ॥२॥
यष्टभ्यं राजसूयेन दिवचक्रजयिना विभो । अतो जरासुतजय उभयार्थो मतो मम ॥३॥
अस्माकं च महानर्धो ह्येतेनैव भविष्यति । यथाश्च तव गोविन्द राज्ञो यद्वा न् विमुञ्चतः ॥४॥
स वै हृषिपदो राजा नागायुतसमो बले । बलिनामपि चाग्रेषां भीमं समबलं विना ॥५॥
द्वैरथे स तु जेतव्यो मा शताशीहिणीयुतः । ब्रह्मण्योऽभ्यर्थितो विप्रैर्न प्रत्याख्याति क्वहिंचित् ॥६॥
ब्रह्मवैपद्यतो गावा तं भिषेत वृकोदरः । हनिष्यति न सन्देहो द्वैरथे तव सन्निधौ ॥७॥
निमित्तं परमीशस्य विरवसर्गनिरोधयो । हिरण्यगर्भः शर्वश्च कालस्वारूपिणस्ततः ॥८॥

गापन्ति ते विशदकमं गृहेषु देव्यो राज्ञां स्वशत्रुवधमारमविमोक्षणं च ।

गोप्यश्च कुञ्जरपतेर्जनकामजायाः पित्रोश्च लब्धशरणा मुनयो वयं च ॥९॥

जरासन्धवधः कृष्ण भूर्यर्थायोपकल्पते । प्रायः पाकविपाकेन तव चाभिमतः प्रभुः ॥१०॥

श्रीशुक उवाच

इत्युल्लववचो राजन् सर्वतोभद्रमप्युतम् । देवर्षिपेदुर्वृदाश्च कृष्णश्च प्रत्यपूतयन् ॥११॥

अथादिशत् प्रयाणाय भगवान् देवकीसुतः । श्रुत्यान् शस्त्रजैरादीननुज्ञाप्य गुरन् विभुः ॥१२॥

निर्गमयपारोधान् स्वान्ससुतान् सपरिच्छदान् । सङ्कर्षणमनुज्ञाप्य यदुराजं च शत्रुदम् ॥१३॥

सुतोपनीतं स्वययमारुहद् गदस्त्वजम् ॥१३॥

ततो रथद्विपमटमादिनायकैः करालया परिभूत आगममेनया ।

मृदद्भभेर्यावकशङ्खगुणैः प्रयोपयोवितककुभो निराकनः ॥१४॥

मृषाजिकाश्चनशिबिकाभिरप्युतं सहागताः पतिमनुमुमता ययुः ।

पराग्वराभरणविलेपनघ्नः सुमंजसा नृभिरमिषमंवादिभिः ॥१५॥

नरोद्गोमहिषखराश्वतर्यनःकरेषुभिः परिजनवारयोपितः ।

स्वलङ्कृताः कटकटिकम्बलाम्बराक्षुपस्करी ययुरधिपुञ्ज्य सर्वतः ॥१६॥

बलं बृहदध्वजपटङ्गत्रचामरैर्वरायुधामरणकिरीटवर्मभिः ।

दिवांशुमिरस्तुमुलरवं वभौ रवेयंयार्णवः शुभिततिमिद्भिलोर्मिमिः ॥१७॥

अथो मुनिर्यदुपतिना समाजितः प्रणम्य तं हृदि विदधद् विहायसा ।

१७ निशम्य सद्रूपवासितमाहताहंशो मुकुन्दसन्दर्शननिवृत्तेन्द्रियः ॥१८॥

राजदूतमुवाचेद् भगवान् प्रीणयन् गिरा । मा भैष्ट दूत भद्रं वो धातयिष्यामि मागधम् ॥१९॥

इत्युक्तः प्रस्थितो दूतो यथायद्वदन्नुपान् । तेऽपि सन्दर्शन शौरैः प्रत्येकं यन्मुमुक्षुः ॥२०॥

शानतंसौर्वीरमरुस्तीर्त्वां विनशनं हरिः । गिरीन् नदीरतीयाय पुरमागमज्जाकरान् ॥२१॥

नतो दपद्वर्ती तीर्त्वां मुकुन्दोऽथ सरस्वतीम् । पञ्चालानथ मस्यांश्च शक्रप्रस्यमथागमत् ॥२२॥

तमुपागतमाकर्ण्य प्रीतो दुर्दशनं नृषाम् । अश्वत्थशुनिरगात् सोपाध्यायः सुहृद्वृतः ॥२३॥

गीतवादिप्रघोषेण प्रह्वयोपेण भुयसा । अश्वघात् स हृषीकेशं प्राणाः प्राणमिवाहृतः ॥२४॥

इष्टा विहिंसहृदयः कृष्णं स्नेहेन पाण्डवः । चिरीद् दष्टं प्रियतमं सस्वजेऽथ पुनः पुनः ॥२५॥

दोम्यां परिष्वज्य रमामलालयं मुकुन्दगात्रं नृपतिहंताशुभः ।

लेभे परां निवृत्तिमश्रलोचनो हृद्यचनुर्विस्मृतलोकविभ्रमः ॥२६॥

तं मातुलेयं परिश्रम्य निवृत्तो भीमः स्मयन् प्रेमजवाजुलेन्द्रियः ।

यमौ किरीटी च सुहृत्तम मुदा प्रवृद्धबाष्पाः परिरिभरेऽद्युतम् ॥२७॥

अजुनेन परिष्वक्तो यमाभ्यामभिवादितः । ब्राह्मणेभ्यो नमस्कृत्य बृद्धेभ्यश्च ययाहंतः ॥२८॥

मानितो मानयामास कुरक्षत्रयकैरुपान् । सूतमागवगन्धर्वा वन्दितश्चोपमग्निरणः ॥२९॥

मृदङ्गशङ्खपटद्वयोणापणवगोमुखे । ब्राह्मणाश्चारविन्दाश्च सुपुत्रुर्नृपुर्जगुः ॥३०॥

पूर्वं सुद्विजः पर्यस्तः पुण्यधोकशिक्षामणि । संस्तुयमानो भगवान् विवेशानङ्कतं पुरम् ॥३१॥

संसिक्तव्रतं करिणां मदगन्धतोयेश्चित्रपञ्जैः कनकतोरणपूर्णकुम्भैः ।

मृष्टाभमिनवदुर्बलविभूषणसम्पन्नैर्नृमिर्युवतिमिश्च विराजमानम् ॥३२॥

उद्दीप्तदीपवलिभिः प्रतिसप्रज्जालनिर्यातधूपरचिरं विनसपताकम् ।

मूर्धन्यहेममलश रजतोऽष्टाङ्गुणं ददर्श भवने । कुरराजधाम ॥३३॥

प्राप्तं निशम्य नरलोचनपानपात्रमौमुष्यविश्रुयितकेशदुर्बलबन्धाः ।

सद्यो विसृज्य गृहकर्म पतींश्च तत्त्वे द्रष्टुं ययुर्बुधतयः स्म नरेन्द्रमार्गे ॥३४॥

तस्मिन् मुर्मकुल इमाश्चर्यद्विपद्भिः कृष्णं सभायंमुपसम्य गृहधिरुडाः ।

नायौ विदीर्य कुसुमैर्मनपोपगुण मुस्वागतं विदधुरस्मयवीचितेन ॥३५॥

नतः समे खले धीरो संयुक्तावितरेतरो । जगत्पुत्रं जगत्पुत्राय गदाभ्यां खण्डुमंदी ॥३४॥
मण्डलानि विचित्राणि सस्यं दृष्ट्वामेव च । चरतो शुशुभे युद्धं नटयोरिव रङ्गिणो ॥३५॥
ततश्चटवटाशब्दो चञ्चनिनेपसंघिनः । गदयोः विसयो राजन् दन्तयोरिव दन्तिनो ॥३६॥

ते धि गदे भुजजयेन निपायमाने । अन्योन्यतोऽमकटिपादकरोरजन् ।

पृष्ठोभयवगुरुण्य यथाकंशान् मंयुष्यतोर्द्विरदयोरिव दीप्तमन्त्रयोः ॥३७॥

इत्थं तयोः प्रहसयोगंदयोर्नृधौ प्रद्वी स्वमुष्टिभिरयः स्पर्शरपिष्टाम् ।

शब्दस्तयोः प्रहरतोरिभयोरिवापोषिषांतवर्जप्रहरस्तलतादनोऽथ ॥३८॥

तपोरेवं प्रहरतो समशिषायलौजसोः । निर्विशेषममूढं युद्धमपीजयवपोर्नृप ॥३९॥

एवं लघोर्महाराज युष्पतोः सप्तविंशतिः । दिनानि निरगंस्तत्र मुहूर्तप्रति तिष्ठतो ॥४०॥

एकदा मातुलेयं धिं प्राह राजन् वृकोदरः । न शक्तोऽहं जरासन्धं निर्जितुं युधि माधव ॥४१॥

शत्रोर्जंगमगृही विद्वान् जीवितं च जराहृतम् । पार्थमात्पाययन् 'ह्येन सेजस' पित्तपद्वि ॥४२॥

संश्लिष्यारिदधोपार्थं भीमस्यामोषदर्शनः । दरां वामान् विटपं पाटयन्निव संज्ञया ॥४३॥

तद् विज्ञाय महाबाहो भीमः प्रहरतो वर । गृहीत्वा पादयोः खण्डं पातयामास भूतले ॥४४॥

एवं पार्थं पदाऽऽगम्य दोष्मण्यं प्रगृह्य स । गुरुत पाटयामास शङ्गाग्निं महागज ॥४५॥

एवंपादोरुदृश्यकटिगृह्यस्तनांसके । एवंपादविभूक्त्यै शङ्क्ये ददृशुः प्रभा ॥४६॥

हाहाकारो महानासीक्षितो मगधेश्वरे । एवंपातयन्नुभौसं परिरम्य जपास्पृती ॥४७॥

गदद्वयं ततनयं भगवान् भूतमायनः । चञ्चविष्टमेवायाम् मगधानां वतिं प्रभु ।

मोक्षयामास राजन्वान् संहृदा मागधेन ये ॥४८॥

इति श्रीमद्भगवते महापुराणे दशमस्कन्धे उवाच जरासन्धश्चो नाम द्विगतिः त्रिमोऽप्यय

अथ त्रिमस्तितमोऽप्यायः

श्रीगुरु उवाच

राजान ऊचुः

नमन्ते देवदेवेश प्रपन्नार्तिहरान्वय । प्रपन्नान् पाहि नः कृणु निर्विघ्नान् घोरसंसृतेः
 नैनं नाथान्वसूयामो मागध मधुसूदन । अनुग्रहो यद् भवतो राज्ञां राज्यच्युतिर्विभो ॥
 राज्यैर्धर्ममदोद्यदो न श्रेयो विन्दते नृप । त्वन्मायामोहितोऽनिस्था मन्यते सम्पदोऽचलाः ॥
 मृगनृप्या यथा बाला मन्यन्त उदकाशयम् । एवं वैकारिकी मायामयुक्ता वस्तु चवते ॥११॥

वयं पुरा श्रीमदनष्टदृष्टो जिगीषयास्या इतरेतरस्तृधः ।

मन्तः प्रजाः स्वा अतिनिवृत्त्याः प्रभो मृत्युं पुरस्त्राविगच्छत्य दुर्मदा ॥१२॥

त एव कृष्णाद्य गभीररङ्गना दुरन्तवीर्येण विचालिताः श्रियः ।

कास्तेन तन्वा भवतोऽनुकम्पया विनष्टदर्पाश्ररणी स्मराम ते ॥१३॥

अथो न राज्यं मृगनृप्यरूपितं देहेन शशत् पतता रुजां भुजा ।

उपासितमर्थं दृष्ट्वयामहे विभो क्रियाफलं प्रेत्य च कर्णारोचनम् ॥१४॥

तं न समादिशोपाय येन ते चरणाब्जयोः । स्मृतिर्यथा न विरमेदपि संसरतामिह ॥१५॥

कृत्वाय दासुर्देवाय हरये परमात्मने । श्रयतकृशनाशाय गोविन्दाय नमो नमः ॥१६॥

श्रीशुक उवाच

संस्तूयमानो भगवान् राजभिर्मुक्तकन्धर्मे । तानाह कश्यप्तात शरपयः शृण्वया गिरा ॥१७॥

श्रीभगवानुवाच

अद्यप्रभृति वो भूपा मय्यात्मन्यखिलेश्वरे । सुरदा जायते अस्तिर्वादिमार्शसितं तथा ॥१८॥

दिष्टया ध्वंसितं मूपा मयन्त ऋतभार्पणः । धियैश्वर्यमदोद्याहं परय उन्मादकं नृयाम् ॥१९॥

देहयो नहुपो येनो रावणो नरकोऽपरे । धीमदाद् भ्रजिताः स्थानाद् देवदैत्यनरेरधरा ॥

भगवत् पतद् विशास्य देहाद्युपाद्यमन्तवत् । मां यजन्तोऽध्वर्युक्ताः प्रजा धर्मेण रक्षय ॥२१॥

सन्तम्यन्तः प्रमत्त तून् सुपदुःखं भगवन्वी । प्राप्तं प्राप्तं च सेवन्तो मधित्ता विचरिष्यथ ॥२२॥

उदासीनाश्च देहादाचारमारामा पतयताः । मय्यावेश्य मनः सम्पद् मानन्ते मया वास्यय ॥

श्रीशुक उवाच

इत्यादिश्व गृपान् दृष्टो भगवान् भुवनेश्वर । तेषां न्ययुक्ता पुरयान् श्रियो भजनकर्मणि ॥२४॥

सपत्नीं पारयामास सहदेवेन भारत । नरदेवोचितैर्वैश्वैर्मौ शौ चमिलेपने ॥२५॥

भोजनं वा यराप्तम शुश्रातान् समलङ्कृतान् भोगैश्च विविधैर्गुणैस्तान्मूलान् नृपोचितैः ॥२६॥

ते एषां गुह्यं राजानो गृह्ययुदलाः । विरेहमोषिताः क्लेशान् प्रापृन्त यथा मदाः ॥२७॥

रथान् मन्थानारोप्य मणिकण्ठनभूषणान् । ग्रीवाय मूनृगार्ग्यैः स्वदेशान् प्रापयापय ॥२८॥

त एव मोषिताः कृष्णं कृष्णेन सुमदागमना । ययुस्तमेव ध्यायन्तः कृतानि च जगन्ते ॥२९॥

जगदुः प्रकृतिभ्यस्ते महापुंसचेष्टितम् । यथान्वशामद् भगवांस्तथा चन्द्ररतन्दिताः ॥१०॥
जरासन्धं धाय विस्वा भीमसेनेन वेशवः । पार्थीभ्यां संयुतः प्रायात् सङ्घेन पृतिः ॥११॥
गन्वा ते साण्डवप्रस्थं शङ्खान् दध्मुर्जितारयः । हर्षयन्तः स्वसुहृदो दुर्हृदां चानुखायदाः ॥१२॥
तच्छ्रुत्वा भीतमनस इन्द्रप्रस्थनिवासिनः । मेनिरे मागधं शान्तं राजा चास्रमनोरथः ॥१३॥
अभिवन्द्याथ राजानं भीमार्जुनजनाईनाः । सर्वमाथावयाञ्चकुरात्मना यदनुष्ठितम् ॥१४॥
निशम्य धर्मराजस्तद् वेशेनेनानुकम्पितम् । आनन्दाश्रुकलां मुञ्चन् प्रेम्णा नोगाच्च विज्ञनश्च ॥१५॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे उत्तरार्धे कृष्णार्यागमने त्रितहतितमोऽध्यायः ७३

अथ चतुःसप्ततितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

एवं युधिष्ठिरो राजा जरासन्धवधं विभोः । कृष्णस्य चानुभावं तं श्रुत्वा भीतस्तमनवीत् ॥१॥

युधिष्ठिर उवाच

ये स्युर्लोकोपगुरवः सर्वे लोकमहेधराः । वहन्ति तुल्यं लब्ध्वा शिरसैरानुशासनम् ॥२॥
स भवानरविंदाक्षो दीनानामोशमाननाम् । धत्तेऽनुशासनं भूमस्तद्व्यतिशयनम् ॥३॥
न द्वेकस्याद्वितीयस्य ब्रह्मणः परमात्मनः । कमभिवर्धन्ते तेजो ह्रमते च यथा रथेः ॥४॥
न ये तेऽजित भक्तानां ममाहमित्त माधव । एवं तथेति च नानाधीः पशूनामिव वैकृताः ॥५॥

श्रीशुक उवाच

इत्युक्त्वा पश्चिमे काले यमे युक्तान् सफ्विजगः । कृष्णानुमोदितः पार्थो ब्राह्मणान् प्रज्जगादिनः ॥६॥
द्वैपायनो भरद्वाजः सुमन्तुर्गौतमोऽसितः । ऋषिष्टरस्यवनः कश्यपो मित्रेयः पचपटितः ॥७॥
विश्वामित्रो वामदेवः सुमतिर्गोमिनिः प्रभुः । पैलः प्नाशरो गगो वैशम्पायन एव च ॥८॥
अपरां कश्यपो धौम्यो रामो भागव आसुरिः । योतिहोत्रो मधुसूयन्दा वीरमेनोऽसृगप्रणः ॥९॥
उपहृतास्तथा चान्ये द्रोणभीष्मकृपादयः । धनराष्ट्रः सङ्गुतो विदुरश्च महामतिः ॥१०॥
प्राह्मणाः पत्रिषा धर्म्याः शुद्धा यशस्विद्विषयः । तथेयुः सवराजानो राज्ञां प्रहृतयो नृप ॥११॥
ततस्तो देवयजनं प्राह्मणाः स्वर्णलाल्लवैः । कृष्टा तत्र यथाज्ञायं दीपयाञ्जलिरे नृपम् ॥१२॥
दैमाः किलोपकरणा यशस्य यथा पुरा । इन्द्रादयो लोकपाला विरिचमरसंयुताः ॥१३॥
सगणाः सिद्धगन्धर्वा विष्ठापरमहोरगाः । मुनयो यन्त्ररचामि त्वगश्चिरपातयाः ॥१४॥
राजानश्च समाहृता राजपन्थध सर्वशः । रागामूर्ध्व मनीषुः स्म राज्ञः पादुमनस्य पि ॥१५॥
मेनिरे कृष्णभक्तस्य धृष्टपक्षमविस्मिताः । अयागायन् मदाराजं पाञ्चका देववपेयः ॥१६॥

राजमुपेन विधिर्नृप आयेनममिषमराः ॥१७॥

सुखेऽहन्यवनीपालो याजकान् सदसस्पतीन् । अपूजयन्महाभागान् यथावत् सुसमाहितः ॥१७॥
 सदस्याग्र्यार्हणार्हं वै विमृशन्तः समासदः । नाभ्यगच्छन्नेकान्त्यात् सहदेवस्तदानवीत् ॥१८॥
 अर्हति ह्युच्यतः श्रेष्ठ्यं भगवान् सत्त्वतां पतिः । एष वै देवताः सर्वा देशकालधनादयः ॥१९॥
 यदात्मकमिदं विश्वं क्रतवश्च यदात्मकाः । अग्निराहुतयो मन्त्राः सांख्यं योगश्च यः परः ॥२०॥
 एक एवाद्वितीयोऽसाधैतदात्म्यमिदं जगत् । आत्मनाऽऽत्माश्रयः सन्ध्याः सृजयदति हन्यजः ॥
 विविधानीह कर्माणि जनयन् यदवेक्षया । ईहते यदयं सर्वः श्रेयो धर्मादिलक्षणम् ॥२१॥
 तस्मात् कृष्णाय महते दीयतां परमार्हणम् । एवं चेत् सर्वभूतानामारमनकार्हणं भवेत् ॥२२॥
 सर्वभूतात्मभूताय कृष्णायानन्यदर्शिने । देयं शान्ताय पूर्णाय दत्तस्थानन्यमिच्छता ॥२३॥
 इत्युक्त्वा सहदेवोऽभूत् सृष्णीं कृष्णानुभावविधातच्छ्रुत्वा तुष्टुषुः सर्वे साधु साध्विति सत्तमाः ॥२४॥
 श्रुत्वा द्विजेरितं राजा क्षात्वा हार्दं सभासदाम् । समर्हयदृष्टपीकेशं श्रितः प्रणयविह्वलः ॥२५॥
 तात्पादावनिज्यापः शिरसा लोकपावनीः । सभार्यः सानुजामात्यः सकुटुम्बोऽवहन्मुदा ॥२६॥
 वासोभिः पीतक्रीशैर्भूषणैश्च महाधनैः । अर्हयित्वाधुपूर्णाहो नाशकत् समवेक्षितुम् ॥२७॥
 इत्थं सभाजितं वीक्ष्य सर्वे प्राञ्जलयो जनाः । नमो जयेति नेमुस्तं निपेतुः पुष्पवृष्टयः ॥२८॥
 इत्थं निशम्य दमघोरसुतः स्वपीठादुत्थाय कृष्णगुणवर्णनजातममुः ।

उत्क्षिप्य बाहुमिद्रमाह सदस्यमर्षी संधावयन् भगवते पश्याययभीतः ॥२९॥
 ईशो दुराशयः काल इति सत्यवती श्रुतिः । वृद्धानामपि यद् बुद्धिर्बालवाक्यैर्विभिद्यते ॥३०॥
 मूर्खं पात्रविदां श्रेष्ठा मा मण्डवं बालभाषितम् । सदसस्पतयः सर्वे कृष्यो यत् सगमतोऽर्हयो ॥३१॥
 तपोविद्याप्रतपरान् शानविध्वस्तकल्मषान् । परमर्षीन्ब्रह्मनिष्ठान् लोकपालैश्च पूजितान् ॥३२॥
 सदस्पतीन्तिस्रम्य गोपालः कुलपांसनः । यथा काकः पुरोडाश सपर्यां कथमर्हति ॥३३॥
 वर्णाश्रमकुलापेतः सर्वधर्मबहिष्कृतः । स्वैरवर्ती गुणैर्हीनः सपर्यां कथमर्हति ॥३४॥
 ययातिनैर्वा हि कुलं शतं सन्निर्यहिष्कृतम् । वृथापानरतं शब्दत् सपर्यां कथमर्हति ॥३५॥
 ब्रह्मर्षिसेवितान् देशान् हित्येतदग्रहवर्चसम् । समुद्रं दुर्गमाश्रित्य बाधस्ते दस्यवः प्रजाः ॥३६॥
 एवमादीन्यमद्राणि यभाषे नष्टमङ्गलः । नोवाच किञ्चिद् भगवान् यया सिंहः शिवास्तम् ॥३७॥
 भगवन्निन्दनं श्रुत्वा दुःसहं तत्समासदः । कर्णौ पिधाय निजंमुः शपन्तश्चेदिपं रुवा ॥३८॥
 निन्दां भगवतः शृण्वंस्त परस्य जनस्य वा । ततो नापैति यः सोऽपि याऽप्यचः सुकृताच्छ्रुतः ॥३९॥
 ततः पायदसुताः क्रुद्धा मांस्यकैकयज्जयाः । उदायुधाः समुत्तस्थः शिशुपालजिघांसवः ॥४०॥
 ततश्चैतस्वसम्भ्रान्तो अगृहे सङ्गचर्मणी । मत्संयन् कृष्णपत्नीयान् राज्ञः सदसि भारता ॥४१॥
 तावदुत्थाय भगवान् स्वान् निवार्य स्वयं रुवा । शिरः श्रान्तचक्रेण जहारापततो रिपोः ॥४२॥
 यद्दः कोछादलोऽप्यासीत् शिशुपाले हते महान् । तस्यानुपायिनो भूपा दुष्टदुर्जीवितपिणः ॥४३॥

चैषदेहोत्थितं ज्योतिर्वासुदेवमुपविशत् । पर्यतां सर्वभूतानामुत्केव भुवि खाच्च्युता ॥४१॥
जन्मत्रयानुगुणितवैरसंरब्धया धिया । ध्यायंस्तन्मयतां यातो भावो हि भवकारणम् ॥४२॥
ऋत्विग्भ्यः सप्तदस्येभ्यो दक्षिणां विपुलामदात् । सर्वांश्च संपूज्य विधिवच्चक्रेऽथभृथमेकराट् ॥४३॥
साधयित्वा प्रभुं राज्ञः कृष्णो योगेश्वरेश्वरः । उवाच कतिचिन्मासान् सुहृद्भिरभियाचितः ॥४४॥
ततोऽनुज्ञाप्य राजानमनिच्छन्तमपीश्वरः । ययौ सभार्यं सामात्यः स्वपुरं देवकीसुतः ॥४५॥
वर्णितं तदुपाख्यानं मया ते बहुविस्तरम् । वैकुण्ठरासिनोर्जम विप्रशान्तं पुन पुनः ॥४६॥
राजसूयावभृत्पेन द्यातो राजा युधिष्ठिरः । प्रहृष्टप्रसमाभ्ये शुशुभे सुरराट्पि ॥४७॥
राज्ञा सभांजिताः सर्वे सुरमानवलेचराः । कृष्णं प्रभुं च शंसन्तः स्वधामानि पयमुंवा ॥४८॥
दुर्पोषनमृते पापं कलिं कुस्कुलामयम् । यो न सेहे ध्रियं स्फीतां दृष्ट्वा पण्डितसुतस्य ताम् ॥४९॥
य इदं कीर्तयेद् विष्णोः कर्म चैषवधादिकम् । राजमोक्षं वितानं च सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥५०॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे उत्तरार्धे शिशुपालवधोनाम चतुस्रस्रतिसप्ततमोऽध्यायः

अथ पञ्चसप्ततिसप्ततमोऽध्यायः

राजोवाच

भजातशश्रोस्तं दृष्ट्वा राजसूयमहोदयम् । सर्वे मुमुक्षुरे ममन् नृदेवा ये समागताः ॥ १ ॥
दुर्पोषनं वर्जयित्वा राजानः सर्वयः सुराः । इति श्रुतं नो भगवंस्तत्र कारणमुच्यताम् ॥ २ ॥

ऋषिराजः

पितामहस्य ते यज्ञे राजसूये महामनः । बन्धवाः परिषयांषां तस्यासन् प्रेमकचनः ॥ ३ ॥
भीमो महानसाध्यशो घनाश्रयः सुपोधनः । सहदेवस्तु पूजायां नृलो द्रव्यसाधने ॥ ४ ॥
गुरुरश्रुपणे जिह्वा दृष्टः पादावनेजने । परिवे यो हृषदजा कर्णो दाने महामनाः ॥ ५ ॥
युयुधानो विकर्णश्च हार्दिपयो विदुरादयः । बाह्लीकपुत्रा भूयांषा ये च सन्तर्जनादयः ॥ ६ ॥
निरूपिता महापशे भानावर्मसु ते सदा । प्रवर्तन्ते स्म राजेन्द्र राज्ञः प्रियचिकी र्षे ॥ ७ ॥

ऋत्विक्सप्तदस्यभुविषु सुहृत्प्रेषु स्विष्टेषु मृतसमहं दक्षिणामि ।

पैशे च सात्त्वतपतेश्वरणं प्रविष्टे चक्रस्ततस्त्वभृथस्त्रपनं पुनराम् ॥ ८ ॥

मृदङ्गराजपणवपुर्गुपानं कर्णोमुपाः । याद्विप्राणि विचित्राणि मेदुरावभृथोमवे ॥ ९ ॥
नसंभयो ननृदृष्टा गायका यूपशो जगुः । शीणावेजुनलोद्भादन्नेयां स दिवमसृष्टान् ॥ १० ॥
चित्राचत्रपताकपैरिभेन्द्रहृद्वानावभिः । स्वनहृन्मर्देषा निर्ययुः दारमालिनः ॥ ११ ॥
पद्गुणयकाग्रेजगुरुरेह्यकोमला । कायन्तो भुवं मैर्न्ययंजमाननुरः सराः ॥ १२ ॥
सदस्पृष्टिर्गिज्ञधेष्टा प्रहृष्टोनेय भूयसा । देवपितृगन्धर्वास्तुष्टुः पुष्परविणः ॥ १३ ॥

स्वल्भता नरा नार्यो गन्धर्वगम्भीरान्तरं । विलिम्पन् योऽग्निनिघ्नन् यो विजितुं विविधै रसै १४
तैलगोरसगन्धोदरिद्रासान्द्रकुट्टिमैः । पुष्पमिलिता प्रलिपन्त्यो विजितुं वारयोपित ॥

पुष्ता नृमिनिस्सगमनुपलब्धुनेनाद् दन्त्यो यया दिवि विमानरैर्नृदेव्यः ।

ता मातुनेयसखिभि परिचिष्यमाना सयोडहासविक्रमद्वन्द्वाना विरेजु ॥१६॥

ता देवराजुत सत्तीन् विभिष्टुर्हतीभि ह्रिच्छामरा विवृतगात्रकुचोल्मसा ।

श्रीसुख्यमुक्तकवराचर्यमानमाख्या. सोम दधुमन्विषया रचिरविहरे ॥१७॥

स सन्नाद् रथमारुहः सदृश रजममालिनम् । व्यरोचत स्वपञ्चोभि क्रियाभि प्रतुरादिव ॥१८॥

पत्नीसयाजावभृत्पश्चादित्या त तमृत्वि । आचान्त आपयाञ्चकुर्गङ्गायां सह कृण्वया ॥१९॥

देवदुन्दुभयो नेदुनरदुन्दुभिभि समम् । मुमुबु पुष्पवर्णाणि देवविदित्मानवा ॥२०॥

मस्तुस्तत्र तत सर्वे वर्णाश्रमयुता नरा । मशप तस्यपि यत सद्यो मुच्येत किञ्चि गत् ॥

अथ राजाहते कामे परिधाय स्वलतः । ऋविषसदस्यविप्रादीनानर्चाम् (प्याम्भरै, ॥२२॥

यधुजातिनृपान् मित्रमुह्वदोऽन्यारच मशय । अर्चयन् पूजयामास नारायणपरो नृप ॥२३॥

सर्वे जना सुररुचो मणिकुरडलस्रगुणीपकञ्चुकुकूजमहाकर्षहार ।

नार्यश्च कुण्डलनयुगलकर्तृद्वज्रववश्रिय कनकमेखनया विरेजु ॥२४॥

अर्थाविजो महाशीला सदस्या प्रसन्नादिन । प्रदुमश्रियविद्यूदा राजानो ये समागता ॥

देवविदित्मृतानि लोकपालाः सहानुगाः । पूजितास्तमनुशास्य स्वधामानि ययुर्नृप ॥२६॥

हरिद्रामस्य राजपै राजसूयमहोदयम् । नैराशस्य च प्रशसन्त पिवन् मार्योऽमृत यथा ॥

ततो युधिष्ठिरो राजा सुहृत्सवन्धियाः प्रवान् । प्रेम्णा निशसयामास कृण्व च त्यागकातरः ॥

मगवानपि सत्रं ह्यववासीत्त प्रवङ्क । प्रस्थाप्य यदुवीरीरच साम्बादीरच कुशस्थलीम् ॥

हार्थ राजा धर्मसुतो मनोरथमहार्णवम् । सुदुस्तः समुत्तीर्थ कृण्वेनासीद् गतउत्तर ॥२७॥

एकदान्त पुरे तस्य धीपथ दुर्योधन श्रियम् । अतस्त्वद् राजसूयस्य महिच चाध्युताः मन ३१

यस्मिन् नरेन्द्रदितिजेन्द्रतुरेन्द्रलक्ष्मीनां निभान्ति किन विधत्तत्रोपवल्ता ।

ताभि पत्नीन् हुपदराजसुतो, तस्ये यस्यां विपत्तहृदय कुरुरादतप्यत् ॥३२॥

यस्मिन्स्त्वदा मधुपतेर्महिषोसहस्रं श्रोणीभरेण शनकै कण्डद्विप्रशोभम् ।

मध्ये सुचारकुचकुङ्कुमशोणहार धीमन्मुख प्रचलकुण्डलमुत्तलाढ्यम् ॥३३॥

ममायां मयस्तुतायां कापि धर्मसुतोऽचिराद् । वृनोऽनुतैर्नृभिरच कृण्वेनापि स्वचक्षु ॥ ३४

आसीन काञ्चने साष्टादासने मधवानिव । पारमेष्ठ्यश्रिया जुष्ट स्तूयमानश्च वन्दिमि ॥

तत्र दुर्योधनो भानो परीता भानृमिर्नृप । किरीटमाली न्यविशदसिहस्रं क्षिपन् रुपाश्च स्थलेऽभ्यगृह्णाद् यथान्त जल मत्वा स्थलेऽपतत् । जले च स्थलवद् भ्रान्त्या मयमायाविमोहित ॥

अहाम भोमस्तं दृष्ट्वा स्त्रियो नृपतयोऽपरे । निराशमाणा अपरं राज्ञा कृण्वानुमोदिताः ३८
म द्रीढितोऽपाम्बुदो रु ॥ ज्वलन् निरक्रम्य तूष्णीं प्रपयो गजाद्वयम् ।

हाहेति शब्दः सुमहान्भूत् सतामजातशशुभिर्मना इवाम्बुत् ।

वभूव तूष्णीं भगवान् भुवो भरं समुज्जिहीर्षुर्भ्रमनि स्म यद्दृशा ॥३९॥

एतत्तेऽभिहितं राजन् यत् पृष्टोऽहमिह त्वया । सुयोधनस्य दौरात्म्यं राजस्ये महाकनौ ॥४०॥
इति श्रीमद्भागवतेमहापुराणेदशमस्कन्धेउत्तरार्धे दुर्योधनमानभङ्गोनाम पञ्चमस्तितमोऽध्यायः ॥

अथ पट्सप्ततितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

अयान्वदपि कृण्वस्य शृणु कर्मास्तुतं नृप । क्रीडानरशरीरस्य यथा मौभपतिर्हस्तः ॥१॥
शिशुपाजसलः शाकवो रक्मिण्युद्राह आगतः । यदुभिर्निर्मितं, मंथये जरामन्धाद्यस्तथा ॥२॥
शाकवः प्रतिज्ञामकरोत् शृण्वतां सर्वभूमुजाम् । अयादयो जनां करित्वे वीरुं मम पश्यतः ॥३॥
इति मूढः प्रतिज्ञाय देवं पशुपतिं प्रभुम् । आराधयामास नृप पांसुमुष्टिं सट्टद् प्रान्तं ॥४॥
संरासरान्ते भगवानाशुतोष उमापतिः । वरेण्यञ्जन्दयामास शार्ङ्गं शरणमागतम् ॥५॥
देवासुरमनुष्याणां गन्धर्वगणरक्षमां । अभ्यर्च्य कामगं यजे ॥ यानं वृष्णिभीम्य ॥६॥
तथेति गिरिशदिष्टो मयः परपुरजयः । पुरं निर्माय शाकशायं प्रादात् सौमनस्यस्मयम् ॥७॥
स लब्ध्वा कामगं यानं तमोघाम दुरासदम् । ययौ द्वारपती शाकवो वीरं वृष्णिहृतं स्मरन् ॥८॥
निरुद्धय सेनया शार्ङ्गो महेत्या भरतर्षभ । पुरीं यमभ्योपयन्मानुषानानि च सर्वशः ॥९॥
सगोपुराणि द्वाराणि प्रासादाष्टाक्ततोलिकाः । विहारान् स विमानाभ्यासिञ्चेत् शङ्खवृष्टयः ॥
शिला हुमाश्चाशनयः सर्पा आसारशर्कराः । प्रचण्डश्चक्रशतोऽभूद् रजमाऽऽज्ज्वालिता दिशः ॥
इत्यर्घमाना सौभेन कृण्वस्य नगरी भूशम् । नाम्यपद्यत शं राज्ञिपुरेण यथा मही ॥१२॥
प्रद्युप्तो भगवान् योग्यं वाच्यमाना निताः प्रजाः । मा भैष्टेत्यभ्यवाद् वीरो रथासुरो महायताः ॥
साधकिश्वाकरोष्णश्च साग्वोऽक्रूरः सहानुजः । हार्दिक्यो भानुविन्दश्च गदश्च शुक्लारणी ॥१४॥
अपरे च महेष्वासा रथयूथपयूथपाः । निर्युर्द्विशिता गुप्ता रथेमाद्यपदातिभिः ॥१५॥
ततः प्रवृत्ते युद्धं शाकवःनां यदुभिः सह । ययामुराणां विबुधैस्तुमुलं सोमदरेण च ॥१६॥
तारच सौमपतेर्माया दिव्यालै रक्मिण्योनृतः । जघ्नेन नाशयामास नैशं तम द्योः ॥१७॥
विभ्याद्य पद्मविराया स्वर्णपुद्गैर्योमुने । शाकवस्य ह्यजिनीपालं शरे सघनरथभिः ॥१८॥
शतेनाताटपट्टारवमैकैनास्य नैनं हन् । दशभिर्दशभिर्नैनं चान्ननि त्रिभिस्त्रिभिः ॥१९॥
तद्भुते महत् कर्म प्रद्युष्टस्य महात्मनः । दृष्ट्वा तं पूजयामासुः सर्वे स्वरत्ननिकाः ॥२०॥

शास्त्रश्च कृष्णमालोक्य हतप्रायबलेश्वरः । प्राहत् कृष्णसूताय शक्तिं भीमरवां मृषे ॥१२॥
तामापतन्तीं नभसि महोत्कामिव रंहसा । भासयन्तीं दिशः शौरिः सायकैः शतधाच्छिन्नत् ॥
तं च षोडशभिर्विदध्या वायैःसौमं चसे अमृतम् । अविध्यच्छरसन्नेहैः खं सूर्यं हव रश्मिभिः ॥१४॥
शास्त्रः शौरैस्तु दोः सत्यं सशार्ङ्गं शार्ङ्गधन्वनः । बिभेद न्यपतद्वस्तात् शार्ङ्गमासीत् तदद्भुतम् ॥१५॥
हाहाकारो महानासीद् भूतानां तत्र पश्यताम् । विनद्य सौभराद्भृशैरिदमाह जनार्दनम् ॥१६॥
यस्या मूढ नः सख्युर्भातुर्भार्या हृतेक्षताम् । प्रमत्तः ससभामध्ये त्वया ध्यापदितः सत्ता ॥१७॥
तं त्वाद्य निशितैर्बाणैरपराजितमानिनम् । नयाम्यपुनरावृत्तिं यदि तिष्ठेर्ममाग्रतः ॥१८॥

श्रीभगवानुवाच ।

पृथा त्वं कथमे मन्द न पश्यस्यन्तिकेऽन्तरम् । पौरुषं दर्शयन्ति स्म शूरा न बहुभाषिणः ॥१९॥
इत्युक्त्वा भगवाद्ब्रह्मणं गदया भीमवेगया । सताड जत्रौ संरुध्यः स चकम्पे वमश्चक्षुः ॥२०॥
गदायां सन्निवृत्तायां शास्त्रस्त्वन्तरधीयत । सतो मुहुर्तं आगत्य पुरुषः शिरसाव्युतम् ।

वेधया प्रहितोऽस्मीति नत्वा प्राह वचो रुद्र ॥२१॥

कृष्ण कृष्ण महाबाहो पिता मे पितृवासल । बद्ध्वापनीतः शास्त्रेण सौनिकेन यथा पशुः ॥२२॥
निशम्य विप्रियं कृष्णो मानुषीं प्रकृतिं गतः । विमनस्को पृथी स्नेहाद् यभापे प्राकृतो यथा ॥२३॥
कथं रामसम्भ्रान्तं जिवाज्यं सुरासुरैः । शास्त्रेणाक्षयीयसा नीतः पिता मे बलवान् बिधिः
इति प्रुवाचो गोविन्दे सौभराद् प्रत्युपस्थितः । वसुदेवमिवानीय कृष्णं चेदमुवाच सः ॥२४॥
एष ते जनिता तातो यदर्थमिह जीवति । वधिष्ये वीर्यतस्तेऽमुमीशश्च त्वाहि वालिश ॥२५॥
एवं निर्भयं मायावी खड्गेनानकदुन्दुभेः । उच्छ्रित्य शिर आदाय त्वस्य सौमं समाविशन् ॥

सतो मुहुर्तं प्रकृताधुपलुतः स्वयोध आस्ते स्वजनानुपकृतः ।

महानुभावस्तदबुद्धयदासुरी मायां स शास्त्रप्रसूतां मयोदिताम् ॥२८॥

न तत्र दूतं न पितुः कलेवरं प्रबुद्ध आजौ समपश्यद्व्युतः ।

स्वामं यथा धाम्बरचारिणं रिपुं सौमस्यमालोक्य निहन्तुमुद्यतः ॥२९॥

एवं वदन्ति राजर्षेः ऋषयः के नान्विताः । यत् स्ववाचो विरुष्येत नूनं ते न स्मरन्त्युत ॥३०॥
क शोकमोहौ स्नेहो वा मयं वा येऽज्ञसम्भवाः । क चाखण्डितविज्ञानज्ञानैरयं वखण्डितः ॥३१॥

यत्पादसेचोजितयाऽऽमविधया हिन्वन्त्यनाद्यात्मविपर्ययप्रदम् ।

लभन्त आत्मीयमनन्तमैश्वरं कुतो नु मोहः परमस्य सृते ॥३२॥

तं शखपूरीः प्रहरन्तमोजसा शास्त्रं शरैः शौरिरमोघबिक्रमः ।

विदध्वाच्छिन्नदं वमं धनु शिरोमणिं सौमं च शयोर्गदया ररोज ह ॥३३॥

तत् कृष्णहस्तेरितया विचूर्णितं पपात तोये गद्या सहस्रधा ।
 विसृज्य तद् भूतलमास्थितो गदामुचम्य शास्त्रोऽच्युतमम्यगाद् द्रुतम् ॥३४॥
 आधावतः सगदं तस्य बाहुं भस्त्रेण द्विधाथ रयाङ्गमद्भुतम् ।
 यथाय शास्त्रस्य लयाकंसन्निभं विभ्रद् बभौ साकं ह्योर्दयाचनः ॥३५॥
 जहार तेनैव शिरः सकुण्डलं किरीटयुक्तं पुरमायिनो हरिः ।
 वज्रेण पृथस्य यथा पुरन्दरो बभूव हाहेति वधस्तत्र नृणाम् ॥३६॥

स्नात्वा प्रभासे सन्त्यर्च्य देयिपितृमानवान् । सरस्वतीं प्रतिस्नोतं यथै ब्राह्मणसंघृतः ॥१८॥
 पृथक्कं विन्दुसरस्वितकृपं सुदर्शनम् । विशालं ब्रह्मतीर्थं च चक्रं प्राची सरस्वतीम् ॥१९॥
 यमुनामनु यान्येव गङ्गामनु च भारत । जगाम नैमिषं यत्र ऋषयः सत्रमासते ॥२०॥
 तमागतमभिप्रेत्य मुनयो दीर्घसत्रिणः । अभिनन्द्य यथान्यायं प्रणम्योत्थाय चार्चयन् ॥२१॥
 मोऽर्चितः सपरीवारः कृतासनपरिमहः । रोमहर्षणमासीन महर्षिः शिष्यमैवत ॥२२॥
 अथ युत्थायिनं सूतमकृतमङ्गयाजलिम् । अर्वापीनं च तान् विप्रांश्चुकोपोदीक्ष्य साधवः ॥
 कस्मादसाविमान् विप्रानर्वास्ते प्रतिलोमजः । धर्मपालास्तथैवास्मान् वधमर्हति दुर्मतिः ॥२४॥
 ऋषेर्भगवतो भूषा शिष्योऽधोऽथ बहूनि च । सेतिहासपुराणानि धर्मशास्त्राणि सर्वशः ॥२५॥
 अद्वान्तस्याविनीतस्य वृषा पाण्डितमानिनः । न गुणाय भवन्ति स्म नटस्येवाजितात्मनः ॥२६॥
 एतदर्थो हि लोकेऽस्मिन्नवतारो मया कृतः । वध्या मे धर्मव्रजिनस्ते हि पातकिनोऽधिकाः ॥२७॥
 एतावदुक्त्वा भगवान् निवृत्तोऽमङ्गयादपि । भावित्वात् तं कुर्यामेष करस्येनाहनत् प्रभु ॥२८॥
 दाहेति वादिनः सर्वे मुनयः शिष्यमानसाः । उचुः सङ्कर्षणं देवमधर्मस्ते कृतः प्रभो ॥२९॥
 अस्य ब्रह्मासनं दत्तमस्माभिर्यदुनन्दन । आयुश्चात्माकृमं तावत् यावत् सत्र समाप्यते ॥३०॥
 अजानतैवाचरितस्त्वया महम्बधो यथा । योगेधरस्य भवतो नाज्ञायोऽपि नियासक ॥३१॥
 यद्येतद्महम्बध्यायाः पावनं लोकपावन । चरिष्यति भवन्लोकसंप्रदोऽनन्यचोदितः ॥३२॥

श्रीभगवानुवाच

करिष्ये वधनिर्देशं लोकानुग्रहकारणया । निम प्रथमे कवरे यावान् स तु विधीयताम् ॥३३॥
 दीर्घेमायुर्वतैतस्य सावमिन्द्रियमेव च । आशसितं यत्तद् द्रुत साधये योगमायया ॥३४॥

ऋषय ऊचुः

अखस्य तव दीर्घस्य मृत्योरस्माकमेव च । यथा भवेद् यच्चः सत्यं तथा राम विधीयताम् ॥३५॥

श्रीभगवानुवाच

आत्मा धी पुत्र उत्पन्न इति जेद्वानुशासनम् । तस्मादस्य भवेद् वक्ता आयुरिन्द्रियसत्त्ववान् ॥३६॥
 किं वः कामो मुनिश्रेष्ठा मृताहं करवाययथा अजानतस्त्वपचिति यथा मे चिन्त्यतां बुधा ॥३७॥

ऋषय ऊचुः

इत्यलस्ये सुतो घोरो बरुलो नाम दानवः । स दूषयति नः सत्रमेव पञ्चणि पर्वणि ॥३८॥
 तं पापं जहि दाशाहं तत्रः शुश्रूषणं परम् । पूयशोणितवियमूत्रसुरामांसाभिवपिण्यम् ॥३९॥
 ततश्च भारतं वर्षं परोक्ष सुममाहितः । चरित्वा द्वादश मासास्तीर्थघ्रायो विशुद्धपसे ४०
 इति श्रीमद्भागवते दशमस्कन्धे उत्तरार्धे बलदेवचरित्रे बलदेवधोपक्रमोनामाष्टसप्ततिसोऽध्यायः

अर्थकोनाशीतितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

ततः पर्वण्युपावृत्ते प्रचक्षतः पानुवर्षणः । भीमो घायुरभूद् राजन् पृथगन्धस्तु सर्वशः ॥१॥
 ततोऽमेध्यमयं वर्षं कृत्वलेन विनिमित्तम् । अमवद् यजशालायां सोऽभ्यरश्यत शूलधक् ॥२॥
 त विलोक्य बृहत्कायं मिश्राजन्वयोपमम् । तत्तताग्रशितारमथुं दंष्ट्रोमध्रुकृतीमुखम् ॥३॥
 सस्मार मुमलं राम परसैन्यविदारणम् । हलं च दैत्यदमनं ते तूर्णमुपतस्थत् ॥४॥
 तमाकृष्य हनाग्रेण बल्यलं गगनेचरम् । मुसलेनाहनन् मूढो मूर्ध्निं प्रक्षुद्रं बलः ॥५॥
 सोऽपतद् भुवि निर्मिश्रललाटोऽसृग्बलमुन्मथजम् । मुञ्चघातस्वरं शैलो यथा वज्रहतोऽरुणः ॥६॥
 संस्तुष्य भुनयो रामं प्रयुञ्ज्यावितथाशिपः । अम्यपिञ्चन् महाभागा वृत्रज्ञं विधुधा यथा ॥७॥
 वैजयन्तीं ददुर्मातां श्रोधामान्मानपङ्कजाम् । रामाय वाससी दिव्ये दिव्यान्वाभरणानि च ॥८॥
 अथ तैरभ्यनुज्ञातः कौशिकीमेव प्राज्ञयैः । ज्ञात्वा सरोवरमगाद् यतः सरयुराजवत् ॥९॥
 अनुलोतेन सरयूँ प्रयागमुपगम्य सः । ज्ञात्वा सप्तस्य देवादीन् जगाम पुलहाश्रमम् ॥१०॥
 गोमतीं गच्छतीं ज्ञात्वा विपाशां शोणं आप्नोतः । गयां गत्वा पितृनिष्ठा गङ्गासागरसङ्गमे ॥११॥
 उपस्पृश्य महेन्द्राद्रौ रामं दृष्ट्वाभिवाद्य च । ससगोदावरीं वेणीं पर्णां भीमरथीं ततः ॥१२॥
 स्कन्दं दृष्ट्वा ययौ रामः श्रीशैलं गिरिशालयम् । द्रविडेषु महापुण्यं दृष्ट्वाद्रिं वेङ्कटं प्रभु ॥१३॥
 कामकोष्णीं पुरीं काञ्चीं कावेरीं ससरिद्वाराम् । श्रीरङ्गाख्यं महापुण्यं यत्र सन्निहितो हरिः ॥१४॥
 अपमार्द्रिं हरेः क्षेत्रं दक्षिणां मथुरां तथा । सामुद्रं सेतुमगमन् महापातकनाशकम् ॥१५॥
 तत्रायुतमदाद् धेनूवांस्येभ्यो हलायुधः । कृतमालां ताम्रपर्णां मलयं च कुलाचलम् ॥१६॥
 तत्रागस्यं समासीनं नमस्कृत्याभिवाद्य च । योजितस्तेन चाग्नीभिर्वनुज्ञातो गतोऽर्णवम् ।

दक्षिणं तत्र कन्याख्यां दुर्गां देवीं ददर्श सः ॥१७॥

ततः कालानुमासाद्य पञ्चाप्सरसमुत्तमम् । विष्णुं सन्निहितो यत्र ज्ञात्वास्पर्शद् गवायुतम् ।
 ततोऽभिप्रश्य भगवान् केरलांस्तु त्रिगर्तकान् गोकर्णाख्यं शिवक्षेत्रं साक्षिष्यं यत्र धूर्जटे ॥१८॥
 आर्यां द्वैपायनीं दृष्ट्वा शृणारकमगाद् बलः । तापीं पयोष्णीं निर्विन्ध्यामुपस्पृश्याद्यद्वकम् ।
 प्रविश्य रेवामगमद् यत्र माहिष्मती पुरी । मनुतीर्थमुपस्पृश्य प्रभासं पुनरागमत् ॥१९॥
 श्रुत्वा द्विजैः कथ्यमानं कुर्याण्डवसंयुगे । सर्वराजन्यनिघनं भारं मेने हतं भुव ॥२०॥
 स भीमदुर्योधनयोर्गदाभ्यां युष्यतोर्दृष्टे । वारयिष्यन् विनशनं जगाम यदुनन्दनः ॥२१॥
 युधिष्ठिरस्तु तं दृष्ट्वा यमौ कृष्णार्जुनावपि । अभिवाद्यामदंस्तूष्णीं किञ्चिच्चरिहागनः ॥२२॥
 गदाप्राणी उभौ दृष्ट्वा संरुचीं विजयपिण्डी । मण्डलानि विचित्राणि चरन्तः विदमयतीत् ॥२३॥
 युवां तुल्यबलौ धीरौ हे राजन् हे वृकोदर । एकं प्राणाधिकं मन्ये उतैकं शिष्याधिकम् ॥२४॥

तस्मादेकतरस्येह युवयोः समचोर्ययोः । न लक्ष्यते जयोऽन्यो वा विरमत्वफलो रणः ॥ २७ ॥
 न तद्वाक्यं जगृहतुर्बद्धवैरौ नृपार्थवत् । अनुस्मरन्तावन्योन्यं दुरक्तं दुष्कृतानि च ॥ २८ ॥
 दिष्टं तदनुमन्वानो रामो द्वारवर्ती ययौ । उपसेनार्द्धभिः प्रोतैर्ज्ञातिभिः समुपागतः ॥ २९ ॥
 तं पुनर्नैमिषं प्राप्तमृषयोऽप्याजयन् मुदा । क्रवद्धं क्रतुभिः सर्वैर्निवृत्ताः खिलविग्रहम् ॥ ३० ॥
 तेभ्यो विशुद्धविज्ञानं भगवान् व्यतरद् विभु । येनैवात्मन्यदो विश्वमात्मानं विश्वगं विदुः ॥ ३१ ॥
 स्वपत्न्या वमृष्यन्नातो ज्ञातिष्वनुसुहृद्वृतः । रेजे स्वज्योत्स्नयेवेन्दुः सुवासाः सुष्ट्वलकृतः ॥ ३२ ॥
 ईदृश्वधान्यसंख्यानि बलस्य बलशालिनः । अन्तस्थापमेयस्य मायामयस्य सन्ति हि ॥ ३३ ॥
 योऽनुस्मरेत् रामस्य कर्मोपद्रुतकर्मणः । सायं प्रातरन्तस्य विष्णोः स दयितो भवेत् ॥ ३४ ॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे बलदेवतीर्थयात्रानिरूपणं नामैकोनाशीतितमोऽध्यायः

अथाशीतितमोऽध्यायः

राजोवाच

भगवन् यानि चान्यानि भुवुन्दस्य महारमनः । वीर्योपधनन्तरीर्यस्य श्रोतुमिच्छामहे प्रभो ॥ १ ॥
 को नु भ्रुत्वासकृद् ब्रह्मन्नुत्तमशोकसकथाः । विरमेत् विशेषज्ञो विषयः काममांगणैः ॥ २ ॥
 मा वाग् यथा तस्य गुणान् गृणीते हरौ च तत्कर्मकरौ मनश्च ।
 स्मरेद् वसन्तं स्थिरजङ्गमेषु श्रयोति तत्पुण्यकथाः स कथ्यः ॥ ३ ॥
 शिरस्तु तस्योभयलिङ्गमानमेव तदेव यत् परयति तद्धि चक्षुः ।
 अङ्गानि विष्णोरथ तज्जनानां पाशोदकं यानि भजन्ति नित्यम् ॥ ४ ॥

सत उवाच

विष्णुरातेन सगृष्टो भगवान् सादरायणिः । वासुदेवे भगवति निमग्नद्वयोऽनवीत् ॥ ५ ॥

श्रीशुक उवाच

कृष्णस्यासीत् सखा कश्चिद् ब्राह्मणो यक्षचित्तम । विरक्त इन्द्रियार्थेषु प्रशान्तात्मा जितेन्द्रियः ॥ ६ ॥
 यद्विद्युदयोपपन्नेन वर्तमानो गृह्णाश्रमी । तस्य मार्घां कुचैलस्य पुच्छामा च तथाविधा ॥ ७ ॥
 पतिप्रता पतिं प्राह म्नायता वदनेन सा । दरिद्रा सीदमाना सा वेपमानाभिगम्य च ॥ ८ ॥
 ननु ब्रह्मन् भगवतः सखा साक्षाच्छ्रियः पतिः । मङ्गलयश्च शरण्यश्च भगरान् सा वर्तयामा ॥ ९ ॥
 तमुपैहि महाभाग साधूनां परायणम् । दास्यति द्रविणं भूरि सीदते ते बुद्धिचने ॥ १० ॥
 आस्तेऽपुना द्वारवर्षा भोजवृष्यन्धकेधरः । स्मरतः पादकमलमात्मानमपि यच्छति ।

किं न्वर्थकामान् भजतो नात्यमीष्टाग्रदपुरः ॥ ११ ॥

सं गृहं भार्यया विप्रो बहुयः प्रार्थितो गृधु । अयं हि परमो लाभ उत्तमलो रुद्रांनम् ॥ १२ ॥

इति सञ्ज्ञित्य मनसा गमनाय मति दधे । अयम्युपायन किञ्चिद् गृहे कल्पाय दीयताम् ॥
 गच्छित्वा चतुरो मुष्टोन् विप्रान् पृथुक्तरुण्डुतान् । चैलपरपदेन तान् यदध्वेवा भर्त्रे प्रादादुपायनम् ॥
 य तानादाय विप्राभ्यः प्रययौ द्वारकां किल । कृष्णसन्दर्शनं मद्य कथं स्यादिति चिन्तयन् ॥
 ग्रीणि गुल्मान्यतोयाय तिस्र कक्षाश्च सद्भिज्ज । विप्रोऽगम्यान्धकृष्णोनीं गृहेष्वच्युतयमिष्याम् ॥
 गृहं द्वयष्टमहस्तायां माहपोषां हरद्विज । विप्रैरुक्तम श्रीमद् ब्रह्मानन्दं गतो यथा १७
 त त्रिलोक्याच्युतो दूरात् प्रियापर्यङ्कमास्थितः । सहस्रोत्थाय चाभ्येक्ष्य दोर्मर्षा पर्यप्रङ्गीन्मुद्रा १८
 सान्नु प्रियस्य विप्रप्रेरङ्गसङ्घातिनिवृत्तः । प्रीतो व्यमुञ्चदम्बिन्नुन् नेत्राभ्यां पुष्करेक्ष्ण ॥१९॥
 अधोपवेश्य पर्यङ्के स्वय सन्त्युः समहंयम् । उपहृत्यावनिग्यास्य पादौ पादावनेजनी ॥२०॥
 अग्रक्षीप्त्वरमा राजन् भगवोऽलोकपावन । व्यलिम्पद् दिव्यगम्येन चन्दनागुरकुङ्कुमैः ॥२१॥
 धूपं मुरभिर्भमिभ्यः प्रदोषावलिभिर्मुद्रा । अर्चिवाऽऽवेष्ट ताभ्यूज गां च स्वागतमग्रवीत २२
 कुक्षेज मलिनं चाम द्विज धमनिस्ततम् । क्षीो पर्यंचरत् साचाचामरभ्यजनेन वै ॥२३॥
 अन्त पुरजनो दृष्ट्वा कृष्णेनामलकीर्तिना । विस्मितोऽभूदतिप्रीत्या अवधूत सभाजितम् ॥२४॥
 किमनेन कृतं पुण्यमवधूतेन भिषुणा । धिया क्षीनेन लोकेऽस्मिन् गदितनाधमेन च ॥२५॥
 योऽसौ त्रिलोक्यगुरणा श्रीनिवासेन सम्भूत । पर्यङ्कस्थां श्रियं हित्वा परिष्वक्तोऽभ्रजो यथा २६
 कथयाञ्च्यक्तुर्गाथा पूर्वां गुरुकुले सतो । आ मनो ललिता राजन् करौ गृह्य परस्परम् ॥२७॥

श्रीभगवानुवाच

अपि ब्रह्मन् गुरुकुलाद् भवता लब्धं विद्यात् । समावृत्तेन धर्मज्ञ भार्योदा सद्यो न वा ॥२८॥
 प्रायो गृहेषु ते चित्तमकामबिहत तथा । नैवातिप्रीयसे विद्वन् धनेषु विदितं हि मे ॥२९॥
 केचित् कुर्वन्ति कर्माणि कामैरहतचेतसः । त्यजन्त प्र-सीदंवीर्यथाह लोकाग्रहम् ॥३०॥
 कश्चिद् गुरुकुले वाप ब्रह्मन् स्मरति नी यत । द्विजो विज्ञाय विज्ञेयं तमस पारमभुते ॥३१॥
 य वै तत्कर्मणां साचाद् द्विजातेरिह सम्भव । आद्योऽङ्ग यज्ञाग्रमिषां यथाहं ज्ञानदो गुरु ३२
 नन्वर्थकोविदा ब्रह्मन् वशीश्रमवतामिह । ये मया गुरुणा वाचा तरन्त्यङ्गो भवार्थवम् ॥३३॥
 नाहमिज्याप्रजातिभ्यां तपसोपशमेन वा । सुष्यस्य सज्जुतात्मा गुरुशुश्रूषया यथा ॥३४॥
 अपि न स्मर्यते ब्रह्मन् पृच्छं निवसतां गुरौ । गुरुदरिद्रोदितानामिन्धनानयने कश्चित् ॥३५॥
 प्रविष्टानां महारण्यमपतां सुमहद् द्विज । वातवर्षममृतं तीव्रं निष्टुरा स्तनविजय ॥३६॥
 सूर्यश्चास्त गतस्तावत् समसा चावृता दिश । निम्नं ब्रूल जलमयं न प्राशायत किञ्चन ॥३७॥
 दयं भृशं तत्र महानिलाग्नुमिनिहन्यमाना सुहृदस्तुसङ्गवे ।

दिशोऽविदन्तोऽथ परस्परं घनं गृहीतहस्ता परिष्रमातुरा ॥३८॥

एतद् विदिष्व उदिते रवौ आन्दीपनिगुरं । अन्तेयमाणो न शिष्यानाचार्याऽपरयदासुरान् ॥

अहो हे पुत्रका यूयमस्मदर्थेऽतिदुःखिताः । आत्मा वै प्राणिनां प्रेष्ठस्त्वमनादय मत्पराः ॥४०॥
एतदेव हि सच्चिद्विषयः कर्तव्यं गुरुनिष्कृतम् । यद् वै विशुद्धभावेन सर्वार्था मापणं गुरो ॥४१॥
तुष्टोऽहं भो द्विजश्रेष्ठाः सत्याः सन्तु मनोरथाः । छन्दोस्थयातयामानि भवन्निवह परत्र च ४२-
इत्येविधान्यनेकानि वसतो गुरुप्रेरमनु । गुरोरनुग्रहेणैव पुमान् पूर्णः प्रशान्तये ॥४३॥

ब्रह्मण उवाच

किमस्माभिरनिर्गुप्तं देवदेव जद्गदुरो । भवता सत्यकामेन येनं वासो गुरावभूत् ॥४४॥
यस्यचन्द्रोदोमयं ब्रह्म देह आचपन विभो । श्रेयसां तस्य गुरुषु वासोऽयन्तविद्वद्भवनम् ॥४५॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे उत्तरार्धे श्रीदामधरितेऽशीतितमोऽध्यायः ॥८०॥

अर्थकाशीतितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

अ इत्थं द्विजमुख्येन सह सङ्कथयन् हरिः । सर्वभूतमनोऽभिज्ञः स्मयमान उवाच तम् ॥१॥
प्रहस्यो माहमयं कृष्णो भगवान् प्रहसन् प्रियम् । प्रेम्णा निरीक्षणेनैव प्रेक्षन् एतत् सती गतिः ॥

श्रीभगवानुवाच

किमुपायनमानोत्तं प्रहसन् मे भवता गृहार् । अत्यल्पपाहने भक्तैः प्रेम्णा भूयैव ने भवेत् ।
भूर्यप्यभक्तोपहतं न मे तोषाय कल्पते ॥३॥

पत्रं पुष्पं फलं तोयं यो मे भक्त्या प्रयच्छति । तदहं भक्त्युपहतमस्मिन् प्रयत्नात्मनः ॥४॥
इत्युक्तोऽपि द्विजस्तस्मै प्रीडितः पतये श्रियः । पृथुकवर्ति राजन् न प्रायच्छदगाम्मुखः ॥५॥
सर्पमूलात्मदक् साक्षात् तस्यागमनकारणम् । जिज्ञासाच्चिन्तयन्नायं श्रीकामो मामगत् पुरा ६
पक्ष्याः पतिप्रतायास्तु सखा प्रियचक्रो रया । वासो मामस्य दास्यामि सम्पन्नोऽमर्त्यदुर्लभाः ॥७॥
इत्थं विचिन्त्य वचनाधीरब्रह्मन् द्विजम्भन । स्वर्गं जहा रमिदमिति पृथुकतण्डुलान् ॥८॥
नन्वेतदुपनीतं मे परमप्रीत्यनं सते । तपेदन्त्यहम् मां विद्यमेते पृथुकतण्डुलाः ॥९॥
इति मुष्टिं सहजगन्वा द्वितीयां जगुमाददे । ताच्छरीर्जं गृहे हस्तं सत्परा परमेष्ठिनः ॥१०॥
एतावतालं विचार्यन् सर्वमगस्तद्वदे । अस्मिन्लोकेऽप्यगामुष्मिन् पुंसरघोरेकारणम् ॥११॥
दाहमणस्तां तु रजनीमुपिषाण्युत्तमन्दिरे । भुर्या पोत्वा मुनं मेने आत्मनं स्वर्गतं पया ॥
शोभते विधभावेन स्वमुखेनाभिनिक्षितः । जगाम स्वागर्धं तात पथ्यनुग्रहं नन्दितः ॥१३॥
स चात्पश्य धनं कृष्णाय तु पाषिणशान् स्वयम् । स्वगृहान् जीह्वोऽप्यप्यहं हस्तनिर्गुत ॥
अहो मद्मय्यदेवस्य हृष्टा मद्मय्यता मया । यद् दरिद्रतमो लक्ष्मीनास्तिष्ठो विधनोरमि १५
फले दरिद्रः पाणीयान् क कृष्ण श्रीनिष्ठेन । मद्मय्यनुर्गुतितं स्माहं यादृग्यो पौररमिनः ॥
निरासितः प्रियागुटे पर्यङ्के स्नातरो यथा । मद्दिश पाषिणः आन्वो वासवजनदस्तथा १७

शुभ्रपया परमया पादसयाहनादिभिः । पूजितो देवदेवेन धिमेदेवेन देवपत्न ॥१८॥
 स्वर्गापवर्गयोः पुंसां रसायां भुवि सम्पदाम् । सर्वाभामपि मिथुनीनां मूलं तच्छायाार्धनम् ॥१९॥
 अधनोऽयं धनं प्राप्य माघशुक्लैर्न मां स्मरेत् । इति कार्त्तिको नूनं धनं मेऽभूि नाददात् ॥२०॥
 इति तच्चिन्तयन्नन्तः प्राप्नो निजगृहान्तिरुग्म् । सूर्यनलेन्दुमद्भासर्विमानि । सरतो द्यूतम् ॥२१॥
 विचित्रोपवनोद्यानैः पूजद्द्विजकुलाकुतैः । प्रोपुस्तुमुद्राम्भोजकङ्कारोपलवारिभिः ॥२२॥
 जुष्टस्वलद्वृतैः पुष्पि खोभिश्च हरिण्यसिभिः । किमिदं कस्य वा स्वानं कथं तदिदमप्यभूत् ॥२३॥
 एवं मीमांसमानं तं नरा नायोऽस्मरन्मयाः । प्रयगृह्णन् महाभागं गीतवाद्येन भूयसा ॥२४॥
 पतिमागतमाप्यथ पत्युद्धर्षातिसम्भ्रमा । निश्चयाम गृहात्पूर्णे स्वपिणो धीरिवालयत् ॥२५॥
 पतिव्रता पतिं दृष्ट्वा प्रेमोत्कण्ठाभ्रलोचना । मीलिताप्यनमद् बुद्ध्या मनसा परिपश्यतो ॥२६॥
 पत्नी वीक्ष्य विस्फुरन्ती देवीं धिमानकीर्मात् । दासोनां निष्कण्ठ्यतीनां मध्ये भान्तीं च विस्मितः ॥२७॥
 प्रीतः स्वयं तथा युक्तः प्रविष्टो निजमन्दिरम् । मणिरत्नमशतोपेतं महेश्वरभयनं यथा ॥२८॥
 पयःकेनभिभाः शय्या दाग्ता स्वमपरिच्छदाः । पर्वङ्का हेमद्वयानि चामरव्यजनानि च ॥२९॥
 आसनानि च हेमानि मृदूपस्तरणानि च । मुक्ताशमविलम्बीनि वितानानि ध्रुमन्ति च ॥३०॥
 स्वस्वस्पर्शदिक्पुङ्खेषु महामारकतेषु च । रत्नदीपा भ्राजमाना ललनारत्नसंयुताः ॥३१॥
 विलोचय द्राक्ष्यस्तत्र समृद्धीः सर्वसम्पदाम् । सकंयामास निर्व्यग्रं स्वसमृद्धिमहेतुकीम् ॥३२॥
 नूनं यतैतन्मम दुर्भगस्य शस्वहरिद्वस्य समृद्धिहेतुः ।
 महाविभूतेरवलोकतोऽथो नैवोपपद्येत यदुत्तमस्य ॥३३॥
 नन्दप्रवाणो दिशते समष्टं याचिष्यन्ने भूर्यपि भरिभोजः ।
 पर्जन्यैवत्तन् स्वयमीशमाणो दाशार्हकाणामुरभः सेष्टा मे ॥३४॥
 किञ्चि कुरोऽयुर्वपि यत् स्वदत्तं सुहृत्कृतं पत्न्यपि भूरिकारी ।
 मयोपनीत गृधुकैकमुष्टिं प्रत्यग्रहीत् प्रीतियुतो महात्मा ॥३५॥
 तस्यैव मे सौहृदसत्यमैत्रीदास्यं पुनर्जन्मनि जन्मनि स्यात् ।
 महानुभावेन गुणालयेन विरजतस्तत्पुरुषप्रसङ्गः ॥३६॥
 भक्ताय चित्रा भगवान् हि सम्पदो राज्ञ्य विष्मतीर्न समर्थयत्पथः ।
 अदीर्घवोधाय विचक्षणं स्वयं परयन् निपातं धनिनां मद्रोद्धवम् ॥३७॥
 इत्थं श्रवसितो बुद्ध्या भक्तोऽतीव जनार्दने । विपयाज्ञायया त्यक्थन् युभुजे नातिलम्पट ॥३८॥
 तस्य वै द्रवदेवस्य हरेर्यज्ञपतेः प्रभो । ब्राह्मणाः प्रभवो दैवं न सेभ्यो विद्यते परम् ॥३९॥
 यथं स विप्रो भगवत्सुहृत्तदा दृष्ट्वा स्वभूयैरजितं पराजितम् ।
 तद्वयानवेगोद्भूयिताभयन्धनस्तद्धाम लेभेऽचिरतः सती गतिम् ॥४०॥

एतद् ब्रह्मण्यदेवस्य श्रुत्वा ब्रह्मण्यतां नरः । लब्धभावा भगवति कर्मबन्धाद् विमुच्यते ॥४१॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे उत्तरार्धे पृथुकोपाख्यान नामैकाशीतितमोऽध्यायः

अथ द्व्यशीतितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

ऋथैकदा द्वारद्वयो वन्दतो रसमृष्ययो । सूर्योपराग सुमहानासीत कलरुचये यथा ॥ १ ॥
त ज्ञात्वा मनुजा राजन् पुरस्तादेव सर्वतः । समन्तपञ्चकं चेतं ययु श्रेयोविधित्तया ॥ २ ॥
नि, श्रियां महीं कुर्वन् रामः शस्त्रभृतां परः । नृपाणां रक्षिणीधेय यत्र चक्रे महाहृदन् ॥ ३ ॥
ईजे च भगवान् रामो यत्रास्पृष्टोऽपि कर्मणा । लोवस्य प्राह्वयस्त्रीशो यथाग्न्योऽप्रापनुत्तये ॥४॥
महर्षां तीर्थयात्रायां तत्रागन् भारतीः प्रजाः । कृष्ययश्च , तथाक्रूरवसुदेवाहुकादयः ॥ ५ ॥
ययुर्भारत तत् क्षेत्रं स्वमघं चपयिष्यवः । गदप्रद्युम्नसाम्बाद्याः सुचन्द्रशुक्लसारथ्यैः ॥ ६ ॥
आस्तेऽनिरुद्धो रथायां कृतवर्मा च यूथपः । ते रथेर्देवयिष्ययाभैर्हयैश्च तरलघ्नैः ॥ ७ ॥
गजैर्नरैर्जिह्वाभैर्नृभिर्विषाधरैर्भुभिः । व्यरोचन्त महातेजाः यधि काञ्चनमालिनः ॥८॥
दिव्यस्त्रगव्यस्रजसाहाः कलत्रैः खेचरा इव । तत्र ख्रात्वा महाभाग उषोऽप्य सुसमाहिताः ॥९॥
प्राद्ययोऽप्यो ददुर्धेनूवत्स, सप्तमुक्ममालिनोः । रामहृदेषु विधिवत् पुनराधुन्य वृष्यवः ॥१०॥
ददुः स्वर्गं द्विजाम्येभ्यः कृष्ये नो भित्तिरस्थितिः स्वयं च तदनुज्ञाता वृष्यवः कृष्यदेवता ॥११॥
भुक्त्वोपविशुः काम खिन्धच्छायाट्प्रियाट्प्रिपुः । तत्रागतस्ते वदशुः सुहृत्सम्बन्धिनो नृपान् ॥ १२ ॥
मत्स्योशीनरकौलपविदम्बकुलसृजपान् । काम्बोजकैक्यपान् मद्रान् कुन्तीनानवत्केरलान् ॥१३॥
अन्यारक्षैवामपयीयान् परांश्च शतशो नृप । नन्दादीन् सुहृदो गोपान् गोपीभ्योऽपि विदताश्चिरम् ॥

अग्न्योऽन्यसम्पदं नहर्परं हता मोक्षलहद्वयसरोरहधियः ।

आश्लिष्य गाढं नयनैः धवजला हृष्यारचो रदगिरो ययुर्मुदम् ॥१४॥

द्विषश्च संवीच्य मिथोऽतिसौहृदस्मितामलापाह्वरशोऽभिरभिरै ।

स्तनैः स्तनान् कुट्टु मपट्टरूपितान् निहत्य दोमिः प्रणयाधलोचना ॥१५॥

ततोऽभिधाद्य ते वृन्दान् यविष्टै रमियादिताः । स्वागतं कुशलं शृणु चक्रुः कृष्णरूपा मिथः ॥१६॥

श्या भ्रातृन् स्वमूर्धोऽप्य तत्पुत्रान् पितरावपि । भ्रातृपत्नीन् कुन्दं च जग्दी सङ्घयया शुच ॥१७॥

पुन्ययुधाञ्च

चार्यं भ्रातरहं मन्ये आमानममृताशिषम् । यद् वा आपणुमद्रातां नानुस्मरथ स्तम्ना ॥१८॥

सुहृदो शातय, पुत्रा भ्रातर, पितरावपि । नानुस्मरन्ति स्वजनं यरथ दैवमदपिषम् ॥१९॥

चक्षुर्देव उवाच

आम्ब भारमानस्येपेन दैवप्रोदनकान् नरान् । ईशस्य हि वशे लोके कुरुते वार्यनेऽपया ॥२०॥

कसप्रतापि नैष धय याता दिश दिशम् । एतर्द्धैव पुन स्थान देवनासादिता ह्यम ॥२२॥

श्रीशुक उवाच

वसुदेवोऽप्रमेनाद्यैर्दुभिस्तेऽर्चिता नृपा । आसन्नप्युतसन्दर्शपरमानन्दनिर्गता ॥२३॥

भीष्मो द्रोणोऽस्मिन्कापुत्रो गान्धारी समुता तथा । सद्गारा पाण्डवा कुतो सृज्यो विदुर कृप ॥

कुन्तिभोजो विराटश्च भीष्मको नम्रजिमहान् । पुरजिद् द्रुपद शल्यो धृष्टकेतु सकाशिराट् २४

दमघोरो विराटालो मैथिलो मदवेक्यो । युधामन्यु सुशर्मा च समुता ब्राह्मिणादय २५

राजानो ये च राजेन्द्र युधिष्ठिरमनुयता । श्रीनिष्क धनु शौरि सखीक धीमय विस्मिता ॥

अथ ते रामकृष्णाम्यां सख्यव्रातसमईषा । प्रशस्तुर्मुदा युक्ता वृष्णीन् कृष्णपरिमृशान् २६

अहो भोजपते यूय जन्मभाजो नृषामिह । पत् पश्यथासकृ कृष्ण दुर्दर्शमपि योगिनाम् ॥

यद्विधुति धृतिनुतेदमच पुनाति पादावनेजनपयश्च वचश्च शास्त्रम् ।

भू कालभक्षितभगापि यद्दृष्टिपन्नस्पशोर्यशस्तिरभिवर्षति नोऽस्ति नार्थान् ॥२७॥

तद्दर्शनम्पर्शाननुपयप्रज्वलशय्यासनाशनमयीनसपिबडव्य

येषां गृहे निरयवर्जनि वर्ततां य स्वर्गापगगविरम स्वयमास विष्णु ॥२८॥

श्रीशुक उवाच

नन्दस्तत्र यद्वन् मासान् शावा कृष्णपुरोगमान् । तत्रागमद् दृतो गोपैरन स्थारिर्द्विदशया ३२

त इष्टा वृष्णयो हृष्टास्तम्ब प्राणमिकोयिता । परिपस्वजिरे गाढ चिरदर्शनकातरा ॥३३॥

वसुदय परिप्वज्य समीत मेम्विद्वज । स्मरन् कसकृनान् केशान् पुत्रभ्यास च गोक्लेश

कृष्णरामौ परिप्वज्य पितरावभिवाच च । न किञ्चनोचतु मेम्व्या साधुकपटौ क्रुद्धह ॥३४॥

तावा मासनमारोप्य काङ्क्ष्यां परिप्व च । यशोदा च महाभागा मुतो विजहतु शुच ॥३५॥

रोहिणी देवकी चाप परिप्वज्य प्रजेधरीम् । स्मर यौ त कृता मैत्रा बाष्पकपट्यौ समूचतु ३७

का विस्मरेत वा मैत्रीमनिर्गतां प्रजेधरि । अवाप्याद्यैर्द्विभैर्यै यस्या नेह प्रतिक्रिया ॥३८॥

एतायदष्टपितरौ सुधयो स्म पित्रो सम्प्रीणनाभ्युदयपोषणपालनानि ।

प्राप्योपतुर्भवति पपम ह यद्ददक्योर्न्यस्तावकुत्र च भयी न सतां पर ह्य ॥३९॥

श्रीशुक उवाच

गोप्यश्च कृष्णमुपलभ्य चिरादभीष्ट ॥ प्रेक्षयो दशिपु पद्मकृत शपन्ति ।

दमिह दीकृतमर्लं परिप्व सर्वास्तद्भावमापुरपि निरययुजां दुरापम् ॥४०॥

भगवांस्तास्तथाभूता विविक्त उपसङ्गत । आश्लिषानामयं पृष्ट्वा प्रहसन्निदमप्रवीत् ॥४१॥

अपि स्मरथ न सद्य स्वानामपचिकीर्षया । गताशिरायिताङ्गदुपचक्षपणचेतस ॥४२॥

अप्यवध्यायपास्मान् स्विद्वृत्तज्ञाप्रिसङ्ख्या । नून भूतानि भगवान् युनक्ति धियुनक्ति च ॥४३॥

वायुर्यथा घनानीकं नृशं तूलं रजोसि च । संयोज्याविपते भूयस्तथा भूतानि भूतवृत्तः ॥४४॥
मयि भक्तिर्हि भूतानाममृतत्वाय कल्पते । दिष्टया यदासौन्मस्नेहो भवतीनां मदापनः ॥४५॥
अहं हि सर्वभूतानामादिस्तोऽन्तरं बहिः । भौतिकानां यथा खं वाभूर्वायुज्योतिरङ्गनाः ॥४६॥
एव द्योतानि भूतानि भूतेष्वामाऽऽमना ततः । उभयं मय्यथ परे पश्यताभातमहरे ॥४७॥

श्रीशुक उवाच

अध्या मशिक्षया गोप्य एवं कृण्वेन शिषिताः । तदनुस्मरणध्वस्तजीवलोयास्तमभ्यग्नः ॥४८॥
आहुश्च ते नलिननाभ पदारविन्दं योगेश्वरहं दि विचिन्त्यमगाधबोधैः ।
संसारकूपपतितोत्तरणावलम्बं गेहञ्जुरामपि मनस्युदिपात सदा नः ॥४९॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे उत्तरार्धे धृष्टिगोपसङ्गमो नाम द्वयशीतितमोऽध्यायः ॥

अथ त्र्यशीतितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

तथानुगृह्य भगवान् गोपीनां स गुह्यमिति । युधिष्ठिरमपावृच्छन् सर्गांश्च सुहृदोऽन्ययम् ॥१॥
त एवं लोकाभाधेन परिपृष्टा सुसावृताः । प्रयूचुर्दृष्टमनस्तत्पादेष्टादतोदसः ॥२॥
कुतोऽशिरं स्वचरणाभ्युजासवं मद्गमनस्तो मुदनि सतं वचिन् ।
विबन्ति ये कर्णपुटेरजं प्रभो देहभृता देहकृदस्मृतिविद्धम् ॥३॥
हित्वाऽऽमयामविधुतामहृतत्रयवस्मानन्दमपूयमप्यहमकुपटपोषम् ।
कालोपगृह्णन्निगमापन आसवोगमायाति परमहंसयति नवाः स्म ॥४॥

अपिरुवाच

इत्युत्तमश्लोकशिरामणि जनेष्वभिष्टुषस्वन्धकौरवक्षियः ।
समेव गोविन्दकथा मिथोऽमृशंस्त्रिहोऽरणीताः शृणु वर्णयामि ते ॥५॥

द्वीपपुत्रवाच

हे पित्र्यंस्तुतो भद्रे हे जाम्बवति कौसले । हे सौम्यमामे काजिन्दि दीप्त्ये रोहिणि लक्ष्मणे ॥६॥
हे कृष्णपद्म पद्मप्रो मृत धो भगवान् स्वयम् । उपपेने यथा लोकाभ्युत्थं स्वमापया ॥७॥

रुक्मिण्युवाच

धैर्याय मार्गं विमुमुक्षतकामुंकेतु राजस्वयेवमत्योत्तरिताद्मिणुः ।
निन्दे मृगेन्द्र इव भागमजाविपूयान् तर्प्यनिक्षेपपरपोऽशु ममार्थनाय ॥८॥

सत्यमामोषाच

यो मे सन्निविष्यतददा तमेन लिप्तमिष्टापममार्तमुत्तमदा ।
त्रिर्वर्षराजमथ रजमराज स मेन भीम, पित्रोदितमो प्रमतेऽपि दाम् ॥९॥

जाम्बवत्युवाच

प्राज्ञाय देहकृदमु निजनाथदेव सीतार्पति त्रिखवहा-यमुनागमयुधयत् ।

ज्ञात्वा परीक्षित उपाहरदहंश्च मां पादौ प्रगृह्य मणिनादममुष्य दासी ॥१०॥

कालिन्युवाच

तपश्चरन्तीमाज्ञाय स्वपादस्पर्शनाशया । सरयोनेत्याग्रहीत् पाणिं योऽह तद्गृहमार्जनी ॥

मित्रविन्दोवाच

यो मां स्वयंवर उपेत्य विजित्य भूपान् नि-ये अयूथगमिवात्मवर्षति द्विपारि ।

आतू श्व मेऽपकुरुत स्वपुर श्रियौकस्तस्वास्तु मेऽनुभवमङ्ग्यवनेजन-वम् ॥१२॥

सत्योवाच

सतोष्योऽतिबलवीर्यसुतीषण्यङ्गान् पित्रा कृतान् क्षितिपवीर्यपरीक्षणाय ।

तान् धीरदुर्मेदहनस्तरसा निगृह्य क्रोहन् वध-ध ह यथा शिशवोऽज्ञतोक्तान् ॥१३॥

य इत्थ वीर्यशुक्लौ मां दासोभिश्चतुरङ्गिणीम् । पथि निर्मित्य राज-यान् निन्ये तद्दास्यमस्तु मेऽह

भद्रोवाच

पिता मे मातुलोपाय स्वयमाहूय दत्तवान् । कृष्ये शृण्वाय तच्चित्तमसौहृदय्या सखीजनै १४

अस्य मे पादस्पर्शो भवेज्जन्मनि सन्मनि । कर्मभिर्भाग्यमाणाया येन तच्छ्रेय आत्मन १५॥

लक्ष्मणोवाच

ममापि राज्ययुतजन्मकर्म श्रुत्वा मुहुर्नारदगीतमास ह ।

चित्तं मुकुन्दे मिल पद्महस्तया दृत सुसम्पूरय विहाय लोकपान् ॥१७॥

ज्ञात्वा मम मते सार्धं पिता दुहितृवत्सल । धृष्टसेन इति वयास्तत्रोपायमधीकृत ॥१८॥

यथा स्वयंवरं रात्रि मास्य पार्थिवसाया कृत । अयं तु यद्विराट्पद्मो वरयते स जले परम् ॥१९॥

श्रुत्वा तद् सन्तो मूषा आयुर्मन्विषु पुरम् । सर्वाङ्गस्रजस्रजः सोपाध्याया सहस्र ॥२०॥

पित्रा सम्पूजिता सर्वे यथावीर्यं यथावय । आदु सशर चाप वेदं परंदि मद्दिय ॥२१॥

आदाय ध्यातुं चेच्च सत्यं कर्तुमनोधरा । आकोटि उवां समुत्प्लव्य पेतुरेकेऽमुना दत्ता ॥२२॥

सत्यं कृत्वा परे धीरा मागधाम्बष्टचेदिषा । भीमो दुर्याधन कर्णो नाविन्दस्तदस्थितिम् ॥२३॥

म ह्याभास जले वीर्यं ज्ञात्वा च तदवस्थितिम् । पार्थो यत्तोऽसृज्न् थाय नास्तिदन्तपट्टयो परम् ॥२४॥

रात्रन्द्रेषु निरुतेषु भग्नमानेषु मारिषु । भगवान् धनुरादाय सत्यं कृत्वा च लीलया ॥२५॥

तस्मिन् सन्धाय विजिगृहं मत्स्यं वीर्यं सट्टमले । द्विवेदुषापातयत्तं मूर्ध्नं आभिजिदि म्यने ॥२६॥

दिशि दुन्दुभयो नेदुर्गपराभ्युता भुवि । देवाश्च वसुमासारान् समुत्तुर्गप्रिदना ॥२७॥

तद्गङ्गाधिरामहं कलनूपुराभ्यां पद्भ्यां प्रगृह्य कनकोज्ज्वलरत्नमालाम् ।

नूने निवीर्य परिधाय च कौशिकाग्र्ये समीड्ढासपदना कवरीष्टतस्त्रम् ॥२८॥

उधोय वक्त्रमुखान्तलकुण्डलत्विङ्गण्डस्थलं शिशिरहासकटाक्षमोक्षैः ।

राज्ञो निरीक्ष्य परितः शनकैर्मुगारेरसेऽनुरक्तहृदया निदधे स्वमालाम् ॥२९॥

तावन्मुदङ्गपटहाः शङ्खभेर्यानाकादयः । निनेदुर्नटनतन्मयो ननृतुर्गायिका जगु ॥३०॥

पञ्च वृते भगवति मयेशे नृपयूथपाः । न सेहिरे याज्ञसेनि स्पर्धन्तो हृत्क्षयातुराः ॥३१॥

मां तावद् रथमारोप्य हयस्त्रैरुत्तुष्टयम् । शङ्खमुद्यम्य सद्यङ्गतस्याग्राजौ चतुर्भुजः ॥३२॥

दाहश्चोदयामास काञ्चनोपस्करं रथम् । मिरतां भूभुजां राज्ञि मृगायां मृगाशिव ॥३३॥

तेऽश्वरुजस्त राज्ञ्या निपेदुषुं पथि केचन । मयत्ता उदृष्टेत्वासा ग्रामसिंहा यथा हरिम् ॥३४॥

ते शाङ्गं व्युत्थायौघैः कृत्तधाह्व्यैः प्रकन्धराः । निपेतुः प्रधने केचिदेके सन्त्यस्य तुमुषुः ॥३५॥

ततः पुरी पदुपतिरप्यलङ्कृतां रविच्छदध्वजपटचिप्रतोरणाम् ।

जुगुप्सुर्जो दिवि भुवि चाभिसंस्तुतौ समाविशत्तरणैरिव स्वकेतनम् ॥३६॥

पिता मे पूजयामास सुहृत्सम्प्रन्धिबान्धवान् । महाहंवालोऽलङ्करीः शय्यासनपरिच्छदैः ॥३७॥

दासीभिः सर्वसम्पन्नमटेनरथयाजिभिः । आयुधानि महार्हाणि दशैः पूर्णस्य भक्तिः ॥३८॥

आमारामस्य तस्येमा वयं वै गृहदासिकाः । सर्वसङ्गनिवृत्त्यादा तपसा ॥ बभूविम ॥३९॥

महिष्य ऊचुः

भौमं निहाय सगणं युधि सेन इन्द्रा ज्ञात्वाथ न वितिजये जितराजकन्याः ।

निर्मुष्य संवृतिविमोघमनुस्मरन्तीः पादागुजं परिणिनाय य आसकाम ॥४०॥

न वयं साध्वि साध्वार्यं स्वराज्यं भीष्मपभ्युत । वीराज्यं पारमेष्ठ्यं च आनन्यं वा हरेः पदम् ॥

कामयामह एतस्य श्रीमत्पादरजं ध्रियः । कुचकुङ्कुमगन्धःश्र्यं मूर्ध्ना योर्दु गदाभृत ॥४२॥

मनसि यो यद् वाङ्मनसि पुलिन्यसृण्वीरवः । गावश्चारयतो गोशः पादस्पर्शं महाभयम् ॥४३॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे उत्तरार्धे त्रयोविंशतितमोऽध्यायः ॥८३॥

अथ चतुरशीतितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

धु वा पृथा मुषलपुःष्य याज्ञमेनी माधव्यथ वितिपण्य उत रजगोपः ।

कृष्णेऽरिलामनि हरी प्रणयानुबन्धं सर्वा विमिस्रयुत्तनभ्रुकानुनाय ॥ १ ॥

इति सगमायमाणां स्त्रीभिः स्त्रीषु नृभिर्नृषु । चापयुर्जनयस्तत्र शृण्वरामदिश्यता ॥ २ ॥

द्वेषयतो नारदः पश्यतो देवलोऽग्निः । विचामित्र राजानन्दो महाशत्रोऽप्य गौतम ॥३॥

राम सशिष्यो भगवान् वसिष्ठो गालवो भृगु । पुलस्त्य कश्यपोऽत्रिश्च मार्कण्डेयो वृहस्पति ॥
 द्वितस्त्रितश्चैकतश्च ब्रह्मपुत्रास्तथाङ्गिराः । अगस्त्यो याज्ञवल्क्यश्च वामदेवादयोऽपरे ॥२१॥
 तान् दृष्ट्वा सहस्रोत्थाय प्रागासीना नृपादय । पाण्डवा कृष्णरामौ च प्रण्येमुविश्ववन्दितान् ॥
 तानानर्चुर्धथा सर्वे सहारामोऽध्युतोऽर्चयत् । स्वागतासनपाद्यार्घ्यमाह्वयभूषानुलेपनैः ॥२२॥
 उवाच सुखमासीनान् भगवान् धर्मगुप्तनु । सदसस्तस्य महतो यतवाचोऽनुशृण्वत ॥२३॥

श्रीभगवानुवाच

अहो धर्मं जन्मभूतो लब्ध कास्म्येन तत्कनम् । द्वावानामपि दुःप्राप यद् योगेश्वरदर्शनम् ॥२४॥
 किं स्वल्पतपसां नयामर्चायां ददच्चतुराम् । दर्शनस्पर्शनप्रभप्रद्वेषादार्चनादिकम् ॥२५॥
 न ह्यम्मयानि तीर्थानि न देवा मृच्छिङ्गलामया । ते पुनस्त्युरुक्कालेन दर्शनादेव साधव ॥२६॥
 नाग्निर्न सूर्यो न च चन्द्रतारका न भूर्जल ख अक्षयोऽथ वाह् मनः ।
 उपासिता भेदकृतो हरन्त्यघ विपश्चितो भ्रान्ति मुहूर्तसेवया ॥२७॥
 यस्यात्मबुद्धिं कुण्ठे त्रिधातुके स्वधी कलत्रादिषु भौम हृत्पथी ।
 यत्तीर्थं बुद्धिं सलिले न कर्हिचिज्जनेर्वाभजेतु स एव गोप्तर ॥२८॥

श्रीशुक उवाच

निशम्यैवं भगवत कृष्णस्याकुण्ठमेधस । यथो दुरन्त्य विप्रास्तूषीमासन् भ्रमद्विष ॥२९॥
 चिरं विमृश्य मुनय ईश्वरस्येशितपताम् । जनसम्राट् इत्युचु स्मयन्तस्तं जगद्गुरुम् ॥३०॥

मुनय ऊचु

यन्मायया तत्त्वविदुत्तमा यय विमोहिता विश्वज्ञानवीधरा ।
 यदीशितव्यायति गूढ ईहया अहो विचित्रं भगवद्विचैष्टितम् ॥३१॥
 अनीह एनद् यदुधैरु आत्मना स्रजपत्रवस्त्रि न यः पते यथा ।
 मीमैहि भूमिर्बहुनामरूपिणी अहो विभूतश्रितं विदम्बनम् ॥३२॥
 अयापि काले स्वजनाभिगुप्तये त्रिभिर्नि सख्य सलनिप्रशय, च ।
 स्वलीलया चेदपथं मनातन वर्णाश्रमात्मा पुनः परो भवान् ॥३३॥

यस्य ते हृदयं शुद्धं तप स्याध्यायमयमै । यत्रोपजगत्सद् व्यतपतमवर्तं च ततः परम् ॥३४॥
 तरमाद् यस्तु नं यस्तु शास्त्रयोनेरु वमागमन । समाजयसि सन्धानं तद् यस्तु यस्याप्रणीभवान् ॥
 अथ नो जन्ममात्रं विद्यायास्तपयो दश । तया सङ्गम्य यद्गत्या यतन्तः श्रेयसां पर ॥३५॥
 नमस्कारमै भगवने कृष्णायाकुण्ठमेधमे । स्वयोगमावयात्पुष्टमहिंसे परमात्मने ॥३६॥
 न नं विमृश्यमी भूषा यद्गारामारुह्य कृष्ण्य । मायाजवनिकापुष्टमामानं कालमीधरम् ॥३७॥
 यथा शपान. पुरय आमनं गुणतपहृत् । नाममात्रेन्द्रियामातं न वेद् रहित परम् ॥३८॥

पवं त्वा नाममात्रेषु विषयेष्विन्द्रियेहया । मायया चित्रमचिंतो न वेद स्मृत्युपप्लवात् ॥२१॥
तस्याद्य ते दशमिमाद्भिर्मयोधमर्पतीर्थास्पदं हृदि कृतं सुविपकयोगेः ।

उत्सिक्तभवत्युपहृताशयजीवकोशा आपुर्भवदतिमयोऽनुगृहाण भक्तान् ॥२६॥

श्रीशुक उवाच

इत्यनुज्ञाय दाशार्हं धृतराष्ट्रं युधिष्ठिरम् । राजर्षे स्वाश्रमान् गन्तुं मुनयो दधिरे मनः ॥२७॥
तद् योष्य तानुपम्रय यमुदयो महायशः । प्रणम्य चोपसंगृह्य सभापते सुयन्त्रितः ॥२८॥

वसुदेव उवाच

नमो यः सर्वदेवेभ्य ऋणयः श्रोतुमहं यः । कर्मणा कर्मनिर्हारो यथा स्य क्षस्तदुच्यताम् ॥२९॥

नारद उवाच

नातिचित्रमिदं विद्या यमुदेवो बुभुक्षया । कृष्यं मयाम्भक यज्ञः पृच्छति श्रेय आरमनः ॥३०॥
सन्निकर्षो हि मत्स्यानामनादरण्यकारणम् । गाङ्गं हित्वा यथान्याग्मस्तत्रायो याति शुद्धये ॥
यस्यानुभूतिः कालेन लयोत्पाद्यादिनास्य धीः । स्ततोऽन्यस्माद्य गुणतो न कुतश्चन रित्यतिप्र
तं ह्येककर्मपरिपाकगुणप्रवाहैरस्याहतानुभवमीधरमद्वितोयम् ।

प्राण्यादिभिः स्वविभर्षस्वगूढमन्यो मन्येत सूर्यमित्र मेघहिमोपरानैः ॥३१॥

यथोत्तुर्मुनयो राज्ञश्चाभाष्यानकदुन्दुभिम् । सर्वैरा गृह्यतां राज्ञा तथैवाप्युत्तरामयोः ॥३२॥
कर्मणा कर्मनिर्हार एव साधु निरूपितः । यत्पृच्छया यजेद् विष्णुं सर्वपञ्चैरवरं मयि ॥३३॥
चित्तरयोपशमोऽयं धी कविभिः शास्त्रचक्रुः । दर्शितः मुगमो योगो धर्मश्चात्ममुदायहः ॥३४॥
अयं स्वस्वयनः पन्था द्विजातेर्गृहमेधिनः । यत्पृच्छयाऽस्तवित्तेन शुद्धे नेज्येत पूरय ॥३५॥
वित्तेष्वयं यज्ञानैर्गृहेर्नानुनैः श्याम् । आग्न्यलोकेपथा देव कालेन विजयेद् पुत्रः ।

प्राप्ते तत्तैः श्याम् सर्वे ययुर्चारास्तपोऽनम् ॥३६॥

अप्येतिभिर्द्विजो जातो देवर्षिर्विनृणां प्रमो । यज्ञाभ्ययन पुत्रैस्ताग्न्यनिस्तीर्य त्यजन् पतेन् ॥३७॥
एवं त्वद्य मुक्तो द्वाप्यो धी ऋषिप्रोमं ह्यमते । यज्ञैर्देवैर्गुणमुत्पन्न निष्कं चोऽप्यारण्यो मय ॥३८॥
यमुदेव भवान् नूनं भगव्यः परमया हरिम् । जगतामोरवरं प्रार्थः ॥ यद् वा पुत्रतां गतः ॥३९॥

श्रीशुक उवाच

नेदुर्मदङ्गपटङ्गह्वयेनान्मदय

। ननुतुर्नदनतैक्यस्तुष्टुवुः स्तमागधाः ।

जगुः सुकण्ठ्यो गन्धर्व्यः सङ्गीतं सहमर्काः ॥४६॥

तमभ्यपिञ्चन् विधिवदक्तमग्न्यक्तमृत्विजः । पत्नीभिरष्टदशभिः सोमराजमिवोद्भूमिः ॥४७॥

ताभिर्दुःखलवलपैर्हारिणूपुरकुण्डलैः । स्वलङ्कृतमिविबभौ दीक्षितोऽजिनसंवृत ॥४८॥

तस्यविजो महाराज रत्नकौशेयवाससः । सप्तदस्या विरेजुस्ते यथा वृषहणोऽध्वरे ॥४९॥

तदा रामश्च कृष्णश्च स्वैः स्वैर्वन्धुभिरन्वितौ । रेजतु स्वसुतेर्दारिर्जोवेशौ स्वविभूतिभिः ॥५०॥

ईजेऽनुयज्ञ विधिना अग्निहोत्रादिलक्ष्यैः । प्राहृन्वैश्वैत्यैर्ज्ञेय्यज्ञानप्रियेश्वरम् ॥५१॥

अथर्विर्म्योऽददात् काले यथाज्ञात स वक्षिषा । स्वलङ्कृतम्योऽलङ्कृत्य गोभूकन्या महाधना ॥५२॥

पत्नीसंयाजावभृष्यैश्चरित्वा ते महर्षयः । ससूः रामदुद्रे विप्रा यजमानपुरसरा ॥५३॥

रनातोऽलङ्कारवासोऽसि वन्दिम्योऽदत्त तया स्त्रियः । तत्तत्स्वलङ्कृतो वर्णानाभम्योऽक्षेन पूजयत् ॥५४॥

बन्धून् सदारान् ससुतान् पारिवर्द्धय भूयसा । विदर्भकोसलकुसून् काशिकेकयत्तुज्यान् ॥५५॥

सप्तदस्यर्विकसुरगणान् नृमूतपितृचारणान् । धीनिकेतमनुज्ञाप्य शसन्तः प्रययुः क्रतुम् ॥५६॥

धृतराष्ट्रोऽनुजः पार्था भीष्मो द्रोणः पृथा यमौ । नारदो भगवान् स्यात् सुहृत्सम्बन्धिबान्धवाः ॥५७॥

बन्धून् परिष्वज्य यदून् सौहृदाङ्गिभचेतसः । ययुर्विरहकृच्छ्रेण स्वदेशाश्वापरे जनाः ॥५८॥

नन्दस्तु सप्त गोपालैर्बृहत्या मूजयाचितः । कृष्णरामोऽप्रसेनाद्यैर्म्यबास्तीद् बन्धुवत्सल ॥५९॥

वसुदेवोऽञ्जसोत्तीर्य मनोऽथमहर्षयम् । सुहृद्वृतः प्रीतमना बन्धमाह करे स्पृशन् ॥६०॥

यसुदेव उवाच

आतरीशकृतः पाथो नृणां यः स्नेहसञ्ज्ञितः । तं दुःस्यजमहं मन्ये शूराणामपि योगिनाम् ॥६१॥

अस्मास्वप्रतिकल्पेयं यत् कृतज्ञेषु सत्तमैः । मैत्र्यपितांफलावापि न निवर्तेत कर्हिचित् ॥६२॥

प्रागकल्पाद्य कुशलं आतवीं नाचराम हि । अपुना श्रीमदग्धाथा न पश्यामः पुरः सत् ॥६३॥

भा राज्यधीर्भून् पुंसः श्रयत्कामस्य मानदः । स्वजनानुत बन्धून् वा न परयति ययाम्बह्वक् ॥६४॥

श्रीशुक उवाच

पथ सौहृदशैथिल्यचित्त आनन्दुन्मुभिः । ररोद तत्कृतां मैत्रीं स्मरन्पद्मविलोचनः ॥६५॥

नन्दस्तु सप्तयु प्रियकृन् प्रेम्णा गोविन्दरामयोः । अथ स्व इतिमासां त्रीन् यदुभिर्मानितोऽवसत् ॥६६॥

ततः कामैः पूर्यमाण समञ्जः सहसान्धवः । परार्घ्याभरणधीमनानानर्घ्यपरिच्छदैः ॥६७॥

यसुदेवोऽप्रयेताम्यौ कृष्णोद्वहल्लाक्षिभिः । दत्तमादाय पारिवर्द्धय पितो यदुभिर्ययौ ॥६८॥

नन्दो गोपाश्च गोप्यश्च गोविन्दचरणानुजे । मनः चित्तं पुनर्दत्तुं मनोशा मथुरां ययुः ॥६९॥

यन्पुत्र प्रतियानेषु कृष्णयः कृष्णदेवताः । धीर्य प्राकृपमासृष्टां ययुर्दक्षिणतो पुनः ॥७०॥

जनमेय कथयामि कुर्यदुदवमहो मयम् । यदाक्षीतीधयात्रायां सुहृत्सन्दर्शनादिकम् ॥७१॥
इति श्रीमद्भागवत महापुराणे दशमस्कन्धे उत्तरार्धे चतुरशीतितमोऽध्याय ॥८५॥

अथ पञ्चाशीतितमाऽध्यायः

आवादरायणरुवाच

अथैकदाऽऽमजौ प्रासौ कृतपादाभिवन्दनौ वसुदवोऽभिनन्वाह प्रो या सङ्कर्षणाच्युतौ ॥१॥
सुनोनां ॥ वच ध्रुवा पुत्रयोर्धामसूचकम् । तद्वायैजातविश्वम् परिभाष्याभ्यभाषत ॥२॥
कृष्ण कृष्ण महायोगिन् सङ्कर्षण सनातन । जाने वामस्य यत् साक्षात् प्रधानपुरुरौ परोऽहम् ॥३॥
यत्र येन यतो यस्य यस्मै यद् यद् यथा यदा । स्यादिदं भगवान् साक्षात् प्रधानपुरुरेश्वर ॥४॥
एतस्मानाविध विश्वमात्मसृष्टमधोऽज । आ मनानुप्रविश्यामन् प्राणो जीवो विभर्ष्यज ॥५॥
प्राणादीनां विश्वसृजां शक्तयो वा परस्य सा । पारतन्त्र्याद् वैसादस्याद् द्वयोश्चेष्टैव चेष्टताम् ॥६॥
कान्तिस्तज प्रभा सत्ता चन्द्राम्यकंचविद्युताम्पायत् स्थैर्यं भूभृतां भूमेर्दृतिगन्धोऽर्थतो भवान् ॥७॥
तपण्य प्राणनमपां देवत्व ताश्च सद्रस । श्रोज सहो बल चेष्टा गतिर्वायोस्तवेश्वर ॥८॥
दिशां त्वमवकाशोऽसि दिश ख स्फोट आश्रय । नादो वर्णस्त्वमोङ्कार आकृतीनां पृथक्कृति ॥९॥
इन्द्रिय त्विन्द्रियाणां व दवाश्च तदनुग्रह । अवबोधो भवान् बुद्धोऽर्जिवस्यानुस्मृतिः सती ॥१०॥
भूतानामसि भूतादिरिन्द्रियाणां च तैजस । वैकारिको विकल्पानां प्रधानमनुशायिनाम् ॥११॥
नभरेष्विव भावेषु तद्वसि त्वमनश्चरम् । यथा द्रव्यविकारेषु द्रव्यमात्र निरूपितम् ॥१२॥
सर्व रजस्तम इति गुणास्तद्वृत्तयश्च वा । त्वत्थद्धा महाणि परे कल्पिता योगमायया ॥१३॥
तन्मात्र सन्धयो भावा वहि त्वयि विकल्पिता । व चामीषु विकारेषु ह्यन्यद्वाभ्यावहारिक ॥१४॥
गुणप्रवाह एतस्मिन्नुपास्त्वखिला मन । गति सूक्ष्ममयोधेन ससरन्तीह कर्मभि ॥१५॥
परच्छ्रया नृतां प्राप्य सुकल्पामिह दुर्लभाम् । स्वार्थं प्रमत्तस्य वयो गतं त्वन्मायपेश्वर ॥१६॥
असावह ममेवैते दहे बाह्यान्वयादिषु । स्नेहपाशैर्निबध्नाति भवान् सर्वमिदं जगत् ॥१७॥
सुधां न न सुतौ साक्षात् प्रधानपुरुरेश्वरौ । भूभारस्रष्टृपण्य अवतीर्णौ तथाऽऽद्य ह ॥१८॥
तत्ते गतोऽस्म्यरथमथ पदारविन्दमापद्यससृतिभयापहमातं वन्दो ।
एतावतालमलमिन्द्रियलालसेन मर्या मरक् स्वयि परे यदप्यबुद्धि ॥१९॥
सूतीगृहे ननु जगाद भवानजो नौ सज्ज ह्यनुयुग निजधर्मगुण्यै ।
नान'तनूगगनवद् विदधज्जहासि को वेद भूत्रउरुगाय विभूतिमायाम् ॥२०॥

श्रीशुक उवाच

आकर्ष्ये'पिप्लुर्वक्ष्य भगवान् साचतर्दम । प्रत्याह प्रध्यानघ्न प्रहस'स्सध्याय गिरा २१

श्रीभगवानुवाच

वचो वः समवेतार्थं सातैतदुपमन्महे । यन्नः पुत्रान् समुद्दिश्य तत्तत्रप्राम उदाहृतः ॥२२॥
 अहं यूयमसावार्यं इमे च द्वारकौकसः । सर्वेऽप्येवं यदुश्रेष्ठ विमृश्याः सचराचरम् ॥२३॥
 आत्मा ह्येकः स्वयंज्योतिर्निर्गोऽन्यो निर्गुणो गुणैः । आत्मस्पृष्टैस्तःकृतेषु भूतेषु बहुधेयतं ॥२४॥
 एवं वायुर्ज्योतिरापो भूस्तःकृतेषु यथाशयम् । आविस्तरोऽप्यमूर्त्यो नानात्वं यात्यसावपि २५

श्रीशुक उवाच

एवं भगवता राजन् वसुदेव उदाहृतम् । श्रुत्वा विनष्टनानाधीस्तृण्यीं प्रीतमना अभूत् ॥२६॥
 अथ तत्र कुरभ्रेष्ठ देवकी सर्वदेवता । श्रुत्वाऽऽनीतं गुरोः पुत्रमारमन्नाभ्यां सुविस्मिता ॥
 कृष्णरामौ समाश्रान्य पुत्रान् कंसविहिंसितान् । स्मरन्तो कृपयं प्राह वैकुण्ठादश्रुतोचना २८

देवफ्युवाच

राम रामाप्रमेयात्मन् कृष्ण योगेश्वरेश्वर । वेदाहं वां विश्वजामीश्वरावादिपूहयौ ॥२९॥
 कालविष्वस्तसत्त्वानां राक्षामुच्छाद्यतिनाम् । भुमेर्भारायमाणा नामशतोर्णी जयाग मे ॥३०॥
 यस्यांशांशांशमागोन विघोत्पतितयोदयाः । भवन्ति किल विश्वार्मस्तं स्वाद्याहं गतिं गता ॥
 विराम्भृतसुतादाने गुह्या, कालचोदितौ । आनिम्यधुः पितृस्थानाद् गुरवे गुहदविष्णाम् ॥३१॥
 तथा मे कुर्वतं कामं युवां योगेश्वरेश्वरी । भोगराजहतान् पुत्रान् कामये द्रष्टुमाहृतान् ॥३२॥

ब्रह्मपुरुवाच

एवं सञ्जोदितौ माया रामः कृष्णश्च भारत । सुतलं संविशितुर्योगमायासुपाश्रितौ ॥३३॥
 तस्मिन् प्रविष्टानुपलम्ब्य दीपराद् विश्वात्मदैवं सुतरां तथाऽऽमनः ।
 तद्दर्शनाद्वापरीप्लुताशयः सद्यः समुत्थाय ननाम सान्वयः ॥३४॥
 तयोः समानीय वरामनं मुदा निविष्टयोस्तत्र महा मनोस्तयोः ।
 दधार पादाववनिज्य तज्जलं सटुभ्रं आसह्य पुनद् यदगुहं ॥३५॥
 समईषामास स तौ विभूतिमिमेहाहं वलाभरणानुलेपनैः ।
 तामूलदीपासृतमरुणादिभिः स्वगोप्रविश्यामसमपण्येन च ॥३६॥
 स इन्द्रसेनो भगवत्पदागुब्धं विभ्रमुहुः प्रेमविभिन्नया धिया ।
 उवाच हानिन्द्रबलाकुजेष्ठः प्रहृष्टरोमा नृप गहदाचरम् ॥३७॥

यलिरुवाच

नमोऽनन्ताय वृद्धे नमः कृष्णाय वेचसे । सांख्ययोगवितानाय ब्रह्मणे परमात्मने ॥३८॥
 दर्शनं वां हि भूतानां दुःप्रापं चाप्यदुर्लभम् । रजस्तमः स्वभावात् न यन्नः प्रसी ॥३९॥
 दीपदानगगनर्शी सिद्धविद्याप्रचारणाः । यत्तद्विषयाद्याश्च भूतप्रमथनायकाः ॥४०॥

विशुद्धसत्त्वधाम्न्यद्वा राज्ञ्य शास्त्रशरीरिणि । नित्यं निबद्धचैरास्ते वयं चान्ये च तादृशाः ॥४२॥
 केचनोद्बद्धवरेण भक्त्या केचन कामतः । न तथा सत्त्वसंरब्धाः सन्निकृष्टाः सुरादयः ॥४३॥
 इदमित्यमिति प्रायस्त्वं योऽप्यरेतर । न विदुः यपि योगेष्टा योगमाया कुतो वयम् ४४
 सन्न. प्रसीद निररेडविमृष्टयुग्मपादास्विन्धिखान्यगृहान्वहृपात् ।

निष्कम्ब विशयशरणाद्भूयुपलब्धवृत्तिः शान्तो यथैक सत सर्वसंयथारामि ॥४५॥

शाध्यस्मान्नीशितव्येष्ट निष्प पान् कुरु नः प्रभो । पुमान् यच्छृद्धयाऽऽतिष्ठश्चोदनाया विमुच्यते ॥

श्रीभगवानुवाच

आसान् मरीचे. पट् पुत्रा ऊर्णायां प्रयनेऽन्तरे । देवाः कं ब्रह्मर्षीष्य सुतां यमितुमुद्यतम् ॥
 सेनासुरीमगन् योनिमनुनेवधकर्मणा । हिरण्यकशिपोर्जाता नीतास्ते योगमायया ॥
 देवस्या उदरे जाता राजन् कस्यिहिसिताः । सा तान्द्रोचयामजान् स्वास्ते इमेऽप्यास्तेऽस्तिके
 इत एतान् प्रणोष्यामो मानुशोऽङ्गनुत्तये । तत. शापाद् विनिर्मुक्ता लोकं यास्यन्ति विष्वक् ॥
 स्मरोद्गीथः परिष्यद्गः पतद्ग. छद्मद्गृष्टणी । पट्टिमे मप्रसादेन पुनर्षांस्यन्ति सन्नतिम् २१
 द्युक्त्वा तान् समादाय इन्द्रसेनेन पूजितौ । पुनर्द्वारवतीमे य मातुः पुत्रानयच्छताम् ॥२२॥
 तान् दृष्ट्वा बालकान् देवी पुत्रस्नेहस्तुनस्तनी । परिष्वङ्वाङ्कमारोप्य मूर्ध्न्यजिघ्रक्षीषणः २३
 श्रपाययत् स्तनं प्रीता सुतदृशं परिच्युता । मोहिता मायया विष्णोर्यथा गृष्टि प्रसन्नै २४
 पीत्वामृतं पयस्तस्याः पीतरोमं गदाभृतः । नारायणाङ्गर्मस्पर्शं प्रतिलब्धामदर्शनाः २५
 ते नमस्तृप्य गोविन्दं देवर्षीं पितरं बलम् । मिरतां सर्वभूतानां ययुर्धाम दिवौकषाम् २६
 तं दृष्ट्वा देवकी देवी शृनागमननिर्गमम् । मेने सुविदिमता मायां कृण्वस्य रक्षितां गृह २७
 पृथिव्यान्त्यद्भुतानि कृण्वस्य परमात्मन । धीर्षाण्वनन्तरीयस्य सन्त्यनन्तानि भारत २८

सुत उवाच

य इदमनुदण्णोति धायपेद् वा सुरारेशरितमनृषोतेर्वीर्यतं ध्यासुगै ।

जगदपमिदलं तन्नकपकर्णार्जं मगजति कृतचित्तो याति स चेमधाम ३१

इति भीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे उत्तरार्धे मृताप्रब्रानयनं नाम नवमोऽध्यायः

अथ पडशीतितमोऽध्यायः

राजोऽपवाच

मज्जं वेदिमुमिगमः स्वमारं रामहृष्यो । यथोपपेमे विजयो वा ममासौग् पितामही ३१

धीशुक उवाच

अङ्गुनस्तोयं प्राया। पपंरधवर्नी प्रभुः । गज. प्रभायमश्वकोमृतसेवी स धाम्नः ३२

दुर्धौघनाय रामस्तां रास्यतीति न चापरे । तक्षिषु स यतिर्भूवा त्रिदण्डी द्वारकामगात् ॥ १ ॥
 तत्र वै वार्षिकान् मासानवा सीत् स्वार्थसाधकः । गौरैः समानितोऽमीक्ष्य रामेणाजानता च स ॥
 एकदा गृहमानीय आतिथ्येन निमग्नः स तम् । श्रद्धयोपहत भैष्य बलेन क्षुभ्जे किल ॥ २ ॥
 सोऽपश्यत्तत्र महतीं कन्यां धीरमनोहराम् । प्रीयुषुञ्जेष्वनस्तस्यां भावहृद्य मनो दधे ॥ ३ ॥
 सापि तं चकमे वीक्ष्य नारीणां हृदयक्षमम् । हसन्ती वीक्षितापाङ्गो तं न्यस्तहृदयेक्ष्णा ॥ ४ ॥
 तां परं समनुध्यायन्नस्तरं प्रेक्षुरर्जुनः । न लेभे शं अभिचितं कामेनातिबलीयसा ॥ ५ ॥
 महर्षी देवपात्रायां रथस्यां दुर्गोनिर्गताम् । जहाराजुमतं पित्रो कृष्णस्य च महारथ ॥ ६ ॥
 रथस्यो धनुरादाय शूराश्चारुन्धतो भटान् । विद्रोभ्य मोक्षतां स्वानां स्वभागं मृगारदिव ॥ ७ ॥
 तच्छू वा क्षुभितो राम पवणीव महार्णवः । गृहीतपादं कृष्णितं सुहृद्भिश्चाभ्यशाभ्यत ॥ ८ ॥
 आहिणोवै पारिवर्हाणि वरवध्वोमुदा बलः । महाधनोपस्करेभरथाश्चनरयोपित ॥ ९ ॥

श्रीशुक उवाच

कृष्णस्यासीद् द्विजश्रेष्ठ श्रुतदेव इति भूतः । कृष्णैकभक्षया पूर्णार्घं शातं कविरत्नपटः ॥ १ ॥
 स उवाच विदहेषु मिथिलायां गृहाश्रमी । अनोदयाऽऽगताहार्यनिर्वर्तितनिजक्रिय ॥ २ ॥
 थाग्रामाग्रं त्वहरद्वैबाहुपनमयुतः । नाधिकं तावतां सुष्टं क्रियाश्रमे यथोचिता ॥ ३ ॥
 तथा तद्गाष्टपालोऽङ्गं बहुलाश्व इति श्रुतः । मैथिलो निरहम्मान उभावप्यवयुतप्रियौ ॥ ४ ॥
 तयो प्रसन्नो भगवान् दास्येष्टाहृतं रथम् । आरक्षसाकं मुनिभिर्विदेहान् प्रययौ प्रभुः ॥ ५ ॥
 नारदो वामदधोऽत्रि कृष्णो रामोऽसितोऽरुणिः । अहं गृहस्पतिः कश्यपो मैत्रेयश्चयवनादयः ॥ ६ ॥
 तत्र तत्र तमायात पौरा जानपदा नृपः । उपतस्थुः साज्यहस्ता ग्रहैः सूर्यमिषोदितम् ॥ ७ ॥

आनर्तध्वजपुरजाङ्गलकङ्कमहर्षपाञ्चालकुं तमधुकेकपकोसलायां ।

अग्रे च तन्मुलसरोजमुदारहासदिग्धेक्ष्य नृपः पयुर्दक्षिर्भिरुनायं ॥ ८ ॥

तेभ्यः स्ववीक्षणविनष्टतमिन्द्रस्य चैव त्रिलोकगुरुर्यदृशं च पश्यन् ।

शृण्वन् दिगन्तधवल स्वयसोऽशुभां गीतं सुरैर्नृभिरगाच्छुनकैर्विदेहान् ॥ ९ ॥

तेऽप्युत प्राप्तमाकर्ण्य पौरा जानपदा नृपः । अभोयुमुदितास्तस्मै गृहीताहंणपाणयः ॥ १० ॥

दृष्ट्वा तं उत्तमश्लोकं प्रीयुषुञ्जाननाशया । वैष्टताञ्जलिभिर्नैमु श्रुतपूर्वास्तथा मुनीन् ॥ ११ ॥

स्वानुप्रदाय सम्प्राप्तं मन्वानो तं जगद्गुरम् । मैथिलं श्रुतदेवश्च पादयोः पेतन् प्रभो ॥ १२ ॥

न्यमन्त्रयेतां दाशार्हमातिथ्येन सह द्विजैः । मैथिलं श्रुतदेवश्च युगपत् संहताञ्जली ॥ १३ ॥

भगवांस्तदभिप्रेय द्वयोः प्रियचिकीर्षया । उभयोराविशद् गेहमुपाश्रयां तदलक्षितं ॥ १४ ॥

श्रोतुमप्यसतां दूरान् जनकं स्वगृहागतान् । आनीतेष्वासनाभ्येषु सुखासीनान् महामनाः ॥ १५ ॥

प्रतुदभयया उद्वर्षद्दद्यात्ताविलेखणः । नावा तदद्वैतं प्रकाश्य तदयो लोरुपावती ॥ १६ ॥

सकुटुम्भो वहन् गृभां पूजयाञ्चक ईश्वरान् । गन्धमाल्याभ्यराक्कृत्तुदीपाद्यर्पणोत्तुपैः ॥२६॥
वाचा मधुरया मोक्षक्षिदमाहास्यतर्पितान् । पादावद्भुगतौ विष्णोः संस्पृशञ्चनकैर्मुदा ॥२७॥

राजोवाच

भवान् हि सर्वभूतानामात्मा साक्षी स्वदग्धिमोऽथ न च त्वदाम्भोजं स्मरतां दर्शनं गतः ॥२८॥
स्वर्गस्तदतं कर्तुमस्मद्गमोचरो भवान् । यदा धैर्यान्तमकान् मे नानन्तः श्रीरजः प्रिय ॥
को न त्वच्चरणाम्भोजमेवंविद् विसृजेत् पुमान् । निष्क्रिञ्चनानां शान्तानां मुनीनां यस्त्वमात्मदः
योऽवतीर्य यदोर्वशे नृणां संमरतामिह । ययो वितेने तच्छान्तिं त्रैलोक्यवृजिना ॥२९॥
नमस्तुभ्यं भगवते कृष्णायानुबन्धसे । नारायणाय नमः सुशान्तं तप ईयुषे ॥३०॥
दिनानि कसिचिद् भूमन् गृहान् नो निवसद्विजैः समेतः पादरजसा पुनीहोर्दं निमेः कुनम् ॥३१॥
इत्युपामन्त्रितो राजा भगवँल्लोकभावनः । उवाच कुर्वन् कल्याणं मिथिलानुरयोपिताम् ॥३२॥
श्रुतदेवोऽच्युतं प्राप्तं स्वगृहाञ्जनको यथा । नत्वा मुनीन् सुसंहृष्टो ध्रुवन् वासो ननतं ॥३३॥
गृणपीठवृसीवेतानानीतेर्पवेश्य सः । स्वागतेनाभिनन्द्याङ्गीन् सभार्योऽवनिजे मुदा ॥३४॥
तदगमसा महाभाग आत्मानं सगृहान्वयम् । आपयाञ्चक उद्धर्षो लब्धसर्वमनोरथः ॥३५॥

फलाहंयोशीरशिष्यामृतान्बुभिमृदा सुरभ्या तुलसीकुरागुजैः ।

आराधयामास यथोपपन्नया सपर्वया सशिविवर्तान्धसा ॥३६॥

स तर्कयामास कुतो ममाम्बभूद् गृहान्वकूपे पतितस्य सङ्गमः ।

यः सर्वतीर्थास्पदपादरेणुभिः कृष्णेन चास्यात्मानकेतभूसुरैः ॥३७॥

सुपविष्टान् कृतातिष्ठान् श्रुतदेव उपस्थितः । सभार्यस्वजनापत्य उवाचाद्भ्युपभिमर्शनः ॥३८॥

श्रुतदेव उवाच

नाथ नो दर्शनं प्राप्तं परं परमपूर्यः । यद्दीदं शक्तिभिः सृष्टा प्रविष्टो ह्यात्मसत्तया ॥३९॥

यथा शयानः पुरुषो मनसैर्गन्ममायया । सृष्टा लोकं परं स्वात्मनुरिष्यावभासते ॥४०॥

श्रुत्वा तं गदतां शश्वदर्थतां त्वाभिवन्दताम् । नृणां संवदतामन्तर्हृदि आस्यमज्जात्मनाम् ॥४१॥

हृदिस्थोऽप्यतिदूरस्थः कर्मविचिन्तयेत्तसाम् । आत्मशक्तिभिर्प्राप्तोऽप्यन्युनेतगुणात्मनाम् ॥४२॥

नमोऽस्तु तेऽप्यात्मविदां परात्माने यनात्माने स्वात्मविभक्तमृत्यवे ।

सकारणाकारणलिङ्गमीयुषे स्वमाययासंवृतरुद्धाप्ये ॥४३॥

स त्वं शाधि स्वभूत्यान् न किं देव करवामहे । एतदन्तो नृणां हृदो यद् भवानहिगोचरः ॥४४॥

श्रीशुक उवाच

तदुक्तमित्युपाहृत्य भगवान् प्रणतातिहा । गृहीत्वा पाणिना पाणिं प्रहसन्तमुवाच ॥४५॥

श्रीभगवानुवाच

॥ ब्रह्मं स्तेऽनुग्रहायां सग्राहान् विद्वयमून् मुनीन् । सत्वरन्ति मया लोकान् पुनन्तः पादरेणुभिः ॥
 देवाः चेन्नाणि तीर्थानि दर्शनस्पर्शनाचनैः । शनैः पुनन्ति कालेन तदप्यर्हन्ति मे हर्यो ॥२५॥
 ब्राह्मणो जन्मना श्रेवान् सर्वे रां प्राणिनामिह । तपसा विद्यया तृप्या किमु मत्कलया युतः ॥
 न ब्राह्मणान्मे दयितं रुमेव चतुर्भुजम् । सर्ववेदमयो विप्रः सर्वदेवमयो ह्यहम् ॥२६॥
 दुष्पला अविदित्वैवमवजानन्यसूयः । गुरुं मां विप्रमात्मानमर्चादाविज्जरदप्यः ॥२७॥
 चराचरमिदं चिद्वत् मावा ये चास्य हेतवः । मद्रूपाणीति चैतस्यावर्ते विप्रो मदीयया ॥२८॥
 तस्माद् ब्रह्मज्जीनेतान्महान् मच्छृङ्खलाचंदा एव चेद्विचिंतोऽस्य द्वा नात्रया, भूरिभूतिभिः ॥

श्रीशुक उवाच

त इत्थं प्रभुणाऽऽदिष्टः सहकृष्णान् द्विमोक्षमान् आराधयेकारमभावेन मैथिलश्चाप सङ्गतिम् ॥
 एषां स्वभक्तयो राजन् भगवान् भक्तप्रक्षिप्तान् । उपरिवाऽऽदिरय सम्मार्गे पुनर्द्वारवतीमगात् ॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे उत्तरार्द्धे श्रुतदेवानुग्रहो नाम पट्वरीतितमोऽध्यायः

अथ सप्ताशीतितमोऽध्यायः

परीक्षितुवाच

महन् मह्ययनिर्देशये निगुंथे गुणवृत्तयः । कथं चाग्निं धृतयः साक्षात् सदमतः परे ॥१॥

श्रीशुक उवाच

बुद्धीन्द्रियमनःप्राणान् जनानामसृजन् प्रभुः । माप्रार्थं च भवार्थं च आरामनेऽक्षयनाय च ॥२॥
 सैवा ह्युपनिषद् भाक्षी पूर्वे पां पूर्णजैर्घृता । अदया धारयेद् यस्तां चेन्म गच्छेद्विक्रान्तः ॥
 यत्र ते यक्ष्यिष्यामि गाथां नारायणाश्रिताम् नारदस्य च । संवादमृपेनो नारायणस्य च ॥४॥
 एकदा नारदो लोकान् पर्यटन भगवत्प्रियः । सनातनमूर्पिं द्रष्टुं ययौ नारायणाश्रमम् ॥५॥
 यो वै भारतशर्पेऽस्मिन् सेनाय स्वस्तये नृणाम् । धर्मज्ञानशमोरेतमाकृत्पादास्थितस्तपः ॥६॥
 तत्रोपविष्टमृषिभिः कलाप्रभामवांसिभिः । परीतं प्रणतोऽपृच्छदिदमेव कुरुद्वह ॥७॥
 तस्मै ह्यवोचद् भगवानृषीणां श्रवतःमिदम् । यो ब्रह्मज्ञादः पूर्वै रां जनजो रुनिवासिनाम् ॥

श्रीभगवानुवाच

स्यायमुत्र ब्रह्मपत्रं जनजोऽस्मत् पुरा । तत्रस्थानां मानसानां मुनीनामूर्ध्वरेतसाम् ॥
 श्वेनद्वीपं गतशक्ति रयि द्रष्टुं तदीश्वरम् । ब्रह्मज्ञादः सुसंवृत्तः श्रुतयो यत्र शेरते ।

तत्र हायमभूत् प्रभस्वं मां यमनुपृच्छसि २१०८

दुष्पधुततराणीलास्तुल्यस्वीदारि मध्यमाः । अपि चक्रुः प्रवचनमेकं शुश्रूषवोऽपरे ॥११॥

सनन्दन उवाच

स्वस्मिन्मदमापीय शयान सह शक्तिभिः । तदन्ते घोषयात्रकुस्तद्विहैः श्रुतयः परम् ॥२१॥
यथा शयानं सत्राजं चन्दिनस्तत्पराक्रमैः । प्रायूपेऽभ्येत्य सुखोऽर्थाधयन्त्यनुनीतिन ॥२२॥

श्रुतय ऊचुः

जय अय जह्मजामजित होपगृभीतगुणां त्वमसि यदात्मना समबहदममभनभगः ।
अगजगदोक्तसामखिलशक्त्यवधोचक ते हचिदज्ञयाऽऽत्मना च चरतोऽनुचरेज्जिगमः ॥१४॥
बृहदुपलब्धमेतदवयववशोयतया यत उदयास्तमयी विकृतेमृदि घातिकात् ।
अतस्त्वं यो दधुस्तयि मनोवचनाचरितं कथययथा भवन्ति भुवि दत्तपदानि नृणाम् ॥१५॥
इति तव सूर्यस्पर्शघटतेऽखिललोकमल्लक्षणां कथामृतादिदमरगाद्या तपांसि जहुः ।
किमुत पुनः स्वधामविधुताशयकालगुणां परम भजन्ति ये पदमजस्रसुखानुभवम् ॥१६॥
इत्य हव स्वसन्त्यसुभृतो यदि तेऽनुविधा महदहमाद्योऽष्टमसृजन् यदनुमदतः ।
पुरुषविधोऽन्वयोऽयं चरमोऽश्मयादिषु यः सदसतः परं त्वमय यदेव्यवशोपमृतम् ॥१७॥
उदरमुपासते य अपि वामं सु पृषंश्च परितरपद्धति हृदयमारुण्यो दहरम् ।
तत उदगादनन्त तत्र धाम शिरः परमं पुनरिह यत् समेय न पतन्ति कृतान्तमुपे ॥१८॥
स्वकृतविधिप्रयोगेषु विनाशिव हेतुतया तरतमतश्चक्रास्त्वनलवत् स्वकृतानुकृतिः ।
अथ वितथास्त्वमूयवितथं तव धाम समं विरजयिष्योऽन्यथमभिविषयव एकरसम् ॥१९॥
स्वकृतपुरेष्वाभीष्टव्यहिरन्तरसंवरणं तव पुरुषं यदन्त्यखिलशक्तिधृतोऽशकृतम् ।
इति नृगति विविच्य कथ्यो निगमावपनं भवत उपासतेऽङ्घ्रिमभवं भुवि विरवसिताः २०
दुरवगमात्मतश्च निगमाय तवात्तनोश्चरितमहासुतादिघवरिवर्तपरिश्रमयोः ।
न परिलपन्ति केचिद्वक्त्रं मपीश्वर ते चरणसरोजईमकुलसङ्गविसृष्टपृहाः ॥२१॥
यदनुपर्षा कुलायमिदमात्मसुहृत्प्रियवचरति तथोन्मुखे त्वयि हिते प्रिय आत्मनि च ।
न यत रमन्त्यहो असदुपासनयाऽऽत्महृनो यदनुयया भ्रमन् युस्मये कुशतीरमृतः ॥२२॥
निमृतमरन्मनोऽष्टदधोगुण्यो हृदि यन्मुनय उपासते तदरयोऽपि ययुः स्मरणात् ।
स्त्रिय उरोग्द्वभोगमुजदण्डविरक्तधियो वयमपि ते समाः समदशोऽङ्घ्रिसरोजमुधा ॥२३॥
क इह तु वेद यतावरजन्मनयोऽप्यपरं यत उदगादपि यमनु देवगणा उभये ।
तहि न सन्न चासदुभयं न च कालजवः किमपि न तत्र शास्त्रमवकृत्य शयीत यदा ॥२४॥
जनिममृतः सतो मृतिमुतात्मनि ये च मिर्दा विपणमृतं स्मरन्त्युपदिशन्ति त आस्पिते ।
त्रिगुणमयः पुमानिति भिदा यद्वोचहृता त्वयि न ततः परय स भवेदवधो धरसे ॥२५॥

स्वद्वगमी न वेत्ति भवदुःखशुभाशुभयोगुर्विगुणान्वयास्तर्हि देहभृतां च तिरः ।
 अनुयुगमन्वहं सगुण गीतपरम्परया ध्रुवभृतो यतस्त्वमपवर्गगतिमनुजैः ॥४०॥
 द्युपतय एव ते न ययुरन्तमनन्ततया त्वमपि यदन्तराष्ट्रनिचया ननु सावरणाः ।
 ख इव रजांसि वान्ति वयसा सह यच्छ्रुत्यस्त्वयि हि फलन्त्यतश्चिरसनेन भवविधनाः ४१

श्रीमगवानुवाच

येतद् ब्रह्मणः पुत्रा आह्वयात्मानुशासनम् । समन्वनमयान्चुत्सिद्धा ज्ञात्वाऽऽत्मनो गतिम्
 यशोपसमाह्वयपुराणोपनिषदसः । समुद्धृतः पूर्वजातैर्योमवानैर्महात्मभिः ॥४२॥
 चैतद् ब्रह्मदायाद् ब्रह्मयाऽऽमानुशासनम् । चारयन्धर गां कामं कामानां भर्जनं गृणाम् ४३

श्रीशुक उवाच

स अपि याऽऽदिष्टं गृहीत्वा ब्रह्मयाऽऽभवान्पूर्णः श्रुतधरो राजन्नाह वीरव्रतो मुनिः ॥४४॥

नारद उवाच

रत्तस्मै भगवते कृष्णायामलकीर्तये । यो धत्ते सर्वभूतानामभवायोशतीः कलाः ॥४५॥
 याद्यमुपिमानग्य तच्छिष्याश्च महात्मनः । ततोऽगादाभ्रमं सापात् पितुर्द्वैपायनस्य मे ॥४७॥
 राजितो भगवता कृतासनपरिभ्रष्टः । तस्मै तद् वर्णयामास नारायणमुत्ताप्य तम् ४८
 येतद् वर्णितं राजन् यद्य प्रभः कृतस्त्वया।यथा ब्रह्मण्यनिर्देश्ये निर्गुणोऽपि मनश्चरेत् ४९
 योऽहोऽप्रेक्षक आदिमभ्यनिधने योऽभ्यस्तजीवेधरो

यः सृष्टेर्दमनुप्रविरय अपि या शक्ते पुरः शास्ति ताः ।

यं संपद्य लहान्यजामनुशयी सुष्ठः पुत्तार्यं यथा

तं कैवल्यनिरस्तयोनिममर्थं ध्यायेद्भजत् हरिम् ॥५०॥

श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे उत्तरार्धेनारदनारायणसंवादे सप्ताशीतितमोऽध्यायः

अथाष्टाशीतितमोऽध्यायः

राज्ञोवाच

सुरमनुष्येषु ये भजन्त्यशिवं शिवम् । प्रायस्ते धनिनो भोजा न तु लप्स्यन्ताः पति हरिम् ॥
 इ वेदितुमिच्छाम सन्देहोऽत्र महान् हि नः । विरुद्धशीलयोः प्रबोर्विरुद्धा भवता गतिः ॥२॥

श्रीशुक उवाच

व. शक्तियुतः शश्वत् प्रिलिङ्गो गुणमंथृत । विचारिकस्तैजसश्च राममरचेयद् प्रिया ॥ ३ ॥
 ते विकारा भ्रमयन् पोदशामीषु कथन । उपधायन् विभूतीनां सर्वांमामरनुने गतिम् ॥४॥
 हि निर्गुणः सापात् पुरयः प्रकृते. पर । स सर्वमनुदृष्टा तं भजन् निर्गुणो भवेत् ॥ ५ ॥

निवृत्तेष्वश्वमेधेषु राजा युष्मत्पितामह । शृण्वन् भगवतो धर्मानवृच्छद्विदमच्युतम् ॥६॥
 ॥ आह भगवांस्तस्मै प्रीत शुश्रूषे प्रभु । नृणां नि श्रेयसार्थाय योऽतीर्णो यदो कुले ॥

श्रीभगवानुवाच

यस्याहमनुगृह्णामि हरिव्ये तद्धनं शनैः । ततोऽधनस्यजन्यस्य स्वजना दुःखदुःखितम् ॥८॥
 स यदा वितयोद्योगो निर्विण्ण स्याद् धनेहया । मपरैः कृतमैश्वर्य करिव्ये मदनुग्रहम् ॥९॥
 तद् ब्रह्म परम सूक्ष्म चिन्मात्र सदनन्तरम् । अतो मां सुदुराराध्य हि वाग्यान् भजते जन ॥
 ततस्त आशुतोषेभ्यो लब्धराज्यश्रियोद्धता । भक्ता प्रमत्ता वरदान् विस्मरन्त्यवजानते ॥१०॥

श्रीशुक उवाच

शापप्रसादयोरीशा ब्रह्मविष्णुशिवादयः । सद्यः शापप्रसादोऽङ्ग शिवो ब्रह्मा न चाच्युत ॥१२॥
 अत्र चोदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् । वृकासुराय गिरिशो वर दत्त्वाऽऽप सङ्कटम् ॥१३॥
 वृको नामासुर पुत्र शकुने पथि नारदम् । दृष्ट्वाऽऽशुतोष परमं च देवेषु त्रिषु दुर्मति ॥१४॥
 स आह देव गिरिशसुषाधाबाहो सिद्धयसि । योऽस्याभ्यां गुणदोषाभ्यामाशु तुल्यति कुप्यति ॥
 दशास्यबाणयोस्तुष्ट स्तुवतोर्वन्दिनोरिव । ऐश्वर्यमगुल दत्त्वा तत आप सुसङ्कटम् ॥१५॥
 हृत्पादिष्टस्तमसुर उपाधाधत् स्वगात्रतः । केदार आ मकुब्धेण वृक्षानोऽग्निमुख हरम् ॥१७॥
 देवोपलब्धिधमप्य निर्वेदात् सप्तमेऽहनि । शिरोऽवृथत् स्वधितिना तत्तीर्थं क्लिप्तमूर्ध्वजम् ॥१८॥

तदा महाकारणिक ॥ भूर्जटिर्यथा वयः चाग्निरिवोत्थितोऽनलात् ॥

निगृह्य दोष्यां भुजयोन्यवारयत् तत्स्पर्शनाद् भूय उपस्कृताहृति ॥१९॥

तमाह आङ्गालमलं वृणीष्व मे यथामिदं म वितरामि ते वरम् ।

प्रीयेय तोयेन नृणां प्रपद्यतामहो त्वयाऽऽत्मा भूशमर्षत वृषा ॥२०॥

देव स वमे पावीयान् वरं भूतभवावहम् । यस्य यस्य कर शीर्षेण चास्ये स श्रियतामिति ॥२१॥
 तच्छ्रुत्वा भगवान् रुद्रे दुर्मना इव भारत । शोमिति प्रहसस्तस्मै ददऽहेरमृतं यथा ॥२२॥
 ॥ युक्तं सोऽसुरो नूनं गौरीहरणालसः । स तद्वरपरीचार्यं शम्भोर्मूर्ध्नि किलासुर ॥

स्वहस्तं घातुमारमे सोऽबिभ्यत् स्वकृताच्छिव ॥२३॥

तेनोपसृष्ट सशस्त पराधावन् सवेपथु । याजन्त दिवो भूमे काष्ठानामुदगादुदक् ॥२४॥
 अजानन्त प्रतिशिधिं तृष्णीमासन् सुरेधरा । ततो वैकुण्ठमगम् मास्वरं तमस परम् ॥२५॥
 यत्र नारायण साक्षान्पासिनो परमा गतिः । शान्ताभो न्यस्तदृष्टानां यतो नावर्तते गतः ॥
 तं तथाप्यसर्न दृष्ट्वा भगवान् वृजिनार्दन । दूरात् प्रत्युदियाद् भूत्वा वटुको योगमायया ॥२७॥
 मेघलाजिनदण्डाद्यैस्तेजसाग्निरिव ज्वलन् । अभिवाद्युयामास च तं कुशपाणिर्निनीतयत् ॥२८॥

श्रीमगवानुवाच

शाकुनेय भवान् व्यक्तं श्रान्तः किं दूरमागतः । कथं विश्रम्यतां पुंस आत्मायं सर्वकामधुक् २६
यदि न. श्रवणायालं सुध्मद्व्यवसितं विभो । भव्यतां प्रायशः पुष्मिधृतिः स्वार्थान् समीहते ॥

श्रीशुक उवाच

एवं भगवता पृष्टो वचसामृतवर्षिणा । गतकुमोऽयवीत् तस्मै यथापूर्वमनुष्ठितम् ॥३१॥

श्रीमगवानुवाच

एवं चेत्तर्हि तद्वाक्यं न कथं श्रद्दहीमहि । यो दक्षशापात् पैशाच्यं प्राप्तः प्रेतविशाचराट् ॥
यदि यस्तत्र विश्रम्भो दानत्रेन्दु जगद्गुरौ । तर्ह्यङ्गाशु स्वशिरसि हस्तं न्यस्य प्रतीयताम् ॥३२॥
यद्यस्य वचः शम्भोः कथञ्चिद् दानवर्षभ । तदैवं अद्वासद्वाचं न यद्वक्तानृतं पुनः ॥३४॥
इत्थं भगवत्क्षिप्रैर्वचोभिः स सुपेशलेः । मित्रधीर्विस्मृतः शीर्ष्णि स्यहस्तं कुमतिर्व्यधात् ॥
अथापतद् भिक्षुशिरा घ्नन्नाहत इय चपात् । जयशब्दो नम शब्दः साधुशब्दोऽभवद् द्विवि ३६
मुमुषुः पुष्परर्षाणि हते पापे पृकासुरे । देवर्षिपितृगन्धर्वा मोचिनः सङ्कटापिघ्नः ॥३७॥
मुक्तं गिरिशमन्याह भगवान् पुरुषोत्तमः । अहो देव महादेव पापोऽयं स्वेन पाप्मना ॥३८॥
इतः को नु महत्स्वरोश जन्तुर्वै कृतकिल्बिषः । येमौ स्यात् किमु विधेये कृतागस्तो जगद्गुरौः

य एवमावाहृतशत्रुदन्वतः परस्य साक्षात् परमात्मनो हरेः ।

गिरिशमोर्ध्वं कथयेच्छृणोति वा विमुष्यते संसृतिभिस्तपारिभिः ॥४०॥

इति श्रीमद्भागवते दशमस्कन्धे उत्तरार्धे रत्नमोक्षयं नामाष्टाशीतितमोऽध्यायः ॥८८॥

अथैकोननवतितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

सरस्वाद्यास्तटे राजग्नृपथः सप्रमासत । वितर्कः समभूतेषां त्रिष्वधीरोऽपि को महान् ॥१॥
तस्य जिज्ञासया ते वै भगुं प्रहसुतं वृष । तज्ज्ञपयै प्रेवयामासुः सोऽभ्यगाद् प्रह्वयः सभाम् ॥
न तस्मै प्रह्वयं स्तोत्रं चक्रे सत्यपरोक्षया । तस्मै शुक्रोप भगवान् प्रव्यञ्जन् स्येन तेजसा ॥३॥
त आत्मन्युत्थितं मन्युमात्मजायामना प्रभुः । अशीयमद् यथा बद्धिं स्वयोन्या वारिण्याऽऽमन्युः ॥
ततः कैलासमगमत् स तं देवो महेश्वरः । परिरक्तुं समारोमे उवाच आनरं मुदा ॥५॥
नैष्यत्पमस्तुत्पथग इति देवशुक्रोप इ । गृहमुच्यस्य तं हन्तुमारोमे ताम्रजोषनः ॥६॥
एतिता पादयोर्देवी सान्धवयामास तं गिरा । अयो जगाम धैरुदत्तं यत्र देवो जनादङ्गः ॥७॥
शयानं ध्रिय दाम्भ्ये पदा वदस्यतादपद् । तत्र उवाच भगवान् मह क्षमया सती गतिः ॥८॥

स्वतत्त्वादवरह्याथ ननाम शिरसा मुनिम् । आह ते स्वागतं ब्रह्मन् निपीदात्रासने कणम् ।

अज्ञानतामागतान् वः चन्तुमर्हन् नः प्रभो ॥ १ ॥

अतीव कोमली तात चरणी ते महामुने । इत्युक्त्वा विप्रचरणी मर्दयन् स्वेन पाणिना ॥ १०॥

पुनीहि सदलोकं मां लोकपालाश्च मद्गतान् । पादोदकेन भवतस्तीर्थानां तीर्थकारिणा ॥ ११॥

अथाहं भगवत्कृपाया आसमेकान्तभाजनम् । वत्स्यत्युरसि मे भूतिर्भवत्पादहताहसः ॥ १२॥

श्रीशुक उवाच

एवं श्रुवाथो वैकुण्ठे भृगुस्तन्मन्दया गिरा । निवृत्तस्तर्पितस्तूर्णी भक्त्युरकण्ठोऽश्रुलोचनः

पुनश्च सप्रमादस्य मुनीनां ब्रह्मादिनाम् । स्वानुभूतमशेषेण राजन् भृगुरवर्णयत् ॥ १४॥

तद्विशम्याथ मुनयो विस्मिता मुक्तपंशयाः । भूयानि ब्रह्मधुर्विष्णुं यतः शान्तिर्यतोऽभयम् ॥ १५॥

धर्मः साक्षाद् यतो ज्ञानं वैराग्यं च तदन्वितम् ऐश्वर्यं चोपधा यस्माद् यशश्चात्ममत्तापहम् ।

मुनीनां न्यस्तदण्डानां शान्तानां समचेतसाम् । अकिञ्चनानां साधूनां यमाहुः परमां गतिम् ॥ १६॥

सर्वं यस्य प्रिया भूतिर्माह्वयास्त्विष्टदेवताः । भजन्यनाशिपः शान्ता ये वा निपुणबुद्धयः ॥ १७॥

त्रिविधाकृतयस्तस्य राक्षसा असुराः सुराः । गुणिन्या मायया सृष्टाः सर्वं तत्तीर्थसाधनम् ॥ १८॥

श्रीशुक उवाच

एवं सारस्वता विप्रा नृणां संशयनुत्तये । पुरुषस्य पद्मभोजसेवया तर्पति गताः ॥ २०॥

सूत उवाच

हायेतन्मुनितनयास्यपद्मगन्धपीयूषं भवभवभित् परस्य पुंसः ।

सुष्ठोर्कं श्रवणपुटैः पिबत्यभीक्ष्णं पान्थोऽश्वभ्रमणपरिश्रमं जहाति ॥ २१॥

श्रीशुक उवाच

एकदा द्वारवासां तु विप्रपत्न्याः कुमारकः । जातमाश्रो भुवं स्पृष्ट्वा ममार किल भारत ॥ २२॥

विप्रो गृहीत्वा मृतकं राजद्वार्युपघाय सः । इदं प्रोवाच विलपन्नातुरो दीनमानसः ॥ २३॥

प्रह्लादियः शठधियो लुब्धस्य विरयात्मनः । सन्नयन्धोः कर्मदोषात् पञ्चत्वं मे गतोऽर्भक ॥ २४॥

द्विसाविहार् नृपति दुःशीलमजितेन्द्रियम् । प्रजा भजन्त्यः सोऽन्ति दरिद्रा नित्यदुःखिताः ॥ २५॥

एवं द्वितीयं विप्रपिस्तृतीयं त्वेवमेव च । विस्मय स नृपदारि तौ गायो समगायत ॥ २६॥

सामर्ज्यं उपश्रुत्य कर्हिचित् केऽश्वान्तिके । परंते नवमे बाले ब्राह्मणं समभाषत ॥ २७॥

किंस्विद् ब्रह्म सर्वसिवामे इह नास्ति धनुर्धरः । राजन्यपन्धुरेते वै ब्राह्मणाः सत्र आसते ॥ २८॥

धनदाराभजापृता यत्र शोचन्ति ब्राह्मणाः । ते वै राजन्यवेपेण नटा जीवन्त्यसुगमराः ॥ २९॥

अहं प्रजा वा भगवन् रक्षिष्ये दीनयोरिह । अनिस्तोर्णप्रतिशोऽर्ज्यं प्रवेक्ष्ये हतकल्मषः ॥ ३०॥

ब्राह्मण उवाच

सङ्कर्षणो वासुदेवः प्रद्युम्नो घन्निर्ना वरः । अनिरुद्धोऽप्रतिरथो न त्रातुं शक्नुवन्ति यन् ३१॥
तत्कथं तु भवान् कर्म दुष्कर् जगदीश्वरैः । चिकीर्षसि त्वं बालिश्वात् तत्र शङ्कामहे वयम् ॥

अर्जुन उवाच

नाहं सङ्कर्षणो मत्सन् न कृष्णः कार्त्तिकेरेव च । शङ्कं वा अर्जुनो नाम गाण्डीवं यस्य ये धनुः ॥
भावमंस्था मम मत्सन् वीर्यं व्यग्रकृतोपयम् । मृत्युं विजित्य प्रघने आनेष्ये ते प्रजां प्रभो ॥ ३४ ॥
एवं विश्रम्भितो विमः फाल्गुनेन परंतप । जगाम स्वगृहं प्रीतः पार्थवीर्यं निशामयन् ॥ ३५ ॥
प्रसूतिकाल आसन्ने भार्याया द्विजसत्तमः । पाहि पाहि प्रजां मृत्योरेत्याहाजुं नमातुरः ॥ ३६ ॥
स उपसृष्टव्यं शुष्यन्भो नमस्कृत्य महेश्वरम् । दिव्यान्वस्त्राणि संस्मृ य सख्यं गाण्डीवमावद ॥
म्यक्ष्यत् सूतिकागारं शरैर्नानास्त्रयोजितैः । तिर्यग्ध्वंमयः पार्थशक्रार शरपञ्जरम् ॥ ३७ ॥
ततः कुमारः संजातो विप्रपत्न्या ददन् मुरः । यथोऽंशं नमापेदे सखरीरो विहायसा ॥ ३८ ॥
तदाऽऽह विप्रो विजयं विनिन्दन् कृष्णसन्निधौ । मौड्यं पश्यत मे योऽहं शङ्के ह्येकं धनम्
न प्रद्युम्नो नानिरुद्धो न रामो न च केशवः । यस्य शेरुः परित्रातुं कोऽन्यस्तद्वितेरवरः ॥ ३९ ॥
धिगर्जुनं मृषावादं धिगात्महत्यापिनो धनुः । देवोपसृष्टं यो मौड्यादनिनीयति दुर्मतिः ॥ ४० ॥
एवं शपति विप्रपौ विद्यामास्थाय फाल्गुनः । यथी संवमनीमाशु यत्रास्ते भगवान् यमः ॥ ४१ ॥
विप्राय यमचक्षारतत मेघदीमगात् पुरीम् । आनेषीं नैकैर्तां सौम्यां यावत्पां वारणीमथा

रसातल नाकट्टहं धिः ॥ ४२ ॥

ततोऽस्तब्धद्विजमुतो ह्यनिरुद्धोऽप्रतिभुतः । कस्मिं विविधः कृष्णेन प्रायुक्तः प्रतिप्रेषता ४२
दशमे द्विजसूक्ते भावज्ञानमानमाभवा । ये ते नः कीर्ति विमलां मनुष्याः स्थापयिष्यन्ति
इति सम्भाष्य भगवानर्जुनेन सहेश्वरः । दिव्यं स्वरथमास्याय प्रतीषीं दिशमाविश ४३
सप्त द्वीपान् सप्त सिन्धून् सप्त वसिष्ठिरीनय । लोकां लोकं तथासीत्य विरेच मुमहत्तमः ४४
तत्रारवाः शैल्यनुप्रीवमेघपुष्पवाहकाः । तत्रानि श्रष्टगनयो बभूवुर्भरतर्षभा ४५
तान् दृष्ट्वा भगवान् कृष्णो महायोगेश्वरेश्वरः । महत्यादित्यसकारं स्वयक्रं प्रादिष्योन् पुरः ४६

तमः सुषोरं गदन् कृतं मद्दं विदारयद् भूरितरेण रोषिता ।
मनोजव निर्विचित्रो सुदर्शनं गुणभ्युलो रामशरो यथा चमूः ४७
द्वारेण चक्रानुपधेन सत्तमः परं परं श्योतिरनन्तगारम् ।
समरनुगानं प्रपमीय फाल्गुनः प्रताडितापोऽपि दुष्प्रेक्ष्यो उभे ४८
ततः प्रविष्टः सजितं नमस्तथा बलीयनेन्द्रपुद्गलमिन्द्रपयम् ।
तत्रादुतं धी भवनं पुमनं भावमन्तिभगवन्महामहोभितम् ४९

तस्मिन् महाभोममनन्तमहत् सहस्रमूर्धन्यफणामणिभिरिति ।
 विभ्राजमानं द्विगुणोत्थवेद्यं सितचलामं शितिकण्ठजिह्वम् ॥२४॥
 ददर्श तद्भोगमुपासन विभुं महानुभावं पुरुषोत्तमोत्तमम् ।
 सान्द्राम्बुदामं सुपिशङ्कवाससं प्रसन्नवक्त्रं रचिरायतेक्ष्यम् ॥२५॥
 महामणिघातकिरीटकुण्डलप्रभापरिचितसहस्रकुन्तलम् ।
 प्रलम्बचारं भुजं सकौस्तुभं श्रीवत्सलचम वनमालया घृतम् ॥२६॥
 सुनन्दनन्दप्रसूतैः स्वपार्षदैश्चक्रादिभिर्मूर्तिधरैर्निजायुधैः ।
 पुष्ट्या श्रिया कीर्त्यंजयाखिलार्द्धिभिर्निपेय्यमाणं परमेष्ठिनापतिम् ॥२७॥
 ध्वन्द्वं आत्मानमनन्तमच्युतो जिह्नुश्च तद्दर्शनजातसाध्वसः ।
 तावाह भूमा परमेष्ठिनां प्रसुबद्धाञ्जली सस्मितमूर्जया गिरा ॥२८॥
 द्विजामजा मे युवयोर्विरक्तुणा मयोपनीता भुवि धर्मगुप्तये ।
 कलावतीर्णाववनेर्भरासुरान् हवेह भूयस्वरयेतमन्ति मे ॥२९॥

पूर्णकामावपि युवां नरनारायणावृषी । धर्ममाचरतां स्थित्यै ज्ञायमौ लोकसद्ब्रह्मम् ॥६०॥
 इत्यादिष्टौ भगवता तौ कृष्णौ परमेष्ठिना । ओमित्यानग्य भूमानमावाप द्विजदारकान् ॥६१॥
 न्यवर्ततां स्वक धाम सगमद्वयौ यथागतम् । विप्राय वदतु पुत्रान् यथारूप यथावय ॥६२॥
 निशाम्य वैष्णव धाम पार्थः परमस्मिन् । यत् किञ्चित् पीरुषं पुसां मेने कृष्णानुक्लिप्तम् ॥
 इतीदृशान्यनेकानि वीर्याणीह प्रदर्शयन् । भुभुजे विषयान् प्राप्यानीजे चाध्यूजितैर्मलैः ॥६४॥
 प्रववर्पाखिलान् कामान् प्रजासु ग्राहयादिषु । यथाकाल यथवेन्द्रो भगवाञ्कृष्टयमास्थित ॥६५॥
 हत्वा मृगानधर्मिष्ठान् घातयित्वाजुनादिभिः । अञ्जसा वर्तयामास धर्मं धर्मसुतादिभिः ॥६६॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे उत्तरार्धे द्विजकुमारा नयननाम एकोनवतितमोऽध्यायः ।

अथ नवतितमोऽध्यायः

धीशुक उवाच

सुखं स्वपुत्रां निवसन् द्वारकायां धियं पतिः । सर्वसम्पत्समृद्धायां हृष्टायां घृष्णिपुङ्गवे ॥ १ ॥
 स्त्रीभिश्चोत्तमनेपाभिर्नवयौवनकान्तिभिः । कन्दुकादिभिर्हर्षेषु श्रीवन्तीभिस्तद्विदुषुभिः ॥ २ ॥
 नित्यं संकुलमार्गायां मदच्युज्जिमंतङ्गजैः । स्वलङ्कृतैर्भटैरस्वै रथैश्च कनकोज्ज्वलैः ॥ ३ ॥
 उद्यानोपवनादध्यायां पुष्पितद्रुमराजिषु । निर्विशदभृङ्गविहगैर्नादितायां समन्ततः ॥ ४ ॥
 रमे पोटशशाहधप्रीनामेकयत्नम । तावद्विचित्ररूपोऽयं तद्गृहेषु महर्दिषु ॥ ५ ॥
 प्रोपुद्गोपलङ्काररङ्गमुदाभोजरेणुभिः । वासितामलतोयेषु कृजद्द्विजकुलेषु च ॥ ६ ॥

विजहार विगाह्याम्भो हुदिनीषु महोदयः । कुचकुङ्कुमलिनाम्भः परिरञ्च्य योषिताम् ॥ ७ ॥
उपगीयमानो गन्धर्वैर्दक्षपणवानकान् । वादयन्निर्मुदा वीणां सूतमागधवन्दिभिः ॥ ८ ॥
सिष्यमानोऽन्युत्तस्ताभिर्हंसतोमिः स्म रेचकैः । प्रतिसिञ्चन् विचिक्रीडे यक्षीभिर्वलराटिभ्यः ॥ ९ ॥

ताः क्लिन्नवस्त्रविवृतोरुकुचप्रदेशाः सिञ्चन्त्य उद्धृतवृद्धत्वरप्रसूनाः ।

कान्तं स्म रेचकजिह्वोरपयोगुदा जातस्मरोः सवलसद्गदना विरेजुः ॥ १० ॥

कृष्णस्तु तस्मिन्निषिञ्जितकुङ्कुमस्तक्क्षीडामिषद्भुतकुन्तलवृन्दबन्धः ।

सिञ्चन् मुहुर्मुहुरितिभिः प्रतियिष्यमानो रेमे करेणुभिरिवेभपतिः परीतः ॥ ११ ॥

नयनां नर्तकीनां च गीतवाद्योपजीविनाम् । श्रीढालङ्कारयोर्सांसि कृष्णोऽदात्तस्य च स्त्रियः ॥

कृष्णस्यैवं विहरतो गायालापेक्षितस्मितैः । नमस्त्वेतिपरिष्वङ्गैः स्त्रीणां किल हतः धियः ॥ १२ ॥

उत्तुमुकुन्दैकधियोऽगिर उन्मत्तवज्रदम् । चिन्तयन्त्योऽरविन्दात् तानि मे गदतः शृणु ॥ १३ ॥

महिष्य ऊचुः

कुरारि विलपसि त्वं वीतनिद्रा न शोपे स्वपिति जगति रात्र्यामीश्वरो गुप्तबोधः ।

वयमिव सखि कश्चिद् गाढनिभिश्वेता नलिननयनहासोदारलीलेक्षितेन ॥ १४ ॥

नेत्रे निमीलपसि नक्तमदृष्टवधुस्त्व रोरवीसि करणं बत चप्रवाकि ।

दास्यं गता वयमिवाप्युत्तपाद्गुणं किं वा सजं स्पृहयसे कषेण वोढुम् ॥ १५ ॥

भो भोः सदा निष्टनसे उद्वन्मल्लघनिद्रोऽधिगतप्रजागरः ।

किं वा मुकुन्दापहता मलाञ्जनः प्राप्तां दशां त्वं च गतो दुरवयाम् ॥ १६ ॥

त्वं वचमया बलवतासि गृहीत हृन्दो वीणस्तमो न निजशीघ्रितिभिः विद्योपि ।

कश्चिन्मुकुन्दगदितानि यथा वयं त्वं विस्मृत्य भोः स्मरितगीरपलप्यसे नः ॥ १७ ॥

किन्वाचरितमस्माभिर्मल्लयानिल तेष्वियम् । गोविन्दावाङ्मनिर्भेदे हृदोरवसि नः स्मरम् ॥ १८ ॥

मेघ श्रीमस्त्वमसि दयितो यादवेन्द्रस्य नूनं श्रीवत्साङ्गं वयमिव भवान् ध्यायति प्रेमषट्कः ।

आयुःकण्ठः शबलद्वयोऽस्मद्विधो वाप्यधाराः स्मृत्वा स्मृत्वा विस्मयसि मुहुर्दुःखदस्तामसङ्गः ॥

प्रियरावपदानि भारसेऽमृतसजीविकथानया गिरा ।

करवाणि किमर्थं ते प्रियं वद मे वल्लितकण्ठ कोकिल ॥ १९ ॥

न चलसि न वदस्सुदारतुद्धे क्षितिधर चिन्तयसे महान्तमर्थम् ।

अपि यत वसुदेवनन्दनाङ्घ्रि वयमिव कामयसे स्तनैर्विषयं ॥ २० ॥

शृण्वद्भद्राः कर्शिता बत सिन्धुरन्यः समस्तपास्तकमलश्रिय इष्टमर्तुः ।

यद्वा यद्यं सधुपतेः प्रणयावलोकमप्य सुष्टदयैः पुरकेशिताः स्मरन् ॥

हंस स्वागतमास्यतां पिब पयो मृगङ्ग शीरे कथां दूतं त्वां नु विदाम कश्चिद्विजितस्वस्यास्त उत्तपुरा

किं वा नश्वलसौहृद स्मरति त कस्माद्भजामोष्य चीद्रालापय कामर्दं श्रियमृते सैवैकनिष्ठा क्षियाम्
 इतीदृशेन भावेन कृष्णे योगेश्वरेश्वरे, द्वियमाणेन माधव्यो लेभिरे परमां गतिम् ॥२१॥
 श्रुतमात्रोऽपि ॥ स्त्रीणां प्रमह्यारुपते मनः । उरगायोस्त्रीतो वा परय-तोनां कुतः पुन ॥२६॥
 या सम्पर्यंचरन् प्रेम्णा पादसवाहनादिभिः । जगद्गुरु भर्तुं बुद्ध्या तासां किं वर्यते तप ॥
 एव वेदोदित धर्ममनुतिष्ठन् सतां गतिः । गृह धर्मार्थकामानां मुहुश्चादशयत् पदम् ॥२८॥
 आस्थितस्य पर धर्मे वृष्णस्य गृहमेधिनाम् । आसन् पौडरासाहस्य मर्हस्यश्च शताधिकम् ॥२९॥
 तासां खीरक्षभूतानामष्टौ या प्रागुदाहृताः । रुक्मिणीप्रसूता राजस्तःपुत्राश्चानुपूर्वशः ॥३०॥
 एकैकस्यां दश दशं कृष्णोऽजोजनदा मजान् । यावत्त आं मनो भार्या अमोघगतिरीश्वर ॥३१॥
 तेषामुद्दामवीर्याणामष्टादश महारथाः । आसन्नद्वारयशस्तोरां नामानि मे शृणु ॥३२॥
 प्रद्युम्नशानिहृदश्च दीप्तिमान् भानुरेव च । साम्बो मधुर्हृद्भानुश्चित्रभानुर्बुधोऽरुणः ॥३३॥
 पुष्करो वेदबाहुश्च श्रुतदेव सुमन्दनः । चित्रबाहुर्विरूपश्च कवि प्रमोघ एव च ॥३४॥
 एतेषामपि राजेन्द्र तनुजानां मधुद्विपः । प्रद्युम्न आसीत् प्रथमः पितृवद् रुक्मिणीसुतः ॥३५॥
 स रुक्मिणो दुहितरमुपयेमे महारथः । तस्मात् सुतोऽग्निरदोऽभूत्प्रागापुतबलावितः ॥३६॥
 स चापि रुक्मिण्य पौत्रीं दीहिरो जगृहे ततः । वज्रस्तस्याभवद् यस्तु मौसलादवशेषितः ॥३७॥
 प्रतिघातुरभूत्तस्मात् सुबाहुस्तस्य चात्मजः । सुबाहो शान्तसेनोऽभूत् शतसेनस्तु तस्सुतः ॥३८॥
 न ह्येतस्मिन् कुले क्वाता प्रधना अकहुप्रजाः । अल्पायुगोऽल्पवीर्याश्च अवहयथाश्च जज्ञिरे ॥३९॥
 यदुर्बलप्रसूतानां पुंसां विख्यातकर्मणाम् । सख्या न शक्यते कर्तुमपि कर्णायुतैर्नृप ॥४०॥
 तिस्रः कोट्य सहस्राणामष्टाशीतिशतानि च । आसन् षड्कुञ्जाचार्यां कुमारानामिति श्रुतम् ॥
 संख्यान् यादवानां क करिष्यति महारमणम् । यत्रायुतानामयुतलक्षेणास्ते स आहुक ॥४२॥
 देवासुरादयहता दैनया ये सुदारुणाः । ते चोपन्ना मनुष्येषु प्रजा इतः बन्धाधिरे ॥४३॥
 तद्विग्रहाय हरिणा प्रेता देवा यदो कुले । श्ववतीर्यां कुत्सरतं तेषामेकाधिकं नृप ॥४४॥
 तेषां प्रमाणं भगवान् प्रमुवेनाभवद्वरिः । ये चानुवर्तिनस्तस्य ववृधु सर्वपाप्मा ॥४५॥
 शर्यासनाटनालापत्रीदायानादिकर्मसु । न विदुः सन्तमात्मानं वृष्ण्य वृष्ण्यचेतसः ॥
 तीर्थं चक्रे रूपेण यदजनि यदुपु स्व सरिरपादराच
 विद्रिष्टस्त्रिधा स्वरूपं ययुरजितपरा श्रीर्वदर्थेऽवयजः ।
 यक्षामामङ्गलार्थं श्रुतमथ गदितं यदृतो गोत्रधर्मं
 वृष्णस्यैतच्च चित्रं पतिभरहरणं फलचक्रायुधस्य ॥४७॥
 जयति जननिवासो देवकीअमरादो यदुषरपर्यंस्वर्दोभिस्तस्यप्रथमम् ।
 स्थिरधरवृजिनस्य मुस्मिन् श्रीमयेन मनपुरवर्नितानां पञ्चगम् कामदेवम् ॥४८॥

इत्थ परस्य निजवत्परिरक्षयाऽऽत्तलीलातनोस्तद्वनुरूपविदग्धनानि ।
 वमोशि कर्मकपणानि यदुत्तमस्य श्रूयादमुष्य पदयोरनूवृत्तिमिच्छन् ॥४६॥
 मत्पर्यस्तथानुसवमेधितया मुकुन्दश्रीमन्कथाश्रवणकीर्तनचित्तयेति ।
 तद्धाम दुस्तरकृतान्तज्वापवर्ग आमाद् वन छितिभुजोऽपि ययुर्यदर्था ॥४७॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे वैयासिक्यामष्टादशसाहस्र्यां दशमस्कन्धे उत्तरार्धे
 श्रीकृष्णचरितानुवर्णन नाम नवतितमोऽध्याय ॥६०॥

इति दशमस्कन्धोत्तरार्धः समाप्तः

हरि ॐ तत्सत्

॥ श्री वासुदेवाय नमः ॥

श्रीमद्भागवतम्

एकादशस्कन्धः

प्रथमोऽध्यायः

श्रीवाटारायखिलराज

कृवा वैयवथ कृण्य सरामो यदुभिरुत । भुवोऽवतारयद् भारं ज्विष्ट जनयन् कलिम् ॥१॥

ये कोपिता सुबहु पाण्डुसुता सपञ्चदुर्द्वेष्टहेलनकचप्रङ्गणादिभिस्तान् ।

कृवा ॥ निमित्तमितरतरत समेतान् कृवा मृपान् निरहरत् कितिभारमीश ॥२॥

भूभारराजघृतना यदुभिर्निरस्य गुप्तै स्वबाहुभिरचितयदप्रमेय ।

मन्येऽवनेनऽ गतोऽप्यगत हि भार यद् यादव कुलमहो अविपद्यमास्ते ॥३॥

नैवान्यत परिभवोऽस्य भवेत् कथञ्चित्मासश्रयस्य विभवोऽह्नस्य निधम् ।

अतर्कितं यदुकुलस्य विधाय वेषुस्तम्बस्य बह्निमिव शान्तिमुपैमि धाम ॥४॥

एव ध्यवसितो राजन् सायसङ्कल्प ईश्वर । शापव्याजेन विप्राणां सज्जहे स्वकुलं विभु ॥५॥

स्वमूर्त्यां लोकलावण्यनिर्मुक्त्या लोचनं नृणां ग्रीभिस्ता स्मरतां चित्तं पदैस्तानीश्वरी क्रिया

आच्छिद्य कीर्तिं सुष्ठोकां विवस्य ह्यज्ञतां तु कौ । तमोऽनया तरिष्यतीत्यगात् स्व पदमीश्वर ॥

राजोवाच

ब्रह्मण्यानां वदायानां नित्यं वृद्धोपसेविनाम् । विप्रराप कथमभूद् वृष्णीनां कृष्णचेतसाम् च

यन्निमित्तं स वै शापो यादवो द्विजसत्तम । कथमेकारमना भेट एतत् सर्वं वदस्व मे ॥६॥

श्रीशुक उवाच

विघ्नद् यदु सकलपुद्गरसन्निवेश कर्माचरन् भुवि सुमङ्गलमाप्तकाम ।

आस्थाय धाम रममाण उदारकीर्तिं सहस्रमैश्वर्यं कुलं स्थितहृत्परोप ॥७॥

कर्माणि पुण्यनिवहानि सुमङ्गलानि गायन्मग्नकलिमलापहराणि कृवा ।

आन्तात्मना निवसता यदुदेवगेहे पिण्डारकं समगमन् भुनयो नित्यं ॥८॥

विधामिप्रोऽसित. कण्ठो दुर्वासा भृगुरङ्गिराः । कश्यपो वामदेवोऽत्रिर्वसिष्ठो नारदादयः ॥१२॥
 श्रीकृष्णस्तानुपमज्य कुमारा यदुनन्दनाः । उषसंगृह्य पञ्चसुविनीता विनीतवन् ॥१३॥
 ते वेपथिवा स्त्रीविपै साम्बं जाम्बवीसुतम् । एषा पृच्छति वो विद्या भ्रमन्वन्त्यसितेक्षणा ॥१४॥
 प्रष्टुं विलज्जती साधत् प्रमृतामोषदर्शनाः । प्रसोप्यन्ती पुत्रकामा किंरिव सन्नयिष्यति ॥
 पृथ ॥ मलम्बा मुनयस्तान्बु कृपिता नृप । जनयिष्यति वो मन्दा मुसलं कुननाशनम् ॥१६॥
 तच्छ्रुत्वा तेऽतिसन्त्रस्ता विमुच्य सहस्रोदरम् । साङ्गस्य दृष्ट्यस्तस्मिन् मुसलं सङ्गमयम् ॥
 किं कृतं मन्दभायिनं किं यदिष्यन्ति नो जनाः । इति विह्वलिता गेहानादाय मुसलं ययुः ॥१८॥
 तद्योपनीय सदसि परित्तानमुत्थ्रियः । राज्ञ आयेदयास्तकुः सर्वपादबसन्धिधौ ॥१९॥
 श्रुत्वामोघं विप्रशायं दृष्ट्वा च मुसलं नृप । विस्मिता भयसन्त्रस्ता बभूवुर्द्वारकीकम् ॥२०॥
 तच्छूर्णयित्वा मुसलं यदुराज. स आहुकः । समुद्रसलिले मास्यद्भोर्दं आस्थावरोपितम् २१
 पश्चिन्मस्योऽप्रसीद्वोर्दं चूर्णानि सरलैस्ततः । दहमानानि वेलायां सप्तान्यासन् किलैरकाः ॥
 मस्यो गृहीतो मस्यभ्रैर्भालेनान्यै सहाय्यै । तस्योदरगतं सोढं स शल्ये सुख्योऽनरोत्तम ॥२३॥
 भगवाञ्ज्ञातसर्वार्थं • ईशरोऽपि तदन्यथा । कर्तुं नैच्छद् विप्रशायं कालरूपम्यमोदत ॥२४॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे एकादशस्कन्धे प्रथमोऽध्यायः ॥१॥

अथ द्वितीयोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

गोविन्दभुजगुहायां द्वारवायां कुरुद्रुह । भवात्सीधारदोऽभीष्टं कृष्योपायनलालसः ॥१॥
 को नु राजसिद्धिदयवान् मुकुन्दधरणाभुजम् । न भजेन् सर्वतोऽप्युत्तरपारयममरोत्तमैः ॥२॥
 तमेकदा तु देवि वसुदेवो गृहागतम् । अर्चिनं मुक्तमासीनमभिशापेदममरीन् ॥३॥

यमुदेव उवाच

भगवन् भक्तो वायः स्वस्तये सर्वदेहिनाम् । कृपणानां यथा पित्रोरुत्तमस्योऽभ्रमनाम् ॥४॥
 भूतानां देवपरितं दुःखाय च मुखाय च । सुमार्थैव हि सापूर्णा त्याग्यामप्युत्तमात्मनाम् ॥५॥
 भजन्ति ये यथा देवान् देवा अपि तथैव तान् । द्वायेव कर्मसंविदा ग्राधयो दीनपत्न्या ॥६॥
 मह्यंस्तथापि पूष्टामो धर्मान् भागवतीस्तथा । यान्त्रुत्वा धृष्ट्या म यो गुप्यते मरणाभयान् ॥७॥
 यद् इति पुरातनं प्रजापते भुवि मुनिदम् । अदृश्यं न मोक्षाय मोहितो देवमायया ॥८॥
 यथा विवित्रपत्न्याद् भयङ्गिर्विधनोभवात् । मुपेयं दृष्ट्वा वाक्ता तथा न शधि मुपया ॥९॥

श्रीशुक उवाच

राजप्रेयं कृत्वाप्रभो वसुदेवेन धीमता । प्रोक्तमस्मद् देवर्षिर्हरेः सर्वमस्ति तु मे ॥१०॥

नारद उवाच

सम्यगेतद् व्यवसितं भवता सान्वतर्पणम् । यत् पृच्छसे भागवतान् धर्मास्त्वं विप्रभावतान् ॥ १ ॥
 श्रुतोऽनुपठितो ध्यात आस्तो वाजुमोदितः । सद्यः पुनाति सद्यर्भो देव विश्वदुहोऽपि हि ॥ २ ॥
 त्वया परमरूपाय पुण्यध्वज्यकौतनम् । स्मारितो भगवानद्य देवो नारायणो मम ॥ ३ ॥
 अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् । अप्रमाणं च संवादं विदेहस्य महात्मनः ॥ ४ ॥
 प्रियव्रतो नाम सुतो मनोः स्वायम्भुवस्य यः । तस्याग्नीध्रस्ततो नाभिर्द्धृपमस्तः सुतः स्मृतः ॥ ५ ॥
 तमाहुर्वासुदेवांश्च मोचधर्मविचक्षया । यवतीर्य सुतशतं तस्यासीद् द्रक्षपारगम् ॥ ६ ॥
 तेषां वै भरतो ज्येष्ठो नारायणपरायणः । विख्यातं वपमेतद् यन्माझा भारतमद्भुतम् ॥ ७ ॥
 स भुक्तो गोर्गा एवखेमो निर्गतस्तपसा हरिम् । उपासीमस्तत्पदवीं खेमे वै जन्ममिच्छिभिः ॥ ८ ॥
 तेषां नव नवद्वीपपतयोऽस्य समन्ततः । कर्मतन्त्रप्रणेतार एकाशीतिर्द्विजातयः ॥ ९ ॥
 नवाभवन् महाभागा मुनयो ह्यर्षसंनिधयः । अमथा वातरशभा आत्मविद्याविशारदाः ॥ १० ॥
 कविर्हरिश्चरितः प्रबुद्धः पिलावचनः । आविर्होत्रोऽथ सुमिलश्चमसः करभाजनः ॥ ११ ॥
 त एते भगवद्रूपं विरचं सप्तदात्मकम् । आत्मनोऽभ्यतिरेकेण पश्यन्तो व्यचरन् महीम् ॥ १२ ॥
 अग्राहतेष्टगतयः सुरसिद्धसाध्यगन्धर्वचक्ररकिचरमागलोकान् ।

मुक्ताश्चरन्ति मुनिचारणभूतनाथविद्याधरद्विजगवां भुवनानि कामम् ॥ १३ ॥

त एकदा निमिः सद्यमुपजग्मुर्वेष्टया । वितायमानमृषिभिरजनाभे महात्मनः ॥ १४ ॥
 तान् दृष्ट्वा सूर्यसंकाशान् महाभागवतान् नृपः । यजमानोऽस्यो विप्राः सर्व एवोपतस्थिरे ॥ १५ ॥
 विदेहस्तानभिप्रैष नारायणपरायणान् प्रीतः संपूजयाक्षकं आसनस्थान् यथाहृतः ॥ १६ ॥
 तान् रोचमानान् स्वरचा मत्स्यपुत्रोपमान् नवः । पप्रच्छ परमप्रोतः प्रश्रयावततो नृपः ॥ १७ ॥

विदेह उवाच

मन्ये भगवतः साक्षात् पार्वदान् वो मधुद्विपः । विष्णोर्भूतानि लोकानां पावनाय चरन्ति हि ॥
 दुर्लभो मानुषो देहो देहिनां पण्यमङ्गुरः । तत्रापि दुर्लभं मन्ये वैकुण्ठप्रियदर्शनम् ॥ १८ ॥
 अत आत्यन्तिकं चेमं पृच्छामो मयतोऽनयाः । संसारेऽस्मिन् चणार्धोऽपि सत्तद्गः श्रेयचिन्ताम्
 धर्मान् भागवतान् मूत यदि नः श्रुतये चमम् । यैः प्रसन्नः प्रपन्नाय दास्यस्यात्मानमप्यजः ॥ १९ ॥

नारद उवाच

एवं ते निमिना पृष्टा वसुदेव महत्तमाः । प्रसिद्ध्यामुच्यन् श्रोत्या सप्तदशपरिजं नृपम् ॥ २० ॥

कविरुवाच

मन्येऽमुतत्रिद्वयमप्युतस्य पादाश्वजोपासनमत्र नित्यम् ।

उद्विग्नपुद्गेरसदात्मभावाद् विधात्मना यत्र निरतं भिः ॥ २१ ॥

ये वै भगवता प्रोक्ता उपाया ह्यामलब्धये । अजः पुंसांमविदुषां विद्धि भागवतान् हि तान् न
रानास्थाय नरो राजन् न प्रमाद्येत कर्हिचित् । धावन् निमील्य चा नेत्रे न स्पृशेन्न पतेद्दिह ॥२॥

कायेन वाचा मनसेन्द्रियैर्वा बुद्ध्याऽऽत्मना वा नुसृतस्वभावात् ।

करोति यद् यत् सकलं परस्मै नारायणायैति समर्पयेत् ॥३॥

भयं द्वितीयाभिनिवेशतः स्पादीशदपेतस्य विपर्ययोऽस्मृतिः ।

तन्माययातो बुध आभजेत् भक्त्यैक्येशं गुरुदेवतामा ॥३॥

अविद्यामानोऽवस्थाति हि द्वयोऽप्यातुर्विद्या स्वप्नमनोरथौ यथा ।

तत् कर्मसङ्कल्पविकल्पकं मनो बुधो निरूप्यादभयं ततः स्यात् ॥३॥

अपञ्च सुभद्राणि रथाङ्गपाण्यैर्जन्मानि कर्माणि च यानि लोके ।

गीतानि नामानि तदर्थकानि गायन् विलज्जो विचरेद्दसङ्गः ॥४॥

पूर्वमतः स्पृश्यानामकीर्त्या जातानुशांभो हुतचित्त उचैः ।

हस्तयथो रोदिति रौति गायत्युन्मादन्नुत्पति लोकावाहः ॥४॥

रं वायुमग्निं सलिलं महौ च उद्योतीषि सप्तानि दिशो हुमादीन् ।

सरित्समुद्राश्च हरेः शरीरं यत्किञ्च भूतं प्रणमेदनन्यः ॥५॥

भक्तिः परेशानुभवो विरक्तिरन्यत्र धैर्यं त्रिकं पञ्चकालः ।

प्रपद्यमानस्य यथाभूतः स्तुतिः पुष्टिः पुत्रपौत्रोऽनुयासम् ॥५॥

हृदयपुताह्निं भजतोऽनुत्थाया मतिर्विरक्तिर्मंगवत्प्रसोद्यः ।

भवन्ति धै भागवतस्य राजंरततः परां शान्तिमुपैति साक्षात् ॥५॥

राजोवाच

मय भागवते मृत यदमो वाच्यो मृणाम् । यथा चरति मृते धीर्निद्रैर्मंगवत्प्रियः ॥६॥

हरिरुवाच

तवंभूतेषु यः परयेद् भगवद्भावमात्मनः । मृतानि भगवत्प्राप्तयेव भागवतोत्तमः ॥६॥

परे तदधीनेषु कालिनेषु द्विषत्सु च । प्रेममैश्रीकृणोपेया यः करोति स माधवः ॥६॥

पर्षाणामेव हरये पूर्णं यः अर्पयेद्भूते । न तद्भूतेषु शान्त्येषु स भक्तः प्राकृतः स्मृतः ॥७॥

पृथोवापोन्मिर्पर्यान् यो न द्वेष्टि न हृष्यति । विष्णोर्मायामिदं परयन् स धै भागवतोत्तमः ॥७॥

देहेन्द्रियमाशमनोषिवां यो जग्माप्यवद्वज्रवत्पश्यन्मृतेः ।

संनारपमैर्विमुक्तमानः स्मृत्वा हरेर्भागवतप्रवाहः ॥८॥

न कामकर्मविज्ञानं चर्यं चैतानि मग्नयः । वागुर्धैर्यनिश्चयः स धै भागवतोत्तमः ॥८॥

न पाप जग्मकर्मणां न वदाममजनिभिः । समरेऽभिपद्यमानो देहे धै स हरेः प्रिय ॥८॥

न यस्य स्वः पर इति वित्तेष्वात्मनि वा मिद्रा। सप्रभृतसमः शान्तः स वै ॥

त्रिभुवनविभवहेतवेऽप्यकुलस्मृतिरजितात्मसुरादिभिर्विमृश्यात् ।

न चलति भगवत्पदारविन्दाल्लवनिमिषाद्यंमपि यः स वैष्णवाग्र्यः ॥२३॥

भगवत् उरविक्रमाद्घ्रिशास्त्रानखमणिचन्द्रिकया निरस्ततापे ।

हृदि कथमुपसीदतां पुनः स प्रभवति चन्द्र इवोदितेऽर्कतापः ॥२४॥

विसृजति हृदयं न यस्य साचादुरिरवशाभिहितोऽप्यघोषनाशः ।

प्रणयरशनया घृताह्विप्रपन्नः स भवति भागवत्प्रधान उक्तः ॥२५॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे एकादशस्कन्धे द्वितीयोऽध्यायः ॥२॥

अथ तृतीयोऽध्यायः

राजोऽपाच

परस्य विष्णोरीशस्य मायिनामपि मोहिनीम् । मायां वेदितुमिच्छामो भगवन्तो ब्रह्मन् न ॥१॥

मानुष्ये जुषन् युष्मद्वचो हरिकथामृतम् । संतारतापनिस्तप्तो मर्यस्तत्तापमेवजम् ॥२॥

अन्तरिक्ष उवाच

पुंभिर्भूतानि भूतात्मा महाभूतैर्महाभुज । ससर्जोऽवावचान्याद्यः स्वमात्रात्मप्रसिद्धये ॥३॥

एवं सृष्टानि भूतानि प्रविष्टः पञ्चधातुभिः । एकधा दशधाऽऽत्मानं विभज्युभते गुणान् ॥४॥

गुणैर्गुणान् ॥ भुञ्जान आत्मप्रद्योतितैः प्रभुः । मन्यमान इह सृष्टमात्मानमिह सज्जते ॥५॥

कर्माणि कर्मभिः कुर्वन् सनिमित्तानि देहभृत् । तत्कर्मफलं गृह्णन् भ्रमतीह सुखेतरम् ॥६॥

इत्थं कर्मगतीर्गच्छन् बह्वभ्रवहाः पुमान् । बाभूतसम्प्रवात् सर्गप्रलयापरतुल्येश्वरः ॥७॥

धातुपञ्चव आसन्नो व्यक्तं द्रव्यगुणात्मकम् । अनादिनिधनः कालो ह्यव्यक्तायापकर्षति ॥८॥

शतवर्गं ह्यनवृष्टिर्भविष्यत्युदवशा भुवि । तत्कालोपचितोऽप्याकौ लोकांस्त्रीन् प्रतविष्यति ॥९॥

पातालतलमारभ्य सङ्कर्षणमुखानलः । दहन्ध्वंशिलो विषग् चर्धते वायुनेरितः ॥१०॥

सांवर्तको मेघगणो वर्गीत स्म शतं समाः । धारामिहंस्तिहस्तामिलीयते सलिले विराट् ॥११॥

ततो विराजमुत्सृज्य वैराजः पुरो नृप । अव्यक्तं वितते सूक्ष्मं निरिन्धन इवानलः ॥१२॥

वायुना हृतगन्धा मूः सलिलत्वाय कल्पते । सखिलं तदध्वनरसं ज्योतिष्ठायोपकल्पते ॥१३॥

हृतरूपं तु तमसा चापौ ज्योतिः प्रलोभते । हृतस्पर्शोऽवकाशेन वायुर्नमसि लीयते ॥१४॥

कालात्मना हृतगुणं नम आत्मनि लीयते । इन्द्रियाणि मनो बुद्धिः सहैकारिकैर्नृप ।

प्रविशन्ति हृद्द्वारं स्वगुणैरहमात्मनि ॥१५॥

एषा माया भगवतः सर्गस्थि यन्तकारिणी । त्रिपर्णा धारितास्मानि । क्रि मूयः श्रोतुमिच्छसि ॥

राजोवाच

मे तं मायां दुस्तरामहतात्मनि । तन्त्यज्ज. स्थूलधियो मह्यं हृदमुत्पताम् ॥१७॥
प्रबुद्ध उवाच

मां पारभमाणानां दुःसहस्यै सुखाय च । पश्येत् पाकविपर्याभं मिथुनीचारिणां नृणाम् ॥
तस्यातिदेम वित्तेन दुर्लभेनात्मस्य युना । गृहापत्यासपशुभिः का प्रीतिः साधतैश्चरैः ॥१८॥
त्वं लोकं परं विद्यान्नधरं कर्मनिर्मितम् । सत्पुण्यातिशयध्वंसं यथा मण्डलवर्तिनाम् ॥१९॥
स्माद् गुरुं प्रपद्येत जिज्ञासुः श्रेय उक्तमम् । शाब्दे परे च निष्कारं ब्रह्मण्युपशमाश्रयम् ॥२०॥
अत्र भागवतान् धर्मान् शिषेद् गुर्वामदैवतम् । अमाययानुगृह्या येन्मुष्येदात्माऽऽत्मज्ञो हरिः ॥
सर्वतो मनसोऽसङ्गमादौ सङ्गं च साधुषु । दयां मैत्रीं प्रथयं च भूतेष्वेव यथोचितम् ॥२१॥
शीघ्रं तपस्वितित्तिर्वा च मौनं स्वाध्यायमाजैत्रम् । ब्रह्मवर्चमहिंसां च समत्वं द्वन्द्वसंशयोः ॥२२॥
सर्वश्रात्मेधराजवीर्यं कैवल्यमनिकेतताम् । विविक्तवीरवसनं सन्तोषं येन केनचित् ॥२३॥
अज्ञां भागवते शास्त्रेऽनिन्द्यामन्यत्र चापि हि । मनोवाकमन्दणं च सत्यं शमदमावपि ॥२४॥
श्रवणं कीर्तनं ध्यानं हरेरनुक्तकर्मण । जन्मकर्मगुणानां च तदर्थेऽखिलचेष्टितम् ॥२५॥
इष्टं दत्तं तपो जप्तं वृत्तं यच्चात्मनः प्रियमादारान् सुतान् गृहान् प्राणान् यत् परस्मै निवेदनम् ॥
एषां कृष्णात्मनाथेषु मनुष्येषु च सौहृदम् । परिचर्यां चोभयत्र मदसु नृषु साधुषु ॥२६॥
परस्परानुकथनं पावनं भगवद्यतः । मिथो रतिर्भिषस्तुष्टिर्निर्गुप्तिर्मिथ आरमनः ॥२७॥
स्मरणं स्मारयन्तश्च मिथोऽघौषहरं हरिम् । भक्त्या सज्जातया भक्त्या बिभ्रत्युत्पुलकां तनुम् ॥
अचिद् रदन्यर्थ्युतचिन्तया अचिदसन्ति नन्दन्ति वदन्त्यलौकिकाः ।

नृत्यन्ति गायन्त्यनुशौलयन्त्यजं भजन्ति तूष्णीं परमेष्ठ्य निवृत्ताः ॥२८॥

इति मागवतान् धर्मान् शिषन् भक्त्या तदुत्थया । नारायणपरो मायामञ्जस्तरति दुस्तराम् ॥
राजोवाच

नारायणाभिधानस्य ब्रह्मण परमात्मनः । निष्ठामहं नो वक्तुं शक्यं हि ब्रह्मवित्तमा ॥२९॥
पिप्पलायन उवाच

स्थित्युद्भवप्रलयहेतुरहेतुरस्य यत् स्वप्नजागरसुषुप्तिषु सद् बहिश्च ।
देहेन्द्रियासुहृदयानि चरन्ति येन सञ्जीवितानि तदेवेहि परं नरेन्द्र ॥३०॥
नैतन्मनो विशति वागुत चक्षुरात्मा प्राणेन्द्रियाणि च यथानलमर्चिषः स्वा ।
शब्दोऽपि बोधरूपनिषेधतयाऽऽत्ममूलमयौक्तमहं यस्ते न निषेधसिद्धिः ॥३१॥
सर्वं रजरत्नम् इति त्रिष्टुकेऽस्मादौ सूत्रं महानहमिति प्रवदन्ति जीवम् ।
ज्ञानक्रियायं फलरूपतयोरुक्तं ब्रह्मैव भाति सदसच तयो परं यत् ॥३२॥

नात्मा ज्ञानं मरिष्यति न धत्तेऽसौ न क्षीयते सज्जनविद् धर्मचारिणी हि ।
 सवत्र शब्ददनपायुपलब्धिमात्र प्राणा यथेन्द्रियबलेन विकल्पित सत् ॥३८॥
 अरुहेषु पेशिषु तत्त्वविनिश्चितेषु प्राणो हि जीवमुपधावति तत्र तत्र ।
 सत्रे यदिन्द्रियगणेशमि च प्रसुप्ते कूटस्थ आशयमृते तदनुस्मृतिर्न ॥३९॥
 यत्तद्वज्रनाभचरैषण्योरुभक्त्या चेतोमलानि विधमेद् गुणकर्मजानि ।
 तस्मिन् विशुद्ध उपलभ्यत आत्मतत्त्वं साक्षाद् ययामलदशो सवितृप्रकाश ॥४०॥

राजोवाच

कर्मयोग वदत न पुरो येन भरकृतः । विधूयेहाशु कर्माणि नैष्कर्म्यं विन्दते परम् ॥४१॥
 एव प्रभृमृषीन् पूर्वमपृच्छं पितुरन्तिके । नाम्नु वन् प्रहस्य पुत्रास्तत्र कारणमुच्यताम् ॥४२॥

आविर्होत्र उवाच

कर्माकर्मविकर्मेति चेद्वादो न लौकिकः । चेदस्य चेश्वरात्मत्वात्तत्र मुद्रास्ति सूर्यः ॥४३॥
 परोक्षवादो वेदोऽर्थं शालानामनुशासनम् । कर्ममोक्षाय कर्माणि विधत्ते ह्यगद यथा ॥४४॥
 नाचरेद् यस्तु वेदोक्तं स्वयमशोऽजितेन्द्रियः । विकर्मणा ह्यधर्मेण मृत्योर्मुक्त्युपैति ॥
 वेदोक्तमेव कुर्वाणो नि सङ्गोऽर्पितमीश्वरे । नैष्कर्म्यां क्षमते सिद्धिं रोचनायां फलश्रुतिं ॥
 य आशु हृदयमस्थि निजिह्वं परात्मनः । विधिरोपचरेद् देव तन्त्रोक्तेन च कैशवम् ॥४५॥
 क्षन्धानुग्रह आचार्यान् तेन सन्दर्शितागमः । महापुरुषमन्यर्चन्मृत्यांभिततयाऽऽत्मन ॥४६॥
 शुचि सम्मुखमासीन प्राणसयमनादिभिः । पितृ विशोऽयं सम्पासकृतरघोऽर्चयेद्भरिम् ॥४७॥
 आर्वाद्वा हृदये चापि यथालब्धोपचारकैः । हृदयवित्यात्मलिङ्गानि निष्पाद्य प्रोक्ष्य चासनम् ॥
 गणादीनुपकल्प्याय सखिधाप्य समाहितः । इवादिभिः कृतग्यासो मूलमन्त्रेण चार्चयेत् ॥४८॥
 साङ्गोपाङ्गा सपार्वदाः सांतां मूर्तिं स्वमन्त्रतः । पाशाज्यांभमनोपाद्यं ज्ञानवासोविभूषणैः ॥४९॥
 गन्धमाख्यातसम्भिर्धूपदीपोपहारकैः । साङ्गं सम्पूज्य विधिवत् स्तवैः स्तुत्वा समेद्धरिम् ॥
 आत्मानं तन्मयं ध्यायन् मूर्तिं सम्पूजयेद्देवे । शोभामाधाय शिरसि स्वध्यान्नुद्गास्य सकृत् ॥५०॥
 एवमन्यर्कतोवादाजुतिषौ हृदये च यः । यजतीश्वरमात्मानमधिराम्मुच्यते हि ॥५१॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्ये संहितायामेकादशस्कन्धे तृतीयोऽध्यायः ॥३॥

अथ चतुर्थोऽध्यायः

राजोवाच

यानि यानीह कर्माणि यैवै स्वच्छद्वज्रमभि । चक्रे करोति कर्ता या हरिस्तानि भुवन्तु न

द्रुमिल उवाच

यो वा अनन्तस्य गुणाननन्ताननुक्रमिष्यन् स तु बालबुद्धिः ।
 रजांसि भूमेर्गणयेत् कथञ्चित् कालेन नैवाखिलशक्तिधाम्नः ॥ २ ॥
 भूतैर्यदा पद्मभिरात्मसष्टैः पुरं विराजं विरचय्य तस्मिन् ।
 स्वांशेन विष्टः पुरुषाभिधानमवाप नारायण आदिदेवः ॥ ३ ॥
 यत्कायं नृप भुवनत्रयमञ्जिवेशो यस्येन्द्रियैस्तनुभृतामुभयेन्द्रियाणि ।
 ज्ञानं स्वतः शसनतो बलमोज ईहा रुचादिभिः स्थितिलयोद्भव आदिकर्ता ॥ ४ ॥
 आशब्धभूच्छतधृतो रजसास्य सर्गो विष्णुः स्थितौ प्रतुपतिर्दिङ्धर्मसेतुः ।
 रक्षोऽप्ययाय समसा पुरुषः स आद्य इत्युद्भवस्थितिलयाः सततं प्रजासु ॥ ५ ॥
 धर्मस्य दक्षदुहितर्यंजनिष्ट सूर्या नारायणो नर ऋषिप्रवरः प्रशान्तः ।
 नैऋत्यलक्ष्मणमुवाच चचार कर्म योऽद्यापि चास्त ऋदिवर्यनिपेयिताङ्घ्रिः ॥ ६ ॥
 इन्द्रो विशङ्क्य मम धाम जिपृक्षतोति कामं न्ययुह्य सगणं स बद्धयुपायम् ।
 गत्वाप्सरोगणवसन्तसुमन्दवातैः स्त्रीप्रदायैषुभिरविष्यदतमहिम् ॥ ७ ॥
 विज्ञाय शक्रकृतमक्रममादिदेवः प्राह प्रहस्य गतविस्मयः पूजमानान् ।
 मा मैष्ट मो मदन मारत देवबन्धो गृह्णीत नो बलिमशून्यमिमं दुरात्मन् ॥ ८ ॥
 इत्थं प्रवृत्तमयदे नरदेव देवाः समोदनन्नशिरसः सपृष्णं तमूजुः ।
 नैतद् विभो ! ययि परेऽविकृते विचित्रं स्वारामथोरनिकरानतपादपद्मे ॥ ९ ॥
 त्वां सेवतां सुरकृता बहवोऽन्तरायाः स्वीको बिलङ्घ्य परमं प्रजतां पदं ते ।
 नान्यस्य बहिषि बलीन् ददतः स्वभागां धत्ते पदं स्वमविता यदि विभ्रमूर्ध्नि ॥ १० ॥
 क्षुत्तृष्ट्रिकालगुणमारुतजैर्हृष्यशैश्वर्यान्स्मान्स्मान्पारजलधीनतितौर्यं केचिद् ।
 मोक्षस्य यान्ति विफलस्य वशी पदे गोमंजलि दुश्करतपश्च पृथोऽमृजन्ति ॥ ११ ॥
 इति प्रगृणतां तेषां ह्रियोऽदहतदर्शनाः । दर्शयामास शुद्धां स्वर्चिताः कुर्यातीर्षिमुः ॥ १२ ॥
 ते देवानुचरा हृष्टा स्त्रियः श्रीरिव रूपिणीः । गन्धेन मुमुहुस्तासां रूपीदार्यहतप्रियः ॥ १३ ॥
 तानाह देवदेवेशः प्रथतान् महसन्निव । आसामेकतमां वृद्ध्य सवर्णां स्वर्गभूषणाम् ॥ १४ ॥
 भोमिष्यादेशमादाय ॥ वा तं सुरवन्दिनः । उर्वशीमप्सरः श्रेष्ठं पुरस्कृत्य दिवं ययुः ॥ १५ ॥
 इन्द्रापानग्य सदसि शृण्वतो त्रिदिवोक्तसाम् । उजुर्नारायणवर्ल शक्रस्तत्रास विस्मितः ॥ १६ ॥
 हंसस्वरूपवददृष्ट्युत आत्मयोगं दत्तः कुमार ऋषभो भगवान् पिता नः ।
 विष्णुः शिवाय जगतां कलयापतीर्यस्तेनाहता मधुभिदा द्रुतयो हयास्ये ॥ १७ ॥

गुप्तोऽप्यये मयुरिलौपथयश्च मात्स्ये क्रीडे हतो दित्तज उद्धरताम्भसः वमाम् ।
 कौमे प्तोऽदिरमृतोन्मथने स्वपृष्ठे ग्राहात् प्रपन्नमिमराजममुञ्चदार्तम् ॥१८॥
 संस्तुन्वतोऽब्धिपतिताञ्छ्रमणानृषींश्च शकं च धृत्रवधतस्तमसि प्रविष्टम् ।
 देवस्त्रियोऽसुरगृहे पिहिता अनाथा जघ्नेऽसुरेन्द्रमभयाय सतां नृसिंहे ॥१९॥
 देवासुरे युधि च दैत्यपेतोन् सुरार्थे हत्वान्तरेषु भुवनान्यदधात् कलाभिः ।
 भूवाय धामन इमामहरन् बलेः कर्मा याच्याच्छलेन समदाददितेः सुतेभ्यः ॥२०॥
 निःसृष्टियामकृत मां च त्रिःसप्तकृत्वो रामस्तु हेह्यकुलाप्ययमार्गवाभिः ।
 सोऽब्धि बन्ध दशवज्रमहन् सत्तर्ङ्गं सीतापतिर्जयति लोकमल्लकोतिः ॥२१॥
 भूमेर्भरावतरणाय यदुपवज्रमा जातः करिष्यति सुरैरपि दुष्कराणि ।
 वार्वैर्मोहयति यश्चक्रेतोऽतदहान् शुदान् कलौ चित्तिभुजो न्यहनिष्यदन्ते ॥२२॥
 पृथ्विधामि कर्माणि जन्मानि च जगत्पतेः । मूरीणि मुरियशसो वरिणतानि महाभुज ॥२३॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे एकादशस्कन्धे अष्टमोऽध्यायः ॥४४॥

अथ पंचमोऽध्यायः

राजोवाच

भगवन्तं हरिं प्राप्य न भजनयामवित्तमाः । तेषामशान्तकामानां का निष्ठाविजितात्मनाम् ॥१॥

चर्मस उवाच

मुक्तपाहूरपादेभ्यः पुरयस्याभ्रमैः सह । चत्वारो जग्निरे वर्णा गुणैर्विप्रादयः पृथक् ॥२॥
 य पर्वा पुर्वं साक्षादात्मप्रभवमीधरम् । न भजन्यवजानन्ति स्थानाद् भद्राः पतन्त्ययः ॥३॥
 दूरैर्हरिकयाः केचिद् दूरैश्चान्युतक्रोतंताः । क्षियः शुद्धादयश्चैव तेऽनुकम्पा भवाद्दशाम् ॥४॥
 विप्रो राजन्यवैश्यौ च हरेः प्राप्ताः पदाम्भितकम् । धौतेन जम्पनाथापि मुह्यन्त्यप्रापयविदः ॥५॥
 कर्मवपकोविदाः स्तब्धा मूर्खाः पण्डितमानिन । वदन्ति चादुक्ता मूढा यथा मात्स्या गिरोऽसुकाः ॥६॥
 राजमा धीरसङ्कल्पाः कामुका अहिमन्यवः । दाम्भिका मानिनः पापा विहसन्त्यप्युतप्रियान् ॥७॥
 वदन्ति तेऽप्योन्यमुपासितस्त्रियो गृहेषु मैथुन्यपरेषु चाश्रयः ।
 वज्रन्यपसृष्टास्त्रविपानद्विष्यं वृष्यैः परं घ्नन्ति पशुनस्तद्विदः ॥८॥
 त्रिया विभूयानिजनेन विद्याया त्यागेन रुणेण बलेन कर्मणा ।
 मातस्मयेनाग्रधियः सद्देवराण् सतोऽवमन्यन्ति हरिप्रियान् शलाः ॥९॥
 सर्वेषु शम्भुसृष्टव्यसितं यथा समात्मानमभीष्टमीधरम् ।
 वेदोपगीतं च न शृण्वन्तेऽपुधा मनोरथानां प्रवदन्ति घातंया ॥१०॥

लोके व्यवयामिमद्यसेवा नित्यास्तु जन्तोर्भे हि तत्र चोदना ।
व्यवस्थितस्तेषु विवाहयज्ञसुराग्रहेरासु निवृत्तिरिष्टा ॥११॥
धनं च धर्मैकफलं यतो वै ज्ञानं सविज्ञानमनुप्रशान्ति ।
गृहेषु युजन्ति कलेवरस्य सृष्टुं न पश्यन्ति दुरन्तवीर्यम् ॥१२॥
यद् प्राणभक्तो विहितः सुरायास्तथा पशोरात्मनं न हि सा ।

* एवं व्यवयः प्रजया न रत्या इमं विशुद्धं न विदुः स्वधर्मम् ॥१३॥

ये त्वनेर्धविदोऽस्तन्तः स्तब्धाः सदभिमानिनः । पश्यन् मुह्यन्ति विलम्बाः प्रेत्य स्वादन्ति ते च तान्
द्विगन्तः परकायेषु स्वात्मानं हरिमोक्षरम् । मृतके सानुबन्धेऽस्मिन् यदस्नेहाः पतन्त्यधः ॥१४॥
ये कैवल्यमसंप्राप्ता ये चातीताश्च मूढताम् । प्रैर्वर्गिका ह्यकणिका आत्मानं घातयन्ति ते ॥१५॥
एत आत्मह्नोऽशान्ता अज्ञाने ज्ञानमानिनः । सोदन्यकृतकृत्या वै कालध्वस्तमनोरथाः ॥१७॥
हिंसायायासरचितः गृहापत्यसुहृद्विषयः । तमो विशन्त्यनिच्छुतो वासुदेवपराङ्मुखाः ॥१८॥

राजोवाच

कस्मिन् काले स भगवान् किं वर्यः कीदृशो नृभिः । नास्मा वा केन विधिना पूज्यते तद्विद्वोऽप्यताम् ॥

करभाजन उवाच

कृतं प्रेता द्वापरं च कलिरित्येषु केशवः । नानावर्णाभिधाकारो नानैव विधिनेऽप्यते ॥२०॥
कृते शुक्लशुक्लार्जुनदिलो वरकलाभरः । कृष्णाजिनोपवीताद्यान् बिभ्रद् दण्डकमण्डलून् ॥
मनुष्यास्तु तदा शान्ता निर्वैराः सुहृदः समाः । यजन्ति तपसा देव शमेन च दमेन च ॥२२॥
हंसः सुपर्णो धीकृषो धर्मो योगेश्वरोऽमलः । ईश्वरः पुरुषोऽप्यक्त परमात्मेति गीयते ॥२३॥
प्रेतायां रक्तवर्णोऽसौ चतुर्बाहुस्त्रिमखलः । हिरण्यकेशश्चर्यात्मा ध्रुवश्च वायुपल्लवः ॥२४॥
तं तदा मनुजा देवं सर्वदेवमयं हरिम् । यजन्ति विषया श्रया धर्मिणा मन्त्रादिनः ॥२५॥
विष्णुर्यज्ञः पृथिवर्गः सर्वदेव उरुक्रमः । वृषाकपिर्जयन्तश्च उरगाश्च इतीर्यते ॥२६॥
द्वापरे भगवान्द्रुपामः पीतशासा निज्रायुधः । श्रीवत्सादिभिरष्टैश्च लपयैरुपलसितः ॥२७॥
तं तदा पुरुर्यं मर्त्या महाराजोपलक्षणम् । यजन्ति वेदतन्त्राभ्यां परं जिज्ञासवो नृपाश्च ॥
नमस्ते वासुदेवाय नमः सङ्कर्षणाय च । प्रद्युम्नयानिहत्याय शुभ्यं भगवते नमः ॥२९॥
नारायणाय श्रुपये पुरुराय महारामने । विषेश्वराय विषाय सर्वभूतात्मने नमः ॥३०॥
इति द्वापर उर्वीशः स्तुयन्ति जगदीश्वरम् । नानातन्त्रविधानेन कलावपि यथा शृणु ॥३१॥
शृण्वर्णं त्वितारुर्ण्यं साङ्गोपाङ्गाक्षपाण्डम् । यज्ञैः सङ्कीर्तनपार्थयजन्ति हि शुभेधमः ॥३२॥
ध्येयं सदा परिभवप्रममीष्टदोहं तीर्थारुण्डं शिवविरिञ्चिनुतं शरदपम् ।
भूयार्तिहं प्रयतपात्रमवाग्निपोतं यन्दे मदापुरं ते चरयारविन्दम् ॥३३॥

त्यक् वा सुदुस्सयजसुरोत्पितराज्यलक्ष्मीं धर्मिष्ठ आर्यवचसा यदगादरयम् ।

मायामृगं दयितयेप्सितमन्वचावद् वन्दे महापुरुषं ते चरणारविन्दम् ॥३४॥

एव युगानुरुपाभ्यां भगवान् युगवर्तिभिः । मनुनैरिज्यते राजन् श्रेयसामीश्वरो हरिः ॥३५॥
कलिं सभाजयन्चार्यां गुणज्ञा सारभागिनः । यत्र सङ्कोतनेनैव सर्वः स्वार्थोऽभिलभ्यते ॥३६॥
न ह्यतः परमो लाभो देहिनां आश्रयतामिह । यतो विन्देत परमां शान्तिं नश्यति संसृतिः ॥३७॥
कृतादिषु प्रजा राजन् कलाविन्दन्ति सम्भवम् । कलौ खलु भविष्यन्ति नारायणपराधया ॥३८॥
क्वचित् क्वचिन्महाराज इविधेषु च मूरिषः । ताम्रपर्णो नदी यत्र कृतमाला पयस्विनी ॥३९॥
कावेरी च महापुण्या प्रतीची च महानदी । ये पिबन्ति जलं तासां मनुजा मनुजेश्वरः ।

आपो भक्ता भगवति वासुदेवेऽमलाशया ॥४०॥

देवर्षिभूतासन्तुष्टाः पितॄणां न किङ्करो नापमृणी च राजन् ।

सर्वांमना यः शरणं शरय्य गतो मुकुन्दं परिहृष्य कर्तुम् ॥४१॥

स्वपादमूलं भजत म्रियस्य त्यक्ताग्न्यभावस्य हरिं परेश ।

विकर्मं यच्छो पतितं कथञ्चिद् धुनोति सर्वं हृदि सञ्जिविष्ट ॥४२॥

नारद उवाच

धर्मान् भागवतानि यः श्रुत्वाथ मिथिलेश्वर । जायन्तेयात् सुनीन् प्रीतः सोपाध्यायो ह्यपूजयत्
सतोऽतर्दधिरे सिद्धा सर्वलोकस्य परयतः । राजा धर्मानुपातिष्ठसवाप परमां गतिम् ॥४३॥
त्वमप्येतान् महाभाग धर्मान् भागवताञ्छ्रुतान् आस्थितः । श्रद्धया युक्तो नि सङ्गो यास्यसे परम्
युवयो खलु दुर्पराधोऽयं शसा पूरितः जगत् । पुत्रतामगमद् यद् वा भगवानोश्वरो हरिः ॥४६॥
दर्शनालिङ्गनालापे शयनासनभोजनैः । आमा वा पावित इष्ये पुत्रस्तेह प्रकुर्वतो ४७

वीरेण यः कृतस्य शिशुपालपौण्ड्रशाल्यादयो गतिविलासविलोकनाद्यैः ।

इष्यामहे आकृतधियः शयनासनाद्यैः तत्साम्यमापुरनुरत्तधियां पुनः किम् ॥४८॥

मापत्यशुद्धिमहृषा इष्ये सर्वात्मनीश्वरे । मायामनुष्यभावेन गूढैश्वर्ये परेऽप्यये ॥४९॥
भूमासुरराज्यन्यदन्तचे गुप्तये सताम् । अतलीलस्य निद्रास्ये यरो लोके वितन्वतेऽऽ ॥५०॥

श्रीशुक उवाच

एतच्छ्रुत्वा महाभागो वसुदेवोऽतिविस्मितः । दयकी च महाभागा जहतुमोहमारसनः ॥५१॥
इतिहासमिमं पुण्यं धारयेद् यः समाहितः । स विधुयेह शमलं यद्वाभूपाप कल्पते ॥५२॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां सहितायामेकादशस्कन्धेऽध्यायः ॥५॥

अथ षष्ठोऽध्यायः

धीशुक उवाच

अथ मह्योऽऽमर्षेदेवैः प्रजेसैरावृतोऽभ्यगात् । भवश्च भूतमव्येशो ययौ भूतगणैर्दृत ॥ १ ॥
हृद्रो मरुद्भिर्भगवानादित्या वसवोऽश्विनौ । ऋभवोऽङ्गिरसो रुद्रा विश्वे माध्याश्च देवताः ॥ २ ॥
गन्धर्वाप्सरसो नागाः सिद्धचारणगुह्यकाः । ऋषयः पितरश्चैव सविधाधरविचाराः ॥ ३ ॥
द्वारकामुपसंजग्मुः सर्वे कृष्णदिग्भवः । वपुषा येन भगवान् नरलोकमनोरमः ।

यशो वितेने लोकेषु सर्वलोकमलापहम् ॥ ४ ॥

तस्यां विश्राजमानायां समृद्धायां महद्दिभिः । व्यचक्षतावितृतायाः कृष्णमद्भुतदर्शनम् ॥ ५ ॥
स्वर्गोद्यानोपगैर्मातृरक्षादयन्तो यदूत्तमम् । गीर्भिश्चित्रपदार्याभिस्तुष्टुर्जगदीश्वरम् ॥ ६ ॥

देवा ऊचुः

नताः स्म ते नाथ पदारविन्दं सुदीप्तिप्रयप्राणमनोवधोभिः ।

यच्चिन्त्यतेऽन्तर्हृदि भावयुक्तैर्मुमुक्षुभिः कर्ममयोपाशात् ॥ ७ ॥

स्य मायया त्रिगुणयाऽऽमर्षि दुर्विभाष्यं व्यक्तं सृजस्यवसि तुगपसि तद्गुणस्य ।

नैतैर्मदामजितं धर्म्मभिरगयते धै यत इवे मुपेऽवयवहितेऽभिरतोऽनययः ॥ ८ ॥

शुद्धिर्नृणां न तु तथेज्य दुराशयानां विद्याभुताभ्ययनदानतपःक्रियाभिः ।

सारासनामृगम ते यशसि मृदुत्सङ्गदया धवणसम्भृतया यथा स्यात् ॥ ९ ॥

स्याधस्तवाङ्घ्रिरशुभाशयधूमरेतुः सेमाय यो मुनिभिरार्द्रहृदोद्यमानः ।

यः साधतैः समविभूतयः आत्मयज्ञिष्युर्देर्चितः सवयशः स्वरातिममाय ॥ १० ॥

यश्चिन्त्यते प्रयतपाणिभिरम्बराग्रां ग्रथः निरुक्तविधिनेश हविर्गृहीत्या ।

अप्यात्मयोग उक्त योगिभिरात्ममायां मिश्रासुभिः परमभागवतैः परीष्टः ॥ ११ ॥

पर्युष्टया तय विभो यनमास्तयेयं संरक्षयिनी भगवती प्रतिपत्तिप्रद्वीः ।

यः सुप्रणीतममुयाईषमाददशो भूयात् सदाङ्घ्रिरशुभाशयधूमरेतुः ॥ १२ ॥

केतुस्त्रिविक्रमयुतस्त्रिपत्तपत्ताको यस्तै भयाभयकरोऽसुरदेवचण्ड्योः ।

स्वर्गोप साधुषु सखिष्वितराय भूमन् पादः पुमास्तु भगवन् भजतामर्थ नः ॥ १३ ॥

नह्योतगाव इव यस्य वशे भवन्ति मत्मादयस्तनुभूतो मिथुरघमाणाः ।

कालस्य ते प्रकृतिगूढयोः परस्य वा नशनोऽनु चरत्पुण्डरीकतमस्य ॥ १४ ॥

यस्य सित हेतुरदयस्त्रितिसंयमानामप्यतज्जीवमद्वैतामपि वासमातुः ।

सोऽयं त्रिधामिहलज्जापचये प्रवृत्तः कासो गभीररय उक्तमहत्तमम् ॥ १५ ॥

स्वतः पुमान् सर्माधगम्य यथा स्ववीर्यं धत्ते महास्तमिव गर्भममोघीर्यः ।

सोऽयं तथानुगत आत्मन आरुढकोशं हेमं ससर्ज बहिरावरणैरुपेतम् ॥१६॥

तत्तत्स्थुपश्च जगतश्च भवानधीशो यन्माययोत्पत्त्युत्पत्तिक्रिययोपनीतान् ।

अर्थाश्चुपन्नपि हवीकपते न लिप्तो येऽन्ये स्वतः परितृतादपि विश्रियति स्म ॥१७॥

स्मायावलोकलवदंशितभायहारिभ्रमण्डलप्रहितसौरतमन्त्रशौर्यदेः ।

पश्यस्तु षोडशसङ्घमनङ्गबाणैर्यस्येन्द्रियं विमथितं करणैर्न विम्वयः ॥१८॥

विम्वयस्तवा मृतकथोदवह्निस्तोक्त्याः पादावनेजसरितः शमलानि हन्तुम् ।

आनुभवं भ्रुतिभिरह्मिजमङ्गसङ्केस्तीर्यद्वयं शुचिपद्मस्य उपस्पृशन्ति ॥१९॥

यः परार्थानुरथाच

हृष्यमिष्टुष विभुषैः शेषः शतशतिर्हरिम् । अम्यभापत गोविन्दं प्रणम्याम्यरमाश्रितः ॥२०॥

ग्रहोयाच

भूमेर्मांरावताराय पुरा विज्ञापितः प्रभो । स्वमस्माभिरशेषात्मस्तत्तथैवोपपादितम् ॥२१॥

धर्मश्च स्यादितः सत्सु सत्यसन्धेषु वै खडा । कीर्तिश्च दिष्ट विचिता सर्वलोकमहापथा ॥२२॥

अवतीर्य यदोर्वशे विभ्रद् , रूपमनुत्तमम् । कर्माण्युहाममृतानि हिताय जगतोऽकृपा ॥२३॥

यानि ते चरितानीश मनुष्याः साधयः कलौ । शृण्वन्तः कीर्तयन्तश्च तरिष्यमयभ्रंसा तमः ॥

यदुपशोऽपतीर्यस्य भयतः पुरुषोत्तम । शरच्छतं व्यतीपाय पञ्चविंशधिकं प्रभो ॥२४॥

नाधुना तेऽगिरिताधार देयकायांशोपेतम् । कुलं च विप्रशपेन, नष्टप्रायममुदिदम् ॥२५॥

ततः स्वधाम परमं विशस्य यदि मयसे- । सलोकश्लोकपालान् नः पाहि वैकुण्ठकिङ्करान् ॥

श्रीभगवानुवाच

अवधारितमेतन्मे यदाय्य । विपुषेधर । कृतं यः कार्यमखिलं भूमेर्मांरोऽरतारितः ॥२६॥

तदिदं पादवृत्तं वीर्यशीर्यमियोद्धतम् । लोके जिहृषद् रुदं मे येनपेय महाययः ॥२७॥

यत्तमदं यः क्षान्तां यदूनां विपुल पुनम् । गन्ताम्यनेन लोकोऽपमुद्वेलेन विनद्धयति ॥२८॥

। दार्मा नाश आरब्ध- कुलस्य द्विजशायतः । यास्यामि भवनें प्रहमेतदन्ते तयानप ॥२९॥

धीशुक उवाच

इत्युक्तो श्लेषमाधेन स्वयम्भूः प्रणिशप तम् । मह देयगर्भदेवः, स्वधाम सगपद्यत ॥३०॥

यय तमो मदीपातान् द्वारण्यो गमुन्वितान् । विलोस्य भगवानाह यदुष्टान् समागतान् ॥३१॥

श्रीभगवानुवाच

११ ६ भूमदोऽगता भुविऽतीह मन्तः । शापत्र नः कुलस्यासीदमाद्योऽग्रे दुरापय ॥३२॥

न वान्ममिहास्माभिर्मित्रीविपुधिरार्यकाः । प्रमार्ष्टुमदापुर्वं यास्यामोऽग्रे माभिरम् ॥३३॥

यत्र स्वात्वा दक्षणापाद् गृहीतो यक्ष्मणोद्गुराद् । विमुक्त किञ्चिदपि सद्यो भेजे भूयः कलौद्यम् ॥
 वयं च तस्मिन्नाप्लुत्य तर्पयित्वा पितॄन् सुरान् । भोजयित्वोक्षिजो विमान् नानागुणवतान्वसा ॥
 तेषु दानानि पात्रेषु श्रद्धयोपवा महान्ति वै । वृजिनानि तरिष्यामो दानैर्नोभिरिवार्थवम् ३८

श्रीशुक उवाच

एषो भगवताऽऽदिष्टा यादवाः कुलनन्दन । गन्तुं कृतधियस्तीर्थे स्थन्दनान् समयुयुजन् ३९
 तन्निरीक्ष्योदयो राजन् श्रुत्वा भगवतोदितम् । दृष्ट्वा रिष्टानि घोराणि त्रियं कृष्णमनुमत ॥४०॥
 विविक्त उपसङ्गम्य जगतामोरवरेश्वरम् । प्रणम्य गिरसा पादौ प्राञ्जलिस्तमभा रत ॥४१॥

उद्धय उवाच

देवदेवेश योरोश पुण्यश्रवणकीर्तन । संहृद्यैतत्कुलं नूनं लोकं सन्ध्यष्यते भवान् ।

विप्रशार्पं समर्थोऽपि प्रायहन् पदौश्वरः ॥४२॥

साहं तवाद्धिकमलं पणार्धमपि केशव । त्यक्तुं समु सहे नाप स्वधाम नय मामपि ॥४३॥

तव विक्रीडितं कृष्ण नृणां परममद्भुतम् । कर्णोपीयूषमास्त्राय त्यजत्यन्यदृष्ट्वा जन ॥४४॥

शय्यासनादनस्थानद्यानक्रीडाशनाविषु । कथं त्वां प्रियमात्मानं वयं भक्ताः प्रजेमहि ॥४५॥

त्ययोपभुक्तलगन्धयासोऽजह्वाश्चरितः । उविदुष्टभोजिनो दासास्तत्र मायः जयेमहि ॥४६॥

वाताशना य क्षयः भ्रमणा ऊर्ध्वमन्थिनः । ब्रह्मावयं धाम ते यान्ति शःगताः संप्राप्तिनोऽमनाः ॥४७॥

वयं त्विह महायोगिन् भ्रमन्तः कर्मशर्मसु । कदातेषां तरिष्यामस्तावकैर्दुस्तरं तम ॥४८॥

स्मरन्तः कीर्तयन्त्यस्ते कृतानि गदितानि च । तन्मुस्मिन्नेष्यन्तेति यन्नृलोकविद्वान्मनु ॥४९॥

श्रीशुक उवाच

एवं विज्ञापितो राजन् भगवान् देवकीपुत्रः । एकान्तिनं त्रियं भू यमुदरं रामभाषत ॥५०॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे एकादशस्कन्धे षष्ठोऽध्यायः ॥६॥

अथ सप्तमोऽध्यायः

श्रीभगवानुवाच

यदिदं मनसा वाचा चक्षुष्यां श्रवणादिभिः । नभरं गृह्णामाणं च विद्धि मायामनोमयम् ॥७॥
 पुंसोऽयुक्तस्य नानार्थो भ्रमः स गुणद्वेषभाक् । कर्माकर्मविकर्मैति गुणद्वेषधियो भिदा ॥८॥
 तस्माद् युक्तैन्द्रियभ्रं मो युक्तचित्तं इदं जगत् । आत्मनीचस्व विततमात्मानं मय्यधीश्वरे ॥९॥
 ज्ञानविज्ञानसंयुक्त आत्मभूतः शरीरिणाम् । आत्मानुभूतुष्टात्मा नान्तरायैर्विह्वल्यसे ॥१०॥
 द्वेषउद्धेषोभयातीतो निषेधाच्च निवर्तते । गुणबुद्ध्या च विहितं न करोति यथाभक्तः ॥११॥
 सर्वभूतसुहृद्भ्रान्तो ज्ञानविज्ञाननिश्चयः । पर्यन् मदात्मकं विश्वं न विपद्येत वै पुनः ॥१२॥

श्रीयुक्त उवाच

इत्यादिष्टो भगवता महाभागवतो नृप । उद्धवः प्रणिपत्याह तत्रजिज्ञासुरप्युतम् ॥१३॥

उद्धव उवाच

योगेश योगविन्यास योगामन् योगसम्भवानि श्रेयसाय मे प्रोक्तस्त्वागः संन्यासज्ञानम् ॥१४॥
 त्यागोऽयं दुष्करो भूमन् कामानां विन्यासमभिः । सुतरां तत्रयि सर्वात्मज्ञमकैरिति मे मतिः ॥१५॥
 सोऽहं ममाहमिति मूढमतिर्विगाढस्त्वन्मायया विरचितात्मनि सानुबन्धे ।
 तत्रजज्ञसा निगदितं भवता यथाहं संसाधयामि भगवन्ननुशाधि भक्त्यम् ॥१६॥
 संपश्य ते स्वश आत्मन आत्मनोऽर्थं वक्तारमीश विबुधैः क्वपि नानुचक्षे ।
 सर्वं विमोहितधिरस्तव माययेमे महादयस्तनुभूतो बहिरर्थभावाः ॥१७॥
 तस्माद् भवन्तमनवद्यमनन्तपारं सर्वशमीश्वरमकुण्ठविकुण्ठविष्यपम् ।
 निर्विण्णधीरहमु ॥ वृजिनाभितप्तो नारायणं भरसखं शरणं प्रपद्ये ॥१८॥

श्रीभगवानुवाच

प्रापेय मनुजाः लोके लोकतश्चविचक्षणाः । समुद्वरन्ति ज्ञात्मानमात्मनैवाशुभाशयात् ॥१९॥
 आत्मनो गुरुरात्मैव पुरपत्य विशेखतः । यत् प्रत्यक्षानुमानाभ्यां श्रेयोऽसाधनुविन्दते ॥२०॥
 पुरपत्ये च मां धीराः सात्वययोगविशारदाः । आविस्तरां प्रपश्यन्ति सर्वशक्त्युपटुहितम् ॥२१॥
 एकद्वित्रिचतुष्पादो बहुपादस्तथापदः । बद्धयः सन्ति पुरः सृष्टास्तासां मे पीरुमी प्रिया ॥२२॥
 अथ मां मृगयन् यदा युक्ता हेतुभिरीधरम् । गृह्णामाणैर्गुणैर्लिङ्गैर्माह्वानुमानतः ॥२३॥
 यत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् । अवभूतस्य संवादं यदेषमिततेजसः ॥२४॥
 अवभूतं द्विजं कञ्चिदन्तमकुतोभयम् । कविनिरीप्यत्तरणं यदुः पद्मस्य धर्मवित् ॥२५॥

यदुवाच

कुनो बुद्धिरियं प्रसन्नकर्तुः सुविशारदा । यामासाच सर्वलोकं विद्वाध्वरति बालयत् ॥२६॥
 प्रापो धर्माधर्मामेषु विविक्तसाधो च भागवाः । हेतुर्नैव समीहन्ते आयुः ॥२७॥
 यं तु कदपः कविर्द्विजः सुभगोऽमृतभाषण । न कर्ता नैहसे द्विजज्ज्ञोऽमृतपिशाचयत् ॥२८॥

जनेषु दह्यमानेषु कामलोमदवाग्निना । न तप्यसेऽग्निना मुक्तो गङ्गात्मन्येव द्विपः ॥२६॥
 त्वं हि नः पृच्छतां ब्रह्मात्मन्यानन्दकारणम् । मूढि स्पर्शविहीनस्य भवतः केवलात्मनः ॥२७॥
 श्रीमद्वैष्णवाचार्य

यदुनैवं महाभागो ब्रह्मस्येन सुमेधसा । पृष्टः समाजितः प्राह प्रथयावनतं द्विजः ॥२८॥
 ब्राह्मण उवाच
 सन्ति मे गुरवो राजन् बहवो बुद्धयुपाश्रिताः । यतो बुद्धिसुपादाय मुक्तोऽहमीह तापमृष्टः ॥२९॥
 पृथिवी वायुराकाशमाग्रेऽग्निश्चन्द्रमा रविः । कपोतोऽजगरः सिन्धुः पतङ्गो मधुकृद् गजः ॥३०॥
 मधुहा हरियो मोनः पिङ्गला कुररोऽर्भकः । कुमारी शरदृत् सर्प ऊर्ध्वनाभिः सुपेशकृत् ॥३१॥
 पृते मे गुरवो राजंश्चतुर्विंशतिराश्रिताः । शिष्या वृत्तिभिरेतेऽयमन्वशिष्यमिहार्त्तमनः ॥३२॥
 यतो यदनुशिष्यामि यथा वा नाहुवात्मजा । तत्तथा पुरपण्याप्तं निबोध कथयामि ते ॥३३॥
 भूतैराक्षयमाणोऽपि धीरो देववशानुगैः । तद् विद्वान् न चलोन्मार्गादन्वशिष्यं क्षितेऽन्तम् ॥
 शरवत्पराधंसर्गैः परार्थैकान्तसम्भवः । साधुः शिष्येन भूभृत्तो नतशिष्यः परात्मताम् ॥३४॥
 प्राणपृथिव्यं सन्तुष्यन्मुनिर्नैवेन्द्रियप्रियः । ज्ञानं यथा न नश्येत् नावकीर्त्येत् बाह्मनः ॥३५॥
 विषयेष्वाविशान् योगी नानाधर्मेषु सत्ततः । गुणदोषव्यपेक्षाः सा न विपरज्येत वायुवत् ॥३६॥
 पार्थिवेऽपि ह देहेषु प्रविष्टस्तद्गुणाश्रयः । गुणेन युज्यते योगी गन्धैर्वायुरिवामरः ॥३७॥
 अन्तर्हितश्च स्थिरजङ्गमेषु ब्रह्मात्मभावेन समन्वयेन ।
 व्याप्याभ्यवच्छेदममङ्गमात्मनो मुनिर्नभस्त्वं विततस्य भावयेत् ॥३८॥
 तेजोऽग्नमपैर्भाविर्मेषाद्यैर्वायुनेरितैः । न स्वरयते न भस्तरुत् कालसृष्टैर्गुणैः पुमान् ॥३९॥
 स्वच्छः प्रकृतितः स्निग्धो मापुष्यस्तीर्थभून्धाम् । मुनिः पुनार्यपो मित्रमीषोपस्पर्शकीर्तनैः ॥४०॥
 तेजस्वी तपसा दीप्तो दुर्धर्गैर्दरभाजनः । सर्वभक्षोऽपि युक्तात्मा नादत्ते मलममिवन् ॥४१॥
 कचिच्छुल्लः क्वचित् स्पष्ट उपास्यः श्रेय इच्छताम् । भुङ्क्ते सर्वत्र दातृणां दहन् प्रागुत्तराशुमम् ॥४२॥
 स्वमापया सृष्टमिदं सदसत्तद्वर्णं विभुः । प्रविष्ट ईयते तत्तत्स्वरूपोऽग्निरिदं जसि ॥४३॥
 विसर्गाद्याः शमशानान्ता भावा देहस्य नात्मनः । कलानामित्र चन्द्रस्य कालेनाप्यतन्मयः ॥४४॥
 कालेन शोषधेगेन भूतानां प्रमयाप्ययौ । नित्यावपि न हरयेन् आत्मनोऽग्रे यथापि रामः ॥४५॥
 गुणैर्गुणानुपादते यथाकालं विमुञ्चति । न तेषु युज्यते योगी गोभिर्गां गोपि ॥४६॥
 पुण्यते स्येन भेदेन व्यक्तिस्येव तद्गतः । लक्ष्यते स्थूलमतिभिरात्मा चावस्थितोऽङ्गवत् ॥४७॥
 नातिस्नेहः प्रसन्नो वा कतंरुदः क्वपि केनचित् । दुर्धर्मास्तस्मात्पुनः कपोत इव दीनयोः ॥४८॥
 कपोतः कथनारण्ये कृमनीदो यनस्पती । कपोत्या भाव्या साधुंशुभास कतिपि न सा ॥४९॥
 कपोती स्नेहयुक्तादहो गृहपार्थिवी । रष्टि रष्ट्याऽमत्रेन बुद्धिपुण्या मन्त्रयुः ॥५०॥

शय्यासनावनस्थानवार्ताप्रोढाशनादिकम् । मिथुनोभूय विघ्नघ्नौ चेतुर्वनराजिषु ॥२१॥
 यं यं वाञ्छति सा राजंस्तर्पयन्त्यनुकम्पिता ॥ तं तं समनयत् कामं कृच्छ्रेणाप्यजितेन्द्रियः ॥२॥
 कपोतो ग्रथमं गर्भं गृह्णती काल आगते । अश्वानि सुपुत्रे नोढे स्वपुत्रः सन्निधौ सतोऽ०
 तेषु काले व्यजायन्त रचितावयवा हरेः । शक्तिभिर्दुर्विभाव्याभिः कोमलाङ्गनहृदाः ॥२॥
 प्रजाः पुपुपतुः प्रोत्तौ दम्पती पुत्रवत्सलौ । शयन्तौ कूजितं तासौ निवृत्तौ कलभार्तिः ॥२॥
 तासौ पतत्रैः सुस्पर्शैः कूजितैर्मुग्धचेष्टितैः । प्रयुद्धमैरदीनानां पितरौ मुदमापतुः ॥२०॥
 स्नेहानुयद्बद्धपावन्त्योन्मत्तं विष्णुमायया । विमोहितौ दीनधियौ शिर्यन् पुपुपतुः प्रजाः ॥२१॥
 पुरुषा जन्मतुस्तातामचार्यं तौ कुटुम्बिनौ । पतिः कानने तस्मिन्मयिनी चेतुश्चिरम् ॥२२॥
 दृष्ट्वा तौल्लुब्धकः कश्चिद् यदच्छातो घनेचरः । जगृहे जलमात य चरतः स्वालपान्तिके ॥२३॥
 कपोतश्च कपोती च प्रजापोषे सरोरमुक्तौ । गतौ पोषणमात्राय स्वमीडमुपजम्भतुः ॥२४॥
 कपोती स्वात्मजान् वीक्ष्य बालकाञ्जालसंवृतान् । तानन्यथावत् कोशन्ती कोशतो भृशदुःखिता ॥२५॥
 सासङ्गद् स्नेहगुणिता दीनचित्ताजमायया । स्वयं चाकथयत् शिवा बहान् पश्यन्त्यपस्मृतिः ॥
 कपोतश्चात्मजान् बहानात्मबोऽप्यधिकान् प्रियान् भायां चामसमो दीनो विललापातिदुःखितः ॥
 अहो मे परयतापायमल्पपुण्यस्य दुर्मतेः । अनृतस्वाकृतार्थस्य गृहक्षैर्वर्गिको हतः ॥२६॥
 अनुरूपानुकूला च यस्य मे पतिदेवता । शून्ये गृहे मां सन्त्यस्य पुत्रैः स्वर्पाति साधुभिः ॥
 सोऽहं शून्ये गृहे दीनो मृतदारो मृतप्रजः । जिजीविषे किमर्थं वा विपुरो दुःखनीवितः ॥२७॥
 तास्तर्पयामासुताभिर्ममृत्पुष्टस्तान् विचेष्टतः । स्वयं च कृपयः शिशु पश्यन्त्यबुधोऽपतत् ॥२८॥
 तं लब्ध्वा लुब्धकः क्रूरः कपोतं गृहमेधिनम् । कपोतकान् कपोती च सिद्धार्थः प्रययौ गृहम् ॥२९॥
 पथं कुटुम्बशान्तात्मा इन्द्रारामः पतन्निवत् । पुष्प्यन् कुटुम्बं कृपयः सानुबन्धोऽवपीदति ॥३०॥
 यः प्राप्य मानुषं लोकं मुक्तिदारमपावृत्तम् । गृहेषु खगवत् सक्त-तमोऽरुदयुतं विदुः ॥३१॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यं सहितायामेकादशस्कन्धे सप्तमोऽध्यायः ॥ १ ॥

अथाष्टमोऽध्यायः

ब्राह्मण-उवाच

सुखमैन्द्रियकं राजन् स्वर्गो नरक एव च । देहिनां यद् यथा दुःखं तस्मात्तेच्छेत् तद् बुधः ॥
 प्राप्तं सुगुप्तं विरसं महान्तं स्वोक्तमेव वा । यदच्छुष्येवापतितं असेदाजगरोऽक्रियः ॥ १ ॥
 शयोताहानि भूरीणि निराहारोऽनुपक्रमः । यदि नोपनमेद् आसो महाहिरिव दिष्टमुक्त ॥ २ ॥
 भोज-सदोन्नतयुतं बिभ्रद् देहमकर्मकम् । शयानो धीतनिद्रश्च नेहेतेन्द्रियवानपि ॥ ३ ॥
 मुनिः प्रसन्नगम्भीरो दुर्विगाहो दुरत्ययः । अनन्तपारो ह्यपोष्यः क्रितमिदोद्द्वार्ययः ॥ ४ ॥

समुद्रकामो हीनो वा नारायणपरो मुनिः । नोत्सर्पेत् न शुष्येत सरिद्धिरिव सागरः ॥ ७ ॥
 दृष्ट्वा स्त्रियं देवमायां तद्भावेरजितेन्द्रियः । प्रलोभितः पतत्यन्धे तमस्यग्नौ पतङ्गवत् ॥ ७ ॥
 योऽपिद्विरप्याभरणाम्बरादिद्रव्येषु मायारचितेषु मूढः ।
 प्रलोभितात्मा ह्युपभोगबुद्ध्या पतङ्गवन्नश्यति नष्टदृष्टिः ॥ ८ ॥

स्तोकं स्तोकं प्रसेद् ग्रामं देहो बतत यावता । गृहं न हि सन्नतिष्टेद् वृत्तिमाधुकरिं मुनिः ॥ ६ ॥
 अणुभ्यश्च महद्भ्यश्च शास्त्रेभ्यः कुशलो नरः । सर्वतः सारमादद्यात् पुण्येभ्य इव पदः ॥ १० ॥
 सायन्तनं रवस्तनं वा न सङ्गृहीत भिन्नतमोपाणिपात्रोदरामग्नौ मयिकेव न सङ्गृहीत ॥ ११ ॥
 सायन्तनं रवस्तनं वा न सङ्गृहीत भिक्षुकः । मयिका इव सङ्गृह्यन् सह तेन विनश्यति ॥ १२ ॥
 पदापि युयती भिक्षुर्न स्पृशेद् वारधीमपि । स्पृशन् करीव बध्येत करिण्या अङ्गसङ्गतः ॥ १३ ॥
 नाधिगच्छेत् स्त्रियं प्राज्ञः कर्हिचिन्मृत्युमारमनः । बलाधिकैः स हन्येत गजैरन्यैर्गजो यथा ॥ १४ ॥
 न देयं नोपभोग्यं च लुब्धैर्यद् दुःखसञ्चितम् । मुहुक्ते तदपि तच्चान्यो मधुदेवार्थविन्मनुः ॥ १५ ॥
 सुदुःखोपार्जितैर्वितैराशासानां गृहाशिवः । मधुदेवाप्रतो मुहुक्ते यतिर्वै गृहमेधिनाम् ॥ १६ ॥
 ग्राम्यगीतं न शृणुयाद् यतिर्वनचरः कश्चित् । शिष्ये हरिणाद् बद्धात्म्ययोगीतमोहितात् ॥ १७ ॥
 नृश्यवादिश्रगीतानि जुषन् ग्राम्याणि योषिताम् । आसौ क्रीडनको वश्य ऋषयश्चक्रे मृगीसुतः ॥ १८ ॥
 जिह्वयातिप्रमाथिन्या जनो रसविमोहितः । मृत्युमृच्छत्यसद्बुद्धिर्मानस्तु बद्धिर्यथा ॥ १९ ॥
 इन्द्रियाणि जयन्त्याशु निराहारा मनीषिणः । वर्जयित्वा तु रसनं तन्निरस्य वर्धते ॥ २० ॥
 तावज्जितेन्द्रियो न स्याद् विजितान्यैर्द्रव्यैः पुमान् । न जयेद् रसनं यावज्जितं सर्वं जिते रसे ॥ २१ ॥
 पिङ्गला नाम वेद्याऽऽसीद् विदेहनगरे पुरा । तस्या मे शिषितं किञ्चिज्जिबोध नृपनन्दन ॥ २२ ॥
 सा स्वैरिष्येकदा काम्तं सङ्केत उपनेष्यती । अभूत् काले बहिर्द्वा रिविभ्रती रूपमुत्तमम् ॥ २३ ॥
 मार्गं आगच्छतो वीषय पुरुषान् पुरुषर्षभ । ताश्चक्रेकद्वान् वित्तवतः कान्तान् मेनेऽर्थकामुकात् ॥ २४ ॥
 आगतेष्वपयातेषु सा सङ्केतोपजीविनी । अध्यन्यो वित्तवान् कोऽपि मामपैष्यति भूरिदः ॥ २५ ॥
 एवं दुराशया ध्वस्तनिद्रा द्वायवलम्बती । निर्गच्छन्ती प्रविशती निशीर्षं समपद्यत ॥ २६ ॥
 तस्या वित्ताशया शुष्यद्रवत्राया दोनचेतसः । निर्वेदः परमो जज्ञे चिन्ताहेतुः सुखावहः ॥ २७ ॥
 तस्या निर्विण्णचित्ताया गीतं शृणु यथा मम । निर्वेद आशापाशानां पुरणस्य यथा क्षसिः ॥ २८ ॥
 न ह्यङ्गाजातनिर्वेदो देहबन्धं जिहासति । यथा विज्ञानरहितो मनुजो ममतां नृप ॥ २९ ॥
 पिङ्गलोवाच ।

अहो मे मोहविवर्ति परयताविजितारमनः । या कान्तादसतः कामं कामये येन यत्तिशः ॥ ३० ॥
 सन्तं समीपे रमणं रतिप्रदं वित्तप्रदं नित्यमिमं विहाय ।
 अकामर्दं दुःखमयाधिशोकमोहमर्दं मुच्छमर्दं भजेऽज्ञा ॥ ३१ ॥

अहो मयाऽऽत्मा परितोषितो नृया साङ्केत्यवृष्यातिविगर्हवार्तया ।

श्लैष्मिन्नराद् दार्यंतुषोऽनुसोच्याद् प्रीतेन वित्तं रत्तिमात्मनेच्छति ॥३२॥

यदस्थिभिर्निर्मितवंशवंश्यस्यूषं त्वचा रोमनक्षैः पिनद्धम् ।

चरन्नवद्वारमगारमेतद् विष्णुमूर्तपूर्णं मनुष्यैति कान्या ॥३३॥

विदेहानां पुरे हारिमन्नहमेकैः भृष्टधोः । यान्यमिच्छन्त्यसत्यस्मादात्मज्ञात् काममच्युनात् ॥

सुहृत् प्रेष्टतमो नाथ आत्मा चायं शरीरिणाम् । तं विक्रीयात्मनैवाहं रमेऽनेन यथा रमा ॥३४॥

क्रियत् प्रियं ते स्वभजनं कामा ये कामज्ञा नराः । आद्यन्तवन्तो भायां वा देवा वा कालविद्रुताः ॥३५॥

नूनं मे भगवान् प्रीतो विष्णुः केनापि कर्मणा निर्वेदोऽयं दुराशया यन्मे जातः सुखावह ॥३६॥

सैवं स्युर्मन्दभाग्यायाः क्लेशा निर्वेदहेतवः । येनानुबन्ध निहन्त्य पुरुषः शममृच्छति ॥३७॥

तेनोपकृतमादाय शिरसा ब्राह्म्यसङ्गताः । त्यक्त्वा दुराशाः शरणां व्रजामि तमधीश्वरम् ॥३८॥

सन्तुष्टा धृष्टयेतद् यथास्वाभेन जीवती । विहराम्यमुनैवाहमात्मना रमणेन धी ॥३९॥

संसारकूपे पतित विपर्ययुपितेष्वथम् । प्रसृतं कालाहिनाऽऽत्मानं कोऽप्यस्त्रातुमधीश्वरः ॥४०॥

आत्मैव ह्यात्मनो गोप्ता निर्विघ्नेत यदास्त्रितात् । अप्रमत्त इदं परयेद् प्रसृतं कालाहिना जगत् ॥४१॥

ब्राह्मण उवाच

एवं व्यवसितमतिदुराशां कान्ततर्जनाम् । द्विष्वोपशममास्थाप शरवासुपविवेच्य सा ॥४२॥

आशा हि परमं दुःखं नैराशयं परमं सुखम् । यया संक्षिप्त कान्ताशां सुखं सुप्ताप पिङ्गला ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमर्हस्योऽसंहितायामेकादशस्कन्धे अष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

अथ नवमोऽध्यायः

ब्राह्मण उवाच

परिग्रहो हि दुःखाय यद् यत् प्रियतमं नृणाम् । अनन्तं सुखमाप्नोति तद् विद्वान् परस्वपिञ्जनः ।

सामिपं पुररं जघ्नुर्बलिनो ये निरामिगः । तदामिपं परित्यज्य ह्यसुरां समविन्दत ॥ १ ॥

न मे मानावमानौ स्तो न चिन्ता मेहपुत्रिणाम् । आत्मक्रीड आत्मरतिर्विचरामीह बालवत् ॥२॥

द्वावेव चिन्तया सुखी परमानन्द आप्नुतौ । यो विमुग्धो जडो बालो यो गुण्येभ्यः परं गतः ॥

क्षविन् कुमारी त्वात्मानं वृणानान् गृहमागतान् । स्वयं तानर्हयामास कापि यातेषु बन्धुषु ॥३॥

तेनामभ्यवहारार्थं शालीन् रहसि पार्थिव । अवघ्नन्त्याः प्रकोटस्याश्रकः शङ्काः स्वनं महत् ॥४॥

सा तज्जगुप्सितं मन्वा महती मोदिता ततः । बभूवै कैकशः शङ्कान् द्वौ द्वौ पाण्योरशेषयत् ॥५॥

उभयोरप्यभूद् घोषो ह्यवघ्नन्त्याः स्म शङ्कयोः । तत्राप्येकं निरभिद्रदेकरमात्रमवद् ॥६॥

अन्यशिपमिमं तस्या उपदेशमरिन्दम् । लोकाननुचरन्तेर्तांश्चोक्तवद्विचिन्सया ॥ ६ ॥

वासे यदूनां कलहो भवद् वार्ता द्वयोरपि । एक एव चरेत् तस्मात् कुमार्या इव कङ्कण ॥१०॥
मन एकत्र संयुज्याजित्वासो जितासन । वैराग्याभ्यासयोगेन ध्रियमाणमतन्द्रित ॥११॥

यस्मिन् मनो लब्धपदं यदेतन्मनै शनैर्मुञ्चति कर्मरेणून् ।
सत्त्वेन वृद्धेन रजस्तमश्च विधूय निर्वाणमुपैत्यनिन्धनम् ॥१२॥
तदैवमात्मन्यवरुद्धचित्तो न विद किञ्चिद् बहिरन्तरं वा ।
यथेपुकारो नृपतिं यजन्तमिषौ गतात्मा न ददर्श पार्वे ॥१३॥

एकचार्यनिकेतः स्यादप्रमत्तो गुहाशय । अलक्ष्यमाण आचारैर्मुनिरेकोऽल्पभाषण ॥१४॥
गृहारम्भोऽतिदुःखाय विप्लवाधुवात्मन । सर्पं परकृन् वेदम प्रविश्य सुखमेधते ॥१५॥
एको नारायणो देव पूर्वसृष्ट स्वमायया । संहृत कालकलया कल्पात्तद्दृमीश्वर ॥१६॥
एक एवाद्वितीयोऽभूदात्माधारोऽखिलाश्रय । कालेनात्मानुभावेन साम्यं नीतासु शक्तिषु ।

सत्शशिस्वादिपुरुषः प्रधानपुरुषेश्वर ॥१७॥
परावराणां परम आस्ते कैवल्यसज्जित । केवलानुभवानन्दमन्दोहो निरुपाधिक ॥१८॥
कैरला मानुभावेन स्वमायां त्रिगुणात्मिकाम् । संक्षोभयन् सृजत्यादौ तथा सूत्रमरिन्दम ॥१९॥
तामाहु त्रिगुणस्यैकं सृजन्तीं विश्वतोमुखम् । यस्मिन् प्रोतमिदं विश्वं येन संसरते पुमान् २०॥
यथोर्षनाभिहृदयावृक्षां सन्ततं यवग्रतः । तथा विहृत्य भूयस्तां प्रमयेय महेश्वर ॥२१॥
यत्र यत्र मनो देही धारयेत् सकल धिया । स्नेहाद् द्वेपाद् भयाद् वापि याति तत्तात्पर्यरूपता ॥२२॥
कीदः पेशकृतं ध्यायन् कृद्व्यां तेन प्रवेशितः । याति तत्तात्पर्यं राजन् पूर्वरूपमसंयजन् ॥२३॥
एव गुरुभ्य एतेभ्य एषा मे शिक्षिता मतिः । स्वात्मोपशिक्षितां बुद्धिं शृणु मे वदत प्रभो ॥२४॥

देहो गुरुर्भूतः विवर्त्तिव्येकहेतुर्विभक्तः स्म सत्यनिधन सततात्युदकम् ।
तत्त्वान्यनेन विगृह्णामि यथा तथापि पारव्ययमि यद्यसितो विधराग्यसङ्ग ॥२५॥
जायात्मजायपशुमृगयगृहासवर्गान् पुण्याति यिप्रथिचक्षीपंथा वितम्बन् ।
स्वन्ते सहस्रमयस्त्वधन स देहः सृष्ट्यास्य बीजमवसीदति घृणधर्मा ॥२६॥
जिह्वैकतोऽमुमपकपतिं बर्हि तप्रां शिभोऽन्यतस्त्वगुदरं ध्रुवण कुतश्चिन् ।
प्राणोऽन्यतश्चपलदक्कच कर्मशक्तिर्बहुप सपन्थ इव नोदपति लुनन्ति ॥२७॥
सृष्ट्वा पुराणि विविधान्यजयाऽऽज्मरातया वृष्टान् सरोमपपयून् एवार्दशमस्यान् ।
तैस्तेरतुष्टदयः पुरुषं विधाय मद्भाबलोऽधिस्थं मुदमाप देय ॥२८॥
सन्ध्या मुदुर्लभं बभूवसम्भवाते मातुष्यमर्थदमनि यमरीड धीरः ।

गृह्णीयते न पतेदनुत्पु यावद्विधेयसाय चिद्वयः रालु सर्वत स्यात् ॥२९॥
एवं सजातपराग्यो विशानालोक आत्मनि । विचारमि महोनेत्रां सुगमज्ञोऽनदृष्टि ॥३०॥

न होकस्माद् गुरोर्ज्ञानं सुख्यं स्यात् सुपुष्कलम् । प्रहृतददितोय वै गोपते बहुधायेभिः ॥११॥

श्रीभगवानुवाच

इत्युक्त्वा स यदु विप्रस्तमामन्त्र्य गभीरधीः । जन्दितोऽभ्यर्चितो राज्ञा यदी प्रीतो यथागतम्
प्रवधूतवचः श्रुत्वा पूर्वेषां नः स पूर्वजः । सर्वसङ्गविनिर्मुक्तः समचित्तो बभूव ह ॥१२॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यं संहितायामेकादशस्कन्धे नवमोऽध्यायः ॥ ६ ॥

अथ दशमोऽध्यायः

श्रीभगवानुवाच

मयोदितेष्वग्रहितः, स्वधर्मेऽपि मदाश्रयः । वर्णाश्रमकुलाचारमक्रामात्मा समाचरेत् ॥१॥
अन्वीचेत् विशुद्धात्मा देहिनां विपद्यात्मनाम् । गुणेषु तत्त्वध्यानेन सर्वारम्भविपर्ययम् ॥ २ ॥
सुप्तस्य विपद्यालोको ध्यायतो वा मनोरथः । नानात्मकत्वाद् विफलस्तथा भेदाः सधीर्गुणैः ॥३॥
निवृत्तं कर्म सेवेत मूर्तं मत्परस्यजेत् । जिज्ञासायां सप्रवृत्तो नाद्रियेत् कर्मचोदनाम् ॥४॥
यमानभीषणं सेवेत नियमान् मत्परः कचिच्च । मद्भिज्ञं गुरुं शान्तमुपासीत मदात्मकम् ॥ ५ ॥
अमान्यमत्सरो दक्षो निर्ममो हृदसीहृदः । असत्त्वोऽर्थजिज्ञासुरनस्युरभोववाक् ॥ ६ ॥
जायापत्यगृहघेप्रस्वजनद्विषादिषु । उदासीनः समं पश्यन् सर्वेष्वर्गमिषात्मनः ॥७॥
विलक्षणः स्थूलसूक्ष्माद् देहाद् । मेयिता स्वस्वः । यथाभिर्दास्यो दाह्याद् दाहकोऽप्यः प्रकाशकः ।
निरोधोत्पायगृहजानात्वं साकृतान् गुणान् । अन्तःप्रविष्ट आघत एव देहगुणान् परः ॥ ८ ॥
योऽसौ गुणैर्विरचितो देहोऽर्थं गुरुस्य हि । संसारस्तन्निबन्धोऽर्थं पुंसो विद्याच्छिदात्मनः ॥९॥
तस्माज्जिज्ञासयाऽऽमानमात्मस्य केवल परम् । सङ्गम्य निरसेदेतद्वस्तुबुद्धिं यथाक्रमम् ॥१०॥
आचार्योऽप्यिराधः स्वादन्तेवास्मृतारारणिः । तत्सन्धानं प्रवचनं विद्यासन्धिः सुखायहः ॥११॥

धैर्यारदी सातिविशुद्धे बुद्धिर्धुनोति मायां गुणसाप्रसूताम् ।

गुणाश्च सन्दृष्ट्वा यदात्ममेतत् स्वयं च शाश्वतसमिद् यथाभिः ॥१२॥

अथैवा कर्मकर्तृणां भोक्तृणां सुखदुःखयोः । नानावयव नित्यात्वं लोककालागमात्मनाम् ॥१॥
मन्यसे सर्वभावानां संस्थां ह्यौत्पत्तिकी यया । तत्तदाकृतिभेदेन जायते भिद्यते च धोः ॥१२॥
यवमप्यङ्गं सर्वेषां देहिनां देहयोगतः । कालावयवतः सन्ति भावा जन्मादयोऽसकृत् ॥१३॥
अप्रापि कर्मणा कर्तुरस्वातन्त्र्यं च लप्यते । भोक्तृशु दुःखसुखयोः को न्वर्थो विवशं भजेत् ॥१४॥
न देहिनां सुखं किञ्चिद् विद्यते विदुषामपि । तथा च दुःखं भूदानां कृथाद्वह्मणं परम् ॥१५॥
यदि प्राप्तिं विद्यात् च जानन्ति सुखदुःखयोः । तेऽप्येदा न विदुर्योगं कृयुर्न प्रभवेद् यथा ॥१६॥
को न्वर्थः सुप्रयत्नेन कामो वा श्युरन्तिके । आघातं नीयमानस्य वध्यस्येव न तुष्टिद ॥१७॥

श्रुतं च दृष्टवद् दृष्टं स्पर्धासूयात्ययव्ययैः । बद्धन्तरायकामत्वात् कृषिवद्यापि निष्फलम् ॥२१॥
 अन्तरायैर्विद्वतो यदि धर्मः स्वनुरिष्टतः । तेनापि निर्जितं स्थानं यथा गच्छति तच्छृणु ॥२२॥
 इष्टे ह देवता यज्ञैः स्वर्लोकं याति याज्ञिकः । भुञ्जीत देववत्तत्र भोगान् दिव्यान् निजार्जितान् ॥
 स्वपुण्योपचिते शुभ्रे विमान उपगोयते । गन्धर्वैर्विहरन् मध्ये देवीनां हृद्यवेपथ्वः ॥२४॥
 स्त्रीभिः कामगयानेन किङ्किणीजालमालिना । क्रीडन् न वेदात्मपातं सुराक्रीडेषु निवृत्तः ॥२५॥
 तावत् प्रमोदते स्वर्गे यावत् पुण्यं समाप्यते । चीणपुण्यः पतत्यर्वांगनिच्छन् कालचालित ॥२६॥
 यद्यधर्मरतः सङ्गादसतो वाजितेन्द्रियः । कामात्मा पण्यो लुब्धः स्रैयी भूतविर्हिसकः ॥
 पशून्विधित्वाऽऽलभ्य प्रेतभूतगणान् यजन् । नरकानवशो जन्तुगं वा यायुस्त्वयं तम ॥२८॥
 कर्माणि दुःखोर्दकाणि कुर्वन् देहेन सैः पुनः । देहमाभजते तत्र किं सुखं मय्यधर्मिणः ॥२९॥
 लोकानां लोकपालानां मन्त्र्यं वक्ष्यजीविनाम् । वल्लभोऽपि भयं मत्तो द्विपराधंपरायुषः ॥३०॥
 गुणाः सृजन्ति कर्माणि गुणोऽनुसृजते गुणान् । जीवस्तु गुणसंयुक्तो भुङ्क्ते कर्मफलान्यसौ ॥३१॥
 यावत् स्याद् गुणवैपम्यं तावद्यानात्त्वमात्मनः । नानात्वमात्मनो यावत् पारतन्त्र्यं तदैव हि ॥३२॥
 यावदस्यास्यतन्त्रात् तावदीश्वरतो भयम् । य एतद् समुपासीरंस्ते मुह्यन्ति शुचार्पिताः ॥३३॥
 बाला आत्माऽऽगमो लोकः स्वभावो धर्म एव चास्ति मां बहुधा प्राहुर्गुणव्यतिकरे सति ॥३४॥

उद्धव उवाच

गुणेषु वर्तमानोऽपि देहजेष्वनपावृतः । गुणैर्न बद्धयते देही बद्धयते वा कथं दिभो ॥३५॥
 यथा वर्तते विहरेत् कैवां ज्ञायेत् लक्ष्यैः । किं भुञ्जीतोत्त विस्वजेद्दयीतासीत याति वा ॥३६॥
 एतद्व्युत मे मूढि प्रभं प्रभविविदां वर । नित्यमुक्तो न यवद् एक एवेति मे भ्रमः ॥३७॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायामेकादशस्कन्धे दशमोऽध्यायः ॥१०॥

अथैकादशोऽध्यायः

श्रीभगवानुवाच

बद्धो मुक्त इति श्लाघ्यां गुणतो मे न वस्तुतः । गुणस्य मायामूलं वाद्य मे मोक्षो न बन्धनम् ॥
 शोकमोहौ सुखं दुःखं देहापत्तिश्च मायया । स्वप्नो यथाऽऽप्नोत तथातिः संसृतिर्न तु वास्तवी ॥
 विद्याविद्ये मम तन् विद्वद्दुदय शरीरिणाम् । मोक्षपन्थकरी चाप्ये मायया मे विनिर्मिते ॥३१॥
 एकस्यैव ममांशस्य जीयस्यैव महामत्ने । बन्धोऽस्याविद्यानादिविषया च तथेतरः ॥ ४ ॥
 अप्य वदस्य मुक्तस्य धैर्यपण्यं वदामि ते । विस्वधर्मिणोस्तात स्थितपोरेकधर्मिण ॥ ५ ॥
 मुपस्थायेतो सद्यो सत्यायौ यद्व्युदयती कृतनीदौ च पृथे ।
 एषस्तयोः स्वास्ति निरस्ताप्रमन्यो निरलोऽपि बलेन भूयान् ॥ ६ ॥

प्राप्तमानमयं च त वेद विद्वानपिप्लादो न तु पिप्लादः ।

योऽवशिष्या युक् स तु नित्यन्दो विद्यामयो यः स तु नित्यमुक्तः ॥ ७ ॥

देहस्योऽपि न देहस्यो विद्वान् स्वभाद यथोचितः । अदेहस्योऽपि देहस्यः कुमतिः स्वप्रदग् यथातद
इन्द्रियैरेन्द्रियाधेपु गुणैरपि गुणेषु च । गृहमाख्येप्यहं कुर्यान्न विद्वान् यस्तुविक्रियः ॥ ६ ॥
दैवाधोने शरीरेऽस्मिन् गुणमाख्येन कर्मणा । वर्णमानोऽधुवस्तत्र कर्तास्मीति निषेद्धपने ॥ १० ॥
एवं विरक्तः शयन आसनादनमज्जने । दर्शनस्पर्शनघ्राणभोजनध्वशादिषु ॥ ११ ॥

न तथा शब्दयते विद्वोस्तत्र तत्रादयन् गुणान् । प्रकृतिस्योऽप्यसंसक्तो यथा खं सवित्तानिजः ॥ १२ ॥
वैशारघ्येऽप्यासङ्गशितया चित्तमंशयः । प्रतिबुद्ध इव स्वप्नाद्यानात्वाद् विनिवर्तते ॥ १३ ॥
यस्य स्युर्वीतसङ्कल्पाः प्रायेन्द्रियमनोविद्याम् । वृत्तयः स विनिर्मुक्तो देहस्योऽपि हि तद्गुणैः ॥
यस्यात्मा हिंस्यते हिंस्रैर्धनं किञ्चिद् यदप्यया । अर्च्यते वा वक्षितत्र न व्यतिम्रियते ध्रुवः ॥ १४ ॥
न स्तुवीत न निन्देत कुर्वतः साध्वस्तापु वा । इतो गुणदोराभ्यां वर्जितः समारब्धमुनिः ॥ १५ ॥
न कुर्यान्न वदेत् किञ्चिद् व्यायेत् साध्वस्तापु वा । आत्माराभोजनया धृष्ट्या विशरेज्जडवन्मुनिः ॥ १६ ॥
शान्दमन्त्राणि निष्पातो न निष्पायात् परे यदि । धर्मस्तस्य भ्रमफलो ह्यधेमुनिर रक्षतः ॥ १७ ॥
गो दुग्धदोहामसती च आयां देहं पराधीनमसत्प्रजां च ।

वित्तं त्वतीर्थीकृतमङ्ग वाचं हीनां मया रक्षति दुःखदुःखी ॥ १८ ॥

यस्यां म मे पावनमङ्ग कर्म स्थिः युद्धवप्राणनिरोधमस्य ।

लोलोवतारोऽस्ति तज्जन्म वा स्याद् बन्धवां गिरं तां विमृश्यान्न धीरः ॥ २० ॥

एवं जिज्ञासयापोह्य चानात्त्वभ्रममागमिन् । उपारमेन विरजं मनो मयेप्यर्प्य सर्वगे ॥ २१ ॥
यद्यनीगो धारयितुं मनो ब्रह्माण्य निश्चलम् । सर्वं सर्वाणि कर्माणि निरपेक्षः समाचर ॥ २२ ॥
अद्वापुर्मे कथाः शृण्वन् सुमद्रा लोकपावनी । गायन्नुस्मरन् कर्म जन्म चाभिनयन् मुहुः २३
मसर्धं धर्मकामार्थानाचरन् मवपाश्रयः । लभते निश्चलां भक्तिं मस्युद्धव सनातने ॥ २४ ॥
सत्सङ्गलब्धया भक्त्या मयि मां स उपासिता । स वै मे दक्षितं सन्निरञ्जसा विन्दते पदम् २५

उद्धव उवाच

साधुस्तवोत्तमश्लोक मतः कीदृश्विधः प्रभो । भक्तिस्त्वस्थुषयुष्येत कीदृशो सन्निरास्ता ॥ २६ ॥

पुनन्मे पुरुषाभ्यश्च लोकाभ्यश्च जगत्प्रभो । प्रणतायानुरक्ताय प्रपन्नाय च कथ्यताम् ॥ २७ ॥

त्वं ब्रह्म परमं व्योम पुरुषः प्रकृतेः परः । भवतीत्योऽसि भगवन् स्वेच्छोपात्तपृथग्वपुः ॥ २८ ॥

श्रीभगवानुवाच

कृपालुरकृतद्रोहस्त्वितिष्ठः सर्वदेहिनाम् । सत्यसारोऽनरघात्मा सम सर्वोपकारकः ॥ २९ ॥

कर्मरहतधीर्दान्तो मृदुः शुचिरकिञ्चनः । अनीदो मितमुक् शान्तः स्थितो मन्त्ररथो मुनिः

अप्रमत्तो गभीरात्मा धृतिमाजितप्रभुः ॥ अमानि मानदः कल्पो मैत्रः कारयिकः कविः ॥
 आज्ञायैवं गुणान् दोषान् मयाऽऽदिष्टानपि स्वकान्।धर्मान् संत्यज्य यः सर्वान् मां भजेत स सत्तमः ॥३३॥
 ज्ञात्वाज्ञात्वाथ ये वै मां यावान् यश्चास्मि यादृशः।भजन्यनन्यभावेन ते मे भक्ततमा मताः ॥३४॥
 महिम्नमहं कृत्तनदर्शनस्पर्शनार्चनम् । परिचयां स्तुतिं प्रह्वगुणकर्मानुकीर्तनम् ॥३५॥
 मन्त्राध्यायश्च श्रद्धा मदनुष्ठानमुद्धव । सर्वलाभोपहरणं दास्येनात्मनिवेदनम् ॥३६॥
 मन्त्रमन्त्रकर्मकथनं मम । पञ्चानुमोदनम् । गीतस्तारह्ववादिप्रयोद्योभिर्मन्दपृष्टोत्सवः ॥३७॥
 यात्रा बलिविधानं । सर्ववार्तिकपर्वम् । वैदिकी तान्त्रिकी दीक्षा मन्त्रोपप्रतधारणम् ॥३८॥
 ममार्चास्त्रापने श्रद्धा स्वतः संहत्य चोद्यमः । उद्यानोपवनाद्रीडपुरमन्दिरकर्मणि ॥३९॥
 सभार्जनोपलेपाभ्यां । सेकमण्डलवर्तनैः । गृहशुश्रूषणं मद्यं दास्यद् यदमायया ॥४०॥
 धर्मानित्यमद्भिभक्तं कृतस्यापरिशीर्तनम् । अपि दोषावलोकने नोपयुज्यात्तिवेदितम् ॥४१॥
 यद् यदिष्टमं लोके यथातिप्रियमात्मनः । तत्तद्विवेदयेन्मद्यं तदानन्त्याय कथ्यते ॥४२॥
 सूर्योऽग्निर्माद्यणो नावो वैष्णवः ख मरुज्जलम् । भूरा मा सर्वभूतानि भद्रं पूषापदानि ज्ञे ॥४३॥
 सूर्ये तु विद्यया श्रव्या हवि शग्नी यजेत माम् । आतिथ्येन तु विप्राम् । गोपह्न यवसादिना ॥
 वैष्णवे यन्पुस्तकस्या हृदि ये ध्याननिष्ठया । वायी मुह्यधिया सोमे द्रव्यस्तीवपुरस्कृती ॥४४॥
 स्पण्डिले मन्त्रहर्षमौगैरात्मानमात्मनि । छेत्रं सर्वभूतेषु समायेन यजेत माम् ॥४५॥
 मिन्दयेत्वेति मद्रूपं शङ्खचक्रगन्धर्वैः । युक्तं चतुर्भुजं शान्तं ध्यायन्नयेत् समाहितः ॥
 रघूपतेन मामेव यो यजेत समाहितः । लभते मयि सज्जति मस्मृति साधुमेव ॥४६॥
 प्रायेण भक्तियोगेन सत्सङ्गेन विनोदव । नोपायो विघ्ने सभूयः प्रापयं हि सत्तामहम् ॥
 यथैतत् परमं गुह्यं शृण्वतो यदुज्ज्वलम् । सुगोप्यमपि यच्चामि त्वं मे भूयः सुहृन् सखा
 हति धीमन्नागवते महापुराणे वारमर्हस्यौ पंडितावामेकादशस्कन्धे एकादशोऽध्यायः ॥११॥

अथ द्वादशोऽध्यायः

धीमगवानुयाच

एवं गुरुगानयैकमक्त्या विद्याकुसारेण शितेन घोरः ।

विवृत्त्य जीवाशयमप्रमत्तः सम्पद्य चात्मानमथ त्यजाम् ॥२४॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे एकादशस्कन्धे द्वादशोऽध्यायः ॥१२॥

अथ त्रयोदशोऽध्यायः

श्रीभगवानुवाच

सत्त्वं रजस्तम इति गुणा बुद्धेर्न चात्मनः । सत्त्वेनान्यतमौहन्यात् सत्त्वं सत्त्वेन चैव हि ॥१॥
सत्त्वाद् धर्मो भवेद् दृढात् पुंसो मङ्गलित्वव्य । सात्त्विकोपासया सत्त्वं ततो धर्मः प्रवर्तते २
धर्मो रजस्तमो हृत्वात् सत्त्वद्विरनुत्तमः । आशु नश्यति तन्मूलो ह्यधर्म उभये हते ॥३॥
आगमोऽपः प्रजा देशः कालः कर्म च जन्म च । ध्यानं मनोऽथ संस्कारो दर्शिते गुणहेतवः ४
तत्तत्सात्त्विकमेवैरा यद् यद् दृढाः प्रचरते । निन्दन्ति साम्रमं तत्तद् राजसं तदुपेक्षितम् ५
सात्त्विकान्येव सेवेत पुमान् सत्त्वविरुद्धये । ततो धर्मस्ततो ज्ञानं यावत्स्मृतिरपोहनम् ६
वेणुमहर्षंजो बह्निर्दग्ध्वा शाम्यति तद् वनम् । एवं गुणम्यत्ययजो देहः शाम्यति तत्क्रियः ॥७॥

उद्धव उवाच

विदन्ति मर्याः प्रायेण विषयान् पदमापदाम् । तथापि भुञ्जते कृष्ण तत्त्वं श्वपराजवत् ॥८॥

श्रीभगवानुवाच

अहमि यन्यथाबुद्धिः प्रमत्तस्य यथा हृदि । उत्सर्पति रजो घोरं ततो धैकारिर्क मनः ॥९॥
रजोयुक्तस्य मनसः सङ्कल्पः खविकल्पकः । ततः कामो गुणध्वानाद् दुःसहः स्याद्वि दुर्मते ॥
करोति कामरशगः कर्मायविजितेन्द्रियः । दुःखोर्दकाणि सम्पश्यन् रजोवेगविमोहितः ॥११॥
रजस्तमोभ्यां यदपि विद्वान् विक्षिप्तधीः पुनः । अतन्द्रितो मनो युजन् दोषदृष्टिर्न सज्जते १२
अप्रमत्तोऽनुयुज्जीत मनो मत्पर्ययद्रुनैः । अनिर्विण्णो यथाकालं जितधातो जितासनः १३
एतावान् योग आदिष्टो मच्चिद्धये सनकादिभिः । सर्वतो मन आकृष्य मत्पदाऽऽरेरपते यथा १४

उद्धव उवाच

यदा त्वं सनकादिभ्यो येन रूपेण केशव । योगमादिष्टवानेतद् रूपमिच्छामि वेदिनुम् ॥१५॥

श्रीभगवानुवाच

पुत्रा हिरण्यगर्भस्य मानसाः सनकादयः । पप्रक्षुः पितरं सूक्ष्मो योगस्यैकान्तिकीं गतिम् १६
सनकादय ऊचुः

गुणेष्वविशते चेतो गुणाश्चेतसि च प्रभो । कथमन्योन्यसंत्वागो मुमुक्षोरतितृतीयैः ॥१७॥

श्रीभगवानुवाच

एवं पृष्टो महादेवः स्वपम्भूभूतभावनः । व्यापमानः प्रभवीजं नामपपद्यत कर्मधी ॥१८॥

रु मामचिन्तयद् देवः प्रभारतितीर्थया । तस्याहं हंसरूपेण सकाशमगमं तदा ॥१६॥
 दृष्ट्वा मां त उपद्रव्य कृत्वा पादाभिवन्दनम् । प्रह्लादमप्रतः कृत्वा पप्रच्छुः को भवानिति ॥१७॥
 इत्यहं मुनिभिः पृष्टस्तत्रविज्ञासुभिस्तदा । यद्वचोचमहं तेभ्यस्तदुद्धव निबोध मे ॥१८॥
 वस्तुनो यद्यनानात्ममात्मनः प्रभ ईदृशः । कथं घटेत वो विप्रा वक्तुर्वा मे क आध्रयः ॥१९॥
 पद्मात्मकेषु भूतेषु समानेषु च वस्तुतः । को भवानिति व. प्रश्नो वाचारम्भो ह्यर्थः ॥२०॥
 मनसा वचसा दृष्ट्वा गृह्यतेऽन्यैरपीन्द्रियैः । अहमेव न मतोऽन्यदिति शुष्यध्वमञ्जसा ॥२१॥
 गुणेष्वविशते चेतो गुणाश्चेतसि च प्रजाः । जीवस्य देह उभयं गुणाश्चेतो मदात्मन ॥२२॥
 गुणेषु चाविशित्तमभीष्टं गुणसेवया । गुणाश्च चित्तप्रभवा मद्रूप उभयं त्यजेत् ॥२३॥
 जायत स्वप्नः सुषुप्तं च गुणतो बुद्धिवृत्तयः । तासां विलक्षणो जीवः साक्षिणेन विनिश्चितः ॥२४॥
 यदि संसृतिबन्धोऽप्यमात्मनो गुणवृत्तिदः । मयि तुर्यं स्थितो जह्यात् त्यागस्तद्गुणचेतसाम् ॥
 अहङ्कारकृतं बन्धमात्मनोऽयं विपर्ययम् । विद्वान् निर्विघ्न संसारचिन्तां तुर्यं स्थितस्त्यजेत् ॥
 यावज्जानार्थधीः पुंसो न निवर्तेत शुक्तिभिः । आगत्यपि स्वपन्नतः स्वप्ने जागरया यथा ॥२५॥
 अस्तत्वादात्मनोऽप्येषा भावानां तत्कृता मिदा । गतयो हेतवश्चास्य सृष्टा स्वप्नस्थो यथा ॥२६॥

• यो जागरे बहिरनुचक्षणधर्मिणोऽर्थान् भुङ्क्ते समस्तकरणैर्हृदि तत्सदृशान् ।
 स्वप्ने सुषुप्त उपसंहरते स एकः स्मृत्यन्यथाग्निरगुणवृत्तिरग्निन्द्रियैः ॥२७॥
 एव विस्मर्य गुणतो मनसस्त्यक्त्वा मन्मायया मयि कृता इति निश्चितीर्थाः ।
 संक्षिप्तं हार्दमनुमानसदुक्तितीक्ष्णज्ञानासिना भजत माखिलसंशयाधिम् ॥२८॥
 ईचेत विभ्रममिदं मनसो विलासं दधे विनष्टमतिखोलमलातचक्रम् ।
 विज्ञानेनैकमुदधेव विमाति माया स्वप्नक्षिधा गुणविरगंकृतो विकल्पः ॥२९॥
 दृष्टि ततः प्रतिनिवर्त्य निवृत्तनृप्यस्तूर्णी भवेद्विजसुखानुभवो, निरोहः ।
 संदरपते क्व च यदीदमवस्तुबुद्ध्या त्यक्तं भ्रमाय न भवेत् स्मृतिरानिपातात् ॥३०॥
 देहं च नश्वरमवस्थितमुत्थितं वा सिद्धो न परयति यतोऽप्यगमत् स्वरूपम् ।
 देवादपेतमुत देववशादुपेतं वासो यथा परिकृतं मदिरामदान्धः ॥३१॥
 देहोऽपि देववशः खलु कर्म यावत् स्वारम्भकं प्रतिसमीचत एव सासुः ।

तं सप्रपन्नमधिस्तदसमाधियोगः । स्नातं पुनर्न भजते प्रतिबुद्धवस्तुः ॥३२॥

मयैतदुक्तं वो विप्रा शुभं यत् सांख्ययोगयोः । जानीत माऽऽगतं यज्ञं शुभमदमं विवक्षया ३८
 अहं योगस्य सांख्यस्य सायस्यतैत्तिर्य तेजसः । परायणं द्विजश्रेष्ठाः श्रियः कीर्तेर्दमस्य च ३९
 मा भजन्ति गुणाः सर्वे निगुणं निरेषकम् । सुहृद् प्रियमात्मानं साम्यासह्यादयोऽगुणाः ४०
 इति मे द्विप्रसन्देहा मुनयः सनकादयः । समाजयिजा परया भगवता गृण्यत संस्तवः ॥४१॥

भक्त्याहमक्या ग्राह्य श्रद्धयाऽऽमा प्रिय सताम्भक्ति पुनाति मष्टिष्टा अपाकानपि सम्भवा
धर्मं स यदयोरेतो विधा वा तपसान्विता । मद्भक्त्यापेतमात्मान न सम्यक् प्रपुनाति हि
कथं विना रोमहर्षं द्रवता चेतसा विना । विनाऽऽनन्दशुक्लया शुध्येद् भक्त्या विनाऽऽशय ॥

वाग् गद्गदा द्रवते वस्य चित्त रुदत्यभीष्टं हसति क्वचिच्च ।

विलज्ज उद्गायति नृत्यते च भद्रक्तियुक्तो भुवन पुनाति ॥२४॥

यथाग्निना हेम मल जहाति ध्मात् पुन स्व भजते ॥ रूपम् ।

आत्मा च कर्मानुशय विभूय मद्भक्तियोगेन भव यथो माम् ॥२४॥

यथा यथाऽऽत्मा परिमृज्यतेऽसौ मत्पुण्यनाथाश्रवणाभिधानै ।

तथा तथा पश्यति वस्तु सूक्ष्म चक्षुर्यैवाज्जनसम्प्रयुक्तम् ॥२५॥

विरयान् व्यापयत्क्षित विरयेषु विपज्जते । मामनुस्मरत्क्षितं मय्येव प्रविर्तीयते ॥२७॥

तस्मादसद्विषयान यथा स्वप्नमनोरथम् । हित्वा मयि समाधस्व मनो मद्भावम वितम् ॥२८॥

स्त्रीणां स्त्रीसङ्गिनां सङ्गं त्यक्त्वा दूरत आत्मवान् । चेमे विविक्षि आसीनक्षि तयेग्मा मत्तद्गित ॥

न तथाह्य भवेत् हेशो यच्च प्राग्यमसङ्गत । योषामङ्गाद् यथा पुंसो यथा तत्सङ्गिसङ्गत २०

उद्धव उवाच

यथा त्वामरुविन्दास यास्य वा यदात्मकम् । ध्यायेन्मुमुक्षुरेतस्मै ध्यानं त्व वक्तुमर्हसि ॥३१॥

श्रीभगवानुवाच

सम आसन आसीन समकायो यथाशुखम् । हस्तावुत्सङ्ग आधाय स्वनासाग्रहृतेष्व ॥३२॥

प्राणस्य शोधयेन्मार्गं पूरयुग्मकरेणै । विरचयेथापि शनैरभ्यसेन्नित्यैरेन्द्रियैः ॥३३॥

हृद्यविच्छिन्नमोहार्थं घण्टानादं बिलोप्येवम् । प्राणेनोदीर्यं तत्राप पुन सप्रेषयेत् स्वरम् ॥३४॥

एव प्रयत्नसयुक्तं प्राणमेव समभ्यसेत् । दशहृदयस्त्रिरवयं मासादवांग्गितानिल ॥३५॥

हृदपुण्डरीकमन्तं स्पृष्ट्वा नानमयोमुखम् । ध्याय्योर्ध्वमुखमुद्धिद्रमदृष्ट्य सकार्ष्णिकम् ॥३६॥

कर्णिकायां ध्यमन् सूक्ष्मोमाप्नोतुत्तरोत्तरम् । बद्धिमये रश्मिर्द रूप भवेत्तद् ध्यानमङ्गलम् ॥

समं प्रशान्तं मुमुक्षु दीर्घचारुपुमं । सुचारुमुदरप्राय मुकपोल शुचिर्मितम् ॥३८॥

समानकर्णविपर्ययस्फुरमकरावुपलम् । हेमाम्बरं धनरयामं शोभासश्रीनिवतनम् ॥३९॥

शङ्खचक्रगदापद्मवामासाविभूषणम् । नूपुरविनमत्पार्श्वं कौस्तुभममया युतम् ॥४०॥

चुम्बिकादिटङ्कजटित्यूषाद्वायुतम् । यत्राङ्गपुन्दरं हृद्यं प्रप्राप्तमुन्नेषणम् ।

सुसुमारमभिध्यायेत् सर्वाङ्गेषु मनो दधत् ॥४१॥

हृदिपाणीन्द्रिपार्थेभ्यो भवसाऽहृत्प तन्मन । शुद्धा सारथिना धीरं मय्येभ्यो सर्वतः ॥४२॥

नन् गवधायकं विनाहृदिकं चारयन् । नभ्यानि पिपायेद् भूय मुनिमा भावयेन्मुखम् ॥

तत्र लब्धवद् चित्तमाहूय व्योम्नि धारयेत् । तच्च त्यक्त्वा मदारोहो न किञ्चिदपि चिन्तयेत् ॥
एवं समाहितमतिर्मांसेऽश्वत्थमात्मनि । विचष्टे मयि सर्वात्मन् ज्योतिर्गोतिरिति संयुतम् ॥
ध्यानेनेत्थं सुतीक्ष्णेण युज्जतो योगिनो मनः । संयास्यत्याशु निर्गुणं द्रव्यज्ञानक्रियाध्रमः ॥१६॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे एकादशस्कन्धे चतुर्दशोऽध्यायः ॥१७॥

अथ पञ्चदशोऽध्यायः

श्रीभगवानुवाच

जितेन्द्रियस्य युक्तस्य जितुष्ठासस्य योगिनः । मयि धारयतश्चेत् उपतिष्ठन्ति सिद्धयः ॥१॥

उद्धव उवाच

कया धारण्या कास्विन् कथंस्विन् मिद्विद्युत् । कति वा सिद्धयो बूहि योगिनां सिद्धिदो भवान्

श्रीभगवानुवाच

सिद्धयोऽष्टादश प्रोक्ता धारण्यायोगपारगैः । वासामष्टौ मत्प्रधाना दक्षैव गुणहेतवः ॥१॥
अग्निमा महिमा मूर्तेर्लघिमा प्राप्तिरिन्द्रियैः । प्राकार्थं श्रुतदृष्टेषु शक्तिप्रेरणमीशिता ॥२॥
गुणेष्वसङ्गो वशिता परकामस्तदवस्थति । एता मे सिद्धयः सौम्य अष्टाधौःपत्तिकामतः ॥३॥
धनूर्भिर्मनर्थं देहेऽस्मिन् दूरश्रवणदर्शनम् । मनोजवः कामरूपं परकायप्रवेशनम् ॥४॥
स्वच्छन्दनृद्युर्देवानां सहक्रीडानुदर्शनम् । यथासङ्कल्पसंसिद्धिराज्ञाप्रतिहतागतिः ॥५॥
'प्रिकालज्ञ वमद्भृद्' परचित्ताद्यभिज्ञता । अग्न्यर्कांगुविश्रादीनां प्रतिष्ठामोऽपराजयः ॥६॥
एताश्चोद्देशतः प्रोक्ता योगधारणसिद्धयः । यथा धारण्या या स्वाद् यथा वा स्याद्विबोध मेत
भूतसूयमात्मनि मयि तन्मात्रं धारयेन्नमः । अग्निमानमवाप्नोति तन्मात्रोपासको मम ॥१०॥
महात्मात्मन्मयि परे यथासंख्यं मनो दत्तम् । महिमानमवाप्नोति भूतानां च पृथक् पृथक् ॥११॥
परमाणुमये चित्तं भूतानां मयि रजयन् । कालसूयमार्थतां योगी लघिमानमवामुपात्तम् ॥१२॥
धारयन् मरयहंतश्च मनो वैकारिकेऽखिलम् । सर्वेन्द्रियाणामात्म बं प्राप्तिं प्राप्नोति मग्ननाः ॥१३॥
महात्मात्मनि यः सूत्रे धारयेन्मयि मानसम् । प्राकार्थं पारमेष्ठ्यं मे बिन्दतेऽयत्कजन्मनः ॥१४॥
विष्णो इयधीश्वरे चित्तं धारयेत् कालविप्रदे । स ईशित्वमवाप्नोति क्षेत्रक्षेत्रज्ञचोदनाम् ॥१५॥
नारायणे तुरीयाण्ये भगवच्छब्दशब्दिते । मनो मरयादधद् योगी मदमार्गं वशितामियात् ॥१६॥
निर्गुणे ब्रह्मणि मयि धारयन् विशदं मनः । परमानन्दमाप्नोति यत्र कामोऽवसीयते ॥१७॥
श्वेतद्वीपपती चित्तं शुद्धे धर्ममये मयि । धारयन्जुवेततां याति पदूर्भिर्हितो नरः ॥१८॥
मथ्याकाशात्मनि प्राणे मनसा धोऽमुदहन् । तत्रोपलब्ध्या भूतानां हंसो वाचः शृणोऽवसी ॥१९॥
चक्षुस्त्वष्टरि संयोज्य त्वष्टारमपि चक्षुषि । मां तत्र मनसा ध्यायन् विश्वं परयति सूयमरक् ॥२०॥
मनो मयि सुसंयोज्य देहं तदनु वायुना । मदारणानुभावेन तत्रात्मा यत्र वै मनः ॥२१॥

यदा मन उपादाय यद् यद् रूपं वुभूषति । तत्तद् भवेन्मनोरूपं मद्योगधलमाश्रयः ॥२२॥
 परकायं विशन् सिद्ध आत्मानं तत्र भावेयेत् । पिष्टं हिंसां विधेत् प्रणो वायुभूतः पङ्कग्निवत्
 पाण्डुर्याऽऽपीड्य गुदं प्राणं हृदुरःकरमूर्धन्तु । आरोग्यं ब्रह्मरन्ध्रेण ब्रह्म नीलोत्सृजेत्तनुम् ॥२३॥
 विहरिष्यन् सुरासीदे मत्स्यं सत्त्वं विभावयेत् । विमानेनोत्तिष्ठन्ति सत्त्ववृत्तोः सुरास्त्रियः ॥२४॥
 यथा सङ्कल्पयेद् बुद्ध्या यदा वा मत्परः पुमान् । मयि सत्ये मनो युजंस्तथा तत् समुपाश्रुते ॥
 यो वै मन्नावमापन्न ईशितुर्वंशितुः पुमान् । कुतश्चित्ति विदम्येत तस्य चाज्ञा यथा मम ॥२५॥
 मन्नावमापन्न शुद्धसत्त्वस्य योगिनो धारणविद् । तस्य प्रैकालिकी बुद्धिर्जन्ममृत्यूपपत्तिहाता ॥२६॥
 अम्यादिभिर्न हन्येत मुनेर्योगमयं वेपुः । मद्योगश्चान्तचित्तस्य यादसामुद्रकं यथा ॥२७॥
 मद्भिभूतीरमिध्यायन् श्रीवत्सास्त्रविभूषिताः । श्वजातपत्रम्यजने स भवेदपराजितः ॥२८॥
 उपासकस्य मामेवं योगधारण्या मुनेः । सिद्धयः पूर्वकथिता उपतिष्ठन्त्यशेरतः ॥२९॥
 जितेन्द्रियस्य दान्तस्य जितभासात्मनो मुनेः । भ्रूदारणां धारयतः का सा सिद्धिः सुतुलंभा ॥
 अन्तरायान् वदन्वेता युज्यतो योगमुत्तमम् । मया स्मर्यमाणस्य कालस्यपराहेतवः ॥३०॥
 जन्मोपधितपोमन्त्रैर्पावतीरिह सिद्धयः । योगेनाप्नोति ताः सर्वा नान्यैर्योगगतिं प्रजेन् ॥
 सर्वासामपि सिद्धीनां हेतुः पतिरहं प्रभुः । अहं योगस्य साधयस्य धर्मस्य ब्रह्मवादिनाम् ॥
 ग्रहमात्माऽऽन्तरो बाह्योऽनाहुतः सर्वदेहिनाम् । यथा भूतानि भूतेषु बहिरन्तः स्वयं तथा ॥३१॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे एकादशस्कन्धे पञ्चदशोऽध्यायः ॥३२॥

अथ षोडशोऽध्यायः

उद्धव उवाच

खं ब्रह्म परमं साक्षादनाद्यन्तमपावृतम् । सर्वेषामपि भावानां प्राणस्थित्यस्ययोजनवः ॥१॥
 उज्जावचेषु भूतेषु दुर्जेष्वमहृतात्मभिः । उपासते त्वां भगवन् याथातथ्येन ब्राह्मणाः ॥२॥
 येषु येषु च भात्रेषु भक्त्या त्वां परमर्षय । उपासीनाः प्रपद्यन्ते संसिद्धिं तद् वदस्व मे ॥
 गूढश्रुतिं भूतात्मा भूतानां भूतभावन । न त्वां पश्यन्ति भूतानि पश्यन्ते मोहितानि ते ॥
 दाः काश्च भूमौ द्विवै रसायां विभूतयो दिव्य महाविभूते ।
 तां महामाख्यान्नुमावितास्ते नमामि ते तीर्थपदारूढिपन्नम् ॥२॥

श्रीभगवानुवाच

पञ्चमेतदहं त्वेः प्रभं प्रभविदां श्वर । युयुत्सुना विनशने सप्तनैर्दुर्जनेन वै ॥१॥
 क्षात्रा क्षात्रिदधं गङ्गामन्त्रे राज्यहेतुकम् । ततो निवृत्तो हस्ताहं हस्तोऽयमिति लौकिकः ॥
 तदा पुराण्याघो युवत्या मे प्रतिबोधितः । अभ्यभाषत मामेवं यथा त्वां रणमूर्धनि ॥२॥

अहमेतत्प्रसक्त्यानं ज्ञानं तत्त्वविनिश्चयः । मयेधरेण जीवेन गुणेन गुणिना विना ।

मर्वात्मनापि सर्वेण न भावो विद्यते क्वचित् ॥३८॥

संस्थानं परमाणुना कालेन क्रियते मया । न तथा मे विभूतीनां सृजतोऽप्यहानि कोटिशः २६
तेजः श्री. कीर्तिरधरे ह्यस्त्यागः सौमगं मगधीर्यं तितित्वा विशानं यत्र यत्र स मेऽशक ॥४०॥
पुतास्ते कीर्तिताः सर्वाः सक्षेपेण विभूतयः । मनोविकारा एवमेतं यथा वाचाभिधीयते ॥४१॥
वाचं यच्छ मनो यच्छ प्राणान् यच्छेन्द्रियाणि चाध्यात्मानमात्मना यत्तु न भूयः कल्पसेऽबले ॥
यो वै वाट्मनक्षी संभयसंयच्छुन् धिया यति । तस्य व्रत तपो दान स्रवत्यामघटाऽभुवत् ॥४३॥
तस्मान्मनोवधः प्राणान् नियच्छेन्मत्परायणः । मज्जत्कियुक्त्या बुद्ध्या ततः परिसमाप्यते ॥४४॥
इति धीमन्नागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायामेकादशस्कन्धे षोडशोऽध्यायः ॥१९॥

अथ सप्तदशोऽध्यायः

उद्भव उवाच

यस्त्वयामिहितः पूर्वं धर्मस्त्वज्जितिलक्षणः । वर्णाश्रमाचारवर्ता सर्वेषां द्विपदामपि ॥ १ ॥
यथानुष्टीयमानेन त्वयि भक्तिगुणां भवेत् । स्वधर्मेणारविन्दाच्च तत् समाख्यातुमर्हसि ॥ २ ॥
पुरा किल महाबाहो धर्मं परमकं प्रभो । यत्तेन हंसरूपेण ब्रह्मणेऽध्याय माधव ॥ ३ ॥
स हृदानीं सुमहता कालेनाभिप्रकशनं । न प्रायो भविता मर्त्यलोके प्रागनुशासितः ॥ ४ ॥
वक्ता कर्ताविता नाम्यो धर्मस्याव्युत ते भुवि । समायामपि धैरिज्ज्यां यच्च मूर्तिधरा कला ॥ ५ ॥
कर्त्रावित्रा प्रवक्त्रा च भवता मधुसूदन । त्यक्ते महीतले देव विनष्टं कं प्रवक्ष्यति ॥ ६ ॥
तत्र नः सर्वधर्मज्ञ धर्मस्त्वज्जितिलक्षणः । यथा यस्य विधीयते तथा वर्ण्य मे प्रभो ॥ ७ ॥

श्रीशुक उवाच

इत्थं स्वभूयमुण्येन दृष्टः स भगवान् हरिः । प्रीतः सेमाय मर्षानां धर्मानाह सनातनान् ॥

श्रीभगवानुवाच

धर्म्य एव तव प्रभो नै. धेयसकरो नृणाम् । वर्णाश्रमाचारवर्ता तमुद्भव नियोध मे ॥ १ ॥
आद्री कृतयुगे वर्णां नृणां हंस इति स्मृतः । कृतकृत्याः प्रजा जाल्या तस्मात् कृतयुगं विदुः
वेदः प्रणव एवामे धर्मोऽहं वृषरूपष्टक् । उपासते तपोनिष्ठा हंसं मां मुक्तकिल्बिषाः ॥ १ ॥
प्रेतामुच्ये महाभाग प्राणान्मे हृदयाश्रयी । विद्या प्रादुरभूतस्या अहमासं विश्रुन्मखः ॥ १ ॥
विप्रश्चित्रियविदुश्चा सुखबाहूरपादजाः । वैराजात् पुरपाज्जाता य आत्माधारलक्षणाः ॥
गृहाश्रमो जपगतो ब्रह्मचर्यं ह्यदो मम । वच. स्वानाद वने वासो न्यासः शीपेण सखित
वर्णानामाश्रमाणां ॥ जन्मभूयन्मुषारिणी । आसन् प्रहृतयो नृणां कीर्चनोचोत्तमोत्तमाः ॥

शमो दमस्तपः शौच सन्तोषः चान्तिराजं वम् । मद्रतिश्च दया सत्यं ब्रह्मप्रकृतयस्त्रिंशः ॥१६॥
 तेजो बलं धृतिः शौर्यं तितिक्षा दार्यमुचयम् । स्थैर्यं ब्रह्मण्यतैथर्यं च प्रकृतयस्त्रिंशः ॥१७॥
 आस्तिक्यं दाननिष्ठा च अदम्भो ब्रह्मसेवनम् । अतुष्टिर्योपचयेवैश्वर्यप्रकृतयस्त्रिंशः ॥१८॥
 शुश्रूषणं द्विजगवो देवानां चाप्यमायया । तत्र लब्धेन सन्तोषः शूद्रप्रकृतयस्त्रिंशः ॥१९॥
 अशौचमनृत स्तेयं नास्तिक्यं शुक्रविग्रहः । काम क्रोधश्च तपश्च स्वभावोऽन्तेवसायिनाम् ॥
 अहिंसा सत्यमस्तेयमक्राममोधलोभता । भूतप्रियहितेहा च धर्मोऽयं सार्ववर्णिकः ॥२०॥
 द्वितीयं प्राप्यानुपूर्वाज्जन्मोपनयनं द्विजः । वस्त्रं गुरुकुले दान्तो ब्रह्माधीयीत चाहुतः ॥२१॥
 मेखलाजिनदण्डाक्षमहासूत्रकमण्डलून् । ऊटिलोऽधीतद्विंशोऽरक्तपीठः कुशान् दधत् ॥२२॥
 ज्ञानभोजनहोमेषु जपोच्चारं च वाचयत् । न चिद्गच्छाद्वररोमाणि कक्षोपस्यगताम्यपि ॥२३॥
 ततो नावकिरेजातु ब्रह्मव्रतधरः स्वयम् । अवकीर्णोऽवगाह्याप्सु यत्तासुस्त्रिपदीं जपेत् ॥२४॥
 प्रमथकाचार्यगोविप्रगुरुद्वंद्वसुराज्जुचिः । समाहित उपासीत सन्ध्ये च यतवाग् जपेत् ॥२५॥
 प्राचार्यं मां विज्ञानीयाच्चावमानयेत् कर्हिचित् । न मय्यगुदयासूयेत सर्वदेवमयो गुरुः ॥२६॥
 पार्थ प्रातरपानीय भैक्ष्यं कस्मै निवेदयेत् । यद्यान्यदप्यनुज्ञातमुपयुज्यते संयतः ॥२७॥
 शुश्रूषमाण आचार्यं सद्योपासीत नीचवत् । यानशय्यासनस्थानैर्नातिदूरे कृताञ्जलिः ॥२८॥
 पक्वभूतो गुरुकुले वसेद् भोगविधर्जितः । विद्या समाप्यते वायद् विभ्रद् व्रतमप्यदिष्टतम् ॥
 यद्यसौ छन्दसां लोकमारोचयन् ब्रह्मविष्टम् । गुरवे विन्यसेद् देहं स्वाध्यायार्थं गृहद्वयतः ॥२९॥
 यस्मै गुरोवात्मनि च सर्वभूतेषु मां परम् । अष्टयधीरपासीत ब्रह्मवर्चस्यपरायणः ॥३०॥
 श्रीणां निरीक्षणस्पर्शसंलापश्चेलनादिकम् । प्राणिनो मिथुनीभूतानगृहस्योऽप्रतस्यजेत् ॥३१॥
 शौचमाचमनं स्नानं सन्ध्योपासनमार्जवम् । तीर्थसेवा जपोऽरुच्यमानप्यासमाप्यवर्जनम् ॥३२॥
 सर्वश्रमप्रयुक्तोऽयं नियमः कुलनन्दन । मन्त्रावः सर्वभूतेषु मनोवाक्पापसंयमः ॥३३॥
 एव गृहद्वयधरो ब्राह्मणोऽग्निरिव ज्वलन् । मन्त्रकृत्सीमस्तपसा दण्डवत्परायणः ॥३४॥
 यथानन्तरमावेष्टयन् यथा जिज्ञासितागमः । गुरवे वक्षिणो दक्षः प्रापद् गुर्वनुमोदितः ॥३५॥
 गृहं यत्नं घोषविशेत् प्रमज्जेद् वा द्विजोत्तमः । आश्रमादाश्रमं गच्छेद्ब्रह्मण्यया मत्परधरे ॥३६॥
 गृहार्थो सत्पत्नी भार्यामुद्वेदतुगुप्तिताम् । यथोपसीत् तु वयसा तां सर्वयामनु प्रमात् ॥३७॥
 इत्याध्ययनदानानि सर्वेषां च द्विजन्मनाम् । प्रतिग्रहोऽप्यापनं च ब्राह्मणस्य वाजिनम् ॥३८॥
 मतिग्रहं मन्यमानस्तपस्तेजोयशोनुदम् । अन्याम्यामेव जीयेत् शिल्पेर्वा दोररक्तयो ॥३९॥
 ब्राह्मणस्य हि देहोऽयं छद्मकामावनेप्यते । कृत्स्नपुत्र तपसे चेद्द्रेष्यान्तमुत्ताप च ॥४०॥
 शिलोऽप्युत्पत्त्या परितुष्टचित्तो धर्मं महान्तं विरजं पुनः ।
 मत्प्राप्ततामा गृह एव तिष्ठन् नातिप्रसक्तः समुपैति शान्तिम् ॥४१॥

सुदुर्लभं ये विप्रं स्तुतः ॥ परायणम् । सादुर्लभ्ये न चिरादापन्नयो नौरिपाण्येवात् ॥ ४४ ॥
 मया समुदरेद् राजा पितेऽप्यस्तनात् प्रजाः । आत्मानमात्मना धीरो यथा गजशक्तिर्गजान् ॥ ४५ ॥
 पृथिव्यो . नरपतिर्ममानेनार्थवर्चसा । विभूयेद्वाशुभं कृच्छमिन्द्रेण सह मोदते ॥ ४६ ॥
 मोदन् विप्रो यथिभूया पथरेवापदं तरेत् । सन्नेन वाऽऽपदाकान्तो न यत्पृथा कथञ्चन ॥ ४७ ॥
 येभ्यदृश्या तु राजन्यो ज्ञेकेभ्यगवयाऽऽपदि । चरेद् वा विप्रस्त्वेण न शत्रूणां कथञ्चना ॥ ४८ ॥
 शूद्रवृत्तिं भजेद् धैर्यं . शूद्रः कारकटमियाम् । कृच्छ्रामुक्तो न गच्छेत् वृत्तिं लिप्तेन कर्मणा ॥ ४९ ॥
 वेदाध्यायस्य धास्वाहाद्यव्याधैर्यथोदयम् । देवापि पितृभूतानि मद्रूपाय न्यर्हं यजेत् ॥ ५० ॥
 यश्च योऽप्यसैनः शुद्धेनोपाजिनेन वा । धनेनापीदयन् भृत्यान् न्यायेन्वाहरेत् क्रतून् ॥ ५१ ॥
 कुटुम्बेषु ॥ सज्जेत न प्रमाद्येत् कुटुम्बयि । विपश्चिषधरं परयेद्दण्डमपि दण्डवत् ॥ ५२ ॥
 पुत्रवारास्रयन्तः सङ्गमः पान्थसङ्गमः । अशुद्धे विवमयेने स्वप्नो निद्रानुगो यथा ॥ ५३ ॥
 इत्थं परिमृशन् मुक्तो गृहेऽवतिथिषद् वसन् । न गृहेरनुकष्येत निमंमो निरदृङ्कतः ॥ ५४ ॥
 कर्मभिर्गृहमेधीर्यैरिष्टा मामेव भक्तिमान् । तिष्ठेद् वन क्षोपविशेत् प्रजावान् वा परित्रजेत् ॥ ५५ ॥
 यस्त्वास्तकमतिर्गौहैः पुत्रवित्तैः पञ्चपुरैः । कृष्यधीर्मूढो ममाहमिति यथ्यते ॥ ५६ ॥
 अहो मे पितरौ वृद्धौ भार्या बालात्मजाऽऽत्मजाः । घनायो मामृते दीनाः कथं जीवन्ति दुःखिताः ।
 एवं गृहाशयापि सहादयो मूढधीरयम् । अतस्ताननुत्थापयन् शूलोऽर्धं विशाने तम ॥ ५७ ॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे एकादशस्कन्धे सप्तशोऽध्यायः ॥ १७ ॥

अथाष्टादशोऽध्यायः

श्रीमगवानुवाच

वनं विविधं पुत्रेषु भार्या न्यस्य सहैव वा । वनं एव वसेच्छ्रान्तस्तृतीयं भागमायुषः ॥ १ ॥
 कन्दमूलफलैर्धर्मैर्धर्मैर्धर्मैः ॥ प्रकल्पयेत् । वसीत वरकल वासस्तृणपर्णानि च ॥ २ ॥
 जेशरोमनखरमशुमलानि बिभृयाद् दत्त । न धावेदन्तु मज्जेत त्रिकाज स्त्रियडलोशयः ॥ ३ ॥
 श्रीमे तथ्येत पञ्चामोन् वर्षासासारयाद् जलो थाकण्डमग्नः शिशिरः पञ्चतस्तपश्चरेत् ॥ ४ ॥
 अग्निपक्वं समभोयात् कालपकमयापि वा । डल्लखलारममुद्रो वा दन्तोल्लखल एव वा ॥ ५ ॥
 स्वयं सञ्चिनुयात् सर्वमात्मनो वृत्तिभरणम् । देशकालबलामिश्रो नाददीताभ्यदाहृतम् ॥ ६ ॥
 चर्यैश्चरुपुरोडादीनिर्वपेत् कालचोदितान् । न तु श्रीतेन पशुना मां यजेत वनाश्रयो ॥ ७ ॥
 अग्निहोत्रं च दशैश्च पूर्णमासश्च परं वत् । चातुर्मास्यानि च मुनेराज्ञातानि च नैगमैः ॥ ८ ॥
 एवं धीर्लेन तपसा मुनिर्धर्मनिष्ठतः । मां तपोधनमाराध्य कलिलोकादुपैति माम् ॥ ९ ॥
 यस्त्वेतत् कृच्छ्रतयोर्थं तरो निःश्रेयसं मदनकाभायादौ यमे युञ्ज्य द बालिश कोऽपरस्ततः ॥

यदासौ नियमेऽकृत्वो जरया जातवेपथुः । आध्वन्यघ्नोन् समारोप्य मञ्चितोऽग्निं समविरोत् ॥
यदा कर्मविपात्रेषु लोकेषु निरयात्मसु । विरागो जायते सम्यग्द्वन्द्वस्ताम्रिः प्रप्रजेत्तत् ॥ १२
दृष्ट्वा यथोपदेशं मां दत्त्वा सर्वस्वमृत्तिजे । अघ्नोन् स्वप्राण आत्रेय निरपेक्षः परिग्रहेत् ॥ १३
त्रिप्रस्य वै संन्यसतो देवा दारादिरूपिणः । विघ्नान् कुर्वन्त्ययं ह्यहमानाक्रम्य समियात् परम् ॥
बिभृयाच्चेन्मुनिर्वासः कौपीनाच्छादनं परम् । त्यक्तं न दण्डपात्राभ्यामन्वत् कश्चिदनापदि ॥ १४
दृष्ट्वा पूतं न्यसेत् पादं दक्षपूतं पिबेज्जलम् । मत्पूतं वदेद् वाचं मनः पूतं समाचरेत् ॥ १५
मौनानीहानिलायामा दण्डा वादेहचेतसाम् । न ह्येते यस्य सन्त्यङ्ग वेणुभिर्न भवेद्यति ॥
मिवा चतुर्षु वर्णेषु विगह्यान् यज्ञंश्चरेत् । सप्तागारानसंरुक्षास्तुष्येहृद्येन तत्तत् ॥ १६
बहिर्जलाशयं गत्वा तत्रोपस्थित्य ध्यायत । विभज्य पावितं शैवं मुनीताशैवमद्वयम् ॥ १७
एकश्चरेन्महीमेतां निःसङ्गः संयतेन्द्रियः । आत्मकोटिं चा मरुत आत्मज्ञानं समदर्शनम् ॥ १८
विविक्तचेमशरणो मद्भावविमलाशयः । आत्मानं चिन्तयेद्भक्तमभेदेन मया मुनिः ॥ १९
अन्वीचेतात्मनो वर्यं मोक्षं च ज्ञाननिष्ठया । वर्य इन्द्रियविक्षेपो मोक्ष एव च संयमः ॥ २०
तस्मास्त्रियस्य पञ्चवर्गं मद्भावेन चरेन्मुनिः । विरक्तः पुष्पकामेऽप्यो लब्ध्वाऽऽत्मनि सुखं महत् ॥
पुराणमग्रजान् सार्थान् मिश्रार्थं प्रविशंश्चरेत् । पुण्यदेशमरिश्चैलननाश्रमगतौ महीम् ॥ २१
वानप्रस्थाश्रमपदेऽप्यमीषण्यं भैक्ष्यमाचरेत् । संतिष्ठत्यप्यध्वजमोहं शुद्धमत्रः शिलाश्रमम् ॥
नैतद् यस्तुतया पश्येद् दृश्यमानं विनश्यति । असक्तचित्तो विरमेद्दिहामुत्र चिकीर्षितात् ॥ २२
यदेतदार्मानि जगन्मनोवाक्प्राणमहतम् । सर्वं भाषेति तर्ह्येव स्वस्थ एव वा न तत् हरेत् ॥
ज्ञाननिष्ठो विरक्तो वा मद्गच्छे वानपेक्षकः । सलिलान्नाश्रमांस्त्यक्त्वा चरेद्विधिगोचरः ॥ २३
बुधो बालकवत् प्रीयेत् कुशलो जडवश्चरेत् । वदेदुन्मत्तपदं विद्वान् गोचरौ नैगमश्चरेत् ॥ २४
येद्वादरतो न स्यात् पात्यण्डी न हेतुकः । शुष्कपादवित्रादे न कश्चिन् पश्यं समाधयेत् ॥ २५
भोद्विजेत जनाद् धीरो जनं बोद्धेज्येष्ठ तु । अतिधात्रीस्ति तिसृते नावमप्येत कथनम् ॥
एक एव परो ह्यारमा भूतेऽप्यात्मन्यवस्थितः । यथेन्दुरूपप्रायेषु भूताभेदात्मजानि च ॥ २६
अलक्ष्या न विनीदेत काले कालेऽपि पवित्रं । लक्ष्मणं न हृष्येत् एतिसंभवं शैब्यप्रियम् ॥
आहारार्थं समीहेत युक्तं तत् प्राणधारणम् । तस्यं विद्वत्पते तेन तद् विज्ञाय विमुच्येत ॥ २७
यत्तत्पुण्योपपन्नमप्यच्छ्रेष्ठमुतापरम् । तया वासस्तथा शरयो प्र सं प्राप्त भजे मुनिः ॥
शौचमाश्रमनं ध्यानं न तु बोधनया चरेत् । अग्नौ च नियमाभ्यानी यथाई स्तीतयेधरः ॥ २८
न हि तस्य पिच्छपादवा याच मदीयया हना । आदेशाभ्याम् पवित्रं कयातिस्ततः मम यतो मया ॥
दुःखोर्क्षेषु वामेषु जातनिर्बैः आत्मज्ञानम् । अविज्ञाविगममौ गुरोर् मुनिपुत्राभ्याम् ॥ २९

तावन् परिचरेद् भक्त श्रद्धाननसूयकः । यावद् यदा विजानीयान्मामेव गुरुमादतः ॥३१॥
 यस्त्वसंयतपद्भगः प्रचरद्वेन्द्रियसारथिः । ज्ञानवैराग्यरहितस्त्रिदण्डमुपजीवति ॥३०॥
 मुरामात्मानमात्मस्थं निहृते मां च धर्मदा । अविषकृत्तयोऽस्मादमुष्माच्च विहीयते ॥३१॥
 भिक्षोर्धर्मः शमोऽहिंसा तप ईशा धनौकसः । गृहिणो भूतरक्षेया द्विजस्याचार्यसेवनम् ॥३२॥
 ब्रह्मचर्यं तपः शौचं सन्तोषो भूतसौहृदम् । गृहस्थस्याप्युत्तमो गन्तुः सर्वदा मनुपासनम् ॥३३॥
 इति मां यः स्वधर्मेण भजन् नियमनन्यमाक् । रुध्रंभूतेषु भर्त्तावो भर्त्ता किं विन्दते इदाम् ॥३४॥
 भक्तयोद्धवानशक्तिव्या सर्वलोकाह्वेरम् । सर्वो परमेश्वरं यदा कारणं मोपयाति सः ॥३५॥
 इति स्वधर्मनिर्णिकसत्त्वो निर्ज्ञातमद्विति । ज्ञानविज्ञानसम्पन्नो नचिरान् समुपैति माम् ॥३६॥
 यथाधर्मवतां धर्मं येष आचारलक्षणः । स एव रुद्रकियुतो निश्चेषसकरः परः ॥३७॥
 एतत्तेऽभिहितं साधो भवान् पृच्छति यच्च माम् । यथा स्वधर्मसंयुक्तो भक्तो मां समियात् परम् ॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायामेकादशस्कन्धेष्टादशोऽध्यायः ॥१८॥

अथैकोनविंशतितमोऽध्यायः

श्रीभगवानुवाच

यो विद्याश्रुतसम्पन्न आत्मवान् नानुमानिकः । मायामात्रमिदं ज्ञा वा ज्ञानं च मयि संयसेत्
 ज्ञानिनस्त्वहमेवेष्टः स्वार्थो हेतुश्च सम्मतः । स्वर्गश्चैवापवर्गश्च नान्योऽर्थो महते प्रियः ॥ २ ॥
 ज्ञानविज्ञानसंसिद्धः ॥ ३ ॥ श्रेष्ठं विदुर्मम । ज्ञानी प्रियतमोऽतो मे ज्ञानेनासौ बिभर्ति माम्
 तपस्तपोर्धे जपो दानं षषिग्राह्योत्तराणि च । नालं कुर्वन्ति तां सिद्धिं या ज्ञानकलया कृता ॥
 तस्माज्ज्ञानेन सहितं ज्ञात्वा स्वात्मानमुद्धव । ज्ञानविज्ञानसम्पन्नो भज मां भक्तिभाजितः ॥ ५ ॥
 ज्ञानविज्ञानपक्षेण मामिच्छन्नाऽऽमानमात्मनि । सर्वं जगति मां वे ससिद्धिं मुनयोऽगमन् ॥ ६ ॥
 त्वरयुद्धवाश्रयति यस्त्रिविधो विकारो मायान्तराऽपतति नाशपवर्गयोरेव ।
 जन्माद्योऽस्य यदमी तव तस्य किं श्युराद्यन्तयोरेदं सतोऽस्ति तदेव मयेत ॥ ७ ॥

उद्धव उवाच

जन विशुद्धं विपुलं यथैतद् वैराग्यविज्ञानयुतं पुराणम् ।
 आद्याहि विरवेश्वर विश्वमूर्ते त्वत्कृतियोगं च महद्भिस्मयम् ॥ ८ ॥
 तापत्रयेणामिहतस्य घोरे संतप्यमानस्य भवाप्सनीश ।
 परमामि नान्यच्छरणं तवाद्भिद्वन्द्वातपत्रादमृताभिवर्षात् ॥ ९ ॥
 दष्टं जनं संपतित विलेऽस्मिन् काष्ठाहिना वृद्धसुखोत्तरपम् ।
 समुद्धरेनं कृपयाऽऽपन्नमैवं चोभिरासिद्ध महानुभाव ॥ १० ॥

श्रीमद्भागवतुवाच

इत्थमेतत् पुरा राजा भीष्मं धर्मभृतां वरम् । अज्ञातशत्रुं पप्रच्छ सर्वेषां नोऽनुश्रवताम् ॥ ११ ॥
निवृत्ते भारते युद्धे सुहृद्भिर्धनविद्वद्भिः । धृत्वा धर्मान् बहून् पञ्चान्मोक्षधर्मान् वृद्धतः ॥ १२ ॥
तानहं तेऽभिधास्यामि देवव्रतमुखाच्छ्रुतान् । ज्ञानपरायणविज्ञानप्रदामास्युपवृंहितान् ॥ १३ ॥
नरैकादश पद्म ग्रीन् भावान् भूतेषु येन वै । ईक्षेतायैकमप्येषु तज्ज्ञानं मम निश्चितम् ॥ १४ ॥
एतदेव हि विज्ञानं न तथैकेन येन यत् । स्थित्युत्पत्त्यप्यवान् पश्येद् भावानां त्रिगुणात्मनाम् ॥ १५ ॥
आदायन्ते च मध्ये च सृज्यात् संशयं यद्विनिधात् । पुनस्तत्प्रतिसंक्रामे यच्छिष्येत तदेव सत् ॥ १६ ॥
श्रुतिः प्रत्यक्षमैतिह्यमनुमानं चतुष्टयम् । प्रमाणेष्वनवस्थानाद् विकल्पात् स विरज्यते ॥ १७ ॥
धर्मणा परिणामिवादाविरिञ्चादमङ्गलम् । विपश्चिन्नधरं पश्येददृष्टमपि दृष्टम् ॥ १८ ॥
भक्तियोगः पुरैवोक्तः प्रीयमाणाय तेऽनघ । पुनश्च कथयिष्यामि मन्त्रकैः कारणं परम् ॥ १९ ॥
श्रद्धानृतकथायां मे शरत्तन्मदनुकीर्तनम् । परिनिष्ठा च पूजायां स्तुतिभिः स्तवर्न मम २० ॥
आदरः परिचर्यायां सर्वाङ्गैर्भिवन्दनम् । मन्त्रकपूजाभ्यधिका सर्वभूतेषु मन्मतिः ॥ २१ ॥
मर्थैस्त्वङ्गचेष्टा च वचसा मदगुणैरणमः । मर्यपर्यणं च मनसः सर्वकामविवर्जनम् ॥ २२ ॥
मर्थैश्चर्यपरिवागो भोगस्य च सुखस्य च । इष्टं दत्तं हुतं जतं मर्धं यद् दत्तं तपः ॥ २३ ॥
एवं धर्मेऽनुप्याणां मुद्वासात्मनिवेदिनाम् । मयि सज्जायते भक्तिः कोऽन्योऽर्थोऽस्यावशिष्यते ॥ २४ ॥
यद्वात्मन्यर्पितं चित्तं शान्तं सत्त्वोपवृंहितम् । धर्मं ज्ञानं सधैराग्यमैश्वर्यं चाभिपद्यते ॥ २५ ॥
यद्वर्पितं तद्विकल्पे इन्द्रियैः परिधावति । रजस्वलं चासच्छिष्टं चित्तं विद्धि विपर्ययम् ॥ २६ ॥
धर्मो मन्त्रकृत् प्रोक्तो ज्ञानं वैयाक्यदर्शनम् । गुणैस्त्वसङ्गो वैराग्यमर्थं चाणिमादयः ॥ २७ ॥

उद्धय उवाच

यम. कतिविधः प्रोक्तो नियमो वारिकर्त्तव्यः । कः शमः को दमः कृष्ण का तितिचा धृतिः प्रभो
किं दानं किं तपः शौर्यं किं सत्यमृतमुच्यते । कस्त्यागः किं धनं चेष्टं को यज्ञः का च दक्षिणा
पुंसः किंस्विद् बलं श्रीमन् भगो लाभश्च केशवाका विद्या ही. परा का श्रीः किं सुखं दुःखः मेव च
कः पण्डितः कश्च मूर्खः कः पन्था उत्पथश्च कः । कः स्वर्गो नरकः कः स्वित्र को बन्धुस्त किं गृहम्
क आदयः को दरिद्रो वा कृष्णः कः क ईश्वरः । एतान् प्रभान् मम ब्रूहि विपरीतांश्च सत्पते ॥ २८ ॥

श्रीमद्भागवतुवाच

अहिमा सत्यमस्तेयममङ्गो ह्योरसत्रयः । चास्तिक्यं ब्रह्मचर्यं च मौनं स्थैर्यं समाभयम् ॥
शौचं जपस्तपो होमः श्रद्धाऽऽतिथ्यं मदर्चनम् । तीर्थाटनं परार्थेहा तुष्टिराचार्यसेवनम् ॥ २९ ॥
एते यमाः सनियमा उभयोर्द्वादश स्मृताः । पुंसामुपासितास्तात यथाक्रमं दुहन्ति दिनैश्च ॥ ३० ॥
शमो मग्निष्ठता बुद्धेर्दम इन्द्रियमंयम । तितिचा दुःखममर्गो जिह्वोरस्त्रजपो धृतिः ॥ ३१ ॥

दण्डन्यास पर दान कामत्यागस्तप स्मृतम् । स्वभावविजय शौर्य सत्य च समदर्शनम् ॥३७॥
 ऋत च स्मृता वाणी कृतिभिः परिकीर्तिता । कर्मस्वमङ्गम शौच त्याग सन्दास उच्यते ॥
 धर्म इष्ट धन नृणां यज्ञोऽहं भगवत्तम । दक्षिणा ज्ञानसन्देश प्राणायाम पर बलम् ॥
 भगो म पेशरो भावो लाभो मद्गच्छतम । त्रियाऽऽत्मनि मिदावाधो जुगुप्सा हीरकर्मसु ॥
 श्रीगुणा नैरपेक्षयाद्या सुख दुःखसुखारय । दुःख काममुत्पादेका पदिङ्गतो बन्धमोक्षयि ॥
 मूर्खो दहाद्यहबुद्धि पथ्या मज्जिगम स्मृत । उत्पद्यन्ति तविचेर ह्यर्ग सरगुणोदय ॥३८॥
 नरकस्तमउन्नाहो बन्धुगृहरह सखे । गृहं गरीर मानुष्यं गुणाढ्यो ह्यास्य उच्यते ॥३९॥
 दरिद्रो यस्य वसन्तुष्ट कृपणो योऽजितेन्द्रिय । गुणोऽनन्तजीरीशो गुणमङ्गो विनयय ॥४०॥
 एत उच्यते ते प्रभा सर्वे साधु निरूपिता । किं चाख्यतेन बहुना लक्षण गुणदोषयो ।

गुणदोषद्विदोषो गुणस्त्वमयवर्जित ॥४१॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे एकादशस्कन्धे एकोनविंशतिनमोऽध्याय ॥११॥

अथ शिशुतिमोऽध्यायः

उच्यते उवाच

विविध प्रतिपेक्ष च निगमो हीश्वरस्य ते । अवेक्षतेऽरविदाश गुण दोषं च कर्मणाम् ॥१॥
 चर्णाश्रमविकर्षं च प्रतिनोमानुलोमनम् । द्रष्टव्यं तदय कात्तान् स्वयं नरकमेव च ॥२॥
 गुणदोषमिदादृष्टिमन्तरेण वक्षस्तव । नि श्रेयसं कथं नृणां निपेक्षविधिलक्षणम् ॥३॥
 पितृदेवमनुष्याणां वेदरक्षस्तवेधर । श्रेयस्त्रनुपनक्षेऽर्थं साध्यमाधमयोरपि ॥४॥
 गुणदोषमिदादृष्टिनिगमात्ते न हि स्वतः । निगमेनापवादश्च मिदाया हरि ॥ अम ॥५॥

बद्धमानं यमैरैतैः कृतनीडं वनस्पतिम् । खगः स्वकेतमुत्सृज्य चेमं याति ह्यलग्नः ॥१५॥
प्रहोरात्रैश्चिद्यमानं बुद्ध्याऽऽयुर्मयवेपथुः । मुक्तपद्मः परं बुद्ध्या निरीह उपशमयति ॥१६॥

नृदेहमाद्यं सुलभं सुदुर्लभं पुनं सुकल्पं सुकल्पधारम् ।

मयानुकूलेन नभस्वतेरितं पुमान् भवार्थि न तरेत् स आत्महा ॥१७॥

प्रदाऽऽरम्भेषु निर्विण्णो विरक्तः संयतेन्द्रियः । अभ्यासेनात्मनो योगी धारयेदचलं मन ॥१८॥

धार्यमाणं मनो यदि भाग्यदाघनवस्थितम् । अतन्द्रितोऽनुरोधेन मार्गेणारमवशं नयेत् ॥१९॥

मनोगतिं न विस्जेजितप्राणो जितेन्द्रियः । सत्त्वसम्पन्नया बुद्ध्या मन आरमवशं नयेत् ॥२०॥

एव वै परमो योगो मनसः संम्रजः स्मृतः । हृदयज्ञ वमन्विच्छन् दम्यस्येवार्बतो मुहुः ॥२१॥

सांत्वेन सर्वभावानां प्रतिलोमानुलोमतः । भवाप्ययावनुभ्यायेन्मनो यावत् प्रसीदति ॥२२॥

निर्विण्णस्य विरक्तस्य पुरुषस्योक्तप्रेदिनः । मनस्त्यजति दौरारभ्यं चिन्तितस्यानुचिन्तया ॥

यमादिभिर्योगपथैराग्नीक्षिक्या च विधया । ममाचोपासनाभिर्वा नान्वेष्योग्यं स्मरेन्मन ॥२४॥

यदि कुप्यान् प्रमादेन योगी कर्म विगर्हितम् । योगेनैव वदेर्दहो नाम्यत्तत्र कदाचन ॥२५॥

स्वे स्वेऽविकारे वा निष्ठः स गुणः परिकीर्तितः । कर्मणां जात्यशुदानामनेन नियमः कृतः ।

गुणदोषविधानेन सङ्गानां त्याजेत्स्वच्छया ॥२६॥

जातध्वो मत्कथासु निर्विण्ण सर्वकर्मसु । वेद दुःखात्मकान् कामान् परित्यागेऽप्यनीघरः ॥

ततो भजेत मां प्रीतः धृष्टालुर्दनिश्चयः । जुषमाणश्च तान् कामान् दुःखोदकांश्च गह्वरान् ॥२८॥

मोक्तेन भक्तियोगेन मज्जतो मासहृन्मुनेः । कामा हृदया मरयन्ति सर्वे मयि हृदि स्थिते ॥२९॥

मिथते हृदयप्रस्थिश्चिद्यन्ते सर्वसंशयाः । चीयन्ते चास्य कर्माणि मयि दृष्टेऽस्तित्तात्मनि ॥३०॥

तस्मात्प्रमत्तियुक्तस्य योगिनो वै मदात्मनः । न ज्ञानं न च वैराग्यं प्रायः श्रेयो भवेदिह ॥३१॥

यत् कर्मभिर्यत्पसा ज्ञानवैराग्यतश्च यत् । योगेन दानधर्मेण श्रेयोभिरितरैरपि ॥३२॥

सर्वे मत्प्रिययोगेन मत्प्रक्तो लभतेऽञ्जसा । स्वर्गापवरां मदात्म कथञ्चिद् यदि धावति ॥३३॥

न किञ्चित् साधनो धीरा भक्ता लोकान्तिनोममः । वाङ्मन्यपि मया दत्तं कैवल्यमनुभवम् ॥

नैरपेक्ष्यं परं प्राहुर्निःप्रेयसमनल्पकम् । तस्माच्चिराशिषो मक्तिर्निरपेक्षस्य मे मयेत् ॥३५॥

न मर्येकान्तमात्मनां गुणदोषोद्भवा गुणाः । साधूनां समचित्तानां बुद्धेः परमुपेयुषाम् ॥३६॥

एवमेतान् मयाऽऽदिष्टाननुतिष्ठन्ति मे पथः । चेमं विन्दन्ति मर्यादानं यद् ब्रह्म परमं विदुः ॥३७॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे एकादशस्कन्धे विंशतितमोऽध्यायः ॥२०॥

अथैकविंशतितमोऽध्यायः

श्रीमद्यानुवाच

य एतान् मापयो हित्वा भक्तिज्ञानक्रियामकान् । उदान् कामांश्चैव प्राणैर्भुङ्क्तः संवरन्ति तेऽ

स्वेऽधिकारे या निष्ठा स गुणः परिकीर्तितः । विपर्ययस्तु दोषः स्यादुभयोरेव निश्चयः ॥ २ ॥
 शुद्धयशुद्धी विधीयेते समानेष्वपि वस्तुषु । द्रव्यस्य विचिकित्सायं गुणदोषौ शुभाशुभौ ॥ ३ ॥
 धर्माय व्यवहारार्थं यात्रार्थमिति चानघ । दर्शितोऽयं मयाऽऽचारो धर्ममुद्धतां धुरम् ॥ ४ ॥
 भूयस्त्वग्न्यनिलाकाशा भूतानां पञ्च घातवः । आवहत्याघरादीनां शरीरा आत्मसंयुताः ॥ ५ ॥
 वेदेन नामरूपाणि विपर्याणि समेष्वपि । घातुपुद्ब कल्प्यन्ते एतेषां स्वार्थसिद्धये ॥ ६ ॥
 देशकालादिभावानां वस्तूनां मम सत्तम । गुणदोषौ विधीयेते नियमार्थं हि कर्मणाम् ॥ ७ ॥
 अकृष्णसारो देशानामग्रहण्योऽशुचिर्मन्त्रेन । कृष्णसारोऽप्यसौवीरकीकट्टामंस्कृतेरिणम् ॥ ८ ॥
 कर्मण्यो गुणवान् कालो द्रव्यत इव पृथक् । यतो निवर्तते कर्म स दोषोऽकर्मकः स्मृतः ॥ ९ ॥
 द्रव्यस्य शुद्धयशुद्धी च द्रव्येण ध्वजेन च । संस्कारेणाय कालेन महत्त्वावपतयाथवा ॥ १० ॥
 शक्त्याशक्त्याथवा बुद्ध्या समुद्भवा च यदात्मने । अयं कुर्वन्ति हि यथा देशवस्थानुसारतः ॥ ११ ॥
 धान्यद्वयस्थितस्तूनां रसतैजसचर्मणाम् । कालबाधप्रसूतोऽयं पृथिवानां युतायुतैः ॥ १२ ॥
 अमेध्यलिप्तं यद् येन गन्ध लेपं व्यपोदति । मज्जते प्रहृति तस्य तस्मै च तावद्व्यते ॥ १३ ॥
 ज्ञानदानतपोऽवस्थ धीर्यसंस्कारकर्मभिः । मस्मृत्या चात्मनः शौचं शुद्धः कर्माचरेद् द्विज ॥ १४ ॥
 मन्त्रस्य च परिज्ञानं कर्मशुद्धिर्मदंरणम् । धर्मः संपद्यते पद्भिरधर्मस्तु विपर्ययः ॥ १५ ॥
 क्वचिद् गुणोऽपि दोषः स्याद् दोषोऽपि विधिना गुणः । गुणदोषार्थनियमस्तज्जिज्ञासेव याधते ॥ १६ ॥
 समानकर्माचरयं पतितानां न पातकम् । औत्पत्तिरो गुणः सङ्को न शयानः पतयच ॥ १७ ॥
 यतो यतो निवर्तते विमुच्येत ततस्ततः । एष धर्मो नृणां धेनः शोकमोहमयापहः ॥ १८ ॥
 विषयेषु गुणाध्यासात् पुंसः सङ्गुस्ततो भवेत् । सङ्गात्तत्र भवेत् काम कामादेर कलित्वं याम् ॥ १९ ॥
 कलेर्दुर्विपद्ः श्लोघस्तमस्तमनुवर्तते । तमया अस्यते पुंसरचेतना व्यापिनी हुतम् ॥ २० ॥
 तया विरहितः साधो जन्तुः शून्याय कव्यते । ततोऽस्य स्वार्थविभ्रंशो मूर्च्छितस्य मृतस्य च ॥ २१ ॥
 विषयाभिनिवेशेन नात्मानं वेद नापरम् । वृक्षजीविकया जीवन् व्यर्थं मस्त्रेव यः शसन् ॥ २२ ॥
 फलश्रुतिरियं नृणां न धेयो रोचनं परम् । श्रेयोविवक्षया शोक्तं यथा भैरव्यरोचनम् ॥ २३ ॥
 उत्पत्तयेव हि कामेषु प्राप्तेषु स्वजनेषु च । आसक्तमनसो मर्त्या आत्मनोऽनर्पहेतुषु ॥ २४ ॥
 न तानविदुषः स्वार्थं भ्राम्यतो वृजिनाध्वनि । कथं युज्यात् पुनस्तेषु तांस्तमो विरातो बुध ॥ २५ ॥
 एवं व्यवसितं केचिदविशयं कुबुद्धयः । फलश्रुतिं कुसुमितां न वेदन् यदन्ति हि ॥ २६ ॥
 कामिनः कृपणा लुब्धाः पुण्येषु फलबुद्धयः । अग्निमुग्धा धूमतान्ताः स्वं लोकं न विदन्ति ते ॥ २७ ॥
 न ते मामङ्ग जानन्ति हृदिस्त्वं य इदं यतः । उक्थयच्छा ह्यसुप्तो यथा नीहारचक्षुषः ॥ २८ ॥
 ते मे मतमविशयं परोक्षं विद्यात्मकाः । हिंसायां यदि रागः स्याद् यश्च एव न चोदय ॥ २९ ॥
 हिंसाविहारा झालव्यै पशुभिः स्वमुपेक्षया । यजन्ते देवता यज्ञैः पितृभूतपतीन् सलाः ॥ ३० ॥

स्वभोपममुं लोकमस्तुतं श्रवणप्रियम् । आशिषो हृदि सङ्कुल्य त्यजन्त्यर्थान् यथा वयिक्
 रजःसत्त्वतमोनिष्ठा रजःसत्त्वतमोनुयः । उपासत इन्द्रमुख्यान् देवादीन् न तथैव माम् ॥
 इष्टेह देवता यज्ञैर्गत्वा रंस्यामहे दिवि । तस्यान्त इह भूयास्म महाशाला महाकुलाः ३३ ॥
 पृथ पुष्पितया वाचा व्यासिषमनसां नृणाम् । मानिनां चातिस्तब्धानां मद्रातांपि न रोचते ३४ ॥
 वेदा ४ ब्रह्मात्मविश्यास्त्रिकाण्डविषया इमे । परोक्षवादा ऋषयः परोक्षं मम च प्रियम् ३५ ॥
 शब्दप्रज्ञा सुदुर्बोधं प्रायेन्द्रियमनोमयम् । अनन्तपारं गम्भीरं दुर्विगाहं समुद्रवत् ३६ ॥
 मयोपहृंहितं भूम्ना ब्रह्मणानन्तशक्तिना । भूतेषु घोषरूपेण बिसेरूथे'व लक्षयते ३७ ॥
 यथोर्येनाभिहं दयादूषांमुद्रमते सुखात् । आकाशाद् घोषवान् प्राणो मनसा स्पर्शरूपिणा
 ध्वन्दोमयोऽमृतमयः सद्मपदवीं प्रभु । ओङ्काराद् व्यजितस्पर्शस्वरोष्मान्तःस्वभूषिताम्
 विचित्रभाषाविततां ध्वन्दोभिश्चतुर्कतैः । अस्तन्तपारां गृह्णीं सृजत्यासिपते स्वयम् ४० ॥
 गायत्र्युत्थिगनुष्टुप् च गृह्णी पङ्क्तिरेव च । त्रिष्टुब्जगत्यसिच्छन्दो ह्यत्यष्टयतिजगद्दिवा ४१ ॥
 किं विधत्ते किमाचष्टे किमनूय विकल्पयेत् । इत्यस्या हृदयं लोके नान्यो मद् वेद कश्चन ४२ ॥
 मां विधत्तेऽभिधत्ते मां विकल्प्यापोहते त्वहम् । एतावान् सर्ववेदार्थाः शब्द आस्थाय मां भिदाम्
 मायामात्रमनूषान्ते प्रतिपिद्य प्रसीदति ४३ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे एकादशस्कन्धे एकविंशतितमोऽध्यायः ॥ २१ ॥

अथ द्वाविंशतितमोऽध्यायः

उद्धव उवाच

कति तत्त्वानि विशेषेण संख्यातान्युविभिः प्रभो । नवैकादश पञ्च त्रीत्याथ सप्तमिह शुभ्रम् १ ॥
 केचित् पङ्क्विंशतिं प्राहुरपरे पञ्चविंशतिम् । सप्तैके नव पङ्क्वेष्टाचार्यैकादशापरे २ ॥
 केचित् सप्तदश प्राहुः षोडशीके त्रयोदश । एतावन् हि संख्यानामृषयो यद्विचक्षया ।
 गायन्ति पृथगायुष्मद्भिर्द नो वक्तुमर्हसि ॥ ३ ॥

श्रीमद्वानुवाच

शुक्तं च सन्ति सर्वत्र भाषन्ते प्राह्वणा यथा । मायां मदीयायुद्गृह्य वदतां किं नु दुर्घटम् ४ ॥
 नैतदेवं यथाऽऽथ त्वं वदहं वच्मि तत्तथा । पूर्वं विवदतां हेतुं शक्तयो मे दुरत्ययाः ५ ॥
 यासां व्यतिकरादासीद् विकल्पो वदतां पदम् । प्राप्ते शमदमेऽप्येति पादस्तमनुराम्यति ६ ॥
 परस्परानुपवेशात् तत्त्वानां पुरपर्यमः । पौर्वापर्यप्रसङ्गानां यथा वक्तुर्विचक्षितम् ७ ॥
 एकस्मिन्नापि दृश्यन्ते प्रविष्टानीतराणि च । पूर्वस्मिन् वा परस्मिन् वा तावै तत्त्वानि सर्वरः ८ ॥
 पौर्वापर्यमतोऽमीषां प्रसङ्गानामभीप्सताम् । यथा विविक्तं यद्भ्रमं गृह्णीमो युक्तिमग्नयान् ९ ॥

अनाद्यविद्यायुक्तस्य पुरुषस्यात्मवेदनम् । स्वतो न सम्भवादप्यस्तत्त्वज्ञो ज्ञानदो भवेत् ॥१०॥
 पुरुषेश्वरमोरत्र न वैलक्षण्यमश्वपि । तदप्यकल्पनापार्था ज्ञानं च प्रकृतेर्गुणः ॥११॥
 प्रकृतिर्गुणसाम्यं वै प्रकृतेर्नात्मनो गुणाः । सत्त्वं रजस्तम इति स्थित्युत्पत्त्यन्तहेतवः ॥१२॥
 सत्त्वं ज्ञानं रजः कर्म तमोऽज्ञानमिदोच्यते । गुणव्यतिकरः कालः स्वभावः सूत्रमेव च ॥१३॥
 पुरुषः प्रकृतिर्व्यक्तमहङ्कारो नमोऽनिलः । ज्योतिराप्यक्षितिरिति तत्त्वाभ्युक्तानि मे नव ॥१४॥
 श्रोत्रं त्वग् दशनं घ्राणो जिह्वेति ज्ञानशक्तयः । वाक्पादयुपस्थपाख्यङ्घ्रिकर्मायङ्गोभयं मनः ॥
 शब्दः स्पर्शो रसो गन्धो रूपं चेत्यर्थजातयः । गत्युक्त्स्वस्वर्गशिक्षणानि कर्मायतनसिद्धयः ॥१५॥
 सर्गादौ प्रकृतिर्द्वयं कार्यकारणरूपिणी । सत्त्वादिमिगुणैर्धत्ते पुरुषोऽन्यत् ईक्षते ॥१७॥
 व्यक्तादपो विकृतांशा घातवः पुरुषेऽपि । लब्धवीर्याः सृजत्यष्टं संहताः प्रकृतेर्वशात् १८
 सप्तैव घातव इति तत्राथाः पञ्च खाद्यः । ज्ञानमारमोभवाधारस्ततो वेहेन्द्रियासवः ॥१९॥
 गण्डित्वापि भूतानि पञ्च पट्टः परः पुमान् । तैर्युक्त आत्मसम्भूतैः सृष्ट्वैवं समुपाविशत् ॥२०॥
 चत्वार्येवेति तत्रापि तेज आपोऽन्नमात्मनः । जातानि तैरिदं ज्ञातं जन्मावयविनः खलु ॥२१॥
 संवयाने सप्तदशके भूतमात्रेन्द्रियाणि च । पञ्च पञ्चैकमनसा आत्मा सप्तदशः स्मृतः ॥२२॥
 तद्वत् पोडशसंययाने आत्मैव मन उच्यते । भूतेन्द्रियाणि पञ्चैव मन आ मा प्रयीदश ॥२३॥
 एकादशैव आत्मासौ महामूर्तेन्द्रियाणि च । अष्टौ प्रकृतयश्चैव पुरुषश्च नवैवथ ॥२४॥
 इति नानाप्रसंख्यानं तत्त्वानामृषिभिः कृतम् । सर्वे न्यायं युक्तिमत्राद् विदुः । किमरोभनम् ॥

उद्धव उवाच

प्रकृतिः पुरुषश्चोभौ यद्यप्यात्मविलक्षणी । अभ्योन्मयापाश्रयात् कृष्ण हरयते न मित्रा तयोः २५
 प्रकृती लक्ष्यते ह्यात्मा प्रकृतिश्च तथाऽऽत्मनि । एवं मे पुण्डरीकाक्ष महान्तं संशयं हृदि ।

क्षेप्तुमर्हसि सर्वं यच्चोभिर्नयनैर्युगैः ॥२७॥

यस्यो ज्ञानं हि जीवानां प्रमोपस्तेऽत्र शक्तितः । त्वमेवं ह्यात्ममायाया गतिं वेत्थ न चापरः ॥

श्रीमगपानुवाच

प्रकृतिः पुरुषश्चेति विरूपः पुरुषपंथः । पृथक् पृथक् पृथक् सगो गुणव्यतिकरात्मकः ॥२९॥
 ममाङ्ग माया गुणमप्यनेकधा विरूपपुद्गलीश्च गुणैर्विधत्ते ।

वैकारिकस्त्रिविधोऽप्यात्ममेकमयाधिदैवमधिभूतमन्यत् ॥३०॥

ह्यङ् रूपमार्क वपुरत्र रज्ज् परस्परं स्थितिं यः स्वतः स्ते ।

आत्मा यदेवामरौ य आद्यः स्वयानुभूत्याग्निलसिद्धसिद्धिः ।

पूर्वं शब्दादि अवयवादि चक्षुर्जिह्वादि नासादि च चित्तयुक्तम् ॥३१॥

योऽसौ गुणलोभकृतो विकारः प्रधानमूलान्महत. प्रसृतः ।

अहं त्रिगुणोहविकल्पहेतुर्वैकारिकस्तामस येन्द्रियश्च ॥३२॥

आत्मा परिज्ञानमयो विवादो ह्यस्तीति नास्तीति मिदार्थनिष्ठः ।

व्यर्थोऽपि नैवोपरमेत पुंसां मत्तः परावृत्तधियां स्वलोकात् ॥३३॥

उद्धव उवाच

वक्तः परावृत्तधियः स्वकृतैः कर्मभिः प्रभो । उच्चावचान् यथा देहान् गृह्णन्ति विसृजन्ति च ॥

तन्ममावयव, हि गोविन्द दुर्विभाव्यमनःस्मभिः । न ह्येतत् प्रायशो लोके विद्वांसः सन्ति वञ्चिताः ॥

श्रीमद्भागवानुवाच

मनः कर्ममयं नृणामिन्द्रियैः पञ्चभिर्युतम् । लोकास्त्र्येकं प्रयात्यन्य आत्मा तदनुवर्तते ॥३६॥

ध्यायन्मनोऽनु विषयान् दृष्टान् यातुभुक्तानय । उच्यते सोऽहं कर्मतन्त्रं स्मृतिस्तदनु शाश्वति ॥

विषयाभिनिवेशेन नात्मानं यत् स्मरेत् पुनः । जन्तोर्वै कस्यचिद्देशोमृत्युरत्यन्तविस्मृतिः ॥३८॥

जन्म त्वात्मतया पुंसः सर्वभावेन भूरिद । विषयस्वीकृतिं प्रादुर्यथा स्वप्नमनोरथः ॥३९॥

स्वप्नं मनोरथं चेत्यं प्राप्तुं न स्मरत्यसौ । तत्र पूर्वमिदं प्रमाणमपूर्वं चानुपरयति ॥४०॥

इन्द्रियायनतृष्ट्येवं त्रैविध्यं भाति वस्तुनि । बहिरन्तर्भिदाहेतुर्जनोऽप्यजनकृद् यथा ॥४१॥

निःस्पृहा ह्यङ्ग भूतानि भवन्ति न भवन्ति च । कालेनालक्षययोगेन स्वप्नमात्रेण हरयते ॥४२॥

यथाविषयः स्रोतसां च कर्तानां वा घनहस्तैः । तथैव स्वभूतानां वयाऽवस्यदयः कृताः ॥४३॥

सोऽयं दीवोऽग्निर्वा यद्वत् स्रोतसां तद्विदं जनमासोऽयं पुमानिति नृणां मृषा गीर्धीमृषायुपाम्ना ॥४४॥

मा स्वस्य कर्मबीजेन जायते सोऽययं पुमान् । ग्रियते घामरो भ्रान्त्या यथामिदं रम्ययुतः ॥४५॥

निषेकगर्भजन्मानि बाह्यकौमारयौवनम् । वयोमयं जरा मृत्युरित्यवस्थास्तनोर्नयः ॥४६॥

एषा मनोरथमयी ह्यङ्गम्यस्योष्णायवास्तनूः । गुणसङ्गादुपादसे षड्विन् कश्चिद्भाति च ॥४७॥

आत्मनः विदुः पुताभ्यामनुमेयी मयाऽप्यथ । न भवात्पयवस्तूनामभिज्ञो ह्यलक्षयः ॥४८॥

तरोर्बाजविपाकाम्नां यो विद्वाज्जन्मसंयमी । तरोर्विजलण्यो द्रष्टा एवं द्रष्टा तनोः पृथक् ॥४९॥

प्रकृतेरेवमात्मानमविविधायुध पुमान् । तत्प्रेन स्पर्शसंमूढः संसारं प्रतिपद्यते ॥५०॥

सावसङ्गादपीन् देवान् रजसासुरमनुजान् । तमया भूततिर्यव वं भामितो यति कर्मभिः ॥५१॥

नृपसो गायतः परयन् यथेशानुकरोति तान् । एवं बुद्धिगुणान् परयन्नोऽहोऽप्यनुकरोति ॥५२॥

यथाभ्यसा प्रचलता तरोऽपि यता ह्य । अचक्षुः आगममादेन हरयते भ्रमनोऽहं मूः ॥५३॥

यथा मनोरथधियो विषयानुभवो मृषा । स्वप्नद्रष्टाश्च दृष्टाश्च तथा संसारं घामन ॥५४॥

यथैव ह्यविषयमानेऽपि संवृत्तिर्न निवर्तते । ध्यायतो विषयानस्य ह्यग्नेऽनयोऽग्नौ यथा ॥५५॥

तस्मादुच्यते मा भुङ्क्ष्व विषयानमदिन्द्रियं । घामनप्रदपनिर्माणं परय विहृष्टं भ्रमम् ॥५६॥

विस्तोऽवमानितोऽसदभिः प्रलब्धोऽसूयितोऽयवातादितः सन्निरदो वा वृथा वा परिहापितः ॥
निष्ठितो मूर्धितो घातैर्बहुधैः प्रकम्पितः । श्रेयस्कामः कृच्छ्रगतः आग्रनाऽऽमानमुद्वेष्टः ॥

उद्धव उवाच

यथैवमनुबुध्येयं वद नो वदतां वर । सुदुःसहमिमं मन्ये आत्मन्यसदतिक्रमम् ॥२६॥
विदुषामपि विश्वासम् प्रकृतिर्हि यतो यतो । भूते त्वदर्शनिरतान् शान्तास्ते चरणालयान् ॥१०॥
इति श्रीमद्भागवते भट्टापुराणे पारमहंस्यां सहितयाभेकादशस्कन्धे द्वाविंशतितमोऽध्यायः

अथ त्रयोविंशतितमोऽध्यायः

धर्मदरायणिरवाच

॥ एवसाशंसित उद्धवेन भागवतमुपेयेन द्वाशार्धमुत्पद्यः ।

समाजयन् भृत्यवचो सुदुन्दस्तमाचभावे अवशीयवीर्यः ॥ १ ॥

श्रीभगवानुवाच

बाहंस्पत्य स वै नाश्र साधुर्दुर्जनैरिते । दुर्जनैर्मित्रमाध्मानं यः समाधातुमीश्वरः ॥ २ ॥
न तथा तत्पते विद्वः पुमान् वार्यः सुमर्मगः । यथा तुभूति मर्मस्था ह्यस्तौ परुषेपवः ॥ ३ ॥
कथयस्मि महत्पुण्यमितिहासमिहोद्धव । तमर्हं वर्णयिष्यामि निबोध सुसमाहितः ॥ ४ ॥
केनचिद् भिक्षुणा गीतं परिभूतेन दुर्जनैः । स्मरता धृतियुक्तैर्न विपाकं निजकर्मणाम् ॥ ५ ॥
अवन्तिषु द्विजः कश्चिदासीदाक्यतमः श्रिया । वार्तावृत्ति कथंस्तु कामी लुब्धोऽतिकोपनः ॥ ६ ॥
ज्ञातयोऽतिधमस्तस्य बाह्माग्नेयापि नार्चिताः । शून्यावधय आरमापि काले कामैरनर्चितः ॥ ७ ॥
दुःशीलस्य कदर्थस्य दुहन्ते पुत्रबान्धवाः । दारा दुहितरो भृत्या विपयणा नाचरन् प्रियम् ॥
तस्यैवं पचवित्तस्य स्युतरयोभयलोफतः । धर्मकामविहीनस्य बुद्धुः पद्मभागिनः ॥ ८ ॥
तदवध्यानवित्तरतपुण्यस्कन्धस्य भूरिद् । अर्थोऽप्यगच्छन्निधनं बह्वायासपरिश्रमः ॥ ९ ॥
ज्ञातयो जगद्गुः किञ्चित् किञ्चिद् दस्यव उद्धव । दैवतः कालतः किञ्चिद् ब्रह्मवन्धोवृषाधिपाव ॥
स एवं प्रिये नष्टे धर्मकामविवर्जितः । उपेक्षितश्च स्वर्गप्रेक्षितामाप दुराययाम् ॥ १० ॥
तस्यैवं ध्यायतो दीर्घं भट्टरायस्तपरिचनः । श्लिष्टतो घात्पकण्डस्य निर्वेदः सुमहानभूत् ॥ ११ ॥
स चादेहमहो पदं वृथाऽऽप्ता मेऽनुतापितः । न धर्माय न कामाय यस्याप्यास ईदृशः ॥ १२ ॥
प्रायेण्यार्थाः कदर्याणां न मुखाय कदाचन । इह चात्तमोपतापाय मृतस्य नरकाय च ॥ १३ ॥
यशो यशस्विनां शुद्धं शाध्या ये गुणिनां गुणाः । लोमः स्वर्गोऽपि तावद् हन्ति क्षिप्रो रूपमिवेष्टितः ॥
अर्थस्य साधने सिद्ध उल्कैरेरण्ये त्रये । नाशोपभोग आयासश्चासश्चिन्ता भ्रमो वृथाम् ॥
भोयं दिग्वानृतं दम्भः कामः क्रोधः स्मयो मदः । भेदो वैरभविधासः संस्पृहा व्यसनानि च ॥ १४ ॥

एते पञ्चदशानर्था द्वापमूला मता नृणाम् । तस्मादनर्थमर्थार्थं श्रेयोऽर्थी दूरतस्यजेत् ॥१६॥
 भिद्यन्ते भ्रातरो दाराः पितरः सुहृदस्तथा । एकास्त्रिधाः कार्किणिना सद्यः सर्वेऽरयः कृता ॥
 अर्थेनालपोयसा ह्येते संरब्धा दीप्तमन्यवः । त्यजन्त्याशु सृष्ट्वो भ्रन्ति सदसोत्सृज्य सौहृदम् ॥
 लब्ध्वा जन्मामरप्राप्त्यं मानुष्यं तद् द्विजाम्रयताम् । तदनाहत्य ये स्वार्थं भ्रन्ति यान्पशुभौ गतिम् ॥
 स्वर्गापवर्गयोर्द्वारं प्राप्य लोकमिमं पुमान् । द्रविणे कोऽनुपज्जेन मर्योऽनर्हस्य धामनि ॥२३॥
 देवर्षिनिर्मृतानि ज्ञातीन् षण्धूंश्च मागिनः । असविभज्य चात्मानं यद्वित्तं पतःपथः ॥२४॥
 एषांयार्थेऽहं वित्तं प्रमत्तस्य ययो यजम् । कुशला येन सिध्यन्ति जरठः किं न साधयेत् ॥
 कस्मात् 'क्षिप्रते विद्वान् व्यर्थंयार्थेऽहं वासकृत् । कस्यचिन्मायया नूनं लोकोऽयं सुत्रिमोहितः ॥
 किं धनैर्धनदैर्वा किं कामैर्वा कामदैस्त । मृयुना प्रस्यमानस्य कर्मभिर्वीतं जन्मदैः ॥२७॥
 नूनं मे भगवांस्तुष्टः सर्वदेवमग्रे हरिः । येन भीतो दशमेतां निर्वेदश्चात्मनः पुनः ॥२८॥
 माऽहं कालायरोपेण शोषयिष्येऽहमात्मनः । अप्रमत्तोऽसिद्धस्वार्थो यदि स्यात् सिद्ध आत्मनि ॥
 तत्र मामनुमोदेरन् देवास्त्रिभुवनेश्वराः । मुहूर्तेन महालोकं तद्व्याप्तः सममाधरत् ॥२९॥

मनो गुणान् वै स्याते बलीयस्तत्तश्च कर्माणि विलक्षणानि ।
 शुद्धानि कृष्णान्यथ खोदितानि तेष्व सर्वाण्यं सृतयो भवन्ति ॥४४॥
 अनीह आत्मा मनसा समीहता हिरण्यमयो मत्स्रस्व उद्विचष्टे ।
 मन स्वलिङ्ग परिगृह्य कामान् लुण्ठन् निबद्धो गुणसङ्गतोऽप्यो ॥४५॥
 दानं स्वधर्मो नियमो यमश्च श्रुतञ्च कर्माणि च सद्गुणतानि ।
 सर्वे मनोनिग्रहलक्षणाः परा हि योगो मनस समाधि ॥४६॥
 समाहित यस्य मनः प्रयात दानादिभिर् किं यद् तस्मै कृ पम् ।
 अस्यत यस्य मनो विनश्यद् दानादिभिरचेदपर किमेभि ॥४७॥
 मनोवशोऽप्ये क्षमवन् स्म दया मनश्च नान्यस्य वशं समेति ।
 भीष्मो हि दत्त सहस्र सद्दीवान् युष्मदाद् वशो ॥ न हि नृपदेव ॥४८॥
 तं दुर्जय शत्रुमसह्यवेगमहन्तुद् तन्न विजिप केचित् ।
 कुशं नयसदिम्रहमत्र मयैमिश्राण्युदासीनरिपून् विमूढा ॥४९॥
 दह मनोमात्रमिह गृहीत्वा ममाहमिष्यन्ब्रवीष्यो मनुष्या ।
 एषोऽहमन्योऽयमिति भ्रमेण वुरस्तपारे तमसि भ्रमन्ति ॥५०॥
 जनस्तु हेतु सुखदुःखयोरचेत् किमात्मनस्तत्र ह भीमयोस्तत् ।
 जिह्वा क्वचित् सद्गति स्वदन्तिस्तद्वेदनायां कतमाय कृष्येत् ॥५१॥
 दुःखस्य हेतुयदि दत्तास्तु किमात्मनस्तत्र विकारयोस्तत् ।
 यद्गन्धमङ्गेन निहन्त्यो क्वचित् ब्रूयेत कस्मै पुरुष स्वदेहे ॥५२॥
 आत्मा यदि स्यात् सुखदुःखहेतु किमयतस्तत्र निजस्वभाव ।
 न ज्ञात्मानोऽन्यद् यदि तन्मृता स्यात् कृष्येत कस्मात् सुखं न दुःखम् ॥५३॥
 प्रदानमिह सुखदुःखयोरचेत् किमात्मनोऽजस्य जनस्य ते वै ।
 ग्रहं ग्रहस्यैव वदति पीडां कृष्येत कस्मै पुरुषस्ततोऽन्य, ॥५४॥
 कर्मास्तु हेतु सुखदुःखयोरचेत् किमात्मनस्तदि जडाजडत्वे ।
 दहस्वचित् पुरुषोऽप्यं सुपणं ब्रूयेत कस्मै न हि कममूत्रम् ॥५५॥
 कालस्तु हेतु सुखदुःखयोरचेत् किमात्मनस्तत्र तद्वामकोऽसी ।
 नात्र हि तापो न हिमस्य तत् स्यात् कृष्येत कस्मै न परस्य दन्-दन् ॥५६॥
 न केनचित् कापि कथयानास्य दन्तोपराग परत परस्य ।
 यथाहम होतारूपिण स्यादमं प्रकुक्षो न विभन्ति भूते ॥५७॥

पतां स आस्थाप परात्मनिष्ठाभ्यासिता पूर्वतमेर्महर्षिभिः ।

अहं तस्मिन्निष्ठमिदं दुरन्तपारं तमो मुकुन्दाष्टनिनिषेवयैव ॥२८॥

श्रीभगवानुवाच

निर्विद्य नष्टद्विषो गतकुमः प्रपश्य गो पर्यटमान इत्यम् ।

निराकृतोऽसद्भिरपि स्वधर्मादकम्पितोऽमुं मुनिराह गायाम् ॥२९॥

सुखदुःखप्रदो नान्यः पुरुषस्यात्मविभ्रमः । मित्रोदापीनरिपवः संसारस्तमसः कृतः ॥३०॥

तस्मात् सर्वात्मना तात निगृहाण मनो धिया । मर्यादेशितया युक्त एतावान् योगसंप्रहः ॥३१॥

य एतां भिक्षुणा गीतां ब्रह्मनिष्ठा समाहितः । धारयच्छावयच्छृण्वन् द्वन्द्वैर्नैवाभिभूयते ॥३२॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायामेकादशस्कन्धे त्रयोविंशतितमोऽध्यायः

अथचतुर्विंशतितमोऽध्यायः

श्रीभगवानुवाच

अथ ते संप्रवक्ष्यामि सौख्यं पूर्वैर्विनिश्चितम् । यद् विज्ञाय पुमान् सद्यो जह्याद् धैकक्षिरकं भ्रमम्

आसीज्ज्ञानमयो ह्यर्थ एकमेवाद्विद्विषयतम् । यदा विवेकनिपुणा आदौ कृतयुगेऽयुगे ॥ २ ॥

तन्मायाफलरूपेण केवलं निर्विषयविषयतम् । धाड्मनोऽगोचरं सत्यं द्विधा समभवद् दृढतरम् ॥

तथोरेकतरो ह्यर्थः प्रकृतिः सोभयात्मिका । ज्ञानं ध्वन्यतमो भावः पुरुषः सोऽभिधीयते ॥४॥

तमो रजः सत्यमिति प्रकृतेरभवन् गुणाः । मया प्रक्षोभ्यमाणायाः पुरुरानुमतेन ॥ ५ ॥

तेभ्यः समभवत् सूत्रं महान् सूत्रेण संयुतः । ततो विकुर्वतो जातोऽहङ्कारो यो विमोहनः ॥६॥

वैकारिकस्तैजसश्च तामसश्चेत्यहं त्रिवृत् । तन्मात्रेन्द्रियमनसां कारणं चिदचिन्मयः ॥ ७ ॥

अर्धस्तन्मात्रिकाज्ज्ञे तामसादिन्द्रियाणि च । तैजसाद् देवता आसन्नेकादश च वैकृताः ॥ ८ ॥

मया सद्योदिता भावाः सर्वे संहत्यकारिणः । अयदमुष्पादयामासुर्ममायतनमुत्तमम् ॥ ९ ॥

तस्मिन्सह समभयमण्डे सलिलसंस्थितौ । मम नाम्याममूत् पशं विशारदं तत्र चात्मभूः ॥

सोऽयनसत्पसा युक्तो रजसा मदनुप्रज्ञात । लोकान् सपालान् विरवात्मा भूर्भुवः स्वरिति त्रिधा

देवानामोक आसीत् स्वर्भूतानां च भुवःपदम् । मर्यादीनां च भूलोकः सिद्धानां त्रितयात् परम्

अधोऽसुराणां नागानां भूमेरोकोऽसृजत् प्रभुः । त्रिलोक्यां गतयः सर्वाः कर्मणां त्रिगुणायामनाम्

योगस्य तपसश्चैव न्यासस्य गतयोऽमलाः । महर्जनस्तपः सत्यं भक्तियोगस्य महतिः ॥१४॥

मया कालात्मना धात्रा कर्मयुक्तमिदं जगत् । गुणप्रसाद एतस्मिन्नुन्मद्यति निमज्जति ॥१५॥

अणुर्दृष्ट कृशः स्थूलो यो यो भावः प्रसिष्यति । सर्वोऽप्युभयसंयुक्तः प्रहृष्या पुरुषेण च ॥१६॥

यस्तु यस्यादिरन्तश्च वै मर्त्यं तस्य सन् । विकारो व्यवहारार्थो यथा तैजसपार्थिवः ॥१७॥

यदुपादाय पूर्वं माघो विकृतस्परम् । आदिरन्तो यदा यम्य तत् सत्यमभिवीर्यते ॥
 प्रकृतिर्ह्यस्योपादानमाधारः पुरुषः परः । सतोऽभिव्यञ्जकः कालो यत्न तद्विप्रतयं त्वहम् ॥
 सर्गः श्वतन्ते तावत् पौर्वापर्येण नित्यशः । महान् गुणत्रिसर्गायः स्थित्यन्तो यावदीक्ष्यम् ॥
 विरायमयाऽऽसाद्यमानो लोकस्त्वविकल्पकः । पद्मत्वाय विशेषाय कल्पते भुवनैः सह ॥२१॥
 अथ प्रलीयते सत्यमघ्नं धानासु लीयते । धाना भूमौ प्रलीयन्ते भूमिर्गन्धे प्रलीयते ॥२२॥
 आप्सु प्रलीयते गन्ध आपश्च स्तुगुणे रसे । लीयते ज्योतिषि रसो ज्योतो रूने प्रलीयते ॥
 रूपं वायौ स च स्पर्शो लीयते सोऽपि चात्यरे । अम्बरं शब्दस्तन्मात्र इन्द्रियाणि स्वयोन्यु ॥
 योनिर्वैकारिके सौम्य लीयते मनसीश्वरे । शब्दो भूतादिमन्येति भूतादिर्महति प्रभुः ॥२३॥
 स लीयते महान् स्तेषु गुणेषु गुणवत्तमः । तेऽप्येकं संप्रलीयन्ते तत् काले लीयतेऽप्ये ॥२४॥
 कालो मायामये जीवे जीव आत्मनि मरत्यजे । आत्मा केवल आत्मस्यो विकरपापयज्ञशयः ॥
 एवमन्वीक्षमाणस्य कथं वैकल्पिको ज्ञमः । मनसो हृदि तिष्ठेत् शोभोवाक्योदये तम ॥२५॥
 एष सखिप्रविधिः प्रोक्त संशयप्रण्यमेदनः । प्रतिलोमानुलोमाभ्यां परावरदशा मया ॥२६॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे एकादशस्कन्धे चतुर्विंशतितमोऽध्यायः ॥२४॥

अथ पंचविंशतितमोऽध्यायः

श्रीभगवानुवाच

गुणानामसमिधाणां पुमान् येन यथा भजेत् । तन्मे पुरुषवर्षेवमुत्पारय शंसतः ॥१॥
 शमो दमस्तितिक्षेत्ता तपः सत्यं दया स्मृतिः । तुष्टिस्थ्यागोऽस्तृहा श्रद्धा ह्रीर्दयादिः स्वनिर्दृतिः
 काम ईहा मदस्तृष्या स्तम्भ आशीर्भिक्षा सुखम् । मद्रोत्साहो यशः प्रीतिर्हास्यं वीर्यं बलीघ्नमः ॥
 क्रोधो लोभोऽमृतं हिंसा चाप्या दम्भः क्रमः कलि । शोकोमोहौ विगदाहो निद्राऽऽशा भीरनुद्यमः
 सारस्य रजसश्चैतस्तमसरचानुपूर्वशः । वृत्तयो वक्षिण्यायाः सन्निपातमयो मृदु ॥५॥
 सन्निपातस्त्वहमिति ममेत्युद्ध वा मतिः । व्यवहारः सन्निपातो मनोमात्रेन्द्रियासुभिः ॥६॥
 धर्मं चार्थं च कामे च यदासौ परिनिष्ठितः । गुणानां सन्निकरोऽयं अक्षरतिथिनाशः ॥७॥
 प्रवृत्तिलक्षणे निष्ठा पुमान् यर्हि गृहाश्रमे । स्वधर्मे चानुतिष्ठेत् गुणानां समितिर्हि सा ॥८॥
 पुरयं सप्तसंयुक्तमनुमोयाच्छमादिभिः । कामादिमौ रजोयुक्तं क्रोधाद्यैस्तमसा युतम् ॥९॥
 यदा भजति सां भक्त्या निरपेक्षः स्वकर्मभिः । तं सत्त्वप्रकृति विद्यात् पुरुषं क्षिपमेव वा ॥१०॥
 यदा आश्रिप आशास्य सां भजेत् स्वकर्मभिः । तं रजःप्रकृति विद्याद्विसामाशास्य तामयम् ॥
 सत्त्वं रजस्तम इति गुणा जीवस्य नैव मे । चित्तज्ञा यैस्तु मृतानां सज्जमानो निवध्यते ॥११॥
 अदेवरी जयेन् सत्त्वं मास्वर्ष विद्युदं शिरम् । वदा सुप्तेन युज्येत धर्मज्ञानादिभिः पुमान् ॥१२॥

यदा जयेत्तम सत्त्वं रजः सङ्गं मिश्रं चञ्चलम् । तदा दुःखेन युज्येत कर्मणा यशसा श्रिया १४
यदा जयेद् रजः सत्त्वं तमो मूढं लयं जडम् । युज्येत शोकमोहाभ्यां निद्रया हिंसयाऽऽशया १५
यदा चित्तं प्रसीदेत् इन्द्रियाणां च निवृत्तिः । देहेऽभयं मनोऽसङ्गं तत्सत्त्वं विद्धि मपरम् १६
विक्रुवं क्रियया चाधोरनिवृत्तिश्च चेनमाम् । गात्रास्वास्थ्यं मनो भ्रान्तं रज एतेनिरामय १७
सोदधितं विलीयेत् चेतसो प्रज्ञेऽङ्गमम् । मनो नष्टं तमो ग्नानिस्तमस्तदुपवारय १८
पृथमाने गुणे सत्त्वे देवानां बलमेधते । धनुराणां च रजसि तमस्तुद्धयं रथवाम् १९
महाभागरणं विद्याद् रजसा स्वप्नमादिशेत् । रथापं तमया जन्तोस्तुरीयं त्रिषु सन्ततम् २०
उपगुणपरि गच्छन्ति सत्त्वेन ब्राह्मणा जना । तमयाधोऽथ ग्रामुत्पाद् रजसात्तरचारिणः २१
मर्त्ये प्रलीनाः स्वर्गातिं नरलोकं रजोलया । तमोलयास्तु निरवं यान्ति मामेर निगुण्याः २२
मर्त्यं वा निष्कलं वा सारिषकं निजकर्म तत् । राजवं कनसङ्कल्पं हिसामायादि तामयम् २३
कैवल्यं सारिषकं ज्ञानं रजो वैरुचिकं च यत् । प्राहृतं तामयं ज्ञानं मखिष्टं निगुणं स्मृतम् २४
यत् तु सारिषको यासो ग्रामो राजस उच्यते । तामयं घृतसदनं मखिकेन तु निगुणम् २५
सारिषकं कारकोऽसङ्गी रागाद्वो रजसः स्मृतम् । तामयं स्मृतिविषयो निगुणो मर्त्याधयः २६
सारिषक्याध्यात्मिकी भद्रा कर्मभद्रा तु राजसी । तामस्यधर्मं वा भद्रा मत्सेवायां तु निगुणा २७
पथ्यं पूनमनापहतमाहार्यं सारिषकं स्मृतम् । राजसं चेद्दिग्धमेष्टं तामयं चातिशयिषि २८
सारिषकं सुप्रमातोऽथ विषयोऽथ तु राजसम् । तामयं मोहदेवोऽथ निगुणं मर्त्याधयम् २९
दृश्यं देहा कर्तुं कालो ज्ञानं कर्म च कारकम् । भद्रावस्थाऽऽवृत्तिर्निद्रा त्रैगुण्यः सर्वं पृथ हि ३०
सर्वं गुणमया भावाः पुरुषाव्याधिष्ठिताः । एष्टं भूतमनुभ्यातं बुद्ध्या वा पुरुषं भ ३१
पृताः क्षीयन्तः पुंसो गुणकर्मनिबन्धनाः । येनेने निजिता मौल्य गुणा जीवेन विपन्नाः ३२
भक्तियोगेन मखिष्टो मन्नावाय प्रपद्यते ३३
तस्माद् देहमिदं लब्ध्वा ज्ञानविज्ञानमभवम् । गुणवशं विनिर्मुक्तो भवन्तु विषयकाः ३४
नि मत्तो मां भजेद् विशान्नमतो जितेन्द्रियः । रजस्तमभ्रभिजयेत् सारसीतेरवा मुनिः ३५
सर्पां पाभिजयेद् युक्तो नैरुच्येज शान्तधीः । सगरवने गुह्येर्मुक्तो जीव ज्ञानी विद्याप मम् ३६
जीवो जीवविनिर्मुक्तो गुह्येष्वाशयसम्भवे । मर्त्ये मन्त्राया एषो न बहिर्गन्तरथोद् ३७
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे एकादशस्कन्धे पञ्चविंशतिमोऽध्यायः ३८

अथ षड्विंशतितमोऽध्यायः

श्रीमद्व्यास उवाच

महर्षिभिः कायं सत्त्वा मर्त्यं चाम्पियः । कर्मैव परमं ज्ञानमवश्यं तदुच्यते माम् १

गुणमर्या जीवयोऽन्या विमुक्तो ज्ञाननिष्ठः । गुणेषु मायामात्रेषु दृश्यमानेष्ववस्तुतः ।

वर्तमानोऽपि न पुमान् युज्यतेऽवस्तुभिर्गुणैः ॥ २ ॥

सङ्गं न कुर्यादसतो शिरोदरत्पां कचित् । तस्यानुगस्तमस्यञ्चे पतत्यनुगान्धवत्तरैः ।
ऐलः सन्नाडिमां गायामगायत् बृहच्छूवाः । उर्वशीविरहान्मुह्यन् निर्विण्णः शोकसंयमेऽप्यु
त्यक्त्वाऽऽत्मानं व्रजन्ती तं नम्र उन्मत्तवत्पञ्चिलपन्नवगाञ्जाये घोरे तिष्ठेति विह्वलः ॥ २५ ॥
कामानवृत्तोऽनुजुषन् वृत्तकान् वर्षयामिनीः । न वेद् यान्तीर्नायान्तीर्त्वरयाकृष्टचेतनः ॥ २६ ॥

ऐल उवाच

अहो मे मोहविस्तारः कामकरमलचेतसः । देव्या गृहीतरूपदस्य नायुः खण्डा इमे स्मृताः ॥
नाहं वेदाभिनिर्मुक्तः सूर्यो वायुदितोऽमुषा । मुषितो वर्षपूगानां वृताङ्गानि गतान्युत ॥ २७ ॥
अहो मे धारमत्तमोहो येनात्मा योपितां कृतः । कोऽमृगश्चक्रवर्ती नरदेवशिखामयिः ॥ २८ ॥
सपरिवृद्धमात्मानं हित्वा नृणमियेरधरम् । यान्तीं जिवं चान्वगमं नम्र उन्मत्तवद् रुद्रम् ॥
कुतस्तस्यानुभावः स्यात्तेज ईशत्वमेव वा । योऽन्वगच्छं स्त्रियं यान्तीं रारवत् पादताडितः ॥ २९ ॥
किं विधया किं तपसा किं त्यागेन श्रुतेन वा । किं विविक्तेन सौनेन स्त्रीभिर्यस्य मनोहृतम् ॥
स्वार्थस्याकोविदं धिद्वीमं मूर्खं पण्डितमानिनम् । योऽहमीश्वरतां प्राप्य स्त्रीभिर्गोखरवज्रितः ॥ ३० ॥
सेवतो वर्षपूगान् मे उर्वरया अघशरमम् । न सृप्यत्यारमभूः कामो बहिराहुतिभिर्धया ॥ ३१ ॥
पुंश्चल्यापहतं चित्तं को न्वन्धो मोचितुं प्रभुः । आत्मारामेश्वरमृते भगवन्तमधोऽजम् ॥ ३२ ॥
बोधितस्यापि देव्या मे सूतवाक्येन दुर्मते । मनोगतो महामोहो नापयारयजितात्मन ॥ ३३ ॥
किमेतया नोऽपकृतं रज्ज्या वा सर्पचेतसः । रज्जुस्वरूपाविदुषो योऽहं यदजितेन्द्रियः ॥ ३४ ॥
अयं मलीमसः कापो दीर्गन्ध्याद्यात्मकोऽशुचिः । क गुणः सीमनस्याद्या दध्यासोऽविधयाकृतः
विप्रोऽकिंस्वं नु भार्यायाः स्वामिनोऽग्नेः अगृध्रयोऽकिमात्मनः किं सुहृदामिति यो नावसीयते
तस्मिन् कलेवरेऽमेष्ये तुच्छनिष्ठे विपज्जते । अहो सुभद्रं सुनसं सुदिमतं च मुपं स्त्रियः ॥ ३५ ॥
त्वष्ट्मासरधिररनायुमेदोमजास्त्रिसंहृतौ । विषमूयप्ये रमतां वृमीयो कियदन्तरम् ॥ ३६ ॥
अथापि नोपसज्जेत स्त्रीषु स्त्रीष्वेषु चार्थवित् । विषयेन्द्रियसंयोगान्मनः पुरपति नाशयथा ॥ ३७ ॥
अदृष्टादश्रुताद् भावाच्च भाव उपजायते । असम्प्रयुज्जतः प्राणान् शाम्यति स्तिमितं मनः ।
तस्मान् सङ्गो न कर्तव्यः स्त्रीषु ष्वेष्वेषु चेन्द्रियैः विदुषां चाप्यविश्रब्धः पद्वयः । किमु माश्रयाम्

श्रीमगधानुवाच

पुं प्रणयन् नृपदेवदेवः ॥ उर्वशीलोभमयो विहाय ।

आत्मानमात्मन्युपगम्य मां ई उपात्मज्ञानविधूतमोहः ॥ ३८ ॥

सतो दुःसङ्गमुत्पद्य सानु सज्जेन शुद्धिमात्र । सन्त एतस्य चिद्वन्ति मनोऽपासद्भुतिभिः

सन्तोऽनपेक्ष मच्चित्ताः प्रशान्ताः समदर्शिनः । निर्ममा निरद्वन्द्वारा निर्द्वन्द्वा निरसिप्रदाः ॥ २७ ॥
 तेषु नियं महाभाग महाभागेषु मरुताः । सम्भवन्ति हिता नृणां क्षुधार्ता मपुनन्यघम् ॥ २८ ॥
 ता ये शृण्वन्ति गायन्ति ह्यनुमोदन्ति चास्ताः । मत्पराः श्रद्धधानाश्च भक्तिं विन्दन्ति ते मयि ॥
 भक्तिं लब्धवतः साधोः किमन्यदवशिष्यते । मत्पनन्तगुणे ब्रह्मण्यानन्दानुभवात्मनि ॥ २९ ॥
 यथोपश्रयमाणस्य भगवन्तं विभावसुम् । शीतं मयं तमोऽप्येति साधून् संसेवतस्तथा ॥
 निमग्नयोगमज्जता घोरे भवाब्धौ परमायनम् । सन्तो यत्नविदः शान्ता नौरिदवाप्तु मज्जताम्
 अक्षं हि प्राप्तिना प्राण्य चार्तानां शरणं त्वहम् । धर्मो वित्तं नृणां प्रेत्य सन्तोऽर्वा विप्रतोऽप्यम्
 मन्तो दिशन्ति चक्षुर्वि बहिरर्कः समुत्थितः । देवता यान्धवाः सन्तः सन्त चात्माहमेव ॥ ३० ॥
 वैतसेनस्ततोऽप्येवमुच्यं दया लोकनिःस्पृहः । मुक्तमङ्गो महीमेतामात्मारा मप्रचार ॥ ३१ ॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यो संहितायामेकादशस्कन्धे षड्विंशतितमोऽध्यायः

अथ सप्तविंशतितमोऽध्यायः

उद्धय उवाच

क्रियायोगं समाचक्ष्व भवदाराधनं प्रभो । वस्मारवा ये यथार्चन्ति रागवताः साध्यतपम ॥
 पतद् पदन्ति मुनयो मुहुर्निधेयसं नृणाम् । नारदो भगवान् स्यात् प्राणार्वाङ्गिरसः सुतः ॥ १ ॥
 निःपतं ते मुन्याम्रोजाद् यदाह भगवानजः । पुत्रेभ्यो भृगुमुष्येभ्यो देव्यं च भगवान् भवः ॥ २ ॥
 पतद् वि सर्ववर्णानामाधमाणा च सम्मनम् । धेवतामुत्तमं मन्त्रं स्त्रीशूद्राणां च मानद ॥ ३ ॥
 एतन् कमलपद्माद्य कर्मवन्धविमोचनम् । मन्त्राय चानुरक्ताय ब्रूहि विरपेरवरैरवर ॥ ४ ॥

ज्ञानालङ्कारं प्रेष्टमर्चायामेव तद्वत् । स्थण्डिले तत्त्वविन्यासो ब्रह्मावाग्यप्लुतं हविः ॥१६॥
 मूर्धे चाभ्यर्हणं प्रेष्टं सलिले सलिलादिभिः । श्रद्धायोगाह्वनं प्रेष्टं भक्तेन मम वार्ययि ॥१७॥
 भूर्यप्यभक्तोपहृतं न मे तोषाय कल्पते । गन्धो धूपः सुमनसो दीपाऽन्नाद्यं च किं पुनः ॥१८॥
 शुचिः सम्भृतसम्भारः प्राग्दर्शैः कल्पितासनः । आसीनः प्रागुदग् वाचं दर्चायामथ सम्मुखः ॥१९॥
 कृतन्यासः कृतन्यासो मदर्चा पाणिना मृजेत् । कलशं प्रोक्षणीयं च यथावदुपसाधयेत् ॥२०॥
 तदग्निर्देवयजनं द्रव्यात्ययात्मनमेव च । प्रोक्ष्य पात्राणि त्रीशयन्निस्तैस्तैर्द्रव्यैश्च साधयेत् ॥
 पाद्याद्वर्षाचमनीयार्थं त्रीणि पात्राणि दैशिकं । इदा शीष्ण्याय शिखया गायत्र्या चाभिमन्त्रयेत् ॥
 पिण्डे वास्वप्तिंसंशुद्धे हृत्पद्मस्यो परां मम । अर्घ्यो जीउकलो ध्यायेन्नादान्ते सिद्धभाविताम् ॥
 तयाऽऽत्मभूतया पिण्डे ध्याते सम्पूज्य तन्मयः । आवाह्यार्चद्विषु स्थ स्थ स्वस्ताङ्गं मां प्रपूजयेत् ॥
 पाद्योत्पर्णाह्वादीनुपचारान् प्रकल्पयेत् । धर्मादिभिश्च नवभिः कल्पयित्वाऽऽसनं मम ॥
 पद्ममष्टदलं तत्र कर्णिकारकेयरोऽलम् । उभाभ्यां वेदतन्त्राभ्यां मर्दं भूमयसिद्धयेत् ॥२६॥
 सुदर्शनं पाञ्चजन्यं गदासीपुत्रुर्हलान् । सुसलं कौस्तुभमालां श्रीवर्णं चानुपूजयेत् ॥२७॥
 नग्नं सुतनूयं गरुडं प्रचक्रं चरुमेव च । महाबलं बेलं चैव कुसुमं कुसुमेक्षणम् ॥२८॥
 दुर्गा विनायकं ध्यासं विश्वमेनं गुरुन् सुरान् । स्वैस्त्वे स्थाने त्वभिमुजान् पूजयेत् प्रोक्षणादिभिः ॥
 चन्दनोदीरकपूरकुङ्कुमागुहवासितैः । सलिलैः स्नापयेन्मन्त्रैर्नित्यदा विभजे सति ॥३०॥
 स्वर्णपर्मनुवाकेन महापुरुषविद्यया । पौरुषेणापि सूक्तेन सामभी राजताविभिः ॥३१॥
 यक्षोपवीताभरणपद्मजगन्धलेपनैः । अलङ्करीत सत्रेण मन्त्रको मां यथोचितम् ॥३२॥
 पाद्यमाचमनीयं च गन्धं सुमनसोऽर्पितान् । धूपदीपोपद्रवाणि दद्यान्मे श्रद्धया चैव ॥३३॥
 गुडपायमसर्पिर्वि शङ्कुपायूपमोदकान् । संयावदधिसूपाश्च नैवेद्यं सति कल्पयेत् ॥३४॥
 अम्यङ्गोमर्दनादुर्ध्वदन्तधावामिषेवनम् । अन्नाद्याणीतनूत्यादि पर्वणि स्फुरतान्बहम् ॥३५॥
 विधिना बिहिने कुरादे मेतन्नागतयेदिमि । अग्निमाधाय परितः समूहेन पाणिनोदितम् ॥३६॥
 परिस्तीर्याथ पर्युलेदन्वाधाय यथाविधि । प्रोक्ष्ययाऽऽसाद्य द्रव्याणि प्रोक्ष्याग्नौ भावयेत् साम् ॥
 तप्तजाम्बूनदप्रपथं शङ्खचक्रगदाभुजैः । लसच्चतुर्भुजं शान्तं पद्मकिञ्चकवाससम् ॥३८॥
 स्फुरतिरौटपटकटिसूत्रवराङ्गदम् । श्रीवत्स्ववर्षं आज्ञाकौस्तुभं वनमालिनम् ॥३९॥
 ध्यायन्नम्यन्त्यं दारुणि हविर्वागिमृतानि चाग्रास्याङ्गमागावायारी दद्यात् प्राग्यप्लुतं हविः ॥४०॥
 सुहृद्यान्मूलमन्त्रेण दीदृशर्चावदानतः । धर्मादिभ्यो यथान्यायं मन्त्रैः स्मिष्टकृतं वुधः ॥४१॥
 अम्यर्षाय नमस्कृत्य पार्षदेभ्यो बलिं हरेत् । मूलमन्त्रं जपेद् महास्मरन् नारायणात्मकम् ॥४२॥
 दत्ताऽऽधमनमुर्ध्वे विप्रमेनाय कल्पते । सुखवासं सुरमिमत्ताम्युल्लासमार्हयेत् ॥४३॥
 उपगायन् गृह्यान् गृह्यन् कर्माव्यभिनयन् मम । मन्त्रा धावयञ्चृष्वन् सुहृत् पणिको भवेत् ॥

स्तवैरुच्चावचैः स्तोत्रैः पौराणैः प्राकृतेरपि । स्तुत्वा प्रमोद भगवन्निति वन्देत दण्डवत् ॥४१॥
 शिरो मत्पादयोः कृत्वा बाहुभ्यां च परस्परम् । प्रपन्नं पाहि मामीश भोतं मृत्युप्रहार्णयात् ॥
 इति शेषं मया दत्तां शिरस्याधाय सादरम् । उद्गमयेच्च दुद्भास्थं ज्योतिर्ज्योतिरपि तत् पुनः ॥
 अर्चादिपु यदा यत्र श्रद्धा मां तत्र चार्चयेत् । सर्वभूतेष्वाम्नि च सर्वात्माहमवस्थितः ॥४२॥
 एवं क्रियायोगपथैः पुमान् वैदिकतान्त्रिकैः । अर्चन्नुभयतः सिद्धिं मत्तो विन्दत्यभीप्सिताम् ॥
 मन्त्रैश्च संप्रतिष्ठाप्य मन्दिरं कारयेद् दण्डम् । पुष्पोद्यानानि स्यान्नि पूजायात्रोत्सवाधितान् ॥
 पूजादीनां प्रवाहार्थं महापर्वस्वयान्वदम् । क्षेत्राण्यपुराणान् दत्ताम सार्धितामिदम् ॥४३॥
 प्रतिष्ठया सार्वभौमं सप्तमा भुवनत्रयम् । पूजादिना महाशोकं त्रिभिर्मत्साम्यतामिधात् ॥४४॥
 मामेव नैवेद्ययेण भक्तियोगेन विन्दति । भक्तियोगं स लभते एवं यः पूजयेत् माम् ॥४५॥
 यः स्वदत्तां परैर्दत्तां हरेत् सुरविप्रयोः । कृतिं स जायते विद्भुगुर्वर्पाणामयुतायुतम् ॥४६॥
 कर्तुंश्च सारथेर्हस्तोरनुमोदितुरेव च । वर्मणां भागिनः प्रेय भूयो भूयसि तत्फलम् ॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे एकादशस्कन्धे सप्तविंशतितमोऽध्यायः ॥२७॥

अथाष्टविंशतितमोऽध्यायः

श्रीभगवानुवाच

परस्वभावकर्माणि न प्रशंसेन्न गर्हयेत् । विश्वमेकारमर्कं पश्यन् प्रकृत्या पुरयेण च ॥१॥
 परस्वभावकर्माणि यः प्रशंसति निन्दति । स याशु भ्रमयते स्वार्थादसत्यमिनिवेशतः ॥२॥
 तैजसे निद्रयाऽऽपक्वे पिण्डस्थो नष्टचेतनः । मायां प्राप्नोति मृत्युं वा तद्भ्रान्तार्थदकपुमान् ॥
 किं भद्रं किमभद्रं वा द्वैतस्यावस्तुनः क्रियत् । बाधोदितं तद्वृत्तं मनसा द्यातमेव च ॥४॥
 द्यायाप्रयाङ्गवाभासः द्यसन्तोऽन्यथकारिणः । एवं देहादयो भावा यच्छ्रुत्वा मृत्युतो भयम् ॥
 आत्मेव तदिदं विश्वं सृज्यते सृजति प्रभुः । प्रत्यते प्राति विधाता ह्रियते हरतीधरः ॥५॥
 तस्माच्च द्यामनोऽन्यस्मादन्यो भावो निरूपितः । निरूपितेयं त्रिविधा निर्मूला भातिरात्मनि ॥

इदं गुणमयं विद्धि त्रिविधं मायया कृतम् ॥७॥

एतद् विद्वान् मनुदिनं ज्ञानविज्ञाननैख्यम् । न निन्दति न स्तौति लोके चरति सूर्यवत् ॥
 प्रपद्येणानु मानेन निगमेनात्मसंविदा । आद्यन्तउदसज्जात्वा निःसङ्गो विचरति ॥८॥

उद्धय उवाच

नैवात्मनो न देहस्य संसृतिर्द्रष्टव्ययोः । अनामस्वदशोरीश कस्य स्यादुपसम्पन्ने ॥१०॥
 भाग्यान्वयोऽगुणः शुद्धः स्वयंज्योतिरनारूतः । अग्निगद् दारगद् विद् देहः कस्येदं संसृतिः ॥

श्रीभगवानुवाच

पाषाण् देहेन्द्रियप्राणैरात्मनः सज्जकं यम् । संसारः प्लवगास्तादृशोऽवधिरेव नः ॥१२॥

अर्थे ह्यविद्यमानेऽपि संसृतिर्न निवर्तते । ध्यायतो विषयानस्य स्वप्नेऽनर्थागमो यथा ॥१३॥
यथा ह्यप्रतिबुद्धस्य प्रस्थापो बह्वनर्थभृत् । स एव प्रतिबुद्धस्य न वै मोहाय कल्पते ॥१४॥
शोकहर्षभयक्रोधलोभमोहस्पृहादयः । अहङ्कारस्य हृदयन्ते जन्म मृत्युश्च नात्मनः ॥१५॥

देहेन्द्रियप्राणमनोऽभिमानो जीवोऽन्तरात्मा गुणकर्ममूर्तिः ।

सूत्रं महान्त्युरुधेव गीतः संसार आधावति कालतन्त्रः ॥१६॥

धर्मूलमेतद् बहुरूपरूपित मनोवचःप्राणशरीरकर्म ।

ज्ञानासिनोपासनया शितेनच्छित्त्वा मुनिर्गां विचरत्यनुष्णः ॥१७॥

ज्ञानं विवेको निगमस्तपश्च प्रत्यक्षमैतिष्ठमथानुमानम् ।

आघन्तयोरस्य यदेव केवलं कालश्च हेतुश्च तदेव मध्ये ॥१८॥

यथा हिरण्यं स्वकृतं पुरस्तात् पश्चाच्च सर्वस्य हिरण्यमपश्य ।

तदेव मध्ये व्यवहार्यमाणं नानापदेशैरहमस्य सद्ब्रु ॥१९॥

विज्ञानमेतत्प्रियवस्यमङ्ग गुणत्रयं कारणकार्यकर्तृ ।

समन्वयेन व्यतिरेकतश्च येनैव तुर्येण तदेव सत्यम् ॥२०॥

न यत् पुरस्तादुक्तं यच्च पश्चान्मन्ये च तच्च रूपपदेशमात्रम् ।

भूतं प्रसिद्धं च परेण यद् यत्तदेव सत् स्वादिति मे मनीषा ॥२१॥

अविद्यमानोऽप्यवभासते यो वैकारिको राजससर्ग एषः ।

ग्रह स्वयंज्योतिरतो विभाति ग्रहोन्द्रियार्थात्मविकारचित्रम् ॥२२॥

एवं स्फुटं ग्रहविवेकहेतुभिः परापवादेन विशारदेन ।

छिन्नाऽऽत्मसन्देहमुपारमेत ह्यानन्दतुष्टोऽखिलाकामुकैर्मयः ॥२३॥

नात्मा यतुः पार्थिवमिन्द्रियाणि देवा ह्यसुखार्थुजलं हुताशः ।

मनोऽन्नमात्रं क्षियन्ता च सत्यमहङ्कृतिः ख चित्तिरर्थात्म्यम् ॥२४॥

समाहितैः क करणैर्गुणैश्चमिर्गुणो भवेन्मत्सुविच्छिन्नाः ।

विशिष्यमाणैस्त किं पु दृश्यं धनैरुपेतैर्विगतै रवेः किम् ॥२५॥

यथा नमो वाद्यनलान्धुभृगुणैर्गतागतैर्वर्तुण्यैर्न सज्जते ।

तथापरं सत्त्वरजस्तमोमलैरहमतेः संसृतिहेतुभिः परम् ॥२६॥

तथापि सङ्गं परिवर्जनीयो गुणेषु मायारचितेषु तावत् ।

मद्भक्तियोगेन हृदेन यावद् रजो निरस्येत मनःकरायः ॥२७॥

यथाऽऽमयोऽमाधुचिक्रिसितो नृणां पुनः पुनः संसृदति प्ररोहन् ।

एवं मनोऽपवकृपापकर्म कुयोगिनं विष्यति सर्वसङ्गम् ॥२८॥

युयोगिनो ये । वहितान्तरायमनुष्यभूतैस्त्रिदशोपसृष्टे ।
 ते प्राक्तनाभ्यासबलेन भूयो युजन्ति योग न तु कर्मतन्त्रम् ॥२६॥
 करोति कर्म क्रियते च जन्तु केनाप्यसौ चोदित आनिपातात् ।
 न तत्र विद्वान् प्रकृतौ स्थितोऽपि निवृत्तवृत्त्यै स्वमुखानुभूत्या ॥३०॥
 तिष्ठन्तमासीनमुत यजन्तं शयानमुच्यन्तमदन्तमक्षम् ।
 स्वभावमन्यत् किमपीहमानमात्मानमात्मस्थमतिर्न वेद ॥३१॥
 यदि इमं पश्यत्यसदिन्द्रियार्थं नानानुमानेन विरुद्धमन्यत् ।
 न मन्यते वस्तुतया मनोपी स्वामं यद्योत्याय तिरोद्धानम् ॥३२॥
 पूर्वं गृहीतं गुणकर्मचिग्रमज्ञानमात्मन्यविविक्तमहम् ।
 निवर्तते तत् पुनरीक्ष्यैव न गृह्यते नापि विसृज्य आत्मा ॥३३॥
 यथा हि भानोरुदयो नृचक्षुषा तमो निह्न्याद्य तु सद् विधत्ते ।
 एवं समीक्षा निपुणा सती मे ह्न्यात्तमिच्छं पुरुषस्य बुद्धेः ॥३४॥
 एष स्वर्गऽयोरतिरजोऽप्रमेयो महानुभूतिः सखलानुभूतिः ।
 एकोऽद्वितीयो वचसां विरामे येनेषितः वागसयश्चरन्ति ॥३५॥

एतावानात्मसंमोहो यद् विकल्पस्तु केबले । आत्मनृते स्वमात्मानमवलम्ब्यो न यस्य हि ॥
 यज्ञामाकृतिभिर्प्रांष्टं पञ्चवर्णमबाधितम् । स्वर्धेनाप्यर्थवादोऽयं द्वयं पण्डितमानिनाम् ॥३७॥
 योगिनोऽपकथोऽस्य युजन्तः काय उत्थितैः । उपसर्गैर्विहिन्येत तत्रार्थं विहितो विधिः ॥३८॥
 योगधारणया काश्चिदासनैर्वारयान्वितैः । तपोमन्त्रीपथै काश्चिदुपसर्गान् विनिर्दिहेत् ॥३९॥
 काश्चिन्मनानुध्यानेन नामसङ्कीर्तनादिभिः । योगेधरानुवृत्त्या वा ह्न्याद्दशभङ्गान् ॥४०॥
 केचिद् देहमिमं धीराः सुवस्यं यथसि स्थिरम् । विधाय विविधोपायैरथ युजन्ति सिद्धये ॥४१॥
 न हि तत् कुशलाद्यं तदायासो ह्यपार्थक्यं । अन्तर्वाचाद्यद्वितीयेन कलस्येव घनरूपतः ॥४२॥
 योगं निषेयतो निर्वयं कायश्चेत् कल्पतामियात् । तच्छृष्ट्याद्य मतिमान् योगमुत्सृज्य मपर ॥४३॥
 योगचर्यामिमौ योगी विचरन् मदपाश्र्वयः । ज्ञान्तार्यैर्विहिन्येत नि रूढः स्वमुत्तानुभू ॥४४॥
 इति श्रीमद्भगवते महापुराणे एकादशस्कन्धेऽष्टाविंशतितमोऽध्यायः ॥२८॥

अर्थकोनत्रिशतमोऽध्यायः

उदय उपाय

मुमुक्षुरामिमौ मन्ये योगचर्यामनात्मनः । यथाज्ञसा पुमान् सिद्धयेत्तन्म मूढजमाप्नुता ॥
 मपराः पुण्डरीकाक्ष युजन्तो योगिनो मनः । विधीद्वयसमाधानात्मनो निप्रवर्तितः ॥२९॥

अथात आनन्दमुप पद्ममुत्तं हसा श्रयेरश्रविन्दलोचन ।
 सुरं नु विधेधर योगमर्भिस्यन्माययामी विहता न मानिन ॥२॥
 किं चिप्रमच्युत तवैतदग्रेष्वन्यो दासेष्वनयशरणेषु यदात्ममात्रम् ।
 योऽरोचयत सहस्रगै स्वयमोचराणां श्रीमत्किरीटतटपीडितपादपीठ ॥३॥
 त त्वारिरत्नामदयिनेधरमाश्रितानां सर्वाथैः स्मरुगविद् विमूजेन को नु ।
 को वा भवेत् किमपि विस्मृतयेऽनुभूयै किं वा भवेत् तत्र पादरजोमुखा न ॥४॥
 नैवोपयस्यपविति कश्यस्तायेव ब्रह्मायुवापि कृमृद्धमुद, स्मरन्त ।
 योऽतर्हस्तनुभूतामशुन विधुवन्नावार्यैत्यवपुषा स्वर्गतिं यदनक्ति ॥५॥

श्रीशुक उवाच

हृषुद्धवेनायनुरक्तचेतसा पृष्टो जगन्नीडनक स्वशक्तिभिः ।
 गृहीतमूतित्रय ईश्वरेधरो जगाद् सप्रमेमनोहरस्मित ॥६॥

श्रीभगवानुवाच

हन्त ते कपयिष्यामि मम बर्मान् सुमङ्गलान् पाण्डुरदयाऽऽचरन् मयौ मृयुं जयति दुर्जयम् ॥
 कुर्यात् सर्वाणि कर्माणि मर्त्यं शनकै स्मरन् । मर्यापितमनश्चित्तो मद्धर्मात्मनोराति ॥१॥
 दशान् पुण्यानाश्रयेत मद्भक्तै साधुभि श्रितान् । देवासुरमनुष्येषु मद्भक्ताचरितानि च ॥१०॥
 मृत्युक्षत्रेण वा मद्भक्त्यैवात्राग्रमहो सत्त्वान् । कारयेद् गीतनृत्याद्यैर्महाराजविभूतिभि ॥११॥
 मामेव सर्वभूतेषु बहिस्तत्तरपायतम् । ईशेतात्मनि चारमान यथा स्वममलाशय ॥१२॥
 इति सर्वाणि भूतानि मद्भावेन महापुते । सभाजयन् मन्यमानो ज्ञान केवलमाश्रित ॥३॥
 माह्वयो पुष्कस्तस्तेन ब्रह्मस्येऽर्कं स्फुलिङ्गके । अकूरे कूरे चैव समरम् पट्टितो मत ॥१४॥
 नरेष्वभीषण मद्भाव पुनो भावयतोऽचिरात् । स्पर्धासूयातिरस्कारा साहङ्कारा विवर्जित हि
 विसृज्य स्मयमानान् स्वान् द्या मोहान् च दौर्हकीन् । प्रणमेद् दण्डवद् भूमावाधवायुहासगोक्षरा
 वाक्च सर्वेषु भूतेषु मद्भावो नोपजायते । तावद्वसुधासीत वाहमय कायवृत्तिभि ॥१७॥
 सर्वं ब्रह्मा मम तस्य विषयाऽऽत्ममनोपया । परिपरश्चरमेत् सर्वतो मुक्तपश्य ॥१८॥
 अथ हि सर्गकल्पानां सप्तीचीनो मतो मम । मद्भाव सर्वभूतेषु मनोवाङ्मायवृत्तिभि ॥१९॥
 न ह्यङ्गोपग्रमे ध्वंसो मद्धर्मस्योद्भास्यवि । मया व्यवहित, सत्यद्विगुणत्वाद्नाशिय ॥२॥
 यो यो मयि परे धर्म कल्पते निष्पलाय चेत् । तदायासो निरर्थ स्याद् मया रिव सत्तम
 एषा बुद्धमतां बुद्धिर्मेनीषा च मनीषिणाम् । यत् सत्यमनृतेनेह ॥ यैनामोति मायुतम् ॥२॥
 एष तेऽभिहित कृच्छ्रो ब्रह्मवादस्य सम्प्रद । समासव्यासविधिना द्वानामपि दुर्गम ॥२॥
 अभ्रीक्ष्यशस्ते गदित ज्ञानं विस्पष्टयुक्तिमत् । एतद् विज्ञाय मुच्येत पुरुषो नष्टस्थय, ॥२॥

सुविविक्तं तव प्रभं मयैतदपि धारयेत् । सनातन ब्रह्मगुह्यं परं ब्रह्माधिगच्छति ॥२२॥
 य एतन्मम भक्तेषु सप्रदद्यात् सुपुष्कलम् । तस्याहं ब्रह्मज्ञाप्यस्य ददाय्यात्मानमात्मना ॥२६॥
 य एतत् समधीयीत पवित्रं परमं शुचि । पूयेताहरहर्मा ज्ञानदीपेन दर्शयन् ॥२७॥
 य एतच्छ्रद्धया नियमव्यग्रः शृणुयाच्चरः । अयि भक्तिं परां कुर्वन् कर्मभिर्न स बध्यते २८
 श्रुत्युद्धव त्वया ब्रह्म सत्त्वे समवधारितम् । अपि ते विगतो मोहः शोकश्चासौ मनोभवः २९
 नैतत्तया दाम्निभकाय नास्तिकाय शठाय च । अशुश्रूषोरभक्ताय दुर्विनोताय दीयताम् ॥३०॥
 एतैर्दोषैर्विहीनाय ब्रह्मण्याय प्रियाय च । साधवे शुचये मूयाद् भक्तिः स्याच्छ्रद्धयोपिताम् ॥
 नैतद् विज्ञाय जिज्ञासोर्ज्ञातमवशिष्यते । पोत्वा पीयूषममृतं पातय्य नावशिष्यते ॥३२॥
 ज्ञाने कर्मणि योगे च पाथांश्च दण्डधारणे । यावानर्यो नृणां तात तावास्तेऽहं चतुर्विधः ३३
 मर्यो यदा त्यक्तसमस्तकर्मा निवेदितारमा विचिकीर्षितो मे ।
 तदा मृतोऽसौ प्रतिपद्यमानो मयाऽऽत्मभूयाय च कल्पते वै ॥३४॥

श्रीशुक उवाच

स एवमादर्शितयोगमार्गस्तदोत्तमश्लोकावचो निराम्य ।
 ब्रह्माज्ञतिः प्रीत्युपरुक्कण्ठो न किञ्चिद्वचेऽशुपरिप्लुताय ॥३५॥
 विष्टभ्य चित्तं प्रणयावधूर्णं धैर्येण राजन् बहु मन्यमानः ।
 कृताञ्जलिः प्राह बहुमवीरं शीघ्र्यां स्पृशंस्तच्चरणारविन्दम् ॥३६॥

उद्धव उवाच

विद्राघितो मोहमहान्धकारो य आश्रितो मे तव सधिधानात् ।
 विभावसोः किं नु समीपगस्य शीतं तमो भीः प्रभवभयजाय ॥३७॥
 प्रत्यर्पितो मे भवतानुकम्पिना श्रुत्याय विज्ञानमयः प्रदीपः ।
 हिरया कृतशस्तव पादमूलं कोऽप्यत् समीपान्तरणं त्वदीपम् ॥३८॥
 वृषणश्च मे सुखदः खेदपायो दाशार्हवृष्यवन्धरुमात्वतेषु ।
 प्रसारितः सृष्टिविद्वदे त्वया स्वमायया ह्यागममुबोधहेतिना ॥३९॥

नमोऽस्तु ते महायोगिन् प्रपद्यमनुशाधि माम् । यथा त्वच्चरणाम्मोजे रतिः स्यादनपायिनी ॥

श्रीमगयानुवाच

गण्धोद्धव मयाऽऽदिष्टो बर्दयार्क्यं ममाद्यमम् । तत्र मत्पादतीर्थो देवानोपस्पर्शनेः शुचिः ॥४१॥
 रंजपातकनन्दाया विधृताशेषकर्मणः । वसानो बवकलान्यद्गन्धव्यभुक् सुसनि गृह ॥
 तित्तिप्रदं द्रुमाप्राणां मुखीलः संपतेन्द्रियः । ग्रान्तः समाहितविषा ज्ञानविज्ञानमंयुतः ४२

ततोऽनुशिक्षितं यत्ते विविक्तमनुभावयन् । मर्यादेक्षितवाक्चित्तो मद्भर्मानिरतो भव ।

अतिप्रपन्न गतोऽस्तिष्ठो मामेर्ष्यास ततः परम् ॥४४॥

श्रीशुक उवाच

स परमुक्तो हरिमेघसोद्वहः प्रदक्षिणं तं परिसृत्य पादयोः ।

शिरो निधायाश्रुपलामिराद्रंघोर्न्यपिञ्जद्वन्द्वपरोऽप्यपक्रमे ॥४५॥

सुदुरयजस्नेहवियोगकातरौ न शङ्खुर्वस्तं परिहातुमातुरः ।

कृच्छ्रं ययौ मूर्धनि भर्तृपादुके विभ्रज्जमस्फुरय ययौ पुनः पुनः ॥४६॥

ततस्तमन्तर्हंदि सन्निवेश्य गतो महाभागवतो विशालाम् ।

यथोपदिष्टा जगदेकवन्धुना तपः समास्थाय हरेरगाद् गतिम् ॥४७॥

य एतदानन्दसमुद्रसम्भृतं ज्ञानामृतं भागवताय भाषितम् ।

कृण्वेन योगेश्वरसेविताहृष्टिणा सच्छृज्ज्वाऽऽसेव्य जगद् विमुच्यते ॥४८॥

भवभयमपहन्तुं ज्ञानविज्ञानसारं निगमकटुपण्डे शृङ्खलद् वेदसारम् ।

अमृतमुदभितश्चापाययद् भूयस्वर्गान् पुरुरमृषमभाषं कृष्णसंज्ञं नतोऽस्मि ४९ ।

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे एकादशस्कन्धे एकोनविंशत्तमोऽध्यायः ॥ २६ ॥

अथ त्रिंशत्तमोऽध्यायः

राजोवाच

ततो महाभागवत उद्धवे निर्गते जनम् । द्वारवत्यां किमकरोद् भगवान् भूतभावनः ॥१॥

ब्रह्मशापोपसंघटे स्वकुले यादवर्षभ । प्रेयसीं सर्वनेत्राणां तनुं च कथमयजत् ॥ २ ॥

प्रत्याक्रुष्टुं नयनमबला यत्र क्षमं न शोके कर्णाविष्टं न सरति ततो यत् सतामात्मलक्षम् ।

यच्छ्रीर्वाचा जनयति रतिं किं नु मान कवीनां दृष्ट्वा जिप्सोर्युधि रथगतं यच्च तस्यान्यमीषु ॥३॥

ऋषिरुवाच

दिवि भुव्यन्तरि च महोपातान् समुच्यितान् । दृष्ट्वाऽऽसीनान् सुचर्मया कृष्णः प्राह यदुनिदम्

भूते घोरा महोपाता द्वावर्त्या धमकेतव । मुहूर्तमपि न स्थेयमत्र नो यदुपुङ्गवाः ॥ ४ ॥

क्षिपो बालाश्च वृद्धाश्च शङ्खोद्धारं व्रजन्वितः । वयं प्रभासं यास्यामो यत्र प्रत्यक्सरस्वती ॥५॥

तत्राभिषिच्य शुचय उपोष्य सुसमाहिताः । देवताः पूजयिष्यामः रूपनरलेपनाह्वयैः ॥ ७ ॥

प्राज्ञाणांस्तु महाभागान् कृतस्वस्थयना वयम् । गोभूहिरण्यवासोभिर्गजाधरथवेशरभिः ॥ ८ ॥

विधिरेव हरिष्टमो भङ्गजायनमुत्तमम् । देवद्विजगतां पूजा भूतेषु परमो भवः ॥ ९ ॥

इति सर्वे समाकुर्यं यदुचुद्धा मधुद्विपः । तथेति नौभिरत्तीर्य प्रभासं प्रययू रथैः ॥१०॥

लब्धार्थं चित्तमाकाङ्क्षं त्यजति धारयेत् । तच्च त्यक्त्वा मदासेहो न किञ्चिदपि चिन्तयेत् ॥
समाहितमतिर्मांसेनात्मानमात्मनि । विचष्टे मयि सर्वात्मन् ज्योतिर्भोतिपि संयुतम् ॥
नानेनेयं सुतोद्रेण युज्जतो योगिनो मनः । मयास्यत्याशु निर्वाणं द्रव्यज्ञानक्रियाध्रमः ॥४६॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे एकादशस्कन्धे चतुर्दशोऽध्यायः ॥१४॥

अथ पञ्चदशोऽध्यायः

श्रीभगवानुवाच

जितेन्द्रियस्य युक्तस्य जित्वासस्य योगिनः । मयि धारयतश्चेत् उपतिष्ठति सिद्धयः ॥१॥

उद्धव उवाच

कया धारण्या कास्विन् रुयस्विन् मिद्विरस्युः । कति वा सिद्धयो मूढि योगिनां सिद्धिदो भवान्

श्रीभगवानुवाच

सिद्धयोऽष्टादश प्रोक्ता धारणायोगपारगैः । सासामष्टौ संप्रधाना दक्षीन गुणहेतवः ॥३॥
अग्निमा महिमा मूर्तेर्लघिमा प्राप्तिरिन्द्रियैः । प्राकाशं ध्रुतरष्टेषु शक्तिप्रेरणमीशिता ॥४॥
गुणैर्वमङ्गो वशिता यत्कामस्तदवस्थति । एता मे सिद्धयः सौम्य अष्टावैः पत्तिकामतः ॥
अनुमिमाधं देहेऽस्मिन् दूरश्रवणदर्शनम् । मनोजवः कामरूपं परकापप्रवेशनम् ॥५॥
स्वच्छन्दं युद्धैवानां सहक्रीडानुदर्शनम् । यथासङ्कल्पं सिद्धिराज्ञाप्रतिहतागतिः ॥६॥
प्रिकान्तं वमद्वन्द्वं परचित्ताद्यभिज्ञता । शम्यकाङ्गुदिराज्ञोनां प्रतिष्ठभोऽपराजयः ॥७॥
एताश्चोद्देशतः प्रोक्ता योगधारणसिद्धयः । यया धारण्या या स्याद् यथा वा स्यान्नियोध मे ॥
भूतसूत्रमारमि मयि तन्मात्रं धारयेन्मन । अग्निमानमत्रामोति तन्मात्रोपासको मम ॥१०॥
तद्व्याप्यमयि परे यथार्थं मनो दत्तम् । महिमानमत्रामोति भूतानां च पृथक् पृथक् ॥११॥
तस्माद्यमये चित्तं भूतानां मयि रजयन् । कालसूत्रमार्थतां योगी लघिमानमत्रामुयात् ॥१२॥
धारयन् मर्यादं मनो वैकारिकेऽस्ति नम् । सर्वेन्द्रियाणामात्म वं प्राप्तिं प्राप्नोति मग्नना ॥
महापातमि यः सूये धारयेन्मयि मानसम् । प्राकाशं पारमेष्ठ्यं मे त्रिन्दुनेऽव्यक्तजगमनः ॥१४॥
विश्वोऽप्यपीधरे चित्तं धारयेत् कालविप्रदे । स ईशित्यमत्रामोति चेष्टेष्टज्योदनाम् ॥१५॥
परापये नुरीपापये भगवच्छब्दशब्दिते । मनो मर्यादयद् योगी मद्भर्मा पशिनानियात ॥
निर्गुणे ब्रह्ममयि धारयन् विद्यार्थं मनः । परमानन्दमामोति यत्र कामोऽप्यपीयते ॥१७॥

अज्ञानता कृतमिदं पापेन मधुसूदन । चन्तुमर्हसि पापस्य उत्तमश्लोक मेऽनघ ॥१२॥
 यस्यानुस्मरणं नृणामज्ञानध्वान्तनाशनम् । वदन्ति तस्य ते विष्णो मयासाधु कृतं प्रभो ॥१३॥
 तन्माऽऽशु जहि वैकुण्ठ पाप्मानं मृगबुद्धवक्त्रम् । यथा पुनरहं स्वेवं न कुर्यां सदैविक्रमम् ॥१४॥

तस्यात्मयोगरचितं न विदुर्विरिञ्चो रद्वादयोऽस्य तनयाः पतयो गिरा ये ।

त्वन्मायया पिहितदृष्टय एतदज्ञः किं तस्य ते वयमसद्व्रतयो गृणीमः ॥१८॥

श्रीभगवानुवाच

मा भैजरे भवमुत्तिष्ठ काम एव वृत्तो हि मे । चाहिस्त्वं मदनुज्ञातः स्वर्गं सुकृतिनां पदम् ॥१९॥
 इत्यादिष्टो भगवता कृष्णेनेच्छाशरीरिणा । त्रिः परिक्रम्य तं नत्वा विमानेन दिवं ययौ ॥२०॥
 दारुकः कृष्णपद्मीमण्डितच्छत्रधिगम्य ताम् । वार्युं तुलसिकामोदमाघ्रायामिमुखं ययौ ॥२१॥
 तं तत्र तिग्मद्युभिरायुधैर्दृष्टं ह्यश्वत्थमूले कृतकेतनं पतिम् ।

स्नेहप्लुतात्मा निपपात पादयो रथादवत्शुभ्य सबाष्पलोचनः ॥२२॥

अपरमत्स्वस्वरण्याभुजं प्रभो दष्टिः प्रनष्टा रुमसि प्रविष्टा ।

दिशो न जाने न लभे च शान्तिं यथा निशायामुडुपे प्रनष्टे ॥२३॥

इति प्रवृत्तिं सूते वै रथो गरुडलाञ्छनः । खमुत्पपात राजेन्द्र साश्वत्थज उदीचतः ॥२४॥
 तमन्वगच्छन् दिव्यानि विष्णुप्रहरणानि च । तेनातिविस्मितात्मानं सूतमाह जनार्दनः ॥२५॥
 गच्छ द्वारवतीं सूत ज्ञातीनां निधनं मिथः । सङ्कर्षणस्य निर्याणं यन्धुम्यो ब्रूहि मरशाम् ॥
 द्वारकायां च न स्थेयं भवद्भिश्च स्वबन्धुभिः । मया त्यक्तां यदुपुरीं समुद्रः प्रावयिष्यति ॥२७॥
 एवं एवं परिग्रहं सर्वे आदाय पितरी च नः । अर्जुनेनाविताः सर्वे इन्द्रप्रस्थं गमिष्यथ ॥२८॥
 त्वं तु मदर्थमास्थाय ज्ञाननिष्ठ ऊपेक्षकः । मन्मायारचनान्मेतां विशायोपशमं व्रज ॥२९॥
 हायुक्तस्तं परिक्रम्य नमस्कृत्य पुनः पुनः । तत्पादौ शीघ्रयुपाधाय दुर्मनाः प्रवयौ पुरीम् ॥३०॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमर्हस्यो संहितायामेकादशस्कन्धे त्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥३०॥

अथैकत्रिंशत्तमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

अथ तत्रागमद् मन्त्रा भगवन्त्या च सर्वं मन्त्रं महेन्द्रप्रसूरा देवा मुनयः सप्रजेश्वराः ॥ १ ॥
 पितरः सिद्धगन्धर्वा विद्याधरमहोरगाः । चारणा यपरचांसि किचराप्सरसो द्विजाः ॥ २ ॥
 द्रष्टुकामा भगवतो निर्याणं परमोत्तुकाः । गापन्तश्च गृणन्तश्च शौरेः कर्माणि जन्म च ॥ ३ ॥

ववृषुः पुष्पवर्षाणि विमानावलिभिर्नभः । कुर्वन्तः सङ्कुलं राजन् भरया परमया युता ॥४॥
 भगवान् पितामहं वीक्ष्य विभूतीरात्मनो विभु । संयोज्यात्मनि चात्मानं पद्मनेत्रे न्यमीलयत् ॥५॥
 लोकाभिरामां स्वतनुं धारणाभ्यानमङ्गलम् । योगधारणयाग्नेरयादग्त्वा धामाविशत् स्वकम् ॥
 दिवि दुन्दुभयो नेदुः पेतुः सुमनसश्च खात् ॥ यं धर्मो छतिर्भूमेः कीर्तिः श्रीश्वानु तं ययु ॥
 देवादयो महामुण्या न विशन्तं स्वधामनि । अविज्ञातगतिं कृष्णं ददृशुश्चातिमिहितताः ॥८॥
 सौदामन्या यथाऽऽक्रान्ते यान्त्या हि बाभ्रमण्डलमगतिर्न लप्यते मर्त्यैस्तथा कृष्णस्य देवतैः ॥
 महारुद्रादपस्ते तु दृष्ट्वा योगगतिं हरेः । विस्मितास्तां प्रशंसन्तः स एव लोकं ययुस्तदा ॥

राजन् परस्य तनुभृज्जननाप्ययेहा मायाविदम्बनमवेहि यथा नटरस्य ।
 सृष्ट्वाऽऽमनेदमनुविश्य विहस्य चान्ते संहस्य चारममहिमोपरतः स आस्ते ॥११॥
 मर्त्येन यो गुरुमुतं यमलोकनीतं त्वो चानयच्छुरणदः परमाष्टदम्बम् ।
 जिघेऽन्तकान्तकमपीशमसाधनीशः किं स्वावने स्वरनयन्मृगयुं सदेहम् ॥१२॥
 तथाप्यशेषस्थितिसम्भवाप्ययेध्वनयहेतुर्यदशेषशक्तिष्क
 नैच्छत् प्रयेतुं वपुरत्र शेषितं मर्त्येन किं स्वस्यगतिं प्रदर्शयन् ॥१३॥

य एतां प्रातरुधाय कृष्णस्य पदवीं पराम् । प्रयतः कीर्तयेद् भरया तामेवामोत्यनुत्तमाम् ॥४॥
 दारको द्वारकामेव यमुदेवोप्रसेनवोः । पतिस्त्वा चरणावत्यैर्न्यविशत् कृष्णविष्णुत ॥५॥
 कथयामास निधनं घृष्णीनां कृत्स्नशो नृप । तच्छृत्वादिमदृष्टया जनाः शोकविमूर्च्छिताः ॥६॥
 तत्र समस्वरिता जग्मुः कृष्णविरलेपविह्वलाः । ध्वसवः शरते यत्र शायवो हन्त आननम् ॥७॥
 देवकी रोहिणी चैत्र यमुदेवस्तथा सुतौ । कृष्णरामायपरयन्तः शोकात्तां विजहुः स्मृतिम् ॥८॥
 प्राणाश्च विजहुरतत्र भगवद्विरहातुराः । उपगुह्य पतींस्तात चितामाहरदुः स्त्रियः ॥९॥
 रामपत्न्यश्च तद्देहमुपगुह्याग्निमाविशन् । यमुदेवपत्न्यस्तद्वाग्रं प्रधुङ्गादौ न हरेः स्तुपाः ॥

इत्थं हरेर्भगवतो रुचिरायतारवीर्याणि बालचरितानि च शान्तमानि ।
 अन्यत्र चेह च श्रुतानि गृणन् मनुष्यो भक्तिं परां परमहंसगतां लभेत ॥२८॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे वैयासिक्यामष्टादशसाहस्र्यां पारमहंस्यां
 सहितायामेकादशस्कन्धे एकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥३१॥

इत्येकादशस्कन्धः समाप्तः

हरि ॐ तत्सत्

श्रीमद्भागवतम्

द्वादशस्कन्धः

अथ प्रथमोऽध्यायः

राजोवाच

स्यधामानुगते कृष्णे यदुपंशविभूयणे । कस्य वंशोऽभवत् पृथ्व्यामेतद्वाचस्प मे मुने ॥

श्रीशुक उवाच

योऽस्यः पुरजयो नाम भाष्यो बार्हद्वयो नृपा तस्यामात्यस्तु शुनरो हार्या स्वामिनमात्मजम् ॥
 प्रद्योतसंज्ञं राजानं कर्ता यत् पालकः सुतः । विशाखयूपस्तपुत्रो भविता राजकस्ततः ॥ ३ ॥
 नन्दियर्धनस्तपुत्रः पद्म प्रद्योतना इमे । अष्टप्रिरोत्तरशतं भोषयन्ति पृथिवीं नृपाः ॥ ४ ॥
 शिशुनागस्ततो भाष्यः कापवर्णस्तु तामुतः । सेमधर्मा तस्य सुतः चैत्रजः सेमधर्मज ॥ ५ ॥
 विधिमारः सुतस्तस्याजातशठुर्भक्षिष्यति । दर्भकस्तामुतो भाषी दर्भकस्याजयः स्मृतः ॥
 नन्दियर्धनं आजेयो महानन्दिः सुतस्ततः । शिशुनागा दर्शयते पण्युत्तरशतप्रयम् ॥ ६ ॥
 समा भोषयन्ति पृथिवीं कुरध्रेष्ट कलौ नृपाः । महानन्दिमुतो राजन् शूद्रीगर्भोद्भयो बलीहम ॥
 महापद्मपतिः कक्षिपन्द्ः चतुर्विंशशठम् । ततो नृपा भविष्यन्ति शूद्रमायाभ्यधर्मिकाः ॥ ७ ॥
 स एकच्छत्रो पृथिवीमनुहृष्टितशासनः । शासिष्यति महापद्मो द्वितीय इय भार्गव ॥ ८ ॥
 तस्य चाष्टौ भविष्यन्ति सुमाख्यप्रमुखाः सुताः । य इमां भोषयन्ति महीं राजानः सम शर्मा ममाः ॥
 मय नन्दान् द्विज वक्षिष्व प्रपद्यानुदत्तिष्यति । तेषामभावे जगतीं मौषां भोषयन्ति धि बली ॥ ९ ॥
 ॥ १० ॥ चन्द्रगुप्तं धि द्विजो रात्र्येऽभिषेक्यति । तामुतो वारिमारस्तु ततश्चागोद्वयर्धनः ॥ ११ ॥
 सुयशा भविता तस्य सद्गतः सुयश सुतः । शासिष्यकस्ततस्तस्य मोमशर्मा भविष्यति ॥ १२ ॥
 शतधन्या ततस्तस्य भविता तद् वृहद्वधः । मौषां हस्ते दश नृपाः ततश्चिरात्पुनोगरम् ॥ १३ ॥

समा भोषयन्ति पृथिवीं कलौ कुरुक्षेत्रे ॥ १४ ॥

हार्या वृहद्वधं मौषं तस्य सेनापतिः कलौ । पुष्पमित्रस्तु शूद्राष्टः स्वयं राज्यं ब्रूयति ।

पुष्पमित्रस्ततस्तन्मात्रं सुन्दरोऽयं भविष्यति ॥ १५ ॥

तत कण्वानियं भूमिर्यास्थ-यत्पगुणान् नृप । शुक्लं ह वा देवमूर्ति कण्वोऽमात्यस्तु कामिनन्
स्वयं करिष्यते राज्यं वसुदेवो महामतिः । तस्य पुत्रस्तु भूमिस्तस्य नारायणः सुतः ।

नारायणस्य भविता सुशर्मा नाम विश्रुतः ॥२०॥

काण्वायना इमे भूमिं चत्वारिंशच्च पञ्च च । शतानि त्रीणि भोषयन्ति वर्षाणां ॥ कर्ली युगे
इत्या काण्वं सुशर्मायं तद्भृत्यो वृषलो बली । गां भोषयत्यग्नजातीयः कञ्चित् कालमसत्तमः ॥
कृष्णनामाथ तद्भ्राता भविता पृथिवीपतिः । श्रीशान्तकण्यस्तःपुत्रः पौर्णमासस्तु तामु १.२३
सम्बोदस्तु तत्पुत्रस्तस्माच्चिबिलको नृपः । मेघरगतिश्चिबिलकादटमानस्तु तस्य च ॥२४॥
अनिष्टर्मा हालेयस्तलकस्तस्य चामजः । पुरीरमीरुन्तत्पुत्रस्ततो राजा सुमन्दनः ॥२५॥
चकोरो घटयो यत्र शिषस्वातिरस्तिन्द्रमः । तस्यापि गोमतीपुत्रः पुरीमान् भविता ततः ॥
मेघ शिरः शिवस्कन्दो यज्ञश्रीस्तु सुतस्ततः । विजयस्तस्यसुतो माण्यश्चन्द्रविभूः सलोमधिः ॥२७॥
एते त्रिशतानपयश्चत्वार्यंश्चतस्रि च । पट्पञ्चाशच्च पृथिवीं भोषयन्ति कुरन्तन्दन ॥२८॥
सप्तमीरा आवभृथा दश गर्भिमो नृपाः । कङ्काः पोट्टर भृपाला भविष्यन्पतिलोलुपाः ॥२९॥
ततोऽष्टौ ययना भाव्याश्चतुर्दश तुलरुकाः । भूयो दश गुरुपदाश्च मौना एकादश तु ॥३०॥
एते भोषयन्ति पृथिवीं दशवर्गशतानि च । नगधिकां च नवति मौना एकादश क्षितिम् ॥३१॥
भोषयन्पट्पञ्चाशदान्यङ्ग त्रीणि तैः संस्थिते ततः । किलिकितार्या नृपतयो भूतनन्दोऽथ घङ्गिरिः ॥
शिञ्जुनन्दिश्च तद्भ्राता यशोनन्दिः प्रवीरकः । इत्येते वै वर्गशतं भविष्यन् यधिकानि पट् ॥३२॥
तेषां प्रयोदश सुता भवितारश्च बाह्लिकाः । पुष्पमिश्रोऽथ राजन्यो दुर्मिश्रोऽस्य तथैव च ॥३३॥
एककाला इमे भूपाः सप्तान्ध्राः सप्त कोसलाः । विदूरपतयो भाव्या निरधारस्त एव हि ॥३४॥
मागधानां तु भविता विधस्कर्जिः पुरजयः । करिष्यन्परो ययान् पुलिन्दपदुमद्रकान् ॥
प्रजाज्ञापयन्भूयिष्ठाः स्वापयिष्यति दुर्मतिः । वीर्यवान् चन्द्रमुस्ताच्च पप्रययो ॥ ३५ ॥

अनुगङ्गामाप्रयामं गुप्ता भोषयति मेदिनीम् ॥३७॥

सौराष्ट्रावगयाभीराश्च शूरा अर्धुदमालवाः । माया द्विजा भविष्यन्ति शूद्रमाया जनाधिपाः ॥
मिन्धोस्तटं चन्द्रभागां कीर्त्तीं कारमीरमण्डलम् ॥ भोषयन्ति शूद्रा मायाया ग्लेहदाश्चाप्रजयवर्तः
तुल्यकाला इमे राजन् ग्लेहदायाश्च मूढतः । एतेऽधर्मानृतपराः पल्लुदास्तोदमन्यवः ॥४०॥
गोबालगोद्विजमाश्च परदारधनारताः । उदितास्तमितमाया अक्षय्यवापराकायुषः ॥४१॥
चर्मरुताः क्षिपादीनां रजसा तमपाऽऽवृताः ॥ प्रजास्ते भविष्यन्ति ग्लेहदा राजन्यरूपिणः ॥
तलायास्ते जनपदास्तन्मोषाचारवादिनः । चम्योन्वतो राजभिश्च स्वयं यास्यन्ति पीडिताः ॥
एतं श्रीमद्भागवते महापुराणे द्वादशस्कन्धे प्रथमोऽध्यायः ॥१॥

अथ द्वितीयोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

ततश्चानुदिनं धर्मः सत्यं शौचं चमा दया । कालेन बलिना राजन् नष्टस्य यायुर्बलं स्मृतिः
 वित्तमेव कलौ नृणां जन्माचारगुणोदयः । धर्मन्यायव्यवस्थायां कारणं बलमेव हि ॥ २॥
 दाम्पत्येऽभिरचिहेतुर्मायैव व्याचहारिके । स्त्रीत्वे पुंस्त्वे च हि रतिर्विप्रत्वे सूत्रमेव हि ॥ ३॥
 लिङ्गमेवाश्रमव्यवस्थातावन्धोऽन्यापत्तिकारणम् । श्रवत्या न्यायदौर्बल्यं पाण्डित्ये चापलं वचः ॥ ४॥
 अनादृत्यैवासाधुरत्वे साधुरत्वे दम्भ एव तु । स्वीकार एव चोद्वाहे ज्ञानमेव प्रसाधनम् ॥ ५॥
 दूरे धार्ययनं तीर्थे लाभ्यते केशधारणम् । उदरभरता स्वार्थः सत्यत्वे धार्ष्ट्यमेव हि ॥ ६॥
 दास्यं कुटुम्बभरणं यशोऽर्थे धर्मसेवनम् । एवं प्रजाभिर्दुष्टाभिराकीर्णं कितिमण्डले ॥ ७॥
 महाविदूषत्रशूद्राणां यो बली भविता नृपः । प्रजा हि लुब्धे राजन्यनिष्ठैर्द्वन्द्वधर्मभिः ॥ ८॥
 आच्छिन्नद्वारद्विणा यास्यन्ति गिरिकाननम् । शाकमूलाभिरचौद्रफलपुष्पादिभोजनाः ॥ ९॥
 अनादृत्या विनश्यन्ति दुर्भिक्षकरपीडिता । शीतवातातपप्रावृद्धिर्नैर्मन्योभ्यतः प्रजाः ॥ १०॥
 कुतूहल्यां व्याधिभिश्चैव सन्तप्यन्ते च चिन्तया । त्रिशद्विंशतिवर्षाणि परमायुः कलौ नृणाम् ॥ ११॥
 शीघ्रमायेषु देहेषु देहिनां कलिदोषतः । वर्षाश्रमवर्ता धर्मे नष्टे वेदपथे नृणाम् ॥ १२॥
 पाण्ड्यप्रचुरे धर्मे दस्युप्रायेषु राजसु । चौयान्तवृषाहिवाणानाकृतिषु वै नृषु ॥ १३॥
 गृध्रप्रायेषु वर्षेषुच्छागमायासु धेनुषु । गृध्रप्रायेष्वाश्वमेषु यौनप्रायेषु बन्धुषु ॥ १४॥
 अश्वप्रायास्वोपधीषु शमीप्रायेषु स्यात्सु । विद्युःप्रायेषु मेषेषु शून्धप्रायेषु सप्तसु ॥ १५॥
 इत्थं कलौ गतप्राये जने ॥ खरधामिणि । धर्मत्राणाय सत्त्वेन भगवानवतरिष्यति ॥ १६॥
 चराचरगुरोर्विष्णोरीश्वरस्याखिलात्मनः । धर्मत्राणाय साधूनां जन्म कर्मापनुत्तये ॥ १७॥
 शम्भलप्राप्तमुत्पत्त्य महात्मनः । भवने विष्णुपशतः कल्किः प्रादुर्भविष्यति ॥ १८॥
 अश्वमाशुगमारुह्य देवदत्तं जगत्सति । अस्तिनासाधुदमनमष्टैस्वयंगुणान्वितः ॥ १९॥
 विचरन्नाशुना शोण्यां हयेनाप्रतिमद्युतिः । नृपलिङ्गच्छदो दस्यून् कोटियो निहनिष्यति प्र
 अथ तेषां भविष्यन्ति मनसि विशदामि वै । वासुदेवाङ्गराणातिपुष्यगन्धानिलसृशाम् ।
 पौरजानपदानां वै हतेष्वखिलदस्युषु ॥ २०॥
 तेषां प्रजाविसर्गश्च स्वविष्टः सगमविष्यति । वासुदेवे भगवति सत्त्वमूर्तो हृदि स्थिते ॥ २१॥
 यदावतीर्णो भगवान् कल्किर्धर्मपतिर्हरिः । कृतं भविष्यति तदा प्रजासूतिश्च सात्त्विकी ॥ २२॥
 यदा चन्द्रश्च सूर्यश्च तथा तिष्यद्युदस्पती । एकराशौ समेष्यन्ति तदा भवति तन् कृतम् ॥ २३॥
 येऽधीता वर्तमाना ये भविष्यन्ति च पार्थिव । ते व उद्देशतः प्रोक्तं यंशीया सौमसूर्ययोः ॥ २४॥

आरभ्य भवतो जन्म यावन्नन्दाभिषेचनम् । एतद् वर्षसहस्रं तु शत पञ्चदशोत्तरम् ॥२६॥
 सप्तर्षीणां तु यौ पूर्वा दृश्येते उदितौ दिवि । तयोस्तु मध्ये नक्षत्रं दृश्यते यत् समं निशितम् ॥२७॥
 तेनैत कृपयो युक्तास्तिष्ठन्त्यब्दशतं नृणाम् । ते त्वदीये द्विजाः काले अधुना चाश्रिता मघा ॥२८॥
 विष्णोर्भगवतो भानुः कृष्णाख्योऽसौ दिव गतः । तदाविशत कलिर्लोकं पापे यद् रमते जन ॥२९॥
 यावत् त पादपद्माभ्यां स्पृशन्नास्ते रमापतिः । तावत् कलिवै पृथिवीं पराम्भन्तुं न चाशक्नु ॥३०॥
 यदा देवर्षयः सप्त मघासु विचरन्ति हि । तदा प्रवृत्तस्तु कलिर्द्वादशाब्दशतात्मकः ॥३१॥
 यदा मघाभ्यो यास्यन्ति पूर्वापादां महर्षयः । तदा नन्दात् प्रभृत्येन कलियुगमिति प्राहुः पुराविदः ॥३२॥
 यस्मिन् कृष्णो दिव यातस्तस्मिन्नेव तदाहनिः प्रतिपद्यं कलियुगमिति प्राहुः पुराविदः ॥३३॥
 दिव्याह्वानां महत्प्रान्ते चतुर्थे तु पुनः कृतम् । भविष्यति यदा नृणां मन आत्मप्रकाशकम् ॥३४॥
 हृष्येत् मानवो वशो यथा मंथयायते भुवि । तथा पिट्शू द्रविषाणां तास्ता ज्ञेया युगे युगे ॥३५॥
 एतेषां नामलिङ्गानां पुरुषाणां महात्मनाम् । कथामाग्रावशिष्टानां कीर्तिरेव स्थितः भुवि ॥३६॥
 देवापि शान्तनोर्भ्राता महर्षचेष्वाकुषराजः । कलापमाम् आसाते महायोगयज्ञान्वितौ ॥३७॥
 ताविद्वेप कलेरमो वासुदेवानुशिषितौ । यणांशमयुतं धर्मं पूर्वयत् प्रपयिष्यतः ॥३८॥
 कृतं श्रेता द्वापरं च कलिश्चेति चतुर्थं युगम् । अनेन क्षमयोगेन भुवि प्राणिषु वर्तते ॥३९॥
 राजन्नेते मया प्रोक्ता नरदेवास्तथापरे । भूमौ सम्यक् कृत्वास्ते हि येमां निधनं गताः ॥४०॥
 कृमिषिद्भरममंशानो राजनाग्रोऽपि यस्य चाभूत्तद्भुक् तत्पूने स्वार्थं किं येन निरयो यतः ॥
 कथं सेवमण्येषा भूः पूर्वमेव पुरुषार्थता । मयुत्रस्य च वीत्रस्य स पूर्वा वंशजस्य वा ॥४१॥
 तेजोऽबध्नमयं कथं गृहीत्वाऽऽमृतयागुधाः । सर्वे समतया चोभी द्विद्वान्तेऽदुरागं गताः ॥४२॥
 मे ये भवतयो राजन् भुगमिन् भुवमोक्षताः । बालेन ते कृताः सर्वे कथामाग्राः कथासु च प्र
 इति ध्रीमद्भागवते महापुराणे पारमर्श्यां संहितायां द्वादशस्कन्धे द्वितीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

अथ तृतीयोऽध्यायः

भीष्मक उवाच

मृकृते पितृपुत्राणां आतृणां चापि दिप्रदः । जायते ह्यसतां राज्ये ममताबद्धचेतसाम् ॥ ७ ॥
ममैवेयं महो कृच्छ्रा न ते मृदेति वादिनः । स्पर्धमाना मियो भ्रन्तिःत्रियन्ते ममृते नृपाः ॥ ८ ॥
पृथुः पुरुरवा गाधिर्नुहुपो भरतोऽर्जुनः । मान्धाता सगरो रामः सट्वाङ्गो धुन्धुवा रघुः ॥
नृण्विन्दुर्ययातिश्च शर्यातिः शन्तनुर्गयः । भगीरथः कुवलयाश्वः ककुत्स्थो नैपघो नृगः ॥ १० ॥
हिरण्यकशिपुर्वृत्रो रावणो लोकरावणः । नमुचिः शम्भरो भीमो हिरण्याक्षोऽथ तारकः ॥ ११ ॥
अग्रे च बहवो दैत्या राजानो ये महेश्वराः । सर्वे सर्वविदः शूराः सर्वे सर्वजितोऽजिताः ॥ १२ ॥
ममतां मध्यवर्तन्त कृत्वोद्यैर्मर्त्यधर्मिणः । कथावशेषाः कालेन ह्यकृतार्थाः कृता विभो ॥ १३ ॥

कथा इमास्ते कथिता महोयसां विताय लोकेषु यशः परेयुगम् ।

विज्ञानदैराव्यविवक्षया विभो वचोविभूर्लनं तु पारमार्थ्यम् ॥ १४ ॥

यस्तूतमशोकगुणानुवादः संगीयतेऽभीष्टममङ्गलप्रः ।

तमेव नित्यं शृणुयादभीष्टं कृत्वोऽमलां भक्तिमभीप्समानः ॥ १५ ॥

राजोवाच

केनोपायेन भगवन् कलेदोषान् कलौ जनाः । विषमिष्यन्पुण्यचितास्तन्मे प्र हि यथा मुने ॥ १६ ॥
युगानि युगधर्माश्च मानं प्रलयकल्पयोः । कालस्थेधररूपस्य गतिं विव्योमहात्मनः ॥ १७ ॥

शुक उवाच

कृते प्रवर्तने धर्मश्चतुष्पातजनैर्हृतः । सत्यं दया तपो दानमिति पादा विभो नृप ॥ १८ ॥
सन्तुष्टाः कल्याणैः शान्ता दान्तास्तितित्तः । आरमारामाः समदशः प्रायशः धर्मया जनाः ॥

श्रेतायां धर्मपादानां सूर्याशो हं यते शनैः । अधर्मपादैरनृतहिंसासन्तोषविप्रदः ॥ २० ॥

तदा क्रियातपोनिष्ठा नातिहिंसा न लम्पटाः । त्रैवर्गिकास्त्रयीवृद्धा वर्यां प्रणोत्तरा नृप ॥ २१ ॥

तपःसत्यदयादानैर्धर्मैर्हसति ह्यपरे । हिंसातुष्टयनृतद्वैर्धर्मैर्धर्मैर्धर्मैः ॥ २२ ॥

यशस्थिनो महाशालाः स्वाध्यायाभ्यासे रताः । आर्याः कुटुम्बिनो हृष्टा वर्याः श्रद्धाजितराः ॥

कलौ तु धर्महेतूनां सूर्याशोऽधर्महेतुभिः । पृथग्वैः क्षीयमाणो ह्यन्ते सोऽपि विनश्यति ॥

तस्मिँल्लुब्धा दुराचारा निर्वद्याः शुष्कधैरिणः । दुर्भगा भूरितिपाश्च शूद्रदासोत्तराः प्रजाः ॥ २४ ॥

सार्धं रजस्तम इति दृश्यन्ते पुरये गुणाः । कालमशोदितास्ते धैरिर्विस्तन्त आरामिनः ॥ २५ ॥

प्रभवन्ति यदा सखे मनोबुद्धीन्द्रियाणि च । तदा कृतयुगं विचारज्ञाने तपसि यद् रश्मि ॥ २६ ॥

यदा धर्माधर्मापे भक्तिर्भवति देहिनाम् । तदा श्रेता रजोवृत्तिरिति जानीहि बुद्धिमन् ॥ २७ ॥

यदा लोभस्त्वसन्तोषो मानो दम्भोऽथ मासरः । धर्मैर्वा चापि काम्यानां ह्यपरं तद् रजस्तम ॥ २८ ॥

यदा मायानृतं तन्द्रा निद्रा हिंसा विषादनम् । शोको मोहो भयं दैन्यं स कलिस्तामवः स्मृतः ॥ २९ ॥

यस्मात् शुद्रशो मर्याः शुद्रमाया महाशनाः । क मिनो वित्तहीनाश्च र्हरिष्यथ क्षियोऽमनीः ॥ ३० ॥

चतुर्युगसहस्रं ॥ ब्रह्मणो दिनमुच्यते । स कल्पो यत्र मनश्चतुर्दश विज्ञापते ॥ २ ॥
तदन्ते प्रलयस्तावान् वाह्यो रात्रिरदाहता । त्रयो लोका इमे तत्र कल्पन्ते प्रलयाय हि ॥ ३ ॥
ए । नैमित्तिकः प्रोक्तः प्रलयो यत्र विश्वसूक् । शेतेऽनन्तासनो विश्वमात्मसात्कृत्य चात्मभूताः ॥ ४ ॥
द्विपराधे चित्तिकान्ते ब्रह्मणः परमोष्ठिनः । तदा प्रकृतयः सप्त कल्पन्ते प्रलयाय वै ॥ ५ ॥
ए । प्राकृतिको राजन् प्रलयो यत्र लीयते । आण्डकोशस्तु सङ्घातो विघात उपसद्दिशे ॥ ६ ॥
पञ्चन्यः शतवर्षाणि भूमौ राजन् न वर्षति । तदा निरक्षे ह्यन्योन्यं भक्षमाणाः क्षुधादिताः ॥ ७ ॥
सर्वं यास्यन्ति शनकैः कालेनोपद्रुताः प्रजाः । सामुद्रं दैहिकं भीम रसं सावर्तको रविः ॥ ८ ॥
रश्मिभिः पिबते धोरैः सर्वं नैव विमुञ्चति । ततः संवर्तको बह्विः सङ्घर्षणमुत्सोत्थितः ॥ ९ ॥
दहत्यनिलवेगोत्थः शून्यान् भूविरानय । उपर्यधः समन्ताच्च शिखाभिर्वह्निसूर्ययोः ॥ १० ॥
दहमान विभास्यदहं दग्धगोमयपिण्डवत् । ततः प्रचरद्वपवो वर्षाणामर्धिरं शतम् ॥ ११ ॥
परः सावर्तको घाति धूम्रं खं रजसाऽऽतृप्तम् । ततो मेघकुलान्यङ्गं चित्रवर्णान्यनेक्यः ॥ १२ ॥
शत वर्षाणि वर्षन्ति नदन्ति रभसस्वनैः । तत एकोत्थं विश्वं महाण्डविवरान्तरम् ॥ १३ ॥
तदा भूमेर्गन्धगुणं प्रपन्त्याप उदङ्गरे । प्रस्तगन्धा तु पृथिवी प्रलयः वायु कल्पते ॥ १४ ॥
घपो रसमयो तेजस्ता लीयन्तेऽथ भीरसाः । प्रमते तेजसो रूपं यायुस्तद्रहितं तदा ॥ १५ ॥
लीयते चानिले तेजो वायोः खं प्रमते गुणम् । स वै वशति खं राजस्ततश्च नमसो गुणम् ॥ १६ ॥
शब्दं प्रदति भूतादिर्नमस्तमनुलीयते । तेजसश्चेन्द्रिया यद्देवान् पृथकारिणो गुणैः ॥ १७ ॥
महान् प्रसाद्यदङ्कारं गुणाः सपादयश्च तम् । प्रसतेऽध्याकृत राजन् गुणान् कालेन चोदितम् ॥ १८ ॥
न तस्य कालावयधिः परिणामादयो गुणाः । अनाद्यनन्तमव्यक्तं न य कारणमध्ययम् ॥ १९ ॥
न यत्र वाचो न मनो न सर्वं तमो वा महदात्म्योऽमी ।
न ॥ यत्पुद्गीन्द्रियदेवता वा न सन्निवेशः तत्तु लोकाद्वयः ॥ २० ॥
न न्वमप्रापन्न च तत् सुपुतं न खं जलं भूनिर्लोऽस्तिर्कः ।
मंसुतश्चतुर्न्यवदप्रतपयं तन्मूलभूत पदमामनति ॥ २१ ॥
सप्तः प्राकृतिको ह्येव पुरेऽव्यक्तयोर्वेदा । शक्तयः संवर्तीयन्ते विपशाः कालविद्रुताः ॥ २२ ॥
पुद्गीन्द्रियार्थरूपेण ज्ञानं भाति तदाश्रयम् । इत्यव्यक्तितरेकाशमव्यक्तवदस्तु यत् ॥ २३ ॥
दोषश्चक्षुश्च रूपं च ज्योतिषो न पृथग् भवेत् । एव धीः स्थानि मात्राश्च न स्वरूपतमाणा ॥ २४ ॥
पुद्गेर्मागारणं स्वप्नः सुपुतिरिति चोच्यते । मायामात्रमिदं शब्दं नान त्वं प्रपन्नान्निरेत ॥ २५ ॥
यथा जलधरा स्योमि भवन्ति न भवन्ति च । प्रलयोदं तथा विषमादस्तुद्याप्यवा ॥ २६ ॥
सत्यं ह्यवयवः प्रोक्तः सर्वावयविनामिदं । विनर्धेन प्रतीयेरन् परम्येऽङ्गं तन्मयः ॥ २७ ॥
यत् तामात्म्यविशेषात्प्राप्तुमर्हति स भ्रमः । अयोऽन्यायाध्वान् सर्वं प्रत्यक्षवस्तु यत् ॥ २८ ॥

विकारं कथयमानोऽपि प्रत्यगात्मानमन्तरा । न निरूप्योऽहं यत्पुरपि स्याच्चेष्टिसम आभवत्
न हि सत्यस्य नानावमविद्वान् यदि मन्यते । नाना यं छिद्योर्यद्भृज्योतिषोवातयोर्वि ॥३०॥

यथा हिरण्यं बहुधा समीयते नृमि क्रियामिर्व्यवहारवर्त्मसु ।

एव वचोभिर्मंगवानधोक्षजो न्याययायते लौकिकैर्वदिकैर्जनै ॥३१॥

यथा घनोऽर्कप्रभवोऽर्कदशितो हार्कारभूतस्य च चक्षुस्तम ।

एव तदहं प्रहृष्टगुणस्तदीक्षितो प्रह्लादकस्यामन आभवधन ॥३२॥

घनो यदाऽर्कप्रभवो विदीयत चक्षु र्वस्वरूप रविमीक्षत तदा ।

यदा ह्यहङ्कार उग्राधिरा मनो जिज्ञासया नश्यति तद्वत्तुम्भरेत् ॥३३॥

यदैवमेतेन विवेकहेतिना माय मयाहङ्काराभ्यन्धनम् ।

क्षिप्वाप्युत्तमानुभवोऽवतिष्ठते तमाहुरायन्तिकमङ्ग सङ्गवम् ॥३४॥

नियदा सवभूतानां प्रमादीनां परत्तप । उपपत्तिप्रलयावेके सूक्ष्मज्ञा सङ्गचक्षते ॥३५॥

कालस्रोतो जवेनाशु ह्रियमाणस्य नित्यदा । परिणामिनामवस्थास्ता जन्मप्रलयहेतय ॥३६॥

अनाद्यन्तवतानेन कालनश्वरमूर्तिना । अवस्था नैव दृश्यते विपत्ति उद्योतिपामिव ॥३७॥

नित्यो नैमित्तिकश्चैव तथा प्राकृतिको ज्ञेय । आ यन्तिकश्च कथित कालस्य गतिरीदृशी ॥३८॥

पुता कुरुश्रेष्ठ जगद्विधातुर्नारायणस्याखिलसत्त्वधातु ।

लोकाकथास्ते कथिता समासत कात्स्न्येन बाजोऽप्यमिधातुमीश ॥३९॥

ससारसिन्धुमतिदुस्तरमुत्तितीर्षोर्नाम्न ज्ञवो भगवत पुरुषोत्तमस्य ।

लोकाकथारसनिपेक्षमन्तरेण पुनो भवेद् विविधदु खदवादितस्य ॥४०॥

पुराणसंहितामेतामृपिर्नारायणोऽवय । नारदाय पुरा प्राह कृष्णद्वैपायनाय स ॥४१॥

स वै महा महाराज भगवान् वादरायण । इमां भागवतां प्रीत सहितां वेदसम्मिताम् ॥४२॥

एतां वषट्पयसौ स्मृन् ऋषिभ्यो नैमिवालये । दीर्घसत्रे कुरुश्रेष्ठ सङ्गृष्ट शौनकादिभि ॥४३॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे द्वादशस्कन्धे चतुर्थोऽध्याय ॥ ४ ॥

अथ पञ्चमोऽध्यायः

श्रीशुभ उवाच

अत्रानुवच्यतऽभीष्टं विश्वात्मा भगवान् हरि । यस्य प्रसादजो प्रह्लाद प्रोचसमुद्भव ॥ १ ॥

त्वं तु रात्रन् भरिष्यति पशुर्बुद्धिमिमां जहि । न जात प्रागभूतोऽयं देहवर्ष त नदह्यसि ॥२॥

न भविष्यसि भूत्वा त्वं पुत्रपौत्रादिरुपवान् । बीजाद्भूतं दहादस्यतिरिक्तो यथानल ॥३॥

त्यमे यथा शिररदेदं यथावाद्यात्मन स्वययायस्मात् पश्यति दहस्य तत आत्माह्नोऽमर ॥४॥

घटे भिन्ने यथाऽऽकाश आकाशः स्याद् यथा पुरा । एवं देहे मृते जीवो ब्रह्म सम्पद्यते पुन । १।
मनःसृजति वै देवान् गुणान् कर्माणि चात्मनः । तन्मनः सृजते माया ततो जीवस्य संसृतिः ६
अहेहाघिष्ठानत्रयंसि संयोगो यावदीषते । ततो दीपस्य दीपत्वमेवं देहकृतो भवः ।

रजःसत्त्वतमोवृत्त्या जायतेऽथ विनश्यति ॥७॥

न तत्रात्मा स्वयं ज्योतिर्यो व्यक्ताव्यक्तयोः परः । आकाश इव चाधारो भूवोऽनन्तोपमस्ततः ॥८॥
एतमात्मानमारमस्यमात्मनैवाभ्युश्रमो । बुद्ध्यानुमानगर्भित्या वासुदेवानुचिन्तया ॥९॥
चोदितो विप्रवाक्येन न त्वां धषयति तत्त्वकः । मृत्यवो नोपधषयन्ति मृत्यूनां मृत्युमोक्षरम् ॥
अहं ब्रह्म परं धाम ब्रह्माहं परमं पदम् । एवं समीक्षन्नात्मानमात्मन्याघाय निष्कले ॥११॥
दशन्तं तत्त्वकं पादे लेलिहानं विपाननैः । न दृश्यसि शरीरं च विश्वं च पृथगात्मनः ॥१२॥
एतत्ते कथितं तात यथाऽऽत्मा वृष्टवान् नृप । हरोर्विष्णुर्मातृश्रेष्ठो किं भूयः श्रोतुमिच्छसि ॥१३॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे द्वादशस्कन्धे ब्रह्मोपदेशो नाम पञ्चमोऽध्यायः ॥२॥

अथ पष्ठोऽध्यायः

सूत उवाच

एतन्निराग्य मुनिनाभिहितं परीक्षिद् व्यासात्मजेन निखिलज्ञात्मदशा समेन ।
तत्पादमूलमुपसृत्य नतेन मूर्ध्ना बद्धाञ्जलिस्तमिदमाह स विश्वरातः ॥१॥

राजोवाच

सिद्धोऽस्यनुगृहीतोऽहिमं भवता कुरुणात्मना श्रावितो यच्च मे साक्षादनादिनिधनो हरि । २।
नात्यद्भुतमहं मय्ये महतामप्युतात्मनाम् । अज्ञेषु तापततेषु भूतेषु यदनुग्रहः ॥३॥
पुराणसंहितामेताकश्रीत्म भवतो वयम् । यस्यां खलूतमशोको भगवाननुवर्णयते ॥४॥
भगवस्तत्तत्कादिभ्यो मृत्युभ्यो न बिभेक्ष्यहम् । प्रविष्टो ब्रह्म निर्वाणमभयं दर्शितं त्वया ॥५॥
अनुजानीहि मां ब्रह्मन् पाचं यत्तद्भग्यधोचजे । मुक्तकामाशयं चेत्तः प्रवेश्य विवृजाम्यसूनु ॥६॥
अज्ञानं च निरस्तं मे ज्ञानविज्ञाननिष्ठया । भजता दर्शितं चेमं परं भगवतः पदम् ॥७॥

सूत उवाच

इत्युक्तस्तमनुज्ञाप्य भगवान् वादरायणिः । जगाम भिक्षुमि साकं नरदेवेन पूजितः ॥८॥
परीक्षिदपि राजर्षिरात्मयात्मानमात्मना । समाधाय परं द्वाववस्पर्शानुसृत्या तर ॥९॥
प्राक्कले यद्विप्यासीनो गङ्गाकूल उदङ्मुखः । ब्रह्मभूतो महायोगी नि सङ्गरिद्धमंशयः ॥१०॥
तत्त्वकः प्रहितो विषाः क्रुद्धेन द्विजसूनुना । हन्तुकामो नृपं गच्छन् ददर्श पथि करयपम् ॥११॥
तैत्तरीयित्वा द्रविणैर्निवर्त्य विपहारिणम् । द्विजरूपप्रतिच्छिन्नः कामरूपोऽदशमूपम् ॥१२॥

महाभूतस्य राजपदेद्दोऽहगरत्नाग्निना । बभूव भस्मसात् सद्यः पर्यतां सर्वं दहनाम् ॥ १३ ॥
 हाहाकारो महानासीद् भुवि खे दिष्ट सन्तः । विस्मिता ह्यमवन् सर्वे दवासुरनरादयः ॥ १४ ॥
 देवदुन्दुभयो नेदुगन्धर्वाप्सरसो जगुः । ववृषुः पुष्पवर्षाणि विबुधा साधुवादिनः ॥ १५ ॥
 जनमेजय स्वपितरं श्रुत्वा तच्चक्रभक्षितम् । यथा जुहान स क्रुद्धो नागान् सत्रं सह द्विनैः ॥ १६ ॥
 संपत्रं समिद्धाग्नौ दद्यामानान् महोरगान् । दृष्ट्वेह भयसविम्रस्तचक्र शरणं ययौ ॥ १७ ॥
 अपरपस्तकः तत्र राजा पारीक्षितो द्विजान् । उवाच सचक्र कस्मात्त द्रष्टेतोरगाद्यम् ॥ १८ ॥
 त गोपायति राजेन्द्र शक्रः शरणमागतम् । तेन सस्तम्भित संप्रस्तस्मात्त मनीः पयस्यसौ ॥ १९ ॥
 पारीक्षित इति श्रुत्वा प्राहृत्विज उदारधो । सहेन्द्रस्तचक्रो विप्रा नाभौ क्रिमिति पापयते ॥ २० ॥
 तच्छ्रुत्वाऽऽजुहुर्बुविप्राः सहेन्द्र तचक्र मखे । तच्छकाशु पतरयेह सहेन्द्रेण मरुक्ता ॥ २१ ॥
 इति ब्रह्मोदिताधैषी स्थानादिन्द्र प्रचक्षितः । कभूव सम्भ्रातृमति सविमान सतचक्र ॥ २२ ॥
 यः पतन्त विमानेन सहतपक्रमयरात् । विश्लोक्याङ्गिरस प्राह राजानत बृहस्पति ॥ २३ ॥
 नैव स्वया मनुष्येन्द्र वधमईति संपराट् । अनेन पीतममृतमथ वा अजरामर ॥ २४ ॥
 जीवितं मरणं जन्तोर्गतिं श्येनैव कर्मणा । राजस्ततोऽन्यो नाग्यरथ प्रज्ञाता मुखदुःखयो ॥ २५ ॥
 सर्वयौराग्निविशुद्ध्य क्षुत्तृणव्याध्यादिमिह ॥ २६ ॥ पञ्च वसृक्षते जन्तुर्मुहूर्त्तं आरब्धकर्मं तत् ॥ २७ ॥
 तस्मात् सत्रमिदं राजन् सखीयेताभिचारिकम् । सर्पां च नागतो दग्धा जनैर्दिष्ट हि भुज्यते ॥ २८ ॥

सूत उवाच

द्रष्टुं तत् तथेयाह महर्षेर्मानवन् वचः । संप्रसन्नादुपरत पूजयामास वाक्पतिम् ॥ २९ ॥
 सैषा विष्णोर्महामायाबाह्यालक्षणा यथा । मुदा त्वस्यैवात्मभूता भूतपुण्यवृत्तिभिः ॥ ३० ॥

न यत्र दग्धोऽस्य भया विराजिता मायाऽऽमवादेऽमकृशः सवादिभिः ।

न यद् विवादो विविधस्तदाश्रयो मनश्च सद्रूपविकलवृत्ति यत् ॥ ३१ ॥

न यत्र सृज्य सृजतोभयो पर श्रेयश्च जीवस्त्रिभिरन्वितस्त्वहम् ।

तदेतदुरासदितयाप्यबाधकं निविध्य चोर्मांश्च विरमेत् स्वयं मुनिः ॥ ३२ ॥

परं पदं वैष्णवमामनन्ति तद् यद्येति नेती यतदुत्तिसृज्य ।

विसृज्य दौराध्यमनन्यसौहृदा हृदोपगुह्यावसितं समाहितं ॥ ३३ ॥

त एतदधिगच्छन्ति विष्णोर्धत् परम पदम् । अहं ममेति दौर्जन्यं न येषां देहरोहजम् ॥ ३४ ॥

अतिवादोऽस्ति चेत् नावमन्येत कश्चन । न चेत्त देहमश्रित्य वैरं कुर्वीत केनचित् ॥ ३५ ॥

नमो भगवते तस्मै कृष्णायानुष्ठमेष्टे । यत्पादाभ्युदहयानात् संहितामध्यगामिनाम् ॥ ३६ ॥

श्रीनक उवाच

पेक्षादिभिर्प्यामशिक्षिषेदाचार्यैर्महामभिः । वेदाश्च कतिपया व्यस्ता एतत् सौम्याभिधेहि नमः

सूत उवाच

समाहितात्मनो ब्रह्मन् ब्रह्मणः परमेष्ठिन । हृद्याकाशादभूत्तादो वृत्तिरोधाद् विभाव्यते ॥ १ ॥
यदुपासनया ब्रह्मन् योगिनो मलमात्मनः । द्रव्यक्रियाकारकार्यं धूवा यान्त्यपुनभवम् ॥ २ ॥
ततोऽभूत्त्रिवृदोङ्करो योऽव्यक्तप्रभवः स्वराट् । यत्तद्विह्वं भगवतो ब्रह्मण परमात्मनः ॥ ३ ॥
शृणोति य इमं स्फोटं सुप्तश्रोत्रे च शून्यदक् । येन वाग् व्यज्यते यस्य व्यक्तिराकाश आत्मनः ॥ ४ ॥
स्वधाष्टो ब्रह्मणः साक्षाद् वाचकः परमात्मनः । स सर्वमन्त्रोपनिःश्लेषोऽजं सनातनम् ॥ ५ ॥
तस्य ह्यासंख्यो यथा अकाराद्या भृगूदह । धार्यन्ते यैस्त्रयो भावा गुणनामार्धवृत्तयः ॥ ६ ॥
ततोऽक्षरसमाधाय मत्तज्जद् भगवानजः । शान्त स्थोमस्वरस्पर्शहृस्वदीर्घद्विलक्षणम् ॥ ७ ॥
तेनासौ चतुरो वेदाश्चतुर्भिर्बन्धनैर्विभुः । सत्यादितिकान् सोऽङ्काराश्चातुर्होत्रविवक्षया ॥ ८ ॥
पुत्रानध्यापयत्तौस्तु ब्रह्मर्षीन् ब्रह्मकोविदान् । ते तु धर्मोपदेष्टारः स्वपुत्रेभ्यः समादिशन् ॥ ९ ॥
ते परम्परया प्राप्तास्तत्तच्छिष्येष्टतत्रते । चतुर्गुणेष्वयं व्यस्ता द्वापरादौ महर्षिभिः ॥ १० ॥
धीणायुषः चीणसत्त्वान् दुर्मेवान् वीष्य कालतः । येदान् ब्रह्मर्षयो व्यस्यन् हृदिस्थाप्युतचोदितः ॥ ११ ॥
अहिमक्षप्यन्तरे ब्रह्मन् भगवोऽलोकभायन । ब्रह्मेशादौलोकपालैर्याचितो धर्मगुप्तये ॥ १२ ॥
पराशरात् सत्यवत्यामंशाशकलयः विभुः । अवतीर्थो महाभाग वेदं चक्रे चतुर्विधम् ॥ १३ ॥
अगथबंयज्ञः साक्षात् राशोनुदस्य वर्गशः । चतस्रः संहिताश्चक्रे मन्त्रैर्मणिगणा इव ॥ १४ ॥
तासां स चतुरः शिष्यानुपाह्वय महामति । पूर्कंकां संहितां ब्रह्मशेकेकस्मै ददौ विभुः ॥ १५ ॥
पैलाय संहितामाद्यां यद्वृषाण्यामुवाच ह । वीशम्पायनसंज्ञाय निगदाक्षयं यजुर्गणम् ॥ १६ ॥
साक्षात् जैमिनये प्राह तथा छन्दोगसंहिताम् । अथर्वाङ्गिरसी नाम स्यशिष्याय सुमन्तवे ॥ १७ ॥
पैलः स्वसंहितामूच इन्द्रमितये मुनिः । बाष्कलाय च सोऽप्याह शिष्येभ्यः संहितां स्वकाम् ॥ १८ ॥
चतुर्धा यस्यस्य बोध्याय याज्ञवल्क्याय भागव । पराशरायामित्रिने इन्द्रप्रमितिरात्मवान् ॥ १९ ॥
अध्यापयत् संहितां स्वां माण्डूकेयगृपि कविम् । तस्य शिष्यो देवमित्रः सौभर्षादिभ्य ऊचिवान् ॥ २० ॥
शाकल्यस्तत्सुतः स्वां तु यज्ञाद्या यस्यस्य संहिताम् । वात्स्यमुदलशालीयभोरत्क्यशिशिरेऽग्रात् ॥ २१ ॥
जातूकपयश्चतस्त्रिष्यः सनिरर्कः स्वसंहिताम् । बलाकपैजवैतालविरजेभ्यो ददौ मुनिः ॥ २२ ॥
बाष्कलिः प्रतिशाराभ्यो व लखित्वाख्यसंहिताम् । चक्रे बालाघनिर्मयः कासाररचैव तां दधुः ॥ २३ ॥
ऋतूचाः संहिता छेतामिर्मर्षार्मिर्धृताः । ध्रुवैतच्छुद्धमाभ्यासं सर्वपारीः प्रमुच्यते ॥ २४ ॥
वैशम्पायनशिष्या वै चरकाध्वयवोऽभनन् । यक्षेरग्रहहृत्पदोऽपयः स्वगुरोर्ग्रन्थम् ॥ २५ ॥
याज्ञवल्क्यश्च तच्छिष्य आहाहो भगवन् कियत् । चरितेन रूपमारारणां चरित्येष्टं मुदुधरम् ॥ २६ ॥
इत्युक्तो गुरुरप्याह कुपितो याज्ञल त्वया । विप्रायमन्त्रा शिष्येण मदधीतं त्यजान्ति ॥ २७ ॥
देवरातसुतः सोऽपिच्छदित्वा यजुषां गणम् । ततो गतोऽयं मुनयो दत्तुस्तान् यजुर्गणान् ॥ २८ ॥

यजुंषि तित्तिरा भू वा तत्तोलुपतयाऽऽद्भुः । तैत्तिरीया इति यजुःशाखा आसन् सुपेशलाः ॥६॥
याज्ञवल्क्यस्ततो ब्रह्मन् छन्दांस्यधिगवेपयन् । गुरोरविद्यमानानि सूतस्थेऽर्कमीधरम् ॥६॥

याज्ञवल्क्य उवाच

उ० नमो भगवते आदित्यायास्तिलजगतामात्मस्वरूपेण कालस्वरूपेण चतुर्विधभूत-
निकायानां ब्रह्मादिस्तम्बपर्यन्तानामन्तर्हृदयेषु बहिरपि चाकाश इवोपाधिनाप्यवधीयमानो
भवानेक एव स्यालवनिमेपावयवोपचितसंघः सरगयेनापामाद्दानविसर्गाभ्यामिमां लोकयात्रा-
मनुवहति ॥६०॥

यद्बु इ वाय विदुः अर्धं भव्यतरदस्तपस्यनुसवनमहरहराभ्यामविधिनोपतिष्ठमानानामखिल-
दुरितरूजिमधीजावमर्जनं भगवतः स्ममिधीमहि तपन मण्डलम् ॥६१॥

य इह वाय स्थिरचरनिकराणां निजनिर्केतनानां मन इन्द्रियासुगुणान्नात्मनः स्थयमात्मा-
न्तर्यामी प्रचोदयति ॥ ६२ ॥

य एवेमं लोकेमतिकारलवद्गन्धकारसंज्ञाजगरप्रहगलितं मृतकमिव विचेतनमवलोक्यानु-
कम्पया परमकारणिक ईर्ष्यबोधाप्याहरहरनुमबर्गं श्रेयसि स्वधर्माध्यात्मावस्थाने प्रवर्तयत्य-
वनिपतिरिवासाधूनां भयमुदोरयन्नयति ॥६३॥

परित आशापाजैस्तत्र तथ कमलकोशाञ्जलिभिरपहताईशः ॥६४॥

अथ ह भगवंस्तथ चरणनलिनयुगलं त्रिभुवनगुरभिर्वेन्दितमहमयातयामयजु काम
उपसरामीति ॥६५॥

सूत उवाच

एवं श्रुतः ॥ भगवान् काजिरूपधरो हरिः । यजुंष्ययातयामानि मुनयेऽदात् प्रसादितः ॥६॥

यजुर्भिरकरोष्टाखा दशयञ्च शतैरिभुः । जगृहुर्वाजसम्यस्ताः काश्यमाध्यन्दिनादयः ॥७॥

जैमिने सामगम्यामीन् मुमन्तुः तनयो मुनिः । सुन्वास्तु तत्सुतस्ताम्य मेकैका प्राह संहिताम्

सुजर्मा चापि तच्छिष्यः सामवेदतरोर्महान् । स्पृहसंसंहितामेदं चक्रे साप्रां ततो द्विजः ॥८॥

द्विरयनाम कील्लवः पौष्यजिभ सुकर्मणः । शिष्यो जगृहस्तुश्चान्य आचन्यो ब्रह्मवित्तमः ॥९॥

उदीच्या सामगाः शिष्या आसन् पञ्चशतानि । पौष्यज्याचन्योश्चापि तांश्च प्राच्यान् प्रचक्षते ॥

लौगाधिर्माहूतिः कुरुषः कुम्भीवः कुक्षिरेव च । पौष्यजिशिष्या जगृहुः संहितास्ते शतंशतम् ॥१०॥

वृत्तो द्विरयनाभस्य चतुर्विंशतिमन्ति ॥ उचे स्वशिष्येभ्यः शेषा आवन्त्य आत्मवा-

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे द्वादशस्कन्धे अध्यायः ६ नाह ॥ ६॥

अथ सप्तमोऽध्यायः

सूत उवाच

अथर्वविन सुमन्तुश्च शिष्यमध्यापयत् स्वकाम् । संहितां सोऽपि पथ्याय वेददर्शाय चोक्तवान् ॥ १ ॥
 शौक्यायनिब्रंक्षबलिमोक्षोः । पिप्पलायनिः । वेददर्शस्य शिष्यास्ते पथ्यशिष्यानयो शृणु ॥ २ ॥
 कुमुदः शुनको ब्रह्मन् जंजलिश्चाप्यथर्ववित् । बध्नः शिष्योऽथाङ्गिरसः सैन्धवायन एव च ।
 अधीयेनां संहिते द्वे सावर्ण्याचार्ययोः शृणु पौराणिकान् मुने ॥ ३ ॥
 नक्षत्ररश्मिः शान्तिश्च कश्यपाङ्गिरसादयः । एत आथर्वणाचार्याः शृणु पौराणिकान् मुने ॥ ४ ॥
 श्रय्याकृष्य कश्यपश्च सावर्णिरकृतव्रणः । वैशम्पायनहारीतौ पद् वी पौराणिका हमे ॥ ५ ॥
 अधीयन्त व्यासशिष्यात् संहितां मरिणुमुखात् । एकैकामहमेते र्ना शिष्यः सर्वाः समध्वगाम् ॥ ६ ॥
 पर्यपोऽहं च सावर्णी रामशिष्योऽकृतव्रणः । अघीमहि व्यामशिष्याद्यतस्त्रो मूलसंहिताः ॥ ७ ॥
 पुराणलक्षणं ब्रह्मन् ब्रह्मर्षिभिर्निरूपितम् । शृणुष्व बुद्धिमाध्वस्य वेदशास्त्रानुसारतः ॥ ८ ॥
 सगोऽस्याथ विसर्गश्च धृती रत्नान्तराणि च । वंशो वंशानुचरितं संस्था हेतुरप्राधयः ॥ ९ ॥
 दशभिर्लक्षयैर्मुक्तं पुराणं तद्विदो विदुः । केचित् पद्मविवं ब्रह्मन् महद्वत्पर्यवस्थया ॥ १० ॥
 अस्याकृतगुणकोभान्महतस्त्रिभुतोऽहम् । भूतमात्रेन्द्रिष्यार्थानां सम्भवः सर्ग उत्पत्तेः ॥ ११ ॥
 पुरपातुगृहीतावामेतेषां वासनामयः । विसर्गोऽयं समाहारो बीजाद् बीजं चराचरम् ॥ १२ ॥
 वृत्तिभूतानि भूतानां चराणामचराणि च । कृता स्तेन नृणां तत्र कामाद्योदनयापि वा ॥ १३ ॥
 रक्षाच्छुतावतारेहा विभस्यानु युगे युगे । तिर्यङ्मर्त्योर्विदेवेषु हस्यन्ते वीक्षणीद्विवः ॥ १४ ॥
 मन्वन्तरं मनुर्वेवा मनुपुत्राः सुरेश्वरः । श्रपयोऽशावतारश्च हरः पद्मविधमुच्यते ॥ १५ ॥
 राज्ञां ब्रह्मसूतानां वंशचैकान्तिकोऽन्वयः । वंशानुचरितं तेषां वृत्तं वंशवराश्च ये ॥ १६ ॥
 नैमित्तिकः प्राकृतिको नित्य आत्यन्तिको लयः । संस्थेति कविभिः प्रोक्ता चतुर्धास्य स्वभायतः ॥ १७ ॥
 हेतुर्जीवोऽस्य , सर्गादेरविद्याकर्मकारकः । यं चानुशयिनं प्रादुरप्याहृतमुतापरे ॥ १८ ॥
 अपतिरेकान्वयो यस्य जाग्रत्स्वप्नसुषुप्तिषु । मायामयेषु तद् ब्रह्म जीववृत्तिप्राधयः ॥ १९ ॥
 पदार्थेषु यथा द्रव्यं सन्मात्रं रूपनामसु । बीजादिपञ्चतान्तासु स्ववस्थानु युतायुतम् ॥ २० ॥
 विरमेत यदा चित्तं हित्वा वृत्तित्रयं स्थयम् । योगेन वा तदाऽऽत्मानं वेदेहाया निवर्तते ॥ २१ ॥
 एवं लक्षणलक्ष्याणि पुराणानि पुराविदः । मुनयोऽष्टादश प्राहुः पुष्टकानि महान्ति च ॥ २२ ॥
 प्राक्षं पात्रं वैष्णवं च शैवं लैङ्गं सगारुडम् । नारदीयं भागवतमाग्नेयं स्कान्दसंज्ञितम् ॥ २३ ॥
 भविष्यं ब्रह्मवैवर्ते मार्कण्डेयं सवामनम् । वाराहं मानस्यं कौर्मं च ब्रह्माण्डाक्षयमिति त्रिपद् ॥ २४ ॥
 ब्रह्मसिद्धं समाख्यातं शाखाप्रणयनं मुनेः । शिष्यशिष्यप्रशिष्याणां ब्रह्मतेजोविग्रहं नम् ॥ २५ ॥
 इति धोमद्भागवते महापुराणे द्वादशस्कन्धे सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

अथाष्टमोऽध्यायः

शौनक उवाच

सून जीव चिरं साधो वद नो वदतां वरः । तमस्यपारे भ्रमतां नृणां त्वं पारदर्शनः ॥१॥
 आहुधिरायुर्मृषिं मृकृण्डतनयं जनाः । यः कलरान्ते उर्वरितो येन प्रस्तमिदं जगत् ॥२॥
 स वा अस्मत्कुतोऽपन्नः कलरोऽस्मिन् भार्गवर्षमः । नैवाधुनापि भूतानां सम्प्रवः कोऽपि जायते ॥
 एक पदार्णवे भाग्यन् दर्शं पुरां किञ्च । वटग्रपुटे तोकं शयानं, स्वेकमद्भुतम् ॥४॥
 एष नः संशयो भूयान् सून कौतूहलं यतः । तं नश्चिन्वि महायोगिन् पुराणेष्वपि सगमतः ॥

सून उवाच

प्रभस्वया महर्षेऽयं कृतो लोकरभ्रमापहः । नारायणरूपा यत्र गीता कलिमत्तापदा ॥६॥
 प्रासद्विजातिर्मस्कारो माकण्डेयः पितुः क्रमात् । छन्दास्यधीरथ धर्मेण तपःस्वाध्यायसंयुतः ॥
 बृहद्भूतधराः शान्तो जटिलो वल्कलाग्रः । बिभ्रन् कमण्डलुं दण्डमुपवीतं समेखलम् ॥८॥
 कृष्णाजिनं सावसूत्रं कुशाञ्च निषमर्दये । अभ्यङ्गगुर्विप्रात्मस्वचंपन् सग्वयोर्हरिम् ॥९॥
 सार्यं प्रातः स गुरवे नैष्यमाह्वय वापतः । मुमुजे गुर्वनुशातः सरूढो चेदुपोतितः ॥१०॥
 एवं तपःस्वाध्यायपरो वर्याणामयुतायुतम् । आराधयन् हृषीकेशं जिग्ये मृत्युं सुदुर्जयम् ॥११॥
 ब्रह्मा भृगुर्भवो दक्षो ब्रह्मपुत्राश्च ये परे । नृदेवपितृभूतानि तेनासक्तविविस्मिताः ॥१२॥
 इत्थं बृहद्भूतधरास्तपःस्वाध्यायसंप्रभैः । दध्यावबोर्जं योगी ध्वस्तवलेशान्तरात्मना ॥
 तस्मैव धुञ्जतरिचतं महायोगेन योगिनः । ध्यतीयाय महान् कालो सम्बन्धरपङ्कजमकः ॥१४॥
 एतत् पुरन्दरो ज्ञात्वा सप्तमेऽस्मिन् किञ्चागरे । तपोविशङ्कितो ब्रह्मचारिभे तद्विद्यानम् ॥१५॥
 गन्धर्वांस्तरसः कामं वसन्तमलयानिलौ । मुनये प्रेषयामास रजस्तोरुमशौ तथा ॥१६॥
 ते वै तदाश्रमं जग्मुर्हिमाद्रेः पार्श्व उत्तरे । पुष्पभद्रा नदी यत्र चित्रावदा ॥ शिला विभो ॥
 तदाश्रमपदं पुण्यं पुण्यं हुमलताञ्जितम् । पुण्यद्विजकुलाकीर्णं पुण्यामलजलाशयम् ॥१८॥
 मत्तभ्रमरसङ्घोतं मत्तकोकिलकूजितम् । मत्तवर्हिन्टाटोप मत्तद्विजकुलाकुलम् ॥१९॥
 वायुः प्रविष्ट आदाय हिमनिर्कण्टकीकरान् । सुमनोभिः परिवृक्तो ववायुतन्मयन् स्मरम् ॥२०॥
 उदयश्चन्द्रनिशाचक्रः प्रजालस्तषकालिभिः । गोपहुमलताजालैस्तप्रासीत् कुसुमाकरः ॥२१॥
 श्रन्वीयमानो गन्धर्वैर्नातवाद्यत्रयधूषकैः । अक्षरयत्तात्तचपेपुः स्वस्त्रोपधूषपतिः स्मरः ॥२२॥
 ह्रस्वमि ससुपाशो न ददृशुः शक्रकिङ्कराः । भीलिताश्च दुराधर्मा मूर्तिमन्तनिवानलम् ॥२३॥
 नवदुस्तरप पुरतः जियोऽजो गायका जगुः । मृदङ्गगीतापण्यैर्वाधं चकुर्मनोरमम् ॥२४॥
 सन्दधेऽन्नं स्वयनुनि कामः पञ्चमुखं तदा । मनुर्मनो रजस्तोरु इन्द्रभृत्या व्यक्रमयन् ॥२५॥

कीडन्त्याः पुञ्जिरुत्थल्याः कन्दुकैः स्तनगौरवात् । भृशमुद्गिनमध्यायाः केशवित्तसितलज २६॥
 इनस्ततोभ्रमदृष्टेश्चजन्या अत्रुहदुकम् । वायुजहार तदासः सृष्टं घुटितमेखलम् ॥२७॥
 त्रिमसृजं तत्रा बाणं मत्वा त स्वजित स्मरः । सवे तप्राभवन्मोवमनीयस्य यथोद्यम ॥२८॥
 त इधमपकुर्वन्तो मुनेस्तत्तेजसा मुने । दक्षमाना निपशुतुः प्रबोधाहिमिवाभंकाः ॥२९॥
 इनीन्द्रानुचरैर्महान् धर्षितोऽपि महामुनिः । यज्ञागादहमो भाव न तत्रिं महःसु हि ॥३०॥
 रष्ट्रा निस्तेजसं काम मगणं भगवान् स्वराट् । श्रुत्वानुभाव ग्रहपेविस्मयं समगात् परम् ॥३१॥
 तस्यैव युज्यपश्चितं तप स्वाध्यायसंयमैः । अनुग्रहायाविरासीन्नरारायणो हरि ॥३२॥

तौ शुक्रकृष्णौ नवरुजलोचनौ चतुर्भुजौ रौरववहकलाश्रयौ ।

पवित्रपाणौ उपवीतकं त्रिवृत् कमण्डलुं दण्डमृशुं च वैष्णवम् ॥३३॥

पद्माक्षमालामुत जन्तुमार्जनं वेदै च साक्षात्तप एव रूपिणौ ।

तपत्तडिद्वयं पिशङ्गरोचिना प्रायु दधानौ त्रिधर्पभाविनी ॥३४॥

ते वै भगवतो रूपे नरनारायणारूपौ । द्योत्यायादरेणोर्वैनमामाङ्गेन दण्डवत् ॥३५॥

म तत्सन्दर्शनानन्दनिर्वृताः मेन्द्रियाशयः । हृष्टोमाभूपूर्णाचो न सेहे तापुदीक्षितम् ॥३६॥

उत्थाय प्राजलिः प्रहृष्टोऽसुख्यादाश्लिषञ्जन । नमो नम इतीशानी यभापे गङ्गापरः ॥३७॥

तयोरासनमादाय पादयोरवनिः प्रच । अर्धेनानुलेपेन धूम्राक्षैरपूजयत् ॥३८॥

'सुखमासनमासीनौ प्रसादाभिमुखौ मुनी । पुनरानम्य पावाभ्यां गरिष्ठाधिदमघीत ॥३९॥

मार्कण्डेय उवाच

किं वषांये तव विभो यदुदीरितोऽसुः संस्पन्दते तमनु बाह्मनहृग्निपाणि ।

स्पन्दन्ति वै तनुभूतामजशर्भयोरच स्वस्याप्यथापि भजतामसि भावयन्तुः ॥४०॥

मूर्ती इमे भगवतो भगवच्छिलोक्याः सेमाय तापविरमाय च मृधुजिपे ।

नाना विभर्गवितुमम्यतनूर्यथेदं सृष्टा पुनर्प्रलमि सर्गमिवोर्णनाभिः ॥४१॥

वक्ष्यावितुः स्थिरचरेशितुरङ्घ्रिमूलं यत्स्थं कर्मगुणकालरज इष्टरन्ति ।

यद् वै स्तुवन्ति निनमन्ति यजन्त्यमीष्यं ध्यायन्ति वेदहृदया मुनयस्तदाप्ये ॥४२॥

नान्यं तवाध्वयुपनयादपवर्गमर्तैः चेमं जनस्य परितोभिय ईश विप्रः ।

महा विमोक्षलमतो द्विपरार्धचित्तयः कालस्य ते किमुत तः । तमौतिकानाम् ॥४३॥

तद् वै भजाभ्युत्तधियस्तव पादमूलं ह्रिवेदमारमञ्जुदि च्छात्मगुरोः परस्य ।

वेदाद्यार्थमपदं यमभिज्ञमार्थं विन्देत ते तर्हि सर्गमनोपिनार्थम् ॥४४॥

सार्धं रजस्तम इतीश तवाग्मबन्धो भावामयाः स्थितिलयोऽप्यहेतवोऽस्य ।

लीला धृता यदपि सत्प्रमयी प्रशा यै नान्ये नृणां व्यसनमोदभियश्च यागयाम् ॥४५॥

तस्मात्तत्रेह भगवन्नय सात्त्विकानां शुक्लां तनुं स्वदयितां कुशला भजन्ति ।
 यत् सात्वताः पुरुरूपमुशन्ति सर्वं लोको यतोऽभवमुतात्ममुख न चान्यत् ॥४६॥
 तस्मै नमो भगवते पुरुषाय भूम्ने विधाय विधगुरवे परदेवतायै ।
 नारायणाय क्लृप्ये च नरोत्तमाय हंसाय संवतगिरे निगमेधराय ॥४७॥
 यं वै न वेद् विनयाद्ययैर्भ्रमद्दी. सन्तं स्वलेख्यसुषु ह्यपि ह्यप्येषु ।
 तन्माययाऽऽवृतमतिः स ह एव साक्षादाद्यस्तवाखिलगुतेत्यसाद्य वेदम् ॥४८॥
 यद्दर्शनं निगम आत्मारह.प्रकाशं मुह्यन्ति यत्र कवयोऽजपरा यतन्तः ।
 तं सर्वादाविव्यप्रतिरूपशील वन्दे महापुरुरमात्मनि गूडबोधम् ॥४९॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे द्वादशस्कन्धेऽष्टमोऽध्यायः ॥८॥

अथ नवमोऽध्यायः

सुत उवाच

संस्तुतो भगवानित्थं मार्कण्डेयेन धीमता । नारायणो नरसत्त्वः प्रीत आह भृगूद्वहन् ॥१॥

श्रीभगवानुवाच

भो भो ब्रह्मर्षिर्षोति सिद्ध आत्मममाधिना । मयि भक्त्या नवायिष्या तत्रः स्वाध्यायसंयमै २
 वपं ते परितुष्टा. स्म त्वदृष्टदृष्टतत्त्वयया । वरं प्रतीच्छ भद्रं ते वरदेशादमीप्सितम् ॥३॥

श्रुपिरुवाच

जितं ते देवदेवेश प्रपन्नार्तिहराप्नुत । वरेष्वैतावतार्तं भो यद् भवान् समस्तरयत् ॥४॥
 गृहीत्वाजादयो यस्य श्रीमत्पादाब्जदर्शनम् । मनसा योगपक्वेन त्र भवान् मेऽहगोचरः ॥५॥
 अभाष्यभुक्तप्राक् पुनर्वशो कथितामये । द्रष्टुं मायां यया लोकः सपात्रो वेद सज्जितम् ॥६॥

सुत उवाच

इतीदितोऽर्चितः काममृषणा भगवान् मुने । तथेति स स्मयन् प्रागाद् बदर्याभसमो धरः ॥७॥
 तमेव चिन्तयन्नयं मृगिः स्वाश्रम एव सः । वमन्नभ्यर्कसोमांशुभवायुविषदात्मसु ॥८॥
 ध्यायन् सर्वत्र च हरिं भावद्भ्यैरूपवत् । क्वचित् पूजां विसस्मार प्रेमप्रसरत्पलुत ॥९॥
 तस्यैव ह्यहं भृगुश्रेष्ठ पुण्यभद्राक्षटे मुनेः । उपासीनस्य सन्ध्यायां प्रक्षान्तं वायुरभ्युदयान् ॥१०॥
 तं च यद्दर्शयद् समुदीरयन्तं बलादका अव्यभवन् करालाः ।

अपत्यविष्टा मुमुक्षुस्तद्विद्धिः स्वनन्त उर्यैर्भविष्यं चाराः ॥११॥

ततो स्पष्टरयन्तं चतु ममुद्राः समन्ततः चपातलमाश्रितन्तः ।

समीरवेगोर्मिभिरुभयवमहामयावर्तगभीरघोराः

॥१२॥

अन्तर्बहिश्चाद्भिरतिष्ठुभिः खरैः शतकुदाभीरपतापितं जगत् ।
 चतुर्विधं धीष्य सह्यमना मुनिर्जलाप्लुतां यमां विमनाः समग्रसत् ।
 तस्यैवमुद्गीक्षत उर्मिभीषण प्रभञ्जनाधूर्णितवामंहार्यवः ।
 आपूर्यमाणो घरपद्भिरग्न्युदैः यमामप्यधाद् द्वीपवर्षाद्रिभिः समम् ॥१४॥
 सयमान्तरिचं सदिधं सभागयं ग्रैलोभ्यमासीत् सह दिग्भिराप्लुतम् ।
 म एक एवोर्वरितो महामुनिर्वभ्राम विविष्य जटा जटान्धवत् ॥१५॥
 झुल्लूट्परीतो मकरैस्तिमिङ्गिलैरुपद्रुतो वीचिनभ्रवता हतः ।
 तमस्थपारे पतितो भ्रमन् दिशो न चेद् ख गां च परिभ्रमेपितः ॥१६॥

कश्चिद् गतो महाघर्षे तरलैस्ताडितः कश्चित् । यादोभिर्मध्यते ह्यपि स्वयमन्योन्यघातिभिः ॥
 कश्चिच्छोकं कश्चिन्मोहं कश्चिद् दुःखं सुखं भयम् । कश्चिन्मृत्युमवाप्नोति व्याध्यादिभिस्ताडितः ॥
 अयुतायुतवर्षाणां सहस्राणि शतानि च । इयतीयुर्भ्रमस्तस्मिन् विष्णुमायावृत्तारमनः ॥
 न कदाचिद् भ्रमस्तस्मिन् पृथिव्याः कुतश्चिद् द्विजः । अन्यमोक्षपोतं दृश्ये फलपञ्चवशोमितम् ॥२०॥
 प्रागुत्तरस्यां शाखायां तस्यापि दृश्ये शिशुम् । शयासं पर्याप्तके प्रसन्तं प्रभया तमः ॥२१॥
 महामरकतरयामं श्रीमद्भद्रनपङ्कजम् । कम्बुप्रोषं महोरस्कं सुनासं सुन्दरभ्रुवम् ॥२२॥
 गन्धमैजदलकाभातं कम्बुश्रीकण्ठं दाहिमम् । विद्रुमावरभासेऽन्धोष्णपित्तसुधास्मितम् ॥२३॥
 पद्मगर्भास्यापाङ्गं हृद्यहासावलोकनम् । श्वासेऽमलसंविप्रनिष्ठनाभिदलोदरम् ॥२४॥
 चार्चङ्गुलिभ्यां पाणिभ्यामुन्नीय चरकाभ्युजम् । मुखे निधाय विप्रेन्द्रो ध्ययन्तं धीष्य विस्मितः

तद्दर्शनाद् वीतपरिभ्रमो मुदा प्रोत्फुल्लहारपर्वलोचनामनुजः ।
 प्रहृष्टरोमाद्भुतभाक्शङ्कितः प्रष्टुं पुरस्तं प्रससार बालकम् ॥२६॥
 तावच्छिशोर्वै श्वसितेन भागंघः सोऽन्त शरीरं मशको यथाविशत् ।
 तत्राप्यदो म्यस्तनचष्ट कृत्स्नशो यथा पुरामुद्यत्तीव विस्मितः ॥२७॥
 खं रोदसी भगणानद्रिसागरान् द्वीपान् सवर्गान् ककुभ. सुरासुरान् ।
 वनानि देशान् सरितः पुराकरान् खेटान् व्रजानाधमरणवृत्तयः ॥२८॥
 महान्ति भूतान्यथ भौतिकान्यसौ कालं च नानायुगकलकल्पनम् ।
 यन् किञ्चिदन्यद् व्यवहारकारणं ददृशं विश्वं सदिवावभासितम् ॥२९॥
 हिमालयं पुष्पवह्नीं च तां नदीं निजाधमं तत्र ऋषीनपरयत् ।
 विश्वं विपश्यन्नुत्सृजिताञ्छिशोर्वै बहिर्निर्गतो न्यपतद्दयान्धी ॥३०॥
 तस्मिन् पृथिव्याः कुतश्चिद् प्रसूतं घटं च तत्पथं पुटे शयानम् ।
 लोकं च तत्रैवमुधास्मितेन निरीक्षतोऽगाहनिरीक्षणेन ॥३१॥

द्वादशस्यपि मासेषु देवोऽसौ यद्भिरस्य वै । चरन् समन्तात्तनुते परग्रेहं च सम्मतिम् ॥४६॥
 सामार्यंभुविस्तद्विद्वैर्नृपय संस्तुवन्त्यमुम् । गन्धर्वास्तं प्रणयन्ति नृपयन्त्यप्सरसोऽप्यनृपय ॥४७॥
 उन्नहन्ति रथं नागाः प्रामस्यो रथयोजकाः । चोदयन्ति रथं पृष्ठे नैर्ऋता बभूवुर्गालिनः ॥४८॥
 गालपित्वा सहस्राणि पट्टिर्ग्रन्थयोऽमलाः । पुरतोऽभिमुखं यान्ति स्तुवन्ति स्तुतिर्भिर्विभुम् ॥४९॥
 एवं श्वनादिनिधनो भगवान् हरिरोत्तरः । कल्पे कल्पे स्वमारमानं व्यूहं लोकांश्च यजः ॥५०॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे द्वादशस्कन्धे द्वादशोऽध्यायः नामैकादशोऽध्यायः ॥११॥

अथ द्वादशोऽध्यायः

सूत उवाच

नमो धर्माय महते नमः कृष्णाय वेद्यते । प्राणयोग्यो नमस्कृत्य धर्मान् यप्ये सनातान् ॥
 एतद् व कथितं विष्णोश्चरितं महत्तमम् । भवद्भिर्ददं पृष्ठो नराणां पुरुषोचितम् ॥२॥
 अत्र सङ्कीर्तितं साक्षात् सर्वपापहरो हरिः । नारायणो हृषीकेशो भगवान् सात्वतां पतिः ॥
 अत्र ब्रह्म परं गुह्यं जगत्तः प्रभवाप्ययम् । ज्ञानं च तदुपाख्यानं प्रोक्तं विज्ञानपयुतम् ॥४॥
 भक्तियोगं समाख्यातो धैर्यायं च तदाश्रयम् । पारोक्षिकमुपाख्यानं नारदाख्यानमेव च ॥६॥
 प्रायोपवेशो राजर्षिर्प्रणवात् परीक्षितः । शुकस्य ब्रह्मर्षस्य सवाद्यश्च परीक्षितः ॥८॥
 योगधारणयोऽकान्तिं संवादो नारदाख्यो । अवतारानुगीतं च सर्गं प्राधानिकोऽग्रतः ॥१०॥
 विदुरोद्वेगमवाद्यं चतुर्मेधयोस्ततः । पुराणसद्विज्ञानप्रभो महापुरुषसंस्थितिः ॥१२॥
 ततः प्राकृतिकं सर्गं सप्त वैकृतिकाश्च ये । ततो ब्रह्माण्डसम्भूतिर्वैराजः पुरुषो यतः ॥१४॥
 कालस्य स्थूलसूक्ष्मस्य गतिं पद्मसमुद्रवः । भुव उदरयोऽम्भोपेर्हिरण्यव्याख्यो यथा ॥१०॥
 ऊर्ध्वतैर्यगवाक्प्रसर्गो रुद्रसर्गस्तथैव च । अर्धनागोनरस्याय यतः स्वायम्भुवो मनुः ॥११॥
 शतरूपा च या स्त्रीयामाद्या प्रकृतिरतमा । सन्तानो धर्मपत्नीनां कर्दमस्य प्रजापतेः ॥१२॥
 अवतारो भगवतः कपिलस्य महारमनः । देवहूत्याश्च संवादः कपिलेन च धीमता ॥१३॥
 भवब्रह्मसमुत्पत्तिर्दक्षयज्ञविनाशनम् । भ्रुवस्य चरितं पश्चात् पृथो प्राचीनवर्दिनः ॥१४॥
 नारदस्य च संवादस्ततः प्रैयव्रतं द्विजाः । नामेस्ततोऽनुचरितं पद्मस्य मरुतस्य च ॥१५॥
 द्वीपवर्षसमुद्राणां गिरिनद्युपवर्णनम् । ज्योतिश्चक्रस्य संस्थानं पातालनरकस्थितिः ॥१६॥
 दण्डजन्म प्रचेतोभ्यस्तरपुत्रीणां च सन्ततिः । यतो देवासुरनरास्तिर्यङ्मगलगादयः ॥१७॥
 त्वाष्ट्रस्य जन्म निपज पुत्रयोश्च दितेर्द्विजाः । दैत्येधरस्य चरितं ब्रह्मादस्य महारमनः ॥१८॥
 मन्वन्तरानुत्पन्नं यज्ञेन्द्रस्य विप्रोच्छ्रयम् । मन्वन्तरावताराश्च विष्णोर्हयशिरादयः ॥१९॥
 कौर्म धान्वन्तरं मातर्यं वामनं च जागपते । शोरोदमथं तद्ददमृतार्थं दिवौकसाम् ॥२०॥

देवासुरमहायुद्धं राजवंशानुकीर्तनम् । इक्ष्वाकुजन्म तदंशः सुसुप्तस्य महात्मनः ॥२१॥
 ह्यो गच्छानमग्रोक्तं तारोपाख्यानमेव च । सूर्यवंशानुक्रयं शशादाया नृगादयः ॥२२॥
 मौक्त्यं चाथ शयतिः ककुत्स्थस्य च धीमतः । रत्नवाङ्मयस्य च मान्वातुःसौभरेः सगरस्य च ॥
 रामस्य कोसलेन्द्रस्य चरितं किङ्किणपापहम् । निमेरुपारित्यागो जनकानां च सम्भवः ॥२४॥
 रामस्य भागवतेन्द्रस्य निघ्नकरणं भुवः । ऐलस्य सोमवंशस्य ययातेनंहुस्य च ॥२५॥
 दौष्यन्तेभरतस्यापि शन्तनोस्तत्सुतस्य च । ययातेज्यैष्ठ्यस्य यदोर्गशोऽनुकीर्तितः ॥२६॥
 यत्रावतीर्णो भगवान् कृष्णाक्षो जगदीश्वरः । वसुदेवगृहे जन्म ततो वृद्धिश्च गोकुले ॥२७॥
 तस्य कर्माण्यपाराणि कीर्तितान्यसुरदिनः । पूतनासुपयःपानं शकटोच्छादनं शिरोः ॥२८॥
 नृणावर्तस्य निस्पेषस्तथैव बभूवस्तयोः । धेनुकस्य सहस्रातुः प्रलम्बस्य च संक्षयः ॥२९॥
 गोपानां च परित्राणं दावाग्नेः परिसर्पतः । दमनं कालियस्याहेर्महाहेर्नन्दमोक्षणम् ॥३०॥
 प्रतर्धया तु कन्यानां यत्र सुष्टोऽध्युतो व्रतैः । प्रसादो यज्ञपत्रीभ्यो विप्राणां चानुतापनम् ॥३१॥
 गोवर्धनोद्धारणं च शक्रस्य सुरमेरयः । यज्ञाभिषेकं कृष्णस्य स्त्रोमिः क्रीडा च रात्रिषु ॥३२॥
 शङ्खचूडस्य दुर्बुद्धेर्वधोऽरिष्टस्य केशिनः । अक्रूरागमनं पश्चात् प्रस्थानं रामकृष्णयोः ॥३३॥
 प्रजखीणां विलापश्च मथुरालोचनं ततः । गजमुष्टिकवाणूरकंसादीनां च यो वधः ॥३४॥
 मृतस्यानयनं सूनोः पुनः सान्दीपनेर्गुरोः । मथुरायां निवसता यदुचक्रस्य यत् प्रियम् ।

कृतमुद्धरामाभ्यां युतेन हरिणा द्विजाः ॥३५॥

जरासन्धसमानीतसैन्यस्य बहुशो वधः । घातनं यत्नेन्द्रस्य कुशस्थस्या नियेशनम् ॥३६॥
 आदानं पारिजातस्य सुघर्मायाः सुरालयात् । रविमय्या हरणं युद्धे प्रमथ्य द्विपतो हरेः ॥३७॥
 हरस्य जन्मणं युद्धे आण्यस्य भुजकृन्तनम् । प्राग्योतिषपतिं हत्वा कन्यानां हरणं च यत् ॥
 वैद्यवीर्यकृशास्वानां दन्तवक्त्रस्य दुर्मतेः । शम्भरो द्विविदः पीतो मुरः पञ्चजनादयः ॥३९॥
 माहात्म्यं च वधस्तेषां वाराणस्याश्च दाहनम् । भारवतरणं भूमेर्विमित्रीकृत्य पाण्डवान् ॥४०॥
 विप्रशापापदेशेन संहारः स्वकुलस्य च । उद्धवस्य च संवादो वासुदेवस्य चाहुतः ॥४१॥
 यत्रात्मविद्या ह्यखिला प्रोक्ता धर्मविनिर्णयः । ततो मर्त्यपरित्याग आत्मयोगानुभावतः ॥४२॥
 युगलक्षणवृत्तिश्च कलौ नृणामुपप्लवः । चतुर्विधश्च प्रलय उत्पत्तिस्त्रिविधा तथा ॥४३॥
 देहात्मनश्च राजर्षेर्विष्णुरातस्य धीमतः । शास्त्राप्रणयनमृषेर्माकंरुद्वेयस्य संकथा ।

महापुरुषविन्यासः सूर्यस्य जगदात्मनः ॥४४॥

इति चोक्तं द्विजश्रेष्ठा यत् पृष्टोऽहमिहास्मि वः । लीलावतारकर्माणि कीर्तितानीह सर्वशः ॥४५॥
 पतितः स्खलितश्चार्तः सुखावा विवरो द्रुवन् । हरये नम इत्युच्चैर्मुच्यते सर्वपातकात् ॥४६॥

सद्भीः प्रमानो भगवानकन्त श्रुतानुभावो व्यसन हि पुंसाम् ।
 प्रतिद्वय चित्त विधुनो यथोप यथा तमोऽहोऽभ्रमिवातिवात ॥४७॥
 मृषा गिरस्ता ह्यसतीरसत्कथा न कथ्यते यद् भगवानधीवृण ।
 तदेव सत्यं तदु ह वै मङ्गलं तदेव पुण्यं भगवद्गुणोदयम् ॥४८॥
 तदेव रम्यं स्फुरि नय नय नदेव शश्वन्मनसो महो सवम् ।
 तदेव शोकार्थं प्रशोषणं नृणां यदुत्तमश्लोक्यशोऽनुगीयते ॥४९॥
 न तद् वक्षश्चित्रपद्मं हरेर्यशो जग पत्रिप्र प्रगृणीत कहिचित् ।
 तद् ध्वान्त्वतीर्य न तु हससेवित यत्राभ्युत्तमस्तत्र हि साधवोऽमना ॥५०॥
 स वाग्मिर्गो जनतापमस्फुरो यस्मिन् प्रतिश्लोकमबद्धवत्यपि ।
 नामान्वयनस्य यशोऽङ्कितानि यन्मृदूयन्ति गायन्ति गृणन्ति साधव ॥५१॥
 नैकर्म्यमप्रच्युतभाववर्जितं न शोभते ज्ञानमच निरञ्जनम् ।
 पुन पुन शब्दभद्रमीधरे न ह्यर्पितं कर्म यदप्यनुत्तमम् ॥५२॥
 यशश्चिपामेव परिश्रम परो वर्णाश्रमाचारतप धृतादिषु ।
 अविस्मृतिः श्रीवत्पादप्रयोगुणागुणादत्रयवर्णिभिरे ॥५३॥
 अविस्मृतिः कृष्णपदारविन्दयो विद्योत्पन्नद्राणि शम तनोति च ।
 मत्स्यस्य शुद्धिं परमात्मभक्तिं ज्ञानं च विज्ञानविरागयुक्तम् ॥५४॥
 पूय द्विजाम्प्रायं न भूरिभागा यच्छब्ददात्म-पस्त्रिजामभूतम् ।
 भारापणं देवमदेवमीशमनलभागा मज्जतविदेरय ॥५५॥
 यद् यद् सस्मारितं आत्मवैर्यं श्रुतं पुरा मे परमर्षिवश्यात् ।
 प्रायोपदेशो नृपते परीक्षित सद्स्युपीया महतां च श्रयस्तस्मात् ॥५६॥

कलमलसंहतिकालनोऽखिलेशो हरिरितरत्र न गीयते ह्यभीष्टम् ।

इह तु पुनर्भगवानशेषमूर्तिः परिपठितोऽनुपदं कथाप्रसङ्गे ॥६५॥

तमहमजमनन्तमात्मतत्त्वं जगदुदयस्थितिर्मयमात्मशक्तिम् ।

सुपतिभिरजशकशङ्कराद्यैर्दुःखसितस्तवमच्युतं नतोऽस्मि ॥६६॥

उपचितनवशक्तिभिः स्व आरभ्यनुपरचितस्थिरजङ्गमालयाय ।

भगवत उपलब्धिमात्रघात्रे सुररूपभाय नम सनातनाय ॥६७॥

स्वसुखनिभृतचेतास्तदप्युदस्तान्यभावोऽप्यजितरश्मिरलीलावृष्टमारस्तदीयम् ।

व्यतनुत कृपया यस्तत्त्वदीपं पुराणं तमखिलवृजिनम्रं व्याससूनु नतोऽस्मि ॥६८॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे द्वादशस्कन्धे द्वादशस्कन्धाथनिरूपणं नाम द्वादशोऽध्यायः १२

अथ त्रयोदशोऽध्यायः

सूत उवाच

य मङ्गल वरयोगेन्द्ररुद्रमहत्तः स्तुन्वन्ति दिव्यं स्तवैर्वेदैः साङ्गपदक्रमोपनिषदगार्वायन्ति यं सामगा

ध्यानावस्थिततत्तत्तेन मनसा पश्यन्ति यं योगिनो यस्यान्तं न बिदुः सुरासुरगणा देवाय तस्मै नमः

पृष्टे भ्राग्यदमन्दमन्दरगिरिप्रवाप्ररुणद्वयनाग्निदालो कमठावृतेर्भगवत आसानिलाः पान्शु व

भरसंस्कारफलाभुवर्तनवशाद् बेलानिभेनाम्भसां यातायातमतन्द्रित जलनिधेर्नाद्यापि विश्राम्यति

पुराणसंख्यासम्भूतिमस्य वाच्यप्रयोजने । दान दानस्य माहात्म्यं पाठादेश निबोधत ॥३॥

ब्राह्मं दश सहस्राणि पात्रं पञ्चोनपष्टि च । श्रीवैष्णवं त्रयोविंशतुर्विंशति शैवकम् ॥४॥

दशाष्टौ श्रीभागवतं नगरदं पञ्चविंशति । मार्कण्डेयं नव बाह्वं च दशपञ्च चतुःशतम् ॥५॥

चतुर्दश भविष्यं स्यात्तथा पञ्चशतानि च । दशाष्टौ ब्रह्मवैवर्त लिङ्गमेकादशैव तु ॥ ६ ॥

चतुर्विंशति धाराहमेकाशीतिसहस्रकम् । स्कान्दं शतं तथा चैकं वामनं दश कीर्तितम् ॥

कौर्मं सप्तदशाख्यातं मात्स्यं तत्तु चतुर्दश । एकोनविंशत् सौपर्णं ब्रह्माण्डं द्वादशैव तु ॥ ८ ॥

एव पुराणसन्दोहश्चतुर्लक्ष उदाहृतः । तत्राष्टादशसाहस्रं श्रीभागवतमिष्यते ॥ ९ ॥

इदं भगवता पूर्वं ब्रह्मणे नामिषद्भुजे । स्विताय भवभीताय कारुण्यात् संप्रकाशितम् ॥

आदिमध्यावसानेषु वैराग्याख्यानसंयुतम् । हरिलीलाकथायातामृतानन्दितसंसुरम् ॥११॥

सर्ववेदान्तसारं यद् ब्रह्मात्मैकवलक्षणम् । यस्त्वद्वितीयं तन्निष्ठं कैवल्यैकमयोजनम् ॥१२॥

प्रौढपद्यां पौर्णमास्यां हेमसिद्धसमन्वितम् । ददाति यो भागवतं स याति परमां गतिम् ॥

राजन्ते तावदग्यानि पुराणानि मर्ता गण्ये । यावन्न दृश्यते साधनं श्रीमद्भागवतं परम् ॥१४॥

सर्ववेदान्तसारं हि श्रीभागवतमिष्यते । तद्ब्रह्मावृतमृत्तस्य नान्यत्र स्याद् रतिं यच्चित्तम् ॥

निष्कानां यथा गङ्गा दवानामच्युतो यथा वैष्णवानां यथा शम्भु पुराणानामिदं तथा ॥१६॥
 क्षेत्राणां चैव सर्वेषां यथा काशी ह्यनुत्तमा । तथा पुराणप्राप्तानां श्रीमद्भागवतं द्विजा ॥१७॥
 श्रीमद्भागवतं पुराणममलं यद् वैष्णवानां प्रियं यस्मिन् पारमहंस्यमेकममलं ज्ञानं परं गीयते ।
 तत्र ज्ञानविरागभक्तिसहितं नेष्कर्म्यमाविष्कृतं तत्तृणवन् विपठन् विचारणपरो भवति विमुच्येन्नरः
 कस्मैयेन विभासितोऽयमतुलो ज्ञानप्रदीपः पुरा तद्दूषेण च नारदाय मुनये कृष्णाय तद्दूषिणा
 योगीन्द्राय तद्वाग्मनाथ भगवद्वाक्ताय कारुण्यतस्तत्प्लुक्ष विमलं विशोकममृतं सत्यं परं श्रीमहि
 नमस्तस्मै भगवते वासुदेवाय साक्षिणे । य इदं कृपया कस्मै श्लाघ्यं च ते मुमुक्षवे ॥२०॥
 योगीन्द्राय नमस्तस्मै शुक्राय ब्रह्मरूपिणे । सत्सारसर्पदंष्ट्रं यो विष्णुरातममुमुक्षुः ॥२१॥
 भवे भवे यथा भक्तिं पादयोस्तव जायते । तथा कुरुष्व देवेश नाथस्व नो यतः प्रभो ॥२२॥
 नामसङ्कीर्तनं यस्य सर्वपापप्रणाशनम् । प्रणामो दुःखशमनस्तं नमामि हरिं परम् ॥२३॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे वैयासिक्यामष्टादशसाहस्र्यां पारमहंस्यां संहितायां

द्वादशस्कन्धे त्रयोदशोऽध्यायः ॥१३॥

इति द्वादशस्कन्धः समाप्तः

हरि ओं तत्सत्

❀ हमारे यहाँ की प्रसिद्ध पुस्तकें ❀

❀ सचित्र सुखसागर भाषा ❀

यह पुस्तक श्रीमद्भागवत का पूर्ण अनुवाद मूल तथा चूणिका टीका के आधार पर है। अतः परीक्षार्थियों के लिये भी यह परमोपयोगी है। कई बहुरंगे चित्र तथा ऊपर अत्यंत चित्ताकर्षक कवर है। पक्की जिल्द की पुस्तक का मूल्य केवल १२) रु० डा० ख० अलग।

❀ दुर्गा मसशती भाषा टीका ❀

यह पुस्तक मोटे अक्षरों में सरल टीका सहित प्रकाशित की गई है। पाठ की सभी सामग्रियों से पुस्तक पूर्ण रूप से विभूषित है। पुस्तक पर दुर्गाजी का एक बहुरंगा बहुत ही सुन्दर चित्र है।

मूल्य १।।।) रु० डा० ख० अलग।

❀ गोपाल सहस्रनाम भा० टी० ❀

इसमें गोपाल सहस्रनाम के अतिरिक्त पांच अन्य स्तोत्रों का समावेश है। पाठोपयोगी कोई भी विषय नहीं छोड़ा गया है। टीका बहुत सरल है। गोपाल जी का एक बहुरंगा चित्र भी है।

मूल्य केवल ॥।।) डा० ख० अलग।

❀ लग्नचन्द्रिका भा० टी० ❀

लग्न बनाने तथा देखने के लिये ज्योतिष का यह अनुपम ग्रन्थ है। पुस्तक सर्वांग सुन्दर है। टीका बहुत सरल है, जिसको मामूली पढ़ा लिखा भी मली प्रकार समझ सकता है। पुस्तक में यथास्थान टिप्पणी

निम्नगानां यथा गङ्गा दवानामच्युतो यथा वैष्णवानां यथा शम्भुः पुराणानामिदं तथा ॥६॥
 क्षेत्राणां चैव सर्वेषां यथा काशी श्रुतत्मा । तथा पुराणवातानां श्रीमद्भागवतं द्विजा ॥७॥
 श्रीमद्भागवतं पुराणममलं यद् वैष्णवानां प्रियं यस्मिन् पारमहंस्यमेकममलं ज्ञानं परं गोप्यं ।
 तत्र ज्ञानविरागमक्तिमहितं नैकग्यमाविष्कृतं तच्छृण्वन् विपठन् विचारणपरो भवति विमुच्येन्नरः
 कस्मैयेन विभासितोऽयमलोलो ज्ञानप्रदीपः पुरा तद्रूपेण च नारदाय मुनये कृष्णाय तद्रूपिणा
 योगीन्द्राय तदात्मनाथ भगवद्भासाय कारुण्यतस्तच्छुद्धं विमलं विशोकममृतं सत्यं परं धीमहि
 नमस्तस्मै भगवते वासुदेवाय साक्षिणे । य इदं कृपया कस्मै श्याचचक्षे सुमुच्ये ॥२०॥
 योगीन्द्राय नमस्तस्मै शुक्लाय ब्रह्मरूपिणे । ससारसंपदं यो विष्णुरातममुमुचत् ॥२१॥
 भवे भवे यथा भक्तिः पादयोस्तव जायते । तथा कुरुष्व देशं नाथस्वं नो यतः प्रभो ॥२२॥
 नामसङ्कीर्तनं यस्य सर्वपापप्रणाशनम् । प्रणमो दुःखशमनस्तं नमामि हरिं परम् ॥२३॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे वैद्याख्योद्दिष्टाद्दशसाहस्र्यां पारमहंस्यां संहितायां

द्वादशस्कन्धे त्रयोदशोऽध्यायः ॥१३॥

इति द्वादशस्कन्धः समाप्तः

हरि ॐ तत्सत्

❀ हमारे यहाँ की प्रसिद्ध पुस्तकें ❀

❀ सचित्र सुखमागर भाषा ❀

यह पुस्तक श्रीमद्भागवत का पूर्ण अनुवाद मूल तथा चूणिका टीका के आधार पर है। अतः परीक्षार्थियों के लिये भी यह परमोपयोगी है। कई बहुरंगे चित्र तथा ऊपर अत्यंत चित्ताकर्षक कवर है। पक्की जिल्द की पुस्तक का मूल्य केवल १२) रु० डा० २० अलग।

❀ दुर्गा मसशर्ती भाषा टीका ❀

यह पुस्तक मोटे अक्षरों में सरल टीका सहित प्रकाशित की गई है। पाठ की सभी सामग्रियों से पुस्तक पूर्ण रूप से विभूषित है। पुस्तक पर दुर्गाजी का एक बहुरंगा बहुत ही सुन्दर चित्र है।

मूल्य १।।।) रु० डा० २० अलग।

❀ गोपाल सहस्रनाम भा० टी० ❀

इसमें गोपाल सहस्रनाम के अतिरिक्त पांच अन्य स्तोत्रों का समावेश है। पाठोपयोगी कोई भी विषय नहीं छोड़ा गया है। टीका बहुत सरल है। गोपाल जी का एक बहुरंगा चित्र भी है।

मूल्य केवल ॥।।) डा० २० अलग।

❀ लग्नचन्द्रिका भा० टी० ❀

लग्न बनाने तथा देखने के लिये ज्योतिष का यह अनुपम ग्रन्थ है। पुस्तक स्यांग सुन्दर है। टीका बहुत सरल है, जिसको मामूली पढ़ा लिखा भी भली प्रकार समझ सकता है। पुस्तक में यथास्थान टिप्पणी

उदाहरण आदि देकर और भी सुन्दर बनाने का प्रयास किया गया है।
मूल्य केवल २) डा० ख० अलग।

❀ योग वाशिष्ठ भाषा ❀

वैराग्य और मुमुक्षु प्रकरण

ज्ञान, वैराग्य की यह पुस्तक सर्व साधारण के मनन करने योग्य है। पुस्तक पर बहुरंगा कवर है। मूल्य केवल २) डा० ख० अलग।

❀ बृहद् भक्तमाल भाषा ❀

इस पुस्तक में भगवान के परम भक्तों की अनेक कथाएँ हैं। उनके चमत्कारों का वर्णन बड़ी ही सुन्दर और रोचक भाषा में किया गया है। इस पुस्तक के पठ लेने से कैमा भी दुराचारी पुरुष क्यों न हो भगवद्भक्ति में लीन हो जाता है। पुस्तक पर भगवान का बहुरंगा चित्र भी बड़ा सुन्दर है। मूल्य केवल-४) डा० ख० अलग।

❀ बृहद् वृंटी प्रचार वैद्यक ❀

यह वैद्यक का एक वह प्राचीन ग्रन्थ है जिसके सहारे मनुष्य के प्रत्येक कठिन मे कठिन रोगों का इलाज आसानी से सहज ही में हो सकता है। यह पुस्तक प्रत्येक गृहस्थी को अवश्य ही अपने पास रखनी चाहिये, पुस्तक के अन्दर ३०० से अधिक जड़ी बूटियों के चित्र भी दिये गये हैं। मूल्य सिर्फ २) डा० ख० अलग।

हरे प्रकार की पुस्तक मिलाने का पता—

गोवर्धन पुस्तकालय, मथुरा।

भीरूख पब्लिशिंग हाउस प्रेस, मथुरा।